DIE GRIECHISCHEN

CHRISTLICHEN SCHRIFTSTELLER

DER

ERSTEN DREI JAHRHUNDERTE

HERAUSGEGEBEN VON DER KIRCHENVÄTER-COMMISSION
DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

[Bd. 40]

ORIGENES

ZEHNTER BAND

LEIPZIG
J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG
1935

IN DER REIHENFOLGE DES ERSCHEINENS BAND 40

DRUCK VON C. SCHULZE & CO., G. M. B. H., GRÄFENHAINICHEN

Printed in Germany

ORIGENES WERKE

ZEHNTER BAND

ORIGENES MATTHÄUSERKLÄRUNG

I

DIE GRIECHISCH ERHALTENEN TOMOI

HERAUSGEGEBEN
IM AUFTRAGE DER KIRCHENVÄTER-COMMISSION
DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

UNTER MITWIRKUNG VON

LIC. DR. ERNST BENZ

VON

D. DR. ERICH KLOSTERMANN

LEIPZIG
J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG
1935

Printed in Germany

Vorbemerkung

Nach dem ursprünglichen Plane war Erwin Preuschen die Herausgabe der gesamten exegetischen Arbeiten des Origenes zum Neuen Testament zugefallen. So hat denn auch er selbst nach Erscheinen des Johanneskommentars noch die ersten Schritte zur Edition der Tomoi zum Matthäus getan. Aus seinem Nachlaß kamen an mich die vollständigen Photographien der beiden führenden griechischen Handschriften, eine Lommatzschausgabe mit eingetragenen Kollationen, sowie ein Heft mit Beobachtungen zur Katenenüberlieferung. Es ziemt sich, hier mit Dankbarkeit des unermüdlichen Vorgängers zu gedenken, dessen Vorarbeiten mir als erste Grundlage dienten, nachdem ich die Lösung der von ihm hinterlassenen Aufgabe übernommen hatte. Im übrigen werden die Benutzer dieses Bandes gebeten, da eine ausführliche Einleitung für den abschließenden in Aussicht genommen ist, sich mit der folgenden kurzen Einführung zu begnügen: sie faßt das Ergebnis der 1931/32 erschienenen Vorstudien aus den Texten und Untersuchungen Band 47, 2 und 47, 4 ganz knapp zusammen.

In direkter griechischer Überlieferung sind von den ursprünglichen 25 Tomoi des Matthäuskommentars auf uns gekommen nur acht Bücher aus der Mitte, nämlich die Tomoi X—XVII. Zwei voneinander unabhängige, freilich sehr nah verwandte und verhältnismäßig junge Handschriften sind die Zeugen. Nämlich die gleiche Münchener Bombycinhandschrift, cod. gr. 191 s. XIII, aus der schon 1903 von Preuschen der Johanneskommentar herausgegeben wurde, und daneben eine von Erasmus als Ladenburgensis, von Huet als Holmiensis benutzte Papierhandschrift s. XIV, die auch die zuletzt 1899 von Koetschau edierte Schrift *περὶ εὐχῆς* enthält, nämlich der jetzige cod. Cantabrigiensis Coll. S. Trinit. 194 = B. 8. 10. Neben diesen hat schon der im Jahre 1374 geschriebene Venetus Marc. 43 im allgemeinen keine Bedeutung mehr, da er nichts anderes sein dürfte als eine mit eigenmächtigen Verbesserungen des Ab-

schreibers ausgestattete Kopie des Monacensis. Der Venetus ist also als Zeuge nur da heranzuziehen, wo seine ehemalige Münchener Vorlage inzwischen noch Verluste erlitten hat, wie durch den Ausfall von Blättern am Anfang, vgl. S. 1—4 und 22—25 dieser Ausgabe. Ganz unberücksichtigt bleiben darf das sonst noch vorhandene halbe Dutzend griechischer Handschriften aus dem XV.—XVII. Jahrhundert, die alle irgendwie aus unsern beiden Hauptcodices geflossen und daher ohne jeden selbständigen Wert sind.

Allerdings einfach mit Hilfe der Photographien des Monacensis und des Cantabrigiensis die beiden zugrunde liegende Vorlage herzustellen und an den dazu nötigenden Stellen zu emendieren, bliebe ein ganz unzureichendes Verfahren. Denn offenbar ist nun diese ganze direkte griechische Überlieferung in einem schwer vorstellbaren Maße nicht nur verdorben, sondern vor allem lückenhaft[1]. Das konnten in einzelnen Fällen schon die von meinen Vorgängern nur sehr selten herangezogenen griechischen Katenen und Scholienkommentare zu den Evangelien lehren, deren Verfasser noch das vollständige Werk des Origenes vor sich gehabt und reichliche Auszüge aus ihm gerettet hatten. Mit voller Sicherheit aber ergab es sich für den, der einmal die von Tomos XII, 9 ab neben den griechischen Handschriften herlaufende, vermutlich im 6. Jahrhundert angefertigte lateinische Übersetzung eingehend verglich. Hier fand sich nicht nur für die meisten Unverständlichkeiten der griechischen Handschriften die einleuchtende Verbesserung. Hier erschien auch, neben mancherlei zufälligen Auslassungen oder beabsichtigten Kürzungen, ebenso oft dem Griechen gegenüber eine ausführlichere Textgestalt von offensichtlicher Ursprünglichkeit. Dieser Befund erklärte sich doch nicht mit der z. B. von Harnack wie von Zahn empfohlenen Vermutung, der Lateiner übersetze eine andere, ebenfalls von Origenes selbst herrührende Ausgabe des Werkes. Er mußte vielmehr zu der Überzeugung führen, daß der eine Matthäuskommentar erst im Laufe der Zeiten in diese zwei außerordentlich verschiedenen Gestalten auseinander gegangen ist. Damit aber war dem Herausgeber von heute eine bisher noch nicht gelöste Aufgabe gestellt.

Gewiß haben die alten Ausgaben etwas geleistet. Es ist auch verständlich, wenn die editio princeps des lateinischen Matthäuskommentars, die J. Merlin 1512 fertig stellte, auf die griechische

[1] Das war bei dem in Band IV von Preuschen herausgegebenen Johanneskommentar nicht in diesem Maße deutlich zu sehen gewesen.

Überlieferung keinerlei Rücksicht nahm. Schwerer begreiflich schon, daß der erste und bis heute einzige wirkliche Editor des griechischen Textes, P. D. Huet, sich noch 1668 entsprechend zurückhaltend gegenüber dem Lateiner verhalten hat. Huet, der neben seinem codex Holmiensis auch noch die Varianten der ihm sonst bekannt gewordenen griechischen Handschriften benutzte, verstand Griechisch und kannte zudem seinen Origenes. So hat er wohl die griechische Überlieferung an manchen Stellen glücklich zu verbessern vermocht; aber des überlieferten Lateiners hat er sich dabei nur sehr gelegentlich bedient, um eine sichtliche Unmöglichkeit des Griechen mit seiner Hilfe zurechtzustellen. Der Gedanke, ihn dauernd zu vergleichen, hat ihm so fern gelegen, daß er vielmehr seinem griechischen Text eine selbstgefertigte neue lateinische Version zur Seite stellte. In der großen Maurinerausgabe des Origenes befindet sich der Matthäuskommentar im dritten, nach dem Tode Ch. de la Rues 1740 erschienenen Bande. De la Rues Textherstellung bringt keine sehr wesentlichen Fortschritte über Huet hinaus, der auch darin zum Vorbild dienen muß, daß seine moderne lateinische Übersetzung dem griechischen Text beigegeben bleibt. Nur darin wagt de la Rue eine wichtige Neuerung, daß er nämlich gleichzeitig auch noch die alte lateinische Übersetzung bringt — freilich unter dem Text, womit sie dann doch wieder gewissermaßen kalt gestellt ist. Während der Abdruck in Mignes Patrologie de la Rue getreulich folgt, bietet schließlich Lommatzsch in seiner Ausgabe von 1834/35 wieder nur den griechischen Text mit meist aus den Vorgängern übernommenen Anmerkungen, denen er immerhin noch eine von H. Petermann besorgte zuverlässige Vergleichung des Venetus Marc. gr. 43 beigeben kann. Aber Lommatzsch hat eben nicht nur die moderne Übersetzung Huets wieder fortgelassen, sondern auch die von de la Rue hinzugefügte alte lateinische, als ob aus ihr nichts weiter zu gewinnen gewesen wäre. Sein stolzes „denuo recensuit, emendavit, castigavit" behauptet schon aus diesem Grunde viel zu viel.

Die Aufgabe des gegenwärtigen Herausgebers bestand demnach nicht bloß darin, für den griechischen Text, wie andererseits und ganz besonders für den lateinischen[1]) auf Grund einer besseren Ausnutzung des Handschriftenbestandes die älteste erreichbare Gestalt herauszuarbeiten. Er hatte darüber hinaus zum ersten Male die beiden Rezensionen wirklich ineinander zu arbeiten. Zwei Wege

[1]) Siehe dazu auch die Vorbemerkung zu Band XI, 1933.

boten sich hier an. Es hätte schließlich gewagt werden können, mit Hilfe der griechischen Überlieferung und der lateinischen Übersetzung die vor beiden zu vermutende griechische Urgestalt einfach zu rekonstruieren. Das würde dem einst aufgestellten Grundsatz der Kirchenväterkommission entsprochen haben, Übersetzungen nur da zu bringen, wo die griechischen Originale fehlen. Indessen war ein solches Verfahren schon bei Gelegenheit der Jeremiahomilien des Origenes lebhaftestem Widerspruch begegnet. Man bemängelte damals, daß der Leser des griechischen Textes die lateinische Wiedergabe des Hieronymus nicht gleichzeitig im ganzen übersehen konnte, sondern sich entweder mit ihren im Apparat gebotenen Lesarten begnügen, oder selbst den freilich nicht schwer erreichbaren Hieronymustext daneben legen sollte. Bei dem Matthäuskommentar hätten sich solche Einwände noch wesentlich verschärfen müssen. Denn hier gingen eine durch mehrere Zwischenglieder von dem Archetyp getrennte junge, stark verdorbene und verkürzte griechische Überlieferung auf der einen Seite, auf der andern eine z. T. wohl auch kürzende und manchmal irrende, aber im Grunde doch auf Wörtlichkeit eingestellte recht alte lateinische Übersetzung in erstaunlicher Weise auseinander. Eine bloße Buchung von Varianten des Lateiners hätte gewaltige Ausmaße annehmen müssen, ohne doch erschöpfend zu sein und ohne überhaupt eine Vorstellung von dem Sachverhalt im ganzen zu vermitteln. Und den Leser auf eigenes Danebenlegen einer der älteren Ausgaben des Lateiners zu verweisen, verbot sich bei der Seltenheit und Minderwertigkeit dieser Drucke von selbst. Also mußten hier auf jeden Fall beide Textformen, die griechische und die lateinische, in ihrer Ganzheit in Parallelkolumnen geboten werden. Bei einem solchen Verfahren mußten dann die erheblichen Lücken und Überschüsse jedes der beiden Teile ohne weiteres in die Augen springen, und es bedurfte nur in weniger deutlichen Fällen noch der Setzung des besonderen Lückenzeichens (***). Es konnte dann auch davon abgesehen werden, die Ergebnisse einer bis ins einzelne durchgeführten Vergleichung der beiden Textformen im Apparat in extenso vorzuführen, zumal dieser sonst ins Unförmliche hätte anschwellen müssen. Es konnten schließlich auch die jeweils auf Grund der einen Parallelüberlieferung in dem Text der andern zu machenden Verbesserungen im Apparat kurz und einfach durch ein ,,vgl. gr.“ oder ,,vgl. lat.“ begründet werden. Wie weit freilich dieses Emendieren selbst zu treiben war, konnte Zweifeln unterliegen. Grundsätzlich zurückhaltender hätte sein müssen, wer der Vermutung von einer doppelten Ausgabe des

Origenes selbst anhing. Wer umgekehrt den Griechen wie den Lateiner letztlich auf eine und dieselbe Urgestalt zurückführen zu müssen glaubte, sah sich fortwährend zu starken Eingriffen in beide Textformen angereizt.

Auf diesem Standpunkt habe nicht nur ich gestanden, sondern ebenso Diehl-Halle und Koetschau-Weimar, deren dauernder Beratung und wahrhaft aufopfernder Mitarbeit ich mich auch bei diesem Band erfreuen durfte. Aufgenommen sind in Text und kritischen Apparat allerdings nur diejenigen Verbesserungen, die mir, bei aller Anerkennung des Eigenlebens jeder der beiden Rezensionen, doch unbedingt notwendig und evident oder wenigstens hochwahrscheinlich erschienen. Manche sehr beachtliche, z. T. erst während der Revisionen hinzugekommene Vorschläge mußten für die Nachträge aufgespart werden. Daß auch weiterhin „wer suchen will im dunklen Tann, manch Waffenstück noch finden kann", hat gleich die sorgfältige Superrevision von Eltester-Berlin bewiesen. Souter-Aberdeen hatte wiederum die große Güte, die von mir angeführten Parallelen aus dem Matthäuskommentar des Hieronymus nach seiner in Vorbereitung befindlichen neuen Ausgabe zu revidieren. Außer den Genannten habe ich zu danken für ihre dauernde Hilfe bei der Herstellung dieser Ausgabe, die für den griechischen wie den lateinischen Text noch einmal eine editio princeps bedeutet, und für ihre Unterstützung bei der Korrektur, diesem fortwährenden Kampf mit dem Irrtum in jeglicher Gestalt, meinem ständigen Mitarbeiter Benz-Marburg, Rauer-Sommerfeld, Lic. des. Maaß-Halle und cand. theol. Heyer-Halle. Dafür, daß die Vorarbeiten in einer patristischen Sonderabteilung unseres theologischen Seminars geleistet werden konnten, gebührt der Dank dem Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung.

Halle, den 31. Juli 1935

Erich Klostermann

Sigelverzeichnis

1. Griechische Handschriften

M cod. Monacensis gr. 191 s. XIII.
H cod. Cantabrigiensis Coll. S. Trinit. 194 = B. 8. 10 s. XIV.
V cod. Venetus Marc. gr. 43 a. 1374.

Korrekturen in den Hss. z. B.: Mª Lesart des Schreibers, Mc Verbesserung von gleicher oder etwa gleichzeitiger Hand, $M^{c.r.}$ Verbesserung späterer Zeit.

2. Lateinische Zeugen

a) Gruppe der Handschriften älterer Textgestalt

R Lesarten des ehemaligen cod. Remensis s. IX (VIII?), soweit aus de la Rues Angaben zu erschließen.
G cod. Rothomagensis (= Gemmeticensis) 423 s. X.
B cod. Brugensis 58 (301) s. XII.

b) Vertreter der Handschriften jüngerer Textgestalt

L cod. Londinensis Mus. Brit. add. 26761 s. XII.

x consensus der Gruppen GBL (x*, wo R hinzutritt).
y consensus der Gruppe GB (y*, wo R hinzutritt).

Pasch der Matthäuskommentar des Paschasius Radbertus ed. Sirmond 1618.

3. Griechische Fragmente

C Origenesfragmente verschiedener Evangelienkatenen C^b, C^c, C^l, C^v, C^{marc}, C^{luc}, vgl. TU. 47, 2, 1931 (C^b = Berol. gr. quart. 77 s. XII).
B Anonyme Exzerpte im Scholienkommentar des „Viktor von Antiochien" zum Markus ed. Matthaei 1775 (einzelnes auch in Cramers Catenae I 1844), vgl. TU. 47, 4, 1932.
H Anonyme Exzerpte im Scholienkommentar des „Petrus von Laodicea" zum Matthäus ed. Heinrici 1908.

4. Angeführte Ausgaben

μ lateinische Erstausgabe des Jac. Merlin Bd. III/IV, Paris 1512.
ν griechische Erstausgabe des P. D. Huet Bd. I, Rouen 1668.
ρ griechisch-lateinische Ausgabe de la Rues Bd. III, Paris 1740 (Bd. IV, 1759); de la Rues Seitenzahlen werden am Rande vermerkt.
λ griechische Ausgabe Lommatzschs, Bd. 3—5, Berlin 1834/35.

5. Sonstiges

Benz = Ernst Benz	Kl = Erich Klostermann
Diehl = Ernst Diehl	Koe = Paul Koetschau
Elt = Walther Eltester	Lo = C. H. E. Lommatzsch
Hu = P. D. Huet	Ru = Ch. de la Rue

gr. = griechischer Text	lat. = lateinischer Text
+ = fügt hinzu	[ ] = zu tilgen
< = läßt aus	⟨ ⟩ = einzusetzen
∼ = stellt um	*** = Lücke

Ὠριγένους ἐκ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν τόμος ι′.

| 1. *Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ. καὶ προσῆλθον* ⟨*αὐτῷ*⟩ *οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες· φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ* (13, 36 [—43]). 442

Ὅτε μὲν μετὰ τῶν ὄχλων ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἔστιν αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἔξω γὰρ τῆς οἰκίας οἱ ὄχλοι· καὶ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ ἔργον ἐστὶ καταλιπεῖν τὴν οἰκίαν καὶ ἀπιέναι πρὸς τοὺς μὴ δυναμένους ἥκειν πρὸς αὐτόν. αὐτάρκως δὲ τοῖς ὄχλοις διαλεχθεὶς ἐν παραβολαῖς ἀφίησιν αὐτοὺς καὶ *ἔρχεται εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν*, ἔνθα *προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ*, οὐκ ἀπομείναντες μετὰ τῶν ἀφεθέντων ὑπ᾽ αὐτοῦ. καὶ ὅσοι γε γνησιώτερον ἀκούουσι τοῦ Ἰησοῦ, πρῶτον ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ, εἶτα πυνθανόμενοι περὶ τῆς μονῆς αὐτοῦ ἐπιτρέπονται ἰδεῖν αὐτήν, καὶ ἐλθόντες ὁρῶσι καὶ | »παρ᾽ αὐτῷ« μένουσι, πάντες μὲν »τὴν ἡμέραν ἐκείνην«, τάχα δέ 443 τινες αὐτῶν καὶ ἐπὶ πλεῖον. καὶ τὰ τοιαῦτά γε οἶμαι δεδηλῶσθαι ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίῳ διὰ τούτων· »τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο«. ἔτι εἰς παράστασιν τοῦ ὅτι τῶν ἐπιτραπέντων σὺν τῷ Ἰησοῦ πορεύεσθαι καὶ ἰδεῖν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ὁ διαφέρων καὶ ἀπόστολος γίνεται, ἐπιφέρεται τούτοις· »ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων ὑπὸ Ἰωάννου καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ«. καὶ ἡμεῖς οὖν, εἴπερ βουλόμεθα μὴ ὡς ὄχλοι ἀκούειν τοῦ Ἰησοῦ, οὓς ἀφιεὶς [καὶ] *ἔρχεται εἰς τὴν οἰκίαν*, ἐξαίρετόν τι παρὰ τοὺς ὄχλους ἀναλαμβάνοντες οἰκειωθῶμεν τῷ Ἰησοῦ, ἵν᾽ ὡς μαθηταὶ αὐτοῦ ἐλθόντι

10 Vgl. Joh. 1, 37—39 — **14** Joh. 1, 35 — **17** Joh. 1, 40 — **20ff** Vgl. Orig. c. Cels. III, 21 (I, 217, 22ff): *παραβολῶν, ὧν τοῖς ἔξω ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, τηρῶν αὐτῶν τὴν σαφήνειαν τοῖς ὑπερβεβηκόσι τὰς ἐξωτερικὰς ἀκοὰς καὶ κατ᾽ ἰδίαν αὐτῷ »ἐν τῇ οἰκίᾳ« προσερχομένοις*

Inscr. H V | *ἐκ* < *v* | *εὐαγγέλιον* V < H | *ι′* V *ια′* H **2** ⟨*αὐτῷ*⟩ *v* < H V **6** *ἀπιέναι* Kl *ἀπεῖναι* H V **13** *αὐτῶν* < V ⟨*τῶν μαθητῶν*⟩ *αὐτοῦ* Koe | *τὰ* < V **14** *διὰ*] *περὶ* V **20** *ἀφιεὶς* Diehl *ἀφίησι καὶ* H

εἰς τὴν οἰκίαν προσέλθωμεν καὶ προσελθόντες ἀξιώσωμεν περὶ φράσεως παραβολῆς, εἴτε τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ εἴθ᾽ ἡστινοσοῦν. ἵνα δὲ ἀκριβέστερον νοηθῇ, τίνος παραστατικόν ἐστι πράγματος ἡ τοῦ Ἰησοῦ οἰκία, συναγαγέτω τις ἀπὸ τῶν εὐαγγελίων ὅσα περὶ τῆς οἰκίας Ἰησοῦ εἴρηται, καὶ τίνα ἐν αὐτῇ λελάληται ἢ πέπρακται αὐτῷ· ἐπὶ γὰρ τὸ αὐτὸ ἐπισυναχθέντα ταῦτα πείσει τὸν προσέχοντα ταύτῃ τῇ ἀναγνώσει, ὅτι οὐχ ἁπλᾶ (ὡς οἴονταί τινες) ἐστὶ μόνον τὰ τοῦ εὐαγγελίου γράμματα, ἀλλὰ τοῖς μὲν ἁπλοῖς κατ᾽ οἰκονομίαν ὡς ἁπλᾶ γεγένηται, τοῖς δὲ ὀξύτερον ἀκούειν αὐτῶν βουλομένοις καὶ δυναμένοις ἐγκέκρυπται σοφὰ καὶ ἄξια λόγου θεοῦ πράγματα.

2. Μετὰ ταῦτα ἀποκριθεὶς εἶπεν ἀπὸ τοῦ· ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου *** περὶ ὧν εἰ καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἐν τοῖς πρὸ τούτων διειλήφαμεν, οὐδὲν ἧττον καὶ νῦν λελέξεται τὰ δυνάμενα ἐκείνοις προσαρμόσαι, εἰ καὶ καθ᾽ ἑτέραν διήγησιν ἔχει λόγον. καὶ πρόσχες γε, εἰ δύνασαι τὸ καλὸν σπέρμα τοὺς υἱοὺς τῆς βασιλείας πρὸς τοῖς προαποδεδομένοις καὶ ἑτέρως λαβεῖν, ὅτι ὅσα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύεται ψυχῇ καλά, ταῦτα ὑπὸ τοῦ »ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν« λόγου θεοῦ ⟨σπείρεται⟩ γεννήματα τυγχάνοντα τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας, ὡς εἶναι τοὺς περὶ ἑκάστου ὑγιεῖς λόγους τοὺς υἱοὺς τῆς βασιλείας. κοιμωμένων δὲ τῶν μὴ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἰησοῦ πραττόντων λέγοντος· »γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασ|μόν«, ὁ 444
διάβολος ἐπιτηρῶν ἐπισπείρει τὰ καλούμενα ζιζάνια, τὰ μοχθηρὰ δόγματα, ταῖς καλουμέναις ὑπό τινων φυσικαῖς ἐννοίαις καὶ σπέρμασι καλοῖς τοῖς ἀπὸ τοῦ λόγου. κατὰ δὲ τοῦτο ἀγρὸς καὶ ὁ κόσμος πᾶς λέγοιτο ἄν, καὶ οὐ μόνον ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ· ἐν γὰρ παντὶ κόσμῳ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔσπειρε τὸ καλὸν σπέρμα, ὁ δὲ πονηρὸς τὰ ζιζάνια, ἅπερ εἰσὶν οἱ μοχθηροὶ λόγοι, οἱ ἀπὸ κακίας υἱοὶ τοῦ πονηροῦ. δεήσει δὲ γενέσθαι ἐπὶ τέλει τῶν πραγμάτων (ὃ καλεῖται συντέλεια τοῦ αἰῶνος) θερισμόν, ἵν᾽ οἱ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένοι ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἀναλέξωνται τὰ προσπεφυκότα τῇ ψυχῇ φαῦλα δόγματα καὶ παραδῶσιν αὐτὰ εἰς ἀνάλωσιν, τῷ λεγομένῳ

1 Zu φράσις vgl. Hautsch TU. 34, 2^{a}, 36f — 15—3, 17 Vgl. C Nr. 180 Or. vgl. *Π* 156, 17ff An. — 17 Joh. 1, 2. — 21 Matth. 26, 41

7 ἁπλᾶ ρ ἁπλῶς H 11 ἀπὸ τοῦ H αὐτοῖς Hu | σπεῖρον H 12 *** Kl, l. etwa ⟨ἕως τοῦ » ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω«⟩ 14 προσαρμῶσαι H 15 γε < V 17f θεὸν H$^{c.r.}$ und (für θεοῦ) υἱοῦ H$^{c.r.}$ (ἴσως i. m.) < H^{a} 18 ⟨σπείρεται⟩ Kl nach C Nr. 180 *Π* 22 ζηζάνια H 28 ὃ (Hu) C^{1} Nr. 180 *Π* ὃς H 30 παραδῶσιν Kl mit C^{1} Nr. 180 *Π* παραδώσουσιν HV | φλεγομένῳ C^{1} Nr. 180 (*Π* cod. Me)

καίειν πυρὶ ἀνατρέποντες αὐτά. καὶ οὕτω συλλέξουσιν οἱ τοῦ λόγου ἄγγελοι καὶ ὑπηρέται ἐκ πάσης τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας πάντα τὰ ἐνυπάρχοντα ταῖς ψυχαῖς σκάνδαλα καὶ τοὺς τὴν ἀνομίαν ποιοῦντας λογισμούς, οὕστινας ἀναλίσκοντες βαλοῦσιν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην· ἔνθα καὶ οἱ συναισθηθέντες ἑαυτῶν διὰ τὸ κοιμᾶσθαι τὰ σπέρματα τοῦ πονηροῦ ἐν ἑαυτοῖς εἰληφέναι κλαύσονται καὶ ὡσπερεὶ ἑαυτοῖς θυμωθήσονται. τοῦτο γὰρ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, διὸ καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς τὸ »ἔβρυξαν ἐπ᾿ ἐμὲ τοὺς ὀδόντας αὐτῶν« λέλεκται. τότε μάλιστα οἱ δίκαιοι λάμψουσιν οὐκέτι διαφόρως, ὡς κατὰ τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ πάντες ὡς εἷς ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. ὡς μυστήριον γοῦν δηλῶν ὁ σωτήρ, τάχα μὲν καὶ διὰ πάντων τῶν ἐν τῇ φράσει τῆς παραβολῆς, τάχα δὲ μάλιστα διὰ τοῦ τότε οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἐπιφέρει· ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω, διδάσκων τοὺς οἰομένους ἐν τῇ φράσει τῆς παραβολῆς σαφέστατα αὐτὴν ἐκτεθεῖσθαι, ὡς καὶ ἐν τοῖς τυχοῦσι δύνασθαι νοηθῆναι αὐτήν, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ τῆς διηγήσεως τῆς παραβολῆς δεῖται σαφηνείας.

3. Ἀλλ᾿ ἐπεὶ ἀνωτέρω ἐφάσκομεν εἰς τὸ τότε οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ὅτι οὐχ ὡς τὸ πρότερον διαφόρως λάμψουσιν οἱ δίκαιοι, ἀλλ᾿ ἔσονται οἱ πάντες ὡς εἷς ἥλιος, ἀναγκαίως ἐκθησόμεθα τὸ φανὲν ἡμῖν εἰς τὸν τόπον. ἔοικεν ὁ Δανιήλ, »φῶς τοῦ κόσμου« ἐπιστάμενος τοὺς συνιέντας καὶ τοὺς πολλοὺς τῶν δικαίων διαφέροντας τῇ δόξῃ, εἰρηκέναι τὸ »καὶ οἱ συνιέντες ἐκλάμψουσιν ὡς ἡ λαμπρότης τοῦ στερεώματος, καὶ ἀπὸ τῶν δικαίων τῶν πολλῶν | ὡς οἱ ἀστέρες εἰς τοὺς αἰῶνας καὶ ἔτι«. καὶ ὁ ἀπό- 445
στολος δὲ ἐν τῷ »ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ, οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν« τὰ αὐτὰ λέγει τῷ Δανιήλ, τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς προφητείας αὐτοῦ τοῦτον λαβών. ζητήσει οὖν τις, πῶς οἱ μὲν περὶ διαφορᾶς τοῦ ἐν τοῖς δικαίοις λέγουσι φωτός, ὁ δὲ σωτὴρ τοὐναντίον· ὡς εἷς ἥλιος λάμψουσιν. ὑπολαμβάνω οὖν, ὅτι παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν τῶν ἐν τοῖς σωζομένοις μακαρισμῶν, ὅτι οὐδέπω ἐκαθάρθησαν οἱ μὴ τοιοῦτοι, τὰ τῆς διαφορᾶς γίνεται τοῦ τῶν σωζομένων φωτός· ἐπὰν δέ, ὡς ἀποδεδώκαμεν, συλλεγῇ ἀπὸ τῆς βασιλείας ὅλης Χριστοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα καὶ οἱ ποιοῦντες τὴν ἀνομίαν λο-

8 Psal. 34, 16 — 9 Vgl. Matth. 5, 16 — 10 usw. εἷς kein Textwort gegen Hautsch TU. 34, 2ª, 37f — 21 Vgl. Matth. 5, 14 — 23 Dan. 12, 3 Θ′ — 25 I. Kor. 15, 41f — 29ff Vgl. Orig. hom. IX, 3 in Ez. (VIII, 412, 8ff)

1 καίειν < C¹ Nr. 180 Π 5 οἱ] οὐ Π 6f καὶ ὡς περὶ ἑαυτοὺς Π 7 θυμοθύσονται H 14 τοὺς οἰομένους < V 16 παραβολῆς + οὐ V 21 ἐπιστάμενος Hª ἐπισταμένως H^c. r. 28 ζητήσει Kl ζητήσαι H

γισμοὶ βληθῶσιν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός, καὶ καταναλωθῇ τὰ χείρονα, καὶ τούτων γινομένων εἰς συναίσθησιν ἔλθωσιν οἱ παραδεξάμενοι τοὺς υἱοὺς τοῦ πονηροῦ λόγους, τότε ἓν γενόμενοι ἡλιακὸν φῶς οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. τίνι δὲ λάμψουσιν ἢ τοῖς ὑποδεεστέροις, ἀπολαύσουσι τοῦ φωτὸς αὐτῶν ἀνάλογον τῷ νῦν λάμπειν τὸν ἥλιον τοῖς ἐπὶ γῆς; οὐ γὰρ δήπου ἑαυτοῖς λάμψουσι. μήποτε δὲ καὶ τὸ »λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων« ἀπογράψασθαι δυνατόν ἐστιν »ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας« (κατὰ τὸ εἰρημένον τῷ Σολομῶντι) τριχῶς, ὥστε καὶ νῦν λάμπειν τὸ φῶς τῶν Ἰησοῦ μαθητῶν ἔμπροσθεν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων καὶ μετὰ τὴν ἔξοδον πρὸ τῆς ἀναστάσεως καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἕως ἂν καταντήσωσιν οἱ πάντες »εἰς ἄνδρα τέλειον« καὶ γένωνται πάντες εἷς ἥλιος· τότε λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. | 446

4. *Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψεν* (13, 44).

Τὰς μὲν προτέρας παραβολὰς τοῖς ὄχλοις εἶπε· ταύτην δὲ καὶ τὰς ἑξῆς αὐτῆς δύο, οὐ παραβολὰς ἀλλ᾽ ὁμοιώσεις πρὸς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν τυγχανούσας, ἔοικεν ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος πρὸς τοὺς μαθητὰς εἰρηκέναι· περὶ ἧς ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει ἐξεταζέτω καὶ τῶν ἑξῆς δύο, μήποτε οὐδὲ παραβολαί εἰσιν· ἐπ᾽ ἐκείνων μὲν γὰρ οὐκ ὤκνησεν ἡ γραφὴ καθ᾽ ἑκάστην προτάσσειν τὸ ὄνομα τῆς παραβολῆς, ἐπὶ δὲ τούτων τὸ αὐτὸ οὐ πεποίηκεν. καὶ εἰκότως γε τοῦτο πεποίηκεν. εἰ γὰρ τοῖς ὄχλοις ἐλάλησεν »ἐν παραβολαῖς« καὶ »ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ἐν παραβολαῖς καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς« οὐ τοῖς ὄχλοις δὲ ἐλθὼν »εἰς τὴν οἰκίαν« διαλέγεται ἀλλὰ τοῖς προσελθοῦσιν αὐτῷ μαθηταῖς ἐν αὐτῇ, δῆλον ὅτι οὐκ εἰσι παραβολαὶ τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ λελαλημένα· τοῖς γὰρ »ἔξω« ἐν παραβολαῖς λαλεῖ καὶ οἷς »οὐ δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν«. φήσει τις οὖν· εἰ μή εἰσιν αὗται παραβολαί, τί εἰσιν; μήποτε οὖν τῇ λέξει τῆς γραφῆς ἀκολουθοῦντες φήσομεν, ὅτι ὁμοιότητές εἰσι. διαφέρει δὲ ὁμοιότης παραβολῆς· γέγραπται γὰρ

7 Matth. 5, 16 — **7ff** Vgl. Orig. tom. II, 23 in Joh. (IV, 79, 26ff) — **8ff** Vgl. Orig. de princ. IV, 2, 4 (V, 312, 7) — **8** Vgl. Prov. 3, 3 (var. lect.) — **11** Eph. 4, 13 — **16** Vgl. Matth. 13, 3 — **18** Vgl. Matth. 13, 36 — **18ff** Vgl. Matth. 13, 3. 24. 31. 33 — **22ff** Vgl. Orig. c. Cels. III, 21. 46 (I, 217, 20ff. 242, 13ff) — **23** Vgl. Matth. 13, 3—22; 13, 34 — **24** Vgl. Matth. 13, 36 — **26** Vgl. Marc. 4, 11 — Matth. 13, 11 — **29—5, 10** Vgl. C^luc Nr. 15 Or.

4 *τίνι*] hier beginnt cod. M fol. 1^r, ebenso Barb. gr. 575 fol. 1^r 7 *ἡμῶν* H 14 *πάλιν*] vorher: *Περὶ τῆς παραβολῆς τοῦ θησαυροῦ τοῦ κεκρυμμένου ἐν τῷ ἀγρῷ* H 25 *δηλῶν* M

ἐν τῷ Μάρκῳ· »τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἢ ἐν τίνι αὐτὴν παραβολῇ θῶμεν;« ἐκ τούτου γὰρ παρίσταται διαφορὰν εἶναι ὁμοιώσεως καὶ παραβολῆς. ἔοικεν οὖν ἡ μὲν ὁμοίωσις εἶναι γενική, ἡ δὲ παραβολὴ εἰδική. τάχα δὲ καὶ ἡ ὁμοίωσις γενικωτάτη οὖσα τῆς παραβολῆς ἔχει ἐν εἴδει, ὥσπερ τὴν παραβολήν, οὕτω καὶ ὁμώνυμον τῷ γενικῷ τὴν ὁμοίωσιν. ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβέβηκεν, ὡς τετηρήκασιν οἱ δεινοὶ περὶ τὴν τῶν πολλῶν ὀνομάτων θέσιν· οἵτινες λέγουσι καὶ γενικωτάτην εἶναι τὴν ὁρμὴν πολλῶν εἰδῶν ⟨περιεκτικήν⟩, ὥσπερ καὶ ἀφορμῆς καὶ ὁρμῆς, ἐν εἴδει λέγοντες ὁμωνύμως τῷ γενικῷ παραλαμβάνεσθαι πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἀφορμῆς τὴν ὁρμήν.

5. Καὶ ἐν τούτῳ ζητητέον ἰδίᾳ τὸν ἀγρὸν καὶ ἰδίᾳ τὸν κεκρυμμένον ἐν αὐτῷ θησαυρόν, καὶ τίνα τρόπον εὑρὼν τοῦτον κεκρυμμένον τὸν θησαυρὸν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς χαρᾶς ἄπεισι καὶ πωλεῖ ὅσα ἔχει, ἵνα ἀγοράσῃ τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον. ζητητέον δὲ καὶ τίνα ἐστὶν ἃ πωλεῖ. δοκεῖ δή μοι κατὰ ταῦτα ἀγρὸς μὲν εἶναι ἡ γραφὴ καταφυτευθεῖσα τοῖς φανεροῖς | τῶν ῥητῶν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν καὶ 447 τῶν λοιπῶν νοημάτων (πολλὴ γὰρ φυτεία καὶ ποικίλη ἐστὶ καὶ ἡ τῶν ῥητῶν τῆς ὅλης γραφῆς), ὁ δὲ ⟨ἐν⟩ τῷ ἀγρῷ κεκρυμμένος θησαυρὸς τὰ ἀποκεκρυμμένα καὶ ὑποκείμενα τοῖς φανεροῖς νοήματα τῆς σοφίας »ἐν μυστηρίῳ« ἀποκεκρυμμένης καὶ τῷ Χριστῷ, »ἐν ᾧ εἰσιν οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι«. ἄλλος δ' ἂν λέγοι ἀγρὸν μὲν εἶναι τὸν ἀληθῶς πλήρη, »ὃν εὐλόγησε κύριος«, τὸν »Χριστὸν τοῦ θεοῦ«, τὸν δ' ἐν αὐτῷ κεκρυμμένον θησαυρὸν τὰ εἰρημένα παρὰ τῷ Παύλῳ κεκρύφθαι ἐν Χριστῷ, λέγοντι περὶ Χριστοῦ τὸ »ἐν ᾧ εἰσιν οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι«. τὰ οὐράνια τοίνυν πράγματα καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὥσπερ ἐν εἰκόνι γέγραπται ταῖς γραφαῖς, αἵτινές εἰσιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν,

1 Marc. 4, 30 — 15—6, 22 Vgl. C^{1} 181 Or. *Π* 157, 16ff An. C^{luc} Nr. 16 Or. C^{2} Nr. 56 Or. — 15ff Vgl. Orig. de princ. IV, 3, 11 (V, 340, 3ff): *καὶ ἐπιστήσωμεν εἰ μὴ τὸ βλεπόμενον τῆς γραφῆς καὶ τὸ ἐπιπόλαιον αὐτῆς καὶ πρόχειρον ὁ πᾶς ἐστιν »ἀγρὸς« πλήρης παντοδαπῶν τυγχάνων φυτῶν, τὰ δὲ ἐναποκείμενα καὶ οὐ πᾶσιν ὁρώμενα . . . »οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι«.* — 19 Vgl. I. Kor. 2, 7 — 20. 24 Kol. 2, 3 — 21f Vgl. Gen. 27, 27 — 22 Vgl. Luc. 9, 20 — 24ff Vgl. Hier. in Matth. 97 D: *thesaurus iste, »in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi«, aut deus verbum est . . . aut sanctae scripturae*

1 *ὁμοιώσωμεν* v *ὁμοιώσομεν* M H 8 *⟨περιεκτικήν⟩* Kl mit C^{luc} Nr. 15 < M H 9 *ἀντιδιαστολὴν* + *δὲ* C^{luc} Nr. 15 12 *τοῦτον κεκρυμμένον τὸν*] *τὸν κεκρυμμένον* M 14 *ἀγοράσει* H | *πωλῇ* H 18 *⟨ἐν⟩* Hu 20 *καὶ*^{1} + *⟨ἐν⟩* ? Kl 21 *ἀπόκρυφοι* + *⟨φανερωθείσης⟩* Koe, vgl. Röm. 16, 26 22 *δὲ* H 24 *εἰσὶ* M | *τῆς*^{2} < *Π*

ἢ αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τῶν αἰώνων ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ὡμοιωμένη θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ.

6. Γενόμενος δὲ κατὰ τὸν τόπον ζητήσεις, πότερον ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν μόνῳ τῷ θησαυρῷ ὡμοίωται τῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὡς ἄλλον νοεῖν τῆς βασιλείας τὸν ἀγρόν, ἢ ὅλῳ τούτῳ ὡμοίωται ⟨τῷ ἀγρῷ καὶ τῷ⟩ θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὡς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν εἶναι κατὰ τὴν ὁμοίωσιν καὶ τὸν ἀγρὸν καὶ τὸν κεκρυμμένον ἐν τῷ ἀγρῷ θησαυρόν. ἐλθὼν δέ τις ἄνθρωπος εἰς τὸν ἀγρόν, εἴτε τὰς γραφὰς εἴτε τὸν Χριστὸν τὸν ἐκ φανερῶν καὶ κρυπτῶν συνεστηκότα, εὑρίσκει τὸν κεκρυμμένον τῆς σοφίας θησαυρόν, εἴτε ἐν Χριστῷ εἴτε ἐν ταῖς γραφαῖς (ἐμπεριερχόμενος γὰρ τὸν ἀγρὸν καὶ ἐρευνῶν τὰς γραφὰς καὶ ζητῶν νοῆσαι τὸν Χριστὸν εὑρίσκει τὸν ἐν αὐτῷ θησαυρόν), καὶ εὑρὼν κρύπτει, οὐκ ἀκίνδυνον εἶναι νομίζων τὰ τῶν γραφῶν ἀπόρρητα νοήματα ἢ τοὺς ἐν Χριστῷ θησαυροὺς »σοφίας καὶ γνώσεως« ἐκφαίνειν τοῖς τυχοῦσι, καὶ κρύψας ἄπεισι πραγματευόμενος, πῶς ἀγοράσει τὸν ἀγρὸν ἤτοι τὰς γραφάς, ἵνα ἴδιον κτῆμα αὐτὰς ποιήσῃ, λαβὼν ἀπὸ τῶν τοῦ θεοῦ »τὰ λόγια τοῦ θεοῦ«, ἃ πρῶτον Ἰουδαῖοι »ἐπιστεύθησαν«. καὶ ἀγοράσαντος τοῦ μαθητευθέντος Χριστῷ τὸν ἀγρὸν ἀπαίρεται ἀπ᾽ ἐκείνων »ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ« (ἥτις ἐστὶ κατ᾽ ἄλλην παραβολὴν ἀμπελὼν) καὶ δίδοται »ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς«, τῷ διὰ τῆς πίστεως ἀγοράσαντι τὸν ἀγρὸν ἐκ τοῦ πεπρακέναι πάντα τὰ ὑπάρχοντα καὶ μηδὲν τῶν πρότερον ὑπαρχόντων (κακία δὲ ὑπῆρχεν αὐτῷ) ἔτι ἔχειν παρ᾽ | ἑαυτῷ. τὸ δὲ αὐτὸ ἐφαρμόσεις, κἂν ἀγρὸς ὁ ἔχων τὸν 448
κεκρυμμένον θησαυρὸν ὁ Χριστὸς ᾖ· οἱ γὰρ »ἀφέντες πάντα« καὶ ἀκολουθοῦντες αὐτῷ οἱονεὶ κατ᾽ ἄλλον λόγον πεπράκασι τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ πεπρακέναι καὶ ἀπο⟨δε⟩δόσθαι ἐκεῖνα καὶ ἀντ᾽ ἐκείνων καλὴν προαίρεσιν βοηθουμένους αὐτοὺς εἰληφέναι ἀπὸ θεοῦ ὠνήσωνται τῆς πολλῆς τιμῆς καὶ ἀξίας τοῦ ἀγροῦ τὸν ἔχοντα θησαυρὸν κεκρυμμένον ἐν ἑαυτῷ ἀγρόν.

7. Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας (13, 45 [46]).

Ἐπειδὴ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὁμοία ἐστί, πολλῶν ὄντων ἐμπόρων πολλὰ ἐμπορευομένων, οὐδενὶ μὲν ἐκείνων, τῷ δὲ ζητοῦντι τοὺς

14 Vgl. Kol. 2, 3 — 16 Vgl. Röm. 3, 2 — 18 Matth. 21, 43 — 23 Vgl. Luc. 5, 11 — 26f Vgl. Orig. c. Cels. VII, 33 (II, 184, 10f)

5—6 ἄλλον—ὡς < H 5 l. ἄλλο? Kl 5f ⟨τῷ ἀγρῷ καὶ τῷ⟩ Kl 7 εἶναι Kl ἔχειν MH 9 τὸν[2]] τῶν H 13 ἀκίνδυνον Kl mit C[luc] Nr. 16 ἀκίνδυνα MH 14 ἐκφαίνειν] μὴ ἐμφαίνων Π 16f πρῶτοι οἱ Π 18 ἀπαίρεται Diehl ἀφαιρεῖται MH 22 αὐτῷ] ταῦτα C[luc] Nr. 16 25 ἀπο⟨δε⟩δόσθαι Koe 26 τῆς] l. ⟨ἕνεκεν⟩ τῆς Koe? vgl. c. Cels. VIII, 53 (II, 269, 4) 31 μὲν < H

καλοὺς μαργαρίτας καὶ εὑρόντι ἕνα ἀντάξιον τῶν πολλῶν πολύτιμον μαργαρίτην, ὃν ἀντὶ πάντων ἠγόρασεν, εὔλογον ἡγοῦμαι τυγχάνειν τὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ μαργαρίτου ἐξετάσαι. παρατήρει δὲ ἐπιμελῶς, ὅτι οὐκ εἶπεν, ὅτι πέπρακε πάντας οὓς εἶχεν· οὐ γὰρ μόνους οὓς ὁ ζητῶν καλοὺς μαργαρίτας ἐώνηται πέπρακεν, ἀλλὰ καὶ πάντα ὅσα εἶχεν, ἵνα ἀγοράσῃ τὸν καλὸν μαργαρίτην ἐκεῖνον. εὕρομεν οὖν παρὰ τοῖς περὶ λίθων πραγματευσαμένοις περὶ τῆς φύσεως τοῦ μαργαρίτου ταῦτα, ὅτι τῶν μαργαριτῶν οἱ μέν εἰσι χερσαῖοι οἱ δὲ θαλάττιοι. καὶ οἱ μὲν χερσαῖοι παρ' Ἰνδοῖς μόνοις γίνονται πρέποντες σφραγῖσι καὶ σφενδόναις καὶ ὅρμοις. οἱ δὲ θαλάττιοι οἱ μὲν διαφέροντες παρὰ τοῖς αὐτοῖς Ἰνδοῖς εὑρίσκονται, οἵτινές εἰσι καὶ ἄριστοι ἐν τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ γινόμενοι. δευτερεύουσι δὲ ὡς ἐν μαργαρίταις οἱ ἐκ τοῦ κατὰ Βρεττανίαν Ὠκεανοῦ λαμβανόμενοι. τρίτοι δὲ καὶ ἀπολειπόμενοι, οὐ μόνον τῶν πρώτων ἀλλὰ καὶ τῶν δευτέρων, οἱ κατὰ τὸν Βόσπορον περὶ τὴν Σκυθίαν εὑρισκόμενοι. ἔτι δὲ ταῦτα ἐλέγετο περὶ τοῦ Ἰνδικοῦ μαργαρίτου, ὅτι | ἐν κόγχοις γίνεται προσεοικόσι τὴν φύσιν 449 *εὐμεγέθεσι στρόμβοις. οὗτοι δὲ ἱστοροῦνται οἱονεὶ κατὰ ἴλας τὴν θαλάττιον ποιούμενοι νομὴν καθάπερ ἀγελάρχου τινὸς ἐξηγουμένου, περιόπτου τὴν χρόαν καὶ τὸ μέγεθος καὶ διαφέροντος τῶν ὑπ' αὐτόν, ὥστε ἀναλογίαν αὐτὸν ἔχειν τῷ καλουμένῳ ἐσσῆνι μελισσῶν. ἱστόρηται δὲ καὶ περὶ τῆς θήρας*

6—10, 22 Vgl. C[luc] Nr. 17 Or. — **8 ff** Vgl. Aelian *περὶ ζώων* XV, 8 (I, 372, 29 ff He) — **9 ff** Vgl. Aelian a. O. (I, 372, 21 ff): *ἄριστος δὲ ἄρα ὁ Ἰνδικὸς γίνεται καὶ ὁ τῆς θαλάττης τῆς Ἐρυθρᾶς.* Plinius nat. hist. IX, 35 § 106 Ma *praecipue autem laudantur circa Arabiam in Persico sinu maris rubri.* IX, 35 § 113: *et in candore ipso magna differentia: clarior in rubro mari repertis, in Indico specularium lapidum squama adsimulant* etc. — **11 ff** Vgl. Aelian a. O. (I, 372, 23 ff): *γίνεται δὲ καὶ κατὰ τὸν Ἑσπέριον ὠκεανόν, ἔνθα ἡ Βρεττανικὴ νῆσός ἐστι κτλ.* — **12 ff** Vgl. Aelian a. O. (I, 372, 26 ff): *γίνεσθαι δέ φησιν Ἰόβας καὶ ἐν τῷ κατὰ Βόσπορον πορθμῷ, καὶ τοῦ Βρεττανικοῦ ἡττᾶσθαι αὐτόν, τῷ δὲ Ἰνδῷ καὶ τῷ Ἐρυθραίῳ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἀντικρίνεσθαι* — **14 ff** Vgl. Aelian a. O. (I, 372, 7 ff): *γίνεσθαι δὲ τὸν προειρημένον λίθον ἐκ κόγχης στρόμβῳ ἐμφεροῦς μεγάλῳ, νήχεσθαί τε κατὰ ἀγέλας τοὺς μαργάρους, καὶ ἔχειν ἡγεμόνας, ὡς ἐν τοῖς σμήνεσιν αἱ μέλιτται τοὺς καλουμένους βασιλέας. ἀκούω δὲ εἶναι καὶ τοῦτον διαπρεπῆ καὶ τὴν χρόαν καὶ τὸ μέγεθος.* Ähnlich auch Arrianus *Ἰνδική* VIII, 11 ff Ro (nach Megasthenes) — **19 ff** Vgl. Aelian a. O. (I, 372, 5 ff): *ὅθεν ὁρμωμένους σὺν τοῖς δικτύοις φασὶ τοὺς προειρημένους περιλαμβάνειν ἀγκῶσι μεγάλοις αἰγιαλοῦ κύκλον εὐμεγέθη . . . ἀγώνισμα δὲ ἄρα ποιοῦνται συλλαβεῖν αὐτὸν οἱ κολυμβηταὶ οἱ ὕφυδροι· τούτου γὰρ ᾑρημένου καὶ τὴν ἀγέλην αἱροῦσι πᾶσαν . . . ἀτρεμεῖ γὰρ καὶ οὐκέτι πρόεισιν.* Auch Arrianus a. O.

3 *δὲ*] *τὲ* M **6** *καλὸν* < H **11** *εἰσὶ καὶ*] *εἰσὶν* M | *ὡς*] *πως* ? Hu
14 *τὸν* < H

τῶν διαφερόντων, τουτέστι τῶν ἐν Ἰνδίᾳ, τοιοῦτον· ὅτι περιλαμβάνοντες οἱ ἐπιχώριοι δικτύοις κύκλον αἰγιαλοῦ μέγαν κατακολυμβῶσιν, ἕνα ἐξ ἁπάντων τὸν προηγούμενον ἐπιτηδεύοντες λαβεῖν, τούτου γὰρ ἁλόντος φασὶν ἄμοχθον γενέσθαι τὴν θήραν τῆς ὑπὸ τούτῳ ἀγέλης, οὐδενὸς ἔτι ἀτρεμοῦντος τῶν ἀπ᾿ αὐτῆς, ἀλλὰ οἷον δεδεμένου ἱμάντι καὶ ἑπομένου τῷ ἀγελάρχῃ.

Λέγεται δὲ καὶ ἡ γένεσις τῶν ἐν Ἰνδίᾳ μαργαριτῶν χρόνοις συνίστασθαι, τροπὰς λαμβάνοντος τοῦ ζώου πλείονας καὶ μεταβολάς, ἕως τελειωθῇ. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο ἱστόρηται, ὅτι διοίγεται ὁ κόγχος χάσμῃ παραπλησίως ὁ τοῦ φέροντος τὸν μαργαρίτην ζώου καὶ διοιχθεὶς τὴν ἐπουράνιον εἰς ἑαυτὸν δέχεται δρόσον, ἧς ἐμπλησθεὶς καθαρᾶς καὶ ἀθολώτου περιαυγὴς γίνεται καὶ λοχεύει μέγαν καὶ εὔρυθμον τὸν λίθον. εἰ δέ ποτε ἐπηχλυμένης καὶ ἀνωμάλου χειμερίου τε μεταλάβοι δρόσου, ὁμιχλώδη κύει μαργαρίτην καὶ κηλῖσιν ἐπίμωμον. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο εὕρομεν, ὅτι εἰ μεσολαβηθείη ὁδεύων ἐπὶ τὴν πλήρωσιν οὗ κύει λίθου ὑπὸ ἀστραπῆς, μύει καὶ ὡσπερεὶ *** τῷ δείματι σκορπίζει καὶ διαχεῖ τὸν γόνον εἰς τὰ λεγόμενα φυσήματα. ἔστι δὲ ὅτε καθάπερ ἠλιτόμηνα γεννᾶται βραχέα καὶ ἀχλύος τι ἔχοντα, πλὴν εὔρυθμα. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο ἔχει ὁ Ἰνδικὸς μαργαρίτης παρὰ τοὺς | ἄλλους· 450
λευκός ἐστι τὴν χρόαν ἀργύρῳ διαφανεῖ προσφερὴς αὐγήν τε ὑποχλωρίζουσαν ἠρέμα διαλάμπει, ὡς ἐπίπαν δὲ σχῆμα ἔχει στρογγύλον. ἔστι δὲ καὶ τρυφερόχρως καὶ ἁπαλώτερος ἢ κατὰ λίθον. οὕτως δέ ἐστιν ἐπιτερπὴς ἰδέσθαι, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἐμφανεστέροις (καθὰ ὁ ἀναγράψας ἔλεγε περὶ τῶν λίθων) ἀφηγεῖσθαι. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο σημεῖον ἀρίστου ἐστὶ μαργαρίτου τὸ τὴν περιφέρειαν τετορνευμένην ἔχειν, καὶ τὸ χρῶμα λευκότατον καὶ

8ff Vgl. Plinius a. O. IX, 35 § 107f: *has ubi genitalis anni stimularit hora, pandentes se quadam oscitatione impleri roscido conceptu tradunt, gravidas postea eniti, partumque concharum esse margaritas, pro qualitate roris accepti: si purus influxerit, candorem conspici; si vero turbidus, et fetum sordescere ... si fulguret, conprimi conchas ac pro ieiunii modo minui; si vero etiam tonuerit, pavidas ac repente conpressas quae vocant physemata efficere ... hos esse concharum abortus.* — 19ff Vgl. Theophrast. de lapid. 6: τῶν σπουδαζομένων δὲ λίθων ἐστὶ καὶ ὁ μαργαρίτης καλούμενος διαφανὴς μὲν τῇ φύσει κτλ. — 22ff Vgl. Aelian a. O. X, 13 (I, 248, 4ff): δοκοῦσι δὲ ἄρα ... οἱ ἄγαν λευκοὶ καὶ οἱ μεγάλοι κάλλιστοι ... φύσει δὲ ἔχει τῆς περιφερείας τὸ λεῖον καὶ εὐπερίγραφον

1 ἐν δία H | τοιούτων H[a] 4 τοῦτον M 8 χάσμοι H[a] 9 οὐράνιον H 10 ἀθολότου H 11 ἐπιχλυμένης H 12 μεταλάβοι Kl, vgl. Z. 13 μεταλάβῃ M H 14 *** Diehl, der ergänzt ⟨τῇ πείνῃ ἐλαττοῦται, εἰ δὲ βροντήσαι,⟩ 19 διαλάμπει Hu διαλάμπειν M H 22 ἐστιν ἀρίστου H

διαυγέστατον, καὶ τῷ μεγέθει μέγιστον. ταῦτα μὲν οὖν περὶ τοῦ Ἰνδικοῦ. ὁ δὲ κατὰ τὴν Βρεττανίαν (φασὶ) χρυσωπὸς μέν ἐστι τὴν ἐπίχροιαν, ὁμιχλώδης δέ τις καὶ ταῖς μαρμαρυγαῖς ἀμβλύτερος. ὁ δὲ ἐν τῷ πορθμῷ τῷ κατὰ Βόσπορον κνεφωδέστερος τοῦ Βρεττανικοῦ καὶ πελιδνὸς καὶ τέλεον ἀμυδρός, ἁπαλός τε καὶ μακρομεγέθης. καὶ γεννᾶται δὲ ὁ ἐν τῷ κατὰ Βόσπορον πορθμῷ οὐκ ἐν ταῖς πίναις, ὅ ἐστιν ὀστράκων εἶδος μαργαριτοφόρον, ἀλλ' ἐν τοῖς προσαγορευομένοις μυσί. τούτοις δέ, λέγω δὴ τοῖς κατὰ Βόσπορον, ἡ νομὴ ἐν τέλμασίν ἐστιν. ἱστόρηται δὲ καὶ τέταρτον γένος εἶναι μαργαριτῶν | περὶ τὴν Ἀκαρνανίαν ἐν ταῖς τῶν ὀστρέων πίναις· οὐ σπουδαῖοι δὲ 451 οὗτοι ἄγαν, ἀλλὰ καὶ ἄρρυθμοι καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα τέλεον διατεθολωμένοι καὶ ῥυπῶντες. καὶ ἄλλοι δὲ παρὰ τούτους εἰσὶ περὶ τὴν αὐτὴν Ἀκαρνανίαν πάντων ἕνεκεν ἀπόβλητοι.

8. Ταῦτα δὲ συναγαγὼν ἐκ τῆς περὶ λίθων πραγματείας, φημὶ τὸν σωτῆρα ἐπιστάμενον διαφορὰν μαργαριτῶν, ὧν ἐν τῷ γένει εἰσὶ καὶ καλοὶ καὶ ἄλλοι φαῦλοι, εἰρηκέναι τὸ ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ ζητοῦντι τοὺς καλοὺς μαργαρίτας· εἰ γὰρ μὴ καὶ φαῦλοι ἦσάν τινες ἐν μαργαρίταις, οὐκ ἂν εἴρητο ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας. ἐν τοῖς παντοδαποῖς δὲ ἐπαγγελλομένοις ἀλήθειαν λόγοις καὶ τοῖς φέρουσιν αὐτοὺς ζήτει τοὺς μαργαρίτας, καὶ ἔστωσαν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) οἱ ἀπὸ τῆς οὐρανίου δρόσου συλλαμβάνοντες κόγχοι καὶ κύοντες ἐξ οὐρανοῦ λόγον ἀληθείας προφῆται οἱ καλοὶ μαργαρῖται, οὓς ὁ κατὰ τὴν προκειμένην λέξιν ζητεῖ ἔμπορος ἄνθρωπος. ὁ δὲ ἀγελάρχης τῶν μαργαριτῶν, ᾧ εὑρισκομένῳ καὶ οἱ λοιποὶ συνευρίσκονται, ὁ πολυτίμητος μαργαρίτης, ὁ Χριστὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ὑπὲρ τὰ τίμια γράμματα καὶ νοήματα τοῦ νόμου καὶ τῶν προφη-

1ff Vgl. Aelian a. O. XV, 8 (I, 372, 24ff): δοκεῖ δέ πως χρυσωπότερος ἰδεῖν εἶναι, τάς τε αὐγὰς ἀμβλυτέρας ἔχειν καὶ σκοτωδεστέρας. Plinius a. O. IX, 35 § 116: *in Britannia parvos atque decolores nasci certum est.* IX, 35 § 115: *in nostro mari reperiri solebant crebrius circa Bosporum Thracium, rufi ac parvi in conchis quas myas appellant* — 8ff Vgl. Plinius a. O. IX, 35 § 115: *at in Acarnania quae vocatur pina gignit . . . enormes et feri colorisque marmorei* — 18ff Vgl. Hier. in Matth. 98A: *bonae margaritae, quas quaerit institor, lex et prophetae sunt . . . unum autem est pretiosissimum margaritum scientia salvatoris etc.* — 19—24 Vgl. C[v] Nr. 15 Or. (Anfg) = C[l] Nr. 182 Or. (Anfg): μαργαρῖται ἦσαν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, καὶ ἐν αὐτοῖς εὑρίσκεται ὁ μόνος πολύτιμος μαργαρίτης Χριστός — 21 Vgl. Jac. 1, 18? — 23ff Vgl. Clemens Alex. Paed. II, 12, 4 (I, 228, 1ff.): ὁ δὲ πολυτίμητος μαργαρίτης . . . τὸν διαυγῆ καὶ καθαρὸν Ἰησοῦν κτλ. — 23 Vgl. Luc. 9, 20

2 τὴν < H 4 κνεφοδέστερος H 17 εἴρηται H 19 ζήτει Kl ζητεῖ MH | ἵνα H 23 πολύτιμος C[l] Nr. 182

τῶν λόγος, οὗ εὑρεθέντος καὶ τἆλλα πάντα εὐμαρῶς παραλαμβάνονται. διαλέγεται δὲ ὁ σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς πᾶσιν ὡς ἀνθρώποις ἐμπόροις, οὐ μόνον ζητοῦσι τοὺς καλοὺς μαργαρίτας ἀλλὰ καὶ εὑροῦσιν αὐτοὺς καὶ κεκτημένοις, ἐν οἷς φησι· »μὴ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων«. δῆλον δέ, ὅτι τοῖς μαθηταῖς ταῦτα λέλεκται, ἐκ τοῦ προτετάχθαι τῶν λόγων τὸ »ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ«· ἐν γὰρ τῷ εἱρμῷ τῶν λόγων ἐκείνων εἴρηται· »μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων«. μήποτε οὖν ὁ μὴ ἔχων μαργαρίτας ἢ τὸν πολύτιμον μαργαρίτην οὐδὲ μαθητής ἐστι τοῦ σωτῆρος καὶ *** τοὺς μαργαρίτας τοὺς καλούς, οὐ τοὺς νεφώδεις οὐδὲ τοὺς ἀχλυώδεις, ὁποῖοί εἰσιν οἱ τῶν ἑτεροδόξων λόγοι, οὐ πρὸς ἀνατολὰς γεννώμενοι ἀλλὰ πρὸς δυσμὰς ἢ πρὸς βορρᾶν, εἰ χρὴ καὶ ταῦτα προσπαραλαμβάνειν δι' ἣν εὕρομεν διαφορὰν μαργαριτῶν ἐν διαφόροις γινομένων τόποις. τάχα δὲ οἱ τεθολωμένοι λόγοι καὶ αἱ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς σαρκὸς κατειλιγμέναι αἱρέσεις οἱ ἀχλυώδεις εἰσὶ καὶ οἱ ἐν τέλμασι γινόμενοι μαργαρῖται οὐ καλοί. | 452

9. Συνάψεις δὲ τῷ ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας τὸ »ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε« καὶ τὸ »πᾶς ὁ ζητῶν εὑρίσκει«. τί γὰρ »ζητεῖτε«, ἢ τί »πᾶς ὁ ζητῶν εὑρίσκει«; ἀποτολμήσας εἴπω· τοὺς μαργαρίτας καὶ τὸν μαργαρίτην, ὃν ὁ πάντα δοὺς καὶ ζημιωθεὶς κτᾶται, δι' ὅν φησιν ὁ Παῦλος· »τὰ πάντα ἐζημιώθην, ἵνα Χριστὸν κερδήσω«, »πάντα« λέγων τοὺς καλοὺς μαργαρίτας, καὶ »Χριστὸν κερδήσω«, τὸν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην. τίμιον μὲν οὖν λύχνος τοῖς ἐν σκότει, καὶ χρεία λύχνου ἕως ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος· τιμία δὲ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωσέως δόξα (ἐγὼ δ' οἶμαι ὅτι καὶ τῶν προφητῶν) καὶ καλὸν θέαμα, δι' ἧς εἰσαγόμεθα πρὸς τὸ δυνηθῆναι ἰδεῖν τὴν δόξαν Χριστοῦ, ᾗ μαρτυρῶν ὁ πατήρ φησιν· »οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ηὐδόκησα«. ἀλλ' »οὐ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης«, καὶ χρεία ἡμῖν πρότερον δόξης τῆς ἐπιδεχομένης κατάργησιν ὑπὲρ »τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης«, ὡς χρεία γνώσεως τῆς ἐκ μέρους, ἥτις »καταργηθήσεται, ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλειον«. πᾶσα τοίνυν ψυχὴ ἐρχομένη εἰς νηπιότητα καὶ ὁδεύουσα »ἐπὶ τὴν τελειότητα«

4. 8 Matth. 7, 6 — **6** Matth. 5, 1 — **12** Vgl. Luc. 13, 29 — **18** Matth. 7, 7f — **21ff** Phil. 3, 8 — **21f** Vgl. Hier. in Matth. 98 B: *similis Pauli apostoli . . . ut Christum lucri faciat* — **23** Vgl. Luc. 1, 79 Apoc. 22, 5 — **24** Vgl. II. Kor. 3, 7 — **26** Matth. 3, 17 — **27. 29** II. Kor. 3, 10 — **29** Vgl. II. Kor. 3, 11 — **30** I. Kor. 13, 10 — **31** Vgl. Hebr. 6, 1

10 *** Kl, l. etwa ⟨ζητεῖν διδάσκοντος⟩ **13** *βορᾶν* MH **16** *οἱ* < H **19** *ἀποτολμίσας* H **20** ⟨*ἀπο*⟩*δοὺς* Diehl **22** *καὶ*] *ἵνα* v **24** l. *τίμιον*? Kl, vgl. Z. 23 | *Μωσέως*] s. zu S. 23, 26ff

δεῖται, μέχρις ἐνστῇ αὐτῇ »τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου«, παιδαγωγοῦ καὶ οἰκονόμων καὶ ἐπιτρόπων, ἵνα μετὰ ταῦτα πάντα ὁ πρότερον μηδὲν »διαφέρων δούλου κύριος πάντων ὢν« ἀπολάβῃ ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ παιδαγωγοῦ καὶ οἰκονόμων καὶ ἐπιτρόπων τὰ πατρῷα, τὰ ἀνάλογον τῷ πολυτιμήτῳ μαργαρίτῃ καὶ τῷ ἐρχομένῳ τελείῳ, καταργοῦντι »τὸ ἐκ μέρους«, ὅταν »τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ« χωρῆσαί τις δυνηθῇ, προεγγυμνασάμενος ταῖς (ἵν᾽ οὕτως ὀνομάσω) ὑπερεχομέναις γνώσεσιν ὑπὸ τῆς Χριστοῦ γνώσεως. ἀλλ᾽ οἱ πολλοί, μὴ νοήσαντες τὸ κάλλος τῶν πολλῶν μαργαριτῶν νομικῶν καὶ τὴν ἔτι »ἐκ μέρους« γνῶσιν τὴν πᾶσαν προφητικήν, οἴονται δύνασθαι χωρὶς ἐκείνων τρανουμένων καὶ καταλαμβανομένων δι᾽ ὅλων εὑρεῖν τὸν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην καὶ θεωρῆσαι »τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ«, οὗ συγκρίσει πάντα τὰ πρὸ τῆς τηλικαύτης καὶ τοσαύτης γνώσεως, οὐ »σκύβαλα« τῇ ἰδίᾳ φύσει τυγχάνοντα, σκύβαλα ἀναφαίνεται, ἅπερ ἐστὶ τὰ παραβαλλόμενα τάχα τῇ συκῇ ὑπὸ τοῦ ἀμπελουργοῦ κόπρια, αἴτια τυγχάνοντα τοῦ αὐτὴν καρποφορῆσαι.

10. »Τοῖς πᾶσι τοίνυν ὁ χρόνος, καὶ καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανόν«, καὶ ἔστι τις »καιρὸς τοῦ συναγαγεῖν (τοὺς καλοὺς μαργαρίτας) λίθους«, καὶ καιρὸς μετὰ τὴν συναγωγὴν αὐτῶν τοῦ εὑρεῖν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ὅτε καθήκει ἀπελ|θόντα πωλῆσαι πάντα ὅσα 453 τις ἔχει, ἵνα ἀγοράσῃ τὸν μαργαρίτην ἐκεῖνον. ὥσπερ γὰρ πάντα τὸν ἐσόμενον σοφὸν ἐν λόγοις ἀληθείας δεήσει στοιχειωθῆναι πρότερον καὶ ἐπὶ πλεῖον διαβῆναι τῆς στοιχειώσεως καὶ περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι τὴν στοιχείωσιν, οὐ μὴν ἀπομένειν ἐν τῇ στοιχειώσει ὡς τιμήσαντα αὐτὴν κατὰ τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ διαβάντα »ἐπὶ τὴν τελειότητα« χάριν ἔχειν τῇ εἰσαγωγῇ ὡς χρησίμῳ γενομένῃ κατὰ τὰ πρότερα, οὕτως τελείως νοηθέντα τὰ νομικὰ καὶ τὰ προφητικὰ στοιχείωσίς ἐστι πρὸς τελείως ἐννοούμενον τὸ εὐαγγέλιον καὶ πάντα τὸν περὶ τῶν Χριστοῦ Ἰησοῦ ἔργων καὶ λόγων νοῦν.

11. Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν (13, 47 [—50]).

Ὥσπερ ἐπὶ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἀνδριάντων αἱ ὁμοιότητες οὐκ ἐξ ὅλων εἰσὶν ὁμοιότητες ἐκείνων πρὸς ἃ ταῦτα γίνεται, ἀλλ᾽ ἡ μὲν ἐν ἑνὶ ἐπιπέδῳ ξύλῳ (φέρε εἰπεῖν) κηρογραφουμένη εἰκὼν τῆς ἐπιφανείας μετὰ τοῦ χρώματος ἔχει τὴν ὁμοιότητα, οὐκέτι δὲ σώζει τὰς εἰσοχὰς καὶ τὰς ἐξοχὰς ἀλλ᾽ ἔμφασιν μόνην αὐτῶν, ἡ δὲ κατὰ τοὺς ἀνδριάντας πλάσις τὸ μὲν κατὰ

1 Vgl. Gal. 4, 4 — 1ff Vgl. Gal. 4, 2. 1 — 5f Vgl. I. Kor. 13, 10 — 5. 11 Phil. 3, 8 — 9 Vgl. I. Kor. 13, 9 — 13 Vgl. Phil. 3, 8 — 14f Vgl. Luc. 13, 7ff — 16 Pred. 3, 1 — 17 Vgl. Pred. 3, 5 — 24 Vgl. Hebr. 6, 1

25 χρησίμῳ v χρησίμως MH 25 κατὰ τὰ | κατὰ τὰ H 26 τελείως ἐννοούμενον Kl (nach Hu) τελείωσιν νοούμενον MH

τὰς εἰσοχὰς καὶ τὰς ἐξοχὰς πειρᾶται σώζειν ὁμοίωμα οὐκέτι δὲ καὶ τὰ κατὰ τὴν χρόαν, ἐὰν δὲ καὶ κήρινον ἐκμαγεῖον γένηται, σώζειν μὲν πειρᾶται ἀμφότερα (λέγω δὲ καὶ τὰ κατὰ τὴν χρόαν καὶ τὰ κατὰ τὰς εἰσοχὰς καὶ ἐξοχὰς) οὐ μὴν καὶ τῶν ἐν βάθει εἰκών ἐστιν, οὕτω μοι νόει καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ὁμοιώσεων τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὁμοιουμένην τινὶ ὁμοιοῦσθαι οὐ διὰ πάντα τὰ προσόντα τῷ εἰς ὃ ἡ ὁμοίωσις, ἀλλὰ διά τινα ὧν χρῄζει ὁ παραληφθεὶς λόγος. καὶ ἐνταῦθα τοίνυν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, οὐχ ὡς οἴονταί τινες παριστάντες τῷ λόγῳ φύσεις εἶναι ὑποκειμένας διαφόρους τῶν ὑπὸ τὴν σαγήνην ἐληλυθότων πονηρῶν καὶ δικαίων, ὥστε νομίζειν εἶναι διὰ τὸ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ δικαίων πολλὰς καὶ διαφόρους φύσεις, ὁμοίως δὲ καὶ πονηρῶν· τῇ γὰρ τοιαύτῃ ἐκδοχῇ ἐναντιοῦνται πᾶσαι αἱ τὸ αὐτεξούσιον ἐμφαίνουσαι γραφαὶ καὶ αἰτιώμεναι μὲν τοὺς ἁμαρτάνοντας ἀποδεχόμεναι δὲ τοὺς κατορθοῦντας, οὐκ ἂν δικαίως μέμψεως τοῖς ἀπὸ τῶν φαύλων γενῶν φύσει τοιούτων τυγχανόντων ἀκολουθούσης ἢ ἐπαίνου τοῖς ἀπὸ τῶν ἀστειοτέρων. ἰχθύων γὰρ φαύλων καὶ καλῶν ἡ αἰτία οὐ περὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἰχθύων ἐστίν, ἀλλὰ περὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπιστάμενος ὁ λόγος εἶπεν· »ἐξαγαγέτω τὰ | ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν 454
ζωσῶν«, ὅτε καὶ »ἐποίησεν ὁ θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζώων ἑρπετῶν, ἃ ἐξήγαγε τὰ ὕδατα κατὰ γένη αὐτῶν«. οὐκοῦν ἐκεῖ μὲν »πᾶσαν ψυχὴν ζώων ἑρπετῶν« »ἐξήγαγε τὰ ὕδατα κατὰ γένη αὐτῶν«, οὐκ οὔσης τῆς αἰτίας περὶ αὐτήν. ἐνταῦθα δὲ ἡμεῖς ἐσμεν οἱ αἴτιοι τοῦ εἶναι καλὰ καὶ ἄξια τῶν λεγομένων ἀγγῶν γένη ἢ σαπρὰ καὶ ἄξια τοῦ ἔξω βληθῆναι· οὐ γὰρ φύσις ἐν ἡμῖν αἰτία τῆς πονηρίας, ἀλλὰ προαίρεσις ἑκούσιος οὖσα κακοποιητική. οὕτως δὲ οὐδὲ φύσις αἰτία δικαιοσύνης ὡς ἀνεπίδεκτος ἀδικίας, ἀλλὰ λόγος ὃν παρεδεξάμεθα ὁ κατασκευάζων δικαίους· καὶ γὰρ τὰ μὲν τῶν ἐνύδρων γένη οὐκ ἔστιν ἰδεῖν μεταβάλλοντα ἀπὸ φαύλων ὡς ἐν ἰχθύσι γενῶν ἐπὶ τὰ ἀστεῖα, ἢ ἀπὸ τῶν βελτιόνων ἐπὶ τὰ χείρονα, τοὺς δὲ ἐν ἀνθρώποις δικαίους ἢ πονηροὺς ἀεὶ ἔστι θεωρεῖν ἢ ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἐκ κακίας φθάνοντας ἢ ἀπὸ τῆς ἐπ' ἀρετὴν προκοπῆς ἀναλυομένους ἐπὶ τὴν τῆς κακίας χύσιν.

Διὸ καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ περὶ μὲν τοῦ ἀπὸ ἀνομίας ἐπιστρέφοντος ἐπὶ τὴν τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν τοιαῦτα γέγραπται· »καὶ ὁ ἄνομος ἐὰν ἀποστρέψῃ ἐκ πασῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ ὧν ἐποίησε« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »ὡς

13ff Orig. de or. 29, 13 (II, 387, 26ff) frgm. in Joh. 3, 19 (IV, 518, 13) u. ö. Vgl. Harnack TU. 42, 4, 62 A. 1 — **18** Gen. 1, 20 — **19** Gen. 1, 21 — **26** Vgl. Marc. 4, 20 — **32ff** Ez. 18, 21 — **34** Ez. 18, 23

1 τὰ < H **3** τὰ¹ < H **4ff** Ση περὶ ὁμοιοτήτων i. m. H **10** καὶ < H **11** συναγούσῃ M **30—13, 2** ἀναλυομένους—προκοπῆς < H

τὸ ἀποστρέψαι αὐτὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρᾶς καὶ ζῆν αὐτόν«, περὶ δὲ τοῦ ἀναλυομένου ἀπὸ τῆς ἐπ᾿ ἀρετὴν προκοπῆς ἐπὶ τὴν τῆς κακίας χύσιν τοιαῦτα »ἐν δὲ τῷ ἀποστρέψαι δίκαιον ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ καὶ ποιῆσαι ἀδικίαν« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτοῦ αἷς ἥμαρτεν, ἐν αὐταῖς ἀποθανεῖται«. ἢ λεγέτωσαν ἡμῖν οἱ ἐκ τῆς κατὰ τὴν σαγήνην παραβολῆς φύσεις εἰσάγοντες, »ὁ ἄνομος« ὕστερον ἀποστρέφων »ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ ὧν ἐποίησε« καὶ φυλάσσων »πάσας τὰς ἐντολὰς« τοῦ κυρίου καὶ ποιῶν »δικαιοσύνην καὶ ἔλεον«, ποίας φύσεως ἦν ἄνομος ὤν; οὐ γὰρ δὴ τῆς ἐπαινετῆς. ἀλλ᾿ εἰ ἄρα ψεκτῆς, καὶ ποίας φύσεως εὐλόγως ἂν λεχθ⟨εί⟩η, ὅτε ἀποστρέφει »ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν«; εἰ μὲν γὰρ τῆς φαύλης διὰ τὰ πρότερα, πῶς μετέβαλλεν ἐπὶ τὰ βελτίονα; εἰ δὲ τῆς ἀστείας διὰ τὰ δεύτερα, πῶς ἀστείας φύσεως τυγχάνων ἄνομος ἦν; τὸ δ᾿ ὅμοιον ἐπαπορήσεις καὶ περὶ τοῦ ἀποστρέφοντος δικαίου »ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ« καὶ ποιοῦντος »ἀδικίαν κατὰ πάσας τὰς ἀνομίας«. πρὶν γὰρ ἀποστρέψαι ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης ἐν δικαίοις ἔργοις τυγχάνων φαύλης φύσεως οὐκ ἦν· φαύλη γὰρ φύσις οὐκ ἂν ἐν δικαιοσύνῃ γένοιτο, ἐπεὶ μὴ δύναται δένδρον πονηρὸν (ἡ κακία) καρποὺς ἀγαθοὺς ποιεῖν (τοὺς ἀπὸ ἀρετῆς). πάλιν τε αὖ οὐκ ἂν ἀστείας | καὶ ἀμεταβλήτου φύσεως ὢν ἀπὸ τοῦ καλοῦ ἀπέστρεφεν ἄν, μετὰ τὸ 455 χρηματίσαι δίκαιος, »ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ« ἐπὶ τὸ »ποιῆσαι ἀδικίαν κατὰ πάσας τὰς ἀνομίας αὐτοῦ, ἃς ἐποίησε«.

12. Τούτων δὲ εἰρημένων, νομιστέον ὡμοιῶσθαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ εἰς παράστασιν τοῦ ποικίλου τῶν ἐν ἀνθρώποις προαιρέσεων, διαφορὰν πρὸς ἀλλήλας πλείστην ὅσην ἐχουσῶν, ὡς εἶναι τὸ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ ἐπαινετοὺς καὶ ψεκτοὺς ἐν ταῖς πρὸς τὰ εἴδη τῶν ἀρετῶν ἢ τῶν κακιῶν ἐπιρρεπείαις. σαγήνης δὲ πλοκῇ ποικίλῃ ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κατὰ τὴν πεπλεγμένην ἐκ παντοδαπῶν καὶ ποικίλων νοημάτων παλαιὰν καὶ καινὴν γραφήν. καὶ ὥσπερ

3. 4 Ez. 18, 24 — **6ff. 10** Vgl. Ez. 18, 21 — **13ff** Vgl. Ez. 18, 24 — **16f** Vgl. Matth. 7, 18 — **19f** Ez. 18, 24 — **26—15, 12** Vgl. C[l] Nr. 183 Or. (?) *Π* 159, 1ff. An. C[luc] Nr. 18 Or. — **26ff** Vgl. Orig. hom. XVI, 1 in Jer. (III, 132, 5ff.): *τοὺς ἔχοντας ἀπὸ θεοῦ χάριν λόγου πεπλεγμένην ὡς δίκτυα καὶ συγκειμένην ἀπὸ τῶν ἱερῶν γραφῶν ὡς ἀμφίβληστρον.* Vgl. Hier. in Matth. 98 D: *contexuerunt sibi ex veteri et novo testamento sagenam evangelicorum dogmatum et miserunt eam in mare huius saeculi, quae usque hodie in mediis fluctibus tenditur, capiens de salsis et amaris gurgitibus* etc.

3 *ἐκ*] *ἀπὸ* M **5** *τὴν* < H **7** *πάσας* < H **9** *λεχθ⟨εί⟩η* Kl mit V **10** *ἑαυτοῦ* H **11** *πῶς—δεύτερα* < H | *μετέβαλεν* v **21** *ὡμοιῶσθαι* v < M *ὁμοιῶσθαι* H **26ff** *σαγήνης* (Hu) C[l] Nr. 183 *Π* *σαγήνῃ* MH **26** *κακῶν* M

*τῶν ὑπὸ τὴν σαγήνην πιπτόντων ἰχθύων οἱ μὲν κατὰ τάδε τὰ μέρη τῆς σαγήνης εὑρίσκονται οἱ δὲ καθ' ἕτερα, καὶ ἕκαστος ὑφ' ὃ κεκράτηται μέρος, οὕτως εὕροις ἂν καὶ ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὴν σαγήνην τῶν γραφῶν ἐληλυθότων τινὰς μὲν κεκρατημένους ὑπὸ τὴν προφητικὴν πλοκὴν (φέρ' εἰπεῖν, Ἠσαΐου κατὰ τόδε τὸ ῥητὸν ἢ Ἱερεμίου ἢ Δανιήλ), ἄλλους δὲ κατὰ νομικὴν καὶ ἄλλους κατὰ εὐαγγελικὴν καὶ τινὰς κατὰ ἀποστολικήν. πρῶτον γὰρ ἁλισκόμενός τις ὑπὸ τοῦ λόγου ἢ δοκῶν ἁλίσκεσθαι, ἔκ τινος λαμβάνεται μέρους τῆς ὅλης σαγήνης. οὐδὲν δὲ ἄτοπον εἴ τινες τῶν ἁλόντων ἰχθύων ἐμπεριέχονται ὅλῃ τῇ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς σαγήνης πλοκῇ καὶ πανταχόθεν συνέχονται καὶ κρατοῦνται, διαδρᾶναι μὴ δυνάμενοι, ἀλλ' ὡσπερεὶ πάντοθεν καταδουλούμενοι καὶ ἐκπεσεῖν τῆς σαγήνης οὐκ ἐώμενοι. βέβληται δὲ ἡ σαγήνη αὕτη εἰς τὴν θάλασσαν, τὸν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης τῶν ἀνθρώπων κυματούμενον βίον, *** καὶ ἐν τοῖς ἁλμυροῖς πράγμασι τοῦ βίου νηχομένων. αὕτη δὲ ἡ σαγήνη πρὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ ὅλη μὲν πεπληρωμένη οὐκ ἦν· ἔλειπε γὰρ τῇ νομικῇ καὶ προφητικῇ πλοκῇ ὁ εἰπών· »μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι«. καὶ πεπλήρωται ἡ τῆς σαγήνης πλοκὴ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις καὶ τοῖς Χριστοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων λόγοις. διὰ τοῦτο οὖν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ.*

Δύναται δὲ χωρὶς τῶν ἀποδεδομένων τὸ ἐκ παντὸς ⟨γένους⟩ συναγαγούσῃ δηλοῦν τὴν ἀπὸ παντὸς γένους ἐθνῶν κλῆσιν. οἱ δὲ διακονησάμενοι τῇ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν σαγήνῃ ὁ κύριός ἐστι τῆς σαγήνης | Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ προσελθόντες ἄγγελοι καὶ διακονησά- 456
μενοι αὐτῷ, οἵτινες οὐκ ἀναβιβάζουσιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης τὴν σαγήνην οὐδὲ φέρουσιν ἐπὶ τὸν ἔξω αὐτῆς αἰγιαλόν, τὰ ἔξω τοῦ βίου πράγματα, ἐὰν μὴ πληρωθῇ ἡ σαγήνη, τουτέστι »τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν« εἰς αὐτὴν »εἰσέλθῃ«. ὅταν δὲ εἰσέλθῃ, τότε αὐτὴν ἀναβιβάζουσιν ἀπὸ τῶν τῇδε καὶ κάτω πραγμάτων, καὶ φέρουσιν ἐπὶ τὸν τροπικῶς καλούμενον αἰγιαλόν· ἔνθα ἔργον ἔσται τῶν ἀναβιβασάντων αὐτὴν καὶ καθίσαι παρὰ τῷ αἰγιαλῷ καὶ ἱδρύσαι ἑαυτοὺς ἐκεῖ, ἵνα ἕκαστον μὲν τῶν ὑπὸ τὴν σαγήνην καλῶν εἰς τὸ οἰκεῖον τάγμα καταστήσωσι κατὰ τὰ ὀνομαζόμενα ἐνταῦθα αὐτῶν ἀγγεῖα, τὰ δὲ ἐναντίως ἔχοντα καὶ σαπρὰ καλούμενα ἔξω βάλωσι. τὸ δὲ ἔξω ἡ κάμινός ἐστι τοῦ πυρός, ὡς ὁ σωτὴρ ἡρμήνευσεν εἰπών· οὕτως

15 Matth. 5, 17 — 24f Vgl. Matth. 4, 11 — 27 Vgl. Röm. 11, 25 —

4 *φέρε* M 13 *** Koe, etwa: ⟨*ἄνω καὶ κάτω φερομένων*⟩ 13 *νηχομένων* Kl *νηχόμενον* M H 21 *τὸ*] *τῇ* M 21 ⟨*γένους*⟩ Kl mit C[luc] Nr. 18 24 *ἄγγελοι*] + *καὶ ἅγιοι Π* cod. Me | *διακομισάμενοι* M 26 *τοῦ*] *τοῦδε τοῦ* C[luc] Nr. 18 28 *ἔλθῃ* H 29 *τὸν*] *τῶν* H

ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι καὶ ἀφοριοῦσιν αὐτοὺς τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός. πλὴν τηρητέον, ὅτι ἤδη διὰ τῆς τῶν ζιζανίων παραβολῆς καὶ τῆς προκειμένης ὁμοιώσεως διδασκόμεθα; ὅτι ἄγγελοι μέλλουσι πιστεύεσθαι τὸ διακρῖναι καὶ διαχωρίσαι τοὺς φαύλους ἀπὸ τῶν δικαίων. ἀνωτέρω μὲν γὰρ λέγεται ὅτι »ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων«, ἐνταῦθα δέ, ὅτι ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός.

13. Τούτοις δὲ οὐκ ἀκολουθεῖ, ὅπερ οἴονταί τινες, ὅτι καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων εἰσὶ κρείττους οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐν Χριστῷ σωζόμενοι· πῶς γὰρ δύνανται οἱ ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀγγέλων εἰς ἄγγη βαλλόμενοι τοῖς βάλλουσιν εἰς τὰ ἄγγη παραβάλλεσθαι, ὑπὸ τὴν ἐκείνων τεταγμένοι ἐξουσίαν; ταῦτα δέ φαμεν οὐκ ἀγνοοῦντες, τινῶν ἀγγέλων τῶν μὴ τοιαύτην οἰκονομίαν ἐγκεχειρισμένων (ἀλλ' οὐδὲ τούτων πάντων) διαφέρειν τοὺς ἐν Χριστῷ σωθησομένους ἀνθρώπους· ἀνέγνωμεν γὰρ καὶ τὸ »εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι«, ἔνθα οὐκ εἴρηται· πάντες »ἄγγελοι«. οἴδαμεν καὶ τὸ »ἀγγέλους κρινοῦμεν«, ὅπου μὴ λέλεκται· πάντας »ἀγγέλους«. τούτων δὲ ἀναγεγραμμένων περὶ τῆς σαγήνης καὶ τῶν ὑπὸ τὴν σαγήνην, ὁ βουλόμενος πρὸ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ πρὸ τοῦ ἐξελθόντας τοὺς ἀγγέλους ἀφορίσαι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων μὴ εἶναι καὶ πονηροὺς | 457
ὑπὸ τὴν σαγήνην ἐκ παντὸς γένους ἔοικε μήτε τὴν γραφὴν νενοηκέναι καὶ ἀδυνάτων ἐπιθυμεῖν. διὸ μὴ ξενιζώμεθα, ἐὰν πρὸ τοῦ ἀφορισθῆναι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων ὑπὸ τῶν ἐπὶ τούτῳ ἐξαποσταλησομένων ἀγγέλων ὁρῶμεν ἡμῶν τὰ ἀθροίσματα πεπληρωμένα καὶ πονηρῶν. ἀλλ' εἴθε μὴ πλείους οὗτοι τυγχάνοιεν ὄντες τῶν δικαίων οἱ βληθησόμενοι εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός. ἐπεὶ δὲ ἐλέγομεν ἐν ἀρχῇ, ὅτι αἱ παραβολαὶ καὶ αἱ ὁμοιώσεις οὐκ εἰς πάντα, οἷς παραβάλλονται ἢ ὁμοιοῦνται, παραλαμβάνονται ἀλλ' εἴς τινα, ἔτι τοῦτο κατασκευαστέον καὶ ἐκ τῶν λεχθησομένων, ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν ἰχθύων, ὡς πρὸς τὴν ζωὴν αὐτῶν, φαῦλόν τι αὐτοῖς συμβαίνει τὸ ὑπὸ τὴν σαγήνην εὑρεθῆναι (τῆς γὰρ κατὰ φύσιν αὐτοῖς ζωῆς στερίσκονται καὶ οὔτε εἰς ἄγγη βαλλόμενοι οὔτε ἔξω

6 Matth. 13, 41f — **19** I. Pet. 1, 12 — **20** I. Kor. 6, 3 — **30ff** Vgl. S. 12, 4ff — **33ff** Vgl. Orig. hom. XVI, 1 in Jer. (III, 132, 13ff)

2 [αὐτοὺς] ? Kl | μέσων M   15 τῶν ἁγίων] vgl. Z. 13 ἁγίων H
19 ἃ] τὸ M   **21** ὅπου] ἔνθα M   **24. 27** μέσων M   **26** ἀδύνατον H

ῥιπτόμενοι πλεῖόν τι πάσχουσι τοῦ ἀπολέσαι τὴν ὡς ἐν ἰχθύσι ζωήν), ἐπὶ δὲ τῶν, δι᾽ ἃ λαμβάνεται ἡ παραβολή, φαῦλον μέν ἐστι τὸ εἶναι ἐν θαλάσσῃ καὶ μὴ ὑπὸ τὴν σαγήνην ἐλθεῖν ἐπὶ τῷ εἰς ἄγγη μετὰ τῶν καλῶν βληθῆναι. οὕτω δὲ ἰχθῦς μὲν φαῦλοι ἔξω βάλλονται καὶ ῥιπτοῦνται, οἱ δὲ κατὰ τὴν προκειμένην ὁμοίωσιν φαῦλοι βάλλονται εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός, ἵνα τὰ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ περὶ τῆς καμίνου εἰρημένα καὶ ἐπὶ τούτους φθάσῃ· »καὶ ἐγένετο λόγος κυρίου πρός με λέγων· υἱὲ ἀνθρώπου, ἰδοὺ γεγόνασί μοι ὁ οἶκος Ἰσραὴλ ἀναμεμιγμένοι πάντες χαλκῷ καὶ σιδήρῳ« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ ἐπιγνώσεσθε διότι ἐγὼ κύριος ἐξέχεα τὸν θυμόν μου ἐφ᾽ ὑμᾶς«.

14. Συνήκατε ταῦτα πάντα; λέγουσι ναί (13, 51 [52]).

Ὁ γινώσκων τὰ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων Χριστὸς Ἰησοῦς (ὡς καὶ περὶ τούτου ἐδίδαξεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ὁ Ἰωάννης) οὐκ ἀγνοῶν ἐρωτᾷ, ἀλλ᾽ ἅπαξ ἀναλαβὼν ἄνθρωπον χρῆται καὶ τοῖς αὐτοῦ πᾶσιν, ὧν ἓν καὶ τὸ ἐρωτᾶν. καὶ οὐ θαυμαστὸν εἰ ὁ σωτὴρ τοῦτο ποιεῖ, ὅπου γε καὶ ὁ τῶν ὅλων θεὸς τροποφορῶν τοὺς ἀνθρώπους »ὡς εἴ τις τροποφορήσαι ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ« πυνθάνεται, ὡς ἐν τῷ »Ἀδάμ, ποῦ εἶ«; καὶ »ποῦ ἐστιν Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου«; βιασάμενος δέ τις ἐνταῦθα φήσει οὐκ ἐρωτηματικῶς εἰρῆσθαι ἀλλὰ ἀποφαντικῶς τὸ συνήκατε, ἐρεῖ δ᾽ ὅτι καὶ οἱ μαθηταὶ μαρτυροῦντες αὐτοῦ τῇ ἀποφάσει λέγουσιν αὐτῷ τὸ ναί. πλὴν εἴτε ἐρωτᾷ εἴτε ἀποφαίνεται, ἀναγκαίως λέγεται οὐ τὸ ταῦτα μόνον (δεικτικὸν ὂν) οὐδὲ τὸ πάντα μόνον, ἀλλὰ τὸ ταῦτα πάντα. ἔοικε δὲ νῦν τοὺς μαθητὰς παριστάναι πρὸ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας γραμματεῖς γεγονέναι· ἀλλὰ τούτῳ ἐναντιώσεται τὸ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων τοῦτον εἰρημένον τὸν τρόπον· »θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν 458 καὶ Ἰωάννου καὶ καταλαβόντες ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν«. ἐπιζητήσει τις οὖν πρὸς ταῦτα· εἰ μὲν γραμματεῖς ἦσαν, πῶς »ἀγράμματοι« ἐν ταῖς Πράξεσι λέγονται »καὶ ἰδιῶται«; εἰ δ᾽ ἦσαν »ἀγράμματοι καὶ ἰδιῶται«, πῶς σαφέστατα γραμματεῖς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ὀνομάζονται; λεχθείη δ᾽ ἂν εἰς τὰ ἐζητημένα ὅτι ἤτοι οὐ πάντες ἀλλὰ Πέτρος καὶ Ἰωάννης »ἀγράμματοι

6 Ez. 22, 17f — 7 Ez. 22, 22 — 13ff Vgl. Joh. 2, 24f — 14—20 Vgl. *II* 160, 1ff — 14ff Vgl. Orig. tom. X, 6 in Joh. (IV, 176, 24f) — 16 Deut. 1, 31 — 17 Gen. 3, 9 — Gen. 4, 9 — 22—18, 7 Vgl. C¹ Nr. 184 Or. = Cᵇ Nr. 27 Or. — 25 Act. 4, 13 — 28ff. 31 Vgl. Act. 4, 13

2 ἃ] οὓς? M 4 μὲν] < M 6 τούτοις M 8 οἶκος + τοῦ M 14 ἀλλὰ M 15 γε] δὲ M 16 ὅλων] ἀγγέλων M 18 τις < H 18f οὐκ —ἀποφαντικῶς z. T. zerstört in M 21 ἀποφένεται H 25 παρουσίαν M 27 ἐπιζητήσει Kl ἐπιζητῆσαι MH 28f ἐν ταῖς Πράξεσι < M

καὶ ἰδιῶται« ἐν ταῖς Πράξεσιν εἴρηνται, πλείονες δ' ἦσαν οἱ μαθηταί, ἐφ' οἷς συνιεῖσι πάντα λέλεκται τὸ πᾶς γραμματεὺς καὶ τὰ ἑξῆς· ἢ γραμματεὺς πᾶς ὁ μεμαθητευμένος τῇ κατὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου διδασκαλίᾳ ὀνομάζεται, ὡς καὶ τοὺς ἀγραμμάτους μὲν καὶ ἰδιώτας (ἀγομένους δὲ ὑπὸ τῷ τοῦ νόμου γράμματι) γραμματεῖς λέγεσθαι κατά τι σημαινόμενον. καὶ ἰδιωτῶν γε μάλιστά ἐστι, μὴ εἰδότων τροπολογεῖν μηδὲ συνιέντων τὰ τῆς ἀναγωγῆς τῶν γραφῶν, ἀλλὰ τῷ γράμματι ψιλῷ πιστευόντων καὶ τοῦτο ἐκδικούντων, τὸ χρηματίζειν αὐτοὺς γραμματεῖς.

Οὕτως δέ τις διηγήσεται καὶ τὸ »οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί«, ὡς παντὶ εἰρημένον τῷ πλὴν τοῦ γράμματος μηδὲν ἐπισταμένῳ. ἔνθα ζητήσεις, εἰ ὥσπερ νομικὸς γραμματεὺς οὕτως ἔσται καὶ εὐαγγελικός, καὶ ὥσπερ τὸν νόμον ἀναγινώσκων καὶ ἀκούων καὶ λέγων »ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα«, οὕτω καὶ τὸ εὐαγγέλιον, ὡς εἰδέναι (τηρουμένης τῆς κατὰ τὰ γενόμενα ἱστορίας) τὴν ἐπὶ τὰ πνευματικὰ ἄπταιστον ἀναγωγήν, ἵνα μὴ ᾖ μαθήματα »πνευματικὰ πονηρίας«, ἀλλ' ἐναντίως ἔχοντα πνευματικοῖς πονηρίας πνευματικὰ ἀγαθότητος. μαθητεύεται δὲ τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν γραμματεὺς κατὰ μὲν τὸ ἁπλούστερον, ὅτε ἀπὸ Ἰουδαϊσμοῦ ἀναλαμβάνει τις τὴν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν· κατὰ δὲ τὸ βαθύτερον, ὅτε τὰς διὰ τοῦ γράμματος τῶν γραφῶν εἰσαγωγὰς παραλαβών τις ἀναβαίνει ἐπὶ τὰ πνευματικά, ὀνομαζόμενα βασιλείαν οὐρανῶν. καὶ καθ' ἕκαστόν γε διανόημα ἐπιτυγχανόμενον καὶ ἐπαναβεβηκότως νοηθὲν καὶ παραδειχθὲν καὶ ἀποδειχθὲν ἔστι νοῆσαι βασιλείαν οὐρανοῦ, ὡς τὸν περισσεύοντα τῇ ἀψευδεῖ γνώσει ἐν τῇ βασιλείᾳ γίνεσθαι τοῦ πλήθους τῶν οὕτως ἀποδεδομένων οὐρανῶν. οὕτω δὲ καὶ τροπολογήσεις τὸ »μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν«, ἵν' οἱ γραμματεῖς, τουτέστιν οἱ τῷ γράμματι ψιλῷ προσαναπαυόμενοι, μετανοοῦντες | [459] ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς μαθητεύωνται τῇ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐμψύχου λόγου πνευματικῇ διδασκαλίᾳ, καλουμένῃ βασιλείᾳ οὐρανῶν. διὰ τοῦτο καὶ ὅσον μὲν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ »ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν« θεὸς λόγος οὐκ ἐπιδημεῖ ψυχῇ, οὐκ ἔστιν ἐν ἐκείνῃ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ὅταν δὲ ἐγγύς τις γένηται τοῦ χωρῆσαι τὸν λόγον, τούτῳ ἐγγίζει ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Εἰ δὲ ταὐτόν ἐστιν ὑποστάσει (εἰ καὶ μὴ ἐπινοίᾳ) βασιλεία οὐρανῶν καὶ βασιλεία θεοῦ, δῆλον ὅτι πρὸς οὓς λέγεται· »ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστι«, πρὸς τούτους ἂν λέγοιτο καὶ τὸ »ἡ βασιλεία« τῶν οὐρανῶν

4f Vgl. Gal. 5, 18; Röm. 2, 27 — **5ff** Vgl. Orig. c. Cels. VII, 18 (II, 170, 1ff) — **9** Matth. 23, 13 — **12** Gal. 4, 24 — **15** Vgl. Eph. 6, 12 — **24** Matth. 4, 17 — **29** Joh. 1, 2 — **33. 34** Luc. 17, 21

10 *γραμματέως* M **11** *ἐστὶ* H **20** *οὐρανῶν*] *τοῦ οὐνου* M **21** *ἐπιτυγχάνομεν* M[c] **23** *περισσεύοντα*] *πιστεύων* C[1] Nr. 184

»ἐντὸς ὑμῶν ἐστι«, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ γράμματος ἐπὶ τὸ πνεῦμα μετάνοιαν, ὅτι »ἡνίκα ἂν ἐπιστρέψῃ« τις »πρὸς κύριον, περιαιρεῖται τὸ« ἐπὶ τῷ γράμματι »κάλυμμα· ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν«. ὁ δὲ ἀληθῶς οἰκοδεσπότης καὶ ἐλεύθερός ἐστι καὶ πλούσιος· πλουτῶν διὰ τὸ ἀπὸ γραμματείας μεμαθητεῦ⟨σ⟩θαι τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν »ἐν παντὶ λόγῳ« τῷ παρὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης »καὶ ἐν πάσῃ γνώσει« τῇ περὶ τῆς καινῆς Χριστοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας, καὶ τὸν πλοῦτον τοῦτον ἔχων ἀποκείμενον ἐν τῷ αὐτοῦ θησαυρῷ, ᾧ θησαυρίζει ὡς βασιλείᾳ μαθητευθεὶς τῶν οὐρανῶν »ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς ἀφανίζει, οὔτε κλέπται διορύσσουσι«. καὶ ἔστι γε ἀληθῶς ὁρίσασθαι περὶ τοῦ (ὡς ἀποδεδώκαμεν) ἐν οὐρανοῖς θησαυρίζοντος, ὅτι οὐδὲ εἷς σὴς τῶν παθῶν ἅψασθαι αὐτοῦ τῶν πνευματικῶν καὶ οὐρανίων δύναται χρημάτων. σὴς δὲ τῶν παθῶν εἶπον λαβὼν ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν, ἐν αἷς γέγραπται· »ὥσπερ ⟨σὴς ἐν ἱματίῳ καὶ⟩ ἐν ξύλῳ σκώληξ, οὕτως λύπη ἀνδρὸς βλάπτει καρδίαν«· σκώληξ γὰρ καὶ σής ἐστιν ἡ λύπη, βλάπτουσα καρδίαν τὴν μὴ ἐν οὐρανοῖς καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἔχουσαν τοὺς θησαυρούς. ἐν οἷς ἐάν τις θησαυρίζῃ (ἐπεὶ »ὅπου ὁ θησαυρός, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία«), ἐν οὐρανοῖς ἔχει τὴν καρδίαν καὶ δι' αὐτὴν λέγει· »ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου«. οὕτω δὲ οὐδὲ κλέπται, περὶ ὧν εἶπεν ὁ σωτὴρ ὅτι »πάντες ὅσοι ἦλθον πρὸ ἐμοῦ κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί«, διορύσσειν δύνανται τὰ ἐν οὐρανοῖς τεθησαυρισμένα καὶ τὴν παροῦσαν αὐτοῖς καρδίαν καὶ διὰ τοῦτο λέγουσαν· »συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ« καὶ »ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει«.

15. Ἐπεὶ δὲ πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰ|κοδεσπότῃ, ὅστις 460
προφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά, δῆλον ὅτι καὶ (κατὰ τὴν καλουμένην τῆς προτάσεως ἀντιστροφὴν) πᾶς ὅστις μὴ προφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά, οὐκ ἔστι γραμματεὺς μαθητευθεὶς τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. συνάγειν οὖν παντὶτρόπῳ πειρατέον ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν διὰ τοῦ προσέχειν »τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἐν τῷ νόμῳ κυρίου μελετᾶν ἡμέρας καὶ νυκτὸς« οὐ μόνον τὰ καινὰ τῶν εὐαγγελίων καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς

2 II. Kor. 3, 16f — **5f** I. Kor. 1, 5 — **9** Matth. 6, 20 — **10f. 16f. 18ff** Vgl. Matth. 6, 20 — **13** Prov. 25, 20a — **16** Matth. 6, 21 — **17** Psal. 26, 3 — **19** Joh. 10, 8 — **21** Eph. 2, 6 — **22** Phil. 3, 20 — **30** I. Tim. 4, 13 — **31** Psal. 1, 2 — **32ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 4 A. 2

2 ὅτι Hu ὅτε M H **5** μεμαθητεῦ⟨σ⟩θαι ϱ **11** ὅτε M | ἅψεσθαι M **13** ⟨σὴς—καὶ⟩ Lo **21** καὶ[1] + ⟨κλέπτειν⟩ Koe **26** προσφέρει M **31** νόμῳ + τοῦ M

ἀποκαλύψεως αὐτῶν λόγια, ἀλλὰ καὶ παλαιὰ τοῦ »σκιὰν« ἔχοντος »τῶν μελλόντων ἀγαθῶν« νόμου καὶ τῶν ἀκολούθως αὐτοῖς προφητευσάντων προφητῶν. συναχθήσεται δὲ ταῦτα, ἐὰν καὶ ἀναγινώσκωμεν καὶ γινώσκωμεν καὶ μεμνημένοι τούτων »πνευματικὰ πνευματικοῖς« εὐκαίρως συγκρίνωμεν, οὐ τὰ ἀσύγκριτα πρὸς ἄλληλα συγκρίνοντες, ἀλλὰ συγκριτὰ καὶ ὁμοιότητά τινα ἔχοντα λέξεως ταὐτὸν σημαινούσης καὶ νοημάτων καὶ δογμάτων, ἵν' »ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν« ἢ καὶ πλειόνων »μαρτύρων« τῶν ἀπὸ τῆς γραφῆς στήσωμεν καὶ βεβαιώσωμεν »πᾶν ῥῆμα« τοῦ θεοῦ. καὶ διὰ τούτων δὲ δυσωπητέον τοὺς (ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς) τὴν θεότητα διαιροῦντας καὶ διακόπτοντας ἀπὸ τῶν παλαιῶν τὰ καινά, ὡς μακρὰν τυγχάνοντας τῆς πρὸς τὸν οἰκοδεσπότην ὁμοιώσεως, προφέροντα ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

Ἐπεὶ δὲ ὁ ὁμοιούμενός τινι ἕτερός ἐστι παρ' ἐκεῖνον ᾧ ὁμοιοῦται, ἔσται ὁ μὲν μαθητευθεὶς τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν γραμματεὺς ὁ ὁμοιούμενος, ἕτερος δὲ παρὰ τοῦτον ὁ οἰκοδεσπότης, ὃς προφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά· ὁ δὲ ὁμοιούμενος αὐτῷ, ὡς τοῦτον μιμούμενος, τὸ παραπλήσιον ποιεῖν βούλεται. μήποτε οὖν ὁ μὲν οἰκοδεσπότης ἄνθρωπος αὐτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς, προφέρων ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς διδασκαλίας καινὰ μὲν τὰ πνευματικὰ καὶ ἀεὶ ἀνακαινούμενα ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ ἔσω τῶν δικαίων ἀνθρώπῳ καὶ ἀεὶ ἀνακαινουμένῳ »ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ«, παλαιὰ δὲ τὰ »ἐν γράμμασιν ἐντετυπωμένα λίθοις« καὶ λιθίναις καρδίαις τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου, ἵνα τῇ συγκρίσει τοῦ γράμματος καὶ τῇ παραστάσει τοῦ πνεύματος πλουτίσῃ τὸν μαθητευθέντα τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν γραμματέα καὶ ποιήσῃ ἑαυτῷ ὅμοιον, ἕως ὁ μαθητὴς »γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος«, μιμούμενος πρῶτον τὸν μιμητὴν τοῦ Χριστοῦ, μετὰ δὲ τοῦτον καὶ αὐτὸν ⟨τὸν⟩ Χριστὸν κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Παύλου· »μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς | κἀγὼ Χριστοῦ«. 461
δύναται δὲ καὶ ἁπλούστερον Ἰησοῦς ὁ οἰκοδεσπότης προφέρειν ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ μὲν τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν παλαιὰ δὲ τὴν σύγκρισιν τῶν ἀπὸ νόμου καὶ προφητῶν παραλαμβανομένων ῥητῶν, ὧν παραδείγματα ἔστιν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις εὑρεῖν. περὶ δὲ τούτων τῶν

1 Vgl. Hebr. 10, 1 — 3 Vgl. II. Kor. 3, 2 — 4 Vgl. I. Kor. 2, 13 — 7ff Vgl. II. Kor. 13, 1 — 9f Vgl. Orig. hom. IX, 1 in Jer. (III, 64, 20ff) — 20f Vgl. II. Kor. 4, 16 — 21 II. Kor. 3, 7 — 22 Vgl. Ez. 11, 19; Orig. de princ. III, 1 (V, 219, 5) — 25 Matth. 10, 25 — 27 I. Kor. 11, 1

13 δὲ < M | ὁ < H 14 ὁ μὲν] ὁ δὲ καὶ M καὶ ὁ μὲν Diehl
21 ἀνακαινουμένῳ Koe ἀνακαινουμένων M H | ἀεὶ] hinter ἀνακαινουμένων H
22 καὶ] l. ἢ ? Kl 26 τὸν² v < M H 31ff Ση ταῦτα ὡς ἀναγκαιότατα i. m. H

παλαιῶν καὶ καινῶν ἀκουστέον καὶ τοῦ πνευματικοῦ νόμου λέγοντος ἐν Λευϊτικῷ· »καὶ φάγεσθε παλαιὰ καὶ παλαιὰ παλαιῶν, καὶ παλαιὰ ἐκ προσώπου νέων ἐξοίσετε· καὶ θήσω τὴν σκηνήν μου ἐν ὑμῖν«· ἐσθίομεν γὰρ ἐν εὐλογίᾳ τὰ παλαιά, τοὺς προφητικοὺς λόγους, καὶ τούτων τῶν παλαιῶν τὰ παλαιά, τοὺς νομικούς, καὶ ἐλθόντων τῶν νέων καὶ εὐαγγελικῶν βιοῦντες κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τὰ παλαιὰ τοῦ γράμματος ἐκ προσώπου νέων ἐκφέρομεν, καὶ τίθησι τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν ἐν ἡμῖν πληρῶν ἣν εἶπεν ἐπαγγελίαν· »ἐνοικήσω καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς«.

16. Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν. καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ (13, 53 [—58]).

Ἐπεὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν μήποτε τὰ μὲν τοῖς ὄχλοις λελαλημένα παραβολαὶ ἦσαν τὰ δὲ τοῖς μαθηταῖς ὁμοιότητες, καὶ τὰς εἰς τοῦτο ὑποπεσούσας παρατηρήσεις ἐξεθέμεθα, ὡς οἶμαι, οὐκ εὐκαταφρονήτους τυγχανούσας, χρὴ εἰδέναι, ὅτι δόξει ἐκείνοις πᾶσιν ἐναντιοῦσθαι τὸ ἐπιλέγεσθαι οὐκ ἐπὶ ταῖς παραβολαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ταῖς (ὡς ἐξεδώκαμεν) ὁμοιότησι τὸ καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν. ζητοῦμεν οὖν πότερον ἐκεῖνα πάντα ἀθετητέον ἢ δύο γένη παραβολῶν λεκτέον, τῶν τε τοῖς ὄχλοις λαλουμένων καὶ τῶν τοῖς μαθηταῖς ἐπαγγελλομένων, ἢ καὶ ὁμώνυμον τὸ τῆς παραβολῆς ὄνομα νομιστέον ἢ τὸ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας ἐπὶ τὰς ἀνωτέρω παραβολὰς μόνας τὰς πρὸ τῶν ὁμοιώσεων ἀνακτέον. διὰ γὰρ τὸ »ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς«, οὐχ οἷόν τε λέγειν τοῖς μαθηταῖς (ἅτε οὐκ οὖσι τῶν ἔξω) ἐν παραβολαῖς ἐκείνοις τὸν σωτῆρα λελαληκέναι. τούτῳ δὲ ἀκολουθεῖ ἤτοι τὸ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν ἀναφέρεσθαι ἐπὶ τὰς ἀνωτάτω εἰρημένας παραβολὰς ἢ ὁμώνυμον εἶναι τὸ τῆς παραβολῆς ὄνομα ἢ δύο γένη εἶναι παραβολῶν ἢ μηδ' ὅλως εἶναι παραβολὰς ἃ ὠνομάσαμεν ὁμοιώσεις. πρόσχες δὲ ὅτι ἔξω τῆς πατρίδος αὐτοῦ λέγει τὰς παραβολάς, ἃς ὅτε ἐτέλεσε μετῆρεν ἐκεῖθεν, καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν. καὶ ὁ Μᾶρκος δέ φησι· »καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ | οἱ 462
μαθηταὶ αὐτοῦ«. ζητητέον οὖν καὶ κατὰ τὴν λέξιν, πότερον Νάζαρα λέγει

2 Lev. 26, 10f — **6** Vgl. Röm. 7, 6 — **8** II. Kor. 6, 16 (Lev. 26, 12) — **12ff** Vgl. S. 4, 16ff — **23** Luc. 8, 10 — **25** Vgl. Marc. 4, 11 — **33** Marc. 6, 1 — **34f** Matth. 2, 23

3 ἐξοίσεται H **5** τῶν[1] < H **8** ἑαυτοῖς M **18** πάντα] ταῦτα M **20** καὶ < M **23** ἀνενεκτέον H **25** ἐκείναις Diehl **26** τὸ + καὶ M **30** ἑαυτοῦ H **31** ἐτέλεσε] ἔλεγε M

τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἢ Βηθλεέμ· Νάζαρα μὲν διὰ τὸ »Ναζωραῖος κληθήσεται«, Βηθλεὲμ δὲ ἐπεὶ ἐν αὐτῇ γεγέννηται. ἔτι δὲ ἐφίστημι μήποτε δυνάμενοι οἱ εὐαγγελισταὶ εἰπεῖν· ἐλθὼν εἰς Βηθλεὲμ ἢ ἐλθὼν εἰς Νάζαρα, τοῦτο μὲν οὐ πεποιήκασι πατρίδα δὲ ὠνομάκασι διά τι μυστικῶς ἐν τῷ τόπῳ περὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ δηλούμενον ὅλης ⟨οὔσης⟩ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ᾗ ἠτίμωται κατὰ τὸ οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. καὶ ἐάν τις κατανοήσῃ Ἰησοῦν Χριστὸν »Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον«, παρ' οἷς μέχρι τοῦ νῦν διώκεται, ἐν δὲ τοῖς ἔθνεσι κηρυσσόμενον καὶ πεπιστευμένον (ἕως γὰρ πάσης τῆς γῆς ἔδραμεν ὁ λόγος αὐτοῦ), ὄψεται ὅτι Ἰησοῦς ἐν μὲν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ εἶχε, παρὰ δὲ τοῖς ξένοις »τῶν διαθηκῶν« τιμᾶται, τοῖς ἔθνεσι. τίνα δὲ διδάσκων ἔλεγεν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, οὐκ ἀναγεγράφασιν οἱ εὐαγγελισταί, ἀλλ' ὅτι τηλικαῦτα καὶ τοιαῦτα ἦν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι πάντας· καὶ εἰκὸς ὅτι ὑπὲρ γραφὴν ἦν τὰ εἰρημένα. πλὴν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἐδίδασκεν, οὐ σχίζων ἀπ' αὐτῆς οὐδὲ ἀθετῶν αὐτήν.

17. Τὸ δὲ τούτῳ πόθεν ἡ σοφία αὕτη; πλείονα σαφῶς ἐμφαίνει καὶ ἐξαίρετον σοφίαν τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ, ἀξίαν τοῦ »καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶντος ὧδε«. καὶ δυνάμεις μείζους ἐποίει τῶν ἐν Ἠλίᾳ καὶ ἐν Ἐλισσαίῳ καὶ ἔτι πρότερον ἐν Μωσῇ καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ. ἔλεγον δὲ οἱ θαυμάζοντες, οὐκ εἰδότες αὐτὸν παρθένου υἱὸν οὐδὲ πιστεύοντες (εἰ καὶ ἐλέγετο) ἀλλ' ὑπολαμβάνοντες εἶναι Ἰωσὴφ τοῦ τέκτονος· οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; καὶ ὅλην γε τὴν φαινομένην αὐτοῦ ἐγγυτάτω συγγένειαν ἐξευτελίζοντες ἔφασκον τὸ οὐχ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσὴφ καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσιν; ᾤοντο οὖν αὐτὸν εἶναι Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας υἱόν. τοὺς δὲ ἀδελφοὺς Ἰησοῦ φασί τινες εἶναι, ἐκ παραδόσεως ὁρμώμενοι τοῦ ἐπιγεγραμμένου κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου ἢ τῆς βίβλου Ἰα|κώβου, υἱοὺς Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικὸς 463 συνῳκηκυίας αὐτῷ πρὸ τῆς Μαρίας. οἱ δὲ ταῦτα λέγοντες τὸ ἀξίωμα τῆς Μαρίας ἐν παρθενίᾳ τηρεῖν μέχρι τέλους βούλονται, ἵνα μὴ τὸ κριθὲν ἐκεῖνο σῶμα διακονήσασθαι τῷ εἰπόντι λόγῳ· »πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι« γνῷ κοίτην ἀνδρὸς μετὰ τὸ ἐπελθεῖν ἐν αὐτῇ πνεῦμα ἅγιον καὶ τὴν ἐπεσκιακυῖαν αὐτῇ δύναμιν ἐξ ὕψους. καὶ

2 Vgl. Matth. 2, 1 — 7 I. Kor. 1, 23 — 8f Vgl. I. Tim. 3, 16 — 9 Vgl. Röm. 10, 18; II. Thess. 3, 1 — 11 Vgl. Eph. 2, 12 — 17 Matth. 12, 42 — 26f Vgl. *Π* 161, 5f — 27ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 37 — 29ff Vgl. Harnack a. O.: „ein wichtiges Stück in der beginnenden Mariologie" — 31 Luc. 1, 35

2 *γεγέννηται* Kl *γεγένηται* MH 5 *⟨οὔσης⟩* Koe | *Ἰουδαίας*] zerstört in M am Zeilenanfang *Γαλιλαίας* V 7 *τις*] + *γε* H 15 *σχιζόμενος* Koe 19 *Μωσῇ*] vgl. zu S. 23, 26ff 23 *οὐχὶ* *μηρ* M 27 *εἶναι* s. l. M[c]

οἶμαι λόγον ἔχειν, ἀνδρῶν μὲν καθαρότητος τῆς ἐν ἁγνείᾳ ἀπαρχὴν γεγονέναι τὸν Ἰησοῦν, γυναικῶν δὲ τὴν Μαρίαν· οὐ γὰρ εὔφημον, ἄλλῃ παρ' ἐκείνην τὴν ἀπαρχὴν τῆς παρθενίας ἐπιγράψασθαι.

Ἰάκωβος δέ ἐστιν οὗτος, ὃν λέγει Παῦλος ἰδεῖν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ εἰπών· »ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου«. ἐπὶ τοσοῦτον δὲ διέλαμψεν οὗτος ὁ Ἰάκωβος ἐν τῷ λαῷ ἐπὶ δικαιοσύνῃ, ὡς Φλάβιον Ἰώσηπον, ἀναγράψαντα ἐν εἴκοσι βιβλίοις τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν αἰτίαν παραστῆσαι βουλόμενον τοῦ τὰ τοσαῦτα πεπονθέναι τὸν λαὸν ὡς καὶ τὸν ναὸν κατασκαφῆναι, εἰρηκέναι κατὰ μῆνιν θεοῦ ταῦτα αὐτοῖς ἀπηντηκέναι διὰ τὰ εἰς Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ ὑπ' αὐτῶν τετολμημένα. καὶ »τὸ θαυμαστόν ἐστιν«, ὅτι τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν οὐ καταδεξάμενος εἶναι Χριστὸν οὐδὲν ἧττον Ἰακώβῳ δικαιοσύνην ἐμαρτύρησε τοσαύτην. λέγει δὲ ὅτι καὶ ὁ λαὸς ταῦτα ἐνόμιζε διὰ τὸν Ἰάκωβον πεπονθέναι. καὶ Ἰούδας ἔγραψεν ἐπιστολὴν ὀλιγόστιχον μέν, πεπληρωμένην δὲ τῶν τῆς οὐρανίου χάριτος ἐρρωμένων λόγων· ὅστις ἐν τῷ προοιμίῳ εἴρηκεν· »Ἰούδας Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου«. περὶ δὲ Ἰωσὴφ καὶ Σίμωνος ἡμεῖς οὐδὲν ἱστορήσαμεν. τὸ δὲ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; δοκεῖ μοι τοιοῦτόν τι σημαίνειν· τὰ ἡμέτερα φρονοῦσιν οὐ τὰ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ οὐδὲν ξένον ἔχουσιν ἐξαιρέτου συνέσεως ὡς ὁ Ἰησοῦς. μήποτε δὲ ἐμφαίνεται διὰ τούτων ἐπαπόρησις περὶ τοῦ μηδὲ ἄνθρωπον εἶναι, ἀλλά τι θειότερον τὸν Ἰησοῦν, υἱὸν μὲν ὄντα (ὡς ὑπελάμβανον) Ἰωσὴφ καὶ Μαρίας, ἀδελφὸν δὲ τεσσάρων ⟨ἀρρένων⟩, οὐδὲν δ' ἧττον καὶ ἑτέρων θηλειῶν, καὶ μηδὲν ἔχοντά τινι τῶν ἐκ γένους παραπλήσιον μηδ' ἐκ παιδεύσεως καὶ διδασκαλίας ἐπὶ τοσοῦτον σοφίας καὶ δυνάμεως ἐληλακότα. καὶ γὰρ ἀλλαχοῦ λέγουσι· »πῶς οὗτος γράμματα οἶδε μὴ μεμαθηκώς;« ὧν παραπλήσιόν ἐστι καὶ τὸ ἐνταῦθα λεγόμενον. πλὴν οἱ λέγοντες ταῦτα καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπαποροῦντες καὶ ἐκπλησσόμενοι οὐκ ἐπίστευον | μὲν ἐσκανδαλίζοντο δὲ ἐν αὐτῷ, 464
ὡσεὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας κρατούμενοι ὑπὸ δυνάμεων, ἃς ἔμελλεν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους θριαμβεύειν ἐν τῷ ξύλῳ.

5 Gal. 1, 19 — **7ff** Vgl. Orig. c. Cels. I, 47 (I, 97, 2ff) II, 13 (I, 143, 24ff) und Schürer^{4} I, 581ff; Harnack TU. 42, 4, 51 — **12** Vgl. Joh. 9, 30 — **16** Jud. 1 — **17f** Vgl. Zahn, Forschungen 6, 1900 passim — **23** Vgl. Epiphanius haer. 78, 7, 6 (III, 457, 16f): *τέσσαρας μὲν ἄρρενας, θηλείας δὲ δύο.* — **26** Joh. 7, 15 — **29** Vgl. Luc. 24, 16 — **30** Vgl. Kol. 2, 15

1 *ἀνδρῶν*$^{\beta}$ *ἔχειν*$^{\alpha}$ M 2 *ἄλλῃ* M^c *ἄλλην* M^a H 7 *Φλάυιον* M 9 *καταστραφῆναι* M **11f** *καὶ τὸ*] vgl. Joh. 9, 30 *καίτοι* Hu **15** l. *τῇ οὐρανίᾳ χάριτι?* Elt 23 *τεσσάρων*] *τεσάρων* M | ⟨*ἀρρένων*⟩ Kl 24 mit *μηδ' ἐκ παι* schließt in M fol. 8^v, es fehlt dann ein Blatt; M beginnt wieder auf S. 25, 23

18. *Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.* ζητητέον πότερον καθολικῶς ἴσον δύναται ἐπὶ πάντα προφήτην ἀναφερόμενον τὸ λεγόμενον, ὡς ἑκάστου τῶν προφητῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀτιμωθέντος μόνῃ (οὐ παντὸς τοῦ ἀτιμωθέντος ἐν τῇ πατρίδι ἀτιμωθέντος), ἢ διὰ τὸ ἑνικῶς εἰρῆσθαι περὶ ἑνὸς ταῦτα λέλεκται. εἰ μὲν οὖν περὶ ἑνὸς ταῦτα λέγεται, ἀρκεῖ τὰ εἰρημένα, ἀναφερόντων ἡμῶν τὸ γεγραμμένον εἰς τὸν σωτῆρα. εἰ δὲ καθολικόν ἐστιν, ἀπὸ μὲν τῆς ἱστορίας οὐκ ἀληθές (οὔτε γὰρ Ἠλίας ἐν Θεσβὼν τῆς Γαλαὰδ ἠτιμώθη οὔτε Ἐλισσαῖος ἐν Ἐβαλμαουλὰ οὔτε [ὁ] Σαμουὴλ ἐν Ἀρμαθαὶμ οὔθ' Ἱερεμίας ἐν Ἀναθώθ), τροπολογούμενον δὲ καὶ πάνυ ἀληθές. χρὴ γὰρ πατρίδα νομίζειν αὐτῶν τὴν Ἰουδαίαν καὶ συγγενεῖς τὸν Ἰσραὴλ ἐκεῖνον, οἰκίαν δὲ τάχα τὸ σῶμα· ἠτιμώθησαν γὰρ πάντες ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὑπὸ τοῦ »κατὰ σάρκα« Ἰσραὴλ ἔτι ὄντες ἐν τῷ σώματι, ὡς ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι γέγραπται ἐν ἐλεγμῷ λεγόμενον πρὸς τὸν λαόν· »τίνα γὰρ τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; ⟨καὶ ἀπέκτειναν⟩ τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου;« παρὰ δὲ τῷ Παύλῳ ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς προτέρᾳ τὰ ὅμοια λέλεκται· »ὑμεῖς δὲ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων«. *οὐκ ἔστιν* οὖν *προφήτης ἄτιμος* ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ἢ γὰρ οὐδ' ὅλως οἴδασιν αὐτὸν ἢ μαθόντες καὶ παραδεξάμενοι αὐτὸν προφήτην τιμῶσι. τοιοῦτοι δὲ οἱ ἀπὸ ἐκκλησίας. ἀτιμάζονται δὲ οἱ προφῆται πρῶτον μὲν διωχθέντες κατὰ ἱστορίαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, δεύτερον δὲ μὴ πιστευομένης αὐτῶν τῆς προφητείας ὑπὸ τοῦ λαοῦ. εἰ γὰρ ἐπίστευον Μωσῇ καὶ προφήταις, ἐπίστευον ἂν Χριστῷ τῷ παραστήσαντι, ὅτι ἀκολουθεῖ τοῖς πιστεύουσι Μωσῇ καὶ προφήταις ⟨τὸ⟩ πιστεύειν Χριστῷ καὶ τοῖς μὴ πιστεύουσι Χριστῷ τὸ μὴ πιστεύειν Μωσῇ. ἔτι δὲ ὥσπερ »διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν« ἀτιμάζειν ὁ ἁμαρτάνων λέγεται, οὕτω διὰ τοῦ μὴ πιστεύειν τῷ προφητευομένῳ ἀτιμάζεται ὑπὸ τοῦ ἀπιστοῦντος ταῖς προφητείαις ὁ προφήτης.

Χρήσιμον δὲ ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν ἀναλέξασθαι ἃ πέπονθεν Ἱερεμίας ἐν τῷ λαῷ, ἐφ' οἷς εἶπε· »καὶ εἶπα· οὐ | μὴ λαλήσω οὐδὲ μὴ ὀνομάσω τὸ ὄνομα 465

11 Vgl. Marc. 6, 4 — **12** Vgl. I. Kor. 10, 18 — **14** Act. 7, 52 — **17** I. Thess. 2, 14f — **26ff** Vgl. Joh. 5, 46 — **29** Röm. 2, 23 — **32ff** Vgl. Orig. hom. I, 13 in Jer. (III, 11, 14): *ἃ πέπονθεν Ἱερεμίας ἀναγέγραπται κτλ.* — **33** Jer. 20, 9

9 *ἐλεβαλμαουλα* V | [ὁ] Kl **15** ⟨*καὶ ἀπέκτειναν*⟩ Koe **24** *δὲ* < V **26ff** *Μωσῇ*] die Formen ohne *υ* überwiegen in den Haupthandschriften, ebenso im dat. *μωση* über *μωσει* **28** ⟨*τὸ*⟩ Koe **29** *τῆς* s. l. H[c] **32** *χρήσιμον* Koe *χρήσιμα* H

κυρίου«, καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ »διετέλεσα μυκτηριζόμενος«. ὅσα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ τότε βασιλέως τοῦ Ἰσραὴλ πέπονθεν, ἐν τῇ προφητείᾳ αὐτοῦ ἀναγέγραπται. καὶ Μωσέα δὲ ὅτι ἦλθον πολλάκις λιθόλευστον ποιῆσαι οἱ ἀπὸ τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦτο γέγραπται, καὶ ἦν αὐτῷ πατρὶς οὐχ οἱ λίθοι τινὸς τόπου, ἀλλ' οἱ ἀκολουθήσαντες αὐτῷ, ὁ λαός, παρ' οἷς καὶ αὐτὸς ἠτιμώθη. καὶ Ἡσαΐας δὲ πεπρῖσθαι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἱστόρηται. εἰ δέ τις οὐ προσίεται τὴν ἱστορίαν, διὰ τὸ ἐν τῷ ἀποκρύφῳ Ἡσαΐᾳ αὐτὴν φέρεσθαι, πιστευσάτω τοῖς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους οὕτω γεγραμμένοις· »ἐλιθάσθησαν. ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν·« τὸ γὰρ »ἐπρίσθησαν« ἐπὶ τὸν Ἡσαΐαν ἀναφέρεται, ὥσπερ τὸ »ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον« ἐπὶ τὸν Ζαχαρίαν φονευθέντα »μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου«, ὡς ὁ σωτὴρ ἐδίδαξε μαρτυρῶν (ὡς οἶμαι) γραφῇ οὐ φερομένῃ μὲν ἐν τοῖς κοινοῖς καὶ δεδημευμένοις βιβλίοις, εἰκὸς δ' ὅτι ἐν ἀποκρύφοις φερομένῃ. ἠτιμώθησαν δὲ ἐν τῇ πατρίδι παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ περιελθόντες »ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι« καὶ τὰ ἑξῆς. »πάντες« γὰρ »οἱ θέλοντες ζῆν εὐσεβῶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται«. εἰκὸς δ' ὅτι τοῦτο ἐπιστάμενος ὁ Παῦλος, τὸ προφήτην ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχειν, πολλαχοῦ τὸν λόγον κηρύξας, οὐκ ἐκήρυξεν ἐν Ταρσῷ. καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ τοῦτο κατέλιπον τὸν Ἰσραήλ, ἐποίησαν δὲ τὸ προστεταγμένον ὑπὸ τοῦ σωτῆρος· »μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη« καὶ τὸ »ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς«. πεποιήκασι μὲν οὖν τὸ προστεταγμένον ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Ἱερουσαλήμ· ἀλλ' ἐπεὶ προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει, μὴ παραδεξαμένων Ἰουδαίων τὸν λόγον, ἀπεληλύθασιν εἰς τὰ ἔθνη. πρόσχες δέ, εἰ δύνασαι διὰ τὸ »ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσι« πεπληρωμένον μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ σωτῆρος ἐν ταῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐκκλησίαις λέγειν, ὅτι οἱ πρότερον ἐκ τοῦ κόσμου καὶ διὰ τοῦ πιστεύειν γενόμενοι οὐκέτι ἐκ τοῦ κόσμου ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, τῷ κόσμῳ, ἅγιον | 466 πνεῦμα λαβόντες καὶ προφητεύοντες τιμὴν οὐκ ἔχουσιν, ἀλλὰ ἀτιμάζονται.

1 Jer. 20, 7 — **3ff** Vgl. Ex. 17, 4; Num. 14, 10 — **5ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 49 — **8—10** Hebr. 11, 37 — **10** Matth. 23, 35 — **11ff** Vgl. Orig. prol. in Cant. (VIII, 88, 1ff) — **12ff** Vgl. Orig. comm. in Matth. 23, 37ff (XI, 50, 24) — **14** Hebr. 11, 37 — **15** II. Tim. 3, 12 — **19** Matth. 28, 19 — **20** Act. 1, 8 — **23f** Vgl. Act. 13, 46 — **25** Joel 2, 28 — **27f** Vgl. Joh. 15, 19

7 l. *ἀποκρύφῳ Ἡσαΐου*? Kl, vgl. *secretum Esaiae* Orig. comm. ser. 28 (XI, 50, 28) **12** *οὐ*] auch V *μὴ* v | l. *δεδημ⟨οσι⟩ευμένοις*? Schürer RE³ 1, 622, 53, dagegen Zahn GK 1, 128 A. 1 **14** *περιελθόντες* V *ὑπελθόντες* H **24** *ἀπεληλύθησαν* V | *δὲ* < V | *εἰ* V *ἢ* H **29** *προφητεύσαντες* V

διὸ μακάριοί εἰσι τὰ αὐτὰ τοῖς προφήταις παθόντες κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος λεγόμενον· »κατὰ ταὐτὰ γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν«. τούτοις δέ τις ἐμμελῶς προσέχων, εἰ διὰ τὸ πάνυ εὐτόνως βιοῦν καὶ ἐλέγχειν τοὺς ἁμαρτάνοντας μισοῖτο καὶ ἐπιβουλεύοιτο, ὡς διωκόμενος καὶ ὀνειδιζόμενος »ἕνεκεν δικαιοσύνης« οὐ μόνον οὐ λυπηθήσεται, ἀλλὰ καὶ χαρήσεται καὶ ἀγαλλιάσεται, πειθόμενος διὰ ταῦτα μισθὸν ἔχειν πολὺν »ἐν τοῖς οὐρανοῖς« ἀπὸ τοῦ ὁμοιώσαντος αὐτὸν τοῖς προφήταις ἐκ τοῦ ταὐτὰ πεπονθέναι. ἀτιμάζεσθαι τοίνυν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ παρὰ τοῖς ἁμαρτάνουσι, βαρουμένοις τῷ βίῳ τοῦ δικαίου, χρὴ τὸν ζηλοῦντα βίον προφητικὸν καὶ χωρήσαντα τὸ ἐν ἐκείνοις πνεῦμα.

19. Ἑξῆς ἔστιν ἰδεῖν τὸ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. διὰ τούτων δὲ διδασκόμεθα, ὅτι αἱ δυνάμεις ἐν τοῖς πιστεύουσιν ἐγίνοντο, ἐπεὶ »παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται«, ἐν ἀπίστοις δὲ οὐ μόνον οὐκ ἐνήργουν αἱ δυνάμεις, ἀλλ' (ὡς ὁ Μᾶρκος ἀνέγραψεν) οὐδὲ ἐδύναντο ἐνεργεῖν. πρόσχες γὰρ τῷ »οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν ποιῆσαι δύναμιν«· οὐ γὰρ εἶπεν »οὐκ« ἤθελεν, ἀλλ' »οὐκ ἠδύνατο«, ὡς ἐρχομένης μὲν ἐπὶ τὴν ἐνεργοῦσαν δύναμιν συμπράξεως ὑπὸ πίστεως ἐκείνου εἰς ὃν ἐνήργει ἡ δύναμις, κωλυομένης δὲ ἐνεργεῖν ὑπὸ τῆς ἀπιστίας. ὅρα οὖν, ὅτι πρὸς τοὺς εἰπόντας· »διὰ τί οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;« εἶπε· »διὰ τὴν ὀλιγοπιστίαν ὑμῶν«. καὶ πρὸς τὸν ἀρξάμενον καταποντίζεσθαι Πέτρον λέλεκται· »ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;« ἀλλὰ καὶ ἡ αἱμορροοῦσα, μὴ ἀξιώσασα περὶ τῆς θεραπείας, ἀλλὰ μόνον λογισαμένη, εἰ ἅψαιτο »τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ«, ὅτι ἰαθήσεται, »ἰάθη παραχρῆμα«, καὶ ὁμολογεῖ τῷ τρόπῳ τῆς ἰάσεως ὁ σωτὴρ λέγων· »τίς μου ἥψατο; ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ«. καὶ τάχα ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωμάτων ἐστί τισι πρός τινα φυσικὴ ὁλκή, ὡς τῇ μαγνησίᾳ λίθῳ πρὸς σίδηρον καὶ τῷ καλουμένῳ νάφθᾳ πρὸς πῦρ, οὕτως τῇ τοιᾷδε πίστει πρὸς θείαν δύναμιν· καθὸ εἴρηται καὶ τὸ »ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ· μετάβηθι

1 Vgl. Luc. 6, 22 — **2** Luc. 6, 23 — **3** Vgl. Matth. 18, 15? — **4ff** Vgl. Matth. 5, 10—12 — **8ff** Vgl. Orig. hom. XIV, 14 in Jer. (III, 120, 4ff): *τί οὖν παράδοξον, εἰ θέλων τις ζηλοῦν τὸν βίον τὸν προφητικόν, ἐλέγχων, ἐπιπλήσσων τὸν ἁμαρτάνοντα κακολογεῖται, μισεῖται, ἐπιβουλεύεται;* — **13** Matth. 25, 29 — **16ff** Marc. 6, 5 — **20f** Matth. 17, 19f — **22** Matth. 14, 31 — **23** Vgl. Marc. 5, 28; 6, 56 — **24** Vgl. Luc. 8, 47 — **25** Marc. 5, 31; Luc. 8, 46 — **27f** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 101 — **29** Matth. 17, 20

2 *ταυτὰ* V *ταῦτα* H   7 *ταυτὰ* H V   9 l. *προφητῶν* Koe (wegen *ἐν ἐκείνοις* Z. 10)   15 *ἀνέγραψε* H   21 *Πέτρον καταποντίζεσθαι* V   23 *ἀλλὰ μόνον*] hiermit setzt M wieder ein: fol. 16r

ἔνθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται«. ἀκριβῶς δὲ δοκοῦσί μοι ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Μᾶρκος τὸ ὑπερέχον τῆς θείας δυνάμεως παραστῆσαι βουλόμενοι ὅτι καὶ ἐν ἀπιστίᾳ δύναται, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πλεῖον δύναται, ὅσον δύναται ἐν πίστει τῇ τῶν εὐεργετουμένων. εἰρηκέναι οὐχ ὅτι οὐκ ἐποίησε δυνάμεις διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἀλλ' οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλάς. καὶ ὁ Μᾶρκος δὲ οὐκ εἶπεν ὅτι »οὐκ ἐδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν ποιῆσαι δύναμιν« | καὶ ἔστη ἐπὶ τούτῳ, ἀλλὰ προσέθηκεν· »εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις 467 ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας ἐθεράπευσε«, νικώσης τῆς ἐν αὐτῷ δυνάμεως καὶ οὕτως τὴν ἀπιστίαν.

Δοκεῖ δέ μοι ὅτι, ὥσπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶν οὔτε αὐτάρκης γεωργία πρὸς συγκομιδὴν καρπῶν, ἐὰν μὴ τὸ περιεχόμενον εἰς τοῦτο συνεργῇ (μᾶλλον δὲ τὸ περιέχον) ποιότητι ὁποίᾳ βούλεται ὁ κοσμῶν καὶ ποιῶν αὐτὸ ὁποῖον θέλει, οὔτε τὸ περιέχον χωρὶς γεωργίας (μᾶλλον δὲ ὁ προνοῶν οὐ ποιῆσαι ἂν ἀνατεῖλαι ἀπὸ τῆς γῆς τὰ ἀπὸ τῆς γῆς ἀνατέλλοντα χωρὶς γεωργίας· ἅπαξ γὰρ τοῦτο πεποίηκεν ἐν τῷ »βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα«), οὕτω δὴ οὔτε τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων χωρὶς πίστεως τῆς τῶν θεραπευομένων τὸ αὐτοτελὲς ἔργον ἐπιδείκνυται πρὸς ἴασιν οὐθ' ἡ πίστις, ὁποία ποτ' ἂν ᾖ, χωρὶς τῆς θείας δυνάμεως. καὶ τὸ γεγραμμένον δὲ περὶ σοφίας ἐφαρμόσεις καὶ τῇ πίστει καὶ ταῖς ἀρεταῖς κατ' εἶδος, ὥστε τοιοῦτον ποιῆσαι λόγον· »κἂν γάρ τις ᾖ τέλειος« ἐν πίστει »ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, τῆς ἀπὸ σοῦ« δυνάμεως »ἀπούσης εἰς οὐδὲν λογισθήσεται«, ἢ »τέλειος« τῇ σωφροσύνῃ, ὡς »ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, τῆς ἀπὸ σοῦ« σωφροσύνης »ἀπούσης, εἰς οὐδὲν λογισθήσεται«, ἢ »τέλειος« ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς, »τῆς ἀπὸ σοῦ« δικαιοσύνης ⟨ἀπούσης⟩ καὶ τῶν ἀπὸ σοῦ λοιπῶν ἀρετῶν »εἰς οὐδὲν λογισθήσεται«. ὅθεν »μὴ καυχάσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ«· τὸ γὰρ καυχήσεως ἄξιον οὐχ ἡμέτερον, ἀλλὰ δῶρόν ἐστι τοῦ θεοῦ ἡ ἀπ' αὐτοῦ σοφία καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἰσχὺς καὶ οὕτω τὰ λοιπά.

20. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ, καὶ εἶπε τοῖς παισὶν ἑαυτοῦ· οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής (14, 1. 2 [—11]).

Παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ οὕτως καὶ παρὰ τῷ Λουκᾷ οὕτως. διαφόρους δόξας εἶχον περὶ τῶν πραγμάτων Ἰουδαῖοι, τινὰς μὲν ψευδεῖς, ὁποίας

6f Marc. 6, 5 — **10** Vgl. Orig. de princ. III, 1, 19 (V, 232, 6) — **15** Gen. 1, 11 — **16f** Vgl. I. Kor. 12, 10 — **20ff** Sap. Sal. 9, 6 — **26** Jer. 9, 23 — **32** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 84 A. 1

6 εἶπεν + ⟨μόνον⟩ Koe **11** l. περιέχον? Hu **16** δὴ Kl δὲ M H **22—23** ἢ—λογισθήσεται < M **24/25** ⟨ἀπούσης⟩ Hu **27** τοῦ < H

ἐφρόνουν οἱ Σαδδουκαῖοι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ὡς οὐκ ἐγειρομένων, καὶ περὶ ἀγγέλων ὡς οὐχ ὑπαρχόντων, ἀλλὰ τροπολογουμένων τῶν περὶ αὐτῶν ἀναγεγραμμένων μόνον καὶ μηδὲν ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν ἀληθὲς ἐχόντων· ἑτέρας δὲ [ὡς] ἀληθεῖς, ὡς περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ὅτι ἐγείρονται, ἐδίδασκον οἱ Φαρισαῖοι. τὸ οὖν ζητούμενον κατὰ τὸν τόπον ἐστίν, εἰ τοιαύτη τις ἦν περὶ ψυχῆς δόξα, ἣν ἐφρόνει Ἡρώδης ἐσφαλμένως καί τινες τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ὅτι ὁ πρὸ ὀλίγου ἀναιρεθεὶς ὑπ᾿ αὐτοῦ Ἰωάννης ἀνέστη ἀπὸ τῶν νεκρῶν μετὰ τὸ ἀποκεφαλισθῆναι, καὶ ἦν αὐτὸς ἑτέρῳ ὀνόματι χρώμενος καὶ καλούμενος νῦν | Ἰησοῦς, δεκτικὸς τῶν αὐτῶν δυνά- 468
μεων, αἳ πρότερον ἐνήργουν ἐν τῷ Ἰωάννῃ. ποίαν οὖν ἔχει πιθανότητα τὸν ἐπὶ τοσοῦτον γνώριμον παντὶ λαῷ καὶ διαβόητον ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, ὃν ἔλεγον υἱὸν εἶναι »τοῦ τέκτονος« καὶ Μαρίας καὶ ἀδελφοὺς ἔχειν τοιούσδε καὶ ἀδελφάς, νομίζεσθαι εἶναι οὐχ ἕτερον Ἰωάννου, ᾧ πατὴρ ἦν Ζαχαρίας καὶ μήτηρ Ἐλισάβετ, οὐδ᾿ αὐτοὶ ἄσημοι ἐν τῷ λαῷ; εἰκὸς δ᾿ ὅτι ὁ λαὸς φρονοῦντες περὶ τοῦ Ἰωάννου »ὅτι ὄντως προφήτης ἦν«, καὶ τοσοῦτοι τυγχάνοντες, ὡς φοβεῖσθαι τοὺς Φαρισαίους (διὰ τὸ μὴ δυσάρεστον δοκεῖν τῷ λαῷ λέγειν) ἀποκρίνεσθαι, πότερον »ἐξ οὐρανοῦ ἦν ἢ ἐξ ἀνθρώπων« τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, οὐκ ἠγνόουν υἱὸν αὐτὸν τυγχάνειν Ζαχαρίου. τάχα δὲ καὶ εἴς τινας ἔφθασεν αὐτῶν τὰ τῆς ἑωραμένης ὀπτασίας ἐν τῷ ναῷ, φανέντος τῷ Ζαχαρίᾳ τοῦ Γαβριήλ. ποίαν δὴ οὖν ἔχει πιθανότητα ἡ τοῦ εἴτε Ἡρώδου εἴτε τινῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἀπάτη, πρὸς τὸ νομίσαι, ὅτι οὐ δύο τινὲς γεγόνασιν ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰησοῦς, ἀλλ᾿ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν Ἰωάννης, ἀναστὰς μετὰ τὸ ἀποκεφαλισθῆναι ἐκ τῶν νεκρῶν, ἐκλήθη Ἰησοῦς;

Λέγοι δ᾿ ἄν τις τὴν τῆς μετενσωματώσεως ψευδοδοξίαν γεγονέναι ἐν τῷ Ἡρώδῃ καί τισι τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἀφ᾿ ἧς ᾤοντο τόν ποτε Ἰωάννην ἐν γενέσει γενέσθαι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐληλυθέναι εἰς τὸν βίον ὡς Ἰησοῦν. ἀλλ᾿ οὐδὲ ταύτην τὴν ψευδοδοξίαν πιθανὴν ἐᾷ νομισθῆναι ὁ μεταξὺ χρόνος τῆς γενέσεως Ἰωάννου καὶ Ἰησοῦ, οὐ πλεῖον μηνῶν ἓξ τυγχάνων. τάχα δὲ μᾶλλον τοιαύτη τις ὑπόληψις ἦν ἐν τῷ Ἡρώδῃ, ὅτι αἱ ἐνεργήσασαι

12 Vgl. Matth. 13, 55f (vgl. Marc. 6, 3 var. lect.) — **15** Marc. 11, 32 — **17** Marc. 11, 30 — **19f** Vgl. Luc. 1, 22. 19 — **25—28**, S C[1] Nr. 186 Or. *Π* 163, 1ff An. Hier. in Matth. 100 C: *quidam ecclesiasticorum interpretum causas quaerit, quare Herodes ista sit suspicatus* etc. — **28f** Vgl. Luc. 1, 24—26. 36

4 [ὡς] Kl vgl. S. 26, 33 **8** αὐτὸς] ὁ αὐτὸς *v* **9** αὐτῶν Hu αὐτοῦ M H **11** παντὶ] + ⟨τῷ⟩ ? Kl **20** ναῷ M H[c. r.] λαῷ H[a] V | δὴ < M **22** ὁ[3] H[c] < M H[a] **23** ἐκ] ἀπὸ M **29** πλεῖων H

δυνάμεις ἐν τῷ Ἰωάννῃ μετέστησαν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, ἀφ' ὧν ὁ Ἰωάννης βαπτιστὴς εἶναι πεπίστευτο ἐν τῷ λαῷ. καὶ χρήσαιτό τις ἐπιχειρήματι τοιούτῳ· ὥσπερ διὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν δύναμιν Ἡλίου καὶ οὐ διὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ περὶ Ἰωάννου λέγεται· »αὐτός ἐστιν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι«, τοῦ ἐν Ἡλίᾳ πνεύματος καὶ τῆς ἐν ἐκείνῳ δυνάμεως μετεληλυθυιῶν ἐπὶ τὸν Ἰωάννην, οὕτως ᾤετο ὁ Ἡρώδης τὰς ἐν Ἰωάννῃ δυνάμεις ἐν μὲν τῷ Ἰωάννῃ ἐνηργηκέναι τὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς διδασκαλίας (»Ἰωάννης γὰρ ἐποίησε σημεῖον οὐδὲ ἕν«), ἐν δὲ τῷ Ἰησοῦ τὰς τεραστίους δυνάμεις. τὸ δ' ὅμοιόν τις φήσει ὑπειληφέναι τοὺς εἰρηκότας Ἡλίαν πεφηνέναι | ἐν 469
τῷ Ἰησοῦ, ἢ προφήτην ἕνα »τῶν ἀρχαίων« ἐγηγέρθαι. οὐδὲν δὲ ζητήσεως ἔχεται τὸ δόγμα τῶν εἰρηκότων »ὅτι προφήτης ὡς εἷς τῶν προφητῶν« ἦν Ἰησοῦς. ψευδὴς μὲν οὖν ὁ τοῦ εἴτε Ἡρώδου λόγος, ⟨ὃς⟩ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐστιν ἀναγεγραμμένος, εἴτε ὁ ὑπό τινων εἰρημένος. πλὴν δοκεῖ μοι μᾶλλον ἔχεσθαι πιθανότητος τὸ ἀνάλογον τῷ »ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου« προεληλυθέναι τὸν Ἰωάννην τοῖς νῦν ὑπονοουμένοις περὶ Ἰωάννου καὶ Ἰησοῦ ὑπὸ τούτων. ἐπεὶ δὲ πρῶτον μὲν ἐμάθομεν ὅτι μετὰ τὸν πειρασμὸν ὁ σωτὴρ »ἀκούσας ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν«, δεύτερον δὲ ὅτι ⟨Ἰωάννης⟩ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τυγχάνων, ἀκούσας τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, »πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ· σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν«; καὶ τρίτον ἁπαξαπλῶς ὅτι Ἡρώδης εἶπε περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, οὐδαμόθεν δὲ προέγνωμεν τὸν τρόπον τῆς ἀναιρέσεως τοῦ βαπτιστοῦ, διὰ τοῦτο νῦν καὶ τοῦτο ἀνέγραψεν ὁ Ματθαῖος, καὶ ὁ Μᾶρκος δὲ αὐτῷ παραπλησίως· ὁ δὲ Λουκᾶς τὰ πολλὰ τῆς παρὰ τούτοις παρεσιώπησεν ἱστορίας.

21. *Ἔχει δὲ οὕτως ἡ τοῦ Ματθαίου λέξις· ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ. εἰς ταῦτ' οὖν δοκεῖ μοι ὅτι, ὥσπερ »ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρι Ἰωάννου«, μεθ' ὃν ἔληξεν ἡ προφητικὴ ἀπὸ Ἰουδαίων χάρις, οὕτως ἡ τῶν βασιλευσάντων ἐν τῷ λαῷ ἐξουσία (μέχρι τοῦ ἀναιρεῖν τοὺς νομιζομένους ἀξίους θανάτου αὐτοῖς ὑπάρχουσα) ἕως Ἰωάννου ἦν, καὶ ἀναιρεθέντος τοῦ τελευταίου τῶν προφητῶν παρανόμως ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου ἀφῃρέθη ὁ Ἰουδαίων βασιλεὺς τῆς τοῦ ἀναιρεῖν ἐξουσίας. εἰ γὰρ μὴ ἀφῄρητο αὐτὴν ὁ Ἡρώδης, οὐκ ἂν ἐδίκασεν ὁ*

3. 4. 14 Vgl. Luc. 1, 17 — **4** Matth. 11, 14 — **7** Joh. 10, 41 — **9f** Vgl. Luc. 9, 8 — **11** Marc. 6, 15 — **17** Matth. 4, 12 — **18f** Matth. 11, 2f — **23** Vgl. Marc. 6, 17ff — **28** Matth. 11, 13. Vgl. S. 29, 9f. 27; Hautsch TU. 34, 2[a], 43

1 *ὁ* < H **2** *τις* ⟨*ἂν*⟩ Diehl **12** ⟨*ὃς*⟩ Diehl Koe **14** *τῷ* Kl *τὸ* MH **18** ⟨*Ἰωάννης*⟩ Koe **20** *εἶπεν* H **27** *ταῦτα* M

Πιλᾶτος τὸν Ἰησοῦν τὴν ἐπὶ θανάτῳ, ἀλλ' ἤρκεσεν ἂν εἰς τοῦτο Ἡρώδης
μετὰ τῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ | πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ εἰς τοῦτο βουλῆς. 470
καὶ τότε (οἶμαι) πεπλήρωται τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ πρὸς Ἰούδαν τοῦτον εἰρημένον τὸν τρόπον· »οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐξ Ἰσραήλ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν«. τάχα δὲ καὶ ἀφῃρέθησαν τὴν ἐξουσίαν ταύτην Ἰουδαῖοι, τῆς θείας παρασχούσης προνοίας τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ ἐν τῷ λαῷ νομήν, ἵνα, κἂν κωλύηται ὑπὸ Ἰουδαίων αὕτη, ἀλλὰ μὴ μέχρι ἀναιρέσεως τῶν πιστευόντων χωρῇ, δοκούσης κατὰ νόμον γίγνεσθαι. Ἡρώδης δὲ κρατήσας τὸν Ἰωάννην ἔδησεν ἐν φυλακῇ καὶ ἀπέθετο, σύμβολον ποιῶν τοῦ (τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ καὶ τῇ κακίᾳ τοῦ λαοῦ) καταδῆσαι καὶ κατακλεῖσαι λόγον τὸν προφητικὸν καὶ κωλῦσαι αὐτὸν ἔτι μένειν τῆς ἀληθείας κήρυκα ἐπ' ἐλευθερίᾳ, ὡς τὸ πρότερον. τοῦτο δὲ πεποίηκεν Ἡρώδης διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ· ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης· οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν. οὗτος δὲ ὁ Φίλιππος ἦν τετράρχης »τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας«. τινὲς μὲν οὖν οἴονται ὅτι ἀποθανόντος Φιλίππου, θυγατέρα καταλιπόντος Ἡρωδιάδα, ἔγημε τὴν τοῦ ἀδελφοῦ γυναῖκα
ὁ Ἡρώδης, τοῦ νόμου τὸν γάμον ἐν ἀπαιδίᾳ | συγχωροῦντος. ἡμεῖς δέ, 471
μηδαμῇ σαφῶς εὑρίσκοντες τεθνηκέναι τὸν Φίλιππον, μεῖζον ἔτι τὸ παράνομημα τῷ Ἡρώδῃ λογιζόμεθα γεγονέναι, ὅτι καὶ ζῶντος ἀπέστησε τοῦ ἀδελφοῦ τὴν γυναῖκα.

22. *Διόπερ προφητικῇ παρρησίᾳ κεκοσμημένος ὁ Ἰωάννης καὶ μὴ καταπληττόμενος τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα τοῦ Ἡρώδου, μηδὲ διὰ τὸ δέος τοῦ θανάτου παρασιωπῶν περὶ τοῦ τηλικούτου ἁμαρτήματος, ἔλεγε τῷ Ἡρώδῃ θείου πληρωθεὶς φρονήματος· οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν· οὐ γὰρ »ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου«. ⟨καὶ⟩ ὁ μὲν Ἡρώδης, κρατήσας τὸν Ἰωάννην, δήσας ἀπέθετο ἐν τῇ φυλακῇ, μὴ τολμῶν πάντη ἀποκτεῖναι »τὸν προφητικὸν λόγον« καὶ ἀνελεῖν ἀπὸ τοῦ λαοῦ· ἡ δὲ τοῦ βασιλέως τῆς Τραχωνίτιδος γυνή, πονηρά τις οὖσα δόξα καὶ μοχθηρὰ διδασκαλία, θυγατέρα ἐγέννησεν ὁμώνυμον, ἧς τὰ δοκοῦντα εὔρυθμα κινήματα ἀρέσαντα τῷ Ἡρώδῃ (τὰ γενέσεως ἀγαπῶντι πράγματα) αἴτια γεγένηται τοῦ μηκέτι εἶναι ἐν τῷ λαῷ κεφαλὴν προφητικήν. μέχρι δὲ τοῦ δεῦρο νομίζω τὰ δοκοῦντα κατὰ τὸν νόμον εἶναι κινήματα τοῦ λαοῦ τῶν*

3ff Anders in der fälschlich dem Origenes zugeschriebenen Homilie XVII in Gen. — **4** Gen. 49, 10 — **12** Vgl. I. Tim. 2, 7 — **15** Luc. 3, 1 — **16ff** d. h. Josephus? Vgl. Harnack TU. 42, 4, 52; dazu slav. Josephus — **18ff** Vgl. Deut. 25, 5 — **26** Marc. 6, 18 — **28** Vgl. II. Petr. 1, 19

5 ᾧ] ὃ H **26** ⟨*καὶ*⟩ Kl mit V **28** *καὶ* < H **30** *διδασκαλεία* H

Ἰουδαίων μὴ ἄλλο τι τυγχάνειν ἢ τῆς Ἡρωδιάδος θυγατρός. ἀλλ᾽ ἡ Ἡρωδιάδος ὄρχησις ἐναντία ἦν ὀρχήσει ἁγίᾳ, ἣν οἱ μὴ ὀρχησάμενοι ὀνειδισθήσονται ἀκούοντες· »ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε«. καὶ ἐν γενεθλίοις δὲ παρανόμου βασιλεύοντος αὐτῶν λόγου ὀρχοῦνται, ὡς ἀρέσκειν ἐκείνῳ τῷ λόγῳ τὰς κινήσεις αὐτῶν. ἐτήρησε μὲν οὖν τις τῶν πρὸ ἡμῶν τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν Γενέσει τοῦ Φαραὼ γενέθλιον καὶ διηγήσατο ὅτι ὁ φαῦλος τὰ γενέσεως ἀγαπῶν πράγματα ἑορτάζει γενέθλιον. ἡμεῖς δὲ ἀπ᾽ ἐκείνου ταύτην εὑρόντες ἀφορμὴν ἐπ᾽ οὐδεμιᾶς γραφῆς εὕρομεν ὑπὸ δικαίου γενέθλιον ἀγομένην. ἄδικος γὰρ μᾶλλον ἐκείνου τοῦ Φαραὼ ὁ | Ἡρώδης· 472
καὶ γὰρ ὑπ᾽ ἐκείνου μὲν ἐν γενεθλίῳ ἀρχισιτοποιὸς ἀναιρεῖται, ὑπὸ δὲ τούτου Ἰωάννης, οὗ »μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν οὐδεὶς ἐγήγερται«, περὶ οὗ ὁ σωτὴρ λέγει· »ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε; προφήτην ἰδεῖν; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου«. ἀλλὰ εὐχαριστητέον τῷ θεῷ, ὅτι, εἰ καὶ ἡ προφητικὴ ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἦρται χάρις, ἡ πάσης ἐκείνης μείζων ἐξεχύθη εἰς τὰ ἔθνη διὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, »ὃς ἐγένετο ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος«. »εἰ γὰρ καὶ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως θεοῦ«.

Ἔτι δὲ ὅρα τὸν λαόν, παρ᾽ ᾧ καθαρὰ μὲν καὶ ἀκάθαρτα ἐξετάζεται βρώματα, καταφρονεῖται δὲ προφητεία ἐπὶ πίνακι ἀντὶ ὄψου προσαγομένη. τὴν δὲ κεφαλὴν τῆς προφητείας Ἰουδαῖοι οὐκ ἔχουσι, τὸ κεφάλαιον πάσης προφητείας Χριστὸν Ἰησοῦν ἀρνούμενοι. καὶ ἀποκεφαλίζεται ὁ προφήτης δι᾽ ὅρκους, ἐφ᾽ οἷς μᾶλλον ἐπιορκεῖν ἢ εὐορκεῖν ἔδει· οὐ ταὐτὸν γὰρ ἦν ἔγκλημα προπετείας ὅρκων καὶ τῆς διὰ τὴν προπέτειαν ἐπιορκίας ⟨καὶ τὸ δι᾽ εὐορκίας⟩ ἔγκλημα ἀναιρέσεως προφητικῆς. καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον ἀποκεφαλίζεται, ἀλλὰ καὶ ⟨διὰ⟩ τοὺς συνανακειμένους, βουλομένους μᾶλλον ἀναιρεθῆναι τὸν προφήτην ἢ ζῆν. συνανάκεινται δὲ καὶ συνεστιῶνται λόγῳ μοχθηρῷ Ἰουδαίων βασιλεύοντι οἱ ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ εὐφραινό-

3 Matth. 11, 17; Luc. 7, 32 — **5ff** Philo de ebr. § 208 (I, 388 M); Harnack TU. 42, 4, 21 verkennt die Beziehung auf Philo. Vgl. Orig. hom. VIII, 3 in Lev. (VI, 396, 22ff) — **7ff** Vgl. Orig. in Lev. Hom. VIII, 3 (VI, 396, 21ff); Orig. Sel. in Gen. 40, 20 (8, 85 Lo). Vgl. Hier. in Matth. 101 C: *nullum invenimus alium observasse diem natalis sui, nisi Herodem et Pharaonem* — **10** Vgl. Gen. 40, 22 — **11** Matth. 11, 11; Luc. 7, 28 — **12** Matth. 11, 9; Luc. 7, 26 — **15** Psal. 87, 5f — **16** II. Kor. 13, 4 — **17—31, 3** Vgl. *Π* 163, 13ff An. C[b] Nr. 28 Or. — **19ff** Vgl. Hier. in Matth. 102 E: *nos autem usque hodie cernimus in capite Iohannis prophetae Iudaeos Christum, qui caput prophetarum est, perdidisse*

9 *γὰρ*] l. *δὲ* Koe l. *γοῦν* ? Kl **13** *εἰ* s. l. H[c] **17** *λαόν* Kl *λόγον* MH **18f** *προσαγομένη*] auch *Π* **22** ⟨*καὶ—εὐορκίας*⟩ Kl nach *Π* 163, 19f (*οὐ γὰρ ταὐτὸν ἔγκλημα ἐκ προπετείας ὅρκων καὶ ἀναίρεσις προφητικὴ δι᾽ εὐορκίας*) **24** ⟨*διὰ*⟩ Kl

μενοι. χρήσῃ δέ ποτε χρησίμως τῷ ῥητῷ πρὸς τοὺς προπετῶς ὀμνύντας καὶ θέλοντας ἐμπεδοῦν ὅρκους ἐπὶ παρανομίᾳ παραληφθέντας, λέγων ὅτι οὐ πᾶσα τήρησις ὅρκων ἐστὶ καθήκουσα, ὡς οὐδὲ ἡ τοῦ Ἡρώδου. ἔτι δὲ πρόσχες ὅτι οὐ μετὰ παρρησίας, ἀλλὰ κρύφα καὶ ἐν φυλακῇ φονεύει τὸν Ἰωάννην ὁ Ἡρώδης· καὶ γὰρ οὐ μετὰ παρρησίας ἀρνεῖται ὁ νῦν Ἰουδαίων λαὸς τὰς προφητείας, δυνάμει δὲ καὶ ἐν κρυπτῷ αὐτὰς ἀρνεῖται καὶ ἐλέγχεται αὐταῖς ἀπιστῶν. ὥσπερ γὰρ εἰ ἐπίστευον Μωσῇ, τῷ Ἰησοῦ ἐπίστευσαν ἄν, οὕτως εἰ ἐπίστευον τοῖς προφήταις, προσήκαντο ἂν τὸν προφητευόμενον. ἀπιστοῦντες δὲ τούτῳ κἀκείνοις ἀπιστοῦσι καὶ ἀποτέμνουσιν ἐν φυλακῇ κατακλείσαντες »τὸν λόγον τὸν προφητικόν«, καὶ ἔχουσιν αὐτὸν νεκρὸν καὶ διαιρεθέντα καὶ μηδαμοῦ ὑγιῆ, ἐπεὶ μὴ νοοῦσιν αὐτόν. ἀλλ' ἡμεῖς ὁλόκληρον ἔχομεν τὸν Ἰησοῦν, πληρωθείσης τῆς περὶ αὐτοῦ λεγούσης προφητείας· »ὀστοῦν ⟨αὐτοῦ⟩ οὐ συντριβήσεται«. | 473

23. *Οἱ μαθηταὶ δὲ ἐλθόντες τοῦ Ἰωάννου θάπτουσιν αὐτοῦ τὸ λείψανον, καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ. ὁ δὲ ἀνεχώρησεν εἰς ἔρημον τόπον, τὰ ἔθνη· καὶ μετὰ τὴν τῶν προφητῶν ἀναίρεσιν ὄχλοι αὐτῷ ἠκολούθησαν ἀπὸ τῶν πανταχοῦ πόλεων. ὅντινα πολὺν ὄντα θεασάμενος ἐσπλαγχνίσθη καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν, καὶ μετὰ τοῦτο τρέφει τοῖς εὐλογηθεῖσι καὶ πλεονάσασιν ἐξ ὀλίγων ἄρτων τοὺς ἀκολουθήσαντας αὐτῷ. ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν* (14, 12. 13 [—14]).

Τὸ μὲν ῥητὸν διδάσκει ἡμᾶς ὅση δύναμις ἀπὸ τῶν διωκόντων καὶ τῆς προσδοκίας τοῦ διὰ τὸν λόγον ἐπιβουλεύεσθαι ἀναχωρεῖν· τοῦτο μὲν γὰρ κατὰ τὸ εὐλόγιστον γένοιτ' ἄν, τὸ δὲ δυνάμενον ἔξω εἶναι τῶν περιστατικῶν ὁμόσε χωρεῖν αὐτοῖς προπετές ἐστι καὶ θρασύ. τίς δὲ ἔτι ἀμφιβάλοι ἂν περὶ τοῦ ἐκκλίνειν τὰ τοιαῦτα, τοῦ Ἰησοῦ οὐ μόνον ἐπὶ τοῖς κατὰ τὸν Ἰωάννην ἀναχωρήσαντος, ἀλλὰ καὶ διδάσκοντος καὶ λέγοντος· »ἐὰν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν«. ἐπελθόντα μὲν οὖν οὐ παρ' ἡμᾶς πειρασμὸν ἀναγκαῖον ὑπομένειν εὐγενῶς λίαν καὶ τεθαρρηκότως· παρὸν

7 Vgl. Joh. 5, 46 — **10** Vgl. II. Petr. 1, 19 — **11** Vgl. Tit. 2, 8 — **13** Joh. 19, 36 — **15—19** Vgl. *Π* 164, 18ff An. — **22—28** Vgl. C[luc] Nr. 19 Or. (*Π* 164, 19 app. An.) Vgl. Hier. in Matth. 103 B: *sive ideo recessit, ut nobis praeberet exemplum vitandae ultro tradentium se temeritatis* — **26ff** Vgl. Orig. c. Cels. I, 65 (I, 118, 5ff); tom. XXVIII, 23 in Joh. (IV, 418, 24ff) — **28** Matth. 10, 23

2 *ὅρκους* + *πρὸς τοὺς* M 3 *χρῆσις Π* 6 *λαὸς* Kl *λόγος* MH 12 *πληρωθήσεις* H 13 *⟨αὐτοῦ⟩* Kl mit *Π* 21 *ἐν πλοίῳ* [β] *ἐκεῖθεν* [α] H 24 *τὸν λόγον*] auch C[luc] Nr. 19 *τῶν λόγων* H 25 *γένοιτο* M 27 *τοῦ Ἰησοῦ οὐ μόνον ἐπὶ τοῖς κατὰ τὸν Ἰωάννην* Kl mit C[luc] Nr. 19 *οὐ μ. ἐ. τ. κ. τ. Ἰ. τοῦ Ἰησοῦ* MH

δὲ ἐκκλίνειν, τοῦτο μὴ ποιεῖν τολμηρόν. ἐπεὶ δὲ μετὰ τὸ ῥητὸν καὶ κατὰ ἀναγωγὴν τὸν τόπον ἐξεταστέον, λεκτέον ὅτι ἐπιβουλευθείσης παρὰ Ἰουδαίοις τῆς προφητείας καὶ ἀναιρεθείσης, διὰ τὸ τιμᾶσθαι παρ᾽ αὐτοῖς τὰ γενέσεως πράγματα καὶ κατὰ ἀποδοχὴν κενῶν κινήσεων (γεγενημένων, ὡς μὲν παρ᾽ ἀληθείᾳ δικαζούσῃ, ἀρρύθμων καὶ ἐκμελῶν, ὡς δ᾽ ὑπολαμβάνει ὁ τῶν φαύλων ἄρχων καὶ οἱ συνεστιώμενοι αὐτῷ, εὐρύθμων καὶ ἀρεσκόντων ἐκείνοις), ἀναχωρεῖ ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τοῦ τόπου ἐν ᾧ προφητεία ἐπιβουλευθεῖσα κατεδικάσθη. ἀναχωρεῖ δὲ εἰς τὸν ἔρημον θεοῦ παρὰ τοῖς ἔθνεσι τόπον, ἵνα ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, αἰρομένης τῆς βασιλείας ἀπ᾽ ἐκείνων καὶ διδομένης »ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς«, γένηται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ δι᾽ αὐτὸν »πολλὰ« γένηται »τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον« (μήτε νόμον μήτε προφήτας δεδιδαγμένης) »ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα«, τὸν νόμον.

Ὅτε μὲν οὖν πάλαι ὁ λόγος παρὰ Ἰουδαίοις ἦν, οὐχ οὕτως ἦν παρ᾽ αὐτοῖς, ὡς παρὰ τοῖς ἔθνεσι· διὸ λέ|λεκται ἐν πλοίῳ, τουτέστι τῷ σώματι, 474
εἰς τὸν ἔρημον τόπον κατ᾽ ἰδίαν γεγονέναι, ἀκούσαντα περὶ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ προφήτου. κατ᾽ ἰδίαν δέ, γενόμενος εἰς τὴν ἔρημον, ἦν ἐν αὐτῇ, τῷ ἰδιάζοντα εἶναι τὸν λόγον καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παρὰ τὰ εἰθισμένα ἐν τοῖς ἔθνεσι γίνεσθαι καὶ νενομισμένα. καὶ οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὄχλοι ἀκούσαντες λόγον ἐπιδεδημηκέναι τῇ ἐρήμῳ αὐτῶν καὶ τοῦτον κατ᾽ ἰδίαν τυγχάνειν (ὡς προαποδεδώκαμεν) ἠκολούθησαν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ἰδίων πόλεων τῷ ἕκαστον καταλελοιπέναι τὰ πάτρια τῆς δεισιδαιμονίας ἔθη καὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ προσεληλυθέναι νόμῳ. πεζῇ δὲ αὐτῷ, καὶ οὐκ ἐν πλοίῳ ἠκολούθησαν ἅτε μὴ τῷ σώματι, ἀλλὰ γυμνῇ τῇ ψυχῇ καὶ τῇ ἀπὸ τοῦ λόγου πεισθείσῃ προαιρέσει ἠκολουθηκότες τῇ εἰκόνι τοῦ θεοῦ. καὶ πρὸς τούτους γε ὁ Ἰησοῦς ἐξέρχεται μὴ χωροῦντας προσιέναι πρὸς αὐτόν, ἵνα τοῖς ἔξω ⟨ἔξω⟩ γενόμενος, ἔσω τοὺς ἔξω εἰσαγάγῃ. πολὺς δὲ

1ff Vgl. Hier. in Matth. 103 C: *postquam a Iudaeis et rege Iudaeorum prophetae truncatum est caput . . ., Iesus transiit ad desertum ecclesiae locum, quae virum antea non habuerat* — **8ff** Vgl. Theophylakt: *εἰς ἔρημον τόπον, εἰς τὰ ἔθνη τὰ ἔρημα τοῦ θεοῦ* — **9ff** Vgl. Matth. 21, 43 — **11** Gal. 4, 27 — **11ff** Vgl. Orig. hom. IX, 3 in Jer. (III, 67, 13ff): *⟨ἔρημος μὲν ἡ ἐκκλησία⟩. ἔρημος αὕτη νόμου, ἔρημος αὕτη θεοῦ ἦν· ἔχουσα δὲ ἄνδρα τὸν νόμον ἐκείνη ἡ συναγωγὴ λέλεκται* — **20ff** Vgl. Hier. in Matth. 104 A: *secutae sunt eum turbae relinquentes civitates suas, hoc est pristinas conversationes et varietates dogmatum. egressus autem Iesus significat, quod turbae . . . vires perveniendi non habuerint* — **24** Vgl. Kol. 1, 15; II. Kor. 4, 4 — **26—38, 27** Vgl. C[luc] Nr. 20 Or.

1 l. *μετὰ ⟨τὸ ἐκτεθεῖσθαι⟩ τὸ ῥητὸν* ? Koe **5** *ἀρύθμων* MH **13** *λόγος*] *νόμος* M **26** *⟨ἔξω⟩* Kl, vgl. Orig. in Prov. 1, 6 (Lomm. 13, 221): *οὐ μόνον δὲ ἐξέρχεται τῆς οἰκίας αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς, ἵνα τοῖς ἔξω ἔξω γενόμενος λαλήσῃ τὰς παραβολὰς κτλ.*

ὁ ἔξω ὄχλος, εἰς ὃν ἐξέρχεται ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, καὶ ἐκχέας τὸ φῶς τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ εἰς αὐτὸν εἶδεν αὐτόν, καὶ ἰδὼν τοῦ ἐλεεῖσθαι μᾶλλον αὐτοὺς ἀξίους διὰ τὸ ἐν τοιοῖσδέ τισιν εἶναι, ὡς φιλάνθρωπος πέπονθεν ὁ ἀπαθὴς τῷ σπλαγχνισθῆναι, καὶ οὐ μόνον ἐσπλαγχνίσθη ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν ἐθεράπευσεν ἔχοντας ποικίλα καὶ παντοδαπὰ ἀπὸ τῆς κακίας ἀρρωστήματα.

24. Εἰ δὲ θέλεις ἰδεῖν ποῖά ἐστι τὰ τῆς ψυχῆς ἀρρωστήματα, κατανόει μοι τοὺς φιλαργύρους καὶ τοὺς φιλοδόξους καὶ τοὺς φιλόπαιδας καὶ εἴ τίς ἐστι φιλόγυνος· καὶ τούτους γὰρ ἐν τοῖς ὄχλοις ἰδὼν καὶ σπλαγχνισθεὶς ἐπ᾽ αὐτοῖς ἐθεράπευσεν. οὐ πᾶν δὲ ἁμάρτημα νομιστέον ἀρρωστίαν εἶναι, ἀλλ᾽ ὅπερ ἐναπέσκηψεν ὅλῃ τῇ ψυχῇ. οὕτω γὰρ ἔστιν ἰδεῖν τοὺς μὲν φιλαργύρους ὅλους τεταμένους ἐπὶ τὸ ἀργύριον καὶ τὴν τούτου φρουρὰν καὶ συναγωγήν, τοὺς δὲ φιλοδόξους ἐπὶ τὸ δοξάριον, κεχήνασι γὰρ περὶ τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ χυδαιοτέρων ἔπαινον. καὶ τὸ ἀνάλογον νοήσεις ἐπὶ ὧν ὠνομάσαμεν λοιπῶν, καὶ εἴ τι ἄλλο τούτοις ἐστὶ παραπλήσιον. ἐπεὶ οὖν διηγούμενοι τὸ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν εἴπομεν μὴ πᾶν ἁμάρτημα εἶναι ἀρρώστημα, ἄξιον ἀπὸ τῆς γραφῆς καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς τούτων παραμυθήσασθαι. φησὶ δὴ ὁ ἀπόστολος Κορινθίοις, ποικίλα ἔχουσιν ἁμαρτήματα, γράφων· »διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι καὶ κοιμῶνται ἱκανοί«. ἄκουε γὰρ ἐν τούτοις τοῦ »καὶ« συνδέσμου, πλέκοντος καὶ συμπεπλεγμένον ποιοῦντος ἐκ διαφόρων ἁμαρτημάτων, καθὸ οἱ μέν εἰσιν ἀσθενεῖς, ἕτεροι δὲ ἄρρωστοι πλέον ἢ ἀσθενεῖς, καὶ ἄλλοι παρ᾽ ἀμφοτέρους οἱ κοι|μώμενοι. οἱ μὲν γὰρ ὀλισθηρῶς διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἀδυναμίαν 475 πρὸς τὸ ὁτιποτοῦν ἁμαρτάνειν ἔχοντες, κἂν μὴ ὅλοι ὦσιν εἴδους τινὸς ἁμαρτίας ὡς οἱ ἄρρωστοι, ἀσθενεῖς εἰσι μόνον. οἱ δὲ ὅλῃ ψυχῇ καὶ ὅλῃ καρδίᾳ καὶ ὅλῃ διανοίᾳ, ἀντὶ τοῦ τὸν θεὸν ἀγαπᾶν, ἀγαπῶντες ἀργύρια ἢ δοξάρια ἢ γύναια ἢ παῖδας, οὗτοι πλέον ἢ ἀσθενείας πεπόνθασιν καί εἰσιν ἄρρωστοι. κοιμῶνται δὲ οἱ, δέον προσέχειν καὶ ἐγρηγορέναι τῇ ψυχῇ, τοῦτο μὲν οὐ ποιοῦντες, ἀπὸ δὲ πολλῆς ἀπροσεξίας νυστάζοντες τὴν προαίρεσιν καὶ ὑπνώττοντες τοῖς λογισμοῖς· οἵτινες »ἐνυπνιαζόμενοι σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν«. οὗτοι δὲ διὰ τὸ κοιμᾶσθαι ἐν κεναῖς εἰσι φαντασίαις καὶ παραβαλλομέναις ἐνυπνίοις, ταῖς περὶ τῶν πραγμάτων, τὰ μὲν ὕπαρ καὶ ἀληθῆ οὐκ ἀποδεχόμενοι, ὑπὸ δὲ τῶν ἐν ταῖς κεναῖς φαντασίαις ἀπατώμενοι. περὶ ὧν καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λέγεται τὸ

19 I. Kor. 11, 30 — **25f** Vgl. Matth. 22, 37 — **29** Vgl. Matth. 25, 5 — **30** Jud. 8

1 *εἰσέρχεται* M **4** *τῷ*] *τὸ* Hu **13** *δὲ* < H **18** *δὴ*] *δὲ* M **20** *συνδέσμου*] auch C[luc] Nr. 20 *σύνδεσμον υ* Koe **24** *ὅλη* H **25** *καρδίᾳ*] *χειρὶ* M **27** *γύναια* Kl mit C[luc] Nr. 20 *γυναῖκα* M H **32** *κεναῖς*] *πολλαῖς* M **33** *μὲν* + *γὰρ* M | *ταῖς* < M

»ὃν τρόπον ἐνυπνιάζεται ὁ διψῶν ὡς ὁ πίνων, καὶ ἐξαναστὰς ἔτι διψᾷ, ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς κενὸν ἤλπισεν, οὕτως ἔσται ὁ πλοῦτος πάντων τῶν ἐθνῶν ὅσοι ἐπεστράτευσαν ἐν Ἱερουσαλήμ«. εἰ καὶ ἐδόξαμεν οὖν παρεκβεβηκέναι, διηγούμενοι διαφορὰν ἀσθενῶν καὶ ἀρρώστων καὶ κοιμωμένων, διὰ τὸ τὸν ἀπόστολον ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους εἰρηκέναι ἃ ἐξεθέμεθα, τὴν παρέκβασιν πεποιήμεθα βουληθέντες παραστῆσαι τί σημαίνεται νοητὸν ἐκ τοῦ καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

25. Μετὰ τοῦτό φησιν ὁ λόγος ὅτι ὀψίας δὲ γενομένης προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες· ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος καὶ ἡ ὥρα παρῆλθεν ἤδη· ἀπόλυσον οὖν τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα (14, 15 [—21]).

Καὶ πρῶτόν γε τήρησον ὅτι μέλλων τοὺς τῆς εὐλογίας ἄρτους διδόναι τοῖς μαθηταῖς, ἵνα παραθῶσι τοῖς ὄχλοις, »ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους«, ἵν' ὑγιάναντες τῶν τῆς εὐλογίας μεταλάβωσιν ἄρτων· οὐ γὰρ δύνανται οἱ ἔτι ἄρρωστοι χωρῆσαι τοὺς τῆς Ἰησοῦ εὐλογίας ἄρτους. ἀλλὰ καὶ ἐάν τις, δέον ἀκούειν τοῦ »δοκιμαζέτω δὲ ἕκαστος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐσθιέτω ἐκ τοῦ ἄρτου« καὶ τὰ λοιπά, τούτων μὲν μὴ κατακούῃ, ὡς ἔτυχε δὲ μεταλαμβάνῃ ἄρτου κυρίου καὶ ποτηρίου αὐτοῦ, ἀσθενὴς ἢ ἄρρωστος γίνεται ἢ καὶ ἐκ τοῦ (ἵν' οὕτως εἴπω) καροῦσθαι ὑπὸ τῆς τοῦ ἄρτου δυνάμεως κοιμώμενος. | 476

⟨Ὠριγένους τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν τόμος ια'.⟩

1. Ὀψίας δὲ γενομένης προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ (τουτέστιν ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, καθ' ὃν ἔστιν εὐκαίρως εἰπεῖν τὸ »ἐσχάτη ὥρα ἐστίν«, ἐν τῇ Ἰωάννου ἐπιστολῇ κείμενον), οἵτινες μηδέπω νοοῦντες ὃ ἔμελλε ποιεῖν ὁ λόγος φασὶν αὐτῷ ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, ὁρῶντες τὴν τοῦ θείου [καὶ] νόμου καὶ λόγου ἐρημίαν ἐν τοῖς πολλοῖς. λέγουσι δ' αὐτῷ τὸ καὶ ἡ ὥρα ⟨ἤδη⟩ παρῆλθεν, οἱονεὶ παρελήλυθε τὸ εὔκαιρον νόμου καὶ προφητῶν. τάχα δὲ τοῦτο ἔλεγον, ἀναφέροντες τὸν λόγον, καὶ διὰ τὸ

1 Jes. 29, 8 — 13 Vgl. Marc. 6, 41 — 14 Vgl. Matth. 14, 14 — 17 I. Kor. 11, 28 — 19 f Vgl. I. Kor. 11, 30 — 22 I. Joh. 2, 18

3 ἐν] ἐπὶ C^{luc} Nr. 20 8 φησι H 11 κόμας H 16 καὶ ἐὰν] κἂν C^{luc} Nr. 20 17 ἐκ < M 18/19 μεταλαμβάνῃ v C^{luc} Nr. 20 μεταλαμβάνει M H 20 ff Inscr. ⟨Ὠριγένους—ια'⟩ ϱ < M H 25 θείου Kl mit C^{luc} Nr. 20 θεοῦ καὶ M H 26 ⟨ἤδη⟩ Kl mit C^{luc} Nr. 20 27 ἀναφέροντες τὸν λόγον] ? Kl, Lücke? Koe

τὸν Ἰωάννην ἀποκεκεφαλίσθαι καὶ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας, οἳ ἦσαν μέχρι Ἰωάννου, πεπαῦσθαι. παρῆλθεν οὖν (φασὶν) ἡ ὥρα, καὶ οὐ πάρεστι τροφὴ τῷ τὸν καιρὸν αὐτῆς μηκέτι ἐνεστηκέναι, ἵν᾽ οἱ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀκολουθήσαντές σοι νόμῳ καὶ προφήταις δουλεύσωσι. καὶ ἔτι φασὶν οἱ μαθηταί· ἀπόλυσον οὖν αὐτούς, ἵν᾽ ἕκαστος, εἰ μὴ δύναται ἀπὸ τῶν πόλεων, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῶν κωμῶν, τῶν ἀτιμοτέρων χωρίων, ὠνήσηται βρώματα. ταῦτα μὲν ἔφασκον οἱ μαθηταί, ἀπογινώσκοντες τοῖς ὄχλοις εὑρεθήσεσθαι μετὰ τὸ καταλελύσθαι τὸ γράμμα τοῦ νόμου καὶ πεπαῦσθαι προφητείας, παραδόξους καὶ καινὰς τροφάς. ἀλλ᾽ ὁ Ἰησοῦς ὅρα τί ἀποκρίνεται τοῖς μαθηταῖς, μονονουχὶ βοῶν καὶ σαφῶς λέγων· ὑμεῖς μὲν ὑπολαμβάνετε ὅτι, ἐὰν ἀπέλθωσιν ἀπ᾽ ἐμοῦ ὁ πολὺς ὄχλος χρῄζοντες τροφῶν, ταύτας εὑρήσουσιν ἐν κώμαις μᾶλλον ἢ παρ᾽ ἐμοί, καὶ ἐν συστήμασιν ἀνθρώπων (οὐ πολιτῶν ἀλλὰ κωμητῶν) μᾶλλον ἢ ὅτε παραμενοῦσί μοι. ἐγὼ δὲ ὑμῖν ἀποφαίνομαι ὅτι, οὗ μὲν ὑπολαμβάνετε χρῄζειν αὐτούς, οὐ χρῄζουσιν (οὐ γὰρ χρείαν ἔχουσι τοῦ ἀπελθεῖν)· οὗ δὲ νομίζετε αὐτοὺς μὴ ἔχειν χρείαν (τουτέστιν ἐμοῦ, ὡς μὴ δυναμένου αὐτοὺς τρέφειν), τούτου παρὰ τὴν ὑμετέραν προσδοκίαν χρείαν ἔχουσιν. ἐπεὶ οὖν παιδεύσας ὑμᾶς ἱκανοὺς ἐποίησα πρὸς τὸ διδόναι τοῖς δεομένοις λογικὴν τροφήν, ὑμεῖς δότε τοῖς ἀκολουθήσασί μοι ὄχλοις φαγεῖν· ἔχετε γὰρ δύναμιν ἀπ᾽ ἐμοῦ λαβόντες τοῦ δοῦναι τοῖς ὄχλοις φαγεῖν, | ἥντινι εἰ ἦτε ἐπιστήσαντες, κατενοήσατε ἄν, ὅτι πολλῷ 477
πλεῖον ἐγὼ δύναμαι αὐτοὺς θρέψαι, καὶ οὐκ εἰρήκειτε ἄν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

2. Ὁ μὲν οὖν Ἰησοῦς, δι᾽ ἣν ἔδωκε δύναμιν καὶ ἑτέρων θρεπτικὴν τοῖς μαθηταῖς, εἶπε· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ μὴ ἀρνούμενοι μὲν τὸ δύνασθαι διδόναι ἄρτους, πολλῷ δὲ ὀλιγωτέρους αὐτοὺς νομίζοντες εἶναι καὶ οὐχ ἱκανοὺς τρέφειν τοὺς ἀκολουθήσαντας τῷ Ἰησοῦ, οὐδὲ θεωροῦντες ὅτι ἕκαστον ἄρτον ⟨ἢ⟩ λόγον ὁ Ἰησοῦς λαβὼν εἰς ὅσον βούλεται ἐκτείνει, ποιῶν αὐτὸν διαρκῆ πᾶσιν ὅσους ἐὰν θρέψαι θέλῃ, φασίν· οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας, πέντε μὲν ἴσως αἰνισσόμενοι ἄρτους εἶναι τοὺς αἰσθητοὺς τῶν γραφῶν λόγους καὶ διὰ τοῦτο ἰσαρίθμους ταῖς πέντε αἰσθήσεσιν. δύο δὲ ἰχθῦς ἤτοι τὸν

1f Vgl. Luc. 16, 16 — 31f Vgl. Orig. tom. XIII, 9 in Joh. (IV, 233, 20) — Vgl. Orig. c. Cels. VI, 65 (II, 135, 19ff)

1 ἀποκεφαλίσθαι H 2 φασὶν Hu φησιν M H C^{luc} Nr. 20 5 αὐτούς] τοὺς ὄχλους C^{luc} Nr. 20 | ἕκαστος] + κατὰ δύναμιν ὠνήσηται ἑαυτοῦ C^{luc} Nr. 20 6 κομῶν H 7 ταῦτα] καὶ ταῦτα C^{luc} Nr. 20 12 συστήματι M 13 ὅτε Kl ὅτι M H 17 ὑμᾶς ἱκανοὺς] ἡμᾶς χρείαν ἔχουσι M^{a} ὑμᾶς χ. ἔ. M^{c} 20 ἐπιστάντες M 27 ⟨ἢ⟩ Kl Koe 28 βούλεται H C^{luc} Nr. 20 δύναται M

προφορικὸν καὶ τὸν ἐνδιάθετον λόγον, ὡσπερεὶ ὄψον τυγχάνοντας τῶν ἐν ταῖς γραφαῖς αἰσθητῶν κειμένων, ἢ τάχα καὶ τὸν φθάσαντα ἐπ' αὐτοὺς περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ λόγον. διὸ καὶ αὐτὸς »ἔφαγεν ἰχθύος ὀπτοῦ« ἀναστὰς »μέρος λαβὼν« ἀπὸ τῶν μαθητῶν, καὶ ἀποδεξάμενος ἣν ἐδύναντο ἐκ μέρους ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ περὶ τοῦ πατρὸς θεολογίαν. ἡμεῖς μὲν οὖν οὕτως τῷ περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ δύο ἰχθύων ἐπιβαλεῖν δεδυνήμεθα λόγῳ· εἰκὸς δὲ ὅτι οἱ μᾶλλον ἡμῶν συναγαγεῖν δυνάμενοι τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας παρ' ἑαυτοῖς πλείονα καὶ κρείττονα δύναιντ' ἂν ἀποδοῦναι περὶ τούτων νοῦν.

Παρατηρητέον μέντοι, ὅτι τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας οἱ μαθηταὶ λέγουσιν ἔχειν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ τῷ Μάρκῳ καὶ τῷ Λουκᾷ, οὔθ' ὅτι πύρινοι οὔθ' ὅτι κρίθινοι ἦσαν ὑποσημειωσάμενοι· ὁ δὲ Ἰωάννης μόνος κριθίνους εἶπεν εἶναι τοὺς ἄρτους, διὸ τάχα οὐδὲ οἱ μαθηταὶ ὁμολογοῦσιν <ἔχειν> αὐτοὺς παρ' ἑαυτοῖς ἐν τῷ τοῦ Ἰωάννου εὐαγγελίῳ, ἀλλὰ λέγουσι παρ' αὐτῷ ὅτι »ἔστι παιδάριον ὧδε ὃς ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια«. καὶ ὅσον μὲν οἱ πέντε ἄρτοι οὗτοι καὶ οἱ δύο ἰχθύες οὐκ ἐφέροντο ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῷ Ἰησοῦ, οὐκ ηὔξανον οὐδὲ ἐπλήθυνον οὐδὲ ἐδύναντο τρέφειν πλείονας· ὅτε δὲ λαβὼν αὐτοὺς ὁ σωτὴρ πρῶτον ἀνέβλεψεν εἰς τὸν οὐρανόν, ταῖς ἀκτῖσι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ οἱονεὶ καταβιβάζων δύναμιν ἐκεῖθεν, τὴν ἀνακραθησομένην τοῖς ἄρτοις καὶ τοῖς ἰχθύσι, μέλλουσι τρέφειν τοὺς | πεντακισχιλίους, καὶ μετὰ τοῦτο 478 ηὐλόγησε τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, τῷ λόγῳ καὶ τῇ εὐλογίᾳ αὔξων καὶ πληθύνων αὐτούς, καὶ τρίτον μερίζων καὶ κλῶν ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς, ἵν' ἐκεῖνοι τοῖς ὄχλοις παραθῶσι, τότε διήρκεσαν οἱ ἄρτοι καὶ οἱ ἰχθύες, ὡς φαγεῖν πάντας καὶ κορεσθῆναι καί τινας τῶν εὐλογηθέντων ἄρτων μὴ χωρῆσαι φαγεῖν. ἐπερίσσευσε γὰρ τοῖς ὄχλοις τοσαῦτα, ἃ κατὰ μὲν τοὺς ὄχλους οὐκ ἦν, κατὰ δὲ τοὺς δυναμένους μαθητὰς ἆραι τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων καὶ ἀποθέσθαι εἰς κοφίνους πληρουμένους τῶν περισσευμάτων, ὄντας τὸν ἀριθμὸν τοσούτους ὅσαι αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ. περὶ μὲν οὖν τοῦ Ἰωσὴφ ἐν Ψαλμοῖς γέγραπται· »αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἐν τῷ κοφίνῳ ἐδούλευσαν«, περὶ δὲ τῶν Ἰησοῦ μαθητῶν ὅτι ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων οἱ δώδεκα (οἶμαι) δώδεκα

1f Vgl. Harnack TU. 42, 4, 93 — **3** Vgl. Luc. 24, 42 — **4f** Vgl. Luc. 24, 18ff? 49ff? — **15** Joh. 6, 9 — **24** Vgl. Marc. 6, 41 — **30** Psal. 80, 7

2 αἰσθητῶς C^{luc} Nr. 20 **3** ἰχθύος ὀπτοῦ ἔφαγεν M **5** ἡμεῖς M $H^{c.r.}$ ὑμεῖς H^{a} **6** ἐπιβαλεῖν ϱ ἐπιβάλλειν MH | εἰκῶς H^{a} **14** <ἔχειν> Kl **15** ὃς] ὃ υ **17** τῷ Kl τοῦ MH **23** τρίτον M H^{c} τρίτων H^{a} **27** ἃ] ὅσα? Diehl | ἦν + <ἀναλῶσαι>? Koe **30** οὖν H^{c} s. l. < M H^{a}

κοφίνους οὐχ ἡμιτελεῖς, ἀλλὰ πλήρεις. καί εἰσιν (οἶμαι) μέχρι τοῦ δεῦρο καὶ ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος οἱ πλήρεις κόφινοι δώδεκα τῶν κλασμάτων ἄρτου ζῶντος, οὓς μὴ δύνανται οἱ ὄχλοι ἐσθίειν, παρὰ τοῖς τῶν ὄχλων κρείττοσι μαθηταῖς τοῦ Ἰησοῦ. ἦσαν δὲ οἱ ἐσθίοντες ἀπὸ τῶν πέντε ἄρτων τῶν πρὸ τῶν περισσευσάντων κοφίνων δώδεκα συγγενεῖς τῷ πέντε ἀριθμῷ μέχρι τῶν αἰσθητῶν φθάσαντες καὶ διὰ τοῦτο πεντακισχίλιοι· ἢ καὶ μέχρι τῶν αἰσθητῶν ἔφθασαν οἱ φαγόντες, ἐπεὶ καὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ ἀναβλέψαντος εἰς οὐρανὸν ἐτράφησαν καὶ εὐλογήσαντος καὶ κλάσαντος αὐτούς, καὶ οὐ παῖδες οὐδὲ γυναῖκες, ἀλλ᾽ ἄνδρες. εἰσὶ γὰρ καὶ ἐν αἰσθηταῖς (οἶμαι) τροφαῖς διαφοραί, ὡς τινὰς μὲν αὐτῶν εἶναι ⟨τῶν⟩ καταργησάντων »τὰ τοῦ νηπίου«, τινὰς δὲ τῶν νηπίων ἔτι καὶ σαρκίνων »ἐν Χριστῷ«.

3. *Καὶ ταῦτα δὲ ἡμῖν λέλεκται διὰ τὸ οἱ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες πεντακισχίλιοι χωρὶς παιδίων καὶ γυναικῶν· ὅπερ ἀμφίβολόν ἐστιν· ἢ γὰρ οἱ φαγόντες ἦσαν ἄνδρες πεντακισχίλιοι καὶ οὐδεὶς ἦν ἐν τοῖς ἐσθίουσι παιδίον ἢ γυνή, ἢ ὅτι μόνον ἄνδρες πεντακισχίλιοι ἦσαν μὴ ἀριθμουμένων μήτε παίδων μήτε γυναικῶν. τινὲς μὲν οὖν, ὡς φθάσαντες εἰρήκαμεν, οὕτως ἐξειλήφασιν, ὅτι οὔτε παιδία οὔτε γυναῖκες παρῆσαν τοῖς ηὐξηκόσι καὶ πεπληθυσμένοις ἀπὸ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων. εἴποι δ᾽ ἄν τις ὅτι, πολλῶν φαγόντων καὶ κατ᾽ ἀξίαν καὶ δύναμιν μετειληφότων ἀπὸ τῶν τῆς εὐλογίας ἄρτων, οἱ μὲν ἀριθμῶν ἄξιοι (ἀνάλογον τοῖς ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ἀριθμῶν ἀριθμηθεῖσιν εἰκοσαετέσιν Ἰσραηλίταις) ἄνδρες ἦσαν· οἱ δὲ μὴ | ἄξιοι τηλικούτου λόγου καὶ ἀριθμοῦ* 47.9
παῖδες ἦσαν καὶ γυναῖκες. τροπολόγει δέ μοι καὶ τοὺς παῖδας κατὰ τὸ »οὐκ

6f Vgl. Orig. hom. III, 7 in Lev. (VI, 312, 9ff): *quinque numerus frequenter, immo paene semper pro quinque sensibus accipitur* u. ö. — **11** Vgl. I. Kor. 13, 11 — **11f** Vgl. I. Kor. 3, 1 — **16ff** Vgl. C^{marc} Nr. 2 Or. (Ende)? — **17ff** Ältere „Kontroverse", vgl. Harnack TU. 42, 4, 21 — **20ff** Vgl. Hier. in Matth. 106 B: *mulieres autem et parvoli, sexus fragilis et aetas minor, numero indigni sunt. unde et in Numerorum libro . . . servi et mulieres et parvoli et vulgus ignobile absque numero praetermittitur* — **22** Vgl. Num. 1, 18 — **24** I. Kor. 3, 1

5 *τῶν*^{1} + ⟨*παρόντων*⟩ Diehl Koe **6** *αἰσθητῶν*] *αἰσθήσεων* C^{luc} Nr. 20 **6f** *φθάσαντες—αἰσθητῶν*] so M, vgl. auch C^{luc} Nr. 20 < H **9** *ἀλλ᾽* M C^{luc} Nr. 20 *ἀλλὰ* H **10** ⟨*τῶν*⟩ Kl mit C^{luc} Nr. 20 **11** *τῶν νηπίων ἔτι* Kl mit C^{luc} Nr. 20 *ἔτι τῶν νηπίων* M H **13** *οἱ* < H **16** *ἢ* ⟨*λεκτέον*⟩ *ὅτι*? Koe **20** *εἴποι δ᾽ ἄν τις*] *εἰ δὲ πάντες ἐκ τῶν ἄρτων ἔφαγον, εἴποις ἂν* C^{luc} Nr. 20 **21** l. *ἀριθμοῦ*? Kl, vgl. Z. 23 **23** *Ἰσραηλίταις* M C^{luc} Nr. 20 *ἰσραηλίτες* H

ἠδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς ἀλλ' ὡς σαρκίνοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ«, καὶ τὰς γυναῖκας κατὰ τὸ »βούλομαι δὲ τοὺς πάντας ὑμᾶς παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ«, τοὺς δὲ ἄνδρας κατὰ τὸ »ὅτε γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου«. μὴ παρέλθωμεν ⟨δὲ⟩ ἀδιήγητον καὶ τὸ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοῦ χόρτου, λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν ηὐλόγησε, καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις. καὶ ἔφαγον πάντες. τί γὰρ σημαίνει τὸ καὶ κελεύσας πάντας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοῦ χόρτου καὶ τί ἄξιόν ἐστι τῆς κελεύσεως Ἰησοῦ νοῆσαι κατὰ τὸν τόπον; νομίζω δὲ ὅτι τοὺς ὄχλους ἐκέλευσεν ἀνακλιθῆναι ἐν τῷ χόρτῳ (διὰ τὸ ἐν Ἡσαΐᾳ λελεγμένον »πᾶσα σὰρξ χόρτος«), τουτέστιν ὑποκάτω ποιῆσαι τὴν σάρκα καὶ ὑποτάξαι »τὸ φρόνημα τῆς σαρκός«, ἵν' οὕτω τις δυνηθῇ ὧν εὐλογεῖ ἄρτων ⟨ὁ⟩ Ἰησοῦς μεταλαβεῖν.

Εἶτα ἐπεὶ τάγματα διάφορά ἐστι τῶν δεομένων τῆς ἀπὸ Ἰησοῦ τροφῆς, μὴ πάντων τοῖς ἴσοις λόγοις τρεφομένων, διὰ τοῦτο οἶμαι τὸν μὲν Μᾶρκον πεποιηκέναι· »καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς πᾶσιν ἀνακλιθῆναι συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ. καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαὶ ἀνὰ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα«, τὸν δὲ Λουκᾶν· »εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ὡσεὶ ἀνὰ πεντήκοντα«. ἔδει γὰρ τοὺς ἀναπαυσομένους ἐπὶ ταῖς Ἰησοῦ τροφαῖς ἤτοι ἐν τάγματι εἶναι τῶν ἑκατόν, ⟨ὄντος⟩ ἱεροῦ ἀριθμοῦ καὶ τῷ θεῷ διὰ τὴν μονάδα ἀνακειμένου, ἢ ἐν τάγματι τῶν πεντήκοντα, ἀριθμῷ περιέχοντι τὴν ἄφεσιν κατὰ τὸ μυστήριον τοῦ Ἰωβηλαίου, γινομένου διὰ πεντηκονταετίας, καὶ τῆς κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἑορτῆς. οἶμαι δὲ ὅτι οἱ δώδεκα κόφινοι ἦσαν παρὰ τοῖς μαθηταῖς, πρὸς οὓς εἴρηται· »κα|θήσεσθε ἐπὶ δώδεκα θρόνους κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς 480 *τοῦ Ἰσραήλ«. καὶ ὥσπερ λέγοιτο ἂν μυστήριον εἶναι θρόνος κρίνοντος φυλὴν Ῥουβεὶμ καὶ θρόνος κρίνοντος φυλὴν Συμεὼν καὶ ἄλλος φυλὴν*

2 II. Kor. 11, 2 — 3 I. Kor. 13, 11 — 12 Jes. 40, 6 — 13 Röm. 8, 6 — 17 Marc. 6, 39f — 19 Luc. 9, 14 — 22ff Vgl. zur Zahlensymbolik Orig. Sel. in Psalmos (11, 370 Lo): *καὶ τὴν μονάδα δὲ πολὺ πρότερον, τήν τε πρώτην αὐτὴν καὶ τὴν ἐν δεκάσιν καὶ τὴν ἐν ἑκατοντάσιν, κατά τινας οὐ τοὺς τυχόντας λόγους*, vgl. Harnack TU. 42, 4, 110ff — Vgl. Philo de mut. nom. § 228 (I, 613 M): *ἡ παντελὴς εἰς ἐλευθερίαν ἄφεσις* (Lev. 25, 10), *ἧς σύμβολον ὁ πεντηκοστὸς λόγος ἱερός* — 24 Vgl. Lev. 23, 15; Deut. 16, 9 — 26 Matth. 19, 28

1 *ἡμῖν* M 4 ⟨*δὲ*⟩ Diehl 9 *σημαίνει* Benz Diehl Koe *σημαίνοι* MH 14 ⟨*ὁ*⟩ $\overline{\text{ἰς}}$ Kl mit V C[luc] Nr. 20 17 l. *πάντας* ? Kl, vgl. S. 68, 4 21 *τῶν ἑκατῶν* H | ⟨*ὄντος*⟩ Koe 24 *πεντίκοντα ἐτίας* H | *πεντικοστὴν* H 25 *τοῖς* + ⟨*ιβ'*⟩ ? Kl

Ἰούδα καὶ οὕτω καθεξῆς, οὕτως εἴη ἂν καὶ κόφινος τροφῆς Ῥουβεὶμ καὶ ἄλλος Συμεὼν καὶ ἄλλος Λευΐ. οὐ κατὰ τὸν παρόντα δέ ἐστι λόγον νῦν τοσοῦτον ἐκβῆναι τοῦ προκειμένου, ὡς συναγαγεῖν τὰ περὶ τῶν δώδεκα φυλῶν καὶ ἰδίᾳ τὰ περὶ ἑκάστης αὐτῶν καὶ εἰπεῖν, τίς ἑκάστη τοῦ Ἰσραὴλ φυλή.

4. *Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσει τοὺς ὄχλους* (14, 22 [—36]).

Παρατηρητέον ποσάκις εἴρηται κατὰ τοὺς αὐτοὺς τόπους τὸ ὄνομα οἱ ὄχλοι καὶ ἄλλο ὄνομα οἱ μαθηταί, ἵν᾿ ἐκ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς περὶ τούτου συναγωγῆς θεωρηθῇ, ὅτι τὸ προκείμενον τοῖς εὐαγγελισταῖς ἦν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας παραστῆσαι διαφορὰς τῶν προσερχομένων τῷ Ἰησοῦ· ὧν οἱ μέν εἰσιν ὄχλοι καὶ οὐ χρηματίζουσι μαθηταί, ἕτεροι δὲ οἱ μαθηταὶ κρείττους τυγχάνοντες τῶν ὄχλων. ἀρκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὀλίγα ῥητὰ ἡμᾶς παραθέσθαι, ἵνα ἀπὸ τούτων κινηθείς τις τὸ ὅμοιον ποιήσῃ ἐπὶ ὅλων τῶν εὐαγγελίων. γέγραπται τοίνυν, ὡς κάτω τῶν ὄχλων τυγχανόντων, τῶν δὲ μαθητῶν ἀναβάντι εἰς τὸ ὄρος τῷ Ἰησοῦ δυναμένων προσελθεῖν (ἔνθα οὐχ οἷοί τε ἦσαν οἱ ὄχλοι γενέσθαι), τοιαῦτα· »ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέγων· μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι« καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ τόπῳ, ὡς τῶν ὄχλων δεομένων θεραπείας, λέλεκται· »ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς«. οὐχ εὕρομεν δὲ περὶ τῶν μαθητῶν ἀναγεγραμμένην θεραπείαν· ἐπεὶ εἴ τίς ἐστιν ἤδη μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, ὑγιαίνει ἐκεῖνος καὶ καλῶς ἔχων δεῖται τοῦ Ἰησοῦ οὐχ ᾗ ἰατροῦ, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἄλλας αὐτοῦ δυνάμεις. πάλιν ἐν ἄλλῳ τόπῳ· »λαλοῦντος αὐτοῦ τοῖς ὄχλοις, ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ εἱστήκεσαν ἔξω ζητοῦντες λαλῆσαι αὐτῷ«· ὅπερ αὐτῷ ἐδηλώθη, πρὸς ὃν ἀπεκρίνατο »ἐκτείνας τὴν χεῖρα«, οὐκ ἐπὶ τοὺς ὄχλους ἀλλ᾿ »ἐπὶ τοὺς μαθητάς, καὶ εἶπεν· ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου«, καὶ μαρτυρῶν τοῖς μαθηταῖς ὡς ποιοῦσι τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς καὶ διὰ τοῦτο ἀξιωθεῖσι τῶν συγγενῶν καὶ οἰκειοτάτων ὀνομάτων πρὸς τὸν Ἰησοῦν, ἐπιφέρει τῷ »ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου«· »ὅστις ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός ⟨μου⟩ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, αὐτός μου καὶ

18 Matth. 5, 1—3 — **22** Matth. 12, 15 — **24** Vgl. Luc. 5, 31 — **26 ff** Matth. 12, 46—50

2 *Λευΐ*] l. *Ἰούδα* ? Kl, vgl. Z. 1 **13** *εἰσιν* + *οἱ* M | l. *χρηματίζοντες* Koe **23** *τῶν* < H **24** l. *ὑγιαίνων* ? Kl **25** *οὐχ᾿ ᾗ*] *οὐχὶ* v **28** *ἐδηλώθη*] l. ⟨*ὑπό τινος*⟩ *ἐδηλώθη* ? Koe *ἐδήλου τις* ? Kl | *ὃν* l. *ὃ* ? Kl **30—33** *ἐν οὐρανοῖς—θέλημα τοῦ* < H **33** *ποιήσῃ* Kl *ποιήσει* M | ⟨*μου*⟩ Benz Diehl

ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστί«. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ τόπῳ γέγραπται ὅτι »πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει. καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς«· εἶτα μετὰ τὴν τοῦ σπόρου παραβολὴν »προσελθόντες«, οὐκέτι οἱ ὄχλοι ἀλλ' »οἱ μαθηταί, εἶπον αὐτῷ«, οὐ|χὶ »διὰ τί ἐν παραβολαῖς« 481
ἡμῖν »λαλεῖς;« ἀλλὰ »διὰ τί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;« ὅτε καὶ »ἀποκριθεὶς εἶπεν«, οὐ τοῖς ὄχλοις ἀλλὰ τοῖς μαθηταῖς τὸ »ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν«, »τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς«. οὐκοῦν τῶν προσερχομένων τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ οἱ μὲν γινώσκοντες »τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν« μαθηταὶ χρηματίζοιεν ἄν· οἷς δὲ τὸ τοιοῦτον »οὐ δέδοται«, ὄχλοι οἱ τῶν μαθητῶν ἥττους λέγοιντ' ἄν. πρόσχες γὰρ ἐπιμελῶς ὅτι τοῖς μαθηταῖς εἶπε τὸ »ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν«, περὶ δὲ τῶν ὄχλων τὸ »ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται«. καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἀφίησι μὲν »τοὺς ὄχλους«, οὐχὶ δὲ τοὺς μαθητάς, καὶ ἔρχεται »εἰς τὴν οἰκίαν«· καὶ »εἰς τὴν οἰκίαν« αὐτοῦ »προσῆλθον αὐτῷ«, οὐχὶ οἱ ὄχλοι ἀλλ' »οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες· φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ«. ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ, ἡνίκα »ἀκούσας« τὰ περὶ Ἰωάννου »ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν«, »οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ«, ὅτε »ἐξελθὼν εἶδε πολὺν ὄχλον, καὶ σπλαγχνισθεὶς ἐπ' αὐτοῖς ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν«, τῶν ὄχλων οὐχὶ τῶν μαθητῶν· »ὀψίας δὲ γενομένης προσῆλθον αὐτῷ«, οὐχ οἱ ὄχλοι ἀλλ' »οἱ μαθηταί, λέγοντες« (ὡς ἕτεροι τῶν ὄχλων) »ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα«. ἀλλὰ καὶ ἡνίκα »λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε, καὶ κλάσας τοὺς ἄρτους«, οὐ τοῖς ὄχλοις ἀλλὰ »τοῖς μαθηταῖς ἔδωκεν«, ἵνα οἱ μαθηταὶ δῶσι »τοῖς ὄχλοις«, μὴ χωροῦσιν ἀπ' αὐτοῦ λαβεῖν ἀλλὰ μόγις διὰ τῶν μαθητῶν δεχομένοις τοὺς τῆς εὐλογίας Ἰησοῦ ἄρτους καὶ οὐδὲ τούτους πάντας ἐσθίουσι (χορτασθέντες γὰρ οἱ ὄχλοι καταλελοίπασι »τὸ περισσεῦον« ἐν κοφίνοις οὖσι πλήρεσι δώδεκα), ***

5. Οὗ δὲ ἕνεκεν ταῦτα παρειλήφαμεν, ἐστὶ τὸ προκείμενον ὅτι, χωρίσας ὁ Ἰησοῦς τῶν ὄχλων τοὺς μαθητὰς ἠνάγκασεν αὐτοὺς ἐμβῆναι εἰς

2 Matth. 13, 2f — 3ff Matth. 13, 10f — 7 Luc. 8, 10 — 8ff Vgl. Matth. 13, 11 — 11ff Matth. 13, 11 — 13ff Matth. 13, 36 — 16ff Matth. 14, 13—15 — 22—25 Vgl. C^marc Nr. 3 Or. — 23ff Matth. 14, 19—21

2f αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς M H^c ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς πολλά H^a 4 οὐχὶ] οὐ H 8 τῷ M H^c. r. το H^a | τοῦ < M 13f καὶ ἔρχεται εἰς τὴν οἰκίαν, οὐχὶ δὲ τοὺς μαθητάς M H ∼ Kl 26 δεχομένης H^a 28 *** Koe, der etwa ergänzt ⟨διαφοραὶ τῶν ὄχλων καὶ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ φανεραί εἰσιν⟩ vgl. S. 39, 12 29 ταῦτα Hu ταύτας M H ταύτας ⟨τὰς λέξεις⟩ Koe

τὸ πλοῖον καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσει αὐτὸς τοὺς ὄχλους. οὐ γὰρ ἠδύναντο οἱ ὄχλοι εἰς τὸ πέραν ἀπελθεῖν, ὡς οὐ μυστικῶς Ἑβραῖοι (οἵτινες ἑρμηνεύονται ΠΕΡΑΤΙΚΟΙ)· ἀλλὰ τοῦτο ἔργον ἦν τῶν Ἰησοῦ μαθητῶν, λέγω δὲ ⟨τὸ⟩ εἰς τὸ πέραν ἀπελθεῖν καὶ ὑπερβῆναι »τὰ βλεπόμενα« καὶ σωματικὰ ὡς »πρόσκαιρα«, φθάσαι δὲ ἐπὶ »τὰ μὴ βλεπόμενα καὶ αἰώνια«. εὐεργεσία οὖν αὐτάρκης ἦν τοῖς ὄχλοις ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ αὐτοῖς διδομένη, μὴ δυναμένοις (διὰ | τὸ ὄχλους εἶναι) 482 ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν, ἀπολυθῆναι ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ. ἥντινα ἀπόλυσιν οὐδεὶς ἔχει ἐξουσίαν ἀπολύειν ἢ ὁ Χριστὸς μόνος, καὶ οὐχ οἷόν τέ ἐστιν ἀπολυθῆναί τινα μὴ πρότερον φαγόντα ἄρτων ὧν ὁ Ἰησοῦς εὐλογεῖ, οὐχ οἷόν τε δὲ φαγεῖν ⟨τινα⟩ τῶν ἄρτων τῆς εὐλογίας Ἰησοῦ εἰ μὴ ὡς ἐκέλευσεν ὁ Ἰησοῦς ποιήσαντα καὶ ἀνακλιθέντα »ἐπὶ τοῦ χόρτου« (ὡς ἀποδεδώκαμεν). ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο οἷόν τε ποιῆσαι τοὺς ὄχλους μὴ ἀκολουθήσαντας τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῶν ἰδίων πόλεων »ἀναχωρήσαντι εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν«. καὶ πρότερον μὲν ἀξιούμενος ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀπολῦσαι »τοὺς ὄχλους«, οὐκ ἀπέλυσεν, ἕως ἔθρεψε τοῖς ἄρτοις τῆς εὐλογίας· νῦν δὲ ἀπολύει, τῶν μαθητῶν πρότερον ἀναγκασθέντων ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἀπολύει αὐτοὺς κάτω που τυγχάνοντας (κάτω γὰρ ἡ ἔρημος)· αὐτὸς δὲ ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι. καὶ τοῦτο δὲ παρατηρητέον, ὅτι εὐθέως μετὰ τὸ τραφῆναι τοὺς πεντακισχιλίους ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν. πλὴν οὐ δεδύνηνται οἱ μαθηταὶ προάγειν τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πέραν, ἀλλὰ μέχρι τοῦ μέσου τῆς θαλάσσης φθάσαντες, βασανιζομένου τοῦ πλοίου τῷ τὸν ἄνεμον αὐτοῖς εἶναι ἐναντίον, ἐφοβήθησαν, »περὶ τετάρτην φυλακὴν« τῆς νυκτὸς ἐλθόντος πρὸς αὐτοὺς τοῦ Ἰησοῦ. καὶ εἰ μὴ ἀναβεβήκει εἰς τὸ πλοῖον ὁ Ἰησοῦς, οὔτ' ἂν ὁ τοῖς πλέουσι μαθηταῖς ἐναντιούμενος ἐπαύσατο ἄνεμος οὔτ' ἂν »διαπεράσαντες ἦλθον« εἰς τὸ πέραν οἱ πλέοντες. καὶ τάχα βουλόμενος τῇ πείρᾳ αὐτοὺς διδάξαι, ὅτι οὐχ οἷόν τέ ἐστι χωρὶς αὐτοῦ ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν, ἠνάγκασε μὲν ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν· μὴ δυνηθεῖσι δ' αὐτοῖς πλέον τοῦ μέσου τῆς θαλάσσης διελθεῖν ἐπιφανεὶς καὶ ποιήσας τὰ γεγραμμένα, ἔδειξεν ὅτι ὁ εἰς τὸ πέραν γιγνόμενος Ἰησοῦ αὐτῷ συμπλέοντος φθάνει ἐκεῖ. τί δὲ τὸ πλοῖον, εἰς ὃ ἠνάγκασεν ἐμβῆναι τοὺς μαθητὰς ὁ Ἰησοῦς, ἢ τάχα ὁ τῶν πειρασμῶν καὶ περιστάσεων ἀγών, εἰς ὃν ἀναγκαζόμενός

3 Vgl. Wutz, Onom. sacra 742 — **5ff** Vgl. II. Kor. 4, 18 — **11f** Vgl. Matth. 14, 19 — **12f** Vgl. Matth. 14, 13 — **15** Vgl. Matth. 14, 15 — **24** Vgl. Marc. 6, 48 — **27** Vgl. Matth. 14, 34

4 ⟨τὸ⟩ Koe 5 πρόσκερα H[a] 10 τε < H 11 ⟨τινα⟩ Diehl 28 οὐχ ο μὴ MH

τις ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ οἱονεὶ οὐχ ἑκὼν ἔρχεται, βουλομένου τοῦ σωτῆρος γυμνάσασθαι τοὺς μαθητὰς ἐν τῷ βασανιζομένῳ τούτῳ πλοίῳ ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ τοῦ ἐναντίου ἀνέμου;

Ἐπειδὴ δὲ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ὀλίγον ⟨δ'⟩ ἐναλλάξας τὴν λέξιν ἀνέγραψε καὶ ὁ Μᾶρκος (ποιήσας· »καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν εἰς Βηθσαϊδᾶ«). ἀναγκαῖον ἐπιστῆσαι τῷ ἠνάγκασεν, ἐπὰν πρότερον ἴδωμεν τὰ τῆς ὀλίγης παραλλαγῆς τοῦ Μάρκου, | ὡρισμένον πλεῖον ἐμφαίνοντος 483 *διὰ τῆς τοῦ ἄρθρου προσθήκης· οὐ γὰρ ταὐτὸν ἐμφαίνεται ἀπὸ τοῦ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητάς, ἔχει δέ τι πλεῖον τὸ »τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ« παρὰ τῷ Μάρκῳ γεγραμμένον παρὰ τὸ ἁπλῶς τοὺς μαθητάς. τάχα οὖν ἵνα καὶ τῇ λέξει παραστῶμεν, οἱ μὲν μαθηταὶ δυσαποσπάστως ἔχοντες τοῦ Ἰησοῦ οὐδὲ κατὰ τὸ τυχὸν αὐτοῦ χωρίζεσθαι δύνανται, βουλόμενοι παρεῖναι αὐτῷ· ὁ δὲ κρίνας αὐτοὺς πεῖραν λαβεῖν κυμάτων καὶ ἐναντίου ἀνέμου, οὐκ ἂν γενομένου εἰ ἦσαν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἀνάγκην αὐτοῖς ἐπήρτησε χωρισθεῖσιν αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς πλοῖον. ἀναγκάζει μὲν οὖν τοὺς μαθητὰς ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον τῶν πειρασμῶν ὁ σωτὴρ καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν καὶ ἐπέκεινα τῶν περιστάσεων διὰ τὸ νικᾶν αὐτὰς γενέσθαι. οἱ δὲ εἰς τὸ μέσον τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ἐν πειρασμοῖς γενόμενοι κυμάτων, καὶ τῶν ἐναντίων ἀνέμων κωλυόντων αὐτοὺς ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν, παλαίοντες οὐ δεδύνηνται χωρὶς τοῦ Ἰησοῦ νικῆσαι τὰ κύματα καὶ τὸν ἐναντίον ἄνεμον καὶ φθάσαι εἰς τὸ πέραν. διόπερ ἐλεήσας αὐτοὺς ὁ λόγος πάντα τὰ παρ' ἑαυτοῖς πράξαντας, ἵνα εἰς τὸ πέραν γένωνται, ἦλθε πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, αὐτῷ μὴ ἔχουσαν κύματα οὐδὲ ἄνεμον ἐναντιοῦσθαι δυνάμενον, εἰ καὶ ἐβούλετο. καὶ γὰρ οὐ γέγραπται ἦλθε πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τὰ κύματα, ἀλλ' ἐπὶ τὰ ὕδατα. ὁ δὲ Πέτρος εἶπε· κέλευσόν με ἐλθεῖν πρός σε, οὐκ ἐπὶ τὰ κύματα, ἀλλ' ἐπὶ τὰ ὕδατα· ὅστις κατὰ τὰς ἀρχὰς (εἰπόντος αὐτῷ τοῦ Ἰησοῦ ἐλθέ) καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου περιεπάτησεν, οὐκ ἐπὶ τὰ κύματα, ἀλλ' ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν*

6. 11 Marc. 6, 45 — **10** Zu *ἄρθρον*: Hautsch TU. 34, 2ª, 46 — **13 ff** Vgl. Hier. in Matth. 106 C: *ostenditur invitos eos a domino recessisse, dum amore praeceptoris ne punctum quidem temporis ab eo volunt separari* — **20** Vgl. Marc. 6, 47

3 *καὶ* < H **4** *μαθητὰς* + *αὐτοῦ* M **5—7** *ὀλίγον—πέραν* < M **5** ⟨*δ'*⟩ Kl **9** *πλεῖον*] *πλοῖον* M **20** *αὐτὰς* Koe *αὐτοὺς* M H **22** *παλαίοντες*] l. *παλαίοντας*, ? Kl, *παλαίοντες* ⟨*κύμασι καὶ ἀνέμῳ*⟩ ? Koe **24** *ἑαυτοῖς* Kl *ἑαυτοὺς* M H **28—29** *ὁ δὲ—ὕδατα* < H

Ἰησοῦν, ἐπεὶ δὲ ἐδίστασεν, εἶδεν ἰσχυρὸν τὸν ἄνεμον, οὐκ ὄντα ἰσχυρὸν τῷ ἀποθεμένῳ τὴν ὀλιγοπιστίαν καὶ τὸν δισταγμόν. καὶ ἀναβάντος τοῦ Ἰησοῦ μετὰ Πέτρου εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, μηδὲν ἔτι δυνάμενος ἐνεργεῖν εἰς αὐτὸ ἀναβάντος τοῦ Ἰησοῦ.

6. Καὶ τότε οἱ μαθηταὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ, ἧς τὴν ἑρμηνείαν εἰ ἔγνω|μεν, καὶ ἀπ' αὐτῆς ὠνάμεθα ἄν 484 τι πρὸς τὴν τῶν προκειμένων διήγησιν. παρατήρει δὲ (ἐπεὶ »πιστὸς ὁ θεός«, οὐκ ἐῶν πειρασθῆναι τοὺς ὄχλους ὑπὲρ ὃ δύνανται), τίνα τρόπον ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοὺς μὲν μαθητὰς ἠνάγκασεν ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, ὡς ἰσχυροτέρους καὶ δυναμένους ἐπὶ τὸ μέσον τῆς θαλάσσης φθάσαι καὶ ὑπομεῖναι τὴν ἀπὸ τῶν κυμάτων βάσανον (ἕως ἄξιοι τῆς θείας βοηθείας γένωνται καὶ ἴδωσι τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀκούσωσιν ⟨λαλοῦντος αὐτοῦ καὶ δυνηθῶσιν⟩ ἀναβάντος αὐτοῦ διαπεράσαι καὶ ἐλθεῖν εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ), τοὺς δὲ ὄχλους ἀπολύσας, οὐ λαβόντας πεῖραν ὡς ἀσθενεστέρους πλοίου καὶ κυμάτων καὶ ἐναντιουμένου ἀνέμου, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν προσεύξασθαι. περὶ τίνος δὲ προσεύξασθαι, ἢ τάχα περὶ μὲν τῶν ὄχλων, ἵνα ἀπολυθέντες μετὰ τοὺς τῆς εὐλογίας ἄρτους μηδὲν ἐναντίον τῇ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἀπολύσει πράξωσι, περὶ δὲ τῶν μαθητῶν, ἵνα ἀναγκασθέντες ὑπ' αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν μηδὲν πάθωσιν ἐν τῇ θαλάσσῃ, μήθ' ὑπὸ τῶν βασανιζόντων τὸ πλοῖον αὐτῶν κυμάτων μήθ' ὑπὸ τοῦ ἐναντίου ἀνέμου; καὶ θαρρήσας εἴποιμι ἂν ὅτι διὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν πατέρα περὶ τῶν μαθητῶν εὐχὴν οὐδὲν πεπόνθασιν οὗτοι, θαλάσσης καὶ κυμάτων καὶ ἐναντίου ἀνέμου αὐτοῖς ἀντιπρασσόντων.

Ὁ μὲν οὖν ἁπλούστερος ἀρκείσθω τῇ ἱστορίᾳ· ἡμεῖς δέ, εἴ ποτε ἀνάγκαις πειρασμῶν περιπίπτομεν, ἀναμιμνῃσκώμεθα ὅτι ἠνάγκασεν ἡμᾶς ὁ Ἰησοῦς ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, αὐτὸν βουλόμενος ἡμᾶς προάγειν εἰς τὸ πέραν. οὐ γὰρ δυνατὸν μὴ πειρασμοὺς ὑπομείναντας κυμάτων καὶ ἀνέμου ἐναντίου εἰς τὸ πέραν φθάσαι. εἶτ' ἐπειδὰν ἴδωμεν πολλὰ τὰ περιεστηκότα ἡμᾶς πράγματα καὶ χαλεπὰ καὶ κάμνοντες μετρίως

6ff Die von Hieronymus wiederholte Wendung scheint doch zu bedeuten, daß in Origenes' Exemplar der *ἑρμηνεία* das Wort *Γεννησαρέτ* fehlte (vgl. z. B. Wutz, Onom. sacra 182 *ΚΗΠΟΣ ΑΡΧΟΝΤΩΝ*), aber wohl nicht, daß zu Origenes' Zeit „das neutestamentliche Onomastikon noch gar nicht vorhanden war" (so Wutz a. O. XX, A. 1) — Vgl. Hier. in Matth. 109 A: *si sciremus* (!), *quid in nostra lingua resonaret Gennesareth* etc. — **7** Vgl. I. Kor. 10, 13 — **10** Vgl. Marc. 6, 47 — **16–22** Vgl. C[c] Nr. 49 Or. ? — **25f** Vgl. Jac. 1, 2

8 *ὃ* M H[c] i. m. *ὧν* H[a] **12** *⟨λαλοῦντος—δυνηθῶσιν⟩* Kl **20f** *μήθ' —κυμάτων* < H | *μήθ'* Kl Koe *μηδ'* M (H) **26** *ἀνάγκαι* H **27** *αὐτὸν* M[c] *αὐτῶν* M[a] H

αὐτὰ ἐπὶ ποσὸν διανηξώμεθα, λογιζώμεθα ὅτι τὸ πλοῖον ἡμῶν μέσον
ἐστὶ τῆς θαλάσσης τότε, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων βουλο-
μένων ἡμᾶς ναυαγῆσαι »περὶ τὴν πίστιν« | ἤ τινα τῶν ἀρετῶν. ἀλλ᾽ ἐπὰν 485
τὸ πνεῦμα τοῦ πονηροῦ βλέπωμεν ἀντιπρᾶττον ἡμῶν τοῖς πράγμασιν, ἐννοή-
σωμεν ὅτι τότε ἡμῖν ἐναντίος ἐστὶν ὁ ἄνεμος. ἐπὰν οὖν ταῦτα πάσχοντες
τρεῖς φυλακὰς τῆς νυκτὸς τοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς σκότους διανύσωμεν, κατὰ
τὸ δυνατὸν ἀγωνιζόμενοι καλῶς καὶ τηροῦντες ἑαυτοὺς πρὸς τὸ μὴ ναυαγῆσαι
»περὶ τὴν πίστιν« ἤ τινα τῶν ἀρετῶν, πρώτην φυλακὴν τὸν πατέρα τοῦ σκό-
τους καὶ τῆς κακίας, καὶ δευτέραν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἀντικείμενον καὶ
ἐπαιρόμενον »ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν ἢ σέβασμα«, καὶ τρίτην τὸ ἐναντίον
τῷ ἁγίῳ πνεύματι πνεῦμα. τότε πιστεύωμεν ὅτι τετάρτης ἐνεστηκυίας
φυλακῆς, ὅτε »ἡ νὺξ προέκοψεν ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν«, ἐλεύσεται πρὸς ἡμᾶς
ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵν᾽ εὐτρεπίσῃ ἡμῖν τὴν θάλασσαν περιπατῶν ἐπ᾽
αὐτῆς. καὶ ἐπὰν ἴδωμεν τὸν λόγον ἡμῖν ἐμφανιζόμενον, ταραχθησόμεθα
μὲν πρὶν τρανῶς καταλαβεῖν ὅτι ὁ σωτὴρ ἡμῖν ἐπιδεδήμηκεν, οἰόμενοι ἔτι
φάντασμα θεωρεῖν, καὶ φοβούμενοι κεκραξόμεθα· ἀλλ᾽ αὐτὸς εὐθέως
ἡμῖν λαλήσει λέγων· θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. καὶ θερ-
μότερον κινούμενος ἀπὸ τοῦ θαρσεῖτε εἴ τις ἐν ἡμῖν εὑρεθείη Πέτρος,
ὁδεύων μὲν »ἐπὶ τὴν τελειότητα« οὐδέπω δὲ τοιοῦτος γεγενημένος, κατα-
βὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου, ὡς ἔξω τοῦ πειρασμοῦ γινόμενος ἐκείνου ἐν ᾧ
ἐβασανίζετο, περιπατήσει μὲν κατ᾽ ἀρχὰς βουλόμενος ἐλθεῖν πρὸς τὸν
Ἰησοῦν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ὡς ἔτι δὲ ὀλιγόπιστος καὶ ὡς ἔτι διστάζων ὄψεται
ἰσχυρὸν τὸν ἄνεμον καὶ φοβηθήσεται καὶ ἄρξεται μὲν καταποντί-
ζεσθαι, οὐ πείσεται δὲ τοῦτο διὰ τὸ τὸν Ἰησοῦν μεγάλῃ καλεῖν φωνῇ
καὶ λέγειν αὐτῷ· κύριε, σῶσόν με. εἶτ᾽ εὐθέως »ἔτι λαλοῦντος« τοῦ
τοιούτου Πέτρου καὶ λέγοντος· κύριε, σῶσόν με, ἐκτενεῖ τὴν χεῖρα
ὁ λόγος, ὀρέγων τῷ τοιούτῳ βοήθειαν, καὶ | ἐπιλήψεται αὐτοῦ ἀρξαμένου 486
καταποντίζεσθαι καὶ ὀνειδίσει αὐτῷ ἐπὶ τῇ ὀλιγοπιστίᾳ καὶ τῷ δισταγ-
μῷ. πλὴν τήρει ὅτι οὐκ εἶπεν· ἄπιστε, ἀλλά· ὀλιγόπιστε, καὶ ὅτι λέλεκται·
εἰς τί ἐδίστασας, ἔχων μέν τι τῆς πίστεως, κλίνων δὲ καὶ πρὸς τὸ
ἐναντίον αὐτῇ; 7. καὶ ἐπὶ τούτοις γε καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ ὁ Πέτρος ἀναβήσονται

1 Vgl. Orig. Exh. 14 (I, 14, 8) zu *διανήχεσθαι* — **3. 8** Vgl. I. Tim. 1, 19 — **9f** Vgl. II. Thess. 2, 3f — **12** Röm. 13, 12 — **19** Vgl. Hebr. 6, 1 — **25** Vgl. Jes. 58, 9

4 *βλέπωμεν* υ *βλέπομεν* MH 4/5 *ἐννοήσομεν* Koe 5 *ἐναντίως* H[a]
11 *πιστεύωμεν* Kl Koe, vgl. Z. 1. 4 *πιστεύομεν* MH **20** *τῶν πειρασμῶν* M[a] | *ἐκείνου* < M **30** *ἐδίστασας*] + ⟨*ἣν γὰρ*⟩ Koe | *κλίνον* H **31** *ἀναβήσονται* Koe, vgl. Matth. 14, 32 *ἀναβήσεται* MH

εἰς τὸ πλοῖον καὶ κοπάσει ὁ ἄνεμος καὶ οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ἐννοήσαντες ἀφ' οἵων διεσώθησαν κινδύνων, προσκυνήσουσι λέγοντες, οὐχ ἁπλῶς· θεοῦ υἱὸς εἶ (ὡς καὶ οἱ δύο δαιμονιζόμενοι) ἀλλ'· ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς εἶ· ὅπερ λέγουσιν οἱ ἐν τῷ πλοίῳ μαθηταί, οὐ γὰρ ἄλλους τῶν μαθητῶν νομίζω τοῦτο εἰρηκέναι.

Ἐπὰν δὲ ἐν τούτοις ὅλοις γενώμεθα διαπεράσαντες, ἐλευσόμεθα εἰς τὴν γῆν, ἔνθα προάγειν ἡμῖν ἐκέλευσεν ὁ Ἰησοῦς. τάχα δὲ καὶ δηλοῦταί τι ἀπόρρητον καὶ κεκρυμμένον μυστήριον περί τινων σεσωσμένων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοῦ καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου, δῆλον δ' ὅτι τοῦ ἐν τῷ πέραν, ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, περίχωρον τοῦ πέραν (οὐκ ἐν αὐτῷ ⟨τῷ⟩ πέραν, ἀλλὰ περὶ αὐτό), καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας. ἐν τούτῳ δὲ τήρει ὅτι προσήνεγκαν αὐτῷ οὐ πολλοὺς κακῶς ἔχοντας μόνον, ἀλλὰ πάντας τοὺς ἐν τῇ περιχώρῳ ἐκείνῃ. οἱ δὲ προσενεχθέντες αὐτῷ κακῶς ἔχοντες παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, χάριν ἀπ' αὐτοῦ αἰτοῦντες ταύτην, ἐπεὶ μὴ ἦσαν ὁποία ἡ »αἱμορροοῦσα γυνὴ τὰ δώδεκα ἔτη« καὶ »προσελθοῦσα ὄπισθεν« καὶ ἁψαμένη »τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ«, ὅτι »ἔλεγεν ἐν ἑαυτῇ· εἰ μόνον ἅψομαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι« — τήρει γὰρ ⟨τὸ σύμφωνον⟩ ἐν τοῖς περὶ τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ — διὸ »παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς«. οἱ δὲ ἀπὸ τῆς περιχώρου τῆς γῆς Γεννησαρέτ, εἰς ἣν διαπεράσαντες ἦλθον ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, οὐκ ἀφ' ἑαυτῶν προσῆλθον τῷ Ἰησοῦ ἀλλὰ προσήχθησαν ὑπὸ τῶν ἀποστειλάντων, ἅτε μὴ δυνάμενοι διὰ τὸ σφόδρα κακῶς ἔχειν προσελθεῖν ἀφ' ἑαυτῶν, καὶ οὐδὲ μόνοι ἥψαντο τοῦ κρασπέδου, ὡς ἡ αἱμορροοῦσα, ἀλλὰ παρακαλεσάντων ἐκείνων. πλὴν καὶ τούτων ὅσοι ἥψαντο διεσώθησαν. εἰ δὲ ἔστι τις διαφορὰ τοῦ διεσώθησαν ἐπὶ τούτων εἰρημένου πρὸς τὸ σωθῆναι ⟨ἐκείνην⟩ (εἴρηται γὰρ πρὸς τὴν αἱμορροοῦσαν· »ἡ πίστις σου σέσωκέ σε«), καὶ αὐτὸς ἐπιστήσεις. | 487

8. *Τότε προσέρχονται αὐτῷ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Φαρισαῖοι καὶ γραμματεῖς λέγοντες· διὰ τί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν* (15, 1. 2 [—9]).

3 Vgl. Matth. 8, 28 — **17 ff** Matth. 9, 20 f — **21** Luc. 8, 44 — **29** Matth. 9, 22

8 *σεσωσμένων* H$^{c.\,r.}$ *ἐσομένων* M H^{a} | *ὑπὸ*] *ἀπὸ* M^{a} **11** ⟨*τῷ*⟩ Kl **19** *ὅτι* Kl *ὅτε* M H **20** ⟨*τὸ σύμφωνον*⟩ Elt **22** *τῆς* Diehl *τοῦ* M H **25** *μόνον* M **27** *ὅση* H **28** *εἰρημένου* Hu *εἰρημένη* M H | ⟨*ἐκείνην*⟩ Elt **33** *ἐσθίωσι* M

Ὁ παρατηρήσας κατὰ ποῖον καιρὸν προσῆλθον τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Φαρισαῖοι καὶ γραμματεῖς λέγοντες· διὰ τί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων καὶ τὰ ἑξῆς, εἴσεται ὅτι ἀναγκαίως ὁ Ματθαῖος οὐχ ἁπλῶς ἀνέγραψε προσεληλυθέναι τοὺς ἀπὸ Ἱεροσολύμων Φαρισαίους καὶ γραμματεῖς τῷ σωτῆρι πυνθανομένους αὐτοῦ τὰ ἐκκείμενα, ἀλλὰ πεποίηκε· τότε προσέρχονται αὐτῷ ἀπὸ Ἱεροσολύμων. πότε οὖν τότε, κατανοητέον. ἡνίκα »διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γενησαρὲτ« τῷ πλοίῳ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου ἀφ᾽ οὗ ἐπιβέβηκεν ὁ Ἰησοῦς τῷ πλοίῳ, καὶ ὅτ᾽ »ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ παρεκάλουν ἵνα κἂν μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ ὅσοι ἥψαντο διεσώθησαν«, τηνικάδε προσῆλθον αὐτῷ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Φαρισαῖοι καὶ γραμματεῖς, μὴ καταπλαγέντες τὴν ἐν τῷ Ἰησοῦ δύναμιν ἰασαμένην τοὺς κἂν »μόνον τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ« ἁψαμένους, φιλαιτίως δὲ ἐγκαλοῦντες ἐπὶ τοῦ διδασκάλου, οὐ περὶ παραβάσεως ἐντολῆς θεοῦ ἀλλὰ παραδόσεως μιᾶς Ἰουδαϊκῶν πρεσβυτέρων. καὶ εἰκὸς ὅτι αὐτὸ τὸ τῶν φιλαιτίων ἔγκλημα παρίστησι τὴν τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ εὐλάβειαν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόντων ἐπιλήψεως ὡς περὶ παραβάσεως ἐντολῶν θεοῦ τοῖς Φαρισαίοις καὶ γραμματεῦσιν, οἵτινες οὐκ ἂν προσήνεγκαν τὸ περὶ παραβάσεως τοῖς μαθηταῖς Ἰησοῦ ἔγκλημα ὡς παραβαίνουσι τὴν ἐντολὴν τῶν πρεσβυτέρων, εἴπερ εἶχον ἐπιλαμβάνεσθαι τῶν ἐγκαλουμένων καὶ ἀποδεικνύναι αὐτοὺς παραβαίνοντας ἐντολὴν θεοῦ.

Μὴ νομίσῃς δὲ ταῦτα κατασκευαστικὰ εἶναι τοῦ δεῖν τηρεῖσθαι τὸν κατὰ τὸ γράμμα Μωσέως νόμον, ἐπεὶ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἕως τότε αὐτὸν ἐφύλαττον· οὐ γὰρ πρὸ τοῦ παθεῖν »ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου« ὁ ἐν τῷ παθεῖν ὑπὲρ ἀνθρώπων »γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα«. ἀλλ᾽ ὡσπερεὶ καθηκόντως καὶ Παῦλος »τοῖς Ἰουδαίοις Ἰουδαῖος« ἐγένετο, »ἵνα Ἰουδαίους κερ|δήσῃ«, τί ἄτοπον τοὺς ἀποστόλους ἐν Ἰουδαίοις ποιου- 488
μένους τὰς διατριβάς, κἂν τὰ πνευματικὰ νοῶσι τοῦ νόμου, χρῆσθαι τῇ συμπεριφορᾷ, ὡς καὶ Παῦλος Τιμόθεον περιτεμὼν καὶ θυσίαν κατά τινα νομικὴν εὐχὴν προσαγαγών, ὡς ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται Πράξεσι;

8 Matth. 14, 34 — 9 Vgl. Matth. 14, 32 — 10 Matth. 14, 35f — 15 Vgl. Matth. 14, 36 — 27 Gal. 3, 13 — 29 I. Kor. 9, 20 — 32 Vgl. Act. 16, 3 — Vgl. Act. 18, 18; 21, 23ff

1 Ὁ < H 6 ἀπέρχονται H 14 τὴν ἐν τῷ] μὲν τὴν M 16 ἐγκαλοῦντες + ⟨τοῖς μαθηταῖς⟩ Lo (vgl. Hu) 21 τὸ περὶ s. l. Hc

πλὴν πάνυ φαίνονται φιλεγκλήμονες οἱ περὶ μὲν ἐντολῆς θεοῦ μηδὲν ἔχοντες ἐγκαλεῖν τοῖς Ἰησοῦ μαθηταῖς, μόνον δὲ περὶ πρεσβυτέρων παραδόσεως μιᾶς. καὶ μάλιστα ἐμφαίνεται οὕτως τὸ φιλέγκλημον, ὅτι παρ᾿ αὐτοῖς τοῖς ἰαθεῖσιν ἀπὸ τοῦ κακῶς ἔχειν προσάγουσι τὸ ἔγκλημα, τῷ μὲν δοκεῖν κατὰ τῶν μαθητῶν τὸ δ᾿ ἀληθὲς τὸν διδάσκαλον διαβάλλειν προαιρούμενοι· ὅ⟨τι⟩ καὶ παράδοσις ἦν τῶν πρεσβυτέρων τὸ νίπτεσθαι ὡς ἀναγκαῖον πρὸς εὐσέβειαν. ᾤοντο γὰρ κοινὰς μὲν καὶ ἀκαθάρτους εἶναι χεῖρας τὰς τῶν μὴ νιψαμένων πρὸ τοῦ ἀρτοφαγεῖν, καθαρὰς δὲ καὶ ἁγίας γεγονέναι τὰς τῶν ἀποπλυνομένων ὕδατι, οὐ συμβολικῶς, ⟨ἀλλ᾿⟩ ἀνάλογον τῷ κατὰ τὸ γράμμα Μωσέως νόμῳ. ἡμεῖς δὲ οὐ κατὰ τὴν τῶν παρ᾿ ἐκείνοις πρεσβυτέρων παράδοσιν, ἀλλὰ κατὰ τὸ εὔλογον καθαίρειν πειρώμεθα ἑαυτῶν τὰς πράξεις καὶ οὕτως τὰς τῶν ψυχῶν νίπτεσθαι χεῖρας, ὅταν μέλλωμεν ἐσθίειν οὓς αἰτοῦμεν ἀπὸ τοῦ φίλου ἡμῖν θέλοντος εἶναι Ἰησοῦ »τρεῖς ἄρτους«· »κοιναῖς« γὰρ καὶ »ἀνίπτοις« καὶ οὐ καθαραῖς χερσὶν οὐ χρὴ τῶν ἄρτων μεταλαμβάνειν.

9. Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἐγκαλεῖ περὶ παραδόσεως αὐτοῖς πρεσβυτέρων Ἰουδαίων, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐντολῶν θεοῦ ἀναγκαιοτάτων δύο, ὧν ἡ μὲν ἑτέρα πέμπτη ἦν τῆς δεκαλόγου οὕτως ἔχουσα· »τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵν᾿ εὖ σοι γένηται, καὶ γένῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς ἧς κύριος ὁ θεός σου δίδωσί σοι«, ἡ δὲ λοιπὴ ἐν τῷ Λευϊτικῷ τοῦτον ἐγέγραπτο τὸν τρόπον· »ἐὰν ἄνθρωπος κακῶς εἴπῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, θανάτῳ θανατούσθω· πατέρα αὐτοῦ ἢ μητέρα κακῶς εἶπεν, ἔνοχος ἔσται«. ἀλλ᾿ ἐπεὶ αὐτὴν θέλομεν ἰδεῖν τὴν λέξιν, ἣν ἐξέθετο ὁ Ματθαῖος, ὅτι ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω, ἐπίστησον μήποτε ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ τόπου ἔνθα γέγραπται· »ὃς τύπτει πατέρα αὐτοῦ ἢ μητέρα αὐτοῦ, θανάτῳ τελευτάτω« καὶ »ὁ κακολογῶν πατέρα αὐτοῦ ἢ μητέρα αὐτοῦ, θανάτῳ τελευτάτω«. οὕτως μὲν οὖν εἶχον αἱ ἀπὸ τοῦ νόμου λέξεις περὶ τῶν δύο | ἐντολῶν. ὁ δὲ Ματθαῖος ἐκ μέρους καὶ ἐπιτετμη- 489
μένως αὐτὰς ἐξέθετο καὶ οὐκ αὐταῖς λέξεσι.

Τί δὲ ἐγκαλεῖ τοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων Φαρισαίοις καὶ γραμματεῦσιν ὁ σωτήρ, λέγων αὐτοὺς παραβαίνειν τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν ἑαυτῶν παράδοσιν, κατανοητέον. καὶ ὁ μὲν θεὸς εἶπε· »τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου«, διδάσκων τὴν δέουσαν τιμὴν ἀπονέμειν γονεῦσι

9 Vgl. Röm. 2, 27? — **10ff** Vgl. Hier. in Matth. 110 A: *»manus«, id est opera, non corporis sed animae lavandae sunt, ut fiat in illis verbum dei* — **13f** Vgl. Luc. 11, 5 — **14f** Vgl. Marc. 7, 2 — **18** Ex. 20, 12 — **21** Lev. 20, 9 — **25** Ex. 21, 15f — **32** Ex. 20, 12

1 πάνυ] πάλιν H **5** ὅ⟨τι⟩ Koe **6** παράδωσις Hᵃ, corr. Hᶜ **9** ⟨ἀλλ᾿⟩ Elt **10** πρεσβυτέρων παρ᾿ ἐκείνοις M **33** γονεῦσιν M

*τὸν ἐξ αὐτῶν γεννώμενον. ταύτης τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς τιμῆς μέρος ἦν καὶ τὸ κοινωνεῖν αὐτοῖς τῶν βιωτικῶν χρειῶν εἰς διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, καὶ εἴ τι ἄλλο οἷός τε ἦν χαρίζεσθαί ⟨τις⟩ τοῖς ἑαυτοῦ γονεῦσιν. οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς τοιαύτην ἐναντιουμένην τῷ νόμῳ παράδοσιν ἐκδεδώκασιν, ἀσαφέστερον ἐν τῷ εὐαγγελίῳ κειμένην, ᾗ οὐδ᾽ αὐτοὶ ἐπιβεβλήκειμεν ἄν, εἰ μὴ τῶν Ἑβραίων τις ἐπιδέδωκεν ἡμῖν τὰ κατὰ τὸν τόπον οὕτως ἔχοντα. ἔσθ᾽ ὅτε, φησίν, οἱ δανεισταὶ δυστραπέλοις περιπίπτοντες χρεώσταις καὶ δυναμένοις μὲν μὴ βουλομένοις δὲ ἀποδιδόναι τὸ χρέος, ἀνετίθεσαν τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὸν τῶν πενήτων λόγον, οἷς ἐβάλλετο εἰς τὸ γαζοφυλάκιον ὑπὸ ἑκάστου (ὡς ἐδύνατο) τῶν βουλομένων αὐτοῖς κοινωνεῖν. ἔλεγον οὖν ἔσθ᾽ ὅτε τοῖς ὀφείλουσι κατὰ τὴν οἰκείαν διάλεκτον· κορβᾶν ἐστιν ὃ ὀφείλεις μοι, τουτέστι δῶρον· ἀνέθηκα γὰρ αὐτὸ εἰς λόγον τῆς εἰς θεὸν εὐσεβείας τοῖς πένησιν. εἶτα ὁ χρεώστης, ὡς μηκέτι ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ θεῷ ὀφείλων καὶ τῇ εἰς αὐτὸν εὐσεβείᾳ, οἱονεὶ συνεκλείετο πρὸς τὸ καὶ μὴ βουλόμενος ἀποδοῦναι τὸ χρέος, οὐκέτι μὲν τῷ δανειστῇ, ἤδη δὲ εἰς τὸν λόγον τῶν πενήτων τῷ θεῷ ἐξ ὀνόματος τοῦ δανειστοῦ. ὅπερ οὖν ὁ δανειστὴς ἐποίει τῷ χρεώστῃ, τοῦτό ποτέ τινες τῶν υἱῶν τοῖς γονεῦσιν, καὶ ἔλεγον αὐτοῖς ὅτι, ὃ ἂν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, πάτερ ἢ μῆτερ, τοῦτο ἴσθι ἀπὸ τοῦ κορβᾶν λαμβάνειν, ἐκ τοῦ λόγου τῶν θεῷ ἀνακειμένων πενήτων. εἶτα ἀκούοντες οἱ γονεῖς ὅτι κορβᾶν ἐστιν ἀνακείμενον τῷ θεῷ τὸ διδόμενον αὐτοῖς, οὐκέτι ἐβούλοντο λαμβάνειν, εἰ καὶ πάνυ ἔχρῃζον τῶν ἀναγκαίων, ἀπὸ τῶν υἱέων. οἱ οὖν πρεσβύτεροι τοιαύτην παρά|δοσιν εἰς τοὺς ἀπὸ 490
τοῦ λαοῦ ἔλεγον ὅτι, ὅστις ἂν τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ εἴπῃ τὸ διδόμενόν τινι αὐτῶν κορβᾶν εἶναι καὶ δῶρον, οὗτος οὐκέτι ὀφειλέτης ἐστὶ πρὸς τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα ἐν δόσει τῶν πρὸς τὰς τοῦ βίου χρείας.*

3ff Vgl. C^{c} Nr. 51 Or.? Hier. in Matth. 111 B: *hanc providentissimam dei legem volentes scribae Pharisaeique subvertere . . . docuerunt pessimos filios . . . vel certe ipsi parentes, quae deo consecrata cernebant, ne sacrilegii crimen incurrerent declinantes egestate conficiebantur . . . haec pessima Pharisaeorum traditio de alia occasione veniebat: multi habentes obligatos aere alieno et nolentes sibi creditum reddere, delegabant sacerdotibus, ut exacta pecunia ministeriis templi et eorum usibus deserviret* — **5ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 21f, der den Bericht des Hebräers zu Unrecht beanstandet — **12** Vgl. Marc. 7, 11 — **16ff** Vgl. Theophylakt: *ὁ οὖν χρεώστης, ὡς τῷ θεῷ ἐκ τότε ὀφείλων, καὶ ἄκων κατέβαλλε.* — **19ff** Vgl. Psal. 9, 33. 35; Jac. 2, 5

1 *τὸν* M H$^{c.r.}$ *τῶν* H^{a} **3** ⟨*τις*⟩ Kl **5** *ἐκδεδόκασιν* H **5/6** *ἐπιβεβλήκειμεν* Kl *ἐπιβεβλήκαμεν* M H **6** l. *ἐπέδωκεν*? Koe **14** *τῷ*] *τὸ* H **15ff** *δανιστῇ* usw. H **24** *καὶ*] l. *ἢ*? Koe | *οὕτως* H^{a} **25** *τὴν* < H

ταύτην οὖν ἐλέγχει ὡς οὐχ ὑγιῶς ἔχουσαν παράδοσιν ὁ σωτήρ, ἀλλὰ ἐναντιουμένην τῇ ἐντολῇ τοῦ θεοῦ. εἰ γὰρ ὁ μὲν θεὸς λέγει τὸ τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, ἡ δὲ παράδοσις ἔλεγεν· οὐκ ὀφείλει τιμᾶν τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα τῇ δόσει ὁ ἀναθεὶς τῷ θεῷ ὡς κορβᾶν τὸ δοθησόμενον ἂν τοῖς γεγεννηκόσι, δῆλον ὅτι ἠκυροῦτο ἡ τοῦ θεοῦ περὶ τιμῆς γονέων ἐντολὴ ὑπὸ τῆς τῶν Φαρισαίων καὶ γραμματέων παραδόσεως, λεγούσης μηκέτι δεῖν τιμᾶν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα τὸν ἅπαξ ἀνατεθεικότα τῷ θεῷ ὃ ἔλαβον ἂν οἱ γεγεννηκότες. καὶ ὡς φιλάργυροί γε οἱ Φαρισαῖοι, ἵνα τῇ προφάσει τῶν πενήτων λαμβάνωσι καὶ τὰ δοθησόμενα ἂν τοῖς γονεῦσί τινος, τὰ τοιαῦτα ἐδίδασκον. καὶ μαρτυρεῖ γε αὐτῶν τῇ φιλαργυρίᾳ τὸ εὐαγγέλιον λέγον· »ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα οἱ Φαρισαῖοι φιλάργυροι ὄντες, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν«.

Εἴ τις οὖν καὶ τῶν λεγομένων ἐν ἡμῖν πρεσβυτέρων ἢ ὅπως ποτὲ ἀρχόντων τοῦ λαοῦ μᾶλλον τῷ ὀνόματι τοῦ κοινοῦ βούλεται διδόναι τοῖς πένησιν ἤπερ τοῖς οἰκείοις τῶν διδόντων, εἰ τύχοιεν τῶν ἀναγκαίων χρῄζοντες καὶ μὴ δύναιντο οἱ διδόντες ἀμφότερα ποιεῖν, ἀδελφὸς ἂν οὗτος ἐνδίκως λέγοιτο τῶν ἀκυρωσάντων τὸν λόγον τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ἑαυτῶν Φαρισαίων καὶ ἐλεγχθέντων ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ὑποκριτῶν. καὶ σφόδρα γε ἀποτρεπτικά ἐστιν ἐκ τοῦ λόγου τῶν πενήτων λαμβάνειν τινὰ προθύμως καὶ νομίζειν »πορισμὸν εἶναι τὴν ἑτέρων εὐσέβειαν«, οὐ μόνα ⟨δὲ⟩ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα γεγραμμένα, ὃς τῷ μὲν δοκεῖν ἐπρέσβευε περὶ τῶν πενήτων καὶ ἀγανακτῶν ἔλεγεν· »ἠδύνατο τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι δηναρίων τριακοσίων, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς«, τὸ δ' ἀληθὲς »κλέπτης ἦν καὶ τὸ γλωσσόκομον ἔχων τὰ βαλλόμενα ἐβάστα- 491
ζεν«. εἴ τις οὖν καὶ νῦν τὸ τῆς ἐκκλησίας ἔχων γλωσσόκομον λέγει μὲν (ὡς καὶ ὁ Ἰούδας) ὑπὲρ πενήτων, τὰ δὲ βαλλόμενα βαστάζει, τὴν μερίδα ἑαυτῷ τιθείη μετὰ τοῦ ταῦτα πράξαντος Ἰούδα. δι' ἃ (ὡς γάγγραινα) νομὴν ἐσχηκότα ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ὁ διάβολος ἔβαλεν αὐτοῦ »εἰς τὴν καρδίαν« τὸν σωτῆρα παραδοῦναι, καὶ παραδεξάμενον »τὸ πεπυρωμένον« περὶ τούτου »βέλος« ὕστερον (αὐτὸς εἰσελθὼν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ) ἐπλήρωσεν αὐτόν.

8 ff Vgl. Theophylakt: *καὶ οὕτως ἐμέριζον αὐτοὶ μετὰ τῶν παιδίων τὰ χρήματα, καὶ οἱ γονεῖς κατελιμπάνοντο ἀγηροκόμητοι.* — 11 Luc. 16, 14 — 20 I. Tim. 6, 5 — 22 Marc. 14, 5 — 24 Joh. 12, 6 — 25 ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 136 — 28 Vgl. Joh. 13, 2 — 29 Vgl. Eph. 6, 16 — 30 Vgl. Luc. 22. 3; Joh. 13, 27

1 *οὐχ ὡς* M 1 f umzustellen: *παράδοσιν ὡς οὐχ ὑγιῶς ἔχουσαν* ? Koe 8 *ἂν* < H 11 *πάντα*] auch V, fehlt jetzt in M infolge Beschneidung des Randes 18 *σωτῆρος ⟨ὡς⟩* Koe 21 *⟨δὲ⟩* Koe 22 *περὶ*] < H *τὰ ρ* 23 *τριακοσίων δηναρίων* M 24 *ἔχων* + *καὶ* H 26 *ὁ* < H 27 *ἑαυτοῦ* M *τιθείη ⟨ἂν⟩* Diehl Koe

καὶ τάχα ἐπὰν λέγῃ ὁ ἀπόστολος· »ῥίζα πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία«, διὰ τὴν Ἰούδα λέγει φιλαργυρίαν, ἥτις ῥίζα πάντων τῶν κακῶν ἐστι τῶν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ.

10. *Ἀλλὰ γὰρ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἐν οἷς ὁ σωτὴρ δύο ἀπὸ τοῦ νόμου ἐπιτεμόμενος ἐντολὰς ἐξέθετο, τὴν μὲν ἀπὸ τῆς δεκαλόγου ἀπὸ τῆς Ἐξόδου, τὴν δὲ ἀπὸ τοῦ Λευϊτικοῦ ἢ τῶν ἄλλων ἀπό τινος τῶν ἐν τῇ Πεντατεύχῳ. εἶτα ἐπεὶ διηγησάμεθα πῶς ἠκύρωσαν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ (φάσκοντα· τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου) οἱ λέγοντες· οὐ τιμήσει τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ, ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ· δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, ζητήσαι τις ἄν, πῶς οὐ παρέλκει τὸ ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω. ἔστω γάρ, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα τῷ καλουμένῳ κορβᾶν ἀνατιθεὶς τὰ δοθησόμενα ἂν εἰς τιμὴν πατρὸς καὶ μητρός, πῶς οὖν ἡ τῶν Φαρισαίων παράδοσις ἀκυροῖ καὶ τὸν λέγοντα· ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω; ἀλλὰ μήποτε ὃς ἐὰν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί· δῶρον ὃ ἂν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς ὡσπερεὶ λοιδορίαν ἐπιφέρει τῷ πατρὶ ἢ | τῇ μητρί,* 492
οἷον ἱεροσύλους λέγων τοὺς γονεῖς λαμβάνοντας τὰ ἀνακείμενα τῷ κορβᾶν ἀπὸ τοῦ ἀνατεθεικότος αὐτὰ αὐτῷ. Ἰουδαῖοι οὖν υἱοὺς ὡς κακολογοῦντας πατέρα ἢ μητέρα τοὺς λέγοντας τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί· δῶρον, ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς κολάζουσι κατὰ τὸν νόμον· ὑμεῖς δὲ τῇ μιᾷ ὑμῶν παραδόσει δύο ἐντολὰς τοῦ θεοῦ ἀκυροῦτε. εἶτα οὐκ αἰδεῖσθε ἐγκαλοῦντες τοῖς ἐμοῖς μαθηταῖς οὐδεμίαν μὲν ἐντολὴν παραβαίνουσι (πορεύονται γὰρ »ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ καὶ δικαιώμασιν ἀμέμπτως«), παραβαίνουσι δὲ πρεσβυτέρων παράδοσιν εὐλαβείᾳ τοῦ μὴ παραβῆναι ἐντολὴν θεοῦ. ὅπερ εἰ καὶ ὑμῖν προέκειτο, τὴν μὲν περὶ τιμῆς πατρὸς καὶ μητρὸς ἐντολὴν ἐφυλάξατε ἂν καὶ τὴν λέγουσαν ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τελευτάτω, τὴν δὲ ἐναντιουμένην ταῖς ἐντολαῖς ταύταις τῶν πρεσβυτέρων παράδοσιν οὐκ ἂν ἐφυλάξατε.

11. *Μετὰ δὲ ταῦτα ὅλας τὰς παρὰ Ἰουδαίοις τῶν πρεσβυτέρων παραδόσεις ἀπὸ τῶν προφητικῶν βουλόμενος διαβάλλειν λόγων, παρέθετο ῥητὸν ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου, ὅπερ αὐταῖς λέξεσιν οὕτως ἔχει· »καὶ εἶπε κύριος· ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτῶν« καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ προείπομέν*

1 I. Tim. 6, 10 — 5 Vgl. Ex. 20, 12 — 6 Vgl. Lev. 20, 9 — Vgl. Ex. 21, 16; Deut. 27, 16 — 24 Vgl. Luc. 1, 6 — 32 Jes. 29, 13

1 *λέγει* H 5 *ἀπὸ τῆς* str. Koe 6 *τῶν ἄλλων* Kl *τὴν ἄλλην* M H 16 *ἂν* < H 19 *υἱοὺς* Hu (nach Erasmus) *ὑμᾶς* M H 27 *κακολωγῶν* H 29 *ταύτες* H 30 *ταύτας* H

γε, ὅτι οὐκ αὐταῖς λέξεσιν ἀνέγραψεν ὁ Ματθαῖος τὸ προφητικόν. εἰ δὲ δεῖ (διὰ τὸ εὐαγγέλιον χρησάμενον αὐτῷ) κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτὸ διηγήσασθαι, προσληψόμεθα τὴν ἀνωτέρω λέξιν, χρησίμως (οἶμαι) ἡμῖν τετηρημένην εἰς διήγησιν τῆς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἀπὸ τοῦ προφήτου εἰλημμένης. ἔχει δὲ οὕτως ἀπ᾿ ἀρχῆς τὸ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ ῥητόν· »ἐκλύθητε καὶ ἔκστητε, κραιπαλήσατε οὐκ ἀπὸ σίκερα οὐδ᾿ ἀπὸ οἴνου· ὅτι πεπότικεν ὑμᾶς κύριος πνεῦμα κατανύξεως, καὶ καμμύσει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν καὶ τῶν προφητῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν, οἱ ὁρῶντες τὰ κρυπτά. καὶ ἔσται ὑμῖν τὰ ῥήματα ταῦτα πάντα ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου, ὃ ἐὰν δῶσιν αὐτὸ ἀνθρώπῳ ἐπισταμένῳ γράμματα λέγοντες· ἀνάγνωθι ταῦτα· καὶ ἐρεῖ· οὐ δύναμαι ἀναγνῶναι, ἐσφράγισται γάρ. καὶ δοθήσεται τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς χεῖρας ἀνθρώπου μὴ ἐπισταμένου γράμματα, καὶ ἐρεῖ αὐτῷ· | ἀνάγνωθι 493 τοῦτο· καὶ ἐρεῖ· οὐκ ἐπίσταμαι γράμματα. καὶ εἶπε κύριος· ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »οὐαὶ οἱ ἐν κρυφῇ βουλὴν ποιοῦντες καὶ ἔσται ἐν σκότει τὰ ἔργα αὐτῶν«.

Προσλαβὼν τοίνυν τὴν προκειμένην ἐν τῷ εὐαγγελίῳ λέξιν ἐθέμην τινὰ τῶν πρὸ αὐτῆς καί τινα τῶν ἑξῆς αὐτῆς, ἵνα παραστήσωμεν τίνα τρόπον ἀπειλεῖ καμμύσειν »τοὺς ὀφθαλμοὺς« τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ ὁ λόγος ἐκστάντων καὶ κραιπαλησάντων καὶ πεποτισμένων »πνεύματι κατανύξεως«, ἀπειλεῖ δὲ καμμύσαι καὶ τοὺς προφήτας αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπαγγελλομένους ὁρᾶν »τὰ κρυπτὰ« ἄρχοντας αὐτῶν. ἅπερ (οἶμαι) γεγένηται μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἐπιδημίαν ἐν τῷ λαῷ ἐκείνῳ· γέγονε γὰρ αὐτοῖς πάντα τὰ ῥήματα ὅλων μὲν τῶν γραφῶν, καὶ τοῦ Ἡσαΐου δέ, »ὡς λόγοι βιβλίου ἐσφραγισμένου«. τὸ δὲ »ἐσφραγισμένου« εἴρηται οἱονεὶ κεκλεισμένου τῇ ἀσαφείᾳ καὶ μὴ ἠνοιγμένου τῇ σαφηνείᾳ· ὅπερ ἐπίσης τοῖς μηδὲ τὴν ἀρχὴν (διὰ τὸ μὴ εἰδέναι γράμματα) ἀναγνῶναι αὐτὸ δυναμένοις καὶ τοῖς ἐπαγγελλομένοις εἰδέναι γράμματά ἐστιν ἀσαφές, οὐ γινώσκουσι τὸν ἐν τοῖς γεγραμμένοις νοῦν. καλῶς οὖν ἐπιφέρει ⟨τού⟩τοις ὅτι, ἐπὰν ἐκλυθεὶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων ὁ λαὸς καὶ ἐκστὰς μανῇ κατ᾿ αὐτοῦ, οἷς καὶ κραιπαλήσει κατ᾿ αὐτοῦ »πνεύματι κατανύξεως«, ὃ ποτισθήσεται ὑπὸ τοῦ κυρίου καμμύοντος αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς (ὡς ἀναξίους τοῦ βλέπειν) καὶ τῶν προφητῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν τῶν ἐπαγγελλομένων βλέπειν τὰ κρυπτὰ τῶν ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς μυστηρίων, καὶ ἐπὰν καμμύσωσιν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, τότε αὐτοῖς ἔσται τὰ προφητικὰ ῥήματα ἐσφραγισμένα καὶ ἐπικεκρυμμένα· ὅπερ πεπόνθασιν ὁ λαὸς ὁ τῶν μὴ πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν ὡς Χριστόν. ἐπὰν δὲ γέ-

5 Jes. 29, 9—13 — **14** Jes. 29, 15 — **17—52, 5** Vgl. Jes. 29, 9—13 — **24ff** Vgl. Orig. tom. V, 7 in Joh. (IV, 104, 8ff) u. ö.

28 ⟨τού⟩τοις Kl | ἀπὸ ρ ὑπὸ M H **30** ποτισθήσεται M H[c] ποτεσθήσεται H[a] **33** ἔσται αὐτοῖς M **34** l. πέπονθε νῦν ? Kl

νηται τὰ προφητικὰ αὐτοῖς »ὡς λόγοι βιβλίου ἐσφραγισμένου«, οὐ μόνον τοῖς μὴ εἰδόσιν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπαγγελλομένοις εἰδέναι γράμματα, τότε εἶπεν ὁ κύριος μόνῳ »τῷ στόματι« ἐγγίζειν τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων τῷ θεῷ· καὶ »τοῖς χείλεσι« τιμᾶν αὐτόν φησι, διότι »ἡ καρδία αὐτῶν« διὰ τὴν εἰς τὸν Ἰησοῦν ἀπιστίαν πόρρω ἐστὶν ἀπὸ κυρίου.

Καὶ νῦν μάλιστα, ἐξ οὗ τὸν σωτῆρα ἡμῶν ἠρνήσαντο, λεχθείη ἂν ὑπὸ τοῦ θεοῦ περὶ αὐτῶν τὸ μάτην δὲ σέβονταί με· οὐκέτι γὰρ διδάσκουσιν ἐντάλματα θεοῦ, ἀλλὰ ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας οὐκέτι τὰς ἀπὸ τῆς τοῦ πνεύματος σοφίας, ἀλλὰ τὰς ἀνθρωπίνας. ὅθεν τούτων αὐτοῖς | συμβαινόντων, μετέθηκεν ὁ θεὸς τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν καὶ ἀπώλεσε 494
»τὴν σοφίαν« αὐτῶν τῶν παρ' αὐτοῖς σοφῶν (οὐκέτι γάρ ἐστι σοφία παρ' αὐτοῖς ὡς οὐδὲ προφητεία), ἀλλὰ καὶ »τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν« τοῦ λαοῦ κατορώρυχέ που καὶ ἔκρυψεν ὁ θεός. καὶ οὐκέτι ἐστὶ λαμπρὰ καὶ ἐπιφανής. διὸ κἂν δοκῶσι βουλήν τινα »βαθέως« ποιεῖν, οὐ διὰ τοῦ κυρίου αὐτὴν ποιοῦντες ταλανίζονται· κἂν κρυπτά τινα ἐπαγγέλλωνται βουλῆς θείας, ψεύδονται, ἐπεὶ τὰ ἔργα αὐτῶν οὐ φωτός ἐστιν ⟨καὶ ἡμέρας⟩, ἀλλὰ σκότους καὶ νυκτός. διὰ βραχέων δὲ ἔδοξεν ἡμῖν ἐκθέσθαι τὴν προφητείαν καὶ τὴν ἐπὶ ποσὸν σαφήνειαν αὐτῆς, ἐπείπερ ἐμνήσθη αὐτῆς ὁ Ματθαῖος. ἐμνήσθη ⟨δὲ⟩ καὶ ὁ Μᾶρκος, ἀφ' οὗ χρησίμως παραστησόμεθα περὶ τῆς παραβάσεως τῶν πρεσβυτέρων δοξάντων νίπτειν τὰς χεῖρας, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν οἱ Ἰουδαῖοι, τὰ κατὰ τὸν τόπον οὕτως ἔχοντα· »οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἀπ' ἀγορᾶς ἐὰν μὴ βαπτίσωνται οὐκ ἐσθίουσι, καὶ ἄλλα τινά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκείων καὶ κλινῶν«.

12. *Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς· ἀκούετε καὶ συνίετε καὶ τὰ ἑξῆς* (15, 10—20).

Σαφῶς διὰ τούτων ὑπὸ τοῦ σωτῆρος διδασκόμεθα, ἀναγινώσκοντες ἐν τῷ Λευϊτικῷ καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ τὰ περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων βρωμάτων, ἐφ' οἷς ὡς παρανομοῦσιν ἐγκαλοῦσιν ἡμῖν οἱ σωματικοὶ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ὀλίγῳ διαφέροντες αὐτῶν Ἐβιωναῖοι, μὴ νομίζειν τὸν σκοπὸν εἶναι τῇ γραφῇ τὸν πρόχειρον περὶ τούτων νοῦν. εἰ γὰρ οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐξερχόμενον ἐκ

8f Vgl. I. Kor. 2, 4f. 13 — **9ff** Vgl. Jes. 29, 14. 15 — **16** Vgl. Joh. 3, 19ff — **21** Marc. 7, 3. 4 — **29** Vgl. Lev. 11; Deut. 14 — **30ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 78

10 *τῶν τῶν* H[a] **12** *οὐδὲ* Diehl Koe *οὔτε* M H **15** *ἐπαγγέλονται* M *ἐπαγγέλωνται* H **16** ⟨*καὶ ἡμέρας*⟩ Diehl **18** ⟨*δὲ*⟩ *καὶ* mit *ϱ* **20** *οἱ* < H **31** *ὀλίγῳ*] *λόγῳ* M **32** *τὸν* < H

τοῦ στόματος, καὶ μάλιστα ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ κατὰ τὸν Μᾶρκον ταῦτα ἔλεγεν ὁ σωτὴρ »καθαρίζων πάντα τὰ βρώματα«, δῆλον ὅτι οὐ κοινούμεθα μὲν ἐσθίοντες ἃ Ἰουδαῖοί φασι (τῷ γράμματι τοῦ νόμου δουλεύειν ἐθέλοντες) εἶναι ἀκάθαρτα, τότε δὲ κοινούμεθα ὅτε, δέον τὰ χείλη ἡμῶν δεδέσθαι »αἰσθήσει« καὶ ποιεῖν ἡμᾶς οἷς λέγομεν »ζυγὸν καὶ σταθμόν«, λέγομεν μὲν τὰ παρατυχόντα διαλογιζόμεθα δὲ τὰ μὴ δέοντα, ἀφ᾽ ὧν ἡ πηγὴ ἡμῖν ἔρχεται τῶν ἁμαρτημάτων. καὶ πρέπον γέ ἐστι θεοῦ νόμῳ ἀπαγορεύειν τὰ ἀπὸ κακίας καὶ προστάσσειν τὰ κατ᾽ ἀρετήν, τὰ δὲ τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἀδιάφορα ταῦτα ἐᾶν ἐπὶ χώρας, δυνάμενα διὰ τὴν προαίρεσιν καὶ τὸν ἐν ἡμῖν λόγον ἁμαρτανόμενα μὲν κακῶς πράττεσθαι, κατορθού|μενα 495
δὲ γίγνεσθαι καλῶς. ταῦτα δέ τις ἐπιμελῶς νοήσας, ὄψεται ὅτι καὶ τὰ νομιζόμενα ἀγαθὰ οἷόν τέ ἐστι κακῶς καὶ ἀπὸ πάθους λαβόντα ἁμαρτάνειν, καὶ τὰ λεγόμενα ἀκάθαρτα δυνατὸν κατὰ λόγον ἐν χρήσει ἡμῖν γινόμενα λογίζεσθαι καθαρά. ὥσπερ γὰρ τοῦ μὲν ἁμαρτάνοντος Ἰουδαίου ἡ περιτομὴ εἰς ἀκροβυστίαν λογισθήσεται τοῦ δὲ κατορθοῦντος ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἡ ἀκροβυστία εἰς περιτομήν, οὕτως τὰ μὲν νομιζόμενα καθαρὰ λογισθήσεται εἰς ἀκάθαρτα τῷ μὴ δεόντως αὐτοῖς μηδὲ ὅτε δεῖ μηδὲ ὅσον δεῖ μηδὲ ὅθεν δεῖ χρωμένῳ, τὰ δὲ λεγόμενα ἀκάθαρτα »πάντα« γίνεται »καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς γὰρ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἐπεὶ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις«· καὶ ταῦτα, μεμιασμένα, ἅπαντα ποιεῖ μιαρὰ ὧν ἂν ἅψηται, ὡς πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ καθαρὸς νοῦς καὶ ἡ καθαρὰ συνείδησις πάντα ποιεῖ καθαρά, κἂν δοκῇ ἀκάθαρτα τυγχάνειν· οὐδὲ γὰρ ἀπὸ ἀκολασίας οὐδὲ ἀπὸ φιληδονίας οὐδὲ μετὰ διακρίσεως περιελκούσης εἰς ἑκάτερα οἱ δίκαιοι χρῶνται τοῖς βρώμασιν ἢ πόμασι, μεμνημένοι τοῦ »εἴτε ἐσθίετε εἴτε πίνετε εἴτε τι ἄλλο ποιεῖτε, εἰς δόξαν θεοῦ ποιεῖτε«.

Εἰ δὲ χρὴ ὑπογράψαι τὰ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀκάθαρτα βρώματα, φήσομεν ὅτι τοιαῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ πλεονεξίας πεπορισμένα καὶ ἀπὸ αἰσχροκερδείας περιγεγενημένα καὶ ἀπὸ φιληδονίας λαμβανόμενα καὶ ἀπὸ τοῦ θεοποιεῖσθαι τιμωμένην τὴν γαστέρα, ὅταν αὐτὴ καὶ αἱ κατ᾽ αὐτὴν ὀρέξεις καὶ μὴ ὁ λόγος ἄρχῃ τῆς ψυχῆς ἡμῶν. ἀλλὰ καὶ γινώσκοντες δαιμονίοις κεχρῆσθαί τινα (ἢ μὴ γινώσκοντες μέν, ὑπονοοῦντες δὲ) καὶ διακρινόμενοι περὶ τούτου, εἰ χρησαίμεθα τοῖς τοιούτοις, οὐκ »εἰς δόξαν θεοῦ« αὐτοῖς

2 Marc. 7, 19 — 4f Vgl. Prov. 15, 7 — 5 Vgl. Sir. 28, 25 — 14ff Vgl. Röm. 2, 25f — 18 Tit. 1, 15 — 25 I. Kor. 10, 31 — 33 Vgl. I. Kor. 10, 31

1 καὶ ἐν τῷ < H | ἐν τῷ κατὰ s. l. M^c | τὸν < M 1/2 ἔλεγεν ταῦτα H 12f ἀγαθὰ—λεγόμενα < M 12 ἐστι + ⟨τὸν⟩ ? Koe 13 ἀκάθαρτα] καθαρὰ M 14 ⟨μὲν⟩ Diehl 17 εἰς] ὡς M 22 ἡ < M 23 οὐ γὰρ H 25 ἄλλο τι M

κεχρήμεθα οὐδὲ ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, οὐ μόνον τῆς περὶ τοῦ εἰδωλόθυτα εἶναι ὑπολήψεως κατακρινούσης τὸν ἐσθίοντα, ἀλλὰ καὶ τῆς περὶ τούτου διακρίσεως. »ὁ γὰρ διακρινόμενος (κατὰ τὸν ἀπόστολον) ἐὰν φάγῃ κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστίν«. »ἐκ πίστεως« μὲν οὖν ἐσθίει ὁ πεπιστευκὼς μὴ ἐν εἰδωλείοις τεθύσθαι τὸ ἐσθιόμενον μηδὲ πνικτὸν αὐτὸ εἶναι ἢ αἷμα, οὐκ »ἐκ πίστεως« δὲ ὁ περὶ τούτων τινὸς διακρινόμενος· καὶ κοινωνὸς δὲ »τῶν δαιμονίων« γίνεται ὁ καὶ αὐτὰ εἰδὼς »δαιμονίοις« τεθύσθαι καὶ οὐδὲν ἧττον χρώμενος μετὰ μεμολυσμένης τῆς περὶ τῶν δαιμονίων κοινωνησάντων τῷ θύματι φαντασίας. καὶ ὁ ἀπόστολος μέντοι ἐπιστάμενος μὴ τὴν φύσιν τῶν βρωμάτων αἰτίαν εἶναι βλάβης τῷ χρωμένῳ ἢ ὠφελείας τῷ ἀπεχομένῳ, ἀλλὰ τὰ δόγματα καὶ τὸν ἐνυπάρχοντα λόγον, εἶπε· »βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν περισσευόμεθα, οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν ὑστε|ρούμεθα« 496. καὶ ἐπείπερ ἠπίστατο τοὺς μεγαλοφυέστερον νοοῦντας κατὰ τὸν νόμον, τίνα τὰ καθαρὰ καὶ τίνα τὰ ἀκάθαρτα, ἀποστάντας τῆς περὶ τοῦ χρῆσθαι ὡς καθαροῖς καὶ ἀκαθάρτοις διαφορᾶς καὶ δεισιδαιμονίας (οἶμαι) ἐν διαφόροις, ἀδιαφορεῖν τῇ χρήσει τῶν βρωμάτων καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς παρανόμους κρίνεσθαι, διὰ τοῦτο εἶπέ που· »μὴ οὖν κρινέτω τις ὑμᾶς ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει« καὶ τὰ ἑξῆς, διδάσκων ἡμᾶς ὅτι τὰ μὲν κατὰ τὸ γράμμα σκιά ἐστι τὰ δ' ἀληθῆ τοῦ νόμου ἐναποκείμενα τούτοις νοήματα μέλλοντά ἐστιν ἀγαθά, ἐν οἷς ἔστιν εὑρεῖν, τίνα τὰ καθαρὰ τῆς ψυχῆς πνευματικὰ βρώματα καὶ τίνα τὰ ἀκάθαρτα ἐν λόγοις ψευδέσι καὶ ἐναντίοις βλάπτοντα τὸν τρεφόμενον ἐν αὐτοῖς· »σκιὰν γὰρ εἶχεν ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν«.

13. Ὥσπερ δὲ ἐν πολλοῖς κατανοητέον τὸ θαυμαζόμενον παρὰ Ἰουδαίοις ἐπὶ τοῖς τοῦ σωτῆρος λόγοις ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἐλέγοντο, οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον. τὸν ὄχλον γοῦν προσκαλεσάμενος εἶπεν αὐτοῖς· ἀκούετε καὶ συνίετε καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ τοῦτ' ἔλεγε Φαρισαίων σκανδαλιζομένων ἐπὶ τούτῳ τῷ λόγῳ, ὡς διὰ τὰ μοχθηρὰ δόγματα καὶ τὴν φαύλην περὶ τοῦ νόμου ἐκδοχὴν οὐκ ὄντων φυτείας τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἑαυτοῦ πατρὸς καὶ διὰ τοῦτο ἐκριζουμένων· ἐξερριζώθησαν γὰρ μὴ παραδεξάμενοι τὴν ἀπὸ τοῦ πατρὸς γεωργουμένην ἄμπελον ἀληθινὴν Ἰησοῦν

3 Röm. 14, 23 — 5ff Vgl. Röm. 14, 23 — 6 Vgl. Act. 15, 20. 29; 21, 25 — 7ff I. Kor. 10, 20 — 8f Vgl. I. Kor. 8, 7 — 12 I. Kor. 8, 8 — 18 Kol. 2, 16 — 20ff Vgl. Hebr. 10, 1 — 23 Hebr. 10, 1 — 25ff Vgl. Matth. 7, 28f — 32 Vgl. Joh. 15, 1

5 εἰδωλείοις ϱ εἰδωλίοις M H 9 κοινωνισάντων H 16/17 οἶμαι ἐν διαφόροις < M 17 ἀδιαφορεῖν Hu οὐ διαφορεῖν M ἐνδιαφορεῖν H 19 ὑμᾶς λ ἡμᾶς M H 30 περὶ Kl vgl. S. 56, 34 παρὰ M H

Χριστόν. πῶς γὰρ ἠδύναντο εἶναι φυτεία τοῦ πατρὸς οἱ ἐπὶ τοῖς Ἰησοῦ σκανδαλισθέντες λόγοις, ἀφιστᾶσι μὲν τοῦ »μὴ ἅψῃ μηδὲ γεύσῃ μηδὲ θίγῃς, ἅ ἦν πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων«, προσάγουσι δὲ τὸν συνετὸν ἑαυτῶν ἀκροατὴν τῷ »τὰ ἄνω« περὶ τούτων ζητεῖν καὶ »μὴ ⟨τὰ⟩ ἐπὶ γῆς«, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι; καὶ ἐπεὶ διὰ τὰ μοχθηρὰ δόγματα οὐ φυτεία ἦσαν τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς οἱ Φαρισαῖοι, διὰ τοῦτο ὡς περὶ ἀνιάτων αὐτῶν λέγει τοῖς μαθηταῖς τὸ ἄφετε αὐτούς· ἄφετε διὰ τοῦτο ὅτι τυφλοὶ ὄντες, δέον αὐτοὺς αἰσθάνεσθαι τῆς τυφλότητος καὶ ζητεῖν ὁδηγούς, οἱ δὲ καὶ ἐπαγγέλλονται ἀναισθητοῦντες τῆς ἑαυτῶν τυφλότητος ὁδηγεῖν τυφλούς, οὐ λογιζόμενοι ἐμπεσεῖσθαι εἰς βόθυνον, περὶ οὗ ἐν Ψαλμοῖς γέγραπται· »λάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο«. ἀλλαχοῦ μὲν οὖν γέγραπται ὅτι »ἰδὼν τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ«, ἐνταῦθα δὲ ὀρέγει χεῖρα τῷ ὄχλῳ, προσκαλεσάμενος αὐτὸν καὶ ἀφιστὰς τῆς ῥητῆς τῶν κατὰ νόμον ἐρωτημάτων ἐκδοχῆς, ὅτε πρῶτον μὲν ἔλεγεν αὐτοῖς· ἀκούετε καὶ συνίετε, | οὐδέπω συνιεῖσιν ὧν ἤκουον, ἑξῆς δὲ ὡς ἐν παρα- 497
βολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς· οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον.

14. Μετὰ ταῦτα ἄξιον ἰδεῖν λέξιν συκοφαντουμένην ὑπὸ τῶν φασκόντων οὐ τὸν αὐτὸν εἶναι νόμου καὶ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ θεόν· οἵτινές φασιν ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐράνιος πατὴρ γεωργὸς τῶν κατὰ τὸν Μωσέως νόμον οἰομένων θεὸν εὐσεβεῖν. αὐτὸς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς Φαρισαίους, οἳ ἦσαν λατρεύοντες τῷ κτίσαντι τὸν κόσμον καὶ τὸν νόμον θεῷ, [οὐκ] εἶναι φυτείαν ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ οὐράνιος αὐτοῦ πατήρ, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὴν ἐκριζοῦσθαι. εἴποιεν δ' ἂν καὶ ταῦτα ὅτι οὐκ ἄν, εἴπερ πατὴρ ἦν τοῦ Ἰησοῦ ὁ »εἰσαγαγὼν« καὶ φυτεύσας τὸν ἀπὸ Αἰγύπτου ἐξελθόντα λαὸν »εἰς ὄρος κληρονομίας« ἑαυτοῦ, »εἰς ἕτοιμον κατοικητήριον« ἑαυτοῦ, εἶπεν ἂν ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῖς Φαρισαίοις ὅτι πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται. πρὸς ταῦτα δὲ φήσομεν, ὅτι ὅσοι διὰ τὴν μοχθηρὰν περὶ τῶν κατὰ τὸν νόμον ἐκδοχὴν οὐκ ἦσαν φυτεία τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός, οὗτοι τετύφλωντο »τὰ νοήματα«, ὡς »μὴ πιστεύοντες τῇ ἀληθείᾳ ἀλλὰ εὐδοκοῦντες τῇ ἀδι-

2 Kol. 2, 21f — **5** Vgl. Kol. 3, 1f — **11** Psal. 7, 16 — **13** Matth. 5, 1 — **27** Ex. 15, 17 — **32f** Vgl. II. Kor. 4, 4 — II. Thess. 2, 12

5 ⟨τὰ⟩ λ **14** αὐτῷ < H **22** ὁ ι̅ς̅ χ̅ς̅ ὁ ο̅υ̅ν̅ι̅ο̅ς̅ M **23** αὐτὸς ⟨γὰρ⟩ Koe **25** [οὐκ¹] Kl Koe | οὐκ² M H < ϱ **26** εἴποιεν Kl vgl. φασιν Z. 22 εἴποιε M H | οὐκ ἂν] κἂν H **29** ἐπὶ] zu str. Koe | ὅτι] τὸ H

κίᾳ« ὑπὸ τοῦ θεοποιηθέντος ἀπὸ τῶν υἱῶν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ διὰ τοῦτο λεγομένου παρὰ τῷ Παύλῳ θεοῦ »τοῦ αἰῶνος τούτου«. καὶ μὴ νομίσῃς Παῦλον ἡμῶν ἀληθῶς εἶναι λέγειν αὐτὸν θεόν· ὡς γὰρ μὴ οὖσα θεὸς »ἡ κοιλία« τῶν ὑπερτιμώντων τὴν ἡδονὴν φιληδόνων μᾶλλον ἢ φιλοθέων λέγεται ὑπὸ Παύλου εἶναι »θεὸς« αὐτῶν, οὕτως μὴ ὢν θεὸς ὁ ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου, περὶ οὗ φησιν ὁ σωτήρ· »νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται«, θεὸς εἶναι λέγεται τῶν μὴ βουληθέντων τὸ »πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας« λαβεῖν, ἵνα γένωνται υἱοὶ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου καὶ »τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν«, καὶ διὰ τοῦτο μεινάντων ἐν τῇ υἱότητι τοῦ αἰῶνος τούτου. ταῦτα δέ μοι ἔδοξεν, εἰ καὶ παρεκβατικῶς εἴρηται, ἀναγκαίως παρειλῆφθαι διὰ τὸ τυφλοί εἰσιν ὁδηγοὶ τυφλῶν. τίνες δή; οἱ Φαρισαῖοι, ὧν »ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα«, ὄντων »ἀπίστων« παρὰ τὸ μὴ πεπιστευκέναι εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ ἐτύφλωσεν »εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ«. οὐ μόνον δὲ ἀπ' ἐκείνων φευκτέον ὁδηγεῖσθαι τυφλῶν τῶν αἰσθανομένων δεῖσθαι ὁδηγῶν, παρὰ τὸ μηδέπω αὐτοὺς ἀπειληφέναι τὴν δύναμιν τοῦ δι' αὐτῶν | βλέπειν· ἀλλὰ γὰρ καὶ 498
ἐπὶ πάντων τῶν ἐπαγγελλομένων ὁδηγεῖν ἐν ὑγιεῖ διδασκαλίᾳ ἐπιμελῶς ἀκουστέον, καὶ κρίσιν ὑγιῆ τοῖς λεγομένοις προσακτέον, μήποτε κατ' ἄγνοιαν τυφλῶν καὶ μὴ βλεπόντων τὰ πράγματα τῆς ὑγιοῦς διδασκαλίας ὁδηγούμενοι, τυφλοὶ καὶ αὐτοὶ διὰ τὸ μὴ βλέπειν τὸν νοῦν τῶν γραφῶν τυγχάνοντες φανῶμεν, ὡς ἀμφοτέρους, τόν τε ὁδηγοῦντα καὶ ⟨τὸν⟩ ὁδηγούμενον, ἐμπεσεῖν εἰς τὸν βόθυνον, περὶ οὗ προειρήκαμεν.

Ἑξῆς δὲ τούτοις γέγραπται τίνα τρόπον ὁ Πέτρος ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ σωτῆρι (ὡς μὴ νοήσας τὸ οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος) τὸ φράσον ἡμῖν τὴν παραβολήν. πρὸς ὃ ὁ σωτήρ φησι τὸ ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε, οἱονεὶ τοσούτῳ μοι συνόντες χρόνῳ ἔτι οὐ συνίετε τοῦ βουλήματος τῶν λεγομένων, καὶ ἔτι οὐ νοεῖτε ὅτι διὰ τοῦτο οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἐπεὶ τὸ εἰσερχόμενον αὐτοῦ εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ καὶ προχωροῦν ἀπ' αὐτῆς εἰς ἀφεδρῶνα βάλλεται. οὐ παρὰ τὸν νόμον, ᾧ πιστεύειν ἐδόκουν, οὐκ ἦσαν φυτεία τοῦ πατρὸς Ἰησοῦ Φαρισαῖοι, ἀλλὰ παρὰ τὴν μοχθηρὰν περὶ τοῦ νόμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ γεγραμμένων ἐκδοχήν. δύο γὰρ νοουμένων

2 Vgl. II. Kor. 4, 4 — 4ff Vgl. Phil. 3, 19 — 5f Joh. 16, 11 — 7 Vgl. Röm. 8, 15 — 8f Vgl. Luc. 20, 35. (36) — 11ff II. Kor. 4, 4. 6

2 τοῦ παύλου M 3 ἡμῶν Hu ἡμᾶς M H 17 αὐτοὺς Hu αὐτῶν M H | αὐτῶν v αὐτῶν M αυτῶν H 22 ⟨τὸν⟩ Kl 28 ἡμεῖς H

κατὰ τὸν νόμον, διακονίας τε »θανάτου« τῆς ἐντετυπωμένης »γράμμασι« καὶ οὐδὲν οἰκεῖον ἐχούσης πρὸς τὸ πνεῦμα, καὶ διακονίας ζωῆς τῆς νοουμένης ἐν τῷ πνευματικῷ νόμῳ, οἱ μὲν δυνάμενοι ἀπὸ διαθέσεως ἀληθευούσης λέγειν τὸ »οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστι«, καὶ διὰ τοῦτο »ὁ νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή«, οὗτοι ἦσαν φυτεία ἣν ἐφύτευσεν ὁ οὐράνιος πατήρ· οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι ἀλλὰ τὸ ἀποκτεῖνον »γράμμα« περιέποντες μόνον οὐκ ἦσαν φυτεία τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ πωρώσαντος αὐτῶν τὴν καρδίαν καὶ κάλυμμα ἐπιθέντος αὐτῇ, ἰσχύον ἐν ἐκείνοις ὅσον οὐκ ἐπέστρεφον πρὸς τὸν κύριον· »ἐὰν γάρ τις ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα· ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν«.

Εἴποι δ' ἄν τις κατὰ τὸν τόπον γενόμενος ὅτι, ὥσπερ οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, κἂν νομίζηται εἶναι ὑπὸ Ἰουδαίων κοινόν· οὕτως οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα ἁγιάζει τὸν ἄνθρωπον, κἂν ὑπὸ τῶν ἀκεραιοτέρων νομίζηται ἁγιάζειν ὁ ὀνομαζόμενος ἄρτος τοῦ κυρίου. καὶ ἔστιν (οἶμαι) ὁ λόγος οὐκ εὐκαταφρόνητος καὶ διὰ τοῦτο δεόμενος σαφοῦς διηγήσεως, οὕτως ἐμοὶ δοκούσης ἔχειν. ὥσπερ οὐ τὸ βρῶμα, ἀλλ' ἡ συνείδησις τοῦ μετὰ διακρίσεως ἐσθίοντος | κοινοῖ τὸν φαγόντα (»ὁ« γὰρ »διακρινόμενος ἐὰν φάγῃ κατακέκριται, 499 *ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως«), καὶ ὥσπερ οὐδὲν καθαρὸν οὐ παρ' αὐτό ἐστι τῷ μεμιασμένῳ καὶ ἀπίστῳ, ἀλλὰ παρὰ τὸν μιασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπιστίαν, οὕτως τὸ ἁγιαζόμενον »διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως« οὐ τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἁγιάζει τὸν χρώμενον. εἰ γὰρ τοῦτο, ἡγίαζεν ἂν καὶ τὸν ἐσθίοντα »ἀναξίως« τοῦ κυρίου, καὶ οὐδεὶς ἂν διὰ τὸ βρῶμα τοῦτο ἀσθενὴς ἢ ἄρρωστος ἐγίνετο ἢ ἐκοιμᾶτο (τοιοῦτον γάρ τι ὁ Παῦλος παρέστησεν ἐν τῷ »διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι καὶ κοιμῶνται ἱκανοί«). καὶ ἐπὶ τοῦ ἄρτου τοίνυν τοῦ κυρίου ἡ ὠφέλεια τῷ χρωμένῳ ἐστίν, ἐπὰν ἀμιάντῳ τῷ νῷ καὶ καθαρᾷ τῇ συνειδήσει μεταλαμβάνῃ τοῦ ἄρτου. οὕτω δὲ οὔτε ἐκ τοῦ μὴ φαγεῖν, παρ' αὐτὸ τὸ μὴ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ ἁγιασθέντος λόγῳ θεοῦ καὶ ἐντεύξει ἄρτου, »ὑστερούμεθα« ἀγαθοῦ τινος οὔτε ἐκ τοῦ φαγεῖν »περισσεύομεν« ἀγαθῷ τινι. τὸ γὰρ αἴτιον τῆς ὑστερήσεως ἡ κακία ἐστὶ καὶ τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὸ αἴτιον τῆς περισσεύσεως ἡ δικαιοσύνη ἐστὶ καὶ τὰ κατορθώματα· ὡς τοιοῦτο εἶναι τὸ παρὰ τῷ Παύλῳ λεγόμενον ἐν τῷ »οὔτε ἐὰν φάγωμεν περισσεύομεν, οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν ὑστερούμεθα«.*

1ff Vgl. II. Kor. 3, 7 — **4** Röm. 7, 14 — **5** Röm. 7, 12 — **7** Vgl. II. Kor. 3, 6 — **7ff** Vgl. II. Kor. 3, 14—16 — **9** II. Kor. 3, 16f — **17** Vgl. I. Kor. 8, 7 — **18** Röm. 14, 23 — **21** Vgl. I. Tim. 4, 5 — **22/23** Vgl. I. Kor. 11, 27 — **24** I. Kor. 11, 30 — **28ff** Vgl. I. Kor. 8, 8 — **33** I. Kor. 8, 8

22 *ἡγίαζεν*] *ἡγίαζε γὰρ* H **22/23** *ἀναξίως*] + *τὸν ἄρτον* *ρ* (cf. in notis)

εἰ δὲ πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται, καὶ τὸ ἁγιαζόμενον βρῶμα »διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως« κατ' αὐτὸ μὲν τὸ ὑλικὸν εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται. κατὰ δὲ τὴν ἐπιγενομένην αὐτῷ εὐχὴν »κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως« ὠφέλιμον γίνεται καὶ τῆς τοῦ νοῦ αἴτιον διαβλέψεως, ὁρῶντος | ἐπὶ τὸ ὠφελοῦν· καὶ οὐχ ἡ ὕλη τοῦ 500 ἄρτου ἀλλ' ὁ ἐπ' αὐτῷ εἰρημένος λόγος ἐστὶν ὁ ὠφελῶν τὸν μὴ »ἀναξίως« τοῦ κυρίου ἐσθίοντα αὐτόν. καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τυπικοῦ καὶ συμβολικοῦ σώματος. πολλὰ δ' ἂν καὶ περὶ αὐτοῦ λέγοιτο τοῦ λόγου, ὃς γέγονε »σὰρξ« καὶ »ἀληθινὴ βρῶσις«, ἥντινα ὁ φαγὼν πάντως »ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα«, οὐδενὸς δυναμένου φαύλου ἐσθίειν αὐτήν· εἰ γὰρ οἷόν τε ἦν ἔτι φαῦλον μένοντα ἐσθίειν τὸν γενόμενον σάρκα λόγον, ὄντα καὶ ἄρτον ζῶντα, οὐκ ἂν ἐγέγραπτο ὅτι »πᾶς ὁ φαγὼν τὸν ἄρτον τοῦτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα«.

15. Ἑξῆς τούτῳ ἴδωμεν πῶς τὰ ἐκπορευόμενα καὶ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον οὐ παρὰ τὸ ἐκ τοῦ στόματος ἐκπορεύεσθαι κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὴν αἰτίαν ἔχει τῆς κοινώσεως ἐν τῇ καρδίᾳ, ὅτε ἐξέρχονται ἀπ' αὐτῆς (πρὸ τῶν ἐκπορευομένων διὰ τοῦ στόματος) διαλογισμοὶ πονηροί, ὧν ἐν εἴδει εἰσὶ φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι· ταῦτα γάρ ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον, ὅτε ἐξέρχεται ἀπὸ τῆς καρδίας καὶ ἐξελθόντα ἀπ' αὐτῆς διαπορεύεται διὰ τοῦ στόματος — ὡς εἰ ἔξω τῆς καρδίας μὴ ἐγίνετο ἀλλ' αὐτοῦ που περὶ τὴν καρδίαν κατείχετο, οὐκ ἐπιτρεπόμενα διὰ τοῦ στόματος λαλεῖσθαι, τάχιστα ἂν ἠφάνιστο καὶ οὐκέτι ἄνθρωπος ἐκοινοῦτο. πηγὴ οὖν καὶ ἀρχὴ πάσης ἁμαρτίας διαλογισμοὶ πονηροί· μὴ γὰρ ἐπικρατησάντων τούτων, οὔτε φόνοι οὔτε μοιχεῖαι οὔτ' ἄλλο τι τῶν τοιούτων ἔσονται. διὰ τοῦτο πάσῃ φυλακῇ τηρητέον ἑκάστῳ τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν· καὶ γὰρ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἐλθὼν »ὁ κύριος« »φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν«, »μεταξὺ πάντων τῶν λογισμῶν ἀνθρώπων »κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων«, ἡνίκα ἐὰν κυκλώσῃ αὐτοὺς τὰ διαβούλια ἑαυτῶν. τοιοῦτοι δ' εἰσὶν οἱ πονηροὶ διαλογισμοί, ὡς ἔσθ' ὅτε καὶ τὰ | δο- 501 κοῦντα ἀγαθὰ καὶ (ὅσον ἐπὶ τῇ κρίσει τῶν πολλῶν) ἐπαινετὰ ψεκτὰ ποιεῖν. ἐὰν γοῦν ποιῶμεν »ἐλεημοσύνην« »ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων«, ἐν τοῖς

3 Vgl. I. Tim. 4, 5 — 5 Vgl. Röm. 12, 6 — 7 Vgl. I. Kor. 11, 27 — 10. 12 Vgl. Joh. 1, 14 — 10f Vgl. Joh. 6, 55. 51. 57 — 13 Joh. 6, 51. 58 — 17—26 Vgl. C^v Nr. 16 Or. = C^marc Nr. 4 Or.? — 27/28 Vgl. I. Kor. 4, 5 — 29 Röm. 2, 15 — 33ff Vgl. Matth. 6, 1f

2 ἐκβάλεται H 12 ἐσθίην H 18 λογισμοί M 22 που] τοῦ H 26 οὔτε ἄλλο M 27 ἑκάστῳ] πάντα πιστὸν V < H 33 οὖν ποιοῦμεν H

διαλογισμοῖς ἡμῶν σκοποῦντες »τὸ θεαθῆναι« τοῖς ἀνθρώποις φιλάνθρωποι καὶ ἐπὶ φιλανθρωπίᾳ δοξασθῆναι, ἀπέχομεν »τὸν« ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων »μισθόν«· καὶ ἁπαξαπλῶς πᾶν τὸ γινόμενον μετὰ τοῦ ἐν τῷ πράττοντι συνειδότος ἐπὶ τῷ δοξασθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔχει τέλος ἀπὸ τοῦ βλέποντος »ἐν τῷ κρυπτῷ« καὶ ἀποδιδόντος τὸν μισθὸν τοῖς ἐν τῷ κρυπτῷ καθαροῖς. οὕτως οὖν καὶ ἡ δοκοῦσα ἁγνεία, ἐὰν διαλογισμοὺς ἔχῃ τοὺς ἐπὶ κενοδοξίᾳ ἢ φιλοκερδίᾳ, καὶ ἡ νομιζομένη ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία, ἐὰν ἐν λόγῳ κολακείας ἀνελευθερία γίνηται ἢ προφάσει πλεονεξίας ἢ ζητοῦντός τινος τὴν ἀπὸ ἀνθρώπων ἐπὶ διδασκαλίᾳ δόξαν, οὐκ ἔστι λελογισμένη ὑπὸ τῶν τεθέντων ἀπὸ τοῦ θεοῦ »ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ« πρῶτον ἀποστόλων, δεύτερον προφητῶν, καὶ τρίτον διδασκάλων. τὸ δ' ὅμοιον ἐρεῖς καὶ ἐπὶ τοῦ ὀρεγομένου »ἐπισκοπῆς« διὰ τὴν παρὰ ἀνθρώποις δόξαν ἢ τὴν ἀπὸ ἀνθρώπων κολακείαν ἢ τὸν ἀπὸ τῶν προσιόντων τῷ λόγῳ πορισμὸν (διδόντων προφάσει εὐσεβείας). ὁ γοῦν τοιοῦτος ἐπίσκοπος οὐ »καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ« οὐδὲ δύναται εἶναι ἀνεπίληπτος οὐδὲ νηφάλιος οὐδὲ σώφρων, μεθύων ὑπὸ δόξης καὶ ἀκολάστως αὐτῆς ἐμφορούμενος. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ περὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἐρεῖς. ταῦτα δέ, εἰ καὶ δόξομέν τισιν ἐν παρεκβάσει εἰρηκέναι, ὅρα εἰ μὴ ἀναγκαίως λέλεκται διὰ τὸ πηγὴν εἶναι πάντων τῶν | ἁμαρτημάτων τοὺς πονηροὺς διαλογισμούς, δυναμένους 502
μολῦναι καὶ τὰ (εἰ χωρὶς αὐτῶν πράττοιντο) δικαιώσαντα ἂν τὸν ποιήσαντα. τίνα μὲν οὖν τὰ κοινοῦντα, κατὰ δύναμιν ἡμῖν ἐξήτασται. τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ', εἰ δεῖ τολμήσαντα εἰπεῖν, κοινοῖ τὸ ἀνίπτῳ καρδίᾳ ὁτιποτοῦν φαγεῖν, ὃ πέφυκε τὸ ἡγεμονικὸν ἡμῶν ἐσθίειν.

16. *Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος. καὶ ἰδοὺ γυνὴ Χαναναία* (15, 21. 22 [—28]).

Πόθεν ἐκεῖθεν ἢ ἀπὸ γῆς Γενησαρέτ, περὶ ἧς προείρητο· »καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γενησαρέτ«; ἀνεχώρησε δὲ τάχα διὰ τὸ σκανδαλίζεσθαι τοὺς Φαρισαίους ἀκούσαντας ὅτι »οὐ τὸ εἰσερχόμενον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον«. ὅτι δὲ διὰ τοὺς ὑπονοουμένους ἐπιβουλεύειν, εἴ ποτε, ἀνεχώρησε, δῆλον ἐκ τοῦ »ἀκούσας δὲ ὅτι

5f Vgl. Matth. 6, 4 — **6ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 135 A. 1: „berechnende, nichtswürdige Askese und Lehrausübung" — **10f** Vgl. I. Kor. 12, 28 — **12** Vgl. I. Tim. 3, 1 — **14ff** Vgl. I. Tim. 3, 1f — **27** Matth. 14, 34 — **28f** Vgl. Matth. 15, 12 — **29** Matth. 15, 11 — **31** Matth. 4, 12

2 *τὸν*] *τῶν* H **2/3** *μισθὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων* M **4** *συνειδότως* H[a] **7** *ἢ*] *καὶ* M **10** *ὑπὸ* Kl Koe *ἀπὸ* M H **13** *κολακίαν ἢ τῶν* H **17** *δόξωμεν* M **25** *Καὶ*] vorher: *Περὶ τῆς Χαναναίας* H **27f** *περὶ—Γενησαρέτ* < M **30** *ὅτι*] *ἔτι* M **31** *εἴ ποτε*] *εἶπε τὸ* H

᾿Ιωάννης παρεδόθη ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν«. τάχα διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μᾶρκος ἀναγράφων τὰ κατὰ τὸν τόπον φησὶν ὅτι »ἀναστὰς ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Τύρου. καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν οὐδένα ἠθέλησε γνῶναι«· ⟨καὶ⟩ εἰκὸς ὅτι τοὺς σκανδαλισθέντας ἐπὶ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ Φαρισαίους περιίστατο, περιμένων τὸν ἐπιτηδειότερον εἰς τὸ παθεῖν καὶ καλῶς ὡρισμένον καιρόν. εἴποι δ᾿ ἄν τις ὅτι Τύρος καὶ Σιδὼν ἀντὶ τῶν ἐθνῶν λέλεκται· ἀναχωρήσας οὖν ἀπὸ τοῦ ᾿Ισραὴλ εἰς τὰ μέρη τῶν ἐθνῶν παραγίνεται. Τύρος μὲν οὖν παρ᾿ ῾Εβραίοις ὀνομαζομένη μεταλαμβάνεται Σόρ, ἥτις ἑρμηνεύεται ΣΥΝΟΧΗ· Σιδὼν δὲ οὕτως καὶ παρ᾿ ῾Εβραίοις ὀνομαζομένη μεταλαμβάνεται εἰς τὸ ΘΗΡΩΝΤΕΣ. ἐν δὲ τοῖς ἔθνεσι καὶ οἱ θηρῶντές εἰσιν αἱ πονηραὶ δυνάμεις, καὶ πολλὴ συνοχὴ παρ᾿ αὐτοῖς ἡ ἐν τῇ κακίᾳ καὶ τοῖς πάθεσιν. ἐξελθὼν οὖν ἀπὸ τῆς Γενησαρὲτ ὁ ᾿Ιησοῦς ἀνεχώρησε μὲν ἀπὸ τοῦ ᾿Ισραήλ, ἦλθε δὲ οὐκ εἰς Τύρον καὶ Σιδῶνα ἀλλ᾿ εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος, τῷ ἐκ μέρους νῦν πιστεύειν τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν — ὡς εἰ εἰς πᾶσαν Τύρον καὶ Σιδῶνα ἐπεδήμησεν, οὐδεὶς ἄπιστος ἐν αὐτῇ κατελείφθη. κατὰ δὲ τὸν Μᾶρκον »ἀναστὰς ὁ ᾿Ιησοῦς ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Τύρου«, τῆς συνοχῆς τῶν ἐθνῶν, ἵνα καὶ ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων οἱ πιστεύοντες σωθῆναι δυνηθῶσιν, ἐπὰν ἐξέλθωσιν αὐτά. πρόσχες γὰρ τῷ καὶ ἰδοὺ γυνὴ Χαναναία | ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων 503
ἐξελθοῦσα ἔκραξε λέγουσα· ἐλέησόν με, ⟨κύριε⟩ υἱὲ Δαυίδ· ἡ θυγάτηρ μου δεινῶς δαιμονίζεται«. καὶ οἶμαι ὅτι οὐκ ἂν μὴ ἐξελθοῦσα ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων κράζειν πρὸς ᾿Ιησοῦν ἐδύνατο ἀπὸ μεγάλης (ὡς ἐμαρτυρήθη) πίστεως. καὶ »κατὰ τὴν ἀναλογίαν γε τῆς πίστεως« ἐξέρχεταί τις ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὁρίων, ἃ »ὅτε διεμέριζεν ἔθνη ὁ ὕψιστος, ἔστησε κατὰ ἀριθμὸν υἱῶν ᾿Ισραὴλ« καὶ τὴν ἐπὶ πλεῖον φορὰν αὐτῶν ἐκώλυσεν.

᾿Ενταῦθα μὲν οὖν ὅρια εἴρηταί τινα Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἐν δὲ τῇ ᾿Εξόδῳ ὅρια τοῦ Φαραώ, ἐν οἷς (φασὶ) γίνονται αἱ κατὰ τῶν Αἰγυπτίων

2 Marc. 7, 24 — **4f** Vgl. Matth. 15, 12 — **8—61, 16** Vgl. C^b Nr. 31 Or. — **8** Vgl. Wutz, Onom. sacra 713 u. ö. — **10** Vgl. Wutz, Onom. sacra 747. 146f — **13—23** Vgl. C^v Nr. 17 Or.: *ἀλληγορικῶς μὲν ὁ σωτὴρ ἔρχεται οὐκ εἰς τὰ ὅρια ἀλλ᾿ »εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος«, ἡ δὲ Χαναναία »ἐξελθοῦσα ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἔκραξε λέγουσα ἐλέησόν με, κύριε«. μένουσα δὲ ἐν τοῖς ὁρίοις οὐκ ἐδύνατο ἐπικαλεῖσθαι τὸν κύριον κτλ.* — **16** Marc. 7, 24 — **17** Vgl. Z. 9 — **21ff** Vgl. Hier. in Matth. 115 C: *inde novit vocare filium David, quia egressa iam fuerat de finibus suis* etc. — **23** Vgl. Röm. 12, 6 — **24** Deut. 32, 8 — **28** Vgl. Ex. 8, 2

3 ⟨*καὶ*⟩ Kl **8—10** *Σόρ—μεταλαμβάνεται* < H **20** ⟨*κύριε*⟩ λ
21 *ὅτι* ^{οὐ} *κἂν* H **22** *ἠδύνατο* M^c **25** *ἀριθμῶν* H^a **27** *οὖν* < M

μάστιγες. καὶ νομιστέον γε ἕκαστον ἡμῶν ἁμαρτάνοντα μὲν ἐν τοῖς ὁρίοις εἶναι Τύρου ἢ Σιδῶνος ἢ Φαραὼ καὶ τῆς Αἰγύπτου ἤ τινος τῶν ἔξω τῆς τοῦ θεοῦ κληροδοσίας, μεταβάλλοντα δὲ ἀπὸ τῆς κακίας εἰς ἀρετὴν ἐξέρχεσθαι μὲν ἀπὸ τῶν κατὰ τὰ φαῦλα ὁρίων, φθάνειν δὲ ἐπὶ τὰ ὅρια τῆς μερίδος τοῦ θεοῦ (καὶ ἐν τούτοις οὔσης διαφορᾶς, ἥτις φανεῖται τοῖς τὰ τοῦ μερισμοῦ καὶ τῆς κληροδοσίας τοῦ Ἰσραὴλ δυναμένοις ἀνάλογον τῷ πνευματικῷ συνιστάναι νόμῳ). πρόσχες δὲ καὶ τῇ οἱονεὶ ἀπαντήσει γενομένῃ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὴν Χαναναίαν γυναῖκα· ὁ μὲν γὰρ ἔρχεται ὡς ἐπὶ τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἡ δὲ ἐξελθοῦσα τῶν ὁρίων ἐκείνων κέκραγε λέγουσα· ἐλέησόν με, κύριε υἱὲ Δαυίδ. Χαναναία δὲ ἦν ἡ γυνή, ὅπερ μεταλαμβάνεται εἰς τὸ ΗΤΟΙΜΑΣΜΕΝΗ ΤΑΠΕΙΝΩΣΕΙ. οἱ μὲν δίκαιοι ἡτοιμασμένοι εἰσὶν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν καὶ τῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ ὑψώσει· οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ ἡτοιμασμένοι ταπεινώσει τῆς ἐν αὐτοῖς κακίας καὶ τῶν κατ᾽ αὐτὴν πράξεων (ἑτοιμαζόντων αὐτοὺς αὐτῇ) καὶ τῆς βασιλευούσης »ἐν τῷ θνητῷ αὐτῶν σώματι« ἁμαρτίας. πλὴν ἡ Χαναναία ἐξελθοῦσα ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξῄει ἀπὸ τοῦ ἡτοιμάσθαι τῇ ταπεινώσει, κεκραγυῖα καὶ λέγουσα· ἐλέησόν με, κύριε υἱὲ Δαυίδ«.

17. Συνάγαγε δὲ ἀπὸ τῶν εὐαγγελίων, τίνες μὲν αὐτὸν καλοῦσιν υἱὸν Δαυίδ, ὡς αὕτη καὶ οἱ ἐν Ἱεριχοῖ τυφλοί, τίνες δὲ υἱὸν θεοῦ καὶ ἤτοι χωρὶς τῆς ἀληθῶς προσθήκης, ὡς οἱ δαιμονιζόμενοι λέγοντες· »τί ἡμῖν καὶ σοί, υἱὲ τοῦ θεοῦ«, τίνες δὲ μετὰ τῆς ἀληθῶς προσθήκης, ὡς οἱ ἐν τῷ πλοίῳ προσκυνοῦντες, »ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς εἶ« λέγοντες αὐτῷ. καὶ | γὰρ χρήσιμος 504
(οἶμαι) ἔσται σοι ἡ τούτων συναγωγὴ πρὸς τὸ ἰδεῖν τὴν διαφορὰν τῶν προσιόντων, τίνες μὲν οἱονεὶ τῷ γενομένῳ »ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα« προσίασι, τίνες δὲ τῷ ὁρισθέντι υἱῷ θεοῦ »ἐν δυνάμει κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης«, καὶ τούτων τίνες μὲν μετὰ τοῦ ἀληθῶς τίνες δὲ χωρὶς τούτου. εἶτα πρόσχες ὅτι ἡ Χαναναία μὲν οὐ περὶ υἱοῦ (ὃν οὐδὲ τὴν ἀρχὴν γεγεννηκέναι φαίνεται) ἀλλὰ περὶ θυγατρὸς παρακαλεῖ δεινῶς δαιμονιζομένης,

5 Vgl. Deut. 32, 9 — **7—17** Vgl. C^c I, 123, 20ff An.: *τινὲς δὲ καὶ ἀλληγοροῦντές φασιν, ὅτι ὅτε ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας ὁ Χριστός, τότε αὐτῷ προσελθεῖν ἐτόλμησεν ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἐκ τῶν ὁρίων αὐτῆς ἐξελθοῦσα κτλ.* — **11** Vgl. Wutz, Onom. sacra 742. 398f — **12** Vgl. Matth. 25, 34 — **15** Vgl. Röm. 6, 12 — **20** Vgl. Matth. 20, 30 — **21** Matth. 8, 29 — **23** Matth. 14, 33 — **25** Vgl. Röm. 1, 3 — **26f** Vgl. Röm. 1, 4

3 *μεταβαλλόντα* H *μεταβαλόντα* (λ *supra*) M **12** *μὲν*] *γὰρ* C^b Nr. 31 | *τῇ λ ἐν* MH **14/15** *ἑτοιμαζόντων* MH l. *ἑτοιμάζοντες*? Kl *ἑτοιμαζουσῶν* Hu **15** l. *αὐτοὺς*? Koe **17** *ἡτοιμασθῆναι* H **20** *αὕτη* Kl *αὐτὴ* MH **23** *υἱὸς θεοῦ* M **28/29** *γεγενηκέναι* M **29** *παρακαλεῖ* Kl *παρεκάλει* MH

ἄλλη δὲ μήτηρ υἱὸν ἐκκομιζόμενον νεκρὸν ἀπολαμβάνει ζῶντα. καὶ πάλιν ὁ μὲν ἀρχισυνάγωγος περὶ δωδεκαετοῦς θυγατρὸς ἀξιοῖ ὡς ἀποτεθνηκυίας, ὁ δὲ βασιλικὸς περὶ υἱοῦ ὡς ἔτι νοσοῦντος καὶ ἀποθνήσκειν μέλλοντος. δαιμονῶσα τοίνυν θυγάτηρ καὶ υἱὸς νεκρὸς δύο ἦσαν μητέρων, καὶ τεθνηκυῖα θυγάτηρ καὶ υἱὸς πρὸς θάνατον ἀσθενῶν τῶν δύο πατέρων, ὧν ὁ μὲν ἀρχισυνάγωγος ὁ δὲ βασιλικὸς ἦν. ἔχειν δὲ ταῦτα πείθομαι λόγους περὶ γενῶν ἐν ψυχαῖς διαφόρων, ἅστινας ὁ Ἰησοῦς ζωοποιῶν ἰᾶται. καὶ πάντα δέ, ὅσα θεραπεύει ἐν τῷ λαῷ, μάλιστα ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν ἀναγεγραμμένα γέγονε μὲν τότε, ἵνα οἱ μὴ ἄλλως πιστεύοντες, ἐὰν μὴ ἴδωσι »σημεῖα καὶ τέρατα«, πιστεύσωσι· σύμβολα δὲ ἦν τὰ τότε τῶν ἀεὶ ὑπὸ τῆς δυνάμεως Ἰησοῦ ἐπιτελουμένων. οὐκ ἔστι γὰρ ὅτε ἕκαστον τῶν γεγραμμένων ὑπὸ τῆς δυνάμεως Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἑκάστου ἀξίαν οὐ γίνεται.

Γένους μὲν οὖν χάριν ἡ Χαναναία οὐδὲ ἀποκρίσεως ἀξία ἦν τῆς ἀπὸ Ἰησοῦ τυχεῖν, ὁμολογοῦντος οὐκ ἐπ' ἄλλο τι ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ πατρὸς ἢ πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ, γένος ψυχῶν διορατικῶν ἀπολωλός. προαιρέσεως δὲ ἕνεκα καὶ τοῦ προσκεκυνηκέναι Ἰησοῦ υἱῷ τοῦ θεοῦ ἀποκρίσεως τυγχάνει, ἐλεγχούσης αὐτῆς τὴν δυσγένειαν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς παριστάσης, ὅτι ψιχίων ὡς κυνίδιον καὶ οὐκ ἄρτων ἦν ἀξία. ὡς δὲ ἐπιτείνασα τὴν προαίρεσιν καὶ παραδεξαμένη τὸν Ἰησοῦ λόγον ἐπιδικάζεται, κἂν ὡς κυνίδιον τυχεῖν ψιχίων, καὶ ὁμολογεῖ κυρίους τοὺς εὐγενεστέρους, τότε τυγχάνει ἀποκρίσεως δευτέρας μαρτυρούσης αὐτῆς τῇ πίστει ὡς μεγάλῃ καὶ ἐπαγγελλομένης ἔσεσθαι αὐτῇ ὃ βούλεται. ἀνάλογον δ' οἶμαι τῇ »ἄνω Ἱερουσαλὴμ« ἐλευθέρᾳ, μητρὶ Παύλου καὶ τῶν παραπλησίων αὐτῷ, δεήσει νοῆσαι τὴν Χαναναίαν, μητέρα τῆς δεινῶς δαιμονιζομένης, σύμβολον τυγχάνουσαν μητρὸς τοιᾶσδε ψυχῆς. καὶ ἐπίστησον εἰ μὴ εὔλογόν ἐστιν εἶναι καὶ πολλοὺς πατέρας καὶ πολλὰς μητέρας, ἀνάλογον τοῖς πατράσιν Ἀβραάμ, πρὸς οὓς ἀπῄει ὁ πατριάρχης, καὶ τῇ Ἱερουσαλὴμ μητρὶ (ὡς Παῦλός φησι περὶ ἑαυτοῦ) καὶ τῶν ὁμοίων

1f Vgl. Luc. 7, 11ff — Vgl. Luc. 8, 41f Par. — **3f** Vgl. Joh. 4, 46f — **9** Vgl. Joh. 4, 48 — **15f** Vgl. Orig. de princ. IV, 3, 8 (V, 334, 16ff): *sed intellegimus genus esse animarum, quae Israhel nominantur ... Israhel namque mens videns deum ... interpraetatur.* Vgl. Wutz, Onom. sacra 709 u. ö. — **16** Vgl. S. 63, 7. 17 — **23ff** Vgl. Hier. in Matth. 115 C: *ego filiam ecclesiae puto animas esse credentium, quae male daemonio vexabantur, ignorantes creatorem* etc. — **23** Vgl. Gal. 4, 26 — **26** Vgl. Orig. Exhort. 14 (I, 14, 26) — **27** Vgl. Gen. 15, 15 — **28** Vgl. Gal. 4, 26

9 *οἱ* s. l. H[c] **10** *δὲ* Koe (vgl. Z. 9 *μὲν*) *γὰρ* M H | *πότε* v **12** *Ἰησοῦ*] + ⟨*ἐπιτελουμένων*⟩ Koe **15** *Ἰσραήλ*] + ⟨*τουτέστι πρὸς*⟩ Koe, vgl. S. 63, 7 **18** *παράστάσης* H

αὐτῷ. εἰκὸς δὲ ἐξεληλυθυῖαν ταύτην, ἧς σύμβολον | ἡ Χαναναία, ἀπὸ 505 τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ὧν τύποι ἦσαν οἱ ἐπὶ γῆς τόποι, προσεληλυθυῖαν τῷ σωτῆρι ἠξιωκέναι αὐτὸν καὶ ἔτι νῦν ἀξιοῦν λέγουσαν· ἐλέησόν με, κύριε υἱὲ Δαυίδ· ἡ θυγάτηρ μου δεινῶς δαιμονίζεται. εἶτα ὁ καὶ τοῖς ἔξωθεν καὶ τοῖς μαθηταῖς, ὅτε δεῖ, ἀποκρινόμενος εἶπε τὸ οὐκ ἀπεστάλην, διδάσκων ὅτι εἰσί τινες προηγούμεναι ψυχαὶ νοεραὶ καὶ διορατικαὶ ἀπολωλυῖαι, τροπικῶς λεγόμεναι πρόβατα οἴκου Ἰσραήλ, ἅπερ (οἶμαι) οἱ ἁπλούστεροι, ἐπὶ τοῦ »κατὰ σάρκα« Ἰσραὴλ νομίζοντες λελέχθαι, ἀναγκαίως προσήσονται ὅτι ὁ σωτὴρ ἡμῶν ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατρὸς οὐχὶ πρὸς ἄλλους ἢ τοὺς Ἰουδαίους ἐκείνους ἀπολωλότας. ἡμεῖς δὲ οἱ εὐχόμενοι ἐξ ἀληθείας λέγειν· »εἰ καὶ Χριστόν ποτε κατὰ σάρκα ἐγνώκαμεν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν«, ἴσμεν τοῦ λόγου προηγούμενον εἶναι ἔργον σώζειν τοὺς συνετωτέρους· οἰκειότεροι γὰρ οὗτοι παρὰ τοὺς ἀμβλυτέρους αὐτῷ τυγχάνουσιν. ἀλλ' ἐπεὶ τὰ ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ παρὰ τὸ »κατ' ἐκλογὴν χάριτος λεῖμμα« ἠπείθησαν τῷ λόγῳ, διὰ τοῦτο »ἐξελέξατο τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου (τὸν μὴ Ἰσραὴλ μηδὲ διορατικόν), ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφοὺς« (τοῦ Ἰσραήλ), καὶ ἐκάλεσε »τὰ μὴ ὄντα« (συνετὸν ἔθνος), παραδοὺς αὐτοῖς ὃ ἠδύναντο χωρῆσαι, »τὴν μωρίαν τοῦ κηρύγματος«, καὶ εὐδοκήσας »σῶσαι« τοὺς εἰς τοῦτο »πιστεύοντας«, ἵνα διελέγξῃ »τὰ ὄντα« (»ἐκ τοῦ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων« καταρτισάμενος αὐτῷ »αἶνον«), ἐπεὶ γέγονεν ἐχθρὰ τῇ ἀληθείᾳ.

Ἐλθοῦσα δὲ ἡ Χαναναία προσεκύνει ὡς θεῷ τῷ Ἰησοῦ λέγουσα· κύριε, βοήθησόν μοι. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· οὐκ ἔξεστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. ζητήσαι δ' ἄν τις τὸ βούλημα καὶ ταύτης τῆς λέξεως, ἐπεὶ μέτρου μὲν παρόντος ἄρτων, ὡς μὴ δύνασθαι καὶ τὰ τέκνα ἐσθίειν ἄρτους καὶ κυνίδια τῆς οἰκίας, ἢ κάλλους ἄρτων εὖ εἰργασμένων, ⟨ὡς⟩ οὐχ οἷόν τε κατὰ τὸ εὔλογον κυνιδίοις δίδοσθαι τροφὴν τὸν καλῶς εἰργασμένον τῶν τέκνων ἄρτον, οὐδὲν δὴ τοιοῦτον φαίνεται ἐπὶ τῆς Ἰησοῦ δυνάμεως, ἀφ'

7. 17 Vgl. zu S. 62, 15f — **8** Vgl. I. Kor. 10, 18 — **11** Vgl. I. Tim. 2, 7; Eph. 4, 25? — II. Kor. 5, 16 — **15** Vgl. Röm. 11, 5 — **16** I. Kor. 1, 27 — **18. 20** Vgl. I. Kor. 1, 28 — **18** Vgl. Röm. 10, 19 (Deut. 32, 21) — **19f** Vgl. I. Kor. 1, 21 — **20f** Psal. 8, 3

1 *ἐξεληλυθεῖαν* Hª **5** *ὁ καὶ* M ∼ H | *ὅτε δεῖ*] *ὅτ' ἔδει*? Kl *ὃ ἔδει* Koe **12** *γινώσκομεν* Kl *γινώσκοντες* M H **28** *κάλλους* M Hª *καὶ ἄλλους* H^c. r. | ⟨*ὡς*⟩ Koe, vgl. Z. 27 **29f** *τὸν κ. εἰργασμένον τ. τ. ἄρτον* M H^c *τῶν κ. εἰργασμένων τ. τ. ἄρτων* Hª **30** *δὴ* Kl *δὲ* M H

ἧς δυνατὸν ἦν καὶ τὰ τέκνα μεταλαμβάνειν καὶ τὰ λεγόμενα κυνίδια. ὅρα οὖν μήπως πρὸς τὸ οὐκ ἔξεστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων λεκτέον ὅτι ὁ κενώσας ἑαυτὸν τῷ »μορφὴν δούλου« ἀνειληφέναι μέτρον δυνάμεως, καθ᾿ ὃ ἐχώρει τὰ ἐν κόσμῳ πράγματα, ἐκόμισεν· ἀφ᾿ ἧς δυνάμεως καὶ ᾐσθάνετό τινα ἐξέρχεσθαι | ποσότητα ἀπ᾿ αὐτοῦ, ὡς δῆλον ἐκ 506 τοῦ »ἥψατό μού τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξεληλυθυῖαν ἀπ᾿ ἐμοῦ«. ἀπὸ τούτου οὖν τοῦ μέτρου τῆς δυνάμεως ἐταμιεύετο, τοῖς μὲν προηγουμένοις καὶ καλουμένοις υἱοῖς πλείονα ἐπιδιδούς, τοῖς δὲ μὴ τοιούτοις ἐλάττονα, ὡς τοῖς κυνιδίοις. ἀλλ᾿ εἰ καὶ ταῦτα οὕτως ἐγίνετο, οὐδὲν ἧττον, ὅπου μεγάλη πίστις, ἔδωκε τὸν ἄρτον τῶν τέκνων ὡς τέκνῳ τῇ διὰ τὴν ἐν Χαναναίᾳ δυσγένειαν κυνιδίῳ τυγχανούσῃ. τάχα δὲ καὶ τῶν λόγων Ἰησοῦ εἰσί τινες ἄρτοι, οὓς τοῖς λογικωτέροις ὡς τέκνοις ἔξεστι διδόναι μόνοις, καὶ ἄλλοι λόγοι οἱονεὶ ψιχία ἀπὸ τῆς μεγάλης ἑστίας καὶ τραπέζης τῶν εὐγενεστέρων καὶ κυρίων, οἷς χρήσαιντ᾿ ἄν τινες ψυχαὶ ὡς κύνες. καὶ κατὰ τὸν Μωσέως δὲ νόμον περί τινων γέγραπται »τῷ κυνὶ« ἀπορρίψαι αὐτά, καὶ ἐμέλησε τῷ ἁγίῳ πνεύματι ἐντείλασθαι περί τινων βρωμάτων, ἵνα κυσὶ παραλειφθῇ.

Ἄλλοι μὲν οὖν ὑπολαμβανέτωσαν, ξένοι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου, μεταβαίνειν τὰς ψυχὰς ἀπὸ σωμάτων ἀνθρωπίνων ἐπὶ σώματα κύνεια κατὰ τὴν διάφορον κακίαν. ἡμεῖς δὲ μηδαμῶς τοῦτο εὑρίσκοντες ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ, φαμὲν ὅτι κατάστασις λογικωτέρα μεταβάλλει εἰς ἀλογωτέραν, ἐκ πολλῆς ῥᾳθυμίας καὶ ἀμελείας τὸ τοιοῦτον πάσχουσα· ὁμοίως δὲ καὶ ἀλογωτέρα προαίρεσις παρὰ τὸ τοῦ λόγου ἠμεληκέναι ἐπιστρέφει ποτὲ εἰς τὸ λογικὴ εἶναι, ὡς τό ποτε κυνίδιον, τὸ ἀγαπῶν ἐσθίειν ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτοῦ, ἥκειν εἰς κατάστασιν τέκνου. μέγα γὰρ συμβάλλεται ἀρετὴ μὲν πρὸς τὸ ποιῆσαι τέκνον θεοῦ, κακία δὲ καὶ τὸ λυσσῶδες ἐν λόγοις ὑβριστικοῖς καὶ τὸ ἀναιδὲς πρὸς τὸ ποιῆσαί τινα χρηματίσαι (κατὰ τὸν τῆς γραφῆς λόγον) κύνα. τὸ δ᾿ ὅμοιον νοήσεις καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὀνομάτων τῶν κατὰ τὰ ἄλογα ζῷα. πλὴν ὁ ἐλεγχθεὶς ὡς κύων καὶ μὴ ἀγανακτήσας ἐπὶ τῷ ἀνάξιος εἶναι λέγεσθαι ἄρτου τέκνων καὶ μετὰ πάσης ἀνεξικακίας εἰπὼν τὸν τῆς Χαναναίας ἐκείνης λόγον τὸν φήσαντα· ναί, κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει

3 Vgl. Phil. 2, 7 — 6 Luc. 8, 46 — 15ff Vgl. Ex. 22, 31 — 18—65, 5 frei übersetzt in Pamphilus Apol. c. X (Migne PG 17, 610) — 21ff Vgl. Orig. c. Cels. I, 20 (I, 71, 21ff) III, 75 (I, 267, 12); de princ. I, 8, 4 (V, 104, 7ff) u. ö.

2 τῶν ἄρτων H[a] | τέκνον H 7 τὸ μέτρον M 8f πλείονα ἐπιδιδοὺς καὶ καλουμένοις υἱοῖς M H ~ Koe 17 παραλειφθῇ Kl παραληφθη M H καταλειφθῇ Koe 19 ἀνθρωπίνων Kl nach *humanis* Pamph ἀνθρώπων M H 23 ⟨μὴ⟩ ἠμεληκέναι Hu 32 φίσαντα H[a]

ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν τεύξεται τῆς προσηνεστάτης ἀποκρίσεως Ἰησοῦ λέγοντος αὐτῷ· μεγάλη σου ἡ πίστις, ἐπὰν τηλικαύτην ἀναλάβῃ πίστιν, καὶ λέγοντος· γενέσθω σοι ὡς θέλεις, ἵνα καὶ αὐτὸς ἰαθῇ καί, εἴ τινα καρπὸν ἐγέννησε δεόμενον ἰάσεως, καὶ οὗτος θεραπευθῇ. | 507

18. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς (δῆλον δὲ ἐκ τῶν προειρημένων, ὅτι ἀπὸ τῶν μερῶν »Τύρου καὶ Σιδῶνος«) ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας (ἥτις ἐστὶν ἡ συνήθως ὀνομαζομένη Γενησαρῖτις λίμνη), καὶ πάλιν ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος (ἔνθα ἀναβὰς ἐκαθέζετο) (15, 29 [—31]).

Ἔστιν οὖν εἰπεῖν ὅτι εἰς τὸ ὄρος τοῦτο, ὅπου καθέζεται ὁ Ἰησοῦς, οὐχ ὑγιαίνοντες ἀναβαίνουσι μόνον, ἀλλὰ μετὰ τῶν ὑγιαινόντων καὶ οἱ διάφορα πάθη πεπονθότες. καὶ τάχα τοῦτο τὸ ὄρος, ἔνθα ἀναβὰς καθέζεται ὁ Ἰησοῦς, ἡ κοινοτέρως ἐστὶν ὀνομαζομένη ἐκκλησία, ἀνεστηκυῖα διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ παρὰ τὴν λοιπὴν γῆν καὶ τοὺς ἐπ᾽ αὐτῆς· ὅπου προσέρχονται οὐχ οἱ μαθηταὶ καταλιπόντες τοὺς ὄχλους (ὡς ἐπὶ τῶν μακαρισμῶν) ἀλλὰ πολλοὶ ὄχλοι, οἵτινες αὐτοὶ μὲν οὐ κατηγοροῦνται ὡς κωφοὶ ἤ τι πεπονθότες, ἔχουσι δὲ μεθ᾽ ἑαυτῶν τοὺς τοιούτους. καὶ γὰρ ἔστιν ἰδεῖν μετὰ τῶν προσερχομένων ὄχλων εἰς τοῦτο τὸ ὄρος, ἔνθα ὁ υἱὸς καθέζεται τοῦ θεοῦ, τινὰς μὲν κεκωφωμένους πρὸς τὰ ἐπαγγελλόμενα, ἄλλους δὲ τυφλοὺς τὴν ψυχὴν καὶ μὴ βλέποντας »τὸ ἀληθινὸν φῶς«, καὶ ἄλλους χωλοὺς καὶ μὴ δυναμένους κατὰ λόγον πορεύεσθαι, καὶ ἄλλους κυλλοὺς καὶ μὴ δυναμένους κατὰ λόγον ἐργάζεσθαι. οὗτοι τοίνυν οἱ ταῦτα κατὰ ψυχὴν πεπονθότες, οἱ μετὰ τῶν ὄχλων εἰς τὸ ὄρος ἀναβάντες, ἔνθα ἦν ὁ Ἰησοῦς, ὅσον μὲν ἔξω τῶν ποδῶν εἰσι τοῦ Ἰησοῦ, οὐ θεραπεύονται ὑπ᾽ αὐτοῦ· ἐπὰν δέ, ὡς τοιαῦτα πεπονθότες, ῥιφῶσιν ὑπὸ τῶν ὄχλων παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τὰ τελευταῖα τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ τούτων ἄξιοι (τὸ ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτοῖς) τυγχάνοντες, τότε ὑπ᾽ αὐτοῦ θεραπεύονται.

Καὶ ἐπὰν ἴδῃς ἐν τῷ τῆς κοινότερον ἐκκλησίας λεγομένης ἀθροίσματι ἐρριμμένους μετὰ τοὺς τελευταίους αὐτῆς, οἱονεὶ καὶ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας, τοὺς κατηχουμένους προσελθόντας μετὰ τῆς ἰδίας κωφότητος καὶ τυφλότητος χωλότητός τε καὶ κυλλότητος, καὶ τῷ χρόνῳ θεραπευομένους κατὰ τὸν λόγον, οὐκ ἂν ἁμάρτοις τοὺς

7 Vgl. Matth. 15, 21 — 8 Vgl. Luc. 5, 1 — 16 Vgl. Matth. 5, 1 — 21 Vgl. Joh. 1, 9

6 *Καὶ*] vorher: *Περὶ τῶν θεραπευθέντων ὄχλων* H 8/9 *Γενησαρῖτις* Kl *γενησαρέτις* M *γενησαρέτ τις* H 12 *οὐχ* ⟨*οἱ*⟩ Diehl 16 *οὐχ* < M | *ὡς* < M 17 *κατηγοροῦνται* Kl *κατηγοροῦντο* MH 18 *κοφοὶ* H 20 *ἀπαγγελλόμενα* M 30 *κοινώτερον* H 33 *κουφότητος* H[a]

τοιούτους λέγων ἀναβάντας μετὰ τῶν ὄχλων τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ ὄρος, ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἐρρίφθαι παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τεθεραπεῦ⟨σ⟩θαι αὐτούς, ὥστε τὸν ὄχλον τῆς ἐκκλησίας θαυμάζειν βλέποντας ἀπὸ τηλικούτων κακῶν μεταβολὰς ἐπὶ τὸ βέλτιον γενομένας, ὥστ' ἂν εἰπεῖν· οἱ πρότερον κωφοὶ ὕστερον λαλοῦσι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ οἱ »χωλοὶ περιπατοῦσι«, πληρουμένης καὶ τῆς τοῦ Ἡσαΐου οὐ μόνον ἐν σωματικοῖς ἀλλὰ καὶ ἐν πνευματικοῖς προφητείας, λέγοντος· »τότε ἁλεῖται ὡς | ἔλαφος ὁ χωλός, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογγιλάλων«. κἀκεῖ δέ, εἰ 508 *μὴ ἀποκληρωτικῶς εἴρηται τὸ »ὡς ἔλαφος ἁλεῖται ὁ χωλός«, φήσομεν μὴ μάτην ἐλάφῳ καθαρῷ ζῴῳ καὶ πολεμίῳ τῶν ὄφεων καὶ μηδὲν βλάπτεσθαι ὑπὸ ἰοῦ αὐτῶν δυναμένῳ παραβεβλῆσθαι τοὺς πρότερον χωλοὺς καὶ διὰ τὸν Ἰησοῦν ἁλλομένους ὡς ἔλαφον. πληροῦται δὲ καὶ κατὰ τὸ βλέπεσθαι κωφοὺς λαλοῦντας ἡ λέγουσα προφητεία· »καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογγιλάλων« ἢ μᾶλλον ἡ φάσκουσα· »οἱ κωφοὶ ἀκούσατε«. καὶ οἱ τυφλοὶ δὲ βλέπουσι κατὰ τὴν λέγουσαν προφητείαν ἑξῆς τῷ »οἱ κωφοὶ ἀκούσατε« καὶ »οἱ τυφλοὶ ἀναβλέψατε ἰδεῖν«. οἱ τυφλοὶ δὲ βλέπουσιν, ὅτε βλέποντες τὸν κόσμον »ἐκ μεγέθους τοῦ κάλλους τῶν κτισμάτων ἀναλόγως« αὐτοῖς τὸν γενεσιουργὸν θεωροῦσι, καὶ ὅτε »τὰ ἀόρατα αὐτοῦ (τοῦ θεοῦ) ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα« καθορῶσι, τουτέστιν ἐπιμελῶς καὶ σαφῶς ὁρῶσι καὶ νοοῦσι.*

Ταῦτα δὲ βλέποντες οἱ ὄχλοι ἐδόξαζον τὸν θεὸν Ἰσραήλ, καὶ δοξάζουσι πειθόμενοι ὅτι ὁ αὐτὸς θεὸς πατήρ ἐστι τοῦ θεραπεύσαντος τοὺς προειρημένους καὶ θεὸς τοῦ Ἰσραήλ· οὐ γὰρ »Ἰουδαίων μόνον ὁ θεός« ἐστιν, ἀλλὰ »καὶ ἐθνῶν«. ἀναβιβάζωμεν οὖν μεθ' ἑαυτῶν ἐπὶ τὸ ὄρος, ἔνθα καθέζεται ὁ Ἰησοῦς, τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, τοὺς βουλομένους ἀναβαίνειν ἐπ' αὐτὸ μεθ' ἡμῶν κωφούς, | τυφλούς, χωλούς, κυλλούς, 509 *καὶ ἑτέρους πολλούς, καὶ ῥίπτωμεν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας*

5ff Vgl. Orig. c. Cels. II, 48 (I, 170, 15ff): *ἀεὶ γὰρ ἀνοίγονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν τὴν ψυχήν, . . . πολλοὶ δὲ καὶ χωλοὶ τὰς βάσεις τοῦ . . . ἔσω ἀνθρώπου . . . οὐχ ἁπλῶς ἅλλονται, ἀλλ' »ὡς ἔλαφος«, πολέμιον τῶν ὄφεων ζῷον καὶ κρεῖττον παντὸς ἰοῦ τῶν ἐχιδνῶν.* — **6** Vgl. Matth. 11, 5 — **7. 9.** (**12**) Jes. 35, 6 — **9** Vgl. Orig. hom. XVIII, 9 in Jer. (III, 163, 2): *πολέμιος τῷ τῶν ὄφεων γένει* u. ö., vgl. Harnack TU. 42, 4, 100, Lauchert, Gesch. d. Physiologus 71 — **14. 15** Jes. 42, 18 — **17** Sap. Sal. 13, 5 — **18** Röm. 1, 20 — **21—24** Vgl. C^1 Nr. 197 Or. (?) (Ende): *θεὸν δὲ οὐχ ἕτερον ἀλλὰ τὸν τοῦ Ἰσραὴλ δοξάζουσιν· οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἕτερος κατὰ τὴν Μαρκίωνος ἄνοιαν, ἀλλ' αὐτὸς μόνος* (?) — **23** Vgl. Röm. 3, 29

2 *τεθεραπεῦ⟨σ⟩θαι* ρ **7** *ἀλεῖτε* H^a **8—9** *καὶ—χωλός* < H **8** *μογγιλάλων,* nach *λ*, vgl. Z. 13f *μογγιλάλου* M **12** l. *ἁλουμένους*? Kl

τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα θεραπεύσῃ αὐτούς, ὥστε θαυμάσαι ἐπὶ τῇ τούτων θεραπείᾳ τοὺς ὄχλους. οἱ γὰρ μαθηταὶ οὐκ ἀναγεγραμμένοι εἰσὶ τὰ τοιαῦτα θαυμάζειν, καίτοιγε παρόντες τῷ Ἰησοῦ καὶ τότε, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ »ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε· σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον« καὶ τὰ ἑξῆς. τάχα δὲ εἰ ἐπιμελῶς προσέχοις τῷ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, εὕροις ἂν ὅτι οἱ μαθηταὶ τότε οὐ προσῆλθον αὐτῷ, ἀλλὰ πάλαι ἀρξάμενοι ἀκολουθεῖν καὶ εἰς τὸ ὄρος ἠκολούθησαν αὐτῷ. προσῆλθον δὲ αὐτῷ οἱ τῶν μαθητῶν ἐλάττους καὶ τότε πρῶτον αὐτῷ προσιόντες, ⟨οἵτινες⟩ οὐ τὰ ὅμοια τοῖς μετ᾽ αὐτῶν ἀναβεβηκόσι πεπόνθασι. παρατήρει δὲ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, τίνες μὲν ἀναγεγραμμένοι εἰσὶν ἠκολουθηκέναι τῷ Ἰησοῦ, τίνες δὲ προσεληλυθέναι, τίνες δὲ προσῆχθαι, καὶ τίνες διῃρῆσθαι εἰς προάγοντας καὶ εἰς ἀκολουθοῦντας, καὶ τῶν προσεληλυθότων τίνες αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ προσῆλθον, καὶ τίνες ἀλλαχοῦ τυγχάνοντι. πολλὰ γὰρ ἂν εὕροις ἐκ τῆς παρατηρήσεως »πνευματικοῖς πνευματικὰ« συγκρίνων ἄξια τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἀκριβοῦς σοφίας.

19. Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπεν (15, 32 [—39]).

Ἀνωτέρω μὲν ἐπὶ τῆς ὁμοίας ταύτῃ περὶ τῶν ἄρτων ἱστορίας πρὸ τῶν ἄρτων »ἐξελθὼν (ὁ Ἰησοῦς) εἶδε πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτὸν καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν. καὶ ὀψίας δὲ γενομένης προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ λέγοντες· ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος καὶ ἡ ὥρα παρῆλθεν ἤδη· ἀπόλυσον αὐτοὺς« καὶ τὰ ἑξῆς· νῦν δὲ μετὰ τὴν θεραπείαν τῶν κωφῶν καὶ τῶν λοιπῶν σπλαγχνίζεται ἐπὶ τὸν ὄχλον τρεῖς ἤδη ἡμέρας προσμένοντα αὐτῷ καὶ μὴ ἔχοντα φαγεῖν. καὶ ἐκεῖ μὲν οἱ μαθηταὶ περὶ τῶν πεντακισχιλίων ἀξιοῦσιν, ἐνθάδε δὲ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ περὶ τῶν τετρακισχιλίων λέγει. κἀκεῖνοι μὲν ὀψίας τρέφονται ἡμέραν αὐτῷ συνδιατρίψαντες, οὗτοι δὲ μαρτυρηθέντες ὅτι αὐτῷ τρεῖς ἡμέρας προσέμειναν μεταλαμβάνουσι τῶν ἄρτων, ἵνα μὴ ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ. κἀκεῖ μὲν »πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας« φασὶν οἱ μαθηταὶ ἔχειν μόνους οὐ πυ-

4 Matth. 15, 32 — 14 Vgl. I. Kor. 2, 13 — 19—68, 24 C[marc] Nr. 5 Or. — **19ff** Vgl. Hier. in Matth. 118 D: *supra legimus »vespere facto . . . desertus est locus« et reliqua. hic discipulis convocatis ipse dominus loquitur: »misereor turbae, quia triduo iam perseverant mecum«* etc. Vgl. auch Hilarius zur Stelle — **20** Matth. 14, 14f — **30** Matth. 14, 17

4 ις̅ M, vgl. Z. 17 χς H 9 ⟨οἵτινες⟩ Diehl | μετ᾽ αὐτὸν M 17 Ὁ] vorher: Περὶ τῶν ἑπτὰ ἄρτων H 19 ταύτης H 20 τῶν] + ἄλλων C[marc] Nr. 5 21 αὐτὸν] αὐτῷ M[a] 25 κἀκεῖ C[marc] Nr. 5 27 κἀκεῖ C[marc] Nr. 5

θομένῳ, ἐνθάδε δὲ πυθομένῳ ἀποκρίνονται περὶ ἑπτὰ ἄρτων καὶ ὀλίγων ἰχθυδίων. κἀκεῖ μὲν κελεύει »τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι« οὐκ ἀναπεσεῖν »ἐπὶ τοῦ χόρτου« (καὶ γὰρ ὁ Λουκᾶς »κατακλίνατε αὐτοὺς« ἀνέγραψε· καὶ ὁ Μᾶρκος »ἐπέταξε« φησὶν »αὐτοῖς πάντας ἀνα|κλῖναι«), ἐνθάδε δὲ 510 οὐ κελεύει ἀλλὰ παραγγέλλει τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν. πάλιν ἐκεῖ μὲν ⟨ταῖς⟩ αὐταῖς λέξεσιν οἱ τρεῖς εὐαγγελισταί φασιν ὅτι »λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν ηὐλόγησεν«, ἐνθάδε δὲ (ὡς ὁ Ματθαῖος καὶ Μᾶρκος ἀνέγραψαν) εὐχαριστήσας ὁ Ἰησοῦς ἔκλασε. κἀκεῖ μὲν »ἐπὶ τοῦ χόρτου« ἀνακλίνονται, ἐνθάδε δὲ ἐπὶ τὴν γῆν ἀναπίπτουσι. ζητήσεις δὲ ἐν τοῖς κατὰ τοὺς τόπους τὸ τοῦ Ἰωάννου παρηλλαγμένον, ὃς ἐπ' ἐκείνης μὲν τῆς πράξεως ἀνέγραψεν ὅτι εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· »ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν« καὶ ὅτι »εὐχαριστήσας ἔδωκε τοῖς ἀνακειμένοις« ἀπὸ τῶν ἄρτων, ταύτης δὲ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐμνημόνευσε.

Προσέχων οὖν τῇ διαφορᾷ τῶν κατὰ τοὺς τόπους ἐπὶ τοῖς ἄρτοις γεγραμμένων, τούτους νομίζω τάγματος εἶναι διαφέροντος παρ' ἐκείνους· διόπερ οὗτοι μὲν ἐν ὄρει τρέφονται ἐκεῖνοι δὲ ἐν ἐρήμῳ τόπῳ, καὶ οὗτοι μὲν τρεῖς παραμείναντες τῷ Ἰησοῦ ἡμέρας ἐκεῖνοι δὲ μίαν, ἧς ἐν τῇ ἑσπέρᾳ ἐτράφησαν. ἔτι δὲ εἰ μὴ ταὐτόν ἐστι τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῆσαι τὸν Ἰησοῦν τῷ ἀπὸ τῶν μαθητῶν ἀκούσαντα πρᾶξαι, ὅρα εἰ μὴ διαφέρουσιν οἱ εὐεργετηθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ αὐτόθεν ἐπὶ τῷ εὐεργετῆσαι θρέψαντος αὐτοὺς***. εἰ δὲ κατὰ τὸν Ἰωάννην κρίθινοι ἦσαν οἱ ἄρτοι, ἀφ' ὧν »ἐπερίσσευσαν« οἱ δώδεκα κόφινοι, οὐδὲν δὲ τοιοῦτον περὶ τούτων λέγεται, πῶς οὐ βελτίους οὗτοι παρὰ τοὺς προτέρους; κἀκείνων μὲν »τοὺς ἀρρώστους ἐθεράπευσεν«, ἐνταῦθα δὲ τοὺς μετὰ τῶν ὄχλων οὐκ ἀρρώστους θεραπεύει, ἀλλὰ τυφλοὺς καὶ χωλοὺς καὶ κωφοὺς καὶ κυλλούς· διὸ καὶ ἐπὶ τούτοις μὲν θαυμάζουσιν οἱ τετρακισχίλιοι, ἐπὶ δὲ τοῖς ἀρρώστοις οὐδὲν τοιοῦτον λέλεκται. κρείττους δέ εἰσιν (οἶμαι) οἱ φαγόντες ἀπὸ τῶν ἑπτὰ εὐχαριστηθέντων ἄρτων τῶν φαγόντων ἀπὸ τῶν πέντε εὐλογηθέντων, καὶ οἱ φαγόντες ἀπὸ τῶν ὀλίγων ἰχθυδίων παρὰ τοὺς φαγόντας ἀπὸ τῶν δύο· τάχα δὲ καὶ οἱ ἀναπεσόντες ἐπὶ τὴν γῆν ⟨παρὰ τοὺς ἀνακλιθέντας »ἐπὶ τοῦ χόρ-

2f Vgl. Matth. 14, 19 — **3** Luc. 9, 14 — **4** Marc. 6, 39 — **6** Matth. 14, 19 Parr. — **9** Vgl. Matth. 14, 19 — **12** Joh. 6, 10 — Joh. 6, 11 — **22f** Vgl. Joh. 6, 9. 13 — **24** Vgl. Matth. 14, 14 — **26ff** Vgl. Matth. 15, 30f — **28—69, 5** Vgl. C^c I, 126, 24 An.: ὅμως ἐπὶ τὸ κρεῖττον κατὰ μικρὸν προέκοπτον

2 οὐκ Kl mit C^{marc} Nr. 5 ἢ M H **5** παραγγέλλει *v* παραγγέλει M H | ἀναπεσεῖν Kl mit C^{marc} Nr. 5 ἀνακλιθῆναι M H **6** ⟨ταῖς⟩ Diehl **10** τοῖς κατοὺς H (sic) **16/17** ἐκείνους *v* ἐκείνοις M ἐκείνου H **22** *** Koe **29** τῶν^2 < H **31** ⟨παρὰ τοὺς ἀνακλιθέντας ἐπὶ τοῦ χόρτου⟩ Hautsch TU, 34, 2^a, 45

του«⟩. καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἀπὸ ὀλιγωτέρων ἄρτων »δώδεκα κοφίνους« καταλείπουσιν, οὗτοι δὲ ἀπὸ πλειόνων ἑπτὰ σπυρίδας, τῷ χωρητικώτεροι εἶναι μειζόνων. καὶ τάχα οὗτοι μὲν ἐπιβαίνουσι πάντων τῶν γηΐνων καὶ ἀναπίπτουσιν ἐπ' αὐτῶν, οἱ δ' »ἐπὶ τοῦ χόρτου« ἐπὶ μόνης τῆς σαρκὸς αὐτῶν· »πᾶσα« γὰρ »σὰρξ χόρτος«. πρόσχες καὶ μετὰ ταῦτα ὅτι τούτους ἀπολῦσαι ὁ Ἰησοῦς νήστεις οὐ θέλει, ἵνα μὴ ἐκλυθῶσιν ὡς κενοὶ τῶν ἄρτων Ἰησοῦ, καὶ ἔτι ἐν τῇ ὁδῷ τυγχάνοντες τῇ ἐπὶ τὰ οἰκεῖα βλαβῶσι. σημείωσαι δὲ εἴ που ἀναγέγραπται ὁ Ἰησοῦς ἀπολελυκέναι, ἵν' ἴδῃς διαφορὰν τῶν μετὰ τὸ τραφῆναι ὑπ' αὐτοῦ ἀπολυθέντων καὶ τῶν ἄλλως ἀπολυθέντων· παρά|δειγμα δὲ ἄλλως ἀπολυθέντος τὸ »γύναι, ἀπο- 511
λέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου«. πρὸς δὲ τούτοις οἱ μὲν ἀεὶ συνόντες τῷ Ἰησοῦ μαθηταὶ οὐκ ἀπολύονται ἀπ' αὐτοῦ, οἱ δὲ ὄχλοι φαγόντες ἀπολύονται. καθὰ πάλιν οἱ μαθηταὶ μηδὲν μέγα φρονοῦντες περὶ τῆς Χαναναίας φασίν· »ἀπόλυσον αὐτήν, ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν«. ὁ δὲ σωτὴρ οὐδαμῶς αὐτὴν ἀπολύων φαίνεται· εἰπὼν γὰρ αὐτῇ· »ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις« ἰάσατο μὲν τὴν θυγατέρα αὐτῆς »ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης«, οὐ μέντοι γέγραπται ὅτι ἀπέλυσεν αὐτήν. τοσαῦτα καὶ εἰς τὸ ἐκκείμενον ῥητὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐξετάσαι καὶ ἰδεῖν δεδυνήμεθα.

Τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον ⟨εὐαγγέλιον⟩ ἐξηγητικῶν Ὠριγένους τόμος ιβ'.

1. *Καὶ προσελθόντες Σαδδουκαῖοι καὶ Φαρισαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτων αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς* (16, 1 [—4]).

Οἱ πρὸς ἀλλήλους διαφωνοῦντες περὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων δογμάτων Σαδδουκαῖοι καὶ Φαρισαῖοι — πρεσβεύουσι γὰρ οἱ μὲν Φαρισαῖοι τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ἐλπίζοντες εἶναί τινα μέλλοντα αἰῶνα, οἱ δὲ Σαδδουκαῖοι οὐδὲν ἴσασι μετὰ τὸν βίον τοῦτον ἀνθρώπῳ ἀποκείμενον, ἤτοι ὡς ἐπ' ἀρετὴν προκόψαντι ἢ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιτηδεύσαντι ἐξελ-

1 Vgl. Matth. 14, 20 — **4** Vgl. Matth. 14, 19 — **5** Jes. 40, 6 — **10** Luc. 13, 12 — **14** Matth. 15, 23 — **15ff** Matth. 15, 28 — **22—71, 10** Vgl. C[marc] Nr. 6 Or. Vgl. *Π* 180 app. An.

8 *βλαβώση* H[a] 17/18 *ἐκκείμενον* Kl *ἐγκείμενον* M H | ⟨*εὐαγγέλιον*⟩ *ϱ* 19 *Καὶ*] vorher: *Περὶ τῶν ἐπερωτησάντων σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς* H i. m.

θεῖν τῶν τῆς κακίας ὅρων — οὗτοι, ἵνα πειράσωσι τὸν Ἰησοῦν, ὁμονοοῦσιν. ὅμοιον δέ ⟨τι⟩ τούτων γεγένηται, ὡς ὁ Λουκᾶς ἀνέγραψε, πρὸς Ἡρώδην καὶ Πιλᾶτον γενομένους ἀλλήλοις φίλους, ἵνα τὸν Ἰησοῦν ἀποκτείνωσι· τάχα γὰρ ἡ μὲν πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν μάχη ἐποίησεν ἂν τὸν μὲν Ἡρώδην μὴ εἰς χάριν τοῦ λέγοντος λαοῦ »σταύρου σταύρου αὐτὸν« ἀξιοῦν αὐτὸν ἀναιρεθῆναι, τὸν δὲ Πιλᾶτον ῥοπήν τινα ἔχοντα τὴν ὑπὲρ τοῦ ⟨ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν⟩ μὴ ἂν αὐτὸν καταδεδικάσθαι, συμβαλλομένης τῆς πρὸς Ἡρώδην ἔχθρας τῇ πρὸς τὸ ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν προϋπαρχούσῃ | ῥοπῇ. ἡ δὲ νομιζομένη φιλία τὸν Ἡρώδην ἰσχυρότερον πρὸς 512 *τὴν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀξίωσιν πεποίηκε παρὰ Πιλᾶτον, βουλόμενον τάχα καὶ διὰ τὴν νεαρὰν φιλίαν κεχαρισμένον τι τῷ Ἡρώδῃ καὶ παντὶ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει ποιῆσαι. πολλάκις δὲ καὶ νῦν ὁρᾶν ἔστιν ἐν τῷ βίῳ καὶ τοὺς διαφωνότατα δόγματα εἴτε ἐν τῇ Ἑλλήνων φιλοσοφίᾳ εἴτε καὶ ἐν ἄλλοις λόγοις ἔχοντας ὁμονοεῖν δοκοῦντας, ἵνα χλευάζωσι καὶ προσπολεμῶσι τῷ ἐν τοῖς μαθηταῖς Ἰησοῦ Χριστῷ. ἀπὸ τούτων δ' (οἶμαι) ἔστι διαβῆναι τῷ λόγῳ ἐπὶ τὸ ἰδεῖν, ὅτι μήποτε καὶ τῶν ἀντικειμένων ἐνεργειῶν διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλας ἐχουσῶν, ὡς Φαραὼ πρὸς Ναβουχοδονόσορ καὶ Θαραθὰ βασιλέως Αἰθιόπων πρὸς Σεναχηρεὶμ βασιλέα Ἀσσυρίων, γίνεταί ποτε συμφωνία κατὰ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, οὕτως τάχα καὶ »παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό«, οὐδαμῶς πρότερον ἀλλήλοις ὁμονοοῦντες, ἵνα σκοπήσαντες »κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ« »τὸν κύριον τῆς δόξης« ἀποκτείνωσιν.*

2. *Ἐπὶ ταῦτα δὲ τῷ λόγῳ ἐληλύθαμεν διὰ τοὺς ἅμα προσελθόντας τῷ Ἰησοῦ Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους, τοὺς ἐν τοῖς περὶ ἀναστάσεως διαφωνοῦντας, καὶ οἱονεὶ συμφωνήσαντας διὰ τὸ πειράσαι τὸν σωτῆρα ἡμῶν καὶ ἐπερωτῆσαι αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς. οὐ γὰρ ἀρκούμενοι τοῖς ἐν ταῖς ἰάσεσι πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας »ἐν τῷ λαῷ« τεραστίοις καὶ τοῖς ἄλλοις παραδόξοις, ἃ ἐν γνώσει πολλῶν πεποιήκει ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ἠβούλοντο αὐτὸν ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς καὶ ἐξ οὐρανοῦ σημεῖον. καὶ στοχάζομαι ὅτι ὑπενόουν μὲν τὰ ἐπὶ*

2 Vgl. Luc. 23, 12 — 5 Luc. 23, 21 — **12ff** Vgl. Orig. comm. in Matth. 21, 46 (Lomm. 4, 119): *καὶ πάντες δὲ οἱ πρεσβύτεροι τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας λόγοι Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἀπολέσαι θέλουσι τὸν Ἰησοῦν*, vgl. Harnack TU. 42, 4, 89 — **17** Vgl. IV. Regn. 24, 7 — **18** Vgl. IV. Regn. 19, 8f — **19ff** Psal. 2, 2 — **22** Vgl. I. Kor. 2, 8 — **28** Vgl. Matth. 4, 23 — **30—71, 10** Vgl. *Π* 179, 10ff An.

2 ⟨*τι*⟩ Koe **3** *γινομένους* M **3/4** *ἀποκτείνωσιν* H **6** *ἀξιοῦν αὐτὸν* M H[c] *ἀξιοῦντος* H[a] **7** ⟨*ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν*⟩ Koe, eine Lücke vermutete schon Hu **10** *παρὰ* Koe *πρὸς* M H **16** *μήποτε*] *τάχα* C[marc] Nr. 6 *Π*

γῆς σημεῖα, ὡς δυνάμενα καὶ μὴ ἐκ θεοῦ εἶναι (οὐκ ὤκνησαν γοῦν λέγειν ὅτι »ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια« ὁ Ἰησοῦς), ἐδόκει δ' αὐτοῖς μὴ δύνασθαι ἐξ οὐρανοῦ σημεῖον ἀπὸ Βεελζεβοὺλ ἤ τινος πονηρᾶς γίνεσθαι δυνάμεως. ἡμάρτανον δὲ περὶ ἀμφοτέρων, τῶν τε ἐπὶ γῆς καὶ τῶν ἐξ οὐρανοῦ σημείων, μὴ δόκιμοι τραπεζῖται μηδὲ ἐπιστάμενοι | διακρίνειν πνεύματα ἐνεργοῦντα, ποῖα μὲν ἀπὸ τοῦ θεοῦ 513 ἐστι ποῖα δὲ ἀφεστηκότα αὐτοῦ. καὶ ἐχρῆν αὐτοὺς εἰδέναι ὅτι καὶ τὰ πολλὰ τῶν ἐπὶ Μωσέως κατὰ τῆς Αἰγύπτου τεραστίων, οὐκ ὄντα ἐξ οὐρανοῦ, σαφῶς ἦν τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ πεσὸν »πῦρ ἐξ οὐρανοῦ« ἐπὶ τὰ πρόβατα τοῦ Ἰὼβ οὐκ ἦν ἀπὸ τοῦ θεοῦ· τοῦ αὐτοῦ γὰρ ἐκεῖνο τὸ πῦρ ἦν, οὗ ἦσαν καὶ »οἱ αἰχμαλωτεύσαντες« καὶ οἱ ποιήσαντες »τρεῖς ἀρχὰς« ἱππέων κατὰ τῶν κτηνῶν τοῦ Ἰώβ. οἶμαι δ' ὅτι καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, ὡς δυναμένων σημείων δειχθῆναι καὶ ἀπὸ γῆς καὶ ἀπὸ οὐρανοῦ (ἀληθῶν μὲν ἐκ θεοῦ, »ἐν πάσῃ« δὲ »δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους« ἀπὸ τοῦ πονηροῦ) λέλεκται τῷ Ἀχάζ· »αἴτησον σεαυτῷ σημεῖον παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος«· εἰ γὰρ μὴ ἦν σημεῖα καὶ οὐ »παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ« τινα τῶν εἰς βάθος καὶ τῶν εἰς ὕψος, οὐκ ἂν ἐλέλεκτο τὸ »αἴτησον σεαυτῷ σημεῖον παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος«. εὖ οἶδα δὲ ὅτι δόξει τινὶ βίαιον εἶναι τὸ τοιοῦτον τῆς περὶ τοῦ »αἴτησον σεαυτῷ σημεῖον παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ σου« ἐκδοχῆς· ἀλλὰ ἐπίστησον τῷ εἰρημένῳ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ περὶ τοῦ ἀνθρώπου »τῆς ἁμαρτίας«, τοῦ υἱοῦ »τῆς ἀπωλείας«, ὅτι »ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους καὶ πάσῃ ἀπάτῃ ἀδικίας τοῖς ἀπολλυμένοις« ἐκεῖνος ἐπιφανεῖται, μιμούμενος πάντα τέρατα τὰ τῆς ἀληθείας. καὶ ὥσπερ οἱ τῶν Αἰγυπτίων ἐπαοιδοὶ καὶ φαρμακοί, ὡς ἐλάττους τοῦ ἀνθρώπου »τῆς ἁμαρτίας« καὶ τοῦ υἱοῦ »τῆς ἀπωλείας«, δυνάμεις τινὰς ἐμιμήσαντο καὶ σημεῖα καὶ τέρατα τῆς ἀληθείας, ποιοῦντες τὰ τοῦ ψεύδους εἰς τὸ μὴ πιστεύεσθαι τὰ ἀληθῆ, οὕτως οἶμαι τὸν ἄνθρωπον τῆς ἁμαρτίας τὰ *** σημεῖα μιμήσασθαι καὶ τὰς δυνάμεις.

Τάχα δὲ καὶ ταῦτα ὑφορώμενοι διὰ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας οἱ Φαρισαῖοι (ζητῶ δ' εἰ καὶ Σαδδουκαῖοι) πειράζοντες ἐπηρώτων σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς τὸν Ἰησοῦν. εἰ δὲ μὴ τοῦτο λέγοιμεν αὐτοὺς ὑπονενοηκέναι, τί φήσομεν αὐτοὺς πεπονθέναι πρὸς

2 Matth. 9, 34; 12, 24 — 5 Vgl. zum Vorkommen dieses Agraphons bei Origenes: Harnack TU. 42, 4, 40 — 6 Vgl. I. Kor. 12, 10 — 7 Vgl. I. Joh. 4, 1 — 8 Vgl. Job 1, 16 — 10 Vgl. Job 1, 15. 17 — 13 II. Thess. 2, 9 — 15 ff. 19 Jes. 7, 11 — 21 f. 25 Vgl. II. Thess. 2, 3 — 21 II. Thess. 2, 9 f — 24 Vgl. Ex. 7, 11

1 γοῦν] δὲ M 4 τινος + ἄλλης ϱ 7 ἀφεστηκότων Koe 8 κατ' Αἴγυπτον C^marc Nr. 6 Π 10 τοῦ¹ < M 20 σου < H 28 Lücke Kl, l. etwa ⟨τῆς ἀληθείας πάντα⟩ | μιμήσασθαι M i. m. H ποιῆσαι M i. t.

τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γινόμενα τεράστια ἀτέγκτους μένοντας καὶ μὴ δυσωπουμένους τῶν γινομένων τὰ παράδοξα; ἐὰν δέ τις ὑπολαμβάνῃ ἀπολογίας ἡμᾶς ἀφορμὰς δεδωκέναι τοῖς Φαρισαίοις καὶ Σαδδουκαίοις, ὅπου μὲν »ἐν Βεελζεβοὺλ« φάσκουσιν ἐκβεβλῆσθαι ὑπὸ Ἰησοῦ τὰ δαιμόνια, ὅπου δὲ ἐπερωτῶσι μετὰ τοῦ πειράζειν τὸν Ἰησοῦν περὶ σημείου οὐρανίου, ἴστω ὅτι ὑπὸ μὲν πιθανότητός φαμεν αὐτοὺς | περιεσπᾶσθαι πρὸς τὸ μὴ πιστεῦσαι 514 τοῖς τοῦ Ἰησοῦ παραδόξοις, οὐ μὴν ὥστε καὶ συγγνωστοὺς εἶναι μὴ ἐνορῶντας τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις πληρουμένοις ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ Ἰησοῦ, ἃς οὐδαμῶς πονηρὰ δύναμις μιμήσασθαι οἵα τε ἦν. ψυχὴν γὰρ ἐξελθοῦσαν ἐπιστρέψαι, ὥστε ἤδη ὄζοντα καὶ τετάρτην ἡμέραν ἄγοντα ἀπὸ τῶν μνημείων ἐξελθεῖν, οὐδενὸς ἦν ἢ τοῦ ἀκούσαντος ἀπὸ τοῦ πατρός· »ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν«. ἀλλὰ καὶ ἀνέμοις κελεῦσαι καὶ ὁρμὴν θαλάσσης λόγῳ παῦσαι, οὐδενὸς ἄλλου ἦν ἢ ἐκείνου, »δι' οὗ τὰ πάντα« καὶ αὐτὴ ἡ θάλασσα καὶ οἱ ἄνεμοι γεγόνασιν. ἔτι δὲ καὶ ἡ διδασκαλία ἐπὶ τὴν ἀγάπην τοῦ κτίσαντος προ[σ]καλουμένη συνᾳδόντως νόμῳ καὶ προφήταις καὶ τὰς ὁρμὰς καταστέλλουσα καὶ τὰ ἤθη κατ' εὐσέβειαν μορφοῦσα, τί ἄλλο ἐδήλου τοῖς ὁρᾶν δυναμένοις ἢ ὅτι »ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς« ἦν ὁ τὰ τοσαῦτα ἐργαζόμενος; ἐφ' οἷς εἶπε καὶ τοῖς μαθηταῖς τοῦ Ἰωάννου· »πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ὅσα εἴδετε καὶ ἠκούσατε· τυφλοὶ ἀναβλέπουσι« καὶ τὰ ἑξῆς.

3. Μετὰ ταῦτα κατανοήσωμεν τίνα τρόπον, ἐπερωτηθεὶς περὶ σημείου ἑνός, ἵν' ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδείξῃ τοῖς ἐπερωτήσασι Φαρισαίοις καὶ Σαδδουκαίοις, ἀποκρίνεται καὶ λέγει· γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου, ὅτε καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε. τὸ σημεῖον δὲ ἄρα τοῦ Ἰωνᾶ κατὰ τὴν ἐρώτησιν αὐτῶν οὐχ ἁπλῶς σημεῖον ἦν, ἀλλὰ καὶ ἐξ οὐρανοῦ· ὥστε αὐτὸν καὶ τοῖς πειράζουσι καὶ ἐπιζητοῦσι σημεῖον ἐξ οὐρανοῦ οὐδὲν ἧττον κατὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα δεδωκέναι τὸ σημεῖον. εἰ γὰρ ὡς Ἰωνᾶς ἐποίησεν »ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς« καὶ μετὰ τοῦτο ἀνέστη ἀπ' αὐτῆς, πόθεν ἂν λέγοιμεν τὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ γεγονέναι σημεῖον ἢ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ; καὶ μάλιστα ἐπεὶ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους

4f Vgl. Matth. 12, 24 — **10f** Vgl. Joh. 11, 39 — **11** Gen. 1, 26 — **12ff** Vgl. Matth. 8, 26 — **14** I. Kor. 8, 6 — **14—16** Vgl. Matth. 23, 37—40 — **17** Vgl. Matth. 14, 33 — **19** Matth. 11, 4 — **30ff** Vgl. *Π* 181, 6ff An. — **30f** Matth. 12, 40 — **33f** Vgl. Luc. 23, 43

2 *γιγνομένων* M^c H | *ὑπολαμβάνει* M **6** *πειθανότητος* H **10** *ἤδη* + ⟨*τὸν*⟩ Koe **15** *προ[σ]καλουμένη* Kl **28** *ἐπιζητοῦσι*] *καὶ αἰτοῦσι* M **29** *ἑαυτοῦ* H

γέγονεν ἅμα τῷ εὐεργετουμένῳ λῃστῇ εἰς τὸν παράδεισον τοῦ θεοῦ, μετὰ τοῦτο (οἶμαι) καταβαίνων εἰς ᾅδου πρὸς τοὺς νεκροὺς ὡς »ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος«. καὶ δοκεῖ μοι συνάπτειν τὸ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ σημεῖον ὁ σωτὴρ τῷ λόγῳ τοῦ κατὰ τὸν Ἰωνᾶν σημείου, λέγων οὐχ ὅμοιον ἐκείνῳ μόνον δίδοσθαι σημεῖον ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἐκεῖνο. πρόσχες γὰρ τῷ καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. οὐκοῦν ἐκεῖνο τοῦτο ἦν τῷ ἐκεῖνο τούτου δηλωτικὸν γεγονέναι, ἵνα ἡ ἐκείνου λύσις τοῦ σημείου ἀσάφειαν αὐτόθεν ἔχοντος τὸ παθεῖν ᾖ τὸν σωτῆρα καὶ »ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ | τρεῖς 515 *νύκτας« πεποιηκέναι. ἅμα δὲ καὶ καθολικόν τι μανθάνομεν ὅτι, εἴπερ τὸ σημεῖον σημαίνει τι, ἕκαστον τῶν ἀναγεγραμμένων σημείων (εἴτε ὡς ἐν γενομένῃ ἱστορίᾳ εἴτε ὡς ⟨ἐν⟩ ἐντολῇ) δηλωτικόν τινός ἐστιν ὕστερον πληρουμένου· οἷον τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ, ἐξιόντος μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς κοιλίας »τοῦ κήτους«, τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἦν ἀναστάσεως μετὰ »τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας« ἀνισταμένου ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἡ περιτομὴ λεγομένη »σημεῖον« τῆς παρὰ τῷ Παύλῳ δηλουμένης ἐν τῷ· »ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή«. ζήτει δὲ καὶ σὺ πᾶν τὸ ἐν τοῖς παλαιοῖς γράμμασι σημεῖον τίνος ἐν τῇ καινῇ γρα⟨φῇ τύπος πράγ⟩ματός ἐστι, καὶ τὸ ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ ὀνομασθὲν σημεῖον τίνος ἐστὶν ἢ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι δηλωτικὸν ἢ καὶ ἐν ταῖς ὕστερον γενεαῖς μετὰ τὸ γεγονέναι τὸ σημεῖον.*

4. *Καὶ πονηρὰν μὲν εἶπεν αὐτοὺς γενεὰν διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ ποιότητα εἰς αὐτοὺς ἐγγενομένην (ἔστι δὲ ἡ πονηρία ἑκούσιος κακοποιία), μοιχαλίδα δὲ διὰ τοῦτο, ἐπεὶ τὸν τροπικῶς λεγόμενον ἄνδρα, τῆς ἀληθείας λόγον ἢ νόμον, καταλιπόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι ἐμοιχεύθησαν ὑπὸ τοῦ ψεύδους καὶ τοῦ νόμου »τῆς ἁμαρτίας«. εἰ γὰρ δύο εἰσὶ νόμοι, ὅ τε »ἐν τοῖς μέλεσιν« ἡμῶν ἀντιστρατευόμενος »τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς« καὶ ὁ »τοῦ νοός«, λεκτέον ὅτι ὁ μὲν »τοῦ νοὸς« (τουτέστιν ὁ »πνευματικὸς«) ἀνήρ ἐστι, πρὸς ὃν ἡρμόσθη ἀπὸ θεοῦ γυνὴ (ἡ ψυχὴ) ἀνδρὶ (»τῷ νόμῳ«) κατὰ τὸ γεγραμμένον »παρὰ δὲ θεοῦ ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνή«, ὁ δὲ ἄλλος μοιχός ἐστι τῆς ὑποτασσομένης αὐτῷ ψυχῆς καὶ δι᾽ αὐτὸν μοιχα-*

2 Psal. 87, 6 — **9** Matth. 12, 40 — **13 ff** Vgl. Matth. 12, 40 — **16** Vgl. Röm. 4, 11 — Phil. 3, 3 — **23 f** Vgl. Eph. 1, 13 — **25** Vgl. Röm. 7, 23 — **26 ff** Röm. 7, 23 — **27** Vgl. Röm. 7, 14 — **28** Vgl. Röm. 7, 2 — **29** Prov. 19, 11

1 *γέγονεν ἅμα τῷ* Kl mit *Π* *γεγονέναι σημεῖον* M H | *παράδεισον* + *εἰσελθεῖν* *ρ* **2** *πρὸς* s. l. H^{c} **4** *ἐκείνω* M $H^{c.r.}$ *ἐκεῖνο* H^{a} **5** *μόνω* H **8** *λύσης* H **12** *⟨ἐν⟩* *λ* | *ἐντολῆς* M **14** *κήτους«, ⟨σημεῖον⟩* Koe | *ἡμῶν* < M **17** *τὸ*] *τῶ* H **18** *γρα⟨φῇ τύπος πράγ⟩ματός* Kl *γράμματος* M H^{a}, i. m. *γραφῇ* $H^{c.r.}$ **22** *πιότητα* M **26** *ὅ τε*] *οὔτε* M

λίδος χρηματιζούσης. ὅτι δὲ ὁ νόμος ἀνὴρ τῆς ψυχῆς ἐστι, σαφῶς ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ὁ Παῦλος παριστᾷ λέγων ὅτι »ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ· ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ« καὶ τὰ ἑξῆς. πρόσχες γὰρ ἐν τούτοις ὅτι »ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ (ὁ νόμος ὡς ἀνὴρ γυναικός)· ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ (ἡ ὑπὸ τὸν νόμον ψυχὴ) τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται (ὄντι) νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ (ὁ νόμος) κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου (ὅς ἐστιν ἀνήρ)«. ἀποθνῄσκει δὲ ὁ νόμος τῷ ἀναβάντι ἐπὶ τὴν μακαριότητα καὶ μηκέτι ὑπὸ νόμον πολιτευομένῳ, ἀλλ᾽ ὡς ὁ Χριστὸς πράττοντι, ὃς εἰ καὶ γέγονεν »ὑπὸ νόμον« διὰ τοὺς ὑπὸ νόμον, »ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσῃ«, οὔτε ἔμεινεν ὑπὸ νόμον οὔτε ἀφῆκεν ὑπὸ νόμον τοὺς ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐλευθερωθέντας· ἀνήγαγε γὰρ αὐτοὺς ἅμα ἑαυτῷ ἐπὶ τὴν ὑπὲρ τὸν νόμον θείαν πολιτείαν, τὸν περιέχοντα (ὡς πρὸς τοὺς ἀτελε|στέρους καὶ ἔτι 516 ἁμαρτάνοντας) θυσίας περὶ ἀφέσεως ἁμαρτημάτων. ὁ οὖν ἀναμάρτητος καὶ μηκέτι δεόμενος τῶν νομικῶν θυσιῶν ὑπερβέβηκε τελειωθεὶς τάχα καὶ τὸν πνευματικὸν νόμον, καὶ γέγονεν ἐν τῷ ὑπὲρ αὐτὸν λόγῳ, ὅστις τοῖς μὲν ἐν σαρκὶ ζῶσι »σὰρξ« ἐγεγόνει, τοῖς δὲ μηδαμῶς ἔτι »κατὰ σάρκα« στρατευομένοις, ὡς ἦν »ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν«, θεὸς λόγος ὤν, θεωρεῖται καὶ ἀποκαλύπτει τὸν πατέρα. τρία τοίνυν κατὰ τὸν τόπον νοητέον, γυναῖκα ὕπανδρον ὑπὸ ἄνδρα τὸν νόμον, καὶ γυναῖκα μοιχαλίδα »ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς« νόμου »γινομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ«, τῷ νόμῳ τῆς σαρκός, τὴν ψυχήν, καὶ γυναῖκα τῷ ἀδελφῷ τοῦ τεθνηκότος ἀνδρὸς γαμουμένην, τῷ ζῶντι καὶ μὴ ἀποθνῄσκοντι λόγῳ, ὃς »ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν οὐκέτι ἀποθνῄσκει, θάνατος« γὰρ »αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει«.

Καὶ ταῦτα διὰ τὸ »ἐὰν ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρὸς« καὶ διὰ τὸ »ἄρ᾽ οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ« καὶ διὰ τὸ »ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ«. αὐτὸ δὲ τὸ »ἄρ᾽ οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει« παρειλήφαμεν βουλόμενοι σαφῶς παραστῆσαι, διὰ τί τοῖς πειράζουσι Φαρισαίοις καὶ Σαδδουκαίοις καὶ ἐπιζητοῦσι σημεῖον ἐξ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς

2. 4ff Röm. 7, 1f — **10f** Vgl. I. Kor. 9, 20 — **13f** Vgl. Hebr. 5, 1 — **16** Vgl. Röm. 7, 14 — **17** Vgl. Gal. 2, 20; Phil. 1, 22 — Vgl. Joh. 1, 14 — Vgl. II. Kor. 10, 3 — **18** Vgl. Joh. 1, 2 — **19ff** Vgl. Röm. 7, 1—3 — **23** Röm. 6, 9 — **25** Röm. 7, 2 — **25. 27. 28** Röm. 7, 3

4 *κυριεύῃ* H **7** *ὁ*¹ < M **8** *ἐπὶ*] *ὑπὸ* M **9** *πράττοντι* Kl *πράττων* MH **18** *ὡς* ϱ *ὃς* MH | *τὸν* < H **19** *νοητέον* Kl *νομιστέον* MH **21** *τὴν ψυχὴν* M^c *τῇ ψυχῇ* M^a H^a, i. m. *οἶμαι τὴν ψυχήν* H^c **25** *ἐὰν*] + ⟨*δὲ*⟩ λ **26** *χρηματίσει ἐὰν* υ *χρηματίσειεν ἂν* MH

εἶπεν οὐ μόνον τὸ γενεὰ πονηρά, ἀλλὰ καὶ μοιχαλίς. γενικῶς μὲν οὖν ὁ ἐν τοῖς μέλεσι νόμος ὁ ἀντιστρατευόμενος »τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς« ὡς μοιχὸς ἀνὴρ μοιχός ἐστι τῆς ψυχῆς· ἤδη δὲ καὶ πᾶσα δύναμις ἀντικειμένη, ἐπικρατοῦσα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀναμιγνυμένη αὐτῇ, μοιχός ἐστιν αὐτῆς, νυμφίον ἐχούσης ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτῇ δοθέντα τὸν λόγον. μετὰ ταῦτα γέγραπται ὅτι καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθεν· πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλεν ὁ νυμφίος λόγος καταλιπεῖν τὴν μοιχαλίδα γενεὰν καὶ ἀπιέναι ἀπ᾽ αὐτῆς; εἴποις δ᾽ ἂν ὅτι τὴν Ἰουδαίων συναγωγὴν ὡς μοιχαλίδα καταλιπὼν ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ἀπελήλυθεν ἀπ᾽ αὐτῆς, καὶ ἔλαβε »γυναῖκα πορνείας« τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν· ἐπεὶ ἐκεῖνοι μὲν ὄντες »πόλις πιστὴ Σιὼν« γεγόνασι πόρνοι, οὗτοι δὲ ὡς ἡ Ῥαὰβ ἡ πόρνη τοὺς τοῦ Ἰησοῦ κατασκόπους ὑποδεξαμένη διεσώθη πανοικί, μετὰ τοῦτο μηκέτι πορνεύουσα, ἀλλὰ | ἐλθοῦσα παρὰ τοὺς 517 τοῦ Ἰησοῦ πόδας καὶ βρέχουσα αὐτοὺς τοῖς τῆς μετανοίας δάκρυσι καὶ ἀλείφουσα τῇ τῆς ἁγίας πολιτείας τῶν μύρων εὐωδίᾳ, δι᾽ ἣν Σίμωνι τῷ λεπρῷ (τῷ προτέρῳ λαῷ) ὀνειδίζων ἔλεγεν ὅσα γέγραπται.

5. Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν (16, 5 [—12]).

Ἐπεὶ μὴ χρήσιμοι ἦσαν οἱ ἄρτοι οἱ πρὸ τοῦ πέραν τοῖς ἐλθοῦσι μαθηταῖς εἰς τὸ πέραν (ἄλλων γὰρ ἔχρῃζον πρὸ τοῦ πέραν καὶ ἄλλων ἐδέοντο εἰς τὸ πέραν), διὰ τοῦτο ἀμελήσαντες τοῦ ἐπάγεσθαι ἀπιόντες εἰς τὸ πέραν ἄρτους, ἐπελάθοντο αὐτοὺς σὺν ἑαυτοῖς λαβεῖν. εἰς τὸ πέραν δὲ γεγόνασι μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ οἱ διαβάντες ἀπὸ τῶν σωματικῶν ἐπὶ τὰ πνευματικὰ καὶ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ νοητά. καὶ τάχα ἵνα ἀποστρέψηται τοὺς (διὰ τοῦ ἐφθακέναι εἰς τὸ πέραν) ἀρξαμένους πνεύματι τοῦ παλινδρομεῖν ἐπὶ τὰ σάρκινα, εἶπε τοῖς εἰς τὸ πέραν ὁ Ἰησοῦς· ὁρᾶτε καὶ προσέχετε. ἦν γάρ τι φύραμα διδασκαλίας καὶ ζύμης ἀληθῶς παλαιᾶς, τῆς κατὰ τὸ ψιλὸν γράμμα καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀπηλλαγμένης τῶν ἀπὸ κακίας, ὅπερ παρεῖχον Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι ἀφ᾽ ἧς οὐ βούλεται Ἰησοῦς ἐσθίειν ἔτι τοὺς ἰδίους μαθητὰς ποιήσας αὐτοῖς »νέον« καὶ πνευματικὸν »φύραμα«, ἑαυτὸν παρασχὼν (τοῖς ἀποστᾶσι τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων καὶ προσεληλυθόσιν αὐτῷ) ἄρτον ζῶντα ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκότα καὶ ζωὴν διδόντα »τῷ κόσμῳ«. ἐπεὶ δὲ ὁδός ἐστι τῷ μηκέτι χρησομένῳ ζύμῃ

1f Vgl. Röm. 7, 23 — **9** Vgl. Hos. 1, 2 — **10** Vgl. Jes. 1, 21 — **11** Vgl. Jos. 6, 25 — **13f** Vgl. Luc. 7, 38; Joh. 12, 3 — **15** Vgl. Luc. 7, 40ff (vgl. Matth. 26, 6 Par.) — **19—78, 10** Vgl. *Π* 182, 14ff. An. — **24f** Vgl. Gal. 3, 3 — **27ff** Vgl. I. Kor. 5, 7f — **30** Vgl. I. Kor. 5, 7 — **31ff** Vgl. Joh. 6, 51. 33 — **33—79, 3** Vgl. C[marc] Nr. 7.

1 γενικὸς M **4** αὔτη H **7** ἀπιέναι Kl, vgl. S. 1, 6 ἀπεῖναι MH **16** Καὶ] vorher: Περὶ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων H **24** τοῦ] το M **25** τοῦ < M

καὶ φυράματι καὶ διδασκαλίᾳ Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων πρότερον μὲν τὸ θεωρεῖν δεύτερον δὲ τὸ προσέχειν, ἵνα μήποτε ἐκ τοῦ μὴ βλέπειν καὶ ἐξ ἀπροσεξίας μεταλάβῃ τις τῆς ἀπηγορευμένης ζύμης ἐκείνων, διὰ τοῦτο πρῶτον τὸ ὁρᾶτε λέγει τοῖς μαθηταῖς καὶ δεύτερον τὸ | προσέχετε. 518 *διορατικῶν οὖν ἐστι καὶ προσεκτικῶν χωρίζειν τὴν ζύμην τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων καὶ πᾶσαν οὐκ ἀζύμων »εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας« τροφὴν ἀπὸ τοῦ ζῶντος ἄρτου καὶ ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκότος, ἵνα τὰ μὲν τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων μὴ προσίηται τὸν δὲ ζῶντα καὶ ἀληθινὸν ἄρτον ἐσθίων τις ῥωσθῇ τὴν ψυχήν.*

Καὶ τὸ ῥητὸν δὲ εὐκαίρως ἂν προσφέροιμεν τοῖς μετὰ τοῦ Χριστιανίζειν αἱρουμένοις τὸ σωματικῶς Ἰουδαΐζειν· οὗτοι γὰρ οὐχ ὁρῶσιν οὐδὲ προσέχουσιν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων, ἀλλὰ παρὰ τὸ βούλημα τοῦ ἀπαγορεύσαντος αὐτὴν Ἰησοῦ τὸν Φαρισαίων ἄρτον ἐσθίουσι. καὶ πάντες δ' (οἶμαι) ὅσοι οὐ βούλονται φρονεῖν ὅτι »ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν« καὶ »σκιὰν« ἔχει »τῶν μελλόντων ἀγαθῶν« καὶ »σκιά ἐστι τῶν μελλόντων«, οὐδὲ ζητοῦσι τίνος μέλλοντος ἀγαθοῦ ἐστι σκιὰ ἕκαστος τῶν νόμων, οὐχ ὁρῶσιν οὐδὲ προσέχουσιν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, οἱ δὲ καὶ τὴν τῶν νεκρῶν ἀθετοῦντες ἀνάστασιν οὐ φυλάττονται ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Σαδδουκαίων, καὶ πολλοί γε ἐν τοῖς ἑτεροδόξοις διὰ τὴν περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἀπιστίαν εἰσὶν οἱ ἐμφυρόμενοι τῇ τῶν Σαδδουκαίων ζύμῃ. ταῦτα δὴ λέγοντος τοῦ Ἰησοῦ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς οὐ γεγωνὸς λέγοντες οἱ μαθηταί, ἀλλ' ἐν ταῖς καρδίαις ἑαυτῶν· ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν. καὶ οἱονεὶ τοιαῦτα ἦν ἃ ἔλεγον· εἰ μὲν εἴχομεν ἄρτους, οὐκ ἂν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων εἰλήφειμεν· ἐπεὶ δὲ ἀπορίᾳ ἄρτων κινδυνεύομεν ἀπὸ τῆς ἐκείνων ζύμης λαβεῖν, οὐ βούλεται δ' ἡμᾶς ὁ σωτὴρ παλινδρομεῖν ἐπὶ τὴν ἐκείνων διδασκαλίαν, διὰ τοῦτο ἡμῖν εἶπε τὸ ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων. καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνοι διελογίζοντο· ὁ δὲ βλέπων Ἰησοῦς τὰ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν καὶ ἀκούων τῶν ἐν αὐταῖς λόγων, ὡς τῶν καρδιῶν ἐπίσκοπος ἀληθής, ἐπιπλήσσει αὐτοῖς ὡς οὐ νοοῦσιν οὐδὲ μεμνημένοις ἄρτων, ὧν παρ' αὐτοῦ εἰλήφασι, δι' οὓς καὶ ἐν ἀπορίᾳ δοκοῦντες εἶναι ἄρτων οὐκ ἔχρῃζον τῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ζύμης.

5 Vgl. oben S. 62, 15f — **6** Vgl. I. Kor. 5, 8 — **7. 9** Vgl. Joh. 6, 51. 33 — **14** Röm. 7, 14 — **15** Hebr. 10, 1 — **16** Kol. 2, 17 — **18** Vgl. I. Kor. 15, 12ff — **30** Vgl. I. Pet. 2, 25? Act. 15, 8?

2 *τό*[1]] *τῶ* H 3 *μεταλάβης ἐκ τῆς* M 6 *σαδδουκαίων καὶ φαρισαίων* H 9 *ἄρτων* H 23 *ἑαυτὸν* M 27 *τῇ . . . διδασκαλίᾳ* Hª 33 *τῆς*] *τοῖς* H

6. Εἶτα σαφηνίζων καὶ γυμνότερον παριστὰς (τοῖς περιελκομένοις διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἄρτου καὶ ζύμης) ὅτι μὴ περὶ αἰσθητοῦ ἔλεγεν αὐτοῖς ἄρτου, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ζύμης, ἐπιφέρει τὸ πῶς οὐ νοεῖτε, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν; προσέχετε δὲ ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων. καίτοι μηδὲ γυμνώσαντος αὐτοῦ τὴν ἑρμηνείαν ἀλλ' ἔτι ἐπιμένοντος τῇ τροπολογίᾳ, συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι ὁ λόγος τῷ σωτῆρι ἦν | περὶ διδασκαλίας, τροπικῶς ζύμης εἰρημένης, 519 ἣν ἐδίδασκον Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι. ὅσον μὲν οὖν ἔχομεν σὺν ἡμῖν τὸν Ἰησοῦν ποιοῦντα τὴν φάσκουσαν ἐπαγγελίαν· »ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος«, οὐ δυνάμεθα »νηστεύειν« οὐδὲ ἀπορεῖν τροφῆς, ὡς διὰ τὴν ἀπορίαν αὐτῆς ζητεῖν κἂν παρὰ Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων τῆς ἀπηγορευμένης ζύμης λαμβάνειν καὶ ἐσθίειν. γένοιτο δ' ἄν ποτε καιρός, συνόντος αὐτοῦ, τοῦ ἡμᾶς ἀτροφεῖν, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέλεκται ἐν τῷ »ἤδη ἡμέρας τρεῖς παραμένουσί μοι καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσιν«. ἀλλὰ κἂν τοῦτο συμβῇ, μὴ βουλόμενος ἡμᾶς »νήστεις ἀπολῦσαι, μήποτε ἐκλυθῶμεν ἐν τῇ ὁδῷ«, εὐχαριστεῖ ἐπὶ τοῖς παρὰ τοῖς μαθηταῖς ἄρτοις καὶ ποιεῖ ἡμῖν περισσεῦσαι ἀπὸ τῶν ἑπτὰ (ὡς ἀποδεδώκαμεν) ἄρτων τὰς ἑπτὰ σπυρίδας. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο τηρητέον (διὰ τοὺς οἰομένους μὴ πάνυ τι τὴν θεότητα παρίστασθαι τοῦ σωτῆρος ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου), ὅτι [τὸ] διαλογιζομένων ἐν ἑαυτοῖς τῶν μαθητῶν καὶ λεγόντων ἄρτους μὴ ἔχειν ⟨τὸ⟩ γνῶναι τοὺς διαλογισμοὺς τὸν Ἰησοῦν καὶ εἰπεῖν· τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε, οὐκ ἀνθρώπινον ἦν· »μονώτατος« γὰρ γινώσκει τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων (ὡς ὁ Σολομῶν ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν φησιν) ὁ κύριος. ἐπεὶ δὲ τοῦ Ἰησοῦ εἰπόντος· προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης, συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῶν ἄρτων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων, ἐπιστήσεις εἰ, ὅπου ποτ' ἂν ζύμη ὀνομασθῇ, εἰς διδαχὴν τροπολογεῖται, εἴτε ἐν νόμῳ εἴτε καὶ ἐν ταῖς μετὰ τὸν νόμον γραφαῖς. οὕτω δὲ μήποτε ζύμη οὐ προσφέρεται ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον· οὐ γὰρ δεῖ τὰς εὐχὰς τρόπον ἔχειν διδασκαλίας, ἀλλ' εἶναι αὐτὸ μόνον αἰτήσεις ἀγαθῶν ἀπὸ τοῦ θεοῦ. ζητήσαι δ' ἄν τις διὰ τὰ ἀποδεδομένα περὶ τῶν μαθητῶν

5 Vgl. Chrysostomus: *καίτοι αὐτοῦ τοῦτο μὴ ἑρμηνεύσαντος* — **9** Matth. 28, 20 — **10** Vgl. Marc. 2, 19 Parr. — **14ff** Matth. 15, 32ff — **18ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 22: „Verehrer des Johannesevangeliums" — **23** III. Regn. 8, 39 — **30** Vgl. Lev. 2, 11 — **32—78, 11** Vgl. *Π* 182, 16ff An.

1 *παρελκομένοις* M **2** *ὁμονυμίαν* H[a] | *ἔλεγον* H **3** *τῇ* < M **12** *σαδουκαίων* H **20f** [*τὸ*] ... ⟨*τὸ*⟩ Koe **28** *ὀνομασθῇ* Kl *ὠνομάσθη* MH

ἐλθόντων εἰς τὸ πέραν, εἰ δύναταί τις ἐλθὼν εἰς τὸ πέραν ὀνειδίζεσθαι ὡς ὀλιγόπιστος καὶ ὡς οὐδέπω νοῶν οὐδὲ μνημονεύων τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γεγενημένων. οὐ χαλεπὸν δ᾽ (οἶμαι) πρὸς τοῦτο εἰπεῖν ὅτι, ὡς πρὸς »τὸ τέλειον«, ὅπερ »ὅταν ἔλθῃ, τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται«, πᾶσα ἡ ἐνταῦθα πίστις ἡμῶν ὀλιγοπιστία ἐστί, καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνο οὐδέπω νοοῦμεν οἱ »ἐκ μέρους« γινώσκοντες οὐδὲ μνημονεύομεν· οὐ γὰρ διαρκῆ καὶ συμπαρεκτεινομένην μνήμην ἀναλαβεῖν δυνάμεθα τῷ πλήθει τῆς φύσεως τῶν θεωρημάτων.

7. Ἔτι δὲ ἔστι καὶ ἐντεῦθεν μαθεῖν ὅτι καὶ ἐπὶ μόνοις διαλογισμοῖς οὓς ἐν ἑαυτοῖς διαλογιζόμεθα, ἔσθ᾽ ὅτε ἐγκαλούμεθα καὶ ὡς ὀλιγόπιστοι ὀνειδιζόμεθα. | ἐγὼ δ᾽ οἶμαι ὅτι, ὥσπερ μοιχεύει τις »ἐν τῇ καρ- 520 δίᾳ« μόνῃ οὐ πάντως φθάνων καὶ ἐπὶ τὴν πρᾶξιν, οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀπηγορευμένων ἐν μόνῃ τῇ καρδίᾳ τις πράττει. ὡς οὖν ὁ μοιχεύσας »ἐν τῇ καρδίᾳ« ἀνάλογον τῇ τοιαύτῃ μοιχείᾳ κολασθήσεται, οὕτως καὶ ὁ τῶν ἀπηγορευμένων τι ποιήσας ἐν τῇ καρδίᾳ, φέρ᾽ εἰπεῖν κλέψας ἐν μόνῃ καρδίᾳ ἢ ψευδομαρτυρήσας ἐν μόνῃ καρδίᾳ, οὐχ ὡς ὁ καὶ ἔργῳ μὲν κλέψας ἢ καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς ψευδομαρτυρίας ἐπιτελέσας, ὡς δὲ μόνον ἐν τῇ καρδίᾳ τὰ τοιαῦτα ποιήσας κολασθήσεται, καὶ τοῦτο, εἰ παρ᾽ αὐτὸν μὴ ἦλθε καὶ ἐπὶ τὴν μοχθηρὰν πρᾶξιν· εἰ γὰρ πρὸς τῷ βεβουλῆσθαι ἐνεχείρησε μὲν οὐ τέτευχε δέ, κολασθήσεται οὐχ ὡς τῇ καρδίᾳ μόνῃ, ἀλλὰ καὶ τῇ πράξει ἡμαρτηκώς. ζητήσαι δ᾽ ἄν τις πρὸς τὰ τοιαῦτα, εἰ μοιχεύει μέν τις »ἐν τῇ καρδίᾳ« μόνῃ κἂν μὴ τὸ ἔργον τῆς μοιχείας ποιήσῃ, οὐ σωφρονεῖ δὲ ἐν μόνῃ τῇ καρδίᾳ· τὸ παραπλήσιον δὲ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ποιήσεις ἐπαινετῶν. ἔχει δέ τι πιθανῶς ἡμᾶς παραλογίσασθαι δυνάμενον ὁ τόπος, ὅπερ τοῦτον (οἶμαι) καθαρτέον τὸν τρόπον· μοιχεία μὲν γενομένη »ἐν τῇ καρδίᾳ« ἔλαττόν ἐστιν ἁμάρτημα ἢ εἰ προσθείη τις καὶ τὴν πρᾶξιν· ἀμήχανον δὲ σωφροσύνην εἶναι ἐν καρδίᾳ ἐμποδίζουσαν τῇ σωφρονικῇ πράξει, εἰ μὴ ἄρα τις καὶ ἐπὶ τούτου τὴν ἐν ἐρημίᾳ βιασθεῖσαν παραλάβοι (κατὰ τὸν νόμον) εἰς παράδειγμα παρθένον. ἔστω γὰρ τὴν καρδίαν τινὸς εἶναι καθαρωτάτην, τὴν δὲ βίαν πεποιηκέναι, ⟨τὴν⟩ ἐν τῷ ἀκολάστῳ, τὴν φθορὰν τοῦ σώματος τῆς σώφρονος — αὕτη δὴ δοκεῖ μοι σώφρων μὲν πάντως εἶναι ἐν τῷ κρυπτῷ, τῷ δὲ σώματι οὐκέτι εἶναι καθαρὰ ὁποία πρὸ τῆς βίας ἦν· ἀλλ᾽ οὐχί, ἐπεὶ οὐ καθαρά, ἤδη καὶ ἀκόλαστος.

Ταῦτα καὶ διὰ τὸ ἐλογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς λέγοντες ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν ᾧ ἐπιφέρεται τὸ γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· ὀλι-

4ff I. Kor. 13, 9f — **11. 13** Vgl. Matth. 5, 28 — **21. 25** Vgl. Matth. 5, 28 — **28f** Vgl. Deut. 22, 25ff

3 γενημένων^{γε} H **4** καταργεῖ *II* **11** ὅτι < H **13—15** ἐν μόνῃ —ἀπηγορευμένων < H **18** αὐτὸν υ αὐτὸν M H **19** τῷ] τὸ M **30** ⟨τὴν⟩ Kl

γόπιστοι, τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς καὶ τὰ ἑξῆς· ἔδει γὰρ τὸν περὶ τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ ψόγον ἐξετασθῆναι καὶ παρακειμένως αὐτῷ τὸν ἐν τῷ κρυπτῷ ἔπαινον. 8. θαυμάζω δὲ εἰ οἱ μαθηταὶ ᾤοντο, πρὶν σαφηνισθῆναι αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τὸν λόγον, ὅτι ἀπαγορεύει αὐτοῖς ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος αἰσθητὴν *** ζύμην Φαρισαίων ἢ Σαδδουκαίων φυλάξασθαι ὡς οὐ καθαρὰν καὶ διὰ τοῦτο ἀπαγορευομένην, ἵνα μηδ' ὅτε ἄρτους οὐκ εἰλήφεισαν, τῇ ἐκείνων ζύμῃ χρήσωνται. τὸ δ' ὅμοιον καὶ ἐπ' | ἄλλων μὲν ζητήσαιμεν, ἀρκεῖ δὲ παραδείγματος χάριν τὸ περὶ τῆς 521 Σαμαρείτιδος ἐν τῷ »πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν· ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα«. καὶ γὰρ ἐκεῖ (ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει) ἡ Σαμαρεῖτις δόξει οἴεσθαι περὶ ὕδατος αἰσθητοῦ ἐπαγγέλλεσθαι τὸν σωτῆρα λέγοντα· »ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα«. κἀκεῖνα οὖν τροπολογητέον καὶ συνεξεταστέον ὕδωρ πηγῆς »τοῦ Ἰακώβ«, ἀφ' ἧς ἤντλει ἡ Σαμαρεῖτις, ὕδατι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐνταῦθα τὸ ὅμοιον ποιητέον· τάχα γὰρ οὐδὲ ἄρτοι ἦσαν πεφθέντες, ἀλλά τις ζύμη αὐτὸ μόνον ὠμὴ ἡ διδαχὴ τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

9. 12 Joh. 4, 13f — 14 Vgl. Joh. 4, 5. 7 — 15 Vgl. Joh. 4, 14

5 *** Kl nach Diehl, l. etwa ⟨ζύμην, εἰπὼν⟩   6 ὅτε Kl ὅτι MH   8 ζητήσαιμεν ⟨ἂν⟩ Koe   9 πείνων M   12 ἐπαγγέλεσθαι M

9. Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ (16, 13 [—19]).

Πυνθάνεται τῶν μαθητῶν ὁ Ἰησοῦς, τίνα λέγουσιν αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, ἵν' ἡμεῖς μάθωμεν ἀπὸ τῆς ἀποκρίσεως τῶν ἀποστόλων τὰς διαφόρους περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐν Ἰουδαίοις γενομένας ὑπολήψεις τότε. τάχα δὲ καὶ ἵνα οἱ μιμηταὶ τοῦ Ἰησοῦ διδάσκωνται ἀεὶ περιεργάζεσθαι περὶ τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων περὶ αὐτῶν· ὅπερ πράττουσι⟨ν ἡμῖν⟩ συμβαλεῖται πρὸς τό, εἴ τι μὲν φαῦλον λέγεται, τούτου τὰς

9. *Veniens autem Iesus in partes Caesareae Philippi interrogavit discipulos suos dicens:*

quem dicunt homines esse filium hominis? illi autem dixerunt: quidam quidem Iohannem baptistam, alii autem Eliam, alii vero Hieremiam vel unum ex prophetis. dicit eis: vos autem quem me dicitis esse? respondens autem Simon Petrus dixit: tu es Christus filius dei vivi.

Interrogat Christus discipulos suos, *quem* eum *dicunt homines esse*, ut ex apostolorum responsionibus nos discamus diversas opiniones fuisse tunc apud Iudaeos de Christo. non solum autem, sed etiam illud, ut nos qui volumus esse Christi imitatores semper scrutemur qualis opinio sit apud homines de nobis. quod multum proficit nobis, ut si quid mali dicitur de nobis, occasiones mali illius omni modo praecida-

13—81, 3 Vgl. C^{luc} Nr. 22 Or. C^{l} Nr. 199 Or. Dazu noch C^{marc} Nr. 8 Or. C^{luc} Nr. 21 An.

1 Ἐλθὼν] vorher *Περὶ τῆς ἐν Καισαρείᾳ ἐπερωτήσεως τοῦ Ἰησοῦ περὶ τοῦ τίνα αὐτὸν λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι* H **3** *ἐρώτα* M **13** *ἐπυνθάνεται* H **20** *μιμηταὶ* Kl (+ *βουλόμενοι εἶναι* Koe), vgl. lat. *μαθηταὶ* M H **23** *πράττουσι⟨ν ἡμῖν⟩* Kl mit C^{luc} Nr. 22, vgl. lat.

1f venit ... Philippi et L **9** vel] aut L **10** esse dicitis B **12** vivi] + omelia Origenis de eadem lectione L **23** nobis ⟨agentibus⟩ Diehl

ἀφορμὰς παντὶ τρόπῳ περιαιρεῖν, εἴ τι δὲ ἀστεῖον, τούτου τὰς προφάσεις συναύξειν.

πλὴν ὅρα διὰ τὰ διάφορα ἐν Ἰουδαίοις περὶ τοῦ Ἰησοῦ κινήματα, τίνα τρόπον ἀπό τινων οὐχ ὑγιῶν δογμάτων ἔλεγόν τινες *μὲν* ὅτι Ἰωάννης ἦν ὁ βαπτιστὴς (ὁμοίως Ἡρώδῃ τῷ τετράρχῃ τῷ εἰπόντι τοῖς παισὶν αὐτοῦ· »οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ«), *ἄλλοι δὲ* ὅτι *Ἠλίας* ἐστὶν ὁ νῦν καλούμενος | Ἰησοῦς, ἤτοι γένεσιν ὑπομείνας δευτέραν, ἢ ἔκτοτε ἐν σαρκὶ ζῶν καὶ κατὰ τὸν παρόντα ἐπιφανεὶς χρόνον. καὶ οἱ φάσκοντες δὲ ὅτι Ἱερεμίας εἴη ὁ Ἰησοῦς, καὶ οὐχὶ τύπος τοῦ Χριστοῦ ὁ Ἱερεμίας, τάχα ἐκ τῶν εἰρημένων ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Ἱερεμίου περὶ Χριστοῦ ἐκινήθησαν, οὐ πληρω-

mus a nobis, si quid autem dicitur boni, eius occasiones amplius augeamus.

sed et discipuli episcoporum apostolorum instruuntur exemplo, ut qualescumque opiniones de episcopis suis audierint foris, referant eis.

tamen vide propter diversas Iudaeorum opiniones de Christo, qua causa *quidam quidem* eorum dicebant eum *Ioannem baptistam*: videlicet aestimationem secuti Herodis dicentis ad pueros suos: »hic est Iohannes baptista; ipse surrexit a mortuis, ⟨et⟩ ideo virtutes operantur in illo«, *alii autem Eliam*: videlicet aestimantes quod aut secundam nativitatem suscepit Elias, aut ex eo tempore in 522
corpore vivens in tempore apparuit illo. qui *vero Hieremiam* putabant, propter illa putabant quae in principio ipso ad Hieremiam dixerat deus: »ecce constitui te hodie super gentes et reges, eradicare et demolire et perdere et reaedificare et circumplantare«,

9—82, 18 Vgl. C^{v} Nr. 18 Or. C^{luc} Nr. 21 An. (9—18 vgl. auch *II* 183, 18f) — **9ff** Vgl. Hieron. in Matth. 123 A: *miror quosdam interpretes causas errorum inquirere singulorum et disputationem longissimam texere, quare dominum nostrum Iesum Christum alii Iohannem putaverint, alii Heliam, alii Hieremiam aut unum ex prophetis* — **15** Matth. 14, 2 — **26ff** Vgl. Orig. hom. 1, 6 in Jer. (III, 4, 19ff): Ἱερεμίας ποῖα ἔθνη ἐξερρίζωσε, ποίας κατέστρεψε βασιλείας; κτλ.

16—18 ὁ βαπτιστὴς—ἐν αὐτῷ < H **22** καὶ < H

7 audierunt L **11** qua de causa G^{c} **16** ⟨et⟩ Kl **17** illo y eo L **24** hieremiam] + iam y **27** demoliri B **28** et[1]—circumplantare y* Pasch < L

θέντων μὲν ἐν τῷ προφήτῃ τότε ἀρξαμένων δὲ πληροῦσθαι ἐν τῷ Ἰησοῦ, ὃν ἔθετο ὁ θεὸς εἰς »ἔθνη καὶ βασιλείας, ἐκριζοῦν καὶ κατασκάπτειν καὶ ἀπολλύειν καὶ ἀνοικοδομεῖν καὶ καταφυτεύειν«, προφήτην αὐτὸν εἰς ἔθνη γενέσθαι ποιήσας οἷς ἐκήρυξε τὸν λόγον. ἀλλὰ καὶ οἱ λέγοντες ὅτι εἷς τις ἦν τῶν προφητῶν, τοιαῦτα περὶ αὐτοῦ ὑπελάμβανον διὰ τὰ ἐν τοῖς προφήταις ὡς πρὸς αὐτοὺς μὲν ῥηθέντα οὐ πεπληρωμένα δὲ ἐπ᾽ αὐτοῖς.

non intellegentes, quoniam Hieremias typus fuerat Christi (et propterea quae ad eum promissa sint, in Christo sunt adinpleta), arbitrabantur ipsum esse *Hieremiam* quem deus in gentibus constituisset prophetam. qui autem *unum ex prophetis* eum arbitrabantur, ratione simili movebantur propter illa quae deus quasi ad ipsos locutus est prophetas, non tamen sunt in ipsis inpleta.

*Ἀλλ᾽ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι, ὡς ἄξιοι τοῦ ἐπὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν καλύμματος, ἐψευδοδόξουν περὶ τοῦ Ἰησοῦ· Πέτρος δέ, ὡς οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος μαθητὴς ἀλλὰ καὶ χωρήσας ἀποκάλυψιν τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός, ****

ὡμολόγησεν αὐτὸν τὸν Χριστὸν τυγχάνειν. ἦν μὲν οὖν καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πέτρου λεγόμενον τῷ σωτῆρι, τὸ σὺ εἶ ὁ Χριστός, μὴ γινωσκόμενον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ὅτι Χριστὸς εἴη, μέγα· μεῖζον δὲ ὅτι ἠπίστατο αὐτὸν οὐ μόνον Χριστὸν εἶναι, ἀλλὰ καὶ υἱὸν τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος καὶ διὰ τῶν

Et Iudaei quidem faciebant de Christo aestimationes dignas velamine quod positum erat super cor eorum. *Petrus* autem quasi non carnis et sanguinis discipulus, sed qui revelatione dei patris erat dignificatus,
denegavit quidem aliquid eorum esse Iesum, quae arbitrabantur Iudaei,
confessus est autem: *tu es Christus*, quod nesciebant Iudaei. et non solum confessus est: *tu es Christus*, sed etiam quod maius est: *filius dei vivi*, qui et per prophetas dixerat: »vivo ego, dicit dominus«.

3 Jer. 1, 10 — 15—85, 25 Vgl. C^{luc} Nr. 22 Or. — 16f Vgl. II. Kor. 3, 15

18 *ὁ Πέτρος* C^{luc} Nr. 22 21 *** Kl, vgl. lat. und C^{luc} Nr. 22 *τούτων μὲν οὐκ εἶναί τινα λέγει τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ*

4 sint] < B sunt L 15 faciebant y* sciebant L 23 iesum B L dn̄m G | arbitrantur G

*προφητῶν εἰρηκότος »ζῶ ἐγώ«, *** καὶ *** »ἐμὲ ἐγκατέλιπον, πηγὴν ὕδατος ζῶντος«. καὶ ζωὴ δὲ ὡς ἀπὸ πηγῆς ζωῆς τοῦ πατρὸς ὁ εἰπών· »ἐγώ εἰμι ἡ ζωή«. καὶ πρόσχες ἐπιμελῶς εἰ μή, ὥσπερ οὐ ταὐτόν ἐστι πηγὴ ποταμοῦ καὶ ποταμός, οὕτως πηγὴ ζωῆς καὶ ζωή.*

καὶ ταῦτα δὲ προσεθήκαμεν διὰ τὸ προσκεῖσθαι τῷ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τὸ τοῦ ζῶντος· ἐξαίρετον γάρ τι ἐχρῆν παραστῆσαι ἐν τῷ λεγομένῳ περὶ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τῶν ὅλων, ὡς ζῶντος παρά τε τὴν αὐτοζωὴν καὶ τὰ μετέχοντα αὐτῆς. ἐπεὶ δὲ εἴπομεν μὴ ἀπό τινων ὑγιῶν δογμάτων εἰρηκέναι τοὺς ἀποφηναμένους εἶναι τὸν Ἰησοῦν Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν ἤ τινα τῶν ἐπιφερομένων, κατασκευάσωμεν καὶ τοῦτο λέγοντες ὅτι, εἰ παρατετεύχεισαν ἐπὶ τὸ βάπτισμα ἀπεληλυθότι τῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν

et forsitan ideo dicebatur vivus, secundum eminentiam qua supereminet omnibus habentibus in se vitam, quoniam et »solus habet inmortalitatem« et est fons vitae. et fons quidem vitae proprie dicitur deus pater, qui dicit per Hieremiam: »me dereliquerunt fontem aquae vivae«. vita autem est quasi de fonte vitae patris procedens, qui dixit: »ego sum vita«. et vide quoniam sicut non est idipsum fons ⟨fluvii⟩ et fluvius, sic non est idipsum fons vitae et vita.

1 Jer. 22, 24 — 5 I. Tim. 6, 16 — 10 Jer. 2, 13 — 12 Joh. 14, 6 — 25f S. 81, 11

1 *** Kl, vgl. lat. und C[luc] Nr. 22 *καὶ κατ᾽ ἐξοχὴν πάντων τῶν ζώντων, ἐπεὶ καὶ μόνος ἔχει ἀθανασίαν καὶ ἔστι πηγὴ ζωῆς* 7 *** Kl, vgl. lat. und C[luc] Nr. 22 *λέγει κύριος* 15 *οὕτω* M 16 ⟨*οὐδὲ*⟩ *πηγὴ* Koe, vgl. lat. 19 *τὸ* < H

8 qui Kl quae x 15 ⟨fluvii⟩ Diehl

Ἰωάννην καὶ | βαπτίζοντι τῷ Ἰωάννῃ τὸν Ἰησοῦν, ἢ ἀκηκόεισαν παρά τινος, οὐκ ἂν ἔλεγον Ἰησοῦν εἶναι τὸν Ἰωάννην. ἀλλὰ καὶ εἰ νενοήκεισαν τὸ δόγμα ἀφ᾽ οὗ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· »εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι«, καὶ ὡς ἔχοντες »ὦτα« ἀκηκόεισαν τοῦ λελεγμένου, οὐκ ἂν εἶπόν τινες αὐτὸν εἶναι Ἠλίαν. καὶ οἱ εἰπόντες αὐτὸν εἶναι Ἱερεμίαν, εἰ ἑώρων ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν προφητῶν συμβολικά τινα αὐτοῦ ἀνειλήφασιν, οὐκ ἂν ἔλεγον αὐτὸν εἶναι Ἱερεμίαν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ ἄλλοι ἕνα τινὰ τῶν προφητῶν. 523

10.

10. *Beatus es Simon Bariona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui est in caelis. et ego dico tibi: tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non praevalebunt ei.*

Τάχα δὲ ὅπερ ἀποκριθεὶς Σίμων Πέτρος εἶπεν ἐν τῷ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἐὰν ὡς ὁ Πέτρος λέγωμεν, οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος ἡμῖν ἀποκαλύψαντος ἀλλὰ φωτὸς ἡμῶν τῇ καρδίᾳ ἐλλάμψαντος ἀπὸ τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός, καὶ αὐτοὶ γινόμεθα ὅπερ καὶ ὁ Πέτρος, ὁμοίως αὐτῷ μακαριζόμενοι διὰ τὸ τὰ αἴτια τοῦ μακα-

Forsitan si et nos dixerimus quod *dixit Petrus*: *tu es Christus filius dei vivi*, non carne nobis et sanguine revelante, sed patre qui est *in caelis* mentem nostram inluminante, ⟨et ipsi⟩ Petrus erimus, et eandem beatitudinem consequemur quam ille, propter confessionem nostram similem confessioni illius.

6 Matth. 11, 14 — 8 Matth. 11, 15 — 30f Vgl. *II* 185, 7f

2 ἢ v i. m. εἰ M H ἢ εἰ ϱ 4 *νενοήκεισαν* Koe, vgl. Z. 8 *νενοήκασι* MH 6 $\overline{ις}$] $\overline{χς}$ M 13 l. *συμβολικῶς*? Kl. 32 *γενόμεθα* M

21 hac petra G[a] Pasch in carne ϱ Diehl | erimus petrus L 26 carne x* 29 ⟨et ipsi⟩

ρισμοῦ ἐκείνῳ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐφθακέναι, τῷ σάρκα καὶ αἷμα μὴ ἀποκεκαλυφέναι ἡμῖν περὶ τοῦ τὸν Ἰησοῦν εἶναι Χριστὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἀλλὰ τὸν ἐν οὐρανοῖς πατέρα ἀπ' αὐτῶν τῶν οὐρανῶν, ἵνα »ἐν οὐρανοῖς« πολιτευσώμεθα, ἀποκαλύψαντα ἡμῖν ἀποκάλυψιν ἀνάγουσαν εἰς τοὺς οὐρανοὺς τοὺς περιαιροῦντας μὲν πᾶν »κάλυμμα« ἀπὸ τῆς καρδίας, ἀναλαβόντας δὲ τὸ πνεῦμα τῆς »σοφίας« τοῦ θεοῦ καὶ τῆς »ἀποκαλύψεως«.

tunc autem *non caro et sanguis revelavit* nobis Iesum esse Christum filium *dei vivi*, sed *pater qui est in caelis*, quando conversatio nostra »in caelis« est et digna est revelatione patris caelestis; tunc vere revelatio dei abstulit quidem a nobis omne »velamentum« cordis, dedit autem nobis »spiritum sapientiae et revelationis«.

si autem secundum carnem et sanguinem conversemur, alias autem confiteamur Iesum Christum esse filium *dei vivi*, utputa dogma huiusmodi suscipientes a parentibus traditum nobis, tunc non *pater revelavit* nobis, sed *caro et sanguis*. propterea nec stabiles sumus in fide ipsius sicut Petrus, nec similem ei beatitudinem consequemur.

εἰ δὲ φήσαντες καὶ ἡμεῖς ὡς ὁ Πέτρος· σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος (οὐχ ὡς σαρκὸς καὶ αἵματος ἡμῖν ἀποκαλυψάντων, ἀλλὰ φωτὸς ἡμῶν τῇ καρδίᾳ ἐλλάμψαντος ἀπὸ τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός), γινόμεθα Πέτρος, καὶ ἡμῖν ἂν λέγοιτο ἀπὸ τοῦ ⟨θεοῦ⟩ λόγου τὸ σὺ εἶ Πέτρος καὶ

si ergo et nos, patre nobis (sicut diximus) revelante confitentes Iesum esse Christum filium *dei vivi*, facti fuerimus Petrus, utique et nobis dicetur a deo verbo: *tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam* et cetera; petra est enim omnis qui imitator est Christi, ex quo bibebant, qui

7 Vgl. Phil. 3, 20 — 11 Vgl. II. Kor. 3, 15f — 12f Vgl. Eph. 1, 17 — 25—86, 2 Vgl. C[luc] Nr. 22 Or. — 28ff Vgl. S. 84, 28ff

1 πεφθακέναι M 8 ἀποκαλύψαντα Kl ἀποκαλύψαντος MH 29 ἡμῶν v, vgl. S. 84, 30 ἡμῖν MH 33 ⟨θεοῦ⟩ Diehl Koe

2 revelavit Kl revelabit G[c] BL revelat G[a] 10 sapientiae ⟨dei⟩ Diehl

τὰ ἑξῆς. πέτρα γὰρ πᾶς ὁ | Χριστοῦ μιμητής, ἀφ' οὗ ἔπινον οἱ »⟨ἔπινον⟩ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας«. καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν τοιαύτην πέτραν οἰκοδομεῖται ὁ ἐκκλησιαστικὸς πᾶς λόγος καὶ ἡ κατ' αὐτὸν πολιτεία. ἐν ἑκάστῳ γὰρ τῶν τελείων, ἐχόντων τὸ ἄθροισμα τῶν συμπληρούντων τὴν μακαριότητα λόγων καὶ ἔργων καὶ νοημάτων ⟨πάντων⟩, ἐστὶν ἡ ὑπὸ τοῦ θεοῦ οἰκοδομουμένη ἐκκλησία.

11. *Εἰ δὲ ἐπὶ τὸν ἕνα ἐκεῖνον Πέτρον νομίζεις ὑπὸ τοῦ θεοῦ οἰκοδομεῖσθαι τὴν πᾶσαν ἐκκλησίαν μόνον, τί ἂν φήσαις περὶ Ἰωάννου τοῦ »τῆς βροντῆς« υἱοῦ ἢ ἑκάστου τῶν ἀποστόλων; ἀληθῶς γε ἄρα τολμήσωμεν λέγειν ὅτι Πέτρου μὲν ἰδίως πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσι, τῶν δὲ λοιπῶν ἀποστόλων καὶ τῶν τελείων *** κατισχύσουσιν; οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ πάντων καὶ ἐφ' ἑκάστου αὐτῶν τὸ προειρημένον τὸ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς γίνεται καὶ τὸ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν;*

»bibebant de spiritali consequenti 524
petra«. et super omni huiusmodi petra aedificatur ecclesia dei. in singulis enim quibusque perfectis, qui habent in se congregationem verborum et operum et sensuum omnium qui huiusmodi beatitudinem operantur, consistit ecclesia dei,

cui portae non praevalent inferorum.

11. Si autem super unum illum Petrum arbitraris universam *ecclesiam* aedificari a deo, quid dices de Iacobo et Iohanne filiis »tonitrui« vel de singulis apostolis? vere ergo ad Petrum quidem dictum est: *tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non praevalebunt ei*; tamen omnibus apostolis et omnibus quibusque perfectis fidelibus dictum videtur, quoniam omnes sunt Petrus et petrae, et in omnibus aedificata est *ecclesia* Christi, et adversus nullum eorum qui tales sunt *portae* praevalent *inferorum*. tamen ex eo quod sequitur videamus.

1f Vgl. Orig. hom. XVI, 3 in Jer. (III, 134, 25f): *λέγω ὅτι πάντες οἱ Χριστοῦ μιμηταί, ὡς ἐκεῖνος πέτρα ἐστί, πέτραι γίνονται* — **2** Vgl. I. Kor. 10, 4 — **19** Vgl. Marc. 3, 17

2 *μιμητής* Kl, vgl. lat. C[luc] Nr. 22 *μαθητής* MH | *οἱ ⟨ἔπινον⟩* Kl Koe, vgl. lat. *οἱ* MH **11** *⟨πάντων⟩* Diehl **20** *ἀληθῶς* Kl, vgl. lat. *ἄλλως* MH **21** *γε* Koe *τε* MH **25** *** Diehl, vgl. lat. **26** *ἑκάστου* Kl *ἑκάστῳ* MH

18 dices ϱ dicis x **22** hac petra G[a]

ἆρα δὲ τῷ Πέτρῳ | μόνῳ δίδονται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ αἱ κλεῖδες τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, καὶ οὐδεὶς ἕτερος τῶν μακαρίων αὐτὰς λήψεται; εἰ δὲ κοινόν ἐστι καὶ πρὸς ἑτέρους τὸ δώσω σοι τὰς κλεῖδας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, πῶς οὐχὶ καὶ πάντα τά τε προειρημένα καὶ τὰ ἐπιφερόμενα ὡς πρὸς Πέτρον λελεγμένα ***; καὶ γὰρ ἐνταῦθα μὲν ὡς πρὸς Πέτρον εἰρῆσθαι δοκεῖ τὸ ὅσα ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἑξῆς·

putas soli Petro dantur a Christo 525
claves regni caelorum, et nemo alius beatorum accipiet eas? si autem commune est inter omnes quod dicitur: *dabo tibi claves regni caelorum*, quomodo non omnia quae superius sunt relata ad Petrum, omnium videantur esse communia?

ἐν δὲ τῷ κατὰ Ἰωάννην δοὺς πνεῦμα ἅγιον ὁ σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς διὰ τοῦ ἐμφυσήματός φησι· »λάβετε πνεῦμα ἅγιον« καὶ τὰ ἑξῆς.

apud Iohannem enim dans spiritum sanctum Iesus discipulis suis per insufflationem sic dicit: »accipite spiritum sanctum; si cuius dimiseritis peccata dimittentur ei, si cuius autem tenueritis tenebuntur«,

πολλοὶ τοίνυν φήσουσι πρὸς τὸν σωτῆρα· σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ τοῦτο φάσκοντες ἐροῦσιν αὐτῷ οὐδαμῶς μὲν ἀπὸ σαρκὸς καὶ αἵματος ἀποκαλυψάντων τοῦτο μεμαθηκότες, αὐτοῦ δὲ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατρὸς ἀφελόντος τὸ ἐπικείμενον τῇ καρδίᾳ αὐτῶν »κάλυμμα«, ἵνα μετὰ τοῦτο »ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν τοῦ κυρίου κατοπτριζόμενοι«

1—20 Vgl. C[luc] Nr. 22 Or. — **19** Joh. 20, 22 — **31f** Vgl. II. Kor. 3, 15 — **33** II. Kor. 3, 18

1 μόνον M **8** τε < M **10** Lücke Kl ⟨κοινὰ δοκοῦσιν εἶναι⟩ Koe, vgl. lat. **23** φήσουσιν H

18 insubflationem G | dixit B

»ἐν πνεύματι θεοῦ« λαλῶσι, λέγοντες περὶ αὐτοῦ τὸ »Κύριος Ἰησοῦς« καὶ πρὸς αὐτὸν τὸ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος.

Καὶ εἴ τις λέγει τοῦτο πρὸς αὐτόν, οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος ἀποκαλυψάντων αὐτῷ ἀλλὰ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατρός, τεύξεται τῶν εἰρημένων, ὡς μὲν τὸ γράμμα τοῦ εὐαγγελίου λέγει πρὸς ἐκεῖνον τὸν Πέτρον, ὡς δὲ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ διδάσκει πρὸς πάντα τὸν γενόμενον, ὁποῖος ὁ Πέτρος ἐκεῖνος. παρώνυμοι γὰρ πέτρας πάντες οἱ μιμηταὶ Χριστοῦ, τῆς »πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας« τοῖς σωζομένοις, ἵνα ἐξ αὐτῆς πίνωσι τὸ »πνευματικὸν πόμα«. οὗτοι δὲ παρώνυμοί εἰσι τῆς πέτρας, ὡς Χριστός· ἀλλὰ καὶ »Χριστοῦ μέλη« | ὄντες παρώνυμοι ἐχρημάτισαν Χριστοί,

πέτρας δὲ Πέτροι. ἀπὸ δὲ τούτων ἀφορμὴν λαβὼν φήσεις τοὺς δικαίους παρωνύμους εἶναι Χριστοῦ τῆς δικαιοσύνης καὶ τοὺς σοφοὺς Χριστοῦ τῆς σοφίας· καὶ οὕτως ποιήσεις ἐπὶ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ὀνομάτων παρώνυμα ἐπὶ τοὺς ἁγίους. καὶ πρὸς πάντας τοὺς τοιούτους ἂν λέγοιτο ἀπὸ τοῦ σωτῆρος τὸ λέγον·

quasi omnibus talibus constitutis qualis erat et Petrus. omnes enim qui imitatores sunt Christi, similiter petrae cognominantur quemadmodum Christus, et de omnibus talibus bibunt »spiritalem potum« homines spiritales.
et quemadmodum secundum Chri- 526
sti nomen omnes qui sunt illius, christi dicuntur (dicente propheta: »ut salvos faciat christos suos«),

sic quoniam iustitia dicitur Christus, omnes iusti iustitiae sunt, et sapientiae sunt secundum quod Christus sapientia est. et sic invenies in omnibus reliquis nominibus Christi, ut recte dicatur ad omnes: *tu es Petrus, et super hanc*

1f I. Kor. 12, 3 — 17 Vgl. I. Kor. 10, 4 — 21 Vgl. I. Kor. 6, 15 — 24 Hab. 3, 13 (var. lect.) — 24 Vgl. Orig. in Jes. l. I. (Apol. Pamphili c. V = Lomm. 24, 371): *ab uno enim Christo multi fiunt Christi, de quibus scriptura dicit: «nolite tangere christos meos»* etc. Harnack TU. 42, 4, 136

22 *χριστοί* Kl, vgl. lat. *χριστιανοί* MH 30 l. *εὑρήσεις*? Kl

24 salvos faciat] salves B | suos] tuos B 27 quoniam] + et B

σὺ εἶ Πέτρος καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. τίνος δὲ *αὐτῆς*; ἆρα γὰρ τῆς πέτρας, ἐφ' ἣν Χριστὸς οἰκοδομεῖ τὴν *ἐκκλησίαν*, ἢ τῆς *ἐκκλησίας* (ἀμφίβολος γὰρ ἡ φράσις),

petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non praevalebunt ei. cui *ei*? utrum petrae *non praevalebunt* in qua aedificat Christus *ecclesiam*, aut ei ecclesiae *non praevalebunt* quam aedificat *super petram*, non exprimit manifeste.

ἢ ὡς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τῆς πέτρας καὶ τῆς ἐκκλησίας; τοῦτο δ' οἶμαι ἀληθὲς τυγχάνειν· οὔτε γὰρ τῆς πέτρας, ἐφ' ἧς ὁ Χριστὸς οἰκοδομεῖ τὴν *ἐκκλησίαν*, οὔτε τῆς ἐκκλησίας *πύλαι ᾅδου κατισχύσουσιν*, ὡς οὐδὲ »ὁδὸς ὄφεως ἐπὶ πέτρας« (κατὰ τὸ ἐν Παροιμίαις γεγραμμένον) εὑρεθείη ἄν. εἰ δέ τινος *πύλαι ᾅδου κατισχύσουσιν*, οὔτε πέτρα ὁ τοιοῦτος ἂν εἴη, ἐφ' ἣν οἰκοδομεῖ Χριστὸς *τὴν ἐκκλησίαν*, οὔτε ἡ ὑπὸ Χριστοῦ οἰκοδομουμένη ἐπὶ τὴν πέτραν ἐκκλησία· ἥ τε γὰρ πέτρα ἄβατός ἐστιν ὄφει καὶ ἰσχυροτέρα τῶν ἀντιπαλαιουσῶν αὐτῇ πυλῶν *ᾅδου*, ὡς διὰ τὴν ἰσχὺν αὐτῆς μὴ κατισχύειν αὐτῆς τὰς πύλας τοῦ *ᾅδου*· ἥ τε ἐκκλησία, ὡς Χριστοῦ οἰκοδομὴ τοῦ οἰκοδομήσαντος ἑαυτοῦ »τὴν οἰκίαν« φρονίμως »ἐπὶ τὴν πέτραν«, ἀνεπίδεκτός ἐστι πυλῶν *ᾅδου*, κατισχυουσῶν μὲν παντὸς ἀνθρώπου τοῦ ἔξω τῆς πέτρας καὶ τῆς ἐκκλησίας, οὐδὲν δὲ δυναμένων πρὸς αὐτήν.

tamen manifestum est, quia nec adversus petram illam super quam aedificatur ecclesia, nec adversus ecclesiam quae aedificatur super huiusmodi petram, *portae praevalebunt inferorum*: quemadmodum nec »via serpentis super petram« (secundum quod in Proverbiis positum est) poterit inveniri. adversus quem autem *portae praevaluerint inferorum*, ille neque petra dicendus est super quam aedificat Christus *ecclesiam*, neque ecclesia quae *super petram* aedificatur a Christo: quoniam sive qui petra inambulabilis est serpenti, sive qui vere ecclesia est, fortior est portis sibi adversantibus *inferorum* propter Christum virum sapientem, qui aedificavit *super petram* ecclesiam suam.

15 Prov. 24, 54 — 29 f Vgl. Matth. 7, 24

9 *καὶ* < M 20 *ὁ Χριστὸς οἰκοδομεῖ* H

1. 15 (hac) petra G^a 15 praevalent y 25 f sive qui] sive G sicut B 27 sive] sic B

12. *Νοήσαντες δὲ ὡς ἑκάστη τῶν ἁμαρτιῶν, δι' ὧν ἔστιν ἐν ᾅδου γενέσθαι, πύλη ἐστὶν ᾅδου, καταληψόμεθα ὅτι ἡ ἔχουσα »σπῖλον ἢ ῥυτίδα ἤ τι τῶν τοιούτων« καὶ διὰ τὴν κακίαν μηδὲ »ἁγία« μηδὲ »ἄμωμος« τυγχάνουσα ψυχὴ οὔτε πέτρα ἐστίν, ἐφ' ἣν ὁ Χριστὸς οἰκοδομεῖ, οὔτε ἐκκλησία οὔτε ἐκκλησίας μέρος, ἣν ἐπὶ τὴν πέτραν ὁ Χριστὸς οἰκοδομεῖ. ἐὰν δέ τις | πρὸς ταῦτα δυσωπεῖν ἡμᾶς βούληται διὰ τὰ πλήθη τῶν πιστεύειν νομιζομένων ἐκκλησιαστικῶν, λεκτέον αὐτῷ οὐ μόνον τὸ »πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί«, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος πρὸς τοὺς προσιόντας αὐτῷ λελεγμένον (ὡς ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν εἴρηται) οὕτως ἔχον· ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς θύρας, ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν. ζητήσουσιν εἰσελθεῖν (διὰ τῆς στενῆς) καὶ οὐκ ἰσχύσουσι«, καὶ τὸ ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον δὲ γεγραμμένον τοῦτον τὸν τρόπον ῥητέον· »ὅτι στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν«.*

12. Nam cum sciamus quod unumquodque peccatum per quod descenditur ad inferos, porta sit *inferorum*, intellegemus quoniam omnis anima quae recipit super se peccatum et propterea non est sancta, neque petra est super quam aedificat Christus *ecclesiam* neque ecclesia est neque pars ecclesiae quam Christus aedificat *super petram*. si quis autem 527
contradicere nobis vult propter multitudinem hominum qui credere aestimantur ecclesiastico⟨rum⟩, placetur responso dicente: »multi vocati, pauci autem electi«, item illo quod dominus adeuntibus se respondit: »contendite intrare per angustum ostium, dico enim vobis quoniam multi quaerent introire et non poterunt«, item: »quam angusta porta et tribulata via quae ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam«. considerans autem quod dicit: »multi quaerent introire et non poterunt«, intelleges quoniam hoc

1ff Vgl. Hieron. in Matth. 124 D: *ego* (!) *portas inferi vitia reor atque peccata, vel certe haereticorum doctrinas, per quas inlecti homines ducuntur ad tartarum* — **4f** Eph. 5, 27 — **11ff** Vgl. Orig. hom. IV, 3 in Jer. (III, 26, 1ff): *νῦν δὲ ὅτε γεγόναμεν πολλοί, ἐπεὶ οὐ δυνατὸν εἶναι πολλοὺς ἐκλεκτούς κτλ.*, und in Matth. tom. XVII, 24 — **15** Matth. 22, 14 — **19** Luc. 13, 24 — **25** Matth. 7, 14

2 *ἔστιν*] *χς* H **12** *ὑμᾶς βούλεται* H **15** *πολὺ* M **24** *ῥητέον* (vgl. Z. 14 *λεκτέον*)] l. *ῥητόν* Koe **25** *ὅτι*] *quam* lat. = *τί*

4 intellegemus Kl intelligimus x **6** se < G[a] **12** nobis vult y (vult nobis R) vobis vult L **14/15** ecclesiastico⟨rum⟩ Kl **16** autem] vero L **18** se L sibi y **20/21** quaerent introire B L quaerunt introire G introire quaerunt R **26** quaerunt G

προσέχων δὲ τῷ »ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν καὶ οὐκ ἰσχύσουσι« συνήσεις ὅτι τοῦτο ἐπὶ τοὺς αὐχοῦντας μὲν εἶναι ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀσθενῶς δὲ καὶ παρὰ τὸν λόγον βιοῦντας ἀναφέρεται. οἱ μὲν οὖν μὴ ἰσχύοντες εἰσελθεῖν τῶν ζητούντων εἰσελθεῖν, τῷ πύλας ᾅδου κατισχύειν αὐτῶν οὐκ ἂν ἰσχύοιεν· ὧν δὲ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύουσιν, οὗτοι ζητοῦντες εἰσελθεῖν ἰσχύσουσι, »πάντα« ἰσχύοντες »ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι« αὐτοὺς »Χριστῷ Ἰησοῦ«.

de illis est dictum, qui gloriantur se esse de ecclesia, negligenter autem et non secundum praeceptum domini conversantur. qui ergo quaerunt introire et non possunt, ideo non possunt, quia *portae inferorum* praevalent contra eos; adversus quos autem *non* praevalent, sine dubio poterunt introire, quoniam »omnia« possunt »in Christo qui« eos »confortat«.

*καὶ τοῦτο δὲ χρὴ εἰδέναι ὅτι, ὥσπερ αἱ πόλεων πύλαι ὀνόματα ἔχουσιν ἑκάστη οἰκεῖα, τὸν αὐτὸν τρόπον αἱ τοῦ ᾅδου πύλαι ὀνομασθεῖεν ἂν κατὰ τὰ εἴδη τῶν ἁμαρτημάτων· ὡς μίαν μὲν ὀνομάζεσθαι πύλην ᾅδου πορνείαν, δι' ἧς ὁδεύουσιν οἱ | πορνεύοντες, ἑτέραν δὲ ἄρνησιν, δι' ἧς ἀρνησίθεοι εἰς ᾅδου καταβαίνουσιν ****

et hoc scire debemus, quoniam sicut portae singulae civitatum nomina propria habent, sic unaquaeque *porta inferorum* secundum speciem uniuscuiusque peccati proprium habet nomen; utputa una porta dicitur fornicatio, 528
per quam omnes fornicatores ingrediuntur in tartara, altera autem denegatio Christi, per quam denegatores Christi descendunt in inferos,
tertia cupiditas pecuniarum, per quam cupidi pecuniarum incedunt, non deo, sed mammonae servientes.

ἤδη δὲ καὶ ἕκαστος τῶν ἑτεροδόξων καὶ γεννησάντων ψευδώνυμόν τινα

adhuc autem et unusquisque haereticorum auctorum, qui ali-

1 Luc. 13, 24 — 12 Vgl. I. Tim. 1, 12; Phil. 4, 13 — 15—93, 16 Vgl. C[luc] Nr. 22 Or. (Schluß): *πύλαι δὲ ᾅδου διάφοροι πορνεία, ἄρνησις, φιλαργυρία καὶ τὰ λοιπὰ κακά κτλ.* Vgl. dazu auch C[l] Nr. 200 Or. — 32f Vgl. I. Tim. 6, 20

3 *ἰσχύσουσιν* H 9 *ἰσχύοιεν* Koe *ἰσχύσουσιν* M H 10/11 *κατισχύσουσιν* M 21 *ἣν* M 24 *** Kl, vgl. auch C[luc] Nr. 22 32 *γενησάντων* M

5 quaerent L 11 xpo] eo B 29 mammona G 31/32 haereticorum R G heresiarcharum B L

γνῶσιν ᾠκοδόμησεν ᾅδου πύλην, ἄλλην μὲν Μαρκίων καὶ Βασιλίδης ἄλλην καὶ Οὐαλεντῖνος ἄλλην.

καὶ οὕτως ἕκαστος μὲν τῶν πατέρων μοχθηρᾶς γνώμης ἀρχιτέκτων γέγονε πύλης τινὸς ᾅδου· οἱ δὲ συνεργοὶ τῇ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν τοιούτων διδασκαλίᾳ, ὑπουργοί τινες καὶ οἰκονόμοι δουλεύοντες μοχθηρῷ ἀρχιτεκτονικῷ ἀσεβείας λόγῳ. πολλῶν δὲ καὶ δυσαριθμήτων οὐσῶν τῶν ᾅδου πυλῶν, οὐδεμία πύλη ᾅδου κατισχύσει τῆς πέτρας ἢ ἐκκλησίας, ἣν ἐπ᾽ αὐτῇ Χριστὸς οἰκοδομεῖ. πλὴν ἔχουσί τινα ἰσχὺν αὗται αἱ πύλαι, ἀφ᾽ ἧς τινῶν μὲν κρατοῦσι τῶν μὴ ἀντιτεινόντων καὶ ἀνταγωνιζομένων πρὸς αὐτάς, ὑφ᾽ ἑτέρων δὲ νικῶνται τῶν διὰ τὸ μὴ ἀφίστασθαι τοῦ εἰπόντος· »ἐγώ εἰμι ἡ θύρα« πάσας τὰς ᾅδου πύλας καθελόντων ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς.

13. Ἐνταῦθα μὲν οὖν πύλαι ᾅδου εἴρηνται, ἐν δὲ τοῖς Ψαλμοῖς ὁ προφήτης εὐχαριστεῖ λέγων· »ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς

quam falsi nominis scientiam genuerunt, aedificavit aliquam *inferi* portam; et aliam quidem Marcion et Basilides, aliam autem Valentinus.

et sic singuli patres singulorum dogmatum perversorum, quasi architecti impietatis, portas aliquas *inferi* construxerunt, et multi intrant per illas qui sequuntur dogmata perversitatis eorum. cum sint ergo multae et innumerabiles *inferorum portae*, nulla earum praevalet contra eum, qui aut petra est aut aedificata ecclesia super petram. tamen *portae* istae aliquam habent virtutem, quoniam adversus aliquos quidem praevalent, qui non se extendunt adversus eas neque conantur resistere eis, ab aliis autem vincuntur, qui non recedunt ab eo, qui dixit: »ego sum ianua«, et ideo destruunt omnes *inferorum* portas ab anima sua.

13. Et non solum hic *portae inferorum* appellantur peccata, sed etiam propheta gratias agens deo, qui sublevat humiles de portis mortis deorsum consistentibus, dicit: »qui exaltas me de portis

22 Joh. 10, 7. 9 — **28ff** Vgl. Orig. c. Cels. VI, 36 (II, 105, 19ff) — **28** Psal. 9, 14f

6 *καὶ οὕτως* — **24** *ψυχῆς* hinter S. 91, 15 *καὶ* — 92, 3 *ἄλλην* Kl nach lat., davor MH **11** l. *οἰκοδόμοι*? Kl **13** *συναριθμήτων* H **17** *ἔχουσαι* M **26** *μὲν* < M

12 multae y Pasch mille L **29f** deo—consistentibus fehlt in gr., entspricht jedoch „der Gewohnheit des Origenes, vor einem Zitat oft den Inhalt desselben anzugeben" Koe

Σιών«. καὶ ἐκ τούτου δὲ μανθάνομεν ὅτι μήποτε οὐχ οἷόν τέ ἐστιν πάσας δυνηθῆναι ἐξαγγεῖλαι »τὰς αἰνέσεις« τινὰ τοῦ θεοῦ, μὴ ὑψωθέντα »ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου« καὶ γενόμενον παρὰ »ταῖς πύλαις« »Σιών«. πύλαι δὲ Σιὼν ἐναντίαι ἂν νοηθεῖεν ταῖς πύλαις »τοῦ θανάτου«, ὡς εἶναι πύλην μὲν θανάτου τὴν ἀκολασίαν πύλην δὲ Σιὼν τὴν σωφροσύνην, καὶ οὕτω θανάτου μὲν τὴν ἀδικίαν Σιὼν δὲ τὴν δικαιοσύνην

mortis, ut adnuntiem omnes laudes tuas in portis filiae Sion«. ex hoc enim discimus, quia forte possibile non est aliquem omnes laudes dei adnuntiare, nisi exaltatus fuerit »de portis mortis« et factus fuerit in omnibus »portis Sion«. portae autem Sion contrariae intellegendae sunt portis mortis, ut sit quidem porta mortis luxuria porta autem Sion castitas, porta mortis iniquitas porta autem Sion iustitia,

(ἥντινα δεικνὺς ὁ προφήτης φησίν· »αὕτη ἡ πύλη τοῦ κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ«)

καὶ πάλιν τὴν μὲν δειλίαν θανάτου πύλην τὴν δὲ ἀνδρείαν Σιών, καὶ ἀφροσύνην μὲν θανάτου τὴν δὲ ἐναντίαν αὐτῇ φρόνησιν τῆς Σιών. πάσαις δὲ ταῖς πύλαις τῆς »ψευδωνύμου γνώσεως« μία ἐναντία ἐστὶ πύλη ἡ τῆς ἀψευδοῦς γνώσεως ***.

porta mortis timor porta Sion virtus, porta mortis insipientia porta Sion sapientia. ***

propter quas omnes portas dicebat propheta: »aperite mihi portas iustitiae, ut ingressus eas confitear domino«.

Ἐπίστησον δὲ εἰ δύνασαι (διὰ τὸ »οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα«, καὶ τὰ λοιπὰ)

Considera adhuc (si potes) et illud quod dicitur: »non est nobis conluctatio cum carne et sanguine, sed adversus potestates, adversus rectores huius mundi tenebrarum, adversus spiritalia nequitiae in caelestibus«, ne forte et unaquaeque potestas et unus-

1ff Vgl. Psal. 9, 14f — **15** Psal. 117, 20 — **21** Vgl. I. Tim. 6, 20 — **22ff** (lat.) Psal. 117, 19 — **25ff** Eph. 6, 12

6 παρὰ] l. ⟨ἐν⟩ πάσαις? Kl **7** l. ἐναντίαι⟨ἂν⟩ mit lat. Kl Koe, vgl. S. 94, 19 ἐναντίως MH | ῥηθεῖεν M **23** *** Kl Koe

1/2 laudationes B Pasch **19** *** Kl Koe **23** eas] in eas B

λέγειν ἑκάστην ἐξουσίαν καὶ κοσμοκράτορα »τοῦ σκότους τούτου« καὶ πνευματικὸν »τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις« πύλην εἶναι ᾅδου καὶ πύλην θανάτου. πύλαι οὖν ᾅδου λέγοιντο καὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, πρὸς ἃς »ἡμῖν ἡ πάλη«

πύλαι δὲ δικαιοσύνης τὰ λειτουργικὰ πνεύματα«.

ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν κρειττόνων πολλαὶ προλέγονται πύλαι καὶ μετὰ τὰς πολλὰς μία ἐν τῷ »ἀνοίξατέ μοι πύλας δικαιοσύνης· εἰσελθὼν ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσομαι τῷ | κυρίῳ« καὶ »αὕτη ἡ πύλη τοῦ κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ«,

οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἐναντίων πολλαὶ μὲν πύλαι ᾅδου καὶ θανάτου, ἑκάστη ἐξουσία ⟨, πρὸς ἃς ἡμῖν ἡ πάλη⟩,

ὑπὲρ πάσας δὲ ταύτας αὐτὸς ὁ πονηρὸς ⟨πύλη ἐστὶ θανάτου καὶ ᾅδου⟩. καὶ προσέχωμέν γε ἐφ᾿ ἑκάστης ἁμαρτίας ὡς εἰς πύλην ᾅδου τινὰ καταβαίνοντες, εἰ ἁμαρτάνομεν· ἀλλὰ ὑψούμενοι »ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου« ἐξαγγείλωμεν »πάσας τὰς αἰνέσεις« τοῦ κυρίου »ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών«.

quisque rector mundi huius, mundi tenebrarum, et singulae spiritales nequitiae in caelestibus, *portae* sint *inferorum* et portae mortis, quibus portis contrariae sunt appellandae multae portae iustitiae secundum angelos dei, qui »sunt spiritus ad ministerium transmissi propter eos qui sunt hereditaturi salutem«.

sicut enim ex parte bona multae dicuntur portae, post multas autem est una secundum quod dicitur: »aperite mihi portas iustitiae, ut ingressus eas confitear 529 domino: haec porta domini, iusti intrabunt in eam« (dominus ergo est porta domini singularis),

sic in parte mala multae quidem sunt *portae inferorum* et mortis, unaquaeque videlicet potestas adversus quam »conluctatio nobis est«, super omnes autem illas ipse malignus porta est mortis et *inferorum*.

scientes ergo singulas species carnalium passionum, per quas descendimus in mortem si peccaverimus, caveamus ab eis ut non peccemus, sed exaltati »de portis mortis« adnuntiemus »omnes laudes dei in portis filiae Sion«.

8 Hebr. 1, 14 — 13 Psal. 117, 19 — 15 Psal. 117, 20 — 29ff Vgl. Psal. 9, 14f

5 *θανάτου* *** Koe, vgl. lat. 6 l. *λέγοιντ᾿ ἄν* ? Kl 12/13 *πολλὰς* Kl, vgl. lat. *πύλας* M H 21 ⟨*πρὸς — πάλη*⟩ Kl, vgl. lat. 24 *ὑπὲρ* Hu, vgl. lat. *ὑπὸ* M H 25 ⟨*πύλη — ᾅδου*⟩ Kl Koe, vgl. lat.

1 mundi[1] < B 9 missi B 15 eas] in eas B Pasch 23 illas x* alias *μ*

οἷον ἐν μιᾷ πύλῃ τῆς θυγατρὸς Σιών, τῇ καλουμένῃ σωφροσύνῃ, ἐξαγγελοῦμεν ἀπὸ σωφροσύνης τὰς αἰνέσεις τοῦ θεοῦ, καὶ ἐν ἄλλῃ, τῇ ⟨καλουμένῃ⟩ δικαιοσύνῃ, ἀπὸ δικαιοσύνης τὰς αἰνέσεις τοῦ θεοῦ. καὶ ἁπαξαπλῶς ἐν πᾶσιν οἷς γινόμεθα ἐπαινετοῖς, ἐν τούτοις γινόμεθα ἔν τινι πύλῃ τῆς θυγατρὸς Σιών, κατ' ἐκείνην ἐξαγγέλλοντες αἴνεσίν τινα τοῦ θεοῦ.

utputa ⟨in⟩ una porta filiae Sion, quae dicitur castitas, in castitate laudes dei adnuntiemus; et in altera, quae dicitur iustitia, in iustitia laudes dei adnuntiemus. et generaliter in quibuscumque laudabiles fuerimus, in eis possumus laudes dei adnuntiare;

in quo autem non fuerimus, neque laudare possumus deum. ideo diximus supra: nisi qui fuerit in omnibus portis Sion, non potest omnes laudes dei adnuntiare.

ἐξεταστέον δὲ πῶς ἔν τινι τῶν δώδεκα λέλεκται· »ἐμίσησαν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον ὅσιον ἐβδελύξαντο«.

quoniam autem facti sumus in hoc ut de portis loquamur, illud quoque non puto praetereundum quod dicit propheta: »oderunt in portis arguentem, et verbum sanctum abominati sunt«,

μήποτε οὖν ὁ »ἐν πύλαις« ἐλέγχων ἐστὶν ἀπὸ πυλῶν θυγατρὸς Σιὼν τοὺς ἐν τοῖς ἐναντίοις τῆς πύλης ταύτης γενομένους ἁμαρτήμασι καὶ πυλῶν ᾅδου ἢ θανάτου.

ne forte qui »in portis« arguet, etiam ipse unus est consistentium in portis filiae Sion, arguens eos qui in contrariis portis consistunt, id est in peccatis, portis mortis et *inferorum;* nec enim potest quis arguere sancte, nisi ipse consistat in portis filiae Sion.

εἰ δὲ μὴ οὕτως ἀκούοις τοῦ »ἐμίσησαν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα«, ἤτοι

si autem non ita intellexeris propheticum dictum,

14 Vgl. S. 93, 7 — **18** Amos 5, 10 — **20ff** Vgl. Amos 5, 10

5 ⟨καλουμένῃ⟩ Diehl **21** ἐλέγχων] + ⟨καὶ αὐτὸς ἐλέγχων⟩ Kl, vgl. lat. **28** θανάτου] + ⟨οὐ γὰρ ὁσίως τις δύναται ἐλέγχειν, εἰ μὴ αὐτὸς γίνεται ἐν πύλαις θυγατρὸς Σιών⟩ Koe, vgl. lat. **32** ἀκούεις H

1 in una μ una x[a] | una] + est B **4/5** in iustitia x < μ **14** quis B **20** odierunt G

παρελκόντως ἔσται εἰρημένον τὸ »ἐν πύλαις«. ἢ ζήτει πῶς ἂν ἄξιον προφητικοῦ πνεύματος εἴη τὸ λελεγμένον.

14. *Μετὰ ταῦτα ἴδωμεν πῶς λέλεκται τῷ Πέτρῳ καὶ παντὶ *** Πέτρῳ τὸ δώσω σοι τὰς κλεῖδας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. καὶ πρῶτόν γε νομίζω ἀκολούθως λελέχθαι τῷ*

πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν | αὐτῆς τὸ δώσω σοι τὰς κλεῖδας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. ἄξιος γὰρ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ λόγου λαβεῖν ἐστι τὰς κλεῖδας τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ὁ φραξάμενος [πρὸς] τὰς τοῦ ᾅδου πύλας, ἵνα μὴ κατισχύσωσιν αὐτοῦ· οἱονεὶ ἆθλα λαμβάνων τοῦ μηδὲν δεδυνῆσθαι κατ᾽ αὐτοῦ τὰς τοῦ ᾅδου πύλας τὰς κλεῖδας τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, ἵν᾽ ἑαυτῷ ἀνοίγῃ τὰς κεκλεισμένας πύλας τοῖς νικωμένοις ὑπὸ τῶν τοῦ ᾅδου πυλῶν. καὶ εἰσέρχεται, ὡς μὲν σώφρων, διά τινος ἀνοιγομένης σωφροσύνης πύλης ὑπὸ κλειδὸς ἀνοιγούσης σωφροσύνης, καὶ δι᾽ ἑτέρας, ὡς δίκαιος, δικαιοσύνης πύλης ἀνοιγομένης ὑπὸ κλειδὸς δικαιοσύνης· καὶ οὕτως ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀρετῶν. οἶμαι γάρ, ὅτι ὑπὲρ ἑκάστης ἀρετῆς τῆς γνώσεώς τινα σοφίας μυστήρια κατάλληλα τῷ εἴδει τῆς ἀρετῆς

quomodo digna inveniatur prophetico spiritu dictio ista? numquid non suffecerat dicere: »oderunt arguentem«, nisi addidisset: »in portis«?

14. Post haec videamus quomodo dictum est Petro et omni fideli, qui Petrus est: *dabo tibi claves regni caelorum.* et primum quidem arbitror consequenter dominum prius dixisse: *super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non praevale-* 530
bunt ei et postea: *tibi dabo claves regni caelorum.*

dignus est enim ab eodem ipso verbo accipere *claves regni caelorum,* qui obstruxit portas *inferorum,* ut non praevalerent adversus eum. quasi praemium enim in secundo loco dantur *claves regni caelorum* ei qui potuerit virtutibus portas obstruere *inferorum,* ut ipse sibi aperiat portas regni caelorum quae clausae sunt eis, qui a portis *inferorum* vincuntur. et ingreditur, qui quidem castus est, per aliquam castitatis portam, ipsâ castitate sibi eam aperiente, ut clave. qui autem iustus est, intrat per iustitiae portam, quae aperitur clave iustitiae. et sic in singulis quibusque virtutibus. omnis enim species virtutum,

7 *παντὶ*] + ⟨*πιστεύοντι ὄντι*⟩ Kl, vgl. lat. **18** [*πρὸς*] Kl *πράξεσι* Koe, vgl. lat. **26** *εἰσέρχηται* M **29** *σωφροσύνης* Kl, vgl. lat. *σωφροσύνην* M H **34** *τινα* ⟨*καὶ*⟩ Koe **35** *εἴδη* H

3 odierunt G **6** haec] hoc y **11/12** hac petra G^{a} **18** obstrusit B L obstruxerit Pasch **30** ea G eas L **30/31** ut clave L et clave G^{c} (B) < G^{a} **32** per y* perfectam L

ἀνοίγεται τῷ κατʼ ἀρετὴν βιώσαντι διδόντος τοῦ σωτῆρος τοῖς μὴ κρατηθεῖσιν ὑπὸ τῶν τοῦ ᾅδου πυλῶν τοσαύτας κλεῖδας ὅσαι εἰσὶν αἱ ἀρεταί,

ἀνοιγούσας ἰσαρίθμους πύλας, καταλλήλους κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μυστηρίων ἑκάστῃ ἀρετῇ.

τάχα δὲ καὶ ἑκάστη ἀρετὴ οὐρανοῦ ἐστι βασιλεία, καὶ πᾶσαι ἅμα βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ὡς κατὰ τοῦτο ἤδη ἐν βασιλείᾳ εἶναι οὐρανῶν τὸν κατὰ τὰς ἀρετὰς βιοῦντα, ὡς κατὰ τοῦτο τὸ »μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν« οὐκ ἐπὶ χρόνον ἀναφέρεσθαι, ἀλλὰ ἐπὶ τὰς πράξεις καὶ τὴν διάθεσιν· ὁ Χριστὸς γάρ, ἡ πᾶσα ἀρετή, ἐπιδεδήμηκε καὶ λαλεῖ.

καὶ διὰ τοῦτο »ἐντός ἐστι« τῶν αὐτοῦ μαθητῶν »ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ«, καὶ οὐχὶ »ὧδε καὶ ὧδε«.

cum quis eam coeperit operari, quasi ipsa se adaperit ante eum qui accesserit ad eam ex corde, domino videlicet eam aperiente per gratiam suam ei, qui a portis *inferorum* non fuerit victus, ut inveniatur eadem virtus et porta esse et clavis portae, et tot inveniantur *claves* quot portae.

forsitan autem et unaquaeque virtus regnum est caeli, et omnes simul sunt regnum *caelorum*. secundum hoc qui conversatur secundum virtutes, iam videtur in regno esse *caelorum*. forsitan secundum hunc intellectum et illud dicitur: »paenitentiam agite, adpropinquavit regnum caelorum«, ut non ad tempus referatur, sed ad actum et propositum uniuscuiusque, quod dicitur: »adpropinquavit regnum caelorum«, quod est Christus, qui est omnis virtus, qui venit et loquitur.

sicut enim »regnum dei non venit cum observatione, nec dicent: ecce hic, ecce illic«, sed est intra

10—15 Vgl. auch *II* 186, 6ff — 18 Matth. 3, 2; 4, 17 — 28ff Vgl. Luc. 17, 21

14 *πᾶσαι* Kl, vgl. lat. *πᾶσα* MH 15 *οὐρανῶν*] + *οὐκ ἐπὶ χρόνον ἀναφέρεσθαι* M[a], del. M[c] 16 *εἶναι* ⟨*δοκεῖν*⟩ ? Kl nach Koe, vgl. lat. 16 *τὸν*] *τῶν* H

9 quot + et L | portae] virtutes Pasch 14 caeli Kl caelorum x 16 qui G[a] L quod G[c] B 17/18 in regno esse y esse in regnum L 30 intra *μ* infra x

"Ορα δὲ ὅσην ἔχει ἐξουσίαν ἡ πέτρα, ἐφ' ἣν ὑπὸ Χριστοῦ οἰκοδομεῖται ἡ ἐκκλησία, καὶ πᾶς ὁ λέγων· σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. ὥστε τὰς κρίσεις μένειν βεβαίας τούτου, ὡς κρίνοντος ἐν αὐτῷ τοῦ | θεοῦ, ἵνα ἐν αὐτῷ τῷ κρίνειν μὴ κατισχύσωσιν αὐτοῦ πύλαι ᾅδου. τοῦ μὲν οὖν ἀδίκως κρίνοντος καὶ μὴ κατὰ λόγον θεοῦ δεσμεύοντος ἐπὶ γῆς μηδὲ κατὰ βούλησιν αὐτοῦ λύοντος ἐπὶ γῆς, πύλαι ᾅδου κατισχύουσιν. οὗ δὲ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύουσιν, οὗτος δικαίως κρίνει· διὸ ἔχει τὰς κλεῖδας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἀνοίγων τοῖς λελυμένοις ἐπὶ γῆς, ἵνα καὶ ἐν οὐρανοῖς ὦσι λελυμένοι καὶ ἐλεύθεροι, καὶ κλείων τοῖς κρίσει δικαίᾳ αὐτοῦ δεδεμένοις ἐπὶ γῆς, ἵνα καὶ ἐν οὐρανοῖς ὦσι δεδεμένοι καὶ κεκριμένοι. ἐπεὶ δὲ οἱ τὸν τόπον τῆς ἐπισκοπῆς ἐκδικοῦντες χρῶνται τῷ ῥητῷ ὡς Πέτρος, καὶ τὰς κλεῖδας τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας

discipulos Christi, sic et regnum caelorum. nam videtur ad idipsum referri in multis locis evangeliorum regnum caelorum et regnum dei.

Vide autem quantam potestatem habet petra, super quam aedificatur ecclesia Christi, et omnis qui dicit: *tu es Christus filius dei vivi*, ut etiam iudicia eius maneant firma, quasi deo iudicante per eum, si tamen in eo ipso quo 531 iudicat, *portae inferorum* non praevaluerint ei. qui ergo iniuste iudicat et non secundum verbum dei [neque] ligat *in terris*, neque secundum voluntatem ipsius solvit, *portae inferorum* praevalent contra eum. adversus quem autem *portae* non praevalent *inferorum*, iste iuste iudicat; propter quod et habet *claves regni caelorum*, et aperit eis qui soluti fuerint *super terram*, ut sint soluti et liberi *in caelo*, et cludit eis qui iusto iudicio eius ligati fuerint *super terram*, ut sint quasi ligati *in caelo* et iudicati. quoniam autem qui episcopatus vindicant locum, utuntur hoc textu quemadmodum Petrus, et *claves regni*

28ff Vgl. Hieron. in Matth. 124 E: *istum locum episcopi et presbyteri non intellegentes aliquid sibi de Pharisaeorum adsumunt supercilio, ut vel damnent innocentes vel solvere se noxios arbitrentur* etc. — **30ff** Gemeint ist der Bischof Demetrius von Alexandria (Koe)

6ff i. m. 𝔊[H] $\overset{\rho}{\omega}$ und *οὐχ οὕτω χώρ* (?) M **7/8** *ᾠκοδόμηται* M **17** *αὐτοῦ τοῦ* M **22** *λυομένοις* M **27/28** *κριμένοι* H^a

16 [neque] Kl | ligat y Pasch liget L **17/18** solvit B Pasch solvet G^a solvat L **21** iuste < G **29** vindicant + sibi B (Pasch)

ἀπὸ τοῦ σωτῆρος εἰληφότες διδάσκουσί τε τὰ ὑπ᾿ αὐτῶν δεδεμένα τουτέστι καταδεδικασμένα καὶ ἐν οὐρανοῖς δεδέσθαι καὶ τὰ ὑπ᾿ αὐτῶν ⟨λελυμένα τουτέστιν⟩ ἄφεσιν εἰληφότα καὶ ἐν οὐρανοῖς λελύσθαι, λεκτέον ὅτι ὑγιῶς λέγουσιν, εἰ ἔχουσιν ἔργον δι᾿ ὃ εἴρηται ἐκείνῳ τῷ Πέτρῳ· *σὺ εἶ Πέτρος*, καὶ εἰ τηλικοῦτοί εἰσιν, ὡς ἐπ᾿ αὐτοῖς ὑπὸ Χριστοῦ οἰκοδομεῖσθαι *τὴν ἐκκλησίαν*, καὶ ἐπ᾿ αὐτοὺς εὐλόγως τοῦτο ἀναφέροιτ᾿ ἄν. *πύλαι δὲ ᾅδου* οὐκ ὀφείλουσι κατισχύειν τοῦ θέλοντος δεσμεῖν καὶ λύειν. εἰ δὲ »σειραῖς τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ ἔσφιγκται«***, μάτην καὶ δεσμεῖ καὶ λύει.

καὶ τάχα δύνασαι εἰπεῖν· ἐν τοῖς ἐν τῷ σοφῷ οὐρανοῖς (ταῖς ἀρεταῖς) δέδεται ὁ φαῦλος, καὶ πάλιν δὲ λέλυται ἐν αὐταῖς ὁ σπουδαῖος καὶ ἀμνηστίαν λαβὼν τῶν πρὸ τῆς ἀρετῆς αὐτῷ ἡμαρτημένων. ὥσπερ δὲ τὸν μὴ ἔχοντα σειρὰς ἁμαρτιῶν μηδὲ ἁμαρτίας παραβαλλομένας »σχοινίῳ μακρῷ« ἢ »ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλεως« οὐδὲ ὁ θεὸς ἂν δήσαιτο, οὕτως οὐδ᾿ ὅστις ἂν ᾖ Πέτρος.

caelorum acceptas habentes a Christo docent, quoniam qui ab eis ligati fuerint, et *in caelo* esse ligatos, et qui ab eis soluti fuerint, id est remissionem acceperint, esse et *in caelo* solutos, dicendum est quoniam bene dicunt, si opera habent illa propter quae dictum est illi Petro: *tu es Petrus*, et tales sunt ut super eos aedificetur ecclesia Christi, si *portae inferorum* non praevalent eis. alioquin ridiculum est ut dicamus eum, qui »vinculis peccatorum suorum ligatus est« et »trahit peccata sua sicut funem longum, et tamquam iugi lorum vitulae iniquitates suas«, propter hoc solum, quoniam episcopus dicitur, habere huiusmodi potestatem, ut soluti ab eo sint soluti *in caelo*, aut ligati *in terris* sint ligati *in caelo*.

15. **27** Prov. 5, 22 — **15** lat. = **29** gr. Jes. 5, 18

5 ⟨*λελυμένα τουτέστιν*⟩ Kl, vgl. lat. **6** *καὶ* < M **16/17** *ἔσφικται* MH **17** *** Kl, vgl. lat.

3 ligati] + ⟨id est damnati⟩ ? Diehl Kl | et < L **6** et < B **8** habeant L **10** eis G **13** ut dicamus] videamus G **15** et x* < *μ* **17** iugi Kl, vgl. XI, 239, 23 iuge x

»sit ergo episcopus inreprehensibilis«, qui alterum ligat aut solvit, dignus sit ligare vel solvere in caelo: »sit unius uxoris vir, sobrius, castus, ornatus, hospitalis, docibilis, non vinolentus, non percussor, sed modestus, non litigiosus, non concupitor pecuniarum, bene praesidens domui suae, filios habens subditos cum omni castitate«. si talis fuerit, non iniuste ligabit super terram neque sine iudicio solvet. propterea quaecumque solverit *super terram* qui huiusmodi est, *soluta erunt et in caelo*, et quae ligaverit *super terram, ligata erunt et in caelo.*

εἰ δέ τις μὴ ὢν Πέτρος καὶ μὴ ἔχων τὰ εἰρημένα ἐνταῦθα, ὥσπερ Πέτρος οἴεται δήσειν ἐπὶ γῆς ὡς τὰ δεδεμένα δεδέσθαι ἐν οὐρανοῖς, καὶ λύσειν ἐπὶ γῆς ὡς τὰ λελυμένα λελύσθαι ἐν οὐρανοῖς, οὗτος »τετύφωται« | μὴ ἐπιστάμενος τὸ βούλημα τῶν γραφῶν, καὶ »τυφωθεὶς« ἐμπέπτωκεν »εἰς τὸ τοῦ διαβόλου κρίμα«.

si enim ⟨non⟩ fuerit quis (ut ita dicam) Petrus et non habuerit quae in hoc loco dicuntur quasi ad Petrum, et putaverit se posse ligare, ut sint ligata *in caelo*, et solvere, ut sint soluta *in caelo*,
ipse se fallit, non intellegens vo- 532
luntatem scripturae, et »inflatus« incidit »in iudicium diaboli«.

15. *Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός* (16, 20 [—23]).

15. *Tunc praecepit discipulis suis, ut nemini dicerent quoniam ipse est Christus. exinde coepit Iesus ostendere discipulis suis quoniam oportet eum ire in Hierusalem*

1—11 I. Tim. 3, 2—4 — **18ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 138 A. 3 — **23f** Vgl. I. Tim. 6, 4 — **25** I. Tim. 3, 6

19 *ἐνταῦθα ὡς πρὸς Πέτρον* Koe, vgl. lat. **26** *κρίμα* Kl, vgl. lat. *πτῶμα* MH

1 episcopus < R **2** alterum + aut R **3** dignus sit G[c] in ras. dignus BL ut inveniatur dignus R **10** habens + sibi R **12. 14. 16f** terra G[a] **14** super terram y* < L **18** ⟨non⟩ Kl **27** praecepit] + ihs L **29** Christus < L | et exinde G[a]

et multa pati a senioribus et principibus et scribis et occidi et tertia die resurgere.

Ἀνωτέρω μὲν γέγραπται ὅτι »τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς λέγων αὐτοῖς· εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε« καὶ ὅσα ἑξῆς ἀναγέγραπται εἰρηκέναι αὐτοῖς, πέμπων αὐτοὺς ἐπὶ τὴν ἀποστολήν. ἆρα οὖν τὸ τῶν ἀποστόλων ἤδη ποιοῦντας ἔργον αὐτοὺς ἐβούλετο ⟨καὶ⟩ κηρύσσειν ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός; εἴτε γὰρ ἐβούλετο, ἄξιον ζητῆσαι τί δήποτε νῦν διαστέλλεται τοῖς μαθηταῖς ἵνα μὴ εἴπωσιν ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός; εἴτε μὴ ἐβούλετο, πῶς δύναται σώζεσθαι τὰ τῆς ἀποστολῆς;

Superius quidem scriptum est, quoniam »hos duodecim misit Iesus dicens eis: in viam gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne introeatis, sed ite potius ad oves perditas domus Israel« et cetera, quae dixit ad eos mittens eos ad praedicandum. videamus ergo si apostolatus iam opera facientes eos volebat etiam praedicare quoniam ipse erat Christus, et si volebat, dignum est quaerere, quid est quod nunc praecipit *discipulis suis, ut nemini dicant quoniam ipse est Christus.* si autem nolebat, quomodo salventur quae de testimonio mandata sunt eis,
quale est illud: »tradent enim vos in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos, et ante praesides et reges stabitis propter me in testimonium illis et gentibus«, vel illud: »cum tradiderint vos, nolite solliciti esse quomodo aut quid dicatis; dabitur enim vobis in illa hora quid dicatis« et cetera quae sequuntur usque: »non con-

5 Matth. 10, 5 — **22** Matth. 10, 17f — **27** Matth. 10, 19 — **31** Matth. 10, 23

14 ⟨*καὶ*⟩ Diehl **15** *γὰρ* · ˊ H^{a} **19** i. m. *ἀπορία* H

1–3 a—resurgere < y **7** l. civitate⟨m⟩ ? Kl **19/20** salventur G solventur L dissolventur B **23** concilio G Pasch consilio L | in^{2} B Pasch < G L | suis x Pasch + et *ϱ* **30** dicatis] loquamini L Pasch

summabitis civitates Israel, donec veniat filius hominis«. nescio quomodo haec intellegi possint, nisi confiterentur Iesum esse Christum, necnon etiam illud quod dicit: »omnis qui confessus fuerit me coram hominibus«, qualem significet confessionem in Christo, nisi aliquis audeat dicere quia nolebat tunc praedicari, quoniam Iesus ipse est Christus. sed haec dixit ut interpretationem loci huius non ad futurum tempus trahat, secundum quod postea discipuli Iesu nominati sunt Christiani, incipiente ab Antiochia nomine isto.

καὶ ταῦτα δ' ἄν τις ζητήσαι κατὰ τὸν τόπον· ἆρα ἀποστέλλων τοὺς δώδεκα οὐκ ἀπέστελλεν αὐτοὺς φρονοῦντας ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός; εἰ δὲ τοῦτο ἐφρόνουν οἱ δώδεκα, δηλονότι καὶ ὁ Πέτρος· πῶς οὖν

illud etiam in hoc loco quaerendum est utrum, cum mitterentur, iam cognoscebant quoniam ipse erat Christus. et si iam cognoscebant, sine dubio cognoscebat et Petrus. quomodo ergo post tanta interrogat eos: »vos autem quem me dicitis esse«? quando et respondenti et dicenti Petro: »tu es Christus filius dei vivi«,

μακαρίζεται νῦν·

dixit: »beatus es, Simon Bariona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui est in caelis«.

ἐμφαίνει γὰρ ἡ λέξις διὰ τούτων ὅτι νῦν πρῶτον αὐτὸν ὡμολόγησεν ὁ Πέτρος Χριστὸν υἱὸν »τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«.

per haec enim sermo demonstrat, quoniam tunc primum confessus fuerat eum Petrus Christum filium »dei vivi«.

6 Matth. 10, 22 — 14ff Vgl. Act. 11, 26 — 24ff Matth. 16, 15—17 — 32ff Vgl. Matth. 16, 15—17

32 ἐνφαίνει M

21 si cognoscebant iam L 22 et Pasch < x 25 esse dicitis L Pasch 30f non caro et sanguis G

ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος πεποίηκε κατά τινα τῶν ἀντιγράφων τὸ τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, ὁ δὲ Μᾶρκος »ἐπετίμησεν αὐτοῖς« φησιν »ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ«, ὁ δὲ Λουκᾶς ἐπιτιμήσας φησὶν αὐτοῖς παρήγγειλε μηδενὶ λέγειν τοῦτο« — τί δὲ »τοῦτο« ἢ ὅτι καὶ κατ᾽ αὐτὸν ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπε (πρὸς τὸ »τίνα με λέγετε εἶναι«;)· »τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ«. ἰστέον μέντοι ὅτι τινὰ τῶν ἀντιγράφων τοῦ κατὰ Ματθαῖον ἔχει τὸ ἐπετίμησεν. ἡ μὲν οὖν ἐπαπόρησις δοκεῖ μοι εἶναι γενναιοτάτη· λύσις δὲ αὐτῆς ἀναντίρρητος ζητηθήτω, ἣν ὁ εὑρίσκων, | ἐὰν ᾖ 533 πιστικωτέρα τῶν ὑφ᾽ ἡμῶν λεχθησομένων ὡς ὑπὸ μετρίων, εἰς μέσον φερέτω.

Πρόσχες οὖν εἰ δύνασαι λέγειν ὅτι τὸ πιστεύεσθαι Ἰησοῦν εἶναι τὸν Χριστὸν ἔλαττόν ἐστι τοῦ γινώσκεσθαι τὸ πεπιστευμένον· τάχα δὲ καὶ τοῦ γινώσκεσθαι Ἰησοῦν εἶναι τὸν Χριστὸν διαφορά ἐστιν, οὐ παντὸς τοῦ γινώσκοντος ὁμοίως αὐτὸν γινώσκοντος. ὅτι μὲν οὖν τὸ πιστεύεσθαι χωρὶς γνώσεως ἔλαττόν ἐστι τοῦ γινώσκεσθαι, δῆλον ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην· »*** ἐὰν μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς«.

Et vide si potes huiusmodi facere quaestionis solutionem dicens, quoniam credere Iesum esse Christum minus est quam cognoscere.

quoniam autem minus est, manifestatur ex eo quod refert Iohannes ita: »dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderant ei Iudaeos: si vos manseritis in verbo meo, cognoscetis veritatem et veritas liberabit vos«.

6 Marc. 8, 30 — 8 Luc. 9, 21 — 12 Matth. 16, 15f — Luc. 9, 20 — 28. 32 Joh. 8, 31f

3 μαθηταῖς + ⟨αὐτοῦ⟩ λ 8/9 παρήγγελε H 16 ἀπόρησις Mª 17 i. m. λύσις H 20 ὑπὸ μετρίων Diehl ὑπομετρίων (M) H 32 *** Diehl, vgl. lat.

23 quaestioni G | solutionem] vgl. Z. 17 gr. 31 crediderunt B

ὅτι δὲ καὶ τοῦ γινώσκεσθαι Ἰησοῦν εἶναι τὸν Χριστὸν διαφορά ἐστιν, οὐκ ἐπίσης τῶν γινωσκόντων γινωσκόντων αὐτόν, καὶ αὐτὴ μὲν ἡ ἐνάργεια τῷ κἂν ἐπὶ ποσὸν ἐπιστήσαντι παρίστησι τὸ πρᾶγμα·

ut dicamus: quando mittebantur ad praedicandum, credebant quidem Iesum esse Christum, non tamen adhuc cognoscebant. postea autem proficientes per doctrinam et plura miracula etiam cognoverunt, quando et interrogati confessi sunt: »tu es Christus filius dei vivi«. aut si aestimentur iam tunc apostoli cognovisse Iesum esse Christum, ita est respondendum: quia inter cognoscere et cognoscere differentia est.

τίς γὰρ οὐκ ἂν ὁμολογήσαι ὅτι (φέρ' εἰπεῖν) Τιμόθεος γινώσκων Ἰησοῦν εἶναι τὸν Χριστὸν οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον πεφώτιστο εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν, ὅσον ὁ ἀπόστολος Παῦλος πεφώτιστο; καὶ τοῦτο δ' αὖ τίς οὐκ ἂν παραδέξαιτο ὅτι, κἂν πλείονες ἀληθεύοντες λέγωσι περὶ θεοῦ ὅτι »αὐτός μοι δέδωκε τῶν ὄντων γνῶσιν ἀψευδῆ«, οὐχ ὁμοίως τρανοῦντες καὶ καταλαμβάνοντες τὰ γινωσκόμενα οὐδὲ τῷ ἀριθμῷ τοσαῦτα γινώσκοντες τοῦτο ἐροῦσιν;

utputa: quis sapiens non intellegit quoniam Timotheus cognoscens Iesum esse Christum non tantum in agnitione eius erat inluminatus, quantum Paulus? quis autem etiam hoc ignorat, quia etsi multi vera dicunt dicentes de deo: quoniam »ipse mihi dedit eorum quae sunt scientiam veram«, non tamen omnes similiter manifeste aut perfecte cognoscunt ea quae sciunt,

οὐ μόνον δὲ κατὰ τὴν διαφορὰν τοῦ γινώσκειν ἔστι τοὺς γινώσκοντας μὴ

29 Sap. Sal. 7, 17

3 *γινωσκόντων*² < H 26 *αὖ* Koe *ἂν* MH 30 *οὐχὶ* H

19 cognoscere² x* Pasch agnoscere *μ* 19/20 Vgl. gr. Z. 1f

ὁμοίως γινώσκειν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ παραστῆσαν τὴν γνῶσιν, ὡς κατὰ τοῦτο τὸν ἀποκαλύψαντος τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν ἐγνωκότα (ὡς Πέτρος μεμαρτύρηται ἐγνωκέναι) ἔχειν τὸν ἀνωτάτω μακαρισμόν. εἰ δὲ ὑγιῶς ἡμῖν ταῦτα εἴρηται, ἐπιστήσεις εἰ οἱ δώδεκα πρότερον μὲν ἐπίστευον οὐκ ἐγίνωσκον δέ, ἑξῆς δὲ τῷ πιστεύειν καὶ ἀρχὰς εἶχον τοῦ γινώσκειν καὶ ὀλιγώτερα περὶ αὐτοῦ ἐγίνωσκον, ὕστερον δὲ προὔκοπτον ἐν τῷ γινώσκειν, ὡς δύνασθαι χωρῆσαι τὴν ἀπὸ τοῦ πατρὸς γνῶσιν ἀποκαλύπτοντος τὸν υἱὸν — ἐν ὁποίᾳ καταστάσει ὁ Πέτρος ἦν ἡνίκα ἐμακαρίσθη·

ut dicamus quoniam tunc quidem apostoli initia cognitionis Christi habebant et exigua cognoscebant de illo, postea autem profecerunt in agnitione ipsius, ut possent capere scientiam Christi revelatam sibi a patre, quemadmodum Petrus, cui et dixit: »beatus es, Simon, quia non caro et sanguis revelavit tibi, sed pater meus qui est in caelis«.

καὶ γὰρ μακαρίζεται οὐκ ἐπὶ τῷ εἰρηκέναι· »σὺ εἶ ὁ Χριστὸς« μόνον, ἀλλὰ μετὰ τῆς προσθήκης τῆς »ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«. οἱ γοῦν | ἀναγράψαντες Μᾶρκος καὶ Λουκᾶς ἀποκριθέντα τὸν Πέτρον εἰρηκέναι· »σὺ εἶ ὁ Χριστὸς« καὶ μὴ προσθέντες τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ κείμενον ⟨»ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«, διὰ τοῦτο⟩ οὐκ ἀνέγραψαν τὸν ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ μακαρισμὸν καὶ τὴν μετὰ τὸν μακαρισμὸν εὐλογίαν λέγουσαν τὸ »σὺ εἶ Πέτρος« καὶ τὰ ἑξῆς.

et beatificatur non solum in eo quod dixit: »tu es Christus«, sed in eo magis quod addidit: »tu es Christus filius dei vivi«. Marcus vero 534 et Lucas scripserunt Petrum respondentem dixisse »tu es Christus«, non adicientes, quod positum est in Matthaeo, »filius dei vivi«, propterea nec scripserunt ad confessionem Petri relatam beatitudinem neque ⟨post beatitudinem⟩ benedictionem dicentem: »tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam« et cetera.

3. 15ff Vgl. Matth. 16, 17 — **22ff** Matth. 16, 16 — **26** Marc. 8, 29 (Luc. 9, 20) — **28** Vgl. Matth. 16, 16 — **30ff** Vgl. Matth. 16, 17f

27 τὸ] τῷ H[a] **28/29** ⟨ὁ — τοῦτο⟩ Kl nach Koe, vgl. lat.

14 possint G **24** vero] enim BL **30** Petri < y **31** ⟨post beatitudinem⟩ Diehl, vgl. gr.

16. Ἤδη δὲ καὶ τὸ πρῶτον ἐξεταστέον ὅτι τὰ μὲν ἄλλα περὶ αὐτοῦ κατήγγελλον ὡς μεγάλου καὶ θαυμαστοῦ, τὸ δὲ Χριστὸν ⟨αὐτὸν⟩ εἶναι οὐδέπω ἐκήρυσσον, ἵνα μὴ δοκοίη ὁ σωτὴρ ἀφαιρεῖν αὐτῶν τὴν ἐξουσίαν τὴν περὶ τοῦ καταγγέλλειν αὐτὸν Χριστόν, ἣν πρότερον ἐδωρήσατο. καὶ τάχα τις τῷ τοιούτῳ λόγῳ παραστήσεται φάσκων ὡς ἐν εἰσαγωγῇ δεδιδάχθαι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοὺς Ἰουδαίους τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἔνδοξα, ἵνα τούτοις ἐν καιρῷ ἐποικοδομηθῇ καὶ τὰ περὶ τοῦ Χριστὸν αὐτὸν εἶναι. τάχα δὲ πολλὰ τῶν πρὸς αὐτοὺς λελεγμένων πρὸς πάντας εἰρῆσθαι τοὺς πιστεύοντας δυνάμει· οὐ γὰρ μόνοις τοῖς ἀποστόλοις ἐφήρμοζε τὸ »ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσι«, τάχα δὲ οὐδ᾽ ὅλως τοῖς ἀποστόλοις, ἀλλ᾽ ἅπασι τοῖς πιστεύειν μέλλουσι τὸ »παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον« καὶ τὰ ἑξῆς. ἀλλὰ καὶ τὸ »πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ« καὶ τὰ ἑξῆς οὐκ ἰδίως τοῖς ἀποστόλοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν εἴρηται. κατὰ τοῦτο οὖν προϋποτύπωσίς ἐστι διδασκαλίας διὰ

16. Aut ita tractandum est, non quia tunc docebant Iesum esse Christum, et modo praecepit eis ut nemini dicant, sed tunc quidem leviter de eo adnuntiabant quasi de magno et admirabili viro, Christum autem esse eum nondum adnuntiabant, sed quasi ad inductionem Iudaeorum quaedam modica praemittebant de eo, ut praeparatis ex parte modica ad fidem eius tempore opportuno etiam hoc adderetur, quod ipse esset Christus. aut certe ita quaestio est solvenda, ut dicamus: plura, quae tunc Christus ad apostolos dixit, non tantum ad apostolos pertinebant quantum ad omnes credentes in Christum. nec enim solis conveniebat apostolis quod est dictum: »ante praesides et reges stabitis propter me in testimonium illis et gentibus«, item quod ait: »tradet autem frater fratrem in mortem et pater filium, et insurgent filii in parentes et morte adficient eos«, sed et illud: »omnis

3 ff Vgl. Hieron. in Matth. 125 C: *mihi (!) videtur aliud esse Christum praedicare, aliud Iesum Christum* — 22 Matth. 10, 18 — 27. 29 Matth. 10, 21. 32

3 *κατήγγελλον* ρ *κατήγγελον* M H 4 ⟨*αὐτὸν*⟩ Diehl, vgl. lat. 10 *τὴν* < H | *καταγγέλειν* M 25 *ἔθνεσιν* H[a] | *δ᾽ οὐδ᾽* H 26 *ἀλλὰ* M

2 dicebant B 21 ⟨quod⟩ plura *μ* 22 xpo G[c] 27 et + ante y 32/33 et in morte adicient G[a] (adficient G[c])L

τῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους λελεγμένων, ὕστερον

κἀκείνοις καὶ παντὶ τῷ διδάσκοντι εἰς χρῆσιν ἐλευσομένης.

17. Ὁ δὲ βουλόμενος καὶ τὸ Χριστὸν αὐτὸν εἶναι κεκηρύχθαι πρότερον ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων ἀποστόλων τὸ »ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύσσετε ἐπὶ τῶν δωμάτων« ἐρεῖ ὅτι οἱονεὶ κατηχῆσαι ἠθέλησε πρότερον ⟨ἀμαυρότερον⟩ τοὺς ⟨παρὰ⟩ τῶν ἀποστόλων ἀκουσομένους τὸ Χριστοῦ ὄνομα, | εἶτ᾽ ἐᾶσαι τοῦτο οἱονεὶ πεφθῆναι ἐν ταῖς διανοίαις τῶν ἀκουσάντων, ἵνα σιωπῆς γενομένης τοῦ τὸ τοιοῦτον περὶ αὐτοῦ κηρύσσεσθαι, εὐκαιρότερον ἐποικοδομηθῇ τοῖς προκατηχηθεῖσι Χριστὸς Ἰησοῦς ἐσταυρωμένος καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγηγερμένος. ὅπερ ἐν ταῖς

qui confessus fuerit me coram hominibus« et cetera non solis apostolis, sed omnibus credentibus dicta sunt. secundum hoc ergo dicendum est, quod praemissa fuit illa doctrina quae facta est ad apostolos, postea

autem inplenda, ut videantur ea quidem, quae superius de adnuntiando Christo sunt dicta a Christo, non ad tempus pertinere quod fuit ante Christi resurrectionem, sed ad tempora post futura, haec autem quae mandat ut nemini dicant, tunc apostolis convenire.

17. Adhuc autem qui vult et Christum eum praedicatum prius ab apostolis,

dicet quoniam leviter praemittere voluit eos mentionem nominis sui, ut interim facto silentio praedicationis huiusmodi 535
hoc ipsum, quod leviter de Christo auditum fuerat, digeratur in sensibus auditorum et sic opportunius insinuetur eis Iesus Christus crucifixus et ex mortuis suscitatus. quod in primis nec ipsi apostoli cognoscebant, sicut prae-

19 Matth. 10, 27 — **22—108, 13** Vgl. C[luc] Nr. 23 Or. — **31f** Vgl. I. Kor. 1, 23

23/24 ⟨ἀμαυρότερον⟩ und ⟨παρὰ⟩ Kl nach C[luc] Nr. 23 und lat. **26** τοῦτο] τὸ H | πεμφθῆναι M

15 apostolis *** Koe, vgl. gr. **17** eum x esse *μ* ? eum ⟨esse⟩ Diehl

ἀρχαῖς οὐδὲ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι ᾔδεισαν· γέγραπται γὰρ ἐν τοῖς νῦν ἐξεταζομένοις ὅτι ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπελθεῖν καὶ τάδε καὶ τάδε παθεῖν. εἰ δὲ ταῦτα νῦν οἱ ἀπόστολοι μανθάνουσι παρὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀπαντησόμενα αὐτῷ, τὴν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἐπιβουλὴν καὶ ὡς ἀναιρεθήσεται καὶ ὡς μετὰ ταῦτα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν »ἀναστήσεται«, τί χρὴ νομίζειν ἐγνωκέναι πρότερον τοὺς μαθητευομένους παρὰ τοῖς ἀποστόλοις περὶ τοῦ Ἰησοῦ

sens sermo testatur dicens: *exinde coepit ostendere discipulis suis, quoniam oportet ire eum in Hierusalem et multa pati a senioribus et principibus et scribis, et occidi et tertia die resurgere.* si autem tunc apostoli haec discebant de Iesu quae erat passurus, quid aestimare debemus scisse prius de Christo eos qui ab apostolis docebantur?

ἢ ὅτι, εἰ καὶ κατηγγέλλετο αὐτοῖς Χριστός, ὡς ἐν εἰσαγωγῇ κατηγγέλλετο οὐ τρανούσῃ τὰ κατ᾽ αὐτόν; καὶ γὰρ ὁ σωτὴρ ἡμῶν ἐβούλετο, διαστελλόμενος τοῖς μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, τηρῆσαι τὴν τελειοτέραν περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαν ἐπιτηδειοτέρῳ καιρῷ, ὅτε ἠδύναντο μαρτυρῆσαι τοῖς ἑωρακόσιν αὐτὸν σταυρούμενον τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ οἱ ἑωρακότες αὐτὸν σταυρούμενον καὶ ἀναστάντα μαθηταί.

nam etsi adnuntiabatur eis Christus, quasi in inductione non manifeste adnuntiabatur. ideo et salvator mittens apostolos volebat *ut nemini dicerent* manifeste *quoniam ipse erat Christus*, videlicet ut perfectiorem de eo doctrinam in posterum opportunius reservarent, quando poterant adnuntiare eis qui eum viderant crucifixum de resurrectione eius ex mortuis.

εἰ γὰρ οἱ ἀεὶ αὐτῷ συνόντες ἀπόστολοι καὶ πάντα ἑωρακότες »ἃ ἐποίει θαυμάσια« καὶ μαρτυροῦντες

si enim apostoli, qui semper iuxta eum fuerunt et viderunt »miracula universa quae fecit«

12f Vgl. Luc. 18, 33 — **19ff** Vgl. Hieron. in Matth. 125 C: *potest autem fieri, ut idcirco ante passionem et resurrectionem se noluerit praedicari, ut completo postea sanguinis sacramento oportunius apostolis diceret: »euntes docete omnes gentes«* etc. — **31f** Vgl. Matth. 21, 15; vgl. Luc. 4, 22?

5 ὅτι Lo εἰ M H **14/15** μαθητευσομένους M **16** Ἰησοῦ ἢ ὅτι] Ἰησοῦ; ἤτοι Koe **18** κατηγγέλετο M **25** ὅτε M C[luc] Nr. 23 ὅτι H

6 l. nunc? Diehl **9** scire L **18** ⟨et⟩ non μ

αὐτοῦ τοῖς λόγοις ὅτι »ῥήματα ζωῆς αἰωνίου« ἦσαν, ἐσκανδαλίσθησαν περὶ τὴν νύκτα τοῦ προδεδόσθαι αὐτόν, τί οἴει ⟨ἂν⟩ παθεῖν τοὺς πρότερον ⟨μανθάνοντας⟩ μαθόντας, ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός; ὧν (οἶμαι) φειδόμενος ταῦτα διεστείλατο.

18. *Ὁ δὲ βουλόμενος τὰ εἰρημένα πρὸς τοὺς δώδεκα εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα ἀναφέρεσθαι χρόνους, καὶ μηδέπω κατηγγελκέναι τοὺς ἀποστόλους τοῖς ἀκούουσιν αὐτῶν ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός, φήσει ὅτι ἐβούλετο τηρηθῆναι τὴν τοῦ Χριστοῦ | ἔννοιαν ἐπιπεπλεγμένην τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι τῇ τελειοτέρᾳ καὶ σωτηρίῳ κηρύξει, ὁποίαν ἐπιστάμενος ὁ Παῦλος ἔλεγε Κορινθίοις τὸ »ἐγὼ δὲ ἔκρινα μηδὲν εἰδέναι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον«. διὸ πρότερον μὲν Ἰησοῦν,*

et testimonium perhibuerunt verbis eius, quoniam »verba vitae aeternae« erant, scandalizati sunt in ea nocte qua tradebatur, quid arbitramur passuros eos fuisse qui primum audiebant, si audissent quia ipse erat Christus? propter quod parcens eis mandat apostolis, *ut nemini dicant, quia ipse est Christus.*

sicut fecit Paulus, Atheniensibus adhuc rudibus constitutis, adnuntians eis non Christum filium dei, sed virum quendam hoc modo: »tempora igitur ignorantiae despiciens deus, nunc denuntiat omnibus hominibus ubique paenitentiam agere, eo quod statuit diem iudicare orbem in aequitate, in viro quem statuit fidem praestare omnibus, resuscitans eum a mortuis«.

18. Qui ergo vult, haec quae tunc ad apostolos dicta sunt, pertinere ad tempora post futura et necdum apostolos tunc praedicasse, quia ipse esset Christus, huiusmodi dat rationem: quoniam interim quidem nomen Iesu 536
voluit praedicari, Christum autem et crucifixum tempore opportuno post passionem et resurrectionem, quando et rebus ipsis quod dicebatur poterat adprobari. quod sciens dicebat apostolus ad Corinthios: »nec enim iu-

1 Vgl. Joh. 6, 68 — **15** Act. 17, 30f — **33** I. Kor. 2, 2

4 ⟨ἂν⟩ Koe **5** ⟨μανθάνοντας⟩ Kl, vgl. lat.

8 propter — xps y* Pasch < L **20** viro Kl virum x **21** praestare fidem omnibus L **28** det G[c] **31** et < L

τάδε τινὰ ποιοῦντα καὶ τοιάδε τινὰ αὐτὸν διδάσκοντα εἶναι ἐκήρυσσον. νῦν δ' ὅτε Πέτρος Χριστὸν αὐτὸν εἶναι ὁμολογεῖ υἱὸν »τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«, ὡς μὴ βουλόμενος κηρύσσεσθαι αὐτὸν ἤδη Χριστόν, ἵν' εὐκαιρότερον κηρυχθῇ καὶ ἐσταυρωμένος, διαστέλλεται τοῖς μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός. παρίσταται δέ πως τοῦτ' εἶναι τὸ βούλημα αὐτοῦ κωλύοντος κηρύσσεσθαι αὐτὸν εἶναι Χριστὸν ἐκ τοῦ ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπελθεῖν καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἐπιφερομένων. οἱονεὶ γὰρ τότε κατὰ τὸν καιρὸν ἐγνωκόσι τοῖς μαθηταῖς Ἰησοῦν εἶναι Χριστὸν υἱὸν »τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«, ἀποκαλύψαντος αὐτοῖς τοῦ πατρός, κηρύσσει (ἀντὶ τοῦ πιστεύειν αὐτοὺς εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν ἐσταυρωμένον) πιστεύειν εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν σταυρωθησόμενον, ἀλλὰ καὶ (ἀντὶ τοῦ πιστεύειν εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον »ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν«) διδάσκει αὐτοὺς πιστεύειν εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τοῦτον ἐγερθησόμενον ἐκ νεκρῶν. ἐπεὶ δὲ »ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισε

dicavi scire quid in vobis nisi Iesum Christum et hunc crucifixum«. ergo primum quidem Iesum praedicaverunt talia et talia facientem et haec et haec praedicantem. nunc autem postquam Petrus confessus est eum Christum filium »dei vivi«, quasi nolens eos hoc interim praedicare praecepit dicens, *ut nemini dicant quia ipse est Christus.* propter quam autem causam nolebat se interim praedicari Christum, dat rationem, *quoniam oportet eum abire in Hierusalem et multa pati.*

4. 21 Vgl. Matth. 16, 16 — **24f** Vgl. I. Kor. 2, 2 — **29** Vgl. II. Tim. 2, 8 — **32** Kol. 2, 15

4 l. *ὡμολόγει?* Kl, vgl. lat. 5 et haec[2] < B
24—27 *αὐτοὺς—πιστεύειν* < H
28. 30 *χ̄ν̄ ῑν̄* H

θριαμβεύσας ἐν παρρησίᾳ ἐν τῷ ξύλῳ. εἴ τις ἐπαισχύνεται τὸν Χριστοῦ σταυρόν, ἐπαισχύνεται τὴν οἰκονομίαν δι' ἣν ἐθριαμβεύθησαν ἐκεῖναι, δέον καὶ »καυχᾶσθαι ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ« τὸν καὶ πιστεύοντα καὶ ἐγνωκότα ταῦτα· | »δι' οὗ« Χριστοῦ σταυρουμένου τοῦ κόσμου τῷ πιστεύοντι ἐδειγματίσθησαν καὶ ἐθριαμβεύθησαν αἱ ἀρχαί, ἐν αἷς (οἶμαι) ἦν καὶ ὁ ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου. διόπερ ἐγγὺς γενόμενος τοῦ παθεῖν εἶπε τὸ »νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται« καὶ »νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω· καὶ ἐὰν ὑψωθῶ (φησὶν) ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν«, οὐκέτι τοσοῦτον ὅσον ⟨πρότερον⟩ δυναμένου τοῦ ⟨ἄρχοντος τοῦ⟩ κωλύοντος ἔρχεσθαι πρὸς τὸν Ἰησοῦν τοὺς ἑλκομένους ὑπ' αὐτοῦ.

si quis ergo confunditur in cruce Christi, confunditur in dispensatione per quam triumphati sunt in ligno principatus et potestates, qui genus hominum debellabant, cum deberet potius gloriari quasi fidelis et sciens haec dispensata 537 esse in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem crucifixo mundo traducti sunt et triumphati sunt principatus eis solis qui credunt, in quibus principatibus arbitror fuisse etiam principem huius mundi. propterea iuxta passionem factus dicebat: »nunc princeps huius mundi iudicatus est: nunc princeps huius mundi expellitur foras«. quo expulso »si fuero (inquit) exaltatus a terra, omnes traham ad me ipsum«, videlicet iam non tantum quantum poterat prius potente principe, qui vetabat venire ad Christum eos qui trahebantur ab ipso.

19. Ἀναγκαῖον μὲν οὖν τῷ κηρύσσεσθαι Ἰησοῦν Χριστὸν »ἐσταυρωμένον« κηρύσσεσθαι αὐτόν· ⟨ἐλλιπὲς δέ ἐστιν αὐτὸν μὲν κηρύσσειν, τὸν δὲ σταυρὸν αὐτοῦ σιωπᾶν⟩. καὶ οὐχ οὕτως ἐλλιπὲς εἶναί μοι φαίνεται

19. Necessaria ergo res est ⟨praedicando⟩ praedicari Christum Iesum crucifixum; inutile autem est ipsum quidem praedicare, crucem autem eius tacere. et non sic inutilis mihi videtur

5. 11f Vgl. Kol. 2, 15 — **6. 9** (**8. 10f** lat.) Gal. 6, 14 — **15** Joh. 16, 11 — **16** Joh. 12, 31f — **21f** Vgl. Marc. 10, 14 Par. — **22** Vgl. Joh. 12, 32 — **28** Vgl. I. Kor. 2, 2

10 τοῦ κόσμου Kl, vgl. lat. τῷ κόσμῳ M H **20** ⟨πρότερον⟩ Kl, vgl. lat. **21** ⟨ἄρχοντος τοῦ⟩ Diehl Kl, vgl. lat. **27** τῷ] ⟨ἐν⟩ τῷ Koe **29—31** ⟨ἐλλιπὲς — σιωπᾶν⟩ Koe, vgl. lat.

19 expellitur] vgl. das Präsens in Italahss. **28** ⟨praedicando⟩ Diehl, vgl. gr. | Iesum Christum Pasch **30/31** praedicari $G^{c.r.}$ B **32** inutilis μ inutile x

τὸ Ἰησοῦν εἰπεῖν τὸν Χριστὸν σιωπωμένον

τινὸς τῶν ἄλλων τεραστίων αὐτοῦ, ὡς σιωπωμένου τοῦ εἶναι αὐτὸν ἐσταυρωμένον.

διόπερ τηρῶν τὸ τελειοτέρως κηρυχθῆναι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τὰ περὶ αὐτοῦ. διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς καὶ ηὐτρέπιζεν αὐτοὺς λέγειν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ ἐσταυρωμένος καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς, ἡνίκα ἤρξατο οὐ μόνον λέγειν οὐδὲ ἕως τοῦ διδάσκειν προκόπτειν. ἀλλὰ καὶ δεικνύναι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπελθεῖν καὶ τὰ ἑξῆς· πρόσεχε γὰρ τῇ δεικνύειν λέξει ὅτι, ὥσπερ τὰ αἰσθητὰ δείκνυσθαι λέγεται, οὕτως δείκνυσθαι εἴρηται | ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. καὶ οὐχ οὕτως οἶμαι δεδεῖχθαι τοῖς ἑωρακόσι σωματικῶς πολλὰ πάσχοντα αὐτὸν

qui Iesum quidem Christum dicit, tacet autem nativitatem eius ex virgine aut stellam ostendentem nativitatem ipsius aut angelos in nativitate eius goriantes atque dicentes: »gloria in excelsis deo, et pax super terram hominibus bonae voluntatis« aut alia miracula vel signa quae fecit, quomodo qui Christum quidem eum dicit, crucifixum autem eum abscondit.

propterea volens postmodum perfectius praedicari *praecepit, ut nemini* interim *dicant quia ipse est Christus,* et praeparabat eos ut postmodum dicant, quoniam ipse est Christus qui crucifixus est et surrexit a mortuis. et vide diligenter quia non dixit: *exinde coepit* dicere vel docere *quia oportet eum abire in Hierusalem,* sed ita: *exinde coepit ostendere discipulis suis.* quoniam sicut corporalia ostendi dicuntur, sic ostendi dicuntur a Christo ea quae loquebatur. et non sic puto eis, qui corporaliter eum *multa* patientem viderunt. 538

3 Vgl. Matth. 1, 23 — 4 Vgl. Matth. 2, 2 — 7 Luc. 2, 14

1 *εἰπεῖν* Kl, vgl. lat. *εἶναι* MH 1/2 *σιωπουμένου* M 11 f *σιωπωμένου κτλ.*] Exzerpt (vgl. lat.): „so kurz aber pflegte sich Orig. nicht auszudrücken" Koe 30 *Ἰησοῦ*] *θῦ* M

16 interim ut nemini Pasch 20 resurrexit G

ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ ἕκαστον τῶν ὁρωμένων, ὡς τοῖς *μαθηταῖς* τὴν λογικὴν δεῖξιν περὶ τούτου.

20. ⟨*Καὶ*⟩ *τότε μὲν ἤρξατο δεικνύειν*, εἰκὸς δ' ὅτι μετὰ τοῦτο τοῖς χωρητικοῖς γινομένοις τρανότερον ἐδείκνυεν, οὐκέτι ὡς εἰσαγομένοις ἀρχόμενος δεικνύναι. ἀλλ' ἤδη καὶ προκόπτων ἐν τῷ δεικνύναι. καὶ εἴπερ ἐστὶν εὔλογον νοεῖν ὅτι πάντως οὗπερ ὁ *Ἰησοῦς ἤρξατο* τοῦτο ἐτέλεσε, πάντως ποτὲ ἐτέλεσεν ὃ *ἤρξατο δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς* περὶ τοῦ δεῖν αὐτὸν τὰ γεγραμμένα *παθεῖν*. ὅτε γὰρ τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου περὶ τούτων ⟨τῶν μυστηρίων⟩ τελείαν γνῶσιν καταλαμβάνει τις, τότε λεκτέον ἀπὸ λογικῆς δείξεως ὁρῶντος τοῦ νοῦ τὰ δεικνύμενα. τετελειῶσθαι τὴν δεῖξιν τῷ ταῦτα θεωρεῖν καὶ βουλομένῳ καὶ δυναμένῳ καὶ θεωροῦντι. ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐνεδέχετο »προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλὴμ« ἀπώλειαν ἀναλογίαν ἔχουσαν πρὸς τὸ »ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν«. διὰ τοῦτο ἔδει αὐ-

ostensa fuisse ea quae videbantur, quomodo *discipulis* ostensus est rationabilis sermo de mysterio passionis et resurrectionis ipsius.

20. Et tunc quidem *coepit ostendere*, consequenter autem postea capacioribus factis plenius demonstravit: non iam quasi rudibus incipiens ostendebat, sed proficiens in ipsa ostensione. et si rationis est intellegere, quia omnino quod *coepit Iesus*, hoc et perfecit, ⟨omnino perfecit⟩ aliquando quod coeperat *ostendere discipulis, quoniam oportet eum abire in Hierusalem et pati*. quando enim de mysteriis istis perfectam scientiam ex verbo quis fuerit consecutus, tunc dicendum est ex rationabili ostensione sensu vidente, quae ostenduntur, consummatam esse ostensionem ***. quoniam »non capit prophetam perire extra Hierusalem« ea perditione, de qua etiam alibi dicitur: »qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam«. quare oportebat eum *abire in Hierusa-*

24f Luc. 13, 33 — **27** Matth. 10, 39

1 *τῶν*] *τοῦ* M **3** *δεῖξιν*] *λέξιν* Koe, vgl. lat. **3/4** *περὶ τούτου*] *περὶ τοῦ τοῦ* ⟨*πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως μυστηρίου αὐτοῦ*⟩ Koe, vgl. lat. und Orig. in Joh. tom X, 35 (IV, 209, 30ff) **6** ⟨*Καὶ*⟩ Kl, vgl. lat. **7** *δὲ* M **8** *γενομένοις* Diehl, vgl. lat. **14** *ἐτέλεσεν* H **15/16** *μαθηταῖς* + *αὐτοῦ* H **16/17** *τὰ γεγραμμένα αὐτὸν* H **18/19** ⟨*τῶν μυστηρίων*⟩ Koe, vgl. lat.

4 sermo rationabilis L **10** ostendere Koe, vgl. gr. **11** ostensione + demonstrabat L **12** si Kl sic x **14** ⟨omnino perfecit⟩ Kl, vgl. utique et perfecit Pasch **14/15** aliquando + demonstrabat L **21** ostensione] ratione G **23** *** Koe, vgl. gr.

τὸν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπελθεῖν, ἵνα πολλὰ παθὼν ἐν ⟨Ἱεροσολύμοις καὶ ἀποκτανθεὶς ἐν⟩ ἐκείνοις τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ποιήσῃ ἐν τοῖς »ἄνω« Ἱεροσολύμοις, ⟨καταλείπων καὶ⟩ καταργῶν καὶ καταλύων τὴν ἐπὶ τῆς γῆς ⟨Ἱερουσαλὴμ⟩ μετὰ πάσης τῆς ἐν αὐτῇ λατρείας. ὅσον μὲν γὰρ »Χριστὸς« οὐκ »ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων«, οὐδὲ συνηγέρθησαν αὐτῷ οἱ γινόμενοι σύμμορφοι τῷ θανάτῳ καὶ τῇ ἀναστάσει αὐτοῦ, κάτω ἐζητεῖτο ἡ τοῦ θεοῦ πόλις καὶ ὁ ναός, οἱ καθαρισμοὶ καὶ τὰ λοιπά·

ὅτε δὲ τοῦτο γέγονεν,

οὐκέτι.

ἀλλὰ τὰ ἄνω.

ἅτινα ἵνα ἐνστῇ, ἔδει αὐτὸν εἰς τὰ κάτω Ἱεροσόλυμα ἀπελθεῖν καὶ πολλὰ ἐκεῖ παθεῖν

lem, ut *multa passus* in Hierosolymis et interfectus in eis primitias resurrectionis ex mortuis faciat in Hierosolymis illis »quae sunt sursum«, derelinquens et destruens et dissolvens Hierusalem quae fuerat super terram cum omni cultura eius. quamdiu enim non »resurrexerat Christus« ***nec discipuli eius consurrexerant ei, deorsum quaerebatur civitas dei et templum, quod erat in ea, et altare et sacerdotes eius et levitae et dona et sacrificia pro peccato et mundationes. postquam autem »resurrexit Christus primitiae dormientium« et consurrexerunt ei, qui facti sunt conformes morti eius et resurrectioni eius, tunc iam non deorsum ab eis, qui consurrexerunt ei, quaeritur Hierusalem vel domus orationis in ea vel altare vel cultura vel cultores, sed sursum, et quasi qui consurrexerunt et consederunt in caelestibus Christo, viderunt ea quidem quae fuerant super terram destructa, quae autem erant in caelis splendentia.

quae ut instituerentur, oportebat eum *abire in Hierusalem*, quae erat deorsum, *et multa pati* illic

4 Vgl. I. Kor. 15, 20 — 5 Vgl. Gal. 4, 26 — 9. 16 Vgl. I. Kor. 15, 20 — 12 Vgl. Röm. 6, 5; 8, 29

2 ⟨Ἱεροσολύμοις — ἐν⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 6 f ⟨καταλείπων καὶ⟩ und ⟨Ἱερουσαλὴμ⟩ Koe, vgl. lat. 4 illis < B 18 Vgl. gr. Z. 11 f 23 culturae B 9 *** Diehl Kl 19/20 iam tunc L

ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων τοῦ λαοῦ, ἵνα δοξασθῇ ⟨μὲν⟩ ὑπὸ τῶν | χωρούντων τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ οὐρανίων πρεσβυτέρων καὶ θειοτέρων ἀρχιερέων ὑπὸ ἀρχιερεῖ τῷ ἑνὶ τεταγμένων, δοξασθῇ δὲ ὑπὸ τῶν γραμματέων τοῦ λαοῦ ἀσχολουμένων περὶ γράμματα, οὐ τὰ γραφόμενα »μέλανι ἀλλὰ« τετρανωμένα »πνεύματι θεοῦ ζῶντος«, καὶ ἀποκτανθῇ μὲν ἐν τοῖς κάτω Ἱεροσολύμοις, βασιλεύσῃ δὲ ἀναστὰς ἐν »Σιὼν ὄρει καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ«.

τῇ τρίτῃ δὲ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη, ἵνα ῥυσάμενος »ἀπὸ τοῦ πονηροῦ« καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὸ ψεῦδος ἦν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ὁ πόλεμος καὶ πάντα τὰ ἐναντία οἷς ἐστιν ὁ Χριστός, ἔτι δὲ τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἅγιον πνεῦμα βεβήλου πνεύματος, περιποιήσῃ τοῖς ῥυσθεῖσι βαπτίσασθαι τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα »εἰς ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος«, ἅπερ τρεῖς ἡμέραι εἰσὶν ἅμα ἐνεστηκυῖαι αἰωνίως τοῖς δι' αὐτὰς ⟨γενομένοις⟩ υἱοῖς τοῦ φωτός.

a senioribus eius *et principibus* sacerdotum *et scribis*, ut glorificetur ab eis, qui capiunt beneficia eius, caelestibus *senioribus* 539 et divinioribus *principibus* sacerdotum

et *scribis populi*, qui vacant circa litteras non atramento scriptas sed »spiritu dei vivi« manifestatas, ut occidatur quidem in Hierosolymis quae sunt deorsum, regnet autem resurgens in »Sion monte et civitate dei vivi Hierusalem caelesti« Sion, de qua dictum est in Psalmo secundo: »ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, praedicans praeceptum domini«.

tertia autem *die* surrexit a mortuis, ut eripiens a maligno et a filio eius, in quo mendacium erat et iniustitia et proelium et omnia contraria eis, in quibus Christus habetur, adhuc autem et a spiritu inmundo, qui transfiguratur in spiritum sanctum, adquirat eis qui fuerint liberati hoc donum, ut baptizentur spiritu et animo et corpore »in nomine patris et filii et spiritus sancti«, qui sunt tres dies simul instantes perpetue eis qui per eos facti fuerint filii lucis.

10 Vgl. II. Kor. 3, 3 — **14** Vgl. Hebr. 12, 22 — **17** Psal. 2, 6f — **22** Vgl. Matth. 6, 13 — **23** Vgl. Joh. 8, 44 — **26** Vgl. II. Kor. 11, 13 — **29f** Vgl. I. Thess. 5, 23 — **30** Matth. 28, 19

3 ⟨μὲν⟩ Koe **34** ⟨γενομένοις⟩ Kl, vgl. lat. | τοῦ < M

29 fuerant G

21.

Ἐπεὶ δὲ ἀνάξια τὰ πάθη ἐνόμιζεν εἶναι Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ »τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«, ἥττονα δὲ καὶ τοῦ ἀποκαλύψαντος αὐτῷ πατρὸς τὰ τηλικαῦτα περὶ αὐτοῦ (οὐ γὰρ ἀποκεκάλυπτο αὐτῷ τὰ περὶ τοῦ πείσεσθαι) διὰ τοῦτο προσλαβόμενος αὐτὸν καὶ ὥσπερ ἐπιλαθόμενος τῆς ἀξίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅτι »ὁ υἱὸς τοῦ ζῶντος θεοῦ« οὐδὲν ἐπιτιμήσεως λέγει ἢ πράττει | ἄξιον, ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ καὶ ὡς δεομένῳ ἱλασμοῦ (οὐ γὰρ ᾔδει πω ὅτι τοῦτον »προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι«) εἶπεν·

21. *Et accipiens Iesum Petrus coepit eum increpare: propitius esto tibi, domine, et hoc tibi non erit. qui dixit: vade post me, satana, scandalum mihi es, quoniam non sapis quae dei sunt, sed quae hominis.*

Quoniam coeperat Iesus *ostendere discipulis suis quia oportet eum abire in Hierosolymam et multa pati*, adhuc initia eorum quae ostendebantur discens Petrus indigna haec filio »dei vivi« arbitrabatur et indigna deo patre, qui revelaverat ei (nec enim revelatum fuerat ei adhuc oportere pati filium dei et occidi talem et tantum Christum), ideo *accipiens eum* et quasi oblitus dignitatem Christi, quoniam »filius dei vivi« nihil dignum increpatione dicit aut agit, *coepit eum increpare* et quasi necessariam 540 habenti propitiationem dicere: *propitius esto tibi, domine.* nec enim sciebat adhuc, quoniam hunc »⟨pro⟩posuit deus propitiatorem

8ff Vgl. Orig. hom. in I. Regn. 28 (III, 291, 19f): *μεγάλα ᾔδει περὶ Χριστοῦ, οὐκ ἠθέλησεν παραδέξασθαι τὸ ταπεινότερον περὶ αὐτοῦ.* — **15. 24** Vgl. Matth. 16, 16 — **29** Röm. 3, 25

30 *ἑαυτοῦ* M

3 tibi esto B **4** qui] cui B L **4/5** sathanas B **12** dicens L **20** dei < G | et¹] ac B **30** ⟨pro-⟩posuit Diehl | propitiatorem B (G) propitiationem L (Pasch)

ἵλεώς σοι, κύριε. οὗ τὴν μὲν πρόθεσιν ἀποδεξάμενος τῇ δὲ ἀγνοίᾳ ἐπιτιμῶν. διὰ μὲν τὴν πρόθεσιν οὖσαν δεξιὰν λέγει αὐτῷ· ὕπαγε ὀπίσω μου, οἱονεὶ καταλιπόντι [τὰ] δι' ὧν ἠγνόει καὶ οὐκ ὀρθῶς ἔλεγεν ⟨τὸ⟩ ἀκολουθεῖν τῷ Ἰησοῦ. διὰ δὲ τὴν ἄγνοιαν, ὡς ἀντικείμενόν τι ἔχοντι τοῖς τοῦ θεοῦ, εἶπε· σατανᾶ, ὅπερ ἐστὶν Ἑβραϊκῶς ANTIKEIMENOΣ. εἰ δὲ μήτε ἀπὸ ἀγνοίας εἰρήκει μήτε ἐπιτετιμήκει τῷ υἱῷ »τοῦ ζῶντος θεοῦ«, λέγων αὐτῷ τὸ ἵλεώς σοι, κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο, οὔτ' ἂν εἶπεν αὐτῷ τὸ ὕπαγε ὀπίσω μου, ὡς καταλιπόντι τὸ εἶναι αὐτοῦ ὀπίσω καὶ ἕπεσθαι αὐτῷ, οὔτ' ἂν ὡς ἀντικείμενα εἰρηκότι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ λελεγμένοις ἔλεξεν ἂν τὸ σατανᾶ. νυνὶ δὲ ἴσχυσεν αὐτὸν ὁ σατανᾶς, ἀκολουθήσαντα τῷ Ἰησοῦ καὶ ὀπίσω αὐτοῦ βαίνοντα, ἀποστῆσαι τοῦ ἀκολουθεῖν αὐτῷ καὶ τοῦ ὀπίσω τυγχάνειν τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ ποιῆσαι αὐτόν, δι' ὧν εἶπεν ἀπὸ ἀγνοίας, ἄξιον τοῦ ἀκοῦσαι σατανᾶν καὶ σκάνδαλον τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ οὐ φρονοῦντα τὰ τοῦ θεοῦ ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. ὅτι δὲ ὀπίσω πρότερον ἦν (πρὶν τοῦτο ἁμαρτεῖν) τοῦ

per fidem in sanguine ipsius«. cuius adfectum quidem suscipiens Christus, ignorantiam autem exprobrans dixit ei: *vade post me*, quasi desistenti per ignorantiam et per ea, quae non recte dicebat, ire post Christum. *satana* autem dixit ei quasi per ignorantiam aliquid habenti contrarium deo, quod Hebraei interpretantur *contrarius*. si autem non per ignorantiam dixisset neque increpasset filium »dei vivi« dicens: *propitius esto tibi, domine, et hoc tibi non erit*, numquam dixisset ei: *vade post me*, quasi desinenti ire post eum et sequi eum. et si non dixisset contraria eis, quae dicta fuerant ab eo, non ei dixisset *satana*. nunc autem praevaluerat in eo satanas,

ut desineret ire post eum et sequi eum, et fecit eum per ea quae in ignorantia dixit dignum, ut audiat satanas et *scandalum* filii dei et: *non sapis quae dei sunt, sed quae hominis*. quoniam autem ⟨antea⟩ fuerat post filium dei Petrus antequam peccaret, manifestum est ex eo quod

1—11 Vgl. *B* (Matthaei) I, 139, 13—16 An. — **9f** Vgl. Hieron. in Matth. 126 D: *satanas interpretatur adversarius sive contrarius* — **10** Vgl. Wutz, Onom. sacra 747 — **13** Vgl. Matth. 16, 16 — **16—118, 13** Vgl. *B* (Cramer) I, 348, 1—8, (Matthaei) I, 139, 20—26

6 [τὰ] Kl **7** ⟨τὸ⟩ Koe | $\overline{ιυ}$ + καὶ ? M **12** ἐπετετιμήκει M **13** τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος M **14** τὸ < M **17** εἶναι] l. ἰέναι Diehl Kl, vgl. lat. | ὀπίσω αὐτοῦ Koe

3 $\overline{\text{xps}}$ y Pasch $\overline{\text{ihs}}$ L **10** interpretati sunt L **13** filio G **14** tibi esto B L **28** ⟨antea⟩ Diehl, vgl. gr.

υἱοῦ τοῦ θεοῦ ὁ Πέτρος, δῆλον ἐκ τοῦ

»δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων«.

22. *Ἅμα δὲ συγκρινεῖς ὅτι πρὸς μὲν τὸν Πέτρον εἶπεν· ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ, πρὸς δὲ τὸν διάβολον (εἰπόντα αὐτῷ· »πάντα σοι ταῦτα δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι«) »ὕπαγε, σατανᾶ« χωρὶς τῆς ὀπίσω μου προσθήκης. τὸ γὰρ ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἀγαθόν ἐστι· διὸ εἴρηται τὸ*

»δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων«. τοιοῦτον δέ ἐστι καὶ τὸ »ὃς οὐκ αἴρει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος«. καὶ ἁπαξαπλῶς τήρει τὴν | ὀπίσω λέξιν ὅτι ἀγαθὸν μέν ἐστι πρᾶγμα, ὅτε »ὀπίσω κυρίου« τοῦ θεοῦ τις πορεύεται καὶ ὀπίσω τοῦ Χριστοῦ γίνεται· ἐναντίον δέ, ὅτε ῥίπτει τις τοὺς λόγους τοῦ θεοῦ εἰς τὰ ὀπίσω ἢ ὅτε παραβαίνει τὴν λέγουσαν ἐντολήν· »ὀπίσω τῶν ἐπιθυμιῶν σου μὴ πορεύου«. καὶ ὁ Ἠλίας δὲ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασι-

in principio vocationis eorum ita est dictum ad eos: »venite post me, et faciam vos piscatores hominum; et relictis omnibus secuti sunt eum«.

22. Simul autem considera differentiam verbi, quoniam ad Petrum quidem dixit: *vade post me, satana,* ad diabolum autem dicentem sibi: »haec omnia dabo tibi, si procidens adoraveris me«, dicit: »vade satana« sine additamento *post me.* nam esse *post* Iesum bonum est. propterea secundum Marcum sic dicit: »vidit Simonem et Andream fratrem eius et dixit eis:

venite post me, et faciam vos piscatores hominum«. tale est etiam illud quod dicit: »si quis non tollit crucem suam et sequitur me, non est me dignus«. et (ut breviter dicam) considera, ubicumque di- 541
citur verbum *post me,* in bono dicitur. bonum est enim quando quis *post* dominum *** vadit, contrarium autem quando aliquis reicit sermones domini post se, vel qui transgreditur illud mandatum: »post concupiscentias tuas ne vadas«. item Elias in tertio

3 Matth. 4, 19 — 5 f Matth. 4, 20; 19, 27 — 7 ff Vgl. Hieron. in Matth. 127 A: *diabolo dicitur: vade retro, Petrus audit: vade retro me, hoc est: sequere sententiam meam* — 10 Matth. 4, 9 f — 19 Matth. 4, 19 — 21 Matth. 10, 38 — 25 Vgl. Hos. 11, 10? — 27 Vgl. Esra B′ 19, 26? — 30 Sap. Sir. 18, 30

3 *ἡμᾶς* M 10 *εἰπόντα αὐτῷ* < M 21 *οὐχ αἴρει* M

11/12 tibi dabo L 15 iesum] xpm G 21 tollat G[a] 27 *** Kl Koe, vgl. gr. 31 concupiscentiam tuam y 32 ne] non L < B

λειῶν πρὸς τὸν λαόν φησιν· »ἕως πότε ὑμεῖς χωλανεῖτε ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἰγνύαις; εἰ ἔστι κύριος ὁ θεός, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ· εἰ δέ ἐστι κύριος ὁ Βάαλ, πορεύεσθε ὀπίσω αὐτοῦ«.

Regnorum ad populum dicit: »usquequo claudicatis vos utrisque pedibus vestris? si est dominus deus, ite post eum; si autem Baal dominus est, ite post illum«.

haec autem diximus, propter quod dictum est ad diabolum, quia »vade, satana«, et non: vade *post me*, satana, *ad Petrum* autem: *vade post me, satana*.

καὶ λέγει τοῦτο τῷ Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς στραφείς, καὶ τοῦτο ⟨γὰρ⟩ εὐεργετῶν ποιεῖ.

et hoc dicit Petro Iesus *conversus* ad eum; nam et hoc prodificans ei fecit.

et beatus ad quem convertitur Christus, etiam si corripiendi causa convertitur, sicut est conversus ad Petrum.

καὶ σὺ μὲν οὖν πλείονα συναγαγὼν παραδείγματα τοῦ στραφεὶς (καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ τεταγμένα) καὶ συνεξετάσας αὐτὰ ἀλλήλοις, εὕροις ἂν οὐ παρελκόντως τὴν λέξιν κειμένην. ἀρκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος παραθέσθαι

et tu quidem poteris plura huiusmodi congregare exempla, in quibus positum est *conversus*, et invenies plerumque ad utilitatem eorum positum esse, ad quos convertitur Iesus. mihi autem proferre sufficit in praesenti illud propheticum dicens: »convertere, domine, aliquantulum«, item: »conversus respexit Petrum«, ubi et conversione eius inluminatus Petrus cognovit peccatum suum et amarissime flevit,

1 III. Regn. 18, 21 — 9 Matth. 4, 10 — 26 Psal. 6, 5 — 28 Vgl. Luc. 22, 61 f

1 φησὶ H 13 ⟨γὰρ⟩ Kl, vgl. lat.

1 regnorum + libro B L 7 diximus y* dicens L 8 dictum est y* divertebantur L | quia < B 9 vade satana y* ipse sathanas L ipse est sathanas μ | post y* ante L 10 autem y* ait: sed L 29 ubi ad conversionem B

ἀπὸ τοῦ κατὰ Ἰωάννην·

»στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς καὶ θεασάμενος αὐτοὺς (δηλονότι Πέτρον καὶ Ἀνδρέαν) ἀκολουθοῦντας λέγει αὐτοῖς· τί ζητεῖτε;«

ὅρα γὰρ ὅτι καὶ ἐν τούτοις τὸ »στραφεὶς« ἐπ' εὐεργεσίᾳ γίνεται τῶν πρὸς οὓς ἐστράφη.

23. Μετὰ ταῦτα ζητητέον πῶς εἴρηκε τῷ *Πέτρῳ τὸ σκάνδαλόν μου εἶ*, μάλιστα ἐπεί φησιν ὁ Δαυίδ· »εἰρήνη πολλὴ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν νόμον σου, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σκάνδαλον«. φήσει γάρ τις· εἰ διὰ τὸ βέβαιον τῶν τὴν *** ἀγάπην ἐχόντων καὶ ἀνεπιδέκτων ὄντων τοῦ σκανδαλίζεσθαι (ἡ ἀγάπη γὰρ »πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει· ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει«) εἴρηται τοῦτο ἐν τῷ προφήτῃ, πῶς αὐτὸς ὁ κύριος, ὑποστηρίζων »πάντας τοὺς καταπίπτοντας« καὶ ἀνορθῶν »πάντας τοὺς κατερραγμένους«, *εἶπε τῷ Πέτρῳ· σκάνδα|λόν μου εἶ*; λεκτέον δὲ ὅτι ἀνεπίδεκτος μέν ἐστι τοῦ σκανδαλίζεσθαι οὐ μόνον ὁ σωτὴρ ἀλλὰ καὶ ⟨πᾶς⟩ ὁ ἐν ἀγάπῃ τετελειωμένος, τὸ

item secundum Iohannem:

»et audierunt duo discipuli eius et secuti sunt Iesum. conversus autem Iesus vidit illos sequentes se et dixit eis: quid quaeritis?

at illi dixerunt ei: magister, ubi manes?«

23. Adhuc autem requiro quare dixit *ad Petrum*: *scandalum mihi es*, maxime cum in centesimo decimo octavo Psalmo propheta pronuntiet dicens: »pax multa diligentibus legem tuam, et non est illis scandalum«. dicet enim aliquis, quoniam proprium est eorum qui perfectam habent dilectionem erga deum, ut non scandalizentur aliquando (»caritas« enim »omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, ⟨omnia sustinet⟩; caritas numquam excidit«), quomodo ergo ipse dominus, qui confirmat omnes qui infirmantur et erigit omnes elisos, dicit *ad* 542
Petrum: *scandalum mihi es*? sed ita est respondendum, quoniam non solum Iesus non scandaliza-

4 Joh. 1, 38 — **13—121, 9** Vgl. *B* (Matthaei) I, 140, 3—10 — **16** Psal. 118, 165 (*ὄνομα* hier wie XIII, 21 u. 29; lat.: legem = *νόμον* XII, 23 u. XIII, 17. 29, dagegen: nomen [legem B] XIII, 21) — **21** I. Kor. 13, 7 f — **21 f** (lat.) Vgl. I. Joh. 4, 18 — **25** Psal. 144, 14

10 *τὸ* < H **13** i. m. *ἀπορία* H | *καὶ μετὰ ταῦτα* M **19** *** Diehl Kl Koe, vgl. lat. **27** *κατηραγμένους* M **29** i. m. *λύσις* H **32** ⟨*πᾶς*⟩ Diehl, vgl. lat.

4 illos] eos L **5** eis < L **8** ei < y **24** suffert Diehl Koe, vgl. gr. sustinet x **25** ⟨omnia sustinet⟩ Koe **29** dixit Diehl, vgl. gr.

ὅσον δὲ ἐφ' ἑαυτῷ ὁ τὰ τοιαῦτα λέγων ἢ πράττων, σκάνδαλόν ἐστι καὶ τοῦ μὴ σκανδαλισθησομένου· εἰ μὴ ἄρα πάντα τὸν μαθητὴν Ἰησοῦς ἁμαρτάνοντα σκάνδαλον καὶ ἑαυτοῦ ἀποκαλεῖ, ὡς πολλῷ μᾶλλον παρὰ Παῦλον διὰ τὴν ἀγάπην λέξων ἄν· »τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;«

tur, sed nec omnis homo qui in dilectione dei perfectus est; sed quantum ad se, qui tale aliquid vel agit vel loquitur, scandalum est alteri, licet ille inscandalizabilis sit. aut certe omnem discipulum peccantem ⟨Iesus⟩ scandalum sibi appellat, sicut et Paulus de huiusmodi discipulis dicit: »quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror«?

παρ' ὃ δυνατὸν ποιῆσαι· τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ σκανδαλίζομαι;

εἰ δὲ Πέτρος τότε (διὰ τὸ ἵλεώς σοι, κύριε, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο) σκάνδαλον εἴρηται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς οὐ τὰ τοῦ θεοῦ ἐν οἷς εἶπε φρονῶν, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων, τί λεκτέον περὶ πάντων τῶν ἐπαγγελλομένων μαθητεύεσθαι τῷ Ἰησοῦ, μὴ φρονούντων δὲ τὰ τοῦ θεοῦ καὶ μὴ σκοπούντων τὰ μὴ βλεπόμενα καὶ αἰώνια, φρονούντων δὲ τὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ σκοπούντων τὰ βλεπόμενα καὶ πρόσκαιρα, ἢ ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἔτι μᾶλλον ἂν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἀποκαλοῖντο σκάνδαλον αὐτοῦ καὶ διὰ τὸ σκάνδαλα αὐτοῦ εἶναι καὶ τῶν ἀδελφῶν; ἐφ' οἷς ὡς λέγει τὸ »ἐπείνων καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν« καὶ τὰ ἑξῆς,

si ergo Petrus (propter hoc solum quia dixit: *propitius tibi esto, et hoc tibi non erit*) *scandalum* a Christo est dictus, quasi qui non saperet *quae dei erant* sed *quae hominis*, quid est dicendum de omnibus illis, qui profitentur se discipulos Christi, non autem sapiunt *quae sunt dei* nec aspiciunt ea quae non videntur aeterna, sed quae hominum sunt ⟨sapiunt et⟩ aspiciunt, quae videntur et temporalia sunt? sine dubio multo magis huiusmodi homines scandala Christi sunt appellandi. sed et qui fratrem suum in scandalum mittit, *scandalum* Christi est, secundum quod ipse dicit: »esurivi, et non dedistis mihi manducare«, et cetera.

7 II. Kor. 11, 29 — **23** ff Vgl. II. Kor. 4, 18 — **31/32** Matth. 25, 42

4 πάντα < H 15 ἵλεος H 22 δὲ < H[a] 28 $\overline{ιυ}$] $\overline{θυ}$ M

7 ⟨Iesus⟩ Diehl, vgl. gr. 9 dicit] dicebat B < L 21 omnibus Kl hominibus x 22 non < R G 25 ⟨sapiunt et⟩ Koe 29 Christi] a Christo Diehl 33 non dedistis] dedisti G L

οὕτως εἴποι ἂν καὶ τὸ τρέχοντα ἐσκανδαλίσατέ με.

μὴ νομίσωμεν τοίνυν τὸ τυχὸν εἶναι ἁμάρτημα τὸ φρονεῖν τὰ τῶν ἀνθρώπων, δέον ἐν πᾶσι φρονεῖν τὰ τοῦ θεοῦ. ἁρμόσει δὲ λέγειν τοῦτο

καὶ παντὶ τῷ ἀποπεπτωκότι μὲν δογμάτων θεοῦ καὶ λόγων ἐκκλησιαστικῶν καὶ φρονήματος ἀληθοῦς, φρονοῦντι δ' ὡς ἀληθῆ (φέρε εἰπεῖν) τὰ Βασιλίδου ἢ Οὐαλεντίνου ἢ Μαρκίωνος ἤ τινος τῶν διδασκόντων τὰ ἀνθρώπινα ὡς θεῖα.

24. *Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν* καὶ τὰ ἑξῆς (16, 24—27).

sicut ergo qui fratrem suum cibat Christum cibat, sic 'et qui fratri suo *scandalum* fuerit factus Christo factus est *scandalum.*

non est ergo leve peccatum sapere quae hominum sunt, cum debeat quis in omnibus sapere quod est dei. hoc autem quod dicit: »scandalum mihi es, quia non sapis quae dei sunt, sed quae hominum«, non solum dicendum est peccantibus in conversatione, sed et omnibus qui a dogmatibus dei ceciderint et ab omnibus ecclesiasticis verbis et ab omni sapientia veritatis et sapuerint (verbi gratia) Basilidis vel Valentini vel Marcionis aut cuiuscumque eorum, qui humana docent quasi divina.

24. *Tunc Iesus dixit discipulis suis: si quis vult venire post me. abneget semetipsum et tollat crucem suam, et sequatur me.*

Quoniam superius diximus magni boni esse ire post Christum, ideo conferamus omnium evangelistarum de hoc loco convenientia verba. et Marcus qui-

1 Vgl. Prov. 4, 12 ? — 30 Vgl. S. 118, 13

7 *τὸ* < H 16 *καὶ*] + *ἐν* M 20 *βασιλείδου* ? M 22 *ὡς*] *καὶ* M 26 *ἀκολουθεῖν*] vgl. Hautsch TU. 34, 2[a], 54

7 ergo < B 24 tunc iesus dixit] II secundum matheum. In illo tempore dixit ih̄s L 25/26 post me venire B L 28 tollens y 29 me + omelia Origenis de eadem tc L

dem dicit hoc modo: »et convocans populum cum discipulis suis dixit eis: si quis vult post me venire, abneget semetipsum et tollat crucem suam, et sequatur me«. Lucas autem ita: »dicebat ad omnes: si quis vult post me venire, abneget semetipsum et tollat crucem suam, et sequatur me«.

Διὰ τούτων δείκνυται, ὅτι τὸ θέλειν ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ ἐλθεῖν καὶ ἀκολουθεῖν αὐτῷ οὐκ ἀπὸ τοῦ τυχόντος ἀνδραγαθήματος γίνεται, καὶ οὐδεὶς μὴ ἀρνησάμενος ἑαυτὸν | ἥκοι ἂν ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ. ἀρνεῖται δὲ ἑαυτὸν ὁ τὸν ἑαυτοῦ πρότερον κατὰ κακίαν βίον γεγενημένον τῇ ἀξιολόγῳ μεταβολῇ ἀπαλείφων, οἷον (ὡς ἐπὶ παραδείγματος) ὁ πάλαι ἀκόλαστος ἀρνεῖται αὐτὸν ἀκόλαστον σωφρονήσας καὶ καθεξῆς.

ergo per hos omnes manifeste cognoscimus, quoniam non est qualiscumque virtutis *ire post* Christum et *sequi* eum, et nemo potest *ire post* Christum, nisi *denegaverit se.* denegat autem *seipsum,* 543
qui priorem vitam suam malam bona conversione relinquit. utputa aliquando luxuriosus denegat se luxuriosum, conversus ad castitatem.

et qui erat iniustus, denegat se iniustum cum coeperit servare iustitiam. sic et qui insipiens fuerat aliquando, denegat se insipientem sapientiam dei suscipiens, et timidus aliquando confirmatus in virtute dei timidum denegat se. sic et in omni malitia est dicendum: qui se ab ea converterit secundum quod praecepit Iesus, denegat se quod fuerat.

15—124, 8 Vgl. C^{luc} Nr. 24 Or. . . . *οἷον ὁ πάλαι ἀκόλαστος ἀρνεῖται ἑαυτὸν ἀκόλαστον σωφρονήσας καὶ ὁ πάλαι ἄδικος ἀρνεῖται ἑαυτὸν ἄδικον δικαιοπραγήσας, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων,* vgl. TU. 47, 2, 82

18 *τῇ*] *Ἰησοῦ* C^{luc} Nr. 24 **18/19** lat. las *ἀπολείπων*? Diehl Kl **21** *σωφρονίσας* M **22** *καὶ καθεξῆς*] *κατὰ τα καθεξῆς* M

4 tollens R **5** et < R G **15** seipsum] semetipsum B Pasch **17** conversatione B Pasch **32** se < L

ἀλλ᾽ εἰκὸς ἀντιπίπτειν τινά, εἰ ὥσπερ ἑαυτὸν ἠρνήσατο, οὕτως καὶ αὑτὸν ὁμολογεῖ, ἀρνησάμενος μὲν ἑαυτὸν τὸν ἄδικον, ὁμολογῶν δὲ ἑαυτὸν τὸν δίκαιον. ἀλλ᾽ εἴπερ Χριστός ἐστιν ἡ δικαιοσύνη, ὁ τὴν δικαιοσύνην ἀνειληφὼς οὐχ ἑαυτὸν ἀλλὰ Χριστὸν ὁμολογεῖ. οὕτως καὶ ὁ τὴν σοφίαν εὑρὼν δι᾽ αὐτοῦ τοῦ ἔχειν σοφίαν Χριστὸν ὁμολογεῖ. καὶ ὁ τοιοῦτός γε, »καρδίᾳ« πιστεύων »εἰς δικαιοσύνην«, καὶ »στόματι« ὁμολογῶν »εἰς σωτηρίαν« καὶ τοῖς ἔργοις Χριστῷ μαρτυρῶν***. ὡς ὁμολογήσας διὰ πάντων τούτων τὸν Χριστὸν »ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων«, ὁμολογηθήσεται ὑπ᾽ αὐτοῦ »ἔμπροσθεν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατρός«. οὕτω δὲ καὶ ὁ μὴ ἀρνησάμενος ἑαυτὸν ⟨ὁμολογεῖ μὲν ἑαυτόν, ἀρνεῖται δὲ τὸν Χριστὸν καὶ ὡς⟩ ἀρνησάμενος τὸν Χριστὸν πείσεται τὸ »κἀγὼ αὐτὸν ἀρνήσομαι«. διὰ τοῦτο πᾶς διαλογισμὸς ἡμῶν καὶ νόημα καὶ πᾶς λόγος καὶ πᾶσα πρᾶξις πνεέσθω τῆς ἡμῶν περὶ ἑαυτῶν μὲν ἀρνήσεως, περὶ δὲ Χριστοῦ καὶ ἐν Χριστῷ μαρτυρίας ⟨καὶ ὁμολογίας⟩. πείθομαι γὰρ πᾶσαν τὴν τοῦ τελείου πρᾶξιν μαρτύριον εἶναι Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὴν πάσης ἁμαρτίας ἀποχὴν ἄρνησιν εἶναι ἑαυτοῦ φέρουσαν ὀπίσω τοῦ

consequenter autem est requirendum, ne forte quis sicut denegat seipsum, sic et confiteatur seipsum, denegans se quidem iniustum, confitens autem se iustum. sed si iustitia Christus est, qui iustitiam suscipit, non se confitetur sed Christum. sic et qui sapientiam invenit, per hoc ipsum quod sapienter agit confitetur Christum. nam et is qui »corde credit ad iustitiam, ore autem confitetur ad salutem« et operibus Christo testimonium praebet et verbis, ⟨merebitur⟩, quasi qui per haec omnia confessus est Christum »coram hominibus«, ut confiteatur illum »coram patre« omnium Christus. sic et econtra qui non denegat semetipsum, se quidem confitetur denegat autem Christum, et quasi qui denegaverit Christum, denegabitur et ipse a Christo. propterea omnis cogitatio nostra et intellectus et omnis sermo et omnis actus nostram quidem denegationem spiret, Christi autem testimonium atque confessionem. credo enim hominis perfecti omnes actus testimonium esse Christi, et abstinentiam om-

5 ff Vgl. I. Kor. 1, 30 — 11 Vgl. Röm. 10, 10 — 15 ff Vgl. Matth. 10, 32 — 22 Matth. 10, 33 — 29—125, 10 Vgl. C[luc] Nr. 24 Or.

13 χριστῷ Kl χ̅υ̅ MH 14 *** Koe, vgl. lat. 17 τοῖς < M 19/20 ⟨ὁμολογεῖ — καὶ ὡς⟩ Kl, vgl. lat. 24 πνεέσθω Kl, vgl. lat. γινέσθω MH 27 ⟨καὶ ὁμολογίας⟩ Diehl, vgl. lat.

3 confitetur G 15 ⟨merebitur⟩ Kl 27 spiret ϱ spirat x 31 est x̅p̅i̅ G ∼ L | omnis G L

Ἰησοῦ. ὁ δὲ τοιοῦτος Χριστῷ συνεσταύρωται, καὶ ἄρας τὸν σταυρὸν ἑαυτοῦ ἀκολουθεῖ τῷ δι' ἡμᾶς βαστάζοντι τὸν ἑαυτοῦ σταυρὸν κατὰ τὸ εἰρημένον οὕτω παρὰ τῷ Ἰωάννῃ »παραλαβόντες οὖν αὐτὸν ἐπέθηκαν αὐτῷ« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν«. ἀλλ' ὁ μὲν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) κατὰ τὸν Ἰωάννην Ἰησοῦς »ἑαυτῷ« βαστάζει »τὸν σταυρὸν« καὶ »βαστάζων αὐτὸν ἐξῆλθεν«, ὁ δὲ κατὰ τὸν Ματθαῖον καὶ Μᾶρκον καὶ Λουκᾶν οὐχ ἑαυτῷ αὐτὸν αἴρει· Σίμων γὰρ ὁ Κυρηναῖος αὐτὸν βαστάζει. καὶ τάχα οὗτος μὲν εἰς ἡμᾶς ἀναφέρεται, τοὺς διὰ τὸν Ἰησοῦν τὸν Ἰησοῦ σταυρὸν | αἴροντας, 544 αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς ἑαυτόν· οἷον γὰρ δύο ἐπίνοιαι τοῦ σταυροῦ εἰσιν, ἑνὸς μὲν ὃν ὁ Σίμων ὁ Κυρηναῖος βαστάζει, ἑτέρου δὲ ὃν αὐτὸς »ἑαυτῷ« ὁ Ἰησοῦς.

nium peccatorum denegationem hominis esse ducentem *post* Christum. iste autem talis Christo confixus est et tollens *crucem suam* sequitur eum, qui propter nos crucem suam portavit secundum quod scriptum est in Iohanne: »receperunt ergo Iesum et adduxerunt et inposuerunt super eum crucem, et portans crucem suam egressus est in locum qui dicitur Calvariae«.

25. Ἔτι δὲ εἰς τὸ ἀρνησάσθω ἑαυτὸν δοκεῖ μοι χρήσιμον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου ἀρνουμένου ἑαυτὸν εἰρημένον, οὕτως ἔχον· »ζῶ δὲ οὐκ-

25. Adhuc autem in eo quod dicit *abneget semetipsum* videtur mihi utile esse exemplum Pauli denegantis *seipsum* et dicentis:

1ff Vgl. Hieron. in Matth. 128 A: (*qui*) . . . *tollitque crucem suam, et mundo crucifigitur. cui autem mundus crucifixus est, sequitur dominum crucifixum* — **1** Vgl. Gal. 2, 19 — **6** Joh. 19, 17—18 — **16f. 27** Vgl. Joh. 19, 17
21 Vgl. Matth. 27, 32 Parr. — **32** Gal. 2, 20

3 ἑαυτοῦ] καὶ M **5** παρὰ τῷ ἐν M^c, κατὰ τῷ ἐν M^a **24** εἰς αὐτόν M **31** ἑαυτοῦ M **32** δὲ < M

3 autem] enim G L **4** confixus] vgl. auch S. 126, 17. 29 ⟨cruci⟩ confixus Diehl, vgl. Itala

ἔτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός«· τὸ γὰρ »ζῶ οὐκέτι ἐγὼ« φωνὴ ἦν ἑαυτὸν ἀρνουμένου, ὡς ἀποθεμένου μὲν τὴν ἑαυτοῦ ζωήν, ἀνειληφότος δὲ εἰς ἑαυτὸν τὸν Χριστόν, ἵνα αὐτὸς ἐν αὐτῷ ζήσῃ ὡς »δικαιοσύνη« καὶ ὡς »σοφία« καὶ ὡς »ἁγιασμὸς« καὶ ὡς »εἰρήνη ἡμῶν« καὶ ὡς »δύναμις θεοῦ«, πάντα ἐν αὐτῷ ἐνεργῶν. ἔτι δὲ καὶ τούτῳ πρόσχες ὅτι. πολλῶν ὄντων τῶν τρόπων τοῦ ἀποθνήσκειν, »ἐπὶ ξύλον κρεμασθεὶς ἐσταυρώθη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵνα πάντες οἱ ἀποθνήσκοντες »τῇ ἁμαρτίᾳ« μὴ ἄλλῳ τρόπῳ ἀποθάνωσιν αὐτῇ ἢ τῷ κατὰ τὸν σταυρόν· διὸ ἐροῦσι τὸ »Χριστῷ συνεσταύρωμαι« καὶ τὸ »ἐμοὶ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ⟨ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ⟩, δι᾽ οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται κἀγὼ τῷ κόσμῳ«.

»vivo autem non iam ego, vivit autem in me Christus«. quod enim dicit »vivo non iam ego« vox est denegantis seipsum et quasi qui deposuit suam vitam, suscepit autem Christum in se, ut ipse vivat in eo quasi iustitia, quasi sapientia, quasi sanctificatio, quasi pax nostra, quasi virtus dei, in eo operans omnia haec. adhuc autem vide et hoc, quod cum multi essent modi mortis, »in ligno« suspensus crucifixus est filius dei, ut omnes qui moriuntur peccato, non alio modo moriantur ei nisi secundum crucem; ut dicere possint: »Christo confixus sum«, item: »mihi autem absit gloriari nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo«. quamvis ergo videatur se abstinere aliquis a peccato et sit mortuus quantum ad peccatum, tamen nisi in crucem Christi crediderit et in fide eius qui crucifixus est abstinuerit se a peccato, non potest dicere: »ego autem Christo confixus sum«.

τάχα γὰρ καὶ ἕκαστος τῶν συσταυρουμένων Χριστῷ ἀπεκδύεται »τὰς

forsitan autem et unusquisque eorum, qui cum Christo cruci-

6 Vgl. I. Kor. 1, 30 — **7** Vgl. Eph. 2, 14 — **8** Vgl. I. Kor. 1, 24 — **9—127, 4** Vgl. *B* (Matthaei) I, 142, 15—23 An. — **11** Vgl. Gal. 3, 13 — **14** Vgl. Röm. 6, 2 — **16f** Gal. 2, 19 — **17** Gal. 6, 14 — **30** Vgl. Gal. 2, 19 — **31f** Kol. 2, 15

9 ἐν ἑαυτῷ M **19/20** ⟨ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ⟩ Kl, vgl. lat. **30** γὰρ] δὲ Koe, vgl. lat.

1. 3 iam non L **2** autem] vero L **7** eo μ eum x **17. 29** crucifixus L **18** mihi autem absit L mihi absit G ∼ B Pasch **25** $\overline{\text{xpi}}$ < G[a] $\overline{\text{dni}}$ B

ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας« καὶ δειγματίζει αὐτὰς καὶ θριαμβεύει ἐν τῷ ξύλῳ, μᾶλλον δὲ Χριστὸς ἐν αὐτοῖς ταῦτα ποιεῖ.

26. Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν.

Ἀμφίβολος ἡ πρώτη λέξις· ἔστι γὰρ ἀπ᾿ αὐτῆς καθ᾿ ἕνα μὲν τρόπον ταῦτα νοῆσαι· εἴ τις ὡς φιλόζωος καὶ οἰόμενος τὴν ἐνεστηκυῖαν εἶναι ζωὴν ἀγαθόν, περιέπει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν πρὸς τὸ ἐν σαρκὶ ζῆν, φοβούμενος ἀποθανεῖν ὡς διὰ ⟨τούτου⟩ τοῦ θανάτου ἀπολέσων αὐτήν, οὗτος ἐν αὐτῷ τῷ θέλειν τὸν τρόπον τοῦτον σώζειν τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ἀπολέσει αὐτήν, ἔξω ποιῶν αὐτὴν τῶν ὅρων τῆς μακαριότητος. εἰ δέ τις καταφρονῶν τοῦ ἐνεστηκότος ζῆν διὰ τὸν ἐμὸν λόγον πείσαντα περὶ αἰωνίου ζωῆς | μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ ἀληθείας, ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν *** παραδιδοὺς αὐτὴν ὑπὲρ

figuntur, »exuit se principatus et potestates et traducit eas et triumphat eas in ligno«; magis autem Christus in eo haec omnia facit.

26. *Qui enim voluerit salvam facere animam suam, perdet illam; qui autem perdiderit animam suam propter me, inveniet eam. quid autem proficit homo, si totum mundum lucretur, et animae suae detrimentum faciat? aut quam commutationem dabit homo pro anima sua?*

Dupliciter possumus intellegere hoc verbum; primum hoc modo: si quis amator vitae praesentis et putans hanc vitam praesentem esse optimam, parcit animae suae *** timens mori et putans animam suam per hanc mortem perire, iste volens hoc modo *salvare animam suam perdet illam*, alienam faciens eam a vita aeterna. si quis autem contemnens vitam praesentem propter Christi verbum et confidens de vita aeterna usque
ad mortem pro veritate certaverit, 545
perdet quidem *animam suam* (quantum ad vitam praesentem) tradens eam pro pietate in mor-

17 – 128, 4 Vgl. C^{luc} Nr. 24 Or. — 17 – 128, 13 Vgl. *B* (Matthaei) I, 144, 15 – 145, 2 An.

3 $\overset{o}{\chi\varsigma}$? M 7 αὐτοῦ verklext M 21 ⟨τούτου⟩ Diehl, vgl. lat. 22 οὕτως H 31 *** Diehl Kl Koe, vgl. lat.

1/2 exuit . . . traducit *μ* exuet . . . traducet x 6 f animam suam salvam facere B 10 homini $G^{c.r.}$ 12 f dabit homo commutationem L 15 intelligere possumus B 19 optimam] + vitae B 20 *** Diehl, vgl. gr.

*εὐσεβείας τῷ κοινότερον ὀνομαζομένῳ θανάτῳ, οὗτος, ὡς δι' ἐμὲ ἀπολέσας τὴν ψυχήν, σώσει αὐτὴν μᾶλλον καὶ περιποιήσεται ***. καὶ καθ' ἕτερον δὲ τρόπον οὕτως ἂν ἐκδεχοίμεθα τὸ ῥητόν· εἴ τις νοήσας, ὅ τί ποτέ ἐστιν ἡ σωτηρία, βούλεται κομίσασθαι τὴν σωτηρίαν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, οὗτος ἀποταξάμενος τούτῳ τῷ βίῳ καὶ ἀρνησάμενος αὑτὸν καὶ ἄρας τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθῶν μοι ἀπολλύτω τῷ κόσμῳ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ· ἐμοῦ γὰρ ἕνεκεν καὶ πάσης μου τῆς διδασκαλίας ἀπολλὺς αὐτήν, τέλος τῆς τοιαύτης ἀπωλείας *** κομίσεται τὴν σωτηρίαν.*

tem, quae abusive dicitur mors, iste quoniam propter Christum perdidit *animam suam*, magis *eam* faciet salvam in vita aeterna. alio autem modo sic intellegimus textum: si quis intellegit quae est vera salus, et adquirere vult eam salutem animae suae, iste abrenuntians hanc vitam et denegans se ipsum et *tollens crucem suam et* sequens Christum, perdit quantum ad voluntates carnales *animam suam* propter Christum et propter omnem doctrinam eius, et perdens *animam suam* hoc modo salvat *eam* per opera pietatis.

denique quasi ad superiora reddens rationem sic adiecit: *qui enim voluerit salvam facere animam suam, perdet illam.* dicendo *qui enim voluerit* praecedentem et sequentem unum sensum esse ostendit. si ergo quod superius dixit: *abneget semetipsum et tollat crucem suam, et sequatur me,* de morte sola dixit, et hoc quod dicit: *qui voluerit salvam facere animam suam, perdet illam,* consequenter de sola morte dictum intellegere debemus. si autem abnegare et tollere crucem non solum est mori pro Christo, sed carnalem conversationem reicere, sine dubio et perdere animam non solum mori est, sed etiam deponere voluntates carnales.

1 ὀνομάζω M 2 δι' ἐμὲ] διὰ Χριστὸν C[luc] Nr. 24, vgl. lat. 4 *** Kl Koe, vgl. lat. 10 ἑαυτὸν M 16 *** Diehl, vgl. lat.

2 iste x* Pasch sed ϱ 11 l. perdito? Diehl, vgl. gr. 22 enim < B Pasch 24 ostendens Koe

27. Ἅμα δὲ καὶ τήρει ὅτι ἐν μὲν τῇ ἀρχῇ τὸ ὃς ἂν θέλῃ εἴρηται, ἑξῆς δὲ τὸ ὃς ἂν ἀπολέσῃ αὐτήν.

θέλοντες οὖν αὐτὴν σώζεσθαι ἀπολέσωμεν αὐτὴν τῷ κόσμῳ, ὡς Χριστῷ συσταυρούμενοι καὶ ὡς ἔχοντες καύχημα τὸ »ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ὁ κόσμος« ἡμῖν σταυρωθήσεται καὶ ἡμεῖς »τῷ κόσμῳ«, ἵνα κομισώμεθα »τὸ τέλος τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν« ἡμῶν, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ ἀπολλύναι ἡμᾶς αὐτὴν ἕνεκεν τοῦ λόγου.

ἀλλ' εἴπερ νοοῦμεν τὸ σώζεσθαι τὴν ψυχὴν μακάριον εἶναι, ἀναφερόμενον ἐπὶ τὴν ἐν θεῷ σωτηρίαν καὶ τοὺς παρ' αὐτῷ μακαρισμούς, ὀφείλει τις εἶναι καὶ ἀπώλεια ψυχῆς ἀγαθὴ καὶ ἕνεκεν Χριστοῦ, προοίμιον ἐσομένη τῆς μακαρίας σωτηρίας.

δοκεῖ μοι οὖν, ἀνάλογον τῷ ἀρνεῖσθαι ἑαυτὸν κατὰ τὰ ἀποδεδο-

27. Simul autem considera, quoniam in principio quidem non dicit: *qui* salvaverit *animam suam, perdet illam*, sed: *qui voluerit animam suam salvare, perdet eam*, in sequentibus autem non dicit: *qui autem* voluerit *animam suam* perdere *propter me, hic salvam faciet eam*, sed ita: *qui perdiderit animam suam propter me, hic salvam faciet eam.*

volentes ergo salvare animam nostram perdamus eam huic mundo, quasi crucifixi cum Christo et habentes gloriationem »in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem nobis crucifixus est mundus et nos mundo«, ut consequamur salutem animarum nostrarum in conversatione vitae melioris.

itaque (secundum ea quae diximus) videtur mihi simile esse hoc

14 Vgl. Gal. 2, 19 — **15 ff** Vgl. Gal. 6, 14 — **18** Vgl. I. Petr. 1, 9 — **23—130, 6** Vgl. C[luc] Nr. 24 Or.

6 ἂν < M **17** ὁ < M **31—130, 6** δοκεῖ—σωζομένην] stimmt nicht recht mit lat. Z. 31—130, 10

12 salvari Diehl, vgl. gr.

μένα, ἀπολλύναι δεῖν ἕκαστον τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. ἀπολλύτω οὖν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ ἁμαρτάνουσαν ψυχήν, ἵνα ἀπολέσας τὴν ἁμαρτάνουσαν ἀναλάβῃ τὴν ἐν τῷ κατορθοῦν σῳζομένην. οὐδὲν δὲ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδάνῃ.

κερδαίνει δ' (οἶμαι) τὸν | κόσμον,

ᾧ ὁ κόσμος οὐ σταυροῦται.

ᾧ δὲ κόσμος οὐ σταυροῦται, ἐκείνῳ ἔσται ζημία τῆς ψυχῆς ἑαυτοῦ. δύο δὲ προκειμένων, ἤτοι διὰ τὸ κερδαίνειν τὴν ψυχὴν ζημιοῦσθαι τὸν κόσμον, ἢ διὰ τὸ κερδαίνειν τὸν κόσμον ζημιοῦσθαι τὴν ψυχήν, πολλῷ μᾶλλόν ἐστιν αἱρετώτερον ζημιωθῆναι μὲν ἡμᾶς τὸν κόσμον, κερδῆσαι δὲ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ διὰ Χριστὸν αὐτὴν ἀπολέσαι.

ei quod dixit: *abneget semetipsum et tollat crucem suam.* qui enim denegat *se et* tollit *crucem suam,* ipse est qui perdit *animam suam* propter Christum et perdens melius *eam salvat,* et qui perdit *animam suam* quantum ad voluntates carnales, ipse est qui denegat se et tollens *crucem* sequitur Christum. *quid autem proficit homo, si totum mundum lucretur, animae autem suae detrimentum faciat?*

puto quod mundum lucratur, 546
qui non abnegat semetipsum nec tollit crucem suam et sequitur Christum (secundum ea quae diximus) nec perdit animam suam quantum ad voluntates carnales, ut salvet eam in conversationibus spiritalibus,

cui mundus non crucifigitur in cruce domini nostri Iesu Christi;

cui autem non crucifigitur mundus, ipse facit suae animae detrimentum. ideo duobus nobis propositis, ut si voluerimus mundum lucrari perdamus animas nostras, aut si animas nostras voluerimus lucrari perdamus hunc mundum, magis est eligendum ut mundum perdamus et lucremur animas nostras, ex eo quod propter Christum perdimus eas.

9—131, 20 Vgl. *B* (Matthaei) I, 146, 6—20 An. — **21** Vgl. Gal. 6, 14

4 *ἵνα* < H[a] | *ἀπολέσας*] + *οὖν —ψυ* H[a] (Dittographie) **24** *αὐτοῦ* M

4 perdit] perdet G **6** perdit] perdet G L **12** faciat] patiatur B **13** lucretur L **14** abneget G[a] **24** animae suae B Pasch **26** mundum < G[a] **30** magis] + autem L

28. *Τὸ δὲ ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;* δόξει μὲν ἐπαπορητικῶς εἰρημένον δύνασθαι δηλοῦν καὶ τὸ δοῦναι ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μετὰ τὰς ἁμαρτίας ὅλην ἀποδεδομένον τὴν οὐσίαν, ἵνα ψωμίσῃ πένητας τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, ὡς διὰ τούτου σωθησόμενος. καὶ ἀποφαντικῶς δ' οἶμαι δηλοῦν ὅτι οὐκ ἔστι τι τῷ ἀνθρώπῳ, ὅπερ δοὺς ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς ἑαυτοῦ κεκρατημένης ὑπὸ τοῦ θανάτου, λυτρώσεται αὐτὴν ἐκ χειρὸς αὐτοῦ. ἄνθρωπος μὲν οὖν οὐκ ἂν δῴη τι ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, θεὸς δὲ τῆς πάντων ἡμῶν ψυχῆς ἀντάλλαγμα ἔδωκε τὸ τίμιον αἷμα τοῦ Ἰησοῦ καθὸ »τιμῆς« ἠγοράσθημεν, »οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ« ἀπολυτρωθέντες, »ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ«, καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ λέλεκται τῷ Ἰσραήλ· »ἔδωκά σου ἀντάλ|λαγμα Αἰθιοπίαν καὶ Αἴγυπτον καὶ Σοήνην ὑπὲρ σοῦ, ἀφ' οὗ σὺ ἔντιμος ἐγένου ἐναντίον μου, ἐδοξάσθης«· ἄλλαγμα γὰρ (φέρ' εἰπεῖν) ὑπὲρ τῶν πρωτοτόκων τοῦ Ἰσραὴλ τὰ πρωτότοκα γέγονεν Αἰγυπτίων, καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ οἱ ἀποθανόντες Αἰγύπτιοι ἐν ταῖς λοιπαῖς μάστιξι ταῖς ἐπεληλυθυίαις ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ἐν τῷ μετὰ τὰς μάστιγας καταποντισμῷ.

547

28. *Aut quam dabit commutationem homo pro anima sua?* in prima quidem facie

commutatio animae est substantia, ut det substantiam suam homo pauperibus et salvet animam suam.

puto autem quia non habet aliquid homo, quod dans quasi commutationem animae suae quae tenetur a morte, liberet eam de manu eius. ergo homo quidem non potest dare aliquam commutationem pro anima sua, deus autem pro animabus omnium ⟨nostrum⟩ dedit commutationem pretiosum sanguinem filii sui; nec enim empti sumus »corruptibili argento vel auro, sed pretioso sanguine

agni inmaculati«.

7 Vgl. I. Kor. 13, 3 — 20 Vgl. I. Kor. 7, 23 — I. Petr. 1, 18f — 25 Jes. 43, 3f — 25ff Vgl. Hieron. in Matth. 128 A: *pro Israhel datur commutatio Aegyptus et Aethiopia et Soene*

7/8 ψωμίσῃ ⟨ἄνθρωπος⟩ Kl, vgl. lat. 30—32 τὰ—Ἰσραὴλ < H

10 aliquid x* aliquis ϱ 17 ⟨nostrum⟩ Diehl, vgl. gr.

ἀπὸ τούτων δὲ ὁ δυνάμενος ἐξεταζέτω εἰ τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ ἄλλαγμα δίδοται ὑπὸ τοῦ θεοῦ »ῥυομένου τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ« ἡ ἀληθινὴ Αἰθιοπία καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) πνευματικὴ Αἴγυπτος, καὶ τῆς Αἰγύπτου ἡ Σοήνη. ἵνα δὲ τολμηρότερον ζητήσω, τάχα Σοήνη μὲν ὑπὲρ τῆς Ἱερουσαλήμ, Αἴγυπτος δὲ ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, Αἰθιοπία δὲ ὑπὲρ τῶν φοβουμένων, ἑτέρων ὄντων παρὰ τὸν Ἰσραὴλ καὶ τὸν οἶκον Λευῒ καὶ τὸν οἶκον Ἀαρών.

29. *Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.*

29. *Nam filius hominis venturus est in maiestate patris sui cum angelis suis,*

et tunc reddet unicuique secundum opera eius.

Νῦν μὲν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλήλυθεν ⟨ἀλλ'⟩ οὐκ *ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ*· »εἴδομεν« γὰρ »αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, | ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ πόνῳ καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη«. καὶ ἔδει αὐτὸν τοιοῦτον ἐληλυθέναι, ἵνα »τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρῃ καὶ περὶ ἡμῶν« ὀδυνηθῇ· οὐδὲ γὰρ ἔπρεπε τὸν *ἐν δόξῃ* φέρειν »τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ« ὀδυνηθῆναι

Nunc quidem *filius hominis* venit, sed non *in gloria sua*; »vidimus enim eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species 548
eius inhonorata et contemptibilis prae filiis hominum; homo cum esset in plaga et dolore et sciens ferre infirmitatem, quoniam aversa est facies eius ⟨et despecta⟩ et pro nihilo aestimata«. et vere oportebat eum talem venire, ut peccata nostra portaret et pro nobis doleret. nec enim decebat eum *in gloria* constitutum »peccata nostra« portare neque dolere »pro

3 Psal. 129, 8 — 23 Jes. 53, 2f — 32ff Vgl. Jes. 53, 4

22 ⟨ἀλλ'⟩ οὐκ Hu, vgl. lat. 31 l. ⟨ἀληθῶς⟩ ἔδει Kl nach Diehl, vgl. lat. 33 οὐ γὰρ H

27 dolore x* dedecore ϱ 28/29 adversa Gᵃ B 29 ⟨et despecta⟩ Koe 32/33 nobis + ipse B

»περὶ ἡμῶν«. ἀλλὰ καὶ ἔρχεται ἐν δόξῃ προευτρεπίσας τοὺς μαθητὰς διὰ τῆς μὴ ἐχούσης »εἶδος μηδὲ κάλλος ἐπιφανείας αὐτοῦ. καὶ γενόμενος ὡς αὐτοὶ πρὸς τὸ γενέσθαι αὐτοὺς ὡς αὐτός, »συμμόρφους τῆς εἰκόνος« τῆς δόξης αὐτοῦ, ἐπεὶ πρότερον αὐτὸς γέγονε σύμμορφος »τῷ σώματι τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν«. ἡνίκα ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβὼν« ἀποκαθίσταταί τε ἐπὶ τὴν τοῦ θεοῦ μορφὴν καὶ ποιεῖ αὐτοὺς »συμμόρφους« αὐτῇ.

nobis«. sed et veniet in gloria sua, cum ante praeparaverit discipulos suos per adventum suum non habentem speciem neque decorem, factus sicut illi, ut illos faceret sicut ipse »conformes imagini« gloriae suae, quoniam prius factus est ipse conformis »corpori humilitatis nostrae, quando semetipsum exinanivit formam servi suscipiens«, ut restituat eam in forma dei.

30. Ἐὰν δὲ ⟨τροπικῶς⟩ δυνηθῇς κατανοῆσαι τὰς τοῦ λόγου διαφοράς, ἐν μωρίᾳ »κηρύγματος« καταγγελλομένου τοῖς πιστεύουσι καὶ ἐν σοφίᾳ λαλουμένου »τοῖς τελείοις«, ὄψει τίνα τρόπον ὁ λόγος τοῖς μὲν εἰσαγομένοις ἔχει »δούλου μορφήν«, ὥστ' ἂν εἰπεῖν αὐτούς· »εἴδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος«, τοῖς δὲ τελείοις ἔρχεται »ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ«, λέξουσιν ἂν τὸ »καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας«. καὶ γὰρ τοῖς τελείοις φαίνεται ἡ δόξα τοῦ λόγου καὶ τὸ μονογενὲς αὐτοῦ τῷ πατρὶ

30. Si autem moraliter potueris intellegere differentias verbi, quod et in stultitia praedicationis adnuntiatur credentibus et in sapientia ⟨dicitur⟩ »inter perfectos«, videbis quomodo verbum dei eis quidem, qui noviter inducuntur ad fidem, formam habet »servi«, ut dicant: »vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem«, perfectis autem venit *in gloria patris sui*, ut dicant: »et vidimus gloriam eius, gloriam tanquam unici a patre, plenum gratiae et veritatis«. perfectis enim apparet gloria verbi, et quia unicum est a patre et quia »plenum« est »gratia

3 Jes. 53, 2f — **5** Vgl. Gal. 4, 12 ? — **6. 13** Röm. 8, 29 — **9** Phil. 3, 21 — **10. 21** Phil. 2, 7 — **17** Vgl. I. Kor. 1, 21 — **19** Vgl. I. Kor. 2, 6 — **23** Jes. 53, 2 — **26** (vgl. **16ff**) Joh. 1, 14

2 προευτρεπίσας Kl, vgl. lat. προευτρεπίσαι MH **15** ⟨τροπικῶς⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. und S. 163, 5 **26** λέγουσιν v **31** τῷ πατρὶ θεῷ] l. τὸ παρὰ θεοῦ ? Kl ⟨ἐν⟩ τῷ πατρὶ θεῷ Koe

10/11 accipiens G **12** formam y **12ff** hier folgt in x der Absatz quando ista — opera bona (S. 135, 18—136, 19), umgestellt von Kl **19** ⟨dicitur⟩ Kl nach Diehl Koe **29** enim] autem B

θεῷ καὶ τὸ τῆς »χάριτος πλῆρες« ὁμοίως δὲ καὶ τῆς »ἀληθείας«· ὅπερ οὐ δύναται χωρῆσαι ὁ δεόμενος πρὸς τὸ πιστεύειν τῆς μωρίας »τοῦ κηρύγματος«. *μέλλει δὲ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ* οὐ μόνος, ἀλλὰ *μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ*. καὶ εἰ δύνασαι νοῆσαι πάντας τοὺς συνεργοὺς τῆς δόξης τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς σοφίας (ἅπερ ἐστὶν ὁ Χριστὸς) | συνεπιδημοῦντας αὐτῷ, ὄψει τίνα τρόπον *ἔρχεται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ*.

simul et veritate«. quod non potest capere qui indigens est ⟨ad credendum⟩ stultitiae praedicatione. nam *filius hominis venturus est in maiestate patris sui* non solus, sed *cum angelis suis*. et si intellegere potes omnes cooperarios ⟨gloriae⟩ verbi, quod in sapientia demonstratur (quod est Christus), convenientes ei, videbis quomodo venit *filius hominis in maiestate patris sui cum angelis* 549
suis.

angeli enim illius sunt prophetarum sermones.

καὶ πρόσχες, εἰ δύνασαι ἐν τούτοις τοὺς πρότερον παθόντας προφήτας ἀναλογίαν φάσκειν ἐσχηκέναι πρὸς τὸν μὴ ἐσχηκότα »εἶδος μηδὲ κάλλος« λόγον, τῷ μὴ ἔχειν τι »εἶδος μηδὲ κάλλος« λόγων. ὥσπερ δὲ *ἔρχεται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ*, οὕτως ἄγγελοι γινόμενοι οἱ ἐν τοῖς προφήταις λόγοι μετ᾽ αὐτοῦ παραγίνονται, τὴν ἀναλογίαν σῴζοντες τῆς ἑαυτῶν δόξης.

et vide, si potes dicere quoniam prophetarum sermones qui prius sunt passi ante istius verbi adventum, contemptibiles erant non habentes »speciem neque decorem«, secundum similitudinem huius verbi non habentis »speciem neque decorem«. sicut autem venit *filius hominis in gloria patris sui*, sic prophetarum sermones angeli facti veniunt cum eo in maiestate secundum similitudinem verbi venientis in maiestate, quia nec possibile est ante spiritaliter secundum veritatem intellegere

4f Vgl. I. Kor. 1, 21 — 23f Vgl. Jes. 53, 2

9 νοῆσαι < H 24 ἔχειν τι Kl, vgl. lat. ἔχοντι M H 25 λόγων Kl, vgl. lat. λόγῳ M H 27 αὐτοῦ M

2/3 ⟨ad credendum⟩ Diehl Koe, vgl. gr. 3/4 praedicationē G 7/8 operarios R G 8 ⟨gloriae⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. gr.

prophetarum sermones, nisi cum spiritaliter intellectum fuerit verbum Christi, ut videantur simul apparere in maiestate.

ἐπὰν δὲ τοιοῦτος μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ ἐπιδημήσῃ ⟨τῷ τοῦ πιστεύοντος νῷ⟩ ὁ λόγος, μεταδώσει ἑκάστῳ τῆς δόξης ἑαυτοῦ καὶ τῆς λαμπρότητος τῶν ἀγγέλων ἑαυτοῦ κατὰ τὴν ἑκάστου πρᾶξιν.

quando autem huiusmodi verbum venerit cum angelis suis ad sensum credentis, dabit unicuique de gloria sua et de claritudine angelorum suorum secundum actum uniuscuiusque,

quoniam quanto melior quis fuerit in actibus suis, tanto magis spiritalius intellegit Christum vel prophetas ipsius.

ταῦτα δὲ λέγομεν οὐκ ἀθετοῦντες καὶ τὴν ἁπλούστερον νοουμένην δευτέραν ἐπιδημίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. πότε δὲ ταῦτα ἀπαντήσεται ἢ ὅτε τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο πληροῦται λόγιον τὸ λέγον· »τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς παραστῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον«; εἰ δὲ ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν ἀποδώσει, οὐ τὴν ἀστείαν μόνην ⟨χωρὶς τῆς φαύλης⟩ ἀλλ᾽ οὐδὲ τὴν φαύλην χωρὶς τῆς ἀστείας, δῆλον ὅτι ἑκάστῳ ἀποδώσει κατὰ πᾶσαν φαύλην καὶ κατὰ πᾶσαν ἀστείαν πρᾶξιν. ὑπολαμβάνω δὲ (ἐν τούτοις πειθόμενος καὶ τῷ ἀποστόλῳ, συμβάλλων δὲ καὶ τὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ,

quando ista provenient? quando apostolicum illud inplebitur quod dicit: »omnes enim nos oportet stare ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria corporis prout gessit sive bonum sive malum«. si autem unicuique secundum actum est redditurus, nec pro solis bonis actibus reddet sine malis nec pro solis malis sine bonis, sed secundum omnem actum bonum et secundum omnem actum malum recipiet unusquisque. arbitror autem in istis quidem credens apostolo, Ezechieli autem in illis,

20 II. Kor. 5, 10

6 ⟨*τῷ τοῦ πιστεύοντος νῷ*⟩ Koe, vgl. lat. **8** *αὐτοῦ* M **27** *μόνην*] *ἐκείνην* M | ⟨*χωρὶς τῆς φαύλης*⟩ Kl, vgl. lat.

8 claritate B **11** melior quis y* magis melior L | fuerit < R **14** ipsius] eius B **19** impletur G L

ἐν οἷς τοῦ τελείως ἐπιστρέψαντος ἀπαλείφεται τὰ ἁμαρτήματα καὶ τοῦ πάντῃ ἐκπεσόντος οὐ λογίζεται τὰ πρότερον κατορθώματα) ὅτι τοῦ μὲν τελειωθέντος καὶ πάντῃ τὴν κακίαν ἀποθεμένου ἀπαλείφεται τὰ ἁμαρτήματα, τοῦ δὲ πάντῃ | ἀποστατήσαντος τῆς θεοσεβείας οὐ λογίζεται εἴ τι πρότερον χρηστὸν αὐτῷ πέπρακται, ἡμῖν δὲ τοῖς μεταξὺ τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀποστάτου παραστᾶσιν ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ δίδοται ἃ ἐπράξαμεν, »εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον«· οὔτε γὰρ τοσοῦτον ἐκαθαρεύσαμεν, ἵνα ἡμῖν μηδόλως ἐπιλογισθῇ τὰ φαῦλα, οὔτε ἐπὶ τοσοῦτον ἐκπεπτώκαμεν, ὥστε ἐπιλησθῆναι ἡμῶν τὰ κρείττονα.

quoniam eius delentur peccata qui perfecte convertitur, et qui plenius *** ceciderint ***, 550
eis praecedens iustitia non inputatur.
nobis autem, qui inter perfectos et inter apostatas medii sumus, reddetur »ante tribunal Christi« secundum quod gessimus »sive bonum sive malum«; quia nec sic plenius conversi sumus ad deum, ut nobis omnino mali actus non inputentur, nec sic aversi sumus, ut obliviscatur deus si qua fecimus opera bona.

31. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ⟨ὅτι⟩ εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου (16, 28).

31. *Amen dico vobis, quoniam sunt quidam hic stantes qui non gustabunt mortem,*
donec videant filium hominis venientem in regno suo [*et factum est post dies sex*].

Ταῦτα ἀναφέρουσί τινες ἐπὶ τὴν »μεθ' ἡμέρας ἓξ« ἢ (ὡς ὁ

1ff Vgl. Ez. 18, 21f. 24 — **12** Vgl. II. Kor. 5, 10 — **26—137, 9** Vgl. C[luc] Nr. 25 Or. (vgl. *II* 189, 17—19) — **26—137, 17** Vgl. *B* (Matthaei) I, 148, 15—26 An. — **26ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 22 — **27** Vgl. Matth. 17, 1

20 μὴν H | ⟨ὅτι⟩ Koe **22/23** γεύσονται M

7 *** Diehl, vgl. gr. **18** qua y quae L **24** suo + III. secundum matthm̄ L **24—25** et—sex y* str. Kl in illo tempore assumpsit Iesus Petrum et Iacobum et Iohannem fratrem eius in montem excelsum seorsum et transfiguratus est ante eos. omelia Origenis de eadem lectione L

Λουκᾶς φησιν) ὀκτὼ ἀνάβασιν τῶν τριῶν ἀποστόλων εἰς τὸ »ὑψηλὸν« μετὰ τοῦ Ἰησοῦ »κατ' ἰδίαν ὄρος«. καί φασιν οἱ οὕτω διηγούμενοι ὅτι οὐκ ἐγεύσαντο θανάτου Πέτρος καὶ οἱ λοιποὶ δύο πρὸ τοῦ ἰδεῖν τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐλθόντα ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. ἰδόντες γὰρ »ἔμπροσθεν αὐτῶν« μεταμορφωθέντα τὸν Ἰησοῦν, ὡς λάμψαι »τὸ πρόσωπον αὐτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς,

Quidam sic intellegunt, quoniam non gustaverunt *mortem* hi tres apostoli priusquam viderent *filium hominis venientem in regno suo et in gloria sua.* videntes enim »ante se« Iesum transfiguratum, ita ut fulgeret »facies eius

tanquam sol et vestimenta« candescerent »sicut lumen«,

ἑωράκασι »τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει«. καὶ γὰρ ὡς περιεστήκασι βασιλέα δορυφόροι τινές, οὕτως »Μωσῆς καὶ Ἠλίας ὤφθησαν« τοῖς ἀναβεβηκόσιν εἰς τὸ ὄρος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ λαλοῦντες.

viderunt »regnum dei veniens in virtute«. nam quemadmodum si consistant circa imperatorem quidam armati, sic »Moyses et Elias visi sunt« circa Christum eis, qui ascenderant super montem excelsum »apparentes in maiestate«, et loquentes cum Iesu »dicebant exitum eius quem inpleturus erat in Hierusalem«.

ἄξιον δὲ ἐπιστῆσαι, εἰ ἐπὶ τούτους ἀναφέρεται τὸ καθίσαι »ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων« τοῦ σωτῆρος »ἐν τῇ βασιλείᾳ« αὐτοῦ, ὡς τὸ »ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται διὰ τούτους λελέχθαι. αὕτη δὲ ἡ διήγησις περὶ τοῦ μὴ γεύσασθαι θανάτου τοὺς τρεῖς ἀποστόλους, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν Ἰησοῦν μεταμορφούμενον, ἁρμόζει τοῖς (ὡς ὁ Πέτρος ὠνόμασε) γενομένοις »ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη«, τὰ

haec autem expositio quam diximus convenit eis, qui tales sunt, quales nominat Petrus, facti »sicut modo generati infantes, desiderantes rationabile et sine dolo lac«. ad quos etiam Paulus loque-

1 Vgl. Luc. 9, 28 — **2** Vgl. Matth. 17, 1 — **9f** Vgl. Matth. 17, 2 — **14** Marc. 9, 1 — **17** Vgl. Matth. 17, 3 — **20ff** Luc. 9, 31 **24—28** Vgl. C^luc^ Nr. 26 Or. — **25ff** Matth. 20, 21. 23 — **34f** I. Petr. 2, 2

9 *δόξῃ*] + *τῆς μεταμορφώσεως* C^luc^ Nr. 24 **34** *τὰ* < M **14** venientem G **31** l. factis ? Kl

ἐπιποθοῦντα »τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα«. πρὸς οὓς ὁ Παῦλος λέγει· »γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα« καὶ τὰ ἑξῆς.

καὶ πᾶσα δ' (οἶμαι) ἡ πρὸς τὸ ῥητὸν οἰκοδομεῖν δυναμένη τοὺς μὴ χωροῦντας μείζονα διήγησις γάλα ἂν εὐλόγως ὀνομάζοιτο, τὸ ῥέον ἀπὸ τῆς ἁγίας τῶν γραφῶν γῆς, τῆς ῥεούσης »μέλι καὶ γάλα«. ἀλλ' ὁ ὡς ὁ Ἰσαὰκ ἀπογαλακ|τισθείς, ἄξιος εὐφροσύνης καὶ δοχῆς, ἣν ἐποίησεν ἐπὶ τῷ ἀπογαλακτισμῷ τοῦ υἱοῦ ὁ Ἀβραάμ, ζητήσειεν ἂν τὴν ἐν τούτοις καὶ πάσῃ γραφῇ ⟨στερεωτέραν τροφήν⟩, ἑτέραν (οἶμαι) οὖσαν τοῦ βρώματος μὲν οὐ στερεᾶς δὲ τροφῆς καὶ τῶν ὀνομαζομένων τροπικῶς λαχάνων, ἅτινα τῷ ἀπογαλακτισθέντι μὲν οὐκ ἰσχυρῷ δέ, ἀλλ' ἀσθενοῦντί ἐστι τροφὴ κατὰ τὸ »ὁ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει«. ὁμοίως καὶ ὁ ὡς ὁ Σαμουὴλ ἀπογαλακτισθεὶς καὶ ⟨προσαγόμενος ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ⟩ ἀνατιθέμενος ἀπὸ τῆς μητρὸς τῷ θεῷ (αὕτη δὲ Ἄννα ἦν, ἥτις ἑρμηνεύεται ΧΑΡΙΣ)· καὶ εἴη ἂν τῆς χάριτος υἱὸς ὁ ζητῶν, ὡς ἐν ναῷ τρεφόμενος θεοῦ, κρέατα, ἁγίαν τροφὴν τελείων ἅμα καὶ ἱερέων.

batur dicens: »lac vobis potum dedi non escam,

nondum enim poteratis; sed nec usque adhuc potestis«.

et omnem expositionem quae secundum textum exponitur et potest aedificare eos, qui expositionem non capiunt fortiorem, arbitror recte lac appellari, quod fluit de sancta scripturarum terra ***. qui autem ablactatus est, quem- 551
admodum Isaac, dignus laetitia et susceptione quam fecit in ablactatione filii Abraham, sine dubio quaereret et in istis et in omni scriptura fortiorem cibum, qui alter est ab eo cibo qui cibus quidem est, sed non fortis cibus, qui appellatur olera: qui ablactato quidem, non autem forti sed infirmo est cibus, secundum quod ait apostolus: »qui autem infirmatur olera manducet«. sic et Samuel ablactatus et transmutatus a matre ad deum et adpositus deo a matre (quae vocabatur Anna, interpretata Hebraice GRATIA), et si quis fuerit gratiae filius ut quaerat quasi in templo dei nutritus carnes, sanctam escam perfectorum simul et sacerdotum.

3 I. Kor. 3, 2 — 11 Vgl. Ex. 13, 5 — 11ff Vgl. Gen. 21, 8 — 16ff Vgl. Hebr. 5, 14 — 22 Röm. 14, 2 — 24 Vgl. I. Regn. 1, 23ff — 27 Vgl. Wutz, Onom. sacra 740

12 ἄξιος Kl, vgl. lat. ἀξίως M H 16/17 ⟨στερεωτέραν τροφήν⟩ ἑτέραν Kl mit Diehl Koe, vgl. lat. στερεὰν H μῖαν M 23 ὁ < M 24 ὁ < H 25/26 ⟨προσαγόμενος—καὶ⟩ Kl nach Diehl Koe 31 κρέα H

8 eos < G 10 fluet G 11 *** Kl Koe, vgl. gr. 20 ablactato lactẹ G 24 manducat G[a] | et ⟨qui ut⟩? Kl 29 fuerit] est R | ut < RG[c]

32. *Τὰ οὖν εἰς τὸν προκείμενον τόπον βλεπόμενα ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡμῖν τοιαῦτά ἐστιν. ἦσάν τινες ἑστῶτες ὅπου ὁ Ἰησοῦς καὶ ἐρηρεισμένας ἔχοντες τὰς τῆς ψυχῆς βάσεις παρὰ τῷ Ἰησοῦ.*

καὶ ἦν αὐτῶν ἡ τῶν ποδῶν στάσις συγγενὴς τῇ περὶ ἧς εἶπε Μωσῆς στάσει ἐν τῷ »κἀγὼ ἔστην ἐν τῷ ὄρει τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας«, ἀξιωθεὶς καὶ τοῦ »σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι μετ' ἐμοῦ«, λεγομένου πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀξιοῦντος αὐτὸν στῆναι παρ' αὐτῷ.

οὗτοι δὴ οἱ ἑστῶτες παρὰ τῷ Ἰησοῦ, τουτέστι παρὰ τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ, οὐ πάντες ἐπίσης ἑστήκασιν. ἔστι γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἑστηκόσι παρὰ τῷ Ἰησοῦ πρὸς ἀλλήλους διαφορά· διὸ οὐ πάντες οἱ ἑστῶτες παρὰ τῷ σωτῆρι, ἀλλὰ τινὲς *αὐτῶν ὡς βέλτιον ἑστηκότες οὐ γευ⟨σόμενοι λέγ⟩ονται* θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν *ἀνθρώποις ἐπιδημήσαντα λόγον καὶ διὰ τοῦτο* υἱὸν ἀνθρώπου *χρηματίζοντα,* ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ ἑαυτοῦ· *οὐ γὰρ ἀεί, ὅτε ἔρχεται ὁ λόγος, ἐν τῇ* βασι-

32. Quae autem videntur mihi in loco *** praesenti, sunt ista. erant quidam stantes ubi stabat Iesus et fundatas habentes apud Iesum animae bases.

hi ergo stabant quidem apud Iesum, id est apud verbum dei, sed non omnes aequaliter stabant. est enim et inter eos, qui stant apud Iesum, ad alterutrum differentia standi. propterea non omnes, qui stabant apud Iesum, sed *quidam* ex eis, quasi qui melius stabant, dicuntur non gustaturi *mortem, donec videant* verbum dei quod venit ad homines. ideo autem verbum illud quasi *filius hominis* refertur *venire in regno suo*, quia non semper, quando venit verbum, *in regno*

3—28 Vgl. *B* (Matthaei) I, 148, 27—149, 10 (?) An. — **3—12** Vgl. C^{luc} Nr. 27 Or. — **3ff** Vgl. Orig. tom. XX, 43 in Joh. (IV, 387, 7ff) — **9** Deut. 10, 10 — **11ff** Vgl. Hier. in Marc. Anecd. Mareds. III, 2, 346ff — **12** Deut. 5, 31 — **19—140, 9** Vgl. C^{luc} Nr. 27 Or.

11 *ἀξιωθεὶς* Kl nach C^{luc} Nr. 27 (vgl. Hu) *ἀξιωθέντι* M H **13** *αὐτῷ* M 27f *ἐν τῇ ἑαυτοῦ βασιλείᾳ* M **23** *γευ⟨σόμενοι λέγ⟩ονται* Koe, vgl. lat. **29** *λόγος* Koe, vgl. lat. *Ἰησοῦς* M H

2 *** Kl nach Diehl, vgl. gr. **5** Iesum G Pasch xpm L (B vac.) **16** quidem R G (B vac.) ibidem L **17** apud y* $<$ L **19** stant] stabant L (B vac.) **24** gustare L (vgl. Pasch) **27/28** venire in regno suo refertur L

λεία αὐτοῦ ἔρχεται· ἐπεὶ τοῖς εἰσαγομένοις τοιοῦ|τός ἐστιν, ὥστε εἰπεῖν ἂν αὐτοὺς βλέποντας αὐτόν, οὐκ ἔνδοξον οὐδὲ μέγαν, ἀλλ' ὑποδεέστερον πολλῶν ἐν ἀνθρώποις λόγων· »εἴδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον παρὰ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων«. καὶ ταῦτα ἐροῦσιν οἱ ἰδόντες αὐτοῦ τὴν δόξαν περὶ τῶν προτέρων ἑαυτῶν χρόνων, ὅτε κατὰ τὰς ἀρχὰς »οὐκ εἶχεν« αὐτοῖς »εἶδος οὐδὲ κάλλος« ὁ ἐν εἰσαγωγῇ νοούμενος λόγος. ἔστιν οὖν

τι βασιλικὸν ἐμφαινόμενον ἀξίωμα τοῦ τὴν ἐπὶ πᾶσιν λόγοις ἀρχὴν φανερώτατα ἀνειληφότος λόγου, βλεπόμενόν τισι τῶν ἑστηκότων παρὰ τῷ Ἰησοῦ, ἐὰν δυνηθῶσιν αὐτῷ ἀκολουθῆσαι προάγοντι αὐτοὺς καὶ ἀναβαίνοντι εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς ἑαυτοῦ φανερώσεως ὄρος. οὗ τινες τῶν ἑστώτων παρὰ τῷ Ἰησοῦ ἀξιοῦνται, ἐὰν ὦσιν ἤτοι Πέτρος, οὗ »πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύουσιν«, ἢ τῆς »βροντῆς υἱοὶ« καὶ γεννώμενοι ἀπὸ τῆς μεγαλοφωνίας τοῦ θεοῦ βροντῶντος καὶ μεγάλα

suo venit. eis enim qui in primis inducuntur ad fidem tale est, ut 552
dicant videntes eum non gloriosum neque magnum, sed inferius multis hominum verbis: »vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius sine honore et abiecta prae filiis hominum«. haec dicent qui vident gloriam eius de praeteritis temporibus suis, quando in primis non videbatur eis verbum habere speciem gloriosam secundum quod in primordio suo intellegebant. ergo extra istum vulgarem et manifestissimum intellectum, quem in primordio suo intellegunt accedentes ad fidem, est aliquis dignior et quasi regalis intellectus in verbo, quem non omnes stantes apud Iesum vident, sed qui possunt eum sequi praecedentem et ascendentem super excelsum suae manifestationis montem ***, qui sunt sicut Petrus, quem supra descripsimus, vel sicut filii tonitrui, qui nascuntur ex magniloquio dei tonantis et magnifica caelitus clamantis ad eos qui habent aures et sapiunt. isti ergo, qui sunt sicut Petrus vel sicut filii tonitrui Iacobus et Io-

1ff Vgl. Orig. c. Cels. VI, 77 (II, 147, 1ff) — **6. 13** Jes. 53, 2f — **15—141, 3** Vgl. C[luc] Nr. 27 Or. — **30** Vgl. Matth. 16, 18 Par. — **31** Vgl. Marc. 3, 17

6 *λόγον* H **14** *συναγωγῇ* H **20** *τι* < H **21** *πᾶσιν*] *πᾶσι τοῖς* M **31** *ἢ* + *οἱ* H | *καὶ*] *οἱ* Koe, vgl. lat.

20 digniosior GL **26** *** Kl Koe, vgl. gr. **28. 33** tonitrus G[a]

οὐρανόθεν βοῶντος τοῖς ἔχουσιν »ὦτα« καὶ σοφοῖς. οἱ τοιοῦτοι γοῦν οὐ γεύονται θανάτου.

hannes, *non* gustabunt *mortem, donec viderint filium hominis venientem in regno suo et in gloria sua* et »regnum dei veniens in virtute«.

*Εἰ δὲ παρὰ τὰ εἰρημένα σαφέστερον ἐκθέσθαι δεῖ, τί δηλοῦται ἐν τῷ ἰδεῖν τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τί σημαίνεται ἐν τῷ ἰδεῖν »τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει«, τὰ εἴτε ἐλλαμπόμενα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν εἴτε ζητοῦσιν εὑρισκόμενα εἴτε ὑπεισιόντα τοὺς λογισμοὺς ἡμῶν (ἕκαστος δὲ ὡς βούλεται κρινέτω) ἐκθησόμεθα. ὁ δὲ ὁρῶν καὶ καταλαμβάνων τὴν τοῦ λόγου ὑπεροχήν, λύοντος καὶ διελέγχοντος πάσας τὰς ὑπὸ τῶν ψευδῶν μὲν ἐπαγγελλομένων δὲ ἀλήθειαν πιθανότητας, βλέπει τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου (κατὰ τὸν Ἰωάννου λόγον τὸν λόγον τοῦ θεοῦ) ἐρχόμενον ἐν τῇ ἰδίᾳ βασιλείᾳ. εἰ δὲ βλέποι ὁ τοιοῦτος τὸν λόγον οὐ μόνον λύοντα *** πᾶσαν τὴν*

Ut autem manifestius exponamus, quid sit videre verbum *veniens in regno suo et in gloria sua*, et quid significet videre »regnum dei veniens in virtute«, sive dum ex se splendet in cordibus nostris sive dum quaerentibus invenitur sive dum ingreditur in cogitationes nostras, unusquisque iudicet quod exponimus prout vult. tamen qui videt et conprehendit eminentiam verbi dei, quod solvit et convincit omnes persuasiones mendaciorum profitentium veritatem, videt *filium hominis,*

id est verbum dei, *venientem in regno suo.* et qui videt verbum dei, non solum solventem et convincentem adver-

2 Vgl. Matth. 11, 15 usw. — **4. 9** (lat.). **11** Vgl. Marc. 9, 1 — **8—142, 26** Vgl. C^{luc} Nr. 27 Or. — **24f** Joh. 1, 1; Apoc. 19, 13

2 *οὖν* M **6—142, 26** hier Kl nach lat., hinter S. 150, 14 M H **10** *καὶ* Kl mit C^{luc} Nr. 27 lat. *ἢ* M H **13** *ἐλλαμπόμενα ἐν ταῖς* M *λαμπόμενα ταῖς* H^a, s. l. add. *ἐλ* H^c **18** *δὲ ὁρῶν* Kl, vgl. lat. *θεωρῶν* M H **20** *ὑπὸ* Kl mit C^{luc} Nr. 27 lat. *ὑπὲρ* M H **26** *βλέπει* C^{luc} Nr. 27, vgl. lat. **27** *λύοντα* ⟨*καὶ διελέγχοντα*⟩ Koe, vgl. lat.

2 videant B **15** l. exponemus? Kl **17** solvit G^c B Pasch solvet G^a L | convincet L **24** dei < L **25f** videt verbum dei] verbum dei filium videt L **27f** ⟨omnes⟩ adversariorum Diehl, vgl. gr.

τῶν ἐναντίων πιθανότητα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τρανότατα παριστάντα, βλέποι ἂν αὐτοῦ πρὸς τῇ βασιλείᾳ καὶ τὴν δόξαν. καὶ ὁ τοιοῦτός γε ἐν αὑτῷ βλέποι ἂν »τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει«·

*καὶ τοῦτο βλέποι ἂν *** ὡς οὐδαμῶς ἔτι ὑπὸ ἁμαρτίας βασιλευόμενος, βασιλευούσης ἐν τῷ θνητῷ σώματι τῶν ἁμαρτανόντων, ἀλλ' ἀεὶ τεταγμένος ὑπὸ βασιλεῖ τῷ τῶν ὅλων θεῷ,*

οὗ ἡ βασιλεία δυνάμει μὲν »ἐντὸς ἡμῶν« ἐστιν, ἐνεργείᾳ δὲ καὶ (ὡς ὠνόμασεν ὁ Μᾶρκος) ἐν δυνάμει καὶ οὐδαμῶς ἐν ἀσθενείᾳ, »ἐντὸς« τῶν τελείων μόνων. ταῦτα μὲν οὖν ἑστῶσι τοῖς μαθηταῖς ὁ Ἰησοῦς οὐ περὶ πάντων αὐτῶν, ἀλλὰ περί τινων προφητεύων ἐπηγγείλατο.

sariorum persuasiones sed etiam suas evidentias declarantem, videt non solum regnum sed et gloriam verbi dei. et iste talis in seipso videt »regnum dei veniens in virtute«,

non in infirmitate. qui autem non est ita confidens in regno dei, ut omnia pati contentus sit propter illud, sed est dubius et timidus de spe regni, ille non videt in se »regnum dei veniens in virtute«. et hoc ille videt, in quo non regnat »peccatum« nec tenetur sub dominatione peccati quod regnat »in corpore mortali« peccantium, sed est sub rege omnium deo.

dicit enim apostolus: »et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus sed quasi carnalibus, quasi parvulis in Christo. lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis. sed nec usque adhuc potestis. nam cum sint inter vos aemulationes et contentiones, nonne carnales estis et

5. 12 Marc. 9, 1 — **19f** Luc. 17, 21; Marc. 9, 1 — **27** I. Kor. 3, 1–3

5 *αὑτῷ* Kl *αὐτῷ* M H **13** *** Diehl Kl, vgl. lat. **25/26** *περί τινων*] *πε* H

7 non[1]] et non B **17** sed ⟨semper⟩ Diehl, vgl. gr.

secundum hominem ambulatis«? item alibi: »sapientiam autem loquimur inter perfectos«. si ergo qui adhuc carnales et parvuli sunt in Christo et non sunt perfecti, non possunt intellegere sapientiam verbi nec capiunt spiritalem eius intellectum, quomodo videant mente sua eminentiam verbi, id est regnum verbi et gloriam verbi, qui diversis sunt involuti peccatis?

33. *Τί δὲ τὸ γεύεσθαι θανάτου καταvoητέον.*

33. Quid est autem *mortem* gustare, videamus.

duae res sunt sibi contrariae mors et vita.

καὶ ἔστιν ἡ μὲν ζωὴ ὁ εἰπὼν »ἐγώ εἰμι ἡ ζωή«.

et vita quidem est ille qui dixit: »ego sum vita«, de qua scriptum est: »quod autem factum est in eo, vita est«, id est in verbo.

καὶ αὕτη γε »ἡ ζωὴ« »κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ θεῷ«, καὶ »ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε σὺν αὐτῷ« φανερωθήσονται οἱ ἄξιοι τοῦ »σὺν αὐτῷ« φανερωθῆναι ἐν τῇ δόξῃ.

ὁ δὲ ἐχθρὸς ταύτης τῆς ζωῆς, ὃς καὶ »ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται« πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, »θάνατός« ἐστιν, ὃν ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα ἀποθνήσκει.

inimica autem vitae huius mors est, quae et novissima omnium inimicorum destruetur, quam peccans anima moritur.

ἐναντίως διατιθεμένη τῷ γινομένῳ περὶ τὴν κατορθοῦσαν ψυχὴν καὶ ἐκ τοῦ κατορθοῦν ζῶσαν.

2 I. Kor. 2, 6 — **12—145, 28** Vgl. C[luc] Nr. 27 Or. — **16** Joh. 11, 25; 14, 6 — **18. 21ff** Kol. 3, 3f — **28f** Vgl. I. Kor. 15, 26

10 verbi[2]] eius B **28/29** inimicorum omnium GL **29** quam Kl qua x

καὶ ἐπὰν λέγηται ἐν τῷ νόμῳ· »δέδωκα πρὸ προσώπου σου τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον«, »ἔκλεξαι τὴν ζωήν«, περὶ τοῦ εἰπόντος »ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ« ταῦτά φησιν ἡ γραφὴ καὶ περὶ τοῦ ἐχθροῦ αὐτοῦ θ α ν ά τ ο υ, *ὧν τὸ ἕτερον ἕκαστος ἡμῶν δι' | ὧν πράττει ἀεὶ ἐκλέγεται.*

et si quando dicitur in lege: »dedi ante faciem tuam vitam et mortem«, »elige vitam«

ex quibus alterum unusquisque 553
nostrum, per ea quae agit, eligit semper.

καὶ ἐπὰν »πρὸ προσώπου« ἡμῶν οὔσης τῆς ζωῆς ἁμαρτάνωμεν, πληροῦται ἐφ' ἡμᾶς ἡ λέγουσα ἀρά· »καὶ ἔσται ἡ ζωή σου κρεμαμένη σοι ἀπέναντι« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ ἀπὸ τῶν ὁραμάτων τῶν ὀφθαλμῶν σου ἃ ὄψει«.

ὥσπερ οὖν ἡ ζωὴ καὶ ὁ ζῶν ἄρτος ἐστὶν »ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς καὶ ζωὴν δοὺς τῷ κόσμῳ«, οὕτως ὁ ἐχθρὸς αὐτῷ θάνατος ἄρτος ἐστὶ νεκρός. πᾶσα δὲ λογικὴ ψυχὴ ἤτοι ζῶντι τρέφεται ἄρτῳ ἢ νεκρῷ, δι' ὧν παραδέχεται ⟨ἔργων ἢ⟩ δογμάτων ἀστείων ἢ φαύλων. εἶθ' ὥσπερ ἔστιν ἐπὶ τῶν κοινοτέρων τροφῶν ποτὲ μὲν αὐτῶν γεύσασθαι μόνον, ποτὲ δὲ ἐπὶ πλεῖον αὐτῶν ἐσθίειν. οὕτω καὶ ἐπὶ τούτων τῶν ἄρτων ὁ μέν τις ἐνδεεστέρως ἐσθίει γενό-

sicut ergo vita est et vivus panis, »qui de caelo descendit et vitam dedit huic mundo«, sic et inimica eius mors panis est mortuus. omnis autem rationabilis anima aut vivo pane nutritur aut mortuo per ea, quae suscipit, opera vel dogmata bona vel mala. et quemadmodum est in communi pane, ut quis aliquando quidem gustet eum tantum, aliquando autem et amplius eum manducet, sic et in istis panibus quidam quidem mo-

2 Deut. 30, 15. 19 — 5 Joh. 11, 25; 14, 6 — 14 Deut. 28, 66 — 16 Deut. 28, 67 — 19 Joh. 6, 33 — 22—145, 6 Vgl. *B* (Matthaei) I, 149, 20 bis S. 150, 2 An. — 25 ff Vgl. Orig. tom. XX, 43 in Joh. (IV, 387, 3): *γεύεται δὲ θανάτου, καὶ οὐ γεύεται μόνον ἀλλὰ καὶ ἐμφορεῖται κτλ.*

1 *λέγεται* H 8 *ἕκαστος* < M[a] add. i. m. M[c] 11 *πρὸ* < H 20 *διδοὺς* H 24 ⟨*ἔργων ἢ*⟩ Kl, vgl. lat. | *δογμάτων*] *ῥημάτων* M 27 *μόνων* M 28 *πλείων* H 30 *ἐνδεέστερον* H

1 et si < L 25 et < G

μενος αὐτῶν, ὁ δὲ καὶ ἐμφορεῖται, ἀγαθὸς μὲν ὢν ἢ ὁδεύων ἐπὶ τὸ ἀγαθὸς εἶναι τοῦ ζῶντος ἄρτου καὶ ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκότος, μοχθηρὸς δὲ τοῦ νεκροῦ ἄρτου, ὅς ἐστιν ὁ θάνατος. καὶ τάχα οἱ μὲν σπανίως καὶ μικρὰ ἁμαρτάνοντες μόνον γεύονται θανάτου· οἱ δὲ ⟨τελειότερον πνευματικὴν⟩ ἀρετὴν ἀνειληφότες οὐδὲ γεύονται αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἀεὶ ἄρτῳ τρέφονται ζῶντι. ἀκόλουθον οὖν ἦν τῷ Πέτρῳ, οὗ »πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσι«, τὸ μηδὲ γεύσασθαι θανάτου, ἐπεὶ τότε γεύεταί τις θανάτου καὶ ἐσθίει θανάτου, ὅτε »πύλαι ᾅδου« κατισχύουσιν αὐτοῦ,

καὶ ἀνάλογον ἐσθίει ἢ γεύεται θανάτου τῷ κατισχύειν αὐτοῦ ἐπὶ πλεῖον ἢ ἔλαττον καὶ πλείονας ἢ ἐλάττονας ᾅδου πύλας.

ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς »βροντῆς« υἱοῖς γεννηθεῖσιν ἀπὸ ⟨μεγαλοφωνίας τουτέστιν ἀπὸ⟩ βροντῆς, οὐρανίου χρήματος, ἀδύνατον ἦν γεύσασθαι θανάτου,

τοῦ σφόδρα πόρρω τῆς μητρὸς αὐτῶν βροντῆς.

ταῦτα δὲ προφητεύει ὁ λόγος τοῖς

dicum manducant tantum gustantes, quidam autem et abundantius ex eis manducant: boni quidem de vivo pane, qui de caelo descendit, mali autem ex mortuo pane, qui est mors. et forsitan qui et raro et modicum peccant, tantummodo gustant *mortem*; qui autem perfectius susceperint spiritalem virtutem, neque gustant eam, sed vivo pane semper vescuntur. consequens ergo erat Petrum, cui portae inferorum non praevalebunt, ut neque gustaret *mortem*, quoniam tunc quis gustat vel manducat *mortem*, quando »portae mortis praevalent« contra eum

vel parum vel multum.

sed et filiis »tonitrui« natis ex magniloquio, id est ex tonitru,

impossibile erat *mortem* gustare.

hoc ergo perfectis sermo prophe-

3 Vgl. Joh. 6, 33 — 10f Vgl. Joh. 6, 51 — 12. 16 Vgl. Matth. 16, 18 — 22f Vgl. Marc. 3, 17

8 ⟨*τελειότερον πνευματικὴν*⟩ Koe, vgl. lat. und Orig. Fragm. in Joh. (IV, 512, 23; 519, 21): *ἀρετὴ διανοητική* 10 *οὐδὲ* < M | *γεύονται*] + *μὲν* M 11 *τρέφονται*] *τῷ τρέφοντι* M 13 *κατισχύουσι* M | *μὴ* M 16 *κατισχύσουσιν* H C[luc] Nr. 27 ? 23 ⟨*μεγαλοφωνίας — ἀπὸ*⟩ Diehl Koe, vgl. lat. u. S. 140, 31ff 29 *δὲ*] l. *δὴ* Koe, vgl. lat.

9 susceperit L 13f praevalebunt Kl praevalebant x 23 tonitro G[a] tonitru G[c] L tonitruo B 29 perfectis ϱ (in notis) perfectius R G L perfectus B

τελειωθησομένοις καὶ ἐκ τοῦ ἑστηκέναι παρὰ τῷ λόγῳ ἐπὶ τοσοῦτον προκόψασιν, ὥστε αὐτοὺς μηδὲ γεύσασθαι θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ, καθ' ἣν ὑπερέχει παντὸς τοῦ ἀντιπερισπῶντος καὶ περιέλκοντος λόγου φαντασίᾳ ἀληθείας τοὺς μὴ δυναμένους διαρρῆξαι τοὺς τοῦ περισπασμοῦ δεσμοὺς καὶ ἀνελθεῖν ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς ὑπεροχῆς τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου. |

34. Ἀλλ' ἐπεὶ δόξαι ἄν τις τὴν τοῦ σωτῆρος ἐπαγγελίαν περιορίζειν χρόνῳ τὸ μὴ γεύσασθαι θανάτου, ὅτι οὐ γεύσονται μὲν θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, μετὰ δὲ τοῦτο γεύσονται αὐτοῦ, παραστήσωμεν κατά τινα συνήθειαν τῆς γραφῆς τὸ ἕως δηλοῦν τὸν κατεπείγοντα περὶ τοῦ δηλουμένου χρόνον, οὐ περιοριζόμενον, ὥστε πάντως μετὰ τὸ ἕως γενέσθαι τὸ ἐναντίον τῷ δηλουμένῳ. φησὶ δὲ ὁ σωτὴρ τοῖς ἕνδεκα μαθηταῖς, ἡνίκα ἀνέστη ἀπὸ τῶν νεκρῶν πρὸς ἑτέροις καὶ τὸ »ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος«. ἆρα γὰρ εἰπὼν τοῦτο, »ἕως« μὲν »τῆς συντε-

tat, ut ex eo quod stantes sunt apud verbum, tantum proficiant, ut neque gustent *mortem*, *donec videant* adventum et gloriam et regnum et eminentiam verbi dei, secundum quam eminet super omne verbum quod adhuc interim divellit et trahit homines suspicione veritatis, eos qui non possunt disrumpere vincula divulsionis et ascendere ad eminentiam verbi veritatis.

554

34. Sed forsitan videtur quibusdam, quasi promissio haec salvatoris tempore aliquo terminetur, ut *non* quidem *gustent mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo*, postea vero *gustent*. ideo oportet ut proferamus exempla, secundum quam scripturae consuetudinem positum sit quod dicit *donec videant* non omnino definiens tempus, ut postquam transierit illud *donec*, fiat quod ante non fuerat factum. sed rem quae necessaria est exponit; dicit enim dominus ad undecim discipulos suos cum resurrexisset a mortuis: »et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi«. ergo »usque ad consumma-

9ff Vgl. Luc. 8, 29 — **23—148, 10** ? Vgl. C[luc] Nr. 27 Or. — **30. 33** Matth. 28, 20

1/2 ἐκστῆναι M **3/4** γενέσθαι M **4** ἴδωσιν M **14** τισ⟨ιν⟩ Koe, vgl. lat. **16** τοῦ μὴ M **21/22** παραστήσομεν M **22/23** τινα . . . δηλοῦν] τίνα . . . δηλοῖ Koe, vgl. lat. **33** μὲν < H[a] s. l. H[c]

11 ⟨altitudinem⟩ eminentiae Diehl, vgl. gr. **17f** non quidem] quidam non B **26f** antea non fuerit B **27** vgl. gr. Z. 23f **29/30** resurrexisset y* surrexisset L

λείας τοῦ αἰῶνος« ἔμελλεν αὐτοῖς συνέσεσθαι, μετὰ δὲ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος, ἐνισταμένου τοῦ ἑτέρου (τοῦ καλουμένου μέλλοντος) οὐκέτι συνέσεσθαι αὐτοῖς ἐπηγγέλλετο, ὡς κατὰ τοῦτο κρεῖττον εἶναι ἂν τοῖς μαθηταῖς τὸ »ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος« περὶ αὐτοῖς κατάστημα τοῦ μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος; ἀλλ' οὐκ ἂν οἶμαί τινα τολμῆσαι λέγειν ὅτι μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος οὐκέτι συνέσται τοῖς μαθηταῖς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἐπεὶ ἡ λέξις ἐπὶ τοσοῦτον ἔσεσθαι αὐτὸν μετ' αὐτῶν φησιν, ἕως ἡ συντέλεια τοῦ αἰῶνος ἐνστῇ· σαφὲς γὰρ ὅτι τὸ ζητούμενον ἦν, εἰ πρὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος καὶ τῶν ἐλπιζομένων ἀμοιβαίων ἐπαγγελιῶν τοῦ θεοῦ ἤδη συνέσεσθαι τοῖς μαθηταῖς ἔμελλεν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. ζητούμενον δ' ἂν ἦν, διδομένου τοῦ συνέσεσθαι τοῖς ***, μήποτε ὁτὲ μὲν συνῆν αὐτοῖς ὁτὲ δὲ οὐ συνῆν. διόπερ ἀπολύων ἡμᾶς τῆς περὶ τοῦ διστάζειν ὑπονοίας, ἀπεφήνατο ὅτι ἤδη καὶ ἐπὶ »πάσας τὰς ἡμέρας« συνεῖναι τοῖς μαθηταῖς ἤμελλεν, οὐ καταλείψων τοὺς μαθητευθέντας αὐτῷ »ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος«· οὐ μὴν κατὰ τὰς νύκτας (εἴ τινι ἔδυνεν ὁ ἥλιος) συνῆν αὐτοῖς.

tionem saeculi« cum illis erat futurus, post consummationem autem saeculi huius instante futuro saeculo iam non se promittebat fore cum eis, ut melius esset discipulis hoc tempus, quod est ante consummationem saeculi, quam illud futurum? nam etsi audeat aliquis dicere, quoniam post consummationem saeculi iam non erit cum discipulis suis Iesus, quoniam sermo tamdiu cum illis eum futurum esse demonstrat, ***, manifestum est tamen quoniam quod quaerebatur hoc erat, si ante futurum saeculum et ante promissiones illas speratas dei cum discipulis suis erat futurus filius dei. convenienter autem requiro, cum sit manifestum quia »usque ad consummationem saeculi« cum discipulis suis sit, utrum semper cum discipulis suis sit, aut aliquando quidem est aliquando autem non est. hoc autem quaero propter illud quod dixit: »et ecce ero vobiscum omnibus diebus«, ne forte per dies quidem sit cum discipulis suis, per noctes autem non sit. si autem propter hoc, quod dixit in diebus cum discipulis se futurum, non et in noctibus, absurdum putamus dicere quo-

7. 27. 30 Matth. 28, 20

5 ἐπηγγέλετω M 8 αὐτοὺς M 9 τοῦ¹ < H | μετὰ Diehl Koe περὶ x 10 τολμητ̂ M, das Weitere ist zerstört 16 σαφῶς M 20 συνέσθαι H 23 τοῖς] αὐτοῖς H | *** Koe, vgl. lat. 25 ἀπολύειν H

13 *** Diehl Kl, vgl. gr. 17 ⟨mutuas⟩ illas? Diehl, vgl. gr. 23ff hat lat. auch hier Lücken? 32 et x* (+ in B)

niam in noctibus denegavit se cum discipulis suis futurum,

εἰ δὲ τοιοῦτόν ἐστι τὸ | »ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος«, δῆλον ὅτι οὐκ ἀναγκασθησόμεθα παραδέξασθαι γεύσασθαι θανάτου τοὺς ἰδόντας τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ μετὰ τὸ καταξιωθῆναι τοῦ τοιοῦτον αὐτὸν ἰδεῖν. ἀλλ' ὥσπερ ἐφ' οὗ παρεθέμεθα ῥητοῦ τὸ κατεπεῖγον ἦν ἡμᾶς μαθεῖν, ὅτι »ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος« οὐ καταλείψει ἡμᾶς, ἀλλ' ἔσται μεθ' ἡμῶν »πάσας τὰς ἡμέρας«.

555

sine dubio non cogimur illum suscipere intellectum ut dicamus, gustare eos *mortem*, qui viderunt *filium hominis venientem in regno suo*, postquam digni habiti sunt talem illum videre. sed quemadmodum in ea scriptura, quam diximus, necessarium erat cognoscere quoniam »usque ad consummationem saeculi« non fuerat nos relicturus sed nobiscum futurus »omnibus diebus«, post consummationem autem saeculi reliquit quasi manifestum, quia multo magis nobiscum erat futurus,

οὕτως καὶ ἐπὶ τούτου σαφὲς μὲν οἶμαι τοῖς βλέπειν εἰδόσιν ἀκολουθίαν πραγμάτων εἶναι, τὸν ἅπαξ ἰδόντα τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ ἰδόντα αὐτὸν ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ ἰδόντα »τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει«, οὐκ ἂν μετὰ τὴν τῶν τηλικούτων ἀγαθῶν θεωρίαν θανάτου γεύσασθαι. [τὸ] χωρὶς δὲ τοῦ λόγου τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Ἰησοῦ οὐκ ἀλόγως ἂν ὑπενοήσαμεν γεύσασθαι θανάτου, ὅσον οὐδέπω κατηξιώθημεν ἰδεῖν »τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει« καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀν-

sic et in hoc loco arbitror manifestissimum esse omnibus, qui intellegere possunt consequentiam rerum, quoniam qui semel vidit *filium hominis venientem in regno suo, et* vidit eum *in gloria sua* et »regnum veniens in virtute«, post tantorum bonorum spectaculum iam nequaquam gustabit *mortem*. sine verbo autem promissionis Iesu non sine ratione forsitan aestimabimus gustare *mortem*, quamdiu digni habiti non fuerint homines videre *filium hominis venientem in regno suo et*

3. 13. 15 Matth. 28, 20 — **25. 32** Marc. 9, 1

3 τὸ] τω M **21** ἰδόντα τὸν] ἐρχόμενον M **28** γεύσεσθαι? Koe, vgl. lat. | [τὸ] Kl, vgl. lat.

5 illum] eum L **24** viderit Pasch **26** et ⟨vidit⟩ Koe, vgl. gr. **29** gustabant G L

θρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ.

35. Ἐπεὶ δὲ ἐνταῦθα μὲν γέγραπται παρὰ τοῖς τρισὶν εὐαγγελισταῖς τὸ οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου, ἐν δὲ ἄλλοις διάφορα περὶ θανάτου, οὐκ ἄτοπον κἀκεῖνα παραθέμενον συνεξετάσαι τῷ γεύσασθαι. ἐν μὲν οὖν Ψαλμοῖς λέλεκται· »τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ζήσεται καὶ οὐκ ὄψεται θάνατον;« καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ τόπῳ· »ἐλθέτω δὴ θάνατος ἐπ' αὐτούς, καὶ καταβήτωσαν εἰς ᾅδου ζῶντες«, ἐν δέ τινι τῶν προφητῶν· »κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας«, ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει »ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ« τισιν. ἐν τούτοις δὲ δοκεῖ μοι ἕτερον μὲν εἶναι τὸ γεύσασθαι θανάτου, ἕτερον δὲ τὸ ἰδεῖν αὐτὸν καὶ ἄλλο τὸ ἐλθεῖν αὐτὸν ἐπί τινας καὶ τέταρτον σημαίνεσθαι παρὰ τὰ προειρημένα ἐκ τοῦ »κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας«, καὶ πέμπτον τι παρὰ ταῦτα ἐκ τοῦ »ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ αὐτοῖς«. καὶ σὺ δ' ἀναλεξάμενος τάχ' ἂν εὕροις καὶ ἑτέρας παρὰ ταύτας (ὧν | ὑπεμνή- 556
σθημεν) διαφοράς, ἅστινας παρατιθεὶς ἀλλήλαις καὶ ὀρθῶς ζητῶν εὕροις ἂν τὰ καθ' ἕκαστον τόπον σημαινόμενα πράγματα.

ζητῶ δὲ ἐν τούτοις, μήποτε ἔλαττον μὲν κακόν ἐστι τὸ ἰδεῖν θάνατον,

in gloria sua et »regnum dei in virtute«.

35. Quoniam hic quidem scriptum est apud tres evangelistas *non gustabunt mortem*, in aliis autem scripturis varia de morte sunt dicta, non est supervacuum ut etiam illa conferentes cum istis discutiamus largius, quid sit *mortem* gustare. in Psalmis dictum est: »quis est homo qui vivet, et non videbit mortem ?« item alibi: »veniat mors super illos, et descendant in infernum viventes«, item apud aliquem prophetarum: »absorbuit mors praevalens«, item in Revelatione: »mors et infernus« quosdam »sequuntur«. videtur ergo mihi in istis, quia aliud est *mortem* gustare, aliud autem *mortem* videre, aliud venire super aliquos *mortem*, aliud absorbere *mortem*, aliud autem *mortem* sequi.

quaero autem in istis, ne forte gravius sit gustare mortem quam

9—150, 14 Vgl. C^{luc} Nr. 27 Or. — **10** Psal. 88, 49 — **12** Psal. 54, 16 — **15** Jes. 25, 8 — **16** Apoc. 6, 8 — **24** Jes. 25, 8 — **26** Apoc. 6, 8 — **34—150, 9** Vgl. *B* (Matthaei) I, 150, 2—6 An.

8/9 γεύσασθαι ⟨θανάτου⟩ Koe, vgl. lat. **19** μὲν < M **28** τάχ' ἂν Diehl τάχα x

τούτου δὲ μεῖζον τὸ γεύσασθαι αὐτοῦ, τούτου δὲ ἔτι χεῖρον τὸ ἀκολουθεῖν τινι θάνατον καὶ οὐ μόνον ἀκολουθεῖν, ἀλλὰ καὶ ἤδη ἐλθεῖν ἐπ' αὐτὸν καὶ καταλαβεῖν ἐκεῖνον ᾧ πρότερον ἠκολούθει. τὸ δὲ καταποθῆναι ὑπ' αὐτοῦ πάντων δοκεῖ μοι βαρύτερον εἶναι τῶν εἰρημένων. ἐπιστήσας δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τῇ διαφορᾷ τῶν ἁμαρτανομένων οὐκ ὀκνήσεις (οἶμαι) παραδέξασθαι τοιαῦτά τινα νενοῆσθαι τῷ ἐνεργήσαντι ταῦτα γραφῆναι ἐν τοῖς λογίοις τοῦ θεοῦ πνεύματι.

videre. item peius est quem sequitur mors quam qui gustat, et non solum ut sequatur sed etiam ut veniat super aliquem mors et conprehendat quem sequebatur. absorberi autem a morte omnibus videtur mihi gravius esse. si autem consideraveris peccantium differentias, puto quod non dubitabis suscipere haec, quae de mortis differentia sunt tractata a nobis, esse dicta in scripturis per spiritum sanctum.

| 36. Μετὰ δὲ ἡμέρας ἓξ (κατὰ τὸν Ματθαῖον καὶ τὸν Μᾶρκον) παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀνάγει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν. καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν (17, 1. 2 [—9]).

36. *Post dies autem sex* (secundum Matthaeum et Marcum) *adsumens Petrum et Iacobum et Iohannem fratrem eius duxit eos super montem excelsum seorsum. et transfiguratus est coram eis.* 557

Τοῦτο δὲ καὶ πρὸ<ς τοῖς> τῆς κατὰ ταῦτα φαινομένης ἡμῖν διηγήσεως γεγονέτω πάλαι καὶ ὡς πρὸς τὴν λέξιν.

δοκεῖ δέ μοι τοὺς ἀναγομένους ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος καὶ ἀξιουμένους τοῦ κατ' ἰδίαν αὐτοῦ τὴν μεταμόρφωσιν θεωρῆσαι, μὴ μάτην μεθ' ἓξ ἡμέρας ἀνάγεσθαι τῶν προειρημένων λόγων.

Videntur mihi qui ducuntur ab Iesu *super montem excelsum* et digni habentur videre transfigurationem eius *secrete*, quia non in vanum *post sex dies* ducuntur.

24—154, 9 Vgl. C[luc] Nr. 29 Or.

7 ὑπ' αὐτοῦ] ὑπὸ τοῦ θανάτου C[luc] Nr. 27, vgl. lat. 14 Vgl. zu S. 141, 6 15 Μετὰ] vorher: Περὶ τῆς μεταμορφώσεως M[c] i. m. 24 πρὸ<ς τοῖς> Kl

12 esse Koe, vgl. gr. et x 20 coram eis] ante eos L 29 ab] a L

ἐπεὶ γὰρ ἐν ἓξ ἡμέραις, τελείῳ ἀριθμῷ, ὁ σύμπας γεγένηται κόσμος, τὸ τέλειον τοῦτο δημιούργημα, διὰ τοῦτ᾽ οἶμαι τὸν ὑπερβαίνοντα πάντα τὰ τοῦ κόσμου πράγματα ἐν τῷ ἐσκοπηκέναι, οὐκέτι μὲν »τὰ βλεπόμενα (πρόσκαιρα γὰρ ταῦτα) ἤδη δὲ »τὰ μὴ βλεπόμενα« καὶ μόνα »τὰ μὴ βλεπόμενα« (διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ »αἰώνια«), δηλοῦσθαι ἐν τῷ μεθ᾽ ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τούσδε τινάς.

quoniam enim in sex diebus perfecti numeri totus factus est visibilis mundus, ideo arbitror eum qui transcendit omnes mundi res considerans iam non »quae videntur« (»temporalia« enim sunt), sed quae non »videntur« (quoniam sunt »aeterna«), ***

ille potest ascendere *super montem excelsum* Christo se praecedente, ille potest et gloriam aspicere verbi dei.

εἴ τις οὖν ἡμῶν βούλεται τοῦ Ἰησοῦ παραλαμβάνοντος αὐτὸν ἐπ᾽ αὐτοῦ ἀναχθῆναι εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος καὶ ἀξιωθῆναι τοῦ κατ᾽ ἰδίαν θεωρῆσαι τὴν μεταμόρφωσιν αὐτοῦ, ὑπεραναβαινέτω τὰς ἓξ ἡμέρας, διὰ τὸ μὴ σκοπεῖν ἔτι »τὰ βλεπόμενα« μηδὲ ἀγαπᾶν ἔτι »τὸν κόσμον μηδὲ τὰ ἐν κόσμῳ«, μηδέ τινα κοσμικὴν ἐπιθυμίαν ἐπιθυμεῖν, ἥτις ἐστὶν ἐπιθυμία σωμάτων καὶ τοῦ ἐν σώματι πλούτου καὶ τῆς κατὰ σάρκα δόξης, καὶ ὅσα πέφυκε τὴν ψυχὴν περισπᾶν καὶ περιέλκειν ἀπὸ τῶν κρειττόνων καὶ θειοτέρων καὶ καταβιβάζειν

καὶ ἐρείδειν τῇ ἀπάτῃ τοῦ αἰῶνος

si quis ergo nostrum cupit Christo se adsumente ascendere *super montem excelsum* et videre *secrete* transfigurationem ipsius, transcendat opera *sex dierum*, non aspiciens »quae videntur« neque diligens »mundum nec ea quae sunt in mundo«, nec concupiscat aliquam concupiscentiam mundialem, quae est concupiscentia corporum et corporalium divitiarum et gloriae corporalis, nec omnia quaecumque solent ⟨animam⟩ avellere et trahere a melioribus et divinis et ad inferiora deponere.

1—152, 14 Vgl. C[luc] Nr. 30 Or. — **1—152, 10** Vgl. *B* (Matthaei) I, 157, 11—19 An. — **1ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 111 — **6ff** Vgl. II. Kor. 4, 18 — **23** Vgl. II. Kor. 4, 18 — **23f** Vgl. I. Joh. 2, 15 — **26** Vgl. Tit. 2, 12 — **33ff** Vgl. Marc. 4, 19

3 gr. vollständiger **2** ⟨αἰσθητὸς⟩ κόσμος Koe, vgl. lat. **10** *** Diehl Kl, vgl. gr. **17** ergo quis L **29** ⟨animam⟩ Koe

τούτου ἐν πλούτῳ καὶ δόξῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐχθραῖς ἀληθείᾳ ἐπιθυμίαις.

*ἐπειδὰν γὰρ διέλθῃ τὰς ἓξ (ὡς εἰρήκαμεν) ⟨ἡμέρας⟩, καινὸν σαββατιεῖ σάββατον, εὐφραινόμενος ἐν τῷ ὑψηλῷ ὄρει ἐκ τοῦ βλέπειν μεταμορφωθέντα τὸν Ἰησοῦν ἔμπροσθεν *** αὐτοῦ· διαφόρους γὰρ ἔχει ὁ λόγος *** μορφάς, φαινόμενος ἑκάστῳ ὡς συμφέρει τῷ βλέποντι, καὶ μηδενὶ ὑπὲρ ὃ χωρεῖ ὁ βλέπων φανερούμενος. |*

cum autem transcenderit *sex* (secundum quod diximus) *dies*, novum sabbatum sabbatizet exultans in monte excelso, in eo quod videt transfiguratum Iesum ante oculos cordis sui. diversas autem habet verbum dei formas, apparens unicuique secundum quod videnti expedire cognoverit, et nemini supra quod capit seme- 558
tipsum ostendit.

37. *Ζητήσεις δὲ εἰ, ὅτε μετεμορφώθη ἔμπροσθεν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀναχθέντων εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος, ὤφθη αὐτοῖς »ἐν μορφῇ θεοῦ« ᾗ ὑπῆρχε πάλαι, ὡς τοῖς μὲν κάτω ἔχων τὴν »δούλου μορφὴν« τοῖς δὲ ἀκολουθήσασιν αὐτῷ μετὰ ἓξ ἡμέρας εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος οὐκ ἐκείνην, ἀλλὰ τὴν τοῦ θεοῦ. ἀλλ' ἄκουε τούτων (εἰ δύνασαι) πνευματικῶς, προσέχων ἅμα ὅτι οὐκ εἴρηται μὲν ἁπαξαπλῶς μετεμορφώθη, μετὰ δέ τινος ἀναγκαίας προσθήκης, ἣν ἀνέγραψε Ματθαῖος καὶ Μᾶρκος· κατὰ γὰρ ἀμφοτέρους μετεμορφώθη ἔμπροσ-*

37. Quaeres autem quando *transfiguratus est coram* eis, quos duxerat *super montem excelsum*, si apparuerit eis »in forma dei« in qua fuerat prius: ut his quidem qui erant deorsum haberet »formam servi«, sequentibus autem se *post sex dies super montem excelsum* iam non haberet »formam servi«, sed dei ? sed audi (si potes) quasi spiritalis, quia non dixit simpliciter: *transfiguratus est*, sed cum quodam necessario additamento quod scripserunt Matthaeus et Marcus; secundum ambos enim sic est dictum: *trans-*

15ff Vgl. Orig. c. Cels. VI, 77 (II, 147, 2ff) — **18. 20** Vgl. Phil. 2, 6f — **30** Marc. 9, 2

2 *ἀληθείᾳ* Koe, vgl. S. 159, 10; 161, 21 *ἀληθείας* MH **5** ⟨*ἡμέρας*⟩ *λ* vgl. C^{luc} Nr. 28 lat. **7** *ὑψηλῷ*] + *τῆς σοφίας* C^{luc} Nr. 28 **9f** *** Koe, vgl. lat. **24** *ἀλλὰ* H **28** *ἀνέγραψεν ὁ μ.* M

6 sabbatizet G^{c} (G^{a} ?) sabbatizat B L **25** quasi spiritalis = *ὡς πνευματικός*

θεν αὐτῶν. καὶ κατὰ τοῦτό γε ἐρεῖς δυνατὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν ἔμπροσθεν μέν τινων μεταμορφωθῆναι ταύτην τὴν μεταμόρφωσιν, ἔμπροσθεν δὲ ἑτέρων κατὰ τὸ αὐτὸ καιροῦ μὴ μεταμορφωθῆναι.

*εἰ δὲ θέλεις τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἰδεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀναβάντων εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος κατ᾽ ἰδίαν σὺν αὐτῷ, ἴδε μοι τὸν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις Ἰησοῦν ἁπλούστερον μὲν νοούμενον καὶ (ὡς ἂν ὀνομάσαι τις) »κατὰ σάρκα« γινωσκόμενον τοῖς μὴ ἀναβαίνουσι διὰ τῶν ἐπαναβεβηκότων ἔργων καὶ λόγων ἐπὶ τὸ ὑψηλὸν τῆς σοφίας ὄρος, »οὐκέτι« δὲ ⟨τοῖς ἀναβαίνουσιν⟩ »κατὰ σάρκα« γινωσκόμενον ἀλλὰ θεολογούμενον δι᾽ ὅλων τῶν εὐαγγελίων καὶ ἐν τῇ τοῦ »θεοῦ μορφῇ« κατὰ τὴν γνῶσιν αὐτῶν θεωρούμενον· τούτων γὰρ ἔμπροσθεν μεταμορφοῦται ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν κάτω ***. ἐπὰν δὲ μεταμορφωθῇ, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ λάμψει ὡς ὁ ἥλιος, ἵνα φανερωθῇ τοῖς τέκνοις τοῦ φωτὸς ἐκδυσαμένοις »τὰ ἔργα τοῦ σκότους«*

figuratus est coram eis. secundum hoc ergo dices, possibile esse Christum *coram* quibusdam quidem transfigurari ista transfiguratione, *coram* aliis autem in ipso tempore non transfigurari, sed esse »in forma servi«.

si autem vis transfigurationem Christi videre factam *coram* eis, qui ascenderunt *super montem excelsum secrete* cum eo, considera mihi in evangeliis Iesum, quomodo simpliciter *** intellegitur ab eis, qui non ascendunt per ascendentia opera et per exercitationem verborum spiritalium super *excelsum* sapientiae *montem*, eis autem qui ascendunt »iam non secundum carnem« cognoscitur, sed deus verbum intellegitur et creditur et colitur secundum »dei formam«. *coram* his ergo transfiguratur Iesus, et non *coram* illis qui sunt deorsum in conversatione terrena viventes. si quando autem fuerit transfiguratus, et *facies eius* fulgebit *sicut sol*, ut clarus inveniatur filiis »lucis« qui »spoliaverunt se opera tenebrarum et in-

14. 19 Vgl. II. Kor. 5, 16 — **21** Vgl. Phil. 2, 6 — **28** Vgl. Eph. 5, 8 — **29f** Vgl. Röm. 13, 12

6 *καιροῦ*] *τοῦτ᾽ ου* M^a *τοῦτο οὐ* M^c w. e. sch. **15** *μὴ*] *αὐτῷ* ex corr. M **16** *καὶ ⟨διὰ τῆς γυμνασίας πνευματικῶν⟩* Diehl Koe, vgl. lat. und hom. I, 7 in Jer. (III, 5, 31) **18** *δὲ ⟨τοῖς ἀναβαίνουσιν⟩* Kl, vgl. lat., auch C^{luc} Nr. 29: *τοῖς δὲ τελείοις* **22** *αὐτοῦ* M **25** *ἐν* < H | *** Koe, vgl. lat. **27** *λάμψει* Kl, vgl. lat. u. S. 154, 6 *λάμπει* M H

10 super] in B **13** *** Kl Koe **20** verbum *** Koe, vgl. gr. **27** clarius B

καὶ ἐνδυσαμένοις »τὰ ὅπλα τοῦ φωτὸς καὶ μηκέτι οὖσι τέκνοις »σκότους ἢ νυκτός«, ἀλλὰ γενομένοις υἱοῖς »ἡμέρας« καὶ »ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατοῦσι. καὶ φανερωθεὶς λάμψει αὐτοῖς, οὐχ ἁπλῶς ὡς ὁ ἥλιος, ἀλλ' ἐπιδεικνύμενος αὐτοῖς τὸ εἶναι »δικαιοσύνης ἥλιος«.

duerunt se arma lucis« et iam non sunt »filii tenebrarum et noctis«, sed facti sunt filii »diei« et »sicut in die honeste« ambulant, et manifestatus fulget eis non simpliciter *sicut sol*, sed ostenditur eis sol esse »iustitiae«.

38. *Καὶ οὐ μόνον αὐτὸς μεταμορφοῦται ἔμπροσθεν τῶν τοιούτων μαθητῶν*

οὐδὲ προστίθησι μόνον τῇ μεταμορφώσει τὸ λάμψαι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ | *ἥλιος,* 559

*ἀλλὰ γὰρ καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ τοῖς ἀναχθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος κατ' ἰδίαν φαίνεται λευκὰ ὡς τὸ φῶς. ἱμάτια δὲ τοῦ Ἰησοῦ αἱ λέξεις καὶ ἃ ἐνεδύσατο τῶν εὐαγγελίων γράμματα. οἶμαι δ' ὅτι καὶ τὰ παρὰ τοῖς ἀποστόλοις δηλούμενα περὶ αὐτοῦ ἱμάτιά ἐστιν Ἰησοῦ, γινόμενα τοῖς ἀναβαίνουσιν εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ λευκά. ἀλλ' ἐπεὶ καὶ λευκῶν εἰσι διαφοραί, τὰ ἱμάτια αὐτοῦ γίνονται *** λευκὰ ὡς τὸ πάντων λευκὸν λαμπρότατον καὶ*

38. Et non solus transfiguratur *coram* talibus discipulis suis,

sed etiam *vestimenta ipsius* *** *fiunt candida sicut lumen*, quae sunt sermones et litterae evangeliorum quibus Iesus est indutus. puto autem etiam illa, quae ab apostolis dicuntur de eo, *vestimenta* esse Iesu, quae fiunt ascendentibus *super montem excelsum* cum Iesu *candida*: sed quoniam candidorum differentiae sunt, non fiunt qualitercumque *candida*, sed *candida sicut* ***

3f Vgl. I. Thess. 5, 5f — **4** Röm. 13, 13 — **8** Vgl. Mal. 3, 20 = 4, 2 — **16—155, 29** Vgl. C[luc] Nr. 29 Or. (vgl. C[l] 201 Or.?) — **16—155, 5** Vgl. *B* (Matthaei) I, 157, 19—23 An. —

1 *ὅπλα* H M[c] i. m. *ἔργα* M[a] **2** *τέκνα* M **15** *ὁ* < M **16** *γὰρ* s. l. M **19/20** *ἱμάτια—Ἰησοῦ*] *ἄπερ ἐστὶν* C[luc] Nr. 29, vgl. lat. **23** *δηλούμενα* Kl nach C[luc] Nr. 29 lat., *δηλοῦντα* M *δηλοῦντα τὰ* H **28** *** Kl, vgl. lat. **29** *λευκῶν* Hu

3 diei] dei G L **4/5** manifestius L **10** solus G[a] B solum G[c] L **16** *** Diehl Kl Koe, vgl. gr. **17** fiunt] lat. las *γίνεται* statt *φαίνεται*, vgl. Z. 22ff **27** *** Kl, vgl. gr.

καθαρώτατον· τοῦτο δέ ἐστι τὸ φῶς. ἐὰν οὖν ἴδῃς τινὰ οὐ μόνον τὴν περὶ Ἰησοῦ θεολογίαν ἀκριβοῦντα, ἀλλὰ καὶ τὴν λέξιν τῶν εὐαγγελίων πᾶσαν σαφηνίζοντα, μὴ ὄκνει τῷ τοιούτῳ φάσκειν γεγονέναι τὰ ἱμάτια τοῦ Ἰησοῦ λευκὰ ὡς τὸ φῶς. ἐὰν δὲ οὕτω νοηθῇ καὶ θεωρηθῇ μεταμορφωθεὶς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὡς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἶναι ⟨ὡς τὸν⟩ ἥλιον καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λευκὰ ὡς τὸ φῶς, εὐθέως ὀφθεῖεν ἂν τῷ τοιοῦτον ἰδόντι τὸν Ἰησοῦν Μωσῆς ὁ νόμος, καὶ Ἠλίας, συνεκδοχικῶς οὐχ εἷς μόνος ἀλλὰ πάντες οἱ προφῆται, κοινολογούμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν· τοιοῦτον γάρ τί ἐστι τὸ δηλούμενον ἀπὸ τοῦ μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες, κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· »Μωσῆς καὶ Ἠλίας ὀφθέντες ἐν δόξῃ« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »ἐν Ἱερουσαλήμ«. εἴ τις δὲ εἶδε Μωσέως τὴν δόξαν, νοήσας τὸν πνευματικὸν νόμον ὡς ἕνα πρὸς τὸν Ἰησοῦ λόγον, καὶ τὴν ἐν τοῖς προφήταις »ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένην σοφίαν«, εἶδε Μωσῆν καὶ Ἠλίαν »ἐν δόξῃ«, ὅτε εἶδεν αὐτοὺς μετὰ τοῦ Ἰησοῦ.

39. Εἶτ', ἐπεὶ κατὰ τὸν Μᾶρκον δεήσει διηγήσασθαι τὸ »καὶ ἐν

lumen. siquando ergo videris aliquem non solum erga divinitatem Christi cautum atque perfectum, sed et dicta evangeliorum omnia manifestantem, non dubites dicere, quod ei tali *vestimenta* Christi facta sunt *candida sicut lumen.* quod si ita intellegatur et conspiciatur transfiguratus filius dei, ut *facies eius* sit *sicut sol* et *vestimenta eius candida sicut lumen,* statim apparebit coram huiusmodi hominibus videntibus Iesum talem etiam *Moyses,* id est lex, *et Elias,* id est*** prophetae, *conloquentes cum* Iesu; tale est enim aliquid quod significat sermo dicens: *conloquentes cum eo,* secundum Lucam autem »Moyses et Elias visi in gloria dicebant exitum eius, quem inpleturus erat in Hierusalem«. si quis autem ⟨videt Moysis gloriam et⟩ intellegit spiritalem legem convenientem sermonibus Iesu et in prophetis »absconditam in mysterio sapientiam«, ille videt Moysen et Eliam »in gloria«, quando viderit eos una cum Iesu.

39. Itaque et illud quod secundum Marcum dicitur oportet

20 Luc. 9, 30f — **23—29** Vgl. C[luc] Nr. 32 Or. — **24** Vgl. Röm. 7, 14 — **26** Vgl. I. Kor. 2, 7 — **28** Vgl. Luc. 9, 31 — **31ff** Marc. 9, 2, vgl. Luc. 9, 29

3 περὶ] + τοῦ C[luc] Nr. 29 **11** ⟨ὡς τὸν⟩ Diehl Kl Koe mit lat. **14** καὶ + ὁ H **15f** συνεκδοχικῶς—προφῆται] ὁ προφητικὸς λόγος C[luc] Nr. 29 **18** τί < H **19** ἀπὸ τοῦ < H **20** μωυσῆς M **25** Ἰησοῦ Kl nach C[luc] Nr. 29 (Hss.) und lat., Ἰησοῦν M H

15 *** Kl, vgl. gr. **22** ⟨videt —et⟩ Diehl Kl Koe, vgl. gr. **28** una Kl unum x

τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, λεκτέον ὅτι μήποτε μάλιστα ἔστιν ἰδεῖν τὸν λόγον ἔμπροσθεν ἡμῶν μεταμορφούμενον, ἐὰν τὰ προειρημένα ποιήσωμεν καὶ ἀνα|βῶμεν εἰς τὸ ὄρος καὶ ἴδωμεν τὸν αὐτόλογον κοινολογούμενον πρὸς τὸν πατέρα καὶ εὐχόμενον αὐτῷ. ὑπὲρ ὧν εὔξαιτ' ἂν ἀληθινὸς ἀρχιερεὺς ἀληθινῷ μόνῳ θεῷ. ἵνα δὲ οὕτω θεῷ ὁμιλῇ καὶ προσεύξηται τῷ πατρί, ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος· τότε δὲ κατὰ τὸν Μᾶρκον γίνονται »τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λευκὰ καὶ στίλβοντα ὡς τὸ φῶς, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται οὕτως λευκᾶναι«.

exponere, quod est tale: »et dum orat, transfiguratus est«, ne forte tunc maxime videmus verbum coram nobis transfigurari, si ea quae praedicta sunt fecerimus, si ascenderimus *super montem* et vi- 560
derimus Iesum conloquentem cum patre (id est convenientia patri loquentem) et orantem (id est subdentem se) patri *** soli vero deo. cum autem sic visus fuerit loquens cum patre et orans eum, tunc secundum Marcum »vestimenta eius splendida et candida fiunt sicut nix, qualia fullo super terram non potest facere candida«,

coram eis qui vident eum loquentem cum patre et orantem patrem.

καὶ τάχα οἱ μὲν »ἐπὶ τῆς γῆς« γναφεῖς οἱ ἐπιμελούμενοί εἰσι σοφοὶ »τοῦ αἰῶνος τούτου«

et forsitan fullones »super terram« possumus moraliter aestimare sapientes »saeculi huius«, qui praesunt

et diligentiam adhibent quibusdam hominibus per sermonem

λέξεως,

doctrinae suae,

ἧς νομίζουσι λαμπρᾶς καὶ καθαρᾶς, ὡς κοσμεῖσθαι δοκεῖν καὶ τὰ αἰσχρὰ νοήματα καὶ τὰ ψευδῆ δόγματα ὑπὸ τῆς (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) γναφικῆς αὐτῶν. ὁ δὲ »στίλβοντα« τοῖς ἐπαναβεβηκόσιν ἐπιδεικνὺς »τὰ ἱμάτια αὐτοῦ« καὶ λαμπρότερα, ὧν

quem ipsi aestimant clarum et mundum, ita ut putentur ornare etiam turpes intellectus et dogmata falsa fullonicatione ingenii sui. qui autem » splendentia vestimenta sua« ascendentibus super montem ostendit et splendidiora,

2—11 Vgl. C[luc] Nr. 31 Or. — 10f Vgl. Joh. 17, 3 — 14. 21. 32 Marc. 9, 3 — 23 Vgl. I. Kor. 2, 6 — 28—157, 7 Vgl. *B* (Matthaei) I, 157, 26 —158, 5 An.

29 αἰσχρὰ] ἄχρηστα M

3 videamus *μ* 10 *** Diehl Koe, vgl. gr. 15 nix] l. lux Diehl

δύναται ποιεῖν ἡ ἐκείνων γναφική. ὁ λόγος ἐστίν, παριστὰς ἐν ταῖς ὑπὸ πολλῶν καταφρονουμέναις λέξεσι τῶν γραφῶν τὴν τῶν νοημάτων στίλψιν, ὅτε »ὁ ἱματισμὸς« τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸν Λουκᾶν »λευκὸς« καὶ »ἐξαστράπτων« γίνεται.

40. Ἴδωμεν οὖν μετὰ ταῦτα, τί νοήσας ὁ Πέτρος ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ Ἰησοῦ· κύριε, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· ποιήσωμεν τρεῖς σκηνὰς καὶ τὰ ἑξῆς. διὰ τοῦτο δὲ μάλιστα ταῦτα ζητητέον, ἐπεὶ ὁ μὲν Μᾶρκος ἐπήγαγεν αὐτοῖς ὡς ἐκ τοῦ ἰδίου προσώπου τὸ »οὐ γὰρ ᾔδει τί ἀπεκρίθη«, ὁ δὲ Λουκᾶς »μὴ εἰδὼς« φησὶν »ὃ λέγει«. ἐπιστήσεις οὖν εἰ κατ᾽ ἔκστασιν ταῦτα ἐλάλει, πεπληρωμένος του κινοῦντος αὐτὸν πνεύματος πρὸς τὸ εἰπεῖν ταῦτα, ὅπερ ἅγιον μὲν εἶναι οὐ δύναται· ἐδίδαξε γὰρ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ὁ Ἰωάννης πρὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος μηδένα πνεῦμα ἅγιον ἐσχηκέναι εἰπών· »οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα, ὅτι Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη«. εἰ δὲ »οὔπω ἦν πνεῦμα«, καὶ ὁ »μὴ εἰδὼς« τί ἐλάλει ὑπό τινος κινούμενος πνεύματος ἐλάλει, ἕν τι τῶν πνευμάτων ἦν τὸ ταῦτα λέγεσθαι ἐνεργοῦν, ὃ μηδέπω τεθριάμβευτο »ἐν τῷ ξύλῳ« μηδὲ δεδειγμάτιστο

quam illorum ars fullonia facere potest, sermo est, qui ostendit spiritalium intellectuum splendorem in dictis scripturarum imperitis, quae a plurimis contemnuntur.

40. Post haec videamus quid intellegens *Petrus domino dixit: domine, bonum est nos hic esse; si vis, faciamus hic tria tabernacula: unum tibi, unum Moysi, unum Eliae.* propterea autem maxime hoc aestimo requirendum, quoniam Marcus quidem quasi ex sua persona adiecit dicens: »nec enim sciebat quid responderet«, Lucas autem dicit: »hoc inquit Petrus nesciens quid loquebatur«. si enim nesciens quid loquebatur haec locutus est, considerandum est ne forte per excessum mentis haec loquebatur, motus quodam spiritu alieno; spiritum autem sanctum ⟨eum⟩ aestimare non possumus. nec enim venerat super aliquem credentium in Iesum *** spiritus sanctus, sicut testatur Iohannes: »quia Iesus nondum fuerat honorificatus«, sed alieno spiritu motus loquebatur qui nesciebat quid loquebatur. necdum enim princi-

5 ff Luc. 9, 29 — 16 Marc. 9, 6 — 17. 28 Luc. 9, 33 — 26. 28 Joh. 7, 39 — 32 ff Vgl. Kol. 2, 15

2 ἐστὶ H 8 οὖν] δὲ H 13 ταῦτα] τοῦτ᾽ ⟨οἶμαι⟩ Koe, vgl. lat. 18 gr. kürzt 20 του Kl τοῦ M H ⟨ἀλλοτρίου τινὸς⟩ τοῦ Diehl Koe, vgl. lat. 33 δεδειγμάτιστο Kl Koe ἐδειγμάτιστο M H

1 fullonica B 12 tibi unum. moysi unum et helyae unum B 25 ⟨eum⟩ Diehl 28 *** Kl nach Diehl Koe, vgl. gr. 24 πρὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σωτῆρος 32 quid ϱ quod x

μετ᾽ ἐκείνων

patus et potestates traducti et triumphati erant in ligno.

περὶ ὧν γέγραπται | τὸ »ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας ἐν τῷ ξύλῳ«. 561

τοῦτο δὲ ἦν τάχα τὸ κληθὲν σκάνδαλον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὁ εἰρημένος σατανᾶς ἐν τῷ »ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ«. εὖ οἶδα δ᾽ ὅτι τὰ τοιαῦτα πολλοῖς προσκόψει τῶν ἐντυγχανόντων, οἰομένοις οὐ κατὰ τὸ εὔλογον δυσφημεῖσθαι τὸν πρὸ μικροῦ μακαρισθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῷ ⟨οὐ σάρκα καὶ αἷμα, ἀλλὰ⟩ τὸν »ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατέρα ἀποκεκαλυφέναι αὐτῷ τὰ περὶ τοῦ σωτῆρος,

et iste forsitan spiritus erat, quem supra scandalum sibi pronuntiaverat Christus et satanan dicens: »vade post me, satana, scandalum mihi es«. scio autem quod haec, quae dico, multis legentibus et non sapienter iudicantibus contraria et aspera videbuntur, quasi in blasphemiam Petri dicta, qui paulo ante beatus a Christo est dictus, cui »non caro et sanguis«, sed deus pater revelavit notitiam filii sui.

ὡς ἄρα ὁ Ἰησοῦς εἴη καὶ »ὁ Χριστὸς« καὶ »ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«.

ἀλλ᾽ ὁ τοιοῦτος ἐπιστησάτω τῇ τοῦ Πέτρου καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἀκριβείᾳ, καὶ αὐτῶν δεηθέντων (ὡς ἀλλοτρίων ἔτι) τοῦ ἐξαγοράσοντος αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὠνησομένου αὐτοὺς τῷ »τιμίῳ« αὐτοῦ »αἵματι«. ἢ λεγέτωσαν ἡμῖν οἱ θέλοντες καὶ πρὸ τοῦ πάθους Ἰησοῦ τελείους γεγονέναι τοὺς ἀποστόλους.

sed qui putant Petrum vel ceteros apostolos ante passionem Christi fuisse perfectos et liberos ab omni spiritu alieno, dicant, quomodo eos eripuit a maligno vel unde eos redemit »pretioso sanguine« suo. aut dicant

πόθεν »ὁ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ« κατὰ τὸν καιρὸν τῆς Ἰησοῦ μεταμορφώσεως »ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ«.

in tempore transfigurationis Christi unde erant gravati somno, sicut exponit Lucas.

3 Kol. 2, 15 — 9 Matth. 16, 23 — 16ff Vgl. Matth. 16, 16f — 25f Vgl. Gal. 3, 13? — 27f Vgl. I. Petr. 1, 19 — 32. 34 Luc. 9, 32

11 δ᾽ < M 16 ⟨οὐ—ἀλλὰ⟩ Kl Koe 17 τοῖς < H 21 τοῦ θεοῦ < H 25 ἀλλοτρίων] l. ἁμαρτωλῶν? Kl | ἐξαγοράσαντος M

1 et¹] vel B 7 spiritus forsitan B 15 blasphemium Gᶜ L 22—34 lat. übersetzt ungenau

Ἵνα δὲ προλαβών τι καὶ τῶν ἑξῆς εἰς τὸ προκείμενον παραλάβω, ἐπαπορήσαιμ᾿ ἂν τοιαῦτα· ἆρα ἔστι τινὰ σκανδαλισθῆναι ἐν τῷ Ἰησοῦ χωρὶς τῆς τοῦ σκανδαλίζοντος διαβόλου ἐνεργείας; ἔστι δὲ ἀρνήσασθαι τὸν Ἰησοῦν, καὶ ταῦτα ἐπὶ παιδισκαρίου καὶ θυρωροῦ καὶ ἀνθρώπων εὐτελεστάτων, μὴ συνόντος τῷ ἀρνουμένῳ πνεύματος ἐχθροῦ τῷ διδομένῳ πνεύματι καὶ σοφίᾳ τοῖς πρὸς τὸ ὁμολογεῖν κατά τινα ἀξίαν αὐτῶν ὑπὸ θεοῦ βοηθουμένοις;

Aut certe, ut ad praesentem expositionem praeterita revocemus: putas est, ut aliquis scandalizetur in Christo sine operatione diaboli scandalizantis? est denegare Christum et hoc in conspectu ancillulae et ostiariae et in conspectu hominum abiectorum, nisi fuerit inimicus et denegator spiritus cum spiritu et sapientia quae datur eis qui adiuvantur a deo secundum aliquam animae dignitatem ad confitendum?

ἀλλ᾿ οὐ φήσει ὅ γε τὰς ῥίζας τῶν ἁμαρτημάτων ἀναφέρειν μιμητικῶς ἐπὶ τὸν πατέρα τῆς ἁμαρτίας διάβολον, χωρὶς ἐκείνου ἢ τοὺς ἀποστόλους ἐσκανδαλίσθαι ἢ τὸν Πέτρον ἠρνῆσθαι πρὸ τῆς ἀλεκτοροφωνίας ἐκείνης τρίς.

εἰ δὲ τοῦθ᾿ οὕτως ἔχει, μήποτε ὁ ὑπὲρ τοῦ σκανδαλίσαι (τὸ ὅσον ἐφ᾿ ἑαυτῷ) τὸν Ἰησοῦν καὶ τοῦ ἀποστῆσαι τῆς κατὰ τὸ πάθος σωτηρίου ἀνθρώποις μετὰ πολλῆς προθυμίας οἰκονομίας, τὰ εἰς ταῦτα φέρειν δοκοῦντα ἐνεργῶν αὐτὸς καὶ ἐνταῦθα οἱονεὶ ἀπατηλῶς περισπάσαι βούλεται τὸν Ἰησοῦν, ὡς ἐπὶ καλὸν τὸ μηκέτι συγκαταβαίνειν τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἥκειν πρὸς αὐτοὺς καὶ τὸν ὑπὲρ

si ergo ita est, ne forte ille spiritus qui voluit (quantum ad se) Christum scandalizare, ut recederet a passione omnibus hominibus salutari, ipse operans etiam hic seductorie vult avellere Christum sub colore boni, ut non condescendat hominibus nec veniat ad eos nec suscipiat mortem pro eis,

6ff Vgl. Matth. 26, 29—75 — **11** Vgl. Luc. 6, 10? — **12** Vgl. Act. 6, 3? — **17** Vgl. Joh. 8, 44

1 *προλαβόντι* H **5** *χωρὶς* < M[a] **10** *τοῦ ἀρνουμένου* Diehl, vgl. lat. **15** *φύσει* H **21** *ἐκεῖνον* M **24** *καὶ* < M | *τοῦ* < H **27** *αὐτὰ* M

2 praeterita] dagegen *ἑξῆς* gr. **5** est] et potest aliquis L **8** hominum] omnium L **26** etiam operans L

αὐτῶν ἀναδέξα|σθαι θάνατον, ἀπομεῖναι δὲ ἐν τῷ ὑψηλῷ ὄρει μετὰ Μωσέως καὶ Ἠλίου. ἐπηγγέλλετο δὲ καὶ ποιῆσαι τρεῖς σκηνάς, μίαν μὲν ἰδίαν τῷ Ἰησοῦ, ἑτέραν δὲ τῷ Μωσεῖ καὶ ἄλλην τῷ Ἠλίᾳ, ὡς μὴ χωρούσης (εἰ καὶ ἐν σκηναῖς αὐτοὺς ἔδει εἶναι καὶ ἐν τῷ ὑψηλῷ ὄρει) μιᾶς σκηνῆς τοὺς τρεῖς. τάχα δὲ καὶ ἐν τούτῳ ἐκακούργει ὁ τὸν μὴ εἰδότα »τί λέγει« ἐνεργῶν, βουλόμενος μὴ ἅμα εἶναι Ἰησοῦν καὶ Μωσέα καὶ Ἠλίαν, ἀλλὰ χωρίσαι αὐτοὺς ἀπ᾽ ἀλλήλων, προφάσει τῶν τριῶν σκηνῶν

sed remaneat in monte excelso 562
cum Moyse et Elia. promittit autem et facere tria tabernacula, unum privatim Iesu, alterum Moysi, aliud Eliae, quasi non eos capiente tabernaculo uno, in quo omnes simul consistere deberent.

forsitan et in hoc malitiose operabatur (per eum qui nesciebat quid loquebatur), volens non esse simul Iesum et Moysen et Eliam, sed separare eos ab invicem trium tabernaculorum obtentu: quod fieri non poterat. nam si in unum sint Christus et lex et prophetae, tunc et Christus dei filius conprobatur et lex et prophetae vera prophetasse inveniuntur: quoniam lex et prophetae testimonium dederunt de Christo, praedicentes ea quae futura erant de Christo, et Christus testimonium dedit legi et prophetis, quoniam vera prophetarunt, prophetiam eorum ipsis rebus adinplens. si autem separentur ab invicem, nec Christus ostenditur nec prophetae vera dixisse inveniuntur. quod fieri cupiebat mala suggestio

10 ff Vgl. Hieron. in Matth. 130 C: *noli tria tabernacula quaerere, cum unum sit tabernaculum evangelii, in quo lex et prophetae recapitulandae sunt*; vgl. Hieron. Tract. in Marc. 8, 1—7 (Anecdota Maredsolana III, 2, 32 ff) — **11** Luc. 9, 33

3 *μωϋσέ* (o über der Zeile) M *μωυσέως* H | *ἐπηγγέλετο* (λ über der Zeile) H **6** *μωσῆ* M **7** *καὶ* < H^a s. l. H^c **15** *σκηνῶν* Hu, vgl. lat. *ἐκείνων* M H

7 debent y **12** volens non esse] nolens esse L **24** de] in G Pasch **26** prophetaverunt B L (-rint Pasch) **29** christus + $\overline{\text{xps}}$ G

ψεῦδος δὲ ἦν καὶ τὸ καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι. εἰ γὰρ ἦν καλόν, κἂν ἔμειναν ἐκεῖ· εἰ δὲ ψεῦδος, ζητήσεις τίς ἐνήργησε λαληθῆναι τὸ ψεῦδος, καὶ μάλιστα ἐπεὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην »ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ«, καὶ ὥσπερ οὐκ ἔστιν ἀλήθεια χωρὶς ἐνεργείας τοῦ εἰπόντος· »ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια«, οὕτως οὐδὲ τὸ ψεῦδος χωρὶς τοῦ ἐχθροῦ τῇ ἀληθείᾳ.

Τὰ ἐναντία τοίνυν ἔτι ἐν τῷ Πέτρῳ ἦν, ἀλήθεια καὶ ψεῦδος. καὶ ἀπὸ ἀληθείας μὲν ἔλεγε τὸ »σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ«, ἀπὸ δὲ τοῦ ψεύδους τὸ »ἵλεώς σοι, κύριε, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο«,

Petri dicentis: *faciamus tria tabernacula, unum tibi, unum Moysi, unum Eliae*, propter quod evangelistae dixerunt de Petro: »nesciens quid loquebatur«. falsum autem erat et illud, quod dicebat: *bonum est nos hic esse.* si enim bonum fuisset illic eos esse, mansissent utique ibi nec recusassent facere quod erat bonum. si autem falsum fuit, quod dixit: *bonum est nos hic esse*, intellege quis suggessit loqui falsum, nisi ille qui »mendax est et pater eius«? et sicut non est veritas sine opere eius qui dixit: »ego sum veritas«, sic non est loqui mendacium sine diabolo auctore mendacii.

Contraria ergo sibi adhuc erant in Petro, veritas et mendacium; et de veritate quidem dicebat: »tu es Christus filius dei vivi«, in quo et beatificatus est et per promissionem meruit fieri ecclesiae fundamentum, ex mendacio autem quod dixit: »propitius tibi esto, et hoc tibi non erit«. falsum enim inventum est quod dixit: »et hoc tibi non erit«; postquam enim abiit in Hierosolymam, multa passus est a quibus passus est.

15 Joh. 8, 44 — **20** Joh. 14, 6 — **26** Matth. 16, 16 — **30** Matth. 16, 22

21 ⟨ἔστι λαλεῖν⟩ τὸ ψεῦδος Koe, vgl. lat.

7 hic nos L **9** nec] non L **10** facere y* Pasch < L **23** adhuc sibi G

ἀλλὰ καὶ τὸ καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι. ὁ δὲ μὴ θέλων ἀπό τινος ἐνεργείας ⟨πνεύματος⟩ χείρονος τὸν Πέτρον εἰρηκέναι ταῦτα, ἀλλὰ ψιλῆς εἶναι τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τοὺς λόγους, ἀπαιτούμενος πῶς ἂν παραστήσαι τὸ »μὴ εἰδὼς ὃ ἐλάλει« καὶ τὸ »οὐ γὰρ ᾔδει τί ἀπεκρίθη«, φήσει ὅτι κἀκεῖ ὡς δύσφημον ἐνόμισε καὶ ἀνάξιον τοῦ Ἰησοῦ τὸ παραδέξασθαι ἀποκτανθῆναι τὸν υἱὸν »τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«, τὸν Χριστὸν ὃν ἤδη ἀποκαλύψας ἦν αὐτῷ ὁ πατήρ·

καὶ ἐνταῦθα ὡς τὰς δύο μορφὰς τοῦ Ἰησοῦ ἰδών, καὶ πολὺ διαφέρουσαν τὴν κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν, | ταύτῃ εὐαρεστούμενος καλὸν εἶπεν εἶναι τὰς διατριβὰς ἐν τῷ ὄρει ἐκείνῳ ποιήσασθαι, ἵνα αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ εὐφραίνωνται θεωροῦντες τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὸ λάμπον πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ λευκὰ ὡς τὸ φῶς ἱμάτια αὐτοῦ καὶ πρὸς τούτοις τοὺς ἅπαξ ὀφθέντας »ἐν δόξῃ« ἀεὶ θεωρῶσιν ἐν δόξῃ Μωσῆν καὶ Ἠλίαν, εὐφραίνωνται δὲ ἐφ᾽ οἷς ἂν ἀκούσωσιν αὐτῶν συλλαλούντων ἀλλήλοις καὶ

et quod dixit: *bonum est nos hic esse*, dixit suggerente sibi mendacio. qui autem non vult ex aliqua operatione mali spiritus Petrum ista dixisse, sed ex arbitrio suo puro, quomodo defendat illud quod evangelistae dixerunt de eo: »haec autem dixit Petrus nesciens quid loquebatur«? vere autem, quoniam et illic quasi execrabile aestimabat atque indignum occidi filium »dei vivi«, quem iam revelaverat ei pater,

dixit: »propitius tibi esto, et hoc tibi non erit«;

et hic, ut vidit duas formas Iesu Christi, multum autem distantem eam quae ex transfiguratione in 563
eo fuerat demonstrata, delectatus in ea dixit: *bonum est nos hic esse*, ut ipse et qui erant cum eo delectarentur videntes transfigurationem ipsius et splendentem *faciem eius quemadmodum solem et vestimenta eius candida sicut lumen*, necnon etiam Moysen et Eliam (quos semel »in gloria« viderunt) semper viderent et delectarentur audientes eos ad invicem conloquentes, Moysen et Eliam ad Christum, Christum autem ad eos.

7 Luc. 9, 33 — 8 Marc. 9, 6 — 11f Vgl. Matth. 16, 16 — 28 Vgl. Luc. 9, 31

2—7 *εἶναι—τὸ*] lat. ist ausführlicher 3 *⟨πνεύματος⟩* Diehl, vgl. lat. und S. 164, 15 gr. 9 *ἐνόμισε* Kl, vgl. lat. *ἐποίησε* M w. e. sch. *περιεποίησε* H 12 *τοῦ ζῶντος θεοῦ* M

9 loqueretur B loquebatur *** Koe, vgl. gr. 11 indignum *** Koe, vgl. gr. 14 tibi < y 20 hic esse] ausführlicher gr.

κοινολογουμένων, Μωσέως μὲν καὶ Ἠλίου πρὸς τὸν Ἰησοῦν τοῦ δὲ Ἰησοῦ πρὸς αὐτούς.

41. Ἐπεὶ δὲ μηδέπω περιεργασάμενοι τροπολογεῖν τὰ κατὰ τὸν τόπον ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν βασανίζοντες ταῦτα εἴπομεν, τούτοις ἀκολούθως ἴδωμεν, μήποτε ἀναβιβασθέντες εἰς τὸ ὕψος τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων καὶ τὴν μεταμόρφωσιν ἰδόντες τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ὀφθέντων »ἐν δόξῃ« μετ' αὐτοῦ Μωσέως καὶ Ἠλίου ὁ ἀποδεδομένος Πέτρος καὶ οἱ τῆς »βροντῆς υἱοὶ« βούλοιντ' ἂν ἐν αὐτοῖς σκηνὰς ποιῆσαι τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ κατοικήσοντι ἐν αὐτοῖς καὶ τῷ νόμῳ αὐτοῦ μετὰ δόξης τεθεωρημένῳ καὶ τῇ προφητείᾳ »τὴν ἔξοδον« λαλούσῃ τοῦ Ἰησοῦ »ἣν ἔμελλε πληροῦν«, καὶ ὡς τὸν θεωρητικόν γε ἀγαπήσας ὁ Πέτρος βίον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ τερπωλὸν προκρίνας τοῦ ἐν πολλοῖς εἶναι μετά τινος ὀχλήσεως ἐπὶ προθέσει τοῦ ὠφελεῖν τοὺς βουλομένους, εἶπε τὸ καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι.

41. Quia necdum moralem aliquem huius loci contigimus sensum, sed simplicem verborum intellegentiam exsequentes haec sumus locuti, videamus nunc ne forte ascendentes ad altitudinem dogmatum veritatis et transfigurationem Christi videntes et gloriam Moysi et Eliae, *** forsitan cupiebant in seipsis facere tabernacula verbo dei habitanti in eis et legi ipsius (quae visa fuerat eis »in gloria«) et prophetiae (quae Christi »exitum« loquebatur), et concupiscens illam spectabilem vitam Petrus et delectationem ipsius, praeponens suam utilitatem utilitatibus plurimorum, quae poterant evenire hominibus ex descensu Christi ad eos, dicebat: *bonum est nos hic esse*

et: *si vis faciamus tria tabernacula.*

ἀλλ' ἐπεὶ ἡ ἀγάπη »οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς«, τὸ νομιζόμενον τῷ Πέτρῳ καλὸν οὐ πεποίηκεν ὁ Ἰησοῦς· διὸ

sed quoniam caritas »non quaerit quae sua sunt«, hoc quod videbatur bonum Petro non fecit Ie-

4—164, 1 *B* (Matthaei) I, 158, 5—12 An. — **12** Vgl. Luc. 9, 31 — **14** Vgl. Marc. 3, 17 — **19** Vgl. Luc. 9, 31 — **30** I. Kor. 13, 5 — **31** Vgl. Matth. 17, 4

7 εἴπομεν] εἴπαμεν καὶ M **15** αὐτοῖς M **24** εἶναι ⟨τὸν Ἰησοῦν⟩ Diehl **26** βουλομένους ⟨ἐκ τῆς Χριστοῦ καταβάσεως πρὸς αὐτούς,⟩ Koe, vgl. lat.

8 nunc < B **12** *** Kl Koe **13** facere < G L **20** proponens L **28** faciamus, si vis L

καταβέβηκεν ἀπὸ τοῦ ὄρους« πρὸς τοὺς μὴ δυναμένους ἀναβῆναι ἐπ᾿ αὐτὸ καὶ ἰδεῖν αὐτοῦ τὴν μεταμόρφωσιν, ἵνα κἂν ὁποῖον χωροῦσιν αὐτὸν ἰδεῖν θεωρήσωσι. δικαίον τοίνυν ἐστὶ καὶ τὴν μὴ »τὰ ἑαυτῆς« ζητοῦσαν ἀγάπην ἔχοντος »ἐλεύθερον« μὲν εἶναι »ἐκ πάντων, πᾶσι« δὲ αὐτὸν δουλῶσαι τοῖς κάτω.

»ἵνα τοὺς πλείονας« αὐτῶν κερδήσῃ. εἴποι δ᾿ ἄν τις πρὸς τὰ ἀποδεδομένα περὶ ἐκστάσεως καὶ ἐνεργείας πνεύματος χείρονος εἰς τὸν Πέτρον περὶ τοῦ »μὴ εἰδὼς ὃ λέγει«, μὴ προσιέμενος ἐκείνην τὴν διήγησιν. ὅτι παρὰ τῷ Παύλῳ τινὲς »θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι οὐκ οἴδασι 564
περὶ ὧν λέγουσιν, ἀλλ᾿ ὅτι μὴ τρανοῦντες τὴν φύσιν τῶν λεγομένων, μηδὲ »νοοῦντες« αὐτῶν τὸ βούλημα »διαβεβαιοῦνται« περὶ ὧν οὐκ ἴσασι. τοιοῦτόν τι ἐπεπόνθει καὶ ὁ Πέτρος· μὴ καταλαβὼν γάρ τί τὸ καλὸν περὶ τῆς κατὰ τὸν Ἰησοῦν οἰκονομίας καὶ τῶν ὀφθέντων ἐν τῷ ὄρει Μωσέως καὶ Ἠλίου, λέγει τὸ καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς, »μὴ εἰδὼς ὃ λέγει«· »οὐ γὰρ ᾔδει τί ἐλάλει«. καὶ γὰρ εἴπερ σοφὸς »νοήσει τὰ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος, ἐπὶ δὲ χείλεσι φορεῖ τὴν

sus, sed descendit »de monte« ad eos qui non poterant ascendere super eum et videre transfigurationem filii dei, ut vel qualem capere eum poterant talem viderent. iusti est ergo et caritatem habentis et non quaerentis »quae sua sunt«, ut »ab omnibus« quidem sit »liber«, omnium tamen se faciat »servum« (eorum maxime quorum vita deorsum est), »ut plures« lucrifaciat.

6 I. Kor. 13, 5 — **7ff** Vgl. I. Kor. 9, 19 — **16** Luc. 9, 33 — **18ff** Vgl. I. Tim. 1, 7 — **30** Luc. 9, 33 — Marc. 9, 6 — **32** Prov. 16, 23

4 χωρῆσαι M **5** θεωρήσωσιν H **8** ut + cum μ **19** παιδοδιδάσκαλοι M

ἐπιγνωμοσύνην«, ὅ μὴ οὕτως ἔχων οὐ νοεῖ »τὰ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος« οὐδὲ συνίησι τῆς φύσεως τῶν ὑπ᾿ αὐτοῦ λεγομένων.

42. Ἑξῆς τούτοις ἐστὶ τὸ ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτοὺς καὶ τὰ ἑξῆς. οἶμαι δὲ ὅτι τὸν Πέτρον ὁ θεὸς ἀποτρέπων τοῦ ποιῆσαι τρεῖς σκηνὰς ὑφ᾿ ἃς ἔμελλον ὅσον ἐπὶ τῷ βουλήματι ⟨αὐτοῦ⟩ σκηνοῦν, δείκνυσι ⟨μίαν καὶ⟩ κρείττονα (ἵν᾿ οὕτως ὀνομάσω) καὶ πολλῷ διαφέρουσαν σκηνὴν τὴν νεφέλην.

42. *Adhuc eo loquente, ecce nubs lucida obumbravit eos, et vox de nube dicens: hic est filius meus dilectus in quo conplacui; ipsum audite.* tale aliquid sentio in hoc loco: deus prohibens Petrum facere *tabernacula tria,* in quibus habitarent secundum voluntatem illius, ostendit unum et melius et multo praeclarius tabernaculum quam quae ille facere cupiebat;

εἰ γὰρ ἔργον ἐστὶ σκηνῆς τὸ ἐπισκιάσαι τὸν ἐν αὐτῇ καὶ σκεπάσαι, ἡ δὲ φωτεινὴ νεφέλη ἐπεσκίασεν αὐτούς, οἱονεὶ σκηνὴν θειοτέραν ἅτε καὶ φωτεινὴν τυγχάνουσαν πεποίηκεν αὐτοῖς εἰς παράδειγμα μελλούσης ἀναπαύσεως ὁ θεός· φωτεινὴ γὰρ νεφέλη ἐπισκιάζει τοὺς δικαίους σκεπαζομένους ἅμα καὶ φωτιζομένους καὶ ἐλλαμπομένους ὑπ᾿ αὐτῆς.

tabernaculi enim hoc est proprium opus obumbrare aliquos sub se. *lucida* autem *nubs* obumbrans *eos* diviniorem et splendidiorem repausationem exemplo suo demonstrabat eis futuram, quae protegeret eos simul et inluminaret.

τίς δ᾿ ἂν εἴη ἡ φωτεινὴ νεφέλη ἐπισκιάζουσα τοὺς δικαίους ἢ τάχα μὲν πατρικὴ δύναμις, ἀφ᾿ ἧς ἔρχεται ἡ τοῦ πατρὸς φωνή, μαρτυροῦσα τῷ υἱῷ ὡς ἀγαπητῷ καὶ εὐδοκητῷ καὶ

quae sit autem *nubs lucida* obumbrans sanctos nisi forte virtus paterna, ex qua venit vox patris dans testimonium filio quasi dilecto et

2 Prov. 16, 23 — 5ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 22 ?!

5/6 τὸ — αὐτοῦ < M[a] add. i. m. M[c] **11** ἔμελλον Koe, vgl. lat. ἔμελλεν M H **12** ⟨αὐτοῦ⟩ Koe, vgl. lat. **13** ⟨μίαν καὶ⟩ Kl, vgl. lat. **23** ἀναπαύσεως Kl nach Koe, vgl. lat. u. S. 283, 6 ἀναστάσεως M H **26/27** λαμπομένους M **29** τοὺς δικαίους; ἢ ϱ τοῖς δικαίοις· ἢ M H

6 loquente + et G[a] L **20/21** reponsationem μ **23** eos] s̄c̄o̅s̄ Diehl, vgl. gr.

προτρέπουσα τοὺς σκιαζομένους ὑπ᾽ αὐτῆς τούτου καὶ μὴ ἄλλου τινὸς ἀκούειν;

exhortans eos, qui obumbrantur ab ea, ipsi non alii oboedire?

λέγει δ᾽ οὗτος, ὡς πάλαι οὕτως καὶ ἀεί, δι᾽ ὧν βούλεται.

τάχα δὲ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἡ φωτεινή ἐστι νεφέλη, ἐπισκιάζουσα τοὺς δικαίους καὶ προφητεύουσα, [τὰ] τοῦ θεοῦ ἐνεργοῦντος ἐν αὐτῇ καὶ λέγοντος· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηὐδόκησα. τολμήσας δ᾽ ἂν εἴποιμι καὶ τὸν σωτῆρα | ἡμῶν εἶναι 565 *φωτεινὴν νεφέλην.*

forte et sanctus spiritus est *lucida* illa *nubs* obumbrans sanctos et prophetans, deo in se operante et dicente: *hic est filius meus dilectus, in quo conplacui.* audens autem dicam etiam salvatorem nostrum esse lucidam nubem.

*Πέτρος μὲν οὖν λέγων· ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, ἀφ᾽ ἑαυτοῦ μίαν καὶ ἀπὸ τοῦ υἱοῦ μίαν καὶ ἀπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος μίαν ***· φωτεινὴ γὰρ πατρός, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος νεφέλη ἐπισκιάζει ⟨ἀεὶ⟩ τοὺς Ἰησοῦ γνησίους μαθητάς· ἢ τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας νεφέλη ἐπισκιάζει φωτεινὴ τῷ δυναμένῳ ἐνορᾶν τῷ φωτὶ αὐτῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας. ἡ δὲ ἐκ τῆς νεφέλης φωνὴ τάχα μὲν Μωσεῖ καὶ Ἠλίᾳ λέγει· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηὐδόκησα· ἀκούετε αὐτοῦ, ἐπιθυμοῦσιν ἰδεῖν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καὶ ἀκοῦσαι αὐτοῦ*

nubs enim *lucida* *** obumbrat semper dilectos Christi discipulos et evangelium et legem et prophetas, sicut intellegunt qui possunt aspicere lumen ipsius in evangelio vel in lege vel in prophetis. *vox* autem *de nube* ad Moysen et Eliam dicit: *hic est filius meus dilectus, in quo conplacui, ipsum audite,* qui desiderabant videre filium dei et audire eum;

20 Vgl. Luc. 9, 31 — 27—168, 18 Vgl. C[luc] Nr. 34 Or. C[l] Nr. 202 Or.

4 *οὗτος* (*οὕτως* M)] d. h. *ὁ πατήρ* (S. 165, 31), l. *ὁ θεός* Koe 9 [τὰ] Kl, vgl. lat. 16 *ἀφ᾽ ἑαυτοῦ*] l. *ἀπὸ τοῦ θεοῦ*? Kl 18 *** Kl Koe 19 *καὶ* + *τοῦ* H 20 ⟨*ἀεὶ*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 24 ⟨*ὡς δῆλον*⟩ *τῷ* Koe 28 *μωσῆ* M 32 *θεοῦ* Kl vgl. lat., *α̅ν̅ο̅υ̅* MH

2 ea y eo L 6ff spiritus sanctus B L 8 et] atque L 19 *** Diehl Kl Koe, vgl. gr. 21 et[1]] lat. las *καὶ* statt *ἢ*

καὶ θεωρῆσαι αὐτὸν καθὼς ἦν »ἐν δόξῃ«.

τάχα δὲ τοὺς μαθητὰς διδάσκει, ὅτι ὁ κυρίως υἱὸς τοῦ θεοῦ καὶ ἀγαπητὸς αὐτοῦ, ἐν ᾧ ηὐδόκησεν, οὗ μάλιστα ἀκούειν δεῖ, ὁ τότε θεωρούμενος ἦν καὶ μεταμορφωθεὶς καὶ λάμψας τῷ προσώπῳ ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἐνδεδυμένος τὰ ὡς φῶς λευκὰ ἱμάτια.

43. Μετὰ δὲ ταῦτα γέγραπται, ὅτι ἀκούσαντες τῆς φωνῆς ⟨ἐκ⟩ τῆς νεφέλης τῆς μαρτυρούσης τῷ υἱῷ οἱ τρεῖς ἀπόστολοι, μὴ φέροντες τὴν τῆς φωνῆς δόξαν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς δύναμιν, ἱκέτευσαν πεσόντες ἐπὶ πρόσωπον τὸν θεόν· σφόδρα γὰρ ἐφοβήθησαν τὸ παράδοξον τοῦ θεάματος καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ θεάματος λελεγμένων.

πρόσχες δέ, εἰ δύνασαι καὶ ταῦτα εἰπεῖν περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον ὅτι, νοήσαντες οἱ μαθηταὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ κεχρηματικέναι Μωσεῖ καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν εἰρηκότα· »οὐ γὰρ ὄψεται ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται«, καὶ ⟨ἰδόντες γενόμενον τὸ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ ὡς ὁ ἥλιος· καὶ⟩ τὴν περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαν τοῦ θεοῦ προσλαβόντες, ὡς μὴ φέροντες τὰς τοῦ λό-

aut discipulos docebat, quoniam qui proprie *filius* erat dei et *dilectissimus* apud deum, *in quo* complacuit, quem praecipue oportet audire, ipse erat qui tunc est visus et transfiguratus splenduit ⟨facie⟩ *sicut sol* et *vestimenta eius facta sunt sicut lumen.*

43. Post hoc scriptum est, quoniam *audientes* lucidam nubem testimonium dantem filio dei apostoli tres, non sustinentes gloriam vocis neque virtutem procedentem ex ea, supplicati sunt deum cadentes *in faciem suam*; *valde* enim *timuerunt* spectaculi novitatem et testimonium *vocis.*

intellegentes enim discipuli ipsum esse filium dei, qui visus est Moysi et dixit: »non videbit homo faciem meam et vivet«, postquam viderunt *faciem* filii dei factam *sicut lumen* et audierunt testimonium dei de ipso, non sustinentes ⟨verbi splendores⟩ humiliati sunt »sub valida manu dei«.

2 Vgl. Luc. 9, 31 — 14—169, 8 Vgl. C[luc] Nr. 33 Or., C[l] Nr. 203 Or. — 25 Ex. 33, 20

12 f φωνῆς ⟨ἐκ⟩ τῆς Koe, vgl. S. 166, 27 φωτεινῆς las lat. 13 τῆς² < H 21 f πρόσχες—ὅτι] ἢ τάχα C[luc] Nr. 33 24 μωσῇ M 27 ff ⟨ἰδόντες—καὶ⟩ Kl nach C[luc] Nr. 33

8 ⟨facie⟩ Diehl Koe, vgl. gr. 10 lumen G[a] B nubem G[c] L 24 dei] + vivi L + patris Pasch 30 ⟨verbi splendores⟩ Kl mit Diehl Koe, vgl. gr.

*γου αὐγὰς ἐταπεινώθησαν »ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ«. ****

hoc enim ostenderunt prae timore cadentes in faciem suam.

ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀφὴν τοῦ λόγου τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραντες εἶδον Ἰησοῦν μόνον, καὶ οὐδένα ἄλλον. ἓν γὰρ μόνον γέγονε Μωσῆς ὁ νόμος καὶ Ἠλίας ἡ προφητεία Ἰησοῦ τῷ εὐαγγελίῳ, καὶ οὐχ ὥσπερ ἦσαν πρότερον τρεῖς, οὕτω μεμενήκασιν, ἀλλὰ γεγόνασιν οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν. ταῦτα δέ μοι νόει ὡς πρὸς τὰ μυστικὰ πράγματα.

elevantes autem oculos Iesum solum viderunt.

πρὸς | γὰρ τὸ ψιλὸν τοῦ γράμματος βούλημα Μωσῆς καὶ Ἠλίας »ὀφθέντες ἐν δόξῃ« καὶ συλλαλήσαντες τῷ Ἰησοῦ ἀπεληλύθασιν, ὅθεν ἐληλύθεισαν, τάχα τῶν λόγων μεταδώσοντες, ὧν ἐλάλησε μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς, τοῖς ὅσον οὐδέπω ⟨εὐεργετηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ⟩, εὐεργετη-

simplex quidem voluntas verbi 566
est ista, quod *Moyses et Elias* »visi in gloria« et *locuti* cum Iesu abierunt unde et venerant, forsitan edituri sermonem quem locutus eis fuerat Iesus, eis qui nondum fuerant prodificati ab eo, qui *** tempore passionis quando »multa

1 I. Petr. 5, 6 — 7ff Vgl. Hieron. in Matth. 131 D: *postquam legis et prophetarum umbra discesserit, quae velamento suo apostolos texerat, utrumque in evangelio reperitur* — 15f Vgl. Luc. 9, 31 — 21ff Vgl. Matth. 27, 52ff.

2 *θεοῦ*] *** Kl + *καὶ τοῦτο ἔδειξαν, ὅτε ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν φοβηθέντες σφόδρα. ἐπὶ τούτοις δὲ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς βουλόμενος αὐτοὺς ἀνακτήσασθαι φοβηθέντας σφόδρα ἥψατο αὐτῶν, ἵνα ἐκ τῆς ἀφῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ λόγου (φήσαντος· ἐγέρθητε καὶ μὴ φοβεῖσθε) ἀναστῆναι δυνηθῶσιν καὶ ἐπᾶραι τοὺς ὀφθαλμούς* C^{luc} Nr. 33 (vgl. 34) **6** *μόνον εἶδον τὸν Ἰησοῦν* C^{luc} Nr. 34 **7** *γὰρ* < H | *μόνον*] *οἶμαι* C^{luc} Nr. 33, 34 **16/17** *συλλαλήσαντες* H C^{luc} Nr. 33, 34 *συλλαλοῦντες* M **18** *ἐληλύθησαν* H **20/21** ⟨*εὐεργετηθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ*⟩ Kl mit lat.

7—13 lateinisch auf S. 169, 9—18 **20** *** Kl, vgl. gr.

θησομένοις ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ὅτε ἔμελλε »πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων«, ἀνοιχθέντων αὐτῶν τῶν μνημείων, ἀπιέναι »εἰς τὴν« ἀληθῶς »ἁγίαν πόλιν«, τὴν μὴ κλαιομένην ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐκεῖ ἐμφανίζεσθαι »πολλοῖς«.

corpora sanctorum dormientium« apertis monumentis itura fuerant »in sanctam civitatem« Hierusalem illam, super quam non ploraverat Iesus, ut illic appareant »multis«.

spiritalis autem secundum mysterium intellectus est iste, quod surgentes *neminem* alium *viderunt nisi Iesum solum.* facti enim fuerant unum Moyses, id est lex, et Elias, id est prophetae, conversi ambo in evangelium Christi, et non sicut prius fuerant tres, sic et manserunt, sed tres unum sunt facti.

Μετὰ δὲ τὴν ἐν τῷ ὄρει οἰκονομίαν καταβαινόντων ἐκ τοῦ ὄρους τῶν μαθητῶν, ἵνα ἐλθόντες »πρὸς τὸν ὄχλον« ὑπηρετήσωσι τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ περὶ τῆς ἐκείνων σωτηρίας, ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς λέγων· μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. τὸ δὲ *μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα* παραπλήσιον τῷ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξετασθέντι, ὅτε »διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν, ὅτι

Post mysterium ergo ostensum in monte *descendentibus de monte* discipulis *praecepit Iesus, dicens ut nemini dicerent visum donec filius hominis resurgat a mortuis.* hoc simile illi est, quod superius est iam tractatum, quando »praecepit discipulis ut nemini dicerent quod ipse erat Christus«. propterea, quae illic dicta sunt, possunt nobis et in hoc

6f Vgl. Luc. 19, 41 — **22** Vgl. Matth. 17, 14 — **31** Matth. 16, 20

7 Ἰησοῦ] υἱοῦ M **22** τῶν ὄχλων M **29** δὲ s. l. H[c. r.]

3 ⟨vere⟩ sanctam Koe, vgl. gr. **9—18** spiritalis—facti] entspricht gr. 168, 7—13 ἐν—πράγματα; die Ordnung in gr., für die auch C[luc] 33 C[l] Nr. 203 eintritt, scheint ursprünglicher **31** propter hoc ea B L

αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός«. διὸ τὰ εἰς ἐκεῖνον εἰρημένα τὸν τόπον δύναται ἡμῖν εἶναι χρήσιμα καὶ πρὸς τὸ προκείμενον, ἐπεὶ καὶ κατὰ ταῦτα βούλεται ὁ Ἰησοῦς μὴ λεχθῆναι τὰ τῆς δόξης αὐτοῦ πρὸ τῆς μετὰ τὸ πάθος δόξης αὐτοῦ·

ἐβλάβησαν γὰρ ἂν οἱ ἀκούοντες, καὶ μάλιστα ὄχλοι, τὸν οὕτω δεδοξασμένον ὁρῶντες σταυρούμενον. διόπερ ἐπεὶ συγγενὲς ἦν τῇ μεταμορφώσει αὐτοῦ καὶ τῷ ὀφθέντι αὐτοῦ προσώπῳ ὡς ὁ ἥλιος τὸ δοξασθῆναι αὐτὸν τῇ ἀναστάσει, διὰ τοῦτο βούλεται τότε ταῦτα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων λαληθῆναι, ἡνίκα ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. | 567

loco esse utilia, quoniam et hic vult Iesus ut nemini manifestetur gloria eius ante gloriam passionis et resurrectionis ipsius.

⟨Ὠριγένους τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν⟩ τόμος ιγ′.

1. ⟨Καὶ⟩ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ λέγοντες· τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον; (17, 10 [11—13])

Et interrogaverunt eum discipuli eius dicentes: quid ergo scribae dicunt quod Eliam oportet venire primum?

4ff Vgl. Hieron. in Matth. 132 A: *non ergo vult hoc in populos praedicari, ne et incredibile esset pro rei magnitudine et post tantam gloriam apud rudes animos sequens crux scandalum faceret* — **5—10** Vgl. C[luc] Nr. 35 Or.

1 *αὐτός*] *οὗτος* M **4** *ταῦτα*] *πάντα* M **8** *ἂν οἱ*] *ἄνοι* M **9** *μάλιστα* + *οἱ* C[luc] Nr. 35 **10** *ὁρῶντες*] *θεωροῦντες* H C[luc] Nr. 35 **14** *τῇ*] *ἐν τῇ* Hu **18** *⟨Ὠριγένους—ἐξηγητικῶν⟩* v **21** *⟨Καὶ⟩* Kl, vgl. lat.

οἱ μὲν συναναβάντες τῷ Ἰησοῦ μαθηταὶ τῶν ὑπὸ τῶν γραμματέων περὶ Ἠλίου παραδιδομένων ἐμέμνηντο, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίας ἐλθὼν Ἠλίας εὐτρεπίσει αὐτῷ τὰς ψυχὰς τῶν παραδεξομένων αὐτόν. ἡ δὲ ἐν τῷ ὄρει ὀπτασία, καθ' ἣν ⟨καὶ⟩ ὁ Ἠλίας ἐφάνη, ἐδόκει μὴ συνᾴδειν

τοῖς εἰρημένοις, ἐπεὶ οὐ πρὸ τοῦ Ἰησοῦ ἔδοξεν αὐτοῖς ἐληλυθέναι ὁ Ἠλίας, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ. διὸ ταῦτά φασιν, οἰόμενοι ψεύδεσθαι τοὺς γραμματεῖς ***

Sermo interrogationis discipulorum dicentium *quid ergo scribae dicunt* ad aliquid eorum quae superius scripta sunt respicit; propter quod (in quantum valemus) temptemus hoc facere manifestum. discipuli, qui cum Christo ascenderant super montem, recordabantur traditionem scribarum de Elia propheta, quoniam ante adventum Christi erat venturus, ut praeparet animas quae suscipiant eum. visio autem, quae facta erat in monte, in qua etiam Elias est visus, videbatur eis non convenire cum traditione scribarum de Elia, quia non ante Christum eis videbatur Elias venisse, sed cum Christo. ideo falsam aestimantes traditionem scribarum propter huiusmodi visionem, de Elia dixerunt: *quid ergo dicunt scribae, quoniam Eliam oportet venire primum?* tu enim nobis manifestatus es ante Eliam et prius quam ille ad hanc vitam humanam venisti.

7 Vgl. auch *Π* 184, 12f — **7ff** Vgl. Hieron. in Matth. 132 B: *traditio Pharisaeorum est . . . quod Elias veniat ante adventum salvatoris . . . aestimant ergo discipuli transformationem gloriae hanc esse, quam in monte viderant* — 7—21 Vgl. C[1] Nr. 204 Or. = *B* (Matthaei) I, 159, 1—160, 2 An.: . . . ἡμεῖς μὲν τὸν Ἠλίαν νῦν σὺν σοὶ εἴδομεν πρότερον αὐτοῦ σὲ ἑωρακότες, οἱ δὲ γραμματεῖς Ἠλίαν πρῶτόν σου ἔρχεσθαί φασι, καὶ πυνθανόμεθα εἰ ψεύδονται. Dazu: Klostermann und Benz TU. 42, 2, 83f

8 μαθηταὶ ⟨εἰς τὸ ὄρος⟩ Koe, vgl. lat. 10 τοῦ < H 10/11 ἐπιδημίας] παρουσίας H 14 ⟨καὶ⟩ Koe, vgl. lat. 18 ὁ < M 19 αὐτοῦ Diehl, vgl. lat. und C[1] Nr. 204 αὐτόν M H | ταῦτα] lat. ausführlicher 21 *** Kl, vgl. lat. und C[1] Nr. 204

2/3 dicunt scribae L 18/19 cum Christo] die Vorlage von lat. hatte μετ' αὐτοῦ

πρὸς δὲ τοῦτο ὁ σωτὴρ ἀποκρίνεται, οὐκ ἀθετῶν τὰ περὶ τοῦ Ἡλίου παραδιδόμενα, ἀλλὰ ἄλλην τοῦ Ἡλίου πρὸ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίαν ἀγνοηθεῖσαν ὑπὸ τῶν γραμματέων εἶναι φάσκων, καθ' ἣν ἀγνοήσαντες αὐτόν, ὡς συναίτιοι γενόμενοι τῷ αὐτὸν εἰς φυλακὴν βληθῆναι ὑπὸ Ἡρώδου καὶ τῷ αὐτὸν ἀναιρεθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, πεποιήκασιν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. εἶτα ἀνάλογον οἷς πεποιήκασιν εἰς τὸν Ἠλίαν φησὶν ὑπὸ τῶν αὐτῶν πείσεσθαι.

ad hoc respondit Iesus non reprobans quidem quae a scribis tradita fuerant de Elia, sed alium Eliae adventum ante se indicans factum, quem ignoraverant scribae. ignorantes autem eum, quodammodo participes facti interfectionis eius fecerunt ei quanta voluerunt, similiter facturi et Christo.

καὶ ταῦτα μὲν ὡς περὶ Ἡλίου οἵ τε μαθηταὶ ἐπηρώτων καὶ ὁ σωτὴρ ἀπεκρίνατο· οἱ δὲ ἀκούσαντες συνῆκαν τὸ Ἠλίας ἤδη ἦλθε καὶ τὸ ἑξῆς αὐτῷ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ σωτῆρος τὴν ἀναφορὰν ἐσχηκέναι ἐπὶ τὸν βαπτιστὴν Ἰωάννην.

ideo *respondens dixit* Iesus: *Elias quidem venturus est primum, et restituet omnia; dico autem vobis, quoniam Elias iam venit, et non cognoverunt eum.* quod dicit propter Iohannem.

καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσθω σαφηνείας ἕνεκεν τοῦ ἐκκειμένου ῥητοῦ· ἤδη δὲ κατὰ δύναμιν καὶ τῶν ἐναποκειμένων αὐτῷ πραγμάτων τὴν ἐξέτασιν ποιησόμεθα.

Ἐν τούτοις Ἠλίας οὐχ ἡ ψυχὴ ⟨Ἡλίου⟩ δοκεῖ μοι λέγεσθαι, ἵνα

Elias iam venit: ⟨Elias⟩ non anima Eliae est intellegenda, ut ne

27ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 21f — 27—175, 2 Frei übersetzt in Pamphilus Apol. c. X (Migne PG 17, 611ff) — 27ff Vgl. Orig. in Matth. tom. VII frgm. (Apol. Pamphili Lomm. 24, 405 = 5, 309): *quidam quidem opinati sunt ex eo, quod dictum est »ipse est Elias qui venturus est«* (Matth. 11, 14), *animam Eliae eandem fuisse quam Ioannis ... et ex hoc paene solo sermone dogma introduxerunt μετενσωματώσεως id est transmutationis animarum* etc. Harnack TU. 42, 4, 23

7 συνέτιοι H 17 τὸ] ὅτι M 24/25 ἀποκειμένων ἐν M 27 ἐν τούτοις] *in his* Pamph. ἐν τούτῳ M | ⟨Ἡλίου⟩ Koe, vgl. lat., Pamph.

11 et < B 16—21 ideo —Iohannem] lat. kürzt 16 ihs dixit L 27 ⟨Elias⟩ Koe

μὴ ἐμπίπτω εἰς τὸ ἀλλότριον τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ περὶ τῆς μετενσωματώσεως δόγμα, |

incidamus in dogma transcorporationis, quod alienum est ab ecclesiastica veritate. 568

οὔτε παραδιδόμενον ὑπὸ τῶν ἀποστόλων οὔτε ἐμφαινόμενόν που τῶν γραφῶν·

καὶ γὰρ ἐναντίον ἐστὶ τῷ »τὰ βλεπόμενα πρόσκαιρα« εἶναι καὶ συντέλειαν πείσεσθαι τὸν αἰῶνα τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τῷ πληρωθῆναι ⟨τὸ⟩ »ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται« καὶ τὸ »παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου« καὶ τὸ »οἱ οὐρανοὶ ἀπολοῦνται« μετὰ καὶ τῶν ἑξῆς αὐτῷ. εἰ γὰρ (καθ' ὑπόθεσιν) δὶς δύναται γενέσθαι ἐν τῇ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι συντελείας τοῦ κόσμου καταστάσει ἡ αὐτὴ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι (δι' αἰτίαν ⟨δι'⟩ ἣν ἂν γένοιτο ἐν αὐτῷ), ἢ δι' ἁμαρτίαν γενομένη δὶς ἐν σώματι διὰ τί οὐχὶ καὶ τρὶς καὶ πλεονάκις ἔσται ἐν αὐτῷ, τῶν διὰ τὸν βίον τοῦτον καὶ τὰ ἡμαρτημένα ἐν αὐτῷ κολάσεων τούτῳ ἀποδοθησομένων μόνῳ τῷ τρόπῳ κατὰ τὴν μετενσωμάτωσιν; ὅπερ ἐὰν ἐξ ἀκολουθίας δοθῇ, οὐκ ἔσται τάχα ὅτε ψυχὴ οὐ μετενσωματωθήσεται· ἀεὶ γὰρ διὰ τὰ πρότερα ἁμαρτήματα ἐπιδημήσει τῷ σώ-

nam et contrarium est his quae dicit apostolus, »quae videntur temporalia« esse et mundum istum finem habere, et ei quod ipse dominus ait: »caelum et terra transibunt ***«, et prophetico ei, quod ait: »in initio terram tu fundasti, domine, et opera manuum tuarum sunt caeli. ipsi peribunt«. si enim secundum opinionem eorum eadem anima bis potest fieri in corpore secundum statum eundem ab initio saeculi usque in finem***, interrogo quare fit bis? si propter peccatum, quare non et ter et frequentius fit in corpore anima, ut propter vitam hanc et peccata quae committuntur in ea, patiatur poenam transcorporationis, quae sola secundum ⟨hanc⟩ opinionem animabus peccatricibus infertur causa vindictae? quae si consequenter inferatur, non

7 Vgl. II. Kor. 4, 18 — 8 Vgl. Matth. 13, 39 — 10 Matth. 24, 35 — 11 I. Kor. 7, 31 — 13 Psal. 101, 27

1 *incurramus* Pamph. *incidamus* lat. 10ff ⟨*τὸ*⟩ . . . *τὸ* . . . *τὸ*] gr. kürzt 10 ⟨*τὸ*⟩ *ϱ* 11 *παρελεύσεται* M 13 *μετὰ καὶ* (*καὶ* < H) *τῶν ἑξῆς αὐτῷ*] gr. kürzt, vgl. lat. 15 *δὶς*] vgl. lat., *nemo* (= *οὐδεὶς* ?) Pamph. 17 *ἡ αὐτὴ*] *ἑκάστη* M^c^, M^a^ ? 18 ⟨*δι'*⟩ Koe 19 *ἢ* Kl *ἡ* MH

12 *** Kl Koe, vgl. gr. und Pamph.: neque illud quod dicit apostolus »transibit enim habitus huius mundi« 19 *** Kl Koe 26/27 ⟨hanc⟩ opinionem Kl, vgl. gr.

ματι.

καὶ οὕτως οὐχ ἕξει χώραν ἡ τοῦ κόσμου φθορά, καθ' ἣν »ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται«.

ἵνα δὲ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην διδῶται τὴν πάντη ἀναμάρτητον μηκέτι ἥξειν εἰς τὸ διὰ γενέσεως σῶμα, διὰ πόσων χρόνων οἴει μίαν εὑρήσεσθαι πάντη καθαρεύσασαν ψυχὴν καὶ μὴ δεομένην μετενσωματώσεως; ὅμως δὲ καὶ οὕτως μιᾶς τινος ἀεὶ ἐκ τοῦ ὡρισμένου τῶν ψυχῶν ἀριθμοῦ μεθισταμένης καὶ μηκέτι εἰς σῶμα ἐρχομένης, ἐπιλείψει ποτὲ ὡς διά τινων ὡσπερεὶ ἀπείρων χρόνων ἡ γένεσις, καταντήσαντος τοῦ κόσμου ἐπί τινα ἕνα ἢ δεύτερον ἢ ὀλίγῳ πλείους, μεθ' οὓς καὶ αὐτοὺς τελειωθέντας

ὁ κόσμος φθαρήσεται, ἐπιλειπόντων τῶν εἰς σῶμα ἐρχομένων.

Ὅπερ οὐκ ἀρέσκει τῇ γραφῇ· πλῆθος γὰρ οἶδεν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς τοῦ κόσμου φθορᾶς. ὅπερ ἐστὶ δῆλον συνεξεταζομένου τοῦ

erit cito ut anima desinat iterum atque iterum suscipere corpus. semper enim propter delicta praecedentia revertetur, et sic locum non habebit consummatio mundi.

si enim secundum hoc argumentum ei animae datur non redire ad corpus, quae non habet omnino peccatum, per quot annos aestimas unam animam inveniri, quae omnino munda sit a peccato et non habeat opus transcorporationem suscipere? tamen et sic una quadam anima semper ex definito numero animarum translata et iam non revertente ad corpus, deficiet aliquando per aliqua innumerabilia saecula nativitas, mundo redacto ad unum aliquem vel duos vel tres, post quos cum et ipsi fuerint propter perfectam iustitiam suam inrevertibiles facti, consummabitur mundus deficientibus videlicet qui revertantur ad corpus.

Quod scripturarum non placet veritati; sciunt enim multitudinem peccatorum esse inveniendam in tempore consummationis, secundum quod ipse do-

6 Matth. 24, 35 — **32** Luc. 18, 8

5 φθορά Hu, vgl. lat. Pamph. φορά M H **9** δίδοται M | τὴν Kl, vgl. lat. τὸν H (Pamph.) τὸ M **11** πόσων < H **20** ὀλίγου M **30** ὅπως M

1 cito] lat. las ταχύ? **14/15** transfigurationem L **15** tamen] tantum L

»πλὴν ἐλθὼν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ⟨ἆρα⟩ εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;«

ᾧ εὕρομεν παρὰ τῷ Ματθαίῳ οὕτως εἰρημένῳ·

»ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ | Νῶε, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ὡς γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ⟨ταῖς πρὸ⟩ τοῦ κατακλυσμοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς.

ἔσται δὲ τοῖς τότε ἡ τῶν ἁμαρτημάτων εἴσπραξις οὐκ ἐν μετενσωματώσει.

εἰ γὰρ ἔτι ἁμαρτάνοντες παραλαμβάνονται, ἤτοι ἄλλῳ τρόπῳ κολάσεως μετὰ τοῦτο κολασθήσονται. καὶ κατὰ τοῦτο ἤτοι δύο τρόποι κολάσεων ἔσονται γενικοί (ὁ μὲν ἐν μετενσωματώσει, ὁ δὲ ἔξω τοῦ τοιούτου σώματος· καὶ λεγέτωσαν τὰς τούτων αἰτίας καὶ διαφοράς), ἢ οὐ κολασθήσονται, ὡς ἀθρόως ἀποβαλόντες τὰ ἁμαρτήματα οἱ ἐπὶ συντελείᾳ καταλειφθέντες. ἢ (ὅπερ βέλτιον) εἷς ἐστι τρόπος κολάσεως τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἐν σώματι τὸ ἔξω αὐτοῦ ⟨καὶ⟩ τῆς καταστάσεως τοῦ βίου τούτου τὸ κατ' ἀξίαν τῶν ἡμαρ-

minus manifestat dicens: »tamen cum venerit filius hominis, putas inveniet fidem super terram?« item alibi:

»sicut fuit in diebus Noe, ita erit 569
adventus filii hominis. sicut enim fuerunt

ante diluvium manducantes, bibentes, nubentes et nuptum tradentes, donec intravit Noe in arcam et venit diluvium et tulit omnes, sic erit et adventus filii hominis«,

et erit eis qui tunc fuerint peccatores punitio non in transcorporatione,

sed in igne.

6 Matth. 24, 37f — **16—176, 15** Vgl. Pamphilus Apol. a. O.

2 ⟨ἆρα⟩ λ, vgl. lat. Pamph. **4f** ᾧ—εἰρημένῳ Kl nach Diehl Koe (abhängig von 174, 31 συνεξεταζομένου) ὡς —εἰρημένον MH **9** ⟨ταῖς πρὸ⟩ Kl Koe, vgl. lat. **33** ⟨καὶ⟩ Hu

16 fuerunt ϱ **16/17** peccatores] nicht bei Pamph., vgl. gr.

τημένων παθεῖν. ἕκαστον δὲ τούτων τῷ ἐνορᾶν δυναμένῳ τοῖς πράγμασιν ἀνατρεπτικόν ἐστι τῆς μετενσωματώσεως.

εἰ δὲ ἀναγκαίως οἱ τὴν μετενσωμάτωσιν εἰσάγοντες Ἕλληνες, ὡς ἀκόλουθα αὐτοῖς τιθέντες, οὐδὲ φθείρεσθαι βούλονται τὸν κόσμον,

unde necessario, qui transcorporationis dogma defendunt gentiles, quasi consequentias ibi dicere cupientes denegant mundum esse aliquando consummandum.

ὥρα καὶ τούτους, ἀντιβλέψαντας ταῖς ἐκφαινούσαις γραφαῖς φθαρήσεσθαι τὸν κόσμον, ἢ ἀπιστῆσαι αὐταῖς ἢ εὑρεσιλογεῖν περὶ διηγήσεως τῶν κατὰ τὴν συντέλειαν, ὅπερ (κἂν βούλωνται) ποιῆσαι οὐ δυνήσονται. ἔτι δὲ καὶ τοῦτο τοῖς τολμήσασιν ἂν λέγειν μὴ φθαρήσεσθαι τὸν κόσμον φήσομεν ὅτι, εἰ μὴ φθείρεται ὁ κόσμος ἀλλ' ἐπ' ἄπειρον ἔσται, οὐκ ἔσται ὁ θεὸς »εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν«. ἀλλ' (εἰ ἄρα) ἀνὰ μέρος ἤτοι ἕκαστον εἴσεται »πρὶν γενέσεως« αὐτοῦ ἤ τινα, καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἕτερα· ἄπειρα γὰρ τῇ φύσει οὐχ οἷόν τε περιλαμβάνεσθαι

contra quos respondemus: si non consummatur mundus sed erit sine fine, non est deus omnia sciens priusquam fiant, sed (si forte) ex parte unum vel alterum scit futurum priusquam fiat, omnia autem nescit; quae enim natura sunt sine fine, definitione aliqua conprehendi non possunt.

τῇ περατοῦν πεφυκυίᾳ τὰ γινωσκόμενα γνώσει.

τούτῳ δὲ ἀκολουθεῖ μηδὲ προφητείας δύνασθαι γενέσθαι περὶ πάντων ὡντινωνοῦν, ἅτε ἀπείρων ὄντων τῶν πάντων.

et consequens est, ut nec prophetiae possint fieri de omnibus, quasi sine fine omnibus constitutis.

2. Ἀναγκαίως δ' οἶμαι ἐνδιατετριφέναι τῇ ἐξε|τάσει τοῦ περὶ μετενσωματώσεως λόγου, 570

2.

20 f Vgl. Sus. 35a LXX = 42 Θ

20 ὁ < M 30 ὡτῖωνοῦν Ma

5 necessario ϱ necessarium x 18 respondendum L 24/25 natura] nata μ

διὰ τὴν τινων ὑπόνοιαν οἰηθέντων ψυχὴν εἶναι (περὶ ἧς ὁ λόγος) τὴν αὐτὴν Ἠλίου καὶ Ἰωάννου, πρότερον μὲν κληθεῖσαν Ἠλίαν δεύτερον δὲ Ἰωάννην·

καὶ οὐκ ἀθετεί γε κεκλῆσθαι Ἰωάννην αὐτόν, ὡς δῆλον

ἐκ τοῦ τὸν ὀφθέντα ἄγγελον τῷ Ζαχαρίᾳ εἰρηκέναι αὐτῷ·

»μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου,

καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην«

καὶ ἐκ τοῦ ἀπειληφέναι τὸν Ζαχαρίαν τὴν φωνὴν (μετὰ τὴν ἐν τῇ πινακίδι γραφὴν) περὶ τοῦ Ἰωάννην καλεῖσθαι τὸν γεγεννημένον.

εἴπερ δὲ ἡ ψυχὴ Ἠλίας ἦν, ἐχρῆν καὶ δεύτερον αὐτὸν γεννώμενον κληθῆναι Ἠλίαν ἢ αἰτίαν τινὰ φανῆναι τῆς μετωνυμίας, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀβρὰμ καὶ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Σάρας καὶ τῆς Σάρρας καὶ τοῦ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Σίμωνος καὶ Πέτρου. καίτοι γε οὐδ' οὕτως ὁ λόγος ἐν αὐτοῖς ἐσώζετο· ἐν μιᾷ γὰρ καὶ τῇ αὐτῇ ζωῇ τοῖς προειρημένοις γεγόνασιν αἱ μετωνυμίαι. ζητήσαι δ' ἄν τις, εἰ μὴ ἡ ψυχὴ Ἠλίας ἐστὶ πρότερον ἐν τῷ Θεσβίτῃ καὶ δεύτερον ἐν τῷ Ἰωάννῃ, τί ἂν εἴη τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐν ἀμ-

Adhuc dicimus eis, qui putant animam Iohannis animam fuisse Eliae et primum quidem vocatam Eliam, postea Iohannem:

quare angelus qui visus est Zachariae ita dixit:

»ecce Elisabet uxor tua concipiet, et pariet tibi filium, et vocabis nomen eius Iohannem«?

si enim anima ipsa fuit Eliae, oportuit et secunda vice natum vocari Eliam, aut ostendi aliquam mutati nominis causam, sicut in Abram et in Abraham et in Sara et in Sarra et in Iacob et in Israel et in Simone et in Petro. tamen nec sic ratio valida invenitur, quoniam illorum in una eademque vita mutata sunt nomina. sed dicet aliquis eorum: si non Eliae fuit anima *** Iohannis, quare salvator Eliam appellavit Iohannem? et puto quod Gabriel in verbis, quae locutus est Zacha-

10 Luc. 1, 13 — **16f** Vgl. Luc. 1, 63

12 γενήσει M 15 καὶ < M 19 ψυχὴ ⟨αὐτὴ⟩ Koe, vgl. lat.

19 enim] δὲ gr. 23 sara Kl saram G L sarai B 24 sarra] sarai L 25 simone—petro Kl simonem—petrum x 29 dicet y* dicit L 30 *** Diehl Kl Koe

φοτέροις Ἠλίας; καί φημι τὸν Γαβριὴλ ἐν τοῖς πρὸς Ζαχαρίαν λόγοις ὑποβεβληκέναι τίς ἡ αὐτὴ οὐσία ἐν Ἠλίᾳ καὶ Ἰωάννῃ· φησὶ γάρ·

riae, demonstravit quid Eliae translatum est in Iohannem; dicit enim ita:

πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ κύριον τὸν θεὸν αὐτῶν· καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου«.

»et ipse praecedet ante eum in spiritu et virtute Eliae,

convertere corda patrum ad filios, et incredulos ad sapientiam sanctorum«,

πρόσχες γάρ, οὐκ εἶπεν »ἐν« ψυχῇ »Ἠλίου«, ἵν᾽ ἔχοι τόπον ἡ μετενσωμάτωσις, ἀλλ᾽ »ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου«.

et non dixit: ipse praecedet ante eum in anima Eliae.

σαφῶς δὲ οἶδεν ἡ γραφὴ διαφορὰν πνεύματος πρὸς ψυχήν, ὡς τὸ »ὁ δὲ θεὸς ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τηρηθείη ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ« καὶ τὸ »εὐλογεῖτε, πνεύματα καὶ δικαίων ψυχαί«, ἐν τῷ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα Δανιὴλ φερόμενον, παρίστησι τὴν διαφορὰν πνεύματος καὶ ψυχῆς.

manifeste enim scriptura cognoscit aliud esse animam, aliud autem spiritum, sicut testatur Paulus dicens: »deus autem sanctificet vos ad perfectum, et integer spiritus vester et anima et corpus conservetur ⟨sine querella⟩ in adventu domini nostri Iesu Christi« et apud Daniel: »benedicite, spiritus et animae sanctorum, dominum«.

Ἠλίας οὖν ὁ Ἰωάννης οὐ διὰ τὴν ψυχὴν λέλεκται, ἀλλὰ διὰ τὸ πνεῦμα

Elias ergo Iohannes non propter animam est appellatus, sed pro-

6 Luc. 1, 16f — **14f/17f** Vgl. Luc. 1, 17 — **14** Vgl. Hieron. in Matth. 132 D: *nunc per Iohannem venit in virtute et spiritu* — **20** I. Thess. 5, 23 — **25** Dan. 3, 86 (O′) — **32** Vgl. Luc. 1, 17

6 *τῶν υἱῶν ιηλ πολλοὺς* H **7** *ἐπὶ κν* < H[a] **10ff** hier ist bald gr., bald lat. vollständiger **25** *ἡμῶν* < H

19 enim] *δὲ* gr. **25** ⟨sine querella⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. gr. **27** danihelem G[c. r.]

καὶ τὴν δύναμιν, ἅτινα οὐδὲν λυπεῖ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον, εἰ πρότερον μὲν ἦν ἐν Ἠλίᾳ, ὕστερον δὲ γέγονεν ἐν Ἰωάννῃ·

»καὶ πνεύμα | τα« δὲ »προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται«, οὐχὶ δὲ ψυχαὶ προφητῶν προφήταις ὑποτάσσονται· καὶ τὸ

pter spiritum et virtutem: quae non contristant veritatem scripturae, si primum fuit in Elia spiritus et postea factus est in Iohanne, sicut convenienter apostolus ait: »spiritus prophetarum prophetis subiectus est«, non: ani- 571
mae prophetarum prophetis subiectae sunt.

adhuc ad confirmationem eorum, quae angelus dixit: »et ipse praecedet in spiritu et virtute Eliae«, accipiamus de quarto libro Regnorum, quod est tale: »et factum est cum transisset, dixit Elias ad Elisaeum: pete quid faciam tibi, priusquam tollar a te. et dixit Elisaeus: fiat spiritus tuus duplex in me. et dixit Elias: dure petisti. tamen si videris me ascendentem a te, fiat tibi sic; si autem non, non fiat«. et quoniam dixerat: »si videris me, fiat; si non, non fiat«, volens scriptura ostendere quia factum est sic Elisaeo sicut ipse petierat, sic addit: »et ascendit Elias in commotione quasi usque in caelum, et Elisaeus intuebatur, et ipse exclamavit et dixit: pater, pater, agitator Israel, et non vidit eum amplius«. quoniam ergo vidit, propterea requievit spiritus (non anima) Eliae in Elisaeo. item

7 I. Kor. 14, 32 — **11** Vgl. Luc. 1, 17 — **14** IV. Regn. 2, 9f — **23** IV. Regn. 2, 10 — **26** IV. Regn. 2, 11f

7 *πνεῦμα* las lat. **8f** *οὐχὶ—ὑποτάσσονται* < M **9** *ὑποτάσσονται* Benz Diehl *ὑποτάσσεται* H

15 l. transirent? Kl, vgl. LXX **23f** fiet B (4 mal)

postquam »percussit aquas Iordanis Elisaeus, et scissae sunt inde et inde, et transiit Elisaeus, et viderunt eum filii prophetarum qui erant in Iericho et dixerunt: requievit spiritus Eliae in Elisaeo.

»πνεῦμα Ἠλίου ἀναπέπαυται ἐπὶ Ἐλισσαιέ«.

et venerunt obviam ei et adoraverunt eum in terra«.

Ζητητέον δὲ πότερον ταὐτόν ἐστι τὸ πνεῦμα τοῦ Ἠλίου τῷ ἐν Ἠλίᾳ πνεύματι θεοῦ, ἢ ἕτερα ταῦτ᾽ ἐστὶν ἀλλήλων, καὶ εἰ παράδοξόν τι τὸ πνεῦμα ἦν Ἠλίου τὸ ἐν αὐτῷ παρὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἑκάστου τὸ ἐν αὐτῷ. καὶ γὰρ σαφῶς ὁ ἀπόστολος παρέστησεν ἕτερον εἶναι τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα, κἂν ἐν ἡμῖν ᾖ, παρὰ τὸ πνεῦμα ἑκάστου ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ, ὅπου μὲν λέγων· »αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα θεοῦ«, ὅπου δέ· »οὐδεὶς οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ«. μὴ θαύμαζε δὲ τὸ περὶ τοῦ Ἠλίου, εἰ ὥσπερ ξένον τι ἀπήντησεν αὐτῷ παρὰ τοὺς ἀναγεγραμμένους πάντας ἁγίους διὰ τὸ ἀναληφθῆναι »ἐν συσσεισμῷ εἰς τὸν οὐρανόν«, οὕτως ἐξαίρετόν τι εἶχε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὡς οὐ μόνον ἐπαναπαύσασθαι τῷ Ἐλισ-

1 IV. Regn. 2, 13ff — **6** IV. Regn. 2, 15 — **21** Röm. 8, 16 — **24** I. Kor. 2, 11 — **32** Vgl. IV. Regn. 2, 11 — **35** Vgl. IV. Regn. 2, 15

27 εἶδεν H w. e. sch. **30** περὶ M **32** εἰς s. l. M$^{c. r.}$

3 et^{2} < G L **5** et < y

σαίῳ, ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰωάννῃ συγκαταβῆναι εἰς τὴν γένεσιν, καὶ τὸν Ἰωάννην ἰδίᾳ μὲν »πνεύματος ἁγίου πεπληρῶσθαι ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ«, ἰδίᾳ δὲ προεληλυθέναι ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ »ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου«. καὶ γὰρ δυνατὸν πλείονα πνεύματα εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ, οὐ μόνον χείρονα ἀλλὰ καὶ κρείττονα· αἰτεῖ γοῦν ὁ Δαυῒδ στηριχθῆναι μὲν πνεύματι ἡγεμονικῷ, ἐγκαινισθῆναι δὲ ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτοῦ »πνεῦμα εὐθές«. εἰ δέ, ἵνα μεταδῷ ἡμῖν ὁ σωτὴρ πνεύματος »σοφίας καὶ συνέσεως«, πνεύματος »βουλῆς καὶ ἰσχύος«, πνεύματος »γνώσεως καὶ εὐσεβείας«, καὶ ἐνεπλήσθη πνεύματος »φόβου θεοῦ«, δυνατὸν καὶ ταῦτα νοεῖσθαι πλείονα ἐν τῷ αὐτῷ εἶναι κρείττονα πνεύματα.

Καὶ τοῦτο δὲ παρεθέμεθα διὰ τὸ »ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου« προεληλυθέναι ἐνώπιον Χριστοῦ τὸν Ἰωάννην.

Hoc diximus, ut intellegamus Iohannem dictum Eliam non propter eandem animam, sed propter eundem spiritum,

ἵνα τὸ Ἠλίας ἤδη ἦλθεν ἐπὶ τὸ ἐν τῷ Ἰωάννῃ ἀναφέρηται πνεῦμα τοῦ Ἠλίου,

ὡς καὶ συνῆκαν οἱ συναναβάντες τρεῖς μαθηταὶ

sicut et *discipuli intellexerunt* Christi.

ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

3 Luc. 1, 15 — 4ff Luc. 1, 15. 17 — 11 Vgl. Psal. 50, 14 — 12f Vgl. Psal. 50, 12 — 15ff Vgl. Jes. 11, 2f — 23 Luc. 1, 17

2 γέννεσιν H 4 κοιλίας] + τῆς M 5 προσεληλυθέναι M 8 πλείονα < H 14 ὁ < M 24 Χριστοῦ] ιυ M 27 ἀναφέρεται M

ἐπὶ μὲν οὖν τὸν Ἐλισσαῖον μόνον »ἀναπέπαυται τὸ Ἠλίου πνεῦμα«, ὁ δὲ Ἰωάννης προελήλυθεν ⟨ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ⟩ οὐκ ἐν | μόνῳ τῷ »πνεύματι«, ἀλλὰ καὶ ἐν »δυνάμει Ἠλίου«, διὸ καὶ Ἐλισσαῖος μὲν οὐκ ἂν Ἠλίας εἴρητο, Ἰωάννης δὲ αὐτὸς ἦν Ἠλίας.

εἰ δὲ δεῖ παραθέσθαι τὴν γραφήν, ὅθεν ἔλεγον οἱ *γραμματεῖς* ὅτι *Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον*, ἄκουε τοῦ Μαλαχίου λέγοντος· »καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστελῶ ὑμῖν Ἠλίαν τὸν Θεσβίτην« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »μὴ ἔλθω καὶ πατάξω τὴν γῆν ἄρδην«. καὶ ἔοικέ γε διὰ τούτων δηλοῦσθαι ὅτι προεντρεπίζει ὁ Ἠλίας τῇ ἐνδόξῳ Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ διά τινων ἱερῶν λόγων καὶ καταστάσεων ἐν ταῖς ψυχαῖς τοὺς εἰς τοῦτο ἐπιτηδείους γεγενημένους, ἣν οὐκ ἂν ἤνεγκαν οἱ ἐπὶ γῆς διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς δόξης, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ Ἠλίου ἦσαν προευτρεπισθέντες. Ἠλίαν δὲ καὶ ἐν τούτοις οὐ τὴν ψυχὴν λαμβάνω τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ· ταῦτα γάρ ἐστιν οἷς τὰ *πάντα ἀποκαταστήσεται*, ἵνα ἀποκαταστᾶσι καὶ ἐκ τῆς ἀποκαταστάσεως γενομένοις χωρητικοῖς τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημήσῃ ὁ ἐν δόξῃ ὀφθησόμενος υἱὸς τοῦ θεοῦ.

quoniam autem spiritus Eliae in Elisaeo quidem tantum requievit, Iohannes autem praecessit ante Christum non solum »in spiritu« 572
sed etiam »in virtute Eliae«, ideo ⟨et⟩ Elisaeus quidem non esset dictus Elias, Iohannes autem dictus est ipse esse Elias.

2 Vgl. IV. Regn. 2, 15 — 4f. 27 Luc. 1, 17 — 12 Mal. 3, 22f = 4, 4f — 22f Vgl. II. Kor. 3, 10

3 ⟨ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 13 ἐγὼ < M 16 γε] τῶ M 17 προευτρεπίσει v | ὁ < M 25 τὴν τὴν (so) M 30 ὑπὸ καταστάσεως M 32 ἐπιδημήσει M

6 ⟨et⟩ Diehl, vgl. gr. | esset Koe, vgl. gr. est x 7 lat. las: Ἰ. δὲ ⟨λέλεκται⟩ αὐτὸς εἶναι Ἠλίας Koe

εἰ δὲ καὶ λόγος τίς ἐστιν ὁ Ἠλίας, ὑποδεέστερος λόγου τοῦ »ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν« θεοῦ λόγου, καὶ οὗτος ἂν δύναιτο ὡσπερεὶ προγύμνασμα ἐπιδημεῖν τῷ ἑτοιμαζομένῳ λαῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἵνα γένηται κατεσκευασμένος πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου λόγου.

et si sermo aliquis intellegatur Elias inferior eo verbo, quod erat »in principio apud deum«, et sic potest procedere, ut videatur Elias esse verbum quod praemittitur quasi ad exercitationem hominum praeparatorum, ut fiant perfecti ad susceptionem verbi perfecti.

et hunc ipsum sensum, sicut potuimus, ex parte tetigimus supra ubi tractavimus: »et si vultis suscipere, ipse est Elias qui venturus est. qui habet aures audiendi, audiat«.

Et fecerunt ei quanta voluerunt.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις εἰ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ δύναμις Ἠλίου τὰ ἐν Ἰωάννῃ πέπονθε κατὰ τὸ ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. καὶ πρὸς τοῦτο λελέξεται ἁπλού|στερον 573 *μὲν ὅτι οὐδὲν ἄτοπον, διὰ τὴν ἀγάπην συμπάσχειν τὰ βοηθοῦντα τοῖς βοηθουμένοις (καὶ Ἰησοῦς γοῦν φησι διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας ἠσθένουν« καὶ διὰ τοὺς πεινῶντας »ἐπείνων« καὶ διὰ τοὺς διψῶντας »ἐδίψων«), βαθύτερον δὲ ὅτι οὐκ εἴρηται· ἀλλ' ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν ⟨ἀλλ' ὅσα ἠθέλησαν⟩ ἐν αὐτῷ· ἦν γὰρ ἐπερηρεισμένα τῷ »πνεύματι καὶ« τῇ »δυνάμει Ἠλίου« τὰ πεπονθότα, ἡ ψυχὴ Ἰωάννου (οὐδαμῶς οὖσα Ἠλίας) τάχα δὲ καὶ τὸ σῶμα. κατ' ἄλλον γὰρ τρό-*

2 Vgl. Joh. 1, 2. 1 — **6ff** Vgl. Luc. 1, 17 — **12** Matth. 11, 14f — **17f** Vgl. Luc. 1, 17 — **25ff** Vgl. Matth. 25, 35f. Vgl. Harnack TU. 42, 4, 41 — **32** Vgl. Luc. 1, 17

4 *οὕτως* Diehl Koe, vgl. lat. **30** *⟨ἀλλ' ὅσα ἠθέλησαν⟩* Kl

3 deum x* eum ϱ

πον ἐν σώματι ψυχὴ καὶ πνεῦμα καὶ δύναμις, κατ' ἄλλον δὲ τὸ σῶμα τοῦ δικαίου ἐν τοῖς κρείττοσιν, ὥσπερ ἐρηρεισμένον αὐτοῖς καὶ αὐτῶν ἠρτημένον. »οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται. ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ πνεῦμα θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν«· ἡ γὰρ ψυχὴ τοῦ μὲν ἁμαρτωλοῦ ἐν σαρκί ἐστι, τοῦ δὲ δικαίου ἐν πνεύματι.

ἔτι δὲ καὶ τοῦτ' ἂν ζητηθείη, τὸ ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν ἐπὶ τίνα ἀναφέρεται; ἆρα γὰρ ἐπὶ τοὺς γραμματεῖς, περὶ ὧν πυνθανόμενοι οἱ μαθηταὶ ἔλεγον· τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον; ἀλλ' οὐ πάνυ γε φαίνεται ὑπὸ τῶν γραμματέων πεπονθέναι τι Ἰωάννης, εἰ μὴ ὅτι ἄρα οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἢ ὅτι (ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν) συναίτιοι γεγόνασι τοῖς τετολμημένοις κατ' αὐτοῦ ὑπὸ Ἡρῴδου. ἄλλος δ' ἂν εἴποι ὅτι τὸ ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν οὐκ ἐπὶ τοὺς γραμματεῖς, ἀλλ' ἐπὶ τὴν Ἡρωδιάδα καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς καὶ τὸν Ἡρῴδην ἀναφέρεται, ποιή-

adhuc autem videamus quod ait: *et fecerunt ei quanta voluerunt* ad quem refertur: utrum ad scribas, de quibus interrogantes *discipuli* dicebant: *quid ergo dicunt scribae* *** sed non invenimus aliquid passum Iohannem a scribis, nisi forte quia non crediderunt ei, aut nisi forte (quod superius diximus) socii fuerant facti in eis quae intulit Herodes Iohanni. alius autem dicet, quod ait *et fecerunt ei quanta voluerunt* non ad scribas referri, sed ad Herodem et ad Herodiadem et filiam eius.

5 Röm. 8, 8f — **21f** Vgl. Matth. 21, 25 u. ö. — **25ff** Vgl. Hieron. in Matth. 132 E: *quaeritur autem, cum Herodes et Herodias Iohannem interfecerint, quomodo ipsi Iesum quoque crucifixisse dicantur, cum legamus eum a scribis et Pharisaeis interfectum. et breviter respondendum, quod et in Iohannis nece Pharisaeorum factio consenserit, et in occisione domini Herodes iunxerit voluntatem suam*

4 *ἐρηρεισμένων* M[a] | *ταυτῶν* H (ex corr.?) **19** *γε* Kl *τι* M H **21** *ἄρα ὅτι* v **23** *ἀνώτερον* M **30** *ἀναφέρεται*] + *τοὺς* M

17 *** Kl Koe, vgl. gr. **23** dicet Kl dicit x

σαντας ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. καὶ τὸ ἑξῆς δὲ διὰ τὸ *οὕτως ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν* ἀναφέροιτ' ἄν, εἰ μὲν τὸ πρότερον ἐπὶ τοὺς γραμματεῖς, ⟨καὶ τοῦτο ἐπὶ τοὺς γραμματεῖς⟩, εἰ δὲ τὸ πρότερον ἐπὶ τὸν Ἡρώδην καὶ τὴν Ἡρωδιάδα καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς, καὶ τὸ δεύτερον· καὶ γὰρ ἔοικε σύμψηφος γεγονέναι ὁ Ἡρώδης τῷ τὸν Ἰησοῦν ἀποθανεῖν, τάχα κοινωνούσης αὐτῷ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς καὶ τῆς γυναικός.

propter hoc autem quod sequitur: *sic et filius hominis patietur ab eis* consequenter dicitur: si primum ad scribas pertinet, et hoc ad scribas; si autem primum ad Herodem et Herodiadem et filiam eius, et secundum ad ipsos: nam invenitur et Herodes in morte Christi fuisse conscius et omnis domus eius.

3. *Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον προ|σῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος γονυπετῶν αὐτῷ καὶ λέγων· κύριε, ἐλέησόν μου τὸν υἱόν* (17, 14 [—20]).

3. *Et cum venisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus provolutus ante eum, dicens: domine,* 574 *miserere filio meo,*
quia lunaticus est et male patitur; aliquotiens enim cadit in ignem et aliquotiens in aquam, et obtuli eum discipulis tuis, et non potuerunt eicere eum et cetera.

Οἱ πάσχοντες ἢ οἱ τῶν πασχόντων οἰκεῖοι μετὰ τῶν ὄχλων εἰσί·

διόπερ, ἐπὰν τὰ ὑπὲρ τοὺς ὄχλους ὁ Ἰησοῦς οἰκονομήσηται,

Qui patiuntur aut qui patientium domestici sunt, cum plebe habentur, non in monte.
propterea populi causa ad dispensationem
descendit humanam, quasi de monte excelso divinitatis, quemadmodum discipulorum electorum

24—187, 17 Vgl. C^{luc} Nr. 36 Or.

2 δὲ] i. m. add. ὁ υἱὸς τοῦ ἀνου M 5 μὲν] + γὰρ H | ἐπὶ λ. διὰ M H 6 ⟨καὶ τοῦτο ἐπὶ τοὺς γραμματεῖς⟩ Kl, vgl. lat. 7 πρότερον Hu, vgl. lat. δεύτερον M H 15 Καὶ] vorher: Περὶ τοῦ σεληνιαζομένου H 18 λέγον H 25 οἰκεῖον M

15 et — turbam] IIII secundum mathm. In illo tempore descendente Iesu de monte L 16/17 genibus — eum] eius genibus provolutus L 23 et cetera] et reliqua B omelia Origenis de eadem łc L

cognoscentium se gratia ascendit in montem excelsum et ibi se transformavit in gloriam suam. nam prius quidem descendit propter ignorantes se ad humilitatem humanam, cum autem factus fuerit eis notus, ducit eos ad notitiam divinitatis suae, ut dicant cum apostolo: »si autem novimus secundum carnem Christum, sed iam non novimus«.

καταβαίνει πρὸς αὐτούς, ἵν᾽ οἱ μὴ δυνάμενοι ἀναβαίνειν διὰ τὰς κατεχούσας τὴν ψυχὴν νόσους ὠφεληθῶσι, καταβάντος πρὸς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ λόγου.

descendit ergo ad turbam, ut qui non poterant ascendere sursum propter infirmitates animarum suarum, prodificentur ab eo.

et nunc ergo non accessisset *ad eum homo genibus provolutus et dicens: domine, miserere filio meo,* nisi cum discipulis suis electis venisset *ad turbam.*

*ἐξεταστέον δὲ ἐπὶ τίνων μὲν νοσημάτων οἱ πάσχοντες πιστεύουσι καὶ ἀξιοῦσι περὶ τῆς ἰδίας θεραπείας ⟨ἢ αὐτοῦ ἢ »τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου« ἁψάμενοι⟩ ***, ἐπὶ τίνων δὲ *** περὶ αὐτῶν ἕτεροι τοῦτο ποιοῦσιν, οἷον ὁ ἑκατόνταρχος περὶ παιδὸς καὶ ὁ βασιλικὸς περὶ υἱοῦ καὶ ὁ*

considerandum est autem, in quibus quidem infirmitatibus qui patiuntur credunt et deprecantur pro sua salute aut tangunt fimbriam vestimenti eius et sanantur, in quibus autem ipsi quidem qui patiuntur non faciunt hoc, pro eis autem alii faciunt; utputa

9 II. Kor. 5, 16 — 26 Vgl. Matth. 9, 20f Parr. — 29ff Vgl. Matth. 8, 5 Parr.; Joh. 4, 46; Marc. 5, 22 Parr.; Matth. 15, 22 Parr.

12 *ἵν᾽ οἱ*] *ἵνα* M 14 *τὰς ψυχὰς αὐτῶν* C^{luc} Nr. 36 16 *καταβάντος*] *καὶ ἀφέντος* M 25 *ἀξιοῦσιν* M | *περὶ* M^{c} H *ὑπὲρ* M^{a} 26/27 ⟨*ἢ — ἁψάμενοι*⟩ Kl nach C^{luc} Nr. 36, vgl. lat. 27/28 *** Kl, vgl. lat.

1 consequentium L 13/14 sursum x (x* ?) rursum ϱ 19 et < L 30 alii R G Pasch qui B L

ἀρχισυνάγωγος περὶ θυγατρὸς καὶ ἡ Χαναναία περὶ δαιμονῶντος τέκνου θήλεος, καὶ νῦν ὁ γονυπετῶν αὐτῷ ἄνθρωπος περὶ υἱοῦ σεληνιαζομένου. τούτοις δὲ συνεξετάσεις, πότε ἀφ᾽ ἑαυτοῦ ὁ σωτὴρ καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἀξιωθεὶς ἰᾶται, ὡς τὸν παραλυτικὸν ⟨τὸν ἐπὶ τῇ προβατικῇ⟩. αὗται γὰρ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκριθεῖσαι ἀλλήλαις αἱ θεραπεῖαι καὶ συνεξετασθεῖσαι πολλὰ τῷ ἀκούειν δυναμένῳ τῆς »ἐν μυστηρίῳ« ἀποκεκρυμμένης σοφίας θεοῦ παραστήσουσι δόγματα περί τε τῶν διαφόρων περὶ τὰς ψυχὰς συμπτωμάτων καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας αὐτῶν.

centurio pro puero suo, regulus pro filio, archisynagogus pro filia, Chananaea pro filia sua vexata, et nunc *qui genibus ⟨pro⟩volvitur* pro filio suo lunatico. cum his considerabis et illud, quando a semetipso salvator etiam a nullo rogatus sanat, sicut paralyticum eum qui triginta et octo annos in infirmitate habebat. ipsae enim salvationes ad alterutrum in idipsum conparatae et discussae multa eis, qui possunt audire absconditam »in mysterio« sapientiam dei, dogmata demonstrabunt de differentiis infirmitatum animae et de modo salvationis eius.

4. Ἐπεὶ δὲ νῦν οὐ περὶ πάντων, ἀλλὰ τοῦ ἐκκειμένου ῥητοῦ πρόκειται ἐξετάζειν, ἴδωμεν τροπολογοῦντες τίνα δυνάμεθα εἰπεῖν τὸν σεληνιαζόμενον εἶναι καὶ τὸν ἀξιοῦντα περὶ αὐτοῦ πατέρα αὐτοῦ, καὶ τί τὸ πίπτειν τὸν πάσχοντα οὐκ ἀεὶ ἀλλὰ πολλάκις, ὁτὲ μὲν εἰς πῦρ ἐνίοτε δὲ εἰς ὕδωρ, καὶ τί τὸ μὴ δεδυνῆσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν μαθητῶν θεραπευθῆναι ἀλλ᾽ ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ. καὶ γὰρ εὔλογον· εἴπερ πᾶσα νόσος καὶ πᾶσα μαλακία, ἃς ἐθεράπευσεν ὁ σωτὴρ ἡμῶν

4. Sed quoniam nunc non de omnibus, sed de proposita dictione sermo est mihi, videamus moraliter primum quem esse lunaticum hunc dicere possumus, deinde quem aestimemus patrem eius rogantem pro eo, tertio quid est cadere patientem non semper sed *frequenter, aliquotiens* quidem *in ignem aliquotiens* autem *in aquam*, et quid est quod minime potuit a discipulis Christi sanari, sed ab ipso domino Iesu. nam et ista est ratio: si quidem

8 Vgl. Joh. 5, 2 — **12** Vgl. I. Kor. 2, 7 — **30ff** Vgl. Matth. 4, 23f — **30—190, 24** Vgl. C[luc] Nr. 36 Or.

4 *αὐτῷ* ρ *αὐτὸν* MH C[luc] Nr. 36 **8/9** ⟨*τὸν ἐπὶ τῇ προβατικῇ*⟩ Kl, vgl. C[luc] Nr. 36 und lat. (der noch mehr hat) **26** *πολάκις ὅτι* H

1 suo + et B **4** provolvitur *μ* volvitur x **23** possimus B **24** l. aestimamus ? Kl **31** sed] nisi B **32** et ista] l. valida Koe, vgl. S. 177, 26

τότε »ἐν τῷ λαῷ«, ἀναφέρεται ἐπὶ τὰ ἐν ψυχαῖς | διάφορα συμπτώματα, ὡς τοὺς μὲν παρετοὺς τὴν ψυχὴν καὶ κειμένην αὐτὴν ἔχοντας ἐπὶ τοῦ σώματος παραλελυμένην δηλοῦσθαι διὰ τῶν παραλυτικῶν. τοὺς δὲ τυφλώττοντας περὶ τὰ τῇ ψυχῇ μόνῃ θεατὰ δηλοῦσθαι διὰ τῶν τυφλῶν καὶ εἶναι τυφλούς, τοὺς δὲ κεκωφωμένους πρὸς παραδοχὴν σωτηρίου λόγου σημαίνεσθαι διὰ τῶν κωφῶν, ἀνάλογον ἐκείνοις ἐξετασθῆναι δεήσει τὰ περὶ τοῦ σεληνιαζομένου. ἔστι δὲ τὸ πάθος τοῦτο ἐκ διαλειμμάτων ἀξιολόγων ἐπιτιθέμενον τοῖς πάσχουσιν, ἐν οἷς οὐδὲν διαφέρειν δοκεῖ ὑγιαίνοντος ὁ πεπονθὼς αὐτὸ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ μὴ ἐνεργεῖν ⟨εἰς⟩ αὐτὸν τὴν ἐπίληψιν. τοιαῦτα δέ τινα εὕροις ἂν περί τινας ψυχὰς συμπτώματα, πολλάκις νομιζομένας ὑγιαίνειν ἐν σωφροσύνῃ

καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς,

εἶτ' ἔσθ' ὅτε ὡσπερεὶ ἐπιληψίᾳ

omnis languor et omnis infirmitas, quas sanavit salvator tunc 575
in populo, referuntur ad infirmitates spiritales animarum secundum differentias passionum, ut solutos quidem animo et iacentem habentes animam super corpus paralyticos animo aestimemus, caecos autem animo esse qui mente sua non considerant quod iustum est vel iniustum, surdos autem animo qui non sunt ad susceptionem salutarium verborum parati, secundum ea conveniens est, ut de lunatico requiramus. est ergo passio haec mutatio a melioribus ad deteriora, qua nihil differre videtur a sanis qui patitur hoc in tempore, quando non operatur in illo ipsa mutatio. talem autem invenis infirmitatem animae in quibusdam hominibus, qui frequenter aestimantur sani esse in castitate

vel misericordia et vivere secundum iustitiae voluntatem.

aliquando autem quasi quadam

4 *καὶ* < H   8 *θεατὰ* ⟨*δίκαια καὶ ἄδικα*⟩ Diehl, vgl. lat.   9 [*καὶ εἶναι τυφλούς*] Koe   14 *δὲ*] *γὰρ* C[luc] Nr. 36 lat. | *τουτὶ* C[luc] Nr. 36   15 f *ἐκ—πάσχουσιν, ἐν οἷς*] *ἐπιτιθέμενον μὲν ἔν τισιν ὥραις, ἀφιστάμενον δὲ ἐν πλείοσιν, ἐν αἷς* C[luc] Nr. 36   17 *διαφέρει* M   19 ⟨*εἰς*⟩ Koe, vgl. lat. und Orig. tom. XIII, 56 in Joh. (IV, 286, 22) | *αὐτό* H   25 f *καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς*] *καὶ βιοῦν ὡς ὁ λόγος βούλεται* C[luc] Nr. 36 vgl. lat.   27 *εἶτα . . . ὑπὸ* C[luc] Nr. 36

2 quas Diehl, vgl. gr. quam x   4 spiritales < Pasch   15 ut + et y   18 qua Koe quia x | differre videtur y* differt L   21 talem] tabe R G tabet L | invenis] iuvenis R L   21/22 infirmitatem y* infirmitas L   25 vel] in B

τινὶ τῇ ἀπὸ τῶν παθῶν λαμβανομένας καὶ καταπιπτούσας ἀπὸ τοῦ ἑστηκέναι δοκεῖν καὶ σπωμένας περὶ τὴν ἀπάτην τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιθυμίας. τάχα οὖν οὐκ ἂν ἁμάρτοις λέγων τοὺς τοιούτους (ἵν' οὕτως εἴπω) πνευματικῶς σεληνιάζεσθαι, καταβαλλομένους ὑπὸ τῶν »ἐν τοῖς ἐπουρανίοις« πνευματικῶν »τῆς πονηρίας«, καὶ κακῶς ἔχειν πολλάκις παρὰ τὸν καιρὸν τῶν ἐπιλαμβανομένων τῆς ψυχῆς αὐτῶν παθῶν· πίπτοντας ποτὲ μὲν εἰς τὸ πῦρ τῶν πυρώσεων, ὅτε γίνονται (κατὰ τὰ λεγόμενα | ἐν τῷ Ὡσηὲ) »οἱ μοιχεύοντες, ὡς κλίβανος καιόμενος εἰς πέψιν κατακαύματος ἀπὸ τῆς φλογός«,

ποτὲ δὲ εἰς ⟨τὸ⟩ ὕδωρ, ὅτε »ὁ βασιλεὺς πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι« δράκων· καταβάλλει αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἐλεύθερον δοκεῖν ἀναπνεῖν ἐπὶ τὸ εἰς ⟨τὰ⟩ βάθη τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης

ἥκειν τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου.

adreptione spiritus a passionibus conprehenduntur et cadunt ab eo statu boni, in quo stare putabantur, et transvertuntur ad seductionem saeculi huius et ad ceteras concupiscentias carnales. forsitan non peccabis, si huiusmodi homines dixeris (ut ita dicam) spiritaliter lunaticos esse, qui deiciuntur a »spiritalibus nequitiae in caelestibus« et *male* habent *frequenter* in tempore, quo conprehensi fuerint a passionibus animae eorum, et cadunt *in ignem* incendii, quando »adulterantes (sicut ait Osee) fiunt sicut cliba- 576
nus ardens«.

huiusmodi autem homines interdum cadunt *in aquam*, quando rex omnium quae sunt in aquis draco deicit eos a libertate animae in profundum fluctuum maris, id est in mala pessima

vitae istius humanae,

quae mari adsimilatur.

3 Vgl. I. Kor. 10, 12 — 3f Vgl. Marc. 4, 19 — 3ff Vgl. Hieron. in Matth. 133 B: *mihi autem videtur iuxta tropologiam lunaticus esse, qui per horarum momenta mutatur ad vitia . . . et nunc in ignem fertur, quo adulterantium corda succensa sunt* etc. — 9f Vgl. Eph. 6, 12 — 16 Hos. 7, 4 — 20 Job 41, 26

3 ἑστηκέναι ⟨καλῶς⟩ Koe, vgl. lat. | σπομένας H **6** ἁμαρτήσαις M **13/14** ποτὲ μὲν πίπτοντας H **15** γίγνονται H **20** ⟨τὸ⟩ Kl nach C^{luc} Nr. 36 **22** δράκων Kl, vgl. lat. δρακόντων M H C^{luc} Nr. 36 **24** ⟨τὰ⟩ Kl nach C^{luc} Nr. 36

1 arreptione B L **3** boni G^a L B bono G^c **3/4** rutabantur Elt putabuntur x **10/11** nequitiae Diehl, vgl. gr. nequitiis x **16** sicut < B **16/17** clibanus + ignis L **22** quae (G^c) B qui G^a L Pasch

συμβαλεῖται δὲ ἡμῖν τῇ τοιαύτῃ περὶ τοῦ σεληνιαζομένου διηγήσει ὁ λέγων ἐν τῇ Σοφίᾳ περὶ μὲν τῆς τοῦ δικαίου ὁμαλότητος· διήγησις εὐσεβοῦς διὰ παντὸς σοφία«,

*περὶ δὲ τῶν ἀποδεδομένων· »ὁ δὲ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται«. καὶ ἔστι καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ἰδεῖν ὁρμὰς *** συναρπάσαι δυναμένας πρὸς ἔπαινον τοὺς μὴ ἐπιστάντας αὐτῶν τῷ ἀνερματίστῳ,*

commendat autem hanc nostram de lunatico interpretationem, quod dicit sapientia de constantia quidem iusti:

»sapiens sicut sol permanet«,

de inconstantia autem peccatoris ita: »insipiens autem sicut luna inmutatur«. et est videre in talibus impetus quosdam quasi operum bonorum subripere, ita ut subripere possint ab hominibus laudes, ab eis tamen hominibus qui nesciunt occultam inconstantiam cordis eorum.

ὥστε εἰπεῖν ἂν οἱονεὶ πανσέληνον εἶναι ἐν αὐτοῖς ἢ παρ᾽ ὀλίγον πανσέληνον.

ἴδοις δ᾽ ἂν πάλιν μειούμενον τὸ δόξαν εἶναι ἐν αὐτοῖς φῶς, οὐχὶ φῶς ἡμερινὸν τυγχάνον ἀλλὰ καὶ φῶς νυκτερινὸν ⟨καὶ σεληνιακὸν⟩ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον λῆγον, ἕως μηδὲ ⟨τὸ⟩ δοκοῦν φῶς εἶναι ἐπιβλεπόμενον ἐν αὐτοῖς γένηται.

vides autem eos iterum minui et quod videbatur in eis lumen invenitur non esse lumen diurnum, sed nocturnum et lunare, et tamdiu minui, ut nec videatur lumen esse omnino, quod aestimabatur lumen.

εἰ δὲ οἱ πρῶτοι θέμενοι τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασι διὰ τοιοῦτόν τι ὠνόμασαν τὸ τῆς ἐπιληψίας πάθος σεληνιασμὸν ἢ μή, καὶ αὐτὸς ἐπιστήσεις.

5. *Πατὴρ δὲ τοῦ σεληνιαζομένου τάχα ὁ λαχὼν αὐτὸν ἄγγελος*

5. Forsitan ergo angelus, qui sortitus est lunaticum illum talem

4. 6 Sir. 27, 11 — **29—192, 32** Vgl. C[luc] Nr. 36 Or.

9 *** Kl, Koe ergänzt ⟨*τινας ὡσπερεὶ ἔργων ἀγαθῶν ὑφέρπειν*⟩ nach lat. 18 *πάλιν* ⟨*μειουμένους αὐτοὺς καὶ*⟩ Koe nach lat. | *μειούμενον* Hu, vgl. lat. *μιμούμενον* M H C[luc] Nr. 36 **21** ⟨*καὶ σεληνιακὸν*⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. | *καὶ*[2] < H **22** ⟨*τὸ*⟩ Diehl Koe

18 minui iterum L 22 minorari B

(εἴγε πᾶσαν λεκτέον ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπό τινι τετάχθαι ἀγγέλῳ ⟨ὡς ὑπό τινι πατρί⟩), ἀξιῶν ὡς περὶ υἱοῦ τὸν ἰατρὸν τῶν ψυχῶν, ἵνα αὐτὸν ῥύσηται μὴ δυνηθέντα ἀπὸ τοῦ ὑποδεεστέρου λόγου τοῦ ἐν τοῖς μαθηταῖς θεραπευθῆναι ἀπὸ τοῦ πάθους. πνεῦμα δὲ »ἄλαλον καὶ κωφόν« ⟨, εἰ⟩ τροπολογητέον, ⟨λεκτέον⟩ τὰς ἀλόγους καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν καλὸν ὁρμάς, ὑπὸ τοῦ λόγου ἐκβαλλόμενον.

ἵνα ἃ τέως τις ἐποίει ἀλόγῳ φορᾷ νομιζόμενα ὑπὸ τῶν βλεπόντων καλά, μηκέτι μὲν πράττῃ ἀλόγως κατὰ ⟨τὸ λοιπόν, κατὰ⟩ δὲ τὸν λόγον τῆς τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας.

⟨δυσίατον δὲ τοῦτο τὸ πάθος καὶ ἰσχυρόν. δοκοῦν καλῶς πεπρᾶχθαι τὰ μὴ καλῶς, καὶ ἔστιν οὕτως ἐν τοῖς τοιούτοις μεγάλη ἡ τοιαύτη ἐνέργεια,

(si tamen dicendum est omnem animam hominis sub aliquo angelo constitutam, quasi sub aliquo patre), pater huiusmodi lunatici appellatur, deprecans quasi pro filio medicum animarum, ut liberet eum qui non potest sanari a passione per verbum humile discipulorum Christi. si autem etiam »mutum et surdum« daemonium intellegi moraliter oportet, dicimus quoniam ipse impetus inrationabilis, qui boni speciem videtur habere, mutum et surdum daemonium est dicendum, quod a verbo expellitur Christi

solius: quoniam ille qui talis est nec videt iustum vel iniustum, quemadmodum caecus, nec recipit admonitionem discipulorum Christi, quemadmodum surdus. ideo opus est ei Christi sermone, ut qui faciebat inrationabili prolatione quae putarentur a videntibus bona, iam de cetero sine ratione non agat, secundum verbum autem doctrinae Christi.

difficiles sunt ad sanandum huiusmodi passiones, propter quod fortiter deiciuntur, postquam egerint ea quae putabantur ⟨non⟩

8 Vgl. Marc. 9, 25

3 ⟨ὡς — πατρί⟩ Koe, vgl. lat. 4 τῶν ἰατρῶν M[a] 5 l. ὑπό του? Kl 9f ⟨, εἰ⟩ — ⟨λεκτέον⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 12 ἐκβαλλόμεναι ἵνα ἄν τις (ἃ αὐτὸς?) C[luc] Nr. 36 25f ⟨τὸ — κατὰ⟩ Kl nach Diehl, vgl. lat. 28—192, 11 ⟨δυσίατον — σινάπεως⟩ Kl mit C[luc] Nr. 36, vgl. lat.

22 sermo $\overline{\text{xpi}}$ B 31 ⟨non⟩ Diehl, vgl. gr.

ὥστε ταύτην ὄρει παραβάλλεσθαι.

δεομένη ἵνα μετατεθῇ ἀπὸ τοῦ πάσχοντος διὰ πάσης πίστεως τοῦ θεραπεύοντος.

ἔστι δὲ ἡ πᾶσα πίστις παραβαλλομένη κόκκῳ σινάπεως.⟩

ἐκ τούτου καὶ ὁ Παῦλος ὡρμημένος εἶπεν· »ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν«.

οὐ γὰρ ἓν μόνον ὄρος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀνάλογον αὐτῷ | πλείονα μεθίστησιν 577
ὁ ἔχων πᾶσαν τὴν πίστιν·
ἥτις ἐστὶν ὡς κόκκος σινάπεως. ἐπεὶ ἐξουθενεῖται μὲν ἡ πίστις ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ βραχύτατόν τι καὶ εὐτελὲς εἶναι φαίνεται, τυχοῦσα δὲ γῆς ἀγαθῆς (τουτέστι ψυχῆς τὸ τοιοῦτον σπέρμα παραδέξασθαι καλῶς δυναμένης) »γίνεται δένδρον μέγα, ὥστε« οὐδὲν μὲν τῶν ἀπτέρων, τὰ δὲ ἐπτερωμένα πνευματικῶς »πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ« κατασκηνοῦν δύνασθαι »ἐν τοῖς κλάδοις« τῆς τοιαύτης πίστεως.

bona, et est operatio quae operatur in illis mala et sic magna et fortis inter omnia mala, ut *monti* adsimiletur nec expellatur a patiente nec exeat, nisi per omnem fidem eius qui passiones huiusmodi sanare noverit; ex omni enim fide montes huiusmodi transferuntur.

omnis autem fides grano *sinapis* conparatur, sicut potest fieri manifestum ex eo quidem quod scribitur: *si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: transi hinc illuc, et transibit.*

apud apostolum autem: »si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam«.

ideo arbitror quoniam omnis fides grano *sinapis* conparatur, quoniam contemnitur quidem fides ab hominibus et modicum aliquid et vile apparet, cum vero consecutum fuerit bonam animam (id est recipientem terram semen huiusmodi) »fit arbor magna, ita ut« sine pennis quidem nemo, pennati autem (qui sunt spiritaliter »volucres caeli«) habitent »in ramis eius«.

17—23 Fast wörtlich = u. S. 198, 4—12 — 18 I. Kor. 13, 2
29 ff Vgl. Matth. 13, 31 f

18 πᾶσαν τὴν πίστιν] πίστιν πᾶσαν H
23 ὡς] παραβαλλομένη? C^luc Nr. 36, vgl. lat. 24 ὑπὸ] παρὰ C^luc Nr. 36
25 τι Hu, vgl. C^luc Nr. 36 lat. τε M H
33 τῆς] τοῖς H

8 noverit] voluerit y 29 recipientem Kl, vgl. gr. recti hominis x
31 f pinnis . . . pinnati G

6. Ἤδη οὖν παραστῶμεν καὶ τῇ λέξει καὶ ζητήσωμεν πρότερον, πῶς σεληνιάζεσθαι λέγεται ὁ ὑπό τινος πνεύματος ἀκαθάρτου καὶ κωφοῦ καὶ ἀλάλου σκοτούμενος καὶ καταβαλλόμενος, καὶ διὰ τί παρώνυμόν ἐστι τὸ σεληνιάζεσθαι ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἐν οὐρανῷ καὶ δευτέρου μετὰ τὸν ἥλιον φωστῆρος, ὃν ἔταξεν »ὁ θεὸς« »εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός«.

6. Sed quoniam oportet et ipsa verba interpretari, primum quaeramus quare lunaticus appellatur, qui a spiritu inmundo *** vexatur, et quare passio ipsa nomen accepit a luna, quae post solem magnum luminare vocatur.

ἰατροὶ μὲν οὖν φυσιολογείτωσαν, ἅτε μηδὲ ἀκάθαρτον πνεῦμα εἶναι νομίζοντες κατὰ τὸν τόπον ἀλλὰ σωματικόν ⟨τι⟩ σύμπτωμα, καὶ φυσιολογοῦντες τὰ ὑγρὰ λεγέτωσαν κινεῖσθαι τὰ ἐν τῇ κεφαλῇ κατά τινα συμπάθειαν τὴν πρὸς τὸ σεληνιακὸν φῶς, ὑγρὰν ἔχον φύσιν. ἡμεῖς δὲ οἱ καὶ τῷ εὐαγγελίῳ πιστεύοντες ὅτι τὸ νόσημα τοῦτο ἀπὸ πνεύματος ἀκαθάρτου.

medici ergo loquantur sibi quae volunt, qui nec inmundum spiritum arbitrantur sed corporalem aliquam passionem, et dicant humida moveri in capite secundum aliquam conpassionem ad lumen lunare, quod humidam habet naturam. nos autem, qui evangelio sumus credentes, dicimus hanc passionem inmundum spiritum

ἀλάλου καὶ κωφοῦ ἐν τοῖς πάσχουσιν αὐτὸ θεωρεῖται ἐνεργούμενον.

in hominibus operari.

ὁρῶντες δὲ ὅτι καὶ οἱ εἰθισμένοι παραπλησίως τοῖς ἐπαοιδοῖς τῶν Αἰγυπτίων ἐπαγγέλλεσθαι τὴν κατὰ τοὺς τοιούτους θεραπείαν δοκοῦσί ποτε ἐπιτυγχάνειν ἐν αὐτοῖς, φήσομεν ὅτι μήποτε ὑπὲρ τοῦ διαβάλλειν τὰ κτίσματα τοῦ θεοῦ, ἵνα καὶ ἀδικία »εἰς τὸ ὕψος« λαληθῇ καὶ θῶνται »εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν«,

8ff Vgl. Gen. 1, 16f — 12ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 103 — 31ff Vgl. Psal. 72, 8f

2 πότερον M 13 ἅτε] ἃ βούλονται Koe, vgl. lat. 13 ἀκάθαρτον + τὸ M 15 ⟨τι⟩ Koe, vgl. lat. 31 ὅτι < M

4 *** Kl Koe, vgl. gr. 5 et < G 15 dicant Koe, vgl. gr. dicunt x 17/18 lumen luminare G

τὸ ἀκάθαρτον τοῦτο πνεῦμα ἐπιτηρεῖ τινας σχηματισμοὺς τῆς σελήνης καὶ οὕτως ἐνεργεῖ, ἵν᾿ ἐκ τῆς τηρήσεως τοῦ κατὰ τὸν | τοιόνδε τῆς σελήνης σχηματισμὸν πάσχειν τοὺς ἀνθρώπους τὴν αἰτίαν δόξῃ τοῦ τηλικούτου κακοῦ μὴ »τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν« λαμβάνειν δαιμόνιον, ἀλλὰ ὁ μέγας ἐν οὐρανῷ φωστήρ, ὁ τεταγμένος »εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς« καὶ μηδεμίαν ἔχων ἀρχὴν τῆς τοιαύτης ἐν ἀνθρώποις νόσου.

observat enim quaedam schemata lunae et sic operatur, ut ab observatione quorundam schematum lunae pati homines mentiatur, et 578 per hoc culpabilem dei creaturam ostendit.

καὶ »ἀδικίαν γε εἰς τὸ ὕψος« λαλοῦσι πάντες ὅσοι παρὰ τὴν τῶν ἄστρων σχέσιν φασὶν εἶναι τὴν αἰτίαν πάντων τῶν ἐπὶ γῆς (εἴτε καθολικῶν εἴτε καὶ τῶν καθ᾿ ἕκαστον) συμπτωμάτων· καὶ οἱ τοιοῦτοί γε ἀληθῶς »ἔθεντο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν«, κακοποιούς τινας λέγοντες εἶναι τῶν ἀστέρων καὶ ἄλλους ἀγαθοποιούς, οὐδενὸς ἄστρου γενομένου ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἵνα κακοποιῇ, κατά γε τὸν Ἱερεμίαν ὡς ἐν Θρήνοις γέγραπται· »ἐκ στόματος κυρίου ⟨οὐκ⟩ ἐξελεύσεται τὰ κακὰ καὶ τὸ ἀγαθόν«.

ut omnes (sicut diximus) »iniquitatem in excelso« loquantur, qui aestimant ex efficientia stellarum consistere omnem causam omnium infirmitatum (sive generalium sive specialium), criminantes opera dei et quasdam quidem stellas dicentes maleficas, quasdam autem beneficas, cum nulla stella a deo sit facta ut malefaciat, secundum Hieremiam enim, sicut in Lamentationibus dixit: »de ore domini non procedent mala et bona«.

Εἰκὸς δὲ ὅτι, ὥσπερ τοῦτο τὸ ἐνεργοῦν τὸν καλούμενον σεληνιασμὸν πνεῦμα ἀκάθαρτον ἐπιτηρεῖ τοὺς

Forsitan autem sicut iste inmundus spiritus *** observat quaedam lunae schemata, ut

1ff Vgl. *Π* 195, 1 An.: *ἀλλ᾿ ὁ δαίμων ἐπιτηρεῖ τινας τῆς σελήνης συνόδους καὶ ἐπιτίθεται τῷ κάμνοντι, ἵνα βλασφημῆται ὁ ποιήσας αὐτήν* — **7** Vgl. Marc. 9, 25 — **10** Vgl. Gen. 1, 16 — **13** Vgl. Psal. 72, 8 — **19** Psal. 72, 9 — **25** Thren. 3, 38

23 *ἵνα κακοποιῇ* < M **24** *γε*] enim lat. **26** ⟨*οὐκ*⟩ Kl, vgl. lat. | *κακὰ* Kl, vgl. lat. *καλλὰ* M *καλὰ* H **28** *ὅτι* < M **28 f** *τοῦτο τὸ καλούμενον* M[a] *τοῦτο τὸ ἐνεργοῦν τὸν καλούμενον* M[c] (i. m. und s. l.)

1. 3. 30. schemata etc. *ρ* scismata etc. x **1ff** lat. übersetzt ungenau **13** sicut diximus] vgl. gr. 193, 32 **14** l. excelsum Kl **16** omnem x < *μ* **19** et quosdam G[a] L **25** dicit G L **29** *** Kl Koe, vgl. gr.

τῆς σελήνης σχηματισμούς, ἵνα ἐνεργήσῃ εἰς τὸν διά τινας αἰτίας παραδιδόμενον αὐτῷ καὶ μὴ ποιήσαντα ἑαυτὸν ἄξιον φρουρᾶς ἀγγελικῆς, οὕτως καὶ ἄλλα πνεύματα καὶ δαιμόνια πρός τινας σχηματισμοὺς τῶν ἄλλων ἀστέρων, ἵνα μὴ μόνον σελήνη ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ λοιδορηθῶσιν ἀστέρες ὑπὸ τῶν »ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλούντων«.

ἔστι γοῦν ἀκοῦσαι τῶν γενεθλιαλόγων, τὴν αἰτίαν πάσης μανίας καὶ παντὸς δαιμονισμοῦ ἀναφερόντων ἐπὶ τοὺς τῆς σελήνης σχηματισμούς. ὅτι μὲν οὖν οἱ τὸν καλούμενον σεληνιασμὸν πάσχοντες ἐνίοτε εἰς τὸ ὕδωρ πίπτουσι, δῆλόν ἐστιν· ὅτι δὲ καὶ εἰς τὸ πῦρ, σπανιώτερον μὲν πλὴν καὶ αὐτὸ συμβαῖνόν ἐστι. καὶ οὕτω δυσίατόν ἐστι τὸ νόσημα τοῦτο, ὡς καὶ τοὺς ἔχοντας χάριν θεραπεύειν δαιμονῶντας ὁτὲ μὲν ἀπαυδᾶν πρὸς τοῦτο, ὁτὲ δὲ μετὰ νηστειῶν καὶ προσευχῶν καὶ πλειόνων καμάτων ἐπιτυγχάνειν. ζητήσεις δὲ εἰ, ὥσπερ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, οὕτω καὶ ἐν τοῖς πνεύμασι τοιαῦτά ⟨ἐστι⟩ συμπτώματα, ὥς τινὰ μὲν αὐτῶν λαλεῖν τινὰ δὲ ἄλαλα εἶναι, καὶ τινὰ μὲν ἀκούειν

operetur in eo qui propter aliquas causas traditus est ⟨ei⟩, sic et alii daemones secundum aliqua ⟨aliarum⟩ stellarum schemata insidiantur eis, qui non praebuerunt se dignos custodia angelorum sanctorum, ut non sola luna, sed etiam stellae ceterae blasphementur ab hominibus, qui in »excelsum iniquitatem« loqui non dubitant
et ponere »in caelum os suum«.

9 Vgl. Psal. 72, 8 — 25 Vgl. Matth. 17, 20 var. lect.

3 f καὶ—ἀγγελικῆς tilgt Koe hier und schiebt dafür nach lat. hinter ἀστέρων Z. 7 ein ⟨ἐπιβουλεύουσι τῷ μὴ ποιήσαντι ἑαυτὸν ἄξιον φρουρᾶς ἀγγελικῆς⟩ | μὴ s. l. M[c] 22 οὕτω Kl ὅτι MH 29 ⟨ἐστι⟩ Diehl Kl Koe 31 ἄλλαλα H

2 ⟨ei⟩ Koe, vgl. gr. 3/4 ⟨aliarum⟩ Diehl, vgl. gr. 4 schemata ϱ scismata x 7 sol ac luna L 12 caelum ϱ (in notis) caelo x

ἕτερα δὲ κεκωφῶσθαι. εὑρεθήσεται γὰρ ὥσπερ ἐν αὐτοῖς ἡ αἰτία τοῦ εἶναι ἀκάθαρτα, οὕτως καὶ διὰ τὸ αὐτεξούσιον αὐτῶν καταδεδικάσθαι αὐτὰ τὸ εἶναι ἄλαλα καὶ κωφά. καὶ γὰρ ἀνθρώπων τινὲς τὴν τοιαύτην καταδίκην πεί|σονται, εἴ γε ἡ τοῦ 579
προφήτου εὐχὴ ὡς πνεύματι ἁγίῳ εἰρημένη ἐπακουσθήσεται. ἐν ᾗ λέλεκται ἐπί τινων ἁμαρτωλῶν· »ἄλαλα γενηθήτω τὰ χείλη τὰ δόλια«. οὕτω δὲ τάχα καὶ οἱ κακῶς χρησάμενοι ταῖς ἀκοαῖς καὶ παραδεξάμενοι ἀκοὴν ματαίαν κωφωθήσονται ὑπὸ τοῦ εἰπόντος· »τίς ἐποίησε δύσκωφον καὶ κωφόν;« ἵνα μὴ πλεῖον παραδέχωνται ἀκοὴν ματαίαν.

7.

7. Post haec videamus, quod loquens ad patrem lunatici dominus dixit: *o generatio incredula et perversa, quousque ero vobiscum? quousque patiar vos?* nam quoniam *non potuerunt eum sanare* neque ipsi discipuli Iesu quasi adhuc modicae fidei constituti, propterea dixit: *o generatio incredula.* et si illis dixit: *o generatio incredula*, nobis quid dicat?

Ἐπεὶ δὲ εἶπεν ὁ σωτήρ· ὦ γενεὰ ἄπιστε καὶ διεστραμμένη, ἐμφαίνει ὅτι ἐκ διαστροφῆς ἡ κακία παρεισελήλυθε, παρὰ φύσιν γενομένη καὶ διαστρόφους ἡμᾶς πεποιηκυῖα. ὅλον δὲ (οἶμαι) τὸ τῶν ἐπὶ γῆς ἀν-

et quod ait *perversa* ostendit, quoniam ex perversitate malitia est introducta extra naturam facta.

puto autem propter perversitatem

10 Psal. 30, 19 — 15 Ex. 4, 11

6 τὴν] μὲν λ

18 quid B 22 quousque ϱ, vgl. S. 197, 5 usquequo x 35 autem + quod $G^{c.\,r.}$

θρώπων γένος διὰ τὴν κακίαν βαρούμενος καὶ τὴν μετ᾽ αὐτῶν διατριβὴν ὁ σωτὴρ εἶπε τὸ ἕως πότε μεθ᾽ ὑμῶν ἔσομαι;

προείπομεν οὖν ἀπὸ μέρους εἰς τὸ ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ καὶ τὰ ἑξῆς. οὐδὲν δ᾽ ἧττον κατὰ τὸ φαινόμενον ἡμῖν τρανότερον καὶ ταῦτα εἰς τὸν τόπον λελέξεται. ὄρη ἐν τούτοις οἶμαι λέγεσθαι τὰς ἐν κακίᾳ κεχυμένῃ καὶ μεγάλῃ γεγενημένας ἀντικειμένας δυνάμεις, αἵτινες ὡσπερεὶ ἐρηρεισμέναι εἰσὶν ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς. ἐπὰν οὖν ἔχῃ τις τὴν πᾶσαν πίστιν, ὥστε μηκέτι περί τινων ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασι κειμένων ἀπιστεῖν, καὶ τοιαύτην αὐτὴν ἔχῃ, ὁποία ἦν ἡ πίστις τοῦ Ἀβραὰμ πιστεύοντος τῷ θεῷ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε λογισθῆναι τὴν πίστιν αὐτοῦ »εἰς δικαιοσύνην«, ἔχει »τὴν πᾶσαν πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως. εἶθ᾽ ὁ τοιοῦτος ἐρεῖ τῷ ὄρει τούτῳ (δείκνυμι δὲ »τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν« ἐν τῷ λεγομένῳ σεληνιάζεσθαι πνεῦ-

totius humani generis quasi gravatus malitia eorum et conversatione cum eis dixit: *usquequo ero vobiscum? quousque patiar vos?*

6 Vgl. o. S. 192, 3ff — **7ff** Vgl. Hieron. in Matth. 134 C: *putant aliqui fidem grano sinapis comparatam parvam dici, quo regnum caelorum grano sinapis conferatur . . . quid enim ait »dicetis monti huic: transi hinc et transibit«* — **11ff** Vgl. Orig. hom. XII, 12 in Jer. (III, 98, 14ff): *ποῖα δὲ ὄρη σκοτεινά; . . . ὁ διάβολος ὄρος σκοτεινόν ἐστιν, οἱ ἄρχοντες τοῦ αἰῶνος τούτου οἱ καταργούμενοι ὄρη εἰσὶ σκοτεινά, καὶ τὸ δαιμόνιον ὁ σεληνιασμὸς ὄρος ἦν κτλ.* — **17. 23** Vgl. I. Kor. 13, 2 — **21ff** Vgl. Gen. 15, 6 (Röm. 4, 3) — **26** Vgl. Marc. 9, 25

4 *ὑμῶν*] *ἡμῶν* M **9** *δὲ* M **11** *λελέξεται*] *τοῦ λέξεται* M **15/16** *ταῖς τῶν*] *τισιν* H **22** *ὥστε*] *ὡς* H **22f** *τὴν πίστιν αὐτοῦ*] *αὐτῷ* M

2 malitiae x, corr. Koe **5** usquequo B

μα)· μετάβα ἔνθεν (δηλονότι ἀπὸ τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου) ⟨ἐκεῖ⟩ (ἐπὶ τάχα τὴν ἄβυσσον) καὶ μεταβήσεται. ὁ δὲ ἀπόστολος ἐντεῦθεν (οἶμαι) τὴν ἀφορμὴν λαβὼν μετὰ ἀποστολικῆς εἶπεν ἐξουσίας τὸ »καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν ὥστε ὄρη μεθιστάνειν«· οὐ γὰρ ἓν μόνον ὄρος ἀλλὰ καὶ τὰ ἀνάλογον αὐτῷ πλείονα μεθίστησιν ὁ ἔχων »πᾶσαν τὴν πίστιν«, ἥτις ἐστὶν ὡς κόκκος σινάπεως· καὶ οὐδέν γε τούτῳ τῷ ἐπὶ τοσοῦτον πιστεύοντι ἔσται ἀδύνατον. πρόσχωμεν δὲ καὶ τῷ τοῦτο τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ, ἵν' εἴ ποτε δέοι περὶ θερα|πείαν ἀσχολεῖσθαι ἡμᾶς τοιοῦτόν τι πεπονθότος τινός, μὴ ὁρκίζωμεν μηδὲ ἐπερωτῶμεν μηδὲ λαλῶμεν ὡς ἀκούοντι τῷ ἀκαθάρτῳ πνεύματι, ἀλλὰ »σχολάζοντες προσευχῇ καὶ νηστείᾳ« ἐπιτύχωμεν προσευχόμενοι περὶ τοῦ πεπονθότος ⟨σωτηρίας τῆς ἀπὸ θεοῦ⟩ καὶ τῇ ἑαυτῶν νηστείᾳ ἀπώσωμεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα.

videamus etiam illud quod dicit: *hoc genus non eicitur nisi in ieiuniis et orationibus* ut, si ali-
quando oportuerit nos circa cura- 580
tionem tale aliquid patientium permanere, non adiuremus neque interrogemus neque loquamur quasi audienti spiritui inmundo, sed »permanentes orationibus et ieiuniis« impetremus patienti salutem a deo, et abigamus ieiuniis et orationibus nostris spiritus malignos.

8. Σ⟨υσ⟩τρεφομένων δὲ αὐτῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων (17, 22 [23]).

8. *Conversantibus autem ipsis in Galilaea dixit eis Iesus: futurum est ut filius hominis tradatur in manus hominum, et occident eum, et post tertium diem resurget. et contristati sunt vehementer.*

1ff Vgl. Orig. hom. XII, 12 in Jer. (III, 98, 23f): »ἔνθεν« ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, »ἐκεῖ« ἐπὶ τὸν τόπον τὸν οἰκεῖον αὐτοῦ. — 4—12 Fast wörtlich = o. S. 192, 17—23 — 6. 10 I. Kor. 13, 2 — 21 Vgl. I. Kor. 7, 5

2 ⟨ἐκεῖ⟩ Kl, vgl. hom. XII, 12 in Jer. (s. oben) 24f ⟨σωτηρίας—θεοῦ⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat, 28 σ⟨υσ⟩τρεφομένων Hautsch TU. 34. 2[a], 58

16 et + in G L | ut Kl et x | quando B 22 permanentes + in B 24f ieiuniis et] anders gr. 28 illis L

Καὶ δόξει γε ἐκείνοις ταῦτα ἰσοδυναμεῖν ὅτι ἤρξατο δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς ὅτι δεῖ αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπελθεῖν καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων«.

Et paulo superius dictum est: »exinde coepit Iesus ostendere discipulis suis, quoniam oportet eum ire in Hierosolyma et multa pati a senioribus et principibus sacerdotum et scribis populi et occidi et tertia die resurgere«. et videntur quidem haec illis similia esse, ut facile quis dicat dominum eadem ipsa repetere.

τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει. οὐ γὰρ ταὐτόν ἐστι τὸ ὑποδείκνυσθαι »τοῖς μαθηταῖς ὅτι δεῖ αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπελθεῖν καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων« καὶ μετὰ τὸ παθεῖν »ἀποκτανθῆναι καὶ« μετὰ τὸ ἀποκτανθῆναι »τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι«,

quod non est ita. nec enim id ipsum est, ostendere discipulis »quoniam oportet eum ire in Hierosolyma et multa pati« et cetera,

τῷ λελέχθαι αὐτοῖς οὖσιν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ (ὅπερ ἀνωτέρω οὐ μεμαθήκαμεν), ὡς ἄρα μέλλοι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι· τὸ γὰρ παραδίδοσθαι ἀνωτέρω μὲν οὐκ εἴρηται, νῦν δὲ καὶ ὅτι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων. ἐφ᾽ ᾧ ζητήσωμεν ὑπὸ τίνος μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἢ τίνων. ἐκεῖ μὲν γὰρ ὑφ᾽ ὧν πείσεται διδασκόμεθα καὶ ἐν ᾧ τόπῳ πείσεται,

et dicere discipulis *in Galilaea* constitutis (quod non didicimus supra), quia *futurum est ut filius hominis tradatur. tradi* enim eum superius non est dictum, hic autem non solum tradendum, sed etiam *in manus hominum* tradendum audimus. in quo requiramus, a quo est tradendus *in manus hominum* aut in quorum. illic enim docemur, a quibus patietur et in

2 Matth. 16, 21 — **13 ff** Matth. 16, 21 — **28—205, 30** Vgl. C[luc] Nr. 37 Or.

1 γε < M **2 ff. 26 ff** gr. kürzt **5/6** ἀρχιερέων] + *καὶ γραμματέων* λ **27** ᾧ] ἃ H

4 hierosolymam G[c] (B) **15** hierosolimam B | pati + et occidi Pasch (vgl. gr.) **22** didicimus y Pasch dicimus L **23** quia] quoniam L **24** tradi enim eum Kl nach Koe, vgl. gr. tradendum x

ἐνταῦθα δὲ ἐπ' ἐκείνοις μανθάνομεν ὅτι τὸ »πολλὰ παθεῖν« αὐτὸν ὑπὸ τῶν προειρημένων συμβαίνει, οὐκ ἐκείνων πρώτων αἰτίων γινομένων τοῦ »πολλὰ« αὐτὸν παθεῖν, ἀλλ' ἢ τοῦ παραδιδόντος ἢ τῶν παραδιδόντων αὐτὸν εἰς χεῖρας ἀνθρώπων. ὁ μὲν οὖν φήσει ὅτι τοῦτο διηγούμενος ὁ ἀπόστολός φησι περὶ τοῦ θεοῦ· »ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν«.

ἔδωκε δὲ καὶ ὁ υἱὸς »ὑπὲρ ἡμῶν ἑαυτὸν« εἰς θάνατον, ὥστε οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ πατρός, ἀλλὰ καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ παρεδόθη.

quo loco patietur; hic autem discimus, quod »multa« passurus est a supradictis, non ipsis ⟨primam⟩ causam praebentibus ut multa patiatur, sed vel eo vel eis, qui tradiderunt eum *in manus hominum.*

traditum igitur filium apostolus narrans a deo patre traditum manifestat ita: »qui unico filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum«.

ἕτερος δὲ οὐ μόνον ἐκεῖνο ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκκείμενα ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγαγὼν φήσει παραδεδόσθαι πρῶτον ὑπὸ τοῦ θεοῦ τὸν υἱὸν εἶτα πειρασθησόμενον, εἶτα ἀγωνιούμενον, εἶτα | ὑπὲρ ἀνθρώπων 581
πεισόμενον ἢ καὶ »ὅλου τοῦ κόσμου«, ἵνα αὐτοῦ ἄρῃ »τὴν ἁμαρτίαν«, τῷ ἄρχοντι »τοῦ αἰῶνος τούτου« καὶ τοῖς ἄλλοις ἄρχουσιν αὐτοῦ, εἶτα ὑπὸ τούτων εἰς χεῖρας ἀνθρώπων αὐτὸν παραδίδοσθαι τῶν ἀποκτενούντων αὐτόν. παράδειγμα δὲ παραληφθήσεται τὰ τοῦ Ἰώβ.

alius autem non solum illud, sed etiam consequentia congregans in idipsum, dicet primum quidem a deo traditum filium

principi »saeculi huius« ceterisque principibus eius, deinde ab istis traditum *in manus hominum* qui occiderunt eum. et exempli causa accipiet illud, quod est scriptum de Iob,

qui primum traditus est a deo in manum diaboli, sicut dicit:

2f Vgl. Matth. 16, 21 — **5** Vgl. Matth. 16, 21 — **7—12** Vgl. C^{luc} Nr. 38 Or. — **10** Röm. 8, 32 — **13** Vgl. Gal. 1, 4 — **23** Vgl. I. Joh. 2, 2 — **24** Vgl. Joh. 1, 29 — **25** Vgl. Joh. 14, 30 — Vgl. I. Kor. 2, 8

5 *ἀλλ' ἢ* Kl, vgl. lat. *ἀλλὰ* M H **9** *θεοῦ*] *θεοῦ* *** Koe, vgl. lat. **13—16** *ἔδωκε—παρεδόθη* < M, vgl. lat. **19** *παραδιδόσθαι* M **21** *εἶτα*^{1}] l. ⟨*γεννηθησόμενον*⟩, *εἶτα* ? Kl | *πειραθησόμενον* H

3 ⟨primam⟩ Diehl, vgl. gr. **19** dicet Kl dicit x | primum] ipsum L **29** accipiet] accipe et G L **31** a deo est L **32** manum *μ* manus Koe manu x

»ἰδοὺ πάντα ὅσα ἐστὶν αὐτῷ δίδωμι ἐν τῇ χειρί σου·

ἀλλὰ αὐτοῦ μὴ ἅψῃ«, εἶτα ὡσπερεὶ παραδοθέντος ὑπὸ τοῦ διαβόλου τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῦ τοῖς αἰχμαλωτεύουσι, τοῖς ἱππεῦσι,

τῷ καταβαίνοντι ὡς ἐξ οὐρανοῦ πυρί, τῷ ἐκ τῆς ἐρημίας ἐλθόντι μεγάλῳ πνεύματι καὶ τὴν οἰκίαν χαλάσαντι. ἐπιστήσεις δὲ εἰ, ὥσπερ τοῖς αἰχμαλωτεύουσι παραδέδωκε τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῖς ἱππεῦσιν, *** οὕτως καί τινι ἐνεργείᾳ ⟨τῶν⟩ ὑπὸ »τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ ἐνεργοῦντος νῦν ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας«,
ἵνα τὸ ἐκεῖθεν καταβαῖνον πῦρ ἐπὶ τὰ πρόβατα τοῦ Ἰὼβ ἐξ οὐρανοῦ ὀφθῇ καταβαῖνον τῷ ἀπαγγέλλοντι τῷ Ἰὼβ ὅτι »πῦρ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατέκαυσε τὰ πρόβατα αὐτοῦ, καὶ τοὺς ποιμένας κατέφαγεν ὁμοίως«. παραπλησίως δὲ τούτοις ζητήσεις, εἰ καὶ τὸ »ἐξαίφνης μέγα πνεῦμα ἀπὸ τῆς ἐρήμου« ἐλθὸν καὶ ἀψάμενον »τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῆς οἰκίας« ἕν τι τῶν ὑπὸ τὸν διάβολον ἦν, ᾧ παρέδωκεν ὁ διάβολος τὸ »τῶν υἱῶν« »καὶ τῶν θυγατέρων« τοῦ Ἰὼβ συμπόσιον, ἵνα συμπέσῃ »ἡ οἰκία ἐπὶ τὰ παιδία« τοῦ δικαίου καὶ τελευτήσωσιν.

»ecce trado tibi omnia quae possidet«
et iterum: »ecce trado tibi eum, tantum animam eius serva«. accipiens autem diabolus bona eius in potestatem tradidit praedonibus et equitibus, qui »fecerunt cornua tria«.

vide ergo ne forte, sicut bona Iob diabolus tradidit in manus praedonum ⟨et equitum⟩ accepta prius potestate a deo, sic et aliqua operatione princeps »potestatis aëris, qui operatur in filiis diffidentiae«,

1 Job 1, 12 — 3 Job 2, 6 — 6. 13f Vgl. Job 1, 15—19 — 15 Eph. 2, 2 — 22 Job 1, 16 — 27 Job 1, 19 — 30ff Vgl. Job 1, 18f

4 εἶτα ὡσπερεὶ] εἴπομεν περεὶ M 14 *** Diehl Kl Koe, vgl. lat. 15 ⟨τῶν⟩ Kl, vgl. Z. 29 20 τὸν ἰῶβ M 29 τὸν] τῶν H 30 παραδέδωκεν M 31 τοῦ Ἰὼβ] αὐτοῦ M

3 et iterum R G iterum B L 6 potestatem μ potestate x 14 ⟨et equitum⟩ Diehl, vgl. gr.

Ἔστω οὖν (ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰὼβ) πρῶτον παραδιδοὺς ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν ταῖς ἀντικειμέναις ἐνεργείαις, εἶθ᾽ αὗται παραδιδότωσαν αὐτὸν εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, ἐν οἷς ἀνθρώποις καὶ Ἰούδας ἦν, εἰς ὃν »μετὰ τὸ ψωμίον εἰσῆλθεν ὁ σατανᾶς«, ἀρχικώτερον τοῦ Ἰούδα παραδιδοὺς αὐτόν. ἀλλ᾽ ὅρα, μήποτε τὸ παραδίδοσθαι ταῖς ἀντικειμέναις ἐνεργείαις ὑπὸ τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν συνεξετάζων τῷ παραδίδοσθαι ὑπ᾽ ἐκείνων εἰς χεῖρας ἀνθρώπων τὸν σωτῆρα, νομίσῃς ἴσον εἶναι τὸ ἐπ᾽ ἀμφοτέρων | 582 λεγόμενον παραδίδοσθαι. κατανόει γὰρ ὅτι ὁ μὲν πατὴρ ⟨οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ᾽⟩ »ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν« ἀπὸ φιλανθρωπίας· αἱ δὲ ἀντικείμεναι δυνάμεις παραδοῦσαι τὸν σωτῆρα εἰς χεῖρας ἀνθρώπων οὐκ ἐσκόπουν τὸ ὑπέρ τινων σωτηρίας παραδιδόναι αὐτόν, ἀλλὰ (τὸ ὅσον ἐπ᾽ αὐταῖς, ἐπεὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐγίνωσκε τὴν τοῦ »θεοῦ σοφίαν τὴν ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένην«) παρεδίδουν αὐτὸν ἀποθανούμενον, ἵνα ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ θάνατος ὑποχείριον αὐτὸν λάβῃ ὁμοίως τοῖς »ἐν τῷ Ἀδὰμ« ἀποθνῄσκουσι. καὶ οἱ ἀπο-

tradidit eum in manus hominum, in quibus hominibus erat et Iudas, in quem »post panem ingressus est satanas«. considera tamen quoniam pater tradens filium contrariis potestatibus non simpliciter tradidit eum, sed propter misericordiam suam, ut salvaret genus humanum; contrariae autem potestates tradentes dominum in manus hominum non pro salute aliquorum tradiderunt eum, sed (quantum ad se, quia nemo eorum sciebat »sapientiam dei absconditam in mysterio«) tradiderunt eum ⟨moriturum⟩, ut »inimica« eius »mors« subiciat eum sibi, sicut omnes homines qui moriebantur »in Adam«. sed et homines, qui oc-

7 Vgl. Joh. 13, 27 — 21 Röm. 8, 32 — 28 Vgl. I. Kor. 2, 7f — 31 Vgl. I. Kor. 15, 26 — 32 Vgl. I. Kor. 15, 22

3/4 εἶτ᾽ αὐταὶ H 14 συνεξετάζοντες παρ. M 20 ⟨οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ᾽⟩ Koe, vgl. lat. 27 αὐτὸν H 33 ἀποκτίναντες H

29/30 ⟨moriturum⟩ Koe, vgl. gr.

κτείναντες δὲ αὐτὸν ἄνθρωποι ⟨οὐχὶ θελήματι τοῦ θεοῦ ἤδη καθεστηκότι, ἀλλὰ δυνάμεων⟩ θελήματι τυπούμενοι τῶν βουλομένων τὸν Ἰησοῦν ὑποχείριον γενέσθαι θανάτῳ τοῦτο ἐποίουν.

ciderunt eum, [voluntatem habebant] non secundum voluntatem dei iam ordinatam id fecerunt. sed secundum voluntatem potestatum, quae filium dei volebant fieri subditum morti.

οἶμαι δὲ ἀναγκαίως ἐξητάσθαι καὶ ταῦτα διὰ τὸ τὸν παραδιδόμενον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων Ἰησοῦν μὴ ὑπὸ ἀνθρώπων εἰς χεῖρας ἀνθρώπων παραδίδοσθαι, ἀλλ᾽ ὑπὸ δυνάμεων αἷς »ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν« ὁ πατὴρ τὸν υἱόν, ἐν αὐτῷ τῷ παραδεδόσθαι καὶ γίνεσθαι ὑπὸ τοὺς οἷς παρεδόθη καταλύοντα »τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου«· »διὰ« γὰρ »τοῦ θανάτου« κατήργησε »τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου (τουτέστι τὸν διάβολον) καὶ« ἀπήλλαξε »τούτους, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας«.

non ergo ab hominibus in manus hominum traditus est, sed a potestatibus, quibus eum pro nobis omnibus tradidit pater, ut in eo, quod traditur et fit sub eo cui traditur, »destruat eum, qui mortis habebat imperium«.

9. »Κράτος« δὲ »θανάτου« νομιστέον ἔχειν τὸν διάβολον οὐ τοῦ μέσου καὶ ⟨ἀ⟩διαφόρου, καθ᾽ ὃν ἀποθνήσκουσιν οἱ σύνθετοι ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος χωριζομένης αὐτῶν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου καὶ ἐχθροῦ τοῦ εἰπόντος· »ἐγώ εἰμι ἡ ζωή«, καθ᾽ ὃν »ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀποθανεῖται«. ἐμφαίνει δὲ ὅτι οὐχ ὁ θεὸς εἰς χεῖρας ἀνθρώπων παρέδωκεν αὐτόν, ὁ σωτὴρ λέγων· »εἰ ἦν ἐκ τοῦ

9. »Imperium« autem »mortis« intellegendum est habere diabolum, non istius mortis communis, secundum quam moriuntur omnes qui compositi sunt ex anima et corpore, anima eorum a corpore recedente, sed mortis illius quae contraria est et inimica ei, qui dixit: »ego sum vita«, secundum quam »anima quae peccaverit, ipsa morietur«. ostenditur autem quoniam non

12 Röm. 8, 32 — **16ff** Hebr. 2, 14f — **30** Joh. 11, 25; 14, 6 — Ez. 18, 4 — **34** Joh. 18, 36

1ff *⟨οὐχὶ—δυνάμεων⟩* Kl Koe vgl. lat. **5** *γενέσθαι*] *ποιεῖσθαι* M **25** *⟨ἀ⟩διαφόρου* Hu

1 eum Pasch vgl. gr. eum + voluntatem habebant x **3** id fecerunt Pasch (vgl. gr.) < x **5** quae Kl qua x qui Pasch

κόσμου τούτου ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις«. παραδιδό|μενος γὰρ Ἰουδαίοις εἰς χεῖρας ἀνθρώπων παρεδόθη, οὐχ ὑπὸ τῶν ἰδίων ὑπηρετῶν,

ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος »τοῦ αἰῶνος τούτου«

εἰπόντος περὶ τῶν ἐν ἀοράτοις δυνάμεσι κατὰ ἀνθρώπων ἱσταμένων βασιλειῶν· »ταῦτά σοι πάντα δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι«. διὸ καὶ περὶ ἐκείνων λελέχθαι νομιστέον τὸ »παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ«. κἀκεῖνοι μὲν »οἱ βασιλεῖς« καὶ »οἱ ἄρχοντες« »παρέστησαν«

καὶ »συνήχθησαν κατὰ τοῦ κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ«·

*ἡμεῖς δὲ ἐκ τοῦ παραδεδόσθαι αὐτὸν ὑπ' ἐκείνων εἰς χεῖρας ἀνθρώπων καὶ ἀπεκτάνθαι ὠφεληθέντες, φαμὲν τὸ »διαρρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀπορρίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν« ***.*

deus dominum *in manus hominum* tradidit, ex eo quod ipse dicit: »si de hoc mundo esset regnum meum, ministri utique mei re- 583
sisterent ne traderer Iudaeis«. traditus autem Iudaeis in manus hominum traditus est, non a suis ministris

nec ab aliquo eorum qui erant in regno ipsius,

sed a principe »saeculi huius«

vel a principibus, de quibus est dictum: »adstiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius«. et isti quidem corporales reges adstiterunt, sicut apostoli in Actibus docuerunt.

nos autem, ex eo quod traditus est a principibus *in manus hominum* prodificati, dicimus hoc quod ait: »disrumpamus vincula eorum, et proiciamus a nobis iugum ipsorum«,

11 Vgl. Joh. 14, 30 — 15 Matth. 4, 9 — 18ff Psal. 2, 2 — 23 Vgl. Act. 4, 26f — 29 Psal. 2, 3

2 *οἱ* < M 13/14 *δυνάμεων* H 16 *προσκυνήσεις* H 21—25 *κἀκεῖνοι —αὐτοῦ*] hier ist bald gr., bald lat. vollständiger 31 *** Kl Koe, vgl. lat.

6 autem] *γὰρ* gr. 10 in regno y* < L 27 hominum ⟨et occisus⟩ Koe, vgl. gr.

etiam de invisibilibus regibus et principibus saeculi huius intellegi posse.

ὅτε γὰρ »σύμμορφοι« γινόμεθα τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ, οὐκέτι ἐσμὲν ὑπὸ τοὺς δεσμοὺς τῶν (ὡς ἀποδεδώκαμεν) βασιλέων »τῆς γῆς«, οὐδ' ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν κατὰ τοῦ κυρίου συναχθέντων ἀρχόντων »τοῦ αἰῶνος τούτου«· καὶ διὰ τοῦτο ὁ πατὴρ »τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν«, ἵν' οἱ ⟨ἄρχοντες οἱ⟩ παραλαβόντες αὐτὸν καὶ παραδόντες αὐτὸν εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, ὑπὸ τοῦ κατοικήσαντος »ἐν τοῖς οὐρανοῖς« ἐγγελασθῶσιν καὶ ὑπὸ τοῦ κυρίου ἐκμυκτηρισθῶσιν, εἰς κατάλυσιν τῆς ἰδίας βασιλείας καὶ ἀρχῆς παρὰ προσδοκίαν παραλαβόντες ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸν υἱόν, ὅστις τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἠγέρθη τῷ τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ θάνατον κατηργηκέναι καὶ ἡμᾶς πεποιηκέναι »συμμόρφους«, οὐ μόνον »τοῦ θανάτου αὐτοῦ« ἀλλὰ καὶ »τῆς ἀναστάσεως«.

nam cum facti fuerimus »conformes« mortis Christi, iam non sumus sub vinculis regum »terrae« neque sub iugo principum »saeculi huius«, qui adversus dominum convenerunt in unum. propterea et pater »unico filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum«, ut suscipientes eum principes et tradentes *in manus hominum*, ab eo qui habitat »in caelis« inrideantur, et a domino subsannentur, quoniam in dissolutionem proprii regni et principatus sui omnia ea agebant, tradentes eum *in manus hominum*, qui *tertia die* resurgens et inimicam suam destruens mortem non solum »mortis suae conformes« nos fecit, sed etiam »resurrectionis«.

δι' ὃν »ἐν καινότητι ζωῆς« περιπατοῦμεν, οὐκέτι καθεζόμενοι »ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου«, διὰ τὸ ἀνατεῖλαν ἐφ' ἡμᾶς »φῶς« τοῦ θεοῦ.

εἰπόντος δὲ τοῦ σωτῆρος τὸ μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παρα-

praedicente autem domino quoniam *futurum est ut filius ho-*

4 Vgl. Röm. 6, 5 (8, 29) — **7** Psal. 2, 2 — **9** Vgl. I. Kor. 2, 8 — **10** Röm. 8, 32 — **16ff** Vgl. Psal. 2, 3 — **22f** Vgl. I. Kor. 15, 26 — **24f** Vgl. Röm. 8, 29 (6, 5) — **27** Vgl. Röm. 6, 4 — **28** Vgl. Matth. 4, 16

4 *γινώμεθα* M **8** *χυ* M **13** ⟨*ἄρχοντες οἱ*⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. **16/17** *ἐγγελασθῶσι* H *ἐκγελῶνται* C^{luc} Nr. 37 ?

18 ea y* < L

δίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται, οἱ μαθηταὶ *σφόδρα ἐλυπήθησαν*, τῷ μὲν παραδίδοσθαι μέλλειν αὐτὸν εἰς χεῖρας ἀνθρώπων καὶ τῷ ἀποκτίννυσθαι αὐτόν, ὡς σκυθρωποῖς καὶ ἀξίοις λύπης ἐπιστήσαντες, μὴ προσχόντες δὲ τῷ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεσθαι αὐτὸν δεηθέντα οὐδὲ χρόνου πλείονος, »ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου«. |

minis tradatur in manus hominum, et occident eum et tertia die resurget, tristati sunt discipuli vehementer, tradendum quidem *in manus hominum* et occidendum intellegentes, non autem adtendentes ad illud quod ait: *et tertia die resurget*, nec considerantes quis esset, cui ad destruendam mortem trium dierum tempus 584
sufficiebat.

10. *Ἐλθόντων δὲ εἰς Καπερναοὺμ προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ Πέτρῳ* (17, 24[–27]).

10. *Cum venissent autem in Capharnaum, accesserunt qui didrachma exigebant ad Petrum et dixerunt: magister vester non solvit didrachma? ait: etiam. et cum intrasset in domum, praevenit eum Iesus dicens: quid tibi videtur Simon? reges terrae a quibus accipiunt tributum vel censum, a filiis suis aut ab extraneis? Dicit ei Petrus: ab alienis. dicit ei Iesus: ergo liberi sunt filii. ut autem non scandalizemus eos, vadens ad mare mitte hamum et eum qui prius ascenderit piscem tolle, et aperiens os eius invenies staterem. Illum accipiens da eis pro me et te.*

Εἰσί τινες βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τούτων υἱοί, μὴ διδόντες τέλη

Sunt ergo aliqui *reges terrae* et eorum filii, qui non dant tri-

12 Hebr. 2, 14

4 *οἱ μαθηταὶ* < H 15 *Ἐλθόντων*] vorher: *Περὶ τῶν αἰτούντων τὰ δίδραχμα* H 15/16 *Καπερναοὺμ*] diese Form nur hier, sonst *Καφαρναούμ* M H 17 *δίδραγμα* durchweg M, H meist *δίδραχμα*

15 venisset ϱ 16 usw. didrachma usw. ϱ didragma usw. x 24 aut] an L

ἢ κῆνσους, καὶ ἕτεροι παρὰ τοὺς *υἱοὺς αὐτῶν ἀλλότριοι τῶν βασιλέων τῆς γῆς*, ἀφ' *ὧν λαμβάνουσιν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς τέλη ἢ κῆνσον*. καί εἰσιν οἱ *μὲν υἱοὶ αὐτῶν ἐλεύθεροι παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς* ὡς παρὰ πατράσιν ⟨υἱοί⟩· οἱ δὲ ἀλλότριοι αὐτῶν ὡς μὲν πρὸς τὰ ἔξω γῆς *ἐλεύθεροι*, ὡς δὲ κατὰ τοὺς δυναστεύοντας αὐτῶν καὶ καταδουλουμένους (ὡς »κατεδυνάστευον οἱ Αἰγύπτιοι τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ, καὶ κατωδύνων αὐτῶν τὴν ζωήν«, καὶ »κατεδουλοῦντο αὐτοὺς μετὰ βίας«) δοῦλοι. δι' οὓς δουλεύοντας ἀνάλογον τῇ δουλείᾳ τῶν Ἑβραίων μόνον »μορφὴν« τοῦ »δούλου« ἀνείληφεν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, οὐδὲν ἔργον ποιῶν πήλινον καὶ δοῦλον. ὡς οὖν ἔχων τὴν τοῦ »δούλου« ἐκείνου »μορφήν«, τέλος καὶ κῆνσον δίδωσιν οὐχ ἕτερον παρὰ τὸν διδόμενον ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ· ὁ γὰρ αὐτὸς ἤρκει στατὴρ καὶ τὸ ἓν νόμισμα διδόμενον ὑπὲρ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ. τοῦτο δὲ τὸ νόμισμα ἐν μὲν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰησοῦ οὐκ ἦν, ἐν δὲ τῇ θαλάσσῃ ἐτύγχανεν, καὶ ἦν ἐν τῷ στόματι τοῦ θαλασσίου ἰχθύος, ὃν καὶ αὐτὸν οἶμαι εὐεργετούμενον ἀναβεβηκέναι ἐν τῷ Πέτρου ἀγκίστρῳ συνειλημμένον, γενομένου ἁλιέως »ἀνθρώπων«, ἐν οἷς ἦν ὁ τροπικῶς λεγόμε-

butum vel censum, et alii praeter filios eorum extranei a regibus *terrae*, ex quibus *accipiunt reges terrae tributum vel censum*. et sunt *filii quidem* eorum *liberi* apud reges *terrae* sicut apud patres filii; extranei autem extra terram quidem *liberi* sunt, propter eos autem, qui dominantur eorum et deprimunt eos, sicut »Aegyptii filios Israel«.

servi. propter quos servientes

formam servi suscepit filius dei, qui nullum opus fecit luteum et servile. quasi ergo habens formam servi illius tributum et censum dedit non aliud ab eo, quod dedit discipulus eius: ipse enim stater sufficiebat et unum nomisma, quod dabatur pro Iesu et pro discipulo eius. hoc autem nomisma in domo quidem Iesu non erat, in mari autem erat et erat in ore piscis marini, quem ipsum piscem arbitror adiuvatum ascendisse ad hamum Petri et conprehensum ab eo, qui hominum piscator fuerat factus, in quibus erat qui nunc moraliter

11 Ex. 1, 13f — **17. 20** Vgl. Phil. 2, 7 — **18f** Vgl. Ex. 1, 14 — **32** Vgl. Marc. 1, 17 Parr.

7 ⟨υἱοί⟩ Kl, vgl. lat. 15 *δουλεύοντες* M 20 *τέλος*] *ὡς δοῦλος* M 25 *τοῦ* < M 27 *τοῦ* < H 28 *ἐτύγχανε* H 33 *οἷς* Hu, vgl. lat. *ᾧ* M H

21 alium G L Pasch 29 adiuvatum R G L adiutum B salvatum Koe, vgl. S. 211, 34

νος ἰχθύς, ἵνα καὶ ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτοῦ ⟨τὸ⟩ ἔχον τὴν εἰκόνα »Καίσαρος« νόμισμα, καὶ γένηται ἐν οἷς· οἱ ἁλιευόμενοι ὑπὸ τῶν μεμαθηκότων ἀνθρώπους ἁλιεύειν.

dicitur piscis, ut tollatur ab eo nomisma, quod habebat imaginem »Caesaris«, et fiat inter eos qui piscati sunt eum.

ὁ μὲν οὖν ἔχων »τὰ Καίσαρος« ἀποδιδότω αὐτὰ τῷ »Καίσαρι«, ἵνα μετὰ τοῦτο ἀποδιδόναι δυνηθῇ »τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ«. ἐπεὶ δὲ Ἰησοῦς, εἰκὼν ὢν »τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου«, οὐκ εἶχε τὴν εἰκόνα τοῦ »Καίσαρος« (ὁ γὰρ »ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου οὐδὲν« εἶχεν ἐν αὐτῷ), διὰ τοῦτο ⟨οὐκ ἀπὸ ἰδίου, ἀλλ'⟩ ἀπὸ οἰκείου τόπου | τῆς θαλάσσης τὴν εἰκόνα »Καίσαρος« λαμβάνει, ἵνα δῷ τοῖς τῆς γῆς βασιλεῦσιν ἀντὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, ἵνα μηδὲ ὑπολαμβάνωσιν οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες ὀφειλέτην αὐτῶν εἶναι καὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς τὸν Ἰησοῦν· ἀπέδωκε γὰρ τὴν ὀφειλήν, οὐκ ἀναλαβὼν αὐτὴν οὐδὲ κεκτημένος οὐδὲ πορίσας οὐδὲ ἴδιόν ποτε ποιήσας αὐτὴν κτῆμα, ἵνα μηδέποτε ἡ »Καίσαρος« εἰκὼν ᾖ παρὰ τῇ εἰκόνι »τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου«.

qui ergo habet quae sunt »Caesaris« »Caesari« ea reddat, ut post hoc valeat reddere »deo quae dei sunt«. quoniam ⟨autem⟩ Iesus non habuit imaginem »Caesaris« (princeps enim »saeculi huius nihil« habebat in eo) propterea non ex proprio, sed ex convenienti 585
loco maris imaginem »Caesaris« accepit eam, ut det regibus *terrae pro* se et pro discipulo suo, ut nec arbitrentur *qui didrachma accipiebant*, esse eum debitorem ⟨eorum et⟩ regum *terrae*; reddit enim debitum non suscipiens eum neque possidens neque adquirens neque faciens eum sibi possessionem, ut ne sit aliquando imago »Caesaris« apud imaginem »invisibilis dei«.

11.

11. Ista diximus secundum unum modum, quoniam duplicem sensum habet hic sermo.

2—27 Vgl. Matth. 22, 19—21 Parr. — **11ff** Vgl. Orig. hom. XIII, 2 in Ez. (VIII, 445, 19ff): *quia non habebat eam »imaginem«, quam petebatur, . . . docet, ubi valeat repperiri »imago«, quae quaeritur: »vade« inquit »ad mare«* etc. — **11. 27f** Vgl. Kol. 1, 15 — **13f** Vgl. Joh. 14, 30

2 ⟨τὸ⟩ Koe **7/8** ἀποδότω M **14f** ⟨οὐκ ἀπὸ ἰδίου, ἀλλ'⟩ Kl Koe, vgl. lat.

10 sunt dei L | ⟨autem⟩ Koe, vgl. gr. **21** ⟨eorum et⟩ Diehl Koe, vgl. gr. **22** debitum x* Pasch debitam ϱ **26f** imaginem—dei] invisibilem deum L

Καὶ κατ᾽ ἄλλον δὲ τρόπον λεχθείη ⟨ἄν⟩· εἰσί τινες *τῶν βασιλέων τῆς γῆς υἱοὶ* καὶ ⟨τινὲς⟩ οὐχ *υἱοὶ αὐτῶν*, πλὴν *υἱοὶ* καὶ ἀπολελυμένως *υἱοί*, ἕτεροι δὲ διὰ τὸ εἶναι ἀλλότριοι τῶν υἱῶν *τῶν βασιλέων τῆς γῆς*, οὐδενὸς μὲν τῶν ἐπὶ γῆς *υἱοί*, αὐτὸ δὲ τοῦτο *υἱοί*, ἤτοι δὲ τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἤ τινος τῶν τοῦ θεοῦ. ἐὰν οὖν ὁ σωτὴρ πυνθάνηται τοῦ Πέτρου λέγων· *οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη ἢ κῆνσον; ἀπὸ τῶν ἰδίων υἱῶν ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων αὐτῶν; εἰπόντος δὲ τοῦ Πέτρου ὅτι* οὐκ *ἀπὸ τῶν ἰδίων υἱῶν*, ἀλλ᾽ *ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων αὐτῶν*, φησὶν ὁ Ἰησοῦς περὶ τούτων, οἵτινες ἀλλότριοί εἰσιν *τῶν βασιλέων τῆς γῆς* καὶ διὰ τὸ εἶναι ἐλεύθεροι υἱοὶ τυγχάνουσι.

τὸ ἄρα γε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

οὐκ *ἐλεύθεροι* γὰρ *οἱ υἱοὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς*, ἐπεὶ »πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλος τῆς ἁμαρτίας ἐστίν«, *ἐλεύθεροι* δὲ οἱ μείναντες ⟨ἐν⟩ τῇ ἀληθείᾳ τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο γνόντες τὴν ἀλή-

secundum alterum autem talia dici possunt: filiorum sunt quidam *filii* regum *terrae*.

alii autem propter hoc ipsum, quod alieni sunt a filiis regum *terrae*, nullius quidem eorum qui sunt super terram *filii* sunt, sed ⟨id ipsum filii⟩ aut dei aut filii dei aut alicuius filiorum dei. quando ergo salvator interrogat Petrum, dicens: *reges terrae a quibus accipiunt tributum vel censum? a filiis suis aut ab extraneis? dicente* Petro: non a suis filiis, sed *ab extraneis*, quod dominus dicit de illis qui extranei sunt a regibus *terrae:*

ergo filii liberi sunt.

tale aliquid aestima dictum, quoniam *liberi* sunt qui *filii* sunt dei, *filii* autem regum *terrae liberi* non sunt, »quoniam omnis, qui facit peccatum, servus est peccati«. liberi autem sunt, qui manent in ⟨veritate⟩ verbi[s] Iesu et propter hoc cognoverunt veritatem, »et

28 Joh. 8, 34 — 30ff Vgl. Joh. 8, 31f

2 ⟨ἄν⟩ Kl + ⟨τῶν υἱῶν⟩ Koe, vgl. lat. 3 υἱοὶ < M 4 ⟨τινὲς⟩ Kl 15 ἀπὸ < M 17 ἀλλὰ M 18 φησὶ ῑς H 20 εἰσὶ H 31 ⟨ἐν⟩ Kl

10 ⟨id ipsum filii⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. gr. 15 aut] an L 17 quod y* tale aliquid existima dictum L 25 tale aliquid aestima dictum y* < L 27 autem] l. enim? Kl, vgl. gr. 31 ⟨veritate⟩ verbi[s] Diehl, vgl. gr.

θειαν, ἵνα καὶ ἐλευθερωθῶσιν ἀπ' αὐτῆς.

veritas liberabit« eos a servitute peccati.

si ergo in mysterio quodam *reges terrae* a filiis dei liberis constitutis exigunt *didrachma* »Caesaris« habentia imaginem, consequens est intellegere quoniam et quotienscumque exsurgunt quidam, qui per iniustitiam tollant nostra terrena, *reges* huius *terrae* eos transmittunt ut exigant a nobis quae sunt ipsorum.

εἴ τις οὖν ἐστιν υἱὸς ἁπλῶς καὶ μὴ τοῦτο ὅλον υἱὸς τῶν βασιλέων τῆς γῆς, ἐκεῖνός ἐστιν ἐλεύθερος. καὶ ὅμως, ὢν ἐλεύθερος, πεφρόντικε τοῦ μὴ σκανδαλίζειν καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τοὺς τὰ δίδραχμα λαμβάνοντας· διό φησι· μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς, ἀλλὰ πορευθεὶς βάλε τὸ ἄγκιστρόν σου, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον καὶ τὰ ἑξῆς.

quicumque ergo filius est simpliciter et non filius regum *terrae*, ille est liber. tamen cum sit liber, sollicite agit ut ne scandalizet vel ipsos reges *terrae* vel filios eorum vel eos, qui accipiunt *didrachma*; ideo sic dicit: *sed ne scandalizemus eos, vadens ad mare mitte hamum*

et cetera.

πυθοίμην δ' ἂν τῶν χαιρόντων τῇ περὶ φύσεων μυθοποιίᾳ, ποίας φύσεως ἦσαν εἴτε οἱ τῆς | γῆς βασιλεῖς εἴτε οἱ υἱοὶ αὐτῶν εἴτε οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες, οὓς μὴ βούλεται σκανδαλίζειν ὁ σωτήρ. 586

φαίνεται δὴ (ὡς κατὰ τὴν ὑπόθεσιν) ὅτι οὐκ ἐπαινετῆς εἰσι φύσεως, καὶ ὅμως πεφρόντικε τοῦ μὴ σκανδαλισθῆναι αὐτούς, καὶ ὅμως κωλύει σκάνδαλόν τι αὐτοῖς γενέσθαι, ἵν'

et quamvis essent iniqui, tamen sollicite egit Christus, ut ne scandalizaret eos, et suo exemplo prohibet aliquod scandalum fieri etiam huiusmodi hominibus, sive

13 ἐστιν + ὁ H **17f** καὶ . . . καὶ . . . καὶ] l. ἢ . . . ἢ . . . ἢ ? Kl, vgl. lat. **24** ἑξῆς] ἐν αὐτῷ M **32** φύσεως] φρενῶς M

1 liberabit Kl liberavit x **5f** didragma Caes. habentia μ didragmas Caes. habentes x **35** huiusmodi] lat. las τοιούτοις für τι αὐτοῖς (Koe)

ἤτοι μὴ χεῖρον ἁμαρτάνοιεν, ἢ πρὸς τὸ (εἰ βούλονται) σωθῆναι ἥκοιεν ἐκ τοῦ ἀποδέξασθαι τὸν φεισάμενον αὐτῶν ἵνα μὴ σκανδαλισθῶσι. καὶ ὡς ἐν ΧΩΡΙΩΙ γε ΠΑΡΑΚΛΗΣΕΩΣ (οὕτω γὰρ ἑρμηνεύεται ἡ Καφαρναούμ) παρακαλῶν ⟨ἕκασ⟩τον μαθητὴν καὶ ἐλεύθερον αὐτὸν εἶναι καὶ υἱὸν ⟨ἀπαγγέλλων⟩, δίδωσιν αὐτῷ δύναμιν τοῦ ἁλιεῦσαι ἰχθὺν πρῶτον, ἵνα ἀναβάντος αὐτοῦ παρακληθῇ ὁ Πέτρος ἐπὶ τῷ ἀναβάντι καὶ ἁλιευθέντι, καὶ ἀπὸ τοῦ ⟨ἐξ ἀνοιχθέντος αὐτοῦ τοῦ⟩ στόματος εἰλῆφθαι τὸν στατῆρα ἀποδοθησόμενον τοῖς οἰκείοις τοῦ στατῆρος καὶ ἀπαιτοῦσιν ὡς ἴδιον τὸ τοιοῦτον νόμισμα.

12. Χαριέντως δ' ἂν ποτε χρήσαιο τῷ ῥητῷ ἐπὶ φιλαργύρῳ, μηδὲν ἀνὰ στόμα ἔχοντι ἢ τὰ περὶ τοῦ ἀργυρίου, ἐπὰν ἴδῃς αὐτὸν ὑπό τινος Πέτρου τεθεραπευμένον, ἀφελόντος αὐτοῦ οὐ μόνον ἐκ τοῦ στόματος καὶ τῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλης διαθέσεως τὸν στατῆρα, σύμβολον ὄντα πάσης αὐτοῦ φιλαργυρίας. ἐρεῖς γὰρ τὸν τοιοῦτον ἐν θαλάσσῃ μὲν γεγονέναι καὶ τοῖς ἁλμυροῖς τοῦ βίου πράγμασι καὶ τοῖς κύμασι τῶν τῆς φιλαργυρίας φροντίδων καὶ μεριμνῶν, ἔχοντα ἐν τῷ στόματι τὸν στατῆρα ὅτε ἄπιστος ἦν καὶ φιλάργυρος, ἀναβεβηκέναι δὲ ἀπὸ τῆς

ut ne amplius peccent scandalizati, sive ut salventur suscipientes eum, qui pepercit eis quominus scandalizentur. et sicut in AGRO CONSOLATIONIS (sic enim interpretatur Capharnaum) consolatur omnem discipulum et liberum eum et filium esse pronuntiat et dat ei virtutem piscandi *piscem primum*, ut ascendente eo consolationem accipiat Petrus super eum quem piscatus est, [12.] et propter hoc quod ablatus est stater de ore ipsius aperto, dandus eis quorum proprius est stater, et ⟨qui⟩ exigunt huiusmodi nomisma quasi suum.

⟨12.⟩ Convenienter poteris uti hoc textu adversus avaros, qui nullam habent in ore suo loquelam nisi pecuniae. cum autem videris huiusmodi hominem ab aliquo Petro correptum, qui abstulit non solum de ore eius verbum pecuniae sed et de toto adfectu concupiscentiam pecuniae, dices eiusmodi hominem in mari fuisse et in salsis rebus huius vitae et in fluctibus sollicitudinum avaritiae, et habuisse in ore suo *staterem* quamdiu infidelis extitit et avarus, ascendisse autem de mari ad hamum rationabilem

5 Vgl. Wutz, Onom. sacra 40

1 ἁμαρτάνοιεν *v* ἁμαρτάνειν M H | ἢ Kl, vgl. lat. καὶ M H 3 ἥκοιεν Koe, vgl. lat. καὶ M H 8 ⟨ἕκασ⟩τον Diehl Koe, vgl. lat. 9 ⟨ἀπαγγέλλων⟩ Kl, vgl. lat. 14 ⟨ἐξ — τοῦ⟩ Kl mit Diehl Koe, vgl. lat.

4 sicut x* sic *ϱ* 16 ⟨qui⟩ Koe

θαλάσσης ἐν τῷ λογικῷ ἀγκίστρῳ συνειλημμένον καὶ εὐεργετούμενον (ὑπό τινος αὐτὸν διδάξαντος Πέτρου τὴν ἀλήθειαν) μηκέτι ἔχειν ἐν τῷ στόματι τὸν στατῆρα ἀλλ' ἀντ' ἐκείνου τὰ ἔχοντα τὴν εἰκόνα λόγια τοῦ θεοῦ. |

13. *Ἔτι εἰς τὸ προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ Πέτρῳ παραθήσῃ ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν ὅτι ὑπὲρ μὲν τῶν ἁγίων κατὰ τὸν τοῦ θεοῦ νόμον οὐχ ἁπλῶς δίδραχμον δίδοται, ἀλλὰ δίδραχμον ἅγιον. γέγραπται γάρ· »καὶ λήψῃ πέντε σίκλους κατὰ κεφαλήν, κατὰ τὸ δίδραχμον τὸ ἅγιον«. ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ »πάντων τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ« κατὰ κεφαλὴν δίδοται δίδραχμον ἅγιον. ἐπεὶ οὖν οὐχ οἷόν τε μετὰ τῶν ἁγίων διδράχμων ἔχειν καὶ δίδραχμα (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) βέβηλα τὸν ἅγιον τοῦ θεοῦ, διὰ τοῦτο τοῖς λαμβάνουσι τὰ οὐχ ἅγια δίδραχμα καὶ ἐρωτήσασι τὸν Πέτρον καὶ εἰποῦσιν· ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα; προστάσσει δοθῆναι στατῆρα (ἐν ᾧ ἦν ⟨δύο⟩ δίδραχμα) ὁ σωτὴρ εὑρισκόμενον ἐν τῷ στόματι τοῦ | πρώτου ἀναβάντος ἰχθύος, ἵνα δοθῇ ἀντὶ τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ μαθητοῦ.*

et conprehensum atque salvatum (ab aliquo Petro, qui eum docuit veritatem), ut ne habeat aliquando in ore suo *staterem*. sed pro eo habeat imaginem dei, eloquia dei. 587

13. Et

signa tibi ex Numeris, quoniam pro sanctis secundum legem dei non simpliciter didrachmum datur, sed didrachmum sanctum. scriptum est enim: »et accipies quinque siclos secundum ⟨caput, secundum⟩ didrachmum sanctum«. sed et pro omnibus filiis Israel secundum caput datur didrachmum sanctum. quoniam ergo non licet sanctis dei cum sanctis didrachmis habere didrachmum inquinatum, ideo accipientibus non sancta *didrachma* et interrogantibus Petrum et dicentibus: *magister vester non solvit didrachmum?* praecepit salvator dari *staterem* (in quo erant duo didrachma), qui inveniebatur in ore piscis ascendentis primum; 588
quod dedit magister et dant semper discipuli eius pro sua salute et gloria Christi, ut longe

15 Num. 3, 47 — 17 Vgl. Num. 3, 45? — 32ff Vgl. Hieron. in Matth. 137 A: *quod saepe monui, etiam nunc observandum est: causae quaerendae sunt singulorum domini dictorum atque factorum* etc.

6 †τὰ λόγια H 21 ἵνα M 28 ⟨δύο⟩ Kl, vgl. lat.

17 ⟨caput, secundum⟩ Kl Koe, vgl. gr. 26 solvet G L 28/29 (duae) digragmae G^c L (duo) didragmata Pasch

14. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες· τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν (18, 1 [—6]);

Δυνάμενος ὁ Ματθαῖος ὑπὲρ τοῦ διδαχθῆναι ἡμᾶς, τί τε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ ἠξίουν παρ᾽ αὐτοῦ μαθεῖν πῶς τε ἀπεκρίνατο πρὸς τὸ πύσμα αὐτῶν, αὐτὸ τοῦτο μόνον διηγήσασθαι, ὃ δὲ προσέθηκε κατὰ μέν τινα τῶν ἀντιγράφων· ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, κατὰ δὲ ἄλλα· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ἀναγκαῖον μὴ ἀνεξέταστον ἐᾶσαι τὸ βούλημα τοῦ εὐαγγελιστοῦ. διόπερ ἐπιστήσαντες τοῖς πρὸ τοῦ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἢ ὥρᾳ,

faciant a se omnia quae imaginem Caesaris habent.

14. *In illa hora accesserunt ad Iesum discipuli eius dicentes: quis putas maior est in regno caelorum?*
et accipiens puerum statuit eum in medio eorum et dixit: amen dico vobis, nisi conversi fueritis et facti quemadmodum pueri, non intrabitis in regnum caelorum. si quis ergo humiliaverit se sicut puer iste, ipse est maior in regno caelorum. et qui acceperit puerum talem in nomine meo, me recipit.

Cum posset Matthaeus nostrae eruditionis causa hoc solum exponere, quid accedentes *discipuli Iesu* interrogaverunt eum et quomodo ad interrogationem eorum respondit, addidit secundum quaedam quidem exemplaria *in illa hora accedentes discipuli Iesu*, secundum alia autem *in illa die.* et necesse est, ut non indiscussam voluntatem relinquamus evangelistae. propter quod exponentes in primis quod ait, *in illa die* vel *in illa hora*, videamus si

29ff Vgl. Hieron. in Matth. 137 A: *quia viderant pro Petro et domino idem tributum redditum, ex aequalitate pretii arbitrati sunt omnibus apostolis Petrum esse praelatum qui in redditione tributi domino fuerat comparatus, ideo interrogant, quis maior sit in regno caelorum* — 29ff Vgl. Hautsch, TU. 34, 2[a], 58

3 Ἐν] vorher: *Περὶ τῶν λεγόντων »τίς μείζων« καὶ περὶ τοῦ προσκληθέντος παιδίου ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ* H 5/6 *μεῖζον* H 24 *τῷ* M[c] H *αὐτῷ* M[a]

3 in illa hora] V secundum mathm. In illo tempore L 7 eum < B 15 recipit + Omelia Origenis de eadem lectione L 16 posset ρ possit x 18 quod G[c] B 23 hora x* 29 hora vel in illa die L

σκοπήσωμεν εἰ οἷόν τέ ἐστιν ἀπ᾽ ἐκείνων ὁδὸν λαβεῖν πρὸς τὸ θεωρῆσαι ὡς ἀναγκαίαν τὴν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἢ ὥρᾳ προσθήκην.

ἐληλύθεισαν τοίνυν εἰς τὴν »Καφαρναοὺμ« ὁ Ἰησοῦς ἅμα τοῖς μαθηταῖς ἔνθα »οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ Πέτρῳ προσῆλθον καὶ« ἐρωτῶντες »εἶπον« τὸ »ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;« εἶτα ἀποκριναμένου πρὸς αὐτοὺς τοῦ Πέτρου καὶ εἰπόντος »ναί«, ὁ »Ἰησοῦς« προαπολογησάμενος περὶ τῆς δόσεως τῶν διδράχμων πέμπει τὸν Πέτρον τῷ ἀγκίστρῳ ἀνασπάσοντα »ἰχθύν«, οὗ ἐν τῷ στόματι ἔφασκεν εὑρεθήσεσθαι »στατῆρα« τὸν δοθησόμενον ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ Πέτρου. δοκεῖ οὖν μοι ὅτι μεγίστην νομίσαντες ταύτην εἶναι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Πέτρον τιμὴν *(**κρίναντος αὐτὸν μείζονα τῶν λοιπῶν γνωρίμων) ἐβούλοντο, ὅπερ ὑπενόουν, ἀκριβῶσαι διὰ τοῦ πυθόμενοι τοῦ Ἰησοῦ ἀκοῦσαι παρ᾽ αὐτοῦ εἰ (ὡς ὑπελάμβανον) μείζονα κέκρικε τὸν Πέτρον αὐτῶν. ἅμα δὲ ἤλπιζον καὶ τὴν αἰτίαν εἴ-|σεσθαι τοῦ προκεκρίσθαι τὸν Πέτρον τῶν λοιπῶν μαθητῶν. ταῦτ᾽ οὖν (οἶμαι) δηλῶσαι ὁ Ματθαῖος βουλόμενος ἐπήγαγε τῷ »ἐκεῖνον λα-

necessaria est adiectio ista diei vel horae.

venerunt enim in »Capharnaum« Iesus cum discipulis suis, ubi et »didrachma exigentes accesserunt ad Petrum et« interrogantes »dixerunt: magister vester non solvit didrachma?« ita respondente Petro ad eos et ⟨dicente⟩ »etiam«, faciens verbum de didrachmis Iesus mittit Petrum cum hamo conprehendere »piscem«, in cuius ore dicebat inveniendum esse »staterem«, ut daretur pro se et Petro. arbitror ergo, quoniam maximum hunc aestimantes honorem in Petrum a Christo conlatum (quasi per hoc iudicasset eum ceteris discipulis meliorem) cupiebant quod suspicabantur caute cognoscere.

simul autem sperabant, quod et 589
causam ipsam Petri elationis interrogantes discerent. hoc ergo ostendere volens Matthaeus addidit propter illud, quod ait:

5—18 Vgl. Matth. 17, 24—27 — 31 Matth. 17, 27

1 εἰ [illegible] H 5 ἐληλύθεσαν M^c 10 τελεῖ] δίδῳ M 12/13 [illegible] ἀπολογησάμενος M 16 εὑρήσεσθαι M 21 *** Kl Koe, vgl. lat. 29 ταῦτα M

5 l. venerant? Koe, vgl. gr. 10 respondente Petro ~ L 11 et ⟨dicente⟩ etiam Diehl Kl Koe, vgl. gr. etiam et x 16 se] ihu G L 16/17 ego arbitror L 28 Petri elationis Koe, vgl. gr., revelationis x 29 discerent Diehl indicerent y indicarent L 30/31 adicit L

βὼν (δηλονότι τὸν »στατῆρα«) δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ« τὸ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ⟨ἢ ὥρᾳ⟩ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες· τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν; τάχα δὲ καὶ ἀμφέβαλλον διὰ τὸ τρεῖς προκεκρίσθαι κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν, ἀμφέβαλλον δὲ περὶ τοῦ τίς τῶν τριῶν μείζων εἶναι κέκριται παρὰ τῷ κυρίῳ.

»hunc accipiens da propter me et te«, *in illa die* vel *hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes: quis putas maior est in regno caelorum*? forsitan autem et dubitabant etiam propter illud, quod superius tres discipuli magis erant dignificati, adsumpti in montem cum ipso ut viderent transfigurationem gloriae eius, dubitabant autem quis de tribus illis melior iudicatus esset a Christo.

distrahebatur autem aestimatio sensus eorum per varias causas.

ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης ἀνέπεσεν »ἐπὶ τὸ στῆθος« αὐτοῦ δι' ἀγάπην, καὶ ἀκόλουθον πρὸ τοῦ δείπνου τιμῆς ἐξαιρέτου σύμβολα πολλὰ αὐτοὺς ἑωρακέναι πρὸς τὸν Ἰωάννην ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ.

interdum quidem Iohannem forsitan meliorem putabant esse, eo quod recubuerat super pectus salvatoris in cena et secreta consilia ei prae ceteris fuerant declarata.

interdum autem arbitrabantur Petrum maiorem *in regno caelorum*, vel propter »staterem« hunc, qui datus est pro Christo et Petro,

ὁ δὲ Πέτρος ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ἤκουσε μακάριος διὰ τὸ »σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«·

vel propter illud, quod Petrus dixit ad Iesum prae ceteris: »tu es Christus filius dei vivi« et Christus ad eum: »beatus es, Simon Bariona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui est in caelis; et ego tibi dico quia tu es Petrus,

15 Vgl. Joh. 13, 25 — **23** Vgl. Matth. 17, 27 — **27** Matth. 16, 16 (—18)

3 ⟨ἢ ὥρᾳ⟩ Kl, vgl. lat. **8** *κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν*] gekürzter Ausdruck gegenüber lat. **9** δὲ < M **15—216, 10** gr. voller Kürzungen

4 putas < G **18** in cena] unrichtige Wiedergabe von *δι' ἀγάπην* (Koe) **18/19** secreta consilia aus *ἐξαιρέτου* u. *σύμβολα* mißverstanden? Elt **33** dico tibi L ¦ quia < y

πάλιν δὲ

διὰ τὸ

»ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων« περιεσπῶντο μήποτε οὐχ οὗτος εἴη ὁ μείζων, ἅτερος δὲ τῶν Ζεβεδαίου υἱῶν. τοσαῦτα μὲν διὰ τὸ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἢ ὥρᾳ, ἐν ᾗ γεγόνει τὰ περὶ τὸν »στατῆρα«.

15. Ἑξῆς δὲ κατανοητέον τὸ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταί, ὡς μαθηταὶ διδασκάλῳ προβλήματα προτείνοντες καὶ ἐξετάζοντες, τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. καὶ μιμητέον γε ἐν τούτοις τοὺς τοῦ Ἰησοῦ μαθητάς· εἴ ποτε ζητούμενόν τι ἐν ἡμῖν μὴ εὑρίσκοιτο, μετὰ πάσης ὁμονοίας περὶ τοῦ ζητουμένου προσέλθωμεν τῷ Ἰησοῦ, παρόντι ὅπου »δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι« ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ ἑτοίμῳ ἐν τῇ κατὰ δύναμιν παρουσίᾳ φωτίζειν τὰς καρδίας τῶν γνησίως αὐτῷ μαθη-

et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non praevalebunt ei« et cetera.

iterum autem forsitan eorum revocabatur opinio, propter quod dixerat Christus ad Petrum, quod aliis non dixerat discipulis: »vade post me, satana, scandalum mihi es, quia non sapis quae dei sunt, sed quae hominum«, ne forte non esset *maior* Petrus, sed unus ex filiis Zebedaei. haec diximus propter quod ait *in illa die* vel *hora*, quando de »statere« sermo fuerat factus.

15. Post hoc autem videamus quod ait: *et accesserunt discipuli ad Iesum*, quasi discipuli ad magistrum, proponentes interrogationem, *quis esset maior.*

in his autem imitatores discipulorum Christi esse debemus, si quando aliquid in nobis quasi dubium quaeritur et non invenitur, ut cum omni consensu accedamus *ad Iesum* semper praesentem, ubicumque »duo vel tres« in nomine eius fuerint »congregati«, qui potens est inluminare

11 Matth. 16, 23 — 18 Vgl. Matth. 17, 27 — 30 Vgl. Matth. 18, 20 — 31 f Vgl. I. Kor. 4, 5 ?

17 ἐγεγόνει M[c] H, lat. las ἐγεγόνει (Diehl) 21 διδασκάλῳ] τοῦ σος M 30 ὅπου ⟨εἰσὶν⟩ Koe ἢ Kl, vgl. lat. καὶ M H

8 propterea ϱ 11 post] retro γ Pasch 16 propterea L

τείνεσθαι θελόντων πρὸς κατάληψιν τῶν ζητουμένων.

οὐκ ἄτοπον δὲ

καί τινι τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διδασκάλων προσελθόντας ἡμᾶς προτείνειν ἀνάλογόν τι πρόβλημα τῷ τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

τί μὲν οὖν ἤδη ἔγνωστο τοῖς μαθηταῖς τῶν κατὰ τὸ πύσμα τοῦτο; τί δὲ ἐζητεῖτο; ὅτι μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν ἰσότης τῶν ἀξιουμένων τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, κατειλήφεισαν, καὶ ὅτι (μὴ οὔσης ἰσότητος) ἔστι τις ὁ μείζων καὶ οὕτω καθε|ξῆς μέχρι τοῦ ἐλαχίστου. ὁποδαπὸς δὲ ὁ μείζων, καὶ ὅπως βιώσας ὁ ἐλάχιστος καὶ τίνες οἱ μεταξύ, ἔτι ἐζήτουν. εἰ μὴ ἄρα ἀκριβέστερον ἔστιν εἰπεῖν ὅτι, τίς μὲν ὁ ἐλάχιστος ᾔδεισαν ἐκ τοῦ »ὃς ἐὰν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν«,

τίς δὲ ὁ πάντων μείζων οὐκ ἐγίνωσκον, εἰ καὶ κατελάμβανον τὸ »ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν«· μεγάλων γὰρ ὄντων πλειόνων, τίς ὁ τῶν μεγάλων μείζων (ὡς

corda omnium, qui ex toto corde discere volunt ab eo, ad intellegendam solutionem omnium quaestionum. non est autem absurdum ut secundum Christi exemplum interrogemus aliquem eorum doctorum qui praepositi habentur ecclesiis.

quid ergo iam sciebant discipuli secundum hanc interrogationem, quid autem adhuc ignorabant, videamus. nam quia non est aequalitas sanctorum in regno caelesti, sciebant, et quia (cum non sit aequalitas) est aliquis 590 *maior* et minor; sed quomodo maior et qualiter vivens minimus, hoc discere cupiebant. nisi forte cautius est dicendum, quoniam quis esset quidem minimus sciebant ex eo, quod alibi docuerat ipse: »si quis solverit unum ex mandatis istis minimis et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum«.

et quis esset maior sciebant ex eo quod ait: »si quis fecerit et sic docuerit, hic magnus vocabitur«. sed ex multis magnis quis esset maior, hoc eis non erat manifestum.

6ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 135 — **24** Matth. 5, 19 — **30** Matth. 5, 19

9 τι < M **18—21** gr. vollständiger als lat. vgl. S. 219, 7 **19** ὁποταπὸς Hu, **22** ἔστιν < M

3 omnium] hominum G **6/7** doctorum x* doctorem ϱ **20** minimus *** Diehl, vgl. gr. **23** qui G L **29—34** et quis—manifestum] lat. kürzt

ἐν ἀνθρώποις) οὐκ ἦν αὐτοῖς σαφές. καὶ ὅτι μεγάλοι μὲν πλείους, οὐκ ἐπίσης δὲ μεγάλοι οἱ μεγάλοι, δηλώσει τὸ μέγας ὄνομα κείμενον ἐπὶ τοῦ Ἰσαάκ, »ὃς προβαίνων μείζων ἐγίνετο ⟨ἕως οὗ μέγας ἐγένετο⟩ σφόδρα σφόδρα«, εἰρημένον δὲ καὶ ἐπὶ Μωσέως καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος. καὶ πᾶς γε ὁμολογήσει ὅτι ⟨εἰ⟩ καὶ πάντες οὗτοι μεγάλοι ἦσαν κατὰ τὴν γραφήν, ἀλλὰ μείζων αὐτῶν ἦν ὁ σωτήρ.

et quoniam multi quidem sunt magni, non autem aequaliter magni, indicat nomen magni positum in persona Isaac, »qui proficiens magnus fiebat, donec efficeretur magnus valde valde«. scriptum est autem id ipsum etiam in Moyse et in Iohanne baptista et in ipso etiam salvatore. et omnibus constat, quoniam etsi omnes hi magni fuerunt secundum scripturas, tamen maior eis erat salvator.

εἰ δὲ καὶ Ἰωάννης τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Μωσέως μείζων ἦν, οὗ »μείζων οὐδεὶς ἐν γεννητοῖς γυναικῶν« ἦν, ἢ οὐ μείζων μὲν ἴσος δὲ ἀμφοτέροις ἤ τινι αὐτῶν, οὐκ ἀκίνδυνον ἀποφήνασθαι.

καὶ ἐκ τοῦ Ἰσαὰκ δὲ »προβαίνων μείζων ἐγίνετο, ἕως οὗ μέγας ἐγένετο«, οὐχ ἁπλῶς ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς »σφόδρα« δὶς κατειλεγμένης, ἔστι μαθεῖν ὅτι διαφορά ἐστι μεγάλων, τινὸς μὲν ὄντος μεγάλου, ἑτέρου δὲ σφόδρα μεγάλου καὶ ἄλλου σφόδρα σφόδρα μεγάλου. ἐζήτουν τοίνυν οἱ μαθηταὶ προσελθόντες τῷ Ἰησοῦ μαθεῖν, τίς ἄρα μείζων

ex eo ergo, quod est positum in Isaac »⟨proficiens magnus fiebat⟩, donec fieret magnus valde valde« (non simpliciter, sed cum additamento duplici »valde valde«), cognoscere possumus quoniam differentia est magnorum, et alius quidem est magnus alius autem ⟨valde magnus et alius⟩ magnus valde valde. ergo *discipuli* quidem quaesierunt *quis esset maior*,

5 Gen. 26, 13 — 7f Vgl. Ex. 2, 11 (Hebr. 11, 24) — 9 Vgl. Luc. 1, 15 — 16 Luc. 7, 28 — 21 Gen. 26, 13

6 ⟨ἕως — ἐγένετο⟩ Kl, vgl. lat. 7 ἐπὶ] + τοῦ H 10 ⟨εἰ⟩ Kl, vgl. lat. | πάντες] οἱ ἄνδρες M 27 καὶ < M

2 quoniam x* quod μ 4 magni[1] ⟨sunt magni⟩ Diehl, vgl. gr. 4/5 inpositum R G 21 positum x* propositum μ 22 ⟨proficiens magnus fiebat⟩ Kl Koe 23 valde[2] < G 27 differentiae sunt L 29 ⟨valde — alius⟩ Kl, vgl. gr.

ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. καὶ τάχα ἐκεῖνοι μὲν ἐβούλοντο | *μαθεῖν ἀκούσαντες ἀπ᾽ αὐτοῦ τὸ τοιοῦτον· ὁ δεῖνα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ καθολικώτερον ἀνάγει τὸν λόγον, δεικνὺς ὁποδαπὸς τῇ ποιότητι μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, ὅντινα κατὰ δύναμιν ἐκ τῶν γεγραμμένων κατανοήσωμεν.* 591

⟨16.⟩ *Προσκαλεσάμενος γὰρ ὁ Ἰησοῦς παιδίον καὶ τὰ ἑξῆς.*

[16.] *Ἔστι δὲ πρότερον ἁπλῶς διηγήσασθαι.*

εἴποι δ᾽ ἂν ὁ κατὰ τὸ ἁπλοῦν διηγούμενος τὸν τοῦ σωτῆρος ἐν τούτοις λόγον

ὅτι, ἐὰν ἀνήρ τις ὢν ἐπὶ τοσοῦτον νεκρώσῃ τὰς ἀνδρικὰς ἐπιθυμίας, »πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος« θανατῶν καὶ »πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι« περιφέρων, ὥστε παιδίου ἀγεύστου ἀφροδισίων καὶ ἀνεννοήτου ἀνδρικῶν κι-

ipse autem pleniorem facit sermonem demonstrans eis etiam, quomodo quis actibus *maior* efficiatur *in regno caelorum,* sicut subsequens sermo demonstrat dicens:

⟨16.⟩ *Et vocans Iesus puerum*

statuit eum in medio eorum et dixit: amen dico vobis, nisi conversi fueritis ut efficiamini sicut pueri, non intrabitis in regnum caelorum. quicumque ergo humiliaverit se sicut puer iste, hic erit maior in regno caelorum. et qui acceperit puerum talem unum in nomine meo, me accipit.

[16.] Primum simpliciter exponamus propositum verbi:

hoc est, si quis vir constitutus usque eo mortificaverit viriles concupiscentias suas »in spiritu mortificans corporales actus« et »semper mortem Iesu circumferens in corpore suo«, ut puer qui muliebria nondum temptavit nec

23—222, 25 Vgl. C^luc Nr. 39 Or. — 30 Vgl. Röm. 8, 13 — 31 II. Kor. 4, 10

7 *ὁποταπὸς* MH, vgl. S. 217, 19 7/8 *τῆς ποιότητος* M 10/11 l. *κατανοήσομεν* ? Koe 25 *κατὰ τὸν ἁπλοῦν ἡγούμενος* M

19 puer] parvulus L 21 unum < L

νημάτων ἔχειν κατάστασιν, ὁ τοιοῦτος ἐστράφη καὶ γέγονεν ὡς τὰ παιδία. καὶ ὅσον γε προσέθηκε τῇ τῶν παιδίων περὶ τῶν τοιούτων κινημάτων καταστάσει, τοσούτῳ μᾶλλον ⟨ἄλλων⟩ τῶν ἀσκούντων καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ⟨οὐκ⟩ ἐληλακότων σωφροσύνης [τὸ] μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

ὅπερ δὲ ἐπὶ τῶν κατὰ τὰ ἀφροδίσια λέλεκται περὶ τῶν παιδίων, τοῦτ᾽ ἂν λεχθείη καὶ περὶ τῶν λοιπῶν παθῶν καὶ ἀρρωστημάτων καὶ νοσημάτων τῆς ψυχῆς, εἰς ἃ μὴ πέφυκε παιδία ἐμπίπτειν, ὅσα τὸν λόγον μηδέπω συμπεπλήρωκεν· οἷον ἵνα στραφῇ τις καὶ ὁποῖόν ἐστι τὸ βραχὺ παιδίον πρὸς ὀργὴν τοιοῦτος γένηται ὢν ἀνήρ, καὶ ὁποῖόν ἐστι τὸ παιδίον πρὸς λύπην (ἔσθ᾽ ὅτε παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ τεθνηκότος πατρὸς ἢ μητρὸς ἢ τινος φίλου, ὡς γελᾶν καὶ παίζειν κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον), τοιοῦτος ἂν γένοιτο ὁ στραφεὶς ὡς παιδία καὶ ἕξιν ἀναλαβὼν ἐκ λόγου τῆς λύπης ἀπαράδεκτον, ὥστε ὁποῖόν ἐστι πρὸς λύπην τὸ βραχὺ παιδίον αὐτὸν γενέσθαι. τὸ δ᾽ ὅμοιον φήσεις περὶ τῆς καλουμένης ἡδονῆς, καθ᾽ ἣν ἀλόγως ἐπαίρονται οἱ φαῦλοι, ἣν οὐ πάσχει τὰ παιδία οὐδ᾽ οἱ στραφέντες καὶ γενόμενοι | ὡς τὰ παιδία.

sensit motus viriles, iste talis conversus factus est sicut puer. et quanto amplius adpropinquaverit pueris recedens ab huiusmodi motibus, tanto amplius ceteris continentibus et ad perfectum continentiae ascendere non valentibus *maior* habetur.

quod autem propter muliebres passiones de parvulis dictum est, hoc ipsum dicere convenit et in ceteris passionibus et languoribus et infirmitatibus animae, in quas omnes pueri non incurrunt, priusquam incipiant absolutum proferre sermonem; utputa ut conversus quis fiat sicut parvulus puer in ira, cum sit vir, et sicut est parvulus puer ad tristitiam (qui interdum tempore mortui patris vel matris vel alicuius amici ridet et ludit), talis fiat vir habitudinem puerilem circa tristitias repellendas perfectioris animae ratione commutans. similiter dices circa extollentias, quibus inrationabiliter extolluntur homines qui non sunt dei, quas pueri non patiuntur nec qui conversi facti fuerint *sicut pueri*. 592

3 ὅσον Hu, vgl. lat. ὁ σηρ M H 6 ⟨ἄλλων⟩ Kl mit Diehl Koe, vgl. lat. 7 ⟨οὐκ⟩ Hu, vgl. lat. | [τὸ] Hu τό⟨πον⟩ Koe 8 μεῖζον H 10 δὲ] δὴ καὶ M 11 τοῦτο M 14 πεδῖα H 16 ἵνα] + καὶ H 17 βραχὺ < H 22 φίλου Kl, vgl. lat. ἀδελφοῦ M H

8 praevalentibus y 11 dictum de parvulis L 14 et x* Pasch et ceteris μ 21/22 tempore y* in tempore L 24ff gr. z. T. abweichend 27 dicas G 31 facti < L

῾Ως μὲν οὖν πρὸς τὸ ἀκριβές, ἀποδέδεικται καὶ ἄλλοις ὅτι οὐδὲν τῶν παθῶν πίπτει εἰς τὰ μηδέπω συμπεπληρωκότα τὸν λόγον παιδία· εἰ δ' οὐδέν, δηλονότι οὐδὲ φόβος, ἀλλ' εἰ ἄρα ἀνάλογόν τι τοῖς ⟨ἄλλοις⟩ πάθεσι, καὶ ταῦτα ἀμυδρὰ καὶ τάχιστα ἀνασκευαζόμενα

Et nulla paene passio cadit in pueros, antequam absolute incipiant loqui; si autem nulla, manifestum est quia nec timor (nisi forte secundum aestimationem ceterarum passionum levis et transitorius).

καὶ θεραπευόμενα γίνεται ἐν τοῖς παιδίοις, ὡς ἀγαπητὸν εἶναι ἐπὶ τοῦτο φθάσαι τὸν στραφέντα ὡς τὰ παιδία ὅσον ἔχει τῆς οἱονεὶ ὑποβολῆς τῶν παθῶν ὡς τὰ παιδία. καὶ περὶ φόβου τοίνυν τὰ ὅμοια τοῖς ἀποδεδομένοις νοήσεις ὅτι τὰ παιδία τὸν μὲν φόβον τῶν φαύλων οὐ πάσχει,

pueri enim mal⟨or⟩um timorem non patiuntur, utputa, si quis puero comminetur ne mammam petat vel ne ploret, terretur quidem sed timor eius stabilis non est. si quis autem terreat puerum talem et dicat: nisi hoc feceris occido te, incendo te, aut simile aliquid, numquid timet huiusmodi puer? sicut ergo ceterae passiones non sunt in pueris firmae, sic neque timor.

ἄλλο δέ τι ὃ οἱ μὴ ἀκριβοῦντες τὰ τῶν παθῶν καὶ τῶν ὀνομάτων ἐκείνων λέγουσιν εἶναι φόβον, οἷον δὴ καὶ τὸ τῶν παιδίων ἀμνησίκακον παρ' αὐτοὺς τοὺς τῶν δακρύων καιροὺς ἐν ἀκαρεῖ μεταβαλλομένων καὶ γελώντων καὶ συμπαιζόντων τοῖς νομιζομένοις λελυπηκέναι καὶ πεφοβηκέναι, ἀλλ' οὐ κατὰ ⟨τὴν⟩ ἀλήθειαν ταῦτα ἐνηργηκόσιν.

1 πρὸς τὸ] τουτο M 5 οὐδὲ Koe, vgl. lat. καὶ ὁ M H 7 ⟨ἄλλοις⟩ Diehl, vgl. lat. 13/14 ὑπερβολῆς C[luc] Nr. 39 15/16 ἀποδεδειγμένοις M 16 νοήσεις Kl νοηθεῖεν Hu νοήσειεν M H 23 μὴ ἀκριβοῦντες Kl nach C[luc] Nr. 39 διακριβοῦντες M H 26 δὴ Kl Koe δὲ M H 31 τὴν < M

16 mal⟨or⟩um Koe, vgl. lat. 18—27 entspricht dies noch gr. 22—28? 25 sicut] si G 27 firme in pueris L

οὕτω δὲ καὶ *ταπεινώσει ἑαυτόν τις ὡς ὃ* προσεκαλέσατο ὁ Ἰησοῦς *παιδίον*· οὐ γὰρ πίπτει ὑψηλοφροσύνη καὶ οἴησις εὐγενείας ἢ πλούτου ἤ τινος τῶν νομιζομένων μὲν οὐκ ὄντων δὲ ἀγαθῶν εἰς παιδίον. διόπερ ἔστιν ἰδεῖν τὰ κομιδῇ νήπια μέχρι τριῶν καὶ τεττάρων ἐτῶν ὅμοια τοῖς ἀγενέσι, κἂν εὐγενῆ εἶναι δοκῇ, καὶ μὴ μᾶλλον πάντως φιλεῖν δοκοῦντα τὰ πλούσια παιδία παρὰ τὰ πενιχρά. ἐὰν οὖν ὅπερ παρὰ τὴν ἡλικίαν πάσχει τὰ παιδία πρὸς τὰ τοὺς ἀνοήτους ἐπαίροντα τοιαῦτα πάθη, ἀπὸ λόγου ὁ τοῦ Ἰησοῦ μαθητὴς ⟨ἀναλάβῃ⟩, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν ὡς ὃ ἔδειξεν ὁ Ἰησοῦς *παιδίον*, οὐκ ἐπαιρόμενος ἐπὶ δοξαρίῳ οὐδὲ φυσιούμενος ἐπὶ πλούτῳ οὐδ᾽ ἐπὶ περιβολῇ οὐδὲ ὀγκούμενος ἐπὶ εὐγενείᾳ.

si⟨c⟩ autem quis et *humiliet se sicut puer* ***. nec enim magnum aliquid sapere cadit in puerum neque iactantia generis vel divitiarum vel aliarum rerum, quae aestimantur bonae non autem sunt, [cadit in puerum]. unde videmus ⟨quia nimis⟩ infantes usque ad tertium vel quartum annum, licet fuerint generosi, similes se praebent pueris degeneribus nec amplius diligunt divites pueros quam pauperes. si quis ergo vir habitudinem, quam habent pueri ex aetate, in se ratione susceperit expellens ea quae movent insensatos, ⟨humilis⟩ factus est *sicut puer*, non se extollens in honoribus neque efferens se in divitiis neque elevans se in claritudine generis.

μάλιστα δὲ τοὺς ⟨τοιούτους⟩, οὓς ὁ λόγος ἀπέδειξε στραφέντας ὡς ὃ προσελάβετο ὁ Ἰησοῦς *παιδίον*, ἀποδεκτέον καὶ τιμητέον ἐπὶ τῷ Ἰησοῦ *ὀνόματι*, ἐπεὶ μάλιστα ἐν | τούτοις ἐστὶν ὁ Χριστός. καὶ διὰ τοῦτο λέγει τὸ *καὶ ὃς ἂν δέξηται ἓν παιδίον τοιοῦτο ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.*

iste talis suscipiendus est et honorandus *in nomine Iesu*, quoniam praecipue in talibus est Iesus. ideo dicit: *si quis susceperit unum talem in nomine meo, me suscipit.* 593

23 ff (μάλιστα—ἀποδεκτέον) Cluc Nr. 39 ὁ τοιοῦτος γέγονεν ὡς τὰ παιδία (vgl. lat. Z. 26)

2 παρεκαλέσατο M **7** τὰ + μὴ λ **8** l. τεσσάρων? **13** παιδεία H **15/16** ⟨ἀναλάβῃ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **20** οὐδ᾽ ἐπὶ περιβολῇ < Cluc Nr. 39 lat. **21** εὐγενία H **23** ⟨τοιούτους⟩ Kl, vgl. Cluc Nr. 39 lat. | οὓς Kl ὡς M H **26** τιμητέον Kl, vgl. lat. μιμητέον M H **30** τοιοῦτον M

1 si⟨c⟩ Kl **2** *** Diehl Kl Koe, vgl. gr. **6 f** [cadit in puerum] Diehl, vgl. gr. **7 f** ⟨quia nimis⟩ Kl **17** ⟨humilis⟩ Koe, vgl. gr. **19** offerens G **21** in < G L

17. *Τὸ δὲ ἑξῆς ἐργῶδες κατὰ ἀκολουθίαν τῶν προαποδεδομένων διηγήσασθαι. εἴποι γὰρ ἄν τις, πῶς ὁ στραφεὶς καὶ γενόμενος ὡς τὰ παιδία*

μικρός ἐστι τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐπιδεκτικὸς τοῦ σκανδαλισθῆναι;

πειρασώμεθα δὲ καὶ τοῦτο ἀκολούθως σαφηνίσαι. πᾶς ὁ τῷ Ἰησοῦ ὡς υἱῷ συγκατατιθέμενος θεοῦ κατὰ τὴν ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ ἱστορίαν καὶ ὁδεύων διὰ τῶν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πράξεων εἰς τὸ βιῶσαι κατ' ἀρετὴν ἐστράφη καὶ ὁδεύει πρὸς τὸ γενέσθαι ὡς τὰ παιδία, τοῦτον ἀμήχανον μὴ εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ⟨ὁ δὲ μὴ στραφεὶς πρὸς τὸ γενέσθαι ὡς τὰ παιδία τοῦτον ἀμήχανον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν

qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis credentibus in me, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris.

17. Hoc exponere laboriosum est secundum consequentiam praedictorum. dicet enim aliquis: quomodo qui conversus est et factus est *quasi puer* et humiliavit *seipsum quemadmodum puer* (quem statuit Iesus in medio discipulorum). minimus est

et potens scandalizari,

cum sit scriptum: »pax multa diligentibus legem tuam, et non est illis scandalum.«

vide autem si rationabiliter hoc possumus explanare. omnis qui Iesu quasi filio dei credit

et conversatur secundum evangelicos actus ad vivendum recte, conversus ambulat *quemadmodum puer*, ⟨hunc inpossibile est non intrare *in regnum caelorum*⟩. qui autem non convertitur ut fiat *quemadmodum* puer, hunc quidem inpossibile est intrare

19 Psal. 118, 165

23 πᾶς Hu, vgl. lat. πῶς M H 28/29 πρὸς τὸ γενέσθαι ὡς τὰ] εἰς τὸ βιῶσαι κατὰ M 30 τοῦτο H 32—224, 1 ⟨ὁ—οὐρανῶν⟩ Kl, vgl. lat.

2 istis < G L 6 haec y 8 dicit G L 10 quasi] sicut L 30/31 ⟨hunc—caelorum⟩ Kl, vgl. gr.

οὐρανῶν.⟩ πολλοὶ οὖν οἱ τοιοῦτοι, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ στραφέντες πρὸς τὸ γενέσθαι ὡς τὰ παιδία, ἐφθάκασιν ὡς ἐπὶ τὸ ἐξομοιωθῆναι τοῖς παιδίοις· ἀλλ' ἕκαστος τοσοῦτον ἀπολείπεται τῆς πρὸς τὰ παιδία ὁμοιώσεως, ὅσον ἀπολείπεται τῆς ἀποδεδομένης τῶν παιδίων πρὸς τὰ πάθη ἕξεως. ἐν παντὶ οὖν τῷ πλήθει τῶν πιστευόντων εἰσὶ καὶ οἱ ὡσπερεὶ ἄρτι στραφέντες περὶ τὸ γενέσθαι ὡς τὰ παιδία, οἵτινες κατ' αὐτὸ τὸ ἐστράφθαι ἵνα γένωνται ὡς τὰ παιδία

in regnum caelorum. multi enim convertuntur ut fiant *quemadmodum puer*, sed non omnes, qui convertuntur ut fiant *quemadmodum puer*, iam perveniunt usque eo ut fiant similes pueris. sed unusquisque tantum minus habet de similitudine puerorum, quantum longe est de habitudine puerili erga passiones carnales. in omni ergo credentium multitudine sunt quidam quasi nuper conversi ut fiant *quemadmodum pueri.* hi propter hoc ipsum, quod sic conversi sunt ut fiant *quasi pueri,* nondum autem sunt facti sed videntur nuper esse conversi,

μικροὶ χρηματίζουσι, καὶ τούτων οἱ στραφέντες μὲν ἵνα γένωνται ὡς τὰ παιδία, πολὺ δὲ ἀπολειπόμενοι τοῦ γενέσθαι ἀκριβῶς ὡς τὰ παιδία, ⟨μικροί εἰσι καὶ⟩ ἐπιδέχονται τὸ σκανδαλισθῆναι· ὧν ἕκαστος τοσοῦτον ἀπολείπεται τῆς πρὸς αὐτὰ ὁμοιώσεως, ὅσον ἀπολείπεται τῆς ἀποδεδομένης τῶν παιδίων πρὸς τὰ πάθη ἕξεως.

pusilli habentur in Christo et parvuli sunt, scandali receptores.

οἷς οὐ δέον ἀφορμὰς παρέχειν τοῦ σκανδαλισθῆναι· εἰ δὲ μή γε, ὁ σκανδαλίσας

quibus occasionem scandali non debemus praebere. alioquin qui scandalizaverit *unum de pusillis,* quos Christus ostendit credentibus in se.

19—22 Vgl. C^v Nr. 19 Or.: *ἐπεὶ οἱ μικροὶ εὐσκανδάλιστοί εἰσιν, ἵνα αὐτῶν μὴ καταφρονῶμεν μηδὲ παρ' ἡμῶν ἀπόληταί τις τῶν μικρῶν* — 19 Vgl. I. Kor. 3, 1?

22 *ἄκρως* H   23 ⟨*μικροί εἰσι καὶ*⟩ Kl Koe, vgl. lat.   2/3 quemadmodum puer < γ   7—9 tanto . . . quanto B Pasch

δεήσεται ὡς συμφέροντος αὐτῷ ἐπὶ θεραπείᾳ ⟨ἁμαρτίας⟩ τοῦ κρεμασθῆναι μύλον ὀνικὸν περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ καταποντισθῆναι ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. οὕτω γὰρ τίσας τὴν αὐτάρκη δίκην ἐν τῇ θαλάσσῃ (ὅπου | ὁ »δράκων« ὃν »ἔπλασεν ὁ θεὸς ἐμπαίζειν αὐτῷ«) καὶ οὕτω τὸ συμφέρον πρὸς τὸ τέλος ὁ κολασθεὶς παθών, ἐν τοῖς ἑξῆς ⟨ἔξω⟩ ἔσται τῶν κατὰ τὸ πέλαγος τῆς θαλάσσης πόνων, οὓς ὑπέμεινε καθελκόμενος ὑπὸ τοῦ ὀνικοῦ μύλου. εἰσὶ γὰρ καὶ μύλων διαφοραὶ ὡς εἶναι τὸν μέν τινα αὐτῶν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ἀνθρωπικόν. ἄλλον δὲ ὀνικόν· καὶ ἀνθρωπικὸς μέν ἐστιν ἐκεῖνος, περὶ οὗ γέγραπται· »δύο« ἔσονται »ἀλήθουσαι ἐν« ἑνὶ »μύλῳ, μία παραλαμβάνεται καὶ μία ἀφίεται«, ὀνικὸς δὲ ὁ περιτεθησόμενος τῷ σκανδαλίσαντι.

expedit ei quasi utile ad medelam peccati, *ut suspendatur mola asinaria ad collum eius et demergatur in profundum maris.* sic enim reddens dignam vindictam in mari (ubi et »draco« habetur, quem »formavit« deus »ad in- 594 ludendum ei«) et sic quod expedit passus, qui punitus est, postea erit extra dolores qui sunt in profundo maris, quos pertulit tractus ab asinaria mola. sunt enim et molarum differentiae, ut sint quaedam earum (ut sic appellem) humanae, aliae autem asinariae. et humana quidem est illa, de qua scriptum est: »duae« erunt »molentes ad« unam »molam, una adsumetur, et altera relinquetur«, asinaria autem quae inponetur scandalizanti

unum de pusillis istis in Christo *credentibus, ut demergatur in profundum maris.*

εἴποι δ' ἄν τις, οὐκ οἶδα πότερον ὑγιῶς ἢ ἐσφαλμένως λέγων, ὀνικὸν εἶναι τὸ βαρὺ τοῦ φαύλου σῶμα καὶ κατωφερές, ὅπερ ἀναλήψεται ἐν τῇ ἀναστάσει ⟨πᾶς ἁμαρτωλός⟩, ἵνα καταποντισθῇ ἐν τῇ ἀβύσσῳ λεγομένῃ πελάγει θαλασσίῳ,

asinaria autem mola non inrationabiliter dici potest corpus gravissimum hominis mali, quod semper deorsum trahit, quod suscipiet in resurrectione unusquisque peccator, ut demergatur in abyssum quae dicitur profundum maris.

7 Psal. 103, 26 — 18 Matth. 24, 41

2 ⟨*ἁμαρτίας*⟩ Kl Koe, vgl. lat. **6** *τὴν αὐτοῦ* ═ ═ *δίκην* M **9** *οὕτω* Kl, vgl. lat. *πρὸς* M H **10** *κολασθεὶς* + *καὶ* H **11** ⟨*ἔξω*⟩ Kl, vgl. lat. **30** ⟨*πᾶς ἁμαρτωλός*⟩ Koe, vgl. lat. und Orig. de or. 25, 1 (II, 357, 14)

9 qui < B **13** enim] autem *μ* (vgl. Pasch) **14** eorum G L **17** duo G **21** inponetur Diehl inponitur x **23** istis < G L Pasch | in Christum Pasch **24. 31** dimergatur G

ὅπου ὁ »δράκων« ὃν »ἔπλασεν ὁ θεὸς ἐμπαίζειν αὐτῷ«. ἄλλος δὲ τὸ σκανδαλίζειν ἕνα τῶν μικρῶν ἀνοίσει ἐπὶ τὰς ἀοράτους ἀνθρώποις δυνάμεις· πολλὰ γὰρ καὶ ἀπὸ τούτων σκάνδαλα εἰς τοὺς δεικνυμένους ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ μικροὺς γίνεται. ἐὰν δὲ σκανδαλίσωσιν τῶν δεικνυμένων ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ μικρῶν ἕνα πιστευόντων εἰς αὐτόν, ὀνικὸν μύλον τὸ φθαρτὸν σῶμα τὸ βαρῦνον ψυχὴν ἀναλήψεται, κρεμάμενον ἐκ τοῦ καθελκομένου αὐτὸν ἐπὶ τὰ τῇδε πράγματα τραχήλου, ἵνα διὰ τούτων καθαιρεθῇ αὐτῶν τὸ οἴημα καὶ τίσαντες δίκην ἐν τῷ συμφέροντι αὐτοῖς διὰ τοῦ ὀνικοῦ μύλου γένωνται.

18. *Καὶ ἄλλη δὲ διήγησις παρὰ τὴν ἁπλούστερον λεγομένην λελέχθω, εἴτε ὡς δόγμα⟨τος⟩ εἴτε ὡς γυμνασίου ἕνεκεν. καὶ ζητήσωμεν ποῖον προσκαλεσάμενος παιδίον ὁ Ἰησοῦς ἔστησεν ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν. ὅρα δὲ εἰ δύνασαι τὸ ταπεινῶσαν ἑαυτὸ πνεῦμα ἅγιον, ὑπὸ τοῦ σωτῆρος προσκληθὲν καὶ | σταθὲν ἐν μέσῳ τῷ ἡγεμονικῷ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ, εἰπεῖν εἶναι ὃ προσεκαλέσατο ὁ Ἰησοῦς παιδίον, εἴτε βούλεται ἡμᾶς πάντα τὰ ἄλλα ἀποστραφέντας στραφῆναι πρὸς τὰ παραδείγματα ὑπὸ τοῦ ἁγίου ὑποβαλ-*

18. Introducimus autem extra quam diximus alteram expositionem, sive dogmatis causa sive exercitationis. quaerimus enim, quem *puerum vocans Iesus constituit in medio* discipulorum. et vide si possumus *puerum* hunc intellegere spiritum sanctum, qui seipsum humiliavit. hunc Iesus 595
accepit et posuit *in medio* sensus discipulorum. vult ergo Iesus omnes nos, ut avertamur ab omnibus et convertamur secundum exemplum ⟨subiectum⟩ spiritus sancti, ut efficiamur *sicut*

1 Psal. 103, 26 24—29 Vgl. *Π* 201, 7 An.: *ὅπερ εἰ ἀναφέρεται εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα ζητήσεις.* Vgl. Hieron. in Matth. 137 C: *alii parvolum interpretantur spiritum sanctum, quem posuerit in cordibus discipulorum, ut superbiam humilitate mutarent*

8 *σκανδαλίσωσι* H | *δεικνυομένων* M 9 *ἕνα* ⟨*τῶν*⟩? Kl 13 *ἑαυτὸν* H 17 *μύλου* ⟨*τόπῳ*⟩ Diehl 20 *δόγμα*⟨*τος*⟩ Kl, vgl. lat. 25 *ἑαυτὸν* M

27 accepit] lat. las *προσληφθὲν* st. *προσκληθὲν* Koe 31 ⟨subiectum⟩ Diehl, vgl. gr.

λόμενα πνεύματος, ὥστε ἡμᾶς οὕτω γενέσθαι ὡς τὰ παιδία ⟨τουτέστι τοὺς ἀποστόλους⟩, τὰ καὶ αὐτὰ στραφέντα καὶ ὁμοιωθέντα τῷ ἁγίῳ πνεύματι·

ἅτινα παιδία ἔδωκεν ὁ θεὸς τῷ σωτῆρι κατὰ τὸ ἐν Ἡσαΐᾳ λελεγμένον· »ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ θεός«. καὶ οὐκ ἔστι γε εἰσελθεῖν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν μὴ στραφέντα ἀπὸ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων καὶ ἐξομοιωθέντα τοῖς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πεφορηκόσι παιδίοις· ὅπερ πνεῦμα ἅγιον προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς, ἀπὸ τῆς ἰδίας τελειότητος καταβεβηκὸς πρὸς ἀνθρώπους, ὡς παιδίον ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν.

δεῖ οὖν στραφέντα ἀπὸ τῶν κοσμικῶν ἐπιθυμιῶν ταπεινῶσαι ἑαυτόν, οὐχ ἁπλῶς ὡς τὸ παιδίον, ἀλλὰ κατὰ τὸ γεγραμμένον ὡς τὸ παιδίον τοῦτο.

ἔστι δὲ τὸ ταπεινῶσαι ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον ἐκεῖνο ⟨τὸ ταπεινῶσαι ἑαυτὸν ὑπὲρ θεοῦ καὶ⟩ τὸ μιμήσασθαι τὸ ὑπὲρ σωτηρίας ἀνθρώπων ταπεινῶσαν ἑαυτὸ πνεῦμα ἅγιον. ὅτι δὲ ὁ σωτὴρ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων, δεδήλωται ἐν τῷ

pueri (id est apostoli), qui et ipsi conversi facti sunt similes spiritui sancto,

qui positus erat *in medio* sensus eorum.

quos *pueros* Christo deus pater dedit, secundum quod scriptum est in Esaia dicente: »ecce ego et pueri quos dedit mihi deus«. et non est intrare *in regnum caelorum,* nisi qui a rebus saecularibus aversus fuerit et similis fuerit factus pueris illis, qui spiritum sanctum in se habuerunt. quem spiritum sanctum *vocans Iesus,* a sua perfectione descendens ad homines, *quasi puerum statuit in medio* discipulorum suorum,

ut unusquisque humiliet se, non simpliciter *sicut puer,* sed quemadmodum scriptum est *sicut puer iste.*

ita tamen ut propter deum quis humiliet *se, sicut* et spiritus sanctus propter salutem hominum se humiliavit. quoniam autem et Iesus et spiritus sanctus a patre missi sunt in hunc mundum propter salutem hominum, ma-

10 Jes. 8, 18

2/3 *τὰ παιδία ⟨τουτέστι τοὺς ἀποστόλους⟩,* Kl nach Koe, vgl. lat. **24** *αὐτόν* M **27** *αὐτὸν* M **28/29** *⟨τὸ — καὶ⟩* Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. **34** *δεδήλωκεν* M

11 mih i dedit B (L)

Ἡσαΐᾳ ἐκ προσώπου τοῦ σωτῆρος λέγοντι· »καὶ νῦν κύριος ἀπέστειλέ με καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ«.

nifestum est apud Esaiam prophetam ex persona salvatoris ipsius dicentem: »et nunc dominus misit me et spiritum suum«. [quoniam autem in graeco spiritus sanctus neutri generis est et non masculini, quemadmodum apud nos, et tres casus similes habet, nominativum et accusativum et vocativum, propterea transferentes in latinum sermonem, nominativum pro accusativo gradu transtulerunt | et dixerunt: »et nunc dominus misit me et spiritus eius«; cum sit verius sic esse in graeco: »et nunc dominus misit me et spiritum suum«.]

ἰστέον μέντοι ὅτι ἀμφίβολός ἐστιν ἡ λέξις· ἢ γὰρ ὁ θεὸς ἀπέστειλεν, ἀπέστειλε δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸν σωτῆρα, ἢ (ὡς ἐξειλήφαμεν) ἀμφότερα ἀπέστειλεν ὁ πατήρ, τὸν σωτῆρα καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα.

tamen si quis violenter contra rationem veritatis defendere vult quod ita sit dictum: »et nunc dominus misit me et spiritus eius«, sine dubio ita intellegemus filium dei missum a spiritu sancto, quemadmodum et duc-

2. 14. 27 Jes. 48, 16 — **19 ff** Vgl. Orig. c. Cels. I, 46 (I, 96, 22 ff) — **31 ff** Vgl. Matth. 4, 1 Par.; vgl. Phil. 2, 7; vgl. Röm. 8, 14

1 *σωτῆρος*] *πρς* M **2** *λέγοντι* Koe, vgl. lat. *λέγοντος* M H **22** *ἢ*] *ἄρ᾽* M

4 me misit L **5—18** [quoniam—suum] Glosse des Übersetzers der damit die parallele Ausführung des gr. für Leser des lat. Textes passend macht Kl **8/9** habet similes L **13** gradu] casu G[c. r.] **18** suum] sanctum L

μείζων οὖν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ὁ ταπεινώσας ἑαυτὸν παρὰ πάντας τοὺς ταπεινοῦντας ἑαυτοὺς μιμητικῶς ἐκείνου τοῦ παιδίου. | πολλοὶ μὲν γὰρ οἱ θέλοντες ἑαυτοὺς ταπεινῶσαι ὡς τὸ παιδίον ἐκεῖνο, ὁ δὲ πάντῃ παραπλήσιος γενόμενος τῷ ταπεινώσαντι ἑαυτὸν παιδίῳ, ἐκεῖνος ἂν εὑρεθείη ὁ χρηματίσων πάντων μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

⟨δεῖ οὖν δέχεσθαι ἓν παιδίον τοιοῦτο⟩ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ, μάλιστα ἐν αὐτῷ ὄντος τοῦ Ἰησοῦ. ὥσπερ δὲ τὸν Ἰησοῦν δέχεται, ὃς ἐὰν δέξηται ἓν παιδίον τοιοῦτο ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, οὕτως τὸν Ἰησοῦν ἀποδοκιμάζει καὶ ἐκβάλλει ὁ μὴ βουλόμενος δέξασθαι ἓν παιδίον τοιοῦτο ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

εἰ δὲ καὶ τῶν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀξιουμένων ἐστὶ διαφορά, πλεῖον ἢ ἔλαττον λαμβανόντων τοῦ ἁγίου πνεύματος τῶν πιστευόντων, εἶεν ἄν τινες οἱ μικροὶ τῶν εἰς θεὸν πιστευόντων σκανδαλίζεσθαι δυνάμενοι, οὓς ἐκδικῶν σκανδαλισθέντας ὁ λόγος φησὶ περὶ τῶν σκανδα-

tum a spiritu sancto in desertum secundum humanam naturam, quam Christus suscipiens per omnia imitatus est, ut etiam a spiritu sancto agatur, quemadmodum omnes homines dei.

maior ergo est *in regno caelorum qui se* humiliaverit prae omnibus humiliantibus se secundum imitationem illius pueri. et multi sunt qui volunt se humiliare 596 *sicut puer ille*, sed qui prae omnibus factus fuerit propinquior puero illi, ipse erit omnibus *maior*.

debemus ergo suscipere *puerum talem in nomine* Iesu, quoniam in eo habitat Iesus. et quemadmodum Iesum suscipit, *qui susceperit unum puerum talem in nomine* eius, sic Christum refutat et pellit, qui non vult suscipere *puerum talem in nomine* Iesu,

licet sit minimus, ita ut possit scandalizari propter quod non plenius humilitatem imitatus est puerilem.

7 μεῖζον H 12 αὐτοὺς M 13 πάντα M 18/19 ⟨δεῖ—τοιοῦτο⟩ Kl, vgl. lat. 20 ὄντος M, vgl. lat. ὄντως H 21/22 δέχετε ὃς H 22 ἓν τῶν παιδίων H 24 οὗτος M 33/34 δυνάμενοι *** Koe, vgl. lat.

7 est ergo B 11 volunt x* nolunt μ 16 ipse] ille L 18. 24 suscipere ⟨unum⟩ Koe, vgl. gr. 24 ⟨ex⟩-pellit Diehl

λισάντων αὐτοὺς τὸ συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. ταῦτα λελέχθω κατὰ τὰ ἐκκείμενα τοῦ Ματθαίου ῥητά.

19. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ παραπλήσια ἀπὸ τῶν λοιπῶν.

19. Et conferamus evangelistarum dicta de capitulo isto, si forte manifestior fiat sensus propter spiritum sanctum quem diximus *puerum illum* intellegi posse.

Μᾶρκος τοίνυν φησὶν

et Marcus quidem dicit:

ὅτι »διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ« οἱ δώδεκα. τίς αὐτῶν μείζων ἐστί· διὸ καὶ »καθίσας ἐφώνησεν« αὐτοὺς καὶ διδάσκει τίς ὁ μείζων, λέγων πρωτείων ὡς μείζονα τεύξεσθαι τὸν γενόμενον »πάντων« διὰ τῆς μετριότητος καὶ τῆς ἐπιεικείας ἔσχατον, ὥστε τὸν μὲν τοῦ διακονουμένου μὴ ἀναδέξασθαι τόπον τὸν δὲ τοῦ διακονοῦντος, καὶ τοῦτον οὐ πρὸς τινὰς μὲν τινὰς δ᾽ οὔ, ἀλλὰ πρὸς πάντας ἁπαξαπλῶς. πρόσχες γὰρ τῷ »εἴ τις θέλει πρῶτος γενέσθαι. ἔσται πάντων ἔσχατος καὶ πάντων διάκονος«. καὶ ἑξῆς τούτοις φησὶν

ὅτι »λαβὼν παιδίον (δηλονότι ὁ Ἰησοῦς) ἔστησεν ἐν μέσῳ« τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, »καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ εἶπεν αὐτοῖς· ὃς ἐὰν ἓν τῶν παιδίων τοιούτων δέξηται ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι,

»et accipiens puerum statuit in medio discipulorum, et conplexus eum dixit eis: si quis unum puerum talem receperit in nomine meo«.

15 ff Marc. 9, 34 f — **26** Marc. 9, 35 — **30 ff** Marc. 9, 36 f — Vgl. C[luc] Nr. 40 Or.

9 ἀπὸ] ἐπὶ Koe **14. 29** φησὶ H **15** διελέγχθησαν M **27** ἔστω M **29** καὶ] τῇ M **34** τοιούτων Kl Koe, vgl. lat. τούτων M < H | ἐπὶ] ἐν M

32 dicit B

ἐμὲ δέχεται«. ποῖον δὲ ἔλαβε παιδίον καὶ ἐνηγκαλίσατο ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὸν βαθύτερον ἐν τοῖς τόποις λόγον ἢ τὸ ἅγιον πνεῦμα; καὶ τούτῳ γε τῷ παιδίῳ ἐξωμοιώθησάν τινες, περὶ ὧν εἶπε τὸ »ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται«. κατὰ μέντοι τὸν Λουκᾶν »διαλογισμὸς« εἰς τοὺς μαθητὰς οὐκ ἀναβέβηκεν ἀλλ' »εἰσῆλθε« περὶ τοῦ »τίς αὐτῶν εἴη | μείζων«. καὶ 597 *»ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν« (ἅτε ἔχων ὀφθαλμοὺς διαλογισμοὺς καρδιῶν βλέποντας »ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν« οὐδὲ ἐρωτηθεὶς) κατὰ τὸν Λουκᾶν ἔλαβεν παιδίον καὶ »ἔστησεν«, οὐ μόνον ἐν* μέσῳ αὐτῶν, *ὡς ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Μᾶρκος εἰρήκασιν, ἀλλ' ἤδη καὶ »παρ' ἑαυτῷ καὶ εἶπε« τοῖς μαθηταῖς οὐ μόνον τὸ* ὃς ἐὰν δέξηται ἓν παιδίον τοιοῦτο *ἢ »ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται«, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐπαναβεβηκότως τὸ »ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται«.*

Lucas autem ita: »et accepit puerum et posuit eum« non solum *in medio eorum*, sicut ait Matthaeus et Marcus, sed »apud se: et dixit discipulis suis« non ita: *si quis acceperit unum puerum talem* vel »unum de talibus pueris«, sed ita: »si quis acceperit puerum hunc in nomine meo«.

secundum Matthaeum ergo et Marcum potest quis dubitare utrum puerum illum spiritum sanctum dicat, quia sic dixerunt: *si quis acceperit unum puerum talem.* secundum Lucam autem quis ambigit posse intellegi pue-

6 Marc. 9, 37 — **9** Luc. 9, 46 — **12** Luc. 9, 47 — **17** Vgl. Luc. 9, 47f — **18** Marc. 9, 36 — **23f. 33** Marc. 9, 37 — **25. 35ff** Luc. 9, 48

6f *τῶν παιδίων τούτων* M **7** *παιδίον* H | *τῷ ἐμῷ ὀνόματι* M **11** *μεῖζον* H **17** *ἔλαβεν*] *ἔλαβε τὸ* H

21—25 non ita—meo] lat. kürzt **31** illum y* < L **33** unum < ϱ

χρὴ οὖν κατὰ τὸν Λουκᾶν ἐκεῖνο τὸ παιδίον.

οὗ λαβόμενος ὁ Ἰησοῦς »ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ«, δέξασθαι »ἐπὶ τῷ ὀνόματι« τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ οὐκ οἶδα εἰ δύναταί τις μὴ τροπολογῆσαι τὸ »ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου«. χρὴ γὰρ ἐκεῖνο τὸ παιδίον, ὃ τότε »ἔστησεν« ὁ Ἰησοῦς »παρ' ἑαυτῷ λαβόμενος« αὐτοῦ, δέξασθαι ἕκαστον ἡμῶν »ἐπὶ τῷ ὀνόματι« τοῦ Ἰησοῦ.

ζῇ γὰρ ὡς ἀθάνατον, καὶ χρὴ αὐτὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ⟨κατασταθὲν παρὰ τῷ Ἰησοῦ⟩ δέξασθαι »ἐπὶ τῷ ὀνόματι« τοῦ Ἰησοῦ, οὗ μὴ χωριζόμενος ὁ Ἰησοῦς γίνεται παρὰ τῷ δεχομένῳ τὸ παιδίον,

ὡς κατὰ τοῦτο λελέχθαι τὸ »ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται«.

εἶτ' ἐπεὶ ἀχώριστός ἐστι τοῦ υἱοῦ ὁ πατήρ, ⟨ὁμοῦ καὶ ὁ πατὴρ⟩ γίνεται παρὰ τῷ δεξαμένῳ τὸν υἱόν·

rum illum spiritum sanctum, cum dicat: »si quis acceperit puerum hunc in nomine meo«? secundum Lucam ergo debemus puerum illum, id est spiritum sanctum, quem accipiens Iesus posuit apud se, suscipere in nomine Iesu.

vivit enim puer ille quasi inmortalis et debemus eum ab ipso Iesu constitutum apud Iesum suscipere in nomine Iesu: quoniam cum sit Iesus nunquam recedens a puero illo, fit apud eum qui *receperit* puerum »in nomine eius«.

et quoniam nec pater recedit a filio, si quis receperit filium, recipit apud se simul et patrem.

4ff Vgl. Luc. 9, 47f — **11. 25** Luc. 9, 48 — **14ff** Vgl. Luc. 9, 47f — **28—233, 9** Vgl. C^{luc} Nr. 40 Or., mit der Schlußbemerkung: ἔοικεν οὗτος εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τροπολογεῖν τὸ ταπεινὸν καὶ ἀπόνηρον παιδίον

19—20 ⟨κατασταθὲν — Ἰησοῦ⟩ Koe, vgl. lat. **25—27** ὡς — δέχεται] lat. kürzt **29** ⟨ὁμοῦ — πατὴρ⟩ Diehl Koe, vgl. lat.

29 receperit L recipit y

διὸ λέλεκται· »καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με«. ὁ δὲ δεξάμενος τὸ παιδίον καὶ τὸν σωτῆρα καὶ τὸν ἀποστείλαντα αὐτόν, μικρότερός ἐστιν ἐν πᾶσι τοῖς Ἰησοῦ μαθηταῖς ἑαυτὸν σμικρύνων· ὅσον δὲ ἑαυτὸν σμικρύνει, τοσοῦτον γίνεται »μέγας« ⟨ὑπ'⟩ αὐτοῦ τοῦ ἐπιτέλλοντος σμικρύνειν αὐτὸν καὶ ποιοῦντος ἐπιδιδόναι εἰς μέγεθος· πρόσχες γὰρ τῷ »ὁ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτός ἐστι μέγας«. ἀνέγνωμεν δὲ καὶ ἐν ἄλλοις »καὶ ἔσται μέγας«. κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν ἐὰν μή τις »δέξηται τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν«· καὶ ἔστιν ἀμφίβολος ἡ λέξις, ἢ γὰρ ἵνα ὁ δεχόμενος τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν γένηται ὡς παιδίον, ἢ ἵνα τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν παραδέξηται γενομένην αὐτῷ ὡς παιδίον. | καὶ 598
τάχα ἐνταῦθα μὲν οἱ δεχόμενοι τὴν τοῦ θεοῦ βασιλείαν δέχονται αὐτὴν οὖσαν ὡς παιδίον, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι αἰῶνι οὐκέτι ὡς παιδίον κατὰ τὸ μέγεθος τῆς τελειότητος ἐν τῇ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) πνευματικῇ ἡλικίᾳ

qui autem recepit et puerum in nomine Iesu et Iesum in nomine patris, in omnibus minorem se praebet discipulis Christi scipsum minorans; et quanto magis se minoraverit, ⟨tanto⟩ maior efficitur ab eo, qui ei minorationis dedit mandatum.

1 Luc. 9, 48 — **5. 8** Vgl. Luc. 9, 48 **12** Luc. 9, 48 — **15** Vgl. Luc. 1, 15. 32 — **16** Luc. 18, 17 — **19 ff** Vgl. Luc. 18, 17

5 *πᾶσι τοῖς*] *τοῦ|τοῖς* M **8** ⟨*ὑπ'*⟩ Koe ⟨*ἀπ'*⟩ Diehl, vgl. lat. **9** *ἐπιτέλλοντος* Kl nach Koe, vgl. lat. *ἐπὶ πλεῖον* MH | *αὐτὸν* MH *ἑαυτὸν ποιοῦντος* C[luc] Nr. 40 **13** *πᾶσι* M **27** *κατὰ* Koe *καὶ* MH

8 tanto *μ* < x

ἐπιδεικνυμένης πᾶσι τοῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος παραδεξαμένοις αὐτὴν οὖσαν ἐνταῦθα ὡς παιδίον.

20. *Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων* (18, 7[—14]).

Καθ' αὐτὴν μὲν καὶ ἀπολελυμένως εἴρηται ἡ τοῦ κόσμος φωνὴ ⟨ἐν τῷ⟩ »ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω«. κατὰ δὲ τὴν πρός τι σχέσιν, μετὰ τῆς πρὸς ἐκεῖνο ἐπιπλοκῆς οὗ κόσμος ἐστίν, ὠνόμασται ἐν τῷ »μὴ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς καὶ λατρεύσῃς αὐτοῖς«. τὸ δ' ὅμοιον φήσεις ἐν τῇ Ἐσθὴρ λελέχθαι περὶ αὐτῆς, ὅτε γέγραπται περιελομένη πάντα τὸν κόσμον αὐτῆς. οὐ γὰρ ταὐτόν ἐστιν ἁπλῶς ὁ κόσμος καὶ ὁ κόσμος τοῦ οὐρανοῦ ἢ ὁ κό-

20. *Vae huic mundo a scandalis.*
necesse est enim venire scandala, verumtamen vae homini illi per quem scandalum venit.
Digna est res quaerere in hoc loco, quid dicit esse mundum cui promittitur vae, cui omnia scandala afferunt vae. intellegere autem aliquid poterimus, si congregemus scripturarum exempla in quibus nominatur *mundus.*

18 Joh. 1, 10 — 22 Deut. 4, 19 — 26 ff Vgl. Hieron. hom. in Matth. 18, 7 ff (Anecdota Maredsolana III, 2, 373, 13 ff): *mundum istum terrenum locum dicit,* τὸν περισσὸν (l. περίγειον) τόπον λέγει: *neque vero de caelo et terra intellegere debemus mundum* etc. — 29 Esther 4, 17 (14, 2) und Judith 10, 4!

1 ἐπιδεικνυμένης Hu ἐπιδεικνυμένοις M H 16 καθ' αὐτὴν M 17 τοῦ < H | ⟨ἐν τῷ⟩ Hu 30 ὁ < M

9 res est B

σμος τῆς Ἐσθήρ. τὸ δὲ νῦν ἡμῖν ζητούμενον ἄλλο.

νομίζω οὖν ὅτι οὐ τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς σύστημά ἐστι κατὰ τὰ θεῖα γράμματα ὁ κόσμος, ἀλλ᾽ ὁ περίγειος μόνος τόπος.

καὶ οὗτος οὐ καθ᾽ ὅλην νοούμενος τὴν γῆν, ἀλλ᾽ ὁ κατὰ τὴν ἡμετέραν οἰκουμένην·

»ἐν τῷ κόσμῳ« γὰρ »ἦν τὸ ἀληθινὸν φῶς«, τῷ περιγείῳ τόπῳ τῷ κατὰ τὴν ἡμετέραν ⟨οἰκουμένην⟩ νοουμένῳ,

»καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω«, οἱ ἐν τῷ περιγείῳ τόπῳ ἄνθρωποι,

τάχα δὲ καὶ αἱ οἰκεῖαι τῷ χωρίῳ τούτῳ δυνάμεις.

ἄτοπον γὰρ λέγειν τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς σύστημα, ὥστ᾽ εἰπεῖν ἂν ὅτι ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ὁ χορὸς τῶν ἀστέρων

καὶ οἱ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄγγελοι οὐκ ἔγνωσαν »τὸ ἀληθινὸν φῶς« καὶ ἀγνοοῦντες αὐτὸ ἐτήρησαν τὴν ἐπιτεταγμένην αὐτοῖς ἀπὸ θεοῦ τάξιν. ἀλλὰ καὶ ὅταν λέγηται ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐν τῇ πρὸς τὸν πατέρα εὐχῇ· »καὶ νῦν δόξασόν με, πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί«,

arbitror ergo quia non caeli et terrae spatium secundum scripturas divinas dicitur mundus, sed terrenus iste tantummodo locus

vel homines qui sunt habitatores loci istius. sic enim intellegitur illud quod ait:

»in mundo enim erat« verum illud lumen, id est in loco terrae nostrae quam habitamus,

»et mundus per ipsum factus est«, id est orbis terrae.

»et mundus eum non cognovit«, id est homines habitatores terrae istius.

incongruum enim est »et mundus eum non cognovit« referre ad elementa caeli et terrae; ut dicat aliquis, quoniam sol et luna et stellae

vel aqua vel terra

vel angeli, qui sunt in universo hoc mundo, lumen illud verum non cognoverunt et non cognoscentes eum conservaverunt a deo sibi ordinem constitutum. secundum hunc enim sensum intellegitur etiam illud: »et nunc honorifica me, tu pater, eo honore quem habui antequam mundus

13 ff Vgl. Joh. 1, 9f — **18** Joh. 1, 10 — **30** Joh. 1, 9 — **35** Joh. 17, 5f

3 οὐ τὸ] ἐν τῶ M **15** ⟨οἰκουμένην⟩ Kl Koe, vgl. lat. **32/33** a deo Diehl Koe, vgl. gr. ab eo x

χρὴ ἀκούειν κόσμον λέγεσθαι τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπὶ γῆς | οἰκουμένην· 599

ἀλλὰ καὶ ὁ σωτὴρ λέγων· »κἀγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ«, τὸν ἐπίγειον λέγει κόσμον· οὐ γὰρ νομιστέον τὰ ἀντικείμενα αὐτὸν λέγειν φάσκοντα· »κἀγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ εἰμί«. ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ »καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ« τὸν περίγειον τόπον τοῦτον νομιστέον.

ἀπὸ γὰρ τούτου τοῦ κόσμου ἔδωκε τῷ υἱῷ ὁ πατὴρ ἀνθρώπους, περὶ ὧν ὁ σωτὴρ ἐρωτᾷ τὸν πατέρα μόνων, καὶ »οὐ περὶ τοῦ κόσμου« ὅλου τῶν ἀνθρώπων.

σαφῶς δὲ οὗτος σημαίνεται καὶ ἐκ τοῦ »καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς,

esset apud te. manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo«.

et post pauca: »ego (inquit) pro eis rogo, non pro mundo rogo, sed pro eis quos dedisti mihi«.

item post pauca: »et hi in mundo sunt, et ego ad te venio. et iam non sum in mundo,

et isti in mundo sunt«. item post pauca: »et ego ad te venio,

et haec loquor in mundo, ut habeant gaudium meum plenum in se«. ergo mundus dicitur vel locus iste terrenus vel homines qui sunt in eo.

ex hoc enim mundo dedit filio homines pater, pro quibus rogat filius patrem solis, et non pro omnium hominum mundo. nam ubi magis necessarium est ut servemur a patre quam in mundo, quem dicit Iohannes: »et mundus totus positus est in maligno«?

6 Joh. 17, 9 — **11. 17** Joh. 17, 11 (vgl. var. lect.) — **20** Joh. 17, 13f — **29f** Vgl. Joh. 17, 9 — **32** I. Joh. 5, 19 — **35** Joh. 17, 14

13 *ἐν τῷ*] *ἔγνω̃* H **20** *καὶ* < M **24** *τοῦτον* < H **26—30** *ἀπὸ — ἀνθρώπων*] hier mit Diehl nach lat., hinter Z. 5 in M H

ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου«· ἐμίσησε γὰρ ἡμᾶς (ἐξ οὗ μηκέτι σκοποῦμεν »τὰ βλεπόμενα ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα«) διὰ τὴν Ἰησοῦ διδασκαλίαν οὐ κόσμος ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς συνεστηκὼς πᾶς, ἀλλ᾽ οἱ ἐπὶ γῆς μεθ᾽ ἡμῶν ἄνθρωποι. τὸ »οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου« ἴσον ἐστὶ τῷ οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ περιγείου τόπου· οὕτω δὲ καὶ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ »ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶν« ὡς οὐδ᾽ αὐτὸς »ἐκ τοῦ κόσμου« ἦν.

ἔτι δὲ καὶ τὸ »ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας« (δὶς εἰρημένον ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην) οὐκ ἀναφέρεται ἐπὶ τὰ κρείττονα τῶν ἀνθρώπων. ἀλλ᾽ ἐπὶ τοὺς χρήζοντας πιστεύειν ἀνθρώπους ὅτι ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν εἰς τὸν τῇδε κόσμον ἀπέστειλε. καὶ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ δὲ »ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ«.

item in sequentibus: »ut mundus credat quia tu me misisti«.

ergo locus iste et homines qui sunt in eo dicuntur mundus, quibus *vae a scandalis*. omnibus enim hominibus, quos tamen scandala vincere possunt, *vae* est *a scandalis*. quod non procedit ut de elementis mundi intellegamus.

21. *Εἰ δὲ οὐαὶ τοῖς πανταχοῦ*

21. Si autem *vae* est *mundo*

3 Vgl. II. Kor. 4, 18 8ff Joh. 17, 14. 16 — 14 Joh. 17, 21 vgl. 23 — 19f Vgl. Joh. 10, 36 — 21 Röm. 1, 8

3 τὰ²] διὰ M 6 αὐτῷ M 8 τὸ ⟨δὲ⟩ λ 9 ἴσον M H 31ff Koe vermutet: εἰ δὲ οὐαί ⟨ἐστι τῷ κόσμῳ⟩ ἀπὸ τῶν σκανδάλων ⟨τουτέστι⟩ τοῖς πανταχοῦ τῆς γῆς ἀνθρώποις, ὧν καὶ κτλ.

28 est x* < ϱ

τῆς γῆς ἀνθρώποις ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ὧν καὶ τὰ σκάνδαλα ἅπτεται, οὐκ εἰσὶ δὲ οἱ μαθηταὶ »ἐκ τοῦ κόσμου« μὴ σκοποῦντες »τὰ βλεπόμενα« καθὼς οὐδὲ ὁ διδάσκαλος »ἐκ τοῦ κόσμου« ἐστίν, οὐδενὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ ἐστιν ἀπὸ | τῶν σκανδάλων οὐαί, ἐπείπερ »ἐστὶν εἰρήνη πολλὴ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν νόμον τοῦ θεοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σκάνδαλον«. εἰ δέ τις δοκεῖ μὲν χρηματίζειν μαθητής, ἔτι δέ ἐστιν »ἐκ τοῦ κόσμου« διὰ τὸ ἀγαπᾶν »τὸν κόσμον« καὶ »τὰ ἐν αὐτῷ« (λέγω δὲ τὴν ἐν τῷ περιγείῳ τόπῳ ζωὴν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ χρήματα ἢ κτήματα ἢ ὁποιανποτοῦν περιουσίαν), ὡς μὴ ἁρμόζειν αὐτῷ τὸ »ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσίν«, ἀληθῶς ὡς »ἐκ τοῦ κόσμου« ὄντι τούτῳ τὸ τῷ κόσμῳ συμβαῖνον οὐαὶ ἀπὸ τῶν σκανδάλων συμβήσεται αὐτῷ. ὁ δὲ θέλων ἐκκλῖναι τὸ οὐαὶ τοῦτο μὴ ἔστω φιλόζωος,

ἀλλὰ λεγέτω κατὰ Παῦλον·

»ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται κἀγὼ τῷ κόσμῳ«·

a scandalis,

non autem sunt discipuli Iesu »de hoc mundo«

sicut nec magister eorum de mundo est, nemini discipulorum Christi potest esse *a scandalis* 600 *vae:* quoniam »pax multa diligentibus nomen dei, et non est illis scandalum«. si autem aliquis videtur quidem esse discipulus Christi, adhuc autem est »de mundo«, propterea quod diligit »mundum« et »quae sunt in eo« (id est aut vitam istam carnalem aut possessiones terrae istius aut pecunias aut speciem qualemcumque), ut non conveniat ei quod dictum est discipulis Iesu, quoniam »non sunt de mundo«, sine dubio possidebit quasi »de mundo« constitutus *vae,* quod *mundo* accidere solet. si ergo volumus declinare hoc *vae,* suscipiamus in nobis adfectum apostoli Pauli dicentis: »mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est et ego mundo«.

nemo autem amator corporalium specierum vel iumentorum vel aliquarum concupiscibilium re-

4. 14 Joh. 17, 14. 16 — **6** Vgl. II. Kor. 4, 18 — **10** Psal. 118, 165 — **15** Vgl. I. Joh. 2, 15 — **20 f** Joh. 17, 14. 16 — **31** Gal. 6, 14

11/12 *νόμον τοῦ θεοῦ*] *θῦ* M **20/21** *ἀληθῶς* Kl, vgl. lat. *ἀλλ'* MH

11 nomen dei] legem tuam B **30** nostri] mei G

οἱ γὰρ »ὄντες ἐν τῷ σκήνει« ἅγιοι στενάζουσι »βαρούμενοι« ἀπὸ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος καὶ πάντα πράττουσιν, ἵνα ἄξιοι γένωνται εὑρεθῆναι ἐν τῷ τῆς ἀναστάσεως μυστηρίῳ, ὅτε »μετασχηματίσει« ὁ θεὸς οὐ πάντων »τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως«, ἀλλὰ τῶν Χριστῷ γνησίως μαθητευομένων, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ »σύμμορφον ⟨τῷ σώματι⟩ τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. ὥσπερ γὰρ οὐδὲν τῶν οὐαὶ συμβαίνει τινὶ τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, οὕτως οὐδὲ τὸ οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἐὰν γὰρ καὶ μυρία σκάνδαλα γίνηται, ἀλλ᾽ οὐχ ἅψεται τῶν οὐκέτι »ἐκ τοῦ κόσμου«. εἰ δὲ ἐπιδέχεταί τις τὸ σκανδαλίζεσθαι παρὰ τὸ ἀνερμάτιστον τῆς πίστεως καὶ ἀβέβαιον τῆς πρὸς τὸν λόγον τοῦ θεοῦ συγκαταβάσεως, ἴστω μηδέπω χρηματίζων παρὰ τῷ Ἰησοῦ μαθητὴς αὐτοῦ. τοσαῦτα δὲ ἔρχεσθαι νομιστέον σκάνδαλα, ὥστε τὸ οὐαὶ μὴ ἐπί τινα μόρια τῆς γῆς φθάνειν, ἀλλ᾽ ἐπὶ τὸν ὅλον ἐν αὐτῇ κόσμον.

rum vel vitae istius carnalis potest vere dicere: »mihi mundus crucifixus est et ego mundo«. sancti enim, qui sunt in hac habitatione, ingemiscunt corpore humilitatis gravati et omnia faciunt, ut digni efficiantur in illo resurrectionis mysterio inveniri, quando »transformabit deus corpus humilitatis« non omnium, sed tantum discipulorum fidelium Christi, »ut fiat conforme corporis gloriae Christi«. sicut ergo nihil eorum ex quibus *vae* contingere solet contingit discipulo Christi (nam etsi mille sint scandala, non tangunt eum qui non fuerit de hoc mundo), sic qui receptor fuerit factus scandali, aut propter inconstantiam fidei suae, aut quia non ex toto corde consentit salutaribus Christi mandatis, ut iam non videatur discipulus Christi, tanta scandala conprehendent eum quantis fuerit obligatus in mundo.

4ff II. Kor. 5, 4 — **9ff** Phil. 3, 21 — **22** Vgl. Joh. 17, 14 (11)

5 *βαρυνόμενοι* M **13** *⟨τῷ σώματι⟩* Hu **19** *τῶν σκανδάλων* < M **20** *ἐὰν* Kl, vgl. lat. *ἵνα* M H **28** *ἔρχεται* M

12/13 corpori Koe **17—22** Christi (nam—mundo), sic] Christi *** (nam—mundo). si[c] Diehl. vgl. gr.

22. *Καὶ ἀνάγκη ἐστὶν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα*, ἅπερ ἄλλα νομίζω εἶναι τῶν ἀνθρώπων δι' ὧν ἔρχεται. τὰ οὖν ἐρχόμενα σκάνδαλα στρατιά τις ἐστὶ τοῦ διαβόλου, ἄγγελοι αὐτοῦ καὶ μοχθηρὸς χορὸς πνευμάτων ἀκαθάρτων, ἅπερ ζητοῦντα ὄργανα δι' ὧν ἐνεργήσει εὑρίσκει πολλάκις μὲν τοὺς πάντη ξένους τῆς εὐσεβείας, | ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ τῶν νομιζομένων τινὰς πιστεύειν τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ. οἷς χεῖρόν ἐστι τὸ οὐαὶ παρὰ τὸ οὐαὶ τῷ σκανδαλιζομένῳ, ὥσπερ καὶ »Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως« ἤπερ τοῖς τόποις ἔνθα ἐποίησε μὲν σημεῖα ὁ Ἰησοῦς καὶ τέρατα, οὐκ ἐπιστεύθη δέ. δυνηθείη δ' ἄν τις ὥσπερ πραγματείαν ποιῆσαι ἀπὸ τῶν γραφῶν ἐκ τῆς τῶν μακαριζομένων καὶ ἐφ' οἷς μακαρίζονται συναγωγῆς, οὕτω καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων οὐαὶ καὶ τῶν ἐφ' οἷς λέλεκται τὸ οὐαί. ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸ χεῖρον εἶναι τὸ ἀπὸ τοῦ σκανδαλίζοντος οὐαὶ παρὰ τὸ τοῦ σκανδαλιζομένου

22. *Necesse enim est venire scandala.* aliud enim sunt ipsa *scandala*, aliud autem homines per quos *veniunt scandala*. ergo venientia *scandala* sunt angeli satanae et malignus chorus daemoniorum, qui quaerunt organa digna per quos operentur, et plerumque quidem inveniunt, qui omnino extranei sunt a dei cul- 601
tura, interdum autem et eos qui videntur fideles: quibus maius est *vae* per quos contingit, quam *mundo* cui contingit. nam multo peius erit qui scandalizat quam qui scandalizatur, si quidem verum est esse differentiam tormentorum secundum illud quod ait: »remissius erit Tyro et Sidoni« quam civitatibus in quibus fecit ⟨signa Iesus et⟩ virtutes, et correptae non sunt. si enim *vae mundo a scandalis*, ei quidem qui scandalizatur iuste est *vae*, quia miscens se mundo voluntarie receptor scandali factus est; ei autem gravius erit *vae*, *per quem scandalum venit*, quoniam praebuit se spiritibus

22 Matth. 11, 22 Par.

3 εἶναι] τινὰ μὲν M 10 θεοσεβείας las lat. ? 27—32 entspricht dem lat. Z. 27—31 ? 35 τὸ < M

1 est enim L 15 est y* < L | contingit μ contigit x 24/25 ⟨signa—et⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. gr. 25 correct(a)e y (Pasch)

	inmundis scandalizantibus ministrum ad scandalizandum homines infirmos et mundiales.
παραστήσεις τὸ	si autem haec diligenter intellegeremus quae dicuntur:
»ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ« καὶ τὰ ἑξῆς·	*vae per quem veniunt scandala* et »qui scandalizaverit unum de pusillis istis, expedit ei ut alligetur mola asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris«.
ἐκδικουμένου γὰρ τοῦ σκανδαλισθέντος μικροῦ ἀπὸ τοῦ σκανδαλίσαντος αὐτὸν τοιοῦτον συμφέρει βαρὺ καὶ δυσυπομόνητον ὃ ἀναγέγραπται εἶναι περὶ τοῦ σκανδαλίζοντος.	quoniam sic vindicat deus eos, qui scandalizati fuerint ab eis qui scandalizaverunt.
ταῦτα δὲ εἰ ἐπιμελέστερον ἐν⟨ε⟩νοοῦμεν, ἐφυλαξάμεθα ἂν ἁμαρτάνειν »εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ« τύπτειν »αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν«, ἵνα μὴ »εἰς Χριστὸν« ἁμαρτάνωμεν, πολλάκις ἀπολλυμένων οὐ μόνον τῇ ἡμετέρᾳ »γνώσει« ἀλλὰ καὶ ἄλλοις τισὶ τῶν περὶ ἡμᾶς ἀδελφῶν.	et si quae intellegeremus timeremus, nunquam peccaremus »in fratres« nec percuteremus »conscientias eorum infirmas«.
δι' οὓς »Χριστὸς ἀπέθανεν« ἐφ' οἷς »εἰς Χριστὸν« ἁμαρτάνοντες τίσομεν δίκας ἐκδικουμένης τῆς τῶν δι' ἡμᾶς ἀπολλυμένων ψυχῆς ἐξ ἡμῶν.	pro quibus »Christus mortuus est«, propter quos quasi »in Christum« peccantes subibimus poenas, cum requisitae fuerint animae quae propter nos perierunt ex nobis.
23. *Μετὰ ταῦτα βασανιστέον τὸ τῆς ἀνάγκης ὄνομα ἐν τῷ ἀνάγ-*	23. Deinde videamus quomodo intellegere debeamus quod

7ff Matth. 18, 6 — **20ff** Vgl. I. Kor. 8, 11f

19f *ταῦτα—ἐφυλαξάμεθα ἂν*] z. T. von lat. in Z. 4f vorausgenommen, um „eine große Periode" zu bilden Koe **19/20** *ἐν⟨ε⟩νοοῦμεν* Kl, vgl. lat. **34** *ἀγάπης* M

4 haec < B **4/5. 19** intellexerimus B **10** in] a G L **19** si < G^a B L

κη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα καὶ τὸ ἰσοδυναμοῦν αὐτῷ παρὰ τῷ Λουκᾷ· »ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα« (ἀντὶ τοῦ ἀδύνατον). καὶ ὥσπερ ἀνάγκη τὸ θνητὸν ἀποθνῄσκειν καὶ ἀνένδεκτον αὐτὸ μὴ ἀποθανεῖν, καὶ ἀνάγκη τρέφεσθαι τὸν ἐν σώματι — ἀνένδεκτον γὰρ τὸν μὴ τρεφόμενον ζῆν —, οὕτως ἀνάγκη ⟨ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα⟩ καὶ »ἀνένδεκτον μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα«,

ait: *necesse est venire scandala.* similiter enim exponit etiam Lucas dicens: »inpossibile est ut non veniant scandala«. et sicut *necesse est* mortale mori et inpossibile est ut non moriatur, et sicut *necesse est* manducare hominem in corpore constitutum et inpossibile est ut sine esca qui corporalis est vivat, sic *necesse est venire scandala* et »inpossibile est ut non veniant«.

ἐπεὶ ἀνάγκη καὶ προϋφεστάναι τὴν κακίαν τῆς ἀρετῆς ἐν οὐρανίοις, ἀφ᾽ ἧς κακίας τὰ σκάνδαλα.

et vide si potes accipere ad exemplum malitiam, quae est in caelestibus, necessarie copulatam esse virtutibus.

ἀνένδεκτον γάρ ἐστιν ἄνθρωπον εὑρεθῆναι πάντη ἀναμάρτητον καὶ χωρὶς | ἁμαρτίας ἀνειληφότα τὴν ἀρετήν.

inpossibile est enim inveniri hominem omnino sine peccato, et absque peccato suscipere posse 602 virtutes; quia nec potest esse verum bonum nisi habeat inpugnationem mali. sicut ergo *necesse est* sustinere malitiam caelestium et inpossibile est eam non sustinere, sic *necesse est venire scandala* et »inpossibile est ut non veniant«,

ἡ γὰρ ἐν ταῖς πονηραῖς δυνάμεσι κακία, ἀρχηγικὴ τυγχάνουσα τῆς ἐν ἀνθρώποις κακίας, πάντως ὁρμᾷ ἐπὶ τὸ διά τινων ὀργάνων ἐνεργῆσαι

maxime si intellexeris malitiam malignarum virtutum principalem esse malitiae isti, quae in hominibus est, et semper quaeren-

3. 11 Luc. 17, 1

5/6 τὸ . . . αὐτὸ] l. τὸν . . . αὐτὸν ? Kl 8 ἐν] + τῷ M 10 ⟨ἐλθεῖν τὰ σκανδαλα⟩ Kl, vgl. lat. 15 οὐρανίοις Kl, vgl. lat. ανοις M H 18 ἄνθρωπον < M 31 πάντως Hu πάντας M H

1 venire] ut veniant L Pasch 5 mortale Koe, vgl. gr. mortalem x (Pasch)

κατὰ τῶν τοῦ κόσμου ἀνθρώπων. τάχα δὲ καὶ πλεῖον αἱ πονηραὶ δυνάμεις ἐξαγριοῦνται ἐκβαλλόμεναι τῷ λόγῳ τοῦ Ἰησοῦ καὶ ⟨οἱ δαίμονες τρεφθέντες τῷ αἵματι τῶν θυσιῶν ἐξοργίζονται⟩ μειουμένης τῆς λατρείας αὐτῶν τῶν ἐθίμων θυσιῶν αὐτοῖς οὐ προσφερομένων.

καὶ ἀνάγκη ἐστὶ ταῦτα ἐλθεῖν, οὐκ ἀνάγκη δὲ διὰ τοῦδέ τινος. διόπερ ὡς τόπον δεδωκότι τῇ πονηρᾷ ἐνεργείᾳ σκανδαλίζειν προαιρουμένῃ τῷ ἀνθρώπῳ δι᾽ οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται, γίνεται τὸ οὐαί. μὴ νομίσῃς δὲ φύσει τινὰ καὶ ἐκ κατασκευῆς τὰ σκάνδαλα εἶναι ἀνθρώπους ζητοῦντα δι᾽ ὧν ἔλθῃ· ὡς γὰρ »ὁ θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν«, οὕτως οὐδὲ σκάνδαλα ἔκτισεν, ἀλλὰ τὸ αὐτεξούσιον ἐγέννησεν ἔν τισι τὸ σκάνδαλον, μὴ βουληθεῖσιν ἀνατλῆναι τοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς πόνους.

tem organa quaedam per quae operetur adversus homines mundi. forsitan autem et inritantur magis malignae virtutes, quanto magis verbum Christi in hominibus invalescens expellit ab eis malignas virtutes, quae prius consueverant habitare in animis eorum, et daemones, qui delectabantur in sanguine sacrificiorum, irascuntur dum eorum cultura minuitur nec offeruntur eis sacrificia consueta:

ideo *necesse est venire scandala.* et *scandala* quidem ipsa *venire necesse est,* non tamen per illum nescio quem venire *necesse est*; propter quod ei, *per quem venerint,* erit *vae,* quoniam dedit locum malignae operationi in se volenti scandalizare. ne putes in natura aliqua vel in substantia esse *scandala,* quae homines quaerunt per quos operentur. sicut enim »deus mortem non fecit«, sic nec *scandala* creavit, sed libertas arbitrii proprii in quibusdam genuit scandalum, nolen⟨tibu⟩s suscipere pro virtute laborem.

18ff Vgl. Hieron. in Matth. 138 E: *cum necesse sit in isto mundo fieri scandala, unusquisque in suo vitio scandalis patet* — **25** Sap. Sal. 1, 13 — **28f** Vgl. Orig. hom. XIX (XVIII), 14 in Jer. (III, 172, 2f): *οἱ συνειδότες ἑαυτοῖς πολλοὺς πόνους ἀνηντληκέναι ὑπὲρ ἀρετῆς*

10f ⟨*οἱ—ἐξοργίζονται*⟩ Diehl, vgl. lat. **18** *ὡς*] *ῥχη* ? M **19** *προαιρουμένῃ* Kl *προαιρουμένη* M H **22** *τινὰ* Hu *τινὰς* M H **23/24** *ζητοῦντα* *ἀνους* M

15 scandala venire necesse est L **19** venerint ϱ venerit x **28** proprii in] proprium B **29** nolen⟨tibu⟩s Kl, vgl. gr. | pro virtute suscipere L

24.

24. *Quod si manus tua vel pes tuus scandalizat te, excide eum et proice abs te. bonum est enim tibi introire in vitam claudum vel debilem, quam duas manus vel duos pedes habentem mitti in ignem aeternum. et si oculus tuus scandalizat te, erue eum et proice abs te. bonum est tibi unum oculum habentem in vitam intrare, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.*

Docet nos per parabolam sermo, quoniam nec proximis nostris vel adhaerentibus nobis debemus parcere scandalizantibus. superius cum dixisset: »antiquis dictum est: non adulterabis, ego autem dico: si quis viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo«, post haec verba statim subiunxit: »si dexter oculus tuus« vel »manus scandalizaverit te«, ostendens quoniam de illis membris scandalizantibus loquebatur quae sunt intra nos; propterea voluntates animae exposuimus ibi esse scandalizantia membra. hic autem cum dixisset: *vae mundo a scandalis: necesse est enim venire scandala, sed vae per quem veniunt* (videlicet homini), statim subiungit: *si manus tua vel pes tuus vel ocu-*

17 Matth. 5, 27f — 23 Matth. 5, 29f

2 vel] et G 6 vel] aut y
21 in] de B 23 manus] + tua Pasch
32 veniunt] + idem R + idest G[c] s. l.
33 homini y* hominem L

lus tuus scandalizaverit te, ostendens quoniam non de membris scandalizantibus quae sunt intra nos loquitur, sed de hominibus qui sunt extra nos pertinentes ad nos, ita ut manus aut pedes aut oculi aestimentur gratia caritatis coniuncti. et vere quaedam *scandala* ex nobis ipsis nascuntur, sicut ait Iacobus in epistola sua: »deus neminem temptat, sed unusquisque temptatur in concupiscentiis suis«, quaedam extrinsecus veniunt vel ab extraneis vel a proximis, de quibus praesens loquitur sermo.

Καὶ καλὸν μὲν οὖν εἰ ἐπαινετὸς εἴη ὁ ὀφθαλμὸς *καὶ ἡ* χείρ, *ἵνα μὴ δύνηται εὐλόγως »εἰπεῖν ὁ ὀφθαλμὸς τῇ χειρί· χρείαν σου οὐκ ἔχω«. εἰ δέ τις ἐν τῷ ὅλῳ σώματι τῶν συναγωγῶν τῆς ἐκκλησίας* χεὶρ *χρηματίσας διά τι πρακτικόν, μεταβαλὼν γένοιτο σκανδαλίζουσα* χείρ, *λεγέτω τῇ τοιαύτῃ | χειρὶ ὁ ὀφθαλμός· »χρείαν σου οὐκ ἔχω«, καὶ εἰπὼν ἐκκοψάτω αὐτὴν καὶ βαλέτω ἀφ᾽ ἑαυτοῦ. οὕτω δὲ καλὸν μέν, εἰ καὶ κεφαλή τις εἴη μακαρία καὶ πόδες ἄξιοι τῆς μακαρίας κεφαλῆς, ἵνα μὴ δύνηται τὰ πρέποντα ἑαυτῇ τηροῦσα »ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶν« εἰπεῖν· »χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω«. εἰ μέντοι τις εὑρεθείη* πούς *σκάνδαλον τοῦ ὅλου γινόμενος σώματος, λεγέτω ἡ κεφαλὴ τῷ τοιούτῳ ποδί· »χρείαν σου οὐκ*

Et bonum quidem erat ut laudabilis esset et *oculus* et *manus*, ut ne possit iuste »dicere oculus manui: necessaria mihi non es«. si autem aliquis ex toto ecclesiae corpore videatur *manus* propter aliquem actum, conversus autem ⟨manus⟩ factus fuerit scandalizans, »oculus« dicat huiusmodi 603 »manui: necessaria mihi non es«, et dicens praecidat eam et pellat a se. sic bonum est ut sit et caput beatum et pedes tali capite digni, ut ne possit »caput« iuste dicere »pedibus: necessarii mihi non estis«. si autem aliquis fuerit in ecclesia pes scandalum faciens corpori universo, dicat caput huiusmodi pedi: »necessarius mihi non es«, et praecidens repellat eum a se.

11 Jac. 1, 12 — **19. 25ff. 32f. 36** I. Kor. 12, 21

23 *τι* Kl nach lat. *τὸ* M H **24** ⟨manus⟩ Kl nach Diehl, vgl. gr. **29** capiti G L **34** *εὑρεθείη*] + *in ecclesia* lat.; gr. läßt auch S. 246f die „Kirche" fort

ἔχω«, καὶ ἐκκόψας αὐτὸν βαλέτω ἀπ᾽ αὐτοῦ.

καὶ γὰρ πολλῷ βέλτιον εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν τὸ λοιπὸν σῶμα (λεῖπον τῷ σκανδαλίσαντι ποδὶ ἢ τῇ σκανδαλισάσῃ χειρί), ἤπερ διαδοθέντος τοῦ σκανδάλου ἐπὶ ⟨ὅλον τὸ σῶμα⟩ ὅλον τὸ σῶμα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς μετὰ τῶν δύο ποδῶν ἢ τῶν δύο χειρῶν.

melius est enim ut residuum corpus intret *in vitam* sine membro scandalizante, quam totum corpus ecclesiae, morbo scandali per omnes currente, *mittatur in gehennam*.

οὕτω δὲ καλὸν μὲν τὸν δυνηθέντα γενέσθαι ὀφθαλμὸν τοῦ ὅλου σώματος ἄξιον εἶναι ⟨τῆς κεφαλῆς⟩ Χριστοῦ καὶ τοῦ ὅλου σώματος. εἰ μέντοι μεταβάλλοι ποτὲ ὁ τοιοῦτος ὀφθαλμὸς εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν σκάνδαλον τοῦ ὅλου σώματος, καλὸν αὐτὸν ἐξελόντα ἔξω βαλεῖν τοῦ σώματος ὅλου καὶ χωρὶς ἐκείνου τοῦ ὀφθαλμοῦ σωθῆναι τὸ λοιπὸν σῶμα, ἢ (μετ᾽ αὐτοῦ ὅλου βεβλαμμένου τοῦ σώματος) βληθῆναι ὅλον βεβλαμμένον τὸ σῶμα εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

sic bonum quidem erat ut et ille qui factus est *oculus*, dignus esset capite Christo et toto ecclesiastico corpore. *si* autem conversus *oculus* ille factus fuerit scandalum corpori universo, eiciatur *oculus* scandalizans et extra omne corpus expellatur, ut sine illo oculo residuum corpus salvetur, quam cum illo oculo debilitato totam ecclesiam *mitti in gehennam*,

intenebricatam videlicet per oculum malum. Christum autem ecclesiae caput esse, non ego, sed apostolus intellexit. sacerdotes autem rationabiliter possunt dici ecclesiae oculus, quoniam et speculatores habentur; diaconi autem ceterique ministri manus, quoniam per eos opera spiritalia uni-

13f. 25f Vgl. Eph. 1, 22 u. ö.

3 *ἐλθεῖν* H 7 ⟨*ὅλον τὸ σῶμα*⟩ Diehl Kl, vgl. lat. 13 ⟨*τῆς κεφαλῆς*⟩ Kl Koe, vgl. lat. 21 *βεβλαμένου* H 22 *βεβλαμμένον* <H 23 *πυρός*] danach in MH der Absatz *δύναται — σωθῶμεν* S. 248, 22 — 249, 32, umgestellt nach lat. von Kl

5 scandalizante Pasch scandalizanti x 11 et x < ϱ 13 capiti x | toti B 14 corpori x 20 oculo illo B 21 mitti y* mittat L 24 intenebricatam ϱ intenebricatum x 28 dici] + éé L

25. *Δυνατὸν δὲ τοῖς ῥητοῖς τούτοις χρήσασθαι καὶ ἐπὶ τῶν οἰκειοτάτων καὶ ὡσπερεὶ μελῶν ἡμῶν, διὰ τὴν πολλὴν οἰκειότητα εἴτε συγγενικὴν εἴτε ἔκ τινος συνηθείας (ἵν᾽ οὕτως ὀνομάσω) φιλικῆς μελῶν ἡμῶν νενομισμένων, ὧν οὐ χρὴ φείσασθαι τὴν ψυχὴν ἡμῶν βλαπτόντων. ἐκκόψωμεν γὰρ ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ὡς χεῖρα ἢ πόδα ἢ ὀφθαλμόν, πατέρα ἢ μητέρα τὰ ἐναντία τῇ θεοσεβείᾳ ἡμᾶς πράττειν θέλοντας καὶ υἱὸν ἢ θυγατέρα (τὸ ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτοῖς) ἀφιστάντας ἡμᾶς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. ἀλλὰ κἂν »γυνὴ ἡ ἐν κόλπῳ ἢ φίλος ὁ ἴσος τῆς ψυχῆς«* σκάνδαλα *ἡμῶν γίνωνται,*

μὴ φεισώμεθα,

ἀλλὰ ἐκκόψαντες αὐτοὺς ἀφ᾽ ἑαυτῶν βάλωμεν ἔξω τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὡς οὐκ οἰκείους, ἀλλὰ πολεμίους

versa geruntur; populum autem esse pedes ecclesiae. quibus omnibus parcere non oportet, si scandalum ecclesiae fuerint facti.

25. Possumus autem hoc textu uti etiam de domesticis nostris et quasi membris ita nobis dilectione coniunctis, sive parentibus sive amicis quadam familiaritate dilectis, quibus parcere non oportet animae nostrae nocentibus. praecidamus ergo a nobis, quasi manum vel pedem vel oculum, patrem aut matrem volentes nos agere contraria pietati, aut filium vel filiam, qui (quantum ad se) faciunt nos recedere ab ecclesia dei et a Christi dilectione. sed et si uxor gremii nostri vel amici unanimes facti fuerint *scandala* nobis,

praecidamus ⟨et expellamus⟩ eos ab anima nostra quasi non amicos, sed adversarios nostrae

5—12 Vgl. C^1 Nr. 207 Or. (?): *οὐ τὰ μέλη ἐκκόπτειν διδασκόμεθα, ἀλλὰ τὰ πάθη τῶν μελῶν καὶ τοὺς εἰς τόπον μελῶν φίλους, εἰ καὶ ἐπιχειροῦσι τῷ* (l. τοῦ ?) *σκανδαλίζειν.* — Vgl. *Π* 203, 1—3 An.: *τινὲς δὲ ὑπερβολικῷ φασιν ἐχρήσατο ῥήματι, διδάσκων ὅτι εἰ καλέσοι καιρὸς δεῖ καὶ σώματος ἀφειδῆσαι, ἵνα μὴ τὴν ψυχὴν βλάψωμεν, μήτι γε φίλων καὶ οἰκείων κτλ.* — Vgl. Hieron. in Matth. 139 C: *itaque non frater, non uxor, non filii, non amici, non omnis affectus qui nos excludere potest a regno caelorum, amori domini praeponatur.* — Vgl. Hieron. hom. in Matth. 17, 7ff (Anecdota Maredsolana III, 2, 375, 3ff): *sciendum quoniam possit et aliter interpretari . . . si te carorum nomina, pater, mater, frater . . . scandalizant* etc. — **18** Vgl. Röm. 8, 35? — **20f** Vgl. Deut. 13, 6

12/13 ἐκκόψωμεν *v* ἐκκόψομεν MH **17** ἑαυτῆς H | ἐφιστάντας H

24 ⟨et expellamus⟩ Diehl, vgl. gr.

ἡμῶν τῇ σωτηρίᾳ. ὅστις γὰρ »οὐ μισεῖ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα« καὶ τὰ ἐπιφερόμενα, ὅτε καιρός ἐστιν αὐτὰ μισεῖν ὡς πολέμια καὶ ἐπίβουλα, ἵνα δυνηθῇ κερδῆσαι Χριστόν, οὗτος οὐκ ἔστιν ἄξιος τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπὶ τούτων γε ἔστιν εἰπεῖν ὅτι ἐκ περιστάσεως οἱονεὶ χωλός τις σώζεται ἀπολέσας πόδα (φέρε εἰπεῖν τὸν ἀδελφὸν) καὶ μόνος κληρονομῶν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ κυλλός ⟨τις⟩ σώζεται (μὴ σωζομένου αὐτῷ τοῦ πατρὸς ⟨ἢ τῆς μητρός⟩, ἀλλ' ἐκείνων μὲν ἀπολλυμένων αὐτοῦ δὲ χωριζομένου ἐκείνων), ἵνα μόνος τύχῃ τῶν μακαρισμῶν.

οὕτω δὲ καὶ μονόμματός τις σώζεται (τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἑαυτοῦ οἰκίας ἐκκόψας, τὴν γαμετὴν πορνεύσασαν), ἵνα μὴ ⟨μετὰ τοιούτου ὀφθαλμοῦ⟩ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχων ἀπέλθῃ εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. δύναται γὰρ καὶ τὸ ἁμαρτητικῶς μὲν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ⟨πρακτικὸν καὶ⟩ πορευτικὸν τῆς ψυχῆς, ἁμαρτητικῶς δὲ διορατικὸν ἡ σκανδαλίζουσα εἶναι χεὶρ καὶ ὁ σκανδαλίζων ποὺς καὶ ὁ σκανδαλίζων ὀφθαλμός·

salutis. qui enim non »oderit patrem et matrem« et cetera, quando tempus fuerit eos odire quasi adversarios et insidiatores, ut Christum lucremur, hic non est dignus filio dei.

et in istis est dicere, quoniam claudus ⟨quis⟩ salvatur, qui perdiderit pedem, id est fratrem, et solus hereditans regnum dei salvatur, et sine manu quis salvatur perdens patrem vel matrem, ut illis pereuntibus solus salvetur,

sic et sine oculo quis salvatur praecidens oculum suum a se, id est coniugem fornicantem, ut ne cum tali oculo duos oculos habens intret in ignem.

potest autem et sic intellegi, ut actus animae peccans, *manus* intellegatur et incessus animae peccans *pes* et visus animae peccans *oculus*: quos oportet praecidere si scandalum faciunt.

frequenter enim ipsa opera membrorum pro membris in scriptura ponuntur, quale est illud: »et tuli manus meas ad mandata tua«, non ipsas manus, sed opera manuum

1 Vgl. Luc. 14, 26 — **5** Vgl. Phil. 3, 8 — **31** Psal. 118, 48

2 *καὶ*[1]] *ἢ* H **7** *γε* Kl *τε* MH **12** ⟨*τις*⟩ Koe, vgl. lat. **13** ⟨*ἢ τῆς μητρός*⟩ Kl, vgl. lat. **15** *ἵνα*] + *μὴ* M **17** *μονόματος* H **20** ⟨*μετὰ — ὀφθαλμοῦ*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **23. 25** *ἁμαρτηκῶς* M **24** ⟨*πρακτικὸν καὶ*⟩ Kl, vgl. lat. und Hu

2 et[1] x aut *ϱ* **8** in < L **9** ⟨quis⟩ Diehl, vgl. gr. **12** sine] sicut sine L **17** quis x* qui *ϱ*

ἅτινα

κρεῖττον ἀποβαλεῖν ⟨κακὰ ὄντα⟩ καὶ ἀποθέμενον αὐτὰ χωρὶς αὐτῶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν *** οἱονεὶ χωλὸν ἢ κυλλὸν ἢ μονόμματον, ἢ μετ᾽ ἐκείνων τὴν ὅλην ἀπολέσαι ψυχήν. ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς καλὸν καὶ μακάριον ἐπὶ τοῖς βελτίστοις χρῆσθαι τῇ δυνάμει | αὐτῆς·

εἰ δὲ μέλλομεν διά τινα μίαν *** ἀπολέσθαι,

αἱρετώτερον ἀποβαλεῖν τὴν χρῆσιν αὐτῆς ⟨σκανδαλιζούσης⟩.

ἵνα μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων σωθῶμεν.

26. |῾Ορᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων.

tollimus ad mandata dei, quando facimus opera digna deo. et »ad te levavi oculos meos«. non oculos istos, sed mentem quae per oculos videt. item: »converti pedes meos in testimonia tua«, non pedes, sed motus animae convertuntur ad testimonia dei, quando coeperimus velle conversari secundum deum. quos omnes, id est vel visum vel actum vel incessum, oportet abscidere si fuerint mali, ut sine illis *intremus in vitam*, non facientes quod volumus, quam ut intremus in ignem facientes proprias voluntates. et primum quidem beata est res ab omni scandalo abstinere, ut nulla virtus animae conprehendatur in malo, sed omnibus utamur in bonis. 604
sic enim *cum duobus pedibus* et *duabus manibus* et *duobus oculis* animae corporisque intrabimus *in vitam* aeternam.

si autem futurum est male utentes quadam virtute animae perire propter illam,

melius est praecidere, id est repellere, usum virtutis illius scandalizantis,

quam ut cum reliquis virtutibus pereamus in toto.

26. *Videte ne contemnatis* 605
unum de pusillis istis.
dico enim vobis, quoniam angeli eorum in caelis semper vident fa-

2 Psal. 122, 1 5 Psal. 118, 59

12 ⟨κακὰ ὄντα⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 14 *** Koe, vgl. lat. 15 *μονόματον* H 25 *** Diehl Kl Koe, vgl. lat. 29 ⟨σκανδαλιζούσης⟩ Diehl Koe, vgl. lat.

12 abscindere *μ* 20 in y* < L 25 est + ut G 31 f lat. versteht anders 36 in caelis < B

δοκεῖ μοι ὅτι ὥσπερ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις σώμασίν ἐστι μεγέθη διάφορα, ὡς τινὰς μὲν αὐτῶν εἶναι μικροὺς ἑτέρους δὲ μεγάλους καὶ ἄλλους ⟨τοὺς⟩ μεταξύ,

καὶ πάλιν εἶναι μικρῶν διαφορὰς ἐπὶ πλεῖον ἢ ἔλαττον ὄντων μικρῶν, ὁμοίως καὶ μεγάλων, καὶ τῶν μεταξύ,

οὕτως καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐστί τινα χαρακτηρίζοντα τὴν μικρότητα αὐτῶν καὶ ἄλλα τὴν (ἵν' οὕτως εἴπω) μεγαλότητα

καὶ ἁπαξαπλῶς ⟨ἄλλα⟩ ἀνάλογον τοῖς σωματικοῖς τὴν μεταξύτητα.

ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν σωμάτων οὐ παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ παρὰ τοὺς σπερματικοὺς λόγους ὁ μέν τίς ἐστι βραχὺς καὶ μικρός, ὁ δὲ μέγας, ὁ δὲ μεταξύ. ἐπὶ δὲ τῶν ψυχῶν καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν καὶ αἱ τοιαίδε πράξεις καὶ τὸ τοιοῦτον ἦθος τὴν αἰτίαν ἔχει τοῦ μέγαν τινὰ εἶναι ἢ μικρὸν ἢ ἐν τοῖς μεταξὺ τυγχάνειν· καὶ ἔστιν ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἤτοι προκόπτειν τῇ

ciem patris mei qui in caelis est.

Primum videamus, qui sunt pusilli quos contemnere non oportet. arbitror autem, quoniam sicut in corporibus ⟨hominum⟩ differentia est, ut quidam eorum sint pusilli alii autem magni alii vero mediocres,

sic in animabus sunt quaedam pusillae, aliae autem magnae secundum spiritalem mensuram, secundum quam videt solus deus et iudicat.

sed in corporibus non culpa hominis, sed propter rationes aliquas seminis est alius brevis, alter autem magnus, alius vero mediocris. in animabus autem ex nobis est esse aliquem vel parvum vel magnum ⟨vel mediocrem⟩ aut secundum opera aut secundum fidem aut secundum aliquos motus, et arbitrii nostri est, si proficere volumus in

20ff Vgl. Orig. tom. XX, 2 in Joh. (IV, 327, 19ff): *καὶ σαφές γε ὅτι τὸ μὲν σπέρμα τινὸς ἔχει τοὺς λόγους τοῦ σπείραντος ἐν ἑαυτῷ ἔτι ἡσυχάζοντας καὶ ἀποκειμένους . . . ἐπεὶ δὲ ἀπὸ ἤθους κρίνεται καὶ ἔργων τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, μήποτε ἀπό τινων σπερματικῶν λόγων, συγκαταβαλλομένων τισὶν ὡς οἶμαι ψυχαῖς, δεῖ χαρακτηρίζειν τοὺς ὄντας σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ.* — **29** Vgl. Luc. 2, 52

6 *αὐτῶν* < H **8** ⟨*τοὺς*⟩ Koe **10** *ὄντων*] *τῶν* M **15 f** *τὴν* (*ἵν' οὕτως εἴπω*)] *τὴν οὕτως* H **16** *μεγαλότητα*] vgl. S. 259, 9 *μεγαλειότητα* M **18** ⟨*ἄλλα*⟩ Diehl **29** *τοῦ* Kl, vgl. Z. 25 *τῶν* MH

3 non oportet contempnere L **5** ⟨hominum⟩ Diehl Koe, vgl. gr. **22** alter autem] alius autem L **24** esse < B **26** ⟨vel mediocrem⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. gr.

ἡλικίᾳ ἐπιδιδόντα εἰς μέγεθος ἢ μὴ προκόπτοντα εἶναι βραχύν. καὶ οὕτω γε ἀκούω περὶ τοῦ σωτῆρος ἀναλαβόντος καὶ ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὸ »ὁ Ἰησοῦς προέκοπτεν«.

ὡς γὰρ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἦν ἡ »ἐν σοφίᾳ« προκοπὴ »καὶ χάριτι«, οὕτως καὶ ἐν »ἡλικίᾳ«· καὶ ὁ ἀπόστολος· »μέχρι καταντήσωμεν πάντες εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ«. καταντᾶν γὰρ εἰς ἄνδρα καὶ τοῦτο[ν] τέλειον, »κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον« νομιστέον, τὸν διαβάντα τὰ τοῦ νηπίου καὶ φθάσαντα ἐπὶ τὸν ἄνδρα καὶ καταργήσαντα »τὰ τοῦ νηπίου« καὶ ἁπαξαπλῶς τελειώσαντα τὰ τοῦ ἀνδρός.

οὕτω δ' ὑποληπτέον εἶναί τι καὶ μέτρον πνευματικῆς ἡλικίας, ἐφ' ὃ ἡ τελειοτάτη δύναται φθάσαι ψυχὴ ἐκ τοῦ μεγαλύνειν τὸν κύριον καὶ μεγάλη γίνεσθαι.

Οὕτως οὖν καὶ μεγάλοι μὲν περὶ ὧν τοῦτ' ἀναγέγραπται γεγόνασιν, Ἰσαὰκ καὶ Μωσῆς καὶ Ἰωάννης | καὶ αὐτὸς ἐπὶ πᾶσιν ὁ σωτήρ· καὶ

statu animae et fieri magni, aut non proficere et parvuli remanere. sic audio et in Christo suscipienti naturam humanam et secundum naturalia incrementa crescenti quod scribitur: »Iesus autem crescebat sapientia et aetate et gratia coram deo et hominibus«.

unde consequenter apostolus ait: »donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi«. occurrere enim in virum et hoc perfectum, »secundum interiorem hominem« intellegendus est ille, qui transcenderit »quae parvuli sunt« et evacuans ea pervenerit »in virum perfectum«.

hoc modo intellegenda est esse mensura spiritalis aetatis in singulis animabus, per quam proficit anima unaquaeque, et ex eo, quod magnificat deum, magnificatur a deo.

Secundum hanc magnitudinem spiritalis aetatis et spiritalium incrementorum et ⟨Isaac et⟩ Moy- 606
ses fuisse dicitur magnus et Io-

7 Luc. 2, 52 — 10 Vgl. Luc. 2, 52 — 12. 27 Eph. 4, 13 — 16 Vgl. Röm. 7, 22 — 19 I. Kor. 13, 11 — 28 Vgl. Luc. 1, 46

16 τοῦτο[ν] Diehl, vgl. lat. 27 ἐφ' ᾧ M 28 ψυχὴ + *et* lat. 29 μεγάλη γίνεσθαι] *magnificatur a deo* lat. 30 οὕτως οὖν] kürzt gegen lat.

1 statura G^c. r.^ 3 in x* < μ 3—6 suscipiente . . . crescente B 27 proficit ⟨perfecta⟩ Diehl, vgl gr. 32 ⟨Isaac et⟩ Kl Koe

γὰρ περὶ αὐτοῦ ὁ Γαβριὴλ εἶπε τὸ »ἔσται μέγας«.

μικροὶ δὲ τὰ »ἀρτιγέννητα βρέφη« ⟨ἐν Χριστῷ *** ὡς »ἀρτιγέννητα βρέφη«⟩, »λογικὸν ἄδολον γάλα« ἐπιποθοῦντα,

οἵτινες καὶ τῶν παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ λεγομένων τιθηνῶν δέονται καὶ τροφῶν, λέγοντι περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κλήσεως· »καὶ ἄξουσι τοὺς υἱοὺς ἐν κόλπῳ, τὰς δὲ θυγατέρας ἐπὶ τῶν ὤμων ἀροῦσι, καὶ ἔσονται βασιλεῖς τιθηνοί σου, αἱ δὲ ἄρχουσαι αὐτῶν τροφοί σου«. ἐπιστήσεις οὖν διὰ ταῦτα καὶ τῷ μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν, μήποτε οἱ ἄγγελοι αὐτῶν οἱ ἄγοντες αὐτούς εἰσιν »ἐν κόλπῳ«, ἐπὰν ὦσιν υἱοί, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν »ὤμων« αἴροντες τὰς λεγομένας »θυγατέρας«, καὶ ἀπὸ τούτων εἰσὶ »τιθηνοὶ« μὲν οἱ λεγόμενοι »βασιλεῖς«, »τροφοὶ« δὲ αἱ ὀνομαζόμεναι »ἄρχουσαι«. καὶ ἐπεὶ οἱ δεικνύμενοι ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν μικροὶ ὡς ὑπὸ τροφῶν καὶ τιθηνῶν οἰκονομοῦνται, διὰ τοῦτ᾽ οἶμαι καὶ Μωσέα, πιστεύοντα ἐν τῇ τῶν μεγάλων ἤδη τετάχθαι χώρᾳ, εἰρηκέναι πρὸς τὸ »ὁ ἄγγελός μου προπορεύ-

hannes et ipse dominus Iesus, de quo Gabriel protestatur: »et erit magnus«.

pusilli autem sunt, qui nuper in Christo sunt nati, aut tales permanent sine profectu quasi nuper nati, quibus rationabile lac necessarium est, qui adhuc carnales sunt (sicut ait apostolus) et parvuli sunt in Christo nec capere possunt escam virilem.

2 Vgl. Luc. 1, 32 — 4. 7 I. Petr. 2, 2 — 8ff (lat.) Vgl. I. Kor. 3, 1—3 — 15 Jes. 49, 22f — 22ff Vgl. Jes. 49, 22f — 34 Ex. 32, 34 vgl. 33, 14

1 Γαβριὴλ Hu, vgl. lat. σηρ M H 5—7 ⟨ἐν—βρέφη⟩ Kl nach Diehl, vgl. lat. 20 καταφρονήσετε H 21 μικρῶν + ⟨τούτων⟩ λ 29 ὑπὸ] ἐπὶ M

σεται ὑμῶν« τὸ »εἰ μὴ αὐτὸς συμπορεύῃ μετ' ἐμοῦ, μή με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν«·

εἴπερ γὰρ ὁ μικρὸς μὲν καὶ »κληρονόμος« — ᾗ »νήπιος« δὲ ὡς μηδὲν διαφέρων »δούλου« (ὅτε ἐστὶ νήπιος) καὶ ᾗ μικρός ἐστι — τὸ τῆς »δουλείας εἰς φόβον« ἔχει πνεῦμα, ὁ δὲ μηδαμῶς ἔτι τοιοῦτος,

οὐκέτι μὲν τὸ τῆς »δουλείας«,

ἤδη δὲ τὸ τῆς »υἱοθεσίας«, ὅτε »ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον«, δῆλον ἔσται σοι, ὅτι κατὰ ταῦτα παρεμβάλλειν λέγεται ὁ »ἄγγελος κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν« καὶ ῥύεσθαι »αὐτούς«. ἐπιστήσεις δὲ κατὰ ταῦτα καὶ εἰ μ ι κ ρ ῶ ν *μέν εἰσιν* ἄ γ γ ε λ ο ι *τῶν πνεύματι »δουλείας [τῶν] εἰς φόβον« ἀγομένων (ἐπεὶ »παρεμβάλλει ἄγγελος κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν καὶ ῥύεται αὐτούς«), μεγάλων δὲ ὁ τῶν ἀγγέλων μείζων κύριος (ὅστις λέγοι ἂν περὶ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν τὸ »μετ' | αὐτοῦ* 607 *εἰμι ἐν θλίψει«). καὶ ὅσον μέν ἐσμεν ἀτελεῖς καὶ δεόμενοι τοῦ βοηθοῦντος ἡμῖν πρὸς τὸ ῥυσθῆναι ἀπὸ κακῶν, ἀγγέλου δεόμεθα περὶ οὗ ἔλεγεν ὁ Ἰακὼβ τὸ »ὁ ἄγγελος ὁ ῥυόμενός με ἐκ*

pusilli enim quamvis sint heredes, tamen quia pusilli sunt quasi nihil differentes a servis (quamdiu pusilli sunt) »servitutis« habent »spiritum in timore«. qui autem per dilectionem dei perfectam miserit »foras timorem«,

iam non habet »servitutis spiritum in timore, sed

spiritum adoptionis filiorum« in dilectione dei.

1 Ex. 33, 15 — **4f** Vgl. Gal. 4, 1 — **7ff. 20** Vgl. Röm. 8, 15 — **13** I. Joh. 4, 18. — **16. 21** Psal. 33, 8 — **18—27** Vgl. C^{v} Nr. 19 Or.: . . . *οὗτοι οἱ μικροὶ ὡς ἂν ἔτι φοβούμενοι θεὸν καὶ οὔπω ἀγαπῶντες ὑπὸ φρουροῖς ἀγγέλοις εἰσί (παρεμβαλεῖ γὰρ »ἄγγελος κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν«), οἱ δὲ μεγάλοι ὑπ' αὐτῷ τῷ κυρίῳ (περὶ γὰρ τοῦ τελείου ἐν τῷ ἐνενηκοστῷ Ψαλμῷ λέγει· »μετὰ σοῦ εἰμι ἐν θλίψει«)* — **26** Psal. 90, 15 — **31** Gen. 48, 16

1 *τῷ* M **5** *ᾗ* Koe *ἢ* M H **15** *κατὰ ταῦτα*] *καὶ τὰ τοιαῦτα* M **20f** ⟨*τῶν*⟩ . . . [*τῶν*] Diehl Koe **26** *τὸ* < M **27** *μὲν* < H

8. 12 l. timorem? Kl **12** timorem G

πάντων τῶν κακῶν«· τελειωθέντες δὲ καὶ διελθόντες τὸ ὑπὸ »τιθηνοὺς« εἶναι καὶ »τροφοὺς« καὶ »οἰκονόμους« καὶ »ἐπιτρόπους«, χωροῦμεν ἤδη ὑπ' αὐτῷ οἰκονομεῖσθαι τῷ κυρίῳ.

27. *Εἶτα πάλιν ζητήσαι ἄν τις, πότε τῶν δεικνυμένων ὑπὸ τοῦ σωτῆρος μικρῶν οἱ λεγόμενοι αὐτῶν ἄγγελοι προΐστανται, πότερον ἀρξάμενοι τὴν οἰκονομίαν περὶ αὐτοὺς διοικεῖν, ἀφ' οὗ »διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας« (ᾧ ἐγεννήθησαν) »ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν καὶ ἄδολον γάλα« ἐπιποθοῦσι, καὶ μηκέτι ὑποκείμενοι πονηρᾷ τινι δυνάμει· ἢ ἀπὸ γενέσεως κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ πρόγνωσιν καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ἐπιταχθέντες τούτοις »οὓς καὶ προέγνω καὶ προώρισεν« ἐσομένους »συμμόρφους« »τῆς δόξης« τοῦ Χριστοῦ ὁ θεός.*

καὶ πρὸς μὲν τὸ ἀπὸ γενέσεως ἔχειν ἀγγέλους εἴποι ⟨ἂν⟩ τις ταῦτα,

27. Item requires *pusillorum* istorum *angeli*, qui praesunt eis, quando incipiunt curam eorum habere, utrum ex quo per lavacrum regenerationis geniti sunt in Christo, »quasi tunc nascentes infantes« et ultra non subiecti cuidam adversariae potestati; aut ex tempore nativitatis eorum carnalis secundum praescientiam dei et praeordinationem ipsius *** »quos praescivit et praedestinavit ut sint conformes gloriae« Christi. vides quoniam qui caute utrumque discusserit, illius est adfirmare, utrum eorum sit verum, et ad testimonium proferre scripturam uni ex duobus consentientem; in utraque enim parte multus quidem sermo fieri potest, tamen ex multo parum aliquid proferamus.

qui enim volunt, mox ut quis fuerit natus (eorum qui praecogniti sunt

2 Vgl. Jes. 49, 22f und Gal. 4, 2 — 6ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 134 A. 2 — 11 Vgl. Tit. 3, 5 — 13 I. Petr. 2, 2 — 21 Röm. 8, 29 — 22 Vgl. Phil. 3, 21

6 *ζητήσαιεν* H **7/8** *μικρῶν ὑπὸ τοῦ σωτῆρος* M **11** *λουτροῦ* + *τῆς* M **12** *ᾧ*] ⟨*ἐν χ*⟩*ῳ* Koe, vgl. lat. **20** *ἐπιταχθέντες τούτοις* Kl *ἐπιταχθέντας τούτους* M H **33** ⟨*ἂν*⟩ Diehl Koe

20 *** Diehl, vgl. gr. **23** vide B **32** qui] aliqui y | ut < y | quis x* qui ϱ

a deo) accipere ⟨eum⟩ angelum praepositum sibi, utentur apostoli

τὸ »⟨ὁ⟩ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου«

voce dicentis: »qui me segregavit ab utero matris meae ut revelaret filium suum in me«, quasi ex eo necessarium habeat angelum se regentem, qui segregatus est secundum praescientiam dei.

καὶ τὸ »ἐκ κοιλίας μητρός μου σύ μου εἶ σκεπαστὴς« καὶ »ἀντελάβου μου ἐκ κοιλίας μητρός μου« καὶ »ἐπὶ σὲ ἐπερρίφην ἐκ μήτρας« καὶ ἐν τῇ Ἰούδα ἐπιστολῇ »τοῖς ἐν θεῷ πατρὶ ἠγαπημένοις καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τετηρημένοις κλητοῖς«, πάντως ὑπὸ τῶν τηρούντων ἀγγέλων.

item in epistola Iudae scriptum est ita: »in deo patre dilectis et Iesu Christo conservatis vocatis«. a quo conservatis, nisi ab angelis quibus traditi fuerant, ut conserventur et eruantur ab omni malo, qui praecogniti et praeordinati habebantur? item proferet et illud quod in Psalmis est dictum: »de ventre matris meae tu es meus protector«, ut sit protector praecognitorum deus per angelos ad hoc ipsum ministerium deputatos. sic et illud accipiet: »suscepisti me de utero matris meae«, item: »ad te proiectus sum ex utero« et alia mille huiusmodi habentia sensum.

28. Πρὸς δὲ τὸ

28. Qui autem vult ex eo hominibus dari angelum adiutorem,

3 Gal. 1, 15 — **10** Psal. 70, 6 — **11** Psal. 138, 13 — **12** Psal. 21, 11 — **14** Jud. 1 — **31ff** Vgl. Orig. hom. I, 7 in Ez. (VIII, 331, 30ff): *veni, angele, suscipe senem conversum . . . tribue ei »baptisma secundae generationis«* etc.

3 ⟨ὁ⟩ λ, vgl. lat. | ἀφορίσας *v* ἀφώρισάς M H **10—17** gr. kürzt und stellt um **11** ἀντελάβου Kl, vgl. LXX und lat., ἀντελάβετο M H **31ff** Lücke nach lat. schon Hu

1 ⟨eum⟩ Elt **15** et] + in *ϱ* **21** proferet *ϱ* profert x **23f** protector meus B

ὅτε »διὰ λουτροῦ« γεγόνα⟨σιν⟩	ex quo »per lavacrum regenerationis« facti sunt tunc nati
»ἐν Χριστῷ νήπιοι«	»infantes in Christo«, dicet non esse credibile, insensatis et incredulis et errantibus et servientibus desideriis variis et inmundis, in malitia et invidia degentibus, odibilibus et odientibus invicem, fornicariis et adulteris, interdum autem et masculorum concubitoribus, latronibus et ebriosis atque rapacibus
μὴ παρεῖναι ἅγιον ἄγγελον τοῖς ἔτι κακίᾳ ***	praeesse angelum sanctum, ut maculetur in huiusmodi actibus hominis, cui datus est custos. sed est homo
⟨ἀλλὰ κατὰ μὲν⟩ τὸν καιρὸν τῆς ἀπιστίας ὑπὸ τοῖς ἀγγέλοις εἶναι τοῦ σατανᾶ·	in tempore quidem infidelitatis suae et peccatorum suorum ex infidelitate nascentium sub angelis satanae et spiritibus malignis et inmundis daemoniis.
μετὰ δὲ τὴν ἀναγέννησιν ὁ τοῦ ἰδίου αἵματος ἐξαγοράσας ἡμᾶς	cum autem susceperit fidem, tunc Christus, qui est redemptor qui pretio sui sanguinis eum redemit a malignis dominis, credentem in deum
παραδίδωσιν ἁγίῳ ἀγγέλῳ καὶ διὰ τὴν καθαρότητα βλέποντι τὸ πρόσωπον τοῦ ǀ θεοῦ.	tradit eum angelo sancto et propter munditiam semper videnti *faciem patris*. 608
Καὶ τρίτος δ' ἂν τις τοιοῦτος εἴη κατὰ τὸν τόπον λόγος φάσκων	

1 Vgl. Tit. 3, 5 — 3f Vgl. I. Kor. 3, 1 — 4ff Vgl. Tit. 3, 3 — 8ff Vgl. I. Kor. 6, 9f — 30ff Vgl. Orig. hom. XXXV in Luc. (IX, 208, 26ff): *secundum meritum enim eorum, quorum angeli sunt, aut semper aut nunquam, vel parum vel plus faciem dei angeli contemplabuntur* etc.

1 γεγόνα⟨σιν⟩ Kl, vgl. lat. γέγονε H 3 νήπιοι Kl, vgl. lat. νήπιος M H 14 *** Hu, vgl. lat. 17 ⟨ἀλλὰ κατὰ μὲν⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. 27 παραδίδωσι H

26f dm credentem in ihm B

ὅτι δυνατόν, ὥσπερ μεταβαλεῖν ἄνθρωπον ἀπὸ ἀπιστίας εἰς πίστιν καὶ ἀπὸ ἀκολασίας εἰς σωφροσύνην καὶ ἁπαξαπλῶς ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετήν, οὕτω καὶ τὸν ἐγκεχειρισμένον ἅμα γενέσει ψυχήν τινα κατὰ μὲν τὰς ἀρχὰς φαῦλον εἶναι δύνασθαι, ὕστερον δέ ποτε ἀνάλογον τῷ πιστεύοντι πιστεύειν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον προκόπτειν, ὡς γενέσθαι αὐτὸν ἄγγελον ἕνα τῶν διὰ παντὸς βλεπόντων τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός. ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦδε τοῦ χρόνου τῷ προγνωσθέντι κατὰ τόνδε τὸν χρόνον πιστεύειν καὶ προορισθέντι συζεύγνυται, τῶν ἀρρήτων κριμάτων τοῦ θεοῦ καὶ ἀνεξερευνήτων καὶ ἀβύσσοις ἐοικότων εἰκότως πᾶσαν τὴν τοιαύτην ἁρμονίαν συναγαγόντων ἀγγέλων πρὸς ἀνθρώπους. δυνατὸν δὲ καὶ ὥσπερ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀμφοτέρων ἀπίστων, ὁτὲ μὲν ὁ ἀνὴρ πρότερον πιστεύσας τῷ χρόνῳ σῴζει τὴν γυναῖκα, ὁτὲ δὲ ἡ γυνὴ ἀρξαμένη ὕστερόν ποτε πείθει τὸν ἄνδρα, οὕτω γίνεσθαι καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων. εἰ μὲν οὖν καὶ ἐπ᾽ ἄλλων γίνεται ἀγγέλων τὸ τοιοῦτον ἢ μή, καὶ αὐτὸς ἐξετάσεις. μήποτε δὲ οὐχ ἁρμόζει περὶ τοῦ ἑκάστου ἀγγέλου τὸ τοιοῦτο λέγειν, τοσοῦτον τετιμημένου κατὰ τὸν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λόγον. ὥστε διὰ

10–13 Vgl. C^1 Nr. 208 Or.: *αἱ διάνοιαι τῶν ἁγίων δίκην ἀγγέλων βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς τὸν θεὸν φανταζόμενοι κτλ.* — **17 ff** Vgl. Röm. 8, 33 — **25 f** Vgl. I. Kor. 7, 16?

8 *ποτε* < H   **11** *αὐτὸν*] *αὐτῷ* Koe   **20** *ἀγγέλων* Kl *ἀγγέλους* M H   **28** *καὶ*^{2} < H   **34** *λόγου* H

παντὸς αὐτὸν βλέπειν λέγεσθαι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς. ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγομεν τῶν μὲν μικρῶν εἶναι τοὺς ἀγγέλους, διεληλυθέναι δὲ τὴν τοιαύτην τάξιν τοὺς μεγάλους, ἀντερεῖ τις ἡμῖν ἐκ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων. ἔνθα γέγραπται ὅτι ῾Ρόδη παιδίσκη τις τοῦ Πέτρου κρούσαντος τὴν θύραν προσῆλθεν ὑπακοῦσαι, »καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου«, εἰσδραμοῦσα »ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος«· θαυμάσαντες δὲ οἱ ἐν τῷ οἴκῳ συνηθροισμένοι καὶ ὡσπερεὶ ἀδύνατον εἶναι νομίσαντες τὸν Πέτρον ἀληθῶς ἑστηκέναι »ἔλεγον ὅτι ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστι«. φήσει γὰρ ὅτι ἅπαξ μαθόντες ἐκεῖνοι ἕκαστον τῶν πιστευόντων ἔχειν ἄγγελον τόνδε τινά, ᾔδεισαν καὶ Πέτρου τινὰ εἶναι ἄγγελον. ὁ δὲ | 609 παριστάμενος οἷς προειρήκαμεν φήσει ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι δόγμα τὸν τῆς ῾Ρόδης λόγον, τάχα δὲ καὶ οὐκ ἠκριβωκότων πότε μὲν ὑπ' ἀγγέλων τῳ ὡς μικρός τις καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν οἰκονομεῖται, πότε δὲ ἤδη ὑπ' αὐτῷ τῷ κυρίῳ. μετὰ ταῦτα εἰς κατασκευὴν τοῦ ὡς ἐξειλήφαμεν νοεῖσθαι τὸν μικρὸν λεχθήσεται ὅτι οὐ δεόμεθα μὲν

secundum ea quae sumus interpretati de pusillis discipulis conveniens est dicere, quoniam non

3 ff Vgl. S. 251, 30 ff — 8 ff Act. 12, 13—15

2/3 τοῦ ἐν οὐνοις πρς M 5 τοὺς < H 17 Πέτρον] + πρὸ τοῦ πυλῶνος λ 25 καὶ < M 26—29 ὑπ' — πότε δὲ < H 26 ⟨ἡμῶν⟩ πότε ? Diehl 27 τῳ Kl τῶ M τῷ ὡς v [τῷ] ὡς Hu τις Lo 32 λεχθήσεται Hu, vgl. lat. λεχθήσεσθαι M H

ἐντολῆς τῆς περὶ τοῦ μὴ καταφρονεῖν ἐπὶ τῶν μεγάλων ***, χρήζομεν δὲ αὐτῆς ἐπὶ τῶν μικρῶν. διὸ οὐχ ἁπλῶς εἴρηται· μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τούτων, δεικνυμένων πάντων τῶν μαθητῶν, ἀλλ' ἑνὸς τούτων τῶν μικρῶν, ⟨μικρῶν⟩ δεικνυμένων ὑπὸ τοῦ βλέποντος μικρότητα καὶ μεγαλότητα ψυχῆς.

habuit necessarium Christus mandare de magnis et perfectioribus fidelibus non contemnendis sed *de pusillis*. propterea non simpliciter dictum est: *ne contemnatis unum de istis* omnibus discipulis quos videtis, sed ita: *unum de pusillis istis*, quos cognoscebat esse pusillos qui videre poterat modicitatem et magnitudinem invisibilium animarum. talia et superius diximus: »si quis scandalizaverit unum de pusillis istis credentibus in me«.

29. Ἄλλος δ' ἂν λέγοι μικρὸν ἐν τούτοις λέγεσθαι τὸν τέλειον συγχρώμενος τῷ »ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτός ἐστι μέγας«, καὶ φήσει ὅτι ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν καὶ ⟨γινόμενος μιμητὴς τοῦ ἑαυτὸν ταπεινώσαντος ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας καὶ⟩ γινόμενος νήπιος ἐν μέσῳ πάντων ⟨τῶν⟩ πιστευόντων (κἂν ἀπόστολος, κἂν ἐπίσκοπος ᾖ) καὶ γινόμενος τοιοῦτος »ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα«, οὗτός ἐστιν ὁ δεικνύμενος ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ μικρός, καὶ ἄξιόν γε τοῦ τοιούτου ἄγγελον εἶναι βλέποντα τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ. τὸ γὰρ μικροὺς λέγειν ἐνταῦθα τοὺς τελείους κατὰ τὸ »ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτός ἐστι μέγας«

29. Alius autem forsitan dicet pusillum hic dici perfectum secundum illud, quod alibi ait: »qui autem minor fuerit in omnibus vobis, hic erit maior«. qui enim humiliaverit se, imitator existens illius, qui semetipsum humiliavit pro salute humana, in medio omnium credentium (sive ille apostolus fuerit sive episcopus), ipse est pusillus, quem Christus ostendit.

12ff Vgl. S. 230, 8ff — 17. 32 Luc. 9, 48 — 25 I. Thess. 2, 7

2 *** Diehl Kl, vgl. lat. 7/8 ⟨μικρῶν⟩ Diehl, vgl. lat. 17 γὰρ] δὲ Koe, vgl. lat. 19 ἑαυτῶν H[a] 20—22 ⟨γινόμενος—καὶ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 23 ⟨τῶν⟩ Kl 31 γὰρ] l. γοῦν Elt

5 ne] nec G non Pasch 15 dicet Kl, vgl. gr. dicit x

καὶ ὡς ὁ Παῦλος εἶπεν τὸ »ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη« δόξει μὴ συνᾴδειν τῷ »ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων« καὶ τῷ οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων. ὁ γὰρ ὡς ἀποδέδοται νῦν μικρὸς	talem se pusillum etiam Paulus ostendit dicens: »mihi minimo omnium sanctorum data est gratia haec«. sed huiusmodi expositioni illud quod dicitur: »si quis scandalizaverit unum de pusillis istis« et cetera non videtur convenire, vel illud quod dicitur: *sic non est voluntas patris mei qui in caelis est, ut pereat unus de pusillis istis,* quoniam talis pusillus, qui vere perfectus est,
οὐ σκανδαλισθείη οὐδ᾽ ἀπόλοιτο ἄν· »εἰρήνη γὰρ πολλὴ τοῖς ἀγαπῶσι τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σκάνδαλον«.	non scandalizatur nec perit: »pax enim multa diligentibus legem dei, et non est illis scandalum«.
καὶ οὐκ ἂν ἀπόλοιτο ὁ πάντων μικρότερος ἐν πᾶσι τοῖς μαθηταῖς Χριστοῦ ὑπάρχων καὶ διὰ τοῦτο γινόμενος μέγας·	
καὶ ἐπεὶ οὐκ ἂν ἀπόλοιτο.	et quoniam non perit pusillus huiusmodi,
λέγοι ἂν τὸ »τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς | ἀγάπης« καὶ τὰ ἑξῆς.	dicere potest: »quis nos separabit a caritate dei, quae est in Christo 610 Iesu?« et cetera et »credo quod neque mors neque vita« et cetera.
ἀλλ᾽ ὁ βουλόμενος τὴν τελευταίαν ταύτην κρατεῖν διήγησιν φήσει, ὅτι μεταπτωτή ἐστι καὶ ἡ τοῦ δικαίου ψυχή,	sed qui hanc expositionem aestimat veram, dicet quoniam et iusti hominis anima vertibilis est

1 Eph. 3, 8 — 4 Matth. 18, 6 — 9ff Vgl. Orig. comm. III in Cant. (VIII, 241, 11ff): *»scandalizari« non potest grandis et perfecta, sed »pusilla« et rudis anima, sicut in Psalmo dicit: »pax multa diligentibus nomen tuum«* etc. — 14 Psal. 118, 165 — 23 Röm. 8, 35 — 26 Röm. 8, 38

1 *καὶ ὡς*] *καθὼς* Koe | *εἶπε* H 15 *τὸ ὄνομα*] *τὸν νόμον* λ, vgl. zu S. 120, 16 App. I 23 *χωρίσῃ* H 30 *μεταπτωτική* Koe 26/27 et—cetera < L 29 dicet Kl, vgl. gr. dicit x

ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰεζεκιὴλ λέγων τὸν δίκαιον ἀφίστασθαι δύνασθαι τῶν ἐντολῶν τοῦ θεοῦ, ὡς μὴ λογισθῆναι αὐτῷ τὴν προτέραν δικαιοσύνην. διὰ τοῦτο λέγεται· »ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων« καὶ τὸ οὐκ ἔστι θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

et scandalizatur aliquando, etsi non facile, sicut testatur Ezechiel dicens etiam iustum a mandatis dei posse recedere, ita ut non inputetur ei iustitia prior. propterea dicit: »si quis scandalizaverit unum de pusillis istis«, et quia *non est voluntas patris mei ut pereat unus de pusillis istis.*

τὰ δὲ περὶ τῶν ἑκατὸν προβάτων ἔχεις εἰς τὰς κατὰ Λουκᾶν ὁμιλίας.

qualis autem expositio sit verior, et tu sicut potueris iudicabis. post hanc parabolam sequitur de ovibus centum et una ex eis errata pariter et inventa. hanc sicut potuimus tractavimus, exponentes evangelium quod est secundum Lucam, quoniam et ille memor fuit parabolae huius. ne ergo repetere videamur, hic praetermittentes transmittimus ad expositionem evangelii secundum Lucam omnem volentem cognoscere, quid senserimus in ista parabola.

30. Ἐὰν ⟨δὲ⟩ ἁμάρτῃ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου (18, 15[—18]).

30. *Si autem peccaverit frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum.*

3ff Vgl. Ez. 33, 13 — **7** Matth. 18, 6 — **16** Vgl. Matth. 18, 12f

16—24 τὰ—ὁμιλίας] „mageres und dazu falsches Exzerpt des Originals“ Koe **16** δὲ < M **28** ⟨δὲ⟩ Koe, vgl. lat.

18/19 exponentes] lat. denkt nach Koe mit Recht an den Lukaskommentar, während gr. dafür die ihm allein bekannten Homilien zum Lukas setze **28** si autem] VI. secundum matheum. In illo tempore dixit iħs petro: si L | peccaverit] + in te L

si te audierit, lucratus es fratrem tuum. si autem non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. quodsi non audierit eos, dic ecclesiae. si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus.

Videamus ne forte sententia haec non de quocumque peccato posita sit. quodsi aliquis qui nominatur frater, peccaverit aliquid eorum peccatorum quae sunt ad mortem, utputa masculorum concubitor est factus aut est adulter aut homicida aut mollis, numquid et istum talem sicut aliquem modica peccantem rationis est arguere solus ad solum, et siquidem audierit qui talia illa peccavit, statim eum dicere lucrifactum, et si non audierit, non prius eum expelli de ecclesia, nisi postquam et coram testibus argutus et ab ecclesia perstiterit in actu priori?

῾Ο μὲν ἐπερεισάμενος τῇ λέξει ⟨καὶ τὴν⟩ ὑπερβάλλουσαν τοῦ ᾿Ιησοῦ φιλανθρωπίαν παριστὰς φήσει ὅτι, τῶν ῥητῶν διαφορὰν ἁμαρτημάτων οὐχ ὑποβαλλόντων, περισσὸν ποιήσουσι καὶ παρὰ τὴν χρηστότητα τοῦ ᾿Ιησοῦ

non autem ignoramus, quoniam sequens alius verba et aspiciens ad inmensam misericordiam Christi dicere potest, quoniam cum verba ipsa Christi nullam differentiam faciant peccatorum, superfluum faciunt et contra Christi miseri-

12f Vgl. I. Kor. 5, 11 — 14f Vgl. I. Joh. 5, 16 — 15ff Vgl. I. Kor. 6, 9

28/29 ⟨καὶ τὴν⟩ Kl, vgl. lat. 29/30 φιλανθρωπίαν τοῦ ᾿Ιησοῦ H 31 ῥητῶν ⟨αὐτῶν τοῦ ᾿Ιησοῦ⟩ Koe. vgl. lat.

8/9 publicanus + Omelia Origenis de eadem lectione L 15/16 concubitor—est[2]] concubitores · factus autem G L 19/20 solus] l. ⟨ut dicat aliquis⟩ solus Koe 24 postquam] priusquam L

οἱ προσυπακούοντες ἐπὶ τῶν ἐλαττόνων ⟨μόνων⟩ ἁμαρτημάτων ταῦτα χώραν ἔχειν λέγεσθαι.

ἄλλος δέ τις καὶ τῇ λέξει ἐπερειδόμενος καὶ μὴ ἔξωθεν προσυπακούειν θέλων ταῦτα μὴ περὶ παντὸς ἁμαρτήματος λέγεσθαι φήσει. ὅτι ὁ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἁμαρτάνων οὐδὲ ἀδελφός ἐστιν, ἀλλ' (εἰ ἄρα) ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος.

ὥς φησιν ὁ ἀπόστολος· »ἐὰν [δέ] τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος ἢ πλεονέκτης ἢ εἰδωλολάτρης (καὶ τὰ ἑξῆς) τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν«. οὐδεὶς γὰρ εἰδωλολάτρης ἀδελφὸς οὐδὲ πόρνος οὐδὲ πλεονέκτης· εἰ γὰρ ἔχει τι τούτων, δοκῶν φορεῖν τὸ Χριστοῦ ὄνομα »ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος« ἀλλ' οὐκ ἀδελφὸς ἐνδίκως ἂν λέγοιτο. ὥσπερ οὖν φαντασίᾳ τῆς εἰς ὑπερβολὴν ⟨χρηστότητος⟩ Χριστοῦ ἐπιτριβῆς ἀφορμὰς παρεῖχεν ὁ ἐπὶ παντὸς ἁμαρτήματος

cordiam, qui haec ad minima tantum peccata pertinere distinguunt.

sed eum qui taliter sentit, non arbitror ad utilitatem communem ista sentire.

alius autem ipsa verba caute considerans et nihil extrinsecus subaudire volens, non de omni peccato haec dicta defendet, quoniam qui grandia illa peccat, nec est frater, nisi forte nominetur frater.

differentia enim est inter fratrem et eum qui nominatur frater. et quoniam distant a se,

propterea dicit apostolus: »si quis frater nominatur in vobis, sit autem fornicarius aut avarus aut idolorum cultor (et cetera) cum talibus nec cibum sumere«. nemo enim idolorum cultor aut fornicator aut avarus frater est, et *** quamvis nomen baiulet Christi et frater nominetur, non autem et proprie frater est. sicut ergo aestimatione eminentis misericordiae Christi neglegentibus peccandi occasionem dat, qui ad omne pecca-

17. 24 I. Kor. 5, 11

2 ⟨μόνων⟩ Kl, vgl. lat. 9 μὴ Elt μήτε M H 11 ὁ < H 12 ἐστι H 17 [δὲ] Koe, vgl. lat. 18 ᾖ λ., vgl. lat. ἢ M H 21 οὐδεὶς γὰρ] οὐδὲ M 23 ἔχειν τι τούτων ὁ δοκῶν φορεῖ Koe 27/28 τῆς und ⟨χρηστότητος⟩ Kl, vgl. lat. τοῦ M H 28 ἐπιτριβ ῆς ist nicht zu ändern (gegen Hu), vgl. Orig. c. Cels. IV, 70 (I, 339, 23) 29 παρεῖχεν] + *neglegentibus* lat.

2 peccata y* < L 10 defendit B L 12 nominatur G 16 a] inter B 23 *** Diehl Kl Koe, vgl. gr. 24 et] tamen G L 25 nominatur R G 26 ergo < G[a] igitur G[c]

λέγων τὰ τοιαῦτα | εἰρῆσθαι,	tum generaliter haec pertinere 611 exponit.
κἂν φόνος ᾖ τὸ ἁμάρτημα ἢ φαρμακία ἢ παιδοφθορία ἤ τι τῶν τηλικούτων,	
οὕτως ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ τὸν ἀδελφὸν διαστειλάμενος ἀπὸ τοῦ ὀνομαζομένου ἀδελφοῦ	sic econtra qui ⟨fratrem distinguens a nominato fratre⟩
διδάξαι ἂν τὸν ἐπ᾽ ἐλάττοσι τῶν ἀνθρωπίνων ἁμαρτημάτων μὴ ἐπιστρέφοντα μετὰ τὸν ἔλεγχον	docet in minimis ex humanis peccatis peccantem etiam post arguitionem testium vel ecclesiae
ὡς ἐθνικὸν καὶ τελώνην λογισθῆναι ἐπὶ ἁμαρτήμασι τοῖς »μὴ πρὸς θάνατον« ἢ (ὡς ὠνόμασεν ἐν Ἀριθμοῖς ὁ νόμος) τοῖς μὴ θανατηφόροις· ὅπερ δόξαι ἂν ὠμότερον τυγχάνειν. οὐ γὰρ οἶμαι ταχέως εὑρεθήσεσθαί τινα	fieri oportere sicut publicanum et ethnicum in peccatis, quae non sunt »ad mortem«, aut (sicut lex appellat in Numeris) non mortiferis, aliquid crudelitatis videtur inducere. nec enim aestimo cito aliquem inveniri in ecclesia,
τὸν μὴ τρὶς ἐπὶ τῷ αὐτῷ εἴδει τῆς ἁμαρτίας ἐλεγχθέντα, φέρ᾽ εἰπεῖν λοιδορίᾳ (καθ᾽ ἣν οἱ λοιδοροῦντες δυσφημοῦσι τοὺς πέλας) ἤτοι φυσιώσει ἢ πολυποσίᾳ ἢ λόγῳ ψευδεῖ καὶ ἀργῷ, ἤ τινι	qui non iam ter in eadem culpa arguitus sit, utputa in detractione (qua invicem homines detrahunt proximis suis) aut in inflatione aut in epulatione aut in verbo mendaci vel otioso aut in tali aliqua culpa levi, quae etiam in illis, qui videntur proficere in ecclesia,
τῶν ἐν τοῖς πολλοῖς.	frequenter inveniuntur.
Ζητήσεις οὖν, μήποτε λανθάνει τις κατὰ τὸν τόπον τήρησις καὶ	Considera ergo, ne forte et illos, qui aestimatione inmensae

14 I. Joh. 5, 16 — 15 Vgl. Num. 18, 22

3/4 φθαρμακεία M^{a} 9 τὸν < H | ἐπὶ H 10/11 ἐπιστρέψαντα H 15 ἐπ᾽ ἀριθμοῖς M 18 τινα + *in ecclesia* lat., vgl. auch Z. 28 20 μὴ + *iam* lat. 23/24 ἤτοι φυσιώσει Kl nach Koe, vgl. lat. und II. Kor. 12, 20 οἵ τε θυμούμενοι M H

6—7 ⟨fratrem—fratre⟩ Kl, vgl. gr. 9 ex Diehl, vgl. gr. et x 10 etiam] et G L 20/21 argutus G L Pasch 21 utputa + et B 23 in < ϱ 25 mendaci Elt mendacii x 27—29 quae—inveniuntur] Hinweis auf die Erfahrungen des Origenes in Alexandria Koe

τοὺς φαντασίᾳ τῆς τοῦ λόγου χρηστότητος καὶ πρὸς τοὺς τὰ μέγιστα ἡμαρτηκότας τὸ συγγνωμονικὸν διδόντας, καὶ τοὺς ἐπὶ τοῖς ἐλαχίστοις διδάσκοντας λογίζεσθαι ⟨καὶ διὰ τοῦτο εὐθέως⟩ ὡς ἐθνικὸν καὶ τελώνην τὸν μετὰ ⟨τὸ ἐλεγχθῆναι δὶς ἢ⟩ τρὶς τὰ βραχύτερα ἡμαρτηκότα ἀλλότριον ποιοῦντας τῆς ἐκκλησίας.

misericordiae Christi etiam ad peccata maiora haec pertinere interpretantur, praeterit intellectus loci, et istos, qui haec ad minima peccata adserunt pertinere et propterea peccatorem minimorum peccatorum (nisi bis vel ter arguitus emendaverit se) statim sicut ethnicum et publicanum fieri arbitrantur.

τὸ δὲ λανθάνον ἑκατέρους τοιοῦτόν μοι φαίνεται· τὸ ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου ἐπὶ τοῦ μόνου ἀκούσαντος τάξας ὁ λόγος, οὐκέτι αὐτὸ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ δεύτερον ἢ τρίτον πταίσαντος καὶ ἐλεγχθέντος, ἀλλ' ὡσπερεὶ μετέωρον εἴασε τὸ ἀνάλογον τῷ ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου λεχθησόμενον περὶ τοῦ δεύτερον ἢ τρίτον ἐλεγχθέντος. οὐ πάντως οὖν κερδαίνεται οὐδὲ πάντως ἀπολεῖται ἢ πληγὰς λήψεται. καὶ πρόσχες ἐπιμελῶς τῷ πρώτῳ μὲν λέγοντι· ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου· τῷ δὲ δευτέρῳ κατὰ τὴν λέξιν τόπῳ φάσκοντι· ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σεαυτοῦ ἕνα ἢ δύο, ἵνα ἐπὶ στόματος δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

τί οὖν μετὰ τὸ σταθῆναι πᾶν ῥῆμα ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων ἔσται τῷ τὸ δεύτερον νουθετηθέντι, ἡμῖν ἐννοεῖν καταλέλοιπε. καὶ πάλιν ἐὰν παρακούσῃ αὐ-

quid ergo?

1 λόγου + *inmensae* lat., vgl. S. 262, 29f 5 ⟨καὶ—εὐθέως⟩ Kl, vgl. lat. 7 ⟨τὸ—ἢ⟩ Kl, vgl. lat. 28 σεαυτοῦ + ⟨ἔτι⟩ λ 34 τῷ < H

3/4 praeterit—loci < B 5 pertinere] + praetereat intellectus loci huius B 7 vel] aut G 8 argutus B L

τῶν, δῆλον δ᾽ ὅτι τῶν παραληφθέντων μαρτύρων, εἰπὸν (φησὶ) τῇ ἐκκλησίᾳ· καὶ οὐκ εἶπε τί πείσεται, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ᾽ ἐδίδαξεν ὅτι ἐὰν τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ,

δεῖ αὐτὸν εἶναι τῷ τρὶς νουθετήσαντι καὶ μὴ ἀκουσθέντι πρὸς |τὸ λοιπὸν ὡς τὸν ἐθνικὸν καὶ τὸν τελώνην. οὐ πάντως οὖν κερδαίνεται οὐδὲ πάντως ἀπολεῖται, ἀλλ᾽ ὅ τί ποτε πείσεται ὁ τὸ πρότερον μὲν μὴ ἀκούσας μαρτύρων δὲ δεηθείς, ἢ καὶ ὁ τούτων παρακούσας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν δὲ ἀχθείς, ὁ θεὸς ἂν εἰδείη. ἡμεῖς γὰρ οὐκ ἀποφαινόμεθα κατὰ τὸ »μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε« ⟨καὶ τὸ »μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε⟩, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν«.

is qui ter arguitus quasi *ethnicus et publicanus* factus fuerit arguenti, 612 utrum omnino ⟨lucrifaciat aut omnino⟩ pereat aut aliquid patiatur,

deus scit. nos autem pronuntiare non possumus secundum quod scriptum est: »nolite iudicare, ut non iudicemini«. item: »nolite ante tempus quid iudicare, donec veniat dominus, qui inluminabit occulta tenebrarum et manifestabit consilia cordium«.

Πρὸς δὲ τὸ δοκοῦν σκληρὸν πρὸς τοὺς τὰ ἐλάττονα ἡμαρτηκότας εἴποι τις ἂν ὅτι οὐκ ἔξεστι, δὶς ἑξῆς μὴ ἀκούσαντα τὸ τρίτον ἀκοῦσαι, ὡς διὰ τοῦτο μηκέτι εἶναι ὡς ἐθνικὸν καὶ τελώνην καὶ μηκέτι δεηθῆναι τοῦ ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐλέγχου; δεῖ γὰρ μεμνῆσθαι τοῦ »οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων«. καὶ

Primum quidem, quoniam licet ei, qui ter arguitus non obaudivit, in quarto audire, ut iam non sit *sicut ethnicus et publicanus.*

memores enim esse debemus eius quod dictum est: »sic non est voluntas patris mei, ut unus ex minimis istis pereat«; si enim »oportet

17 Matth. 7, 1 — **18** I. Kor. 4, 5 — **32** Matth. 18, 14

11 *ἀπολεῖτε* H **17/18** *⟨καὶ—κρίνετε⟩* Kl nach Hu, vgl. lat. **25** Diehl vermutet eine Lücke, vgl. lat. *in quarto audire* **27** *καὶ* Koe *ἢ* M H **29** *δεῖ*] *χρὴ* H

7. 24 argutus B L **9—10** ⟨lucrifaciat aut omnino⟩ Diehl, vgl. gr. **23—25** lat. entspricht schlecht gr. 22—25; ist *ter* und *in quarto* ungenau übersetzt (so Koe)?

γὰρ εἴπερ δεῖ »τοὺς πάντας ἡμᾶς« παραστῆναι »ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον«, χρὴ ὅση δύναμις τὰ παρ' αὐτὸν ποιεῖν, ἵνα μὴ περὶ πλειόνων κομίσηται φαῦλον διὰ τοῦ σώματος πεπραγμένων, κἂν μέλλῃ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε χειρόνων ἀπολαμβάνειν· φιλοτιμητέον δὲ περὶ πλειόνων εὐποιιῶν μισθὸν κομίσασθαι.

nos omnes praesentari ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum sive malum«,

ἐπεὶ »ᾧ μέτρῳ« μετροῦμεν, »ἀντιμετρηθήσεται ἡμῖν καὶ »κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ἡμῶν συμβήσεται« ἡμῖν. καὶ οὐκ ἀπειροπλάσια μέν, ἤτοι δὲ διπλάσια ἢ ἑπταπλάσια λήψονται οἱ ἡμαρτηκότες ἐκ χειρὸς κυρίου τὰ ἁμαρτήματα. ⟨ἔστι δὲ⟩ ὅταν μὴ [καὶ] »κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν« τινι ἀποδιδῶται, ἀλλὰ πλείονα ὧν πεποίηκεν· Ἱερουσαλὴμ μὲν γάρ, ὡς ὁ Ἡσαΐας ἐδίδαξεν, »ἐδέξατο ἐκ χειρὸς κυρίου διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῆς«, οἱ δὲ γείτονες τοῦ Ἰσραὴλ (οἵτινές ποτ' ἂν ὦσιν) ἑπταπλάσια λήψονται κατὰ τὸ ἐν Ψαλμοῖς οὕτως εἰρημένον· »ἀπόδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν ἑπταπλασίονα εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτῶν ὃν ὠνείδισάν σε, κύριε«.

deinde quia scriptum est: »secundum opera manuum vestrarum continget vobis«. et non multipliciter, ⟨sed⟩ aut dupliciter aut septempliciter recipient de manu domini ⟨peccata⟩ peccatores. aliquando autem non »secundum opera manuum« hominis redditur ei, sed amplius quam peccavit: »Hierusalem« enim (sicut docuit Esaias) »duplicia recepit de manu domini sua peccata«, vicini autem Israel (quicumque sunt illi) septuplum recipient, secundum quod ait in Psalmo: »redde vicinis nostris septuplum in sinibus eorum«.

καὶ ἄλλοι ἂν εὑρεθεῖεν τρόποι τῆς ἀνταποδόσεως, οὓς ἐὰν νοῶμεν, εἰσόμεθα ὅτι λυσιτελεῖ

et alii inveniuntur redditionis modi, quos si intellegamus, sciemus quoniam expedit

1ff II. Kor. 5, 10; vgl. o. S. 135, 20ff — **13** Vgl. Matth. 7, 2 — **15** Jes. 3, 11 — **23** Jes. 40, 2 — **28** Psal. 78, 12

6 αὐτῶν M **11** εὐποριῶν M **19/20** ⟨ἔστι δὲ⟩ ὅταν μὴ [καὶ] Kl, vgl. lat. **21** ἀποδίδωται M H

17 ⟨sed⟩ Koe, vgl. gr. **19** ⟨peccata⟩ Diehl Kl Koe, vgl. gr. **27** recipient Koe, vgl. Z. 18 und gr. recipiunt x

μεθ' ὁποσαοῦν ἁμαρτήματα μετανοεῖν, ἵνα πρὸς | τῷ μὴ περὶ πλειόνων κολάζεσθαι ἡμᾶς καὶ περὶ ἀγαθῶν ἐλπίς τις ἡμῖν ὕστερόν ποτε τῶν πεπραγμένων ἀπολειφθῇ, κἂν πρὸ αὐτῶν μυρία ὅσα ἐπταισμένα τινὶ ᾖ· ἄτοπον γὰρ τὰ μὲν χείρονα λογισθῆναί τινι τὰ δὲ μετὰ τὰ χείρονα κρείττονα μηδὲν ὠφελεῖν, ἅπερ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιὴλ τοῖς ἐπιμελῶς τηροῦσι τὰ περὶ τῶν τοιούτων ῥητὰ ἔστι μαθεῖν.

recipere in hoc mundo. 613

novissime autem quia non puriter dixit: *sit sicut ethnicus et publicanus*, sed ita: *sit tibi*. qui ergo in peccato levi correptus ter (secundum quod diximus) non se emendat, nos quidem sic eum debemus habere quasi publicanum et ethnicum, abstinentes ab eo ut confundatur. an autem etiam a deo quasi *publicanus et ethnicus* iudicetur, non est nostrum pronuntiare, sed est in iudicio dei.

31. Καλῶς δέ μοι δοκεῖ συνῆφθαι τῷ μετὰ τὸ τρὶς νενουθετῆσθαι κριθέντι εἶναι ὡς ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης τὸ

ἀμὴν λέγω ὑμῖν (δηλονότι τοῖς κρίνασιν εἶναί τινα ὡς ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης)·

ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἑξῆς.

31. Convenienter autem adiunxit post tres arguitiones facto aliquo sicut publicano et ethnico:

quaecumque ligaveritis super terram,

erunt ligata et in caelo, et quae-

10 Vgl. Ez. 33 — 16ff S. 266, 23; vgl. auch S. 265, 6f. 10

4 ποτε ὕστερον H

13 puriter] pariter G 14 sit < G L 18 emendaverit B 27 arguitiones B

δικαίως γὰρ ἔδησεν ὁ τρὶς νουθετήσας καὶ μὴ ἀκουσθεὶς τὸν κριθέντα εἶναι ὡς ἐθνικὸν καὶ τελώνην. διόπερ ὁ τοιοῦτος δεδεμένος καὶ δεδικασμένος ὑπὸ τοῦ τοιουδὶ μένει δεδεμένος, οὐδενὸς τῶν ἐν *οὐρανῷ* ἀναλύοντος τοῦ δεδεκότος αὐτὸν τὴν ψῆφον.

οὕτω δὲ καὶ ὁ ἅπαξ νουθετηθεὶς ἄξια ποιήσας τοῦ κερδηθῆναι, λυθεὶς διὰ τῆς νουθεσίας ⟨τοῦ⟩ κερδήσαντος αὐτὸν καὶ μηκέτι »σειραῖς τῶν ἁμαρτιῶν« ἑαυτοῦ περὶ ὧν ἐνουθετήθη δεδεμένος, λελυμένος κριθήσεται ⟨δικαίως καὶ⟩ ὑπὸ τῶν ἐν οὐρανοῖς. πλὴν τὰ ἐν τοῖς ἀνωτέρω μόνῳ τῷ Πέτρῳ δεδομένα ἔοικε δηλοῦσθαι δεδωκέναι πᾶσι τοῖς τὰς τρεῖς νουθεσίας προσαγαγοῦσι πᾶσι τοῖς ἡμαρτηκόσιν, ἵν', ἐὰν μὴ ἀκουσθῶσιν, δήσωσιν *ἐπὶ γῆς* τὸν κριθέντα εἶναι ὡς ἐθνικὸν καὶ τελώνην ὡς δεδεμένου τοῦ τοιούτου ἐν τῷ *οὐρανῷ*.

ἀλλ' ἐπεὶ ἐχρῆν, εἰ καὶ κοινόν τι ἐπὶ τοῦ Πέτρου καὶ τῶν νουθετησάντων τρὶς τοὺς ἀδελφοὺς λέλεκται, ἐξαίρετόν ⟨τι⟩ ἔχειν τὸν Πέτρον παρὰ τοὺς τρὶς νουθετήσαντας, ἰδίᾳ

cumque solveritis super terram, erunt soluta et in caelo. iuste enim ligavit, qui ter arguit et non est auditus, eum, qui factus est sicut *publicanus et ethnicus.* propterea ille talis alligatus et condemnatus alligatus est apud omnes, qui sunt in caelo.

ita et si arguitus ⟨semel⟩ emendaverit se, ut iam »funiculis peccatorum« suorum non sit ligatus, iuste solutus est etiam ab eis, qui sunt in caelo. tamen et illa, quae superius soli Petro sunt data, videntur etiam istis omnibus data, qui ter peccantes arguerint, si auditi non fuerint et alligaverint *super terram* iudicantes peccatorem sicut publicanum et ethnicum.

sed quoniam oportebat aliquid maius habere Petrum prae illis qui ter arguerunt, ideo illi

15 Vgl. Prov. 5, 22 — 18f Vgl. Matth. 16, 18f

9 δεδωκότος Mᵃ Hᵃ, corr. Mᶜ Hᶜ 11 νουθετηθεὶς] + ⟨καὶ⟩ ? Kl 13 ⟨τοῦ⟩ Kl 16 αὐτοῦ M 17f ⟨δικαίως καὶ⟩ Kl mit Diehl Koe, vgl. lat. 20 δεδωκέναι] ergänze Ἰησοῦν ? 22 ἵνα M 23 ἀκουσθῶσι H 32 ⟨τι⟩ Koe, vgl. lat.

6 alligatus + est L 7 alligatus Pasch < x 11 argutus B L | ⟨semel⟩ Diehl, vgl. gr. 19/20 data — data Kl nach Pasch, vgl. gr. dicta — dicta x 33 arguerunt y* arguerant L | illic y

τοῦτο προτέτακται ἐπὶ τοῦ Πέτρου τὸ »δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν⟨, καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς«⟩

quidem sic dicit: »et tibi dabo claves regni caelorum, et quaecumque solveris super terram, erunt soluta et in caelis, et quaecumque ligaveris super terram, erunt ligata et in caelis«.

τοῦ καὶ ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἑξῆς. καίτοιγε εἰ ἐπιμελῶς προσέχομεν τοῖς εὐαγγελικοῖς γράμμασι, καὶ ἐν τούτοις εὕροιμεν ἂν καὶ κατὰ ταῦτα, τὰ δοκοῦντα εἶναι κοινὰ πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς τρὶς νουθετήσαντας τοὺς ἀδελφούς, πολλὴν | διαφορὰν καὶ 614
ὑπεροχὴν ἐκ τῶν πρὸς τὸν Πέτρον εἰρημένων παρὰ τοὺς δευτέρους.

οὐ γὰρ ὀλίγη διαφορὰ τὸν Πέτρον εἰληφέναι τὰς »κλεῖδας« οὐχ ἑνὸς οὐρανοῦ ἀλλὰ πλειόνων, [καὶ] ἵνα, ὅσα ἐὰν δήσῃ »ἐπὶ τῆς γῆς«, ᾖ δεδεμένα οὐκ ἐν ἑνὶ ⟨μόνον⟩ οὐρανῷ ἀλλ' ἐν πᾶσιν οὐρανοῖς,

non ergo modica differentia est, quod Petro quidem datae sunt »claves« non unius caeli, sed multorum »caelorum«, ut quaecumque ligaverit »super terram«, sint ligata non tantum in uno caelo, sed in omnibus »caelis«, et quae solverit »super terram«, sint soluta non solum in uno caelo, sed in omnibus »caelis«.

πρὸς τοὺς πολλοὺς ⟨δὲ ὄντας⟩ δέοντας ἐπὶ τῆς γῆς καὶ λύοντας ἐπὶ τῆς γῆς ⟨οὕτω λέγεσθαι⟩. ὥστε ταῦτα δεδέσθαι καὶ λελύσθαι οὐκ ἐν »οὐρανοῖς«, ὡς ἐπὶ Πέτρου, ἀλλ' ἐν

ad eos autem qui multi sunt ligatores et solutores *in terra* sic dicit, ut solvant et alligent, non in »caelis« sicut Petrus, sed *in caelo* uno, quia non sunt in tanta

2 Matth. 16, 19 — 18ff Vgl. Matth. 16, 19

1 προτέτακται] πέπρακται M 2 τὸ] τοῦ M | δώσωσι τὰς H 3—6 ⟨καὶ — οὐρανοῖς⟩ Kl, nach lat. 17 λεγομένων M 19 οὐχ ἑνὸς] τῆς βασιλείας τοῦ M 20 [καὶ] Koe, vgl. lat. 22 ⟨μόνον⟩ Koe, vgl. lat. 23 πᾶσι M | οὐρανοῖς Diehl Koe, vgl. lat. αὐτοῖς M H 28 ⟨δὲ ὄντας⟩ Kl, vgl. lat. 30 ⟨οὕτω λέγεσθαι⟩ Kl, vgl. lat.

2 dicit x* dixit ρ 27 omnibus Pasch < x 32 uno caelo L

οὐρανῷ ἑνί· οὐ γὰρ διαβαίνουσι τῇ δυνάμει, ὡς Πέτρος, ἵνα δήσωσιν ἢ λύσωσιν ἐν πᾶσιν »οὐρανοῖς«. ὅσῳ οὖν βελτίων ὁ δεσμεύων, ⟨τοσοῦτον ὁ δεδεμένος πλεῖον ἢ ἐν ἑνὶ οὐρανῷ δέδεται, καὶ ὅσῳ βελτίων ὁ λύων⟩ τοσοῦτον μακαριώτερος ὁ λελυμένος, ὡς πανταχοῦ τῶν οὐρανῶν εἶναι αὐτοῦ τὸ λελύσθαι.

perfectione sicut Petrus, ut alligent vel solvant in omnibus »caelis«. quanto ergo melior fuerit qui ligat, tanto qui alligatur amplius quam in uno caelo alligatur; et quanto melior fuerit qui solvit, tanto beatior erit qui solvitur, quoniam in omnibus solutus est caelis.

⟨Ὠριγένους ἐκ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν⟩ τόμος ιδʹ.

1. *Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενη-[θή]σεται αὐτοῖς* (18, 19 [20]).

1. *Iterum amen dico vobis, quia si duo vestrum consenserint super terram, de omni re, quamcumque petierint, fiet illis*

a patre meo qui in caelis est. ubi enim duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

Κυρίως τὸ τῆς συμφωνίας ὄνομα τάσσεται ἐπὶ τῶν κατὰ μουσικὴν ἐν φωναῖς ἁρμονιῶν· καὶ εἰσί γε παρὰ τοῖς μουσικοῖς φθόγγοι φθόγγοις σύμφωνοι καὶ ἄλλοι διάφωνοι. οἶδε δὲ καὶ ἡ εὐαγγελικὴ γραφὴ τὸ ὄνομα ἐπὶ τῶν κατὰ μουσικὴν τεταγμένον ἐν τῷ »ἤκουσε συμφωνίας καὶ χο-

23 ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 99 — **23—30** Vgl. C[luc] Nr. 41 Or. — **25—272, 18** Vgl. C[v] Nr. 20 Or. — **30** Luc. 15, 25

4 ff ⟨*τοσοῦτον—λύων*⟩ Kl, vgl. lat. **8** *ὡς*] l. *τῷ* Koe + *καὶ* H **14** *πάλιν* + *amen* lat. **17/18** *γενήσεται* Kl Koe, vgl. S. 276, 26 **28** *δὲ*] *γὰρ* M | *γραφὴ*] *φωνὴ* M **29** *τεταγμένων* M[a]

4 tanto] tàntum G L **15** convenerint B **17** illis] eis B **20** fuerint congregati L

ρῶν«. ἔπρεπε γὰρ ἐπὶ τῇ ἐκ μετανοίας συμφωνίᾳ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ ἀπὸ ἀπωλείας εὑρεθέντος υἱοῦ ἀκουσθῆναι συμφωνίαν ἐπὶ τῇ εὐφροσύνῃ τῆς οἰκίας. τὸ δὲ τῆς συμφωνίας ὄνομα ὁ φαῦλος οὐκ οἶδε Λάβαν, ἐν οἷς φησι πρὸς τὸν Ἰακώβ· »καὶ εἰ ἀνήγγειλάς μοι, ἐξαπέστειλα ἄν σε μετ' | [615] εὐφροσύνης καὶ μετὰ μουσικῶν καὶ τυμπάνων καὶ κιθάρας«. ἀδελφὸν δὲ τῆς τοιαύτης συμφωνίας τὸ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν γεγραμμένον, ἡνίκα »οἱ ἀδελφοὶ« τοῦ Ἀμιναδὰβ »ἐπορεύοντο ἔμπροσθεν τῆς κιβωτοῦ, καὶ Δαυῒδ καὶ υἱοὶ Ἰσραὴλ παίζοντες ἐνώπιον κυρίου ἐν ὀργάνοις ἡρμοσμένοις ἐν ἰσχύϊ καὶ ᾠδαῖς«· τὰ γὰρ ἡρμοσμένα ὄργανα »ἐν ἰσχύϊ καὶ ᾠδαῖς« εἶχεν ἐν ἑαυτοῖς τὴν μουσικὴν συμφωνίαν, ἥτις τοσοῦτον δύναται, ὡς δύο μόνων μετὰ τῆς πρὸς τὴν θείαν μουσικὴν καὶ πνευματικὴν συμφωνίας αἴτησιν προσαγόντων τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατρὶ περὶ οὑτινοσοῦν, τὸν πατέρα διδόναι τὰ αἰτήματα τοῖς μετὰ τοῦ συμφωνεῖν ἐπὶ γῆς (ὅπερ ἐστὶ παραδοξότατον) αἰτήσασιν, ἅπερ αἰτήσαιεν ἂν οἱ τὴν εἰρημένην συμφωνίαν συμφωνήσαντες. οὕτως ἐγὼ ἀκούω καὶ τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ· »μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι

4 Vgl. Luc. 15, 23f. 32 — 8 Gen. 31, 27 — 13 II. Regn. 6, 4—5 — 32 I. Kor. 7, 5

14 ἀμιναδὰμ M 16 υἱοὶ Ἰσραὴλ] οἱ υἱοὶ H 20 αὐτοῖς M | [β]συμφωνίαν [α]τὴν μουσικὴν H 24 προσαγαγόντων M 25 ὁτινοσοῦν M

ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν ἵνα σχολάσητε τῇ προσευχῇ«. ἐπεὶ γὰρ τὸ τῆς ἁρμονίας ὄνομα ἐπὶ τῶν κατὰ θεὸν γαμούντων τέτακται ἐν τῷ οὕτως ἐκ Παροιμιῶν τεταγμένῳ ῥητῷ· »οἶκον καὶ ὕπαρξιν μεριοῦνται πατέρες παισί, παρὰ δὲ θεοῦ ἁρμόζεται γυνὴ ἀνδρί«. ἀκόλουθόν ἐστι τῇ ἀπὸ θεοῦ ἁρμονίᾳ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἔργον ἀπολαύειν τῆς συμφωνίας εἰς εὐχήν, ὅπερ δηλοῦται ἐν τῷ »εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου«.

Εἶτ' ἐπιδιηγούμενος ὁ λόγος τὸ συμφωνεῖν ἐπὶ τῆς γῆς δύο, ὅτι ταὐτόν ἐστι τοῦτο τῷ συμφωνεῖν τῷ Χριστῷ, ἐπιφέρει τὸ οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα. οὐκοῦν οἱ συνηγμένοι εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα δύο ἢ τρεῖς, οἱ συμφωνοῦντές εἰσιν ἐπὶ γῆς οὐ μόνον δύο, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ τρεῖς.

ἐπιστήσει δὲ ὁ δυνάμενος εἰ ἡ συμφωνία αὕτη καὶ ἡ τοιαύτη συναγωγή, ἧς ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἐστί, δύναται εὑρεθῆναι ἐν πλείοσιν, ἐπεὶ »στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν«. τάχα δὲ καὶ τὴν ⟨τοιαύτην⟩ συμφωνίαν οὐδὲ ὀλίγοι, ἀλλὰ δύο ἢ τρεῖς συμφωνοῦσιν, ὡς Πέτρος καὶ

In primis videamus sapienter, si potest iste consensus esse in multis vel in toto conventu, ut *in medio eorum* sit Christus, quoniam »angusta et tribulata via est quae ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam«. forsitan autem hoc tali consensu nec pauci consentiunt sibi per omnia, sed *duo* forte *vel tres*, sicut Petrus et

6 Prov. 19, 14 — **11** I. Kor. 7, 5 — **13—18** Vgl. *Π* 206, 3 *τινὲς δέ φασιν ὅτι τὸ συμφωνεῖν ἐπὶ τῆς γῆς δύο ταὐτόν ἐστι τῷ συμφωνεῖν καὶ συνεῖναι Χριστῷ* — **26** Matth. 7, 14 — **31 f** Vgl. Matth. 17, 1 Parr.

5 l. *ἐν Παροιμίαις γεγραμμένῳ* ? Kl **15** *τοῦτο* < *Π* **29** ⟨*τοιαύτην*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **30** *δύο* + *forte* lat. | *τρεῖς* + *per omnia* lat.

23—26 lat. übersetzt ungenau **26** quoniam] qui L quia *ρ*

Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, οἷς ⟨ὡς⟩ συμφωνοῦσιν ἔδειξεν αὐτοῦ τὴν δόξαν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ.

Iacobus et Iohannes, quibus quasi consentientibus sibi per omnia ostendit verbum dei gloriam suam, ex eo quod »non habebat speciem neque decorem« vertens se ad gloriam suam, ut vestimenta sua ostenderet eis splendentia »sicut lumen«.

συνεφώνησαν δὲ δύο μὲν Παῦλος καὶ Σωσθένης, γράφοντες τὴν πρώτην Κορινθίοις ἐπιστολήν, μετὰ τοῦτο δὲ Παῦλος καὶ Τιμόθεος, ἐπιστέλλοντες τὴν δευτέραν τοῖς αὐτοῖς· καὶ τρεῖς δὲ συνεφώνησαν.

consenserunt autem et duo, Paulus et Sosthenes, scribentes Corinthiis epistolam primam, item Paulus et Timotheus mittentes secundam. et tres consenserunt, ut esset Christus *in medio eorum*,

ὅτε »Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος« | ἐπαίδευον δι' ἐπιστολῆς Θεσσαλονικεῖς. εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν παλαιῶν γραμμάτων δεήσει παραστῆσαι τοὺς συμφωνήσαντας ἐπὶ γῆς τρεῖς, ὡς εἶναι τὸν λόγον ἐν μέσῳ αὐτῶν ἑνοῦντα αὐτούς, ἐπίστησον τῇ ἐπιγραφῇ τῶν Ψαλμῶν, ὡς τῇ τοῦ τεσσαρακοστοῦ πρώτου οὕτως ἐχούσῃ· »εἰς τὸ τέλος· εἰς σύνεσιν τοῖς υἱοῖς Κόρε«. τριῶν γὰρ ὄντων υἱῶν Κόρε, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν τῇ Ἐξόδῳ εὕρομεν, τοῦ Ἀσήρ, ὃς ἑρμηνεύεται ΠΑΙΔΕΙΑ, καὶ τοῦ δευτέρου τοῦ Ἑλκανά, ὃς μεταλαμ-

Paulus et Silvanus et Timotheus scribentes Thessalonicensibus. 616
item in veteri testamento invenimus consentientes *tres super terram*, ut esset *in medio eorum* dei verbum, sicut ostendit suprascriptio Psalmi quadragesimi primi continens ita: »in finem in consensu filiis Core«. cum essent tres filii Core quorum nomina invenimus in Exodo: Asir qui interpretatur *eruditio*, secundi Helcana quod intellegitur *dei creatura*, tertii Abiasaph, quod interpretatur *congregatio patris*. pro-

4 Jes. 53, 2 — 7 Vgl. Matth. 17, 2 — 9 Vgl. I. Kor. 1, 1 — 12 Vgl. II. Kor. 1, 1 — 17 I. Thess. 1, 1 — 26 Psal. 41, 1 — 29 Vgl. Exod. 6, 24 — 30 Vgl. Orig. ep. ad Rom. lib. X 7 (7, 397 Lomm.): *Assir, qui interpretatur eruditio.* Vgl. Wutz, Onom. sacra 740

1 ⟨ὡς⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 2 αὐτοῦ M H 10 πρώτην] προτέραν H 20 θελήσει M 24 γραφῇ M 30 παιδεία Hu, vgl. lat. und Orig. in ep. ad Rom. (s. oben) παιδιὰ M H

21/22 verbum dei L 24 fine B L 29/30 creatura] lat. las κτίσις st. κτῆσις

βάνεται εἰς τὸ ΘΕΟΥ ΚΤΗΣΙΣ, καὶ τρίτου τοῦ Ἀβιασάφ, ὃς Ἑλλάδι φωνῇ λέγοιτ' ἂν ΠΑΤΡΟΣ ΣΥΝΑΓΩΓΗ, αἱ προφητεῖαι οὐ διῃρέθησαν, ἀλλ' ὡς ὑπὸ ἑνὸς πνεύματος καὶ μιᾶς φωνῆς ἐν μιᾷ ψυχῇ ἀληθῶς συμφώνως ἐνεργοῦντος καὶ εἴρηνται καὶ ἐγράφησαν, καὶ λαλοῦ<σι λέγο>ντες οἱ τρεῖς ὡς εἷς· »ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχή μου πρὸς σέ, ὁ θεός«. φασὶ δὲ καὶ πληθυντικῶς ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ τρίτῳ· »ὁ θεός, ἐν τοῖς ὠσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν«.

phetiae ergo non sunt divisae, sed quasi ex uno spiritu, quasi ex una anima et ex una voce. consensu videlicet operante sunt dictae et scriptae, et locuti sunt tres quasi unus dicentes: »sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, deus«. dixerunt autem et pluraliter in quadragesimo tertio: »deus, auribus nostris audivimus«.

*Εἰ δὲ θέλεις ἔτι μᾶλλον ἰδεῖν τοὺς συμφωνοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, ἴδε τοὺς ἀκούσαντας· »ἵνα ἦτε κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ«, καὶ ζηλώσαντας τὸ »ἦν ἡ ψυχὴ καὶ ἡ καρδία (πάντων τῶν πιστευόντων) μία« γενομένων <ἓν> εἴ γε δυνατὸν *** ἐν πλείοσι τοιοῦτον εὑρεθῆναι,*

*** ideo et apostolus praecipit dicens: »ut sitis perfecti in eodem sensu et in eadem sententia«. et in Actibus de consentientibus dicit: »erat autem credentium cor et anima una«. quoniam facti fuerant unum, si tamen possibile est (sicut diximus) in multis inveniri per omnia unum sentientes,

ὥστε μηδὲ τὴν τυχοῦσαν διαφωνίαν εἶναι ἐν αὐτοῖς,

ut nec modica sit dissensio inter eos.

1 Vgl. Orig. a. O.: *Elcana, qui in nostra lingua dicitur possessio dei.* Vgl. Wutz, Onom. sacra 742 — **3** Vgl. Orig. a. O.: *Abiasaph, qui in latino sermone indicat congregationem patris.* Vgl. Wutz, Onom. sacra 739 — **9** Psal. 41, 2 — **14** Psal. 43, 2 — **16—20** Vgl. *Π* 206, 1f An. — **18** I. Kor. 1, 10 — **21** Act. 4, 32 — **24** (lat.) Vgl. S. 273, 23ff

1 *θεοῦ κτῆσις* Hu, vgl. lat. und Orig. a. O. *χ̅υ̅ κτῆσις* M H **3** *λέγητ' ἂν* H | *πατρὸς* Hu, vgl. lat. und Orig. a. O. *πέτρος* M H **5** *ἀλλ' ὡς* Koe, vgl. lat. *ἀλλὰ* M H **8** *λαλοῦ<σι λέγο>ντες* Kl, vgl. lat. **17** *τῆς* < M **22** *γενομένων* *<ἓν>* Kl, vgl. lat. *γενομένους* M H **23** *** Koe, vgl. lat. **27** *ἐν* < H

4 operante + in eis G L + in electis dei Pasch **5** quasi] sicut B et Pasch **17** *** Diehl Kl, vgl. gr. **19** scientia B **20/21** dixit B **21** cor + unum L **24** in multis G L < B

ὡς οὐκ ἔστι διαφωνία τῶν τοῦ δεκαχόρδου ψαλτηρίου χορδῶν πρὸς ἀλλήλας. οὐ συνεφώνουν δὲ ἐπὶ τῆς γῆς οἱ λέγοντες· »ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ«, ἀλλὰ ἦν | ἐν αὐτοῖς »σχίσματα«, ὧν καταλυομένων συνήγοντο μετὰ τοῦ ἐν Παύλῳ πνεύματος »σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ«, ἵνα μηκέτι ἀλλήλους δάκνωσι καὶ κατεσθίωσιν, ὡς »ὑπὸ ἀλλήλων« αὐτοὺς ἀναλίσκεσθαι· ἀναλίσκει γὰρ ἡ διαφωνία, ὥσπερ συνάγει ἡ συμφωνία, καὶ χωρ⟨ίζ⟩ει τὸν ἐν μέσῳ τῶν συμφωνούντων μόνων γινόμενον υἱὸν τοῦ θεοῦ. καὶ κυρίως γε ἐν δύο γενικοῖς γίνεται ἡ συμφωνία, τῷ (ὡς ὠνόμασεν ὁ ἀπόστολος) καταρτισμῷ τοῦ αὐτοῦ νοὸς κατὰ τὸ ταὐτὰ δόγματα ἔχειν νενοημένα, καὶ τῷ τῆς αὐτῆς γνώμης κατὰ τὸ ὁμοίως βιοῦν.

non autem consentiebant Corinthii dicentes: »ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephae, et ego Christi«; sed [617] erat in illis schisma, quo soluto congregabantur cum spiritu Pauli et »virtute domini Iesu«, ut iam non essent alius alium se mordentes et comedentes, ut consumerentur »abinvicem«. consumit enim dissensus, sicut congregat consensus, et separat Iesum qui in medio consentientium sibi solummodo invenitur. et proprie quidem in duobus istis generalibus fit consensus: in fide, sicut ait apostolus: »ut sitis perfecti in eodem sensu«, id est secundum eadem dogmata, »et in eadem sententia«, id est ut similiter conversentur.

ἴδε ⟨τὸ⟩ ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενή⟨σε⟩ται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρὸς Ἰησοῦ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

ideo dicit: *si duo vestrum consenserint super terram de omni re, quidquid petierint fiet eis.*

καὶ δῆλον ὅτι ὅπου οὐ γίνεται παρὰ τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς περὶ

manifestum est autem, quoniam ubi non fit *de omni re* consensus,

4 I. Kor. 1, 12 — 6 Vgl. I. Kor. 1, 10 — 8 Vgl. I. Kor. 5, 4 — 11 Vgl. Gal. 5, 15 — 18ff Vgl. I. Kor. 1, 10

10 δάκνωμεν H 14 χωρ⟨ίζ⟩ει Koe, vgl. lat. 19—21 ταὐτὰ—κατὰ τὸ < H | ταὐτὰ Koe, vgl. lat. αὐτὰ M 20 τῷ] τὸ H 23 ἴδε ⟨τὸ⟩ Kl, vgl. lat. u. S. 275, 18 εἰ δὲ M H | ὑμῶν Kl, vgl. lat. ἡμῶν M H 26 γενή⟨σε⟩ται Kl Koe vgl. lat. 29 καὶ δῆλον ὅτι] δηλονότι H | γένηται H 30 ἐν + τοῖς M

7 erat x* etiam ϱ 17 generalibus G^a B generibus G^c L 23/24 consenserint Diehl convenerint x 30 fit x* sit μ fit *** Koe, vgl. gr.

παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, ἐκεῖ οὐδὲ δύο συνεφώνησαν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ τοῦτο αἴτιον ἡμῖν ἐστι τοῦ μὴ ἐπακούεσθαι εὐχομένους τὸ μὴ συμφωνεῖν ἡμᾶς ἀλλήλοις ἐπὶ τῆς γῆς μήτε δόγμασι μήτε βίῳ. ἔτι δὲ καὶ εἴπερ σῶμά ἐσμεν Χριστοῦ, καὶ »ἔθετο ὁ θεὸς τὰ μέλη, ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι«, ἵνα »τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν ὑπὲρ ἀλλήλων τὰ μέλη« καὶ συμφωνῶσιν ἀλλήλοις, καὶ πάσχοντος μὲν ἑνὸς μέλους συμπάσχῃ πάντα δοξαζομένου δὲ συγχαίρῃ, ὀφείλομεν ἀσκεῖν τὴν ἀπὸ τῆς θείας μουσικῆς συμφωνίαν.

ἵνα συναγομένων ἡμῶν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ Χριστὸς ᾖ ἐν μέσῳ ἡμῶν, ὁ τοῦ θεοῦ λόγος καὶ ἡ τοῦ θεοῦ σοφία καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ.

2. Ταῦτα μὲν οὖν ὡς τῶν δύο καὶ τριῶν, οὓς προκαλεῖται συμφωνεῖν ὁ λόγος, κοινότερον νοουμένων. ἤδη δὲ καὶ ἄλλης διηγήσεως ἁψώμε-

nec *duo* consenserunt *super terram*. et ista est causa, propter quam non exaudimur orantes, quia non consentimus nobis per omnia *super terram*, neque dogmate neque conversatione. adhuc autem, si corpus sumus Christi, et »posuit deus singula membra in corpore«, ut id ipsum sapiant in invicem membra et consentiant et sollicita sint et patiente membro ⟨uno⟩ conpatiantur omnia, et glorificato congaudeant omnia, debemus in nobis musicum istum

servare consensum.

sicut enim in musicis nisi fuerit convenientia vocum, non delectat audientem, sic et ecclesia nisi consensum habuerit, non delectatur deus in ea nec audit voces eorum. consentiamus ergo, ut congregatis nobis *in nomine* Iesu, sit Iesus *in medio* nostrum, verbum scilicet dei et sapientia et virtus ipsius.

2.

Est et alia expositio verborum

7 ff Vgl. I. Kor. 12, 27. 18. 25. 26 — **25** Vgl. Joh. 1, 1 — **26** Vgl. I. Kor. 1, 24 — **30 ff** Harnack TU. 42, 4, 23; Clemens Alex.? Vgl. Zahn, Forschungen 3, 38 A. 1

4 ἐστι] ἐκ M | ἀκούεσθαι H[a] 7 καὶ εἴπερ] ὁ εἶπεν M 11 συμφωνῶσιν ⟨καὶ φρονῶσιν⟩? Diehl, vgl. lat. 13 ἑνὸς μὲν H 24 τοῦ < M 26 ἡ < H[a]

1 consenserunt Diehl convenerunt x 2 quam] quod y 5 dogmate] lat. las: δόγματι? Kl 7 simus μ 9 in invicem y* invicem L 11 ⟨uno⟩ μ, vgl. Pasch und gr. 12 conglorificato L 16 concentum μ 18 consonantia Pasch

θα, ἣν ἔλεγέ τις τῶν πρὸ ἡμῶν, προτρέπων ἐπὶ ἁγνείαν καὶ καθαρότητα τοὺς γεγαμηκότας. δύο γάρ, οὓς βούλεται (φησὶν) ὁ λόγος συμφωνεῖν ἐπὶ τῆς γῆς, ἄνδρα καὶ γυναῖκα νοητέον, ἐκ συμφωνίας ἀποστεροῦντας ἀλλήλους σωματικῆς ὁμιλίας, ἵνα σχολάσωσι »τῇ προσευχῇ«, ὅτε προσευχόμενοι περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται λήψονται, γιγνομένου αὐτοῖς τοῦ ἀπὸ τοιαύτης συμφωνίας αἰτήματος παρὰ τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.

istorum, quam exposuit aliquis ante nos exhortans ad castitatem coniuges. si *duo* (inquit) *vestrum consenserint*, id est vir et uxor ex consensu semetipsos abinvicem separantes a corporali coniunctione, ut vacent »orationi«, tunc enim orantes *de omni re quamcumque petierint* consequentur, praestante eis deo propter talem castitatis consensum.

καὶ | ἔοικεν ἡμῖν ἡ διήγησις αὕτη οὐ διάλυσιν ποιεῖν γάμου, ἀλλ' ἐπὶ συμφωνίαν προτροπήν· ὡς εἰ ὁ ἕτερος μὲν βούλοιτο καθαρεύειν, ὁ δὲ ἕτερος μὴ θέλοι ⟨ἢ μὴ δύναιτο⟩ καὶ διὰ τοῦτο συγκαταβαίνοι τῷ ἢ μὴ θέλοντι ἢ μὴ δυναμένῳ ὁ καὶ βουλόμενος καὶ δυνάμενος τὸ κρεῖττον, οὐκ ἂν ἔχοιεν ἀμφότεροι τὸ περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γίνεσθαι αὐτοῖς παρὰ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατρὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.

et iste consensus non videtur coniugium solvere, sed virtutem 618
continentiae exercere. si autem alter voluerit caste agere, alter vero noluerit aut non potuerit, et propterea melius volens et potens condescenderit nolenti vel non potenti, non erit in eis quod dicitur: *de omni re quamcumque petierint fiet eis.*

3. *Οἶδα δὲ καὶ ἄλλην διήγησιν μετὰ τοὺς γεγαμηκότας περὶ τῆς τῶν δύο συμφωνίας τοιαύτην.*

3. Scio et aliam expositionem.

ἐν μὲν τοῖς φαύλοις βασιλεύει »ἡ ἁμαρτία« τῆς ψυχῆς,

in malis enim hominibus peccatum carnis animae dominatur

6f Vgl. I. Kor. 7, 5 — **28ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 23 — **28—280, 5** Vgl. C^{v} Nr. 20 Or., C^{1} Nr. 209 Or., *Π* 206, 4—8 An. — **31ff** Vgl. Röm. 6, 12

8 *ἵνα σχολάσωσι*] ≡ = *ἀσχολάσωσι* M **13** *ἐν* + *τοῖς* M **19** *⟨ἢ μὴ δύναιτο⟩* Diehl Kl Koe, vgl. lat. **29** *μετὰ*] + *⟨τὴν εἰς⟩* ? Kl *κατὰ* Diehl Koe

4 consenserint Kl convenerint x **10** propter x* per *μ* **15** consensus] *διήγησις* gr. **20** melius Kl nach Diehl, vgl. gr. ille x

*ἱδρυμένη ὡς ἐν οἰκείῳ θρόνῳ »τῷ θνητῷ« τούτῳ »σώματι εἰς τὸ ὑπακούειν« τὴν ψυχὴν »ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ«. ἐν δὲ τοῖς ἐγείρασιν ὡς ἀπὸ θρόνου τοῦ σώματος τὴν προβασιλεύσασαν ἁμαρτίαν καὶ ἀγωνιζομένοις πρὸς αὐτήν. ἡ μὲν σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός«. ἐν δὲ τοῖς ἤδη τελειωθεῖσι κεκράτηκε τὸ πνεῦμα καὶ »τὰς πράξεις« ἐθανάτωσε »τοῦ σώματος« καὶ μεταδίδωσι τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς τῷ σώματι, ὡς ἤδη γίνεσθαι καὶ τὸ »ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ἡμῖν«, καὶ γίνεται συμφωνία τῶν δύο (σώματος καὶ πνεύματος) ἐπὶ τῆς γῆς. ἧστινος κατορθωθείσης σύμφωνος καὶ ἡ εὐχὴ ἀναπέμπεται τοῦ »καρδίᾳ μὲν« πιστεύοντος »εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ« ὁμολογοῦντος »εἰς σωτηρίαν«, ὥστε μηκέτι τὴν καρδίαν πόρρω εἶναι τοῦ θεοῦ, καὶ μετὰ ταύτης ἐγγίζειν αὐτοῦ καὶ τοῖς χείλεσι καὶ τῷ στόματι τὸν δίκαιον τῷ θεῷ ***.*

ad oboediendum ei in desideriis eius. in his autem qui expulerunt quasi de throno corporis sui peccatum, quod regnaverat prius in eis, et certant adversus eum, »caro quidem concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem«. in viris autem perfectis obtinuit spiritus et opera carnis mortificavit et conmodavit vitam suam carni, ut vivificent »mortalia corpora« sua »propter inhabitantem spiritum« in eis. et fit consensus *duorum* (spiritus et carnis) *super terram*; quo consensu expleto et oratio transmittitur »corde« quidem credenti »ad iustitiam, ore autem« confitenti »ad salutem«, ut cor non ⟨iam⟩ sit longe a deo, sed cum eo et [iam non]

labiis adpropiet

ei;

et sic fiunt *duo* congregati *in nomine* Iesu.

ἔτι δὲ μακαριώτερον εἰ οἱ τρεῖς συναχθεῖεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα πληρωθῇ τὸ »ὁ θεὸς

adhuc autem beatius est, si *tres* convenerint *in nomine* Iesu, ut inpleatur apostolicum illud vo-

7 Gal. 5, 17 — **11** Vgl. Röm. 8, 13 — **14** Röm. 8, 11 — **20** Röm. 10, 10 — **24** Vgl. Matth. 15, 8 Parr. — **30 ff** Vgl. Hieron. in Matth. 142 B: *possumus hoc et spiritaliter intellegere, quod ubi spiritus et anima corpusque consenserint et non inter se bellum diversarum habuerint voluntatum, carne concupiscente adversus spiritum et spiritu adversus carnem,* etc. — **32** I. Thess. 5, 23

1 *ἱδρυμένης* M Kl Koe, vgl. lat. **27** *** Diehl **32** *τὸ*] *apostolicum illud votum* lat.

13 vivificet L **16** fit] sit B **17** consensu] lat. las *συμφωνίας* (gr. Z. 19) **21/22** ⟨iam⟩ . . . [iam non] Diehl, vgl. gr. **22** et Kl, vgl. gr. ut x

ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.

tum: »deus autem sanctificet vos ad perfectum, et integer spiritus vester et anima et corpus sine macula servetur in adventu domini nostri Iesu Christi«.

ζητήσει δέ τις διὰ τὴν εἰρημένην συμφωνίαν πνεύματος καὶ σώματος, εἰ δυνατὸν ταῦτα μὲν συμφωνεῖν, μὴ καὶ τὸ τρίτον δέ, λέγω δὴ τὴν ψυχήν, μήποτε οὐκ ἀκολουθῇ τῇ τούτων συμφωνίᾳ ἐπὶ τῆς γῆς, μετὰ τὸ τοὺς δύο συνῆχθαι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, τὸ καὶ τοὺς τρεῖς ἤδη συνάγεσθαι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὧν ἐν μέσῳ ἔρχεται ὁ | υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὡς πάντων αὐτῷ 619 ἀνακειμένων (λέγω δὲ τῶν τριῶν) καὶ μηδενὸς ὄντος αὐτῷ ἐναντίου, οὐ μόνον τοῦ πνεύματος οὐκ ἐναντιουμένου, ἀλλ᾽ οὐδὲ τῆς ψυχῆς ἔτι οὐδὲ τοῦ σώματος.

potest autem fieri ut duo conveniant sine tertio.

4. Χαρίεν δὲ καὶ τὸ τῆς συμφωνίας ἀσκῆσαι ⟨καὶ⟩ νοῆσαι καὶ παραστῆσαι τῶν δύο διαθηκῶν, τῆς τε πρὸ τῆς σωματικῆς τοῦ σωτῆρος ἐπιδημίας καὶ τῆς καινῆς· ἐν οἷς γὰρ συμφωνοῦσιν αἱ δύο διαθῆκαι, ὡς μηδὲν εἶναι διάφωνον ἐν αὐταῖς τῆς ἑτέρας πρὸς τὴν ἑτέραν, ἐν τούτοις εὑρεθεῖεν ἂν εὐχαὶ

4. Iucundum est autem istum consensum intellegere etiam circa convenientiam duorum testamentorum. in quo enim duo testamenta consentiunt sibi, ut nullus sit inter ea dissensus eorum, invenitur oratio de omni re acceptabilis deo.

21f Vgl. I. Thess. 5, 23 — 23—281, 25 Vgl. C^v Nr. 20 Or., vgl. *II* 206, 8—12 An.

1f ἡμᾶς . . . ἡμῶν M 2/3 τὸ [γ]σῶμα καὶ ἡ [β]ψυχὴ καὶ τὸ [α]πνᾶ M 6 διὰ < H 23 χάριεν M H 24 ἀσκῆσαι ⟨καὶ⟩ Kl nach Diehl ἐκείνης Koe, vgl. lat.

4 adventum *μ* 25/26 convenientiam] vgl. S. 277, 18 convenientia GL 30 testamenta duo L

ὡς περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενέσθαι αὐτοῖς παρὰ τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρός.

εἰ δὲ καὶ τὸν συναγωγέα τῶν δύο τρίτον ποθεῖς, μὴ ὄκνει λέγειν αὐτὸ εἶναι τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἐπεὶ »λόγοι σοφῶν« (εἴτε τῶν πρὸ τῆς παρουσίας εἴτε τῶν κατ' αὐτὴν καὶ μετ' αὐτήν) εἰσὶν »ὡς τὰ βούκεντρα καὶ ὡς ἧλοι πεφυτευμένοι, οἳ παρὰ τῶν συνθεμάτων ἐδόθησαν ἐκ ποιμένος ἑνός«.

si autem et tertium congregatorem duorum requiris, non te pigeat dicere spiritum esse sanctum, quoniam »sermones sapientium« (sive ante adventum, sive in ipso adventu sive post adventum sunt) »quasi stimuli« sunt, »quasi fixorii inplantati«, »dati ab uno pastore«. sicut enim duos boves altercantes stimulus cogit in unum venire, ita et sermo sapientium duo testamenta convenientia reddit, etiamsi in quibusdam inconvenientia videantur apud eos, qui non possunt adtingere profundum consensum eorum.

μηδὲ τοῦτο δὲ ἀπαρατήρητον ἐάσῃς, ὅτι οὐκ εἶπεν· οὗ δύο εἰσὶν ἢ τρεῖς συνηγμένοι, ἐκεῖ ἔσομαι ἐν μέσῳ αὐτῶν, ἀλλ' ἐκεῖ εἰμι, οὐ μέλλων οὐδὲ βραδύνων, ἀλλ' ἅμα τῇ συμφωνίᾳ καὶ αὐτὸς εὑρισκόμενος καὶ ἐν μέσῳ γινόμενος αὐτῶν.

nec illud praetereas, quoniam non dixit: *in medio eorum* ero, sed: *in medio eorum sum.* ergo non *medius* futurus est neque *medius* esse tardabit, sed mox ut consenserint, invenitur Christus in eis, quoniam et Christus ipse consensus est.

5. Τότε προσελθὼν ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ· κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου καὶ ἀφήσω αὐτῷ (18, 21 [22]);

5. *Tunc accedens Petrus dixit ei: domine, quotiens peccaverit in me frater meus, et dimittam ei?*

usque septies? dicit ei Iesus: non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies.

7. 10 Pred. 12, 11 22ff Vgl. Hautsch TU. 34, 2[a], 60

3 *ἐν* + *τοῖς* M 5 *καὶ* < M 21 *ἐάσῃς*] *ἐάσῃ τὸ* M 24f *ἐκεῖ εἰμι, οὐ*] in M unleserlich

12. 22 lat. kürzt das Zitat 27/28 ipse consensus est γ* (Pasch) confessus est ipse L 35 usque[1] < B (G vac.)

τὸ νομίζειν ἁπλούστερον εἰρῆσθαι ταῦτα, ὑπὸ μὲν Πέτρου ὡς αἱρουμένου ἑπτὰ μὲν ἁμαρτίας τῷ ἀδελφῷ ἀφιέναι ἁμαρτάνοντι εἰς αὐτόν, ὀγδόην δὲ μηκέτι, ὑπὸ δὲ τοῦ σωτῆρος ὡς διδάσκοντος καθεζόμενόν τινα ἀριθμεῖν τὰ ἁμαρτήματα τοῦ πέλας εἰς αὐτόν, ἵνα τὰ μὲν ⟨ἑπτὰ καὶ τὰ⟩ ἑβδομήκοντα καὶ ἑπτὰ συγχωρῇ ἀπὸ δὲ ἑβδομηκοστοῦ ὀγδόου μὴ ἀφῇ τῷ ἠδικηκότι αὐτόν, πάνυ μοι δοκεῖ εὔηθες εἶναι καὶ ἀνάξιον καὶ τῆς Πέτρου παρὰ τῷ Ἰησοῦ προκοπῆς καὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ θείας μεγαλονοίας. μήποτ' οὖν καὶ ταῦτα ἔχεται συγγενοῦς ἀσαφείας τῷ »ἀκούσατέ μου τῆς φωνῆς, γυναῖκες Λάμεχ«

καὶ τὰ ἑξῆς.

| τὸν μὲν οὖν ἀληθῆ καὶ ὡς αὐτὸς 620
ἂν ἐσαφήνισεν ὁ Ἰησοῦς εἰς ταῦτα λόγον, εἴ τις ἤδη φίλος γέγονε τῷ Ἰησοῦ, ὡς μαθητεύεσθαι τῷ πνεύματι αὐτοῦ φωτίζοντι τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ ἐπὶ τοσόνδε προεληλυθότος κατ' ἀξίαν, εἰδείη ἄν. ἡμεῖς δέ, οἱ τοῦ φιλικοῦ πρὸς τὸν Ἰησοῦν μεγέ-

quod putatur simpliciter dictum, a Petro quasi putanti septem peccata fratri dimittere peccanti in se octavum autem nequaquam, a salvatore autem quasi docente *** proximi in se peccata non solum septem dimittere oportere sed etiam septuaginta septem, post septuaginta autem septem iam neque fratri dimittere, satis mihi videtur contemptibile et indignum et quantum ad Petri profectum in Christo et quantum ad Christi eminentissimum intellectum. ergo ne forte etiam haec verba habent aliquem similem intellectum eis quae dicuntur in Genesi: »audite verba mea, mulieres Lamech,

quoniam occidi virum in vulnere meo et iuvenem in livore meo; quoniam septies vindicatum est de Cain, de Lamech autem septuagies septies«?

16 Gen. 4, 23

2 ὑπὲρ M | ὡς < H^{a} | αἱρουμένου Kl ἐρομένου M H 4/5 ὀγδόω H 6f $^{\beta}$καθεζόμενόν τινα (M^{c}, τι M^{a}) $^{\alpha}$ὡς διδάσκοντος $^{\gamma}$ἀριθμεῖν M 8/9 ⟨ἑπτὰ . . . καὶ ἑπτὰ Diehl, vgl. lat. ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ M H 14/15 μήποτε M 25 αὐτὸ H

2 putanti] vgl. dazu S. 283, 14 *aestimans* 5 *** Diehl Kl Koe, vgl. gr. 16 habeant G^{c}

θους ἀπολειπόμενοι. ἀγαπητόν, εἰ κἂν περιλαλῆσαι ἐπὶ βραχὺ δυνάμεθα τὰ κατὰ τὸν τόπον.

ἔοικεν οὖν ὁ μὲν ἓξ ἀριθμὸς ἐργαστικός τις εἶναι καὶ ἐπίπονος, ὁ δὲ ἑπτὰ περιέχειν ἀνάπαυσιν. καὶ πρόσχες, εἰ δύνασαι τὸν μὲν ἀγαπῶντα »τὸν κόσμον« καὶ τὰ τοῦ κόσμου ἐργαζόμενον καὶ ὑλικὰ πράττοντα λέγειν ἁμαρτάνειν ἑξ⟨άκις⟩, καὶ τὸ τέλος αὐτῷ εἶναι τῆς ἁμαρτίας τὸν ἑπτὰ ἀριθμόν, ὡς τοιοῦτόν τι τὸν Πέτρον νενοηκότα ἑπτὰ συγχωρεῖν ἐθέλειν ἁμαρτίας τῶν εἰς αὐτὸν ἡμαρτημένων τῷ ἀδελφῷ. ἐπεὶ δὲ αἱ κατὰ τὰς μονάδας δεκάδες καὶ ἑκατοντάδες λόγον μέν τινα κοινὸν ἀναλογίας ἔχουσι πρὸς τὸν ἐν μονάσιν ἀριθμόν, ᾔδει δὲ ἐπιτεινόμενόν τινα καὶ ⟨ἐπὶ⟩ πλεῖον τὰ ἁμαρτήματα . διὰ τοῦτ᾽ οἶμαι τὸν Ἰησοῦν προσπαραλαμβάνειν τῷ ἑπτὰ ἀριθμῷ καὶ τὸν ἑβδομήκοντα, καὶ λέγειν ἄφεσιν μὲν δεῖν γενέσθαι ἀδελφοῖς τοῖς ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰ τῇδε πράγματα ἁμαρτήσασιν· εἰ δέ τις ὑπερβὰς τὰ κατὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἁμαρτήσαι, ἐὰν καὶ τοῦτο μικρόν τι ᾖ, οὐκέτι ἂν ἔχοι εὔλογον ἁμαρτιῶν ἄφεσιν.

numerus ergo sextus videtur esse operis et laboris, septimus autem repausationis. et vide, si potes [intellegere] eum quidem, qui diligit »mundum« et ea quae sunt in mundo operatur et saecularia agit, dicere sexies peccare et finem ei peccatorum esse numerum septimum. tale ergo aliquid intellexit Petrus, septem peccata aestimans indulgere proximi sui in se. quoniam autem decades et hecatontades aliquem sermonem communem habent ad numerum qui in monadibus est, et sciebat Christus extendere aliquos peccata sua etiam ulterius, propterea aestimo Christum iuxta septenarium numerum etiam septuaginta addidisse, ut dicat remissionem fieri oportere fratribus in hoc mundo degentibus et secundum res huius mundi peccantibus; si autem aliquis supergrediens ea peccata, quae fieri solent in rebus mundialibus et saecularibus, ultra

4ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 111 A. 4 — 4—284, 3 Vgl. C[1] Nr. 210 Or. — 8f Vgl. I. Joh. 2, 15

4/5 ἐργατικός C[1] Nr. 210 **10** ἑξ⟨άκις⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. **11** αὐτῷ Hu, vgl. lat. αὐτῶν M H **14** αὐτὸ M | ἡμαρτημένον H **19** ᾔδει v ἤδη M H | ⟨ἐπὶ—ἁμαρτήματα⟩ Koe, vgl. lat. πλείονα M H **27** τὸν] εἰς τὸν H **28** τι ᾖ Kl Koe, vgl. lat. εἴη M H

4 sex G **7** [intellegere] Kl **10** sexies R B Pasch sex G septies L **12** septimum] septem y **15** autem ***? Diehl Kl, vgl. gr. **16f** decadae et hecatontadae y **22** septenarium μ septenum x

ἡ γὰρ ἄφεσις ἐπὶ τὰ τῇδε φθάνει πράγματα καὶ ἐν τοῖς τῇδε ἡμαρτημένοις ⟨δικαίως παρέχεται⟩, εἴτε βράδιον γένοιτ' ἂν ἡ ἄφεσις εἴτε τάχιον. οὐκ ἔστι δὲ ἄφεσις οὐδὲ ἀδελφῷ τῷ ὑπὲρ τὰ ἑβδομήκοντα καὶ ἑπτὰ ἡμαρτηκότι.

εἴποις δ' ἂν τὸν τοιόνδε ἁμαρτάνοντα ἢ ὡς εἰς Πέτρον ἀδελφὸν ἢ ὡς εἰς Πέτρον, οὗ μὴ κατισχύουσιν ᾅδου πύλαι.

κατὰ μὲν τὰ τοιάδε ἁμαρτήματα ἐν τῷ ἐλάττονι εἶναι αὐτὸν ἀριθμῷ τῆς ἁμαρτίας· κατὰ δὲ τὰ ἔτι χείρονα ἐν τῷ ἀριθμῷ τῷ μὴ ἔχοντι ἄφεσιν ἁμαρτημάτων.

peccaverit (si tamen et hoc possibile fuerit), iam non habebit iustam remissionem peccatorum suorum.

quoniam remissio in istis rebus locum habet et in istis peccatis iuste praestatur, sive tardius fiat remissio sive cito. non est ergo remissio neque fratri qui supra septuagies septies peccat.

considera autem (si potes), et in natura omnium peccatorum ubicumque vel quandocumque factorum vel fieri potentium, quoniam est differentia, cognationem aliquam habens ad numeros, ut dicas omnium peccatorum pessima esse quae sunt supra numerum septuaginta septem, quando nec Iesus consiliatur Petro suo remittere supra numerum illum peccata, etsi a fratre fiant in eum.

adhuc autem considera (si potes) secundum ea quae de Petro tradidimus, cui portae non praevalent inferorum, et hic intellegere eum, ut quasi in Petrum aliquis peccet, qui in talem peccaverit qualis fuit Petrus, et secundum huiusmodi quidem peccata esse eum in minori numero peccatorum, secundum peiora autem peccata esse eum in numero non habenti peccatorum remissionem.

26 Vgl. Matth. 16, 18

7 ⟨δικαίως παρέχεται⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **26** Πέτρον + τὸν M

1/2 possibile] l. pusillum Koe, vgl. gr. **24—30** lat. stimmt schlecht zu gr. Z. 24—27 **32—34** peccatorum—numero y* < L

| 6. *Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν· ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ* (18, 23—35).

6. *Ideo dico vobis: simile est regnum caelorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum servis suis.* 621

et cum coepisset rationem ponere, oblatus est ei unus, qui debebat decem milia talenta. cum autem non haberet unde redderet, iussit eum dominus eius venumdari et uxorem eius et filios et omnia quae habebat et reddi debitum. procidens ergo servus ille adorabat eum dicens: domine, patientiam habe in me, et omnia tibi reddam. misertus autem dominus servi illius dimisit eum et omne debitum dimisit ei. egressus autem servus ille invenit unum ex conservis suis, qui debebat ei centum denarios, et tenens eum suffocabat dicens: redde si quid debes. procidens ergo conservus eius ad pedes eius rogabat eum dicens: patientiam habe in me, et omnia tibi reddam. ille autem noluit, sed abiit et misit eum in carcerem, donec redderet debitum. videntes autem conservi eius quae fiebant, contristati sunt valde et venientes enarraverunt domino suo omnia, quae facta sunt.

1 Διὰ] vorher: *Περὶ τοῦ βασιλέως τοῦ συνάραντος λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ, ᾧ προσήχθη ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων* H

1 ideo—vobis] VII secundum mathm. In illo tempore dixit ihs discipulis suis parabolam hanc L 8 decem milia] (ei) multa (B) G 8—**286, 11** cum—vestris] et reliqua. omelia Origenis de eadem lectione L **20** dinarius G[a] **25** reddam tibi G[a] B **29** eius < B | quae faciebat G **30** valde < G

tunc vocans eum dominus suus ait illi: serve nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me. nonne ergo oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego misertus sum tui? et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, donec redderet universum debitum. sic et pater meus caelestis faciet vobis, si non remiseritis hominibus unusquisque de cordibus vestris.

Ἡ μὲν περίνοια τῆς παραβολῆς διδάσκειν βούλεται συγχωρητικοὺς εἶναι τῶν εἰς ἡμᾶς ἡμαρτημένων τοῖς ἀδικήσασιν ἡμᾶς, καὶ μάλιστα εἰ μετὰ τὸ ἀδικῆσαι δέοιτο τοῦ ἠδικημένου ὁ ἀδικήσας, συγχωρηθῆναι ἀξιῶν αὐτῷ τὰ προημαρτημένα. καὶ ταῦτα διδάσκειν ἡμᾶς βούλεται ἡ παραβολὴ παριστᾶσα ὅτι καὶ τῶν ἤδη συγχωρηθέντων ἡμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἁμαρτημάτων, ἐφ᾽ οἷς ἄφεσιν εἰλήφαμεν, ἔκπραξις γένοιτ᾽ ἂν καὶ μετὰ τὴν ἄφεσιν, εἰ μὴ ἀφίοιμεν τοῖς ἡμᾶς ἠδικηκόσι τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, ὡς μηδὲ τὴν τυχοῦσαν μνήμην ἔτι ἐν ἡμῖν καταλείπεσθαι τοῦ ἠδικῆσθαι. ἀλλ᾽ ὅλῃ καρδίᾳ ὑπὸ ἀμνησικακίας ὠφελημένῃ (οὐ τῆς τυχούσης ἀρετῆς) συγχωροῖμεν τῷ ἡμᾶς ἀδικήσαντι τὰ κακῶς εἴς τινα ἡμῶν ἀπ᾽ αὐτοῦ καὶ ἐπιβουλευτικῶς πεπραγμένα.

Propositum quidem parabolae vult docere nos faciles esse ad indulgendum eis, qui nocuerunt nobis, maxime si postquam nocuerint, satisfaciant nocitis nobis et deprecentur dari sibi veniam eorum quae offenderunt. illud quoque nos instruit, quod etiam eorum peccatorum, quae iam nobis a deo indulta sunt, revocationem faciet deus etiam post indulgentiam, nisi indulserimus offendentibus nos ita ex corde, ut nec modicam aliquam memoriam offensionum earum apud nos reservemus.

12—26 Vgl. *Π* 207, 6—8 An.

14 *ἁμαρτημάτων* M **18** *αὐτῶ* M H **18/19** *ἡμαρτημένα* H **22** *τοῦ* < M **23** *εἴσπραξις Π* **23/24** *γένοιτο* H **26** *αὐτῶν* + *ita ex corde* lat. **29 ff** *ὅλῃ καρδίᾳ . . . ὠφελημένῃ* Kl *ὅλη καρδία . . . ὠφελημένη* M H **29** *ἀνεξικακίας* M

14 nocuerunt] nocuerint *μ* **15/16** nocuerint] nocuerunt B **25** nec] ne G

Μετὰ δὲ τὴν περίνοιαν τῆς παραβολῆς ἔστι μὲν καὶ ἁπλούστερον κατὰ λέξιν πᾶσαν αὐτὴν ἐξετάσαι, ὥστ' ὄνασθαι ἀπὸ τῆς βασάνου τῶν λελεγμένων τὸν ἐπιμελῶς ἐπὶ τὸ ὀρθῶς ζητεῖν ἕκαστον τῶν προγεγραμμένων προκόπτοντα.

ἔστι δὲ (ὡς εἰκὸς) καὶ ἐπαναβεβηκυῖα διήγησις καὶ δυστέκμαρτός τις μυστικωτέρα, καθ' ἣν ἀνάλογον ταῖς ἑρμηνευθείσαις ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν παραβολαῖς ζητῆσαι τις ἂν ἕκαστον τῶν ἐν ταύτῃ. οἷον τίς ὁ βασιλεὺς καὶ τίνες οἱ δοῦλοι καὶ τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ συναίρειν λόγον καὶ τίς ὁ εἷς πολλῶν ὀφειλέτης ταλάντων, τίς τε ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ τίνα τὰ τέκνα καὶ τίνα τὰ παρὰ ταῦτα λελεγμένα πάντα, ἅτινα ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς πραθῆναι ὑπὲρ τοῦ ἀποδοθῆναι τὴν ὀφειλὴν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐκείνου, τί τε τὸ ἐξελθεῖν τὸν συγκεχωρημένον τὰ πολλὰ τάλαντα καὶ τίς ὁ εὑρεθεὶς τῶν ⟨συν-⟩δούλων εἷς, οὐ τῷ οἰκοδεσπότῃ ἀλλὰ τῷ συγκεχωρημένῳ ⟨δούλῳ⟩ ὀφεί-|λων, καὶ τί βούλεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑκατὸν δηναρίων, τί δὲ τὸ ἔπνιγε λέγων· ἀπόδος εἴ τι ὀφείλεις, καὶ τίς ἡ φυλακὴ εἰς ἣν ἀπελθὼν ἔβαλε τὸν σύνδουλον ὁ συγχωρηθεὶς πάντα τὰ τάλαντα, τίνες τε οἱ λυπηθέντες σύνδουλοι καὶ διασαφήσαντες τῷ κυρίῳ πάντα τὰ γενόμενα, καὶ τίνες οἱ βασανισταὶ οἷς παρεδόθη ὁ εἰς φυλα-

Post hanc parabolae voluntatem est quidem et simpliciter per singula verba eam discutere universam, ut negotietur quis ex ipsa discussione dictorum, qui singula diligenter inquirit.

est et sublimior expositio et mysterialior, secundum quam rationis est quaerere, quis est rex et qui servi et quod principium ponendi *rationem cum servis*, et quis est *debitor talentorum multorum* et quae uxor eius et qui filii eius et quae *omnia eius*, quae rex *vendi praecepit*, ut *reddatur* debitum de facultatibus eius; quid est egredi eum, qui accepit indulgentiam talentorum multorum, vel quis est ille *conservus unus*, qui non patrifamilias, sed servo indulgentiam debitorum suorum consecuto debebat, et quid sibi vult numerus *centum* de- 622
nariorum, et quid est offocare et dicere »*redde quod debes*«, et quis est ille carcer, in quem ⟨*abiens*⟩ conservum suum *detrusit* indulgentiam consecutus talentorum multorum. et qui *conservi*, qui sunt contristati et *domino* nuntiantes *omnia facta*, et qui sunt tortores quibus traditus est is, qui conservum suum *detrusit in carcerem*, et

9 διήγησις] ἡ διήγησις M **25/26** ⟨συν⟩δούλων Kl, vgl. lat. **27** ⟨δούλῳ⟩ Koe, vgl. lat. **32** ἔβαλλε M

17 qui Pasch < x **28** effocare L **30** ⟨abiens⟩ Diehl, vgl. gr.

κὴν τὸν σύνδουλον βαλών; καὶ πῶς ἀπέδωκε παραδοθεὶς τοῖς βασανισταῖς πᾶν τὸ ὀφειλόμενον, ὡς μηδὲν ὀφείλειν ἔτι; εἰκὸς δὲ καὶ ἄλλα τινὰ δύνασθαι ἂν ὑπὸ τοῦ ἐξεταστικωτέρου προσαχθῆναι τῷ λόγῳ, ὧν τὴν διήγησιν καὶ τὴν ἑρμηνείαν μείζονα ἢ »κατὰ ἄνθρωπον« εἶναι νομίζω καὶ δεομένην πνεύματος Χριστοῦ τοῦ εἰπόντος αὐτά, ἵνα ὡς εἶπεν ὁ Χριστὸς νοηθῇ. ὡς γὰρ οὐδεὶς »οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ, καὶ οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ θεοῦ εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ«, οὕτως οὐδεὶς οἶδε (μετὰ τὸν θεὸν) τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ λελαλημένα ἐν παροιμίαις καὶ παραβολαῖς εἰ μὴ τὸ Χριστοῦ πνεῦμα, οὗ ὁ μετέχων οὐ μόνον καθὸ Χριστοῦ ἐστι πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ καθὸ Χριστοῦ ὡς σοφίας ⟨καὶ⟩ ὡς λόγου, θεωρήσαι ἂν τὰ κατὰ τὸν τόπον αὐτῷ ἀποκαλυπτόμενα. ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς ἀνωτάτω διηγήσεως οὐκ ἐπαγγελλόμεθα μὲν οὐ μὴν οὐδ' ἀπελπίζομεν, ὑπὸ Χριστοῦ, ὅς ἐστι σοφία θεοῦ, βοηθούμενοι καταλαβεῖν τὰ ἐν τῇ παραβολῇ δηλούμενα· πότερον δὲ ὥστε καὶ ὑπαγορευθῆναι τὰ τοιαῦτα τῇδε τῇ γραφῇ ἢ μή, θεὸς ἂν ὑποβάλοι

quomodo reddidit *tortoribus* traditus *omne quod debuit*, ut iam nihil deberet.

5—10 Vgl. *II* 207, 8f An. — 9 Vgl. Gal. 1, 11? — 12 I. Kor. 2, 11 — 28 Vgl. I. Kor. 1, 24?

5 *εἰκῶς* H 6 *ἐξεταστικοτέρου* H 12 *νοηθείη* M^a 13 *τοῦ ἀνθρώπου* < H 17 *τὸν* < M 18 *τοῦ* < M 23 ⟨*καὶ*⟩ Koe 24 *αὐτῷ* υ *αὐτὸ* H *ἐν τῷ* M 28/29 *βοηθούμενοι σόφία θεοῦ* H 31 *τῇδε* < H

1 reddidit ρ reddit x

ἐν Χριστῷ ποιῆσαι τὸ ἀρεστὸν αὐτῷ, μόνον ἵνα δοθῇ καὶ περὶ τούτων ὁ »διὰ τοῦ πνεύματος« διδόμενος »λόγος σοφίας« ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ὁ »κατὰ τὸ πνεῦμα« ἐπιχορηγούμενος »λόγος γνώσεως«.

iam nunc propositam expositionem tangamus.

7. Ὡμοιώθη (φησὶν) ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ τὰ ἑξῆς. εἰ δὲ βασιλεῖ ὡμοιώθη τοιῷδε καὶ τοιάδε πεποιηκότι, τίνα

7. *Simile* (inquit) *est regnum caelorum homini regi.* si *regnum caelorum adsimilatum est* cuidam *homini regi*, videamus in primis, quid sit hoc ipsum *regnum caelorum* quod *adsimilatum est homini regi* nisi filius dei.

χρὴ λέγειν ἢ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ; αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, καὶ ὥσπερ αὐτός ἐστιν ἡ αὐτοσοφία καὶ ἡ αὐτοδικαιοσύνη καὶ ἡ αὐτοαλήθεια, οὕτω μήποτε καὶ ἡ αὐτοβασιλεία. βασιλεία δὲ οὐ τῶν κάτω τινὸς οὐδὲ μέρους τῶν ἄνω, ἀλλὰ πάντων τῶν ἄνω, ἅτινα ὠνομάσθησαν οὐρανοί.

ipse est enim *regnum caelorum*, et sicut ipse est sapientia, ipse est iustitia, ipse veritas, ita ipse est regnum. *regnum* autem non alicuius eorum qui sunt deorsum nec quorundam eorum qui sursum habentur, sed omnium qui sunt sursum, qui appellati sunt caeli.

κἂν ζητῇς δὲ πῶς »αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν«, | 623 δύνασαι λέγειν ὅτι αὐτῶν ἐστιν ὁ Χριστός, καθὸ αὐτοβασιλεία ἐστίν, βασιλεύων καθ' ἑκάστην

secundum hoc dicere potes, quoniam ipsorum est Christus, secundum quod ipse est regnum, regnans cottidie

ἐπίνοιαν αὐτοῦ τοῦ μηκέτι βασιλευομένου ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας. βασι-

2ff Vgl. I. Kor. 12, 8 — 11—290, 23 Vgl. *II* 207, 9—11 An. — 24 Matth. 5, 3 — 30 Zu ἐπίνοιαν vgl. Bd. IV, 325, 30 — 31f Vgl. Röm. 6, 12

2 αὐτῷ μόνον· Hª | ἵνα δοθῇ Kl, vgl. zu μόνον ἵνα z. B. Orig. hom. XV, 1 in Jer. (III, 125, 20) ἐὰν δοθείη MH 3 τούτο M 5 τὸ < M 12 gr. kürzt 24 πῶς] τὸ H
αὐτο
27 βασιλεία ἐστί H

15 nisi < R Gᶜ Pasch 16 enim < R Pasch | regnum] lat. las ἡ βασιλεία st. ὁ βασιλεύς

λευούσης »ἐν τῷ θνητῷ σώματι« τῶν ἑαυτοὺς ὑποταξάντων αὐτῇ. καὶ ἐὰν λέγω· βασιλεύων καθ' ἑκάστην ἐπίνοιαν αὐτοῦ, τοιοῦτόν τι δηλῶ· βασιλεύων, ἡ δικαιοσύνη ἐστὶ καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταί, τοῦ γενομένου (διὰ τὸ φορεῖν »τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου«) οὐρανοῦ καὶ πάσης δυνάμεως, εἴτε ἀγγελικῆς εἴτε τῶν λοιπῶν ὀνομαζομένων »οὐ μόνον ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι« ἁγίων καὶ ἀξίων τῆς τοιαύτης βασιλείας.

in sensibus eorum, sicut est regnans et iustitia et sapientia et veritas ceteraeque virtutes in eo qui factus est caelum, per hoc quod portavit »caelestis imaginem«.

αὕτη τοίνυν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἡνίκα »ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας« ἐγένετο, ἵνα »περὶ ἁμαρτίας κατακρίνῃ τὴν ἁμαρτίαν«, ἡνίκα »μὴ γνόντα« αὐτὸν »ἁμαρτίαν ἐποίησεν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν« τῶν τῆς ἁμαρτίας ἡμῶν φορούντων σῶμα,

hoc ergo *regnum caelorum* quando factum est »in similitudine carnis peccati, ut de peccato damnaret peccatum«,

ὡμοιώθη ἀνθρώπῳ βασιλεῖ τῷ κατὰ τὸν Ἰησοῦν νοουμένῳ,

tunc *similis factus est homini regi*

ἑνωθεῖσα αὐτῷ, πλεῖον (εἰ δεῖ οὕτω τολμήσαντα εἰπεῖν) ἔχοντι πρὸς τὸ ἡνῶσθαι καὶ πάντη ἓν γενέσθαι τῷ πρωτοτόκῳ »πάσης κτίσεως«, εἰ »ὁ κολλώμενος τῷ κυρίῳ« »ἓν πνεῦμα« πρὸς αὐτὸν γίνεται. αὕτη δὲ ἡ ὁμοιωθεῖσα βασιλεία τῶν οὐρανῶν τῷ κατὰ τὸν σωτῆρα νοουμένῳ ἀνθρώπῳ βασιλεῖ καὶ ἑνωθεῖσα αὐτῷ προλη-

uniens eum sibi et per omnia faciens eum sibi unum, et secundum hoc mysterium suscepti hominis factus est Iesus Christus, quoniam »qui coniungit se domino fit spiritus unus cum eo«. hoc itaque *regnum caelorum*, quod *adsimilatum est homini regi* ⟨et unum factum est ei⟩, per

9 Vgl. I. Kor. 15, 49 — **12** Eph. 1, 21 — **16ff** Vgl. Röm. 8, 3 — **20f** Vgl. II. Kor. 5, 21 — **22f** Vgl. Röm. 6, 6 — **29** Vgl. Kol. 1, 15 — **30** I. Kor. 6, 17

3 λέγω + ὁ M **16** αὐτοβασιλεία M **18** ἐγίνετο M **30** εἰ Kl, vgl. lat. ἡ M H

17 similitudinem L **26—31** uniens—cum eo] lat. ungenau und gekürzt **33f** ⟨et—ei⟩ Diehl, vgl. gr.

πτικῶς λέγεται, ὅτι ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ. ⟨οὔπω μὲν γὰρ συνῆρε⟩, μέλλει δὲ συναίρειν λόγον μετ᾽ αὐτῶν, ἵνα φανῇ ὅπως ἕκαστος τοῖς τοῦ οἰκοδεσπότου δοκίμοις ἀργυρίοις καὶ νομίσμασι λογικοῖς ἐχρήσατο. καὶ ἐλήφθη γε ἐν τῇ παραβολῇ τὸ παράδειγμα ἀπὸ τῶν συναιρόντων δεσποτῶν λόγον μετὰ τῶν ἰδίων δούλων.

Ἀκριβέστερον δὲ νοήσομεν τὸ τῆς παραβολῆς ἐν τούτοις δηλούμενον ἐρείσαντες αὑτῶν τὴν διάνοιαν τοῖς γινομένοις παρὰ τοῖς οἰκονομήσασι δεσποτικὰ χρήματα οἰκέταις καὶ λόγον περὶ αὐτῶν ἀπαιτουμένοις· ἕκαστος γὰρ ἐκείνων ἀπὸ τῶν δεσποτικῶν διαφόρως λαμβάνων χρημάτων κέχρηται αὐτοῖς ἤτοι εἰς δέον, ὥστε αὐξάνειν τὰ δεσποτικὰ χρήματα, ἢ ἀσώτως ἀναλίσκων εἰς ἃ μὴ δεῖ καὶ ἐκχέων ἀκρίτως χωρὶς εὐλαβείας τὰ ἐγκεχειρισμένα. εἰσὶ δὲ οἳ τάδε μὲν καὶ τὰ τοσάδε καλῶς ᾠκονόμησαν χρήματα ἕτερα δὲ ἀπολωλέκασι, καὶ ἡνίκα ἂν διδῶσι τὸν λόγον συναίροντος αὐτὸν τοῦ δεσπότου μετ᾽ αὐτῶν, συνάγεται μὲν πόσον ἐζημιώθη ἕκαστος ἀριθμεῖται δὲ καὶ πό|σον κέρδος προσήγαγε, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν τοῦ πῶς ᾠκονόμησεν ἤτοι τιμᾶται ἢ ἐκπράσσεται ἢ ἐπὶ τινῶν 624

anticipationem dicitur, quia *voluit ponere rationem cum servis suis.*

nondum enim ponit, positurus est autem, ut appareat quomodo unusquisque domini sui argenteis probabilibus et intellegibilibus pecuniis usus est.

4 ⟨οὔπω μὲν γὰρ συνῆρε⟩ Kl, vgl. lat. 13 νοήσωμεν M 15 αὑτῶν v αὐτῶν M H 33 κατὰ τὴν] κατ᾽ H
ἐκ
35 πράσσεται H

6 argenteis Diehl, vgl. gr. u. S. 292, 4f et regis x

μὲν συγχωρεῖται ἐπὶ τινῶν δ' ἀφαιρεῖται. φέρε τοίνυν ἀπὸ τῶν εἰρημένων πρῶτον ἴδωμεν τὰ λογικὰ νομίσματα καὶ δόκιμα τοῦ δεσπότου ἀργύρια.

ἅπερ ὁ μέν τις πλείονα ἕτερος δ' ἐλάττονα λαμβάνει. κατὰ γὰρ τὴν ἑκάστου δύναμιν ᾧ μὲν δίδονται »πέντε τάλαντα«, ὡς δυναμένῳ διοικεῖν τὰ τοσαῦτα, ἄλλῳ »δὲ δύο«, ὡς μὴ χωροῦντι τὰ τοῦ πρὸ αὐτοῦ, ἄλλῳ »δὲ ἕν«, ὡς καὶ τοῦ ἑτέρου ὑποδεεστέρῳ.

πότερον δὲ αὗται μόναι αἱ διαφοραί εἰσιν, ἢ αὗται μὲν περί τινων ἐν τοῖς ἑξῆς τοῦ εὐαγγελίου λέγονται, εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι παρὰ ταύτας; καὶ ἐπ' ἄλλαις παραβολαῖς εὑρίσκονταί τινες, τῇ μὲν ὀφειλέται δύο, ὁ μὲν πεντακοσίων ὁ δὲ πεντήκοντα δηναρίων, ἤτοι ταῦτα πιστευθέντες καὶ κακῶς οἰκονομήσαντες (ἐλάττους τῇ δυνάμει τοῦ τὸ τάλαντον πεπιστευμένου), ἢ *** ὅτι μὲν εἰλήφασιν οὗτοι, οὐ μεμαθήκαμεν, ὅτι δὲ τοσοῦτον ὤφειλον, ἀπὸ τῆς παραβολῆς δεδιδάχθαι δοκοῦμεν. εὑρίσκονται καὶ ἄλλοι δέκα δοῦλοι πιστευόμενοι μνᾶς ἕκαστος ἀνὰ μίαν.

καὶ εἴ τις δὴ καταvοήσαι τὸ ποικίλον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τὰς πολλῷ διαφερούσας ἀλλήλων εὐφυΐας καὶ ἀφυΐας εἰς πλείονας τῶν

quas quidam quidem amplius, alius autem accipit minus. secundum virtutem enim uniuscuiusque alii quidem dantur »quinque talenta« quasi tantum sufficienti tractare, alii »autem duo« quasi minus potenti, alii »autem unum« quasi adhuc inpotentiori.

et si quis consideret varietatem humanarum animarum et ingenia hominum ⟨multum⟩ distantia inter se, quoniam iste quidem facit

7ff Vgl. Matth. 25, 15 — 19f Vgl. Luc. 7, 41 — 28f Vgl. Luc. 19, 13

1 δ' < H 13 ὑποδεεστέρου M 24 *** Kl (vielleicht: ⟨ἐπὶ τόκῳ δανεισάμενοι· καὶ⟩) 29 l. μνᾶν? Diehl 30 δὴ Koe δὲ M H 32 πολλὰ M

6 quas] vgl. pecuniis S. 291, 8 7 accepit L 8 enim virtutem L 32 ⟨multum⟩ Diehl, vgl. gr.

ἀρετῶν ἢ ἐλάττονας καὶ τάσδε τὰς ἀρετὰς ἢ τάσδε, τάχα ἂν ἐννοήσαι πῶς ἑκάστη ψυχὴ ἐλήλυθε μετά τινων τοῦ οἰκοδεσπότου νομισμάτων ⟨εἰς τὸν κόσμον τοῦτον⟩,

ad plures virtutes ille autem ad pauciores, alius vero ad istas facit ad illas autem non facit, forsitan intellegere potest quomodo unaquaeque anima venit cum aliquibus dominicis pecuniis in hunc mundum.

ἀναφαινομένων μετὰ τῆς τοῦ λόγου συμπληρώσεως καὶ τῆς ἑξῆς τῇ συμπληρώσει τοῦ λόγου ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως, τῆς πρὸς τὰ δέοντα, ἢ ἐπιμελείας μὲν καὶ ἀσκήσεως, τῆς πρὸς ἄλλα δὲ ἤτοι χρήσιμα (ὁποῖά ἐστι τὰ ἐπιτηδεύματα), ἢ πῇ μὲν χρήσιμα πῇ δὲ οὐ χρήσιμα (ὁποῖά ἐστι τὰ μήτε πάντη ἀληθῆ δόγματα μήτε δι᾽ ὅλων ψευδῆ).

8. *Ζητήσεις δὲ ἐν τούτοις, πότερον πάντες δύνανται ἄνθρωποι δοῦλοι τούτου λέγεσθαι τοῦ βασιλέως, ἢ τινὲς μὲν δοῦλοι, »οὓς προέγνω καὶ προώρισεν«, | ἕτεροι δὲ ⟨οὐ δοῦλοι ἀλλ᾽⟩ οἱ τοῖς δούλοις συμπραγματενόμενοι λεγόμενοι τραπεζῖται.*

8. Adhuc autem quaeres, utrum omnes homines servi sunt regis huius, aut quidam quidem servi, »quos praescivit et praedestinavit«, alii autem non servi, 625
sed qui negotiantur cum servis.

de quibus et dicitur cuidam servo: »non oportebat te dare pecuniam meam ad mensam, ut ego veniens cum usura recepissem eam?«

καὶ οὕτω δὲ ζητήσεις, εἰ ἔξω τῶν δούλων εἰσὶν ἀφ᾽ ὧν μετὰ τόκων ἐκπράττειν ἐπαγγέλλεται ὁ οἰκοδεσπότης, οὐ μόνον ἀλλότριοι τῆς θεοσεβείας, ἀλλὰ καί τινες τῶν πιστευόντων. δοῦλοι δὲ μόνοι

et sic requires, utrum extra servos habentur, a quibus cum usuris promittit se recepturum dominus, non solum qui sunt alieni a fide sed etiam credentium quidam; servi autem hi soli

21 Vgl. Röm. 8, 29 — **23ff** Vgl. Matth. 25, 27 — **26** (lat.) Matth. 25, 27

5 ⟨*εἰς τὸν κόσμον τοῦτον*⟩ Kl, vgl. lat. **12** *ἐπιμελείας*] *ἐξ ἀμελείας* M **13** *αἴτοι* M **16** *μήτε* Kl *μηδὲ* M H **22/23** ⟨*οὐ δοῦλοι ἀλλ᾽*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **30** *τόκον* (ω *suprascr.*) H

6 domini[cis] Diehl, vgl. gr., doch s. auch S. 299, 17 **20** aut] an $G^{c.r.}$ **26** non R G num B L **27** ut G* L et $G^{c.r.}$ ut et B

*οἱ τοῦ λόγου οἰκονόμοι ***.*

(quantum ad istas parabolas), qui dispensatores verbi habentur et quibus hoc est commissum, ut negotientur et fenerent. nec enim omnibus consequens est intellegere dictum: »negotiamini donec redeo«.

συναίρων δὲ λόγον μετὰ τῶν δούλων ὁ βασιλεὺς ἀπαιτεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν δούλων δεδανεισμένους, εἴτε »ἑκατὸν κόρους σίτου«, εἴτε »ἑκατὸν βάδους ἐλαίου«, εἴτε ὅ τι δήποτε εἰληφότας τοὺς ἔξω τῆς τοῦ βασιλέως οἰκετίας· οὐ γὰρ σύνδουλος »τοῦ οἰκονόμου τῆς ἀδικίας« εὑρίσκεται κατὰ τὴν παραβολὴν ὁ τοὺς ἑκατὸν ὀφείλων τοῦ σίτου κόρους καὶ τοὺς ἑκατὸν τοῦ ἐλαίου βάδους,

et sequitur, ut cum posita fuerit ratio cum servis, requiratur etiam quaecumque fecerunt servi ad eos, qui extra domum fuerant regis. nec enim conservus invenitur fuisse vilico illi iniquitatis, qui »centum tritici coros« debebat aut »centum olei batos«,

ὡς δῆλον ἐκ τοῦ »πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;« ⟨καὶ οὐκ εἶπε· »τῷ κυρίῳ« ἡμῶν⟩. νόει δέ μοι ἑκάστην πρᾶξιν ἐοικέναι ἀγαθὴν μὲν ἢ καθήκουσαν κέρδει καὶ ἐπιγεννήματι, μοχθηρὰν δὲ ζημίᾳ· καὶ ὥσπερ ἐστί τι κέρδος πλειόνων ἀργυρίων καὶ ἄλλο ἐλαττόνων καὶ διαφόρως πλειόνων καὶ ἐλαττόνων, οὕτως κατὰ τὰς καλὰς πράξεις οἱονεὶ συντίμησίς ἐστι κερδῶν πλειόνων ἢ ἐλαττόνων

secundum quod ipse vilicus manifestat dicens: »quantum debes domino meo?« et non dixit: domino nostro. intellege autem mihi omnem quidem actum bonum lucrum dici, malum autem dispendium; et sicut est differentia inter lucrum et lucrum pecuniarum, sic et in bonis operibus differentia est inter bonum opus et bonum,

sic differentia est inter malum opus et malum.

2f Vgl. *Π* 207, 11f — **7** Luc. 19, 13 — **10—12** Vgl. Luc. 16, 7. 6 — **14ff** Vgl. Luc. 16, 5. 7f

2 *λόγου*] *νόμου* H | *** Kl, vgl. lat., auch *Π*: *οἰκονόμοι καὶ πραγματευταί* 20 ⟨*καὶ—ἡμῶν*⟩ Kl, vgl. lat.

8—32 et sequitur—malum] lat. freier 31 sic < B

[ὃ] *** τοῦ μόνου ἐπισταμένου τὰ τοιαῦτα ἐξετάζειν (ὁρῶντος ἀπὸ τῆς διαθέσεως καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς πράξεως καὶ τῶν συνεργούντων τοῖς ἐφ᾽ ἡμῖν ἐκ τῶν οὐκ ἐφ᾽ ἡμῖν) ⟨καὶ⟩ λογίσασθαι ποῖον μὲν ἔργον μέγα κέρδος ἐστί, ποῖον δὲ ἔλαττον, ποῖον δὲ ἐλάχιστον, οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἐναντίων ποῖον μὲν ἁμάρτημα ἐν τῷ συναίρεσθαι λόγον τοῖς δούλοις εὑρίσκεται μεγάλη ζημία, ποῖον δὲ ἐλάττων καὶ ποῖον (εἰ δεῖ οὕτως ὀνομάσαι) ζημία τοῦ ἐσχάτου λεπτοῦ ἢ τοῦ ἐσχάτου κοδράντου. ὅλου τοίνυν καὶ παντὸς τοῦ βίου συναίρεται ὑπὸ τῆς εἰρημένης βασιλείας τῶν οὐρανῶν (ὁμοιωθείσης ἀνθρώπῳ βασιλεῖ) λόγος, ὅτε »τοὺς πάντας ἡμᾶς παραστῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον«· καὶ τότε, συναιρομένου λόγου, ἀχθήσεται εἰς τὸν συναιρόμενον λόγον | καὶ »πᾶν ῥῆμα ἀργὸν ὃ ἂν 626 λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι« καὶ εἴ ποτέ τις ἐπότισε »ποτήριον ὕδατος ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθητοῦ«.

9. Καὶ ταῦτα ἔσται, ἡνίκα ἂν ⟨γίνηται⟩ τὸ παρὰ τῷ Δανιὴλ γεγραμμένον τὸ »βίβλοι ἠνεῴχθησαν,

quorum differentiam solus scit deus, qui potest talia ista discutere et ex ipso adfectu verborum et actuum videt, quae nostra ex nobis videntur sed non sunt ex nobis, et quod est opus magnum lucrum vel quod mediocre vel quod exiguum, e contrario quod peccatum magnum dispendium invenitur (cum ratio ponitur) vel quod minimum, vel quod est damnum novissimi ⟨minuti aut novissimi⟩ quadrantis. omnis ergo vitae nostrae ratio est ponenda a rege, quando »omnes nos praesentari oportuerit ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum sive malum«, et adducetur ad rationem etiam »omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines«, vel si quis aliquando potaverit aliquem »calicem aquae frigidae tantum in nomine discipuli«.

9.

13 ff Vgl. Luc. 12, 59 — Vgl. Matth. 5, 26 — **19—23** Vgl. *Π* 207, 11 ff An. — **19** II. Kor. 5, 10 — **26** Matth. 12, 36 — **28** Matth. 10, 42 — **32** Dan. 7, 10

1 [ὃ] *** Kl, vgl. lat.; Koe schlägt vor ⟨ὧν τὴν διαφορὰν οὐδεὶς ἄλλος οἶδε⟩ **4** [καὶ] Diehl **5** ἐκ τῶν] ὄντων Diehl, vgl. lat. **6** ⟨καὶ⟩ Kl, vgl. lat. **12** ἐλάττων *v* ἔλαττον M H **16** συναίρεσθαι H **31** ⟨γίνηται⟩ Kl nach Koe **32** τὸ < M

1/2 deus scit L **4** et *ρ* vel x **12/13** ⟨minuti aut novissimi⟩ Diehl vgl. gr. **18** propria] lat. las ἴδια st. διά (Koe)

καὶ κριτήριον ἐκάθισεν«. οἱονεὶ γὰρ πάντων τῶν λελαλημένων καὶ ⟨τῶν⟩ πεπραγμένων καὶ τῶν νενοημένων ἀναγραφή τις γίνεται, καὶ θείᾳ δυνάμει πᾶν κρυπτὸν ἡμῶν φανερωθήσεται καὶ πᾶν κεκαλυμμένον ἀποκαλυφθήσεται, ἵν' ἐπὰν ⟨μὲν⟩ μὴ εὑρεθῇ τις διδοὺς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι« τοῦ ἀντιδίκου, ὁδεύσῃ διὰ τοῦ ἄρχοντος, τοῦ κριτοῦ καὶ τοῦ ὑπηρέτου ἐπὶ τὴν φυλακήν, ἕως τὸν ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷ, ἐπὰν δὲ ᾖ δοὺς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἐκείνου καὶ »μηδενὶ μηδὲν« ὀφείλων, καὶ ἤδη τὴν μνᾶν δεκαπλασιάσας ἢ πενταπλασιάσας ἢ τὰ »πέντε τάλαντα« διπλασιάσας ἢ τὰ »δύο« τέσσαρα ποιήσας τύχῃ τῆς δεούσης ἀμοιβῆς, εἰσερχόμενος »εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου« αὐτοῦ ἢ »ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ« καθιστάμενος ἢ ἀκούων »ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων« ἢ »ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω πέντε πόλεων«. ταῦτα δὲ ἡμεῖς μὴ ὡς χρόνου πολλοῦ δεόμενα, ἵνα συναρθῇ ἡμῖν περὶ τῶν ὅλων χρόνων τῆς ἐνταῦθα ζωῆς λόγος, νομίζωμεν λέγεσθαι, ὥστ' ἂν ὑπολαβεῖν τοῦ βασιλέως συναίροντος ἑνὶ ἑκάστῳ τοσούτων

Haec autem non sic dici putamus, quasi opus habentia multo tempore, ut ponatur nobis ratio de omnibus actibus vitae nostrae, ut suspicio sit rege ponente singulis in tanta servorum multitu-

5f Vgl. Matth. 10, 26 — **8ff** Vgl. Luc. 12, 58f Par. — **14** Vgl. Röm. 13, 8 — **15f** Vgl. Luc. 19, 16. 18 — **16f** Vgl. Matth. 25, 20. 22 — **19** Vgl. Matth. 25, 21. 23 — **20** Vgl. Matth. 24, 47 — **22** Luc. 19, 17 — **23** Luc. 19, 19

2 ⟨*τῶν*⟩ Koe **5** *ἡμῶν*] *ἡμῖν* H **7** *ἵνα* M | ⟨*μὲν*⟩ Diehl **10** *ἄρχοντος* + *καὶ* H **13/14** *ἐκείνου*] *ἐκ τούτου* M **23/24** *ἐπάνω* — *ἔχων* < M **25** *δὲ* < M | *μὴ* Kl, vgl. lat. *μὲν* MH **28** *νομίζομεν* H **30** *συνέροντος* H

25 l. putemus? Kl, vgl. gr. **27** nobis] a nobis G **28** l. aetatibus, vgl. gr. *χρόνων*, oder *ἔργων* st. *χρόνων* Diehl

δούλων λόγον τοσούτου χρόνου δεῖσθαι τὰ πράγματα. ἕως ἐπὶ τὸ τέλος ἔλθῃ τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἕως τῆς συντελείας [τοῦ] αἰῶνος οὐχ ἑνός, ἀλλὰ καὶ πλειόνων αἰώνων ***. τὸ δὲ ἀληθὲς οὐχ οὕτως ἔχει. ἀθρόως γάρ, βουληθεὶς ὁ θεὸς ἀναρριπίσαι ἐν ταῖς πάντων μνήμαις (ὑπὲρ τοῦ ἕκαστον τῶν ἰδίων συναισθηθῆναι κρεῖττον ἢ χεῖρον πεπραγμένων) πάντα τὰ παρ' ὅλον τὸν χρόνον γεγενημένα ἑκάστῳ, ποιήσαι ἂν δυνάμει ἀφάτῳ. οὐ γὰρ ὥσπερ ἡμεῖς βουλόμενοι ὑπόμνησίν τινων ποιῆσαι δεόμεθα χρόνου διαρκοῦς πρὸς τὴν διέξοδον τῶν ἐφ' ἡμῶν λεγομένων καὶ φερόντων εἰς ἀνάμνησιν ὧν βουλόμεθα ἀναμνῆσαι, οὕτως ὁ θεὸς βουληθεὶς ἡμᾶς ὑπομνῆσαι τῶν ἐν τῷ | βίῳ τούτῳ πεπραγμένων, ἵνα συναισθηθέντες ὧν πεποιήκαμεν καταλάβωμεν δι' ἃ κολαζόμεθα ἢ τιμώμεθα, ποιήσαι ἄν. εἰ δέ τις τῷ τάχει τῆς τοῦ θεοῦ περὶ ταῦτα δυνάμεως ἀπιστεῖ, οὗτος οὐδέπω νενόηκε τὸν ποιήσαντα τὰ ὅλα θεὸν οὐ δεηθέντα χρόνων εἰς τὸ ποιῆσαι τὴν τηλικαύτην οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ ⟨πάντων⟩ τῶν ἐν αὐτοῖς κτίσιν. κἂν γὰρ δοκῇ ἐν ἓξ ἡμέραις ταῦτα πεποιηκέναι, συνέσεως χρεία πρὸς τὸ νοῆσαι πῶς λέγεται τὸ ἐν ἓξ ἡμέραις.

διὰ τοῦτο·

dine rationem, ne forte res ipsa necessarium habeat longum tempus, quoadusque ad finem perveniant omnia, quae ab initio mundi usque ad consummationem saeculi non unius, sed multorum saeculorum sunt gesta ab omnibus. sed non est ita. volens enim deus ventilare omnium mentes (ut unusquisque sentiat proprios actus bonos vel malos) cito omnia ab omnibus omni tempore gesta singulis quibusque faciet in mente ineffabili quadam virtute. nec enim sicut nos volentes in mente facere alicui ea, quae fecit, opus habemus tempore sufficienti ad consummationem eorum, quae dicuntur a nobis et in memoriam rediguntur, sic et deus opus habet 627
tempus volens nobis in mente facere omnia, quae gessimus in vita, ut cognoscentes universa quae fecimus intellegamus propter quae aut punimur aut honoramur. si quis autem celeritati divinae virtutis circa haec omnia consummanda non credit, hic nondum intellexit deum, qui omnia fecit et non indiguit spatio temporis alicuius ad faciendam caeli et terrae et omnium, quae in eis sunt, creaturam. nam etsi videtur in sex diebus fecisse omnia deus, maxime quia dicit:

28 f Vgl. Ps. 146, 6 — 30. 33 Vgl. Gen. 2, 4

4 [τοῦ] Kl 6 *** Diehl Kl, vgl. lat. 13 ⟨ὑπόμνησιν⟩ ποιῆσαι? Diehl vgl. lat. 17 φερομένων Koe, vgl. lat. 28 τὴν < H 29 ⟨πάντων⟩ Diehl Kl, vgl. lat. 30 δοκεῖ M

14 ineffabiliter L 15 mente ρ mentem x 20 l. redigunt ⟨ea quae monent⟩ur? Diehl, vgl. gr.

»αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς«

καὶ τὰ ἑξῆς.

»hic est liber generationis caeli et terrae,

qua die facta sunt caelum et terra«, ***.

τολμητέον οὖν καὶ λεκτέον, ὅτι ὁ τῆς προσδοκωμένης κρίσεως καιρὸς οὐ δεῖται χρόνων, ἀλλ᾽ ὡς ἡ ἀνάστασις λέγεται γίνεσθαι »ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ«, οὕτως (οἶμαι) καὶ ἡ κρίσις.

audendum est tamen et dicendum, quoniam tempus futuri iudicii non opus habebit spatio temporis, sed sicut resurrectio dicitur futura »in momento, in ictu oculi«, sic puto et iudicium fore.

10. Μετὰ ταῦτα λεκτέον εἰς τὸ ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν λόγον, προσήχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης πολλῶν ταλάντων.

10. Post haec dicamus quid est quod ait: *incipiente eo ponere rationem oblatus est ei debitor unus multorum talentorum.*

ὅπερ τοιοῦτόν μοι δοκεῖ ἔχειν νοῦν· ὁ μὲν »καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα« ἐστὶν ἀρχόμενος »ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ«, εἰπόντος (ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ γέγραπται) τοῖς ⟨ἀγγέλοις τοῖς⟩ ἐπὶ τῶν κολάσεων τεταγμένοις· »ἀπὸ τῶν ἁγίων μου ἄρξασθε«, καὶ »ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ« ἐοικώς ἐστιν,

initium iudicii est incipiens a domo dei, qui dixit (sicut scriptum est in Ezechiel) angelis qui constituti fuerant super poenas: »a sanctis meis incipite«. quod initium »ictui oculi« simile est, quoniam in ictu oculi omnium sanctorum acta considerans iudicat eos.

ὁ δὲ τοῦ συναίρειν λόγον τὴν ἀρχὴν ἔχει (ἐπινοίᾳ λαμβανομένην· οὐ γὰρ ἐπιλελήσμεθα τῶν προειρημένων) ἀπὸ τῶν ὀφειλόντων πλείονα· διόπερ οὐ γέγραπται μὲν συναίροντος δὲ αὐτοῦ λόγον, εἴρηται δὲ ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν

sic et tempus ponendae rationis erit, quod concipitur mente. nec enim obliti sumus quae dicta sunt supra de debentibus plura, propter quod non quidem scriptum est: ponente autem *eo rationem*, sed ita: *incipiente autem*

1 Gen. 2, 4 — **8** I. Kor. 15, 52 — **17ff** I. Petr. 4, 17 — **22** Ez. 9, 6 — **23** Vgl. I. Kor. 15, 52 — **28** Vgl. o. S. 290, 35f

9 ὀφθαλμοῦ Kl, vgl. lat. ὀφθαλμῶν MH **21** ⟨ἀγγέλοις τοῖς⟩ Kl, vgl. lat. **23** ἄρξασθαι H **26** ἀρχὴν Elt αὐτὴν MH

4 *** Kl Koe **11** dicamus] incipiamus B[a] inspiciamus B[c] videamus L **26** lat. las schon wie MH αὐτὴν

προσηνέχθη (ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ συναίρειν αὐτὸν λόγον) εἷς ὀφειλέτης πολλῶν ταλάντων ὡς μυρία ὅσα ζημιωθεὶς καὶ μεγάλα μὲν ἐγκεχειρισμένος καὶ πιστευθεὶς πολλά, μηδὲν δὲ κέρδος προσαγαγὼν τῷ δεσπότῃ,

ἀλλὰ μυρία ὅσα ζημιωθείς,

ὥστε αὐτὸν ὀφείλειν πολλὰ τάλαντα. καὶ τάχα διὰ τοῦτο πολλὰ ὤφειλε τάλαντα, ἐπείπερ ἠκολούθησε πολλάκις τῇ ἐπὶ τὸ τάλαντον τοῦ μολίβου καθημένῃ γυναικί, ᾗ ὄνομα Ἀνομία.

νόει δὲ κατὰ τὸν τόπον ἕκαστον μέγιστον ἁμάρτημα ταλάντων εἶναι ζημίαν οἰκοδεσποτικῶν, καὶ τοιαῦτα ἁμαρτάνουσι πόρνοι, μοιχοί, ἀρσενοκοῖται, μαλακοί, | εἰδωλολάτραι, φονεῖς. οὐδὲν οὖν τάχα μικρὸν ἀλλὰ πάντα μεγάλα καὶ χαλεπὰ ἥμαρτεν ὁ προσαχθεὶς τῷ βασιλεῖ

εἷς ὀφειλέτης πολλῶν ταλάντων, ὅντινα εἰ μὲν ἐν ἀνθρώποις ζητήσεις,

ἴσως ἂν

αὐτὸν εὕροις ὄντα τὸν ἄνθρωπον »τῆς ἁμαρτίας«, τὸν υἱὸν »τῆς ἀπωλείας«, τὸν ἀντικείμενον καὶ ἐπαιρόμενον »ἐπὶ πάντα θεὸν ἢ σέβασμα«· εἰ δὲ ἔξω ἀνθρώπων, τίς ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ διάβολος

ponere rationem oblatus est (in principio ponendae rationis) *debitor talentorum multorum*, qui milia multa fecerat damna, et magna quidem ei erant iniuncta, et creditus multa nullum domino adtulit lucrum,

ita ut *debitor* efficeretur *talentorum multorum*. et forsitan ideo *talentorum multorum* factus est *debitor*, quoniam ⟨saepe⟩ secutus est mulierem super talentum plumbi sedentem, cuius nomen Iniquitas. intellege autem unumquodque maximum peccatum dici talentum damni dominici, qualia peccant fornicatores, adulteri, molles, masculorum con- 628
cubitores, idololatrae, homicidae, sicut et iste nihil modicum sed omnia magna et pessima peccavit, qui *oblatus est regi*.

qui forsitan

12 Vgl. Zach. 5, 7 — 17ff Vgl. I. Kor. 6, 9 — 28ff Vgl. II. Thess. 2, 3f — 32ff Vgl. Hieron. in Matth. 143 E: *scio quosdam istum, qui debebat decem milia talentorum, diabolum interpretari* etc.

20 φωνεῖς M 26 ζητήσαις Koe

3. 9f talentorum multorum ∼ L 3 qui] lat. las ὅς st. ὡς 12 ⟨saepe⟩ Diehl Koe, vgl. gr. 17 talenti damnum? Diehl

τοσ⟨αῦτα τάλαντα ὅσους⟩ ἀνθρώπους ἀπολωλεκὼς δεξαμένους αὐτὸν ἐνεργοῦντα τὴν ἁμαρτίαν; »μέγα γὰρ ἄνθρωπος καὶ τίμιον ἀνὴρ ἐλεήμων«. τίμιον ὡς ταλάντου εἶναι ἄξιον ἤτοι χρυσοῦ (ὁποία ἡ λυχνία ἡ ταλαντιαία ἦν ἡ ⟨ἐκ⟩ χρυσοῦ) ἢ ἀργύρου ἢ ὁποίας δήποτε νοητῶς παραλαμβανομένης ὕλης. ὧν σύμβολα ἐν τοῖς Λόγοις τῶν ἡμερῶν ἀναγέγραπται.

Δαυῒδ πλουτήσαντος πολλοῖς ταλάντοις ὧν καὶ ὁ ἀριθμὸς δέδεικται, ταλάντοις χρυσοῦ τοσοῖσδε καὶ ἀργύρου τοσοῖσδε καὶ τῆς λοιπῆς ὀνομαζομένης ἐκεῖ ὕλης, ἐξ ἧς κατεσκεύασται ὁ τοῦ θεοῦ νεώς.

11. *Πλὴν μὴ ἔχων ἀποδοῦναι* τὰ τάλαντα (ἀπολωλέκει γὰρ ταῦτα) ἔχει γυναῖκα καὶ τέκνα καὶ ἄλλα περὶ ὧν γέγραπται· πάντα ὅσα ἔχει. καὶ ἦν δυνατόν, πιπρασκόμενον αὐτὸν μετὰ τῶν ἰδίων εὐπορῆσαι, τοῦ ὠνησαμένου αὐτὸν καὶ πληρώσαντος διὰ τῆς τιμῆς αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ πᾶν τὸ ὄφλημα· καὶ οἷόν τε ἦν αὐτὸν μηκέτι μὲν εἶναι δοῦλον τοῦ βασιλέως, γίνεσθαι δὲ τοῦ ὠνησαμένου. καὶ ἐπιδικάζεταί γε τοῦ μὴ πραθεὶς ἅμα τοῖς ἰδίοις μένειν ἐν τῇ τοῦ βασιλέως οἰκίᾳ·

tot talenta perdidit, quantos perdidit homines qui receperunt eum in se talia operantem peccata; »grande est enim homo et honorabile vir misericors«, et honorabile quasi talentum dignum sive aureum (qualis fuit lucerna illa talenti aurei) sive argenteum talentum aut cuiuslibet alterius metalli intellegibilis. quorum mysteria in Verbis dierum scripta habentur: sicut et David ditatus talentis multis, quorum et numerus est ostensus in talentis aureis tantis et argenti tantis et reliquorum metallorum quae illic nominantur, ex quibus fabricatum est templum dei.

11. *Et cum non haberet unde redderet, iussit eum vendi et uxorem eius et filios eius et omnia eius et reddi debitum.*

3 Prov. 20, 6 — 5 Vgl. Ex. 25, 39; 38, 17 — 14 Vgl. I. Paral. 22, 14

1 τοσ⟨αῦτα—ἀνθρώπους Kl nach Diehl τοσούτους M H (ουτους aus ανους verlesen) 2 αὐτῶν H[a] 6 χρυσοῦ Hu χρόνου M H | λιχνία H 7 ἡ ⟨ἐκ⟩ Kl 13 δέδεικται Diehl, vgl. lat. λέλεκται M H 27 τιμῆς < M 30 γενέσθαι H

4 homo x* et hoc ϱ 19 dei < L

διὸ πεσὼν προσκυνεῖ αὐτῷ (θεὸν ἐπιστάμενος τὸν βασιλέα) καὶ λέγει· μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι· ἦν γὰρ (εἰκὸς) καὶ δραστήριος, ὁρῶν ὅτι δύναται ἐκ δευτέρων πράξεων ἀναπληρῶσαι πᾶν τὸ ἐνδεὲς ἀπὸ τῆς προτέρας ζημίας τῶν πολλῶν ταλάντων. καὶ ὁ ἀγαθός γε βασιλεὺς οὕτος ἐσπλαγχνίσθη καὶ ἐπὶ τὸν ὀφειλέτην τῶν πολλῶν ταλάντων, καὶ τότε μὲν ἀπέλυσεν αὐτόν, πλεῖόν τι χαρισάμενος αὐτῷ ἧς ἠξιώθη ἀξιώσεως. ὁ μὲν γὰρ ὀφειλέτης ἐπηγγείλατο μακροθυμήσαντι τῷ δεσπότῃ ἀποδοῦναι ἅπαντα τὰ ὀφειλήματα· ὁ δὲ σπλαγχνισθεὶς ἐπ' αὐτῷ κύριος | 629 (οὐκ ἐπὶ τῷ ἀπολαβεῖν ἐκ τοῦ μακροθυμεῖν) τότε ἀφῆκεν αὐτὸν ⟨οὐ⟩ μόνον, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἀπέλυσε, καὶ πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἀφῆκεν αὐτῷ. ὁ δὲ πονηρὸς δοῦλος οὗτος καὶ μακροθυμίαν ἀπὸ τοῦ δεσπότου αἰτήσας ἐπὶ τοῖς πολλοῖς ταλάντοις ἀνηλεῶς πεποίηκεν. εὑρὼν γὰρ ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια, κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε λέγων· ἀπόδος εἴ τι ὀφείλεις. πῶς δὲ οὐχ ὑπερβολὴν πονηρίας ἐπεδείξατο, δι' ἑκατὸν δηνάρια κρατήσας τὸν σύνδουλον καὶ πνίγων καὶ ἀποστερῶν αὐτὸν ἐλευθέρας ἀναπνοῆς, αὐτὸς ἐπὶ τοῖς πολλοῖς ταλάντοις μήτε κρατηθεὶς μήτε πνιγείς, ἀλλὰ πρότερον μὲν κελευ-

5 ⟨ὡς⟩ εἰκὸς λ.? **10** l. καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπὶ? Kl **19** ἀπολαβεῖν ⟨ἀλλ'⟩ Koe **20** ⟨οὐ⟩ Kl **28** ὄφειλεν H **32** δυνάρια H

σθεὶς πραθῆναι ἅμα γυναικὶ καὶ τέκνοις καὶ τοῖς ἑαυτοῦ, ὕστερον δὲ (μετὰ τὸ προσκυνῆσαι) σπλαγχνισθέντος ἐπ᾽ αὐτῷ τοῦ κυρίου ἀπολυθεὶς καὶ περὶ πάσης ἀφεθεὶς τῆς ὀφειλῆς;

Καὶ ἔργον γε εἰπεῖν κατὰ τὸ βούλημα τοῦ Ἰησοῦ, τίς ἐστιν *** ὁ εὑρεθεὶς σύνδουλος εἷς ὀφείλων, οὐ τῷ κυρίῳ ἑαυτοῦ ἀλλὰ τῷ πολλὰ ὀφείλοντι τάλαντα, ἑκατὸν δηνάρια, καὶ τίνες οἱ ἰδόντες τὸν μὲν πνίγοντα τὸν δὲ πνιγόμενον σύνδουλοι καὶ λυπηθέντες σφόδρα καὶ σαφῶς παραστήσαντες τῷ κυρίῳ ἑαυτῶν πάντα τὰ γενόμενα. ὡς μὲν οὖν ⟨ἐπ᾽⟩ ἀληθείας ἔχει τὰ πράγματα, ἀποφαίνομαι μηδένα ⟨δύνασθαι⟩ διηγήσασθαι εἰ μὴ Ἰησοῦ, τοῦ »τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς κατ᾽ ἰδίαν« λύσαντος »πάντα«, ἐπιδημήσαντος αὐτοῦ τῷ ἡγεμονικῷ καὶ ἀνοίγοντος τοὺς ἐν τῇ παραβολῇ θησαυροὺς πάντας σκοτεινούς, ἀποκρύφους, ἀοράτους καὶ πληροφοροῦντος δι᾽ ἐναργῶν ἀποδείξεων ὃν βούλεται φωτίσαι τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως ⟨πάντων⟩ τῶν κατὰ τὴν παραβολὴν ταύτην, ἵν᾽ ἅμα τε παραστήσῃ τίς ὁ εἷς προσαχθεὶς τῷ βασιλεῖ ἀνθρώπῳ ὀφειλέτης πολλῶν ταλάντων καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ ὁ ὀφείλων τούτῳ τὰ ἑκατὸν δηνάρια ἄλλος εἷς καὶ τὰ λοιπά.

Opus est ergo dicere secundum voluntatem Christi, quis est *debitor talentorum multorum* et quae uxor eius et qui filii eius et *omnia* eius, et quis est *** debitor qui ipsi debitori *** debebat, et qui *conservi videntes* hunc quidem offocantem illum autem offocari.

et sicut est quidem vere, confiteor neminem

exponere posse nisi solum Christum, qui »discipulis suis omnia secrete solvit« veniens in sensum eorum

et aperiens eis parabolarum thesauros obscuros, secretos, invisibiles et confirmans demonstrationibus indubitabilibus [aut] eum quem voluerit inluminare scientiae lumine, ut intellegat omnia parabolae huius.

20 Vgl. Marc. 4, 34 — **24f** Vgl. Kol. 2, 3

8 *** Diehl Kl, vgl. lat. **17** ⟨ἐπ᾽⟩ Kl **19** ⟨δύνασθαι⟩ Kl nach Diehl Koe **26** ἐνεργῶν M **28** ⟨πάντων⟩ Diehl, vgl. lat. **31** ἀνθρώπῳ ϱ ἀνων M H

11/12 *** Diehl Kl, vgl. gr. **21** secrete (G) L Pasch secreta B **23** parabolae Pasch **26** [aut] Kl

εἴτε δύναται εἶναι ὁ προαποδεδομένος »ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας« εἴτε καὶ ὁ διάβολος εἴτε μηδέτερος μὲν τούτων, ἄλλος δέ τις ἤτοι ἄνθρωπος ἢ τῶν ὑπὸ τὸν διάβολόν τις. ἔστι γὰρ τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ ἔργον καὶ τὰ περὶ τῶν ἰδίως ποιῶν ἤτοι πεποιωμένων κατὰ τὰς τοιάσδε ποιότητας (εἴτε ἐν ἀοράτοις δυνάμεσιν, εἴτε καὶ ἔν τισιν ἀνθρώποις) ἀποδοῦναι προφητευόμενα ὁπωσποτοῦν ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος ἀναγεγραμμένα. ὡς δὲ μηδέπω διαρκῆ νοῦν ἀναλαβόντες ἡμεῖς τὸν δυνάμενον ἀνακραθῆναι τῷ Χριστοῦ νῷ ⟨καὶ⟩ ἕως τῶν τοσούτων χωροῦντα φθάνειν καὶ μετὰ τοῦ πνεύματος »πάντα« ἐρευνᾶν »καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ«, οἰόμεθα, ἔτι | ἀορίστως περὶ τῶν κατὰ 630 τὸν τόπον λαμβάνοντες φαντασίαν, ἐπί τινα ἕνα ἀναφέρεσθαι πονηρὸν δοῦλον διὰ τῆς παραβολῆς δηλούμενον τὸν ἐνταῦθα παριστάμενον περὶ τῆς τῶν πολλῶν ταλάντων ὀφειλῆς.

12. *Πότε δὲ ὁ* (κατὰ τὴν παραβολὴν) *βασιλεὺς ἄνθρωπος ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ*, ἄξιον ἐπισκέψασθαι, καὶ ἐπὶ τίνα καιρὸν χρὴ ἀναφέρειν τὰ λεγόμενα. εἰ μὲν γὰρ μετὰ τὴν συντέλειαν ἢ ἐπ᾽ αὐτὴν (κατὰ τὸν τῆς προσδοκωμένης κρίσεως καιρόν), πῶς ⟨ἄν τις⟩ σώσαι

sive autem potest esse diabolus sive »homo peccati« sive et neuter eorum, aut alius aliquis ⟨homo aut aliquis⟩ eorum qui sub diabolo sunt. est enim sapientiae dei hoc opus.

12. Quando autem (secundum parabolam) homo rex *voluit ponere rationem*, videre est dignum, et ad quod tempus quae dicuntur referre debemus. si enim post consummationem aut sub ipsa consummatione (secundum tempus sperati iudicii), quomodo quis salvet quod dicitur de eo,

3 Vgl. II. Thess. 2, 4 — 18f Vgl. I. Kor. 2, 10

6 τὸν] τῶν H **8/9** ἤτοι — ποιότητας < M **16** ⟨καὶ⟩ Koe **32** μὲν < Hª **35** ⟨ἄν τις⟩ Kl, vgl. lat.

4/5 ⟨homo aut aliquis⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. gr. **6** dei y* Pasch < L **31** debeamus Gᶜ **32** sub y* Lᶜ sumb Lª **35** salvet Diehl, vgl. gr. ⸗⸗lvet G solvet BL

τὰ περὶ τοῦ ὀφείλοντος ἑκατὸν δηνάρια καὶ πνιγομένου ὑπὸ τοῦ συγχωρηθέντος τὰ πολλὰ τάλαντα; εἰ δὲ πρὸ τῆς κρίσεως, πῶς ἂν δύναιτό τις παραστῆσαι πρὸ ἐκείνης συναιρόμενον λόγον ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀνθρώπου μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ; ἁπαξαπλῶς δὲ χρὴ φρονεῖν περὶ πάσης παραβολῆς, ἧς μὴ ἀναγέγραπται ἡ διήγησις ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν, ὅτι καὶ Ἰησοῦς »τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς κατ' ἰδίαν ἐπέλυε πάντα« καὶ διὰ τοῦτο ἀπέκρυψαν οἱ τὰ εὐαγγέλια γράφοντες τὴν σαφήνειαν τῶν παραβολῶν. ἐπεὶ μείζονα ἦν τὰ κατ' αὐτὰς δηλούμενα τῆς τῶν γραμμάτων φύσεως, καὶ ἦν γε ἑκάστη λύσις καὶ ἡ σαφήνεια τῶν τοιούτων παραβολῶν τοιαύτη, ὡς μηδὲ αὐτὸν »τὸν κόσμον χωρεῖν τὰ γραφόμενα« εἰς τὰς τοιαύτας παραβολὰς »βιβλία«. γένοιτο δ' ἀνευρεθῆναι καρδίαν ἐπιτηδείαν καὶ διὰ τὴν καθαρότητα χωροῦσαν τὰ γράμματα τῆς σαφηνείας τῶν παραβολῶν, ὥστε ἐν αὐτῇ γραφῆναι »πνεύματι θεοῦ ζῶντος«. ἀλλ' ἐρεῖ τις ὅτι μήποτε ἀσεβοῦμεν οἱ θέλοντες (διὰ τὸ ἀπόρρητόν τινων καὶ μυστικὸν) τῶν ὑπεράνω γραμμάτων εἶναι δηλωτικὰ ταῦτα ⟨καὶ⟩ πειρώμενοι ταῦτα σαφηνίσαι, κἂν δοκῇ καθ' ὑπόθεσιν, ὅτι ἔγνωμεν ἐπιμελῶς αὐτῶν τὸ βούλημα.

qui *denarios centum* debebat et offocabatur ab eo, qui multorum talentorum veniam fuerat consecutus? si autem ante iudicium, quis potest ostendere ⟨ante illud⟩ positam rationem ab homine rege *cum servis suis*?

12 Marc. 4, 34 **20ff** Vgl. Joh. 21, 25 — **27** Vgl. II. Kor. 3, 3

10 *ὑπὸ*] *περὶ* M **11** *ὅτι* Kl *εἰ* M H **18** *γε* Kl *τε* M H **23** *ἀνευρεθῆναι* Koe *ἂν εὑρεθῆναι* M H **31** ⟨*καὶ*⟩ Kl nach Koe

5 qui G **5/6** ⟨ante illud⟩ Diehl Koe, vgl. gr.

λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο ὅτι οἱ μὲν ἀκριβῶς εἰληφότες αὐτὰ νοεῖν οἴδασι τὸ πρακτέον αὐτοῖς, ἡμεῖς δὲ οἱ ὁμολογοῦντες ἀπολείπεσθαι τοῦ δυνηθῆναι ἐπὶ τὸ βάθος φθάσαι τῶν δηλουμένων ἐν τούτοις, εἰ καί τινα βραχυτέραν περίνοιαν ἐπὶ ποσὸν λαμβάνομεν τῶν κατὰ τὸν τόπον, φήσομεν ὅτι τινὰ μὲν ὧν ἐκ πολλῆς βασάνου καὶ ζητήσεως εὑρίσκειν δοκοῦμεν, εἴτε χάριτι θεοῦ εἴτε δυνάμει τοῦ ἐν ἡμῖν νοῦ, οὐ τολμῶμεν ἐμπιστεῦσαι γράμμασι, τινὰ δὲ γυμνασίας ἡμετέρας καὶ τῆς τῶν ἐντευξομένων χάριν ἐπὶ ποσὸν ἐκτιθέμεθα.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀπολελογήσθω διὰ τὸ τῆς | παραβολῆς βάθος· πρὸς 631
δὲ τὸ πότε ἠθέλησεν ὁ τῆς παραβολῆς βασιλεὺς ἄνθρωπος συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ, φήσομεν ὅτι ἔοικεν περὶ τὸν κεκηρυγμένον τῆς κρίσεως καιρὸν τὸ τοιοῦτο γίνεσθαι. παριστᾶσι δὲ τοῦτο μία μὲν πρὸς τοῖς τελευταίοις τοῦ προκειμένου εὐαγγελίου παραβολή, μία δὲ ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν. καὶ ἵνα μὴ αὐτὴν ἐκτιθέμενοι τὴν λέξιν μηκύνωμεν τὸν λόγον,

δυναμένου τοῦ βουλομένου ἀπ᾽ αὐτῆς τῆς γραφῆς λαβεῖν,

φήσομεν ὅτι ἡ μὲν κατὰ Ματθαῖον

dicemus igitur, quoniam videtur de temporibus iudicii praedictis hoc fore. probatio autem huius est una quidem parabola istius ipsius evangelii posita in extremo, altera autem secundum Lucam. sed ne exponentes eam prolongemus sermonem,

breviter dicemus quoniam para-

13f Vgl. Orig. tom. XXXII, 24 in Joh. (IV, 467, 22f): *γυμνάσωμεν τὰ κατὰ τὸν τόπον, κρινοῦντος τοῦ ἐντευξομένου κτλ.*

1 *οἱ*] *εἰ* H **5** *φθάσαι* unleserlich in M < H **7** *βραχυτέραν* Koe, vgl. IV, 220, 35 *παχυτέραν* M H **9** *φήσωμεν . . . πολλῶν* H[a], corr. H[c] **14** *ἐντευξομένων* ⟨*ὠφελείας*⟩ Koe **16** *ἀπολελογῖσθω* M **26** *δὲ* + *καὶ* H

21. 32 dicemus Kl, vgl. gr. dicimus x **21** lat. las *περὶ τῶν κεκηρυγμένων . . . καιρῶν?*

παραβολή ἐστι δηλοῦσα ὅτι ὡς ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ«, καὶ τινὶ μὲν πέντε, τινὶ δὲ δύο, τινὶ δὲ ἓν τάλαντον.

εἶτ' ἐκεῖνοι πεποιήκασι περὶ τὰ ἐγκεχειρισμένα.

καὶ »μετὰ πολὺν χρόνον ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων« καὶ αὐταῖς λέξεσι γέγραπται ὅτι »καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον«. ⟨τήρησον οὖν ὃ λέγει· »καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον«⟩ καὶ σύγκρινον τῷ καὶ ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, καὶ ὅρα ὅτι ἀποδημίαν μὲν ἐκάλεσε τοῦ οἰκοδεσπότου τὸν χρόνον καθ' ὃν »ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου«, ἐπιδημίαν δὲ αὐτοῦ, ὅτε »μετὰ πολὺν χρόνον ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων«, τὸν ἐπὶ συντελείᾳ ἐν τῇ κρίσει καιρόν·

μετὰ γὰρ χρόνον πολὺν »ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον« καὶ τὰ ἑξῆς γίνεται.

bola quidem secundum Matthaeum ⟨demonstrat, quoniam⟩ »homo quidam peregre profectus vocavit servos suos et tradidit eis substantiam suam«, et alii quidem quinque, alii autem duo, alii autem talentum unum.

et »post multum tempus reversus est dominus servorum eorum«. et his ipsis sermonibus scriptum est quoniam »posuit rationem cum eis«. considera ergo quod ait: »et posuit rationem cum eis«, et confer cum isto quod dictum est: *incipiente autem eo ponere rationem*, et vide quoniam peregrinationem quidem patrisfamilias appellavit tempus, secundum quod »donec sumus in corpore, peregrinamur a deo«, adventum ⟨autem⟩ eius, quando »post multum tempus venit dominus servorum eorum«, tempus esse iudicii cum venerit in consummatione.

1 Matth. 25, 14—15 — **10. 12f** Matth. 25, 19 — **19** II. Kor. 5, 6 — **22** Matth. 25, 19

8 *εἶτα* M | *ἐκείνη* H **13** ⟨*τήρησον—λόγον*⟩ Kl, vgl. lat. **19** *ἐν* < M^a

2 ⟨demonstrat, quoniam⟩ Kl, vgl. gr. **7** talentum unum] commisit unum talentum R G^c **15** cum eis rationem G **18** vide Kl, vgl. gr. vides x **22** ⟨autem⟩ Koe, vgl. gr. **25** esse] Übergang in den acc. c. inf. Diehl **26** consummationem L

ἡ δὲ κατὰ Λουκᾶν σαφέστερον παρίστησιν ὅτι εὐγενὴς ἄνθρωπος πορευθεὶς »εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι«, πορευόμενος ἐκάλεσε δέκα δούλους καὶ »ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· πραγματεύσασθε ἐν ᾧ ἔρχομαι«. οὗτος δὲ ὁ εὐγενὴς ἄνθρωπος, μισούμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων πολιτῶν ἀποστειλάντων »πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ«, οὐ θελόντων αὐτὸν βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς, ἐπανῆλθε λαβὼν »τὴν βασιλείαν καὶ εἶπεν φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους οἷς δεδώκει τὸ ἀργύριον, ἵνα γνῷ τί διεπραγματεύσαντο«.

ἰδὼν δὲ ἃ πεποιήκασι, τῷ μὲν τὴν μνᾶν δέκα μνᾶς ποιήσαντι ἔπαινον ἀποδοὺς διὰ τοῦ »εὖγε, ἀγαθὲ δοῦλε, ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου«, δίδωσιν αὐτῷ ἐξουσίαν δέκα πόλεων τῶν ὑπὸ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. καὶ ἄλλῳ ⟨τῷ⟩ τὴν μνᾶν πενταπλασιάσαντι τὸν μὲν ἔπαινον ὃν ἐπὶ | τοῦ πρώτου ἔταξεν οὐκ ἀποδέδωκεν οὐδὲ τὸ ὄνομα τῆς ἐξουσίας ὡς ἐπὶ τοῦ προτέρου ὡρίσατο, εἶπε δὲ αὐτῷ· »καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων«. τῷ δὲ τὴν μνᾶν ἀποδήσαντι ἐν σουδαρίῳ εἶπεν· »ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε«, »καὶ 632

secundum Lucam autem clarius manifestat, quoniam »homo quidam nobilis profectus est in regionem longinquam accipere sibi regnum et reverti«. proficiscens autem vocavit decem servos suos et »dedit illis decem mnas et dixit eis: negotiamini donec venio«. iste autem nobilis vir, qui odiebatur a civibus suis, qui miserant »legationem post eum« nolentes eum regnare super se, reversus est »regno accepto et vocar⟨i iuss⟩it servos quibus dederat pecuniam, ut videret quae esset negotiatio eorum«.

3 Luc. 19, 12 — **6** Luc. 19, 13 — **9ff** Vgl. Luc. 19, 14 — **12** Vgl. Luc. 19, 14—15 — **17** Vgl. Luc. 19, 16 — **19** Luc. 19, 17 — **23f** Vgl. Luc. 19, 18—19 — **28** Vgl. Luc. 19, 19 — **30f** Luc. 19, 22. 24

5 *δούλους* + *suos* lat. **11** *αὐτὸν*] *αὐτῶν* M[a] **13** *εἶπεν* Kl, vgl. lat. *εἰπὼν* M H **17** *ποιήκασι* H[a] **20** *πιστῶς* H[a] **23** ⟨*τῷ*⟩ Diehl

8 donec] dum L **13** vocar⟨i iuss⟩it Diehl vocavit x

τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν· ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι«.

τίς οὖν καὶ ἐπὶ ταύτης τῆς παραβολῆς οὐ φήσει ὅτι ὁ μὲν εὐγενὴς ἄνθρωπος πορευθεὶς »εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι« ὁ Χριστός ἐστιν οἱονεὶ ἀποδημῶν ἐπὶ τῷ λαβεῖν τὴν βασιλείαν καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, οἱ δὲ τὰς δέκα λαβόντες μνᾶς οἱ ἐγκεχειρισμένοι εἰσὶ διοικεῖν λόγον ὃν ἐπιστεύθησαν, οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ (ἐμπολιτευσαμένου ⟨τούτῳ⟩ τῷ κόσμῳ κατὰ τὸ ἐνηνθρωπηκέναι), οἱ μὴ θελήσαντες αὐτὸν βασιλεῦσαι, τάχα μὲν ὁ ἀπιστήσας αὐτῷ Ἰσραήλ ἐστι, τάχα δὲ καὶ τὰ ἀπιστήσαντα αὐτῷ ἔθνη;

quis ergo non dicat, quoniam nobilis ille homo, qui abierat »in regionem longinquam accipere sibi regnum et reverti«, Christus est qui abiit accipere regnum et mundi et omnium quae in eo sunt, qui autem decem acceperant mnas, sunt quibus dispensatio verbi credita est, cives autem eius (secundum quod natus fuerat in hoc mundo et susceperat humanam naturam) qui noluerunt eum regnare, Iudaei sunt qui ei credere noluerunt et ceteri infideles?

13. *Πλὴν ταῦτά μοι εἴρηται διὰ τὸ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ἀναφέρειν ἐλθόντος μετὰ τῆς βασιλείας ἐπὶ τὴν συντέλειαν, ὅτε εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους οἷς [ἐ]δεδώκει τὸ ἀργύριον, ἵνα γνῷ τί διεπραγματεύσαντο«, καὶ διὰ τὸ ἐκ τούτου βούλεσθαι ἀποδεικνύναι καὶ τῆς περὶ τῶν ταλάντων παραβολῆς, ὅτι καὶ ⟨τὸ⟩ ὅστις ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ ἀναφέρεται ἐπὶ τὴν συντέλειαν, ὅτε ἤδη βασιλεύς ἐστιν ἀπολαμβάνων τὴν βασιλείαν, δι' ἣν (καθ' ἑτέραν παραβολὴν)*

13. Haec retulimus ex eis volentes ostendere, quoniam et hoc quod dicit: *qui voluit ponere rationem cum servis suis* ad tempus consummationis refertur, quando etiam rex est regno accepto:

5f Vgl. Luc. 19, 12 — 23 Luc. 19, 15

10 *τῶν*] *omnium quae* lat. 14 *ἐμπολιτευσαμένῳ* H[a] | ⟨*τούτῳ*⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 24 [*ἐ*]*δεδώκει* Kl, vgl. S. 307, 15 28 *καὶ* < M[a] 29 ⟨*τὸ*⟩ Koe

4 dicet Koe 7 reverti] redire B 8 abiit] *οἱονεὶ* scheint übergangen, wie S. 310, 11 9 eo] eis G L 33 l. [et]iam? Kl, vgl. gr.

»ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι«. ὑποστρέψας οὖν καὶ λαβὼν »τὴν βασιλείαν« ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ, καὶ ἀρξαμένου αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη εἷς ὀφειλέτης πολλῶν ταλάντων· προσηνέχθη δὲ ὡς βασιλεῖ ὑπὸ τῶν αὐτοῦ τεταγμένων λειτουργῶν οἶμαι ἀγγέλων.

καὶ τάχα εἷς τίς ἐστιν τῶν ὑπὸ τὴν βασιλείαν ἐγχειρισθείς τινα

οἰκονομίαν μεγάλην καὶ μὴ καλῶς αὐτὴν διοικήσας, ἀλλὰ διασκορπίσας τὰ ἐγχειρισθέντα, ὡς ὀφειλέτην αὐτὸν γενέσθαι πολλῶν ταλάντων ὧν ἀπολώλεκεν. οὗτος δὴ τάχα μὴ ἔχων ἀποδοῦναι, κελεύεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως πραθῆναι ἅμα τῇ γυναικί, ἀφ' ἧς γέγονε κοινωνὸς αὐτῇ πατὴρ τινων τέκνων. ἔργον δὲ οὐ | τὸ τυχόν ἐστιν ἰδεῖν ἐν νοητοῖς πατέρα καὶ μητέρα καὶ τέκνα.

ὡς μὲν οὖν πρὸς τὸ ἀληθές, θεὸς ἂν εἰδείη τοῦτο τὸ ἔργον ὃ βούλεται· καὶ ἡμῖν δέ, εἴτε αὐτὸς δέδωκεν εἴτε μή, ὁ δυνάμενος κρινέτω. πλὴν τοιαῦτα κατὰ τὸν τόπον ὑπολαμβάνομεν ὅτι,

ὥσπερ Ἱερουσαλὴμ μήτηρ ἐστὶ Παύλου καὶ τῶν παραπλησίων αὐτῷ ἡ ἄνω, οὕτως εἴη ἂν ἑτέρων μήτηρ,

quo accepto *voluit ponere rationem cum servis suis, et incipiente eo ponere oblatus est ei unus debitor talentorum multorum*, oblatus est autem quasi regi a suis ministris, videlicet angelis.

et forsitan unus est iste,

cui commissa fuit quaedam villicatio magna, et ⟨qui⟩ quia non bene villicavit sed dispersit omnia sibi commissa, quasi factus *debitor* est *talentorum multorum*. hic non habens unde *redderet* iubetur *venundari* a rege cum uxore, cui communicans factus est pater quorundam natorum. opus est autem non mediocre 633
videre in intellegibilibus patrem et matrem et filios.

sicut enim Hierusalem quae sursum est, mater est Pauli et omnium similium ei, sic mater est

1 Luc. 19, 12 — 32 Vgl. Gal. 4, 26

7 προσηνέχθη + *ei* lat. 8 πολῶν H 12 ἐστὶ M 16 τὰ] *omnia* lat. 23 δὲ οὐδὲ M

15 ⟨qui⟩ Diehl, vgl. gr. 18 est R G^c B < G^a L 22 quorundam y* multorum L 24 videre ϱ (in notis) videri x | in < R 33 mater est y* < L

ἀνάλογον Ἱερουσαλὴμ μητρί, φέρ' εἰπεῖν Σοήνῃ τῆς Αἰγύπτου ἢ 〈Μέμφις, ἑτέρων δὲ Τύρος〉 καὶ Σιδὼν ἢ ὅσαι ὠνομάσθησαν ἐν ταῖς γραφαῖς πόλεις.

quorundam quidem Soene Aegypti vel Memphis, aliorum autem Tyrus et Sidon et ceterae civitates, quae nominatae sunt in scripturis gentium impiarum.

εἶθ' ὥσπερ Ἱερουσαλὴμ νύμφη ἐστὶ κεκοσμημένη »τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς« Χριστῷ, οὕτως εἶεν ἂν ἐκεῖναι αἱ μητέρες δυνάμεών τινων τῶν κεκληρωμένων αὐτὰς οἱονεὶ γυναῖκες ἢ νύμφαι. καὶ ὥσπερ ἐστί τινα τέκνα τῆς Ἱερουσαλὴμ ὡς μητρὸς καὶ Χριστοῦ ὡς πατρός, οὕτως εἴη ἂν τινα τέκνα Σοήνης ἢ Μέμφεως ἢ Τύρου ἢ Σιδῶνος καὶ τῶν ἐπιτεταγμένων αὐταῖς ἀρχόντων 〈ὡς πατέρων〉.

et sicut Hierusalem sponsa est ornata »viro suo« Christo, sic et illae matres virtutum quarundam possidentium eas coniuges sunt vel sponsae. et sicut sunt quidam filii Hierusalem quasi matris et Christi quasi patris, sic sunt quidam filii Soenes vel Memphidis vel Tyri vel Sidonis et praepositorum eis principum quasi patrum.

τάχα οὖν καὶ οὗτος ὁ εἷς προσαχθεὶς ἀνθρώπῳ βασιλεῖ ὀφειλέτης πολλῶν ταλάντων ἔχει (ὡς ἀποδεδώκαμεν) γυναῖκα καὶ τέκνα, ἅτινα πρότερον μὲν ἐκέλευσε πραθῆναι ὁ βασιλεύς, πραθῆναι δὲ καὶ πάντα ἃ εἶχεν, ὕστερον δὲ σπλαγχνισθεὶς ἀπέλυσεν αὐτὸν καὶ πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἀφῆκεν αὐτῷ, οὐκ ἀγνοῶν τὸ μέλλον, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς μάθωμεν τὸ γεγενημένον, οὕτως ἀναγέγραπται πεποιηκέναι.

et forsitan et iste *unus,* qui *oblatus est homini regi,* habet *uxorem* et *filios,* quos primum quidem *iussit* rex *venundari,* postea autem *misertus dimisit* 〈*eum et dimisit*〉 *ei omne debitum* eius, non ignorans futura, sed ut nos discamus quod actum est.

ἕκαστος οὖν τῶν ἐχόντων (ὡς ἀπο-

unusquisque ergo habentium (se-

6 Vgl. Orig. hom. XI, 4 in Num. (VII, 83, 28): *rex gentis impiae* — 7f Vgl. Apoc. 21, 2

1 *φέρε* M 2 〈*Μέμφις—Τύρος*〉 Kl, vgl. lat. 15 *ἢ*[1] Kl, vgl. lat. *καὶ* M H 17 〈*ὡς πατέρων*〉 Kl Koe, vgl. lat. 20 *ἀνθρώπῳ* Koe, vgl. lat. *τῷ* M H

9 virtutum] virorum G L 14 soenes Kl soaenae G syene (B) L | memphidis *ρ* memphitis (G) L memfis B 27 〈eum et dimisit〉 Diehl, vgl. gr. 32 habentium G[a] B L habens R G[c]

δεδώκαμεν) γυναῖκα καὶ τέκνα, λόγον ἀποδώσει, ἡνίκα ἂν ἔλθῃ ὁ βασιλεὺς συνᾶραι λόγον, λαβὼν »τὴν βασιλείαν« καὶ ὑποστρέψας·

καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἔχει, ὡς ἄρχων τινὸς ⟨ἢ⟩ Σοήνης ἢ Μέμφεως ἢ Τύρου ἢ Σιδῶνος ἤ τινος παραπλησίου, καὶ τοὺς ὀφειλέτας.

Οὗτος οὖν, ἀπολυθεὶς καὶ συγχωρηθεὶς πᾶσαν τὴν ὀφειλήν, ἐξελθὼν ἀπὸ τοῦ βασιλέως εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ καὶ τὰ ἑξῆς.

καὶ διὰ τοῦτο (οἶμαι) ἔπνιγεν, ἐπείπερ ἦν ἐξελθὼν ἀπὸ τοῦ βασιλέως· οὐκ ἂν γὰρ μὴ ἐξελθὼν ἔπνιγε τὸν σύνδουλον αὐτοῦ. εἶτα παρατήρει τὴν ἀκρίβειαν τῆς γραφῆς, ὅπως ὁ μὲν πεσὼν προσεκύνει, ὁ δὲ πεσὼν οὐ προσεκύνει ἀλλὰ παρεκάλει. |

cundum quod diximus) *uxorem* vel sponsam aut *filios* daturus est rationem, cum venerit rex *ponere rationem*, etsi in initio ponendae rationis oblatus est. unusquisque enim eorum habet et debitores, quasi princeps alicuius vel Soenes vel Memphidis vel Tyri vel Sidonis vel alicuius huiusmodi.

Iste ergo qui dimissus est et indulgentiam consecutus *exiens* a rege *invenit unum de conservis suis qui debebat ei denarios centum, et offocabat eum dicens: redde si quid debes.* ideo (arbitror) *offocabat eum*, quoniam a rege exierat, nec enim offocaret conservum suum si non exisset a rege. adhuc considera subtilitatem scripturae, quoniam servus quidem *talentorum multorum debitor procidens adoravit* regem quasi regem, qui acceperat regnum et venerat ad *rationem ponendam*, qui autem *centum debebat denarios procidens* non *adoravit*, sed *rogavit* conservum *dicens: patientiam* 634

27ff Vgl. Luc. 19, 15

3 ἡνείκα H^a **8** καὶ ⟨γὰρ⟩ Koe, vgl. lat. **9** ⟨ἢ⟩ Kl, vgl. lat. **13** οὖν + ⟨ὁ⟩ ? Kl, vgl. lat. **20** ἦν < H^a **30—32** ὁ—προσεκύνει < H

3 aut] vel B **10** Soenes Kl (vgl. G^a) syenis (y) L | Memphidis ϱ memfis y memphitis L **13** qui y* < L **19** ⟨et⟩ ideo ? Kl, vgl. gr. **21** si non] nisi L **31** denarios debebat L

καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς σπλαγχνισθεὶς ἀπέλυσεν αὐτὸν καὶ πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἀφῆκεν αὐτῷ, ὁ δὲ δοῦλος οὐδὲ ἐλεῆσαι ἠθέλησε τὸν σύνδουλον αὐτοῦ. κἀκεῖνος μὲν ⟨καὶ⟩ πρὸ τῆς ἀφέσεως

ἐκέλευσεν αὐτὸν πραθῆναι καὶ τὰ αὐτοῦ,

ὁ δὲ συγχωρηθεὶς ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν φυλακήν.

καὶ πρόσχες ὅτι οἱ σύνδουλοι οὐ διέβαλον ἢ εἰρήκασιν ἀλλὰ διεσάφησαν,

καὶ

ὅτι

τὸ πονηρὲ οὐκ εἶπε κατ' ἀρχὰς περὶ τῶν χρημάτων,

ἀλλ' ἐτήρησεν ὕστερον περὶ τοῦ συνδούλου.

habe in me, et omnia reddam tibi. et rex quidem *misertus dimisit eum* cum debito universo, iste autem nec *misereri* voluit suo conservo. et ille quidem et priusquam dimitteret,

non misit in carcerem debitorem talentorum multorum, sed *iussit eum venundari et uxorem et filios eius et reddi debitum,* *iste autem vadens in carcerem misit conservum,* *donec redderet quod debebat.* sunt autem et *conservi* quidam eius, qui indulgentiam est consecutus *talentorum multorum*; qui *videntes quae facta sunt* a servo inmisericorde, habentes videlicet misericordiam similem regis, *contristati sunt valde* super eum *qui centum debebat denarios* et *in carcerem* fuerat missus, et volentes iuvare missum *in carcerem enarraverunt domino quae fuerant acta.*

et vide quia non est scriptum: detraxerunt vel dixerunt, sed: *enarraverunt.*

et *tunc vocans eum dominus eius dixit ei,* quod non dixerat prius; sicut enim pius et misericors rex non dixit in primis sibi oblato quasi debitori *talentorum multorum*: *serve nequam* vel *male*; hoc enim reservavit, ut non de pecuniis, sed de conservo *in carcerem* misso diceret.

7 ⟨*καὶ*⟩ Kl, vgl. lat. 12 *συγχωρηθεὶς* ⟨*ἐξελθὼν*⟩? Koe, vgl. lat. **26 f** *καὶ—διεσάφησαν* bis scr. H

12 l. ⟨e⟩vadens? Kl, vgl. gr. 18 facta] peccata G 32 sibi G[c] B sibi ei G[a] L 34 vel Kl, vgl. gr. et x

ἴδε δὲ καὶ τὸ μέτριον τοῦ βασιλέως· οὐκ εἶπε· προσεκύνησάς μοι, ἀλλά· παρεκάλεσάς με καὶ οὐκέτι ⟨ἐκέλευσεν⟩ αὐτὸν πραθῆναι καὶ τὰ αὐτοῦ, ἀλλὰ παρέδωκε τοῖς βασανισταῖς ⟨ὡς πεισόμενον⟩ τὸ χεῖρον διὰ τὴν πονηρίαν.

τίνες δ' ἂν εἶεν οὗτοι ἢ οἱ ἐπὶ τῶν κολάσεων τεταγμένοι; ἅμα δὲ πρόσχες διὰ τοὺς ἀπὸ τῶν αἱρέσεων χρωμένους τῇ παραβολῇ ὅτι, εἴπερ κατηγοροῦσι τοῦ δημιουργοῦ ὡς ὀργίλου διὰ τὰ ἐμφαίνοντα ὀργὴν θεοῦ ῥήματα, ἐχρῆν αὐτοὺς καὶ τοῦ βασιλέως τούτου κατηγορεῖν, ἐπείπερ ὀργισθεὶς παρέδωκε τὸν ὀφειλέτην τοῖς βασανισταῖς. ἔτι δὲ λεκτέον τοῖς μὴ βουλομένοις παραδίδοσθαί τινα ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς βασανισταῖς ὅτι διηγήσασθε ἡμῖν, ὦ οὗτοι, τίς

tunc autem et inproperavit ei de indulgentia debitorum donata propter petitionem. vide autem et humilitatem regis, quoniam aliud quidem fecit *debitor talentorum multorum*, aliud autem nominat rex. debitor enim ille *procidens adoravit eum dicens, dominus* autem eius et rex vocans eum non dixit: *omne debitum dimisi tibi*, quoniam adorasti me, sed: *quoniam rogasti me. et iratus tradidit eum tortoribus, donec redderet debitum.* et iam non *iussit eum venundari et uxorem eius et filios eius*, quia peius eum oportuerat pati propter malitiam suam traditum *tortoribus, donec redderet omne debitum* tortus ab eis. qui autem sunt isti tortores, qui constituti sunt super poenas?

13 ἀλλ' ἐπαρεκάλεσας M 16 ⟨ἐκέλευσεν⟩ Kl, vgl. lat. 19 ⟨ὡς πεισόμενον⟩ Diehl, vgl. lat.

8 dicens < B 24 l. ⟨quam⟩ qui²? Kl, vgl. gr.

ὁ βασιλεὺς ὁ παραδιδοὺς τὸν πονηρὸν δοῦλον *τοῖς βασανισταῖς*; προσεχέτωσαν δὲ καὶ τῷ *οὕτως οὖν ποιήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος*. τοῖς αὐτοῖς δὲ ἔτι μᾶλλον λεχθείη ἂν τὰ ἐν τῇ τῶν δέκα μνῶν παραβολῇ ὅτι ὁ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ υἱὸς εἶπε· »πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους τοὺς μὴ θελήσαντάς με« καὶ τὰ ἑξῆς. τὸ συμπέρασμα μέντοι τῆς παραβολῆς καὶ τοῖς ἁπλουστέροις ἁρμόζει· πάντες γὰρ ἅμα διδασκόμεθα πείσεσθαι, οἱ ἄφεσιν ἁμαρτημάτων εἰληφότες καὶ μὴ συγχωροῦντες τοῖς ἀδελφοῖς, τὰ τοῦ συγχωρηθέντος καὶ μὴ συγχωρήσαντος τῷ ⟨συν⟩δούλῳ.

14. *Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους* (19, 1 [—2]).

Ὁ ἕκαστον τῶν προκειμένων προβλημάτων ἐντελῶς διεξιών, ὡς μηδὲν αὐτῶν ἐνδεὲς καταλιπεῖν, οὗτος *τελεῖ τοὺς* ἑαυτοῦ *λόγους*. θαρσαλεώτερον | δ᾽ αὖ τις ἀποφανεῖται 635
περὶ τούτου προσέχων ἐπιμελέστερον πάσῃ ἀναγνώσει παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης. ἐὰν γὰρ ἐπὶ μηδενὸς ᾖ τεταγμένον τὸ *ἐτέλεσε τοὺς λόγους τούτους*, ἢ Μωσέως ἤ τινος τῶν προφητῶν, ἀλλ᾽ ἢ μόνου τοῦ Ἰησοῦ, τότε τολμήσας ἄν τις εἴποι ὅτι μόνος *ἐτέλεσε τοὺς λόγους* ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἐλθὼν τέλος ἐπιθεῖναι τοῖς πράγμασι καὶ πληρῶσαι τὸ ἐνδεὲς τοῦ νόμου διὰ τοῦ

8 Luc. 19, 27

17 ⟨συν⟩δούλῳ Kl **25** αὖ Kl ἂν MH **30** μωϋσέος MH **33** μόνος Hu μόνους MH **35** ἐπιθῆναι H

»ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις« καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ πάλιν· »ἵνα πληρωθῇ τὰ εἰρημένα διὰ τῶν προφητῶν«. εἰ δέ που γέγραπται καὶ ἐν ἐκείνοις, τότε ἂν συνεξετάζοι καὶ τελεσθέντας ὑπ' ἐκείνων λόγους τελεσθεῖσιν ὑπὸ τοῦ σωτῆρος, ἵνα εὕρῃ τὴν διαφορὰν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους. καίτοιγε κἀκεῖ ζητηθείη ἄν, εἰ ἐπὶ τῶν κατὰ χρηματισμὸν λεγομένων κεῖται τὸ ἐτέλεσεν, ἢ ἐπὶ τῶν Μωσέως ἤ τινος τῶν προφητῶν εἰρημένων ἢ ἐπὶ συναμφοτέρων· ἡ γὰρ ἐπιμελὴς τήρησις μέγιστα ἂν ὑποβάλλοι νοήματα τοῖς ἐπισταμένοις »πνευματικὰ πνευματικοῖς« συγκρίνειν καὶ διὰ τοῦτο λαλοῦσιν »οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος«. ἄλλος δ' ἄν τις περιεργότερον ἀκούων τοῦ ἐτέλεσεν, τεταγμένου ἐπὶ τῶν μυστικωτέρων (καθὸ ὁ μέν τις »παρέδωκε τοῖς ὑποχειρίοις μυστήρια καὶ τελετὰς« οὐκ ἐπαινετῶς, ὁ δέ τις μυστήρια θεοῦ τοῖς ἀξίοις, καὶ ἀνάλογον τοῖς τοιούτοις μυστηρίοις τελετάς) εἴποι ὅτι τελετὴν ἐποίησε μυήσας αὐτούς, δι' ἣν τελετὴν ἀνεφάνησαν οἱ λόγοι δυνατοί, ὡς κηρυχθῆναι »τὸ εὐαγγέλιον« Ἰησοῦ

1 Matth. 5, 21 — 2 Matth. 14, 49 vgl. Luc. 22, 22 — 15 ff Vgl. I. Kor. 2, 13 — 22 Sap. Sal. 14, 15 — 30 f Vgl. Matth. 24, 14 — Vgl. Matth. 26, 13

4 ἐκείνοις + ⟨ὅτι ἐτέλεσαν τοὺς λόγους⟩ Koe 5 συνεξετάζοι Koe (d. h. der τις S. 314 Z. 33) συνεξετάζῃ M ἐξετάζῃ H 6 λόγους ⟨λόγοις⟩ Diehl 11 ἔλεσεν H[a] | μωυσέως M H 14 ὑποβάλοι M 20 f τοῦ ἐτέλεσεν ἀκούων H[a]

»ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ« καὶ κρατῆσαι διὰ τὴν θείαν τελετὴν πάσης ψυχῆς, ἣν ἕλκει ὁ πατὴρ πρὸς τὸν υἱὸν κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ σωτῆρος· »οὐδεὶς ἔρχεται πρός με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἑλκύσῃ αὐτόν«. διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ λόγος τῶν χάριτι θεοῦ πρεσβευόντων τὸ εὐαγγέλιον καὶ »τὸ κήρυγμα« αὐτῶν »οὐκ ἐν πειθοῖ σοφίας« γέγονε »λόγων, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως«, οἷς ἐτελέσθησαν οἱ λόγοι τῆς διδασκαλίας Ἰησοῦ. καὶ σὺ μὲν οὖν τηρήσεις, ὁσάκις εἴρηται τὸ ἐτέλεσε καὶ ἐπὶ τίσι· λήψῃ δὲ παράδειγμα τὸ ἐπὶ τοῖς μακαρισμοῖς καὶ ὅλῃ τῇ διδασκαλίᾳ λελεγμένον, οἷς ἐπιφέρεται· »καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο πάντες οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ«.

Ἀναφέρεται δὲ καὶ νῦν τὸ ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους προσεχῶς μὲν ἐπὶ τὴν μυστικωτάτην παραβολήν, καθ᾽ ἣν »ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἠθέλησε συνᾶραι | λόγον μετὰ τῶν 636 δούλων αὐτοῦ«, ἔτι δὲ ταύτης ἀνωτέρω εἰς τὰ πρὸ αὐτῆς ἀναγεγραμμένα. 15. πλὴν ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους,

15. *Et factum est cum consummasset Iesus sermones istos,*

5 Joh. 6, 44 — 9ff Vgl. I. Kor. 2, 4 — 18 Matth. 7, 28 — 26 Matth. 18, 23 — 29f Vgl. Matth. 11, 1; 13, 53

12f τοῦ Ἰησοῦ τῆς διδασκαλίας H[a] **14** ὅσα M **15** λήψει H **17** λελεγμένον Diehl λελεγμένοις M H **26** ὁμοιώθη H **26** τῶν οὐρανῶν] τοῦ θεοῦ M

λαλήσας αὐτοὺς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ περὶ τὴν Καφαρναούμ, τότε μετῆρεν ἐκεῖθεν καὶ ἦλθεν εἰς τὰ τῆς Ἰουδαίας ὅρια, ἕτερα τυγχάνοντα παρὰ τὴν Γαλιλαίαν. ἦλθε δὲ ἐπὶ τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας καὶ οὐκ ἐπὶ τὰ μέσα, ἀλλ' οἱονεὶ τὰ ἄκρα· ἔνθα *ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, οὓς ἐθεράπευσε παρ' α⟨ὐτοῖς⟩ τοῖς ὁρίοις τῆς Ἰουδαίας πέραν τοῦ Ἰορδάνου*, ἔνθα τὸ βάπτισμα ἐδίδοτο ⟨ἀνθρώποις⟩. τηρήσεις δὲ διαφορὰν ὄχλων ἁπλῶς ἀκολουθησάντων καὶ Πέτρου καὶ τῶν ἄλλων ἀφέντων πάντα καὶ ἀκολουθησάντων καὶ

transiit inde *et venit in fines Iudaeae.* non ad mediam Iudaeam, sed ad fines, ubi erat Iordanis dividens: usque trans illum *secutae sunt eum turbae multae,* quos et *sanavit* in ipsis finibus *Iudaeae trans Iordanem,* ubi baptismum dabatur hominibus. et forsitan ideo dicitur de turbis sequentibus dominum ad baptismum Iordanis: *et sanavit eos ibi.* vere enim omnes ab infirmitatibus suis spiritalibus salvantur in baptismo, qui tamen in Iordane fuerint baptizati, qui est in mysterio Christi ex duobus fontibus factus divinitatis et carnis. considera autem differentiam turbarum, et Petri qui omnia reliquerat et secutus fuerat eum. turbae enim non dixerunt ei quod dixit Petrus: »ecce nos omnia reliquimus et secuti sumus te, quid utique erit nobis?« et in

32 ff. Matth. 19, 27

2 καρφαρναούμ M 13 παρ' α⟨ὐτοῖς⟩ Koe, vgl. lat. παρὰ MH 16 ⟨ἀνθρώποις⟩ Kl Koe, vgl. lat.

3 Iudaeae + et reliqua L 34 in] de ϱ

Ματθαίου, ὃς »ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ«. οὐχ ἁπλῶς ἠκολούθησεν, ἀλλ' »ἀναστάς«· μεγάλη γὰρ ἡ προσθήκη τὸ »ἀναστάς«.

εἰσὶν οὖν ἀεὶ οἱ μὲν (ὡς ὄχλοι) πολλοὶ ἀκολουθοῦντες, μήτε ἀναστάντες ἵνα ἀκολουθήσωσι μήτε ἀφέντες πάντα τὰ πρότερα· ὀλίγοι δὲ οἱ ἀναστάντες καὶ οἱ ⟨πάντα ἀφέντες⟩ ἀκολουθήσαντες. οἳ καὶ καθεδοῦνται [οἱ] ⌜ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ⌝ ἐπὶ δώδεκα θρόνους. πλὴν εἰ βούλεταί τις θεραπευθῆναι, ἀκολουθησάτω τῷ Ἰησοῦ.

16. Μετὰ τοῦτο γέγραπται ὅτι προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν καὶ λέγοντες· εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; (τὸ ἰσοδυναμοῦν ἀνέγραψε καὶ ὁ Μᾶρκος) (19, 3 [—12]).

Οὐκοῦν τῶν προσιόντων καὶ πυνθανομένων τῷ Ἰησοῦ ἦσάν τινες οἱ πειράζοντες ἐπηρώτων αὐτόν· πειραζομένου δὲ τοῦ τηλικούτου σωτῆρος ἡμῶν, τίς ἂν τῶν μαθητῶν

turba quidem scriptum est: *et secutae sunt eum turbae multae.* Matthaeus autem dicente sibi domino: »sequere me« non simpliciter secutus est, sed »surgens secutus est«. magnum est enim surgere et sic sequi Christum. ergo multi quidem sequuntur Christum, sicut *turbae secutae sunt,* tamen non surgentes ut sequantur neque relinquentes omnia sua priora; pauci sunt autem qui surgentes sequuntur et omnia relinquentes.

16. *Et accesserunt ad eum Pharisaei temptantes eum et dicentes: si licet homini dimittere uxorem suam quacumque ex causa?*

Ergo accedentium et interrogantium Christum erant quidam *temptantes.*

temptato autem domino tali, quis discipulorum eius graviter ferat,

3f Matth. 9, 9 — 12ff Vgl. Matth. 19, 28 — 25 Marc. 10, 2

5 ἀλλὰ M | γὰρ < H 12f ⟨πάντα ἀφέντες⟩ Kl, vgl. lat. 14 [οἱ] Kl | ἐν τῇ] ἐπὶ M 17 H^c i. m.: περὶ τῶν ⟨ ⟩ φαρισαίων ⟨ ⟩ εἰ ἔξεστιν ⟨ ⟩ τὴν γυναῖκα ⟨ ⟩ πᾶσαν αἰ ⟨ ⟩ 21 ἀνθρώπῳ Koe, vgl. lat. und S. 319, 19 ἄνθρωπον M H

4 domino sibi L 6 enim est L 12 priora] propria L 18 Et-eum] Accesserunt autem ad ihm scribae et L

αὐτοῦ ἀγανακτοίη, τεταγμένος εἰς διδασκαλίαν, ἐπὶ τῷ πειράζεσθαι ὑπό τινων

qui positus est ad docendum, si temptatus fuerit a quibusdam?

καὶ πυνθανομένων οὐκ ἐκ φιλομαθείας, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ πειράζειν ἐθέλειν; πολλὰ δ' ἂν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγαγὼν εὕροις, ἐν οἷς ἐπείρασαν τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν οἱ | Φαρισαῖοι καὶ ἄλλοι παρὰ τούτους (ὡς νομικός τις, τάχα δὲ καὶ γραμματεῖς), ἵν' ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰ περὶ τῶν πειραζόντων αὐτὸν συναγαγών, εὕροις τι [τὰ περὶ τῶν πειραζόντων αὐτὸν] ἐκ τῆς ἐξετάσεως χρήσιμον εἰς τὸ εἶδος τῶν λόγων τούτων. 637

πλὴν ὁ σωτὴρ καὶ τοῖς πειράζουσιν ἀποκρίνεται δόγματα ⟨εὐσεβείας⟩· οἱ μὲν γὰρ ἔλεγον· εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ κτίσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; καὶ τὰ ἑξῆς.

tamen et temptatoribus respondit dogmata pietatis. quidam ergo dicebant: *si licet homini dimittere uxorem suam quacumque ex causa? quibus respondens dixit:* »*non legistis, quoniam qui fecit ab initio, masculum et feminam fecit eos et dixit: propter hoc relinquet homo patrem et matrem et iungetur uxori suae, et erunt duo in carne una? itaque iam non sunt duo, sed caro una. quod ergo deus coniunxit homo non separet.*

καὶ οἶμαι, ὅτι κατὰ τοῦτο προέτεινον τὸν λόγον οἱ Φαρισαῖοι τοῦτον, ὡς ἐπιληψόμενοι

et puto quod Pharisaei qui dicebant: *si licet homini dimittere uxorem suam quacumque ex causa,* ideo proposuerunt hoc verbum volentes eum reprehendere quid-

36–320, 6 *Π* 210, 2f

1 ἀγανακτείη M[a] **4** φιλομαθίας M **5** ἀλλὰ πὸ H w. e. sch. **13f** [τὰ—αὐτὸν] Hu: Dittographie aus Z. 11f **17** ⟨εὐσεβείας⟩ Kl, vgl. lat.

16 et < L **20** non (vgl. S. 320, 26)] num G L

αὐτοῦ, ὅ τι ποτ᾽ ἂν εἴπῃ· οἷον εἰ μὲν εἶπεν· ἔξεστιν, ἐνεκάλεσαν ⟨ἂν⟩ αὐτῷ ὡς ἐπὶ τοῖς τυχοῦσι διαλύοντι τοὺς γάμους· εἰ δέ· οὐκ ἔξεστιν, ὡς καὶ μετὰ ἁμαρτημάτων ἐπιτρέποντι συνοικεῖν ἄνδρα γυναικί.

⟨οὐχ ἑώρων δὲ τίνα τρόπον ἀνεπιλήπτως καὶ σοφῶς αὐτοῖς ἀποκρινεῖται⟩, ὡς ἐπὶ τοῦ κήνσου·

εἰ μὲν γὰρ εἶπε διδόναι, ἐνεκάλεσαν ⟨ἂν⟩ ὡς ὑποτάσσοντι τὸν λαὸν ⟨τοῦ θεοῦ ἀνθρώποις καὶ προσποιοῦντα αὐτὸν⟩ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ οὐ τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ, εἰ δὲ μὴ διδόναι, ὡς πόλεμον ἐμποιοῦντι καὶ στάσιν καὶ διεγείροντι τοὺς μὴ δυναμένους στῆναι πρὸς τηλικαύτην στρατιάν. [οὐχ ἑώρων δὲ τίνα τρόπον ἀνεπιλήπτως καὶ σοφῶς αὐτοῖς ἀποκρίνεται]. ⟨ὅρα δὲ πῶς ἀνεπιλήπτως ἀπεκρίνατο⟩ πρότερον μὲν ἀποφάσκων τὸ ἀπολύειν τὴν γυναῖκα κατὰ πᾶσαν αἰτίαν,

δεύτερον δὲ ἀποκρινόμενος πρὸς τὰ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ κατὰ τὸ ἀποστάσιον ***.

quid dixisset; ut si quidem dixisset: licet dimittere, culparent eum quasi *** solventem coniugia; si autem dixisset: non licet, iterum culparent eum quasi iubentem viros convivere mulieribus etiam cum peccatis.

non autem videbant quomodo eis manifeste et inreprehensibiliter fuerat responsurus, sicut alibi interrogaverunt eum: »si licet dare tributum Caesari?«,

ut siquidem dixisset: date, culparent eum quasi subdentem hominibus populum dei et addicentem eum Romanis et non legibus dei; si autem dixisset: non licet dare, iterum culparent eum quasi seditiones et proelia concitantem et facientem populum discedere a Caesare, qui mundum tenebat. vide autem quomodo inreprehensibiliter respondit primum quidem interrogantibus: *si licet dimittere uxorem quacumque ex causa dicens*: *non legistis quoniam qui fecit masculum et feminam fecit eos*? et cetera.

ad illud autem quod obiecerunt dicentes: *quomodo Moyses praecepit dare libellum repudii*? ait: *propter duritiam cordis vestri*.

10 Matth. 22, 17 — 13ff Vgl. *II* 251. 5–7

2. 14 ⟨ἂν⟩ Kl 8ff ⟨οὐχ—ἀποκρινεῖται⟩ Kl nach lat. und gr. Z. 20–22 14ff ⟨τοῦ—αὐτὸν⟩ Kl Koe, vgl. lat. 20–22 [οὐχ—ἀποκρίνεται] Kl, nach lat. 22f ⟨ὅρα—ἀπεκρίνατο⟩ Kl nach lat. 32 *** Kl ⟨πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν⟩ Koe, vgl. lat.

3 *** Koe, vgl. gr. 9 manifeste] lat. las σαφῶς st. σοφῶς Koe 10 sicut Kl, vgl. gr. sic et x 14 eum *μ* eos x 27 fecit + ab initio B

ἑώρα γὰρ ὅτι οὐ πᾶσα αἰτία εὐλόγως λύει γάμον, καὶ ὅτι δεῖ τὸν ἄνδρα συνοικεῖν τῇ γυναικὶ »ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει ἀπονέμοντα τιμὴν« καὶ βαστάζοντα αὐτῆς τὰ ἐν ἁμαρτήμασι βάρη. καὶ δυσωπεῖ ἐκ τῶν ἐν τῇ Γενέσει ἐγγεγραμμένων τοὺς ἐπὶ τοῖς Μωσέως γράμμασιν αὐχοῦντας Φαρισαίους λέγων τὸ οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ κτίσας ἀπ' ἀρχῆς ἄρρεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ ἐπιφέρων αὐτοῖς διὰ τὸ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν ἀκόλουθον τῷ εἰς σάρκα μίαν διδασκαλίαν τὴν ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο ἀλλὰ σὰρξ μία. δυσωπητικὸν δὲ πρὸς τὸ μὴ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα κατὰ πᾶσαν αἰτίαν | 638 καὶ τὸ ὃ ὁ θεὸς συνέζευξεν. ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

Παρατηρητέον μέντοιγε ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἀπὸ τῆς Γενέσεως ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ῥητῶν, ὅτι οὐ τὰ ἐφεξῆς ἀλλήλοις γεγραμμένα εἴρηται. ἐγὼ δὲ οἶμαι ὅτι οὐδὲ περὶ τῶν αὐτῶν λέγεται, τῶν κατ' εἰκόνα θεοῦ γενομένων καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ χοὸς τῆς γῆς καὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ Ἀδάμ. ὅπου μὲν γὰρ λέλεκται τὸ »ἄρρεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς«, περὶ τῶν κατ' εἰκόνα ἐστίν· ὅπου δὲ καὶ εἶπεν· »ἕνεκα τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα

vidit enim quia non omnis causa iuste solvit coniugium, sed quoniam oportet virum cohabitare mulieri »quasi vasi infirmiori et reddere ei honorem« et sustinere »onera« vitiorum eius. ⟨et Pharisa⟩eos, qui in littera legis gloriabantur, ex ipsis Moysi scripturis convincit dicens: *non legistis quoniam qui fecit ab initio masculum et feminam fecit eos?* et cetera.

3f I. Petr. 3, 7 — 5f Vgl. Gal. 6, 2 — 23—326, 25 Vgl. *B* I, 184, 22—185, 10 — 32 Gen. 1, 27 vgl. Matth. 19, 4 — 34 Gen. 2, 24 vgl. Matth. 19, 5

8 μωυσέως M 27 τῶν < H 29 γεγενημένον H 32 καὶ + τὸ H

4 vaso G 6 ⟨et Pharisa⟩eos Kl, vgl. gr.

καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς, οὐκ ἔστι περὶ τῶν κατ' εἰκόνα· ὕστερον γάρ ποτε ἐκείνων »ἔπλασε κύριος ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς« καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὴν βοηθόν. ἅμα δὲ πρόσχες ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν κατ' εἰκόνα οὐκ ἀνὴρ καὶ γυνὴ εἴρηται, ἀλλὰ »ἄρρεν καὶ θῆλυ«. τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τετηρήκαμεν· ἀνὴρ μὲν γὰρ δηλοῦται τῇ ΙΣ φωνῇ, ἄρρεν δὲ τῇ ΖΑΧΑΡ· καὶ πάλιν γυνὴ μὲν τῇ ΕΣΣΑ φωνῇ, θῆλυ δὲ τῇ ΟΥΝΚΗΒΑ· οὐδέποτε γὰρ γυνὴ κατ' εἰκόνα οὐδὲ ἀνήρ, ἀλλ' οἱ μὲν διαφέροντες ἄρρεν οἱ δὲ δεύτεροι θῆλυ. ἀλλὰ καὶ ἐὰν καταλίπῃ ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, κολλᾶται οὐ τῷ θήλει ἀλλὰ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ καὶ γίνονται (ἐπεὶ ἓν σαρκὶ ἀνὴρ καὶ γυνή) εἰς σάρκα μίαν.

tamen quoniam tetigimus istum locum ubi et illud dicitur: »haec vocabitur mulier, quia de viro suo adsumpta est«, sciendum quia nihil proprium habet quantum ad Graecum [vel ad Latinum] sermonem, ut ideo vocetur mulier, quia de viro suo adsumpta est. propterea legentes Hebraica invenimus originationem istam convenienter positam in Hebraeo. habet autem Hebraicum ita: *ΙΣΣΑ* (quod intellegitur et mulier

3 Gen. 2, 7 — 5f Vgl. Gen. 2, 20—22 — 9 Gen. 1, 27 — 10—323, 10 Vgl. F. Field, Origenis Hexapla I, 1, 10. 15 — 25 Gen. 2, 23

14 *ΟΥΝΚΗΒΑ* Kl *ἀνκηβᾶ* M H 17 *ἂν* H 18 *τὴν μ̅ρ̅α̅ καὶ τὸν π̅ρ̅α̅* H 20 *θῆλυ* H

24 illud + scriptum L 28 [vel ad Latinum] Kl 35 *Ι̅Σ̅Σ̅Α̅* x* Essa ϱ

et adsumpta; apud Hebraeos enim mulier adsumpta vocatur) item *ΜΗΙΣ* (quod est a viro). vides quomodo iunctum est *ΙΣΣΑ* iuxta *ΜΗΙΣ*, id est a viro adsumpta. unde Theodotion sic posuit: haec vocabitur mulier sumptio, quia de viro suo sumpta est, Symmachus autem ita: haec vocabitur *ΙΣΣΑ*, quod est mulier a viro.

εἶτα διαγράφων ὃ δεῖ εἶναι ἐν τοῖς ὑπὸ θεοῦ συνεζευγμένοις ἀξίως τοῦ συνεζεῦχθαι ὑπὸ θεοῦ, ἐπιφέρει ὁ σωτὴρ τὸ ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο. καὶ ὅπου γε ὁμόνοια καὶ συμφωνία καὶ ἁρμονία ἀνδρός ἐστι πρὸς γυναῖκα ⟨καὶ γυναικὸς πρὸς ἄνδρα⟩, τοῦ μὲν ὡς ἄρχοντος, τῆς δὲ ⟨ὡς⟩ πειθομένης τῷ »αὐτός σου κυριεύσει«, ἀληθῶς ἔστιν εἰπεῖν ἐπὶ τῶν τοιούτων τὸ οὐκέτι εἰσὶ δύο.

et quod debet esse inter eos, qui ex deo iunguntur, dignum deo qui iunxit, addi[di]t dicens: *itaque iam non sunt duo.* ubi enim concordia est et consensus ⟨et concentus⟩ viri ad mulierem et mulieris ad virum, huius quidem quasi principis, illius autem quasi obsequentis secundum quod dictum est: »et ipse tui dominabitur«, vere de eis dicitur: *iam non sunt duo.*

εἶτ᾽ ἐπεὶ ἔδει τηρεῖσθαι τῷ κολλωμένῳ κυρίῳ τὸ γενέσθαι αὐτὸν πρὸς αὐτὸν »ἓν πνεῦμα«, λέλεκται ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ συνεζευγμένων μετὰ τὸ ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο τὸ ἀλλὰ σὰρξ μία.

καὶ ὁ θεός ἐστιν ὁ συζεύξας τὰ δύο εἰς ἕν, | ἵνα μηκέτι ὦσι δύο,

ergo *deus* est qui *coniunxit* duos in unum, ut iam non sint *duo,* 639

15—327, 18 Vgl. C^v^ Nr. 21 Or. — **20** Gen. 3, 16 — **23 ff** Vgl. I. Kor. 6, 17

16 *γε*] *μὲν* C^v^ Nr. 21 *enim* lat. **18** ⟨*καὶ—ἄνδρα*⟩ Kl, vgl. lat. **19** ⟨*ὡς*⟩ Kl mit C^v^ Nr. 21, vgl. lat. **21** *ἀληθῶς* H | *εἰπεῖν* < M **25** *κυρίῳ* Kl mit C^v^ Nr. 21 *θεῷ* M H | *τὸ* Kl mit C^v^ Nr. 21 *τῷ* M H **28** *τὸ*[1] < M **30** *καὶ* + *ἐπειδὴ* C^v^ Nr. 21

3. 5 *ΜΗΙΣ* Kl $\overline{ΝΗΕΙϹ}$ B $\overline{ΑΙΝΕΙΕ}$ L *Eio* R G **6** unde + et B **14** addi[di]t Diehl, vgl. gr. **16** ⟨et concentus⟩ Diehl Kl, vgl. gr.

⟨ὅπου⟩ »παρὰ θεοῦ ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνή«. καὶ ἐπεὶ ὁ θεὸς συνέζευξε, διὰ τοῦτο χάρισμά ἐστιν ἐν τοῖς ὑπὸ θεοῦ συνεζευγμένοις· ὅπερ ὁ Παῦλος ἐπιστάμενος ἐπίσης τῷ εἶναι τὴν ἁγνὴν ἀγαμίαν χάρισμά φησι καὶ τὸν κατὰ λόγον θεοῦ γάμον εἶναι χάρισμα, φάσκων· »θέλω δὲ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς ἐμαυτόν, ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον ἔχει χάρισμα ἐκ θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως«. οἱ δὲ ὑπὸ θεοῦ συνεζευγμένοι καὶ φρονοῦσι καὶ ποιοῦσι τὸ »οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς τὴν ἐκκλησίαν«.

ὁ μὲν οὖν σωτὴρ ἐνετείλατο, ἵν' ὅπερ ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζῃ· ἄνθρωπος δὲ χωρίζειν βούλεται ὃ ὁ θεὸς συνέζευξεν, ὅτε ἀποστὰς τῆς ὑγιοῦς »πίστεως«, προσέχων »πνεύμασι πλάνης καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων« οὐ πορνεύειν μόνον ἀλλὰ καὶ »γαμεῖν«, διαλύει καὶ τοὺς φθάσαντας τῇ προνοίᾳ συνεζεῦχθαι τοῦ θεοῦ. ταῦτα μὲν οὖν τηρουμένων τῶν ῥητῶν εἰς τὰ περὶ ἄρρενος

ubi »ex deo conparatur uxor viro«. et quoniam *deus coniunxit*, ideo gratia est in eis quos *deus coniunxit*. quod Paulus sciens castam coniunctionem gratiam appellavit, dicens: »volo omnes ⟨homines⟩ esse sicut meipsum, sed unusquisque propriam habet gratiam ex deo, alius quidem sic, alius autem sic«. qui enim ex deo sunt iuncti et sapiunt et faciunt quod mandat apostolus: »viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit ecclesiam«, item: »mulier ut timeat virum«, sicut ecclesia Christum, eorum coniunctio gratia dei est.

1 Vgl. Prov. 19, 11 — 10 I. Kor. 7, 7 — 17 Eph. 5, 25 — 19 Eph. 5, 33 — 26 I. Tim. 4, 1—3

1 ⟨ὅπου⟩ παρὰ θεοῦ Kl, vgl. lat. παρ' οὗ MH 8 τὸν < H^a 18 Χριστὸς ⟨ἠγάπησεν⟩ Koe, vgl. lat. 30 ἰδίαν] οἰκείαν M

10 ⟨homines⟩ Kl, vgl. gr. 18 et < G L

καὶ θήλεος, καὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ὡς ἐδίδαξεν ὁ σωτὴρ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Φαρισαίους ἀποκρίσει, λελέχθω.

17. Ἐπεὶ δὲ ὁ ἀπόστολος »εἰς τὸν Χριστὸν« ἐκλαμβάνει »καὶ τὴν ἐκκλησίαν« τὸ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, λεκτέον ὅτι οὐκ ἀπέλυσεν ὁ Χριστὸς τὴν προτέραν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) γυναῖκα αὐτοῦ (τὴν προτέραν συναγωγὴν) κατ' ἄλλην αἰτίαν, τηρῶν τὸ ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω, ἢ ὅτε ἐπόρνευσεν ἐκείνη ἡ γυνὴ μοιχευθεῖσα ὑπὸ τοῦ πονηροῦ καὶ μετ' ἐκείνου ἐπιβουλεύσασα τῷ ἀνδρὶ καὶ ἀποκτείνασα αὐτὸν ἐν τῷ λέγειν· »αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον« καὶ »σταύρου σταύρου αὐτόν«. ἐκείνη οὖν ἑαυτὴν ἀπέστησε μᾶλλον ἢ ὁ ἀνὴρ αὐτὴν ἀπέστειλεν ἀπολύσας·

διόπερ ὀνειδίζων αὐτῇ ἀποστάσῃ αὐτοῦ ἐν Ἠσαΐᾳ φησί· »ποῖον τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἀπέστειλα αὐτήν;« καὶ ὁ κτίσας γε ἀπ' ἀρχῆς τὸν κατ' εἰκόνα (ὡς »ἐν μορφῇ | θεοῦ ὑπάρχων«) ἄρρεν αὐτὸν ἐποίησε καὶ θῆλυ τὴν ἐκκλησίαν, ἓν τὸ κατ' εἰκόνα ἀμφοτέροις χαρισάμενος. 640

17. Sed quoniam apostolus profert: »et erunt duo in carne una. sacramentum hoc magnum est, ego autem puto in Christo et in ecclesia«, dicendum est quoniam non dimisit Christus primam ⟨ut ita dicam⟩ uxorem suam (id est primam synagogam) secundum aliam speciem spiritalem servans quod dictum est: *quod deus coniunxit, homo non separet*, nisi quando adultera⟨ta⟩ est uxor illa corrupta ab adultero inimico, cuius consilio et insidiata est viro et interficere eum voluit dicens: »tolle de terra huiusmodi«, et: »crucifige, crucifige eum«. illa ergo se potius abstinuit, quam vir eius eam dimisit.

5ff Vgl. Eph. 5, 31. 32 — **18f** Luc. 23, 18 (vgl. Act. 22, 22). **21—24** Jes. 50, 1 — **28f** Vgl. Phil. 2, 6

3 ἀποκρίσῃ H **12** ὃ οὖν Kl, vgl. lat. οὗς M H **16** ἐπιβουλεύουσα ... ἀποκτείνουσα M **19** ⟨καὶ⟩ Kl Koe, vgl. lat. **25** τὸ < H **27** ἡμῶν H[a] **29** ὡς Kl ὃς M H

10 ⟨ut—dicam⟩ Diehl, vgl. gr. **13** spiritalem] zu streichen? Kl, vgl. gr. **16** adultera⟨ta⟩ Kl, vgl. gr. **22** se < L

καὶ καταλέλοιπέ γε διὰ τὴν ἐκκλησίαν κύριος ὁ ἀνὴρ πρὸς ὃν ἦν πατέρα ὅτε »ἐν μορφῇ θεοῦ« ὑπῆρχε, καταλέλοιπε δὲ καὶ τὴν μητέρα, καὶ αὐτὸς υἱὸς ὢν τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ.

καὶ ἐκολλήθη τῇ ἐνταῦθα καταπεσούσῃ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ γεγόνασιν ἐνθάδε οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. διὰ γὰρ αὐτὴν γέγονε καὶ αὐτὸς σάρξ, ὅτε »ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν«,
καὶ οὐκέτι γέ εἰσι δύο, ἀλλὰ νῦν μία γέ ἐστι σάρξ, ἐπεὶ τῇ γυναικὶ ⟨ἐκκλησίᾳ⟩ λέγεται τὸ »ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους«· οὐ γάρ ἐστί τι ἰδίᾳ σῶμα Χριστοῦ ἕτερον παρὰ τὴν ἐκκλησίαν οὖσαν »σῶμα« αὐτοῦ »καὶ μέλη ἐκ μέρους«· καὶ ὁ θεός γε τούτους
τοὺς μὴ δύο, ἀλλὰ γενομένους σάρκα μίαν
συνέζευξεν, ἐντελλόμενος ἵνα ἄνθρωπος μὴ χωρίζῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ κυρίου.

καὶ ὁ προσέχων γε ἑαυτῷ ὡς μὴ χωρισθῆναι ⟨ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ⟩. θαρρεῖ ὡς μὴ χω-ρισθησόμενος καί

et reliquit propter ecclesiam Christus vir patrem, cum quo erat, »cum in forma dei esset«, reliquit etiam *matrem*, cum esset et ipse filius Hierusalem quae erat sursum,
secundum corpus,
et coniunctus est *uxori suae* isti quae ceciderat huc, et facti sunt ⟨hic⟩ *duo in carne una*. propter eam enim et ipse »caro est factus«, cum esset verbum,
»et habitavit in nobis«,

et *sunt una caro*, quoniam de muliere ecclesia dicitur: »vos estis corpus Christi et membra ex membro«. nec est ⟨aliquid⟩ aliud corpus Christi a corpore ecclesiae, sed unum sunt corpus,
et deus illos

univit, mandans ut homo non separet ecclesiam a Christo,

quos deus coniunxit.
unde omnis anima quae cognoscit se inseparabilem esse a Christo *** sic dicit: »quis nos separabit a

1ff Vgl. Orig. hom. X, 7 in Jer. (III, 77, 12ff): καταλείπει »τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα«, τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ κτλ. — 2 Vgl. Joh. 1, 1 — 3 Phil. 2, 6 — 12 Joh. 1, 14 — 16 I. Kor. 12, 27 — 31 Röm. 8, 35

2 πρὸς ὃν ἦν πατέρα Kl, vgl. lat. π̄ρ̄ᾱ ὃν ἑώρα M (H) 14 νῦν < H[a] 16 ⟨ἐκκλησίᾳ⟩ Koe, vgl. lat. 19 Χριστοῦ σῶμα H 20 αὐτῆς M 23 μὴ < H 27 τοῦ < H 30 ⟨ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ⟩ Koe, vgl. lat.

10 ⟨hic⟩ Koe, vgl. gr. 10f propter eam Koe, vgl. gr. propterea x 17 ex membro] lat. las ἐκ μέλους 18 ⟨aliquid⟩ Diehl, vgl. gr. 28 quos] quod R 31 *** Diehl Kl, vgl. gr.

φησι· »τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;« ἐνταῦθα μὲν οὖν γέγραπται πρὸς τοὺς Φαρισαίους λεγόμενον τὸ ὃ ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω· λέγοιτο δ' ἂν πρὸς τοὺς Φαρισαίων κρείττονας· ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, μηδὲν χωριζέτω, μήτε ἀρχή, μήτε ἐξουσία· ἰσχυρότερος γὰρ ὁ συζεύξας θεὸς πάντων, ὧν ἂν ὀνομάσαι τις νοήσας αὐτὰ δυνηθῇ.

caritate Christi? tribulatio an angustia«? et cetera, et: »confido, quia neque mors neque vita« neque aliquid eorum, quae sequuntur, »poterit nos separare a caritate dei, quae est in Christo Iesu«.

18. Μετὰ ταῦτα διαληψόμεθα τὸν τῶν Φαρισαίων λόγον ὃν εἶπον τῷ Ἰησοῦ· τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου καὶ ἀπολῦσαι; εὐλόγως δ' εἰς τοῦτο παραληψόμεθα τὴν ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου λέξιν περὶ τοῦ τῆς ἀποστασίας βιβλίου ἔχουσαν οὕτως· »ἐὰν δὲ λάβῃ τις γυναῖκα καὶ συνοικήσῃ αὐτῇ, καὶ ἔσται ἐὰν μὴ εὕρῃ χάριν ἐναντίον αὐτοῦ ὅτι εὗρεν ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ οὐ μιανεῖτε τὴν γῆν ἣν κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν δίδωσιν ὑμῖν ἐν κλήρῳ«. ζητῶ δὲ ἐν τοῖς κατὰ τὸν νόμον τοῦτον, πότερον οὐδὲν πέρα τῆς

18. Post haec accedamus ad verbum Pharisaeorum quod dixerunt ad Iesum: *quid ergo Moyses praecepit dare libellum repudii et dimittere?*

4 Röm. 8, 38 — 15 Vgl. Kol. 1, 16 — 27 Deut. 24, 1 — 31 Deut. 24, 4

13 κρείττονας + μήτε ἀρχὴ μήτε ἐξουσία, ἰσχυρότερος γὰρ H[a] 21 Ἰησοῦ + ἐν τῷ H | μωυσῆς M

λέξεως χρὴ ζητεῖν ἐν αὐτῷ (ἐπεὶ μὴ ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτόν), ἢ πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους ἀναγκαίως εἴρηται (χρησαμένους τῷ Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου καὶ | ἀπολῦσαι) τὸ ὅτι 641 Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ᾽ ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως. ἐὰν δέ τις ἐπὶ τὸ εὐαγγέλιον ἀναβῇ Χριστοῦ Ἰησοῦ, διδάσκον ὅτι »ὁ νόμος πνευματικός ἐστι«, καὶ τούτου ζητήσει τοῦ νόμου πνευματικὸν νοῦν. φήσει δὲ καὶ ταῦτα ὁ θέλων τροπολογεῖν ὅτι, ὥσπερ τῷ Παύλῳ θαρροῦντι ἐφ᾽ ᾗ εἶχε θείᾳ χάριτι λέλεκται τὸ »γυνὴ δέδεται ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνήρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν κυρίῳ. μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτως μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ πνεῦμα θεοῦ ἔχειν« (ἐν τούτοις γὰρ τῷ »κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην«, ἵνα μὴ καταφρονηθῇ ὡς κενὴ πνεύματος θεοῦ, καλῶς ἐπήγαγε τὸ »δοκῶ κἀγὼ πνεῦμα θεοῦ ἔχειν«), οὕτως καὶ Μωσεῖ διὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐξουσίαν νομοθετεῖν, ὥστε αὐτὸν καὶ πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ ἐπιτρέψαι τινά, ἐν οἷς ἦν καὶ τὸ ἀπολύειν τὰς γυναῖκας, ἣν ἂν πείθεσθαι, ἐφ᾽ οἷς κατὰ τὴν

13 Röm. 7, 14 — 18 I. Kor. 7, 39f

24 δωκῶ H[a] 25 τῷ Kl τὸ MH
30 μωσῇ M 35f τὴν αὐτὴν M

αὐτοῦ γνώμην ἐνομοθέτει, ὡς καὶ ἐν τούτοις μετὰ πνεύματος θεοῦ τῆς νομοθεσίας γενομένης. καὶ ἐρεῖ ὅτι, εἰ οὖν τὶς μὲν νόμος πνευματικός ἐστι, τὶς δὲ οὐκ ἔστι τοιοῦτος, νόμος δέ ἐστι καὶ οὗτος, πνευματικός ἐστι καὶ οὗτος, καὶ ζητητέον αὐτοῦ τὸ πνευματικόν.

19. *Μεμνημένοι δὲ τῶν ἀνωτέρω ἡμῖν λελεγμένων εἰς τὸ τοῦ Ἡσαΐου περὶ τοῦ βιβλίου τῆς ἀποστασίας ῥητὸν φήσομεν ὅτι ἑαυτὴν ἀπέστησεν ἀνδρὸς τοῦ Χριστοῦ ἡ μήτηρ τοῦ λαοῦ, μὴ λαβοῦσα τὸ τῆς ἀποστασίας βιβλίον. ὕστερον δέ, ὅτε εὑρέθη ἐν αὐτῇ »ἄσχημον πρᾶγμα« καὶ οὐχ εὗρε »χάριν ἐναντίον αὐτοῦ«, ἐγράφη αὐτῇ βιβλίον ἀποστασίου. δυνάμει γὰρ ἡ καινὴ διαθήκη, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καλοῦσα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τὴν προτέραν γυναῖκα ἀποβεβληκότος, τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου δέδωκε τῇ προτέρᾳ ἀποστάσῃ τοῦ ἀνδρὸς νόμου καὶ λόγου. διὸ καὶ αὐτὸς αὐτῆς ἀποστὰς ἔγημεν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ἑτέραν, δοὺς »εἰς τὰς χεῖρας« τῆς προτέρας τὸ τοῦ ἀποστασίου βιβλίον· διὸ μηκέτι δύνανται πράσσειν τὰ κατὰ τὸν νόμον αὐτοῖς προστεταγμένα διὰ τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου. καὶ σημεῖον τοῦ εἰληφέναι αὐτὴν βιβλίον ἀποστασίου τὸ Ἱερουσαλὴμ μὲν καθῃρῆσθαι μετὰ τοῦ κληθέντος ὑπ' ἐκείνων ἁγιάσματος ⟨καὶ τῶν⟩ ἐν αὐτῷ πεπιστευμένων γεγονέναι σεμ-* 642

4 Vgl. Röm. 7, 14 — 9f S. 325, 24ff — 16f. 27 Vgl. Deut. 24, 1

3 *γινομένης* M 4 *οὖν* Koe *οὐχὶ* M H 7 *οὕτως* M^a 35 ⟨*καὶ τῶν*⟩ Kl nach Koe

νῶν καὶ τοῦ θυσιαστηρίου τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ πάσης τῆς παρ' αὐτῷ λατρείας. σημεῖον δὲ τοῦ βιβλίου τῆς ἀποστασίας καὶ τὸ μήτε ἑορτάζειν αὐτοὺς δύνασθαι κἂν κατὰ τὸ γράμμα, τοῦ βουλήματος τοῦ νόμου προστάξαντος »ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται κύριος ὁ θεὸς« ἑορτάζειν αὐτούς. ἀλλὰ καὶ τὸ πᾶσαν τὴν συναγωγὴν λιθοβολεῖν τοὺς 〈τάδε ἢ〉 τάδε ἡμαρτηκότας γενέσθαι μὴ δυνάμενον καὶ ἄλλα δὲ μυρία τῶν προστεταγμένων, σημεῖόν ἐστι τοῦ βιβλίου τῆς ἀποστασίας, καὶ ὅτι »οὐκ ἔστιν ἔτι προφήτης«, καὶ ὅτι λέγουσι· »σημεῖα οὐκ εἴδομεν« ἔτι· ἀφεῖλε γὰρ (φησὶ) κύριος »ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ (κατὰ τὸν τοῦ Ἡσαΐου λόγον) ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, γίγαντα καὶ ἰσχύοντα« καὶ τὰ λοιπὰ μέχρι συνετοῦ ἀκροατοῦ.

Δύναται δὲ πρῶτον μὲν εἰληφέναι γυναῖκα τὴν συναγωγὴν καὶ συνῳκηκέναι αὐτῇ ὁ Χριστός, ὕστερον δὲ ἐκείνην μὴ εὑρηκέναι »χάριν ἐναντίον αὐτοῦ«· ἡ δὲ αἰτία τοῦ μὴ εὑρηκέναι 〈αὐ〉τὴν »χάριν ἐναντίον αὐτοῦ« τὸ εὑρεθῆναι »ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα«. τί γὰρ ἀσχημονέστερον τοῦ (προκειμένου ἀπολῦσαι ἐν τῇ ἑορτῇ ἕνα) ἀπολῦσαι μὲν αὐτοὺς

7 Deut. 14, 22; 16, 1 — **9f** Vgl. Lev. 24 u. ö. — **13ff** Vgl. Orig. hom. IV, 2 in Jer. (III, 24, 27ff): *καὶ ἐπεὶ ἔλαβον τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου, διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθησαν πάντη κτλ.* — **14f** Ps. 73, 9 — **16ff** Jes. 3, 1—3 — **17ff** Vgl. Orig. hom. IV, 2 in Jer. — **26ff** Vgl. Deut. 24, 1 — **30ff** Vgl. Matth. 27, 15f

10 〈*τάδε ἢ*〉 Koe **21** *καὶ ἰσχύοντα* Kl *κατισχύοντα* M H **23** *πρῶτον* (= *α*) Diehl Koe *ὁ* M H **28** 〈*αὐ*〉*τὴν* Kl **32** *μὲν* < M

ἠξιωκέναι Βαραββᾶν τὸν λῃστήν, καταδικάσαι δὲ Ἰησοῦν; καὶ τί ἀσχημονέστερον τοῦ πάντας εἰρηκέναι ἐπ᾽ αὐτῷ σταύρου, σταύρου αὐτόν καὶ »αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον«; πῶς δὲ οὐκ ἂν ἄσχημον καὶ τὸ »τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ᾽ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν«; διὸ ἐκδικουμένου αὐτοῦ ἐκυκλώθη ὑπὸ στρατοπέδων Ἱερουσαλὴμ« καὶ ἐπέστη »ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς«, καὶ ἀφείθη αὐτοῖς »ὁ οἶκος« αὐτῶν, καὶ ἐγκατελείφθη ἡ θυγάτηρ Σιὼν ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ, καὶ ὡς πόλις πολιορκουμένη«. κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ (οἶμαι) καιρὸν τῇ μὲν προτέρᾳ γυναικὶ ἔγραψεν ὁ ἀνὴρ »βιβλίον ἀποστασίου« καὶ ἔδωκεν »εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς« καὶ ἐξαπέστειλεν »αὐτὴν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ«, τῆς δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀπαλήλιπται τὸ χειρόγραφον· περὶ οὗ φησιν ὁ ἀπόστολος τὸ »ἐξαλείψας τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ«. καὶ Παῦλος γὰρ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν *** προσήλυτοι ἐγένοντο τοῦ Ἰσραήλ. ἐξῆλθε τοίνυν ἡ προτέρα γυνὴ ἡ μὴ »εὑροῦσα χάριν ἐναντίον« τοῦ ἀνδρὸς τῷ εὑρῆσθαι »ἐν αὐτῇ ἄσχημον

4f Luc. 23, 21. 18 (vgl. Act. 22, 22) — **6ff** Matth. 27, 25 — **9ff** Luc. 21, 20 — **11** Vgl. Matth. 23, 38 Parr. — **12** Jes. 1, 8 — **18ff** Vgl. Deut. 24, 1 — **23** Kol. 2, 14 — **31ff** Vgl. Deut. 24, 1

6 τὸ[1] < M **10** ἐρήμωσης H **11** αὐτῆς H **17** ἔγραψεν M w. e. sch. ἔγραφεν H **27** αὐτῶ H[a] **28** *** Hu ⟨καὶ ἕτεροι⟩ ϱ **29** ἐγίνοντο H

πρᾶγμα«, ἀπὸ »τῆς οἰκίας« τοῦ ἀνδρός, »καὶ ἀπελθοῦσα« γενένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ ᾧ ἑαυτὴν ὑπέταξεν, εἴτε Βαραβᾶν τὸν λῃστὴν χρὴ λέγειν τὸν ἄνδρα (ὄντα τροπικῶς τὸν διάβολον) | εἴτε τινὰ δύναμιν πονηράν. 643 καὶ ἐπὶ τινῶν μὲν τῆς συναγωγῆς ἐκείνης συμβέβηκε τὸ πρότερον ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένον, ἐφ' ἑτέρων δὲ τὸ δεύτερον· ὁ γὰρ ἔσχατος ἀνὴρ ἐμίσησε τὴν γυναῖκα »καὶ γράψει αὐτῇ« ποτε ἐπὶ τέλει τῶν πραγμάτων »βιβλίον ἀποστασίου (τοῦτο οἰκονομοῦντος τοῦ θεοῦ) καὶ δώσει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς καὶ ἐξαποστελεῖ αὐτὴν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ«· ὡς γὰρ »ἔχθραν« ὁ ἀγαθὸς θεὸς θήσει »ἀνὰ μέσον« τοῦ ὄφεως καὶ »τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος« αὐτοῦ, »καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς«, οὕτως οἰκονομήσει, ἵνα »μισήσῃ αὐτὴν ὁ ἀνὴρ ὁ ἔσχατος«.

20. Εἰσὶ δὲ οἷς συμβέβηκε συνοικεῖν τὸν ἄνδρα μὴ μισήσαντα αὐτοὺς τῷ παραμεῖναι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἐσχάτου ἀνδρὸς καὶ λαβόντος αὐτῶν τὴν συναγωγὴν ἑαυτῷ γυναῖκα. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτων ἀποθνήσκει ὁ ἔσχατος ἀνήρ, τάχα ἡνίκα ἂν »ὁ ἔσχατος ἐχθρὸς Χριστοῦ καταργηθῇ θάνατος«. ὁπότερον δὲ τούτων ἂν γένηται εἴτε τὸ πρότερον εἴτε τὸ τελευταῖον τῇ γυναικί, »οὐ δυνήσεται (φησὶν) ὁ ἀνὴρ ὁ πρότερος ὁ ἐξαποστείλας αὐτὴν ἐπαναστρέ-

1ff Vgl. Deut. 24, 2 — 11ff Deut. 24, 3 — 17ff Gen. 3, 15 — 22 Deut. 24, 3 — 29 Vgl. Deut. 24, 3 — 31 I. Kor. 15, 26 — 34 Deut. 24, 4

8 συμβέβηκεν H[a] 12 γράψει Kl γράφει M H 31 καταργῇ H

ψας λαβεῖν αὐτὴν τοῦ εἶναι ἑαυτῷ γυναῖκα μετὰ τὸ μιανθῆναι αὐτήν, ὅτι βδέλυγμα (φησὶν) ἐστὶν ἐναντίον κυρίου τοῦ θεοῦ σου«. ἀλλὰ ταῦτα δόξει μὴ κατάλληλα εἶναι τῷ »ἐὰν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθη, πᾶς ὁ Ἰσραὴλ σωθήσεται«. ὅρα δὲ εἰ δύναται καὶ πρὸς τοῦτο λέγεσθαι ὅτι πάντως, εἰ σωθήσεται, τῷ τὸν ἄνδρα αὐτῆς τὸν πρότερον ἐπαναστρέψαντα »λαβεῖν αὐτὴν τοῦ εἶναι αὐτῷ γυναῖκα μετὰ τὸ μιανθῆναι αὐτὴν σωθήσεται. ἱερεὺς μὲν οὖν »πόρνην« καὶ »ἐκβεβλημένην« »οὐ λήψεται« ἑαυτῷ γυναῖκα, ⟨ἄλλος⟩ δέ τις οὐ κωλύεται (ὡς ὑποβεβηκὼς τὸν ἱερέα) ποιῆσαι τὸ τοιοῦτον. ἀλλ' ἐὰν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως τὸ »πόρνην« ζητῇς, χρήσῃ τῷ »λάβε σεαυτῷ γυναῖκα πορνείας καὶ τέκνα πορνείας« καὶ τοῖς ἑξῆς. ὡς γὰρ »οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦντες ἀναίτιοί εἰσιν«. οὕτως ἐν καιρῷ λαμβάνων γυναῖκα πορνείας ὁ ἐκβάλλων τὴν προτέραν γυναῖκα [καὶ] ἀναίτιός ἐστι, ποιήσας αὐτὸ κατὰ τὴν πρόσταξιν τοῦ (ὅτ' ἔδει) εἰπόντος (καὶ ἕως ἐχρῆν) τὸ γυναῖκα »πόρνην οὐ λήψεται«, καὶ (ὅτε εὔλογον ἦν) φήσαντος »λάβε σεαυτῷ γυναῖκα πορνείας«. ὡς γὰρ »κύριός ἐστι τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου« καὶ οὐ δοῦλος τοῦ σαββάτου ὡς ὁ λαός, οὕτως κύριός

5 Röm. 11, 25f — **11** Deut. 24, 4 — **13f** Vgl. Lev. 21, 14 — **19. 30** Hos. 1, 2 — **21** Matth. 12, 5 — **29** Vgl. Lev. 21, 14 — **33** Vgl. Matth. 12, 8 Parr.

1 *αὐτῷ* M **1. 11** *τοῦ* Diehl Kl *τῷ* M H **15** ⟨*ἄλλος*⟩ Hu **26** [*καὶ*] Kl **27** *ὅτ' ἔδει* Kl *ὅτι δεῖ* M H **30** *φήσαντος* Kl *φησὶ τὸ* M H

ἐστιν ὁ τὸν νόμον διδοὺς διδόναι μὲν «ἄχρι καιροῦ διορθώσεως« καὶ ἀλλάσσειν νόμον. ἐπιστάντος δὲ τοῦ καιροῦ τῆς διορθώσεως καὶ διδόναι μετὰ τὴν προτέραν ὁδὸν καὶ μετὰ τὴν προτέραν καρδίαν »ὁδὸν ἑτέραν καὶ καρδίαν ἑτέραν« »καιρῷ | δεκτῷ« 644
»καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας«. καὶ ταῦτα μὲν κατὰ μίαν διήγησιν λελέχθω εἰς τὸν περὶ τοῦ βιβλίου τῆς ἀποστασίας νόμον.

21. Ζητήσαι δ' ἄν τις, εἰ δύναται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τροπικῶς λέγεσθαι γυνὴ καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῆς ἄγγελος καὶ ἄρχων αὐτῆς (πρὸς ὃν »ἡ ἀναστροφὴ« γίνεται αὐτῆς κατακυριεύοντα αὐτῆς) ἀνήρ, ὡς κατὰ τοῦτο ἕκαστον νομίμως συνοικεῖν τῇ ψυχῇ τῇ ἀξίᾳ προστασίας θείου ἀγγέλου. γένοιτο δ' ἂν ποτε καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ πλεῖον διατριβὴν καὶ συνοίκησιν αἰτία ἐν ψυχῇ τοῦ μὴ εὑρίσκειν »χάριν ἐναντίον« τοῦ κυριεύοντος καὶ ἄρχοντος αὐτῆς ἀγγέλου τὸ εὑρίσκεσθαι »ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα«, καὶ γράφοιτο ἂν ὡς γράφεται χειρόγραφα, γράφοιτο δὲ »βιβλίον ἀποστασίου«, διδόμενον »εἰς τὰς χεῖρας« τῆς ἐκβαλλομένης, ἵνα μηκέτι οἰκεία ᾖ τοῦ προτέρου προστάτου ἡ ἐξαποστελλομένη »ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ«. καὶ γένοιτο δ' ἂν ἡ »ἀπελθοῦσα« ἀπὸ τῆς προτέρας οἰκίας »ἑτέρῳ«

2 Hebr. 9, 10 — Vgl. Act. 6, 14? — **6** Jer. 39, 39 — **7** Jes. 49, 8 — **16f** Vgl. Gen. 3, 16 — **23ff** Vgl. Deut. 24, 1 — **32ff** Vgl. Deut. 24, 2

2f *καὶ ἀλλάσσειν νόμον* ∾ hinter *διορθώσεως* Z. 4? Kl 18 *τοῦτο*] *τοῦ* H | l. *ἑκάστη*? Koe 21 *καὶ* < H

ἀνδρὶ καὶ ἀτυχήσαι ἂν παρ᾽ αὐτῷ, οὐ μόνον ὡς ἐπὶ τοῦ προτέρου μὴ εὑρίσκουσα χάριν ἐνώπιον αὐτοῦ τῷ εὑρίσκεσθαι »ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα«, ἀλλὰ καὶ μισουμένη ὑπ᾽ αὐτοῦ. καὶ γράφοιτο δ᾽ ἂν καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου αὐτῇ »βιβλίον ἀποστασίου« καὶ διδοῖτο ἂν »εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς« ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου ἀνδρὸς ἐξαποστέλλοντος αὐτὴν »ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ«. εἰ δὲ δύναται γενέσθαι μετάστασις ζωῆς τῆς σὺν ἀνθρώποις ἀγγέλων, ὡς τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸν αὐτῶν (ὅσον πρὸς τὴν καθ᾽ ἡμᾶς σχέσιν) θάνατον, τολμηρῶς μὲν πλὴν ὅμως ζητήσαι τις ἄν. ὅπως δ᾽ ἂν γένηται, ἡ ἅπαξ ἀποπεσοῦσα προτέρου ἀνδρὸς οὐκ ἐπανελεύσεται πρὸς αὐτόν· »οὐ γὰρ »δυνήσεται ὁ ἀνὴρ ὁ πρότερος ὁ ἐξαποστείλας αὐτὴν ἐπαναστρέψας λαβεῖν αὐτὴν τοῦ εἶναι αὐτῷ γυναῖκα μετὰ τὸ μιανθῆναι αὐτήν«. εἰ δὲ χρὴ τολμήσαντα καὶ ἀπό τινος φερομένης μὲν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις γραφῆς, οὐ παρὰ πᾶσι δὲ ὁμολογουμένης εἶναι θείας, τὸ τοιοῦτον παραμυθήσασθαι, ληφθείη ἂν τὸ ἀπὸ τοῦ Ποιμένος περί τινων ἅμα μὲν τῷ πιστεύειν ὑπὸ τῷ Μιχαὴλ γινομένων, διὰ δὲ φιληδονίαν ἀποπιπτόντων ἐκείνου καὶ γινομένων ὑπὸ τὸν τῆς τρυφῆς, εἶτα ὑπὸ τὸν τῆς τιμωρίας, μεθ᾽ ὃν ὑπὸ τὸν τῆς

3f Vgl. Deut. 24, 1 — **6ff** Vgl. Deut. 24, 3 — **19** Deut. 24, 4 — **29ff** Vgl. Hermas Sim. 8, 3, 3. Vgl. Harnack TU. 42, 4, 34

1 *ἀτυχήσαι* Koe *ἀτυχήση* M H
4 *τῷ* Kl *τοῦ* M H **25** *τῇ ἐκκλησίᾳ* H
31 *γενομένων* M **33** *τὸν*[1]] *τῶν* H

μετανοίας. ὁρᾷς γὰρ ὅτι οὐκέτι μὲν
ἐπανέρχεται ἐπὶ τὸν πρῶτον ἄρχοντα
ἢ ἅπαξ τοργήσασα γυνὴ ἤτοι ψυχή.
ἀλλὰ καὶ μετὰ τιμωρίας ὑπό τινα
ὑποδεέστερον γίνεται παρὰ τὸν Μι-
χαήλ· ὑποδεέστερος γὰρ ἐκείνου ὁ
τῆς μετανοίας. προσεκτέον οὖν ἡμῖν
μήποτε εὑρεθῇ ἐν ἡμῖν | »ἄσχημον 645
πρᾶγμα«, καὶ μὴ εὕρωμεν »χάριν«
ἐνώπιον ἀνδρός, τοῦ Χριστοῦ ἢ τοῦ
τεταγμένου ἐφ᾿ ἡμῖν ἀγγέλου· ἐὰν
γὰρ μὴ προσέχωμεν, τάχα καὶ
ἡμεῖς τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου
ληψόμεθα, καὶ ἢ χηρεύσομεν προ-
στάτου ἢ ἐπὶ ἄνδρα ἕτερον ἐλευ-
σόμεθα — ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι ὅτι οὐκ
αἴσιον τοῦτο (ἵν᾿ οὕτως ὀνο-
μάσω) — ληψόμενοι ἀγγέλου[ς] πρὸς
τὴν ἡμετέραν ψυχὴν γάμον.

22. Γενόμενος δὲ κατὰ τὸν τόπον εἴποιμ᾿ ἂν ὅτι ζητούμενόν τι κατὰ τὴν τοῦ ἀποστόλου περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων νομοθεσίαν τάχα ἤδη νοῆσαι καὶ σαφῶς παραστῆσαι (δύσληπτον καὶ δυσθεώρητον τυγχάνον) δυνησόμεθα. οὐδένα γὰρ τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ὑπεροχήν τινα παρὰ τοὺς πολλοὺς ὡς ἐν συμβόλοις ἀνειληφότα βούλεται ὁ Παῦλος δευτέρου πεπειρᾶσθαι γάμου. περὶ μὲν γὰρ ἐπισκόπων νομοθετῶν ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον προτέρᾳ φησίν· »εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται. καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.

8ff Vgl. Deut. 24, 1 — 33 I. Tim. 3, 1—2

1 l. μετανοίας ⟨ἄγγελον⟩ mit Koe, vgl. Hermas Sim. 5, 7   4 καὶ < M   12 προσέχομεν M   17f τοῦτο⟨ν⟩ . . . ἀγγέλου[ς] Hu   29 ἀνειληφότων ? Diehl

δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίλημπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα« καὶ τὰ ἑξῆς. περὶ δὲ διακόνων »διάκονοι« φησὶν »ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων« καὶ τὰ λοιπά. καὶ χήρας δὲ καθιστὰς »χήρα« φησὶν ἔστω »μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα γεγονυῖα, ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή«, καὶ μετὰ ταῦτά φησι τὰ ἐπιφερόμενα ὡς τούτου δεύτερα καὶ τρίτα. ἐν δὲ τῇ πρὸς Τίτον »τούτου« φησὶ »χάριν ἀπέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, εἴ τίς ἐστιν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ, τέκνα ἔχων πιστὰ« δηλαδὴ καὶ τὰ ἑξῆς. ἐπηποροῦμεν δή, ὁρῶντες δυνατὸν εἶναι βελτίους πολλῷ τυγχάνειν τινὰς διγάμους μονογάμων, τί δήποτε οὐκ ἐπιτρέπει ὁ Παῦλος διγάμους εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς καθίστασθαι ἀρχάς· καὶ γὰρ ἐδόκει μοι ζητήσεως ἄξιον εἶναι τὸ τοιοῦτον, τῷ ἐνδέχεσθαι ἀτυχήσαντά τινα περὶ δύο γάμους, ἔτι νέον ὄντα ἀποβαλόντα τὴν δευτέραν, ἐγκρατέστατα καὶ καθαρώτατα βεβιωκέναι παρὰ τὸν λοιπὸν μέχρι γήρως χρόνον.

Τίς οὖν οὐκ ἂν εὐλόγως ἐπαπορήσαι, τί δήποτε ζητουμένου τοῦ

4 I. Tim. 3, 12 — 8 I. Tim. 5, 9 — **13** Tit. 1, 5—6 — **19ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 121 A. 1. 140 — **19—338, 7** Vgl. Hieron. in Tit. 1, 6

8 *χήρα* + *δὲ* M 9 *ἐλάττων* M 11 *τοῦτο* H 15 *κατὰ στήσις* H 21 *τυγχάνει* H 32 *ἐπαπορήσαι* Kl *ἐπαπορήσει* M *ἐπαπορή* H 33 *του* Diehl

ἄρξοντος τῆς ἐκκλησίας | τὸν μὲν 646 τοιόνδε δίγαμον οὐ καθίσταμεν διὰ τὰς ⟨περὶ⟩ τοῦ γάμου λέξεις, τὸν δὲ μονόγαμον καὶ (εἰ τύχοι) μέχρι γήρως συμβιώσαντα τῇ γυναικὶ κρατοῦμεν ἄρχοντα, ἔσθ' ὅτε μηδὲ γυμνασάμενον εἰς ἁγνείαν καὶ σωφροσύνην; ἐκ δὴ τῶν εἰρημένων εἰς τὸν περὶ τοῦ βιβλίου τῆς ἀποστασίας νόμον ἐφίστημι μή ποτε, ἐπεὶ σύμβολόν ἐστι καὶ ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ διάκονος ἀληθινῶν κατὰ τὰ ὀνόματα ταῦτα πραγμάτων, ἐβουλήθη αὐτοὺς συμβολικῶς μονογάμους καταστῆσαι, ἵν' ὁ δυνάμενος ἐπιστῆσαι τοῖς πράγμασιν εὕρῃ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ νόμου ἀνάξιον ὄντα ἀρχῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκεῖνον, οὗ ἡ ψυχὴ οὐχ »εὗρε χάριν ἐναντίον« τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς τῷ εὑρῆσθαι »ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα« καὶ ἀξίαν αὐτὴν γεγονέναι τοῦ τῆς ἀποστάσεως βιβλίου. δευτέρῳ γὰρ συνοικήσασα ἡ τοιαύτη ψυχὴ καὶ παρὰ τῷ τοιούτῳ μισηθεῖσα οὐκέτι δύναται μετὰ τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ ἀποστασίου ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸν πρότερον ἄνδρα. εἰκὸς μὲν οὖν καὶ ἄλλους παρὰ τοῖς πολλῷ ἡμῶν σοφωτέροις καὶ μᾶλλον βλέπειν τὰ τηλικαῦτα δυναμένοις εὑρεθήσεσθαι λόγους, εἴτε εἰς τὸν περὶ τοῦ τῆς ἀποστασίας βιβλίου νόμον εἴτε εἰς τὰ ἀποστολικὰ κωλύοντα διγάμους ἄρχειν τῆς ἐκκλησίας ἢ προκαθέζεσθαι προτε-

19f Vgl. Deut. 24, 1ff

3 ⟨περὶ⟩ Koe 5 συμβιώσαντα Kl συμβιῶσαι M H 7 ἀνδρείαν M 13 ἐβουλήθη ⟨ὁ Παῦλος⟩ Koe 16 πράγμασϊ M 32 εἴστε εἰς M

τιμημένους ἐν αὐτῇ. ἡμεῖς δέ, ἕως εὑρεθῇ τὰ κρείττονα καὶ δυνάμενα τῇ τοῦ τῆς γνώσεως φωτὸς πολλῇ ὑπεροχῇ ἀμαυρῶσαι τὰ ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα, εἴπομεν τὰ ὑποπεσόντα εἰς τοὺς τόπους ἡμῖν.

23. *Εἰ καὶ ἐδόξαμεν δὲ βαθυτέρων ἢ κατὰ δύναμιν ἧφθαι εἰς τοὺς τόπους πραγμάτων, οὐδὲν ἧττον ἔτι διὰ τὴν λέξιν καὶ ταῦτα λεκτέον ὅτι τινὲς τῶν νόμων ἐγράφησαν οὐχ ὡς διαφέροντες,*

ἀλλ' ὡς συμπεριφερόμενοι τῇ ἀσθενείᾳ τῶν νομοθετουμένων. τοιοῦτον

γάρ τι δηλοῦται· ἐν τῷ Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ⟨ὑμῖν⟩ ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· τὸ δὲ προηγούμενον καὶ διαφέρον νόμου τοῦ διὰ τὴν σκληροκαρδίαν γεγραμμένου δηλοῦται ἐν τῷ ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως. καὶ ἐν τῇ καινῇ δὲ διαθήκῃ ἐστί τινα

νενομοθετημένα ἀνάλογον τῷ ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν. οἱονεὶ γὰρ πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ἡμῶν γέγραπται (διὰ τὴν ἀσθένειαν)

τὸ ⟨»καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι·⟩ διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη |

Quoniam Moyses legem scribens non tantum aspexit quae sit vera iustitia,

sed secundum infirmitatem eorum propter quos lex ponebatur, condescendens plura mandavit, sicut est

et lex dandi repudii.

quoniam autem secundum infirmitatem eorum dabatur, et non secundum iustitiam, subiectus sermo demonstrat dicens: *ab initio autem non fuit sic.* et in novo quoque testamento sunt quaedam non secundum veram iustitiam, sed *secundum duritiam cordis* hominum carnalium constituta,

utputa *propter duritiam cordis* nostri

data est nobis lex dicens: »bonum est mulierem non tangere; propter fornicationem autem unusquisque propriam habeat 647

33 I. Kor. 7, 1—2

13 *ἀσθενία* H **17** *τι* < H[a] **19** ⟨*ὑμῖν*⟩ Kl Koe, vgl. lat. **31** *ὑμῶν* H **33** ⟨*»καλὸν—ἅπτεσθαι*⟩ Diehl Kl, vgl. lat.

31f nostri—lex] vestri lex data est L

τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω« καὶ τὸ »τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλὴν ἀποδιδότω, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί«· ἐπιφέρεται γοῦν αὐτοῖς· »τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν«. ἀλλὰ καὶ τὸ »γυνὴ δέδεται ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ζῇ· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν κυρίῳ« πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ἢ ἀσθένειαν ἡμῶν παρὰ Παύλῳ εἴρηται τοῖς μὴ βουλομένοις ζηλοῦν »τὰ χαρίσματα τὰ μείζονα« καὶ μακαριωτέροις γενέσθαι.

uxorem et unaquaeque proprium virum« et cetera.

si autem hoc propter duritiam cordis nostri mandatum est, quanto magis illud propter duritiam cordis nostri est, quod alibi dicit de viduis volentibus iterum nubere: »quod si non se continent nubant; melius est enim nubere quam uri«.

ἤδη δὲ παρὰ τὰ γεγραμμένα καί τινες τῶν ἡγουμένων τῆς ἐκκλησίας ἐπέτρεψάν τινα ὥστε »ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς« γαμεῖσθαι γυναῖκα — παρὰ τὸ γεγραμμένον μὲν ποιοῦντες (ἐν ᾧ λέλεκται· »γυνὴ δέ⟨δεται⟩ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς« καὶ τὸ »ἄρα οὖν μοιχαλὶς χρηματίσει ἡ

scio enim quosdam eorum qui praesunt ecclesiis, extra scripturam permisisse aliquam nubere viro priore vivente — et contra scripturam quidem fecerunt (dicentem »mulier ligata est quanto tempore vivit vir eius«, item: »vivente viro adultera vocabitur, si facta

3 I. Kor. 7, 3 — 6 I. Kor. 7, 6 — 8 I. Kor. 7, 39 — 14 I. Kor. 12, 31 — 22 I. Kor. 7, 9 — 25ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 23 — 27. 32 Röm. 7, 3 — 30 I. Kor. 7, 39

4 ἀποδιδώτω H[a] 5 γοῦν + σὺν M 15 μακαριωτέρους Lo Hu, vgl. lat. 30 δέ⟨δεται⟩ 25 scio] lat. las οἶδα st. ἤδη? | enim est B[c] (enim B[a]) | eorum y* < L 32 vocabitur adultera B

γυνὴ γενομένη ἀνδρὶ ἑτέρῳ ζῶντος τοῦ ἀνδρός«), οὐ μὴν πάντη ἀλόγως· εἰκὸς γὰρ τὴν συμπεριφορὰν ταύτην συγκρίσει χειρόνων ἐπιτρέπεσθαι παρὰ τὰ ἀπ' ἀρχῆς νενομοθετημένα καὶ γεγραμμένα.

fuerit alteri viro«), non tamen omnino sine causa hoc permiserunt; forsitan enim propter huiusmodi infirmitatem incontinentium hominum peiorum conparatione quae mala sunt permiserunt, adversus ea quae *ab initio* fuerant ⟨praecepta et⟩ scripta: *dico autem vobis, quoniam quicumque dimiserit uxorem suam nisi ob causam fornicationis et aliam duxerit, moechatur, et dimissam qui duxerit, moechatur.*

24. *Τάχα δὲ τῶν τολμώντων τις Ἰουδαϊκὸς ἀνὴρ ἐναντιοῦσθαι τῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ φήσει ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς, εἰπών· ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. ἐπέτρεψεν ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα ὁμοίως Μωσεῖ, ὃν εἶπε πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ νενομοθετηκέναι, καὶ ταὐτόν γε φήσει εἶναι τῷ λόγῳ τῆς πορνείας, δι' ὃν εὐλόγως ἂν γυνὴ ἐκβληθείη ἀπὸ ἀνδρός.*

τὸ »ὅτι εὗρεν ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα«. ἀλλὰ λεκτέον πρὸς αὐτὸν ὅτι, εἴπερ ἡ κατὰ τὸν νόμον μοιχευομένη λιθοβοληθήσεται, δηλονότι οὐ κατὰ τοῦτο νοεῖται τὸ »ἄσχημον πρᾶγμα«· οὐ γὰρ ἐπὶ μοιχείᾳ δεῖ γράφειν »βι-

24. Forsitan ⟨autem⟩ audax aliquis et Iudaicus vir adversans doctrinae salvatoris nostri dicet, quoniam et Iesus dicens: *quicumque dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam moechari,* permisit uxorem dimittere quemadmodum Moyses, quem retulit *propter duritiam cordis* Iudaeorum hoc praecepisse, et hanc ipsam inquiet esse causam *fornicationis,* per quam iuste uxor a viro dimittitur. secundum quam et Moyses praecepit dimittere uxorem, si inventa fuerit »res turpis in ea«. sed ad hoc ita est respondendum quoniam, si secundum legem adultera lapidatur, manifestum est quoniam non secundum hoc intellegitur »res turpis«; nec enim

30 Deut. 24, 1 — **31** Vgl. Deut. 22, 21

19 *ἀπολύσει* M[a] H **31** *αὐτὸν*] *hoc* lat. **32** *μοιχωμένοι* H **34** *νοεῖτε* H

8 ⟨praecepta et⟩ Koe, vgl. gr. **12—14** et—moechatur y* < L **15** ⟨autem⟩ Diehl Kl, vgl. gr. **33** lapida⟨bi⟩tur Diehl, vgl. gr.

βλίον ἀποστασίου«	in causa adulterii oportet dare »libellum repudii«.
καὶ διδόναι »εἰς τὰς χεῖρας« τῆς γυναικὸς ἤ τινι τηλικαύτῃ ἀσχημοσύνῃ.	
ἀλλὰ γὰρ τάχα Μωσῆς πᾶν ἁμάρτημα ⟨γυναικὸς⟩ ἄσχημον εἶπε πρᾶγμα, ὅπερ ἐὰν | εὑρεθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐν γυναικὶ μὴ εὑρισκούσῃ χάριν ἐνώπιον τοῦ ἀνδρός, γράφεται τὸ τοῦ ἀποστασίου βιβλίον καὶ ἐξαποστέλλεται »ἐκ τῆς οἰκίας« τοῦ ἀνδρὸς ἡ γυνή.	sed forsitan Moyses omnem culpam mulieris turpem rem appellavit, quae si inventa fuerit ⟨a viro⟩ 648 in uxore, non invenienti gratiam coram viro suo, scribitur ei libellus repudii et dimittitur »de domo« mariti. quod
ἀπ᾽ ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως. μετὰ ταῦτά φησιν ὁ σωτὴρ ἡμῶν, μηδαμῶς ἐπιτρέπων ἐπ᾽ ἄλλῳ ἁμαρτήματι διαλύειν γάμους ἢ μόνῃ πορνείᾳ εὑρισκομένῃ ἐν τῇ γυναικί, τὸ ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. ζητηθείη δ᾽ ἄν, εἰ διὰ τοῦτο ⟨μόνον⟩ κελεύει τὴν γυναῖκα ἀπολῦσαι	*ab initio non fuit sic.* post hoc autem dominus non permittit propter aliam aliquam culpam uxorem dimittere, nisi propter solam causam fornicationis***, dicens: *quicumque dimiserit uxorem, excepta causa fornicationis, facit eam moechari.* quaerendum est autem si propter solam causam fornicationis dimittere iubet uxorem,
⟨τί ἔσται⟩ ἐὰν μὴ ἐπὶ πορνείᾳ μὲν ἁλῷ,	quid sit si mulier non quidem fuerit fornicata, sed aliud quid gravius fecerit,
φέρε δ᾽ εἰπεῖν ἐπὶ φαρμακείᾳ ἢ ἀναιρέσει	utputa, venefica inveniatur aut interfectrix
(παρὰ τὴν ἀποδημίαν τοῦ ἀνδρὸς) τοῦ γεννηθέντος αὐτοῖς παιδίου ἢ ἐφ᾽ οἱῳδήποτε φόνῳ. εἰ δὲ καὶ ὑφαι-	communis infantis nati aut in quocumque homicidio aut expor-

12 Vgl. Deut. 24, 1

7 *⟨γυναικὸς⟩* Koe, vgl. lat. **14** *οὐδὲ* M **15** *μετὰ* + *autem* lat. **19** *ἀπολύσει* H **23** *⟨μόνον⟩* Koe, vgl. lat. | *κελεύει* Diehl Koe, vgl. lat. *κωλύει* MH **25** *⟨τί ἔσται⟩* Koe, vgl. lat. **28** *φαρμακία* M **32** *οἱοδήποτε* H

2 dari B **8** ⟨a viro⟩ Diehl, vgl. gr. **10** scribetur B **11** dimittetur y **18** *** Kl, vgl. gr.

ρουμένη καὶ ⟨διαρρίπτουσα ἢ⟩ συλῶσα τὴν οἰκίαν εὑρεθείη τοῦ ἀνδρὸς μὴ πορνεύουσα δέ, ζητήσαι τις ἄν, εἰ εὐλόγως τὴν τοιαύτην ἀποβαλεῖ, ὡς τοῦ σωτῆρος κωλύοντος παρεκτὸς λόγου πορνείας ἀπολῦσαί τινα τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα. ἑκατέρως γὰρ ἐμφαίνεταί τι ἄτοπον, οὐκ οἶδα δὲ εἰ ἀληθῶς ἄτοπον. τηλικούτων γὰρ ἀνέχεσθαι ἁμαρτημάτων, ἃ ἔοικε χείρονα εἶναι μοιχείας καὶ πορνείας, ἄλογον εἶναι δόξει· πάλιν τ' ἂν ποιῆσαι παρὰ τὸ βούλημα τῆς διδασκαλίας τοῦ σωτῆρος πᾶς ἂν ὁμολογήσαι ἀσεβὲς τυγχάνειν.

Ἐφίστημι τοίνυν διὰ τί μὲν οὐκ εἶπε· μηδεὶς ἀπολυέτω τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας, φησὶ δέ·

ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. ποιεῖ μὲν γὰρ ὁμολογουμένως (τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ) μοιχευθῆναι τὴν γυναῖκα ὁ ἀπολύων αὐτὴν μὴ πορνεύσασαν. εἰ γὰρ »ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ«, ἀπολύσας δὲ αὐτὴν πρόφασιν αὐτῇ δίδωσι δευτέρου γάμου, δηλονότι παρὰ τοῦτο ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. τὴν δ' ἁλοῦσαν φαρμακίδα ἢ φόνον ⟨ἤ τι

tans domum et male dispergens substantiam viri aut furta viro faciens, si iuste huiusmodi mulier dimittatur, cum dominus *excepta causa fornicationis* dimittere vetet? ex utraque enim parte aliquid inhonestum videtur, nescio autem si vere inhonestum. talia enim mulieris sustinere peccata, quae peiora sunt adulteriis et fornicationibus, inrationabile esse videbitur; item facere contra voluntatem doctrinae salvatoris, omnis confitebitur impium esse.

Disputo ergo quia non praeceptive mandavit, ut nemo dimittat *uxorem excepta causa fornicationis*.

sed quasi exponens rem dixit: *qui dimiserit uxorem, excepta causa fornicationis, facit eam moechari.* et vere quidem (quantum ad se) *facit eam moechari* dimittens eam non moechantem. si enim »vivente viro adultera voca⟨bi⟩tur si facta fuerit alteri viro«, sine dubio qui dimittit, dat ei occasionem secundarum nuptiarum et propter hoc *facit eam moechari.* sed vir qui (quantum ad se) uxorem dimittens *fecit eam moechari*, utputa vene-

27 Röm. 7, 3

1 ⟨διαρρίπτουσα ἢ⟩ Koe, vgl. lat. 10 γὰρ + *mulieris* lat. 11 ἔοικεν εἶναι χείρονα H 21 ἀπολύσει H 27 μὴ] οὐ H 33 ⟨ἤ τι τοιοῦτον⟩ Kl, vgl. lat.

17 praecepti vel G praecepit vel B 21 uxorem < y 27 voca⟨bi⟩tur Diehl, vgl. gr. 33 facit B | eam < G L

*τοιοῦτον⟩ δράσασαν *** ἀπολογίαν ἔχειν ἢ μή, καὶ σὺ ζητήσαις ἄν. δύναται γὰρ καὶ παρ᾽ ἄλλας αἰτίας παρὰ τὴν ἀπόλυσιν ποιεῖν ὁ ἀνὴρ μοιχευθῆναι τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, οἷον πέρα τοῦ δέοντος ἐπιτρέπων πράττειν αὐτὴν ἃ | βούλεται καὶ εἰς φιλίαν συγκαταβαίνειν ἀνδράσιν οἷς βούλεται· πολλάκις γὰρ ἐξ ἁπλότητος τῶν ἀνδρῶν τοιαῦτα πταίσματα συμβαίνει ⟨ἐ⟩ν γυναιξίν. ἀλλ᾽ εἰ ἔστιν ἀπολογίας τόπος ἢ μὴ τοῖς τοιούτοις ἀνδράσιν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις συμπτώμασιν, ἐπιμελῶς ζητήσας ἀποφανεῖ*

ficam vel homicidam aut aliquid huiusmodi constitutam, si iustam excusationem habet apud deum ***, tractabis. potest autem et citra dimissionem propter alias causas facere vir, ut uxor eius moechetur, utputa qui supra mensuram per- 649
mittit uxorem suam agere quod vult et in amicitiam descendere virorum quorum vult: frequenter enim ex simplicitate virorum huiusmodi vitia nutriuntur in mulieribus. sed si est excusationis locus viris talibus in huiusmodi casibus ***, diligenter requirens pronuntia.

καὶ εἰς τὰ ἐπηπορημένα ἡμῖν κατὰ τὸν τόπον.

καὶ ⟨ὁ⟩ ἀποστερῶν δὲ ἀπὸ τῆς γυναικὸς ἑαυτὸν ποιεῖ αὐτὴν πολλάκις μοιχευθῆναι, μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὀρέξεις, κἂν φαντασίᾳ πλείονος σεμνότητος καὶ σωφροσύνης τὸ τοιοῦτο ποιῇ· καὶ τάχα μᾶλλον οὗτος ἐπίληπτος ὁ (τὸ ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτῷ) ποιῶν αὐτὴν μοιχευθῆναι μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὀρέξεις ἢ ὁ ἀπολύσας αὐτὴν παρεκτὸς λόγου μὲν πορνείας, ἐπὶ φαρμακείᾳ δὲ ἢ φόνῳ ἤ τινι τῶν βαρυτάτων ἁμαρτημάτων. ὥσπερ δὲ μοιχαλίς ἐστι

item et qui abstinet se a muliere sua frequenter *facit eam moechari*, non adimplens aviditatem ipsius, forsitan spe inrationabili ⟨maioris⟩ sanctitatis et castitatis ductus; et forsitan iste amplius reprehensione est dignus quam ille, qui (quantum ad se) *facit eam moechari* dimittens non quidem fornicantem, in veneficio autem vel in homicidio vel in quibuscumque aliis gravioribus peccatis inventam. qua enim ra-

1 *** Kl, vgl. lat. Koe ergänzt: ⟨*ὁ ἀπολύσας τὸ ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτῷ ἀνὴρ καὶ ποιήσας αὐτὴν μοιχευθῆναι πότερον δύναται δικαίαν παρὰ θεῷ*⟩ 3 *γὰρ*] *autem* lat. 7 *αὐτῇ πράττειν* H 11 *συμβαίνει ⟨ἐ⟩ν* Kl nach Hu, vgl. lat. 19 ⟨*ὁ*⟩ Kl 20 l. *πολλάκις ποιεῖ αὐτὴν*? Koe 23/24 *τοιοῦτον* M 26/27 *μὴ —ὀρέξεις* < H 29 *φαρμακία* M

4. 15 *** Kl, es fehlt die Wiedergabe des *ἢ μή* 22 ⟨maioris⟩ Diehl, vgl. gr. 24 reprehensionis L 25 est < G L 27f lat. übersetzt ungenau

γυνή, κἂν δοκῇ γαμεῖσθαι ἀνδρί, ἔτι ζῶντος τοῦ προτέρου, οὕτως καὶ ἀνὴρ γαμεῖν δοκῶν ἀπολελυμένην

οὐ γαμεῖ (κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀπόφασιν) ὅσον μοιχεύει.

25. Μετὰ δὲ ταῦτα κατανοήσαντες οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταί, ὅσα δύναται γενέσθαι συμπτώματα ἐν γάμοις, ὧν ἀνέχεσθαι δεῖ τὸν ἄνδρα, καὶ κατὰ τοῦτο ⟨ἀνεχόμενον⟩ ἀπαλλάσσειν σκληρότατα ἢ μὴ ἀνεχόμενον παρανομεῖν εἰς τοὺς Χριστοῦ λόγους, φασὶν αὐτῷ, ⟨ὡς⟩ ἐπὶ εὐχερέστερον τὴν ἀγαμίαν καταφεύγοντες καὶ μᾶλλον συμφέρον ἢ ὡς δοκεῖ συμφέρειν γάμος· εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός, οὐ συμφέρει γαμῆσαι. πρὸς τοῦτο δὲ εἶπεν αὐτοῖς ὁ σωτήρ, διδάσκων ἡμᾶς δῶρον εἶναι τὸ διδόμενον ἀπὸ θεοῦ τὴν παντελῆ καθάρευσιν, καὶ οὐ μόνον ἀσκήσει παραγινόμενον ἀλλὰ μετ' εὐχῶν ⟨πολλῶν⟩ ὑπὸ θεοῦ διδόμενον, τὸ οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον, ἀλλ' οἷς δέδοται. | εἶτ' ἐπεί τινες συκοφαντοῦσι

tione adultera est mulier, quamvis legitime nubere videatur viro, ⟨priore⟩ vivente, eadem ratione et vir, quamvis legitime accipere videatur *dimissam* ab aliquo viro, non accipit legitime (secundum sententiam Christi) sed magis *moechatur*, quasi alienam accipiens.

25. Post haec intellegentes apostoli, quanti sint casus inter coniuges quos debet vir sustinere, et propterea tenere quidem interitum esse, dimittere autem peccatum esse in deum, responderunt ei quasi ad rem facilem refugientes ad castitatem et magis utilem et dixerunt: ergo *non oportet nubere, si ita est causa viri cum muliere.* ad haec autem Christus respondit, docens ⟨nos⟩ gratiam esse donatam a deo continentibus se omnino, quae gratia non solum per continentiam adprehenditur, sed multis orationibus a deo praestatur. hoc enim significat dicens: *non omnes capiunt hoc verbum, sed quibus datum est.* quoniam 650
autem quidam calumniantur,

2 Vgl. Röm. 7, 3 — 7 f Vgl. Hautsch TU. 34, 2[a], 61

3 *δοκῶν γαμεῖν* H[a] 15 ⟨*ἀνεχόμενον*⟩ Diehl, vgl. lat. 18 ⟨*ὡς*⟩ Diehl, vgl. lat. 28 *κάθαρσιν* M 29 f *εὐχῶν* ⟨*πολλῶν*⟩ Koe, vgl. lat.

3 ⟨priore⟩ Koe, vgl. gr. 16 deum] domino L 24 dicens GL 25 ⟨nos⟩ Kl, vgl. gr.

τὸ *οἷς δέδοται*, ὡς ἐχόντων ἀπολογίαν τῶν βουληθέντων μὲν καθαρεῦσαι ἐν ἀγαμίᾳ, νικηθέντων δὲ ὑπὸ τῶν ὀρέξεων, λεκτέον, ὅτι εἴπερ πιστεύομεν τοῖς γεγραμμένοις, τί δήποτε ἐπιλαμβανόμεθα μὲν τοῦ *ἀλλ' οἷς δέδοται*, οὐκέτι δὲ προσέχομεν τῷ »αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν« καὶ τῷ ἐπιφερομένῳ αὐτῷ »πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει«; εἰ γὰρ χωροῦσι τὸν περὶ τοῦ παντελῶς καθαρεύειν λόγον *οἷς δέδοται*, ὁ βουλόμενος αἰτείτω, πειθόμενος καὶ πιστεύων τῷ λέγοντι· »αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν«, καὶ ⟨λήψεται⟩ μὴ ἀμφιβάλλων περὶ τοῦ »πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει«. ἔνθα δὴ γενόμενος ζητήσεις, τίς ὁ αἰτῶν. οὐδεὶς γὰρ τῶν μὴ λαμβανόντων, εἰ καὶ ἔδοξεν ᾐτηκέναι, ᾔτησεν· ἐπεὶ οὐ θεμιτὸν φάσκειν ψεῦδος εἶναι τὸ »πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει«. τίς οὖν ὁ αἰτῶν ἢ ὁ πεισθεὶς τῷ Ἰησοῦ λέγοντι·

quod Christus ait: *quibus datum est*, quasi excusationem habentes ut volentes quidem esse in castitate, non autem praevalentes. quibus est respondendum: si quidem accipimus simpliciter quod dictum est: *sed quibus datum est*, non autem adtendimus, quod alibi dicit: »petite, et dabitur vobis« et »omnis qui petit accipit«, aut fideles non sumus aut scientes scripturas. qui enim vult capax esse verbi quod de castitate positum est, petat credens dicenti et accipiet, non dubitans de illo quod dictum est: »omnis qui petit accipit«. facti autem in loco dicamus, quoniam nemo eorum, qui non acceperunt, petiverunt, etsi videantur petisse; quoniam non est fas dicere mendacem esse, qui dixit: »omnis qui petit accipit«. quis est ergo qui petit ⟨quam⟩ qui credit Christo dicenti:

12. 22 Matth. 7, 7 — **15. 25. 30** Matth. 7, 8

6 πιστεύομεν + *simpliciter* lat. **12** ἡμῖν M **18 f** τοῦ παντὸς M **24** ⟨λήψεται⟩ Koe, vgl. lat.

3 ut Kl et x **5** praevalentes ⟨cupiditatibus⟩ Diehl, vgl. gr. **16** nescientes B^c und Koe **26—31** facti —accipit y* < L **26** loco] ohne hoc, wie S. 348, 23 **33** ⟨quam⟩ Diehl, vgl. gr.

ἐὰν στήκητε προσευχόμενοι«, »πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε, καὶ λήψεσθε«; χρὴ δὲ τὸν αἰτοῦντα ποιεῖν πάντα τὰ παρ' αὐτῷ, ἵνα προσεύχηται »πνεύματι«, προσεύχηται »δὲ καὶ τῷ νοΐ«, καὶ ⟨τοῦ⟩ »ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε« μεμνημένον καὶ τοῦ »ἔλεγε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι αὐτοὺς καὶ μὴ ἐκκακεῖν, λέγων· κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει« καὶ τὰ ἑξῆς.

χρήσιμον δὲ εἰς τὸ γινώσκειν, τί τὸ αἰτεῖν καὶ τὸ λαβεῖν ἐστι καὶ τί τὸ »πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει«, καὶ τὸ »λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς διὰ τὸ εἶναι φίλον αὐτοῦ, διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς δώσει ⟨αὐτῷ⟩ ὅσων χρῄζει«· ἐπιφέρει γοῦν· »κἀγὼ ὑμῖν λέγω, αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν«

καὶ τὰ ἑξῆς.

ἔτι προτρεπτικὸν διὰ τὸ οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον, ἀλλ' οἷς δέδοται, εἰς τὸ αἰτεῖν ἀξίως

»si steteritis orantes«, »credite quoniam ⟨accipitis, et⟩ accipietis«? debet autem qui petit omnia facere quantum ad se, ut oret »spiritu«, oret »et mente«, memor apostolici verbi quod ait: »sine intermissione orantes«.

utile est autem et scire, quid debeat petere quis, ut mereatur accipere,

et quod ait: »dico vobis, etsi non dabit ei surgens propter quod amicus est eius; tamen propter inportunitatem eius ⟨surget et⟩ dabit ei quantos voluerit«; et addit: »et ego vobis dico: petite et dabitur vobis.

quaerite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis. omnis enim qui petit accipit, et qui quaerit invenit, et pulsanti aperietur«.

1 Marc. 11, 25. 24 — 4ff Vgl. I. Kor. 14, 15 — 6 I. Thess. 5, 17 — 8 Luc. 18, 1—2 — 15 Matth. 7, 8 — 16 Luc. 11, 8 — 20 Luc. 11, 9

4 αὐτῷ Kl αὐτὸν M αὐτῶν H 6 ⟨τοῦ⟩ Kl, vgl. lat. 7 προσεύχεσθε Kl προσεύχεσθαι M H 10 αὐτοὺς < M 11 ἦν < M 14 ἔστι καὶ τὸ λαβεῖν M 19 ⟨αὐτῷ⟩ Koe, vgl. lat. | ὅσων Kl, vgl. lat. ὅσον M H 20 ἐπιφέρεται H 21 αἰτεῖτε] ἔτι M[a] | δωθήσεται H

2 ⟨accipitis, et⟩ Kl, vgl. gr. 13 et] lat. las καὶ τὸ γινώσκειν Koe 19 ⟨surget et⟩ Diehl, vgl. gr. 25 petit —qui y* < L

τοῦ λαβεῖν καὶ τὸ »τίς δὲ ἐξ ὑμῶν τὸν πατέρα υἱὸς αἰτήσει ἰχθύν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;« καὶ τὰ ἑξῆς. δώσει οὖν τὸ ἀγαθὸν δόμα, τὴν παντελῆ | καθάρευσιν ἐν ἀγαμίᾳ καὶ ἁγνείᾳ ὁ θεὸς 651 τοῖς »ἐξ ὅλης ψυχῆς« καὶ μετὰ πίστεως καὶ »ἀδιαλείπτως« ἐν προσευχαῖς αἰτοῦσιν αὐτόν.

Τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν Ὠριγένους τόμος ιεʹ.

1. *Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτως*

ἕως τοῦ

ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρείτω (19, 12).

1. *Sunt ⟨enim⟩ eunuchi qui ex utero matris suae nati sunt sic.*

et sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus, et sunt eunuchi qui seipsos eunuchos fecerunt propter regnum caelorum.

qui potest capere capiat.

Δύο ἐσομένας περὶ τὸν τόπον τοῦτον παρεκδοχὰς πρὸ τῆς φαινομένης ἡμῖν ἀληθοῦς εἰς τὸν τόπον διηγήσεως ἐκθέμενοι καὶ μετὰ τοῦτο ὡς δυνατὸν ἡμῖν ἀνατρέψαντες αὐτάς, ἵν᾽ ὅσον ἐπὶ τοῖς λεχθησομένοις πᾶν σφάλμα φυλαξάμενοι τὸ ἀληθὲς βούλημα τῶν κατὰ τὸν τόπον ἐὰν χωρῶμεν, τό⟨τε⟩ κρεῖττον βιώσωμεν. οὕτως ἥκομεν ἐπὶ τὸ προκείμενον.

Priusquam exponamus, quae nobis videntur in loco, notum facimus duas esse expositiones loci istius:

1 Luc. 11, 11 — 7 Vgl. Marc. 12, 30 — 8 Vgl. I. Thess. 5, 17

9 αὐτόν + ⟨τ⟩έλος τοῦ ῑδ τόμου H **12** ιεʹ + περὶ διαφορᾶς εὐνούχων H **22** περὶ] πρὸς M **30** τό⟨τε⟩ Koe **31** βιώσοιμεν H

13 ⟨enim⟩ Diehl Kl, vgl. gr. **23** in + hoc B **24** faciamus B

τινὲς μὲν γάρ, ὡς ἀκόλουθον τῇ ἐνεργείᾳ τῶν κατὰ τὸ σωματικὸν δρωμένων δύο εὐνουχισμῶν καὶ τὸν τρίτον σωματικὸν νομίσαντες, ἐτόλμησαν ἑαυτοὺς παρασχεῖν ἀπὸ φόβου μὲν τοῦ πρὸς θεόν, ἀνεπιστημόνως δέ, εὐνουχισμῷ ὁμογενεῖ τοῖς δύο προτέροις καὶ ἑαυτοὺς ὑποβεβλήκασιν ὀνειδισμῷ, τάχα δὲ καὶ αἰσχύνῃ οὐ παρὰ μόνοις τοῖς ἀλλοτρίοις τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς πᾶσι μᾶλλον τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι συγγινώσκουσιν ἢ τῷ (φαντασίᾳ φόβου θεοῦ καὶ σωφροσύνης ἀμέτρῳ ἔρωτι) γεννήσαντι πόνους καὶ σώματος ἀκρωτηριασμὸν καὶ εἴ τι ἕτερον πάθοι ἂν ὁ τηλικούτῳ ἑαυτὸν παρασχὼν πράγματι.

ἕτεροι δὲ καὶ οἱ πολλοὶ οὕτω νενοήκασι, μὴ βασανίσαντες τρόπον ἀκολουθίας λόγων· τοὺς μὲν προτέρους δύο αὐτόθεν καὶ σωματικῶς ἐξειλήφασιν εἰρῆσθαι τῷ | σωτῆρι ὡς οὐδὲν πλέον τῶν αἰσθητῶν ἐμφαίνοντι. τὸν δὲ τρίτον οὐκέτι κατὰ τὴν λέξιν λελέχθαι νενομίκασιν,

quorundam quidem ⟨qui⟩ duas eunuchizationes carnales aspicientes, quasi consequenter dicere aestimantes, ausi sunt etiam tertiam eunuchizationem dicere corporalem, utputa, qui propter timorem dei corporaliter se eunuchizant et obiecerunt se opprobriis et confusionibus non solum apud alienos fidei, sed etiam apud eos qui ignorantiae ⟨omni⟩ hominum ignoscere solent.

alii autem et plerique sic intellexerunt, non discutientes modum consequentiae verborum: duas quidem eunuchizationes priores similiter prioribus expositoribus carnales esse dixerunt et nihil spiritaliter intellegendum in eis; 652
tertiam autem eunuchizationem dixerunt ex verbo non corporalem,

1 ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 122: „Über seinen eigenen Fall schweigt Orig. vollkommen, und das hat Anlaß gegeben, seine eigene Selbstentmannung zu bezweifeln." S. auch W. Bauer in NTliche Studien für G. Heinrici 1914 S. 237 ff

14 ἀνθρωπίνοις H[c] $\overline{ανοις}$ M ἀνθρωπίνης H[a] 15 συγγινώσκουσιν + παρὸ H 16 φόβου ϱ φόβῳ M H 22 οἱ Kl, vgl. lat. οὐ M H 26 αὐτὸ H

1 quidem μ quidam G L qui B | ⟨qui⟩ Kl 8 se < L 8 f l. se eunuchizantes obiecerunt Koe 13 ⟨omni⟩ Diehl, vgl. gr.

ἀλλ' εὐνουχισμὸν ἡγήσαντο τὸν ἀπὸ λόγου ἐν τῷ τρίτῳ σημαίνεσθαι,	
ὅτε προθέσει τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τῷ τμητικωτάτῳ λόγῳ ἐκτεμόντες τὸ τῶν τοιούτων ἐπιθυμητικὸν	quando spe regni caelestis [a] severissimo verbo praecidunt concupiscentiae passionem.
καταπεφρονήκασι τῶν ὕβρεων τοῦ σώματος, μὴ δυναμένων ἔτι νικῆσαι ψυχὴν τῷ λόγῳ ἐκτετμηκυῖαν τὴν ἐπιθυμίαν. χρὴ δὲ εἰδέναι ὅτι	
οἱ μὲν πρότεροι τοῦ εὐαγγελικοῦ γενόμενοι φίλοι γράμματος καὶ μὴ ἐπιστήσαντες ὅτι καὶ ταῦτα ἐν παραβολαῖς ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς	et primi quidem facti amatores evangelicae litterae et non intellegentes, quod etiam haec in parabolis locutus est Iesus,
καὶ πνεύματι εἴρηται,	
ἀκολουθότερον μὲν νενοήκασι τὰ κατὰ τὸν τόπον τοῖς ὁμολογοῦσι τοὺς προτέρους δύο εὐνουχισμοὺς σωματικῶς λελέχθαι,	consequenter prioribus eunuchizationibus duabus corporalibus intellexerunt
ἐξωμάλισαν γὰρ ἀκολούθως τοῖς προτέροις δύο	
τὸν τρίτον, οὐ πταίοντες μὲν ὡς πρὸς τὸ ἀκόλουθον τοῖς τρισίν, ἀναγκαίως δὲ πταίσαντες τῷ τὴν ἀρχὴν	et tertiam: non quidem peccantes quantum ad consequentiam ⟨trium⟩, necessarie autem peccaverunt, quoniam ab initio
τῶν κατὰ τὸν τόπον παρεωρακέναι·	duas illas eunuchizationes corporaliter tantum intellegi putaverunt;
τῷ γὰρ σωματικῶς λελέχθαι τοὺς δύο ἕπεται καὶ τὸν τρίτον εἶναι σωματικόν.	consequens enim erat postquam priores corporaliter intellexerunt, ut tertiam quoque corporalem aestimarent.
οἱ δὲ δεύτεροι	secundi autem interpretatores
τῷ μὲν τρίτῳ ὑγιῶς ἐπιβεβλήκασι τὴν ἀπὸ λόγου νομίσαντες δηλοῦσθαι ἐκτομὴν	tertiam quidem eunuchizationem salubriter exposuerunt fieri verbi praecisione,

4 Vgl. Hebr. 4, 12

20 *ἐξομάλισαν* H | *γὰρ* MH *δὲ* Koe 23 *τρισὶ* M

3 [a] Kl 11 facti x* + sunt ϱ 17 corporalibus] lat. las *σωματικοὺς* 23 ⟨trium⟩ Diehl, vgl. gr.

τοῦ παθητικοῦ ἀπὸ τῆς ψυχῆς. οὐκέτι δὲ τεθεωρήκασιν ὅτι ἁρμόζον ἦν τῇ τοιαύτῃ ἐκδοχῇ καὶ τοὺς προτέρους δύο εὐνουχισμοὺς ὁμοίως τῷ τρίτῳ ἀλληγορῆσαι,

non autem consideraverunt, quoniam talis expositio conveniens erat etiam in prioribus eunuchizationibus duabus secundum similitudinem illius tertiae.

ἢ ἐξομαλίσαι παραπλησίως τοῖς προτέροις δυσὶ καὶ τὸν τρίτον. εἴπερ οὖν ἐπ' ἄλλων τινῶν οὐ μόνον τῆς διαθήκης τῆς παλαιᾶς ῥητῶν ἀλλὰ καὶ τῆς καινῆς ἁρμόζει λέγειν· »τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ«, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὸν προκείμενον τόπον ὁμολογητέον· τηρηθὲν γὰρ τὸ γράμμα τῶν δύο εὐνουχισμῶν εἴποι τις ἂν ὅτι ἀπέκτεινε τοὺς ἀκολούθως τοῖς προτέροις τὸν τρίτον νοήσαντας καὶ τολμήσαντας εἰπεῖν (ὡς κατὰ τὸν λόγον τοῦ κυρίου χωροῦντας αὐτὸ νοεῖν) ἐπὶ τῷ διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὁμοίως τοῖς προτέροις εὐνουχισθεῖσιν εὐνουχίσαι ἑαυτούς.

2. Εἰ δὲ βούλεταί τις καὶ ἄλλα παραδείγματα λαβεῖν τῆς καινῆς διαθήκης ἐχούσης γράμμα ἀποκ|τεῖνον, ἀκουέτω παραδείγματος χάριν τίνα τρόπον ὁ σωτὴρ πρὸς τοὺς ἀποστόλους εἶπεν· »ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε;« οἷς ἐπιφέρεται τὸ

2. Cui autem displicet, quoniam est et evangelica littera
occidens, audiat exempli gratia
quod dixit ad apostolos suos: 653
»quando misi vos sine sacculo et pera et calciamentis, ne aliquid vobis defuit?

12. 27 II. Kor. 3, 6 — 30ff Luc. 22, 35f

8. 18 τὸν] τὸ M H 11 τῆς] τοῖς H 12 ἀποκτείνει v ἀποκτένει M H 14 τόπον Hu τρόπον M H 21 νοεῖν Kl ποιεῖν M H 23 εὐνουχίσαι Diehl εὐνουχίσθαι M H

25 cui Kl quibus x 28 dixit Kl, vgl. gr. dicit x 30 ne] an ne *μ*

»οἱ δὲ εἶπον· οὐδενός. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν, καὶ ὁ μὴ ἔχων πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν«. εἴ τις γὰρ διὰ τὸ ταῦτα εἰρηκέναι τὸν Ἰησοῦν μὴ ἐνιδὼν τῷ βουλήματι τῶν λεγομένων πωλῆσαι τὸ αἰσθητὸν ἑαυτοῦ ἱμάτιον καὶ ἀγοράσαι μάχαιραν ἀνδροφόνον, ὡς λαβὼν »μάχαιραν« τοιαύτην καὶ παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Ἰησοῦ ποιήσας, παρεκδεξάμενος αὐτοῦ τὸν λόγον ἀπολεῖται μέν, τάχα δὲ καὶ »ἐν μαχαίρᾳ« ἀπολεῖται. ποδαπὴ δὲ ἡ μάχαιρα, οὐ τοῦ παρόντος ἐστὶ καιροῦ διηγήσασθαι. ἀλλὰ καὶ τὸ »μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε« εἴ τις μὴ ἐξετάσας, τί βουλόμενος ὁ Ἰησοῦς τοῦτο προσέταξεν, ὡς ζηλῶν ἀποστολικὸν βίον »μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν« ἀσπάσοιτο, ἀπάνθρωπος ⟨καὶ μωρὸς⟩ ἂν εἶναι δόξαι τοῖς θεωροῦσιν αὐτὸν τοιοῦτον·

οἵτινες τὴν αἰτίαν τοῦ οὕτως νοήσαντος ἐὰν ἀναφέρωσιν ἐπὶ τὸν λόγον, δι᾽ ὃν ἐκεῖνος ἔδοξε τοῦτο πράττειν,

ἐναχθεῖεν ἂν πρὸς τὸ μισεῖν τὸν

qui dixerunt: nihil. respondit Iesus: sed nunc qui habet sacculum accipiat, similiter et peram, et qui non habet vendat vestimentum suum et emat gladium«. si quis ergo litteram volens aspicere et non intellegens voluntatem verborum vendiderit vestimentum suum corporale et »emerit gladium ⟨homicidialem, quasi accipiens gladium⟩ talem, contra voluntatem Christi ⟨faciens et prave⟩ suscipiens verbum eius peribit, forsitan et »in gladio« peribit. de quo autem gladio dicat, non est loci huius exponere. sed et illud aspiciat, »neminem in via salutaveritis«, si quis non discutiens, quid volens Iesus hoc [loco] praecepit, quasi zelans vitam apostolorum »neminem« salutaverit »in via«, quasi inhumanus et stultus videbitur omnibus

et sic docebit odire omnes verba

11ff Vgl. Matth. 26, 52 — 18. 22 Luc. 10, 4

4 πειραν M[a] 5 ἀγορασάτο H 9f πωλήσει . . . ἀγοράσει H 9 αὐτοῦ M 23 ⟨καὶ μωρὸς⟩ Kl, vgl. lat. 28 ὃν] οὗ M[c] ?

3 arripiat Diehl Koe 6 literam volens aspicere] lat. frei 10 ⟨homicidialem—gladium⟩ Kl, vgl. gr. 12 ⟨faciens et prave⟩ Kl Koe, vgl. gr. 17 l. [aspiciat] ? Kl, vgl. gr. 20 [loco] Diehl, vgl. gr. 30 docebit x* l. suadebit ? Kl

λόγον τοῦ θεοῦ, ὡς ἀγρίους καὶ ἀπανθρώπους κατασκευάζοντα τοὺς ἐν αὐτῷ.	Christi quasi agrestes et inhumanos docentia homines esse.
καὶ τούτου τὴν αἰτίαν λαβὼν ὁ »μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν« ἀσπαζόμενος	
πάθοι ἂν προφάσει τοῦ γράμματος θάνατον.	forsitan autem et morietur in odium cunctorum deductus,
τοῦ γράμματος αὐτὸν ἀποκτείναντος.	littera se occidente.
εἰ δὲ καὶ τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν τις ἐκκόπτοι	si autem et dextrum quis oculum eiciat
ὡς αἴτιον τοῦ κακῶς βλέπειν, ἢ τὴν δεξιὰν τοῦ σώματος	
χεῖρα	aut manum
ἢ τὸν δεξιὸν κατὰ σάρκα	
πόδα.	aut pedem,
πάθοι ἂν μετὰ ***	post opprobrium insaniae infructuosum patietur interitum.
τῶν ἀποκτιννυμένων διὰ τὸ γράμμα, ὡς καὶ αὐτὸς μείνας ἐπὶ τοῦ γράμματος, δέον ἀναβαίνειν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ λεγομένου.	
Ἄλλοι μὲν οὖν τῶν πρὸ ἡμῶν οὐκ ὤκνησαν ἰδίοις συγγράμμασιν ἀφορμὰς παρασχεῖν τοῦ τὸν τρίτον εὐνουχισμὸν τολμῆσαί τινας παθεῖν προφάσει βασιλείας οὐρανῶν, παραπλήσιον ὄντα τοῖς προτέροις δυσίν.	654

5 Vgl. Luc. 10, 4 — **7 f. 17 ff** Vgl. II. Kor. 3, 6 — **10 ff** Vgl. Matth. 5, 29 f Parr.

9 ἀποκτείνοντος H **10** τὸν < Ha **13** ἀξίαν M **17** *** Diehl, vgl. lat. **24** γράμμασιν M **28** δυσίν + οἶμαι αἰνίττεσθαι αὐτὸν τὸ περὶ αὐτοῦ ἱστορούμενον, ὡς ἄρα διὰ τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας ἢ τὸν τῆς σωφροσύνης ἔρωτον (!) εὐνουχισμῷ σωματικῷ ἑαυτὸν ἐπιδέδωκεν H, schon von Hu als Einschiebsel erkannt, vgl. S. 355, 22

7 ff lat. kürzt

3. *ἡμεῖς δὲ Χριστὸν (τὸν λόγον τοῦ θεοῦ) »κατὰ σάρκα« καὶ κατὰ τὸ γράμμα ποτὲ νοήσαντες, ⟨ἀλλὰ⟩ νῦν οὐκέτι γινώσκοντες, οὐκ εὐδοκοῦμεν ὡς καλῶς ἐξειληφόσι τοῖς καὶ τὸν τρίτον εὐνουχισμὸν ἑαυτοῖς προφάσει τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐπάγουσι. καὶ οὐκ ἂν ἐπὶ πλεῖον προσδιετρίψαμεν τῇ ἀνατροπῇ τοῦ τὸν τρίτον παραπλησίως τοῖς προτέροις δυσὶ σωματικῶς ἐκλαβεῖν θέλοντος, εἰ μὴ καὶ ἑωράκειμεν τοὺς τολμήσαντας καὶ ἐντετεύχειμεν τοῖς δυναμένοις θερμοτέραν κινῆσαι ψυχὴν (καὶ πιστὴν μὲν οὐ λογικὴν δὲ) πρὸς τὸ τοιοῦτον τόλμημα. φησὶ δὴ Σέξτος ἐν ταῖς Γνώμαις, βιβλίῳ φερομένῳ παρὰ πολλοῖς ὡς δοκίμῳ· πᾶν μέρος τοῦ σώματος τὸ ἀναπεῖθόν σε μὴ σωφρονεῖν ῥῖψον· ἄμεινον γὰρ χωρὶς τοῦ μέρους ζῆν σωφρόνως ἢ μετὰ τοῦ μέρους ὀλεθρίως«. καὶ πάλιν προβὰς ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ ἀφορμὴν διδοὺς ἐπὶ τὸ παραπλήσιον λέγει· »ἀνθρώπους ἴδοις ἂν ὑπὲρ τοῦ τὸ λοιπὸν τοῦ σώματος ἔχειν ἐρρωμένον ἀποκόπτοντας αὐτῶν καὶ ῥίπτοντας μέρη· πόσῳ βέλτιον ὑπὲρ τοῦ σωφρονεῖν;« καὶ Φίλων δέ, ἐν πολλοῖς τῶν εἰς τὸν Μωσέως νόμον συντάξεων αὐτοῦ εὐδοκιμῶν καὶ παρὰ*

2f Vgl. II. Kor. 5,16 — **17** Über dies Werk vgl. Harnack TU. 42, 4, 53 A. 1; Gesch. d. Altchr. Litt. II, 2, 190ff — **19. 25** Sextus Sent. Nr. 13 u. 273 — **30ff** Philo quod det. pot. ins. sol. § 176

1 *ἡμεῖς*] *μεῖς* H (!) am Anf. d. Zeile **3** ⟨*ἀλλὰ*⟩ Kl **13** *ἐνετετύχοιμεν* H **17** *δὲ* H **19** usw. *μέρος*] *membrum* usw. Sextus lat. **32** *εὐδοκίμων* H

συνετοῖς ἀνδράσι, φησὶν ἐν βιβλίῳ ᾧ οὕτως ἐπέγραψεν· Περὶ τοῦ τὸ χεῖρον τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι. ὅτι ἐξευνουχισθῆναι μὲν ἄμεινον ἢ πρὸς συνουσίας ἐκνόμους λυττᾶν«.

Ἀλλ' οὐ πιστευτέον αὐτοῖς μὴ τὸ βούλημα τῶν ἱερῶν γραμμάτων περὶ τούτων ἐξειληφόσιν. εἰ γὰρ ἐν τοῖς καρποῖς »τοῦ πνεύματος« κατείλεκται μετὰ ἀγάπης καὶ χαρᾶς καὶ μακροθυμίας καὶ τῶν λοιπῶν καὶ ἡ ἐγκράτεια, καρποφορητέον μᾶλλον τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὸ δεδομένον ἀπὸ θεοῦ σῶμα ἄρρεν τηρητέον, ἤπερ ἄλλο τι τολμητέον, ἵνα καὶ παραβαίνῃ τις τὸ καὶ ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν χρησίμως λέγον· »οὐ φθερεῖς τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνός σου«. χρήσιμον εἰς ἀποτροπὴν θερμῶν μὲν τῇ ⟨δὲ⟩ πίστει νεωτέρων, οἷς ὁμολογεῖν χρὴ ὅτι ἔρωτα σωφροσύνης ἔχουσιν »ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν«, καὶ τὸ »ἐὰν δὲ μάχωνται ἄνθρωποι ἐπὶ τὸ αὐτό, ἄνθρωπος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἑαυτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ »οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμός σου ἐπ' αὐτῇ«. εἰ γὰρ ἀποκόπτεται χεὶρ ἐπιλαβομένη διδύμων ἀνδρός, πῶς οὐχὶ καὶ ὁ ἑαυτὸν δι' ἄγνοιαν ὁδοῦ φερούσης ἐπὶ σωφροσύνην τοιαύτῃ περιστάσει ἐπιδεδωκώς; | ἐπιλογισάσθω οὖν ὁ μέλ- 655

10 ff Vgl. Gal. 5, 22 — **19** Lev. 19, 27 — **23** Vgl. Röm. 10, 2 — **24** Deut. 25, 11 f

2 *περὶ* Kl *ἐπὶ* M H **4** *μὲν*] *γε μὴν* Philo **5** *ἐννόμους* M **13** *καὶ* < M **19** *λέγων* Ma Ha **20** *εἰς*] l. ⟨*δ'*⟩ *εἰς* ? Kl **21** ⟨*δὲ*⟩ Diehl **30** l. *οὐχὶ* ⟨*κατακριθήσεται*⟩ ? Kl **32** *ἐπιδεδωκὼς* ⟨*τὸ αὐτὸ πάθοι ἄν;*⟩ Koe

λων τὸ τοιοῦτον τολμᾶν, ἃ πείσεται ὑπὸ τῶν ὀνειδιζόντων καὶ συγχρωμένων τῷ »οὐκ εἰσελεύσεται θλαδίας καὶ ἀποκεκομμένος εἰς ἐκκλησίαν κυρίου«, συναριθμούντων αὐτὸν τοῖς ἀποκεκομμένοις τὸν ἄνδρα. οὔπω λέγω καὶ ἃ πάθοι ἄν τις παρὰ καιρὸν ἐμποδισθέντων τῶν (ὡς ἰατρῶν παῖδές φασιν) ἀπὸ κεφαλῆς καταβαινόντων ἐπὶ τοὺς ἄρρενας τόπους σπερμάτων καὶ ἐν τῷ καταβαίνειν διά τινων περὶ τὰς παρειὰς φλεβῶν τῇ φυσικῇ τῶν καταβαινόντων θερμότητι τρίχας ποιούντων φύειν τοὺς ἄνδρας περὶ τὰ γένεια· ὧν τριχῶν στέρονται καὶ οἱ νομίζοντες ἑαυτοὺς δεῖν σωματικῶς εὐνουχίζειν διὰ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν. τίνα δ' ἂν πάθοιεν, ἢ καρηβαρίας ἢ σκοτώσεις ἔσθ' ὅτε φθανούσας καὶ ἐπὶ τὸ ἡγεμονικὸν καὶ ταραττούσας τὸ φανταστικὸν ἀλλόκοτα φαντασιούμενον ἀπὸ τῆς τοιᾶσδε ὕλης; πρὶν δὲ ἔλθω ἐπὶ τὴν διήγησιν τῶν κατὰ τὸν τόπον, λεκτέον ὅτι, εἴπερ τι ἀκόλουθον ἑαυτῷ ὁ Μαρκίων πεποίηκε φάσκων μὴ δεῖν ἀλληγορεῖν τὴν γραφήν, καὶ τοὺς τόπους τούτους ἠθέτησεν ὡς οὐχ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰρημένους, νομίσας δεῖν

3 Deut. 23, 1 — 7ff Vgl. Hippocr. de natura pueri § 20? — 12ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 104 — 28ff Vgl. Orig. comm. II, 13 in Rom. (Lomm. 6, 136): *Marcion sane, cui per allegoriam nihil placet intellegi.* Vgl. Harnack TU. 42, 4, 68f; Marcion² 260*

5 χυ M 6 αὐτῶν Koe 20 ἢ² Diehl καὶ MH 21 καὶ < M 26 λεκταῖον Hᵃ 29 καὶ] l. κἂν ? Kl | τόπους] λόγους Zahn Gesch. d. Kan. I, 669 30 ἠθέτησεν Hu ἠθέλησεν M H

ἤτοι παραδέξασθαι (μετὰ τοῦ φάσκειν τὸν σωτῆρα ταῦτα εἰρηκέναι) τὸ καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα τολμᾶν ἑαυτὸν παραδιδόναι πεισόμενον τὸν πεπιστευκότα, ἢ μὴ ἂν εὐλόγως τολμήσαντα τὰ τηλικαῦτα. ἐσόμενα εἰς δυσφημίαν τὴν κατὰ τοῦ λόγου, μηδὲ πιστεύειν εἶναι τοῦ σωτῆρος τοὺς λόγους, εἴ γε μὴ ἀλληγοροῦνται.

4. Ἡμεῖς δὲ οἱ βουλόμενοι τὴν ἀκολουθίαν σῴζειν τῶν τριῶν εὐνουχισμῶν καὶ εὐδοκοῦντες τῇ τροπολογίᾳ τοῦ τρίτου, τοιαῦτα φήσομεν καὶ περὶ τῶν προτέρων δύο. εὐνοῦχοι τροπικῶς νῦν οἱ ἀργοὶ πρὸς ἀφροδίσια λέγοιντ' ἂν καὶ μὴ ἐπιδιδόντες ἑαυτοὺς ταῖς κατὰ ταῦτα ἀσελγείαις καὶ ἀκαθαρσίαις ἢ τοῖς παραπλησίοις αὐταῖς. εἰσὶ δὲ τῶν | πρὸς ταῦτα ἀργούντων διαφοραὶ (οἶμαι) τρεῖς. οἱ μὲν γὰρ ἐκ κατασκευῆς εἰσι τοιοῦτοι, περὶ ὧν λέγοιτ' ἂν τὸ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτως. οἱ δὲ ἐκ λόγου μὲν ⟨ἀνθρωπίνων⟩ ἀσκοῦσι

4. Nos autem (si spiritales sumus) verba spiritus spiritaliter accipiamus, et de tribus istis eunuchizationibus aedificationem introducentes moralem.

eunuchi nunc moraliter abstinentes se a venereis sunt appellandi.

eorum autem qui se continent 656
differentiae tres sunt: et quidam quidem sunt natura frigidiores prae ceteris viris, de quibus recte dicitur: *sunt quidam eunuchi, qui de utero matris suae nascuntur sic.* quidam autem continentes sunt propter verba

11ff Vgl. Hieron. in Matth. 147 A: *Possumus et aliter dicere: eunuchi sunt ex matris utero, qui frigidioris naturae sunt nec libidinem appetentes, et alii, qui ab hominibus fiunt, quos aut philosophi faciunt aut propter idolorum cultum emolliuntur in feminas vel persuasione haeretica simulant castitatem, ut mentiantur religionis veritatem.* — **12f** Vgl. I. Kor. 2, 13 — **22** Vgl. II. Kor. 12, 21

7 τὴν κατὰ < H^a **23** τοῖς παραπλησίοις αὐταῖς Kl τὰ παραπλήσια αὐτοῖς MH **31** ⟨ἀνθρωπίνων⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat.

11ff lat. kürzt, während gr. lückenhaft ist Koe **14** istis < R G

προτραπέντες τὴν τῶν ἀφροδισίων ἀποχὴν καὶ πάσης τῆς περὶ τὸν τόπον ἀκολασίας· οὐ μὴν τὸ γεννῆσαν αὐτοῖς τὴν τοιαύτην πρόθεσιν καὶ ἄσκησιν καὶ τὴν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) κατόρθωσιν

hominum, quorum concupiscentiam virilem praecidit non

λόγος γέγονε θεοῦ, ἀλλὰ ἀνθρώπινοι λόγοι εἴτε τῶν φιλοσοφησάντων παρ' Ἕλλησιν εἴτε »τῶν κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων« ἐν ταῖς αἱρέσεσιν· οὗτοι δή μοι δοκοῦσι δηλοῦσθαι ἐν τῷ

verbum divinum, sed verba humana, utputa qui philosophati sunt apud antiquos in gentibus aut apud eos »qui prohibent nubere, ⟨abstinere a cibis«⟩ apud haereses, isti

εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

sunt eunuchi qui ab hominibus fiunt.

τὸ δ' ἀποδοχῆς ἄξιον, εἰ τὸν λόγον τις ἀναλαβὼν τὸν ζῶντα καὶ ἐνεργῆ καὶ τομώτερον »ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον« καὶ »τὴν« (ὡς ὠνόμασεν ὁ ἀπόστολος) »μάχαιραν τοῦ πνεύματος« ἐκτέμνοι τὸ τῆς ψυχῆς παθητικὸν μὴ ἁπτόμενος τοῦ σώματος, καὶ τοῦτο ποιοῖ ***

qui autem suscipit »verbum vivum et efficax et acutius super omnem gladium bis acutum« et »gladium spiritus« (sicut ait apostolus) et praeciderit concupiscentiam suam corpus suum non tangens, et hoc fecerit non invitus propter timorem hominum neque propter laudem humanam, sed propter solam spem regni caelestis,

καὶ νοήσας βασιλείαν οὐρανῶν καὶ μέγιστον συμβαλλόμενον πρὸς τὸ κληρονομῆσαι βασιλείαν οὐρανῶν τὸ ἐκτεμεῖν λόγῳ τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. τοῖς δὲ

9 I. Tim. 4, 3 — 13 Vgl. Harnack TU. 42, 4, 63 A. 2 — 18ff Vgl. Hebr. 4, 12 — 21 Vgl. Eph. 6, 17

17 ἀποχῆς H 25 *** Kl, vgl. lat. Koe ergänzt: ⟨οὔτ' ἄκων διὰ φόβον ἀνθρώπων οὐδὲ δι' ἔπαινον ἀνθρώπων, ἀλλὰ⟩ 30 συμβαλλόμενος Diehl

11 ⟨abstinere a cibis«⟩ Kl, vgl. gr. 21 ait x* < ϱ 24 fecerit μ fecit G L fec B 25 invitus x incitatus μ

τοιούτοις ἁρμόζοι ἄν, καὶ οὐχ ὡς οἴονται οἱ σωματικῶς τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐξειληφότες.

τὸ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

isti *sunt qui eunuchizaverunt seipsos propter regnum dei.*

5. Μεγάλη δὲ δύναμις τὸ χωρῆσαι τὸν ἀπὸ λόγου τῆς ψυχῆς εὐνουχισμόν, ὃν οὐ πάντες χωροῦσιν, ἀλλ' οἷς δέδοται· δέδοται δὲ πᾶσι τοῖς αἰτήσασιν ἀπὸ θεοῦ τὴν λογικὴν μάχαιραν καὶ δεόντως αὐτῇ χρησαμένοις, ἵν' εὐνουχίσωσιν ἑαυτοὺς διὰ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν.

5. Magna ergo res est propter regnum dei suscipere eunuchizationem; quod *non capiunt omnes, sed quibus datum est. datum est* autem omnibus qui huiusmodi gladium petunt sibi ex deo.

εἰ δὲ χρὴ καὶ ἱστοριῶν ἐφάψασθαι τῶν κατὰ τὰς γραφὰς μετὰ τῆς ὑποφαινομένης ἡμῖν εἰς αὐτὰς ἀναγωγῆς, φήσομεν ὅτι εἰσί τινες εὐνοῦχοι τοῦ Φαραὼ ἄγονοι παντὸς καλοῦ, ἵν' οἰνοχοῶσιν αὐτῷ καὶ σιτοποιῶσιν εὐνουχισθέντες, εἰσὶ δὲ καὶ τοῦ θεοῦ ἄνθρωποι διὰ τοῦτο εὐνοῦχοι ἄγονοι παντὸς κακοῦ .

si autem oportet et secundum historias moraliter intellegere eunuchos, dicemus quoniam sunt quidam eunuchi Pharaonis non generantes bonum, ut sint oenochoi illius ⟨et⟩ escam ei offerentes eunuchizati, sunt autem et homines dei propter hoc ipsum eunuchi numquam generantes malum,

ἵν' οἰκοδομήσωσι πεσοῦσαν τὴν Ἱερουσαλήμ. περὶ μὲν οὖν τῶν προτέρων ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται· τῶν δὲ δευτέρων παράδειγμα ὁ ἐν τῷ δευτέρῳ Ἔζρα | 657 γεγραμμένος ὅς φησι· »καὶ ἐγὼ ἤμην εὐνοῦχος τῷ βασιλεῖ.

ut reaedificent casus Hierusalem. et de primis quidem in Genesi scriptum est, de secundis autem in libro secundo Esdrae qui dixit: »et ego eram eunuchus regis«.

12f Vgl. Matth. 7, 7 — 20. 29 Vgl. Gen. 40 — 32 Esra B 11, 11. 12, 1

2 τὰ < M 4 εὐνούχισαν v εὐνούχησαν M H 14 αὐτὴν M 20 φήσωμεν? H 25 εὐνοῦχοι + ⟨ἄγονοι παντὸς κακοῦ⟩ Kl Elt, vgl. lat. 27 l. ⟨ἂν⟩οἰκοδομήσωσι? Kl, vgl. lat.

7f entspricht gr. Z. 14—16 17 et < L 19 dicemus Kl, vgl. gr. dicimus x 21 oenochoi Kl, vgl. gr. eunuchi x 22 ⟨et⟩ Kl, vgl. gr.

καὶ ἐγένετο ἐν μηνὶ Νισὰν ἔτους εἰκοστοῦ Ἀρσαθερθᾶ βασιλεῖ« καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ »καὶ ἠγαθύνθη ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ ἀπέστειλέ με«. καὶ σὺ δὲ ἐντυγχάνων τῷ δευτέρῳ Ἔζρα εὑρήσεις ὅλα τὰ κατὰ τὸν τόπον καὶ ἐπιστήσεις διὰ τί ἄξιός ἐστιν εὐνοῦχος γενόμενος ἀρχηγὸς τοῦ ἀνοικοδομηθῆναι τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ. φασὶ γὰρ Ἑβραίων παῖδες τὸν Δανιὴλ καὶ τοὺς τρεῖς σὺν αὐτῷ (Ἀνανίαν, Ἀζαρίαν, Μισαὴλ) ἐν Βαβυλῶνι εὐνουχίσθαι, πληρουμένης τῆς πρὸς τὸν Ἐζεκίαν εἰρημένης προφητείας ὑπὸ Ἡσαΐου ἐν τῷ »ἀπὸ τοῦ σπέρματός σου λήψονται, καὶ ποιήσουσι σπάδοντας ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ βασιλέως Βαβυλῶνος«. φασὶ δὲ ὅτι περὶ τούτων καὶ Ἡσαΐας προεφήτευσε φάσκων· »μὴ λεγέτω ὁ ἀλλογενὴς ὁ προσκείμενος κυρίῳ· ἀφοριεῖ με ἄρα κύριος ἀπὸ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »κρείττονα υἱῶν καὶ θυγατέρων«. καλὸν οὖν, ὡς πρὸς τὸν μυστικὸν τόπον, τὸ μὴ γεννᾶν ἐν Βαβυλῶνι, ἀλλὰ ἄγονον εἶναι πρὸς τὴν Βαβυλῶνα ὡς ὁ Δανιήλ, ἵνα γεννή-

et tu ergo considerans invenies, quare ad restaurandum templum dei principari eunuchus factus est dignus. dicunt enim filii Hebraeorum Daniel et pueros tres in Babylonia fuisse eunuchizatos, ut inpleatur verbum dei dicentis ad Ezechiam: »quoniam ex semine tuo accipient, et facient spadones in domo regis Babylonis«. dicunt et quod de eis prophetavit etiam Esaias dicens: »ne dicat *** eunuchus: quia ego sum lignum aridum. haec dicit dominus eunuchis: si custodierint mandata mea et elegerint quae volo, ego dabo eis in domo mea locum electum et nominatum et meliorem filiis et filiabus«. bonum est ergo secundum mysterialem locum nec generare in Babylonia, sed sine semine esse quantum ad Babyloniam sicut

3 Esra B 12, 6 — 10f Vgl. Esra B 11, 11 — 18 Jes. 39, 7 — 23 Jes. 56, 3 — 29 Jes. 56, 5

7 δευτέρα M 10 ἄξιος Kl, vgl. lat. ἅγιος M H 11 factus Kl, vgl. gr. electus x 12 γὰρ Koe, vgl. lat. δὲ M H 23 *** Kl, vgl. gr.

σωμεν συλλαβόντες ἀπὸ τοῦ θείου πνεύματος (ὡς ἐκεῖνος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ) ὁράματα καὶ προφητείας.

Daniel, ut generemus de spiritu sancto (sicut ille et qui cum eo fuerunt) visiones et prophetias et cetera opera bona.

δεῖ δὲ εἰδέναι ὅτι οὐκ ὀλίγας εὕροι ἂν πιθανότητας εἰς κατασκευὴν τοῦ τοὺς τρεῖς σωματικοὺς εἶναι εὐνουχισμοὺς ὁ βουλό|μενος παραστῆναι τῷ λόγῳ καὶ συναγορεῦσαι καὶ τοῖς προειρημένοις καὶ ⟨τοῖς⟩ διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦτο διδάξασιν. οὐκ ἐβουλήθημεν δὲ ἐκθέσθαι αὐτάς. μὴ γυμνασίας εἵνεκεν τιθέντες τοὺς λόγους καὶ τὴν λύσιν ἑκάστου ἐκθέμενοι, πρόφασις γενώμεθα τοῖς μὴ ὡς βούλεται ὁ Ἰησοῦς χωροῦσι τὸν περὶ εὐνουχίας λόγον πρὸς τὸ ἐν ἑτέρῳ ⟨ἢ⟩ δεῖ ⟨νοῒ⟩ νοεῖν τὸ χωρεῖν, καὶ σωματικῶς αὐτὸ ὑπολαμβάνειν, δέον »πνεύματι« ζῶντα »καὶ πνεύματι« στοιχοῦντα καὶ τοὺς τρεῖς εὐνουχισμοὺς πνευματικῶς πεπεῖσθαι λελέχθαι. 658

6. *Τότε προσηνέχθησαν αὐτῷ παιδία καὶ τὰ ἑξῆς*

6. *Tunc oblati sunt ei pueri, ut manus eis inpon⟨at et⟩ oret; discipuli autem increpabant eos. Iesus autem dixit: sinite pueros ⟨venire ad me⟩ et nolite prohibere; talium est enim regnum*

20 Vgl. Gal. 5, 25

7 *σωματικοὺς* H *πνευματικοὺς* Kl *σωματικοὺς* < M[a] (ergänzt M[c] a. R. ?) 10 ⟨*τοῖς*⟩ Koe 18 ⟨*ἢ*⟩ *δεῖ* ⟨*νοῒ*⟩ Diehl Koe 20 *δέον* ⟨*τὸν*⟩ Koe 24 vorher: *Περὶ τῶν προσενεχθέντων παιδίων τῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἐπιθῇ τὰς χεῖρας αὐτοῖς* H

1 generemus] + *συλλαβόντες* gr. 26 inpon⟨at et⟩ oret Koe inponeret x 28 dixit + eis B 29 ⟨venire ad me⟩ Kl Koe

ἕως τοῦ
καὶ ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἐπορεύθη ἐκεῖθεν (19, 13—15).

Τότε μὲν ἡ ἀναγεγραμμένη ἱστορία γέγονε τοῦ καὶ προσενηνέχθαι παιδία τῷ Ἰησοῦ; βουλομένων τῶν προσφερόντων ἐπιθεῖναι αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτοῖς καὶ προσεύξασθαι.

ἰστέον δὲ ὅτι οὐκ ἔστιν ὅτε οὐ προσφέρεται παιδία τὴν ψυχὴν τῷ Ἰησοῦ, ἐφ' οἷς λέγοι ἂν (ὡς παρακαταθήκην αὐτὰ ἀπὸ θεοῦ λαβών) τὸ »ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ θεός«. καὶ ἀπὸ τῶν παιδίων γε τούτων τινὰ μὲν χρηματιζέτω νήπια ἄλλα δὲ λεγέσθω θηλάζοντα ὡς τῶν νηπίων ὑποδεέστερα, καὶ ὁ κύριος ἡμῶν »ἐκ στόματος« ἀμφοτέρων καταρτιζέτω »αἶνον«, ἵνα ἠσθημένοι τῆς τοιαύτης αὐτοῦ εἰς τὰ παιδία εὐεργεσίας λέγωμεν τὸ »ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον«. παιδία δὲ λεκτέον τοὺς ἐν Χριστῷ σαρκίνους καὶ νηπίους, ὁποίους Κορινθίους ἐπιστάμενος ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔλεγε· »κἀγὼ οὐκ ἠδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς ἀλλ' ὡς σαρκίνοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ«. τὰ τοιαῦτα δὴ παιδία προσηνέχθη ⟨καὶ⟩ τότε καὶ ἀεὶ προσάγεται

caelorum.
et inponens eis manus abiit inde.

Sciendum quoniam non est, quando non offeruntur pueri Iesu de quibus dicit (quasi depositum suscipiens eos a deo): »ecce ego et pueri quos dedit mihi deus«. puerorum autem istorum quidam quidem sunt infantes, alii autem dicuntur lactantes quasi inferiores infantibus, et dominus noster »ex ore« utrorumque perficit »laudem«, ut cognoscentes talia beneficia eius in pueris dicamus: »ex ore infantium et lactantium perfecisti laudem«. pueros autem dicimus, qui in Christo adhuc carnales sunt et infantes, quales esse Corinthios apostolus sciens dicebat: »et ego non potui vobis loqui quasi spiritalibus sed quasi carnalibus, quasi parvulis in Christo«. tales autem pueri et tunc oblati sunt et cottidie offeruntur

14 Hebr. 2, 13 vgl. Jes. 8, 18 — 19ff. 23 Ps. 8, 2 — 28ff I. Kor. 3, 1

5 *τοῦ* Kl *τῷ* MH | *προσηνέχθαι* M 8 *αὐτὸν* Diehl Koe *αὐτοῦ* MH 11 [*τὴν ψυχὴν*] Hu, vgl. lat. 22 *εὐεργεσίας εἰς τὰ παιδία* M 25 *Χριστῷ* + *adhuc* lat. 29 *ἡμῖν* M 32 ⟨*καὶ*⟩ Kl Koe, vgl. lat.

13 eos x* < ϱ 14 mihi dedit B 15 istorum x* iustorum ϱ 17. 22 lactantes usw.] lactentes usw. B L 19 perficit y* Pasch percipit L 20 talia R G alia B L

τῷ Ἰησοῦ. σημεῖον δὲ τῆς τῶν νηπίων προσαγωγῆς οἱ πολλοὶ τῆς ἐκκλησίας ἐν Χριστῷ νήπιοι καὶ θηλάζοντες, »χρείαν ἔχοντες γάλακτος, οὐ στερεᾶς τροφῆς«,

Iesu. signum autem oblationis puerorum sunt multi, qui in Christo parvuli constituti atque lactantes et »lacte opus habentes, non esca perfecta«, accedunt ad fidem;

πρὸς οὓς λέγοι ἂν ⟨ὁ λέγων⟩ (»ὡς ἂν τροφὸς θάλπουσα | τὰ ἑαυτῆς τέκνα« θάλπων αὐτοὺς) τὸ »γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε, ⟨ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε«⟩.

de quibus dicit, qui dixit (»quemadmodum nutrix foveat filios 659 suos« nutriens eos): »lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis, sed nec usque adhuc potestis«.

Εἶτ' ἐπεὶ οἱ μνησθέντες εὐαγγελισταὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον, ὅτι μὲν (ὡς ὁ Ματθαῖός φησι) προσηνέχθη παιδία τῷ Ἰησοῦ ἢ (ὡς ὁ Μᾶρκος) »προσέφερον αὐτῷ ⟨παιδία« ἢ (ὡς ὁ Λουκᾶς) »προσέφερον δὲ αὐτῷ⟩ καὶ βρέφη« ἀνέγραψαν, ὑπὸ τίνος δὲ προσηνέχθη ἢ τίνες προσέφερον, ἅμα ⟨πάντες⟩ παραλελοίπασιν, ἡμῖν καταλιπόντες ἐξετάζειν τὸ παραλελειμμένον,

Exponentes autem evangelistae hunc locum, quoniam quidem oblati sunt pueri Iesu, rettulerunt, non autem manifestaverunt a quibus oblati sunt, nobis videlicet relinquentes ut quaeramus, quod ab illis est praetermissum,

ἄξιον ἰδεῖν πότερον κατὰ συντυχίαν ὑπὸ τῶν τριῶν τὸ τοιοῦτον παραλέλειπται (δυναμένων ἀναγράψαι· προσηνέχθη αὐτῷ ἀπὸ τῶν γονέων ἢ ἀπὸ τῶν μητέρων, ἤ· »προσέφερον αὐτῷ βρέφη« ἢ »παιδία« αἱ μητέρες αὐτῶν), ἢ γνώσεως λογισμῷ καὶ

utrum eventu omnes ⟨tres⟩ evangelistae praetermiserunt (cum possent conscribere utrum a parentibus sunt oblati aut a matribus),

4 Hebr. 5, 12 — 7 I. Thess. 2, 7 — 9 I. Kor. 3, 2 — 17 Marc. 10, 13 — 19 Luc. 18, 15 — 30f Luc. 18, 15; Marc. 10, 13

7 ⟨ὁ λέγων⟩ Kl, vgl. lat. **11f** ⟨ἀλλ' — δύνασθε«⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **18/19** ⟨παιδία — αὐτῷ⟩ Kl nach Hu **21f** ἅμα ⟨πάντες⟩ Kl ⟨οὐκ ἐδήλωσαν⟩, ἀλλὰ Koe, vgl. lat. **32** ἢ ⟨θείας⟩ γνώσεως Koe, vgl. lat.

4 lactantes] lactentes B L **26** ⟨tres⟩ Diehl, vgl. gr. | evangelistae omnes eventu L **27** praetermiserint μ **28** possint G L **29** sint μ

σοφίᾳ τὸ τοιοῦτον πεποιήκασιν εἰς παράστασιν τοῦ ὅτι	aut ratione divina et sapientia hoc fecerunt, ut ostendant quoniam qui offerunt *pueros*
προσελθόντες ἄγγελοι τῷ Ἰησοῦ καὶ διακονοῦντες αὐτῷ, αὐτοὶ νῷ θειοτέρῳ τὰς τῶν παιδίων ὁρῶντες διαφορὰς ἢ βρεφῶν οἴδασι τίνας προσφέρειν δεῖ τῷ Ἰησοῦ,	Iesu angeli sunt, qui accedunt et ministrant ei; quoniam ipsi sapienter cognoscunt differentiam puerorum vel infantium, quales Christo oportet offerri.
ἵνα προσενεχθέντες αὐτῷ χειροθετηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πότε· οἴδασι δὲ καὶ τίνας οὐ χρὴ ἢ ὅτι ἐπί τινα χρόνον οὐ χρή· οὐ γὰρ ἄτερ ἡγοῦμαι ἀγγελικῆς οἰκονομίας τὰ τοιαῦτα παιδία προσέρχεσθαι τῷ Ἰησοῦ.	
τὸ δὲ βούλημα τῶν προσφερόντων τὰ παιδία ἐστὶ	voluntas autem offerentium *pueros* est,
κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον	
ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ προσεύξηται,	*ut manus eis inponat Iesus et oret.*
κατὰ δὲ τὸν Μᾶρκον »ἵνα ἅψηται αὐτῶν«, κατὰ δὲ τὸν εἰπόντα »βρέφη« αὐτὰ εἶναι Λουκᾶν ἵνα αὐτῶν ἅπτηται.	
τῇ γὰρ προσευχῇ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῇ ἁφῇ αὐτοῦ τὰ παιδία καὶ τὰ βρέφη, οὐ δυνάμενα ἀκούειν ἅπερ ἀκούουσιν οἱ ἤδη πνευματικοί, ἀρκεῖται εἰς βοήθειαν καὶ ἣν χωρεῖ ὠφέλειαν· ἅπτεται γὰρ αὐτῶν ἡ δύναμις Ἰησοῦ, μόνον χεῖρας ἐπιθέντος τὰς τῆς ἑαυτοῦ ἐπισκοπῆς αὐτοῖς, καὶ οὐκέτι αὐτῶν ἅπτεταί τι τῶν χειρόνων. τάχα δὲ καὶ (ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν) τὸ βούλημα τῶν	oratio enim Iesu Christi et tactus eius pueris et infantibus, qui non possunt audire quae audiunt iam spiritales, sufficit ad auxilium eruditionis eorum; adprehendit enim eos virtus Iesu Christi, cum ⟨tantum⟩ *manus* suae speculationis posuerit *super eos*, et iam nullum malum eos contingit. forsitan autem (quantum ad textum) etiam offerentium ei *pueros* et

4f Vgl. Matth. 4, 11 — 21 Marc. 10, 13 — 22f Luc. 18, 15

10/11 χειροθετηθῶσιν Koe, vgl. S. 365, 29 χειροτονηθῶσιν M H **13** ἄτερ ἡγοῦμαι ~ Koe **14** τοιαῦτα Diehl τοσαῦτα M H **32** τὰς < M

2 fecerint ρ **6** cognoscunt + ⟨videntes⟩ Koe, vgl. gr. **30** ⟨tantum⟩ Diehl, vgl. gr.

προσφερόντων αὐτῷ βρέφη καὶ παιδία τοιοῦτον ἦν, διαλαβόντων ὅτι οὐχ οἷόν τε ἦν, ἁψαμένου Ἰησοῦ βρεφῶν ἢ παιδίων καὶ δύναμιν διὰ τῆς ἁφῆς ἐναφιέντος αὐτοῖς, σύμπτωμα ἢ δαιμόνιόν [ἤ] τι ἅψασθαι

οὗ φθάσας ὁ Ἰησοῦς ἥψατο. |

infantes voluntas huiusmodi erat considerantium, quoniam inpossibile est ut postquam dominus tetigerit *pueros* vel infantes et per tactum dederit in eis divinam virtutem, ut ruina aut daemonium aliquod tangere eos possit. 660

7. *Οἶμαι δ' ὅτι καὶ ἐπεὶ πολλαὶ πονηραὶ δυνάμεις περὶ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἀρχῆθεν ἀσχολοῦνται ποικίλως αὐτῇ ἐπιβουλεύουσαι, διὰ τοῦτο ὡς ἤδη ἐκ τῶν προτέρων τὴν δύναμιν αὐτοῦ μαθόντες οἱ προσφέροντες τῷ σωτῆρι τὰ ⟨παιδία ἢ τὰ⟩ βρέφη τοῦτ' ἐποίουν, ἵνα διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν αὐτοῦ καὶ τῆς περὶ τῶν παιδίων καὶ τῶν βρεφῶν εὐχῆς ⟨καὶ⟩ διὰ τῆς ἁφῆς ἀπελαύνηται μὲν τὰ χείρονα, δύναμις δὲ ἐγγινομένη διαφέρουσα*

7. Aestimo autem: quoniam multae malignae virtutes circa animam hominis ab initio vacant iugiter ei insidiantes, ideo offerebant ut tangeret eos, quasi iam ex praecedentibus virtutem eius experti, qui offerunt *pueros* vel infantes salvatori, quoniam per inpositionem manuum eius et per orationem eius pro pueris et infantibus factam et per tactum eius repelluntur mala; virtus enim facta in eis

non solum ad praesens sufficiens est custodire, verum

καὶ πρὸς τὰ ἑξῆς διαρκῇ ὡς κωλυτικὴ τυγχάνουσα ἐπαφῆς τῶν ἐναντίων. καὶ ὁ σωτὴρ οὖν οὐχ ⟨ὡς⟩ ἁπλοῦν τι καὶ ἄκαιρον ἐπιστάμενος τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ σωτήριον τοῖς ὑπ' αὐτοῦ χειροθετουμένοις ὧν ἥπτετο, φησὶ τοῖς ἐπιτιμῶσι μαθηταῖς καὶ διὰ τοῦ ἐπιτιμᾶν κωλύουσιν αὐτῷ προσφέρεσθαι τὰ παιδία ⟨ἢ τὰ βρέφη⟩

etiam in posterum quasi prohibitoria constituta tactum contrari⟨or⟩um repellet ab eis. et salvator ergo non quasi ⟨simplum et⟩ superfluum aliquid sciens hoc esse, sed salutare omnibus qui inpositionem manuum eius acceperint, dicit ad discipulos suos *** prohibentes *pueros* vel infan-

5f Vgl. Ps. 90, 6

6 [ἤ] Kl, vgl. lat. **16** ⟨*παιδία ἢ τὰ*⟩ Kl, vgl. lat. **19** ⟨*καὶ*⟩ *διὰ* Kl, vgl. lat. **21—24** *δὲ . . . διαρκῇ*] *enim . . . sufficiens est* lat. **26** ⟨*ὡς*⟩ *ἁπλοῦν* Kl nach Hu Koe, vgl. lat. *ἁπλῶς* M H **27** *ἄκαιρον* Kl, vgl. lat. *ἀκέραιον* M H **32** ⟨*ἢ τὰ βρέφη*⟩ Kl Koe, vgl. lat.

5 dederit] ⟨in⟩diderit Diehl **11/12** vacant x* vacantis (!) *μ* **12** ei x* et *ϱ* **13** offerebant + ihu parvulos G$^{c.r.}$ **15** offerebant L **15/16** infantes vel pueros G (B^{a}) **25** contrari⟨or⟩um Diehl, vgl. gr. **26** repellat G **27** ⟨simplum et⟩ Diehl, vgl. gr. **29** qui + per B **32** *** Kl, vgl. gr.

τὸ ἄφετε τὰ παιδία καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. εἰ μὲν οὖν ἔχει λόγον τὰ ἀποδεδομένα περὶ τοῦ ὑπὸ τίνων προσηνέχθη ἢ τίνες προσέφερον, ἀκολούθως ἂν ἐκείνοις μαθηταί τινες ἐξαίρετοι νοοῖντο τοῦ Ἰησοῦ δυνάμεις ἅγιαι μεμαθητευμέναι τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ· φθάνειν γὰρ καὶ ἐπὶ τοιαύτας τὸ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ ὄνομα εὔλογον, ἵνα μὴ μόνον οἱ ἄνθρωποι αὐτῷ μαθητεύωνται, ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι,	tes offerri: *sinite pueros venire ad me et nolite prohibere eos.* siquidem habent rationem, quae supra diximus de offerentibus ⟨aut⟩ qui erant qui offerebant, consequenter eis *disciputi* Iesu egregiae intelleguntur virtutes sanctae et doctae a filio dei; potest enim et ad illas nomen discipulorum Iesu pervenire, ut non solum homines *discipuli* eius sint sed etiam angeli.
οἷς ὤφθη, καὶ εἴ τις αὐτῷ πιστεύειν βούλεται ἀπὸ »παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι«.	
εἰ μέντοι τὸ τοιοῦτόν τις βίαιον νομίζοι, θέλων μὴ ἐπ' ἄλλων τάσσεσθαι ἢ ἀνθρώπων τὸ τῶν μαθητῶν ὄνομα, ἐπιτιμώντων τοῖς προσφέρουσι τῷ Ἰησοῦ τὰ βρέφη καὶ τὰ παιδία,	si quis autem hoc quod dicimus putaverit violentum et voluerit discipulorum nomen non aliis nisi tantum hominibus applicare, discipulis eis qui prohibent offerri *pueros* Iesu et infantes,
	sic intelligendus est hic locus, ut
εἶεν ἂν οἱ τῶν διδάσκειν τὸν λόγον ἐπιχειρούντων ἁπλούστεροι καὶ μέχρι παιδίων λόγον ἔχοντες, γάλακτι ἐοικότα ποτίζοντι	eorum, qui profitentur verbi doctrinam, simpliciores quidem et quasi puerilem sermonem habentes et similem lacti quo nutriuntur
	adhuc novicii,
τοὺς γάλακτος χρῄζοντας,	quibus lac opus est
	et non solida esca, intellegantur esse doctores,

13f Vgl. I. Tim. 3, 16 — 15 Eph. 1, 21 — 31 Vgl. Hebr. 5, 12

7 *νοεῖν το* H (unleserlich in M) 12 *αὐτοὶ* M 28 *ποτίζοντι* Kl, vgl. lat. *ποτίζοντες* M H

5 ⟨aut⟩ Koe, vgl. gr. 7 eis x* cum eis *μ* 8 l. intellegantur, vgl. gr.? Kl 8/9 sanctae y* < L 21 l. applicari? Kl, vgl. gr. 22 eis R G L eius B

*προσφέροντες τῷ Ἰησοῦ βρέφη καὶ παιδία· οὐ γὰρ δύνανται λόγῳ πνευματικωτέρῳ τῆς τούτων καταστάσεως *** πείθειν ****

ὡς ὁ δυνάμενος λέγειν· »Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί«. τούτων δὴ προσφερόντων τῷ Ἰησοῦ βρέφη καὶ παιδία τοιαῦτα, τουτέστι νηπίους πίστεως καὶ ἧττον ἔτι μεμαθητευμένους, οἱ〉 λογικώτεροι | νομιζόμενοι εἶναι τῶν διδασκόντων ἐκείνων τῶν ἁπλουστέρων〉

καὶ διὰ τοῦτο μαθηταὶ χρηματίζοντες Ἰησοῦ, πρὶν μάθωσι τὰ περὶ τῶν βρεφῶν καὶ τῶν παιδίων 〈τοιούτων〉, ἐπιτιμῶσι τοῖς ἁπλούστερον διδάσκουσι

καὶ παιδία 〈καὶ βρέφη τῷ Ἰησοῦ〉 προσφέρουσι.

Σαφῶς δὲ τὸ τοιοῦτον νοήσεις, ἐπιστήσας τῷ

»βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς· ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς« καὶ 〈»τὰ ἀσθενῆ« καὶ »τὰ ἀγενῆ« καὶ〉

qui offerunt salvatori *pueros* et infantes. nec enim possunt magis spiritaliori sermone eos nutrire, quam postulat status angusti sensus eorum, qui non dicere possunt sicut ille qui dicit: »Graecis ac barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum«. his ergo offerentibus salvatori huiusmodi *pueros* et infantes, id est novicios fidei et minus adhuc eruditos, qui videntur esse per- 661
fectiores doctoribus
illis simplicioribus
et ideo sunt discipuli Iesu, priusquam discant rationem iustitiae de pueris et infantibus talibus, reprehendunt eos qui simpliciter docent
et per simplicem doctrinam *pueros* et infantes offerunt Christo.

Manifeste autem intellegere poteris hoc, si consideraveris quod ait apostolus:

»videte vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi fortes, non multi nobiles; sed quae stulta sunt mundi elegit deus« et »quae infirma« et »quae ignobilia«

6 Röm. 1, 14 — 26ff I. Kor. 1, 26–28

2/3 *λόγῳ πνικωτέρῳ* Kl, vgl. lat. *λογικώτεροι* M H 4[1.2] *** Kl, vgl. lat. 8 *δὲ* H 10–12 〈*τοιαῦτα —οἱ*〉 Kl Koe, vgl. lat. 12 *νομιζόμενοι* Diehl Koe, vgl. lat. *νομίζοντες* M H 17 *τῶν*² < H[a] 18 〈*τοιούτων*〉 Diehl Koe, vgl. lat. 21 〈*καὶ —Ἰησοῦ*〉 Kl Koe, vgl. lat. 30/31 〈*τὰ —καὶ*〉 Kl, vgl. lat.

3 spiritaliori x* specialiori μ 5 non < G L 6 dixit G L 11/12 eruditos adhuc L

»τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ«. βλεπέτω τις οὖν τινα τῶν ἐπαγγελλομένων κατήχησιν ἐκκλησιαστικὴν καὶ διδασκαλίαν προσφέροντα »τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου«, καὶ »τὰ ἐξουδενωμένα« »καὶ τὰ ἀγενῆ« *** καὶ διὰ τοῦτο λεχθησόμενα ἂν καὶ παιδία ⟨καὶ βρέφη⟩, καὶ βλέπων ἐπιτιμάτω (ὡς ἀκρίτως ποιοῦντι) τῷ προσφέροντι τηλικαῦτα τῷ σωτῆρι καὶ διδασκάλῳ βρέφη καὶ παιδία. καὶ πρόσχες εἰ μὴ ἁρμόζει ἀναφέρειν τὰ νῦν ἐξεταζόμενα ἐπὶ τὰ τοιαῦτα, τῶν μὲν προσφερόντων παιδία. ἵνα τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἐπιθῇ Ἰησοῦς καὶ προσεύξηται, τῶν δὲ μαθητῶν ἐπιτιμώντων αὐτοῖς. εἴποι δ' ἂν πρὸς τοὺς ἐπιτιμῶντας ἐπὶ παιδίοις προσαγομένοις τῷ Ἰησοῦ ⟨ὁ⟩ διδάσκαλος καὶ σωτὴρ καὶ κύριος· ἄφετε τὰ παιδία καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. εἶτα προτρέπων τοὺς μαθητὰς ⟨αὐτοῦ ἤδη⟩ ὄντας ἄνδρας συγκαταβαίνειν τῇ ὠφελείᾳ τῶν παιδίων (ὅπως γένωνται τοῖς παιδίοις ⟨ὡς⟩ παιδία, ἵνα τὰ παιδία κερδήσωσι) λεγέτω ὁ σωτὴρ τὸ τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· καὶ γὰρ αὐτὸς »ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγή-

et »quae non sunt, ut ea quae sunt destrueret«. [si] videat ergo quis eorum, qui doctrinam ⟨et disciplinam⟩ ecclesiasticam profitentur, offerentem aliquem quosdam stultos mundi et *** ignobiles et infirmos, qui propter hoc appellati sunt pueri et infantes; videns autem [non] prohibeat (quasi sine iudicio facientem) eum qui offert tales salvatori atque magistro *pueros* et infantes. et vide, si non convenit referre quae tractamus ad discipulos, quosdam quidem offerentes *pueros, ut manus eis inponat Iesus et oret,* alios autem prohibentes eos. et dicat ad eos qui prohibent offerentes *pueros* Christo magister et salvator et dominus: *sinite pueros et nolite prohibere eos venire ad me.* post hoc hortans discipulos suos iam viros constitutos condescendere utilitatibus puerorum (ut fiant pueris quasi pueri ut pueros lucrentur), dicat Iesus: *talium est enim regnum caelorum.* nam et ipse »cum in forma dei esset, non rapinam

5f Vgl. I. Kor. 1, 28 — 26f Vgl. I. Kor. 9, 22 — 30 Phil. 2, 6

5 τὰ μωρὰ] *quosdam stultos* lat. 6 ἀγεννῆ M | *** Diehl Kl, vgl. lat. 8 ⟨καὶ βρέφη⟩ Kl, vgl. lat. 10 τηλικαῦτα τῷ Koe, vgl. lat. τηλικούτῳ M H 20 ⟨ὁ⟩ Kl 23 προτέπον H 24 ⟨αὐτοῦ ἤδη⟩ Kl nach Diehl Koe lat. 26 ⟨ὡς⟩ Koe, vgl. lat. 28 τὸ < M 31 ἡγησάμενος H

2 [si] Kl, vgl. gr. 3 ⟨et disciplinam⟩ Diehl, vgl. gr. 6 *** Diehl Kl, vgl. gr. 9 autem x* < ϱ | [non] Kl, vgl. gr. 12/13 infantes et pueros G 18 et Kl, vgl. gr. ut x 23 cohortans L 27 dicat Kl, vgl. gr. dicit x 28 cum et ipse L

σατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ«, γέγονε παιδίον, ὥστε λελέχθαι τοῖς μάγοις ὑπὸ τοῦ Ἡρῴδου περὶ αὐτοῦ· πορευθέντες ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου«, καὶ ὑπὸ τοῦ Ματθαίου ὅτι »ὁ ἀστήρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς ἕως οὗ ἐλθὼν ἐστάθη οὗ ἦν τὸ παιδίον«·

καὶ μετ᾽ ὀλίγα »ἐλθόντες (φησὶν) εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας | τῆς μητρὸς αὐτοῦ«. 662

καὶ ὁ φανεὶς δὲ τῷ Ἰωσὴφ ἄγγελος παιδίον ἐκάλεσε τὸν ⟨τοιοῦτον καὶ⟩ τηλικοῦτον ἡμῶν σωτῆρα εἰπών· »ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον«.

πάλιν τε αὖ τελευτήσαντος τοῦ Ἡρῴδου ἄγγελος κυρίου κατ᾽ ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ λέγων· »ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ«. καὶ ὁ Ἰησοῦς οὖν οὐ μόνον κατὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀναγωγὴν

ἐταπείνωσεν »ἑαυτὸν ὡς παιδίον«, ὥστ᾽ ἂν εἰπεῖν

ὡς τὸ »μάθετε ἀπ᾽ ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ«, οὕτως καὶ τὸ »μάθετε ἀπ᾽ ἐμοῦ« γενομένου ὡς παιδίον, πῶς λέγω τὸ *** τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τοιού-

arbitratus est esse se aequalem deo«, sed factus est puer, ut dicat de eo

Matthaeus, quoniam »stella, quam viderant in oriente, praecedebat eos donec veniens stetit ubi erat puer«.

non solum Matthaeus, sed etiam ipse angelus, qui apparuit Ioseph, talem et tantum salvatorem nostrum puerum appellavit dicens: »surgens accipe puerum et matrem eius, et fuge in Aegyptum«.

humilians ergo se factus est quasi puer, ut recte dicat:

sinite et nolite prohibere pueros venire ad me; talium est enim regnum caelorum.

4 Matth. 2, 8 — **6** Matth. 2, 9 — **10** Matth. 2, 11 — **16** Matth. 2, 13 — **22** Matth. 2, 20 — **27** Vgl. Matth. 18, 4 — **29. 31** Matth. 11, 29

1 *θεῷ* + *sed* lat. **14** ⟨*τοιοῦτον καὶ*⟩ Kl, vgl. lat. **16f** *τὴν μητέρα καὶ τὸ παιδίον* H **19** *αὖ*] *οὖν* M **32** *** Kl Koe, vgl. lat. **18** fuge] vade L **28** ut x* < ρ **33** enim est G

των ὁποῖά ἐστι τὰ παιδία, περὶ ὧν οὐκ ἐπιτρέπει τοὺς μαθητὰς ἐπιτιμᾶν τοῖς προσφέρουσιν αὐτά. καὶ Παῦλος δὲ ὡς ἐπιστάμενος τὸ τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, δυνάμενος »ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ« ἀπόστολος, ἐγένετο νήπιος καὶ παραπλήσιος τροφῷ θαλπούσῃ τὸ ἑαυτῆς παιδίον καὶ λαλούσῃ λόγους ὡς παιδίον διὰ τὸ παιδίον.

8. Τούτων δὲ ἐπιμελῶς ἀκουστέον, ἵνα μὴ φαντασίᾳ σοφίας καὶ τοῦ διαβεβηκέναι καταφρονῶμεν ὡς μεγάλοι τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μικρῶν καὶ παιδίων, ἀλλ' εἰδότες πῶς εἴρηται τὸ τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν τοιοῦτοι γενώμεθα, ἵνα καὶ δι' ἡμῶν σώζηται τὰ παιδία. οὐ μόνον δὲ [οὐκ] ἀφιέντες τὰ παιδία προσφέρεσθαι τῷ Ἰησοῦ οὐδὲ μόνον μὴ κωλύοντες αὐτὰ προσφέρεσθαι αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν παιδίων γενόμενοι παιδία ⟨ἐν ταπεινότητι⟩ τὸ βούλημα τοῦ σωτῆρος ποιήσωμεν, ἵνα σῳζομένων καὶ δι' ἡμᾶς τοιούτους γενομένους τῶν παιδίων, ὡς ταπεινώσαντες ἑαυτοὺς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὑψωθῶμεν·

8. Haec ergo debemus diligenter adtendere ut ne aestimatione sapientiae excellentioris et profectus spiritalioris contemnamus quasi magni pusillos ecclesiae, sed scientes quod dictum est: *talium est enim regnum caelorum* tales efficiamur, ut etiam *parvuli* sensu salventur per nos: non solum ⟨autem sinentes pueros offerri Iesu, nec solum⟩ non prohibentes *pueros venire* ad Iesum sed etiam ipsi cum pueris effecti *pueri*, in humilitate voluntatem domini adinpleamus, ut exaltemur a deo.

7 I. Thess. 2, 7 — 8f Vgl. I. Thess. 2, 7 — 28ff Vgl. Matth. 18, 4

13 σοφίας + *excellentioris* lat. 15 διαβεβηκέναι + *spiritalioris* lat. 18 καὶ < M? 22 παιδία + *sensu* lat. 23 [οὐκ] Kl nach Diehl 29 ⟨ἐν ταπεινότητι⟩ Koe, vgl. lat. 32 γινομένους H

20 enim < G 23 ⟨autem—solum⟩ Diehl, vgl. gr. 25 venire < L 28 effecti + quasi y (dann auch in gr. Z. 29 ⟨ὡς⟩ παιδία Koe)

καὶ τοιοῦτον γάρ τι δύναται νοεῖσθαι εἰς τὸ »πᾶς ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται«, μάλιστα ἐπεὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω γέγραπται τὸ »ὅστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν«. καὶ ταῦτα μὲν ἔστω χρήσιμα πρὸς τοὺς ἐπιτιμῶντας μαθητὰς παιδίων προσφερομένων τῷ Ἰησοῦ τοῖς προσφέρουσιν.

*ἴστω δὲ τὰ παιδία, κἂν μὴ πᾶσιν (ὡς παιδία) παρα|κολουθεῖν δύνηται τοῖς λεγομένοις, ὅτι ἐπέθηκε μὲν τοῖς παιδίοις ὁ Ἰησοῦς τὰς χεῖρας, ἐπιθεὶς δὲ ἐπορεύθη ἐκεῖθεν. καὶ δύναμιν ἐναφεὶς τοῖς παιδίοις διὰ τῆς ἀφῆς ἐπορεύθη ἀπὸ τῶν παιδίων, *** μὴ δυνηθέντων ὁμοίως τοῖς *** μαθηταῖς ἀκολουθεῖν τῷ Ἰησοῦ.*

Εἴπερ δὲ »λόγια κυρίου« ἐστὶ καὶ τὰ εὐαγγελικά, καὶ »λόγια ἁγνὰ« καὶ »ἀργύριον πεπυρωμένον«, »δοκίμιον«, ἀπεσταλμένον »τῇ γῇ« καὶ ἀκριβῶς »κεκαθαρμένον« καὶ »ἑπταπλασίως«, ὀφείλει τις εἶναι εὔλογος αἰτία, δι' ἣν ἐκτιθέμενος τὰ κατὰ τὸν τόπον ὁ Ματθαῖος δύο μὲν εἶπε τὰ βουλήματα τοῦ προσενη-

scito autem quoniam *pueri* huiusmodi, quamvis non omnia quae 663 dicuntur sequi possunt (quasi *pueri*), tamen posuit eis *manus* Iesus, *ponens* autem *abiit inde*, et virtutem relinquens in pueris per tactum *abiit* a pueris, videlicet pueris non potentibus sequi Iesum, sicut ceteri discipuli eius perfecti.

Siquidem autem »eloquia domini« evangelica »eloquia« sunt »casta« et »argentum igne examinatum«, argentum »probabile«, transmissum »terrae« et valde »mundatum« »et septies mundatum«, sine dubio debet esse aliqua idonea causa propter quam exponens Matthaeus hunc

2 Luc. 14, 11 — 4 Matth. 18, 4 — 22ff Ps. 11, 7

1 *δύναται* Hu *δύνασθαι* M H 12 *δὴ* M | *παιδία* + *huiusmodi* lat. 19. 20 *** Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. 24 *πεπυρωμένον* + *argentum* lat. 26 *ἄκρως* H 26/27 *ἑπταπλασίως* + *mundatum* (vgl. Ps. 11, 7 var. lect.?), *sine dubio* (= *ἀναμφιβόλως* Koe, vgl. IV, 543, 10) lat.

14 possint B 15 ⟨im⟩posuit *μ* 18 tactum Kl, vgl. gr. actum x 20 Iesum] christum B L | sicut + et L 24 igni G 27 mundatum sine dubio] Glosse? Kl, doch s. zu gr. Z. 26/27 30 matthaeus exponens L

νέχθαι τῷ Ἰησοῦ τὰ παιδία, οὐκέτι δὲ πρὸς τὰ δύο τὰ ἑξῆς ἐπιφέρει. προσηνέχθη μὲν γὰρ τὰ παιδία, οὐκέτι ἵνα μόνον τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἐπιθῇ ὁ Ἰησοῦς, ἀλλὰ πρὸς τούτῳ ἵνα καὶ προσεύξηται. 9. γέγραπται δὲ ⟨μετὰ τοῦτο⟩ ὅτι καὶ ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἐπορεύθη ἐκεῖθεν, οὐ γὰρ προσέθηκε· καὶ προσευξάμενος (ἠδύνατο γὰρ λελέχθαι· καὶ ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτοῖς καὶ προσευξάμενος ἐπορεύθη ἐκεῖθεν). ὅρα οὖν εἰ δύνασαι μείζοσι μὲν

τῶν παιδίων τηρε⟨ῖσθαι λέγε⟩ιν τὴν προσευχὴν τοῦ Ἰησοῦ, δυναμένοις χωρῆσαι καὶ τὴν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς καὶ τὴν περὶ αὐτῶν πρὸς τὸν πατέρα εὐχήν. μικροτέροις δὲ παιδίοις ἀρκεῖν λέγειν τὴν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ. εἰς δὲ τὰ ἀποδεδομένα περὶ τοῦ τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, προτρεπόμενα καὶ τὸν σοφώτατον μὴ ὑπερηφανεῖν τοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μικροὺς μηδὲ καταφρονεῖν τῶν παιδίων καὶ νηπίων ἐν Χριστῷ.

χρήσιμον παραλαβεῖν ἀπὸ τοῦ κατὰ Λουκᾶν τὸ »ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν

locum duas quidem causas ostendit offerendi *pueros*, non autem ad duas praecedentes causas intulit quae sequuntur. oblati sunt enim *pueri* non solum, ut *manus eis inponat*, sed etiam ut *oret*. 9. scriptum est autem post hoc, quoniam *inponens eis manus abiit inde*, et non addidit: et orans (potuit enim dicere: *et inponens eis manus* et orans *abiit inde*).

et vide si potes dicere quoniam maioribus quidem puerorum servatur oratio Christi, qui possunt capere non solum inpositionem manuum eius super se sed etiam orationem eius ad patrem pro se, minoribus autem pueris sufficit inpositio manuum eius.

dicens autem *talium est enim regnum caelorum* hortatur ut nemo, quamvis sit sapiens in ecclesia, glorietur adversus parvulos ⟨neque contemnet infantes et pueros⟩ Christi:

32 Luc. 18, 17

3 μὲν γὰρ] γὰρ αὐτοῖς M 8 ⟨μετὰ τοῦτο⟩ Kl, vgl. lat. 13 καὶ πρ. αὐτοῖς H 17 τηρε⟨ῖσθαι λέγε⟩ιν Kl, vgl. lat. u. Z. 22 22 μικροτέροις Koe vgl. lat. τοῖς MH 23f εἰς δὲ τὰ] ἐπ' αὐτούς M (verblaßt)

9 addidit] addit G L additur B^c 27 ⟨neque—pueros⟩ Diehl, vgl. gr.

μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ὡς παιδίον«, ὃ οὐ παιδίον μὲν ὢν ἀλλὰ ἀνὴρ »τὰ τοῦ νηπίου« καταργήσας, γινόμενος δὲ τοῖς παιδίοις ⟨»ὡς⟩ παιδίον«, καὶ λέγων αὐτοῖς· »οὐκ ἠδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς ἀλλ' ὡς σαρκίνοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα«.

quoniam non eorum talium puerorum est regnum caelorum, sed eorum qui per humilitatem facti sunt sicut pueri cum essent sensu perfecti.

ὅλη γοῦν ἡ σύμφρασις τοῦ κατὰ Λουκᾶν τοιαύτη ἐστίν· προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ βρέφη, ἵνα | αὐτῶν ἅπτηται καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ »ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν«.

hanc autem expositionem commendat apud Lucam positus sermo, quoniam cum dixisset: »offerebant ei pueros et infantes, ut 664
tangeret eos, videntes autem discipuli prohibebant eos. Iesus autem dixit: sinite pueros venire ad me, talium est enim regnum caelorum«, statim quasi convenientia sensui praecedenti addidit dicens: »amen dico vobis, qui non receperit regnum dei sicut puer, non intrabit in illud«.

σχεδὸν δὲ ταῖς αὐταῖς λέξεσι καὶ ὁ Μᾶρκος μάλιστα τὰ τελευταῖα ὡσαύτως ἐξέθετο.

10. *Καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ· διδάσκαλε, τί ἀγαθὸν ποιήσω ἵνα σχῶ ζωὴν αἰώνιον;*

10. *Et ecce unus accedens dixit ei: magister bone, quid boni faciam ut habeam vitam aeternam?*

2f Vgl. I. Kor. 13, 11 — 5 I. Kor. 3, 1—2 — 11 Luc. 18, 15 — 22 Luc. 18, 17 — 25ff Vgl. Marc. 10, 13—16

5 ⟨ὡς⟩ Koe   6 ἐδυνήθην H   28 vorher: *Περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος πλουσίου τὸν Ἰησοῦν καὶ εἰπόντος· διδάσκαλε ἀγαθὲ καὶ τὰ ἑξῆς* H   29 *διδάσκαλε* + *bone* lat. (?)

13 pueros] parvulos B   16 dixit + eis B   18/19 statim] et statim y   20 amen + amen y   28/29 Et — ei] VIIII Secundum mathum. Interrogavit Iesum unus de turba dicens L   29 [bone] Kl, vgl. gr.

καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ

πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ ἔσχατοι πρῶτοι (19, 16—30).

Ἐν μὲν Ψαλμοῖς γέγραπται, ὡς δυναμένου τοῦ ἀνθρώπου ποιεῖν ἀγαθόν, ὅτι »ὁ θέλων ζωήν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς· παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον· ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν«.

ἐνταῦθα δὲ ὁ σωτὴρ πρὸς τὸν εἰπόντα· τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; εἶπεν, ὡς τοῦ κυρίως ἀγαθοῦ ἐπὶ μηδένα ἀναφερομένου ἢ τὸν θεόν, τὸ τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. χρὴ δὲ εἰδέναι, ὅτι ἐνταῦθα μὲν κυρίως τὸ ἀγαθὸν ἐπὶ τοῦ θεοῦ τέτακται μόνου, ἐν ἄλλοις δὲ καταχρηστικῶς καὶ ἐπὶ ἔργων ἀγαθῶν καὶ ἐπὶ ἀνθρώπου ἀγαθοῦ καὶ ἐπὶ δένδρου ἀγαθοῦ, καὶ σὺ δ' ἂν εὕροις καὶ ἐπ' ἄλλων πλειόνων τασσόμενον τὸ ἀγαθόν· οὐ νομιστέον οὖν μάχεσθαι

qui dixit ei: quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus deus.

Cum sit scriptum

et de homine bono: »bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona«,

et de angelis bonis et de spiritu sancto bono et de filio dei bono, hic salvator ad eum qui dixit: *quid boni faciam, ut habeam vitam aeternam?* ita respondit, ut proprie nulli conveniat esse bonum, nisi tantummodo deo, dicens: *quid me dicis bonum? unus est enim bonus deus.* scire autem oportet, quoniam hic quidem proprie bonum soli convenire dicitur deo. in aliis autem abusive.

quod ergo invenitur in aliis ⟨multis⟩ appellatio boni, non est contrarium

8 Ps. 33, 13f — **13** Luc. 6, 45: vgl. S. 375, 17 gr. — **19f** Vgl. Hautsch TU. 34, 2[a], 61 — **23** Wie S. 376, 18: vgl. Marc. 10, 18 Luc. 18, 19

8 ἀγαπῶν + καὶ H **31** ἐπ'] ἐπὶ H

2 unus] solus B | deus + omelia Origenis de eadem lectione L **6** scriptum sit L **24** [deus] ? Kl, vgl. gr., aber s. auch S. 375, 15 lat. B S. 376, 19ff **31** in aliis invenitur y **32** ⟨multis⟩ Diehl, vgl. gr.

τὸ »ποίησον ἀγαθὸν« πρὸς τὸ τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθὸς λελεγμένον πρὸς τὸν πυθόμενον καὶ εἰπόντα διδάσκαλε, τί ἀγαθὸν ποιήσω; ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος, ὡς περὶ ἀγαθοῦ ἔργου ἐρωτηθέντος τοῦ σωτῆρος ἐν τῷ τί ἀγαθὸν ποιήσω; ἀνέγραψεν. ὁ δὲ Μᾶρκος καὶ Λουκᾶς φασι τὸν σωτῆρα εἰρηκέναι· »τί με λέγεις ἀγαθόν;
οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ θεός«, ὡς τὸ τεταγμένον »ἀγαθὸς« ὄνομα ἐπὶ τοῦ θεοῦ μὴ ἂν ταχθῆναι καὶ ἐφ’ ἑτέρου | τινός· οὐ γὰρ ᾗ ἀγαθὸς ὁ θεός,
ταύτῃ λέγοιτ’ ἂν »ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ⟨τῆς καρδίας αὐτοῦ⟩« προφέρων τὰ ἀγαθά.

Καὶ ὁ σωτὴρ δὲ ὡς ἔστιν »εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου«, οὕτως καὶ »τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ εἰκών«· καὶ ⟨ἐπὶ⟩
παντὸς δὲ τοῦ ὑποδεεστέρου, ᾧ ἐφαρμόζεται ἡ »ἀγαθὸς« φωνή, ἄλλο σημαινόμενον ἔχει τὸ ἐφ’ αὐτοῦ λεγόμενον, εἴπερ
ὡς μὲν πρὸς τὸν πατέρα »εἰκών« ἐστιν »ἀγαθότητος«, ὡς δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ ὅπερ ἡ τοῦ πατρὸς ἀγαθότης πρὸς αὐτόν. ἢ καὶ μᾶλλον ἔστι τινὰ ἀναλογίαν προσεχῆ ἰδεῖν ἐπὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν

huic dicto quod ait:
»nemo bonus, nisi unus, deus«, quoniam omnes (sicut diximus) abusive dicuntur boni, unus autem deus proprie. 665

Ipse quoque dominus, qui est »imago dei invisibilis«, sic et »bonitatis illius imago« est: et
sicut ipse distat a bonitate patris quasi imago bonitatis a principali bonitate, sic et omnes, in quibus bonitatis nomen positum invenitur, distant a bonitate filii.

1 Ps. 33, 14 — 10 Marc. 10, 18; Luc. 18, 19 — 17 Luc. 6, 45 — 20 ff Vgl. Orig. de princ. I, 2, 13 (V, 47, 2 ff.) — 21 Kol. 1, 15 — 22. 29 Vgl. Sap. Sal. 7, 26

2 τοῦ < H 4 πυθόμενον Hu πειθόμενον M H 18 ⟨τῆς — αὐτοῦ⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. S. 374, 13 f 23 ⟨ἐπὶ⟩ Koe 25 ἀγαθὸς Koe ἀγαθὸν M H 31 πρὸς] εἰς H | ἢ καὶ] ἤτοι Koe 32 τῆς < H

1 ⟨»fac bonum«⟩ huic Diehl, vgl. gr. 13 omnes ⟨alii⟩? Diehl, vgl. gr. 15 deus x* (+ dicitur bonus B) < L 20 qui] lat. las ὅς st. ὡς

σωτῆρα ὄντα εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. ἥπερ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος πρὸς ἀγαθὸν ἄνθρωπον καὶ ἀγαθὸν ἔργον καὶ ἀγαθὸν δένδρον. πλείων γὰρ ἡ ὑπεροχὴ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα ἀγαθὰ ἐν τῷ σωτῆρι, καθό ἐστιν »εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος« αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ἤπερ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θεοῦ ὄντος ἀγαθοῦ πρὸς τὸν εἰπόντα σωτῆρα· »ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με μείζων μού ἐστιν«, ὄντα πρὸς ἑτέρους καὶ εἰκόνα »τῆς ἀγαθότητος« τοῦ θεοῦ.

plus autem distant omnes boni a bonitate filii, quam bonitas filii a bonitate paterna, quoniam plus filius propinquus est patri in omnibus bonis, quam omnes filio.

τάχα δὲ τοῦ βουλήματος ἔχεται τῶν λελεγμένων πρὸς τὸ *τί ἀγαθὸν ποιήσω;*

forsitan autem et propter eum qui dixit: *quid boni faciam,*

ut habeam vitam aeternam,

(λέλεκται δὲ πρὸς αὐτό· *τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθὸς*)

hoc Christus respondit ad eum: *quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus deus*, ut illud confirmet

τὸ »ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, ὀφείλετε λέγειν, ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν. ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν«. ἐὰν γὰρ ποιήσωμεν πάντα τὰ διαταχθέντα, οὐδ' οὕτως (ὡς πρὸς τὰς ἐνθάδε λέξεις) ἀγαθόν τι πεποιήκαμεν· οὐκ ἂν γάρ, ἀγαθῶν ὄντων ὧν ποιοῦμεν, ἐλέλεκτο δεῖν λέγειν ἐπὶ τῷ πεποιηκέναι τὰ διαταχθέντα τὸ »δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν«.

quod alibi dicit: »cum omnia feceritis, quae praecepta sunt vobis, debetis dicere: servi inutiles sumus. quod debuimus facere fecimus«. nam etsi omnia fecerimus, quae praecepta sunt nobis, nec sic (quantum ad haec verba) bonum aliquid fecimus; nec enim, si vere bona essent quae facimus, scriptum fuisset, ut facientes ea dicamus esse nos inutiles servos,

si proprie conveniret hominibus appellatio bonitatis: quoniam omne bonum nostrum

1. 7. 12 Vgl. Sap. Sal. 7, 26 — **10** Joh. 14, 28 — **18** Vgl. zu S. 374, 23 — **22. 31** Luc. 17, 10

5 πλείων Hu πλεῖον MH | ὑποδοχὴ M **22** ὅταν + δὲ M **23** ἡμῖν M **27** ὡς < M **30** πεποιηκέναι Diehl, vgl. lat. γεγονέναι MH

ἔστι δὲ καταχρηστικῶς αὐτὰ εἰπεῖν εἶναι ἀγαθὰ ὁμοίως τῷ »ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν«. οἶμαι | δ᾽ ὅτι ὁ ποιῶν τὸ προστεταγμένον ἐν τῷ »ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθὸν« ὡς μὲν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἐπιτελούμενα ποιεῖ ἀγαθόν, ὡς δὲ πρὸς τὸ ἀληθῶς *** ἀγαθόν.

ὥσπερ δ᾽ »οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πᾶς ζῶν«, πάσης ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης ἐλεγχομένης ὡς οὐ δικαιοσύνης, ἐπὰν θεωρηθῇ ἡ τοῦ θεοῦ δικαιοσύνη, οὕτως οὐδὲ ἀγαθὸς χρηματίσει[εν] ἐνώπιον τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ πᾶς, ὃς πρὸς τὰ ὑποδεέστερα συγκρίσει ἐκείνων ἀγαθὸς ἂν λεχθείη.

11. Λέγοιτο δ᾽ ἂν ὑπό τινος, ὡς ἄρα γινώσκων ὁ σωτὴρ τὴν τοῦ πυνθανομένου ἕξιν καὶ προαίρεσιν πάνυ ἀποδέουσαν τοῦ ποιεῖν· τὸ ἐφικτὸν ἀνθρώποις ἀγαθὸν εἶπεν αὐτῷ (πυνθανομένῳ· τί ἀγαθὸν ποιήσω;) τὸ τί με ἐπερωτᾷς

abusive et non proprie dicitur bonum.

vere enim quando declinamus »a malo« et facimus »bonum«, quantum ad conparationem ceterorum hominum nolentium declinare »a malo« et facere »bonum« dicuntur bona quae facimus; quantum autem ad veritatem, secundum quod dicitur in hoc loco quia *unus* est *bonus*, bonum nostrum non est bonum. 666

et sicut »non iustificabitur in conspectu dei omnis vivens«, quoniam, quantum ad conparationem iustitiae dei, omnis iustitia hominum invenitur neque iustitia esse, sic nec bonus invenietur quisquam in conspectu ⟨boni⟩ dei quantum ad conparationem bonitatis illius, quamvis quantum ad conparationem ceterorum hominum bonus quis appelletur.

11. Dicere autem poterit quis, quoniam sciens dominus ⟨habitum et⟩ propositum interrogantis satis abesse, ut faciat vel humanum bonum, dixit ei (interroganti *quid boni faciam?*): *quid me interrogas*

3. 6 Ps. 33, 15 — 16 Ps. 142, 2

7—11 ὡς—ἀγαθόν < H 12 *** Diehl Kl Koe 16 ⟨δ᾽⟩ Kl, vgl. lat. 21 χρηματίσει[εν] Koe, vgl. lat. u. Z. 16 25 ὃς v ὁ M H ὃς ⟨ὡς⟩? Kl, vgl. lat.

11 facimus] agimus L 14 unus + deus B 16/17 iustificatur G L 23 ⟨boni⟩ Koe, vgl. gr. 30 ⟨habitum et⟩ Diehl, vgl. gr.

περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; ὡσεὶ ἔλεγε· μὴ παρεσκευασμένος ὢν πρὸς τὰ λεχθησόμενα ἂν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ πυνθάνῃ τί ἀγαθὸν ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσεις; εἶτα διδάσκει ὅτι ἀληθῶς ἀγαθὸς εἷς ἐστι.

de bono? tamquam si dicat: cum sis inparatus ad ea, quae dicuntur, *quid me interrogas de bono, quid boni* faciens *vitam aeternam* possidebis? et sic docet quoniam vere *unus* est *bonus*.

περὶ οὗ καὶ ὁ νόμος λέγει τὸ »ἄκουε, Ἰσραήλ· κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος ⟨εἷς⟩ ἐστι«· κυρίως γὰρ [ὁ] σωτὴρ καὶ κυρίως κύριος καὶ κυρίως ἀγαθὸς οὗτός ἐστιν, ὃν πείθομαι πάντα ὡς ἀγαθὸν ποιεῖν.

ζητήσεις δὲ πῶς τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ πνεῖ καὶ τὰ μὴ νοούμενα ὑπὸ τῶν ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτοῖς συκοφαντούντων τὸν τοῦ νόμου θεὸν καὶ κατηγορούντων αὐτοῦ ἃ οὐδὲ περὶ ἀνθρώπου τάχα λέγειν εὔκολόν ἐστι· πείθομαι γὰρ θεοῦ ἀγαθότητος πνεῖν καὶ

considera autem, quomodo bonitatem eius spirant etiam ea, quae videntur contraria esse

τὸ »ἐγὼ ἀποκτενῶ« οὐκ ἔλαττον τοῦ »καὶ ζῆν ποιήσω«, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ »πατάξω« οὐχ ἧττον τοῦ »κἀγὼ ἰάσομαι«. εἰ δὲ καὶ »αὐτὸς ἀλγεῖν ποιεῖ«, ἰστέον ὅτι πολλάκις καὶ ἰατρὸς ἀλγεῖν ποιεῖ. ποιήσας δὲ ἀλγεῖν ὁ θεὸς »πάλιν ἀποκαθίστησιν«. οὕτω δὲ καὶ ἀπὸ ἀγαθότητος

(quale est: »ego percutiam« et »ego occidam« non minus quam quod dicit: »et vivere faciam« et »ego sanabo«). et si ipse facit dolorem, scire debemus, quoniam et medicus frequenter facit dolorem, faciens enim deus dolorem »iterum restituit«. sic et ex bonitate, quos

8 Deut. 6, 4 — **14ff** Zu den Belegstellen vgl. bes. Orig. hom. I, 16 in Jer. (III, 15, 1ff) u. ö.; vgl. Harnack TU. 42, 4, 66 — **23** Deut. 32, 39 —

3 *ἀγαθοῦ* + *quid me* lat. **6** *ἀληθῶς* < M **10** ⟨*εἷς*⟩ Hu | [*ὁ*] Kl **16** *μὴ νοούμενα*] las lat. anders? **20** *τάχα* Lo *ταχέως* M H **22f** *καὶ τὸ* ∼ M

2 l. dicentur Kl, vgl. gr. *λεχθησόμενα ἂν* **14** quomodo] quoniam R **15** eius R + omnia x | spirant Kl, vgl. gr. sperant x **23** est + illud B **29** enim] l. autem? Kl, vgl. gr.

οὓς ἔπαισεν »ἔπαισεν«· »ὡς« γὰρ »υἱοῖς« τοῖς παιδευομένοις »προσφέρεται ὁ θεός· τίς γὰρ υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ«; ἀλλὰ καὶ »πᾶσα παιδεία πρὸς ⟨μὲν⟩ τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι ἀλλὰ λύπης, ὕστερον | δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης«. διόπερ ὡς ἔπαισεν ὁ θεὸς οὕτως καὶ ἰάσατο· ἀληθὲς γὰρ τὸ »ἔπαισε, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἰάσαντο«. εἰ καὶ παράδοξον δὲ τὸ λεχθησόμενον, ὅμως λεχθήσεται· ἀγαθοῦ θεοῦ ⟨ἐστιν καὶ αὐτὸς ὁ⟩ ὀνομαζόμενος θυμὸς (⟨αὐτοῦ, ὃς⟩ ἔργον σωτήριον ποιεῖ ἐλέγχων) καὶ ἡ λεγομένη ὀργὴ αὐτοῦ (ἐπεί ἐστιν ἀγαθοῦ θεοῦ) παιδεύει. ⟨ἵνα διορθοῖ⟩. πολλὰ δ' ἂν λέγοιτο

πρὸς τοὺς δυναμένους μὴ βλάπτεσθαι περὶ ἀγαθότητος θεοῦ καὶ »τοῦ πλήθους τῆς χρηστότητος αὐτοῦ«. ἣν εὐλόγως ἔκρυψε »τοῖς φοβουμένοις αὐτόν, ἵνα μὴ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας« καταφρονήσαντες, κατὰ τὴν ἑαυτῶν »σκληρότητα καὶ ἀμετανόητον καρδίαν« θησαυρίσωσιν ἑαυτοῖς »ὀργὴν« πλεί-

percutit, »percutit« quasi filios;
»quis enim est filius, quem non
corripit pater«? sed et »omnis
disciplina ad praesens non videtur
esse gaudii sed maeroris, post- 667
modum autem fructum pacificum iustitiae reddet eis, qui per eam exercitantur«. propterea sicut percutit deus sic et sanat; verum est enim quod scribitur: »percussit, et manus eius sanaverunt«. etsi ⟨autem⟩ novum videtur, quod dicere volo, tamen dico: boni dei est ipse quoque qui dicitur furor eius (quoniam opus salutis operatur arguens), et quae dicitur ira eius (quoniam est boni dei) corripit ut emendet. et multa possunt dici de bonitate eius ad aedificationem hominum

ut non conturbentur de bonitate ⟨dei et de multitudine benignitatis⟩ ipsius. multa enim iuste »abscondit a timentibus se«, ut ne »divitias bonitatis eius et ⟨patientiae et⟩ longanimitatis« contemnentes »secundum duritiam cordis sui et sine paenitentia cordis thesaurizent sibi iram«,

1. 11 Hiob. 5, 18 — 1 Hebr. 12, 7 — 5 Hebr. 12, 11 — 12ff Vgl. Orig. hom. XX, 1 in Jer. (III, 177, 2ff): *ἐπεὶ ἅπαξ ὠνομάσθη θεοῦ ἡ καλουμένη αὐτοῦ ὀργή, ξένον τι ἔχει κτλ.* — 17 Vgl. Röm. 1, 18 u. ö. — 24 Röm. 2, 4 — 26f Vgl. Ps. 30, 20 — 27ff Röm. 2, 4f

5 ⟨*μὲν*⟩ Lo, vgl. N T 13 *δὲ* < H[a] 14f ⟨*ἐστιν καὶ αὐτὸς ὁ*⟩ . . . ⟨*αὐτοῦ, ὃς*⟩ Kl, vgl. lat. 18 ⟨*ἵνα διορθοῖ*⟩ Kl nach Diehl, vgl. lat.

14 etsi ⟨autem⟩ (Diehl) Koe, vgl. gr. et si x 24 ⟨dei—benignitatis⟩ Diehl, vgl. gr. 27/28 ⟨patientiae et⟩ Kl, vgl. gr. 31 iram + *πλείονα* gr.

ονα, ἣν οὐκ ἂν ἐθησαύριζον κρυπτομένου »τοῦ πλήθους τῆς χρηστότητος« τοῦ θεοῦ αὐτοῖς. περὶ μὲν οὖν τοῦ τίς ὁ ἀγαθὸς καὶ πρὸς τὸ τί ἀγαθὸν ποιήσω; λελέχθω ἃ δεδυνήμεθα εἰς τὸν τόπον ἰδεῖν.

quam non thesaurizabunt si absconsa fuerit multitudo »bonitatis« eius ab eis.

12. Ἑξῆς δὲ ἔστι θεωρῆσαι πῶς εἴρηται τὸ εἰ δὲ θέλεις εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, τήρησον τὰς ἐντολάς. ἐν ᾧ πρόσχες ὅτι ὡς ἔξω τῆς ζωῆς ἔτι τυγχάνοντι τῷ πυνθανομένῳ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ φησι τὸ εἰ θέλεις εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν. ἔνθα δὴ ζητῶ ποσαχῶς ἔστι νοῆσαι τὸ ἔξω τῆς ζωῆς εἶναι καὶ τὸ εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωήν. μήποτε οὖν καθ' ἕνα μὲν τρόπον ἔξω τῆς ζωῆς ἐστιν ὁ ἔξω τυγχάνων τοῦ εἰπόντος· »ἐγώ εἰμι ἡ ζωή«, καὶ ἀλλότριος ὢν αὐτοῦ· καθ' ἕτερον δὲ πᾶς ὁ ἐπὶ γῆς (κἂν δικαιότατος ᾖ) δύναται μὲν εἶναι ἐν τῇ σκιᾷ τῆς ζωῆς

12. Post hoc autem dicit: *si vis in vitam intrare, serva mandata.* ubi considera, quoniam quasi adhuc extra vitam constituto ei qui interrogabat *de bono* ita respondit: *si vis intrare in vitam.* hic autem requiro quomodo quis sit extra vitam et quomodo intret *in vitam*: et ne forte secundum unum quidem modum sit homo extra vitam, qui est extra eum qui dixit: »ego sum vita«; alias autem omnis, qui super terram est (quamvis iustissimus esse videatur), potest quidem in umbra esse vitae,

λέγων· πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς κύριος, οὗ εἴπομεν ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν«, οὐ μὴν ἐν αὐτῇ τῇ ζωῇ, ἅτε σῶμα θανάτου περικείμενος καὶ λέγων· »τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;« καί· »καθήμενος ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανά-

non autem in ipsa vita, cum sit corpore mortis circumdatus et dicens: »quis me liberabit de corpore mortis huius?« et: »sedens in regione et in umbra mortis«,

2 Vgl. Ps. 30, 20 — 21 Joh. 11, 25; 14, 6 — 27 Thren. 4, 20 — 32 Röm. 7, 24 — 33 Matth. 4, 16

15 ζητῶ < H 16 ποσαχῶς Kl, vgl. lat. und IV, 269, 11 προσεχῶς M H 24 ᾖ] lat. las ⟨εἶναι δοκ⟩ῇ Koe

1 thesaurizant G | abscondita B 16 introire B 23 supra B 24 terra G 30 autem + est y

τοῦ« καὶ μηδέπω ἐλθὼν ἐπὶ τὴν τῶν ζώντων γῆν.

καὶ γὰρ ἡ ζωὴ οὐ μόνον τῶν φαύλων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔτι ἐπὶ γῆς Παύλου καὶ τῶν ἀποστόλων κεκρυμμένη ἦν ἐν τῷ θεῷ. φησὶ γοῦν· | [668] »ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ θεῷ· ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ«. τηρήσεις δὲ πάντα τὰ περὶ τοῦ »ἔσω« καὶ τοῦ »ἔξω«, ἵνα ἀναλέξῃ τὰ κατάλληλα τῷ εἰ θέλεις εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν οἷον· »δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ἵνα ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ«· ζητήσεις γάρ· »ἐκβάλῃ« πόθεν; καὶ εἴπερ ἐνθάδε εἰσὶν οἱ ἐργάται ἐκβεβλημένοι εἰς τὸν θερισμὸν τοῦ κυρίου, ἔξω εἰσὶν οὗ ἐξεβλήθησαν χωρίου, καὶ τὰ τοῦ θερισμοῦ καλῶς ποιήσαντες ἔργα εἰσελεύσονται εἰς τὴν ζωήν, καθαρισθέντες μὲν »ἀπὸ νεκρῶν ἔργων« τὰ δὲ ἐναντία ἐκείνοις πράττοντες ἔργα ζῶντα, καὶ μηκέτι μὲν νεκρὰ λαλοῦντες λέγοντες δὲ κατὰ τὸν ζῶντα λόγον »τοῦ θεοῦ« ⟨ζῶντα⟩ καὶ ἐνεργῆ.

eo quod nondum venit in terram vivorum.

introibit autem quis *in vitam*, abstinens quidem se »ab operibus mortuis« adpetens autem ⟨eis contraria⟩ opera viva, et iam numquam quidem mortua loquens sed secundum verbum »dei« vivum viva,

et non habens iam cogitationes mortuas in corde sed vivas. sicut

1f Vgl. Jes. 38, 11 u. ö. — 6 Kol. 3, 3f — 15 Matth. 9, 38 — 24 Vgl. Hebr. 9, 14 — 28ff Vgl. Hebr. 4, 12

7 ἡμῶν H 29 ⟨ζῶντα⟩ Kl, vgl. lat.

1 eo quod] lat. las ἅτε st. καὶ Koe | terra G 25 ⟨eis contraria⟩ Diehl, vgl. gr. 26 et iam Kl etiam x 31 iam < B

*οὕτω δέ ἐστιν ἀνάλογον ῥήμασι ⟨νεκροῖς καὶ ῥήμασι⟩ ζωῆς αἰωνίου ἐναντία****

λογισμοῖς τοῖς κατηγοροῦσιν, ὅτε »τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων« ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως,

σωθήσεται μὲν ἐκεῖνος οὗ οἱ λογισμοὶ ἀπολογοῦνται, ἀπολεῖται δὲ οὗ οἱ λογισμοὶ γίνονται κατήγοροι. εἰ τοίνυν καὶ ἡμεῖς θέλομεν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἀκούσωμεν τοῦ λέγοντος Ἰησοῦ· εἰ θέλεις εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, τήρησον τὰς ἐντολάς καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν γε τῆς τῶν ἐντολῶν τηρήσεως εἰς τὴν ζωὴν εἰσελευσόμεθα, γινόμενοι αὐτῆς ἤτοι εἰς τὰ ἐνδότατα καὶ μακαριώτατα ἢ ⟨εἰς τὰ μέσα ἢ⟩ ὅπου ποθ᾽ ἡμᾶς φέρει τῆς ζωῆς ἡ ἐλαττόνων καὶ ἀμυδροτέρων

τῶν ἐντολῶν τήρησις.

13. *Ὁ δὲ ἀκούσας τήρησον τὰς ἐντολὰς λέγει· ποίας; ἵνα μάθωμεν ποίας μάλιστα τηρεῖν ἡμᾶς ἐντολὰς ὁ Ἰησοῦς βούλεται· εἶπε γὰρ πρὸς τὸ ποίας; τὸ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ*

enim sunt opera mortua et opera viva, et verba mortua et verba viva, ita sunt

et cogitationes mortuae et cogitationes vivae. de quibus ait apostolus:

»cogitationibus invicem accusantibus aut etiam defendentibus in die, cum iudicaverit dominus occulta hominum«.

et salvabitur quidem ille cuius cogitationes fuerint defendentes; periet autem cuius fuerint accusantes. si ergo et nos volumus *introire in vitam*, audiamus dicentem Iesum: *si vis introire in vitam, serva mandata*, et secundum mensuram observationis mandatorum ingrediemur *in vitam*, aut in interiora eius et beatiora aut in mediocria aut ad quamcumque partem vitae illius, ad quam induxerit nos

observatio mandatorum.

13. Ille autem audiens: *serva mandata respondit*: *quae?* ut discamus qualia maxime *mandata* vult nos Iesus observare. ad quam interrogationem dixit: *non occides, non adulterabis, non*

4f Vgl. Joh. 6, 68 — 7 Röm. 2, 15

4 ⟨*νεκροῖς καὶ ῥήμασι*⟩ Koe, vgl. lat. 5 *** Kl, vgl. lat. 12 *ἀπολοῦνται δὲ* M 20 *εἰσελευσόμεθα* Hu, vgl. lat. *εἰσελευσώμεθα* M H 22 ⟨*εἰς — ἢ*⟩ Kl, vgl. lat. 23 l. *φέροι* ? Kl 24 *ἡ* ⟨*καὶ*⟩ Koe

12 defendentes] accusantes B L 13 periet — accusantes < G | periet] peribit ϱ | accusantes μ defendentes B L 15/16 dicente ihu G L 23 introduxerit B 26 observantia L

κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα καί· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. καὶ τάχα ⟨ταῦτ'⟩ ἀρκεῖ πρὸς τὸ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) εἰς τὴν ἀρχήν τινα τῆς ζωῆς εἰσελθεῖν, οὐκ ἀρκοῦντα πρὸς ⟨τὸ εἰσάγειν τινὰ εἰς⟩ τελειότητα ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, ὡς τὸν ἔνοχον [παραπλήσια] μιᾶς τούτων τῶν ἐντολῶν μηδὲ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς εἰσελθεῖν δύνασθαι. καθαρευτέον οὖν τῷ | κἂν ἐλθεῖν βουλομένῳ εἰς τὴν ⟨ἀρχὴν τῆς⟩ ζωῆς ἀπὸ μοιχείας καὶ φόνου καὶ πάσης κλοπῆς. ὡς γὰρ μοιχὸς καὶ φονεὺς οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὴν ζωήν, οὕτως οὐδὲ ὁ κλέπτων· τῇ τοιαύτῃ δὲ ἁμαρτίᾳ πολλοὶ τῶν λεγομένων πιστεύειν τῷ Χριστῷ ἔνοχοί εἰσιν ἐλεγχόμενοι ἐν ταῖς πραγματείαις τοῦ βίου καὶ οἷς πιστεύονται χρηματικοῖς καὶ ταῖς μέσαις τέχναις ἃς ἐργάζονται, ὡς οὐ καθαροὶ κλοπῆς. οὐ μόνος δὲ ὁ κλέπτης οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὴν ζωήν, ἀλλὰ καὶ ὁ κοινωνὸς αὐτοῦ καὶ ὁ συντρέχων αὐτῷ· ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἡσαΐᾳ γέγραπται· »κοινωνοὶ κλεπτῶν ἀγαπῶντες δῶρα«, ἐν δὲ τεσσαρακοστῷ ἐννάτῳ Ψαλμῷ κωλύεται διηγεῖσθαι »τὰ δικαιώματα« τοῦ θεοῦ« καὶ

furtum facies, non falsum testimonium dices, honora patrem tuum et matrem, et: *diliges proximum tuum sicut teipsum.* et forsitan ista sufficiunt ut in principium (ut ita dicam) vitae *ingrediatur* quis, non autem sufficiunt haec vel alia similia istis ad interiora vitae introducere quemquam; qui autem praeterierit unum mandatorum istorum, nec in principium vitae *intrabit.* abstinendum est ergo omni volenti vel in princi- 669
pium vitae *intrare* ab adulterio, ab homicidio, a furto. sicut enim adulter et homicida non intrant *in vitam*, sic nec fur; in hoc enim peccatum multi etiam eorum, qui videntur credidisse Christo, incurrunt, negotia huius mundi agentes et pecuniarios actus, qui creduntur eis, et qui operantur artes istas mediocres, qui omnes non sunt mundi a furto. non solum autem fures non intrant *in vitam*, sed nec socii eorum nec qui concurrunt eis; scriptum est enim in Esaia: »socii furum diligentes munera«, item in Psalmo quadragesimo nono prohibetur enarrare »iustitias« domini et ad-

16 Vgl. I. Kor. 6, 9 — **29** Jes. 1, 23 — **32** ff Vgl. Ps. 49, 16

5 ⟨ταῦτ'⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **6** τινα < M **8** ⟨τὸ—εἰς⟩ Koe, vgl. lat. | τελειότητα] τὰ ἐνδότατα Koe, vgl. lat. u. S. 382, 22 **10** [παραπλήσια] Ru **14** ⟨ἀρχὴν τῆς⟩ ζωῆς Kl, vgl. lat. ζωὴν M H **21** πραγματίαις H **24** ὡς οὐ] οἱ M

8 vel] lat. las ἢ st. καὶ **12** intravit G L **18** peccatum R ? G peccato B L **27** concurrunt Diehl, vgl. gr. u. S. 384, 8 consentiunt x

ἀναλαμβάνειν ἐπὶ χειλέων ἑαυτοῦ »τὴν διαθήκην« αὐτοῦ ὁ ἐλεγχόμενος ἐν τῷ »εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ (ὥσπερ πρῶτον εἴρηται) καὶ τῷ »μετὰ μοιχῶν τὴν μερίδα σου ἐτίθεις«. καὶ ⟨ὅρα ὅτι⟩ οὔτε κλέπτην οὔτε μοιχὸν εἶπε τὸν τοιοῦτον, ἀλλὰ συντρέχοντα μὲν κλέπτῃ »μετὰ μοιχῶν« δὲ τιθέντα ἑαυτοῦ »τὴν μερίδα«. τὸν δὲ ἐλευσόμενον εἰς τὴν ζωὴν οὐδὲ ψευδομαρτυρεῖν δεῖ, ἐκβάλλεται δὲ τῆς ζωῆς καὶ ὁ μὴ πληρῶν τὴν λέγουσαν ἐντολήν· τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα. ἀλλὰ τούτων μὲν ἴσως κρατῆσαι τῶν ἐντολῶν οὐ πάνυ χαλεπόν· ἔργον δέ ἐστιν ⟨πᾶσιν⟩ ὡς μεῖζον καὶ χρήσιμον τοῖς διὰ τῶν προτέρων ⟨ἐντολῶν⟩ εἰσαχθεῖσιν εἰς αὐτὴν τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν πληρῶσαι, ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον τὸ »οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν«. ⟨καὶ εἰ πᾶσα ἐντολὴ »ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγα-

sumere in ore suo »testamentum« eius consentiens furibus ita: »si videbas furem, concurrebas ei«, quod primum dictum est, in secundo autem loco: »et cum adulteris partem tuam ponebas«. et vide quia nec ipsum furem nec ipsum adulterum dicit, sed concurrentem furibus et cum adulteris partem suam ponentem. qui vult *intrare in vitam* nec falsum testimonium dicere debet, expellitur autem a vita et qui non *** honoraverit *patrem* suum *et matrem*. sed forsitan haec servare mandata non satis difficile est; opus autem est omnibus, qui per mandata praecedentia inducuntur, quasi maius et utilius quod mandat inplere: *diliges proximum tuum sicut teipsum*, quoniam et secundum apostolum quod ait: »non occides, non furtum facies, non adulterabis, et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo recapitulatur: diliges proximum tuum sicut teipsum«. et si omne mandatum »in hoc verbo recapitulatur: diliges proximum

3. 5. 9 Ps. 49, 18 — 22 Röm. 13, 9

2/3 ἐλεγχόμενος ⟨ὡς κλέπταις συμφωνῶν⟩ Koe, vgl. lat. 4 (ὥσπερ πρῶτον εἴρηται) καὶ Kl, vgl. lat. καὶ ὥσπερ πρῶτον εἴρηται M H 5 τῷ Kl τοῦ M H 6 ⟨ὅρα ὅτι⟩ Koe, vgl. lat. 7 οὔτε κλέπτην bis scr. H[a] 17 ⟨πᾶσιν⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 19 ⟨ἐντολῶν⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. | εἰσαχθεῖσιν Hu, vgl. lat. εἰσαχθέντων M H 21 ἐπειδὴ Kl, vgl. lat. ἐπεὶ δὲ M H 26 τὸν] τῶν H 27 ff ⟨καὶ — ἑαυτὸν⟩ Kl, vgl. lat.

3 quod] lat. las ὅπερ st. ὥσπερ Koe 10 qui + ⟨vero⟩ ? Kl, vgl. gr. 13 *** Kl nach Diehl ⟨implerit mandatum et non⟩, vgl. gr. 16 operis y 21 apostolum y* < L 24 aliud est G 26 et < B

πήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν«⟩, τέλειος δὲ ὁ πᾶσαν πληρώσας ἐντολήν, δηλονότι τέλειος ἂν εἴη ὁ πληρώσας ⟨καὶ⟩ τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολήν.

14. Εἰ δὲ τέλειος οὗτος, ζητήσαι τις ἂν πῶς τοῦ νεανίσκου εἰπόντος ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ | νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ; ἀπεκρίνατο ὁ σωτὴρ ὡς μή⟨πω⟩ τελείου ὄντος τοῦ ταῦτα πάντα πεποιηκότος, καὶ ὡς συγκατατιθέμενος τῷ ταῦτα πάντα ἐποίησα, τὸ εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι. πρόσχες οὖν, εἰ δυνάμεθα πρὸς τὴν προκειμένην ζήτησιν καθ᾽ ἕνα μὲν τρόπον οὕτως ἀπαντῆσαι, ὅτι μήποτε τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ὑπονοεῖσθαι δύναται ὡς οὐχ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐνταῦθα παρειλῆφθαι, ἀλλ᾽ ὑπό τινος τὴν ἀκρίβειαν μὴ νοήσαντος τῶν λεγομένων προστεθεῖσθαι. συναγορεύσει δὲ τῇ ὑπονοήσει τοῦ προστεθεῖσθαι ἐνταῦθα τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἡ τῶν ὁμοίων παρὰ τῷ Μάρκῳ καὶ τῷ Λουκᾷ ἔκθεσις, ὧν οὐδέτερος

tuum sicut teipsum«, perfectus ⟨autem⟩ est qui inpleverit omne mandatum, ⟨manifestum quod perfectus erit⟩ qui inpleverit et hoc quod dicit: *diliges proximum tuum sicut teipsum.*

14. Si autem iste est *perfectus,* qui diligit *proximum suum sicut se,* quaere quomodo dicenti adolescenti *haec omnia servavi a iuventute mea; quid adhuc mihi* 670 *restat?* respondit dominus quasi adhuc nondum perfecto constituto qui *haec omnia* fecit, et quasi consentiens ei qui dixit *haec omnia* feci respondit: *si vis perfectus esse, vade et vende omnia quae possides et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelis, et veni sequere me.* vide ergo, si possumus ad propositam quaestionem secundum unum quidem modum taliter respondere, quia ne forte quod ait: *diliges proximum tuum sicut teipsum* suspicari potest non a domino positum in hoc loco, sed ab aliquo nescio quo non intellegente subtilitatem dictorum istorum additum esse. hoc autem adiectum esse commendat, quod ipsum locum Marcus et Lucas exponentes, neuter eorum

4 ⟨καὶ⟩ Kl Koe, vgl. lat. 5 σεαυτὸν H 13/14 μή⟨πω⟩ Kl, vgl. lat. 24 οὕτως] *taliter* lat.

2 ⟨autem⟩ Kl, vgl. gr. 3f ⟨manifestum — erit⟩ Kl, vgl. gr. 5 dicit y* < L est μ 10 quaere] querendum est B 36 eorum x* Pasch < μ

προστέθεικε ταῖς κατὰ τὸν τόπον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ παραληφθείσαις ἐντολαῖς τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. καὶ φήσει γε ὁ κρατύνων τὸ περὶ τοῦ προσερρίφθαι ἀκαίρως τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολὴν ὅτι, εἰ τὰ αὐτὰ διαφόροις λέξεσι παρὰ τοῖς τρισὶν ἀναγέγραπται, οὐκ ἂν τὸ »ἕν σοι ὑστερεῖ« ἢ »ἔτι ἕν σοι λείπει« εἰρήκει ὁ Ἰησοῦς τῷ ἐπαγγειλαμένῳ πεπληρωκέναι τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολήν· μάλιστα εἰ κατὰ τὸν ἀπόστολον τὸ »οὐ φονεύσεις« καὶ τὰ ⟨ἑξῆς »καὶ⟩ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἀνακεφαλαιοῦται, τῷ· | ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν«. ἀλλ᾽ ἐπεὶ καὶ κατὰ τὸν Μᾶρκον »ἐμβλέψας« τῷ πλουσίῳ τούτῳ (εἰπόντι· »πάντα ταῦτα ἐφύλαξα ἐκ νεότητός μου«) »ἠγάπησεν αὐτόν«,

addidit: *diliges proximum tuum sicut teipsum.* dicet autem qui adiectum hoc esse defendere vult: si eadem ipsa diversis sermonibus a tribus exposita sunt, numquam dixisset dominus: »adhuc unum tibi restat« aut »unum tibi deest« ei qui professus est se inplevisse mandatum quod ait: *diliges proximum tuum sicut teipsum*; maxime si secundum apostolum quod dicitur: »non occides« et cetera »et si quod aliud est mandatum, in hoc verbo recapitulatur 671 : diliges proximum tuum sicut teipsum«. nam secundum Marcum sic dicit: »intendens in eum« (qui dixerat: »omnia haec servavi a iuventute mea«) »dilexit eum« vel »osculatus est eum«.

ἔοικεν συγκατατεθεῖσθαι τῷ ⟨ἐπαγγειλαμένῳ⟩ πεποιηκέναι ἃ ἐπηγγείλατο πεπληρωκέναι. ἐνατενίσας γὰρ αὐτοῦ τῇ διανοίᾳ, εἶδεν ἄνθρωπον εὐσυνειδήτως ἐπαγγειλάμενον πεπληρωκέναι τὰς προκειμένας ἐντολάς. οὐκ

videtur enim adfirmasse professionem eius, qui dixit se omnia ea inplesse ***. intendens enim in eum mente vidit hominem ex bona conscientia confitentem se proposita inplevisse mandata.

11 Marc. 10, 21; Luc. 18, 22 — 16 Röm. 13, 9 — 21f Marc. 10, 20f

2 Ἰησοῦ] σῶς M 15. 20 σεαυτὸν H 15—20 ἐντολὴν—ὡς ἑαυτόν hier mit Hu nach lat., hinter 28f πεπληρωκέναι M H 17 τὰ ⟨ἑξῆς »καὶ⟩ Koe, vgl. lat. τὸ M H 21 πλησίῳ H 27 ⟨ἐπαγγειλαμένῳ⟩ Kl, vgl. lat. u. S. 387, 10

10 sunt exposita L 18 est aliud B 29 *** Koe, vgl. gr.

ἂν δὲ εἰρημένον πρὸς ταῖς ἑτέραις ἐντολαῖς καὶ τοῦ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν τὴν κεφαλαιωδεστέραν καὶ διαφέρουσαν παρέλιπον ἐντολὴν ὁ Μᾶρκος καὶ ὁ Λουκᾶς, ἐὰν μὴ ἄρα τις ὅμοια μὲν φήσῃ εἶναι τὰ γεγραμμένα, οὐ περὶ τοῦ αὐτοῦ δὲ λελέχθαι. πῶς δὲ κἂν ὡς οὐδέπω τελείῳ τῷ πρὸς ἑτέροις [ἐπαγγειλαμένῳ] καὶ τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολὴν πεπληρωκότι ἔφη ὁ Ἰησοῦς τὸ εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς καὶ τὰ ἑξῆς;

Καὶ εἰ μὲν μὴ καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν διαφωνία ἦν πρὸς ἄλληλα τῶν ἀντιγράφων, ὥστε πάντα τὰ κατὰ Ματθαῖον μὴ συνᾴδειν ἀλλήλοις, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ εὐαγγέλια, κἂν ἀσεβής τις ἔδοξεν εἶναι ὁ ὑπονοῶν ἐνταῦθα προσερρίφθαι οὐκ εἰρημένην ὑπὸ τοῦ σωτῆρος πρὸς τὸν πλούσιον τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολήν. νυνὶ δὲ δῆλον ὅτι πολλὴ γέγονεν ἡ τῶν ἀντιγράφων διαφορά, εἴτε ἀπὸ ῥαθυμίας τινῶν

numquam enim si extra cetera mandata etiam illud se inplevisse dixisset *diliges proximum tuum sicut teipsum*, capitale et maximum Marcus et Lucas praetermisissent mandatum, nisi forte quis similia quidem dicat scripta, non autem de eodem ipso dicta esse. quomodo autem quasi nondum perfecto ei, qui extra cetera etiam hoc inplevit mandatum: *diliges proximum tuum sicut teipsum*, Iesus responderet: *si vis perfectus esse, vade vende omnia quae possides, et da pauperibus*?

multam enim differentiam inter exemplaria invenimus, sive

28ff Vgl. Hier. praef. in quatuor evangelia: *ea quae vel a vitiosis interpretibus male edita vel a praesumptoribus imperitis emendata perversius vel a librariis dormitantibus aut addita sunt aut mutata corrigimus.* — Vgl. Harnack TU. 42, 4, 7 A. 2 und Orig. ep. ad Afric. 5; tom. in Hos. = Philocal. 8, 1 (Rob. p. 52, 9): *ὡς καὶ τολμᾶν τινας προφάσει διορθώσεως μετατιθέντας ἀλλοιοῦν τὸν ἐγκείμενον περὶ τὰ δοκοῦντα ἀνακολούθως γεγράφθαι ῥητὰ νοῦν κτλ.*

3. 12. 26 *σεαυτὸν* H **7** *φήσῃ* Diehl *φῆσαι* MH **8** *τοῦ* < H^a **9** *κἂν* Kl vgl. lat. *καὶ* MH **10** [*ἐπαγγειλαμένῳ*] Kl nach Diehl, vgl. lat. u. S. 386, 27

1 enim] l. autem? Kl, vgl. gr. **2** etiam + hoc impleverit R

γραφέων, εἴτε ἀπὸ τόλμης τινῶν μοχθηρᾶς ⟨εἴτε ἀπὸ ἀμελούντων⟩ τῆς διορθώσεως τῶν γραφομένων, εἴτε καὶ ἀπὸ τῶν τὰ ἑαυτοῖς δοκοῦντα ἐν τῇ διορθώσει ⟨ἢ⟩ προστιθέντων ἢ ἀφαιρούντων. τὴν μὲν οὖν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῆς παλαιᾶς διαθήκης διαφωνίαν θεοῦ διδόντος εὕρομεν ἰάσασθαι, κριτηρίῳ χρησάμενοι ταῖς λοιπαῖς ἐκδόσεσιν· τῶν γὰρ ἀμφιβαλλομένων παρὰ | τοῖς Ἑβδομήκοντα διὰ τὴν τῶν ἀντιγράφων διαφωνίαν τὴν κρίσιν ποιησάμενοι ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων τὸ συνᾷδον ἐκείναις ἐφυλάξαμεν, καὶ τινὰ μὲν ὠβελίσαμεν ⟨ὡς⟩ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ μὴ κείμενα (οὐ τολμήσαντες αὐτὰ πάντῃ περιελεῖν), τινὰ δὲ μετ᾽ ἀστερίσκων προσεθήκαμεν, ἵνα δῆλον ᾖ ὅτι μὴ κείμενα παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἐκ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων συμφώνως τῷ Ἑβραϊκῷ προσεθήκαμεν.

per negligentiam scribentium, sive ex temeritate quorundam sive propter eos qui neglegunt emendare scripturas, vel propter eos qui, quod ipsis videtur, in emendationibus vel adiciunt vel subducunt. et in exemplariis quidem veteris testamenti quaecumque fuerunt inconsonantia deo praestante coaptare potuimus, utentes iudicio ceterarum editionum; ea enim 672
quae videbantur apud Septuaginta dubia esse propter inconsonantiam exemplariorum, facientes iudicium ex editionibus reliquis convenientia servavimus; et quaedam quidem notavimus quasi non posita in Hebraeo (non audentes ea omnino auferre), quaedam autem cum asteriscis addidimus, ut sit manifestum quoniam, quae non fuerunt posita apud Septuaginta, ex editionibus ceteris addidimus convenienter Hebraeo.

καὶ ὁ μὲν βουλόμενος προ⟨σ⟩ῆται αὐτά, ᾧ δὲ προσκόπτει τὸ τοιοῦτον ὃ βούλεται (περὶ τῆς παραδοχῆς αὐτῶν ἢ μὴ) ποιήσῃ.

in exemplariis autem novi testamenti hoc ipsum me posse facere

4ff Vgl. Klostermann und Benz TU. 47, 2, 89ff

2 *μοχθηρᾶς* + ⟨*εἴτε ἀπὸ ἀμελούντων*⟩ Koe Elt, vgl. lat. 5 *ἑαυτοῖς*] *ἐν αὐτοῖς* M 6 ⟨*ἢ*⟩ Koe, vgl. lat. 17 ⟨*ὡς*⟩ Kl, vgl. lat. 20 *μετὰ* M 27 *προ⟨σ⟩ῆται* Koe 30 *ποιήσει* M^a

14/15 inconsonantiam x* consonantiam ϱ

sine periculo non putavi. tantum suspiciones exponere me debere et rationes causasque suspicionum, non esse inrationabile existimavi, sicut in hoc loco quod dicitur: *diliges proximum tuum sicut teipsum*, quoniam apud Marcum et Lucam positum non est. iudicent autem qui possunt, utrum vera sint quae tractamus an falsa.

Tamen quasi posito etiam hoc: *diliges proximum tuum sicut teipsum*, age aliter tractemus hunc locum. scriptum est in evangelio quodam, quod dicitur secundum Hebraeos (si tamen placet alicui suscipere illud, non ad auctoritatem, sed ad manifestationem propositae quaestionis): »dixit, inquit, ad eum alter divitum: magister, quid bonum faciens vivam? dixit ei: homo, legem et prophetas fac. respondit ad eum: feci. dixit ei: vade, vende omnia quae possides et divide pauperibus, et veni, sequere me. coepit autem dives scalpere caput suum et non placuit ei. et dixit ad eum dominus: quomodo dicis: feci legem et prophetas? quoniam scriptum est in lege: diliges proximum tuum sicut teipsum, et ecce multi fratres tui filii Abrahae amicti sunt stercore, morientes prae fame, et domus tua plena est

9ff Nicht = S. 388, 27ff — **14** aliter: vgl. S. 385, 23f — **15ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 37

24 fac < y **31** legem feci L

ὁ τοίνυν θέλων μὴ παρερρῖφθαι ἐνταῦθα τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολήν, ἀλλ᾽ ἀληθῶς ὑπὸ τοῦ κυρίου μετὰ τὰς προτέρας εἰρῆσθαι τότε, ἐρεῖ

ὅτι ἠρέμα καὶ ἀμισῶς ἐλέγξαι βουλόμενος ὁ σωτὴρ ἡμῶν τὸν πλούσιον ἐκεῖνον ὡς οὐκ ἀληθεύοντα ἐν τῷ εἰρηκέναι καὶ τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολὴν τετηρηκέναι, ἔφη αὐτῷ τὸ εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς· οὕτως γὰρ φανήσῃ ἀληθεύων περὶ τοῦ τὴν ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτὸν ἐντολὴν τετηρηκέναι.

multis bonis, et non egreditur omnino aliquid ex ea ad eos. et conversus dixit Simoni discipulo suo sedenti apud se: Simon, fili Ionae, facilius est camelum intrare per foramen acus quam divitem in regnum caelorum«. verum est ergo, quia non inplevit dives mandatum: *diliges proximum tuum sicut teipsum*, qui multos despexit pauperes et non est eis partitus aliquid de tantis facultatibus suis. impossibile est enim et inplere mandatum quod dicit: *diliges proximum tuum sicut teipsum*, et esse divitem, et maxime tantas *possessiones* habere. qui ergo non aestimat esse abiciendum verbum hoc quasi falsum *diliges proximum tuum sicut teipsum*, sed recipiendum quasi verum a domino dictum, dicet, non satis arguitione aperta,

sed quoniam strictim et non satis odibiliter volens arguere divitem illum dominus noster quasi non vera dicentem, quod ait se inplevisse etiam illud mandatum: *diliges proximum tuum sicut teipsum*, dixit ad eum: *si vis perfectus esse, vade vende omnia quae possides et da pauperibus*; sic enim apparebis dicere verum, si dilexisti aut diligis *proximum tuum sicut teipsum*.

18 παῤῥίφθαι H 20. 28. 35 σεαυτὸν H 21 ἀλλὰ M 24 ἀμισῶς Diehl Koe, vgl. lat. ἀμέσως MH 33 τὴν < H

5 ionae x* ioannȩ μ 7 regno y 22 dicet ⟨quoniam⟩ ? Elt 23 aperta y* reperta L 24 sed x* < ϱ | strictim R G L strictum B

15. Ἐὰν δέ τις τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐνορῶν ἀσθενείᾳ καὶ τῷ δυσκόλως ἄν τινα τὸ τοιοῦτον ὑπὲρ τῆς ἐν θεῷ τελειότητος ποιῆσαι καταφρονῇ μὲν τῆς λέξεως τράπηται δὲ ἐπ' ἀλληγορίας, δυσωπηθήσεται ἔκ τινων καὶ Ἑλληνικῶν ἱστοριῶν, ἐν αἷς διὰ τὴν παρ' Ἕλλησι σοφίαν ἱστοροῦνταί τινες τὸ ἐνταῦθα τῷ πλουσίῳ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰρημένον πεποιηκέναι. Κράτητα γὰρ τὸν Θηβαῖον ἑλόμενον δι' ἐλευθερίαν ⟨τῆς ψυχῆς αὐτοῦ⟩ καὶ παράδειγμα εὐτελοῦς βίου καὶ (ὡς ᾤετο) μακάριον ἑαυτὸν παραστῆσαι βουλόμενον τοῖς Ἕλλησι μηδενὸς ⟨»τοῦ κόσμου τούτου«⟩ χρῄζοντα, φασὶν ἀποδόμενον πᾶσαν τὴν οὐσίαν τῷ Θηβαίων δήμῳ δεδωρῆσθαι. μετὰ τοῦ εἰρηκέναι ὅτι »σήμερον ὁ Κράτης Κράτητα ἐλευθεροῖ«. εἴπερ δὲ δι' Ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ δόγματα ἐλευθεροῦντα τὴν ψυχὴν

τοῦ | ἀνθρώπου τὸ τοιοῦτόν τις πεποίηκε.

πῶς οὐχὶ μᾶλλον δυνατὸν τὸ τοιοῦτον πρᾶξαί τινα μνώμενον ⟨δέχεσθαι Χριστοῦ ἐν⟩ ἑαυτῷ τὴν τελειότητα; εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς πεισθῆναί

15. Si quis autem aspiciens humanam infirmitatem et difficile hoc putans hominem posse inplere, despiciat verba et ad allegoricum se intellectum convertat, audiat etiam historiam quorundam gentilium, in qua propter sapientiam mundi referunt, quod hic dominus diviti facere mandat, quendam Thebaeum fecisse propter libertatem animae suae et exemplum vitae facilioris, et volentem se beatum demonstrare gentilibus et nihil »mundi istius« opus habentem tradidisse omnem substantiam suam populo Thebanorum.

si ergo propter sapientiam gentium et dogmata liberantia animam (sicut illi putabant) hoc facere potuit homo gentilis, 673

quomodo non facilius potest facere, qui concupiscit in se suscipere Christi perfectionem? si autem et de divinis scri-

12ff Vgl. Hieron. in Matth. 150 D: *hoc enim et Crates fecit philosophus, et multi alii divitias contempserunt*; vgl. Harnack TU. 42, 4, 98 — 17 Vgl. I. Kor. 7, 31

6 τραπῆναι M 8 αἷς Diehl, vgl. lat. οἷς MH 14 ⟨τῆς — αὐτοῦ⟩ Kl, vgl. lat. 17 ⟨»τοῦ κόσμου τούτου«⟩ Koe, vgl. lat. 24 ἐλευθεροῦντα Kl, vgl. lat. ἑλόντα M H 27 τοῦ < H 30 ⟨δέχεσθαι — ἐν⟩ Kl, vgl. lat.

5 inplere] lat. las πληρῶσαι st. ποιῆσαι Diehl 15 l. frugalioris? Kl, vgl. gr. 15/16 volentem ϱ volens x 23 l. genti⟨li⟩um? Diehl, vgl. gr.

τις βούλεται περὶ τοῦ πρᾶγμα δυνατὸν εἶναι τὸ τοιοῦτον, ἀκουσάτω τῶν ἱστορουμένων ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι περὶ τῶν προτραπέντων ὑπὸ τῆς ἐν τοῖς ἀποστόλοις δυνάμεως πιστεύειν καὶ βιοῦν τελείως κατὰ τὸν Ἰησοῦ λόγον.

οὕτως δ᾽ ἔχει τὰ ῥήματα· »πάντες δὲ οἱ πιστεύσαντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἶχον ἅπαντα κοινά καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ »αἰνοῦντες τὸν θεὸν καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν«. καὶ μετ᾽ ὀλίγα πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ γέγραπται βίβλῳ ὅτι »τοῦ πλήθους τῶν πιστευόντων ἦν καρδία καὶ ψυχὴ μία« καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ »ἤγαγε τὸ χρῆμα καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς ἀποστόλους«.

εἶτα ἐπιφέρεται τούτοις τὰ περὶ τοῦ Ἀνανίου καὶ τῆς Σαπφείρας, ἀποδομένων μὲν »κτῆμα« ἑαυτῶν, νοσφισαμένων δὲ »ἀπὸ τῆς τιμῆς« καὶ οὐχ ὅλον ἀλλὰ μέρος ἀποθεμέ-

pturis placari quis vult, quoniam possibile est quod praecipit Christus, audiat historiam de Actibus apostolorum ita conscriptam: »omnes autem qui crediderant in idipsum habebant omnia communia, et possessiones et substantias vendebant et dividebant, prout quisque opus habebat. cottidie autem permanentes in idipsum in templo, et frangentes in domibus panem, percipiebant cibum cum laetitia et simplicitate cordis, laudantes deum et habentes gratiam ad universum populum«. et post modicum iterum dicit: »multitudinis autem credentium erat cor et anima una, et nemo eorum dicebat aliquid suum esse, sed erant illis omnia communia« et cetera.

in quo loco introducitur de Anania et Sapphira coniuge eius, qui vendiderunt »praedium« suum et »de pretio« praedii partem aliquam subtraxerunt

9 Act. 2, 44ff — 19 Act. 2, 47 — 22 Act. 4, 32 — 28 Act. 4, 37 — 30ff Vgl. Act. 5, 1ff

1 πρᾶγμα Hu, vgl. lat. σπέρμα MH 6/7 πιστεύειν < M 9 ῥητὰ H 28 ἤγαγε] ἤνεγκεν NT

2 praecepit L 23 cor + unum L 30 ⟨historia⟩ de Koe

νων παρὰ τοῖς τῶν ἀποστόλων ποσί,

καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ ἁμαρτίᾳ παθόντων τὰ ἀναγεγραμμένα. ἄξιοι γὰρ ἦσαν τοῦ ἐκ θείας ἐπισκοπῆς ἀπολαβεῖν ἐνταῦθα τὸ ἡμαρτημένον διὰ τὸν νοσφισμόν, ἵνα καθαρώτεροι ἀπαλλαγῶσιν ἀπὸ τοῦ βίου ⟨τούτου⟩, καθαρθέντες τῇ ἀπαντησάσῃ αὐτοῖς παιδεύσει ἐν κοινῷ θανάτῳ, διὰ τὸ καὶ πεπιστευκέναι

καὶ »μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων τεθεικέναι.

Δοκεῖ δέ μοι ὅτι »ἀκούων Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους« διὰ τοῦτο »πεσὼν ἀπέψυξεν«, ἐπεὶ οὐκ ἤνεγκε τὸν ἔλεγχον ⟨Πέτρου⟩, ἀλλὰ βασανιζόμενος τοσοῦτον ἐκολάσθη ὡς καὶ ἐκψῦξαι, καθικομένων τῶν λόγων Πέτρου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. καὶ οὐ Πέτρον γε νομιστέον ἐνταῦθα ἀνῃρηκέναι τὸν Ἀνανίαν, ἀλλ' ἐκεῖνον μὴ ὑπομεμενηκέναι τὴν σφοδρότητα τοῦ εἰπόντος πρὸς αὐτὸν Πέτρου· »διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ σατανᾶς τὴν καρδίαν σου;«

καὶ τὰ ἑξῆς,

et ideo passi sunt quae passi sunt. digni enim erant

in hoc saeculo recipere suum peccatum ⟨propter raptum⟩, ut mundiores exeant ab hac vita, mundati castigatione sibi inlata per mortem communem, quoniam credentes erant in Christum.

Puto autem quoniam »audiens Ananias haec verba« ideo »cadens expiravit«, quoniam non sustinuit arguitionem Petri, sed cruciatus in se adeo est punitus, ut etiam expiraret, verbis videlicet Petri catechizantibus animam eius. nec Petrum hic aestimare debemus interfecisse Ananiam, sed illum non sustinuisse acritudinem verborum Petri dicentis ad se: »ut quid replevit satanas cor tuum,

ut mentireris spiritui sancto et fraudares de pretio praedii? nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate? quid quoniam posuisti in corde tuo facere rem talem? non es mentitus hominibus sed deo. au-

12 Act. 5, 2 — 14ff Act. 5, 5 — 20ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 24 — 25 Act. 5, 3—5

8 ⟨τούτου⟩ Kl, vgl. lat. 9 καθαρθέντες Diehl Kl Koe, vgl. lat. τιμωρηθέντες M H 13 τεθηκέναι H 17 ⟨Πέτρου⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 18 βασανιζόμενος + *in se* lat.

3 sunt passi G 6/7 peccatum suum L 7 ⟨propter raptum⟩ Diehl, vgl. gr. 19 etiam x* < ϱ 20 catechizantibus] lat. las κατηχουμένων usw. st. καθικομένων usw. 27 et] ut G 33 hominibus mentitus B

diens autem (inquit) Ananias verba haec cecidit et expiravit«.

ἕως τοῦ »καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας«. εἰκὸς δὲ πρὸς τὴν τοῦ Ἀνανίου ἀπόδοσιν, ἐν ᾗ περὶ τοῦ Πέτρου | 674 ἀπελογησάμεθα. ἐνστήσεσθαί τινα διὰ τὴν Σάπφειραν, ἐπεὶ αὕτη »μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθε. καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτὴν ὁ Πέτρος λέγων· εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; εἰπούσης αὐτῆς· τοσούτου, ὁ Πέτρος πρὸς αὐτήν φησι· τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ πνεῦμα κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου ἐπὶ τῇ θύρᾳ καὶ ἐξοίσουσί σε«. »ἔπεσε« γὰρ »παραχρῆμα« καὶ αὐτὴ »πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἐξέψυξεν«. ἀλλὰ λεχθείη ἂν ὅτι κἀκείνη, ἐπιπλησσομένη καὶ βαρηθεῖσα τὴν ψυχὴν (πῇ μὲν ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ ἐλέγχου, πῇ δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνδρὸς συμφορᾷ καὶ λύπῃ τῇ περὶ αὐτοῦ, πῇ δὲ ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν θεὸν λύπῃ) ἐξέψυξε, προεωρακότος τοῦ Πέτρου τῷ πνεύματι τὸ ἀπαντησόμενον αὐτῇ. ταῦτα δὲ ἡμῖν ὅλα εἴρηται βουλομένοις κατασκευάσαι τὸ δυνατὸν εἶναι, βουληθέντα τινὰ τέλειον γενέσθαι πεισθῆναι τῷ Ἰησοῦ λέγοντι· ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς. γενναίων δ᾽ οἶμαι καὶ ἐχόντων τὰ χαρακτηρίζοντα τὸν ἐπίσκοπον πάντα ἔργον ἦν προτρέψασθαι τοὺς καὶ

9ff Act. 5, 7—10 — 25 Vgl. II. Kor. 7, 10

7 ἀπελογισάμεθα M | ἐνστήσεσθαι Hu ἐνστήσασθαι M H

δυναμένους καὶ πειθομένους τῇ προτροπῇ καὶ διὰ τοῦ παρέχειν ἐκ τοῦ κοινοῦ αὐτοῖς τὰ ἐφόδια καὶ ἄλλους ἐπὶ τοῦτο παρακαλεῖν· ἐγένετο γὰρ ἂν εἰκών τις τοῦ κατὰ τοὺς ἀποστόλους τῆς συμφωνίας τῶν πιστευόντων βίου.

16. Ζητήσαι δ᾿ ἄν τις ⟨ἀκολούθως⟩ ὅτι, εἴπερ τέλειός ἐστιν ὁ πάσας ἔχων τὰς ἀρετὰς καὶ μηκέτι ⟨τι⟩ ἀπὸ κακίας πράττων, πῶς τέλειος γένοιτ᾿ ἂν ὁ πωλήσας ἑαυτοῦ τὰ ὑπάρχοντα καὶ δοὺς τοῖς πτωχοῖς. ἔστω γάρ τινα τοῦτο πεποιηκέναι, πῶς δ᾿ αὖ καὶ ἀόργητος γένοιτ᾿ ἂν ἀθρόως, εἰ τύχοι ἐνέμπτωτος ὢν εἰς ὀργήν;

16. Convenienter aliquis quaerere potest, quoniam si *perfectus* est qui omnes habet virtutes, ut iam ex malitia nihil agat, quomodo sit *perfectus* qui vendidit omnia *sua et pauperibus* dedit? ponamus enim aliquem hoc ipsum fecisse, quomodo fiet statim et sine ira?

πῶς δὲ καὶ ἄλυπος καὶ κρείττων παντὸς οὑτινοσοῦν συμβῆναι δυναμένου ⟨τοῦ⟩ τὴν λύπην προκαλουμένου;

et si contigerit eum esse sine ira, quomodo fiet statim et sine tristitia?

πῶς δὲ καὶ ἔξω φόβου πάντῃ ἔσται τοῦ περὶ πόνων ἢ θανάτου ἢ τῶν ὅσα δύναται τὴν ἔτι ἀτελεστέραν ψυχὴν φοβῆσαι; τίνα δὲ τρόπον ὁ ἀποδόμενος τὰ ὑπάρχοντα καὶ διαδοὺς πτωχοῖς | ἐκτὸς ἔσται πάσης ἐπιθυμίας; λέγοι γὰρ ἄν τις ὅτι δυνατόν, παρ᾿ αὐτὸ τὸ ἀποδίδοσθαι πάντα τὰ ὑπάρχοντα παθόντα τι ἀνθρώπινον ὑπὸ τῆς πενίας, μετανοῆσαι μὲν ἐπὶ τῷ τετολμημένῳ ἐπιθυμῆσαι δὲ τῆς παραπλησίου

quomodo fiet etiam extra timorem, ut non timeat aut dolorem aut mortem vel quaelibet alia, quae possunt animam inperfectiorem turbare? quomodo qui erogavit *substantiam suam pau-* 675
peribus, erit absque omni concupiscentia? deinde *** quoniam possibile est ex hoc ipso, quod tradidit *omnia sua*, ut patiens aliquid humanum ex paupertate paeniteat eum facti desideret autem similia

12 Vgl. I. Petr. 3, 15

8 ⟨ἀκολούθως⟩ Kl, vgl. lat. 11 ⟨τι⟩ Kl, vgl. lat. 13 αὐτοῦ M 15 δ᾿ αὖ Kl δ᾿ ἂν M ἂν H 21 ⟨τοῦ⟩ Koe 32 τι] τινα H

12 sit] l. fiat Diehl Koe, vgl. gr. 18 lat. konstruiert falsch Koe 30 *** Kl nach Diehl: ⟨dixerit quispiam⟩

κτήσεως. εἰ δὲ καὶ ἡ λεγομένη ἡδονή, ἄλογος οὖσα ἔπαρσις τῆς ψυχῆς, πάθος ἐστί, πῶς ἄν τις ἅμα τε ἀποδοῖτο πάντα τὰ ὑπάρχοντα καὶ διαδοίη πτωχοῖς, ἅμα δὲ ἀπαλλαγείη τοῦ ἀλόγως ἐπαίρεσθαι; προσθείη δ' ἄν τις τῇ ἐπαπορήσει ὅτι πῶς δύναται παρὰ τὸ ἀποδεδόσθαι τὰ ὑπάρχοντα καὶ πτωχοῖς [τις] διαδεδωκέναι σοφὸς γενέσθαι ⟨καὶ δέχεσθαι⟩ τὴν τοῦ θεοῦ σοφίαν, ὥστε λόγον διδόναι παντὶ τῷ ἐρωτῶντι αὐτὸν περὶ τῆς ἐν αὐτῷ πίστεως, περὶ ἑκάστου τῶν πεπιστευμένων καὶ περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς κεκρυμμένως εἰρημένων;

ὅρα δὲ ὅτι γενική ἐστιν ἡ ἐπαπόρησις, ἤτοι γενναία καὶ οὐκ εὔλυτος. εἴτε γὰρ παρ' αὐτὸ τοῦτο μόνον φήσομέν τινα τέλειον γεγονέναι, κἂν μὴ ἀναλαβὼν ᾖ ἃ ἐξεθέμεθα, ἀτόπῳ περιπεσούμεθα λέγοντες εἶναί τινα καὶ τέλειον ἅμα καὶ ἁμαρτωλόν (ἁμαρτωλὸς γὰρ ὁ ὀργίλος καὶ ὁ τὴν τοῦ κόσμου λύπην λυπούμενος καὶ ὁ τὰ ἐπίπονα ἢ θάνατον φοβούμενος καὶ ⟨ὁ⟩ ἐπιθυμῶν τῶν ἀπόντων καὶ ⟨ὁ⟩ ἀλόγως ἐπαιρόμενος τὴν ψυχὴν ὡς ἐπ'

possidere. si autem et quae dicitur voluptas, inrationabilis constituta elevatio animae, passio est, quomodo quis mox ut tradiderit omnia *sua pauperibus* statim liberabitur a passione iactantiae vanae? adhuc autem adiciens aliquis dicat: quomodo potest ex eo, quod tradiderit *bona sua pauperibus* etiam sapiens fieri et suscipere sapientiam dei, ut possit reddere rationem omni homini interroganti se de fide

vel de omnibus, quae in scripturis absconse sunt dicta?

sive enim ex hoc ipso ⟨solo⟩ dicimus quemquam fieri perfectum, etsi non habuerit ea quae diximus, ad inrationabilitatem venimus dicentes aliquem et perfectum esse simul et peccatorem (peccator est enim omnis, qui irascitur sine causa, et si quis saeculi tristitia contristatur, et qui dolores timet aut mortem, et qui desiderat quod non habet, et qui sine

1f Vgl. Philo leg. all. III, 88 (I, 136 M) *ὁ ὄφις ἦν, ἡδονή, ἔπαρσις ἄλογος ψυχῆς* — 12 Vgl. I. Petr. 3, 15 — 26 Vgl. II. Kor. 7, 10

4f *ἀποδοῖτο . . . διαδοίη* Kl nach Koe, vgl. S. 401, 13 *ἀποδῶτο . . . διδῴη* M H 5 ⟨*καὶ*⟩ *ἅμα* Koe 10 [*τις*] Koe, vgl. lat. 11 l. ⟨*καὶ*⟩ *σοφὸς*? Kl, vgl. lat. | ⟨*καὶ δέχεσθαι*⟩ Kl, vgl. lat. 19 *ἤτοι—εὔλυτος* < M 25 *ὁ* + *sine causa* lat. 27 *ἢ* Kl Koe, vgl. lat. *καὶ* M H 29 ⟨*ὁ*⟩ . . . ⟨*ὁ*⟩ Koe, vgl. lat.

7/8 dicit G dixit B 20 ⟨solo⟩ Kl, vgl. gr. | l. dicemus? Kl, vgl. gr. 22 non y* < L 23 inrationabilitatem] lat. las *ἀλόγῳ* Diehl

ἀγαθοῖς τοῖς οὐκ ἀγαθοῖς). εἴτε ἅμα τῷ ἀποδόσθαι τινὰ τὴν οὐσίαν καὶ διαδοῦναι πτωχοῖς φήσομεν αὐτὸν ὡσπερεὶ θεόληπτον γενόμενον πάσας τὰς ἀρετὰς ἀνειληφέναι καὶ πᾶσαν κακίαν ἀποτεθεῖσθαι, πιστῶς μὲν (ἵνα κοινότερον ὀνομάσω) ἐροῦμεν, οὐκ οἶδα δὲ εἰ ἀληθῶς· καὶ τάχα καταγελάσονται ἡμῶν, ὡς οὐ φρόνιμα λεγόντων, οἱ ἀκούσαντες τοιαύτης λύσεως

ratione extollitur quasi in bonis quae non sunt bona). sive simul ut tradiderit bona sua *pauperibus*, dicimus eum quasi receptaculum dei factum suscipere omnes virtutes et deponere malitiam universam, fideliter quidem (ut communiter nominem) dicimus, nescio autem si vere; et forsitan deridebunt nos quasi non sapienter dicentes, qui audierint solutionem huiusmodi.

προσαγομένης τῷ ἐπηπορημένῳ.

17. *Φρονιμώτερον οὖν τις δόξαι ἂν ⟨λέγειν⟩, τηρῶν τὰ τῆς λέξεως καὶ μηδαμῶς τροπολογῶν τὰ κατ' | αὐτήν, οὕτως ἀπαντῶν, ὡς πιστὸς μέν,*

17. Sapienter ergo videbitur forsitan dicere quis servans simplicitatem verborum et non mo- 676
raliter aliquid dicens de eis, si sic responderit quasi fidelis,

εἰ δὲ καὶ ἀξίως τῶν κατὰ τὸν τόπον νοῶν τὰ λεγόμενα ἢ μή, καὶ αὐτὸς κρινεῖς.

φήσει οὖν ὅτι, εἴπερ βοηθεῖται ὁ τοῖς πένησι μεταδιδοὺς ὑπὸ τῆς ἐκείνων εὐχῆς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν, λαμβάνων τὸ ἐν τοῖς δεομένοις τῶν σωματικῶν ἐν πνευματικοῖς περίσσευμα εἰς τὸ ἑαυτοῦ ⟨ἐν πνευματικοῖς⟩ ὑστέρημα (ὡς ὑπέφηνεν ὁ ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους δευτέρᾳ),

dicens quoniam qui *pauperibus* tradit *bona sua* ipsorum orationibus adiuvatur ⟨ut salvetur⟩, accipiens ad suam spiritalem inopiam spiritalem abundantiam eorum, qui patiuntur inopiam carnalem (sicut ait apostolus ad Corinthios scribens)

et fit hoc modo *perfectus*, quamvis aliquas (quod humanum est) habuerit passiones, et si

τίς ἂν ἄλλος τοῦτο πάθοι καὶ με-

quis alius hanc inopiam passus

25ff Vgl. II. Kor. 8, 14

15 ⟨λέγειν⟩ Kl nach Diehl, vgl. lat. **23** μεταδιδοὺς + *bona sua* lat. **26** σωματικῶν Kl, vgl. lat. χρηματικῶν M H **28** ⟨ἐν πνευματικοῖς⟩ Diehl Koe, vgl. lat.

4. 8 l. dicemus? Kl, vgl. gr. 8 hominem B neminem μ **17** si < R G | sic < B **23** tradidit y **24** ⟨ut salvetur⟩ Diehl, vgl. gr.

γάλην βοήθειαν βοηθηθείη. ἐπακούοντος τοῦ θεοῦ ταῖς τῶν τοσούτων πενήτων ἀναπεπαυμένων εὐχαῖς, ἐν οἷς τάχα ἂν εἶέν τινες παραπλήσιοι τοῖς ἀποστόλοις ἢ ὀλίγῳ ὑποδεέστεροι αὐτῶν, πένητες μὲν ἐν τοῖς σωματικοῖς ὡς ἐκεῖνοι, πλουτοῦντες δὲ ἐν τοῖς πνευματικοῖς; οὗτος δὴ ὁ ἀνθυπαλλασσόμενος ἀντὶ πλούτου πενίαν ὑπὲρ τοῦ *τέλειος* γενέσθαι (πεισθεὶς τοῖς Ἰησοῦ λόγοις) ἀθρόως ἂν βοηθηθείη ὡς καὶ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸ γενέσθαι σοφὸς ἐν Χριστῷ καὶ ἀνδρεῖος καὶ δίκαιος καὶ σώφρων καὶ ἐκτὸς παντὸς πάθους. φήσει δὲ ὁ οὕτως ἀπολογούμενος ὅτι οὐκ ἀνάγκη τοῦτο νοηθῆναι αὐτῆς ἡμέρας ἀπαντῆσαι

τῷ *ἀποδομένῳ τὰ ὑπάρχοντα καὶ διαδόντι πτωχοῖς*,

ἀλλ᾽ ἴσως ἀπ᾽ ἐκείνης μὲν τῆς ἡμέρας ἄρξεται ἡ θεία ἐπισκοπὴ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα αὐτὸν ἄγειν, λέγω δὲ τὴν ἐπαινετὴν ἀπάθειαν καὶ πᾶσαν τὴν ἀρετήν. »προβαίνων« δὲ ὡς ὁ Ἰσαὰκ διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς αὐτὸν ἐν Χριστῷ βοήθειαν

fuerit et magno adiutorio fuerit adiuvatus, deo exaudiente tantorum pauperum refrigerantium preces: qui tamen similes sunt apostolis aut paulo inferiores, pauperes quidem in corporalibus sicut illi, divites autem in spiritalibus. ita iste qui mutavit pro divitiis paupertatem, ut fiat *perfectus* (credens sermonibus Christi) adiuvabitur statim sicut ⟨et⟩ apostoli Christi, ut sapiens fiat in Christo, ut magnanimus, ut iustus, ut castus et absque omnimoda passione. non tamen sic debemus intellegere, ut in ipsa die,

vel in ipso tempore,
quo tradiderit *bona sua pauperibus*,
efficiatur omnino perfectus.
sed consequenter ex illa quidem die incipiet speculatio dei adducere eum ad

omnes virtutes, ut incipiat ex eo proficere sicut Isaac propter adiutorium dei conlatum in se,
et magis atque magis crescet per singulos dies,

28ff Vgl. Gen. 26, 13

4/5 *παραπλήσιοι* Koe, vgl. lat. *παραπλησίως* M H 6 *ὑποδεέστεροι* M[c] (M[a]?) *ὑποδεεστέροις* H 9 *οὗτος*] lat. las *οὕτως* 13 *καὶ* M w. e. sch. < H 22 *διαδόντι* Diehl Kl *διδόντι* M H

2 adiutus B 3 refrigerantium x refrigeratorum *μ* 8 ita] aut ita G L 11 ⟨et⟩ Kl, vgl. gr. 14 omnimoda B (G L) omni omnino *ϱ*

»μείζων« ἔσται, »ἕως οὗ« αὐξάνων »μέγας« γένηται »σφόδρα σφόδρα« ἐν πάσῃ ἀρετῇ, πάσης ἐξαφανισθείσης τῆς κακίας ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. καὶ οὐκ ἀναγκασθήσεταί γε ὁ ταύτην ἀποδεδωκὼς τὴν διήγησιν εἰπεῖν τέλειον παρ᾽ αὐτὸ τοῦτο γενέσθαι ἄνθρωπον ⟨, ὅτι παρέδωκε τὰ ὑπάρχοντα τοῖς πτωχοῖς,⟩ τὰ ἄλλα ἁμαρτάνοντα.

donec additus sicut Isaac »magnus« efficiatur »valde valde« in omni virtute, omni videlicet malitia avulsa de anima eius. et si quis hanc expositionem defendere vult, dicere non cogetur perfectum fieri hominem per hoc ipsum, quod tradiderit *bona sua pauperibus*, alias delinquentem.

18. Ἕτερος δὲ (οὐκ οἶδα μὲν εἰ ἀκμάζων τῇ πίστει καὶ φαντασίᾳ τοῦ διαβαίνειν ἐπὶ τὴν φρόνησιν, οὐκ οἶδα δὲ εἰ καὶ μέγεθός τι ζητήσας καὶ εὑρὼν εἰς τοὺς τόπους νοημάτων ἀξίων τοῦ θεοῦ) καταλιπὼν τὴν λέξιν ἐπὶ τροπολογίαν ἀναβήσεται καὶ ἐρεῖ ὑπάρχοντα ἑκάστῳ | εἶναι τὰ ἑπόμενα αὐτῷ μετὰ τὴν ἔξοδον, ὡς εἶναι τῶν ὑπαρχόντων δικαίοις μὲν ἀγαθὴν ὕπαρξιν, φαύλοις δὲ τὴν ἐναντίαν. ἐνταῦθα οὖν φήσει τὸν πολλὰ ἔχοντα κτήματα, πλούσιον σύμβολον εἶναι τοῦ πολλὰ κεκτημένου φαῦλα, ἐν οἷς εἶναι δύναται καὶ ἡ φιλοπλουτία καὶ ἡ φιλοδοξία καὶ ἄλλα γήϊνα πράγματα πεπληρωκότα αὐτοῦ τὴν ψυχὴν

18. Alter autem (forsitan abundans fide et studio transeundi ad subtiliora et ad magnitudinem aliquam intellectuum eminentium et dignorum Christo) relinquens verbi simplicitatem ad expositionem moralem transibit, dicens *substantiam* esse uniuscuiusque animae actus ipsius post exitum, ut 677 sit substantia quidem iustorum boni actus ipsorum, malorum autem mali. hic ergo dicet eum, qui *multas* habebat *possessiones*, divitem fuisse in mysterio eius, qui *multa* possidet opera mala, in quibus potest esse et amor divitiarum et concupiscentia gloriae et aliae res terrenae replentes animam eius.

21 Vgl. Apoc. 14, 13

9f ⟨ὅτι—πτωχοῖς⟩ Kl Koe, vgl. lat. **13** ἀκμάζων Koe, vgl. lat. u. IV, 161, 13 σκάζων MH | ⟨καὶ⟩ Kl, vgl. lat. **21** εἶναι + *actus* lat. **25** φήσει Hu φησι MH **27** κεκτημένου + *opera* lat.

3 valde < L **6** si quis] sic qui GL **18** dignorum y* digniorum L **19** ad x* et ϱ **24** actus] lat. las πρᾶξιν ? Diehl | ipsorum, malorum autem y* ipsorum autem malorum L **25** dicet Kl dicit x **30** divitiarum y* pecuniarum L

ψεκτοῦ πλούτου.

ἐπεὶ οὖν δύναταί ποτε ὁ οὕτως πλούσιος ἀπέχεσθαι μὲν τινῶν φαύλων, ὡς μοιχείας καὶ φόνου καὶ κλοπῆς καὶ ψευδομαρτυρίας, καὶ καθήκοντα δὲ ἀποδιδόναι πρὸς γονεῖς μετά τινος τιμῆς, εἶναι δέ τις καὶ φιλάνθρωπος πρὸς τὸν πλησίον οὐ μὴν καὶ τέλειος, συμβολικῶς τῷ τοιούτῳ προστάσσει ὁ σωτὴρ ἀποδόσθαι τὰ μοχθηρὰ ὑπάρχοντα ⟨πάντα⟩ καὶ ὡσπερεὶ παραδοῦναι αὐτὰ ταῖς ἐνεργηκυίαις αὐτὰ δυνάμεσι πτωχευούσαις παντὸς καλοῦ καὶ διὰ τοῦτο μὴ ὑφισταμέναις τὴν ἀπειλήν, κατὰ τὸ γεγραμμένον· »πτωχὸς δὲ οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν«. ἀλλ' εὖ οἶδ' ὅτι σφόδρα βίαιος εἶναι δόξει ἡ τοιαύτη ἀπόδοσις, λύουσα μὲν οὐκ ἀγεννῶς τὰ περὶ τελειότητος ἠπορημένα, οὐ πάνυ δὲ πείθουσά πως τὸ ἀποθέ⟨μενόν τινα νοεῖ⟩σθαι τὴν κακίαν καὶ τὴν ἀπὸ κακίας ἀποδόσθαι ὕπαρξιν καὶ δοῦναι πτωχοῖς.

⟨Ἐρῶ δ' ὡς⟩ ἐν τοιούτῳ προκατειλημμένος τόπῳ· ὁ ταύτῃ παριστάμενος τῇ δόξῃ φήσει πεπληρῶσθαι τὸν ἁμαρτωλὸν πνευμάτων κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν

quoniam ergo potest aliquando, qui hoc modo dives est, abstinere quidem se a malis quibusdam, utputa ab homicidio, ab adulterio, a furto, a falso testimonio, et quae conveniunt parentibus reddere cum quodam honore, potest etiam esse aliquis et misericors ad *proximos* non tamen et *perfectus*: ideo consilians huiusmodi viro inperat Christus vendere omnem *substantiam* malam et quasi tradere eam virtutibus operantibus eam, quae ab omni bono pauperes sunt et propter hoc non sufferunt minas, secundum quod scriptum est: »pauper autem non suffert minas«. sed scio, quia valde violenta videbitur expositio ista, solvens quidem honeste quae de perfectione sunt dicta, non autem valde persuadens, ut deponens quis quae malitiae sunt, vendere intellegatur substantiam *** et dare *pauperibus*.

Quasi in tali autem praeventus loco dicam: qui hanc expositionem defendit, dicere potest quoniam plenus est peccator spiritibus secundum mensuram pec-

16f Prov. 13, 8

12 ⟨πάντα⟩ Kl Koe, vgl. lat. 21 ἠϋπορημένα? H 22 ἀποθέ⟨μενόν τινα νοεῖ⟩σθαι Kl vgl. lat. 28 ⟨Ἐρῶ δ' ὡς⟩ ἐν τοιούτῳ Kl Koe, vgl. lat. 29/30 παραστησάμενος M

11 consilians] lat. las συμβουλευτικῶς Diehl 23 dicta] lat. las εἰρημένα Diehl 26 *** Koe. vgl. gr.

ἁμαρτημάτων· οἷον εἰ πόρνος εἴη τοῦ λεγομένου ἐν τοῖς προφήταις πνεύματος πορνείας, εἰ δὲ θυμικὸς πνεύματος θυμοῦ, οὕτω δὲ καὶ εἰ κατάλαλος πνεύματος καταλαλιᾶς. ταῦτα οὖν τις ἐκτήσατο τὰ ὑπάρχοντα *φαῦλος ὢν καὶ γενόμενος τῇ μετοχῇ τῶν χειρόνων πνευμάτων Τυφῶνος πολυπλοκώτερος.*

catorum suorum; utputa fornicarius (secundum quod dicitur in scripturis) spiritu fornicationis, furibundus spiritu furoris et maliloquax spiritu criminationis. istam *substantiam* adquisivit, qui malus fuit et factus est participatione malorum spirituum abundantior et multiplicior in ipsis malis.

ὥσπερ δ' ἐκτήσατο αὐτὰ ὠνησάμενος προαιρέσει εἰκούσῃ τοῖς φαύλοις, οὕτως ἀποδοῖτο ἂν ⟨αὐτὰ καὶ δοίη ἂν⟩ οἷς θέλει ὁ λόγος οὗτος πτωχοῖς *διὰ τοῦ πείθεσθαι τῷ Ἰησοῦ·*

sicut autem adquisivit quis eam emens arbitrio proprio conplacens malis, sic vendit eam et dat talibus *pauperibus*, de qualibus loquitur sermo, per hoc quod credidit verbis Christi, et reliquit eam.

ὡς γὰρ | »ἡ εἰρήνη« τῶν ἀποστόλων πρὸς αὐτοὺς ἀνακάμπτει, ἐὰν μὴ »υἱὸς εἰρήνης« τύχοι εἶναι ὁ ἀκούων τὸ »εἰρήνη« ὑμῖν, οὕτως ἡ πορνεία καὶ πάντα τὰ ἁμαρτήματα [πάντα] ἀνακάμψαι ἂν πρὸς τοὺς αἰτίους τῶν ἁμαρτημάτων πτωχούς,

sicut enim »pax« apostolorum re- 678
vertitur ad ipsos, nisi fuerit »filius pacis«, sic fornicatio et universa peccata revertentur ad pauperes, qui auctores sunt peccatorum, cum non fuerit quis utens malis eorum.

καὶ ἔστι μὴ διστάσαι περὶ τοῦ ⟨εὐθέως⟩ τέλειον γίνεσθαι τὸν οὕτω πωλήσαντα πάντα τὰ ἀποδεδομένα ὑπάρχοντα *καὶ δόντα* πτωχοῖς. *εἰ δὲ χρόνῳ πολλῷ ἀποδίδοται τὰ*

et sic neque dubitatio erit, quin statim fiat *perfectus* qui sic vendidit omnes, sicut tradidimus, proprias *facultates et* dedit *pauperibus*. si autem et tempore

2 Vgl. Hos. 4, 12; 5, 4 — 9 Vgl. Plato Phaedr. 230[a] *εἴτε τι θηρίον ὢν τυγχάνω τυφῶνος πολυπλοκώτερον καὶ μᾶλλον ἔτι τετυφωμένον.* — 18ff Vgl. Luc. 10, 6. 5

13f ⟨*αὐτὰ καὶ δοίη ἂν*⟩ Diehl Kl, vgl. lat. **23** [*πάντα*] Kl, vgl. lat. **28** *καὶ* + *sic* lat. | ⟨*εὐθέως*⟩ Diehl Koe, vgl. lat. **32** *δὲ* + *et* lat. **30** *ἀποδεδομένα*] vgl. S. 414, 8

4 et] *οὕτω δὲ καὶ* gr. **12** l. conplacenti ? Kl, vgl. gr. **14** loquitur] lat. las *λέγει* Diehl **17** eum B **23** revertuntur L **23/24** actores L **26** quis < B L **32** autem et] enim B

ὑπάρχοντα καὶ πολλοῦ δεῖται χρόνου πρὸς τὸ δοῦναι αὐτὰ οἷς εἴπομεν πτωχοῖς, οὐδὲν ἂν κωλύοιτο ὁ λόγος χρόνῳ διδοὺς (κατ᾽ ἀναλογίαν ὧν ἀποδέδοται τοῖς πτωχοῖς) τέλειον γίνεσθαι τὸν ταῦτα ποιοῦντα. σαφῶς δὲ ὁ ταῦτα πράξας ἕξει θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ καὶ αὐτὸς γινόμενος ἐπουράνιος· »οἷος« μὲν γὰρ »ὁ χοϊκὸς (ὁ πονηρὸς δηλαδή), τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί, καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος (τουτέστιν ὁ Χριστός), τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι«. ἐν τῷ οὖν αὐτοῦ μέρει οὐρανοῦ ἕξει θησαυρὸν ὁ βουληθεὶς τέλειος γενέσθαι καὶ πωλήσας πάντα τὰ ὑπάρχοντα καὶ δοὺς τοῖς πτωχοῖς. ἀλλὰ μὴ ὑπολάβῃς τὸν τηλικοῦτον δύνασθαι ἐν τοῖς κατὰ τὰ βιωτικὰ πλουσίοις εὑρεθῆναι.

τίς γὰρ αὐτῶν ἀπέθετο τὴν φιλοπλουτίαν καὶ τὴν (ἵν᾽ οὕτως ὀνομάσω) φιλοκοσμίαν; τίς δὲ πάντη ἀπέθετο τὸ πνεῦμα τῆς κενοδοξίας, ἵνα χωρήσῃ ἐν τῷ ἑαυτοῦ οὐρανῷ θησαυρὸν δόξης θεοῦ καὶ πλούτου τοῦ ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ σοφίᾳ θεοῦ; τίς δὲ ἀπέθετο τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὀργῆς; ἀγαπητὸν γὰρ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων τὸ τοιοῦτον ⟨καὶ τῶν ἐκείνοις ὁμοίων τὸν⟩ φιλαλήθως ἐξετάζοντα τὰ πράγματα ἀποφήνασθαι. οὗτος δὲ καὶ δύναται ἀκο-

multo huiusmodi *facultates* venduntur et multum tempus necessarium est, ut tradantur quibus dixi *pauperibus*, nihil contrarium est; sed secundum aestimationem traditorum malorum pauperibus per tempora fit *perfectus* qui talia fecit. manifestum est autem, ut qui talia egit *habeat thesaurum in caelo* et ipse factus caelestis. »qualis« enim »terrenus (hoc est malignus) tales et terreni; et qualis caelestis (id est Christus) tales et caelestes«. in parte ergo sui caeli habebit *thesaurum*, qui voluerit esse *perfectus* et vendiderit omnes *facultates suas et dederit pauperibus*. sed ne aestimes huiusmodi virum inveniri inter divites huiusmodi quales sunt modo.

quis enim horum deposuit amorem divitiarum et (ut ita dicam) mundi amorem, quis ad plenum deposuit spiritum gloriae vanae, ut suscipiat in suo *caelo thesaurum* gloriae dei et divitias, quae sunt in omni verbo et in omni sapientia dei? quis enim deposuit spiritum concupiscentiae et timoris aut irae aut voluptatis? proprie ergo qui vult secundum subtilitatem discutere veritatis, pronuntiabit hoc in apostolis esse et qui similes fuerint eis. iste autem talis et

9 I. Kor. 15, 48 — **27f** Vgl. I. Kor. 1, 5 (Röm. 11, 33)

14 *αὐτῶ* M | *οὐρανοῦ* Koe, vgl. lat. *οὐνω̄* M H **22. 25** *ἀπέθετο* (wie Z. 29, S. 403, 20) Kl, vgl. lat. *ἀπέδοτο* M H **22** *αὐτὸν* H **32/33** ⟨*καὶ—τὸν*⟩ Kl Koe, vgl. gr.

22 deposuit Kl, vgl. Z. 24. 29 deponit x **29** enim] l. autem? Kl, vgl. gr. **31** proprie Kl, propriae (zu voluptatis) x

λουθῆσαι τῷ Ἰησοῦ, ὁ (ὡς ἀποδεδώκαμεν) πάντα ἀποδόμενος καὶ ἔχων θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· οὐ γὰρ περιέλκεται ὑπό τινος μοχθηροῦ κτήματος, ἵνα μὴ ἀκολουθῇ τῷ Ἰησοῦ.

19. *Ἑξῆς δὲ τούτοις λέγεται ὅτι ἀκούσας ⟨δὲ⟩ τὸν λόγον ὁ νεανίσκος ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά. καὶ ὄψει γε (ὡς πρὸς τὴν ἀναγωγήν), τίνα τρόπον δυσαποσπάστως ἔχομεν τοῦ φρονεῖν τὸν | πλοῦτον ἀγαθὸν εἶναι ἢ τὴν κάτω δόξαν. ἀλλὰ καὶ μᾶλλον θέλομεν, ἐπεὶ ἀγαπῶμεν τὴν ἐπιθυμίαν, τυχεῖν τῶν καὶ φαύλως ἐπιθυμουμένων ἢ ἀπαλλαγῆναι τῆς ἐπιθυμίας, καὶ μᾶλλον μὴ περιπεσεῖν οἷς φανταζόμεθα φοβεροῖς ἤπερ ἀποθέσθαι τὸν ἐχθρὸν τῷ φόβῳ τοῦ θεοῦ φόβον. ἀλλ'*

οὐδὲ πρεσβύτερός τις εἰσῆκται καθεστηκὼς

οὐδὲ ἀνὴρ καταργήσας »τὰ τοῦ νηπίου«, ἀλλὰ νεανίσκος ὁ τὸν λόγον ἀκούσας καὶ ἀπελθὼν λυπούμενος. τοιοῦτος γὰρ ἦν τὴν ψυχήν, διὸ καὶ καταλιπὼν τὸν Ἰησοῦν ἀπῆλθεν (ἐπὶ ψόγῳ γὰρ εἴρηται τὸ ἀπῆλθε), καὶ ἀπῆλθε

poterit sequi Christum, qui (sicut diximus) vendidit universa et habuit *thesaurum in caelo*; nec enim distrahitur huiusmodi vir ab aliqua mala possessione, quominus Christum *sequatur*.

19. *Audiens autem verbum adolescens abiit tristis*; *erat enim habens possessiones multas.* et considera (secundum conversationem humanam) quomodo cum difficultate divellimur a bonis terrenarum divitiarum vel a concupiscentia gloriae vanae. ma- 679
gis enim volumus ⟨quia desiderium amamus⟩ adipisci etiam ea, quae male desideramus, quam liberari a desideriis malis, et magis volumus ut non incidamus in ea, quae arbitramur esse timenda, quam deponere inimicum timori dei timorem. sed

vide quia

non senior aliquis introducitur

in hoc loco

neque vir, qui evacuaverat »quae parvuli erant«, sed *adolescens*, qui *audiens verbum* abiit *tristis*. *adolescens* enim erat secundum animam, et propterea relinquens Christum *abiit* (ad vituperationem enim dictum est eius: ⟨*abiit*⟩), *et*

26 Vgl. I. Kor. 13, 11 — 32ff Vgl. Hieron. in Matth. 149B: *haec est tristitia quae ducit ad mortem*

8 ⟨δὲ⟩ Kl, vgl. lat. 12 ἀναγωγήν (opp. ἱστορίας S. 404, 9)] ἀν(θρωπ)ίνην ἀγωγὴν las lat. 14f τὸν ⟨κάτω⟩ πλοῦτον . . . ἢ τὴν κενοδοξίαν? Diehl vgl. lat. 18 τῆς + ⟨φαύλης⟩ Koe, vgl. lat.

4 vir < G 7 vgl. S. 409, 20 15 ⟨quia — amamus⟩ Kl, vgl. gr. 26 evacuaverit L 32 ⟨abiit⟩ Kl, vgl. gr.

λυπούμενος λύπην τὴν »τοῦ κόσμου«, τὴν »θάνατον« κατεργαζομένην. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλὰ ἅπερ ἠγάπα, ἀγαπῶν τὸ ὀργίζεσθαι καὶ τὸ λυπεῖσθαι (διὸ ἀπῆλθε λυπούμενος) καὶ ὅσα ἀπὸ κακίας ἦν ⟨αὐτῷ γεγεννημένα⟩ κεκρατηκότα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. εἰ μέντοι ἐπὶ τῆς ἱστορίας μένοις κατά τινα τῶν

προαποδεδομένων διήγησιν, ἐξ ἡμισείας εὕροις ἂν ἐπαινετὸν καὶ ἐξ ἡμισείας ψεκτὸν τὸν νεανίσκον τοῦτον. ᾗ μὲν γὰρ οὐκ ἐμοίχευσεν οὐδὲ ἐφόνευσεν οὐδὲ ἔκλεψεν οὐδὲ ἐψευδομαρτύρησεν.

ἀλλὰ καὶ ἤδη νεανίσκος ὢν ἐτίμησε τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα καὶ ἐλυπήθη ἐπὶ τοῖς τὴν τελειότητα ὑποτιθεμένοις λόγοις τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἐπαγγελλομένοις αὐτήν, εἰ ἀποδοῖτο τὰ ὑπάρχοντα, ἀστεῖόν τι ἦν ἐν αὐτῷ.

ᾗ δὲ ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ λυπούμενος διὰ τὰ κτήματα, δέον αὐτὸν χαίρειν, ὅτι ἀντ᾽ ἐκείνων ἔμελλεν ἔχειν θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ ἀκολουθῶν τῷ Ἰησοῦ κατ᾽ ἴχνη βαίνειν υἱοῦ θεοῦ, ψεκτὸς ἦν.

abiit tristis tristatus »tristitia saeculi«, quae »mortem« operatur. *erat enim habens possessiones multas*, quas diligebat, diligens irasci, diligens tristari (propter quod et *abiit tristis*) et quantacumque ei nascebantur ex malo, quae tenebant animam eius. si autem intellegere vis historiam secundum expositionem aliquorum, quam superius ex parte tetigimus, in dimidio invenis hunc adolescentem laudabilem, in dimidio vituperabilem. laudabilem quidem, quia nec occidit nec adulteratus est nec aliquid eorum fecit quae prohibet lex,

sed adhuc adolescens constitutus honoravit *patrem et matrem*; vituperabilem autem, quia tristatus est in verbis Christi vocantibus eum ad perfectionem et promittentibus ei, ut si tradidisset omnia, *quae habebat*, magnus efficeretur.

1f Vgl. II. Kor. 7, 10 — **8—31** Vgl. C[l] Nr. 213 Or. C[luc] Nr. 42 Or. (*B* I, 192, 5ff.)

3 ἦν Hu, vgl. lat. τίς M H **3f** ἔχων—ἠγάπα] vor ἀγαπῶν—λυπεῖσθαι Kl, vgl. lat. ∼ M H **7** ⟨αὐτῷ γεγεννημένα⟩ Kl, vgl. lat. **22/23** ἀποδοῖτο + *omnia* lat. **26** ἀπῆλθεν < H

12 l. invenies Kl, vgl. gr. **19ff** lat. hat mißverstanden und am Schluß ausgelassen **20** contristatus B **23** tradidisset + ei y

20. *Ἀπελθόντος δὲ αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πλούσιος δυσκόλως εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* ἐφ᾽ ᾧ παρατηρητέον ὡς τοῦ σωτῆρος ἀκριβῆ λόγον τὸν ἀναγεγραμμένον. οὐκ εἶπε μὲν γὰρ ὅτι πλούσιος οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἐπείπερ εἰ τὸ τοιοῦτον εἰρήκει, ἀποκεκλείκει ἂν ⟨πάντως⟩ τὸν πλούσιον ἀπὸ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας. φησὶ δὲ ὅτι πλούσιος δυσκόλως εἰσελεύσεται· τὸ χαλεπὸν | μὲν πρὸς σωτηρίαν τοῦ πλουσίου παριστὰς οὐ μὴν ⟨τὸ⟩ ἀδύνατον ***, ὅπερ ἐπὶ μὲν τοῦ ῥητοῦ αὐτόθεν λόγον ἔχειν φαίνεται, δυναμένων πλουσίων μετὰ δυσκολίας ἀντιστῆναι τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις

20. Abeunte autem eo *dixit Iesus discipulis suis: amen dico vobis, quoniam dives difficile intrabit in regnum caelorum.* ex quo considerandus est sermo Christi cautissimus, quoniam non simpliciter dixit: *dives* non *intrabit in regnum caelorum*, quod si dixisset, exclusisset utique divites a regno *caelorum*. nunc autem dicit: *dives difficile introibit*, difficultatem quidem salutis divitum manifestans, non autem inpossibilitatem suae potentiae declarans. quod ex ipso hoc textu manifestissime declaratur, posse divitem cum difficultate quidem resistere passionibus suis atque peccatis, 680

tamen posse.

καὶ μὴ πάντῃ ὑπ᾽ αὐτῶν ἁλῶναι. εἰ δὲ τροπολογούμενος ⟨ὁ⟩ πλούσιος παραλαμβάνοιτο,

si autem moraliter intellegamus divitem
(secundum quod supra diximus)
eum qui multorum malorum habet substantiam congregatam,

ζητήσεις πῶς κἂν δυσκόλως εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν

quaeres quomodo vel cum difficultate *introibit dives in regnum*

1–408, 9 Vgl. C^{luc} Nr. 43 Or.

4 δυσκόλως πλούσιος H 9 γὰρ + *simpliciter* lat. | οὐκ H M^c δυσκόλως M^a 12 ⟨πάντως⟩ Koe, vgl. lat. 14 ὅτι < H 17 ⟨τὸ⟩ Kl mit C^{luc} Nr. 43 18 *** Kl, vgl. lat. 19 φαίνεται + ὡς C^{luc} Nr. 43 24 καὶ μὴ] l. ὡς μὴ Koe 25 ⟨ὁ⟩ Kl 30/31 εἰσελεύσεται + *dives* lat.

14 declarans Diehl, vgl. Z. 16 damnans x 15 hoc ipso B L

τῶν οὐρανῶν. τὴν δὲ δυσκολίαν τῆς εἰσόδου τοῦ ἑκατέρως νοουμένου ⟨πλουσίου εἰς σωτηρίαν⟩ ἐμφαίνει ἡ παραβολὴ τῷ εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρύπης ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ἐν ᾗ παραβολῇ ὁ μὲν πλούσιος παραβάλλεται καμήλῳ, οὐ διὰ τὸ ἀκάθαρτον τοῦ ζῴου μόνον ὡς ὁ νόμος ἐδίδαξεν, ἀλλὰ καὶ ⟨διὰ⟩ τὴν ὅλην αὐτοῦ σκολιότητα, ἡ δὲ τῶν οὐρανῶν βασιλεία τρυμαλιᾷ ῥαφίδος, εἰς παράστασιν τοῦ πάνυ στενὴν εἶναι καὶ εἰς ὑπερβολὴν τεθλιμμένην τὴν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν εἴσοδον

τῷ ἑκατέρῳ πλουσίῳ.

δηλοῖ δ' ὅτι ⟨ὡς⟩ αὐτόθεν μὲν ἀδύνατον τὴν κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν. ⟨δυνατὸν δὲ ὅσον πρὸς τὸν θεόν, οὕτως καὶ τὸν πλούσιον ὅσον πρὸς αὐτὸν ἀδύνατον εἰς τὴν βασι-

caelorum. difficultatem autem introitus utriusque divitis ad salutem manifestat subiecta parabola dicens: *facilius est camelum per foramen acus intrare, quam divitem in regnum caelorum.* in qua parabola *dives* conparatur camelo non solum propter inmunditiam animalis, sicut docuit lex, sed etiam propter totius corporis eius tortuositatem, regnum autem *caelorum foramini acus* adsimilatur, ut demonstretur ex eo quoniam satis artus est et supra modum contribulatus regni caelestis introitus.

ostendit autem quoniam sicut ex se ipso inpossibile est *camelum per foramen acus intrare,*

possibile autem quantum ad deum, sic et divitem, quantum ad ipsum pertinet, inpossibile est

5 Zum Text vgl. Hautsch TU. 34, 2ᵃ, 62ff — 11 Vgl. Lev. 11, 4 — **16f** Vgl. Matth. 7, 14

2 τοῦ M w. e. sch. < H **3** ⟨πλουσίου εἰς σωτηρίαν⟩ Hu Koe, vgl. lat. **4** l. ἡ + ⟨παρακειμένη⟩ Diehl Koe, vgl. lat. | τῷ Kl, vgl. lat, τοῦ MH **12** ⟨διὰ⟩ Kl mit Cluc Nr. 43 lat. | ὅλου ⟨τοῦ σώματος⟩ Koe, vgl. lat. **13** σκολιότητα + καὶ μὴν καὶ διὰ τὸ παχὺ καὶ γήϊνον καὶ σωματικὸν τοῦ φιλοπλούτου φρόνημα Cluc Nr. 43 **14** ῥαφίδος + *adsimilatur* lat. **17** τὴν < H **19** l. ἑκατέρω⟨ς⟩ ? Kl **20** ⟨ὡς⟩ Kl Koe, vgl. lat. **23ff** ⟨δυνατὸν — εἰσελθεῖν⟩ Kl, vgl. lat.

5 transire B **20** sicut x* Pasch < μ

λείαν τῶν οὐρανῶν εἰσελθεῖν⟩. τῷ δὲ δυνατὰ εἶναι τῷ θεῷ πάντα καὶ τὸ τοιοῦτον αὐτῷ δυνατόν ἐστιν, ἀφάτῳ δυνάμει ⟨ἢ⟩ τὴν παχύτητα τοῦ φαύλου λεπτύνοντι ἢ τὴν στενότητα τῆς εἰσόδου χωρητὴν αὐτῷ ποιοῦντι. ὅτι γὰρ τοῦ δυσκόλως εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν τὸν πλούσιον παράδειγμα ἔλαβε τὴν τρυμαλιὰν καὶ τὴν κάμηλον ἀλλ' οὐ τοῦ ἀδυνάτου, δῆλον ἐκ τοῦ πρὸς τοὺς μαθητὰς εἰρῆσθαι (φήσαντας· τίς ἄρα | δύναται σωθῆναι;) τὸ παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι, παρὰ δὲ θεῷ πάντα δυνατά. οὐκοῦν δυνατὸν καὶ τὴν κάμηλον εἰσελθεῖν διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος, ἀλλ' οὐ παρὰ ἀνθρώποις δυνατόν, ⟨παρὰ δὲ θεῷ⟩· οὕτως δὲ καὶ τὸν πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. τὰς δὲ ἐφόδους τοῦ πῶς ἂν τὰ τοιαῦτα ποιήσαι ὁ θεὸς δυνατά, αὐτὸς ἂν εἰδείη καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ καὶ ᾧ ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ.

Ὁ μὲν οὖν διαβεβηκὼς ἐν σοφίᾳ καὶ λόγῳ ἐπιτολμήσαι ἂν ἐπὶ πλεῖον καὶ τῇ περὶ τῆς ῥαφίδος καὶ τῆς τρυμαλιᾶς αὐτῆς διηγήσει.

intrare in regnum caelorum, possibile autem quantum ad deum, qui potens est ineffabili sua virtute aut grossitudinem malorum mali hominis subtiliare aut angustiam introitus facere ei capacem. quoniam autem propter difficultatem introitus, et non propter inpossibilitatem accepit ad exemplum foramen et *camelum*, claret ex eo quod ad discipulos (dicentes: *quis ergo potest fieri salvus*?) respondit: 681 *apud homines hoc inpossibile est, apud deum autem omnia possibilia*. ergo possibile est et *camelum per foramen acus intrare*, non tamen *apud homines*, sed apud deum.

quomodo autem faciat haec *possibilia* deus, ipse scit et Christus eius et cui revelaverit Christus.

Qui autem profecit in sapientia et sermone, audebit forsitan abundantius et de acu et de foramine eius exponere. nos autem

27 f Vgl. Matth. 11, 27

4 ἐστι M | ⟨ἢ⟩ Kl Koe, vgl. lat. 5 παχύτητα + *malorum* lat. 5 ff λεπτύνοντι . . . ποιοῦντι Koe λεπτύνοντος . . . ποιοῦντος M H 7 γὰρ τοῦ] δὲ ⟨ἀπὸ⟩ τοῦ Koe, vgl. lat. 9 τῶν < M 18 f καὶ τὴν κάμηλον δυνατὸν M 21 ⟨παρὰ δὲ θεῷ⟩ Kl Koe, vgl. lat.

2 possibile + est L 4 grossitudinem x Pasch crassitudinem ϱ 16 hoc x* Pasch < ϱ 29 profecit Koe, vgl. gr. proficit x

ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον παραθησόμεθα ὅτι ἐστί τινα ἐν τῷ νόμῳ γινόμενα τέχνῃ ῥαφιδευτοῦ χρῄζοντος ῥαφίδος, ἵνα κατὰ σοφίαν θεοῦ ποιήσῃ τὰ ἔργα ⟨τις⟩ ἧς ἀνείληφε τέχνης. ὡς οὖν νοηθείη τὰ τοῦ ῥαφιδευτοῦ ἔργα κἀκείνη ἡ ῥαφίς,

νοηθήσεται καὶ τὰ τῇδε λελεγμένα· ἅπερ νῦν λέγειν καὶ σαφηνίζειν τάχα μὲν καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς ἐστι, τάχα δὲ καὶ τῷ εἰδότι πολλῆς ἂν καὶ ἀκαίρου ἔχοιτο παρεκβάσεως. δύο δὲ προκειμένων, τοῦ κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν καὶ τοῦ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, εὐκοπώτερον εἶναί φησι τὸ πρότερον. καὶ ζητήσεις γε ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἄλλον μὲν τὸν κάμηλον ⟨γενόμενον⟩ εἰσερχόμενον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος, ἄλλον δὲ τὸν πλούσιον (ἀδυνάτως ⟨μὲν⟩ ἀνθρώποις δυνατῶς δὲ τῷ θεῷ) εἰσερχόμενον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ· οὕτως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς καμήλου καὶ ἐπὶ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος,

ὁστισποτοῦν ἐὰν εὑρεθῇ κάμηλος καὶ ἡτισοῦν ἐὰν νοηθῇ [κάμηλος]

hoc adiciemus solum, quoniam sunt quaedam quae fiunt in lege artificio consutili, necessariam habentia acum, ut secundum sapientiam dei faciat opera quis artificii quod suscepit. qualitercumque ergo intellecta fuerint opera consutilia ⟨et acus illa⟩, ipsa consutura dabit intellegere

quae intellegi debeant in hoc loco; quae nunc dicere et manifestare forsitan quidem et supra nos est, forsitan autem et scienti multum et inportunum exitum habere videbitur. duobus ergo propositis, *camelum per foramen acus intrare* et *divitem in regnum caelorum*, *facilius* esse dixit primum. quaere autem inter homines, alium quidem *camelum* constitutum per *foramen acus* intrantem, alium autem *divitem* (inpossibiliter quidem quantum ad homines possibiliter autem quantum ad deum) intrantem *in regnum caelorum.*

quicumque ergo inventus fuerit esse camelus et quodcumque

2ff Vgl. Ex. 27, 16

1 *ἡμεῖς* Kl, vgl. lat. *πῶς* M H 5 ⟨*τις*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 6 l. ⟨*ὅποι*⟩*ωσοῦν* Diehl Koe, vgl. lat. 19 *φήσει* M 21/22 ⟨*γενόμενον*⟩ Kl, vgl. lat. 24 ⟨*μὲν*⟩ Koe, vgl. lat. 27f *καμήλου—τῆς* < H 28 *τῆς*² < M 30 *ἡτισοῦν* Hautsch TU. 34, 2a, 64 *εἴ τις οὖν* M H | *νοηθῇ* Diehl, vgl lat. *εὑρεθῇ* M H | [*κάμηλος*] Hautsch

1 adiciemus Kl, vgl. gr. adicimus x 3 necessaria y 8 ⟨et acus illa⟩ Diehl, vgl. gr. 14 exitum] lat. las *ἐκβάσεως* Koe 18 l. dicit (od. dicet) Kl

τρυμαλιὰ ῥαφίδος, [ἢ] εἰσελεύσεται δι' ἐκείνης· ὅτι ἀδύνατον μὲν ἀνθρώποις, παρὰ δὲ θεῷ καὶ τοῦτο δυνατόν.

intellectum fuerit acus foramen, intrabit per illud.

puto gentium introitum in regnum caelorum faciliorem ostendere volens quam Iudaeorum divitum hanc similitudinem introduxit. in quibus autem gentes dicebantur pauperes, in his Iudaei divites erant.

εἰ δὲ ἐμφαίνει ταῦτα καὶ παρίστησι τελικά τινα μυστήρια καὶ ἐπί ⟨τι⟩ τέλος ἄγοντα διά τινων ὁδῶν θεῷ μόνῳ δυνατῶν ἢ μή, ὁ δυνάμενος ἐξεταζέτω.

utrum autem manifestent haec fines aliquos secundum mysteria quaedam adducentes ad fines aliquos per quasdam vias deo soli possibiles necne, discutiat qui discutere potest.

21. Ἑξῆς ἔστιν ἰδεῖν τὰ περὶ τοῦ

21.

τότε ἀποκριθεὶς ὁ | Πέτρος εἶπεν αὐτῷ· ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; καὶ ταῦτα δὲ ὁ μέν τις τηρήσει κατὰ τὴν λέξιν, ὁ δέ τις ἀνασκευάσας τὸ τῆς λέξεως ὡς οὐ μεγαλοφυὲς τροπολογήσει.

Tunc respondens Petrus dixit 682
ei: ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te; quid utique erit nobis? et hoc poterit quis et simpliciter interpretari et moraliter.

13 Vgl. Orig. in Ps. 4, 6 = Philocal. 26, 6 (Rob. p. 238, 22) κἂν ὡς ἐν ἰατρικοῖς δὲ βοηθήμασιν ἀγαθὰ λέγηται ταῦτα, χρὴ ἐκλαμβάνειν ὅτι οὐκ ἔστι τελικὰ ἰατρικῆς ἀγαθὰ ἀλλὰ ποιητικά· τελικὸν δὲ κατὰ τὴν ἰατρικὴν ἀγαθὸν ἡ τοῦ σώματος ὑγεία.

1 [ἢ] Hautsch **3** ὅτι—ἀνθρώποις] hinter ῥαφίδος Z. 1 M H ~ Kl, umgekehrt folgt Koe der Stellung in M H und zieht aus Z. 4 παρὰ—δυνατόν dazu **13** lat. las τέλη ⟨τινὰ⟩ κα⟨τά⟩ τινα? Kl | ⟨τι⟩ Kl Koe, vgl. lat. **18** τὰ < M **24** ὑμῖν M

12 hae G (L) **20** tunc] vorher Lücke? Kl, vgl. gr. u. s. S. 403, 7 | tunc—ei] X secundum matheum. In illo tempore dixit symon petrus ad iesum L **22** utique y* ergo L **23** nobis + Omelia Origenis de eadem lectione L | et¹ < L | et² < L

ὁ μὲν οὖν τῇ λέξει παριστάμενος τοιαῦτα ἐρεῖ· ὥσπερ ἐπὶ τῆς δόσεως οὐ τὸ διδόμενον, ἀλλὰ τὴν ⟨τοῦ διδόντος⟩ προαίρεσιν ἀποδεχόμενος ὁ θεὸς δικαιοῖ καὶ ⟨μᾶλλον⟩ ἀποδέχεται τὸν τὸ ἔλαττον προαιρέσει τελειοτέρᾳ δεδωκότα παρὰ τὸν τὸ πλεῖον ἐκ πλειόνων καὶ διαθέσει ὑποδεεστέρᾳ (ὡς δῆλόν ἐστιν ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων περὶ τῆς ⟨μεγάλης⟩ δόσεως τῶν πλουσίων καὶ τῶν δύο λεπτῶν, ἅτινα ἡ χήρα εἰς λόγον πενήτων ἔβαλεν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον).

qui ergo simpliciter intellegere vult, talia dicet: sicut enim in datis non ipsum datum sed adfectum dantis aspiciens deus iustificat et melius suscipit parva dantem cum magno adfectu quam magna ex ⟨multis et cum⟩ adfectu modico (sicut manifestum est ex his quae scribuntur propter data divitum magna et duo minuta viduae),

οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον ἀγάπην καταλιπόντων ἃ κέκτηνται, ἵνα ἀπερισπάστως ἀκολουθῶσι τῷ Χριστῷ τοῦ θεοῦ πάντα πράττοντες κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ, οὐ πάντως μᾶλλον ἀπόδεκτος ὁ τὰ πλείονα καταλιπὼν τοῦ τὰ ἐλάττονα, καὶ μάλιστα ὅτε τύχοι ὅλῃ ψυχῇ τις καταλιπὼν τὰ ἐλάττονα, παρὰ τὸν δοκοῦντα καταπεφρονηκέναι τῶν πλειόνων.

sic et in his, qui propter dei dilectionem dimittunt quae possident, ut inseparabiliter Christum sequantur omnia secundum verbum eius agentes, non magis acceptabilior erit qui plura reliquerit eo qui parva dimiserit.

εἰ καὶ μικρὰ οὖν καὶ εὐτελῆ ὁ Πέτρος καταλέλοιπεν ἅμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Ἀνδρέᾳ, ἡνίκα ἀκούσαντες ἀμφότεροι τὸ »δεῦτε ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων«, »εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολού-

ergo etsi minima et contemptibilia *Petrus* cum fratre suo reliquit, quando ⟨ambo⟩ audientes: »venite post me, et faciam vos piscatores hominum«, »statim relictis retibus secuti sunt eum«, sed non minima

9ff Vgl. Marc. 12, 41—44 — 15ff Vgl. Clem. Al. q. d. s. § 21 ? — 26f Vgl. Matth. 4, 18 — 29 Matth. 4, 19f

3/4 ⟨τοῦ διδόντος⟩ Kl, vgl. lat. 4 προαίρεσιν ἀποδεχόμενος] wie IV, 235, 3. 280, 19 ἀποβλεπόμενος Koe, vgl. lat. 5 ⟨μᾶλλον⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. 10 ⟨μεγάλης⟩ Kl, vgl. lat. 13 ἔβαλλεν M 16 καταλειπόντων M | κέκτηται M

1/2 vult intelligere L 4 aspiciens] l. suscipiens? Kl, vgl. gr. 7 ⟨multis et cum⟩ Diehl, vgl. gr. 10 divitum Kl, vgl. gr. divitis x 21 dimisit y 27 cum + Ἀνδρέᾳ gr. 28 ⟨ambo⟩ Diehl Kl Koe, vgl. gr.

θησαν αὐτῷ«, ἀλλ' οὐ μικρὰ λελόγισται παρὰ τῷ θεῷ κατανοήσαντι ὅτι ἀπὸ ἕξεως αὐτὸ τοιαύτης πεποιήκασιν, ὡς εἰ καὶ ἐκέκτηντο πολλὰ κτήματα καὶ πλεῖστα ὑπάρχοντα,

sunt aestimata apud deum considerantem quoniam ex tanta plenitudine dilectionis illa minima reliquerunt, ut etiam si *multas* habuissent *possessiones*,

μὴ ἂν ὑπ' αὐτῶν κατασχεθῆναι μηδὲ ἐμποδισθῆναι τὴν ὁρμὴν βουλομένων ἀκολουθῆσαι τῷ Ἰησοῦ.

omnia sine dubio reliquissent nec ab eis ullo modo retenti fuissent aut impediti ab impetu dilectionis huiusmodi.

καὶ θαρρῶν (οἶμαι) ἐπὶ τῇ προαιρέσει μᾶλλον ἢ τῇ ὕλῃ ὧν καταλέλοιπεν ὁ Πέτρος παρρησιασάμενος εἶπε τῷ Ἰησοῦ τὸ ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; εἰκὸς δὲ νοεῖν μὴ δίκτυα μόνον αὐτὸν καταλελοιπέναι | ἀλλὰ καὶ οἶκον καὶ γυναῖκα,

et puto quod magis confidens *Petrus* de adfectu suo, quam de ipsa quantitate rerum relictarum, fiducialiter dixit ad Iesum: *ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te; quid utique erit nobis?* consequens est autem sentire, quoniam non solum retia, sed 683 etiam domum et uxorem

ἧς ἡ μήτηρ ἐπιστάντος τοῦ Ἰησοῦ ἀπήλλακται τοῦ πυρετοῦ· στοχάσαιτο δ' ἄν τις ὅτι δυνατὸν καὶ τέκνα αὐτὸν καταλελοιπέναι, οὐκ ἀδύνατον δὲ καὶ κτῆσίν τινα βραχεῖαν.

forte reliquit et filios et possessiones quasdam etsi parvas.

Μέγα οὖν δηλοῦται περὶ τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἐπείπερ ἀκούσαντες τὸ »δεῦτε ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων« μηδὲν ἀναβαλλόμενοι »εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ«, οὐ μιμησάμενοι τὸν εἰπόντα· »ἀλλὰ πρῶτον

Magnum ergo aliquid demonstratur de Petro et de fratre ipsius, quoniam audientes: »venite post me, et faciam vos piscatores hominum« nihil cunctantes »statim relictis retibus secuti sunt eum« nec sunt imitati eum, qui dixit: »sed primum permitte mihi ire et

20f Vgl. Luc. 4, 38f — 28ff Matth. 4, 19f — 33 Luc. 9, 61

3 αὐτῷ M 10 βουλομένων Ru βουλομένους Koe βουλομένην M H 12 τῇ] *ipsa* lat. 16 σοι] σε M 17 νοεῖν Kl nach Koe, vgl. lat. καὶ MH 26 οὖν + *aliquid* lat. 29 ἡμᾶς H

14 ad Iesum y* < L 16 utique y* ergo L 30 cunctantes Kl, vgl. gr. cogitantes x

ἐπίτρεψόν μοι εἰς τὸν οἶκόν μου ἀπελθεῖν καὶ ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου«, οὐδὲ παραπλήσιόν τι ποιήσαντες τῷ λέγοντι· »ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου«. καὶ πρόσχες ἐπιμελῶς ὅτι ἀξιολόγως πληγέντες ὑπὸ τῆς προστάξεως τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ, καὶ πιστεύσαντες ὅτι ὀλίγην ἁλιευτικὴν καταλιπόντες τὴν ἰχθύων ἀνθρώπους ἔμελλον ἀγρεύειν πρὸς σωτηρίαν.

καὶ οἱονεὶ τρωθέντες ὑπό τε τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν καὶ ἧς ἐπηγγείλατο αὐτοῖς διακονίας φιλανθρώπου μέλλουσιν ἀνθρώπους θηρεύειν.

»εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα« καὶ ὡσπερεὶ ἐπιλαθόμενοι τῶν οἴκοι »ἠκολούθησαν αὐτῷ«, ὡς ἄξιον γεγονέναι ⟨τοῦ⟩ ἐπ' ἐκείνῃ τῇ ὁρμῇ τὸν Πέτρον σεμνύνασθαι καὶ εἰρηκέναι τὸ προειρημένον.

ἅμα δὲ παρατηρητέον ὅτι τοῦτο εἴρηκεν ὁ Πέτρος κατανοήσας μὲν τὴν εἰρημένην ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ φωνήν· εἰ θέλεις τέλειος εἶναι ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι, θεασάμενος δὲ καὶ τὸν ἀκούσαντα

renuntiare eis qui sunt in domo«, nec simile aliquid fecerunt ei, qui dixit: »permitte mihi primum, ut eam et sepeliam patrem meum«. et diligenter adtende, quoniam honestissime percussi Christi praecepto et promissionibus eius et credentes, quoniam modicam capturam piscium relinquentes homines piscaturi fuerant ad salutem,

»statim relictis retibus« et quasi obliti suorum omnium »secuti sunt eum«, ut digni efficiantur hac interrogatione, quam fecit

dicens: *ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te.*

observa simul et hoc, quoniam occasio interrogationis huiusmodi ex illo facta est Petro, quod verbum Christi audivit dicentis: *si vis perfectus esse, vade vende omnia quae possides et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelis, et veni sequere me*; deinde quia consideravit adolescentem

4 Matth. 8, 21 — 17 f Matth. 4, 20

11 *τὴν* M^c H *τῶν* M^a **14** *Ἰησοῦν* ⟨*ἀγάπης*⟩ Koe **19** *ἀξίους* Koe, vgl. lat. **20** ⟨*τοῦ*⟩ Koe **24** *ὅτι* + ⟨*εὐκαίρως*⟩ Koe, vgl. lat. **27** *εἰ—εἶναι*] hinter *εἰρημένην—φωνήν* Kl, vgl. lat. ∼ M H **32** *καὶ* < M

5 eam et y* < L **11** fuerant] ? Diehl **26** est x* < ϱ **32** l. adolescentem ⟨audientem et⟩ ? Kl, vgl. gr.

νεανίσκον καὶ μετὰ λύπης ἀπεληλυθότα. ἐπείπερ προκεκρίκει τὰ πολλὰ ἐπὶ τῆς γῆς κτήματα τοῦ τέλειος ἐν θεῷ γενέσθαι, νοήσας δὲ καὶ τὸ δύσκολον περὶ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν τοῦ πλουσίου, ὡσπερεὶ καὶ αὐτὸς οὐκ εὐχερὲς πρᾶγμα ποιῶν ἐν τῷ πάντα καταλελοιπέναι καὶ ἠκολουθηκέναι τῷ σωτῆρι, εἶπε

τὰ προκείμενα.

διὸ καὶ παρρησιασαμένῳ | τῷ Πέτρῳ ἀποκρίνεται τὰ τῆς ἐπιφερομένης μεγάλης ἐπαγγελίας ὁ σωτὴρ περὶ τοῦ μέλλειν ἕνα τῶν κριτῶν τοῦ Ἰσραὴλ ἔσεσθαι τὸν Πέτρον.

22. *Ὁ δὲ τῆς λέξεως ⟨ὡς⟩ οὐχ ἱκανῆς πεῖσαι μεγαλοφυῆ ἀκροατὴν καταφρονήσας, ὡς καὶ ἄλλων λέξεων τῆς γραφῆς τὸ σεμνὸν ἐν τῇ ἀναγωγῇ ἐχουσῶν. τοιαῦτα φήσει*

ὅτι αὐτὸ τὸ ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι, δικτυδίου καταλειφθέντος καὶ πενιχρᾶς οἰκίας καὶ ἐπιπόνου ἐν πενίᾳ βίου, οὐ πάνυ τι ⟨μέγα ἐστὶν οὐδὲ⟩ ἀξίως λέλεκται τοῦ τηλικούτου μαθητοῦ, ᾧ »σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψεν« ὅτι Ἰησοῦς εἴη »ὁ Χρι-

cum tristitia abeuntem, quoniam praeposuit *multas possessiones* habere in terris, quam esse *perfectus* in deo, considerans quoque et difficultatem divitum ingrediendi *in regnum caelorum*, ideo quasi qui ipse non facilem rem consummaverit in eo, quod universa reliquit et secutus est Iesum, dixit:

ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te.

propterea Petro fiducialiter ista 684
dicenti respondit promissionem istam maximam Christus, ut sit unus ex iudicibus Israel.

22. Quoniam autem verbi simplicitas non est satis idonea auditorem ingenii eminentioris placare de honestate sensus in moralibus expositionibus consistente, etiam hunc locum ita trademus, quoniam hoc ipsum quod ait: *ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te*, retia contemptibilia ⟨si significat se⟩ reliquisse vel pauperem domum et vitam in paupertate doloribus plenam, non adeo magnum est neque dignum tali discipulo, cui »non caro et sanguis revelaverat« esse Iesum

32ff Matth. 16, 17. 16

2 *τὰ*] *ἔχειν* Koe, vgl. lat. **8** *ὡσπερεὶ*] *ideo quasi* lat. **9** *ποιῶν*] *ἐπιτελῶν* Koe, vgl. lat. **10** *ἀκολουθηκέναι* H **19** ⟨*ὡς*⟩ Kl **28** *καὶ*] *vel* lat. **30** ⟨*μέγα—οὐδὲ*⟩ Kl, vgl. lat.

17 ex] de L | Israel] iłis G illis L **22** de onestatem G honestatem L **23/24** consistente Kl consistentem x **25** l. tractemus? doch vgl. S. 424, 11. 432, 28 Koe **28** ⟨si significat se⟩ Kl nach Diehl Koe

στὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος«, »ἀλλ᾽ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατὴρ« αὐτοῦ, καὶ ᾧ λέλεκται τὸ »σὺ εἶ ὁ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς«. ἀλλὰ μήποτε τὰ ⟨προ-⟩ αποδεδομένα εἰς τὴν διήγησιν τοῦ· ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ τὰ ἑξῆς

χρήσιμα ⟨καὶ ἀληθινὰ⟩ εἰς τὰ προκείμενά ἐστι. Πέτρος γὰρ ἀφῆκε πάντα, ἐφ᾽ οἷς ἁμαρτωλὸς ἦν καὶ δι᾽ ἃ εἶπεν· »ἔξελθε ἀπ᾽ ἐμοῦ, κύριε, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς ἐγώ εἰμι«, καὶ μέγας αὐτοῦ ἔπαινος ἦν τεθαρρηκότος ἐπὶ τῷ μηκέτι ἁμαρτάνειν λέγειν·

ἀφήκαμεν πάντα, καὶ οὐ μόνον τὰ χείρονα καταλελοίπαμεν ἀλλὰ καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. τὸ δὲ σοὶ ἠκολουθήσαμεν ἴσον δύναται εἶναι τῷ ἀποκαλύψαντος ἡμῖν ⟨κατὰ πάντα, ὡς Πέτρῳ, τοῦ⟩ πατρὸς ὅστις εἶ, καὶ ὅτι δικαιοσύνη εἶ, ἠκολουθήσαμέν σοι καθὸ δικαιοσύνη τυγχάνεις.

οὕτω δὲ καὶ καθὸ ἁγιασμὸς καὶ καθὸ σοφία καὶ

Christum filium »dei vivi«, »sed pater caelestis«, cui etiam fuerat dictum: »tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non praevalebunt ei«. ergo ne forte ea, quae tradita sunt superius de verbis Christi dicentis: *vade et vende omnia quae possides et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelis, et veni sequere me.*

utilia et vera sunt in praesenti? Petrus enim *omnia* reliquit, in quibus erat peccator, propter quae et dixerat: »exi a me, domine, quoniam homo peccator sum ego«, et magna laus erat eius confidentis, ut de cetero non peccaret, qui dixit: *ecce nos reliquimus omnia*, et non solum mala *reliquimus*, sed et *te secuti sumus*. quod autem dicit *secuti sumus te* potest dici: secundum omnia, quae pater revelavit Petro esse filium suum, *secuti sumus te* iustitiam secundum quod iustitia es,

secuti sumus te sanctificationem secundum quod sanctificatio es,

3 Matth. 16, 18 — 16 Luc. 5, 8 · 28ff Vgl. I. Kor. 1, 30 usw.

7 ⟨προ-⟩ Kl, vgl. lat. u. S. 404, 12 8 τοῦ Hu τὸ M H 10 τὰ < H 13 ⟨καὶ ἀληθινὰ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 18 l. ⟨τὸ⟩ τεθαρρηκότως Koe 27 ⟨κατὰ —τοῦ⟩ Kl, vgl. lat.

6 ei] adversus eum G 19 confidentis x* confitentis ϱ 24 dicit + et L

καθὸ εἰρήνη καὶ καθὸ ἀλήθεια καὶ καθὸ ὁδὸς ἡ φέρουσα πρὸς θεὸν καὶ καθὸ ζωὴ ἀληθινή. διόπερ ὡς ἀθλη⟨τὴς νικη⟩τὴς μετὰ τὸν ἀγῶνα πυνθανόμενος τοῦ ἀγωνοθέτου, εἰ τύχοι μὴ ἐπιστάμενος τὰ ἐπὶ τῷ ἀγῶνι ἆθλα, πυνθάνεται τοῦ σωτῆρος λέγων μετὰ τῆς ἐπὶ τοῖς ἀνδραγαθήμασι παρρησίας τὸ

et sapientia et pax et veritas et via ducens ad deum et vita vera. propter quod quasi victor athleta post luctamen agonothetam interrogat quae sint praemia certaminis eiusmodi, quae adhuc nesciebat.

τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; καὶ εἴπερ βουλόμεθα τὰ πρὸς Πέτρον εἰρημένα κατὰ τὴν πεῦσιν αὐτοῦ καὶ αὐτοὶ λαβεῖν,

quid utique erit nobis? et nos si volumus percipere, quae sunt Petro promissa,

ἀφῶ|μεν ὁμοίως πάντα, μηκέτι περιεχόμενοι τῆς κακίας καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἐνεργείας, καὶ ἀκολουθήσωμεν τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ. ἵνα ἡμῖν εἴπῃ καὶ πᾶσι τοῖς ἀκολουθήσασιν αὐτῷ τὰ ἐπιφερόμενα οὕτως ἔχοντα· *ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι* καὶ τὰ ἑξῆς.

similiter *omnia* relinquamus, ut 685
de cetero nulla teneamur malitia neque aliquibus operibus eius, sed verbum dei sequamur, ut dicat nobis et omnibus sequentibus eum, quae in sequentibus dicit: *amen dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis super sedem maiestatis suae, et vos sedebitis super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israel.*

ἅπερ καὶ αὐτὰ καὶ ἁπλούστερον ἔχει τινὰ προτρεπτικὸν ἐπὶ τὸ καταλιπεῖν τὰ ὑπάρχοντα νοῦν,

quod et ipsum et simplicem habet interpretationem exhortantem relinquere bona saeculi propter Christum,

καὶ ἕτερον παρὰ τοῦτον βαθύτερον. ὁ μὲν οὖν κατὰ τὴν λέξιν ἑρμηνεύων

et spiritalem et altiorem. qui ergo secundum litteram intellegere vult,

23 f Vgl. zum Text Hautsch TU. 34, 2ª, 65

3 *ἀθλη⟨τὴς νικη⟩τὴς* Diehl Kl, vgl. lat. **5** *ἀγονοθέτου* H **8 f** *τῆς . . . παρρησίας* Kl *τὴν . . . παρρησίαν* M H **12** *κατὰ* Koe *καὶ* M H **14** *ὁμοίως* Kl, vgl. lat. *οὕτως* M H **32** lat. weicht ab

2 via x* vita *ϱ* **4** agonitetam B **11** recipere (R) G **18** dicatur et G L **23** regeneratione x* generatione *ϱ* **25** sedebitis et vos L **34** vult intelligere L

τὸν τόπον τοῦ εὐαγγελίου τοιαῦτα ἐρεῖ· ⟨οὐ⟩ πάντας εἶπεν ἀκολουθεῖν τῷ Ἰησοῦ ὁ λόγος, ἀλλὰ τοὺς μὲν τότε ἀποστόλους καὶ ⟨τοὺς⟩ ὁμοίως ἐκείνοις ἐπιμόνως αὐτῷ ἀκολουθήσαντας ⟨ἀκολουθήσαντας ἑαυτῷ⟩ ὠνόμασεν· τοὺς δὲ μεταγενεστέρους ἐδήλωσε ⟨τῷ⟩ *καὶ πᾶς ὅστις ἀφῆκεν ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς* καὶ τὰ ἑξῆς.

ἀλλ' ὡς βιαίως διηγησάμενον τὸ ἀκολουθεῖν ἀνατρέψει τις λέγων περὶ πάντων εἰρῆσθαι τὸ ἀκολουθεῖν ἐν τῷ »ὃς ἂν μὴ ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήσῃ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος εἶναι μαθητής«.

Οἱ τοίνυν *ἀκολουθήσαντες* τῷ σωτῆρι

καθεδοῦνται ἐπὶ δώδεκα θρόνους κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ. καὶ ταύτην λήψονται τὴν ἐξουσίαν ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ παλιγγενεσία καινή τις γένεσις οὖσα, ὅτε οὐρανὸς καινὸς καὶ [ἡ] γῆ καινὴ τοῖς ἑαυτοὺς ἀνακαινώσασι κτίζεται καὶ καινὴ διαθήκη παραδίδοται καὶ τὸ ποτήριον αὐτῆς. (23) ἐκείνης δὲ τῆς παλιγγενεσίας προοίμιόν ἐστι τὸ καλούμενον παρὰ

talia dicet: non omnes dixit sequi Christum sermo, sed eos, qui tunc fuerunt apostoli et qui similiter eis ⟨obstinate⟩ secuti fuerant eum, secutos se appellavit; posteriores autem manifestavit per illud quod dixit: *et omnis qui reliquerit fratres aut sorores* et cetera.

Qui ergo *secuti sunt* Christum,

non quaedam sed *omnia* relinquentes,

sedebunt super duodecim thronos, iudicantes duodecim tribus Israel. et hanc potestatem accipient in resurrectione mortuorum; ipsa est enim ⟨re⟩generatio et nova quaedam nativitas constituta, quando et caelum novum et terra nova creatur his, qui seipsos renovaverunt et novum traditur testamentum et calix ipsius. (23) illius autem regenerationis prooemium est, quod apud Paulum vocatur

14 Matth. 10, 38, vgl. Luc. 14, 27 — 28f Vgl. Apoc. 21, 1 — 30 Vgl. Marc. 14, 25 Parr. — 33ff Vgl. Tit. 3, 5

2 ⟨οὐ⟩ Kl, vgl. lat. 5 ⟨τοὺς⟩ Koe | ὁμοίους H 6 ⟨ἀκολουθήσαντας ἑαυτῷ⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 7 τοὺς Kl οὓς M H 8 ⟨τῷ⟩ Kl, vgl. lat. 28 ὅτε + *et* lat.

2 dicet] dicit y* | dixit R G dicit B dicti L 5 ⟨obstinate⟩ Diehl, vgl. gr. 25 ipsa] lat. las *αὐτὴ* Koe 26 ⟨re⟩generatio Kl, vgl. gr. u. Z. 32 | et] lat. las ⟨*καὶ*⟩ *καινή* 32 prooemium Koe, vgl. gr. praemium x

τῷ Παύλῳ λουτρὸν παλιγγενεσίας, καὶ ἐκείνης τῆς καινότητος ⟨μυστήριόν ἐστι⟩ τὸ ἐπιφερόμενον τῷ λουτρῷ τῆς παλιγγενεσίας ἐν τῷ »ἀνακαινώσεως πνεύματος«. τάχα δὲ καὶ κατὰ μὲν τὴν γένεσιν »οὐδείς ἐστι καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδ' εἰ μία ἡμέρα εἴη ἡ ζωὴ αὐτοῦ« διὰ τὸ περὶ τῆς γενέσεως μυστήριον, ἐφ' ᾗ τὸ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ ἐν πεντηκοστῷ Ψαλμῷ λελεγμένον ἕκαστος ἂν τῶν εἰς γένεσιν ἐληλυθότων | λέγοι, ἔχον οὕτως ὅτι »ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου«. κατὰ δὲ τὴν ἐκ λουτροῦ παλιγγενεσίαν πᾶς μὲν »καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου« ὁ γεννηθεὶς »ἄνωθεν« »ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος«, ἵνα ⟨δὲ⟩ τολμήσας εἴπω καθαρὸς »δι' ἐσόπτρου« καὶ »ἐν αἰνίγματι«. κατὰ δὲ τὴν ἄλλην παλιγγενεσίαν, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, πᾶς ὁ εἰς τὴν ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίαν ἐκείνην φθάσας καθαρώτατός ἐστιν »ἀπὸ ῥύπου« ⟨καὶ βλέπει⟩ »πρόσωπον πρὸς πρόσωπον«, καὶ αὐτὸς »διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας« φθάνων ἐπ' ἐκείνην τὴν παλιγγενεσίαν. εἰ δὲ βούλει τὸ λουτρὸν ἐκεῖνο νοῆσαι,

lavacrum regenerationis, et illius novitatis mysterium est haec renovatio spiritus. et forsitan quidem secundum hanc nativitatem »nemo est mundus a sorde, etsi unius diei sit vita eius« propter nativitatis nostrae carnalis mysterium, secundum quod ait David ex persona omnium nascentium ex carne et sanguine, quoniam »in iniquitatibus con- 686
ceptus sum, et in delictis concepit me mater mea«. secundum regenerationem autem baptismatis omnis quidem est »mundus a sorde«, qui renatus fuerit »ex aqua et spiritu«, ut audacter autem dicam, mundus est »per speculum in aenigmate«. secundum tertiam autem regenerationem, *quando sederit filius hominis in sede gloriae suae*, omnis qui in illam regenerationem venerit, quae est in Christo, mundissimus erit »a sorde« et »facie in faciem« videbit, et ipse »per lavacrum regenerationis« veniens ad illam regenerationem. si autem vis intellegere illud lavacrum,

5ff Vgl. Orig. hom. V, 14 in Jer. (III, 44, 13ff) — **6. 18.** 28 Job 14, 4f — **13** (lat.) Vgl. Sir. 14, 18? — **15** Ps. 50, 7 — **19f** Vgl. Joh. 3, 3. 5 — **21** Vgl. I. Kor. 13, 12 — **28f** Vgl. I. Kor. 13, 12 — **29** Vgl. Tit. 3, 5

2/3 ⟨*μυστήριόν ἐστι*⟩ Kl, vgl. lat. **6** *μὲν* < M | *γένεσιν* + *hanc* lat. **13** *ἂν τῶν* Kl *πάντων* M H **14** *λέγει* M **21** ⟨*δὲ*⟩ Kl, vgl. lat. **28** ⟨*καὶ βλέπει*⟩ Kl, vgl. lat.

13 ex carne et sanguine] dies las lat. in seinem gr. Text Koe **20** audaciter G **23** tertiam] l. aliam? Kl, vgl. gr. (oder: *τρίτην* im gr. Diehl) **32** illum G

σύνες πῶς Ἰωάννης, ὁ »ἐν ὕδατι« βαπτίζων »εἰς μετάνοιαν« λέγει περὶ τοῦ σωτῆρος τὸ »αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί«.

*Ἐν μὲν οὖν τῇ διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίᾳ συνετάφημεν τῷ Χριστῷ· »συνετάφημεν γὰρ αὐτῷ (κατὰ τὸν ἀπόστολον) διὰ τοῦ βαπτίσματος«. ἐν δὲ τῇ τοῦ διὰ πυρὸς καὶ πνεύματος λουτροῦ παλιγγενεσίᾳ σύμμορφοι γινόμεθα »τῷ σώματι τῆς δόξης« τοῦ Χριστοῦ καθεζομένου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ καὶ αὐτοὶ καθεζόμενοι ἐπὶ δώδεκα θρόνους, εἴ καὶ ἀφέντες πάντα (ὁποτερωσοῦν *** μᾶλλον δὲ κατὰ τὸ δεύτερον) ἠκολουθήσαμεν Χριστῷ. τότε δὲ ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, πληροῦται ἡ λέγουσα προφητεία· »εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου«. καὶ τό⟨τε⟩ »δεῖ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ«, ἕως οὗ »ὁ ἔσχατος ἐχθρὸς θάνατος« καταργηθῇ, οὗ καταργηθέντος οὐκέτι ἔσται πρὸ*

intellege quomodo Iohannes »in aqua« baptizans »in paenitentiam« dicit de salvatore, quoniam »ipse vos baptizabit in spiritu ⟨sancto⟩ et in igne«.

In ista ergo regeneratione baptismatis consepulti sumus Christo; ⟨»consepulti enim sumus cum illo⟩ (secundum apostolum) per baptismum«. in illius autem regeneratione baptismatis, quod erit in spiritu et in igne, conformes efficiemur »corpori gloriae« Christi sedentis *in sede gloriae suae et ipsi* sedentes *super duodecim thronos,* si tamen relinquentes *omnia* (secundum utramque interpretationem superius factam, magis autem iuxta secundam) secuti sumus Christum. tunc autem *cum sederit filius hominis in sede gloriae suae,* impletur prophetia quae dicit: »dixit dominus domino meo: sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum«. et tunc »oportet eum regnare, donec ponat deus omnes inimicos eius sub pedibus eius«, donec »novissima inimica mors« destruatur, qua

1ff Matth. 3, 11 — **6. 11** Vgl. Tit. 3, 5 — **8** Röm. 6, 4 — **12** Vgl. Phil. 3, 21 — **22** Ps. 109, 1 — **26** I. Kor. 15, 25 — **28** Vgl. I. Kor. 15, 26

1 *πῶς* + *ὁ* M **10** *διὰ τοῦ* M **13** *καθεζομένου* Koe, vgl. lat. *καθεζομένῳ* M H **17** *** Kl, vgl. lat. **18** *δεύτερον* Kl Koe, vgl. lat. *λουτρὸν* M H **19** *Χριστῷ* Kl nach Koe *σοι* M H **25/26** *τό⟨τε⟩* Diehl, vgl. lat, **28** *οὗ* < H **30** *πρὸ* < H

4 spiritu x* + sancto *μ* **5** in igne] igni B **8** ⟨consepulti—illo⟩ Kl, vgl. gr. **12** in igne] igne R igni B **21** filius hominis sederit L **22** implebitur B L **25/26** scamellum G, vgl. XI, 9, 11 **29** eius x* suis *μ*

προσώπου τῶν σωζομένων θάνατος ἀλλὰ μόνη ζωὴ ἡ πιστευομένη. θανάτου μὲν γὰρ ὄντος πρὸ προσώπου ⟨ἀνθρώπων⟩ δι᾽ ἐκεῖνον ἀπιστεῖται ὑπὸ τῶν κρατουμένων ὑπ᾽ αὐτοῦ ζωή· καταργηθέντος δὲ | θανάτου πιστεύεται ὑπὸ πάντων ἡ ζωή. ἐν δὲ τῷ νόμῳ εὑρήσεις καὶ τὸ »τέθεικα τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον πρὸ προσώπου σου« καὶ τὸ »ἔσται ἡ ζωή σου κρεμαμένη ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν« καί· »οὐ μὴ πιστεύσητε τῇ ζωῇ ὑμῶν«. καθέζεται δὲ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, οὐδενὸς ἀτίμου καὶ ἀδόξου ἐν θεῷ βασιλευομένου ὑπ᾽ αὐτοῦ· πάντες γὰρ τότε οἱ μὴ »δόξαν παρὰ ἀνθρώπων« λαμβάνοντες μηδέ ⟨τι⟩ ποιοῦντες πρὸς τὸ δοξασθῆναι »ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων«, ἀλλὰ τὴν δόξαν τὴν ἀπὸ »τοῦ μόνου« ζητοῦντες, βασιλευθήσονται ὑπὸ τοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ. τότε δὲ καὶ ἀποδίδοται τὰ τῆς εὐχῆς τῷ σωτῆρι εὐξαμένῳ καὶ εἰπόντι· »πάτερ, δόξασόν με τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον παρὰ σοὶ πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι«.

24. Εἰ δὲ δύνασαι νοῆσαι τὸν λόγον ἀποκαταστάντα μὲν μετὰ τὸ γεγονέναι αὐτὸν σάρκα καὶ ὅσα

destructa iam non erit mors ante faciem salvatorum sed sola credita vita. morte enim constituta ante faciem hominum propter eam non creditur vita ab his, qui tenentur a morte; destructa vero 687
morte ab omnibus vita creditur. tale aliquid positum est in lege ita: »posui ante faciem tuam vitam et mortem«, item: »erit vita vestra suspensa ante oculos vestros«, et: »non credetis vitae vestrae«. sedebit autem *filius hominis super sedem gloriae suae*, cum nullus contemptibilis et inglorius fuerit in regno eius; omnes enim tunc, qui »gloriam ab hominibus« non acceperunt nec fecerunt aliquid ut »ab hominibus« glorificarentur, sed gloriam solam quae ex deo est quaesierunt, regnabuntur ab eo, qui sederit *super sedem gloriae suae.* tunc inplebitur et oratio Christi, quam oravit et dixit: »pater, glorifica me ea gloria quam habui, priusquam mundus fieret, apud te«.

24. Si autem potes intellegere verbum restitutum, postquam factus fuerat caro et omnia quae-

8 Deut. 30, 15 — 10 Deut. 28, 66 — 12 Deut. 28, 66 — 18 Vgl. Joh. 5, 41 — 20 Vgl. Matth. 6, 2 — 22 Vgl. Joh. 5, 44 — 26 Joh. 17, 5 — 32 Vgl. Joh. 1, 14

4 ⟨ἀνθρώπων⟩ Kl nach Diehl Koe vgl. lat. 11 κεκραμμένη M 12f καὶ—ὑμῶν < M 19 ⟨τι⟩ Kl Koe, vgl. lat. 20 τῶν < M[a] 22 μόνου ⟨θεοῦ⟩ Hu, vgl. lat., doch s. var. lect. zu Joh. 5, 44, Hautsch TU. 34, 2[a], 132f

4 propter eam Kl Koe propterea R G < B L 7 credetur G L 20 solam] lat. las τὴν ἀπὸ θεοῦ μόνην Koe 22 regenerabuntur L 24 et oratio] ~ G oratio L

γέγονε τοῖς γεννητοῖς, γινόμενος αὐτοῖς ὅπερ ἕκαστος αὐτὸν ⟨ἑαυτῷ⟩ ἔχρῃζε γενέσθαι, ἵνα τοὺς πάντας κερδήσῃ, καὶ ἀποκαταστάντα, ἵνα γένηται ὁποῖος »ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν«, (θεὸς λόγος ὤν) ἐν τῇ ἰδίᾳ δόξῃ, ὡς λόγου τοιούτου δόξῃ·

cumque factus est ***, secundum quod unusquisque necessarium habuit fieri eum sibi, ut omnes lucretur, et postea restitutum, ut fiat qualis fuit »in principio apud deum« (deus enim verbum erat) in gloria sua quasi verbum, ergo

ὄψει αὐτὸν καθεζόμενον ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ οὐχ ἕτερον αὐτοῦ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἄνθρωπον νοούμενον·

videbis eum *sedentem super sedem gloriae suae*, quando non alium ab eo intellexeris filium hominis, qui secundum corpus homo aestimabatur.

ἓν γὰρ οὗτος τῷ λόγῳ γίνεται, παντὸς μᾶλλον τῶν διὰ τὸ κολλᾶσθαι »τῷ κυρίῳ« γινομένων »ἓν πνεῦμα« πρὸς αὐτόν.

τότε δέ, ἡνίκα ἂν ταῦτα ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τοῦ σωτῆρος γένηται, καὶ οἱ ἀφέντες πάντα καὶ ἀκολουθήσαντες αὐτῷ καθεδοῦνται, ὡς σύμμορφοι γενόμενοι »τῷ σώματι« καὶ τῷ θρόνῳ τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ θρόνους δώδεκα κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

tunc autem, cum haec in restitutione salvatoris fuerint facta, et qui reliquerunt *omnia* et secuti sunt eum sedebunt, quasi conformes facti »corporis« et sedis *gloriae* eius, *super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israel.*

ὁ γὰρ ὅλος βίος τῶν δικαίων κρινεῖ

omnis enim vita iustorum iu-

3 Vgl. I. Kor. 9, 19 — 5 Joh. 1, 2 — 6 Vgl. Joh. 1, 1 — 12 Zu *τὸν κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἄνθρωπον* vgl. Register zu Orig. II. Vgl. ferner Orig. tom. XIII, 25 in Joh. (IV, 470, 18): *ἡ δὲ ὑπερύψωσις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου . . . αὕτη ἦν, τὸ μηκέτι ἕτερον αὐτὸν εἶναι τοῦ λόγου ἀλλὰ τὸν αὐτὸν αὐτῷ.* — 15f Vgl. I. Kor. 6, 17 — 22 Vgl. Phil. 3, 21

2 *ἅπερ* M | *αὐτὸν* Kl vgl. lat., *αὐτῶν* MH | *⟨ἑαυτῷ⟩* Koe, vgl. lat. 4 l. *καὶ ⟨μετὰ ταῦτα⟩*? Diehl Kl Koe, vgl. lat. 6 *θεὸς* + *καὶ* Mᶜ H 7 *λόγου*] *verbum* lat. 10 *καὶ*] *ὅτε ⟨νοήσεις⟩* Koe, vgl. lat. 12 *τὸν Ἰησοῦν*] *corpus* lat. | *γινόμενον* M 16 *γενομένων* M 19 *γένηται* Koe *γίνεται* MH

1 *** Diehl, vgl. gr. 3 fieri habuit L 6/7 erat verbum L 8 ergo y* < L 12 corpus] verlas lat. ein *σρα* (für *ιν*) in *σῶμα*? Koe

τὰς μὴ πεπιστευκυίας δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ, καὶ κρινοῦσί γε οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ τὸν ἀποστολικὸν ἐζηλωκότες βίον καὶ κατωρθωκότες τοὺς εὐγενεῖς μὲν (διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς Ἰσραηλίτας) οὐ τὰ ἄξια δὲ τῆς εὐγενείας πεποιηκότας. τάχα δὲ τὸ μὲν »ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος«

πρὸς Κορινθίους λελεγμένον λέγεται | πρὸς τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, τὸ δὲ καθίσεσθε καὶ αὐτοὶ ἐπὶ δώδεκα θρόνους κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς τὸν ἀποστολικὸν βίον ἐζηλωκότας, κρινοῦντας τοὺς εὐγενεστέρους τοῦ ὅλου κόσμου ὄντας τὸν Ἰσραήλ.

ἀλλὰ νόησον ἐν τούτοις ἀξίως τῆς μεγαλονοίας τοῦ εὐαγγελίου τὸν Ἰσραὴλ εὐγενῆ μὲν καὶ πεφυκότα κρειττόνως, οὐ πεπιστευκότα δέ. ἀνάγειν δὲ μετὰ τὸν περὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὸν περὶ τῶν δώδεκα φυλῶν λόγον (ὥστε δώδεκα τάγματα εἰπεῖν γενικὰ ψυχῶν καὶ εὐγενεστέρων, ὧν αἱ μὲν διαφέρουσαι ἐν ὑπεροχῇ εἰσιν αἱ δὲ καθ' ἕνδεκα μοίρας τεταγμέναι λοιπαὶ ⟨ἐν⟩ τάξει δευτέρᾳ), ὑπὲρ ἡμᾶς ἐστι μὴ τηλικαῦτα θεωροῦντας, ὡς

dicabit *duodecim tribus Israel*, quae non crediderunt, et iudicabunt apostoli et qui apostolorum imitati sunt vitam, et iudicabunt generosos quidem, propter quod sunt *Israel*, non autem egerunt digna genere suo. forsitan autem quod dicit apostolus: »in vobis iudicabitur mundus«

dicitur ad eos, qui venerunt ex 688
gentibus, quod autem dicit: *sedebitis et vos super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israel* dicitur ad apostolos et ad eos qui apostolicam imitati sunt vitam, iudicaturos Israel, qui generosiores toto mundo habentur.

8 I. Kor. 6, 2

1 δώδεκα < M 2 φυλλὰς M 7 εὐγενείας H 13 καθίσεσθε *v* καθήσεσθε M H 16 Ἰσραὴλ + *dicitur* lat. 18 κρινοῦντας Kl, vgl. lat. κρίνοντας M H 24 πεπιστευκότας H 32 ⟨ἐν⟩ Koe 33 τηλικαῦτα Kl τηλικαύτην M H

1 duodecim y* < L 4 et iudicabunt] lat. las wohl ein im gr. jetzt fehlendes καὶ κρινοῦσι hinter dem im lat. übergangenen καὶ κατωρθωκότες Koe 6 f non autem falsch übersetzt statt qui autem non Elt

δυνηθῆναι παραστῆσαι πῶς δώδεκά εἰσιν ἀστέρες οἱ πατέρες τῶν δώδεκα φυλῶν τοῦ Ἰσραήλ, ὥσπερ ἐδήλου τὸ προφητικὸν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ὄναρ τοῦ Ἰωσήφ. οἱονεὶ δὲ καὶ ἕκαστος τῶν κρινομένων Ἰσραηλιτῶν ὑπό τινος ἢ συνωνύμου ἄστρου ἢ ἄστρῳ παραπλησίου ἀποστόλου καὶ τοῦ τὸν ἀποστολικὸν βίον βιώσαντος κριθήσεται.

25. *Εἰ μὲν οὖν τις πάντα ἀφῆκε καὶ ἠκολούθησε τῷ Ἰησοῦ, τῶν εἰρημένων πρὸς τὸν Πέτρον κατὰ τὴν πεῦσιν αὐτοῦ τεύξεται· εἰ δὲ οὐ πάντα μὲν τὰ δὲ ἐπιφερόμενα, ὁ τοιοῦτος πολλαπλασίονα λήψεται καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. τίνα δὲ οὐ πάντα ἀλλ' εἰδικῶς λελεγμένα, κατανοητέον ἐκ τοῦ καὶ πᾶς ὅστις ἀφῆκεν ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς καὶ τὰ ἑξῆς.*

καὶ τοῦτο δὲ ὅτι μὲν ἔχει οὐκ εὐκαταφρόνητον λόγον καὶ κατὰ τὸ ἁπλοῦν τῆς ἐκδοχῆς καὶ προτρεπτικὸν ἐπὶ τὸ πάσης σαρκικῆς συγγενείας καταφρονεῖν καὶ πάσης τῆς κτήσεως, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσει.

25. Si quis ergo reliquerit *omnia* et secutus fuerit Iesum, quae Petro promissa sunt et ipse percipiet.

si autem non *omnia* reliquit sed quaedam

quae specialiter

inferius referuntur, hic *multiplicia recipiet et vitam possidebit aeternam*

secundum quod ait: *et omnis qui reliquerit fratres aut sorores aut parentes aut filios aut agrum aut domum propter nomen meum, centuplum accipiet et in futuro vitam aeternam possidebit.*

et hoc quidem quoniam habet non contemptibilem rationem et secundum simplicem traditionem exhortatoriam ad contemnendam omnem carnalem cognationem et omnem substantiam mundialem, omnis homo fatebitur,

5 Vgl. Gen. 37, 9

14 *κατὰ* Koe *καὶ* MH 15 ff lat. redigiert anders 28 *δὲ* M^c auf Rasur 33 *κτήσεως* Kl, vgl. *substantiam mundialem* lat. u. S. 423, 8 *κτίσεως* MH

15 relinquit B 17 specialiter] entspricht *εἰδικῶς* Z. 21 Diehl 19 aeternam possidebit L 22 et < L 23 reliquerit x reliquit ϱ 34 fatebitur Koe, vgl. gr. fatetur x

εἰ δὲ καὶ τοῦτο ἐπιδέχεται ἀναγωγήν, ὃ μέν τις διστάσει ὃ δὲ καὶ ἀποφανεῖται ὅ τι ἔχει. καὶ σαφές γε κατὰ τὸ ῥητὸν ὅτι πολλοὶ τῶν πιστευσάντων εἰς τὸν σωτῆρα ἡμῶν ἐμισήθησαν ὑπὸ συγγενῶν καὶ εἵλαντο τούτους | καὶ πᾶσαν κτῆσιν καταλιπεῖν ὑπὲρ τοῦ κληρονομῆσαι τὴν αἰώνιον ζωήν, πεισθέντες ὅτι πᾶς ὅστις ἀφῆκε τοὺς κατὰ σάρκα ἀδελφοὺς καὶ τὰς συγγενεῖς μόνῳ τῷ σώματι ἀδελφὰς καὶ γονεῖς τῶν σωμάτων καὶ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς καὶ τοὺς ἐν τῇ ἐπικαταράτῳ γῇ ἀγροὺς καὶ τὰς ἐν αὐτῇ οἰκίας, καὶ ἀφῆκεν οὐ δι' ἄλλο τι ἀλλ' ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ, πολλαπλασίονα λήψεται· πολλαπλασίονα γὰρ καὶ (εἰ δεῖ οὕτως ὀνομάσαι) ἀπειροπλασίονα τὰ πνευματικὰ παρὰ τὰ σωματικά, καὶ πρὸς τῷ λαβεῖν πολλαπλασίονα οὐκ ἐν προσκαίρῳ ζωῇ, ἀλλ' ἐν αἰωνίῳ γενόμενος, κληρονομήσει αὐτά. πολλαπλασίονας μὲν γὰρ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς ὧν τις ἀφῆκε διὰ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον, εὐχερὲς διηγήσασθαι· καὶ γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πολλαπλασίους οἱ κατὰ τὴν πίστιν ἀδελφοὶ τῶν δι' ἀπιστίαν καταλελειμμένων ὑπὸ τῶν

quoniam multi credentium Christo odio habiti sunt a parentibus suis
et elegerunt eos et omnem sub- 689
stantiam spernere, ut *vitam* possiderent *aeternam*, credentes quia *omnis qui reliquerit fratres* secundum carnem et *sorores* corporis et parentes carnales et *filios* carnis et in terra maledicta *agros* et *domos* in ea.

et *reliquerit* propter aliud nihil nisi *propter nomen* Christi, *multiplicia recipiet*; ⟨*multiplicia* enim⟩ et (si oportet sic nominare) inaestimabiliter *multiplicia* spiritalia magis quam carnalia, et adhuc supra quod *multiplicia* recipit non in vita hac temporali, sed in illa vita aeterna factus percipiet ea. et multiplices quidem *fratres* et *sorores*

exponere facile est: nam et in hoc saeculo pro fratribus carnalibus, quos propter infidelitatem reliquit, multos invenit *fratres*

15 Vgl. Gen. 3, 17

3 *ἀποφανεῖται* Kl Koe *ἀποφαίνεται* M H **5** *πιστευόντων* M **23** *τῷ* Ru *τὸ* M H **27** *αὐτά* Kl mit Hu, vgl. lat. *αὐτήν* M H | *π. μὲν γὰρ*] *καὶ π. μέν γε* Koe, vgl. lat. **32/33** *δι' ἀπιστίαν* Kl, vgl. lat. *διὰ πίστιν* M H **33** ⟨*σωματικῶν*⟩ *ὑπὸ* ? Diehl, vgl. lat.

5 ⟨in⟩ Christo ? Diehl, vgl. gr. **8f** aeternam possiderent L **12** et[2] Kl, vgl. gr. aut x **17** reliquerit *μ* reliquit x **19** ⟨multiplicia enim⟩ Kl, vgl. gr. **26** percipiet] recipiet L

πιστευσάντων. οὕτω δὲ καὶ γονεῖς πάντας τοὺς ἀνεπιλήπτους ἐπισκόπους καὶ τοὺς ἀνεγκλήτους πρεσβυτέρους λαμβάνει τις, ἀνθ' ὧν καταλέλοιπε	secundum fidem. sic et parentes omnes inreprehensibiles episcopos et presbyteros sine crimine constitutos invenit quis [patres], pro eo quod reliquit
δύο·	infideles parentes.
ὁμοίως δὲ καὶ τέκνα πάντας τοὺς ἡλικίαν ἔχοντας τέκνων. πῶς δὲ πολλαπλασίονας ἀγροὺς ἢ οἰκίας ὧν τις καταλέλοιπε κληρονομεῖ, οὐκέτι ὁμοίως ἀποδοῦναι δύναται.	similiter et *filios* omnes aetatem filiorum habentes. quomodo autem intellegatur multiplices *agros vel domos* ⟨pro eis⟩ quae reliquerit invenire, non similiter tradere possumus.
ἂν μὴ ἄρα τις βιασάμενος ἐπ' ὀλίγων τὸ τοιοῦτον παραστήσῃ, ὅπερ οὐκ εὔλογον· ἅπαξ δὲ ἀλληγορῶν τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς οἰκίας ἀναγκασθήσεται κατὰ τὸ ἀκόλουθον καὶ τὰ ἀνωτέρω τούτων ἀποδοῦναι.	
Εἰσὶν οὖν (οἶμαι) ἐν ταῖς ἁγίαις καὶ μακαρίαις δυνάμεσιν	Sunt ergo (sicut aestimo) in angelis *fratres*
ἀδελφοὶ	
οἱ »εἰς ἄνδρα τέλειον« κατηντηκότες τῶν τὸ »μέτρον τῆς ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ κεχωρηκότων	
καὶ ἀδελφαὶ πάντες οἱ παρθένος ἁγνὴ παραστησάμενοι Χριστῷ οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων (οἶμαι) μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν δυνάμεων.	et *sorores* omnes qui exhibuerunt se Christo virgines castas, tam isti qui adhuc in terris habentur, quam illi qui iam vivunt in caelis.
γονεῖς δὲ τοιοῦτοι εἶεν ἂν τίνες ἢ περὶ ὧν εἴρηται πρὸς τὸν Ἀβραάμ· »σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου μετ' εἰρήνης, τραφεὶς	parentes autem quales dicti sunt Abrahae: »tu autem ibis ad patres tuos in pace, nutritus in senecta

22f Vgl. Eph. 4, 13 — 25 Vgl. II. Kor. 11, 2 — 31 Gen. 15, 15

4 *ἀνθ'*] *ἀφ'* M 9 *οἰκίας*] in M Lücke 11 *δύναται*] *possumus* lat. 14 *παραστήσει* M 15 *εὔλογον* M^c H *εὔκολον* M^a w. e. sch. 18 *τούτων*] *οὕτως* Koe 25 *οἱ*] *ὡς* Koe 26 *παραστησάμενοι* Kl, vgl. lat. *παραστησόμενοι* M H 32 *μετ' εἰρήνης* < M

4 [patres] Kl, vgl. gr. 7/8 filiorum y* < L 10 ⟨pro eis⟩ Diehl, vgl. gr. 20 in angelis Kl, vgl. gr. et angelis G L et angeli B 26 castas virgines L 27 isti qui (G) B istae quae L 28 illi Kl ille G L | qui Kl quae x 29 autem y* < L | quales] lat. las *ἄν τινες περὶ* Diehl

ἐν γήρᾳ καλῷ«; εἰ δὲ γίνονταί ποτε οὗτοι (ἀνάλογον | ἐκείνοις τοῖς πατράσιν) ἑτέρων πατέρες, πολλαπλάσιον καὶ τέκνα λήψονται ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ·

καὶ τοὺς ἀγροὺς δὲ καὶ τὰς οἰκίας πολλαπλασίονας τῶν καταλειπομένων νόει μοι ἐν τῇ ἀναπαύσει τοῦ θείου παραδείσου καὶ τῇ πόλει τοῦ θεοῦ, περὶ ἧς »δεδοξασμένα ἐλαλήθη«, ἧς »ὁ θεὸς ἐν ταῖς βάρεσι γινώσκεται, ὅταν ἀντιλαμβάνηται αὐτῆς«, ὥστ' ἂν εἰπεῖν πρὸς τοὺς τὰς ἐκεῖ οἰκίας κληρονομοῦντας· καθάπερ ἠκούσαμεν, οὕτως εἴδομεν ἐν πόλει κυρίου τῶν δυνάμεων, ἐν πόλει τοῦ θεοῦ ἡμῶν«, περὶ ἧς λέγεται· »καταδιέλεσθε τὰς βάρεις αὐτῆς«. ἐπὶ τοιούτοις δὴ κληρονομεῖν τὴν αἰώνιον ζωὴν μακάριον,

τοσούτους ἔχοντας κληρονομ⟨ίαν ἀγρ⟩οὺς καὶ τοσαῦτα δένδρα ὑπὸ θεοῦ γεωργούμενα καὶ οἰκίας ἐκ λίθων ζώντων, ἐν αἷς ἀναπαύσεται πᾶς ὅστις ἀφῆκεν ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς καὶ τὰ λοιπά.

26. Μετὰ τοῦτό ἐστι τὸ πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι καὶ ἔσχατοι πρῶτοι. καὶ τοῦτο δὲ ἔχει μέν τινα καὶ κατὰ τὸν ἁπλούστερον νοῦν προτρέψα-

bona«. si autem facti fuerint aliquando (secundum illos patres) 690 isti aliorum patres, multipliciter recipiunt etiam *natos*.

agros autem et *domos* multiplices *** intellege mihi in requie paradisi et civitate dei, de qua »dicta sunt gloriosa«, »in cuius gravibus dinoscitur deus cum suscipiet eam«, ut dicatur ad eos qui illic possident *domos*: »sicut audivimus, ita et vidimus in civitate domini virtutum, in civitate dei nostri«, de qua dicitur: »distribuite graves eius«. super haec autem omnia possidebit *vitam aeternam*.

26.

Multi erunt primi novissimi et novissimi primi. et hoc habet aliqua et secundum simplicem sensum exhortari potentia eos,

10f Vgl. Ps. 86, 3 — 11 Ps. 47, 4 — 15 Ps. 47, 9 — 18 Ps. 47, 14 — 24f Vgl. I. Petr. 2, 5

3/4 πολαπλάσιον M 7 πολυπλασίονας M 18 καταδιέλεσθε Kl mit LXX lat. καὶ τὸ διέλεσθε M H 22/23 κληρονομ⟨ίαν ἀγρ⟩οὺς Kl 32 τὸν Kl Koe, vgl. lat. τὸ M H

4 l. recipient ? Kl, vgl. gr. 7 *** Diehl, vgl. gr. 9 gradibus B L 13 et] so LXX var. lect. Koe 15 gradus B L 17 vitam aeternam possidebit L 30 et < G

σθαι δυνάμενα τοὺς ἄρτι προσερχομένους τῷ θείῳ λόγῳ ἐπὶ τὸ σπεύδειν διὰ τῶν προστεταγμένων ἀναβῆναι παρὰ πολλοὺς τῶν νομιζομένων ἐγγεγηρακέναι τῇ πίστει ἐπὶ τὸν ὑπὲρ αὐτοὺς βίον καὶ λόγον, ὡς οὐκ ἐμποδίζοντος οὔτε χρόνου τοῖς ὕστερον πιστεύουσιν οὔτε γονέων μοχθηρῶν τοῖς αὐτοὺς ἀνεγκλήτως ἀγωνιζομένους παραστήσασιν.

qui nuper accedunt ad verbum divinum, ut festinent per ea quae constituta sunt hominibus ad profectum ascendere prae multis, qui videntur senuisse in fide, ad verbum et vitam quae est super illos, cum neque tempus neque parentes infideles inpediant eos qui nuper accedunt.

ἀγὼν δέ ἐστι καὶ καθελεῖν οἴημα διὰ τὸ ἐκ πατέρων ⟨Χριστιανῶν⟩ ἀνατετράφθαι ἐν Χριστιανισμῷ μέγα φρονούντων, καὶ μάλιστα ἐπὰν τύχῃ πατράσιν ἐπαυχεῖν καὶ προγόνοις προεδρίας ἠξιωμένοις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἢ πρεσβυτερίου τιμῆς ἢ διακονίας εἰς τὸν λαὸν τοῦ θεοῦ· ἀμφότεροι γὰρ διδαχθέντες τὸ πολλοὶ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι καὶ ἔσχατοι πρῶτοι ὑπομνησθήσονται μήτε ἐπὶ τῷ νομίζειν εἶναι πρῶτοι μέγα φρονεῖν μήτε συστέλλεσθαι καὶ ταπεινοῦσθαι, ὡς ἔλαττόν ⟨τι⟩ ἔχοντες τῶν προτέρων διὰ τὸ ἔσχατοι ἐκείνων τὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ παρειληφέναι δόγματα.

potest etiam huiusmodi sensus et destruere et extollere qui gloriantur eo, quod a Christianis parentibus sunt enutriti in ipsa Christianitate, maxime si fuerint ex patribus ⟨et maioribus⟩ sacerdotali sede dignificatis, id est episcopatus aut presbyteratus aut diaconatus in populo dei. audientes enim, quia *multi erunt primi novissimi et novissimi primi*, recordabuntur ut non glorientur in eo, quod videntur priores, neque humilientur et pusillanimes fiant quasi minus aliquid prioribus possidentes, pro eo quod Christianitatis dogmata novissimi receperunt.

13ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 119

1 *δυνάμενα* Kl Koe *δυνάμενον* M H[c] *δυνα* H[a] 11 *αὐτοὺς* v *αὑτοὺς* MH 14 ⟨*Χριστιανῶν*⟩ Kl nach Diehl, vgl. lat. 16 *φρονούντων* Koe *φρονοῦντας* M H 19 *πρεσβυτερείου* H 23/24 *ὑπομνησθήσονται* Kl, vgl. lat. *ὑπομνήσθηται* (*-τε* M) H | *μήτε* < H 27 ⟨*τι*⟩ Koe, vgl. lat.

10 accedunt ⟨ad fidem⟩ Diehl 14 extollere] lat. las *ἀνάγειν* st. *ἀγὼν* Koe 18 ⟨et maioribus⟩ Diehl vgl. gr.

"Εχει δ' οἶμαι τὸ ῥητὸν ⟨καὶ ἕτερον⟩ λόγον ἀθρόως ἡμᾶς ἐπιστῆσαι δυνάμενον 691
τοῖς πολλοῖς πρὸ ἡμῶν πρώτοις χρηματίσασιν ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ γενομένοις διὰ τὴν εἰς τὸν Ἰησοῦν ἀπιστίαν καὶ προδοσίαν ἐσχάτοις, καὶ ἡμῖν τοῖς ἐσχάτοις τὰ πρωτεῖα δυναμένοις λαβεῖν, ἐὰν ἐπιμένομεν τῇ πίστει »μὴ ὑψηλοφρονοῦντες ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι«. τί δέ; ἐὰν κοινωνήσαντες τῇ ῥίζῃ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῇ ἀπὸ τοῦ λόγου τῶν πατέρων πιότητι συμφυεῖς γενώμεθα τῷ βουλήματι τοῦ πνευματικοῦ νόμου καὶ τῶν ἀνάλογον αὐτῷ νοουμένων προφητῶν.

ἡμεῖς οἱ ἔσχατοι ἐσόμεθα πρῶτοι, κἀκεῖνοι οἱ πρῶτοι, διὰ τὴν ἀπιστίαν ἐκκοπέντες ἀπὸ τῆς καλλιελαίου γεγόνασιν ἔσχατοι·

καὶ γὰρ διὰ τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν »εἰς κρίμα« τῷ κόσμῳ ἐπιδημήσαντος, ἵνα (τὰ ἔθνη) »οἱ μὴ βλέποντες βλέψωσι καὶ οἱ βλέποντες (Ἰσραὴλ) τυφλοὶ γένωνται« διὰ τὴν ἀπιστίαν, »ὁ« μὲν »προσήλυτος« ἡμεῖς λαὸς

γεγόναμεν »ἄνω ἄνω« καὶ πρῶτοι,

Habet etiam alterum intellectum,

ut sint quidem primi Israelitae, qui facti sunt novissimi propter infidelitatem suam et proditionem in Christo, gentes autem novissimi facti sunt primi: si tamen permanserint in fide »non alta sapientes, sed humilibus consentientes«, et si communicantes radici patriarcharum et pinguedini verbi patrum conplantati fuerint secundum propositum spiritalis legis et secundum voluntatem prophetarum, si tamen et ipsi intellegantur spiritaliter sicut lex,

illis videlicet a bona oliva propter infidelitatem praecisis.

Christo enim »in iudicio« veniente in istum mundum, ut gentes quae non videbant viderent, Israelitae autem »videntes« ut propter infidelitatem »fierent caeci«, nos proselyti

ascendentes per fidem facti sumus »sursum« et *primi*,

1–12 Vgl. C[1] Nr. 219 Or. — 10 Röm. 12, 16 — 12ff Vgl. Röm. 11, 17 — 26f Vgl. Joh. 9, 39 — 27 Joh. 9, 39 — 30ff Vgl. Deut. 28, 43

2 ⟨καὶ ἕτερον⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 15 ποιότητι H 21 διὰ τὴν ἀπιστίαν οἱ πρῶτοι MH ∼ Koe 25 γὰρ < H

12 si x* sic ϱ 13/14 pinguitudini G 14 conplantati Kl nach Diehl, vgl. gr. in qua plantati x 33 l. ⟨sursum⟩ sursum? Kl, vgl. gr.

ὁ δὲ πρὸ ἡμῶν Ἰσραὴλ ὁ πρῶτος γέγονεν ἔσχατος

καὶ »κάτω κάτω«. οὕτω δὲ δύναται νοεῖσθαι καὶ τὸ »εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος«, ὡς εἰ ἔλεγεν· ἐπεὶ νῦν τὰ πρωτεῖα λαμβάνουσιν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν εἰς ἐμὲ πιστεύοντες ἔσχατοι νομιζόμενοι ἐν τῷ Ἰσραήλ, ἔσχατοι δὲ κρίνονται παρὰ τῷ θεῷ ὅλος ὁ λαὸς

τῶν ἀπιστησάντων ἐν Ἰσραήλ, κἂν νομίζωνται »διὰ τὸν χρόνον« εἶναι πρῶτοι. εἴ τις ⟨οὖν⟩ βούλεται τὸ ἀληθινὸν πρῶτον ἀναλαβεῖν, γενέσθω ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ νῦν Ἰσραὴλ ἐσχάτοις εἶναι νενομισμένοις· ὃς ἂν γὰρ θέλῃ ἐν τοῖς οἰομένοις εἶναι πρώτοις, τῶν μὲν πρωτείων ἐπὶ τὰ ἔθνη μεταβεβηκότων

ἀποπεσεῖται.

ἐν δὲ ἐσχάτοις ἀριθμηθήσεται· καὶ γὰρ οἱ μὲν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κεφαλὴ διὰ τὴν πίστιν γίνονται, ὁ δὲ ἄπιστος Ἰσραὴλ διὰ τὴν ἀπιστίαν οὐρά.

κατὰ τοῦτον τὸν λόγον πολλοὶ μὲν (οὐ πάντες δὲ) ἔσονται ἐκ πρώτων ἔσχατοι καὶ πάλιν πολλοὶ μὲν τῶν ἐσχάτων ἔσονται πρῶτοι. οὐ μὴν εἴ τις ἔσχατος προσελήλυθε, τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύουσι

Israelitae autem qui fuerunt priores sunt facti novissimi per infidelitatem cadentes. sic intellegitur et quod ait: »si quis vult primus esse, erit novissimus«, tamquam si dicat: quoniam nunc primatum accipient qui ex gentibus credunt in me, qui aestimantur novissimi esse apud Israelitas, novissimi autem iudicabuntur a deo omnes Israelitae,

etsi videntur »propter tempora« primi. si quis ergo vult fieri vere primus, fiat in istis qui nunc novissimi aestimantur ab Israelitis; quicumque autem voluerit esse in illis, qui primi esse videntur, primatu ad gentes translato

conputabitur inter novissimos.

vide autem caute quod loquitur sermo. *multi* (inquit) *erunt primi novissimi.* non omnes *primi erunt novissimi* nec omnes *novissimi* erunt *primi.*

5 Marc. 9, 35 — 14 Vgl. Hebr. 5, 12 — 24 Vgl. Apoc. 9, 10. 19; 12, 3f

15 l. εἴ τις ⟨οὖν⟩ Kl, vgl. lat. 18 ὃς ἂν Diehl, vgl. lat. ὅσον M H | γὰρ] δὲ Koe, vgl. lat. | θέλῃ Diehl, vgl. lat. μένει M H 22 ἀποπεσεῖτε H

11 omnes ⟨infideles⟩? Diehl, vgl. gr.

συναριθμεῖσθαι δοκῶν, οὗτος ἐν πρώτοις λογισθήσεται.
εἰσὶ γὰρ καὶ πρῶτοι ⟨γενόμενοι καὶ οὐδὲν ἧττον διαμένοντες⟩ π ρ ῶ τ ο ι, ὡς οἱ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστο-|λοι, Ἰσραηλῖται τυγχάνοντες καὶ ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ.

καὶ εἰσὶν ἔσχατοι ⟨οὐδὲν ἧττον διαμένοντες⟩ ἔ σ χ α τ ο ι, οἱ πολλῷ ὑποδεέστερον βιοῦντες τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας χρηματιζόντων ***.

27. Μετὰ ταῦτα ἐπίστησον εἰ δύνασαι τὸ τῶν ἀγγέλων γένος πρῶτον ὡς τιμι⟨ώτερ⟩ον λέγειν εἶναι τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένο⟨υς νομιζο⟩μένων ἐσχάτων.

καὶ γὰρ ὡς ἐν τῷ Ἰὼβ γέγραπται· »ὅτε ἐγεννήθησαν ἄστρα, ᾔνεσαν τὸν θεὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ«, ὡς πρεσβύτεροι καὶ τιμιώτεροι οὐ μόνον τοῦ ἀνθρώπου.

ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς μετ' αὐτοὺς κοσμοποιίας. ⟨καὶ οὕτως ἄν τις⟩ τολμήσαι ἀποφήνασθαι ὅτι πολλοὶ μὲν ἀγγέλων οἱ π ρ ῶ τ ο ι ἦσαν ἀνθρώπων γίνονταί τινων ἀνθρώπων ἔ σ χ α τ ο ι, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἀν-

sunt enim qui primi fuerunt et nihilominus permanent primi, sicut apostoli Christi qui 692
Israelitae fuerunt de semine Abrahae,
qui etiam nunc primi habentur;
et sunt novissimi ⟨novissimi⟩ nihilominus permanentes, qui male se tractant de populo Christiano et videntur de ecclesia esse cum non sint.

27. Adhuc autem vide si potes dicere primum genus esse angelorum quasi honorabilius quam genus est hominum qui novissimi
prae angelis esse videntur.

nam sicut scriptum est in Iob: »quando factae sunt stellae, laudaverunt deum omnes angeli eius«, quasi antiquiores ⟨et honorabiliores⟩ non solum homine post creato,
sed et omni creatura propter eum creata. et sic audebit aliquis dicere, quod multi angelorum qui *priores* fuerunt hominibus efficiuntur *inferiores* quibusdam hominibus, multi autem hominum

21 Job 38, 7

1 οὕτως H Koe 3f ⟨γενόμενοι —διαμένοντες⟩ u. 10 ⟨οὐδὲν—διαμένοντες⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 11 πολλῷ Koe, vgl. S. 430, 29/30 πολλῶν M H 13 *** Diehl Kl, vgl. lat. 16 τιμι⟨ώτερ⟩ον Kl, vgl. lat. | λέγειν Hu, vgl. lat. λέγων M H 17 γένο⟨υς νομιζο⟩μένων Koe, vgl. lat. 22 οἱ < H 27 ⟨καὶ—τις⟩ Kl, vgl. lat.

9 ⟨novissimi⟩ Kl nach Diehl, vgl. gr. 11 se x* < ϱ 13 non x* < ϱ 17 quam genus est y* < L | hominibus L 23f ⟨et honorabiliores⟩ Diehl, vgl. gr.

θρώπων οἳ ἔσχατοι τῇ φύσει τυγχάνουσι τῶν ἀγγέλων γίνονται διὰ τὸν βίον καὶ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον τινῶν ἀγγέλων (ἐν πρώτοις μὲν τεταγμένων, γενομένων δὲ ἔκ τινων αἰτιῶν ἐσχάτων) πρῶτοι.

qui natura novissimi sunt efficiuntur per vitam angelicam et verbum dei quibusdam angelis superiores, qui primi quidem fuerunt constituti, facti sunt autem novissimi propter aliquas culpas.

παραλαβὼν δὲ εἰς τοῦτο ἀπό τε τῆς ⟨Πέτρου⟩ πρώτης ἐπιστολῆς καὶ τῆς Παύλου πρὸς Κορινθίους προτέρας ῥητὰ προσαχθήσῃ ὡς ὑγιῶς εἰρημένῳ τῷ λόγῳ. λέγει γὰρ ὁ μὲν Πέτρος· »εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες (δηλονότι Ἰησοῦν Χριστὸν) πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶτε« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι«·

accipe autem ad haec scripturam

ὁ δὲ Παῦλος· »ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτι γε βιωτικά«;

apostoli dicentis: »an nescitis quoniam angelos iudicabimus, numquid saecularia«? sed et Iudas dicit, quoniam »angelos dei, qui non custodierunt principatum suum, sed reliquerunt propriam habitationem«, deus »in iudicio magnae diei vinculis gravibus sub caligine conservavit«.

ὅρα οὖν εἰ μὴ οὗτοι μέν, ὅσον ἐτήρουν »τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν« καὶ οὐκ ἀπέλιπον »τὸ ἴδιον οἰκητήριον«, πολλῷ ἀνθρώπων διέφερον καὶ ἦσαν αὐτῶν πρῶτοι, ὧν ἀνθρώ|πων »ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ« γενομέ-

vide ergo nisi isti quidem, quamdiu »custodierunt principatum suum« et non reliquerunt »propriam habitationem«, multo fuerunt hominibus meliores et erant homi- 693
num *primi*, quorum »anima hu-

12 I. Petr. 1, 8. 12 — 15 I. Petr. 1, 12 — 17 I. Kor. 6, 3 — 20 Jud. 6 — 27ff Vgl. Jud. 6 — 32 Ps. 43, 26

8 ⟨*Πέτρου*⟩ *πρώτης* Hu **10** *προσαχθήσῃ . . . εἰρημένῳ* Hu *προαχθήσῃ . . . εἰρημένων* M H **29/30** *πολλῷ* Kl, vgl. lat. *πολλῶν* M H

2 vitam angelicam] lat. hat *τῶν ἀγγέλων* falsch bezogen **23** propriam y* suam L **26** conservavit Diehl conservabit x **30** multo *μ* multum x **31/32** hominum primi quorum] lat. las *ἀνθρώπων πρῶτοι ὧν* st. *αὐτῶν πρῶτοι, ὧν ἀνθρώπων* Koe

νων ἐν τῷ τῆς ταπεινώσεως σώματι καὶ μόγις ποτὲ λεγόντων τὸ »ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου«; οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὅσον εἰς σύγκρισιν ἀγγέλων ἔσχατοι τυγχάνοντες, γίνονται ἀγγέλων πρῶτοι τῶν μὴ τηρησάντων »τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν«, ἀλλὰ ἀπολιπόντων τὸ ἴδιον οἰκητήριον«, λαμβάνοντες τὴν ἀρχὴν κατὰ τὸ »ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων« ἢ »ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω πέντε πόλεων«. γενόμενοι δὲ ἐν οἰκητηρίῳ ἀγγέλων τινὲς ἀπολελοίπασιν ⟨αὐτό, γίνονται δὲ πρῶτοι ἄνθρωποι,⟩ ἐπὰν ποιήσωσι κηρυχθείσης αὐτοῖς τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τὰ ἀνάγοντα αὐτοὺς ἐπ' αὐτήν·

miliata erat in pulverem«, qui facti fuerant in corpore humilitatis, ut vix dicerent aliquando: »miser ego homo; quis me liberabit de corpore mortis huius«? homines autem, qui angelorum conparatione *novissimi* erant, angelorum *primi* efficiuntur eorum, qui non conservaverunt »principatum suum«, sed reliquerunt »propriam habitationem«, accipientes principatum secundum quod scriptum est: »esto potestatem habens super decem civitates« aut »super quinque civitates«. facti ergo in habitatione quidam angelorum dereliquerunt eam, efficiuntur autem homines primi, si quando fecerint praedicato sibi regno caelorum, quae possunt eos sublevare ad illam
habitationem quam angeli reliquerunt.

καὶ γὰρ οἱ μὲν ἐν γῇ τῶν οὐρανίων ἔσχατοι, οἱ δὲ ἐν οὐρανῷ τῶν ἐν γῇ πρῶτοι. καὶ γίνονται πολλοὶ μὲν τῶν οὐρανίων καὶ πρώτων ἔσχατοι, »εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας δεσμοῖς ἀϊδίοις ἐν ζόφῳ« τηρούμενοι·

πολλοὶ δὲ τῶν ἐσχάτων καὶ ἐπὶ γῆς γένεσιν ἀνειληφότων

et multi ex novissimis et nativitatem habentibus super terram

2 Röm. 7, 24 — 8ff Vgl. Jud. 6 — 11ff Luc. 19, 17. 19 — 28 Jud. 6

5 οἱ δὲ ἄνθρωποι < M 5/6 κρίσιν Mª 10 τὴν ἀρχὴν Hu ἢ ἐν ἀρχῇ M H 15 ⟨αὐτό—ἄνθρωποι⟩ Kl, vgl. lat. 26 γίγνονται H

17 derelinquunt L 19 fecerint (G) B < L 20 caelorum + fecerint L

ἀναβαίνοντες, ὥστε τεθαρρηκότως λέγειν· »ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει«. ⟨πρῶτοι γίνονται⟩. καὶ αὐτός γε ὁ ὡς ἀστραπὴ »ἐκ τοῦ οὐρανοῦ« πεσὼν πρῶτος ἦν, ἡνίκα περιεπάτει »ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ« ἄμωμος, ἕως εὑρέθη ἀνομία ἐν αὐτῷ καὶ γέγονεν ἔσχατος εἰς ᾅδου καταβάς, ὡς τοὺς ἰδόντας αὐτὸν θαυμάζειν ἐπ' αὐτῷ καὶ λέγειν· »καὶ σὺ ἑάλως ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, ἐν ἡμῖν δὲ κατελογίσθης. κατέβη εἰς ᾅδου ἡ δόξα σου, ἡ πολλὴ εὐφροσύνη σου«. οὕτω δὲ καὶ ἔσχατος ἦν πᾶς καὶ ἀνόητος καὶ ἀπειθής, δουλεύων »ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ« διάγων, στυγητὸς καὶ μισῶν, ἀλλὰ γέγονε πρῶτος, »ὅτε ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ« διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου«, καὶ ἐδέξατο τὸν εἰπόντα· »ὁ δεχόμενος ἐμὲ δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με«.

Ἀλλὰ κατὰ μὲν ταῦτα πρώτους ἀποδεδώκαμεν τοὺς σωθησομένους, ἐσχάτους δὲ τοὺς μὴ ἀξίους τῆς τοιαύτης τῶν σωθησομένων τάξεως ἀλλὰ κολάσεως καὶ τοῦ ἐγκαταλειφθῆναι, | ἤτοι ἕως »τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ« ἢ ἕως ἐκπληρώσωσι

ascendentes, ut fiducialiter dicere possint: »nostra autem conversatio in caelis est«, *primi* efficiuntur. et ipse quoque qui sicut fulgur ruit »de caelo« primus fuit, quando incedebat inmaculatus in omnibus viis suis, donec iniquitas inveniretur in eo et factus est novissimus in infernum descendens, ut admirentur videntes eum et dicant: »et tu consumptus es sicut et nos, in nobis autem aestimatus es. et descendit ad inferos honor tuus et multa iucunditas tua«. sic cum novissimus esset omnis, qui insipiens et incredulus erat, serviens »voluptatibus variis et desideriis in malitia et invidia« ⟨agens⟩, odibilis et odiens, sed factus est primus, quando »benignitas ⟨et humanitas⟩ apparuit domini salvatoris per lavacrum regenerationis et renovationis spiritus ⟨sancti⟩« et suscepit eum qui dixit: »qui me suscipit, suscipit eum qui me misit«.

Sed secundum haec quidem primos esse tradidimus qui salvantur, novissimos autem qui non sunt digni tali ordine salvatorum, sed poena, ut relinquantur, sive »donec intraverit gentium plenitudo« sive donec compleantur, 694

2 Phil. 3, 20 — 5 Vgl. Luc. 10, 18 — 6 f (9) Vgl. Jac. 1, 8; Prediger 11, 9 ? — 12 Jes. 14, 10 f — 17 Tit. 3, 3 — 20 Tit. 3, 4 f — 24 Matth. 10, 40 — 32 Röm. 11, 25

1 τεθαρρηκότως Koe, vgl. lat. τεθαρρηκότες M H 4 ⟨πρῶτοι γίνονται⟩ Kl Koe, vgl. lat. 8 εὑρεθῇ Diehl **13—18** am Schluß der Seite fast ganz zerstört in M 20 ἡ² < M 22 παλλιγγενεσίας H 31 ἀλλὰ Hu, vgl. lat. καὶ M H

4 efficiuntur primi L 6 corruit L 15 iucunditas x* gloria μ **19 ff** ⟨agens⟩, ⟨et humanitas⟩ und ⟨sancti⟩ Kl nach Diehl, vgl. gr. **31** l. ⟨et⟩ ut ? Kl, vgl. gr.

τὰ περὶ τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων. ἡ μέντοι ἐπιφερομένη τῷ πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι καὶ ἔσχατοι πρῶτοι παραβολὴ σῴζεσθαι μὲν ἐπαγγέλλεται καὶ τοὺς ⟨ἐσχάτους⟩ τῆς παραβολῆς, πρώτους μὲν ἐργασαμένους, ἐσχάτους δὲ λαμβάνοντας τὸν μισθὸν καὶ διὰ τοῦτο πρώτους ὄντας καὶ εἰς ἐσχάτους λελογισμένους. διαφέρειν δὲ αὐτῶν λέγει τοὺς ἐσχάτους μὲν ἐπὶ τὰ ἔργα κεκλημένους, ἀπολαβόντας δὲ τὸν μισθὸν οὐ μόνον πρώτους ἀλλὰ καὶ ἴσον τοῖς γογγύσασι κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ εἰρηκόσιν· »οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους αὐτοὺς ἐποίησας ἡμῖν τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα«. καὶ πρῶτοί γε οἱ ἔσχατοι κληθέντες ἐπὶ τὸ ἔργον λέγονται παρὰ τὸ πρώτους αὐτοὺς εἰληφέναι τὸν μισθόν.

quae peccatis propriis meruerent. parabola autem quae subsequitur istos sermones

significat esse salvandos etiam novissimos, qui primi quidem sunt operati, novissimi autem acceperunt mercedem et ideo, cum primi fuissent, novissimi sunt aestimati. meliores autem eis dicit, qui novissimi quidem ad opera sunt vocati, receperunt autem mercedem non solum primi sed etiam aequalem eis, qui adversus patremfamilias murmuraverunt et dixerunt: »isti novissimi unam horam fecerunt, et aequales fecisti eos nobis, qui portavimus pondus diei et aestum«. et *primi* vocantur qui ad opera novissimi sunt vocati, ex eo quod primi acceperunt mercedem.

θεῷ δὲ εὐξάμενοι καὶ ἐπικαλεσάμενοι »τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ ⟨Χριστοῦ⟩« ἐκθώμεθα τὴν παραβολὴν καὶ ἴδωμεν, τίνα ἡμῖν ἐξετάσαι καὶ εἰπεῖν εἰς αὐτὴν ἢ καὶ ὑπαγορεῦσαι δοθήσεται· ἔχει δὲ οὕτω.

28. *Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκο-*

28. *Simile est regnum caelorum homini patrifamilias, qui egressus*

16 Matth. 20, 11f — 25 Vgl. I. Kor. 1, 2

2 *ἐπιφερωμένη* H 6 ⟨*ἐσχάτους*⟩ Kl, vgl. lat. 12 *κεκλημένους* Kl, vgl. lat. *βεβλημένους* M H 24 *δὲ* < H 26 ⟨*Χριστοῦ*⟩ Lo 30 vorher *περὶ τῶν μισθουμένων ἐργατῶν* H

30 simile] XI secundum mathm. In illo tempore dixit dominus Iesus discipulis suis: simile L 31 egressus est] exiit L

δεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ

est primo mane conducere mercennarios in vineam suam. convenit autem cum operariis denarium diurnum et misit eos in vineam ⟨suam⟩. et egressus circa tertiam horam vidit alios stantes in foro otiosos, et eis dixit: ite et vos in vineam, et quod iustum fuerit dabo vobis. illi autem abierunt. iterum exiit circa sextam et nonam horam et fecit similiter. circa undecimam autem horam exiit et invenit alios stantes otiosos, et dixit eis: quid hic statis tota die otiosi? dicunt ei: quia nemo nos conduxit. dixit eis: ite et vos in vineam meam, et quod iustum fuerit accipietis. cum sero autem factum esset, dicit dominus vineae procuratori suo: voca operarios et redde eis mercedem, incipiens a novissimis usque ad primos. cum venissent ergo qui circa undecimam venerunt, acceperunt singulos denarios. venientes autem primi arbitrati sunt, quod plus essent accepturi; et acceperunt et ipsi singulos denarios. accipientes autem murmuraverunt adversus patremfamilias dicentes, quoniam hi novissimi unam horam fecerunt, et aequales eos nobis fecisti, qui portavimus pondus diei et aestum. dixit uni eorum: amice, non facio tibi iniuriam; nonne ex denario convenisti mecum? tolle quod tuum

1/2 mercennarios] operarios L **3** suam + Omelia Origenis de eadem lectione L **3—435, 9** convenit —electi < L **5** ⟨suam⟩ Diehl

est et vade; volo autem et huic novissimo dare sicut et tibi; aut non licet mihi facere quod volo in propriis meis? an oculus tuus nequam est quia ego bonus sum? sic erunt novissimi primi et primi novissimi;

πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. (20, 1—16)

multi enim sunt vocati, pauci autem electi.

Δύναται μὲν οὖν ἡ πᾶσα παραβολὴ διὰ τοῦτο παρειλῆφθαι, εἰς τὸ μαθεῖν ἡμᾶς πῶς οἱ ἔσχατοι ἐλθόντες εἰς τὸ ἔργον ὡσεὶ πρῶτοι κληθέντες τὸν μισθὸν ἔλαβον πρῶτοι, καὶ τίνα τρόπον οἱ πρῶτοι κληθέντες ἐν ἐσχάτῃ χώρᾳ παρὰ τῷ οἰκοδεσπότῃ ἐτάχθησαν, διὸ καὶ τελευταῖοι τὸν μισθὸν ἀπειλήφασι. χρὴ δὲ εἰδέναι ὅτι, ὡς Ἰησοῦ παραβολὴ (»ἐν ᾧ οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεώς εἰσιν ἀπόκρυφοι«) ἐξεταζομένη, τοσαῦτα δόγματα τῆς ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένης σοφίας εὑρεθήσεται τοῖς τὰ τοιαῦτα εὑρίσκειν δυναμένοις αἰνισσομένη, ὥστε εὐλόγως ἂν ἐπὶ ταύτῃ μάλιστα εἰπεῖν τῇ παραβολῇ τὸν σωτῆρα τὸ »ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγξομαι προβλήματα ἀπ᾽ ἀρχῆς« καὶ »ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς«. ἀναγκαῖον γὰρ ἰδεῖν τὸν

Videtur quidem omnis parabola haec propter hoc esse suscepta, ut discamus quomodo *novissimi* venientes ad opera quasi primi vocati *primi* acceperunt mercedem, et quomodo qui *primi* vocati fuerant, in novissimo loco a patrefamilias sunt statuti, propter quod et novissimi acceperunt mercedem. scire autem debemus quoniam, si ⟨quasi⟩ parabola Iesu (»in quo thesauri sapientiae et scientiae absconditi sunt«) discussa fuerit, tanta dogmata sapientiae in mysterio absconditae invenientur his qui possunt talia invenire, ut maxime de ista parabola dicat salvator: »aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio«, et: »eructabo abscondita 695
a constitutione mundi«. necesse enim est ut videat qui vult in-

10ff Vgl. Hieron. in Matth. 152 B: *parabola ista vel similitudo regni caelorum ex his quae praemissa sunt intellegitur; scriptum est enim ante eam: »multi erunt primi novissimi et novissimi primi«* etc. — **20** Kol. 2, 3 — **23** Vgl. I. Kor. 2, 7 — **28ff** Ps. 77, 2; Matth. 13, 35

13 *ὡσεὶ* Kl *ὡς οἱ* M H **18** *τελευταῖ*` M **21** *ἀπόκρυφοι*)] + ⟨*ἔσται*⟩ Koe, vgl. lat. **24/25** *εὑρίσκιν* H **25** *αἰνισσόμενα* Koe

14 vocati fuerant primi L **20** ⟨quasi⟩ Kl, vgl. gr. **29** absondita] abscondita ẽẽ B

μέλλοντα νοῆσαι τὴν παραβολὴν τὴν ἐν αὐτῇ δηλουμένην ἡμέραν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ὥρας, καὶ ὅτι οὐ κατὰ ἀποκλήρωσιν ὁ οἰκοδεσπότης πέντε τάγμασιν ἐργατῶν παραδίδωσι τὰ ἔργα τοῦ ἀμπελῶνος. ἐξετάσει δὲ ὁ δυνάμενος τὴν αἰτίαν τοῦ πρωῒ *μισθώσασθαί τινας ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ μετὰ τοῦτο οὐ περὶ δευτέραν μὲν* περὶ τρίτην *δὲ* ὥραν ἄλλους, *καὶ ἑξῆς ταύτῃ οὐ περὶ τετάρτην ἢ πέμπτην ἀλλὰ* περὶ ἕκτην, *εἶτα μετὰ τοῦτο ⟨οὐ περὶ ἑβδόμην ἢ ὀγδόην, ἀλλὰ* περὶ ἐννάτην, *εἶτα ἐπὶ τέλει οὐ περὶ δεκάτην, ἀλλὰ⟩*

περὶ τὴν ἑνδεκάτην. *ὀφείλει γάρ τις λόγος εἶναι ἄξιος Ἰησοῦ ⟨τοῦ⟩ εἰς τὸν μετὰ τὸν ἑωθινὸν καιρὸν*

τρία ἴσα διαστήματα τρίτης καὶ ἕκτης καὶ ἐννάτης ὥρας, καὶ μετ' αὐτὸν ἔλαττον διάστημα τῶν περὶ τὴν ἑνδεκάτην ἑστώτων, *ὁπόσον ἦν διάστημα ἀπὸ τοῦ ἅμα* πρωῒ *ἐπὶ τὴν τρίτην. οὐ παρέργως δὲ προσεκτέον καὶ τῷ συμπεφωνηκέναι μὲν τὸν*

tellegere ⟨parabolam⟩, quae sit dies quae refertur in ea, et quae horae illius, et quia non eventu paterfamilias quinque ordinibus operariorum tradidit opera vineae. deinde quaerenda est causa, ei qui quaerere potest, quare quidam operarii *mane* conducti sunt, et post hoc non circa horam secundam sed *circa tertiam horam* alii sunt conducti, et post eorum conductionem quare non circa horam quartam vel quintam sed *circa horam sextam*, ita non circa septimam vel octavam sed *circa nonam*, et novissime non circa decimam, sed *undecimam*. debet enim esse quaedam ratio digna Iesu, quare inter matutinam et tertiam tempus modicum est adsumptum, et non secundum tempora quae posita sunt inter tertiam et sextam vel inter sextam et nonam, post hoc autem quare una sit hora inter nonam et undecimam, quemadmodum superius inter matutinam et tertiam. non autem

1 νοήσειν H **13 ff** ⟨οὐ περὶ — ἀλλὰ⟩ Kl, vgl. lat. (und Hautsch) **18** ⟨τοῦ⟩ Diehl Koe **19** τὸν²] l. τὸ ? Diehl Koe **19 ff** Koe versucht auf Grund von lat. folgende Wiederherstellung: ⟨*ἕως τῆς τρίτης ὥρας*⟩ *καιρὸν* ⟨*μέτριον παρειλῆφθαι διάστημα καὶ οὐ κατὰ*⟩ *τρία ἴσα διαστήματα τρίτης καὶ ἕκτης* ⟨*ἢ ἕκτης*⟩ *καὶ ἐνάτης ὥρας καὶ μετὰ τοῦτο ἔλαττον διάστημα τῶν περὶ τὴν* ⟨*ἐννάτην καὶ τὴν*⟩ *ἑνδεκάτην ἑστώτων, ὁπόσον* ⟨*ἄνω*⟩ *ἦν δ.*

1 ⟨parabolam⟩ Kl, vgl. gr. **3** quia non] quod B **6** deinde] lat. las *δὲ* ⟨*μετὰ ταῦτα*⟩ Koe **7** quidam ⟨in vineam⟩ Diehl, vgl. gr. **11** eorum conductionem] lat. las *ταύτῃ* ⟨*τῇ μισθώσει*⟩ Diehl

οἰκοδεσπότην τοῖς ἅμα τῇ ἕῳ παραληφθεῖσι

τὸ ἀνὰ δηνάριον, οὓς ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. τοῖς δὲ περὶ τὴν τρίτην κληθεῖσιν οὐ τεταγμένως τὸν μισθὸν ὠνομακέναι, ἀλλὰ τὸ ὃ ἂν ᾖ δίκαιον δώσω ὑμῖν. προσεκτέον δὲ ὅτι ὡσαύτως ἐποίησε τοῖς περὶ τὴν ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν κληθεῖσι, καὶ ὅτι τοῖς περὶ τὴν ἐνδεκάτην εἶπεν ἀπολογησαμένοις περὶ τῆς δι᾽ ὅλης ἡμέρας ἀργίας τὸ ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, ἀλλὰ καὶ ⟨ὅτι⟩ ὡς ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος γενόμενος

καὶ εὑρὼν ἐκεῖ τοὺς ἐργάτας, τοὺς μὲν πρώτους ἀποστέλλει εἰς τὸν ἀμπελῶνα, τοῖς δὲ δευτέροις φησίν· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, ὁμοίως δὲ τὴν αὐτὴν λέξιν καὶ τοῖς ⟨περὶ⟩ τὴν ἐνδεκάτην κεκλημένοις· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα. ὁ δὲ δυνάμενος κατανοησάτω τίς ἡ ἀγορά, ἐν ᾗ ἑστῶτας τοὺς ἀργοὺς εὗρε τοὺς δευτέρους

ἐξελθὼν ὁ οἰκοδεσπότης. οὕτω δὲ καὶ ἐξετασθήτω τίνες οἱ εὑρεθέντες ἑστῶτες περὶ τὴν ἐν-

neglegenter est adtendendum, qua ratione paterfamilias cum mercennariis quidem quos *mane* conduxerat pactum fecit specialiter *in die denarium*,

conductis autem *circa tertiam horam* non constituit nominatim certam mercedem, sed ita: *quodcunque iustum fuerit dabo vobis.* *** similiter et *circa sextam horam et nonam* fecit vocatis, et quia his, qui *circa undecimam* erant vocati, excusantibus se propter otium totius diei sic dixit: *ite et vos in vineam*, sed et quoniam quasi extra vineam constitutus

paterfamilias

et inveniens *operarios* ibi primos quidem misit *in vineam*, secundis autem dixit: *ite et vos in vineam*, similiter eundem sermonem et ⟨eis⟩ qui *circa undecimam* fuerant vocati: *ite et vos in vineam.* intellegat autem qui potest, quid sit forum [quod in Graeco ⟨pro⟩ nundina ponitur], in quo otiosos *stantes* invenit

Iesus secundos.

similiter est requirendum, qui sunt qui inventi sunt stantes

7 αὐτοῦ υ **10** ὃ ἂν] ἐὰν H **13** ὥραν καὶ ἐννάτην H[a] **15** ἐνδεκάτην ⟨κληθεῖσιν⟩ Koe, vgl. lat. **18** ⟨ὅτι⟩ Diehl, vgl. lat. **22** ἀποστέλει H **24** φησι M **26** ⟨περὶ⟩ Kl, vgl. lat. **28** ἡμεῖς H **32** ἐξελθὼν + δὲ H

11 *** Kl nach Diehl, vgl. gr. **25** ⟨eis⟩ Kl, vgl. gr. **28/29** [quod—ponitur] Kl | ⟨pro⟩ Diehl **31** Iesus] l. egressus dominus? Diehl, vgl. gr. | secundos Kl, vgl. gr. secundo x

δεκάτην. οἷς λέγει ὁ οἰκοδεσπότης τὸ τί ὧδε | ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; ἐπιστησάτω ⟨δέ⟩ τις καὶ τῇ ἀπολογίᾳ τῶν ὅλην τὴν ἡμέραν ἑστώτων ἀργῶν καὶ τὸν πόνον τοῦ ἑστηκέναι ⟨τῶν τὸ ἀργοὶ ἑστηκέναι δι' ὅλης ἡμέρας ὑπομεινάντων⟩, μετὰ παρρησίας εἰπόντων ὅτι πρόθυμοι μὲν ἦσαν τοῦ ἐργάσασθαι. οὐδεὶς δὲ αὐτοὺς ἐμισθώσατο, ὡς πολλῶν ὄντων τῶν μισθωσαμένων μὲν ἂν οὐ μισθωσαμένων δέ.

29. *Μὴ παρέργως δὲ ἐπιστησάτω τις καὶ τῷ ὀψίας ⟨γενομένης⟩ λέγειν τὸν τοῦ ἀμπελῶνος κύριον τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ· κάλεσον τοὺς ἐργάτας καὶ ἀπόδος τὸν μισθόν. ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων. τί δὲ κεκίνηκε τὸν κύριον τοῦ ἀμπελῶνος, ὥστε κελεῦσαι τῷ ἐπιτρόπῳ καλέσαι τοὺς ἐργάτας καὶ ἀποδοῦναι τὸν μισθὸν ἀρξάμενον ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, καὶ οὕτως ἀναβαίνειν ἕως τῶν πρώτων, ἵνα πρῶτοι μὲν ἀπολάβωσιν οἱ τὴν ἑνδεκάτην. δεύτεροι δὲ οἱ τὴν ἐννάτην καὶ

circa undecimam, quibus *dicit: quid statis hic tota die otiosi?* 696 aspiciat autem quis, quae sit excusatio eorum qui *toto die* steterant *otiosi* et quis esset dolor standi eorum, qui *tota die* stare *otiosi* sustinuerunt, ut cum fiducia responderent, quoniam parati quidem fuerunt ad opus, *nemo* autem eos *conduxit*: quasi plurimi essent qui conducerentur, non autem et qui conducerent.

29. Necnon diligenter oportet adtendere et quod *sero facto* dixit dominus *vineae procuratori suo*: *voca operarios et redde mercedem, incipiens a novissimis usque ad primos.* quaeres autem quid moverit dominum *vineae*, ut iuberet *procuratorem* vocare *operarios* et reddere eis *mercedem*, incipientem *a novissimis* et ascendentem *usque ad primos*: ut primi quidem accipiant qui *circa undecimam* erant conducti, secundi autem qui *circa nonam*, tertii qui *circa sextam*, quarti qui *circa tertiam*, novissimi vero qui *mane*.

3 ⟨δέ⟩ Kl Koe, vgl. lat. **6f** ⟨τῶν —ἑστηκέναι⟩ Kl Koe, vgl. lat. 12 μεμισθωσομένων Hu, vgl. lat. 15 ⟨γενομένης⟩ Kl, vgl. lat. 21 δὲ Kl, vgl. lat. γὰρ M H 27 ἵνα] τίς δὲ M 28ff *οἱ τὴν ἑνδεκάτην* etc.] vgl. einerseits S. 437, 26, andererseits S. 436, 17. 24: hat gr. hier eine Abkürzung von περὶ (= lat. *circa*) nicht verstanden? Koe

11 conducerentur] lat. versteht falsch 17 redde + eis L + illis B 20 moverit Diehl movit x 21 procuratorem + vineae L

τρίτοι οἱ τὴν ἕκτην καὶ μετὰ τούτους ⟨τέταρτοι⟩ οἱ τὴν τρίτην, καὶ τελευταῖοι οἱ πρωΐ; τοῦτο γὰρ σαφῶς δηλοῦται ἀπὸ τοῦ ἀπόδος τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων. τίς δὲ παρὰ τὸν κύριον τοῦ ἀμπελῶνος ὁ τοῦ κυρίου ἐπίτροπος, διδοὺς τὸν μισθὸν κατὰ τὸ τοῦ κυρίου πρόσταγμα; ἀλλὰ καὶ εἴπερ οἱ ἐν τῇ ἐννάτῃ κληθέντες ὥρᾳ οὐκ ἐβάστασαν τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, δηλονότι οὐχ οὗτοι ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου λέγοντες ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα. ἀλλ' οὐδὲ οἱ τῇ ἕκτῃ κληθέντες τὸ βάρος ἐβάστασαν τῆς ἡμέρας, ἀλλ' εἰ ἄρα τοῦ ἡμίσους τῆς ἡμέρας. καὶ οἱ τῇ τρίτῃ δὲ κληθέντες οὐ τῆς ὅλης ἐβάστασαν ἡμέρας τὸ βάρος, ἀλλ' (εἰ δεῖ ἀκριβῶς ὀνομάσαι) τοῦ ἡμίσους καὶ τοῦ τετάρτου τῆς ἡμέρας.

hoc enim manifestissime declaratur ex eo quod dicit: *redde mercedem, incipiens a novissimis usque ad primos.* quis autem extra dominum *vineae* sit domini procurator dans *mercedem* secundum domini iussionem? sed et si qui vocati fuerant *circa nonam* non portaverunt *pondus diei et aestum*, manifestum est quoniam non illi *murmuraverunt adversus patremfamilias dicentes*: *quoniam hi novissimi unam horam fecerunt, et aequales eos fecisti nobis, qui portavimus pondus diei et aestum.* neque illi qui sexta hora vocati sunt *pondus* portaverunt *diei*, nisi forte *diei* dimidium. et qui tertia sunt vocati non totius *diei pondus* sustinuerunt, sed (si oportet caute dicere) dimidium *diei* et quartam partem *diei*.

μόνοι δὲ οἱ ἀπὸ τῆς ἕω μεμισθωμένοι τὸ βάρος ἐβάστασαν τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα ὅλον μὲν [οἱ ἀπὸ τῆς ἕω μεμισθωμένοι]. οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τελευταίους

soli autem qui ex mane conducti sunt, *pondus diei* sustinuerunt *et aestum* totum, ceteri autem

ἀνάλογον τῷ καιρῷ ᾧ ἐν τῷ ἀμ-

secundum mensuram temporis

2 ⟨τέταρτοι⟩ Koe 4 ἀπὸ τοῦ < H 10 καὶ < H 11 ἐν < M 21 τῇ ἕκτῃ Koe, τὴν ἕκτην M H 31f [οἱ—μεμισθωμένοι] Kl, vgl. lat.

4 autem + et G L 19 totum G

πελῶνι πεποιήκασιν ⟨ἐβάστασαν⟩. |

697 quod fecerunt in vinea portaverunt.

30. Ἐπεὶ δὲ διάφοροί εἰσι παραβολαὶ ὀνομάζουσαι ἀμπελῶνα, ζητηθείη ἂν πότερον κατὰ διαφόρων πραγμάτων καθ' ἕκαστον ὁ ἀμπελὼν παραλαμβάνεται ἢ κατὰ τοῦ αὐτοῦ πράγματος. ἐγὼ νομίζω δεῖν ἐξετάσαι ⟨καὶ⟩ διὰ τί οὐ πρὸς πάντας τοὺς ἐλθόντας πρώτους καὶ νομίζοντας ὅτι πλέον λήψονται καὶ γογγύσαντας κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου ἀπεκρίνατο ὁ οἰκοδεσπότης, ἀλλ' ἑνὶ μόνῳ εἶπεν αὐτῶν τὸ ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι; καί· θέλω τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί. ὅτι μὲν οὖν ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια ἐπιδέχεται ἡ ἐκκειμένη παραβολὴ ἃ ζητῆσαι τις ἂν εἰς αὐτήν, διαβεβαιωσαίμην ἄν·

30. Quoniam autem diversae parabolae sunt vineam nominantes, quaerendum est utrum secundum diversas res *** et vinea intellegitur aut secundum ipsam rem. ego arbitror oportere discutere et quare non ad omnes, qui primi venerunt et aestimaverunt *quoniam plus essent accepturi* et murmuraverunt *adversus patremfamilias*, respondit paterfamilias sed *uni* ⟨*soli*⟩ *eorum dixit*: *amice, non tibi facio iniuriam*; ⟨*nonne*⟩ *denarium conveni tecum*, et: *volo huic novissimo dare quemadmodum et tibi*. quoniam autem haec et talia suscipit parabola praesens, potest quidem requirere quis in ea⟨m⟩;

ὅτι δὲ οὐκ ἔστιν κατ' ἀξίαν εἰπεῖν εἰς τὴν παραβολὴν ἄλλον ἢ τὸν φήσαντα ἂν μετὰ τοῦ ἀληθεύειν τὸ »ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν«, καὶ τοῦτο θαρρῶν ἀποφανοῦμαι. »τίς« οὖν ἄρα »ἔγνω« τὸν ἐν τῇ παραβολῇ ταύτῃ »νοῦν Χριστοῦ« ἢ ὁ ἐμπαρασχὼν ἑαυτὸν τῷ παρακλήτῳ, περὶ οὗ φησιν ὁ σωτὴρ ὅτι

digna autem dicere est nullius nisi eius, qui dixit:

»nos autem sensum Christi habemus«.

26 I. Kor. 2, 16 — 28f Vgl. I. Kor. 2, 16 — 31ff Joh. 14, 26

1 ⟨ἐβάστασαν⟩ Koe, vgl. lat. **9** ⟨καὶ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **16** δηναρίου συνεφώνησάς μοι] anders lat. u. S. 455, 25ff **23f** κατ' ἀξίαν hinter εἰς τὴν M H ∼ Kl, vgl. lat.

6 *** Diehl, vgl. gr. **7** intelligatur R G[c] **13** respondit paterfamilias < L **14** ⟨soli⟩ Diehl Kl, vgl. gr. **15** facio tibi B L **15/16** ⟨nonne⟩ —tecum Diehl vgl. S. 455, 27f ex denario convenisti mecum B, vgl. gr. **20** ea⟨m⟩ Diehl Kl, vgl. gr. **23** digna autem dicere] digna valeat dicere; dicere autem B

»ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ὅσα εἶπον ὑμῖν«; μὴ διδάσκοντος γὰρ τοῦ παρακλήτου πάντα ἃ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ταύτην τὴν παραβολήν, οὐκ ἂν λέγοιτό τι ἄξιον Ἰησοῦ εἰς αὐτήν. καὶ εἰ τοιαῦτά γε ἐζήτουν κατὰ τὴν Ἰησοῦ φωνὴν ἀπὸ τοῦ παρακλήτου πάντες οἱ τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἀναγινώσκοντες, οὐκ ἂν προσέσχον τινὲς ὡς παρακλήτῳ »πνεύμασι πλάνης καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν«, ὥστε τὰ τῆς πλάνης πνεύματα καὶ τὰ δαιμόνια ἀναγορεῦσαι τῷ μεγάλῳ τοῦ παρακλήτου ὀνόματι, ὅπερ ὁ σωτὴρ τοῖς ἀποστόλοις καὶ εἴ τις τοῖς ἀποστόλοις παραπλήσιός ἐστιν ἐπηγγείλατο. καὶ πείθομαί γε ὅτι ὁ Ματθαῖος ᾔδει μὲν τὰ κατὰ τὴν παραβολὴν ταύτην μυστήρια, ὡς καὶ τὰ κατὰ τὴν τοῦ σπόρου καὶ τῶν ἐπεσπαρμένων τῷ σίτῳ ζιζανίων, οὐκ ἔκρινε δὲ εὔλογον εἶναι ὁμοίως ταῖς περὶ ἐκείνων διηγήσεσι καὶ τὴν περὶ ταύτης ἀναγράψαι, μὴ πιστεύσας γράμμασι κἂν τὴν ἐπὶ ποσὸν τῆς παραβολῆς ταύτης σαφήνειαν, ὥσπερ ἐκείνων ἐξ ὅλων τὴν διήγησιν ἀνέγραψεν. εἰ δὲ εὐλόγως ὁ Ματθαῖος τὴν περὶ τῆς

12 I. Tim. 4, 1—2 — 24f Vgl. Matth. 13, 18ff. 37ff

5 *καὶ* ⟨*εἰς*⟩ Koe, vgl. S. 440, 24 *κατὰ* ? Diehl 17 *ἀναγορεῦσαι* ⟨*ἐν*⟩ Koe 22 *τὰ* < H 24 *τὰ κατὰ τὴν*] *κατὰ* H 32 *ἀνέγραψεν* Hu *ἀνέγραψαν* M H

παραβολῆς διήγησιν ἀπεσιώπησε. δηλονότι κἂν ἐκ μέρους τις αὐτὴν νοῆσαι δυνηθῇ, τάχα μὲν εὐλόγως ἂν αἰνίξαιτό ⟨τι⟩ τῆς φαινομένης αὐτῷ διηγήσεως, οὐ μὴν πάντα τὰ ἀποκαλυπτόμενα αὐτῷ σαφηνίζων καὶ γραφῇ πιστεύων ἔξω | κινδύνου τοῦ περὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν μυστηρίων ἔσται. 698

31. *Φέρε οὖν ἡμεῖς, οἱ σφόδρα ἀπολειπόμενοι τοῦ κατὰ τὴν παραβολὴν βάθους*

τῶν πραγμάτων καὶ σφόδρα ὀλίγα εἰς αὐτὴν φανταζόμενοι,

πῇ μὲν μετ' εὐχῆς τινα ἐκ μέρους ἀποδῶμεν, τινὰ δὲ ἐπ' ὀλίγον καὶ τῶν φαινομένων δείξαντες οὕτω παρέλθωμεν μετὰ τὸ εἰπεῖν καθηκόντως εἰς τὴν παραβολὴν καὶ ἐπὶ τὰ ἑξῆς αὐτῆς.

⟨καὶ⟩ πρῶτον τοίνυν ἴδωμεν τὰ περὶ τῆς ἐν τῇ ζητουμένῃ παραβολῇ ἡμέρας. καὶ ὅρα εἰ δυνάμεθα τὸν ὅλον ἐνεστῶτα αἰῶνα ἡμέραν τινὰ εἰπεῖν, μεγάλην μὲν ὡς πρὸς ἡμᾶς, μικρὰν δέ τινα καὶ ὀλιγοχρόνιον ὡς πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ζωήν.

τάχα γὰρ καί

τινων τῶν μακαρίων δυνάμεων καὶ

31. Age nos, qui multum desumus a profunditate parabolae,

quaedam modica quae suspicamur in ea dicamus.

et primum quidem videamus de die parabolae, quae sit dies. et vide si possumus totum hoc saeculum praesens dicere unum diem, magnum quidem quantum ad nos, modicum autem et exigui temporis quantum ad dei patris et Christi et sancti spiritus vitam.

et quid dico quantum ad vitam patris et filii et spiritus sancti? forsitan et

quantum ad vitam

quarundam beatarum virtutum

4 *αἰνίξαιτό ⟨τι⟩* Kl nach Koe, *αἰνίξηται τὸ* (M -ξε-) H 11 *ἀπολιπόμενοι* M 13 *πραγμάτων*] *δογμάτων* vgl. S. 444, 23f Elt 22 *⟨καὶ⟩* Kl nach Koe, vgl. lat. 25 *ὅλον* + *hoc* lat. 35 *τινων* Kl, vgl. lat. *τισι* M H

10 age] itaque B 22 videamus x* videbimus ϱ 25 unum] lat. las *ἡμέραν μίαν*, vgl. S. 444, 27 Koe

ἐπαναβεβηκυιῶν, συγκρίσει τῶν πολλῶν γένους τῶν ὑποκάτω τῆς ἀρχικῆς τριάδος. ⟨τοῦτον γὰρ τὸν⟩ λόγον ἔχει ὅλος ὁ ἐνεστὼς αἰὼν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν αὐτῶν, ὃν λόγον ἔχει ἡ παρ' ἀνθρώποις ἡμέρα πρὸς ὅλον τὸν δυνατὸν ἀνθρώπῳ ζῆν χρόνον.

εἰ δὲ τοιοῦτόν τι μυστήριον ἐν Δευτερονομίῳ δηλοῦται κατὰ τὴν ᾠδὴν ἐν ᾗ γέγραπται· μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος ἢ μή, ζητήσει ὁ δυνάμενος. εἶτα, εἰ τοιαῦται αἱ ἡμέραι αἰῶνός εἰσιν, ἀκόλουθον ἂν εἴη τὴν παραπλήσιον ἐκδοχὴν ἐννοεῖν εἰς τὸ »ἔτη αἰώνια ἐμνήσθην καὶ ἐμελέτησα· νυκτὸς μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν, καὶ ἔσκαλλεν τὸ πνεῦμά μου. καὶ εἶπα· μὴ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀπώσεται κύριος;« καὶ τάχα (ἵνα τολμηρότερον εἴπω) εἰς μὲν »τοὺς αἰῶνας« οὐκ »ἀπώσεται κύριος« (πολὺ γὰρ καὶ εἰς ἕνα αἰῶνα ἀπώσασθαι κύριον). ἀπώσεται δὲ τάχα καὶ εἰς δεύτερον αἰῶνα, ὅτε οὐκ ἀφίεται ἡ τοιάδε ἁμαρτία »οὔτε ἐν

et sublimium, conparatione generis multorum.

nam quantum est una haec dies quantum ad vitam hominum diu viventium, tantum est omne saeculum hoc quantum ad vitam supernarum virtutum.

et si tantum est quantum ad vitam supernarum virtutum, iam vide quam nullius momenti est omne hoc saeculum quantum ad vitam dei patris et filii et spiritus sancti.

utrum autem aliquod tale mysterium demonstretur in Deuteronomii cantico in quo dicit: »mementote dies saeculi« aut non, quaerat qui potest. et si tales sunt dies saeculi, consequens erit traditionem similem esse intellegere quae dicit: »et annos aeternos in mente habui et meditatus sum, nocte cum corde meo exercebar, et contribulabam spiritum meum. et dixi: non in saecula proiciet deus?« et forte (ut audacter dicam) »in saecula« quidem »non proiciet deus« (multum est enim et in uno saeculo proicere deum), proiciet autem forsitan et in secundo saeculo, quando quaedam pec-

16 Deut. 32, 7 — **21. 27** Ps. 76, 7f. — **31** Matth. 12, 32

2 *γένους τῶν ὑποκάτω* Kl Koe *γενητῶν τὰ κατὰ* H *γεννητῶν τὰ κατὰ* M **3** *⟨τοῦτον γὰρ τὸν⟩* Koe, vgl. lat. **4** *ὅλος ὁ* ∼ M **6** *παρὰ* M **19** *ἡμέραιαιῶνος* H | *εἰσιν,* Kl Koe, vgl. lat., *ὡς* MH **23** *ἔσκαλλε* H **31f** *ἐν τῷ* < H

4 hominum R (G) omnium B L **18** et] l. ita ? Kl; so oft für gr. *εἶτα* **20** intellegere + eorum R G

τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι«.

Τίς οὖν ἄρα ἱκανὸς τὰς ἓξ ἡμέρας καὶ τὴν τῆς ἀναπαύσεως ἑβδόμην ἐπὶ τοιαύτας ἀναγαγεῖν ἡμέρας καὶ μετὰ τὰ σάββατα τὰς νουμηνίας καὶ τὰς ἐν τῷ πρώ|τῳ μηνὶ ἑορτὰς καὶ ⟨τὸ ἐν⟩ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ μηνὸς ἡμέρᾳ πάσχα καὶ ταῖς ἑξῆς τῶν ἀζύμων; οὕτω δὲ ἀνάλογον εἰς ἄβυσσόν τις ἐμπεσεῖται νοημάτων καὶ τὰς λοιπὰς ἑορτὰς ἐν τοιαύταις φανταζόμενος ἡμέραις καὶ ὅλον τὸν ἑβδομαδικὸν ἐνιαυτόν, ἐν ᾧ πτωχοῖς καὶ προσηλύτοις καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς χαρίζεται ὁ θεὸς τοὺς ἐκ προτέρας γεωργίας ἀνατέλλοντας καρποὺς ἐν καιρῷ μὴ γεωργουμένης ⟨τῆς γῆς⟩. τίς δὲ δύναται ἀναβῆναι ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν τῆς ἀβύσσου ἐν τῇ πεντηκονταετηρίδι ἡμερῶν (ἀβύσσου δὲ λέγω διὰ τὸ βάθος τῶν δογμάτων), ἵνα τις ἀναβῇ καὶ ἴδῃ τὸν πεντηκοστὸν ἐνιαυτὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ νενομοθετημένα πληρούμενα; ἀλλὰ γὰρ ζητοῦντες τὴν μίαν τῆς ἐκκειμένης παραβολῆς ἡμέραν καὶ νομίσαντες αὐτὴν ὅλον τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα, ἐλάθομεν ἐμβάντες εἰς βάθη θεοῦ, δεόμενοι πνεύματος τοῦ »πάντα« ἐρευνῶντος, »καὶ τὰ βάθη τοῦ

cata non remittuntur »nec in hoc saeculo nec in futuro«.

Quis ergo idoneus est sex illos dies et septimum requietionis ad huiusmodi dies referre, et post sabbata et neomenias et in primo mense festivitates et in 699 quarta decima die mensis pascha et in ceteris azymorum? sic autem sequens quis rationem in abyssum cadet intellectuum, ceteras festivitates aestimans secundum huiusmodi dies et totum septimanalem annum, in quo pauperibus et advenis et bestiis terrae donat deus fructus qui ex prima terrae operatione sunt geniti in tempore, cum iam nemo operabitur terram.

abyssum autem dico propter altitudinem dogmatum, ut ascendens quis videat quinquagesimum annum et quae de eo in lege constituuntur et adinplentur. sed quaerentes unam propositae parabolae diem et aestimantes eam esse totum hoc saeculum praesens, intravimus in altitudines, opus habentes spiritu dei qui »omnia

14ff Vgl. Lev. 25, 6f — 20ff Vgl. Lev. 25, 10ff — 32 Vgl. I. Kor. 2, 10

4 ἀναπαύσεως Kl, vgl. lat. ἀναστάσεως M H 6 σάββατα ⟨καὶ⟩ Koe 8 ⟨τὸ ἐν⟩ Kl, vgl. lat. 10 καὶ ⟨ἐν⟩ Koe, vgl. lat. 14 ἑβδομαδικὸν Ru ἑβδοματικὸν M H 19 γεωργουμένης ⟨τῆς γῆς⟩ Kl nach Hu Koe, vgl. lat. γεωργουμένην M H

2 nec in futuro saeculo G L 14 septimanalem annum y* septimanale magnum L 17 sunt y* sint L 23/24 altitudines y 26 in lege] intellege G[a] intellegi (R) G[c] 32 spiritum G[c] B

θεοῦ«. ἐγὼ δ' οἶμαι ὅτι, ὥσπερ ἐπ' ἐξόδῳ συντελείας τοῦ ἐνιαυτοῦ εἴρηταί τινα δεῖν γίνεσθαι, οὕτως (οἱονεὶ) ⟨καὶ⟩ »ἐπὶ« πλειόνων »αἰώνων συντελείᾳ«, εἴτε ἐνιαυτόν τινα συμπληρούντων εἴτε ὅ τι δήποτε, »εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας ἐφανερώθη« ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν, ἵνα μετὰ τὴν ὡς ⟨ἑνὸς⟩ ἐνιαυτοῦ ἡμερῶν συντέλειαν τῶν αἰώνων πάλιν ἄλλη ἀρχὴ διαδέξηται, καὶ »ἐνδείξηται ὁ θεὸς ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χρηστότητος αὐτοῦ« εἰς οὓς αὐτὸς οἶδε δεῖν ἐνδείξασθαι. καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὴν ἐν τῇ ⟨ἐκκειμένῃ⟩ παραβολῇ λελέχθω ἡμέραν, ἅτινα δύνασαι κατασκευάσαι καὶ ἐκ τῆς Ἰωάννου ἐπιστολῆς φάσκοντος· »παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί, καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν«. ἐσχάτη γὰρ ὥρα μετὰ τὴν ἐνδεκάτην

scrutatur, etiam altitudines dei«. ego autem aestimo, quoniam sicut in exitu consummationis anni quaedam dicta sunt fieri oportere, sic (verbi gratia) et »in consummatione saeculorum« multorum sive annum aliquem conplentium sive aliud aliquid, »in abiectione peccati apparuit« Iesus noster, ut post consummationem saeculorum quasi anni unius dierum, iterum aliud succedat principium, et »ostendat deus in saeculis supervenientibus supereminentes divitias bonitatis suae« in eos, quos ipse novit ostendere oportere. et haec quidem diximus propter diem qui in parabola nominatur praesenti, quae potest quis confirmare etiam ex Ioannis epistola ita dicentis: »filioli, novissima hora est, et sicut audistis quoniam antichristus veniet, nunc autem antichristi multi facti sunt; unde cognoscimus quoniam novissima hora est«. novissima enim hora est *post undecimam*,

τῆς προκειμένης παραβολῆς, ἐπεὶ περὶ τὴν ἑνδεκάτην

ὁ κατὰ τὴν παραβολὴν οἰκοδεσπότης ἄνθρωπος ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας, καὶ λέγει αὐτοῖς· τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; | 700

in qua homo paterfamilias *egressus invenit alios stantes, et dixit eis: quid hic statis tota die otiosi?*

4ff Hebr. 9, 26 — 11 Eph. 2, 7 — 18 I. Joh. 2, 18

3 *γενέσθαι* M 4 ⟨*καὶ*⟩ Koe, vgl. lat. 6 *δείποτε* H[a] 8 ⟨*ἑνὸς*⟩ Kl Koe, vgl. lat. 15 ⟨*ἐκκειμένῃ*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. u. S. 440, 20; 444, 28 17 *καὶ* < M 28 *ὥρα* + *est* lat.

13 deus < L 16 ⟨in⟩ quos Koe, vgl. gr. 18 qui] quae y 19 quae Kl Koe, vgl. gr. quem x 25 cognovimus G L

32. *Μετὰ δὲ τοῦτο ζητοῦμεν, πῶς οὐ κατὰ ἀποκλήρωσιν ὁ οἰκοδεσπότης πέντε τάγμασιν ἐργατῶν παραδίδωσι τὰ ἔργα τοῦ ἀμπελῶνος· πρώτῳ μὲν ὅτε ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα, δευτέρῳ δὲ ὅτε ἐξελθὼν περὶ τρίτην ὥραν εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς, τρίτῳ δὲ καὶ τετάρτῳ ὅτε πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην ὥραν ἐποίησεν ὡσαύτως, πέμπτῳ δὲ τῷ περὶ τὴν ἑνδεκάτην, ἡνίκα ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας, καὶ λέγει αὐτοῖς· τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;* καὶ ὅρα εἰ δύνασαι πρῶτον μὲν τάγμα εἰπεῖν τὸ κατὰ τὸν Ἀδὰμ ἅμα τῇ κοσμοποιίᾳ· ἐξῆλθε γὰρ ἅμα πρωῒ ὁ οἰκοδεσπότης καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὕαν ἐμισθώσατο, ἵν' ἐργάσωνται τὸν ἀμπελῶνα τῆς θεοσεβείας· δεύτερον δὲ τάγμα τὸ κατὰ τὸν Νῶε καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν διαθήκην,

32. Post hoc requiramus quomodo non fortuitu paterfamilias quinque ordinibus operariorum tradit opera vineae: primum quidem quando *egressus est mane*, secundo quando *egressus circa horam tertiam vidit alios stantes otiosos in foro*, tertia vice et quarta quando *iterum circa sextam et nonam ⟨horam⟩ egressus similiter fecit*, *quinto* autem *circa undecimam* ⟨quando⟩ *exiens invenit alios stantes*. et vide si potes primum quidem ordinem dicere Adam in principio creationis mundi et eos qui fuerunt in tempore illo, ut operarentur *vineam* culturae dei, secundum autem ordinem Noe et testamentum quod dispositum fuit ad eum

23ff Vgl. Hier. in Matth. 153 A: *sunt qui hanc parabolam aliter edisserant: prima hora volunt missum esse in vineam Adam et reliquos patriarchas usque ad Noe, tertia ipsum Noe usque ad Abraham et circumcisionem ei datam, sexta ab Abraham usque ad Moysen, quando lex data est* etc.

1 l. *ζητῶμεν* ? Kl, vgl. lat. **5** *ὅτι* M **6** *πρωΐ* H **9** *ὅτι* M **25—27** *ἅμα —Ἀδάμ* < H

4 tradidit R G^c | l. primo ? Kl, vgl. Z. 9 **10** vidit] et vidit R G^c **13** ⟨horam⟩ Koe, vgl. gr. **15** quinto Elt, vgl. gr. quando M H **18** ⟨quando⟩ Elt vgl. gr.

cum eis qui fuerunt in tempore illo,

καὶ τρίτον τὸ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ ᾧ συνεξακούεται τὰ κατὰ τοὺς πατέρας μέχρι Μωσέως συμπαρειλῆφθαι, τέταρτον δὲ τὸ κατὰ τὸν Μωσέα καὶ πᾶσαν τὴν Αἰγύπτου οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ νομοθεσίαν, τελευταῖον δὲ τάγμα τὸ κατὰ τὴν παρουσίαν ἐστὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τὸ περὶ τὴν ἑνδεκάτην.

tertium vero Abraham et qui post ipsum fuerunt patres usque ad Moysen, quartum Moysen et eos omnes qui de Aegypto sunt egressi et legislationem quae facta est in deserto, novissimum autem ordinem Christi adventum.

πλὴν εἷς ἄνθρωπος οἰκοδεσπότης (ὅσον ἐπὶ τῇ προκειμένῃ παραβολῇ) πεντάκις ἐξελήλυθε καὶ ἐπὶ τὰ τῇδε ἐλήλυθε πράγματα, ἵν' ἐργάτας ἀνεπαισχύντους, ὀρθοτομοῦντας »τὸν λόγον τῆς ἀληθείας« ἐξαποστείλῃ ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα, τοὺς ἐργασομένους αὐτοῦ τὰ ἔργα.

tamen unus homo paterfamilias (quantum ad parabolam istam) quinquies est egressus et ad negotia pervenit huius mundi, ut inconfusibiles operarios docentes »verbum veritatis«, mittat in vineam operaturos opera eius.

εἷς γὰρ Χριστὸς (ὁ ἀνθρώποις συγκαταβὰς πλεονάκις) τὰ τῆς κλήσεως τῶν ἐργατῶν ἀεὶ ᾠκονόμησεν.

33. Si enim Christus (qui condescendit hominibus multotiens) vocationem operariorum semper dispensavit,

33. *Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τῶν ἀπὸ αἰσθήσεως ἀρξαμένων τὰ ἔργα ποιεῖν σύμβολόν τι ἔχουσιν αἱ πέντε τῶν ἐργ⟨ατ⟩ῶν παραλήψεις, ὁ δυνάμενος ἐπιστησάτω. γεγυμνάσθω δὲ κἂν μὴ βούλη|ταί τις εἰς δόγματα παραδέξασθαι καὶ τὰ λεχθησόμενα. ἐρεῖ γάρ τις ὅτι ἁφὴ μέν ἐστι κατὰ

et si de mundo sensibili et a sensu incipiente opera facere mysterium aliquod habent quinque operariorum ordines introducti, qui potest cognoscat. exerceatur autem, etsi non vult quis suscipere dogmata et quae di- 701
centur a nobis. dicet enim aliquis, quoniam tactus est in prima vo-

15ff Vgl. II. Tim. 2, 15 — 32—448, 17 Vgl. C[luc] Nr. 45 Or.

12 *εἷς ἄνθρωπος* ∼ H 14 *καὶ* < M 19 *ἐργασομένους* Hu, vgl. lat. *ἐργαζομένους* M H 21 *πλεονάκεις* H 22/23 *ᾠκοδόμησεν* M 28 *ἐργ⟨ατ⟩ῶν* Kl, vgl. lat. 31 *λεχθησόμενα* + *a nobis* lat.

3 vero] autem L + ⟨ordinem⟩? Kl, vgl. gr. 15 huius mundi] huiusmodi y 20 Si] lat. las *εἰ* st. *εἷς* Hu 30 l. ⟨in⟩ dogmata? Kl. vgl. gr. | dicentur Kl, vgl. gr. dicuntur x

τὴν πρώτην κλῆσιν — διὸ »εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει« ὅ⟨τι⟩ »εἶπεν ὁ θεός· οὐ φάγητε ἀπ᾿ αὐτοῦ οὐδ᾿ οὐ μὴ ἅψησθε αὐτοῦ«, ὄσφρησις δὲ κατὰ τὴν δευτέραν — ὅθεν ἐπὶ τοῦ Νῶε »καὶ ὠσφράνθη κύριος ὀσμὴν εὐωδίας«, γεῦσις δὲ κατὰ τὸν Ἀβραάμ — διὸ καὶ ἑστιῶν τοὺς ἀγγέλους παρατίθησιν αὐτοῖς ἐγκρυφίας ἀπὸ σεμιδάλεως καὶ τὸν ἁπαλὸν μόσχον, ἀκοὴ δὲ ἐπὶ Μωσέως — ὅτε ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀκουστὴ γέγονεν ἡ φωνὴ τοῦ θεοῦ, ὅρασις δὲ ἡ πασῶν τῶν αἰσθήσεων τιμιωτέρα κατὰ τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν ὅτε ἑωράκασι τὸν Χριστὸν τοῖς μακαρίοις ὀφθαλμοῖς. λελέχθω δὲ καὶ ταῦτα, εἴτε γυμνασίας χάριν λογικῆς εἴτε βούλεταί τις καὶ δογματικῆς, διὰ τὰς πέντε κλήσεις.

catione — propter quod »dixit mulier serpenti«, quod »dixit deus: non manducabitis ex eo neque tangetis eum«, odoratus autem in secunda — propter quod dictum est de Noe: »odoratus est dominus odorem suavitatis«, gustus vero est in Abrahae vocatione — propter quod et pascens angelos adposuit eis absconditos [vel sicut est in Latino: subcinericios] de similagine et vitulum tenerum, auditus autem in Moyse — quando de caelo audita facta est vox dei, visus autem, qui super omnes sensus honorabilior est, in adventu Christi significatur — quando oculis beatis Christum viderunt. dicamus autem et haec, sive exercitationis rationabilis gratia sive vult quis accipere quasi dogmata, propter quinque vocationes.

34. *Οἶμαι δ᾿ ὅτι καὶ ἔργα τοῦ ἀμπελῶνος ἦν δεόμενα καθ᾿ ὥραν ἐργατῶν.* ἔδει γὰρ ἅμα τῇ ἕῳ ἔργα γίνεσθαι ἐν τῷ ἀμπελῶνι, καὶ εἶδεν

34. Arbitror autem, quoniam et opera vineae huiusmodi erant, ut opus haberent operariis secundum horas. oportebat enim mox

1 Gen. 3, 2 — 2 Gen. 3, 3 — 6 Gen. 8, 21 — 8ff Vgl. Gen. 18, 6ff — 11 Vgl. Ex. 9, 23 u. ö. — 16 Vgl. Matth. 13, 16; Luc. 10, 23 — 27—449, 32 Vgl. C^{luc} Nr. 44 Or. C^{1} Nr. 220 Or.? — 27f Vgl. Gen. 2, 15

2 ὅ⟨τι⟩ Kl 7 τὸν] ⟨τὴν κλῆσιν⟩ τοῦ Koe, vgl. lat. 10 σεμιδάλεος M 15 ἐπιδημίαν + *significatur* lat. 19 καὶ δογματικῆς] ⟨λαμβάνειν⟩ ὡς δόγματα Koe, vgl. lat.

1/2 mulier dixit L 2 quod Pasch < x 5 in secunda R G L Pasch secunda B misericordia *μ* 11f [vel — subcinericios] Kl, vgl. Pasch 11 vel R G^{c} Pasch < G^{a} B L | subcinericias G 15 dei vox y 18 oculis beatis R G^{a} B oculi beati (G^{c}) L

ὁ καλῶν οἰκοδεσπότης τοὺς ἐργάτας, τίνες ἦσαν ἐπιτήδειοι πρὸς τὰ ἀπὸ τῆς ἕω ἔργα. ἄλλο δὲ ἔργον περὶ τὴν τρίτην ὥραν ἦν τὸ ἐπὶ τοῦ Νῶε, ὅτε ἔστησεν αὐτῷ ὁ θεὸς διαθήκην. εἶτα αἱ δέκα ἀπὸ τοῦ Νῶε ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ γενεαὶ καταλήγουσαι ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ, ἀρχὴν ἄλλης ὑπερβαλλούσης κλήσεως· καὶ ἦν ἐργάτης τοῦ ἀμπελῶνος τότε ἀρξάμενος ὁ Ἀβραάμ. καὶ μετ' αὐτὸν Μωσῆς μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ παρελήφθη εἰς τὸν ἀμπελῶνα. ἔλειπε δέ τι τελευταῖον ἔργον τῷ ἀμπελῶνι. ὅπερ ἔχρῃζε νεαρᾶς κλήσεως

καὶ καινῆς, ἀκμαίως καὶ ἀθρόως ἐν βραχεῖ τὸ λεῖπον ἐν τῷ ἀμπελῶνι ἐργαζομένης· τοῦτο δὲ ἦν τὸ τῆς καινῆς διαθήκης. ἴσα μὲν οὖν διαστήματα τῶν περὶ τρίτην καὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην κληθέντων· ἀνάλογον δὲ τῷ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐπὶ τὴν τρίτην ὥραν τὸ ἀπὸ τῆς ἐννάτης Μωσέως ὥρας ἐπὶ τὴν ἑνδεκάτην τῆς Χριστοῦ Ἰησοῦ ἐν σαρκὶ ἐπιδημίας ⟨διάστημα⟩. συμπεφώνηκε δὲ ὁ οἰκοδεσπότης τοῖς ἅμα τῇ ἕῳ παραληφθεῖσι | δηνάριον· τοῦτο δ' (οἶμαι) ἐστὶ τὸ τῆς σωτηρίας νόμισμα, οὐ συνεξεταζομένων αὐτῇ τῶν κατὰ τὴν δόξαν. σωτηρίας γὰρ

mane opera fieri in vinea, et vidit paterfamilias qui vocabat *operarios*, qui essent apti ad opera quae primo mane fieri oportebat. aliud autem opus *circa tertiam horam* erat, quod fuit in diebus Noe, quando testamentum disposuit ei. ita decem generationes a Noe usque ad Abraham, qui fuit principium alterius operis eminentioris, et erat operarius vineae tunc incipiens Abraham. et post eum Moyses et qui fuerunt cum ipso ⟨adsumptus est⟩ in vinea. deerat autem vineae aliquod novissimum opus, quod opus habebat nova vocatione,

quae deerat in vinea breviter operante, quod est opus novi testamenti. cognovimus ergo intervalla vocatorum *circa tertiam* et *sextam* et *nonam* et *undecimam*, in qua tantum fuit intervallum a nona Moysi hora usque ad *undecimam*, in qua est adventus Christi carnalis, quantum fuit a prima Adam usque ad tertiam Noe. convenit autem paterfamilias cum his qui primo *mane* vocati sunt, denarium. hunc autem 702
puto nomisma esse salutis, non simul conlatis eis quae sunt secun-

5f Vgl. Gen. 9, 9

7 l. [ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ] ? Kl, vgl. lat. 9 ὑπερβαλλούσης Kl, vgl. lat. ὑπέβαλλον M ὑπέβαλον H 18 βραχὺ M 22 τῷ] τὸ M 23 ἀρχῆς + *Adam* lat. | τρίτην + *Noe* lat. 27 ⟨διάστημα⟩ Kl, vgl. lat.

1 et vidit G[a] B L ut videret R G[c] 7 ita] per R G[c] 13 ⟨adsumptus est⟩ Kl nach Diehl, vgl. gr. 18 deerant Diehl deerat x 20 cognovimus] lat. las ἴσμεν st. ἴσα μὲν Diehl 29 cum his < G L 31 novissima B L

ὄνομα (οἶμαι) τὸ δηνάριον, δόξης δὲ τὸ ὑπὲρ τὸ δηνάριον, εἴ που ὠνομάσθη νομίσματα τοῦ πενταπλασιάσαντος τὴν δεδομένην μνᾶν ἢ δεκαπλασιάσαντος. ὁ δὲ λέγων τοῖς περὶ τὴν τρίτην παραληφθεῖσιν· ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον δώσω ὑμῖν, προετρέψατο μὲν τοὺς τῆς τρίτης ὥρας ἐργάτας ἐπὶ τὸ πᾶν ὅ τί ποτε δύνανται ἐργάσασθαι· ἑαυτῷ δὲ τετήρηκε τὸ κρῖναι τὸν δίκαιον πρὸς τὸ γενόμενον ἔργον μισθόν.

dum gloriam. salutis enim arbitror nomen esse denarium, gloriae autem quae sunt super denarium, si[c] alicubi nominata sunt nomismata eius, qui datam sibi mnam amplificavit in quinque mnas vel in decem. qui autem dicit his qui *circa tertiam* erant vocati: *quod iustum fuerit dabo vobis*, invitavit quidem *operarios* tertiae horae ad totum, quidquid [autem] potuerint operari; sibi ⟨autem⟩ iudicium reservavit secundum opus quod fuerit factum, ut iustam reddat mercedem.

ἐπεὶ δὲ ὡσαύτως ἐποίησε τοῖς περὶ τὴν ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, δηλονότι καὶ αὐτοῖς εἶπεν· ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον δώσω ὑμῖν. καὶ δύνανταί γε ⟨ἴσον⟩ ἔργον ἐν τῷ ἀμπελῶνι πεποιηκέναι τοῖς ἅμα τῇ ἕῳ ἐργασαμένοις οἱ ἐν ὀλιγωτέρῳ χρόνῳ ἐπιτείνειν βουλόμενοι τὴν εἰς τὸ ἔργον δύναμιν καὶ ἐνέργειαν οὐ προκαμόντες.

quoniam autem *similiter fecit* etiam eis, qui *circa sextam et nonam* venerunt, manifestum est quoniam et ipsis dixit: *quod fuerit iustum dabo vobis.* poterant autem aequale opus facere in vinea eis, qui ex *mane* sunt operati, quicumque in tempore brevi⟨ori⟩ volebant operantem virtutem ad opus extendere, quod ante non fuerant operati.

ὅπερ συμβέβηκε τοῖς ἅμα τῇ ἕῳ κεκλημένοις.

ἀλλὰ ζητήσει τις, πῶς οὐ μόνον

sed quaeret aliquis, quare sic dicit

2ff Vgl. Matth. 25, 28

1 *δόξης* Kl, vgl. lat. *δόξει ὁ* M H 2 *τὸ*¹ < M 3 *ὠνομάσθη* Kl, vgl. lat. *ὀνομασθῇ* M H 4 *μᾶν* M 8 *προετρίψατο* M 18 *ὥραν* + (*qui*) *venerunt* lat. 20 ⟨*ἴσον*⟩ Hu, vgl. lat. 22 *ἐργαζομένοις* M 25 *προκαμόντες* Kl, vgl. lat. *προκαμοῦσιν* M H 29 *ζητήσει* Kl, vgl. lat. *ζητήσαι* M H

4 si[c] Kl, vgl. gr. 7 qui y* quid L 10 l. incitavit? Kl 12/13 [autem] . . . ⟨autem⟩ Kl, vgl. gr. 23 brevi⟨ori⟩ Koe, vgl. gr. 25 quod Koe qui Diehl quae x 26 fuerat G L | operati Kl operata x

ἀργοῖς ὑπάρχουσιν ἀλλὰ καὶ ἑστηκόσιν ὅλην τὴν ἡμέραν, τουτέστι παρὰ πάντα τὸν πρὸ τῆς ἑνδεκάτης ὥρας καιρόν, φησὶν ὁ οἰκοδεσπότης ἐξελθὼν περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν· τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; ἐγὼ δὲ ὑπονοῶ τὸν περὶ ψυχῆς ἀπόρρητον καὶ ἐν τούτοις κεκρύφθαι λόγον, ὅτε ἤργουν ὅλην τὴν ἡμέραν μέχρι τῆς ἑνδεκάτης ὥρας, θέλοντες μὲν ἐργάσασθαι, οὐ παραλαμβανόμενοι δὲ εἰς τὸν ἀμπελῶνα οἱ τεθαρρηκότως ἀπολογούμενοι καὶ λέγοντες· οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. ἡμεῖς μὲν οὖν ἐτολμήσαμεν τοιαῦτά τινα, καὶ ἐκ πολλῶν μὲν φαντασθέντες γραφῶν καὶ ἐκ τῆς προκειμένης δὲ παραβολῆς, εἰπεῖν εἰς τὸ καταστῆσαι πῶς ὅλην τὴν ἡμέραν ἑστήκασιν ἀργοὶ παρὰ τὸ μηδένα αὐτοὺς μεμισθῶσθαι οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν κεκλημένοι. |

35. Οἱ δὲ μὴ ἀρεσκόμενοι τοῖς τοιούτοις δόγμασι λεγέτωσαν ἡμῖν τὴν ὅλην ἡμέραν καὶ τοὺς ἑστῶτας ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοὺς θέλοντας ⟨μὲν⟩ ἐργάσασθαι, μὴ κεκλημένους ⟨δὲ⟩ εἰς τὸν ἀμπελῶνα καὶ παρρησιαζομένους ἐν τῷ οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. εἰ γὰρ συνεσπάρη ἡ ψυχὴ τῷ σώματι, πῶς ὅλην τὴν ἡμέραν εἱστήκεισαν ἀργοί; ἢ λεγέτωσαν ἡμῖν, τίς ἡ ὅλη ἡμέρα καὶ αἱ ἐν αὐτῇ διάφοροι κατὰ

ad eos, quasi non solum fuissent otiosi, sed etiam *tota die* stetissent, id est per totum tempus quod fuit ante undecimam horam, secundum quod scriptum est, quia *egrediens* paterfamilias *circa undecimam horam, dixit ad eos: quid hic statis tota die otiosi?* ego autem suspicor de anima etiam in istis secretam esse absconditam rationem. quomodo autem otiabantur *tota die* usque ad undecimam horam volentes quidem operari, non autem adsumebantur *in vineam*, qui fiducialiter se excusabant dicentes: *quia nemo nos conduxit?* nos autem ausi fuimus talia quaedam, et de multis scripturis suspicionem accipientes et de praesenti quoque parabola, dicere ut ostendamus quomodo *tota die otiosi* steterunt, propter quod nullus eos conduceret, qui *circa undecimam horam* sunt vocati. 703

35. Quibus autem non placent dogmata ista, interpretentur nobis *diem* illam *totam* et eos, qui stabant *tota die otiosi* volentes quidem operari, non autem vocabantur *in vineam*, et quod fiducialiter se excusantes dixerunt: *nemo nos conduxit.* si enim conseminata esset anima corpori, quomodo *tota die* steterunt *otiosi*? aut dicant nobis, quae sit dies illa tota et in ea diversae secun-

10 ὅτε] lat. las πῶς δὲ (nach Z. 20. 33) Diehl Koe **12** μὲν + γὰρ H **29** ⟨μὲν⟩ Kl, vgl. lat. **30** ⟨δὲ⟩ Kl Koe, vgl. lat.

2 otiosi Kl, vgl. gr. ibi x **10** esse Kl, vgl. gr. et x **15** fideliter L **23/24** horam undecimam L **34** l. steterant? Diehl, vgl. gr. **35/36** illa dies L

τὰς διαφόρους ὥρας κλήσεις τῶν ἐργατῶν. πότερον δὲ μακάριοι μὲν οἱ ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν παραβολὴν οἰκοδεσπότου μεμισθωμένοι (ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι μεμισθωμένοι ἐργάται ἤτοι ὑπὸ ἑτέρων οἰκοδεσποτῶν ἢ τοῦ αὐτοῦ) καὶ ἤτοι οὐ μακάριοι ἢ οὐχ οὕτως μακάριοι, ὑπὲρ ἡμᾶς ἐστι κατ' ἀξίαν τὸ τοιοῦτον νοῆσαι ἢ καὶ ὡς νοοῦμεν γραφῇ τὰ νοούμενα πιστεῦσαι. ἐγὼ ζητῶ καὶ τὰ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ὅπου ⟨καὶ⟩ εὑρίσκονται οἱ ἐργάται ὑπὸ τοῦ ἐξελθόντος αὐτοὺς μισθώσασθαι, καὶ ἐπισκοπῶ μήποτε ἡ χώρα τῶν πρὸ τοῦ σώματος ψυχῶν ἐστιν ὁ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τόπος, ἀμπελὼν δὲ οὐ μόνον τὰ τῇδε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔξω τοῦ σώματος, ἔνθα (οἶμαι) ἐργάζονται οἱ ἐργάται· οὐ γὰρ ἐν ἀργίᾳ εἰσὶν αἱ ἀπαλλαγεῖσαι τοῦ σώματος ἐργατῶν παραληφθέντων εἰς τὸ χωρίον τοῦ οἰκοδεσπότου ψυχαί. καὶ Σαμουὴλ γοῦν ἔξω σώματος εἰργάσατο προφητεύων καὶ Ἱερεμίας εὐχόμενος »ὑπὲρ τοῦ λαοῦ«. φιλοτιμώμεθα οὖν καὶ ἐργαζώμεθα τὸν ἀμπελῶνα »εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες« ληψόμενοι ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον. καὶ οὐδείς γε (ὅσον ἐπὶ τῇ παραβολῇ) μὴ ἐργασόμενος τὰ τοῦ ἀμπελῶνος ἔργα ἐξαποστέλλεται εἰς αὐτόν·

dum diversas horas operariorum vocationes. utrum autem beati quidem, qui secundum parabolam a patrefamilias sunt conducti (erant autem et alii operatores qui conducebantur, sive ab aliis patribusfamilias sive ab ipso) et sive non beati aut non sic beati, supra nos est hoc intellegere digne aut secundum quod intellegimus ⟨scripturae quae intellegimus⟩ credere. ego quaero et quae extra *vineam* sunt, ubi et inveniuntur operarii ab eo, qui exivit *conducere* eos. et considera ne forte locus est animarum ante corpus, qui est extra *vineam* locus, vinea autem non solum hic in corpore est, sed etiam extra corpus, ubi operantur operatores; nec enim in otio sunt animae operariorum a patrefamilias conductorum ⟨in agrum⟩, cum a corpore fuerint liberatae. et Samuel ergo extra corpus operabatur prophetans et Hieremias orans »pro populo«. propter quod contendimus et operamur *vineam*, »sive constituti in corpore sive exeuntes a corpore«, accepturi *quod fuerit iustum*. et nemo est (quantum ad parabolam istam) qui non est operatus opera vineae,

23f Vgl. I. Regn. 28 — **24f** Vgl. II. Macc. 15, 14 — **27** Vgl. II. Kor. 5, 9

1 τὰς < H^{a} **12** ⟨καὶ⟩ Koe, vgl. lat. **18** τοῦ < M **26** lat. las φιλοτιμούμεθα . . . ἐργαζόμεθα

3/4 parabolam + istam L **11f** ⟨scripturae—int.⟩ Kl, vgl. gr. **14** exiit L **15** considera] lat. las ἐπισκοποῦ Koe **16** animarum est L **22** ⟨in agrum⟩ Diehl, vgl. gr. **23** fuerint] sunt L **32** lat. las ἐργασάμενος

οὐδένα γὰρ ὡς ἐλλιπέστερον τὸ ἔργον πεποιηκότα ὁ οἰκοδεσπότης ἐμέμψατο, εἰ καὶ ἐπὶ τῷ πλείονα καὶ μείζονα ἐλπίσαι μισθὸν ἐμέμψατο. καὶ τάχα ὁ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τόπος ἐστὶν ἡ ἀγορά, ἔνθα ἦσαν οἱ ἑστῶτες ἀργοί. μεγάλη δὴ ἀπολογία πρὸς τὸ ἀξίους αὐτοὺς γενέσθαι τοῦ τῆς ὅλης ἡμέρας μισθοῦ τοῖς εἰποῦσι λέλεκται ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς | ἐμισθώσατο·
διόπερ

αὐτοὺς ἐμισθώσατο καὶ (ἵν' οὕτως εἴπω) ἀποδέδωκεν αὐτοῖς μισθὸν τοῦ μακροθύμως ἑστηκέναι ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ περιμένειν μέχρι ἑσπέρας τὸν μισθωσόμενον.

Μετὰ ταῦτα ὀψίας γενομένης, τουτέστι τῆς συντελείας τῆς τοῦ αἰῶνος καὶ τῆς κατὰ τὴν παραβολὴν ἡμέρας. λέγει τῷ ἐπιτρόπῳ ἑαυτοῦ ὁ κύριος, εἴτε τινὶ ἀγγέλῳ τῷ ἐπὶ τῶν μισθῶν εἴτε καὶ ἑνὶ ἐκ πολλῶν ἐπιτροπευσάντων ἐπιτρόπῳ. καθὸ λέλεκται ὑπὸ ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους« εἶναι τὸν κληρονόμον παρὰ τὸν χρόνον ὃν »νήπιός ἐστι«. κατὰ τὸ πρόσταγμα τοίνυν τοῦ οἰκοδεσπότου καλοῦνται οἱ ἐργάται ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου, ἵνα

qui tamen transmissus fuit in eam:
neminem enim quasi qui minus fecerit opera paterfamilias reprehendit, quamquam de mercede maiore vel minore sperata culpavit. et forsitan locus, qui extra *vineam* est, forum est, ubi erant stantes *otiosi*, magnam excusationem habentes ad hoc ut digni efficiantur totius *diei* mercede, secundum quod excusaverunt se ipsos dicentes: *nemo nos conduxit.* 704
propter quod
et paterfamilias libenter
conduxit eos et (ut ita dicam) reddidit eis *mercedem* pro eo, quod magnanimiter *tota die* steterunt et expectaverunt usque ad vesperam conductorem.

Post haec *vespere facto*, id est saeculi consummatione et diei illius quae in parabola ista refertur, *dicit dominus* vineae *procuratori suo*, sive alicui angelo qui super mercedes tribuendas positus est, sive alicui ex multis procuratoribus procuratori, secundum quod scriptum est »sub curatoribus et actoribus« esse heredem in tempore quo »parvulus est«. secundum praeceptum ergo patrisfamilias vocantur operato-

21—454, 15 Vgl. C[luc] Nr. 45 Or. — **28 f** Vgl. Gal. 4, 2. 1

5 *τῷ*] *τὸ* H **9** *δὴ* Koe *δ' ἡ* M H **14—16** *διόπερ—ἐμισθώσατο* < M **26** *μισθῶν οἴτε* H **26—28** *ἀγγέλῳ . . . ἐπιτρόπῳ* Kl, vgl. lat. *ἀγγέλων . . . ἐπιτρόπων* M H | *μισθῶν* ⟨*τεταγμένῳ*⟩ Koe, vgl. lat. **30** *παρὰ τὸν χρόνον* < M

6 maiore vel L aut maiore aut y | minore] lat. las *μείονα* ? **8** est[1] < y **15/16** libenter conduxit eos paterfamilias y **21** haec y* < L **25** angelorum R **27** lat. las *τινὶ* st. *ἑνὶ* Koe

ὁ μισθὸς τοῖς ἐσχάτοις πρώτοις δοθῇ· οἱ γὰρ πρότεροι ἐργάται μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεοῦ, περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου« ⟨τοῦ οἰκοδεσπότου⟩ (τῶν ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ὥρᾳ κεκλημένων), »ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι«. καὶ ἐλεήθημέν γε ἐπὶ τῷ ὅλην τὴν ἡμέραν στῆναι καὶ βεβουλῆσθαι ἥκειν ἡμῖν τὸν μισθωσόμενον, ἠργηκέναι δὲ καὶ μετὰ ἀπολογίας ἠξιῶσθαι τοῦ ἔργου, καὶ ἐλεηθέντες πρῶτοι τὸν μισθὸν ἀπολήψεσθαι προσδοκῶμεν οἱ Χριστοῦ γνώριμοι. εἶτ' ἐπαναβαίνων δώσει τὸν μισθὸν τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐργασαμένοις, εἶτα τοῖς πρὸ ἐκείνων καὶ οὕτως μέχρι τῶν πρώτων. ἰδὼν δέ τις τὸν τόπον ἔνθα διέτριβε Σαμουὴλ καὶ ἀκολούθως σκοπήσας περὶ τῶν ⟨πρὸ⟩ τῆς ἑνδεκάτης κληθέντων ἐργατῶν ὄψεται, τίνα τρόπον ἐβάστασαν τὸ βάρος καὶ τὸν καύσωνα τῆς ἡμέρας οἱ πρότεροι· οἱ δὲ περὶ τὴν ἑνδεκάτην κληθέντες ⟨ἡμεῖς⟩ ὡς ἐκεῖνοι μὲν οὐκ ἐβαστάσα⟨με⟩ν τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, ἐβαστάσα⟨με⟩ν δὲ τὸ βάρος τοῦ ἑστηκέναι ἀργοὶ πρὸ τῆς ἐφ' ἡμᾶς [οὖν] παρουσίας τοῦ ⟨οἰκο⟩-

res a procuratore, ut merces novissimis detur in primis; primi enim operarii »testimonium habentes per fidem non acceperunt dei promissionem, pro nobis melius aliquid prospiciente« patrefamilias (qui vocati fuimus undecima hora), »ut non sine nobis perficiantur«. et misericordiam consecuti sumus, pro eo quod *tota die* stetimus et voluimus conductorem nobis venire, otiati autem fuimus et cum excusatione ad opus adsumpti, et misericordiam consecuti primi *mercedem* speramus accipere, qui noti sumus Christi. post nos autem dabit *mercedem* eis qui ante nos operati sunt, et sic etiam eis qui fuerunt ante illos et sic usque *ad primos.* videns autem quis locum illum ubi commorabatur Samuel et qui consequenter consideravit de eis, qui ante undecimam horam sunt conducti, videbit quomodo portaverunt primi *pondus diei et aestum*; nos autem qui *undecima* sumus vocati, sicut illi quidem non portavimus *pondus diei et aestum*, portavimus autem *pon-*

3 Hebr. 11, 39f — 19f Vgl. I. Regn. 28

1 πρώτοις] *in primis* lat. 6 ⟨τοῦ οἰκοδεσπότου⟩ Koe, vgl. lat. | ἐν < H 19 διέτριψε M 21 ⟨πρὸ⟩ Kl, vgl. lat. 24f οἱ πρότεροι—οἱ ἐν- unleserlich in M 24—28 οἱ πρότεροι—καύσωνα < H 25—28 ⟨ἡμεῖς⟩ . . . ἐβαστάσα⟨με⟩ν . . . ἐβαστάσα⟨με⟩ν Kl, vgl. lat. 30 [οὖν] . . . ⟨οἰκο⟩- Koe, vgl. lat.

7 fuimus] sumus L 13 fuimus] sumus B 17 Christo B

δεσπότου, ὃς εἶπεν ἡμῖν· »δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι.

κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς«.

φορτίον γὰρ ἦν ⟨αὐτὴ⟩ ἡ ἀργία καὶ τὸ μὴ ἀξίους πω κριθῆναι τῶν ἐν τῷ ἀμπελῶνι ἔργων. καὶ καύσωνά γε ἐβάστασαν οἱ πρὸ τῆς ἑνδεκάτης ⟨κληθέντες⟩, ἕκαστος κατ' ἀναλογίαν τῆς κλήσεως. μὴ εἰδότες ⟨δὲ⟩ τὸ τοῦ οἰκοδεσπότου ἀξίωμα | οἱ πρῶτοι καὶ ὅτι οὐ χρὴ γογγύζειν κατὰ τούτου, πλεῖόν τι σωτηρίας ἧς λαμβάνουσιν οἱ τελευταῖοι ᾠήθησαν λήψεσθαι καὶ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου. φθονοῦντες ἡμῖν τοῖς ἐσχάτοις μίαν ὥραν τὴν μέχρι τῆς συντελείας πεποιηκόσι καὶ ἴσοις γεγονόσι τοῖς ἀρχῆθεν κεκλημένοις ἐπὶ τὸν θεῖον ἀμπελῶνα. ἀλλ' ὁ οἰκοδεσπότης ἑνὶ αὐτῶν εἶπε (τάχα τῷ Ἀδάμ)· ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησά σοι; ἆρον τὸ σὸν καὶ ὕπαγε (σὸν γὰρ ἡ σωτηρία τὸ δηνά-

dus eo quod stetimus *otiosi*, antequam paterfamilias veniret ad nos, qui dixit nobis: »venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis«.

onus enim erat otiositas ipsa et quod non iudicabantur interim ad opera vineae digni. *aestum* autem portaverunt, qui ante undecimam erant vocati, unusquisque secundum aestimationem vocationis. non autem scientes pa- 705
trisfamilias dignitatem *primi* et quoniam non debebant murmurare adversus eum, *amplius* aliquid salutis quam novissimi accipiunt accipere putaverunt et *murmuraverunt contra patremfamilias* invidentes nobis novissimis, qui *unam horam* usque ad consummationem fecimus et similes facti sumus eis, qui a principio diei ad divinam vineam sunt vocati. sed paterfamilias *uni eorum dixit* (forsitan Adae): *amice, non facio tibi iniuriam; nonne denarium conveni tecum? accipe quod tuum est* (tuum est enim salus, quod

1 Matth. 11, 28 22ff Vgl. Hier. in Matth. 153 D: *legi in cuiusdam libro amicum istum, qui increpatur a patrefamilias, primae horae operarium, protoplastum intellegi* etc.

2f H. i. m. τί κείμενον? 7 ⟨αὐτὴ⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 9 γε] *autem* lat. 10 ⟨κληθέντες⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 11 κατὰ M 12 ⟨δὲ⟩ Koe, vgl. lat. 14 οὐ < H 26f καὶ ὕπαγε stellt Koe hinter δηνάριον, vgl. lat. 27 γὰρ < H[a] 8 indicabamur B 16 adversus eum murmurare L 18 accipere ⟨se⟩? Diehl 29 enim < R G

ριον)· *θέλω γὰρ καὶ τούτῳ* ⟨*τῷ ἐσχάτῳ*⟩ (*φησὶ*) *δοῦναι ὡς καὶ σοί*. καὶ οὐκ εἶπε· τούτοις ⟨τοῖς ἐσχάτοις⟩, ἀλλ' ἔδειξέ τινα κατ' ἐξοχὴν ἕνα· ὃν τολμηρότερον μὲν εἰπεῖν ὅστις ἐστίν, οὐκ ἀπιθάνως δ' ἄν τις στοχάσαιτο Παῦλον μὲν εἶναι τὸν ἀπόστολον *μίαν ὥραν ἐργασάμενον* ⟨καὶ⟩ τάχα ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ.

εἰ δὲ δεῖ καὶ περὶ τοῦ *ἀμπελῶνός* τι εἰπεῖν λαβόντα ἀφορμὴν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἑρμηνεύσαντος ἐν τοῖς περὶ ἄλλης παραβολῆς τὸν ἀμπελῶνα, φήσομεν ὅτι ἀμπελών ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. οὕτως γὰρ αὐτὸς εἶπεν ἐν τῷ· »ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς«. πάντες οὖν οἱ τὰ ἔργα τοῦ *ἀμπελῶνος* ἐργαζόμενοι, τὰ ἔργα τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ ἀξίως σωτηρίας ἐπιτελοῦντες, *τὸ δηνάριον λήψονται*.

36. *Μετὰ τὸ ὑπαγορεῦσαι ταῦτα εἰς τὴν ἐκκειμένην* ⟨ταύτην⟩ *παρα-*

est denarium) *et vade*; *volo* autem et *isti* novissimo *dare sicut et tibi*. et non dixit: istis novissimis, sed ostendit aliquem secundum exi⟨mium meri⟩tum unum; quem temeritatis quidem est dicere, tamen non incredibiliter potest quis arbitrari apostolum Paulum, qui *una hora* est operatus et forsitan super omnes, qui ante fuerunt, sicut ipse testatur dicens: »sed plus omnibus illis laboravi«.

si autem oportet et de *vinea* dicere aliquid, accipiendo occasionem ab eo ipso, qui interpretatus est in alia parabola de vinea, ⟨dicemus⟩ quoniam vinea est regnum dei. sic enim ipse dixit: »auferetur a vobis regnum dei et dabitur genti facienti fructum eius«. omnes ergo, qui operantur opera *vineae*, opera regni dei et salute digna perficientes, *denarium consequentur*.

36. Postquam autem dictavimus haec in parabola hac prae-

11 I. Kor. 15, 10 — **19** Matth. 21, 43 — **26ff** Vgl. C[1] Nr. 220[a] Or.

1 ⟨*τῷ ἐσχάτῳ*⟩ Diehl, vgl. lat. **3** ⟨*τοῖς ἐσχάτοις*⟩ Koe, vgl. lat. **9** ⟨*καὶ*⟩ *τάχα* Kl, vgl. lat. **19** *ἡμῶν* M **21** *αὐτῆς* Lo, vgl. tom. 17, 6. 7. 12f. und Hautsch TU. 34, 2[a], 74 *αὐτοῦ* M H **24** *ἀξίως*] l. ⟨*ὡς*⟩ *ἄξια*? vgl. lat., wo *et* in *ut* zu verbessern ist Koe **26** l. *μετὰ* ⟨*δὲ*⟩? Kl, vgl. lat. **27** ⟨*ταύτην*⟩ Diehl, vgl. lat.

1 denarius R G | autem] l. enim? Kl, vgl. gr. **2** isti] huic B | sicut] quemadmodum y | et[2] < G **3** dixit + et y **4/5** exi⟨mium meri⟩tum Diehl Kl, vgl. gr. **6f** non tamen L **12** illis < L **17** ⟨dicemus⟩ Kl, vgl. gr. **22** et — perficientes] ignate salute perficientes G (!) perficientes digna et salutaria et B

βολὴν καὶ ταῦτα ὑπέπεσεν ἡμῖν εἰς αὐτήν. χρήσιμα εἶναι δυνάμενα τοῖς προ[σ]κόπτουσι⟨ν ἐν⟩ τῇ βαθυτέρᾳ καὶ ἀπορρητοτέρᾳ διηγήσει. φήσει γοῦν τις τὸν πάντα τῶν ἀνθρώπων βίον εἶναι τὴν κατὰ τὴν παραβολὴν ἡμέραν. δηλοῦ|σθαι οὖν τοὺς μὲν ἐκ παίδων καὶ πρώτης ἡλικίας κληθέντας ἐπὶ τὸ ἐργάζεσθαι τὰ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ ἔργα εἶναι τοὺς ἅμα τῇ ἕῳ μισθωθέντας ὑπὸ τοῦ οἰκοδεσπότου, τοὺς δὲ μετὰ τὸ μειράκιον ἐρχομένους ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν τοὺς ἀπὸ τρίτης ὥρας παραγενομένους, τοὺς δὲ ἤδη ἄνδρας τοὺς περὶ τὴν ἕκτην ἐξαποστελλομένους ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα·

τοὺς δὲ πρεσβύτας ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν ἀγομένους εἶναι ⟨τοὺς περὶ⟩ τὴν ἐννάτην ὥραν μετὰ τὸν ἐν νεότητι καύσωνα καὶ τὸ βάρος τῶν μέχρι τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας πράξεων παραληφθέντας ἐπὶ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ,

τοὺς δὲ πρὸς αὐτῇ τῇ ἐξόδῳ γέροντας ⟨ἤδη⟩ δηλοῦσθαι τοὺς ⟨περὶ⟩ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν κεκλημένους εἰς τὰ τοῦ ἀμπελῶνος ἔργα.

senti, subveniunt nobis etiam haec, quae possunt esse utilia eis, qui in altiori et secretiori expositione proficiunt. dicet enim aliquis omnem vitam hominis esse diem unum secundum parabolam hanc.
hoc ergo ostenditur, quoniam qui- 706
dam quidem a pueritia ante aetatem ad operandum opera regni dei accedunt et ipsi sunt qui primo *mane* conducuntur in vineam, alii autem in adolescentia veniunt ad dei culturam et ipsi sunt qui hora tertia invitantur, alii vero viri perfecti et ipsi sunt qui *in sexta* vocantur,

alii autem iam senes adducuntur ad dei culturam et ipsi sunt qui *circa nonam* vocantur,

alii autem in ipso exitu vitae senes ad plenum et ipsi sunt qui *circa undecimam* vocantur.

4—458, 5 Vgl. C^{luc} Nr. 45 Or.

2/3 *προ[σ]κόπτουσι⟨ν ἐν⟩* Kl nach Hu Koe, vgl. lat. **6** *εἶναι* (auch C^{luc} Nr. 45) + *unum* lat. **12** *μετὰ* (auch C^{luc} Nr. 45)] *κατὰ* Koe, vgl. lat. **14** *ἀπὸ* + *τῆς* C^{luc} Nr. 45 **15** *ἄνδρας* (auch C^{luc} Nr. 45) + *perfecti* lat. **19** *πρεσβύτας* + *iam* lat. **20** ⟨*τοὺς περὶ*⟩ Kl mit C^{luc} Nr. 45, vgl. lat. **26** *ἐξόδῳ* + *vitae* lat. **27** ⟨*ἤδη*⟩ Kl mit C^{luc} Nr. 45 ⟨*παντελῶς*⟩ Koe, vgl. lat. | ⟨*περὶ*⟩ Kl, vgl. lat.

1 subveniunt ϱ subvenit x 5 vitam hominis R G ∼ B vitam L 8 quidem < G L | ante] lat. las *πρὸ τῆς* st. *πρώτης* 13/14 sunt ipsi G L

ἐπεὶ τοίνυν προαίρεσις καὶ οὐ χρόνος ἐξετάζεται, ὃν ἐν πίστει πεποίηκέ τις, διὰ τοῦτο

τοῖς ἐξ οὗ κέκληνται τὰ ἐπιβάλλοντα πεποιηκόσι πᾶσι δίδοται ὁ ἴσος τῆς σωτηρίας μισθός. ἐφ᾿ ᾧ ἀγανακτοῦσιν οἱ ἐκ παίδων πιστοὶ καὶ καμόντες καὶ βιασάμενοι τὴν νεότητα,

εἰ μέλλουσιν ἔχειν ἴσην σωτηρίαν τοῖς ἀργοῖς ἀπὸ ⟨νεότητος περὶ⟩ θεοσεβείας μέχρι γήρως γεγενημένοις καὶ ⟨ἀργοῦσιν ἐν ἀπιστίᾳ καὶ κατ᾿⟩ ὀλίγον καιρὸν ἐπὶ τὴν πίστιν καὶ τὰ ἔργα τῆς πίστεως ἐληλυθόσιν.

37. *Ἀμπελὼν δὲ κατὰ ταύτην τὴν διήγησιν εἴη ἂν ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ,*

ἀγορὰ δὲ καὶ τὰ ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τὰ ἔξω τῆς ἐκκλησίας,

ὅθεν ὁ λόγος παραλαμβάνει τοὺς καλουμένους καὶ πέμπει ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα, τὴν ἐκκλησίαν. οὐκ ἀριθμηθεῖεν δ᾿ ⟨ἂν⟩ (κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην) εἰς τοὺς ἐργάτας

quoniam ergo adfectus non tempus respicitur, quod quis fecit in fide, ideo non adspicitur ex quo quis vocatus est, sed quantum quis operatus est, et propterea omnibus *** aequaliter tribuitur merces salutis. unde indignantur qui a pueritia sunt fideles, qui laboraverunt et subiugaverunt iuventutem suam

et portaverunt totius aetatis fervidae *aestum* et temptationum accidentium *pondus*,

si aequalem salutem habituri sunt otiosis a pueritia ⟨in dei cultura⟩ usque ad senectutem, qui otiantes in infidelitate ante modicum tempus ad fidem et opera fidei venerunt.

37. Vineam autem secundum hanc expositionem intellegimus regnum dei,

quod in ecclesia praedicatur.

forum autem est, quidquid est extra *vineam* foris, id est extra ecclesiam

Christi, extra verbum veritatis,

unde sermo dominicus accipit eos qui vocantur a Christo et mittit *in vineam*, id est in ecclesiam. non autem numerabuntur (secundum expositionem istam) inter

1 *καὶ* < $\mathrm{C}^{\mathrm{luc}}$ Nr. 45 lat. **15** ⟨*νεότητος περὶ*⟩ Kl Koe, vgl. lat. **17** ⟨*ἀργοῦσιν—κατ᾿*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **20—32** Zeilenanfänge am oberen Rand in M abgerissen **31** *δ᾿* ⟨*ἂν*⟩ Kl Koe *δὲ* M H

1 adfectus] adferter G **2** respicitur—non < B respicitur < G **3** adspicitur + neque B **6** *** Koe, vgl. gr. **15** ⟨in dei cultura⟩ Diehl, vgl. gr. **28** accepit L **31** numerabantur G L^{a}

τοῦ ἀμπελῶνος. ὅσοι ἐκλήθησαν μὲν εἰς τὴν θεοσέβειαν πρότερον, μὴ τηρήσαντες δὲ τὰ τῆς πίστεως νικηθέντες ὑπὸ παθῶν ἐξῆλθον·

κἂν γὰρ μετὰ τὸ ἐμφορηθῆναι τῶν ἐν ἁμαρτίαις ἡδονῶν θέλωσιν ὡς μετανοοῦντες ⟨πάλιν ἀπ᾽ ἀρχῆς⟩ ἐργάσασθαι τὸν ἀμπελῶνα, οὐ δύνανται λέγειν τῷ οἰκοδεσπότῃ· οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο· | ἐμισθώθησαν γὰρ καθ᾽ ὃν καιρὸν πρότερον ἐπὶ τὸ πιστεύειν ἐκλήθησαν. ἀλλ᾽ οὐδὲ λελέξεται αὐτοῖς· τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί; μάλιστα εἰ »ἀρξάμενοι πνεύματι« καὶ ὕστερον »σαρκὶ« ἐπιτελούμενοι πάλιν ἐπανέρχεσθαι βούλοιντο ἐπὶ τὸ ἐξ ὑπαρχῆς πνεύματι θέλειν ζῆν. καὶ οὔ φαμεν ταῦτα ἀποτρεπόμενοι ἀνίστασθαι τοὺς πεπτωκότας ἢ ⟨ἐμποδίζοντες⟩ ἐπαναστρέφειν τοὺς πεπλανημένους ἢ παλινδρομεῖν ἐπὶ τὸν πατρῷον οἶκον τοὺς ⟨ἀσελγεῖς υἱοὺς τοὺς⟩ κατασωτευσαμένους τὴν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας οὐσίαν. ἐχέτωσαν μὲν γὰρ διὰ τὴν μετάνοιαν καὶ τὸ καταλαμβάνεσθαι ἐν

operarios vineae, quotquot vocati sunt quidem primum ad dei culturam, non autem conservantes quae fidei erant victi *** egressi sunt de vinea, id est de ecclesia dei vel de fide »veritatis« vel de iustitia regni caelestis peccantes, etsi post adinpletionem voluptatum suarum in peccatis voluerunt quasi paenitentes iterum ab initio vineam operari. nec enim possunt dicere patrifamilias: *nemo nos conduxit*; conducti enim fuerunt 707 secundum tempus primum, quo sunt vocati ad fidem. sed neque dicetur eis: *quid hic statis tota die otiosi*? maxime si »incipientes spiritu« postmodum »carne« perficiuntur, et si postea regredi volunt, ut iterum spiritu vivant. et non diximus haec dissuadentes surgere eos qui ceciderunt aut inpedientes ne convertantur aversi, aut ne ad domum patriam revertantur lascivi filii qui vivendo luxuriose evangelicae doctrinae substantiam consumpserunt. habeant enim propter paenitentiam, quoniam victi sunt a vita per-

6 Vgl. II. Thess. 2, 13 — 17 Vgl. Gal. 3, 3 — 24ff Vgl. Luc. 15, 13. 18ff

10 ⟨πάλιν ἀπ᾽ ἀρχῆς⟩ ἐργάσασθαι Kl Koe, vgl. lat. 17 εἰ] οἱ M 19f πάλιν und ἐξ ὑπαρχῆς] vgl. lat. Z. 10 *iterum ab initio* 23 ἢ ⟨ἐμποδίζοντες⟩ Kl, vgl. lat. | ἐπιστρέφειν M 25/26 ⟨ἀσελγεῖς υἱοὺς τοὺς⟩ Koe, vgl. lat. 28 μὲν < M

4 victi *** Diehl Kl Koe, vgl. gr. 8 etsi] et L 9 peccatis y* + suis L 17 incipiente y 18/19 perficiuntur Kl percipiuntur G efficiuntur B perficientur L 21 dicimus Diehl, vgl. gr. 22 ceciderint y 24 aut Kl, vgl. gr. ut x 27/28 habeant R G habebunt B habebant L 29 victi . . . vita perversa y* victi . . . viciis perversis L (lat. hat mißverstanden)

ἐπεστραμμένῳ βίῳ κρείττονα τῶν καταλαμβανομένων ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ⟨παραμυθίαν σωτηρίας⟩. οὐ μὴν χρὴ ὑπολαμβάνειν περὶ αὐτῶν ὅτι ὅμοιοί εἰσι τοῖς παρὰ τοῦτο ἡμαρτηκόσιν ἐν τῇ νεότητι, παρὰ τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν τὰ τῆς πίστεως μεμαθηκέναι. θέλει οὖν ὁ οἰκοδεσπότης καὶ τοῖς ἐσχάτοις δοῦναι ὡς καὶ τοῖς πρώτοις τὸ δηνάριον, τὴν σωτηρίαν. ἐπεὶ ἔξεστι⟨ν αὐτῷ⟩ ποιεῖν ὃ θέλει ἐν τοῖς ἑαυτοῦ, καὶ ἐλέγχει τὸν ἔχοντα πονηρὸν ὀφθαλμὸν ἐπὶ τῷ τὸν οἰκοδεσπότην εἶναι ἀγαθόν. ἔσονται οὖν πολλοὶ τῶν ἐσχάτων πρῶτοι καί τινες τῶν πρώτων κληθέντων ἔσχατοι· καὶ γὰρ οἱ κλητοὶ μὲν πολλοί, οἱ δὲ ἐκλεκτοί εἰσιν ὀλίγοι.

Εἰκὸς μὲν οὖν, τὸν ἡμῶν σοφώτερον καὶ κριθέντα παρὰ θεῷ ἄξιον τρανοτέρου τοῦ ἐν λόγῳ σοφίας διὰ πνεύματος θεοῦ χαρίσματος καὶ πλουσιωτέρου καὶ δωρεᾶς τῆς ἐν λόγῳ γνώσεως κατὰ τὸ πνεῦμα, ὑψηλότερα καὶ μείζονα [καὶ] μετὰ πάσης καταλήψεως εὑρήσειν εἰς τὴν παραβολὴν καὶ ἀποδείξεων εὐπορήσειν παραλαμβάνοντα εἰς αὐτὰς ῥητὰ μεγαλοφυέστερα. καὶ ἡμεῖς δέ, ὡς ἐχωρήσαμεν ἐκθέμενοι τὸν νοῦν τῆς

versa, meliorem eis qui in peccatis conprehensi fuerint consolationem salutis. non tamen debemus aestimare, quoniam similes sunt eis qui propterea peccaverunt in iuventute sua, quoniam nondum didicissent quae fidei erant. vult ergo paterfamilias novissimis *dare quemadmodum et* primis *denarium* salutis, quoniam *licet ei* facere quod vult *in propriis* suis et arguere eum qui malum oculum habet, propter quod paterfamilias bonus est. *erunt* ergo multi ex novissimis vocatis *primi* et quidam primorum *novissimi*; nam et »multi vocati sunt, pauci autem inveniuntur electi.

17 Vgl. Matth. 22, 14 — 22f Vgl. I. Kor. 12, 8

3 ⟨παραμυθίαν σωτηρίας⟩ Koe, vgl. lat. 4 αὐτῶν Hu, αὐτοῦ MH 11 ἔξεστι⟨ν αὐτῷ⟩ Kl, vgl. lat. 12 αὐτοῦ H 16/17 κληθέντων] im lat. vor πρῶτοι, »mit Recht« Koe 24 πλουσιώτερον ⟨νοῦ⟩ Koe 26 [καὶ] Kl 30 μεγαλοφυέστερα Kl (od. -εστέρων?) μεγαλοφυέστερον MH

5 sint L 12 arguere] lat. las ἐλέγχειν | eum < G 15 vocati L

παραβολῆς, αἰτοῦμεν ἀπὸ τῶν ἐντυγχανόντων συγγνώμην, εἰ καὶ μὴ κατ' ἀξίαν καθικέσθαι τοῦ βουλήματος τῶν ἐνταῦθα γεγραμμένων δεδυνήμεθα· τάχα γὰρ τῆς προθυμίας καὶ τοῦ μὴ ἀπωκνηκέναι χάριν δόξομεν ἔχειν ἀποδοχῆς τι ἄξιον. | 708

⟨Ὠριγένους⟩ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐξηγητικῶν τόμος ις'.

1. Μέλλων δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀναβαίνειν εἰς Ἱεροσόλυμα παρέλαβε τοὺς δώδεκα κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ καὶ εἶπεν αὐτοῖς καὶ τὰ ἑξῆς

ἕως τοῦ·

καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται (20, 17—19). τὰ δὲ ἰσοδυναμοῦντα τούτοις καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἀναγέγραπται τοῦτον τὸν τρόπον· »ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ

1. Ascendens autem Iesus in Hierosolyma accepit duodecim discipulos suos seorsum in via et dixit eis:

ecce ascendimus in Hierosolyma, et filius hominis tradetur principibus sacerdotum et scribis, et condemnabunt eum morte, et tradent eum gentibus ad deludendum et flagellandum et crucifigendum,

et tertia die resurget.

11 ff Zum Zitat vgl. Hautsch TU. 34, 2ª, 67 f — **27** Marc. 10, 32

8 ⟨Ὠριγένους⟩ *v* **15** τὰ < M

11 ascendens autem] scundum mathm. In illo tempore ascendens L | in < B **12** Hierosolimam B L **16** ierosolimam L hierusalem y **18 ff** et—resurget] Omelia Origenis de eadem lectione L **20** illudendum B **23** die tercia B

ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται«. καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ δόξει τούτοις συνᾴδειν γράψας· »παραλαβὼν δὲ τοὺς δεκαδύο εἶπε πρὸς αὐτοὺς« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα«.

Ὁ προτρεπόμενος ἡμᾶς Παῦλος μιμεῖσθαι αὐτόν, ὡς καὶ αὐτὸς Χριστὸν ἐμιμήσατο. καὶ εἰπών· »μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ«. ἰδὼν Χριστὸν ὁμόσε τοῖς προφανέσι κινδύνοις χωροῦντα καὶ ⟨προθύμως⟩ ἀναβαίνοντα εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ τοῦ προεγνωκέναι ὅτι παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι καὶ κατακριθήσεται θανάτῳ καὶ τὰ ἑξῆς, τὸ παραπλήσιον πεποίηκεν. ὁ μὲν γὰρ Ἄγαβος λαβὼν αὐτοῦ »τὴν ζώνην«, δήσας ἑαυτὸν χειρῶν καὶ ποδῶν ἔλεγε· »τάδε λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη οὕτω δήσουσιν« ἀπελθόντα εἰς »Ἱεροσόλυμα«. μαθὼν δὲ ταῦτα ὁ Παῦλος, ὡς τὸν διδάσκαλον μιμούμενος ἀνέβαινε προθύμως εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα.

Paulus qui hortatur nos fieri suos imitatores, sicut ipse imitatus est Christum, sciens Christum per haec ad manifesta pericula ⟨obvianda⟩ promptissime ascendisse ⟨*in Hierosolyma* prae⟩scientem, quoniam *tradendus fuerat principibus sacerdotum et scribis* et condemnandus fuerat *morte* et *gentibus* erat tradendus *ad deludendum et flagellandum et crucifigendum*, simile aliquid fecit. cum enim Agabus accepisset »zonam« eius et alligasset sibi manus et pedes dicens: »haec dicit spiritus sanctus: virum cuius zona est haec, sic alligabunt in Hierusalem Iudaei et tradent in manus gentium«, audiens ista Paulus imitans suum magistrum *in Hierusalem* promptissime ascendebat. et cum ali-

2 Marc. 10, 34 — 5 Luc. 18, 31 — 6 Luc. 18, 34 — 11 I. Kor. 11, 1 — 24ff Act. 21, 11

13 Χριστὸν ⟨διὰ τούτων⟩ Koe, vgl. lat. 14 ⟨προθύμως⟩ Kl vgl. Z. 33 u. lat. 23 lat. las παραπλήσιόν τι Koe 25 δείσας M 27 ἐστιν < H

14 ⟨obvianda⟩ Kl, vgl. gr. und S. 463, 16 (31) 15 ⟨in—prae⟩ Diehl, vgl. gr. 27 haec < L 28 alligabunt + eum y 30 manibus y 31 imitatus L

παθὼν δέ τι ἀνθρώπινον ὑπὸ τῶν διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην κλαιόντων καὶ κωλυόντων »αὐτὸν ἀναβαίνειν εἰς Ἱεροσόλυμα« εἶπε· »τί ποιεῖτε κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι εἰς Ἱεροσόλυμα γενόμενος ἑτοίμως ἔχω, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου μου Ἰησοῦ«. ταῦτ᾽ οὖν κατανοοῦντες, ἔστιν ὅτε καὶ γινώσκοντες ἐπικειμένους ἐπιπόνους πειρασμούς, ὁμόσε αὐτοῖς ⟨ἡμεῖς αὐτοὶ⟩ κατὰ τὸ εὔλογον χωρήσωμεν, λαβόντες παράδειγμα τῶν τοιούτων | προηγουμένως μὲν τὸν σωτῆρα, μετὰ δὲ τοῦτον καὶ τὸν ἀπόστολον αὐτοῦ. μὴ νομίσῃς δὲ ἐναντιοῦσθαι ταῦτα καὶ τὰ ἐπ᾽ αὐτοῖς ὑφ᾽ ἡμῶν εἰρημένα τῷ »ἐὰν διώκωσιν ὑμᾶς ἐκ τῆς πόλεως ταύτης, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν«

καὶ τοῖς ἑξῆς,

καὶ τῷ τὸν Ἰησοῦν ἀκούσαντα »ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη« εἰς φυλακὴν ἀνακεχωρηκέναι. φαμὲν γὰρ ὅτι οὔτε πάντοτε καθήκει ἐκκλίνειν τοὺς κινδύνους οὔτε ἀεὶ ὁμόσε χωρεῖν πρὸς αὐτούς· σοφοῦ δέ τινος ἐν Χριστῷ χρεία εἰς τὸ δοκιμάζειν,

quid humanum passus fuisset ab his, qui propter dilectionem eius coeperant flere et prohibere, »ne ascenderet in Hierosolyma«, dixit: »quid facitis flentes et confringentes cor meum? ego enim non solum alligari,

sed et mori paratus sum pro nomine domini nostri Iesu Christi«. haec ergo considerantes [scire debemus, quoniam] frequenter et cognoscentes, quoniam temptationes aliquas subituri sumus dolorum, nos ipsos secundum quod iustum est ad obviandas 709
temptationes offerre debemus, accipientes exemplum huiusmodi primum quidem a salvatore, deinde autem ab apostolo eius. et ne arbitreris haec contraria esse eis, quae superius diximus, quoniam »si quis vos persecutus fuerit in civitate ista, fugite in alteram«,

et quod dominus audiens »quod Iohannes traditus erat« in carcerem, »secessit« inde. sed sciendum, quoniam nec semper convenit declinare pericula nec semper obviare periculis; tamen sapientis est alicuius in Christo, ut

3 Act. 21, 12 — **4** Act. 21, 13 — **20** Matth. 10, 23 — **26f** Vgl. Matth. 4, 12 — **28ff** Vgl. Orig. tom. XI, 54 in Joh. (IV, 417, 26ff)

2/3 *κλεόντων* H **12** *ἐπικειμένους* ⟨*ἡμῖν*⟩ Koe, vgl. lat. **14** ⟨*ἡμεῖς αὐτοὶ*⟩ Diehl, vgl. lat. **18** *μὴ*] *et ne* lat. | *νομήσῃς* H **19** *ἐπ᾽ αὐτοῖς*] *superius* lat. **21** *ἡμᾶς* M **22** *ἑτέραν*] *ἄλλην* H **30** *ὁμόσαι* M

4 iherosolimam B L **11** [scire — quoniam] Kl, vgl. gr. **20** eius y* paulo L **22** diximus + et frequenter G L (aus Z. 12?) **26** audiens dominus L **32** l. alicuius ⟨opus⟩? Kl, vgl. gr.

ποῖος μὲν ἀπαιτεῖ καιρὸς ἀναχώρησιν, ποῖος δὲ τὴν εἰς τὸν ἀγῶνα προθυμίαν χωρὶς ἀναχωρήσεως καὶ πολλῷ πλέον χωρὶς φυγῆς.

cognoscat quale quidem tempus exigit declinationem, quale autem obviationem periculorum.

καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸ βούλημα τῆς ἐκκειμένης γραφῆς λελέχθω εἰς προτροπὴν τὴν περὶ τοῦ ⟨ποτε⟩ καὶ θανάτου κινδύνων καταφρονεῖν.

et haec quidem diximus secundum voluntatem scripturae praesentis, hortantes homines aliquando spernere pericula mortis.

2. Ἑξῆς δὲ παρατηρητέον ὅτι μέλλων ὁ Ἰησοῦς ἀναβαίνειν εἰς Ἱεροσόλυμα, εἴπερ παρέλαβε τοὺς δώδεκα κατ' ἰδίαν, εἷς δὲ τῶν δώδεκα ἔτι ὁ Ἰούδας ἦν, καὶ τὸν Ἰούδαν παρέλαβε κατ' ἰδίαν· ἔτι γὰρ (εἰκὸς) ἄξιος ἦν τοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν ἕνδεκα παραλαμβάνεσθαι κατ' ἰδίαν.

2. Post hoc observandum est quoniam *ascendens in Hierosolyma* ⟨*Iesus*, si⟩ *duodecim accepit seorsum*, in *duodecim* autem adhuc erat et Iudas, ergo et Iudam *accepit seorsum*; adhuc enim (forsitan) dignus erat cum ceteris *seorsum* accipi

καὶ ὅτε ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν αὐτοῖς τὸ ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τὰ ἑξῆς, δηλονότι καὶ τοῦτον ἔκρινεν ἕνα εἶναι τῶν ἀκουόντων ἃ πείσεται ὁ διδάσκαλος, οὐκ ἀπογινώσκων ὅτι ἔτι Ἰούδας ἠγνόει ἃ ποιήσει, ὡς ἕκαστος ἡμῶν (καὶ γὰρ πᾶσιν ἡμῖν λέλεκται· »μὴ καυχῶ τὰ εἰς αὔριον, οὐ γὰρ οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα«)· οὔπω γὰρ (οἶμαι) βεβλήκει ὁ διάβολος »εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου, ἵνα παραδῷ« τὸν Ἰησοῦν.

et audire quae passurus erat magister; et non reprobo, quoniam adhuc nesciebat Iudas quid esset facturus, sicut nec aliquis nostrum (nam et omnibus nobis est dictum: »noli gloriari in crastinum, nec enim scis quid pariet superventura«). necdum enim (arbitror) inmiserat »in cor Iudae diabolus ut traderet« Iesum.

28 Prov. 27, 1 — 31 Joh. 13, 2

8 ⟨ποτε⟩ Koe, vgl. lat. | καὶ θανάτου Kl, vgl. lat. ∼ M H 12 ἤπερ H 14 δὲ < H | ἔτι + *et* lat. 15 καὶ] *ergo et* lat. 25 ἀπογινώσκων] falsch *reprobo* lat. 26 ὡς + *nec* lat. 30 γὰρ] δὲ M

6 quidem < y 11 in < B | iherosolimam B L 12 ⟨Iesus, si⟩ Kl, vgl. gr. 27 sicut y* sed L 31 superventura + dies B L 32 Iudae ⟨Simonis Scariotae⟩ Diehl, vgl. gr. 33 diabolus] sathanas L

καὶ ἐπεὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον πρόκειται νῦν ἐξετάζειν, ἐπιμελέστερον ὁ δυνάμενος ἀρχῆθεν τοῦ εὐαγγελίου ἐπιστῆσαι τοῖς μέχρι τῶν προκειμένων ζητησάτω μήποτε οὐδέπω Ἰούδας κατηγόρηται ὑπὸ τοῦ Ματθαίου, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν δώδεκα εἶπε τὸ »⟨καὶ⟩ Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτου, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν«. πλείονα δὲ εἰς κατασκευὴν τοῦ καὶ Ἰούδαν ὅμοιον τοῖς | λοιποῖς ἀποστόλοις πρότερον γεγονέναι λέλεκται ἡμῖν, ἡνίκα ἐξητάζομεν τὸ »τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς παραγγείλας αὐτοῖς λέγων« τὰ ἀναγεγραμμένα. συγκριτέον δὴ τὰ ἐνταῦθα λελεγμένα τοῖς ἀνωτέρω παραπλησίως ἀναγεγραμμένοις· ἐπείπερ ἐκεῖ μὲν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις λόγοις προφητευομένοις ὑπὸ τοῦ σωτῆρος

et

videat qui potest quoniam ab initio evangelii usque nunc Matthaeus nusquam accusavit Iudam, nisi in catalogo duodecim apostolorum dixit: »et Iudas Simon⟨is⟩ Scariota, qui et tradidit eum«. multa autem de hoc, quoniam et Iudam similem fecit ceteris, diximus ubi tractavimus: »hos duodecim misit Iesus praecipiens eis 710
et dicens« quae dicta sunt ibi. conferamus itaque haec eis, quae supra sunt dicta similia, quoniam illic his ipsis verbis domino prophetante

»προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ λέγων· ἵλεώς σοι, κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο«, ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν ἀνεγράφησαν οἱ μαθηταὶ εἰρηκότες ἢ πεποιηκότες ἐπὶ τοῖς περὶ τῶν ἀπαντησομένων σκυθρωποτέρων ἀπηγγελμένοις. καὶ

quae erat passurus, »accepit eum Petrus et coepit ⟨eum⟩ increpare dicens: propitius tibi esto, domine; et hoc tibi non erit«, hic autem non referuntur discipuli dixisse aut fecisse aliquid, cum audissent tristia haec Christo futura. et puto, quoniam ideo nunc

9 Matth. 10, 4 var. lect. — 13ff Vgl. S. 116f — 15 Matth. 10, 5 — 24 Matth. 16, 22

4 ἐπιστῆσαι Koe ἐπιστήσας MH 6 ἰουδέπω ἰούδας H 9 ⟨καὶ⟩ Koe, vgl. lat. 10 παρέδοκεν H 16 αὐτοῖς + et lat. 18 δὴ Kl Koe, vgl. lat. δὲ MH 25 ἴλεός H

7 simon⟨is⟩ ϱ 8 scariothes (B) L 9 l. quoniam ⟨antea⟩ ? Diehl, vgl. gr. 10f diximus ubi tractavimus Kl, vgl. gr. tractavimus ubi diximus x 25 ⟨eum⟩ Kl, vgl. gr. 26 esto tibi L 29 tristia G^a L tristitia G^c tristitiam B (und: futuram) l. tristi⟨or⟩a ? Kl, vgl. gr.

οἶμαι ὅτι διὰ τοῦτο ἐσιώπησαν νῦν οἱ μαθηταί, ἐπείπερ ἐν τοῖς ἀνωτέρω, ὅτε »προσλαβόμενος« τὸν Ἰησοῦν »ὁ Πέτρος ἤρξατο αὐτῷ ἐπιτιμᾶν λέγων·

ἵλεώς σοι, κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο«,

»στραφεὶς« ὁ Ἰησοῦς »εἶπε τῷ Πέτρῳ· ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων«. εἰκὸς οὖν αὐτοὺς μεμνημένους τῶν πρὸς τὸν Πέτρον λελεγμένων πεφυλάχθαι ταὐτὰ ἢ καὶ χείρονα ἀκοῦσαι ἀπὸ τοῦ διδασκάλου.

3. *Οὐδὲν δὲ λυπεῖ ἐκθέσθαι τὴν προτέραν καὶ παραπλησίαν τοῖς ἐκκειμένοις λέξιν οὕτως ἔχουσαν· »τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός«*

καὶ τὰ ἑξῆς

ἕως τοῦ

»καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι«. ἐπὶ τούτοις γὰρ εἴρηται τὸ »καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος« καὶ τὰ ἑξῆς. ἔτι δὲ ἀνωτέρω μὲν εἴρηται »ἀποκτανθῆναι« μέλλειν τὸν σωτῆρα· ἐνταῦθα δὲ ⟨καὶ⟩ τὸ εἶδος τῆς ἀναιρέσεως γέγραπται, τὸ σταυρωθῆναι.

tacuerunt, quoniam superius, quando Petrus accepit Iesum et increpans dixit

quae dixit,

»conversus« Iesus »dixit Petro: vade post me, satana; scandalum mihi es, quoniam non sapis quae dei sunt sed quae hominum«. consequens ergo erat, ut recordantes quae dominus dixit ad Petrum, observarent discipuli, ne audiant talia vel peiora a suo magistro.

3. Non est autem absurdum revocare in memoriam ea, quae similiter istis sunt dicta superius: »tunc praecepit discipulis suis, ut nemini dicerent quia ipse erat Christus.

exinde coepit ostendere Iesus discipulis suis, quoniam oportet eum in Hierosolyma ire et multa pati a senioribus et principibus sacerdotum et scribis populi et occidi, et tertia die resurgere«. et in illis dicitur, quoniam »accipiens eum Petrus« et cetera. adhuc autem illic dictum est occidendum salvatorem, hic autem et species ipsa occisionis est scripta, id est ad *crucifigendum*.

3 Matth. 16, 22 — 8 Matth. 16, 23 — 18 Matth. 16, 20. 21 — 27 Matth. 16, 21 — 28 Matth. 16, 22 — 31 Vgl. Matth. 16, 21

6 *ἱλεός* H 14 *ταὐτὰ* Kl *ταῦτα* M H *τοιαῦτα* Koe, vgl. lat. 32 ⟨*καὶ*⟩ Kl, vgl. lat.

9 satanas G (B) 24 ïherosolimam B L

ἕως μὲν οὖν Ἰησοῦς οὐ παρεδίδοτο ἐν Ἱεροσολύμοις τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσιν οὐδὲ κατεκρίνετο θανάτῳ οὐδὲ ἐνεπαίζετο ἢ ἐμαστιγοῦτο ἢ ἐσταυροῦτο, Ἱεροσόλυμα συνειστήκει καὶ τὸ καλούμενον ἁγίασμα οὐ κατεβάλλετο. ὅτε δὲ ταῦτα τῷ Ἰησοῦ ποιῆσαι τετολμήκασι, τότε οἱ παραδόντες αὐτὸν ἐγκατελείφθησαν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς

τοῦ εἶναι ἀρχιερεῖς ἐπαύσαντο ὡς μηδὲ μετ᾿ αὐτοὺς εἶναι ἀρχιερεῖς, τότε δὲ καὶ

οἱ κατακρίναντες τὸν Ἰησοῦν | θανάτῳ γραμματεῖς πωρωθέντες τὴν διάνοιαν καὶ τυφλωθέντες τὸν λογισμὸν οὐκ ἔβλεπον τὸ βούλημα τῶν ἁγίων γραμμάτων.

καὶ πάντες ἐκεῖνοι ⟨οἱ⟩ κατακρίναντες τὸν Ἰησοῦν θανάτῳ

παρεδόθησαν τῷ ἐχθρῷ Χριστοῦ θανάτῳ, καὶ ἐμπαίξαντες τῷ Ἰησοῦ εἰς ἐμπαιγμὸν γεγόνασι κυκλωθείσης »ὑπὸ στρατοπέδων Ἱερουσαλὴμ« ὅτε καὶ »ἤγγισεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς«, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰησοῦν μαστιγώσαντες αὐτοὶ ἐμαστιγώθησαν καὶ μαστιγοῦνται· ἕως »τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ«· ὁ γὰρ »βάλλων λίθον εἰς ὕψος ἐπὶ

quid est ergo quod dixit »oportet«?

quamdiu quidem Iesus non tradebatur in Hierosolymis *principibus sacerdotum et scribis* nec condemnabatur *morte* nec deludebatur nec flagellabatur nec crucifigebatur, stabat *Hierusalem* et quod vocabatur sanctuarium non deponebatur. postquam autem haec in Iesum ausi sunt, tunc qui tradiderunt eum derelicti sunt, et sacerdotes,

qui condemnaverunt eum morte, 711
et scribae, qui excaecati mente et alienati sensu non viderunt voluntatem scripturarum sanctarum,

traditi sunt morti inimicae Christi, et qui deluserunt Iesum in delusione sunt facti Hierusalem exercitu circumdante, quando et »⟨ad⟩venit desolatio eius«, et qui flagellaverunt Iesum flagellati sunt et flagellantur donec »intret gentium plenitudo«; quoniam »qui lapidem mittit in altum super caput suum mittit«. et haec omnia

1 Vgl. Matth. 16, 21 — 24 Vgl. I. Kor. 15, 26 — 27ff Luc. 21, 20 — 31 Röm. 11, 25 — 33 Sir. 27, 25

7 ἢ . . . ἢ Koe, vgl. lat. *καὶ . . . καὶ* MH 14f *ὡς μὴ δὲν αὐτοὺς* H 22 ⟨*οἱ*⟩ Diehl Koe 25. 29 *καὶ* ⟨*οἱ*⟩ Koe

18 lat. las *καὶ οἱ γραμματεῖς* 24 inimicae] velut inimicae B 28 ⟨ad⟩venit Diehl

τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ βάλλει«. καὶ πάντα ταῦτα γεγένηται, ἵν᾽ ἐκείνων μὲν ἀποστῇ ἡ ἐπισκοπή, ἐπὶ δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν μεταστῇ, σῳζομένους ἅμα τῷ »κατ᾽ ἐκλογὴν« λείμματι· »εἰ μὴ« γὰρ »κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν« αὐτοῖς »σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν« ἐγενήθησαν, »καὶ ὡς Γόμορρα ἂν« ὡμοιώθησαν. ἐγὼ δ᾽ οἶμαι ὅτι ὥσπερ ⟨ἡ⟩ »ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ« λατρεία πάλαι ἐπιτελουμένη »τῶν ἐπουρανίων« κατελύθη διὰ τὰ ἐπουράνια καὶ ἐλθόντος ⟨τοῦ⟩ ἀληθινοῦ ἀρχιερέως ὁ συμβολικὸς ἀρχιερεὺς ἐπαύσατο καὶ τῶν ἀληθινῶν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν θυσιῶν ἐπιτελουμένων αἱ συμβολικαὶ ⟨θυσίαι⟩ καθῃρέθησαν, οὕτως ὅτε ἡ ἀληθινὴ Ἱερουσαλὴμ τὸν Ἰησοῦν ἐδέξατο ἀναβάντα ἐπὶ τὸ ὑποζύγιον ἑαυτοῦ σῶμα (ἐφ᾽ ᾧ καὶ ἔχαιρε σφόδρα θυγάτηρ Σιὼν καὶ ἐκήρυσσεν ἡ θυγάτηρ τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ), τότε καθῃρέθη Ἱερουσαλὴμ ἡ σκιὰ καὶ καταπέπτωκεν ὁ ναὸς ὁ ἐκ νεκρῶν λίθων διὰ τὸν ἐκ ζώντων λίθων ναὸν ⟨ἐγερθησόμενον⟩, κατεσκάφη δὲ καὶ τὸ κάτω θυσιαστήριον. ἐπείπερ ἐχρημάτισε τὸ ἐπουράνιον, τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ ἀληθινῇ λατρείᾳ ποιήσαντος.

facta sunt, ut ab illis quidem recedat speculatio dei, transeat autem ad gentes, salvatis videlicet cum gentibus et »reliquiis« Iudaeorum »secundum electionem«; quoniam »nisi dominus Sabaoth reliquisset« illis »semen, sicut Sodoma facti« fuissent, ⟨»et quasi Gomorrha similes« essent⟩. ego autem arbitror, quoniam sicut exemplum et umbra culturae, quod antea inplebatur, propter caelestia solutum est et veniente vero principe sacerdotum figuralis sacerdos cessavit et veris sacrificiis pro peccato in usum venientibus figuralia sacrificia sunt destructa, sic quando vera Hierusalem suscepit Iesum ascendentem super subiugalem corporis sui (in quo et gaudebat valde filia Sion et praedicavit filia Hierusalem, quae sursum est), tunc destructa est Hierusalem, quae fuerat umbra, et cecidit templum, quod de lapidibus mortuis erat constructum, propter templum, quod de vivis lapidibus fuerat erigendum, effossum est autem et altare, quod fuit deorsum, quoniam apparuerat quod erat caeleste, cuius encaenia in deservitione vera fecit Iesus.

5 Vgl. Röm. 11, 5 — 6 Jes. 1, 9 — 10 Vgl, Hebr. 8, 5 — 21ff Vgl. Sach. 9, 9; vgl. Gal. 4, 26 — 27 Vgl. I. Petr. 2, 5

3 *ἐπισκοπή* + *dei* lat. 6 *γὰρ μὴ* H 10 ⟨*ἡ*⟩ Kl 14 ⟨*τοῦ*⟩ Kl 16 *ὑπὲρ* < H[a] 17/18 ⟨*θυσίαι*⟩ Koe, vgl. lat. 27 ⟨*ἐγερθησόμενον*⟩ Kl Koe, vgl. lat.

4 et] etiam B 8 ⟨et—essent⟩ Kl, vgl. gr. 12 inplebatur ⟨caelestium⟩ Kl, vgl. gr. 20 subiugalem] vgl. S. 521, 3; 533, 21 32 encaenias B L[c] ingenias G

Εἰ δὲ κατά τι τῶν σημαινομένων οἱ ἄνθρωποι ἡ πόλις εἰσί, καὶ νῦν ἐν Ἱεροσολύμοις (οὕτω δὲ καλῶ τοὺς ἔχοντας τὰς ἐλπίδας ἐπὶ τὸν

ἐπὶ γῆς τόπον) παραδίδοται ὁ Ἰησοῦς τοῖς ἐπαγγελλομένοις τὴν τοῦ θεοῦ θεραπείαν Ἰουδαίοις, καὶ ⟨οἱ⟩ ὡσπερεὶ ἀρχιερεῖς τυγχάνοντες καὶ οἱ τὰ θεῖα γράμματα αὐχοῦντες διηγεῖσθαι γραμματεῖς | κατακρίνουσι θανάτῳ τὸν Ἰησοῦν δι' ὧν κακῶς λέγουσιν αὐτόν, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε οὐ παραδιδόασι τοῖς ἔθνεσιν Ἰησοῦν ἐμπαίζοντες αὐτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ παρ' αὐτοῖς, καὶ ἀεὶ ταῖς γλώσσαις αὐτῶν μαστιγοῦσι

τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ θεοσέβειαν. καὶ αὐτοὶ μὲν αὐτὸν σταυροῦσι δι' ὧν ἀναθεματίζουσι καὶ ἀναιρεῖν θέλουσι τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. ὁ δὲ κρείττων αὐτῶν ⟨πάντων⟩ τυγχάνων ὀλίγον διαλιπὼν ἐγείρεται καὶ ζῶν τοῖς ⟨ἔθνεσι τοῖς⟩ εἰληφόσι τὸ βλέπειν φαίνεται.

νῦν γὰρ »τίς τυφλὸς (ὡς Ἡσαΐας ἐκ προσώπου τοῦ θεοῦ φησιν) ⟨ἀλλ'⟩ ἢ οἱ παῖδές μου, καὶ τίνες κωφοὶ ἀλλ' ἢ οἱ κυριεύοντες αὐτῶν«;

Si autem secundum quandam significationem homines civitas sunt, et nunc in Hierosolymis (sic enim eos voco qui spem suam habent in locum
illius Hierusalem, quae aliquando fuit
in terris) et nunc ergo traditur Iesus eis, qui profitentur esse se dei servos, Iudaeis, et ⟨qui⟩ quasi principes sacerdotum constituti et qui divinas litteras scire se arbitrantur scribae condemnant Ie- 712
sum *morte* per ea, quae maledicunt de eo, et non est quando non tradunt *gentibus* Iesum deludentes eum et doctrinam eius apud se et semper linguis suis flagellant
eum et
culturam dei, quae per Iesum introducta est. et ipsi quidem crucifigunt eum per hoc quod anathematizant et tollere volunt doctrinam ipsius. ille autem melior illis omnibus constitutus paululum deficiens surgit et vivens gentibus, quae acceperunt posse videre, apparet.

30 Jes. 42, 19

3 δὲ] *enim* lat. 9 f *τοῖς ἐπαγγελλομένοις ... Ἰουδαίοις* Kl Koe, vgl. lat. *καὶ οἱ ἐπαγγελλόμενοι ... Ἰουδαῖοι* M H 10 ⟨*οἱ*⟩ Koe 17 *αὐτῷ*] *αὐτὸν* H^{a} 25 ⟨*πάντων*⟩ Kl, vgl. lat. 27 ⟨*ἔθνεσι τοῖς*⟩ Kl, vgl. lat. 31 ⟨*ἀλλ'*⟩ Koe, vgl. S. 470, 5

10 ⟨qui⟩ Diehl 11 constituti] se constitutos gloriantur B 21 f quae (cultura) per Iesum introducta est] lateinische Wiedergabe des geläufigen *ἡ διὰ Ἰησοῦ θεοσέβεια*, vgl. V, 295, 6 Koe 28 quae B L qui G

φησὶ γὰρ μετὰ μεγάλου καὶ προφητικοῦ ἤθους καὶ πνεύματος· »οἱ κωφοί, ἀκούσατε, καὶ οἱ τυφλοί, ἀναβλέψατε ἰδεῖν. καὶ τίς τυφλὸς ἀλλ' ἢ οἱ παῖδές μου, καὶ τίνες κωφοὶ ἀλλ' ἢ οἱ κυριεύοντες αὐτῶν; καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ θεοῦ«· ἦλθε γὰρ Ἰησοῦς »εἰς κρίμα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες (εἰσὶ δ' οὗτοι τὰ ἔθνη) βλέπωσι καὶ οἱ βλέποντες (ὁ Ἰσραὴλ) ἐκεῖνοι τυφλοὶ γένωνται«. τηλικούτου γοῦν φωτὸς ἀληθινοῦ ἀνατείλαντος καὶ δεικνύντος τοῦ λόγου αὐτὸν καὶ φάσκοντος· »ἰδοὺ ἀνήρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ«, οὐκ εἶδον τὸ φῶς, ἐπεὶ »ἐτύφλωσεν αὐτοὺς ἡ κακία αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν μυστήρια θεοῦ«, καὶ παράδοξον γεγένηται τῷ λαῷ ἐκείνῳ καὶ τοῖς ἔθνεσι. λύχνον μὲν γὰρ ἕκαστον τῶν προφητῶν τυγχάνοντα ἑώρα ὁ λαός, ἀνατείλαντα δὲ τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον οὐκ ἔγνωσαν· διὸ καὶ εἴ τινα ἐδόκουν ἔχειν λύχνον, ἀφῃρέθη ἀπ' αὐτῶν. »λαὸς« δὲ ὁ τῶν ἐθνῶν »ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς«, οὐχ ὁποῖον ὁ Ἰσραὴλ μικρόν (μικρὸν γὰρ φῶς ἕκαστος ἦν τῶν προφητῶν), ἀλλὰ »λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα«, τὸν κύριον καὶ σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, οὗ τὸ μέγεθος φαίνεται διατείνοντος »ἀπὸ πέρατος

3ff Jes. 42, 18f — **8** Joh. 9, 39 — **13** Vgl. Joh. 1, 9 — **15** Sach. 6, 12 — **16f** Vgl. Joh. 1, 10 — **17** Sap. Sal. 2, 21f — **23f** Vgl. Mal. 4, 2 — **25f** Vgl. Jer. 25, 10? — **26. 30** Matth. 4, 16 — **34f** Sap. Sal. 8, 1

15 αὐτὸν Kl αὐτὸν MH αὐτὸ Koe
21 γὰρ < H **28–31** οὐχ—φῶς < M^a, add. οὐχ—φῶς μέγα i. m. M^c

γῆς εἰς τὸ πέρας αὐτῆς εὐρώστως, καὶ διοικοῦντος« τὰς ἐκκλησίας »χρηστῶς«, ὅτε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, πληρωθείσης τῆς λεγούσης προφητείας, »ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς« ἔσεσθαι »τὸ ὄρος τοῦ θεοῦ«· καὶ νῦν »πορεύονται ἐπ᾽ αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη«, καὶ ἔστι τοῦτο Χριστὸς Ἰησοῦς.

4. *Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς* καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ | ἀκούσαντες δὲ οἱ δέκα ἠγα-

4. Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedaei cum filiis suis adorans et petens aliquid ab eo. ille autem dixit ei: quid vis? dicit ei: dic ut sedeant hi duo filii mei unius ad dexteram et alter ad sinistram in regno tuo. respondens autem Iesus dixit eis: nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum aut baptismum baptizari quod ego baptizabor? dicunt ei: possumus. dicit eis: calicem quidem meum bibetis et baptismum baptizabimini, sedere autem ad dexteram meam et ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a patre meo. 713

6f Jes. 2, 2 — **21f** Zum Text vgl. zu S. 481, 13

8 *αὐτῶ* M **11** vorher *περὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου* H

11 Tunc] XIII secundum mathm. In illo tempore L | eum] ihm L **12** cum + duobus L **15** dicit] dixit B **17** dexteram ⟨tuam⟩? Diehl, vgl. Z. 26 **18—29** respondens—meo] Omelia Origenis de eadem lectione L **19** eis < G **22. 25** baptismo B **22/23** baptizabo G **25** baptizamini G **27** vobis < G

νάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν (20, 20—24). *τὸ δ᾿ ὅμοιον αὐτῷ καὶ ὁ Μᾶρκος ἀνέγραψε τοῦτον τὸν τρόπον· »καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου καὶ λέγουσιν αὐτῷ« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου«.*

Ἄξιον ἐν τοῖς προκειμένοις ζητῆσαι νοῦν οὐκ εὐκαταφρόνητον καὶ ἀληθῶς εὐαγγελίῳ πρέποντα Ἰησοῦ Χριστοῦ. ⟨προπαρεθέμεθα δὲ τοῦτο,⟩ ἐπεὶ τὸ ῥητὸν τοῖς μὲν ἁπλουστέροις καὶ πάντη ἀκεραίοις καὶ βάθη θεοῦ καὶ τῶν γραφῶν αὐτοῦ μὴ ἐπισταμένοις ζητεῖν ἐμφαίνει ἁπλότητα ἀξιώσεώς ⟨τινος⟩ καὶ τῆς πρὸς αὐτὴν τοῦ Ἰησοῦ ἀποκρίσεως. τοῖς δὲ κἂν ἐπὶ ποσὸν δυναμένοις βασανίζειν προβλήματα

ὁ αὐτόθεν ἐμφαινόμενος νοῦς βραχύς ἐστι καὶ εὐτελὴς καὶ οὐδὲν ἔχων ⟨μέγα⟩, μάλιστα ὅτε Ἰησοῦς ἀποκρίνεται

Dignum est in loco praesenti quaerere sensum non contemptibilem, sed vere dignum evangelio Christi. hoc autem praemisi, quoniam textus simplicibus quidem

et altitudines dei et scripturarum eius nescientibus quaerere, simplicitatem postulationis alicuius ostendit, et responsionem simplicem Christi ad eam. his autem, qui vel ex aliqua parte scripturarum propositiones discutere possunt,

profundior et spiritalis ostenditur intellectus.

qui ergo hinc ostenditur sensus brevis et contemptibilis est et nihil habens magnum.

4 Marc. 10, 35 — 17 Vgl. I. Kor. 2, 10

6 *οἱ* < M 11 *νοῦν* H[c] *νῦν* M H[a] 12 *πρέποντα* Hu, vgl. lat. *πρέπον τοῦ* H *πρέπον* M 13 ⟨*προπαρεθέμεθα δὲ τοῦτο*⟩ Kl, vgl. lat. 19 ⟨*τινος*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 23f ⟨*τῶν γραφῶν βαθύτερος καὶ πνευματικὸς ἐμφαίνεται νοῦς*⟩ Koe, vgl. lat. 27 *ὁ* ⟨*οὖν*⟩ Koe, vgl. lat. 29 ⟨*μέγα*⟩ Kl Koe, vgl. lat.

10 praesenti loco L

ἁρμόζον αὐτοῦ τῇ μεγαλονοίᾳ. ὥσπερ γὰρ ἐπὶ κοσμικῆς βασιλείας ἐν προαγωγῇ δοκοῦσιν εἶναι οἱ συγκαθεζόμενοι τῷ βασιλεῖ ἐν τῇ βασιλικῇ ἐσθῆτι καθεζομένῳ καὶ ὁτιποτοῦν τῶν τῆς βασιλικῆς πραγμάτων διέποντι, οὕτω δόξει (κατὰ τὴν λέξιν) φανταζομένη ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου (ἢ ὡς ὁ Μᾶρκος ἀνέγραψεν Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης) ἀξιοῦν ἀπὸ τοῦ σωτῆρος τὸ καθεσθῆναι τὸν μὲν ἕτερον ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ τυγχάνοντος, τὸν δὲ λοιπὸν ἐξ ἀριστερῶν. καὶ οὐδὲν μὲν ἦν παράδοξον, γυναῖκα ⟨γυναικείας⟩ ἀπὸ ἁπλότητος καὶ ἰδιωτείας τοιαῦτα νομίζειν ⟨δεῖν⟩ ἀξιοῦν. δεδόσθω δὲ ὅτι καὶ οἱ δύο ἀπόστολοι, ὡς ἄνθρωποι ἔτι ἀτελεῖς καὶ μηδὲν νοοῦντες βαθύτερον περὶ τῆς βασιλείας Χριστοῦ, τοιαῦτα ὑπελάμβανον περὶ τῶν συγκαθεζομένων τῷ Ἰησοῦ· ἐπὰν δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς ὡς συγκατατιθέμενος τῷ μέγα εἶναι τὸ καθεσθῆναί τινα ἐκ δεξιῶν ἢ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ ἐπαίρῃ τὴν ἀξίωσιν καὶ λέγῃ· οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε καὶ οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ᾽ οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου, ζητήσαι τις ἂν συνετὸς δοκῶν εἶναι ἀκροατὴς τῆς γραφῆς, τί βούλεται | τὸ

sicut enim in regno mundiali in honore esse videntur, qui sedent cum rege sedente in veste regali et aliquid regalium negotiorum agente, sic *mater filiorum Zebedaei* (secundum simplicem dico textum) videtur postulare a salvatore, ut unus filiorum suorum sedeat *ad dexteram* eius, alter *ad sinistram in regno* ipsius. et nihil fuit mirum, si mulier ex muliebri simplicitate vel inperitia talia debere se petere aestimavit. pone autem, quoniam et ipsi fratres (secundum quod Marcus exponit) quasi homines constituti et adhuc inperfecti et nihil altum intellegentes de regno Christi talia arbitrati sunt de his, qui sedebunt cum Iesu: quid dicemus de Iesu, qui ostendens magnum esse sedere aliquem *ad dexteram vel ad sinistram* suam, tollit postulationem et dicit: *nescitis quid petatis* et: *non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a patre meo*? quaeret autem, qui sapiens est auditor scripturae, quid sit sedere *ad dexteram* Iesu et *ad* 714

10f. 20 Vgl. Marc. 10, 35 — 32f Vgl. Jes. 3, 3

1 ἁρμόζον⟨τα⟩ Koe 7 δόξει Koe, δόξῃ MH 17 ⟨γυναικείας⟩ Kl, vgl. lat. 18 καὶ] *vel* lat. | ἰδιωτίας MH | ⟨δεῖν⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 21 ἄνθρωποι + *constituti et* lat. 33 συνετῶς M 19 fratres] lat. las ἀδελφοί st. ἀπόστολοι ? Koe 20 (secundum – exponit)] vgl. gr. Z. 10f 21 l. [et] ? Kl, vgl. gr. 24/25 sedebant B 30 vobis < B

καθέζεσθαι ἐκ δεξιῶν ἢ ἐξ εὐωνύμων Ἰησοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

Καὶ πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντάς γε περιεργότερον ἡμᾶς ταῦτα ζητεῖν

συνακτέον τὰ περὶ καθίσεων ἀναγεγραμμένα θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ, ἵνα τῇ βασάνῳ τῶν εἰς τοῦτο συναγομένων καὶ παραθέσει αὐτῶν πρὸς ἄλληλα ἀνατεῖλαι δυνηθῇ μέγεθός τι δόγματος ἀπὸ ἁπλουστέρου παραδείγματος ληφθέντος. οἷον ἐν μὲν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν γέγραπται ὅτι »εἶπε Μιχαίας«· »εἶδον θεὸν Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνου αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ εἱστήκει περὶ αὐτὸν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ«

καὶ τὰ ἑξῆς· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων ὁ αὐτὸς Μιχαίας φησὶ παραπλήσια τούτοις ἐν τῷ· »ἀκούσατε λόγον κυρίου. εἶδον κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ πᾶσα δύναμις τοῦ οὐρανοῦ εἱστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ ἀριστερῶν αὐτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ δὲ γέγραπται· »καὶ ἐγένετο τοῦ ἐνιαυτοῦ οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεὺς εἶδον τὸν κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου« καὶ τὰ ἑξῆς. ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ τοιαῦτα γέγραπται· »ἐθεώρουν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ παλαιὸς ἡμερῶν ἐκά-

sinistram in regno eius.

Et

conveniebat quidem congregare, quae sunt scripta de sessionibus dei vel Christi, ut ex tractatu eorum ⟨quae ad hoc congregantur⟩ et ex conlatione eorum ad invicem clarescere posset aliqua dogmatis magnitudo. sed prolixitatis declinandae gratia proponimus unum *** quod »dicit Michaeas«: »vidi deum Israel sedentem in sede sua, et omnis militia caeli stabat in circuitu eius ad dexteram eius et sinistram«.

15 III. Regn. 22, 19 — 24 II. Paral. 18, 18 — 29 Jes. 6, 1 — 35 Dan. 7, 9

7 *καθίσεων* Diehl Kl, vgl. lat. u. S. 488, 29 *καθίσεως* MH 18 *περὶ αὐτὸν* < M 36 *καὶ* + *ὁ* M

10 ⟨quae—congregantur⟩ Kl, vgl. gr. 14f hier ändert lat.: er gibt nur einen Beleg 15 *** Kl, vgl. gr. 16 dm̄ iel] dnm̄ B

θητο« καὶ τὰ ἑξῆς. παραπλήσια τούτοις ἔστιν εὑρεῖν καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς προφητείας αὐτοῦ, ὅτε φησίν· »ὑπεράνω τοῦ στερεώματος τοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν (δῆλον δ' ὅτι τῶν χερουβὶμ) ὡς ὅρασις λίθου σαπφείρου, ὁμοίωμα θρόνου ἐπ' αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁμοιώματος τοῦ θρόνου ὁμοίωμα ὡς εἶδος ἀνθρώπου ἄνωθεν«. ἐν δὲ τῷ ἑκατοστῷ ἐνάτῳ Ψαλμῷ τὸ »εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου· κάθου ἐκ δεξιῶν μου« ἐμφαίνει κάθισιν τοῦ πατρὸς καὶ ἄλλην τοῦ σωτῆρος καθεζομένου ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ Ψαλμῷ εὐχόμενος ὁ προφήτης φησίν· »ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβὶμ ἐμφάνηθι«, καὶ πάλιν· »ὁ θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ«. εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν εὐαγγελίων παράδειγμα βούλει λαβεῖν, ἄκουε Ματθαίου ἀναγράφοντος τίνα τρόπον ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς· »ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς [καί· »ἀπάρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου | 715 καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως«]. καὶ ὁ Ματθαῖος ⟨καὶ⟩ ταῦτά φησιν· »ὅταν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ

4 Ezech. 1, 25f — 12 Ps. 109,1 — 18 Ps. 79, 1 — 19 Ps. 46, 9 — 24 Matth. 19, 28 — 29 Matth. 26, 64 — 32 Matth. 25, 31

6 δ' < M 8 ὁμοι^{a} M 18 φησὶ^{οι} M 26 με H 29—31 [καὶ—δυνάμεως] Kl, vgl. S. 476, 3ff 31—476, 6 καὶ ὁ—δυνάμεως < H 32 ⟨καὶ⟩ Koe

αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ᾽ αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς, καί· »ἀπάρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως«. τὸ δὲ ἰσοδυναμοῦν αὐτῷ καὶ ὁ Μᾶρκος ἀνέγραψεν ἐν τῷ »καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν καθήμενον τῆς δυνάμεως καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ«, καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ τὸ ὅμοιόν φησιν ἐν τῷ »ἀπὸ γὰρ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ«.

Καὶ τί με δεῖ ἐπὶ πλεῖον τὰ τοιαῦτα συνάγειν, βουλόμενον ⟨μετὰ⟩ τὴν εὐτελῆ καὶ ἁπλουστέραν καὶ ταπεινοτέραν ἐκδοχὴν περὶ τῆς ἐν τῇ βασιλείᾳ καθίσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἐκ δεξιῶν ἢ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ καθεδουμένων παραστῆσαι ⟨καὶ⟩ μυστικωτέραν, ἵν᾽ εὐλόγως δυνηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπὶ τὰ θεῖα νοήματα ἀναβαίνειν οἵων τε ὄντων ἐξετασθῆναι καὶ εὑρεθῆναί τι ἄξιον τοῦ ἀνακρίνοντος »πάντα« πνευματικοῦ καὶ ὑπ᾽ οὐδενὸς« ἀνακρινομένου, ἀνάλογον ταῖς τοῦ Παύλου περὶ πνευματικῶν φωναῖς ⟨καὶ περὶ⟩ τῶν εὐαγγελικῶν ἐροῦντος. ὡς γὰρ Παῦλος κατὰ τὸν πνευματικὸν ἐκλαβὼν νόμον τὰ περὶ τοῦ μάννα καὶ τῆς

4 Matth. 26, 64 — 7 Marc. 14, 62 — 12 Luc. 22, 69 — 27 f Vgl. I. Kor. 2, 15 — 32 Vgl. Röm. 7, 14

17 ⟨*μετὰ*⟩ Kl, vgl. III, 154, 25 23 ⟨*καὶ*⟩ Kl Koe 27 *ἀνακρίνοντος* Diehl, *ἀνακρίναντος* MH 30 *φωναῖς* Kl *φωνῶν* MH | ⟨*καὶ περὶ*⟩ Kl 31 *εὐαγγελίων* M

πέτρας καὶ τοῦ ἀπ' αὐτῆς ὕδατός φησι· »καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον· ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός«, οὕτως εἴποι ἂν	omnis ergo,
ὁ ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην ἑστὼς πνευματικός	qui est spiritalis et cum iudicio vult cuncta discutere, indubitabiliter
καὶ ἐπὶ τούτῳ εὐχαριστῶν τῷ θεῷ καὶ λέγων καὶ περὶ ἑαυτοῦ· »ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου, καὶ κατεύθυνε τὰ διαβήματά μου«,	
ὅτι πνευματική ἐστιν ἡ κάθισις θεοῦ ἐπὶ πνευματικοῦ θρόνου καὶ ἡ Χριστοῦ ὁμοίως,	dicet quoniam spiritalis est sessio dei super spiritali sede, similiter etiam Christi.
καὶ τὸ »ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως« καθέζεσθαι τὸν Χριστὸν πνευματικόν ἐστιν.	
οὐδὲν γὰρ κατὰ ταῦτα	nihil enim in omnibus sessionibus huiusmodi dei vel Christi
δηλοῦται περὶ σωματικῆς καθίσεως,	de corporali sessione significat sermo.
(ἣν ὡρίσαντο ἑδρασμὸν εἶναι ἐπὶ τῶν ἰσχίων ἑδραζομένων ἐπί τινος ἕδρας)·	
καὶ γὰρ γελοῖον διὰ τὸ σωματικῶς ταῦτα ὠνομάσθαι νομίζειν θρόνους τινὰς ⟨σωματικῶς⟩ εἶναι δεδημιουρ-	ridiculum enim est propter has corporaliter sessiones appellatas aestimare sedes aliquas corpora-

2 I. Kor. 10, 3f — 13 Ps. 39, 3 — 19 Vgl. Marc. 14, 62 — 19ff Vgl. Orig. Cat. in Eph. 1, 20ff (ed. Cramer VI, 132, 1ff): *οὐχ ὡς καθεδρῶν τινων ἢ θρόνων αἰσθητῶν κειμένων ἐν οὐρανοῖς κτλ.*

7 *ἂν* + *indubitabiliter* lat. 8 *ταύτην* < H[a] 32 ⟨*σωματικῶς*⟩ Koe, vgl. lat.

11 indubitanter B < L 32 corporaliter ϱ corporales x

γημένους, οὐκ οἶδα ἐκ ποίας ὕλης, δεκτικοὺς τῆς καθίσεως τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ ἢ τῶν καθεζομένων ἐκ δεξιῶν ἢ ἐξ εὐωνύμων Χριστοῦ, οἷς ἡτοίμασε τὸ τοιοῦτον ὁ πατήρ. οὐκ οἶδα δὲ εἰ εὐαγές ἐστι σωματικὸν νομίζειν εἶναι τὸ »ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων« τοῦ θεοῦ ἑστηκέναι τὴν στρατιὰν | »τοῦ οὐρανοῦ« σωματικῶς, ἢ πάλιν οἴεσθαι τοὺς μὲν σῳζομένους καὶ ἐπαινουμένους ἐν τοῖς σωματικοῖς εἶναι δεξιοῖς τοῦ βασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοὺς δὲ ψεκτοὺς καὶ ἀπολουμένους ἐν τοῖς ἀνάλογον τούτοις σωματικοῖς εὐωνύμοις.

5. Ἀλλὰ μήποτε τὸ μὲν ἀποκατασταθῆναι ἐπὶ τὴν βασιλείαν ἀπολαβόντα τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν Χριστόν, καταργηθείσης τῆς βασιλευούσης ἐν τοῖς θνητοῖς σώμασι τῶν ἀνθρώπων ἁμαρτίας καὶ πάσης τῆς ἀρχούσης τῶν πονηρῶν ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως, τοῦτ' ἔστι τὸ καθεσθῆναι αὐτὸν »ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ«· τὸ δὲ καὶ δεξιὰ ⟨καὶ εὐώνυμα⟩ ποιῆσαι πάντα τῷ θεῷ, ἵνα μηκέτι ᾖ σκαιόν τι πρὸς αὐτόν,

τοῦτ' ἔστι τὸ ἐσόμενον ἐν τοῖς »ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως« ἐσομένοις, πρὸς παράδειγμα μέλλουσι βλέπειν τὸ »ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως«

liter esse aedificatas de materia nescio qua, in quibus sedeat deus vel Christus eius vel qui *ad dexteram* eius sessuri sunt vel *ad sinistram*, quibus hoc a patre *paratum est.* et nescio, si sit *** corporale quod dicitur militiam caeli stare ad dei »dexteram vel sinistram«, aut iterum aestimare, quoniam 716
qui salvantur quidem et laudabiles sunt, a dextris corporalibus sunt regis nostri Iesu, mali autem et perditi similiter in sinistris corporalibus.

5. Sed vide, ne forte quod dicitur Christum restitui in regno suo recipientem proprium principatum, sic intellegere debeamus, ut destructo peccato, quod regnabat in corporibus mortalibus hominum, et omni principatu malignarum virtutum et potestate destructa, hoc sit sedere Christum »in sede gloriae suae«; quod autem deus omnia facit ad dexteram et ad sinistram, hoc est ut iam nullum malum sit ante eum.

8f Vgl. III. Regn. 22, 19 — 10f Vgl. Matth. 25, 33 — 19 Vgl. Luc. 19, 15 — 20f Vgl. Röm. 6, 12 — 25 Vgl. Matth. 19, 28 — 30. 33 Vgl. Marc. 14, 62

6 δὲ < H 17 ἀλλὰ + *vide* lat. 19 Χριστόν, *** Koe, vgl. lat. 26 αὐτοῦ v 27 ⟨καὶ εὐώνυμα⟩ Kl, vgl. lat. | ποιῆσαι] ποιηθῆναι Koe

6 *** Kl, vgl. gr. 9 aut Kl, vgl. gr. et x 21/22 regnabat y* < L 23 et y* est et L 23/24 malignarum y* alienarum L 27 et + si B

καθέζεσθαι ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ Χριστοῦ τοῦ λόγου· οὓς ἀποκαθίστησιν ὁ θεὸς συνεργήσας αὐτοῖς καὶ ἑτοιμάσας τὸ ἐγγίζειν τῇ Χριστοῦ ὑπεροχῇ, ἵν᾽ ὁ μὲν προηγούμενος τῶν ⟨ἄλλων τῶν Χριστῷ⟩ ἐγγιζόντων ᾖ ἐκ δεξιῶν καὶ οἷον ἁπτόμενος αὐτοῦ καὶ κολλώμενος τοῖς τοῦ λόγου δεξιοῖς, ὁ δὲ ὑποδεέστερος ἐγγὺς τῶν ἀριστερῶν αὐτοῦ. δεξιὰ δὲ ὅρα εἰ δύνασαι νοῆσαι Χριστοῦ τὰ ἀόρατα ὀνομαζόμενα κτίσματα, ἀριστερὰ δὲ τὰ ὁρατὰ καὶ σωματικά. ἀλλὰ Χριστὸς μὲν πάντων βασιλεύει· ἤδη δὲ τῶν ἐγγιζόντων αὐτῷ οἱ μὲν κεκλήρωνται τὰ δεξιὰ καὶ νοητά, οἱ δὲ τὰ ἀριστερὰ καὶ αἰσθητά. καὶ μήποτε ἡ ἀληθινὴ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου (*οὓς ἐκάλεσε Βοανεργὲς ὁ σωτήρ, »ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς«*), *ἡ βροντὴ ⟨αὐτή⟩, μεγάλα κρίνασα περὶ τῶν υἱῶν*

intellegat ergo, qui potest, eminentiam quidem regni in hominibus Christum recepisse et glorificatum esse ad gloriam, quam habuit »priusquam esset mundus«, priusquam peccarent qui peccaverunt, et habebat gloriam apud patrem; eorum autem, qui adpropiant in primo vel in secundo vel in tertio loco, quasi homines constituti secundum mensuram suam habentes sedere *ad dexteram* vel ⟨*ad*⟩ *sinistram* Christi *in regno* eius, quos restituet deus cooperans eis et parans eis ut adpropient eminentiae Christi. qui quidem praecellunt prae ceteris adpropinquantibus Christo, sunt *a dextris* Christi, videlicet qui tangunt eum et coniuncti sunt dextris ipsius verbi, qui autem inferiores sunt *a sinistris* sunt eius. dexteram autem vide si potes intellegere Christi invisibilem creaturam ⟨nominatam⟩, sinistram autem visibilem et corporalem. et Christus quidem omnibus regnat; adpropinquantium autem ei quidam dextera sortiuntur et intellegibilia, alii autem sinistra et sensibilia. et ne forte vera *mater filiorum Zebedaei* (quos appellavit filios tonitrui Christus)

magniloquentia ipsa, iudicans magna de *filiis suis* Ia-

4ff Vgl. Joh. 17, 5 — **24f** Vgl. Röm. 1, 20 — **32ff** Vgl. Marc. 3, 17

19 ⟨*ἄλλων—Χριστῷ*⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. **34** *ἡ*] *ἢ* M | *βροντή*] *magniloquentia* lat. | ⟨*αὐτή*⟩ Diehl, vgl. lat.

13 ⟨ad^2⟩ ϱ **14** Christi ⟨verbi⟩ ? Diehl, vgl. gr. **19. 22** a] ad G **23** eius sunt L **25** ⟨nominatam⟩ Diehl, vgl. gr. **27** et] l. sed ? Kl, vgl. gr. **29** dexteram y

αὐτῆς Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου (καὶ γὰρ ἦσαν μεγάλοι) καὶ ὑπολαβοῦσα αὐτοὺς τὰ πρωτεῖα δύνασθαι ἔχειν παρὰ πᾶσαν γεννητὴν φύσιν ὡς χωρήσαντας τὴν μεγαλοφωνίαν αὐτῆς. προσελθοῦσα | ἠξίου τὸν κύριον, ἵνα ἱδρύσῃ τὸν μὲν ἕτερον αὐτῶν ἐκ δεξιῶν, τὸν δ᾽ ἄλλον ἐξ εὐωνύμων. ὁ δὲ σωτὴρ διελέγχων καὶ τὴν τηλικαύτην μεγαλόφωνον μητέρα τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου ὡς ἀγνοοῦσαν, τίνες οἱ ὑπερέχοντες καὶ ὅτι ἡ τηλικαύτη δωρεὰ χάρις ἐστὶ ⟨μόνου⟩ τοῦ ἐπὶ πᾶσι θεοῦ συμπνέοντος καὶ συνεργοῦντος καὶ ἱδρύοντος ἐν τῇ τοιαύτῃ ὑπεροχῇ, οὓς εἶδεν ἐπιτηδείους, εἶπε τὸ οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε καί· τὸ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου ἢ ἐξ εὐωνύμων οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ᾽ οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

ἐπιστήσει δὲ ὁ δυνάμενος τίνα μὲν ὑπὸ τοῦ σωτῆρος δίδοται, τίνα δὲ ὑπὸ τοῦ πατρός, ὁρῶν ὅτι ἔστι τινὰ ἃ οὐ δοίη ἂν ὁ υἱός, ἀλλ᾽ αὐτὸς ὁ πατήρ. εἰ δὲ τοιοῦτόν τι παρίστησι καὶ τὰ εὐαγγέλια, ὅπου μὲν εἰσάγοντα τὸν σωτῆρα εὐχόμενον περί τινων δυνάμεων ἵνα αὐτῷ ὑπαρχθῇ τὰ αἰτήματα ἀπὸ τοῦ πατρός, ὅπου δὲ χωρὶς εὐχῆς ποιοῦντα ὡς ἤδη ἔχοντα ἐκεῖνα περὶ ὧν ἠξίωτο, τολμηρὸν μὲν

cobo et Iohanne (nam et vere magni erant) et aestimans eos primatum habere posse super omnem naturam humanam, quasi qui potuerunt capere magniloquium eius, accedens dominum 717 precabatur, ut confirmaret unum quidem *a dextris*, alterum *a sinistris.* salvator autem reprehendens etiam huiusmodi magniloquentem matrem Iacobi et Iohannis quasi ignorantem, qui essent eminentiores et quoniam huiusmodi donum solius dei est qui super omnia est, conspirantis et cooperantis et confirmantis in huiusmodi eminentia quos viderit aptos, [et] ideo dixit: *nescitis quid petatis* ⟨et:⟩ *sedere ad dexteram meam et sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a patre meo.*

2 *γὰρ* + *vere* lat. 8 *ἄλον* H 14 *⟨μόνου⟩* Diehl, vgl. lat. 16 *οἶδεν* H 17 *εἶπε*] *ideo dixit* lat. 24 *δὲ* < H 26 *δοίη* Koe *δώη* M H | *ἂν ὁ υἱὸς*] *ἄνος* M

3 prima G L 6 dominum Kl, vgl. gr. deum x 10/11 magniloquentem Koe, vgl. gr. magniloquentiam x 14 donum + *χάρις* gr. 18f [et] ... ⟨et:⟩ Kl, vgl. gr. 19 ad —sinistram] autem mecum L

ζητῆσαι, ὅμως δὲ ὁ δυνάμενος μετὰ εὐλαβείας καὶ ταῦτα ἐξεταζέτω.

παραστῆσαι δ' οἶμαι βουλόμενος τῇ μητρὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου καὶ αὐτοῖς, ὅτι καὶ ἔλειπεν αὐτοῖς πρὸς τὸ τελειῶσαι τὰ ἐν ἀνθρώποις ἐφικτὰ οὐ τὰ τυχόντα, ἀποκριθεὶς εἶπε μετὰ τὸ οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε τὸ δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν

arbitror autem, quod volens ostendere matri *filiorum Zebedaei* et ipsis, quoniam adhuc minus habebant de perfectione quam homines possunt habere non mediocres, ideo *respondit* postquam *dixerat*: *nescitis quid petatis*: *potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum*

(ἢ ὡς ὁ Μᾶρκος ἀνέγραψε· »δύνασθε τὸ ποτήριον πιεῖν ὃ ἐγὼ πίνω ἢ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι;«)

aut baptismum baptizari quod ego baptizabor?

denique cum dixissent *possumus*, non ita respondit Christus: *calicem quidem meum* bibere potestis, sed ad futuram eorum perfectionem respiciens dixit: *calicem quidem meum bibetis et baptismum baptizabimini*.

6. Καὶ ἐν τούτοις δὲ ζητήσει τις τί τὸ ποτήριον καὶ τί τὸ βάπ-

6. Adhuc autem quaerere oportet in loco hoc, quid est *calix* et

13ff Zum Text vgl. Hautsch TU. 34, 2[a], 69, der mit Griesbach annimmt, daß Origenes die Worte ἢ—βαπισθῆναι bei Matthäus nicht gelesen habe, trotzdem aber in der Erklärung die ausführlichere Form des Gedankens aus Markus behandle. Ein Versuch, mit lat. (s. auch S. 471, 21f) im griechischen Text die Worte ἢ ὡς ὁ Μᾶρκος ἀνέγραψε· »δύνασθε τὸ ποτήριον πιεῖν ὃ ἐγὼ πίνω« Z. 13—15 in Klammern zu setzen und die Fortsetzung Z. 16f ἢ τὸ—βαπτισθῆναι zum Matthäustext zu schlagen, scheitert an S. 485, 13ff — Marc. 10, 38. 39

6 καὶ] *adhuc* lat. **13**—482, **1** größtenteils zerstört in M **25** δὲ Kl, vgl. lat. τε M H

8/9 mediocres] lat. hat τὰ τυχόντα mißverstanden Koe **11** calicem bibere G **16** baptismum . . . quod Kl, s. S. 471, 22 baptismo . . . quo x **17** baptizor L **22** dicit L **26** hoc < G L

τισμα. ὡς ἕτερα ἀλλήλων ὄντα ἀμφότερα καὶ οὕτως ὠνομασμένα⟩ καὶ δεόμενα οὐ τῆς τυχούσης δυνάμεως τῆς τοῦ πιομένου ἢ τοῦ βαπτισθησομένου, καὶ πιομένου οὐκ ἄλλο ποτήριον ἢ ὃ ἔμελλε πίνειν ὁ Ἰησοῦς βαπτισθησομένου τε παραπλησίως βάπτισμα, ὃ αὐτὸς ἔμελλε βαπτίζεσθαι ὁ κύριος.

quid est baptismum. quasi distent enim ab invicem, sic utrumque est nominatum.

οἱ πολλοὶ μὲν οὖν τὰ ἀμφότερα ἄγουσιν εἰς τὴν κατὰ τὸ μαρτύριον οἰκονομίαν, οὐ παριστάντες οὔτε εἰ δύο ἐπινοίας ἔχει δηλουμένας διὰ τῶν δύο ὀνομάτων ἓν τῇ ὑποστάσει τυγχανόντων, οὔτ᾽ εἰ δύναται καὶ δύο δηλοῦσθαι ἐν τούτοις πράγματα.

multi enim utrumque dicunt ad passionem martyrii pertinere non adtendentes, quoniam nisi duos et diversos intellectus ostenderent calix et baptismum, numquam utrumque nominaretur.

ἡμεῖς δὲ | οὐκ ἀποδοκιμάζομεν μὲν καὶ ταύτην τὴν ἐκδοχήν, ἐφίσταμεν δὲ

nos autem et istam quidem tradi- 718
tionem non reprobamus, alteram
autem statuimus:

εἰ δύναται καὶ ἄλλο τι δηλοῦν παρὰ ταῦτα τὰ δύο ὀνόματα. καὶ ἐπεὶ πολύ ἐστι τὸ νῦν ἀκριβῶς διαλαβεῖν περὶ αὐτῶν, ὀλίγα εἰς τὸ στῆναι τὰ ἐμφαινόμενα ἡμῖν παραστήσομεν εἰς τὸν τόπον.

καὶ εἰς μὲν τὸ δηλοῦσθαι ἐν τούτοις τὸ μαρτύριον οὐ μόνῳ χρήσεταί τις τῷ »πάτερ, εἰ δυνατόν, παρένεγκε

quoniam calix quidem ipsa passio intellegitur esse dolorum. quod confirmatur non solum eo exem-

21ff Vgl. Hier. in Matth. 155 C: »*calicem*« *in scripturis divinis passionem intellegimus:* »*pater, si possibile est, transeat calix iste a me*«, *et in psalmo:* »*quid retribuam domino pro omnibus quae retribuit mihi? calicem salutaris accipiam et nomen domini invocabo*«, *statimque infert, quis iste sit calix:* »*pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius*« — 28 Matth. 26, 39 vgl. Marc. 14, 36

1 ⟨ὄντα — ὠνομασμένα⟩ Koe, vgl. lat. 4 τῆς < M 7 ὁ < H[a] 11 l. λέγουσιν? Kl, vgl. lat. u. Eph. 5, 32 ⟨ἀν⟩άγουσιν Koe 14 ἓν] ἐν M

1 baptismus B 10 l. ducunt? Diehl, vgl. gr. 18 alteram x* alterum ϱ 26 calix qu. ipse . . . dolorum] gr. kürzt?

τοῦτο τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ«, ὡς ἐπιπόνως πινόμενον ὑπὸ τοῦ ἀναδεχομένου τοὺς ἐν τῷ μαρτυρίῳ ἀγῶνας, ἕως τις ἐκπίῃ ὑπομείνας τὰ κατὰ τὸν ἐν τῷ μαρτυρίῳ πειρασμὸν πάντα τὰ προσαγόμενα αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐν ἑκατοστῷ πεντεκαιδεκάτῳ Ψαλμῷ εἰρημένῳ· τί ἀνταποδώσω τῷ κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι; ποτήριον σωτηρίου λήψομαι, καὶ τὸ ὄνομα κυρίου ἐπικαλέσομαι«. »τὰς εὐχάς μου τῷ κυρίῳ ἀποδώσω ἐναντίον παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ«. »τίμιος ἐναντίον κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ«. οὐδὲν γὰρ δυνάμεθα πλεῖον ἀποδοῦναι τῷ κυρίῳ ἐφ' οἷς εὐηργετήθημεν ἢ τὸ τοῦ σωτηρίου ποτήριον προθύμως λαβεῖν καὶ ἐπικαλέσασθαι τὸ τοῦ κυρίου ὄνομα εἰς τὸ πιεῖν αὐτό· ἐν ᾧ ἐκπινομένῳ ἀποδίδωσί τις τὰς εὐχὰς αὐτοῦ πάσας »τῷ κυρίῳ ἐναντίον παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ«. σαφῶς δὲ ἐδίδαξεν ἐν τούτοις ὅτι τὸ ποτήριον ⟨τὸ μαρτύριόν⟩ ἐστιν ὁ ἐπαγαγὼν τοῖς κατὰ τὸ ποτήριον τὸ »τίμιος ἐναντίον κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ«. τῇ δὲ ἐπινοίᾳ τὸ μαρτύριον δύο ἐστίν, ὧν τὸ μὲν ἓν καλεῖται »ποτήριον σωτηρίου«, τὸ δὲ λοιπὸν βάπτισμα. καὶ καθὸ μὲν ὑπομένει τις τοὺς πόνους, ποτή-

plo quod dicit: »pater, si possibile est, transfer calicem hunc a me«, qui cum doloribus bibitur ab eo, qui suscipit certamen martyrii, donec biberit eum sustinens in temptatione martyrii universa quae inferuntur; sed etiam eo, quod in alio loco dicitur: »quid retribuam domino pro omnibus quae retribuit mihi? calicem salutaris accipiam, et nomen domini invocabo«. »vota mea domino reddam in conspectu omnis populi eius«. »pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius«. nihil enim dignum reddere possumus deo pro omnibus bonis, quae fecit in nobis, nisi ut calicem salutaris prompte suscipiamus et nomen domini invocemus, ut possimus magnanimiter bibere eum; in quo bibendo vota nostra reddimus »domino in conspectu omnis populi eius«. manifeste autem ostendit in his, quoniam calix martyrium est, ex eo quod statim propter bibitum calicem addidit sic: »pretiosa in conspectu domini mors sanctorum eius«. intellectu autem omne martyrium duplex est, quorum unum vocatur »calix salutaris«, reliquum autem baptisma. et hoc quidem quod quis

8 Ps. 115, 3f — 12 Ps. 115, 9 — **14. 23. 27** Ps. 115, 6

5 [*τὰ*] Koe **16** *πλεῖον*] *dignum* lat. **21** *τὸ* + *possimus magnanimiter* lat. **22** *ἀποδίδοσι* H **25/26** ⟨*τὸ μαρτύριον*⟩ Kl nach Hu, vgl. lat. **27** *τὸ*[1] + *bibitum* lat. **29** *τὸ*] *omne* lat. **30** *δύο*] *duplex* lat.

7 inferuntur + item G **8** dicitur in alio loco G **18** salutaris Diehl Kl, vgl. gr. salutarem x **19** accipiamus B L

ριόν ἐστιν ἐκπινόμενον ὑπὸ τοῦ φέροντος πάντα τὰ προσαγόμενα εἰς ἑαυτόν,

ἀναλαμβάνοντος καὶ οἱονεὶ πίνοντος τὰς ἀλγηδόνας

καὶ μὴ ἀπωθουμένου αὐτὰς μηδὲ ἀποβάλλοντος ἢ ἐμοῦντος. καθὸ δὲ ἄφεσιν λαμβάνει ἁμαρτημάτων ὁ ὑπομείνας, βάπτισμα ἐστιν· εἰ γὰρ τὸ βάπτισμά ἄφεσιν ἁμαρτημάτων ἐπαγγέλλεται, καθὼς παρειλήφαμεν περὶ τοῦ ἐν ὕδατι καὶ πνεύματι βαπτίσματος, ἄφεσιν δὲ λαμβάνει ἁμαρτημάτων καὶ ὁ τὸ | τοῦ μαρτυρίου ὑπομείνας βάπτισμα, βάπτισμα τὸ μαρτύριον εὐλόγως λέγοιτ' ἄν.

Ὅτι δὲ ἄφεσις ἁμαρτημάτων γίνεται ⟨παντὶ⟩ τῷ τὸ μαρτύριον ὑπομείναντι, δῆλον ἐκ τοῦ »πᾶς ὃς ἐὰν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς«. ὁμολογεῖ δὴ ἔμπροσθεν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατρὸς ὁ σωτὴρ πάντα τὸν ὁμολογήσαντα,

κἂν τύχῃ πρὸ τῆς ὁμολογίας ὁτιποτοῦν ἁμαρτών· εἰ γὰρ τοὺς ὁτιποτοῦν

perfert dolores, *calix* est quem bibit omnis, qui sustinet omnia sibi inlata

nec ⟨reppulit nec⟩ reicit nec evomit aliquid eorum. quod autem quis in passione remissionem accipit peccatorum, baptismum est. si enim baptismum indulgentiam peccatorum promittit, sicut accepimus de baptismate aquae et spiritus, remissionem autem accipit peccatorum et qui martyrii 719
suscipit baptismum, sine dubio ipsum martyrium rationabiliter baptismum appellatur.

Quoniam autem remissio fit peccatorum omni martyrium sustinenti, manifestum est ex eo quod ait: »omnis qui confessus fuerit in me coram hominibus, et ego confitebor in illo coram patre meo qui est in caelis«. confitetur ergo coram patre suo salvator omnem hominem, qui confessus fuerit

eum coram hominibus,

etsi fuit ante confessionem aliqua habens peccata. si enim eos, qui

20 Matth. 10, 32

6 *καὶ μὴ*] *μὴ δὲ* M | *ἀποθουμένου* M 7 *ἢ* Koe vgl. lat. *καὶ* M H 11 *ἐπαγγέλεται* M 16 *βάπτισμα τὸ*] *sine dubio ipsum . . . baptismum* lat. 19 ⟨*παντὶ*⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. u. Z. 26 24 *δὴ* Kl, vgl. lat. *δὲ* M H 26 *τὸν*] *hominem* lat. 29 *ὁμολογήσεως* M

2 bibet G L 6 ⟨reppulit nec⟩ Kl, vgl. gr. | nec[3]] aut B 7 aliquid eorum] lat. las *αὐτῶν τι* für *αὐτὰς*? 22f in me . . . in illo] me . . . illum B

ἁμαρτ όντας ὁμολογήσαντας οὐχ ὁμολογήσει.

οὐκ ἔσται ἀληθὲς τὸ »πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ« καὶ τὰ ἑξῆς. οὐκ οἶμαι δ' ὅτι ἔμπροσθεν τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς ὁμολογήσει ὁ σωτὴρ τὸν ὁποιωποτοῦν ἔνοχον ἁμαρτήματι· παρρησιαζομένου γὰρ ⟨υἱοῦ⟩ ἐνώπιον πατρός ἐστιν ἡ ὁμολογία ἐπὶ τῷ ὁμολογουμένῳ ὡς ἀξίῳ τῆς ⟨Χριστοῦ⟩ ἐπὶ τοῦ πατρὸς ὁμολογίας. μὴ σαινέτω δὲ ἡμᾶς εἰ ὁ σωτὴρ παρὰ τῷ Μάρκῳ καὶ τὸ ποτήριον πίνει, καὶ τὸ βάπτισμα βαπτίζεται· καὶ γὰρ ἡνίκα ὁ Ἰωάννης »ἦλθεν εἰς πᾶσαν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν«, καὶ Ἰησοῦς »παραγίνεται πρὸς τὸν Ἰωάννην τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ« οἱονεὶ ἀπολουόμενος τὰ ἡμέτερα ἁμαρτήματα, ἵν' ἡμεῖς τῷ λουτρῷ αὐτοῦ καθαρισθῶμεν. μᾶλλον δὲ ἐμφαίνεται τὸ καθαρίζεσθαι ἡμᾶς ἐπὶ τῷ μαρτυρίῳ αὐτῷ, καθὸ ἐβαπτίζετο ἀναλαβὼν ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας, ἵνα αὐτὰς λύσῃ καὶ ἀφ' ἡμῶν καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ· διόπερ »ὃ ⟨ἀπέθανεν,⟩ ἀπέθανε τῇ ἁμαρτίᾳ« ἡμῶν, ἐπεὶ αὐτὸς ἀπέθανε »τῇ ἁμαρτίᾳ« οὐ τῇ ἑαυτοῦ ἀλλὰ τῇ ἡμετέρᾳ, εἴ γε ἔχειν λόγον τὸ τοιοῦτον δόξει τισί.

aliqua habentes peccata confessi sunt, non confitetur et Christus coram patre suo, iam non erit verum quod dixit: »omnis qui ⟨in⟩ me confessus fuerit« et cetera. alias autem peccatorem nescio si confitetur Christus coram patre suo. confessio enim filii gloriantis est in conspectu paterno super eo, quem confitetur quasi dignum Christi confessione ad patrem.

4 Matth. 10, 32 — 16 Luc. 3, 3 — 19 Vgl. Matth. 3, 13 — 28 Röm. 6, 10

1 ἁμαρτ⟨όντας ὁμολογ⟩ήσαντας Diehl Kl, vgl. lat. 9 ⟨υἱοῦ⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. 12 ⟨Χριστοῦ⟩ Diehl, vgl. lat. 22 ἡμεῖς — καὶ H 28/29 ⟨ἀπέθανεν⟩ Kl 32 δόξει Kl δόξαι M H

2. 7 l. confite⟨bi⟩tur ? Kl, vgl. gr. 5 ⟨in⟩ Diehl Kl, vgl. gr. 6 autem . . . nescio] lat. las οὐκ οἶδα δ' Diehl 11 digno L

πεπώκασι δὲ ⟨κατὰ ταῦτα, ὡς ἐμοὶ δοκεῖν, καὶ τὸ⟩ ποτήριον καὶ τὸ βάπτισμα ἐβαπτίσθησαν οἱ τοῦ Ζεβεδαίου υἱοί, ἐπείπερ Ἡρώδης μὲν ἀπέκτεινεν »Ἰάκωβον τὸν ⟨ἀδελφὸν⟩ Ἰωάννου μαχαίρᾳ«, ὁ δὲ Ῥωμαίων βασιλεὺς (ὡς ἡ πα|ράδοσις διδάσκει) κατεδίκασε τὸν Ἰωάννην μαρτυροῦντα διὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον εἰς Πάτμον τὴν νῆσον. διδάσκει δὲ τὰ περὶ τοῦ μαρτυρίου ἑαυτοῦ Ἰωάννης, μὴ λέγων τίς αὐτὸν κατεδίκασε,

φάσκων ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ταῦτα· »ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ«

καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ ἔοικε τὴν ἀποκάλυψιν ἐν τῇ νήσῳ τεθεωρηκέναι.

7. Ὁ δὲ προστιθεὶς μετὰ τὴν ἀποδεδομένην διήγησιν εἰς τὸ ποτήριον καὶ τὸ βάπτισμα τοιαῦτά φησιν·

secundum haec videntur et calicem bibisse et baptismo baptizati esse filii Zebedaei, quoniam Herodes quidem interfecit »Iacobum fratrem Iohannis gladio«, imperator autem Romanorum (sicut docet traditio) condemnavit Iohan- 720
nem dantem testimonium verbo dei in insulam Patmon, sicut ipse de suo martyrio docet, non dicens quis eum condemnavit,

sed ubi fuit condemnatus. dicit autem in Revelatione sua hoc modo: »Iohannes, frater vester et socius in tribulatione et in regno et in patientia Iesu, fui in insula, quae vocatur Patmos, propter verbum dei et propter testimonium Iesu Christi. et fui in spiritu in die dominico, et audivi post me vocem magnam quasi tubam«

et cetera. et ex hoc intellegitur, quoniam revelationem hanc in insula constitutus vidit.

7. Adhuc autem addimus iuxta ea quae diximus:

1–10 Vgl. *Π* 225, 7–10 — **1ff** Vgl. Hier. in Matth. 155 E: *quaeritur quomodo calicem martyrii filii Zebedaei, Iacobus videlicet et Iohannes, biberint* etc. — **5** Vgl. Act. 12, 2 — **5ff** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 24 A. 2 — **16** Apoc. 1, 9f

1 ⟨κατὰ—τὸ⟩ Koe, vgl. lat. **2** καὶ² < M[a] **5/6** ⟨ἀδελφὸν⟩ Kl, vgl. lat. u. *Π* **15** ἀποκαλύψει + *sua* lat. **25/26** ἀποκάλυψιν + *hanc . . . constitutus* lat. **27** τεθαρρηκέναι H

3 esse y* < L **8** verbo y* verbi L **14** fuit] fuerat G fuerit B **22/23** dominica B

ὥσπερ ἔστι τι βρῶμα τοῦ σωτῆρος, περὶ οὗ λέγει· »ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον«, οὕτως ἀνάλογόν ἐστι ποτήριον ἐκείνῳ τῷ βρώματι. ὃ τολμηρὸν μὲν διορίσαι ἀπὸ τοῦ βρώματος καὶ παραστῆσαι πραγματικῶς, ὅμως δὲ ὁ δυνάμενος ἐπιστησάτω μήποτε τὸ μὲν πρακτικόν ἐστι τὸ βρῶμα τὸ δὲ θεωρητικὸν τὸ πόμα. κατὰ γὰρ τὸ ἐσθίειν τὸν Χριστόν, ἐν τῷ ποιεῖν »τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος« αὐτὸν καὶ τελειοῦν ἐκείνου »τὸ ἔργον«, τὸ καὶ πίνειν ⟨αὐτόν ἐστι, ἐν τῷ νοεῖν⟩ »τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος« αὐτὸν καὶ τελειῶσαι αὐτοῦ τὴν γνῶσιν. εἰ δὲ δύναται ἢ μὴ εἰς ταύτην τὴν διαφορὰν ἀναφέρεσθαι ⟨καὶ⟩ τὸ »ἡ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις«,

καὶ σὺ κρινεῖς. λέγοι γὰρ ἄν τις ὅτι ἀληθῶς μὲν βρῶσις ἡ πρᾶξις, ἀληθῶς δὲ πόσις ἡ θεωρία,

καὶ ὁ τοῦτο φάσκων ἐρεῖ ὅτι διὰ τοῦτο πρῶτον δίδωσι τὸν »ἄρτον εὐλογήσας« καὶ κλάσας »τοῖς μαθηταῖς« — ἐπεὶ πρώτη ἐστὶν ἡ πρᾶξις, καὶ μετὰ τοῦτο »λαβὼν ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων·

sicut est aliqua esca Christi, de qua dicit: »mea est esca ut faciam voluntatem eius qui me misit et perficiam opus ipsius«, sic secundum aestimationem escae illius est etiam potus. quod temeritatis quidem est ab esca dirimere et rebus ipsis ostendere, tamen qui potest intellegat ne forte quod est in actu esca sit, quod autem in consideratione potus. manducare est enim Christi: facere voluntatem eius qui misit eum et perficere opus eius, bibere autem: sapere secundum voluntatem eius qui misit eum et perficere notitiam eius. secundum hanc differentiam intellegitur et quod ait: »caro mea vera est esca, et sanguis meus verus est potus«.

esca enim vera est animarum actus, verus autem potus est agnitio veritatis.

ideo et primum dat »panem benedicens« et frangens »discipulis suis«, quoniam in primo loco est actus; et post hoc »accipiens calicem et gratias agens dixit: bibite ex hoc

2. 12f Joh. 4, 34 — 19ff Joh. 6, 55 — 26ff Matth. 26, 26. 27

2ff περὶ ποτηρίου καὶ βαπτίσματος H i. m. 5 ἐστι + *etiam* lat. 11f τὸ ἐσθίειν τὸν Χριστὸν Kl, vgl. lat. τὸν ἐσθίοντα ἐστιν M H 15 ⟨αὐτὸν — νοεῖν⟩ Kl, vgl. lat. u. Hu 19 ⟨καὶ⟩ Koe, vgl. lat. 20ff ἀληθῶς] *vera* o. *verus* lat. 23 βρῶσις + *animarum* lat. θεωρία + *veritatis* lat. 30 ποτήριον + *et* lat.

5 escae Kl esca y* < L 10 sit < L 11ff lat. las καὶ γὰρ τὸ ἐσθίειν τοῦ Χριστοῦ ἐστιν ἐν τῷ ποιεῖν . . ., τὸ δὲ πίνειν ἐν τῷ σωφρονεῖν κατὰ τὸ θέλημα κτλ. Koe 23 animarum vera est L 31 ⟨dedit eis et⟩ dixit Koe, vgl. gr.

πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες« — ἐπεὶ δεῖ τὰ τῶν πράξεων ῥυθμίσαντα καὶ τὸ πρακτικὸν κατορθώσαντα οὕτως ὁδεύειν διὰ τῶν πραγμάτων καὶ ἐπὶ θεωρίαν αὐτῶν. καὶ γὰρ κατὰ τὸν προφήτην λέγεται τὸ »σπείρατε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, τρυγήσατε εἰς καρπὸν ζωῆς«, ἵνα πρῶτον πράξωμεν τὸ δέον· καὶ μετὰ τοῦτό φησι· »φωτίσατε ἑαυτοῖς φῶς γνώσεως«, ⟨ὡς⟩ ὁδῷ γάρ τις μετὰ τὸ τὰ ἤθη καθᾶραι ὁδεύοι ἂν ἐπὶ τὴν γνῶσιν καὶ φωτίζοιτο

omnes«, quoniam convenit primum quae sunt actus inplere et opus bonum delectare et sic ⟨per opera et⟩ ad scientiam rerum venire. et secundum prophetam sic dicit⟨ur⟩: »seminate vobis ad iustitiam et vindemiate fructum vitae«, ut primum bona opera faciamus; post hoc autem quod dicit: »inluminate vobis lumen scientiae«, quasi per viam enim quandam postquam emendaverit quis mores suos proficiscatur ad scientiam et inluminetur.

ἐν αὐτῇ. | 721

Καὶ ταῦτα δὲ παρεκβατικῶς λέλεκται διὰ τὴν περὶ τοῦ ποτηρίου βαθυτέραν ἐξέτασιν.

Et

καὶ ἐν εἰκοστῷ δευτέρῳ Ψαλμῷ λέλεκται πρῶτον μὲν τὸ »ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με«,

in Psalmo vicesimo secundo dictum est primum: »praeparasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me, inpinguasti in oleo caput meum«,

ἑξῆς δὲ καὶ τό· »ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡσεὶ κράτιστον«. μὴ ὑπολαμβανέτω δ' ἡμᾶς ὁ ἐντυγχάνων τῇδε τῇ γραφῇ κρατεῖν ὅτι ἐχρῆν πως διηγήσασθαι τὰ περὶ τῶν ἀναγεγραμμένων καθίσεων τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ. ἀπολογούμεθα γὰρ ὅτι δυσωπῆσαι μόνον ἀπὸ τῶν ῥητῶν προέκειτο τὰ περὶ καθίσεως καὶ

et post hoc et: »poculum tuum inebrians quam praeclarum est«. non autem reprehendat nos qui legit haec verba, quoniam oportuit interpretari quodammodo quae de sessionibus dicta sunt dei vel Christi. respondemus enim, quoniam placare tantummodo de scripturis propositum fuit de ses-

6. 10 Hos. 10, 12 — **20** Ps. 22, 5 — **24** Ps. 22, 5

1 *δεῖ* + *primum* lat. **9** l. mit Koe *τοῦτο* ⟨*ὅ*⟩, vgl. lat.? **11** ⟨*ὡς*⟩ Kl, vgl. lat. **19** *εἰκοστῷ* + *δὲ* M **25** *με* < lat. **32** *καθίσεως* (wie S. 477, 25; 489, 4 vom Begriff) sessionibus lat. (wie 474, 7; 488, 29 von den Schriftstellen) Elt

3 delectare? Kl | ⟨per opera et⟩ Kl nach Diehl, vgl. gr. **5** sic] qui L | dicit⟨ur⟩ Kl, vgl. gr. **8** opera < G **9** l. [quod]? Kl, vgl. gr. **11** enim < B L **26** reprehendat? Koe **32** propositus y | fui B

ἀποστῆσαι τὸν ἐντυγχάνοντα ἀπὸ τῆς ταπεινοτέρας ἐκδοχῆς. ἄλλῳ γὰρ καιρῷ ἐχρῆν προηγουμένην τινὰ σκέψιν ποιήσασθαι περὶ καθίσεως καὶ στάσεως καὶ περιπάτου θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ οὐκ ἀπαιτεῖ ἡ παροῦσα διήγησις·

μεγίστη γὰρ ἂν καὶ ἄκαιρος ἐγένετο ἡ παρέκβασις. 8. *πλὴν τούτων λεχθέντων ὑπὸ τοῦ σωτῆρος πρὸς τὴν ἀξίωσιν τῆς μητρὸς Ἰωάννου καὶ Ἰακώβου ἢ αὐτῶν τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου*

ἀκούσαντες (φησὶν) οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν ὡς ἀξιωσάντων προτιμηθῆναι τῶν λοιπῶν. παρατήρει δ' ὅτι καὶ Ἰούδας ἐν τοῖς ἀγανακτοῦσιν ἦν

(καὶ ἀνέγραψε τοῦτο καὶ ὁ Μᾶρκος). εἰ δὲ ἐν τοῖς ἀγανακτοῦσιν ἦν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐννέα, μήποτε ἔτι οὐδέπω βεβλήκει ὁ διάβολος »εἰς τὴν καρδίαν« αὐτοῦ, »ἵνα αὐτὸν« τὸν κύριον ἡμῶν »παραδῷ«, ἀλλ' ἔτι καὶ τῇ προαιρέσει εἷς τῶν ἀποστόλων ὁ Ἰούδας ἦν.

πολλὰ δὲ περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς πρὸ τούτων εἰπόντες, νῦν οὐκ ἐπαναλαμβάνομεν περὶ τοῦ κατασκευάσαι ὅτι Ἰούδας προαιρέσεως ὢν ὁποίας καὶ οἱ λοιποὶ πέπτωκε καὶ ἐνέπεσεν εἰς τὴν παγίδα τοῦ πονηροῦ, καὶ φιλαργυρήσας καὶ προδοὺς τὸν σωτῆρα.

sionibus et legentem avertere ab humili illa traditione. alterius autem temporis est principalem expositionem facere de sedere dei ⟨aut Christi⟩ et stare et ambulare, quod non exigit expositio praesens.

8.

et audientes decem contristati sunt ‹de duobus fratribus, quoniam rogaverunt ceteris se praeponi. et vide, quoniam et Iudas erat inter indignantes.

et si inter indignantes ceteros erat, ne forte necdum inmiserat diabolus »in cor« eius, »ut traderet« dominum, sed in ipso proposito quo et ceteri apostoli erat.

14f Vgl. Marc. 10, 41 — **22ff** Vgl. Joh. 13, 2 — **32** Vgl. I. Tim. 3, 7

2 *γὰρ*] *δὲ* Koe, vgl. lat. **6** *ἀπαιτεῖ* *v*, vgl. lat. *ἀπῄτει* M H **20** *καὶ —Μᾶρκος*] ~ Hu nach Z. 17 *λοιπῶν*

5 ⟨aut Christi⟩ Diehl Kl Koe, vgl. gr. **16/17** se praeponi y* praeponi L **21** ceteros ⟨novem⟩ ? Kl, vgl. gr. **25** erat Kl erant x

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς εἶπεν· οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν καὶ ⟨τὰ⟩ ἑξῆς

ἕως τοῦ

καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν (20, 25—28).

Iesus autem convocans eos dixit: scitis quia principes gentium dominantur eorum,

et qui maiores sunt potestatem exercent in eis. non ita erit inter vos; sed quicumque voluerit inter vos maior esse, erit vester minister, et quicumque voluerit inter vos primus esse, erit vester servus.

τούτοις τὰ ἰσοδυναμοῦντα καὶ ὁ Μᾶρκος ἀνέγραψεν. ἐτηρήσαμεν δὲ ὥσπερ ἐπ' | [722] ἄλλων πλειόνων καὶ τὴν τάξιν τῶν ἀναγεγραμμένων τηροῦντας Ματθαῖον καὶ Μᾶρκον, εἴτε θεραπειῶν εἴτε λόγων, οὕτως καὶ ἐνταῦθα. ἑξῆς γὰρ τὰ ἀπὸ τοῦ »μέλλων δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀναβαίνειν εἰς Ἱεροσόλυμα [καὶ] παρέλαβε τοὺς δώδεκα κατ' ἰδίαν« μέχρι τοῦ »εὐθέως δὲ ἀποστέλλει αὐτοὺς« πάντα τῇ τάξει τετήρηκε καὶ ὁ Μᾶρκος ἀπὸ τοῦ »ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα« μέχρι τοῦ »εὐθέως αὐτὸν ἀποστέλλει πάλιν ὧδε«. σὺ δὲ παραθεὶς τὰ εὐαγγέλια ἀλλήλοις κατὰ τοὺς τόπους τούτους καὶ συγκρίνων αὐτοὺς εὑρήσεις τὸ λεγόμενον. καὶ ὁ Λουκᾶς μέντοι ἐκ μέρους τὸ ὅμοιον ἀνέγραψε προτάξας αὐτῶν τὸ »ἐγένετο δὲ φιλονεικία αὐτῶν, τὸ

1ff Zum Text vgl. Hautsch TU. 34, 2a, 69f; doch vgl. lat. — **14** Vgl. Marc. 10, 45 — **19** Matth. 20, 17 — **22** Matth. 21, 3 — **25** Marc. 10, 32 — **26** Marc. 11, 3 — **33** Luc. 22, 24

5 ⟨τὰ⟩ ϱ **21** [καὶ] Hu
27 αὐτὸν < M

τίς αὐτῶν ⟨ἂν εἴ⟩η μείζων«. ἐν τούτοις γὰρ ἐπιφέρει· »ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν εὐεργέται καλοῦνται. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως« καὶ τὰ ἑξῆς. ταῦτα μὲν οὖν λελέχθω, ἵν' ἡμᾶς μὴ λανθάνῃ τὰ περὶ τῆς ἰσοδυναμίας τῶν κατὰ τὸν τόπον τετηρημένης Ματθαίῳ καὶ Μάρκῳ, καὶ ἐκ μέρους τῷ Λουκᾷ. ἤδη δὲ καὶ τὴν διάνοιαν τῶν λεγομένων ἡμῖν ἐξεταστέον.

Προείρηται ὅτι τῶν παρὰ τῷ Ἰησοῦ πρωτείων ἐπεδικάζοντο Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, καὶ ἠξίουν λαβεῖν τὸ καθίσαι ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ (ἢ ἡ μήτηρ αὐτῶν τοῦτο ᾔτει περὶ αὐτῶν), καὶ λέλεκται	
ὅτι	quoniam
ἐπὶ τούτοις, ὡς καὶ αὐτοὶ τῶν παρὰ τῷ Ἰησοῦ πρωτείων ἐπιδικαζόμενοι, οἱ λοιποὶ »ἠγανάκτησαν δέκα«, εἰ ὑφαρπάζειν βούλονται Ἰάκωβος κα Ἰωάννης,	duo fratres
ὡς ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς δέκα ὄντες, τὴν πρὸς τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν δόξαν ἐγγύτητα.	super ceteros apostolos sibi gloriam percipere voluerint
τούτων δὲ προειρημένων κατὰ τὸ εὔλογον ὁ Ἰησοῦς προσκαλεῖται ἤτοι τοὺς ἀγανακτήσαντας δέκα,	indignantibus ceteris, inde occasionem accipiens Iesus
ἢ καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν δύο,	
καὶ διδάσκει τὴν ὁδὸν καθ' ἣν μέγας καὶ πρῶτός τις ἔσται παρὰ τῷ θεῷ.	regulam iustitiae fidelibus ponit, quomodo quis apud deum potest obtinere primatum.

2 Luc. 22, 25f — 15ff Vgl. Marc. 10, 35ff; Matth. 20, 20ff

1 ⟨ἂν εἴ⟩η Koe, vgl. N T cod. D 7 ἵνα M 31 Iesus] dns y

τὸ δὲ λεγόμενον τοιοῦτον ἦν ὅτι οἱ μὲν τῶν ἐθνῶν ἄρχοντες (ἢ »δοκοῦντες« αὐτῶν »ἄρχειν«) οὐκ ἀρκούμενοι τῷ κυριεύειν τῶν ὑποτεταγμένων, βιαιότερον αὐτῶν κρατεῖν θέλοντες καὶ κατακυριεύουσιν αὐτῶν.

principes gentium non contenti regere tantum suos subiectos violenter eis dominari nituntur.

ὁμοίως | δὲ καὶ οἱ ὡς κατὰ τὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀξίαν ἐν τοῖς ἔθνεσι μεγάλοι οὐχ ἵστανται ἐπὶ τοῦ ἐξουσιάζειν τῶν ὑπηκόων, ἀλλὰ κατεξανιστάμενοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. 723

ἐν ὑμῖν δὲ τοῖς ἐμοῖς γνωρίμοις μὴ ἔστω ταῦτα, μηδὲ οἱ ἀρχήν τινα ἐγκεχειρισμένοι τῶν εἰς ἐμὲ πιστευόντων ἢ ἐξουσίαν ἐν ἐκκλησίᾳ τοῦ πατρός μου καὶ θεοῦ ἔχειν νενομισμένοι κατακυριευέτωσαν τῶν ἰδίων ἀδελφῶν ἢ κατεξουσιαζέτωσαν τῶν ἐπὶ τὴν δι᾽ ἐμοῦ θεοσέβειαν καταπεφευγότων.

inter vos autem qui estis mei ⟨noti⟩ non erunt haec, ne forte qui videntur habere aliquem in ecclesia principatum dominentur fratribus propriis vel potestatem in eos exerceant.

quoniam sicut omnia carnalia in necessitate sunt posita non in voluntate, spiritalia autem in voluntate non in necessitate, sic et qui principes sunt spiritales, principatus eorum in dilectione subiectorum debet esse positus, non in timore corporali.

ἀλλ᾽ εἴπερ βούλεταί τις παρὰ τῷ πατρί μου κριθῆναι μέγας καὶ συγκρίσει τῶν ἑαυτοῦ ἀδελφῶν ὑπερέχων, πᾶσι διακονείτω ὧν βούλεται

sed et qui voluerit apud patrem meum *maior* esse conparatione fratrum suorum ceterorum, efficiatur minister eorum, quibus

3 Vgl. Marc. 10, 42

18 *ἐξουσίαν* + *aliquem* lat. 19 *νενομισμένοι* Hu, vgl. lat. *νενομισμένων* M H

14 ⟨noti⟩ Diehl, vgl. gr. 27 qui < B 28 sunt < L

εἶναι μείζων. εἰ δὲ καὶ τῶν παρ' ἐμοὶ πρωτείων τις ὀρέγεται, ἴστω μηδενὸς ἔσεσθαι πρῶτος, *ᾧ παρὸν δουλεύειν μὴ ἐδούλευσε δουλείαν τὴν καὶ ἐν μετριότητι καὶ τῇ ἐπαινετῇ ταπεινότητι, τόν τε δουλεύοντα ὠφελῆσαι δυναμένην ὀνῆσαι δὲ ἢ ἀναπαῦσαι καὶ τοὺς δουλευομένους. ὁ δὲ Λουκᾶς βασιλεῖς καὶ ἐξουσιάζοντας ἐθνῶν παραλαμβάνει εἰς τὸν λόγον, ἀποτρέπων τὸν βουλόμενον εἶναι ἐν τοῖς ἀδελφοῖς μείζονα μιμεῖσθαι τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ἢ τὴν τῶν ἐξουσιαζόντων τῆς κολακείας ἐπιθυμίαν, διδάσκων ⟨δ'⟩ ἡμᾶς ἵν' ὁ μὲν ἀληθῶς ἐν ἡμῖν »μείζων« γένηται »ὡς ὁ νεώτερος« (τουτέστιν ὡς παιδίον) ἁπλότητος καὶ ἰσότητος χάριν, ὁ δὲ »ἡγούμενος (οὕτω δὲ οἶμαι ὀνομάζειν τὸν καλούμενον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπίσκοπον) ὡς ὁ« τοῖς ὑπηρετουμένοις διακονούμενος.*

vult esse maior. et qui principatum desiderat ecclesiae, debet fieri omnium servus in humilitate servili, ut obsequatur omnibus in his quae pertinent ad salutem.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ τοῦ θεοῦ διδάσκει ἡμᾶς λόγος. ἡμεῖς δὲ ἤτοι μὴ νοοῦντες τὸ βούλημα τῆς διδασκαλίας ἐν τούτοις Ἰησοῦ ἢ καταφρονοῦντες τῶν τηλικούτων ὑποθηκῶν τοῦ σωτῆρος. τοιοῦτοί ἐσμεν ὡς ἐνίοτε καὶ τὸν τῶν κακῶς ἀρχόντων ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὑπερβάλλειν τῦφον καὶ μονονουχὶ ζητεῖν ὡς οἱ βασιλεῖς δορυφόρους, καὶ φοβεροὺς ἑαυτοὺς καὶ δυσπροσίτους μάλιστα τοῖς πένησι κατασκευάζοντες. τοιοῦτοί

Et haec docet nos sermo divinus. nos autem sive non intellegentes voluntatem dei positam in scripturis sive contemnentes talem commendationem Christi tales sumus, ut etiam malorum principum mundi excedere superbiam videamur, et non solum quaerimus sicut reges acies praecedentes et terribiles nos et accessu difficiles maxime pauperibus exhibemus, et tales sumus ad eos, qui nos

9ff. 16ff Vgl. Luc. 22, 25ff — **28ff** Vgl. zu dieser Schilderung von Bischöfen Harnack TU. 42, 4, 137f

14 *κολακίας* H **15** ⟨*δ'*⟩ Kl **25f** *τῆς — Ἰησοῦ* = lat. *dei — scripturis* ? **30** non solum] falsch verstandenes *μονονουχὶ* Koe

*ἐσμεν πρὸς αὐτούς, ἐντυγχάνοντας ἡμῖν καὶ περί τινων ἀξιοῦντας, ὡς οὐδὲ οἱ τύραννοι καὶ ὠμότεροι τῶν ἀρχόντων πρὸς τοὺς ἱκέτας. καὶ ἔστι γε ἰδεῖν ἐν πολλαῖς νομιζομέναις ἐκκλησίαις, καὶ μάλιστα ταῖς τῶν μειζόνων πόλεων, τοὺς ἡγουμένους τοῦ λαοῦ τοῦ θεοῦ μηδεμίαν ἰσολογίαν | ⟨ἔχοντας ἢ πρὸς αὐτοὺς ἔχειν⟩ ἐπιτρέποντας, ἔσθ' ὅτε καὶ τοῖς καλλίστοις τῶν Ἰησοῦ μαθητῶν *** εἶναι πρὸς αὐτούς. καὶ ὁ μὲν ἀπόστολος τοῖς κυρίοις περὶ τῶν οἰκετῶν ἐντολὴν δίδωσι λέγων· »οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανῷ«· διδάσκει δὲ καὶ ἀνιέναι τὴν ἀπειλὴν τοὺς δεσπότας κατὰ τῶν οἰκετῶν. ἔστι δέ τινας ἰδεῖν ⟨ἐπισκόπους⟩ ὠμῶς ἀπειλοῦντας, ὁτὲ μὲν προφάσει ἁμαρτίας, ὁτὲ δὲ τῷ καταφρονεῖν τῶν πτωχῶν,*

παρὰ τὸν ἀποστολικὸν λόγον ἐν ᾧ λέλεκται· »δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν· μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν«, καὶ πάλιν τὴν πρὸς τοὺς ὑποχειρίους ἰσότητα μήτε ἐννοοῦντας μήτε φανταζομένους ὅτι καθήκει

interpellant vel propter aliquid deprecantur, sicut nec tyranni et crudeliores principibus mundialibus ad subiectos. et est videre in quibusdam ecclesiis, praecipue civitatum maximarum, principes populi Christiani nullam adfabilitatem habentes vel habere ad se permittentes. 724

et apostolus quidem etiam dominis dat mandatum de servis dicens: »domini, quod iustum est et aequum servis praestate, scientes quia et vos habetis dominum in caelis«, docet autem et remittere minas.

episcopi autem quidam crudeliter comminantur, aliquando quidem occasione peccati, aliquando auem contemnentes pauperum cuam,

14 Kol. 4, 1 — 25 Gal. 2, 9f

2 *καὶ*] *ἢ* Koe 4 *ἱκέτας* = *subiectos* oder las lat. *οἰκέτας*? 9 ⟨*ἔχοντας —ἔχειν*⟩ Kl Koe, vgl. lat. 12 *** Koe, der vermutet ⟨*ἀπειπόντας*⟩ *ἰέναι πρὸς κτλ.* 13 *ἀπόστολος* + *et iam* lat. 20 ⟨*ἐπισκόπους*⟩ Kl, vgl. lat. 21 *ὁμῶς* H 30 *μήτε . . . μήτε* Koe *μηδὲ . . . μηδὲ* M H

1 vel] l. et? Kl, vgl. gr. 3 principibus] lat. verstand wohl *τῶν ἀρχόντων* = *ἢ οἱ ἄρχοντες* (Diehl), sonst l. ⟨ex⟩ principibus Kl 16 quia] quoniam L 16/17 dominum] dm̄ G L

ἀτυφίαν καὶ ἰσότητα μάλιστα Χριστιανοῖς ἐμπολιτεύεσθαι, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τοῖς ὑπεροχήν τινα ὀνόματος ἐκκλησιαστικοῦ φοροῦσι· γέγραπται γάρ· »ὅσῳ μέγας εἶ, τοσούτῳ ταπείνου σεαυτόν, καὶ ἔναντι κυρίου εὑρήσεις χάριν«. ἐχρῆν δ' ἡμᾶς εἰδέναι καὶ τὸ ἐν Παροιμίαις οὕτως εἰρημένον· »πρὸ συντριβῆς ὑψοῦται καρδία ἀνδρός, καὶ πρὸ δόξης ταπεινοῦται«, ἐκκλίνειν δὲ καὶ τὸ περιπεσεῖν τῷ ⟨μέγα⟩ φρονῆσαι ἢ εἰπεῖν λόγον, ὃν εἶπεν ὁ »θέλων ἑαυτὸν δικαιῶσαι« πρὸς τὸν Ἰησοῦν διδάξαντα τὸ »ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν«, ὃς οὐκ ᾐδέσθη τῷ σωτῆρι εἰπεῖν· »καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;« ἔδει δὲ καὶ ἀπὸ Παύλου ἀνεγνωκέναι τὸ »δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι, ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἐὰν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα«. ἐχρῆν μιμήσασθαι καὶ τὸ »ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε«;

Οἱ ἄρχοντες οὖν τῶν μὲν ἐθνῶν κατακυριευέτωσαν αὐτῶν, τῆς δὲ ἐκκλησίας δουλευέτωσαν αὐτῇ. ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι μὲν τῶν ἐθνῶν κατεξουσιαζέτωσαν αὐτῶν, τῶν δὲ πιστῶν ἀκουέτωσαν τοῦ

cum sit scriptum: »quantum magnus es tantum humilia te, et invenies gratiam coram domino«,

item in Proverbiis: »ante contritionem extollitur cor viri, et ante gloriam humiliatur«.

Principes ergo *gentium* dominentur *eorum*, *principes* autem ecclesiarum serviant subditis. sed et *maiores gentium* potestatem exerceant, fidelium autem audiant eum qui dicit: »discite ex me

5 Sir. 3, 18 — **10** Prov. 18, 12 — **14** Luc. 10, 29 — **16** Luc. 10, 27. Vgl. Matth. 22, 39; Marc. 12, 31 — **18** Luc. 10, 29 — **20** I. Thess. 2, 7 — **24** II. Kor. 11, 7

5 ὅσον H **13** ⟨μέγα⟩ Koe **29** ἐκκλησίας ⟨οἱ ἄρχοντες⟩ Koe, vgl. lat. **32** τοῦ] *eum qui dicit* lat.

5 quanto B L **6** tanto B **31** autem audiant y* ∼ L **32** ex] a L

»μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραΰς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν«. παιδευώμεθα δὲ καὶ πρὸς τὸ μὴ ἀποδέχεσθαι κολακείας μηδὲ ἡδέως καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' οἷς ἂν δόξωμεν εὖ τινας πεποιηκέναι, εὐεργέται. οὐ ταῦτα δέ φαμεν ἀνεπιστημόνως, ταπεινοῦν ἑαυτοὺς θέλοντες »ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ« καὶ κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διακονίαν· ἔστι δ' ὅτε χρὴ (κατὰ τὴν ἀποστολικὴν φωνὴν) »τοὺς ἁμαρτάνοντας | ἐνώπιον πάντων« ἐλέγχειν, »ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσιν«. ἔστι δ' ὅτε δεῖ χρησάμενον τῇ ἐξουσίᾳ »παραδοῦναί« τινα »τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου«. σπανίως δὲ τὸ τοιοῦτο ποιητέον· νουθετητέον γὰρ »τοὺς ἀτάκτους« καὶ παραμυθητέον »τοὺς ὀλιγοψύχους« καὶ ἀνθεκτέον »τῶν ἀσθενῶν« καὶ »πρὸς πάντας« δὲ μακροθυμητέον καὶ οὐδενὶ »κακὸν ἀντὶ κακοῦ« ἀποδοτέον. καὶ οὐ χρὴ ἡγεῖσθαι ἐχθρὸν εἶναι τὸν ἁμαρτάνοντα, ἀλλ' ἀκουστέον τοῦ ἀποστόλου λέγοντος· »μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν«. καὶ ταῦτα πάντα μοι λέλεκται βουλομέ-

quia mitis sum et humilis corde«.

non ista dicimus

ut inclinemus

ecclesiasticum principatum; est enim interdum quando (secundum vocem apostolicam) »pec- 725
cantes coram omnibus arguant, ut et ceteri timorem habeant«, est aliquando, ut utens potestate sua tradat peccantem »satanae in interitum carnis, ut spiritus salvetur in die domini Iesu«. tamen raro hoc fieri debet; corripiendi enim sunt inquieti, consolandi autem »pusillanimes«, sustinendi infirmi, et »ad omnes« magnanimitas est habenda, nulli »malum pro malo« reddendum, ut non aestimetur inimicus qui peccat,

sed corripiatur ut frater. haec autem diximus volentes ostendere

1 Matth. 11, 29 — 8 Vgl. Luc. 22, 25 — 11 I. Petr. 5, 6 — 12f Vgl. I. Kor. 16, 15f? — 15 I. Tim. 5, 20 — 18 I. Kor. 5, 5 — 22—27 Vgl. I. Thess. 5, 14f — 31 II. Thess. 3, 15

4 ὑμῶν v ἡμῶν M H 19 τινα] *peccantem* lat. 31 ἡγεῖσθαι H

9ff lat. verkürzt u. umschreibt Elt 16 arguantur B 20 interitu y 21 domini + nostri L

νῳ κατὰ τὸν λόγον παραστῆσαι ὅτι οὐ μιμητέον τῷ ἄρχοντι τῆς ἐκκλησίας τὸν ἄρχοντα τῶν ἐθνῶν,

οὐδὲ ζηλωτέον τοὺς κατακυριεύοντας καὶ κατεξουσιάζοντας καὶ βασιλεῖς·

ἀλλ᾽ ὅση δύναμις καὶ ἐν τούτοις Χριστὸν μιμητέον τὸν εὐεντευκτότατον καὶ γυναιξὶν ὁμιλοῦντα καὶ παιδίοις ἐπιτιθέντα χεῖρας.

εἰ καὶ μείζονα δὲ ἔχει λόγον τὸ Ἰησοῦν βεβληκέναι »ὕδωρ εἰς νιπτῆρα« καὶ »τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν« κεκαθαρκέναι.

οὐδὲν ἧττον καὶ κατὰ τὴν λέξιν ἀκουστέον αὐτοῦ περὶ τούτων λέγοντος· »ὑμεῖς φωνεῖτέ με· ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος, καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ« καὶ τὰ ἑξῆς· διὰ τούτων γὰρ διδάσκει μιμητὰς αὐτοῦ τῆς ἐπαινετῆς ταπεινότητος γίνεσθαι τοὺς μαθητάς.

τάχα δὲ καὶ ἐπεὶ κύριος ὢν ἐδούλευσεν ὑπὲρ ἀνθρώπων σωτηρίας τῷ γένει ἡμῶν, κατὰ τοῦτο λέγεται »μορφὴν δούλου« ἀνειληφέναι καὶ τεταπεινωκέναι ἑαυτὸν γενόμενον »ὑπήκοον μέχρι θανάτου«. καὶ εἴπερ διὰ τοῦτο »ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσεν«, ὁ βουλόμενος ὑψοῦσθαι τὰ παραπλήσια ποιησάτω τῷ διὰ τάδε τινὰ ὑπερυψοῦσθαι.

Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-

quod ecclesiarum principes principum mundialium imitatores esse non debent,

sed imitari debent Christum accessibilem et mulieribus loquentem et pueris manus inponentem

et discipulis suis pedes lavantem atque tergentem,

exemplum eis dantem, ut et ipsi similiter faciant fratribus suis.

forsitan autem et, quoniam dominus constitutus serviebat pro salute hominum generi nostro, propterea dicitur »formam servi« suscepisse et humiliasse se ⟨»oboediens factus⟩ usque ad mortem, propter quod et deus eum superexaltavit«. qui vult ergo exaltari, similia faciat, ut exaltetur per ea.

Sicut et filius hominis non

12 ff Vgl. Joh. 13, 5 — **17** Joh. 13, 13f — **23 ff** Vgl. Hier. in Matth. 157 B: *quando »formam servi accepit«* etc. — **26 ff** Vgl. Phil. 2, 8f — **33 ff** Vgl. Hier. in Matth. 157 B: *nota, quod crebro diximus, eum, qui ministret, filium appellari hominis*

11 *τὸ*] *τὸν* H **13** *κεκαθαρκέναι*] *lavantem atque tergentem* lat. **22** suis < G **27** ⟨oboediens factus⟩ Kl, vgl. gr. **29** deus Kl, vgl. gr., dominus x **33** et < L

που ⟨οὐκ ἦλθεν διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι· ἐπεὶ⟩ εἰ καὶ διηκονήθη, ἡνίκα »ἄγγελοι προσῆλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ« καὶ πάλιν διηκονήθη ὑπὸ τῆς Μάρθας, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἐλήλυθε τὸ διακονηθῆναι·

venit ministrari, sed ministrare; nam etsi angeli ministraverunt ei, quando »accesserunt et ministrabant ei«, etsi Martha ministravit ei, tamen non ideo venit *ut ministretur*,

ἐπεδήμησε γὰρ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. ἵνα διακονήσῃ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὁδεύσῃ διακονῶν ἡμῶν τῇ σωτηρίᾳ, ὡς δοῦναι | τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν λύτρον ἀντὶ πολλῶν τῶν πιστευσάντων εἰς αὐτόν.

sed ut ministret; et tantum crevit ministrans, ut *animam suam daret redemptionem pro multis* qui credi- 726
derunt in eum.

καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν πάντες ἐπίστευον εἰς αὐτόν, δεδώκει ἂν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πάντων.

τίνι δὲ ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν; οὐ γὰρ δὴ τῷ θεῷ· μήτι οὖν τῷ πονηρῷ; οὗτος γὰρ ἐκράτει ἡμῶν, ἕως δοθῇ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῷ λύτρον ἡ τοῦ Ἰησοῦ ψυχή, ἀπατηθέντι ⟨δηλονότι καὶ φαντασθέντι⟩ ὡς δυναμένῳ αὐτῆς κυριεῦσαι καὶ οὐχ ὁρῶντι ὅτι οὐ φέρει τὴν ἐπὶ τῷ κατέχειν αὐτὴν βάσανον. διὸ καὶ »θάνατος αὐτοῦ« δόξας κεκυριευκέναι »οὐκέτι κυριεύει« γενομένου ⟨μόνου⟩ »ἐν νεκροῖς« ἐλευθέρου καὶ ἰσχυροτέρου τῆς τοῦ θανάτου ἐξου-

cui dedit *animam suam redemptionem pro multis*? nec enim convenit dicere: deo. ne forte ergo maligno? ille enim dominabatur in nobis, donec daretur ei pro nobis *redemptio* anima Iesu, decepto videlicet et aestimanti quasi possit dominari eius, et non videnti quia non poterit sustinere in tenendo eam tormenta. propter quod et »mors« putans se dominari eius, dominata non est, quoniam erat solus inter omnes »mor-

3 Matth. 4, 11 — 5 Vgl. Joh. 12, 2 — 12ff Vgl. Hier. in Matth. 157 B: *et non dixit »animam suam redemptionem dare« pro omnibus, sed »pro multis«, id est pro his, qui credere voluerint* — 28f Vgl. Röm. 6, 9 — 30 Vgl. Ps. 87, 6

1 ⟨οὐκ—ἐπεὶ⟩ Kl, vgl. lat. 11 ὁδεύσῃ] *crevit* lat. 21 δὴ = *convenit dicere* lat. 24 ⟨δηλονότι καὶ φαντασθέντι⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 30 ⟨μόνου⟩ Kl, vgl. lat. | ἐν + *omnibus* lat. 21 ne < R G 23 pro x* < ϱ 26 posset B 27 quia] quoniam B 31 omnes y* < L

σίας, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχυροτέρου ὥστε καὶ πάντας τοὺς βουλομένους αὐτῷ ἀκολουθεῖν τῶν κρατουμένων ὑπὸ τοῦ θανάτου δύνασθαι ἐλευθεροῦν, οὐδὲν ἰσχύοντος κατ' αὐτῶν ἔτι τοῦ θανάτου. πᾶς γὰρ ὁ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ ⟨ὢν⟩ ἀνεπίληπτός ἐστι τῷ θανάτῳ.

tuos liber« et fortior omni potestate mortis, et usque adeo fortior, ut et omnes sequi se volentes qui tenebantur a morte liberaret a morte, nihil valente in eis postmodum morte. omnis enim qui sequitur Iesum, inconprehensibilis est a morte.

ἐν μὲν οὖν τοῖς ἐξεταζομένοις τοῦ εὐαγγελίου ῥητοῖς γέγραπται ὁ σωτὴρ ἡμῶν δεδωκέναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν λύτρον ἀντὶ πολλῶν. παρὰ δὲ τῷ Πέτρῳ εἴρηται ὅτι »οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ, ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς ματαίας ἡμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι«· καὶ ὁ ἀπόστολος δέ φησι· »τιμῆς ἠγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων«. οὐκοῦν ἠγοράσθημεν μὲν τῷ τιμίῳ τοῦ Ἰησοῦ αἵματι, δέδοται δὲ λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν ἡ ψυχὴ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ οὔτε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ (πρότερον γὰρ αὐτὸ παρέθετο τῷ πατρὶ λέγων· »πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου«) οὔτε τὸ σῶμα (οὐδὲν γὰρ εὕρομέν πω τοιοῦτον περὶ αὐτοῦ γεγραμμένον).

καὶ ἐπεὶ δέδοται ἡ ψυχὴ αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν, οὐκ ἔμενε δὲ παρ' ἐκείνῳ ᾧ ἐδέδοτο λύτρον ἀντὶ πολλῶν,

data autem anima eius *in redemptionem pro multis* non mansit apud eum, cui fuerat data.

διὰ τοῦτό φησιν ἐν πεντεκαιδεκάτῳ Ψαλμῷ τὸ »οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην«.

propter hoc dicit propheta quoniam »non derelinques animam meam in infernum«.

13 I. Petr. 1, 18f — 18 I. Kor. 7, 23 — 25 Luc. 23, 46 — 34 Ps. 15, 10

4/5 ἐλευθεροῦν Kl, vgl. lat. ἀκολουθεῖν M H 7 ⟨ὢν⟩ Diehl 20 μὲν < M 33 ἐν πεντεκαιδεκάτῳ ψαλμῷ] *propheta* lat.

5 a morte] lat. las: ὑπὸ τοῦ θανάτου ⟨ἀπὸ τοῦ θανάτου⟩ Koe 35 inferno B

Γενόμενος δὲ ἅπαξ κατὰ τὸν τόπον ὑπομνήσαιμ' ἂν τοὺς φαντασίᾳ δοξολογίας τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ συγχέαντας τὰ περὶ τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως τοῖς περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος Ἰησοῦ, τάχα δὲ καὶ τοῦ πνεύ|ματος αὐτοῦ, καὶ 727
ἓν πάντῃ ἀσύνθετον οἰομένους εἶναι τὸ ὀφθὲν καὶ ἐπιδημῆσαν τῷ βίῳ, ὅτι μὴ ὑγιῶς λέγουσι. πυθώμεθα γὰρ αὐτῶν εἰ ἡ θειότης τῆς εἰκόνος »τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου« καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πρωτοτόκου »πάσης κτίσεως«, εἰ ἐκεῖνος ἐν ᾧ »ἔκτισται τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι« λύτρον ἐδόθη ἀντὶ πολλῶν· καὶ τίνι ἐδόθη ἐκείνη λύτρον πολεμίῳ κατέχοντι ἡμᾶς αἰχμαλώτους ἕως λάβῃ τὸ λύτρον, καὶ εἰ ἐχώρει τὸ τηλικοῦτον καὶ τοσοῦτον ἐκεῖνος λύτρον ἀντὶ τῶν αἰχμαλώτων λαβεῖν. καὶ οὐ ταῦτά φημι ὡς καταφρονῶν τῆς ψυχῆς Ἰησοῦ καὶ σμικρύνων αὐτήν, ἀλλὰ βουλόμενος ταύτην μὲν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον λύτρον δεδόσθαι ὑπὸ τοῦ ὅλου σωτῆρος, τὴν δὲ ὑπεροχὴν καὶ τὴν θεότητα ἐκείνην μηδ' ἂν δεδυνῆσθαι λύτρον δοθῆναι. πλὴν σήμερον οὐ λύω τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ πολλῷ πλέον οἶδα ἓν εἶναι Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν πρωτότοκον »πάσης

4f. 11ff Vgl. Kol. 1, 15f — **35f** Vgl. Kol. 1, 15

5 *τῆς* < H 7 *αὐτοῦ* ϱ
10 *πυθώμεθα* Elt *πυθόμεθα* MH

κτίσεως« ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, ὡς πλέον (εἰ δεῖ οὕτως ὀνομάσαι) εἶναι ἓν ὅλον τοῦτο. ᾗπερ ὁ κολλώμενος τῷ κυρίῳ ἓν πνεῦμά ἐστιν«.

9. *Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς. καὶ ἰδοὺ δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν« καὶ ⟨τὰ⟩ ἑξῆς* (20, 29—30 [34]).

Ἔστω μὲν καὶ τὰ τῆς ἱστορίας τῶν κατὰ τὸν τόπον ἀληθῆ, καὶ ἐκπορευομένῳ ἀπὸ τῆς Ἱεριχὼ τῷ Ἰησοῦ μετὰ τῶν μαθητῶν ἠκολουθηκέναι αὐτῷ ὄχλον πολύν. καὶ τυφλοὶ δύο παρὰ τὴν ὁδὸν καθεζόμενοι τῆς ἀπὸ Ἱεριχὼ ἐξόδου ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παρέρχεται τὸν τόπον ἐκεῖνον, καὶ αὐτοὶ κράξαντες εἰρηκέτωσαν· ἐλέησον ἡμᾶς, κύριε, υἱὲ Δαυΐδ« καὶ συμπεφωνηκέτωσαν ἐν τῷ κεκραγότας τὸ ἀναγεγραμμένον εἰρηκέναι. καὶ διὰ τοὺς τυφλοὺς ἀξιώσαντας ἐλεηθῆναι στὰς ὁ Ἰησοῦς πεφωνηκέτω αὐτούς, ἵνα μὴ παράγων καὶ παρερχόμενος αὐτοὺς καλῇ ἀλλὰ καὶ ἑστηκώς, καὶ πυνθανόμενος εἰρηκέτω αὐτοῖς· τί θέλετε ἵνα ποιήσω ὑμῖν; τήν τε ἀξίωσιν ἰδικώτερον ἤδη παριστάντες οἱ τυφλοὶ εἰρηκέτωσαν αὐτῷ θέλειν ἵνα ἀνοι-

9. *Et egredientibus eis ab Hiericho secutae sunt eum turbae multae.*

Quae sunt secundum historiam huius loci, in aperto consistunt.

3 I. Kor. 6, 17

3 *ὅπερ* H 9 ⟨*τὰ*⟩ *v* 11 *ἔστω*] vorher *περὶ τῶν δύο τυφλῶν* H | *μὲν* < M 13 l. *καὶ* ⟨*ἔστω*⟩? Kl 21 *υἱὸς* H 22/23 *κεκραγότας* Kl Koe, vgl. S. 502, 8 *κεκραγότες* M H 28 *καὶ*[1] < M

5 Et] XIIII secundum mathm. In illo tempore L | eis] illis L

γῶσιν ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. καὶ ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν καὶ συμπαθὴς σωτὴρ σπλαγχνισθεὶς ἐπὶ τοῖς τυφλοῖς, σπλαγχνισθεὶς δ' (οἶμαι) τῷ προειληφέναι ἐκείνους τὸ προκαλούμενον τὸν (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ἔλεον τοῦ Ἰησοῦ, 728
ὅπερ ἦν τὸ κεκραγότας εἰρηκέναι· ἐλέησον ἡμᾶς, κύριε, υἱὲ Δαυΐδ καὶ πεπιστευκότας ἠξιωκέναι ἵνα ἀνοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν, ἁψάμενος αὐτῶν τῶν ὀφθαλμῶν ⟨καὶ⟩ δύναμιν διὰ τῆς ἁφῆς ἰατικὴν ἐνιεὶς τοῖς ὀφθαλμοῖς πεποιηκέτω τοὺς τυφλοὺς ἀναβλέπειν, κἀκεῖνοι εὐχαρίστως ἠκολουθηκέτωσαν τῷ Ἰησοῦ. καὶ πιστεύσας τις τούτοις καὶ γινώσκων δὲ τὸ »ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνῆτε«, ἐκ τοῦ πεπιστευκέναι »κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως« τὸ συνιέναι εἰληφέτω, καὶ εἰληφὼς λεγέτω τὰ περὶ τούτων κατὰ τὸν περὶ αὐτῶν τῆς πίστεως θεμέλιον περὶ αὐτῶν ἑρμηνεύων κατὰ τὸ »ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα«, καὶ ἔστω ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον πιστεύων τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς κατὰ τὸν τόπον τοῦτον ἀναγεγραμμένοις, ἀλλὰ καὶ γινώσκων τὸν περὶ αὐτῶν νοῦν. ὁ γὰρ μένων ἐν τῇ τῆς πίστεως ἀληθείᾳ καὶ διὰ τῶν ἔργων τοῦ λόγου ἐμμένων »τῷ λόγῳ« κατὰ τὴν Ἰησοῦ ἐπαγγελίαν γινώσκει τὴν ἀλήθειαν· καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐλευθεροῦται.

18 Jes. 6, 9 ? — 20 Vgl. Röm. 12, 6 — 23 f Vgl. Hebr. 6, 1; II. Tim. 2, 18. 19 ? — 25 Ps. 115, 1 — 31 ff Vgl. Joh. 8, 31 f

13 ⟨καὶ⟩ Koe 14 ἰατρικὴν ϱ 16 ηὐχαρίστως M 23 κατὰ M w. e. sch. μετὰ H 24 ⟨τὰ⟩ περὶ Koe 29 τὸν] τῶν H 30 μένον H 32 ἐμμένον H

Καὶ ἡμεῖς δέ, ἐπεὶ μὴ πιστεύοντες μὲν οὐ συνίεμεν τοῦ βουλήματος τῶν λεγομένων συνιέντες δὲ ἐκ τοῦ πιστεύειν συνίεμεν. φέρε τὰ ὑποπίπτοντα ἡμῖν εἰς τὸν τόπον, εὐξάμενοι τῷ ῥυομένῳ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ κεκαλύφθαι ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, καθὸ χωροῦμεν παραστήσωμεν. καὶ πρῶτόν γε κατανοήσωμεν τί τὸ ἐκπορευομένων ἀπὸ Ἱεριχὼ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τοῦ σωτῆρος ἠκολουθηκέναι αὐτῷ πολὺν ὄχλον. ὅρα τοίνυν εἰ δύνασαι, μεμνημένος τῶν ἡμῖν ὑπαγορευθέντων εἰς τὴν ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίῳ παραβολὴν τὴν »ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχώ, καὶ περιέπεσε λησταῖς«, ἐπιστήσας λέγειν μήποτε καὶ ἐνταῦθα Ἱεριχὼ σύμβολόν ἐστι τοῦ περιγείου τόπου συνήθως καλουμένου κατὰ τὴν γραφὴν κόσμον.

ὁ μὲν οὖν καταβαίνων »ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ« Ἀδὰμ (τουτέστιν ἄνθρωπος) περιπέπτωκε »λησταῖς«. διὰ δὲ τοὺς ἐν Ἱεριχὼ πολλοὺς (πολὺς γὰρ ὄχλος ἐν Ἱεριχὼ) ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν ἅμα τοῖς μαθηταῖς γενόμενος ἐν αὐτῇ ἐκπορευέσθω πραγματευόμενος (διὰ δὴ τοῦ εἰς τὴν Ἱεριχὼ εἰσεληλυθέναι) τὸ τοὺς βου-

Quae autem spiritaliter nobis videntur,

dicamus. et primum consideremus, quid est quod dicit: *egredientibus* discipulis Iesu cum ipso Iesu *ab Hiericho secutae sunt eum turbae multae.* vide ergo, si memor eorum quae a nobis sunt dicta apud Lucam in parabola de homine descendente »ab Hierusalem in Hiericho« et incidente »in latrones«, potes dicere: ne forte et hic *Hiericho* intellegitur mundus iste terrenus;

qui ergo »ab Hierusalem in Hiericho« descendit, fuit Adam (id est homo), qui incidit »in latrones«. propter

quem Iesus cum discipulis suis descendit in eam et egressus est mercatus

multos in ea fide-

6f Vgl. II. Kor. 4, 3 — 13ff Vgl. Orig. hom. XXXIV in Luc. (IX, 201, 17ff) — 16 Luc. 10, 30 — 27 Die Bemerkung über die »volkreiche Stadt« erscheint als exegetischer Schluß, anders Harnack TU. 42, 4, 84 A. 2

2 οὐ] l. οὐ⟨δὲν⟩? Kl 24 Ἀδάμ] *fuit Adam . . . qui* lat. 29 ἐκπορευέσθω Hu, vgl. lat. ἐμπορευέσθω M H 30 δὴ Koe δὲ M H 31 τὸ τοὺς] l. πολλοὺς ⟨ἐν αὐτῇ πιστοὺς⟩ Koe

9 dicamus + Omelia Origenis de eadem lectione L 19 intelligatur B 28/29 descendit in eam cum discipulis suis L

λομένους ἕπεσθαι ὁδηγεῖν. οὐ γὰρ οἴδασιν οἱ ἐν Ἱεριχὼ | ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ κοσμικοῦ φρονήματος, ἐὰν μὴ θεάσωνται οὐ μόνον τὸν Ἰησοῦν ἐκπορευόμενον ἀπὸ τῆς Ἱεριχὼ ἀλλὰ καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. ταῦτα δὲ θεωρήσαντες ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ ὄχλος πολύς. καὶ ἔστι κατανοοῦντα τοὺς κατὰ τὸν λόγον βιοῦν θέλοντας καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν περιγείων ⟨ὅλων⟩ καταφρονεῖν βουλομένους, ἀκολουθοῦντας τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ

καὶ κατ' ἴχνη βαίνοντας αὐτοῖς ἐκπορευομένοις ἀπὸ Ἱεριχώ, βλέπειν τὰ κατὰ τὸν τόπον. ἀκολουθοῦσι μέντοι ὁ πολὺς ὄχλος τῷ Ἰησοῦ, ἵν' ὀπίσω αὐτοῦ βαδίζοντες καὶ αὐτῷ ὁδηγῷ χρώμενοι ἀναβῶσιν εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ***. 10. (*μετ' ὀλίγα οὖν ἐπιφέρεται ὅτι »ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγὴν εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς« καὶ τὰ ἑξῆς*).

Εἶθ' ἑξῆς γέγραπται, οἱονεὶ δεικνύντος τοῦ λόγου τοὺς ὅσον οὐδέπω θεραπευθησομένους τυφλοὺς τὸ

καὶ ἰδοὺ δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδόν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες· ἐλέησον ἡμᾶς, κύριε, υἱὲ Δαυΐδ.

καὶ πρόσχες ἐν τούτοις τῷ καὶ ἰδοὺ δύο τυφλοί, εἰ μὴ δεῖξιν περιέχει τὸ ἰδού. εἴπερ οὖν δεικνύντι τῷ λόγῳ

les et volentes eum sequi. nec enim sciunt, qui sunt in *Hiericho*, exire 729
de sapientia mundiali, nisi viderint non solum Iesum exeuntem *de Hiericho*, sed etiam discipulos eius. haec ergo videntes *secutae sunt eum turbae multae*. et est videre eos, qui secundum verbum vivere volunt et mundum et mundialia universa contemnere cupientes, Christum sequentes et discipulos eius,

ut post eum incedentes et eo duce utentes ascendant in Hierusalem illam caelestem. 10.

Et ecce duo caeci sedebant secus viam, et audientes quod Iesus transit, exclamaverunt dicentes: miserere nobis, domine, fili David.

20 Vgl. Gal. 4, 26 ? — **21** Matth. 21, 1

1 l. *ὁδηγῶν* ? Kl *ὁδηγοῦντι* ⟨*αὐτῷ*⟩ Koe **11** ⟨*ὅλων*⟩ Koe, vgl. lat. **20** *** Kl, vgl. lat. | *οὖν*] l. *γοῦν* ? Kl **24** *δύο*] *τοὺς* H **33** *υἱὲ* Mª *υἱὸς* Mᶜ H

7 eum] eos y **29/30** secus viam sedebant L

τοὺς δύο τυφλοὺς παρακολουθεῖν δυνάμεθα καὶ βλέπειν αὐτούς,

φήσομεν ὅτι Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδας οἱ πρὸ τῆς Ἰησοῦ ἐπιδημίας τυφλοὶ ἦσαν, πλὴν καθεζόμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν τῷ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις ποιεῖσθαι τὰς διατριβάς· τυφλοὶ μὲν τῷ μὴ βλέπεσθαι αὐτοῖς πρὸ τῆς Ἰησοῦ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπιδημίας τὸν ἐν νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις ἀληθῆ λόγον· κεκραγότες δὲ τὸ ἐλέησον ἡμᾶς, κύριε, υἱὲ Δαυΐδ παρὰ τὸ συναισθέσθαι ἑαυτῶν ⟨τυφλῶν⟩, μὴ βλεπόντων τὸ βούλημα τῶν γραμμάτων καὶ βουλομένων ἀναβλέψαι καὶ ἰδεῖν τὴν ἐν αὐτοῖς δόξαν. ὡς ἔτι δὲ τυφλοὶ καὶ μηδὲν μέγα περὶ τοῦ Ἰησοῦ φανταζόμενοι, ἀλλὰ τὸ κατὰ σάρκα αὐτοῦ μόνον νοοῦντες, καλοῦσι τὸν γενόμενον »ἐκ σπέρματος Δαυΐδ κατὰ σάρκα«, ἐπεὶ μηδὲν τούτου πλέον συνιεσαν, υἱὸν Δαυΐδ. καὶ πᾶσα αὐτῶν ἡ δοκοῦσα διὰ τὴν θεοσέβειαν μεγαλοφωνία οὐδὲν πλέον ᾔδει λέγειν περὶ τοῦ σωτῆρος ἢ ὅτι υἱὸς ἦν τοῦ Δαυΐδ. ἐὰν δὲ λέγω δύο τυφλοὺς | τὸν πρὸ τῆς Ἰησοῦ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐπιδημίας Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδαν,

duos caecos possumus dicere Iudam et Israel, qui ante Christi adventum caeci fuerunt, tamen *secus viam sedentes* legis et prophetarum commorabantur. et *caeci* quidem erant quia non videbant ante adventum Christi ad animam suam verbum verum, quod erat in lege et prophetis. clamabant autem: *miserere nobis, domine, fili David* propter quod sentiebant esse se caecos, non intellegentes voluntatem scripturarum et volentes respicere et videre gloriam quae erat in eis. quasi adhuc caeci et nihil magnum de Iesu aestimantes, sed secundum carnem de eo tantum intellegentes, clamabant ad eum, qui factus est »ex semine David secundum carnem«, quia nihil amplius intellegebant quam filium esse *David*, et omnis quae videbatur eorum propter deum eloquentia, nihil amplius sciebat de Christo, nisi quia filius erat *David. duos* 730
autem caecos diximus

ἄναγε σαυτὸν ἐπὶ τὰς ⟨δύο⟩ βα-

populos duos in duo regna divisos

5f Vgl. Hier. in Matth. 158 A: *secus viam, quia videbantur quidem legis habere notitiam* etc. — 21 Vgl. Röm. 1, 3 — 32ff Vgl. III. Regn. 12

3f *Ἰούδας οἱ* Kl, vgl. lat., Z. 30 u. S. 511, 10 *Ἰουδαῖοι* MH 14 ⟨*τυφλῶν*⟩ Kl, vgl. lat. 23/24 *συνίεσαν, υἱὸν* intellegebant quam lat. 32 ⟨*δύο*⟩ d. h. ⟨*β′*⟩ Kl, vgl. lat.

6/7 legis] lat. las *τὴν* st. *τῷ*' vgl. S. 508, 20; 511, 16ff | prophetarum ⟨causa⟩ Koe 29 caecos autem L[c] | l. dicimus Elt 29ff lat. kürzt

σιλείας, καὶ κατανόησον κατὰ τοὺς χρόνους Ῥοβοὰμ διαιρούμενον τὸν λαὸν Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδαν· καὶ ἑξῆς ὅρα τοὺς προφήτας, ὁτὲ μὲν τῷ Ἰσραὴλ ὁτὲ δὲ τῷ Ἰούδᾳ προφητεύοντας, ὅπου δὲ ἅμα ἀμφοτέροις. ἰδίᾳ μὲν οὖν πῶς ἑκατέρῳ προφητεύουσιν εὕροις ἂν προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῶν προφητῶν, ἅμα δὲ Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδᾳ, ἡνίκα διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐπαγγέλλεται ὁ θεὸς συντελέσειν »ἐπὶ τὸν οἶκον ⟨Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον⟩ Ἰούδα διαθήκην καινήν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησεν« ὁ θεὸς »τοῖς πατράσιν« ἐκπορευομένοις »ἐκ γῆς Αἰγύπτου«. καὶ τυφλοί γε ὄντες ὁ Ἰσραὴλ (περὶ οὗ πολλάκις ἀποδεδώκαμεν ἀντιδιαστελλόμενοι αὐτὸν πρὸς τὸν κατὰ σάρκα

Ἰσραὴλ) καὶ Ἰούδα ὁμοίως ἀκούσαντες (φησὶν) ὅτι Ἰησοῦς παράγει. ἔκραξαν· ἀκούσαντες [φησὶν ὅτι] γὰρ (οἶμαι) τῶν κηρυσσόντων τὰ περὶ τῆς Ἰησοῦ ἐπιδημίας καὶ ὅτι παράγει τὴν παρελευσομένην Ἱεριχὼ (ἐπιδημῶν μὲν ⟨ἐν⟩ αὐτῇ, ἐξελευσόμενος δὲ ἀπ' αὐτῆς). εὐλαβοῦνται μὴ παρέλθῃ αὐτοὺς μὴ ἐλεηθέντας· διὸ κεκράγασι πρὸς αὐτὸν λέγοντες· ἐλέησον ἡμᾶς, κύριε, υἱὸς Δα-

tempore Roboam,

et vide prophetas quomodo nunc Israel, nunc Iudae prophetaverunt, aliquando autem simul ambobus.

hi ergo populi, quoniam signo quodam prophetico *audierant transire Iesum, clamaverunt.* puto enim, quod *audierunt* ab eis qui adventum Christi prophetaverunt et *quoniam transit* (veniens quidem in eam egrediens autem ex ea), et timentes ne forte pertranseat eos, nequaquam misericordiam faciens super eos, *clamabant: miserere nobis, domine, fili David.* Iesus autem *non pertransit,*

12ff Hebr. 8, 8f (Jer. 38, 31f) — **17ff** Vgl. Hier. in Matth. 158 B: *hi quia per se videre non poterant, audierunt praeconia salvatoris et confessi sunt filium David*

12 ⟨Ἰσραὴλ—οἶκον⟩ Hu, vgl. Hebr. 8, 8 22f φησὶν—ἀκούσαντες < H 24 [φησὶν ὅτι] Kl, vgl. lat. 28 ⟨ἐν⟩ Diehl, vgl. lat.

υἱὸ. εὐεργετῶν δὲ ὁ σωτὴρ οὐ παράγει, ἀλλ' ἵσταται, ἵνα στάντος αὐτοῦ μὴ παραρρέῃ ἡ εὐεργεσία καὶ παρέρχηται, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηγῆς ἑστώσης ἐγγένηται τοῖς εὐεργετουμένοις.

sed stat, ut stante eo non transfluat beneficium, sed quasi de fonte stante defluens misericordia deveniat usque ad eos.

turba autem, id est praecedens eorum qui crediderant, etiam *increpabat eis* clamantibus: *fili David, miserere nostri, ut tacerent* et non appellarent eum contemptibili nomine, sed potius dicerent: *fili dei, miserere nostri.*

11. *Στὰς οὖν ὁ Ἰησοῦς* καὶ πληγεὶς ἀπὸ τῆς κραυγῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἀξιώσεως καλεῖ αὐτοὺς πρὸς ἑαυτόν, τὴν ἀρχὴν τῆς εὐεργεσίας ἤδη ποιούμενος, ὅτε ἐφώνησεν αὐτούς· οὐκ ἂν γὰρ κενῶς ἐφώνησε

καὶ ἐπὶ τῷ μηδὲν ἀνυσθῆναι ἐν τοῖς φωνηθεῖσιν.

11. *Stans* ergo *Iesus* clamoribus eorum retentus et precibus vocat eos ad se, principium beneficii eis ostendens ⟨, quando *vocavit eos*⟩; nec enim in vacuum *vocavit eos.*

ὡς εἴθε καὶ ἡμῶν πρὸς αὐτὸν κεκραγότων καὶ λεγόντων· ἐλέησον ἡμᾶς, κύριε, φωνῆσαι ἡμᾶς ἀρχομένους ἀπὸ τοῦ υἱὸς Δαυΐδ, καὶ στάς γε φωνῆσαι ἡμᾶς ὡς προσέχων ἡμῶν τῇ ἀξιώσει. εἶπεν οὖν ἐκείνοις· τί θέλετε ἵνα ποιήσω ὑμῖν; ὅπερ τοιοῦτον εἶναι νομίζω· τί θέλετε παραστήσατε, δηλώσατε, ἵνα πάντες οἱ ἐκπορευόμενοι ἀπὸ Ἱεριχὼ καὶ ἀκολουθοῦντές | μοι ἀκούσωσι καὶ θεάσωνται τὸ

utinam et nobis clamantibus et dicentibus: *miserere nobis, domine,* vocet nos incipientes a filio *David, stans* autem vocet nos quasi intendens deprecationibus nostris. *dixit* autem eis: *quid vultis ut faciam vobis?* quod aestimo esse tale: *quid vultis* ostendite, manifestate, ut omnes qui egrediuntur *de Hiericho* et sequuntur me audiant et videant factum. 731
illi autem responderunt: *ut aperi-*

14ff Vgl. S. 512, 1ff (gegen Griesbach und Hautsch TU. 34, 2[a], 70)

4 παρέρχεται M[a] w. e. sch. 5 ἑστώσης ⟨καταρρέουσα⟩ Koe, vgl. lat. 15 πληγεὶς] l. ληφθεὶς? Diehl, vgl. lat. 18 ποιούμενος] *ostendens* lat.

3 profluens L 8/9 increpabant G 17 eis] eius B < L | ⟨quando—eos⟩ Kl, vgl. gr. 31 manifeste G L

γινόμενον. ἀλλ᾽ ἐκεῖνοι ἀπεκρίναντο· κύριε, ἵνα ἀνοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν· ἥντινα ἀπόκρισιν οἱ εὐγενεῖς μὲν (τῷ εἶναι ἀπὸ Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα) τυφλωθέντες δὲ (ὑπὸ τῆς ἀγνοίας καὶ συνησθημένοι αὐτῆς) καὶ *ἀκούσαντες* τῶν λεγόντων περὶ τοῦ σωτῆρος ⟨κεκρά⟩γασι πρὸς αὐτόν, καὶ

λέγουσι θέλειν *ἵνα ἀνοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ* αὐτῶν. καὶ μάλιστα τοῦτό φασιν οἱ ἐν τῷ ἐντυγχάνειν τῇ ἱερᾷ γραφῇ μὴ ἀναισθητοῦντες ἑαυτῶν τυφλωττόντων πρὸς τὸν ἐν αὐτῇ νοῦν. οὗτοι γάρ φασι τὸ *ἐλέησον ἡμᾶς* καὶ τὸ *θέλομεν ἵνα ἀνοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν.* ὡς εἴθε καὶ ἡμεῖς αἰσθανόμενοι, ἐν οἷς τυφλώττομεν καὶ οὐ βλέπομεν, *παρ᾽ αὐτὴν καθεζόμενοι* τῶν γραφῶν *τὴν ὁδὸν* ⟨καὶ⟩ *ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει*. διὰ τῆς ἡμετέρας ἀξιώσεως στήσαιμεν αὐτὸν καὶ εἴποιμεν ὅτι *θέλομεν ἵνα ἀνοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν.* ὅπερ ἐὰν εἴπωμεν ἀπὸ διαθέσεως ὀρεγομένης τοῦ βλέπειν ἃ χαρίζεται βλέπειν ἁψάμενος τῶν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῶν Ἰησοῦς, σπλαγχνισθήσεται ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ

ὡς δύναμις καὶ λόγος καὶ σοφία καὶ πάντα ὅσα ἀναγέγραπται περὶ αὐτοῦ τυγχάνων,

ἅψεται τῶν πρὸ αὐτοῦ μὴ βλεπόντων ὀφθαλμῶν ἡμῶν.

antur oculi nostri. ingenui quidem (eo, quod erant de Israel et Iuda) caeci autem (ignorantia et intellegentes propriam caecitatem) et *audientes* eos qui praedicaverunt de Iesu,

dicunt se velle *ut aperiantur oculi* eorum. et praecipue hoc dicunt qui legentes divinas scripturas intellegunt caecitatem suam ad sensum scripturarum. hi enim dicunt: *miserere nobis* et quia *volumus ut aperiantur oculi nostri.* et utinam et nos intellegentes, in quibus caeci sumus et non videmus, *sedentes iuxta* ipsam scripturarum *viam* et *audientes quoniam Iesus transit*, precibus nostris faciamus eum stare dicentes: *volumus ut aperiantur oculi nostri.* quod si dixerimus ex adfectu desiderante videre quae donat, tangens oculos animarum nostrarum aperiet

quasi verbum et virtus et sapientia et omnia, quae de eo dicuntur, constitutus.

6 *ἀγνοίας* Kl, vgl. lat. *κακίας* M H **7** *αὐτοῖς* M **8** *λεγομένων* M **9** ⟨*κεκρά*⟩*γασι* Koe, vgl. S. 507, 24 *φασὶ* M H **21** ⟨*καὶ*⟩ Koe, vgl. lat. **24** *εἴποιμεν* ϱ *εἴπαιμεν* M H **28** [*βλέπειν*] ? Diehl, vgl. lat.

1 ingenue G L **3 f** st. *αὐτῆς* gr. Z. 7 las lat. *ἑαυτῶν τῆς τυφλότητος* Koe **16** et < y **19** ipsam] istam B

καὶ ἀψαμένου αὐτοῦ φεύξεται μὲν τὸ σκότος καὶ ἡ ἄγνοια, εὐθέως δὲ οὐ μόνον ἀναβλέψομεν, ἀλλὰ καὶ ἀκολουθήσομεν αὐτῷ, αὐτοῦ τοῦ ἀναβλέπειν ἡμᾶς παρ' αὐτὸν συνεργοῦντος πρὸς τὸ μὴ ἄλλο τι πρᾶξαι ἢ ἀκολουθεῖν τῷ ἀναβλέψαι ποιήσαντι. ἵνα ἀεὶ ἑπόμενοι αὐτῷ ὁδηγηθῶμεν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν καὶ ὁρῶμεν τοῖς ἀναβλέψασι δι' αὐτὸν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν τὸν θεὸν

μετὰ τῶν μακαριζομένων ἐπὶ τῷ καθαρὰν ἔχειν τὴν καρδίαν. ἔχομεν οὖν τοὺς ἐκπορευομένους ἀπὸ Ἱεριχὼ καὶ ἀκολουθοῦντας τῷ Ἰησοῦ ὄντας ὄχλον πολύν. τοὺς οὐκ Ἰσραὴλ οὐδὲ Ἰούδαν· τοὺς δὲ δύο τυφλοὺς ἀκούσαντας ὅτι Ἰησοῦς παράγει καὶ εἰδότας ὅτι υἱός ἐστι Δαυῒδ καὶ συναισθομένους τῆς ἑαυτῶν τυφλότητος καὶ ἀξιοῦντας ἀνοιγῆναι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδαν τοὺς ἀποδεδομένους, ὧν κεκλεισμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ συμμεμυκότες διὰ τῆς ἁφῆς ἀναβλέπουσιν Ἰησοῦ. ταῦτα μὲν κατὰ τὸν Ματθαῖον. | 732

et sic eo tangente recedet a sensibus nostris tenebra ignorantiae, ut *statim* non solum videamus, sed etiam sequamur *eum*, qui dedit nobis posse videre propter nihil aliud, nisi

ut eum ⟨semper⟩ sequamur et illius ducatu transeamus ad deum et videamus oculis nostris per eum apertis deum.

12. *Ἐπεὶ δὲ Μᾶρκος καὶ Λουκᾶς κατὰ τινὰς μὲν τὴν αὐτὴν ἱστορίαν ἐκτίθενται κατὰ δὲ τινὰς ἑτέραν παραπλησίαν, ἄξιόν γε καὶ τὰ τούτων ἰδεῖν. καὶ πρῶτόν γε κατανοητέον τὴν κατὰ τὸν Μᾶρκον, οὕτως ἀναγράψαντα τὰ κατὰ τὸν τόπον· »καὶ ἔρχεται εἰς Ἱεριχώ. καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκεῖθεν καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ ὄχλου ἱκανοῦ,*

12. Quoniam autem Marcus et Lucas secundum quosdam quidem ipsam exponunt historiam, secundum aliquos autem alteram similem, dignum est et quae ab eis dicuntur videre. et primum videamus de Marco ita scribente: »et venit in Hiericho. et exeunte eo inde et discipulis eius et turba multa«.

13 f Vgl. Matth. 5, 8 — **36** Marc. 10, 46

1 *καὶ* + *sic* lat. 8 ⟨semper⟩ Kl, vgl. gr.

ἰδοὺ ὁ υἱὸς Τιμαίου Βαρτιμαῖος τυφλὸς« καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ »καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ἐν τῇ ὁδῷ .

ὁ μὲν οὖν τῇ ἱστορίᾳ ψιλῇ παριστάμενος καὶ μὴ βουλόμενος διαφωνεῖν τοὺς εὐαγγελιστάς. ἐρεῖ οὐχ ἅμα γεγονέναι τὸ κατὰ τὸν Ματθαῖον καὶ τὸν Μᾶρκον, ἀλλὰ

qui ergo corporaliter intellegunt, propter diversitatem verborum dicent

τινὶ μὲν ἐπιδημίᾳ τῇ ἐν Ἱεριχὼ γεγονέναι τὰ κατὰ τοὺς ἀναβλέψαντας δύο τυφλούς, ἑτέρᾳ δὲ τὰ κατὰ τὸν ἕνα τοῦτον υἱὸν Τιμαίου Βαρτιμαῖον, καὶ ἄλλῃ τὰ κατὰ τὸν Λουκᾶν.

alia vice *duos* istos caecos Christum sanasse, alia autem vice unum illum quem Marcus exponit, tertia vero quod scribit Lucas.

εἴπερ γὰρ ἀκριβῶς πιστεύομεν ἀναγεγράφθαι συνεργοῦντος καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος τὰ εὐαγγέλια, καὶ μὴ ἐσφάλησαν ἐν τῷ ἀπομνημονεύειν οἱ γράψαντες αὐτά, δῆλον ὅτι, ἐπεὶ μὴ δυνατὸν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἐπιδημίᾳ ἀληθὲς εἶναι δύο τυφλοὺς τεθεραπεῦσθαι καὶ ἕνα, ἑτέρα μέν τις ἐπιδημία δεδήλωται ὑπὸ τοῦ Ματθαίου ἑτέρα δὲ ὑπὸ τοῦ Μάρκου, ἤδη δὲ καὶ ἄλλη ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὡς τῷ ἐπιστήσαντι ἐκ τῆς πρὸς τοὺς λοιποὺς διαφορᾶς ἔστι καὶ τοῦτο τεθαρρηκότως ἀποφήνασθαι. καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν ἐπιτηρήσαντά τινα τῶν ἐν Ἱεριχὼ τὴν προτέραν θεραπείαν διὰ τῆς ⟨αὐτῆς⟩ λέξεως καὶ τῆς ὁμοίας ἀξιώσεως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ βεβουλῆσθαι θεραπευθῆναι. εἴποι δ' ἄν τις

2 Marc. 10, 52

12 *ἕνα*] *μάρκον* M | *βαρτιμαίου* M **20/21** *τεθεραπεῦθαι* M H **21** *καὶ* Kl *ἢ* M H | *τις* < ϱ **25** *ἐπιστήσαντι* ⟨*τούτοις*⟩ Koe | *ἐκ τῆς* M[c] H ? M[a] **30** ⟨*αὐτῆς*⟩ Elt | *ὁμοίας* Hu *ὁμοίως* M H

6—511, 7 dicent . . . defendent Kl, vgl. gr. dicunt . . . defendunt x

⟨ὅτι⟩ οὕτω καὶ ἄλλος ἐστὶν ὁ κατὰ τὸν Λουκᾶν τυφλὸς θεραπευθείς. ὁ μέντοιγε ὅλων τούτων ζητῶν βαθυτέραν διήγησιν φήσει ὅτι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα διαφόροις λέξεσι παρίσταται

δύο μὲν γὰρ τυφλοί εἰσιν (ὡς ἀποδέδοται) Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδας, εἷς δὲ ὁ ὅλος τούτων λαός, ὅτε εἷς δηλοῦται θεραπευόμενος τυφλός. ὄχλου οὖν »ἱκανοῦ« τοῦ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν συνεκπορευομένου ἀπὸ τῶν κοσμικῶν τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἰσραηλιτικόν τι λεῖμμα »παρὰ τὴν ὁδὸν« καθεζόμενον ⟨τουτέστι παρὰ τὰς προφητικὰς γραφὰς⟩ καὶ πενόμενον τοῖς νοήμασι καὶ ἐπαιτοῦν τὰ εἰς τὴν χρείαν τῆς ψυχῆς,

ἀκοῦσαν »ὅτι | Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνός ἐστιν«, ἄρχεται μέγα βοῶν ἀξιοῦν τὸν σωτῆρα ὡς υἱὸν Δαυὶδ ἔλεον αὐτῷ παρασχεῖν. καὶ ἐπὰν ἴδῃς τῶν ἀπὸ Ἰουδαίων πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν τὴν περὶ τοῦ σωτῆρος πίστιν, ὁτὲ μὲν ἐκ Μαρίας καὶ τοῦ Ἰωσὴφ οἰομένων αὐτὸν εἶναι ὁτὲ δὲ ἐκ Μαρίας μὲν μόνης καὶ τοῦ θείου πνεύματος, οὐ μὴν καὶ μετὰ τῆς περὶ αὐτοῦ θεολογίας, ὄψει πῶς οὗτος ὁ τυ-

qui autem spiritaliter intellegunt, unam eandemque rem diversis modis

evangelistas exposuisse defendent.

duo enim *caeci* sunt (sicut diximus) Iudas et Israel, unus autem est mixtus ex utroque populus universus ***. »turba« ergo »multa« ex gentibus exeunte cum Iesu et discipulis eius de mundo, Iudaicae quaedam reliquiae »iuxta viam« sedentes, id est iuxta propheticas scripturas, et mendicantes intellectum necessarium animarum suarum,

733

sicut Marcus exponit fortiter clamabant, filium appellantes David. et cum videris eos, qui ex Iudaeis crediderunt in Iesum,

aliquando quidem ex Maria et Ioseph esse eum putantes aliquando autem de sola Maria et spiritu sancto, videbis quomodo

1 Vgl. Luc. 18, 35ff — 12ff Vgl. Marc. 10, 46f — 25ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 78

1 ⟨ὅτι⟩ οὕτω Kl Koe 11 ὅλος Kl ὅλων M H ⟨μεμειγμένος ἐστὶν ἐξ⟩ ὅλων Koe, vgl. lat. 17 ⟨τουτέστι — γραφὰς⟩ Kl Koe, vgl. lat. 22 ἄρχεται Kl ἔρχεται M H

12 *** Diehl Kl Koe, vgl. gr. 17 et ⟨indigentes et⟩ Diehl, vgl. gr.

φλὸς λέγει τὸ »υἱὸς Δαυΐδ, ἐλέησόν με«, ᾧ ἐπιτιμῶσιν οἱ »πολλοί«· πολλοὶ γὰρ οἱ ἀπὸ τῆς Ἱεριχὼ ἐκπορευόμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ἐπιτιμῶντες τῇ πτωχείᾳ τῶν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων πιστεύειν δοκούντων.

καὶ ἀνάγων δὲ ἐπὶ τὴν εὐγενῆ ψυχὴν τὰ τοιαῦτα πτωχεύσασαν καὶ μέχρι ἐπαιτήσεως φθάσασαν, οὐ πάνυ τι διαμαρτήσῃ τοῦ λόγου.

Ἐπεὶ δὲ ἔδοξε τῷ Μάρκῳ καὶ τὸ τοῦ πατρὸς τοῦ τυφλοῦ ὄνομα ἀναγράψαι ὅτι Τίμαιος ἦν, καὶ τὸ τοῦ τυφλοῦ ὅτι Βαρτιμαῖος ἐκαλεῖτο, ζητοῦμεν μή πῃ ἐνενόησέ τι ὁ Μᾶρκος βαθύτερον κατὰ τὸν τόπον. καὶ ἀναγκαίως τάχα μὲν ἀπὸ τῆς ἱστορίας λαβὼν προσέθηκε τὸ ὄνομα, εἴποι δ' ἄν τις καὶ ποιήσας αὐτὸ ὡς χρήσιμον. καὶ εἰ μὴ δόξομεν ψυχρεύεσθαι μέχρι τῆς τῶν τοιούτων ἐξετάσεως φθάνοντες, ζητοῦμεν τὸν τῆς τιμῆς ἐπώνυμον Τίμαιον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βαρτιμαῖον, ὅπερ ἐστὶν υἱὸν Τιμαίου. μήποτε δὲ διὰ τὸ τίμιον τοῦ πατριάρχου Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ τροπικῶς ἐκεῖνός ἐστιν ὁ Τίμαιος· οἱ δὲ τὴν εὐγένειαν ἀπ' ἐκείνου κεκτημένοι ὁ Βαρτιμαῖος τυφλὸς διὰ τὰ προειρημένα, ὁμοίως δὲ καὶ καθεζόμενος »παρὰ τὴν ὁδὸν« καὶ »ἐπαιτῶν«. εἶτα ἐπείπερ | λέγοντι αὐτῷ· »υἱὸς Δαυΐδ, 734 ἐλέησόν με«, ἐπετίμων οἱ »πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ«, ζητῶ εἰ δύνασαι πολλοὺς μὲν εἰπεῖν ἐπιτιμῶντας

ille caecus clamat: »fili David, miserere mei«. quem increpant »multi«; ⟨increpant enim multi⟩ qui de Hiericho egressi ex gentibus sunt, populum videlicet qui videtur credere ex Iudaeis,

1 Marc. 10, 47 — **2f. 13ff. 29** Vgl. Marc. 10, 46 — **31** Vgl. Marc. 10, 46 — **32** Marc. 10, 47 — **33f** Vgl. Marc. 10, 48

10 διαμαρτήσει M

3 ⟨increpant — multi⟩ Kl, vgl. gr. 5 populum ⟨mendicantem⟩ Diehl, vgl. gr.

»ἵνα σιωπήσῃ« τῷ Ἐβιωναίῳ καὶ πτωχεύοντι περὶ τὴν εἰς Ἰησοῦν πίστιν

τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, οἵτινες παρ' ὀλίγους ἅπαντες πεπιστεύκασιν αὐτὸν ἐκ παρθένου γεγενῆσθαι, καὶ ἐπιτιμῶσιν ἵνα σιωπήσῃ

τῷ οἰομένῳ αὐτὸν ἐκ σπέρματος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἶναι, κατάγοντα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ Δαυΐδ. ἀλλὰ καίτοιγε τῶν πολλῶν ἐπιτιμώντων »πολλῷ μᾶλλον« κέκραγε, πιστεύων μὲν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ἀνθρωπικώτερον δὲ πιστεύων, καὶ κεκραγὼς λέγει· »υἱὸς Δαυΐδ, ἐλέησόν με«. ἀλλ' ὁ φιλάνθρωπος σωτὴρ στάς, οὐκέτι (κατὰ τὸν Ματθαῖον) αὐτὸς αὐτὸν φωνεῖ, ἀλλ' εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι·

οἱ δὲ προσταχθέντες εἶπον αὐτῷ· »θάρσει, ἔγειραι« (καθεζομένῳ γὰρ αὐτῷ καὶ ἀναπεπτωκότι φασίν· »ἔγειραι«) καὶ λέγουσι· »φωνεῖ σε«.

μετὰ ταῦτά φησιν ὁ Μᾶρκος ὅτι »ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον ἀναπηδήσας ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν«.

ἆρ' οὖν οὐδὲν ἐννοήσας ἀνέγραψε περὶ τοῦ ἀποβαλόντα αὐτὸν τὸ ἱμάτιον ἀναπεπηδηκότα ἐληλυθέναι πρὸς τὸν Ἰησοῦν; καὶ τολμήσομεν φῆσαι μάτην ταῦτα προσερρῖφθαι τῷ εὐαγγελίῳ; ἐγὼ μὲν οὖν ἰῶτα ἓν ἢ μίαν κεραίαν οὐ πιστεύω κενὴν εἶναι θείων

ut taceant qui pauperes sunt in fide Christi

et putant eum ex semine viri et mulieris esse, trahentem genus ex David. ˏsed multis increpantibus »⟨multo⟩ magis« clamabat, credens quidem in Iesum secundum hominem autem credens, et clamans dicit: »fili David, miserere mei«. Iesus autem

stans, iam non (sicut in Matthaeo) ipse eum vocat, sed iubet eum vocari.

post haec inquit: »ille autem abiciens vestimentum suum, exiliens venit ad Iesum«.

1ff Vgl. c. Cels. II, 1 (I, 126, 17 ff) — **1. 7. 11** Vgl. Marc. 10, 48 — **14** Marc. 10, 48 — **17f** Vgl. Matth. 20, 32 — **20ff** Marc. 10, 49 — **23** Marc. 10, 50 — **31** Vgl. Matth. 5, 18

1 *σιωπήσι* H **2** *εἰς* < M **5/6** *αὐτῷ* M **9** *κατάγοντα* Kl, vgl. lat. *κατάγοντος* M H **13** *ἀνθρωπινώτερον* M **26** *ἀνέγραψαι* M

8ff lat. hat falsch verstanden **11** ⟨multo⟩ Diehl, vgl. gr.

μαθημάτων, τὸ δὲ ἐπιτυγχάνειν ἑρμηνεύοντα ἡγοῦμαι πολλοῦ δεῖσθαι λόγου διὰ τὸ δυσερμήνευτον τῶν πραγμάτων.	
μήποτ᾽ οὖν τὰ ὡς τυφλοῦ καὶ ἐπαίτου *** *ἐπικαλύμματα καὶ περιβόλαια, οἷς περιβέβλητο ὁ Βαρτιμαῖος, δηλοῦται· ἅτινα ἀπέβαλεν ὁ τυφλὸς ἀκούσας· »θάρσει, ἔγειραι, φωνεῖ σε« καὶ ἀποβαλὼν*	ne forte vestimentum caeci et mendicantis velamentum intellegatur caecitatis et mendicitatis, quo fuerat circumdatus; quod abiciens
τὰ τῆς ἐπαιτήσεως καλύμματα καὶ περιβόλαια »ἀνεπήδησε καὶ ἀνέστη«, ἵνα	
ἔλθῃ πρὸς τὸν Ἰησοῦν	venit ad Iesum
καὶ τυχὼν τῆς παρ᾽ αὐτοῦ ἀποκρίσεως εἰρημένης πρὸς τὴν ἀξίωσιν τῆς »τί θέλεις ποιήσω;« καὶ	
αὐτὸς εἴπῃ μείζονα φωνὴν τῆς »υἱὲ Δαυΐδ, ἐλέησόν με«· μεῖζον γὰρ ἐπινενόηται τοῦ »υἱὲ Δαυΐδ« τῷ λέγοντι »Ῥαββουνὶ«	et digniosiori voce confessus est dicens: »Rabboni«; digniosius enim est dicere »Rabboni«, vel sicut in aliis dicit »Domine« quam: »fili David«.
καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἐλέους παραστήσαντι διὰ τοῦ »ἵνα ἀναβλέψω«.	
καὶ ὁ σωτήρ γε διὰ μὲν τοῦ »υἱὲ Δαυΐδ, ἐλέησόν με« οὐ δίδωσι τὴν εὐεργεσίαν οὐδ᾽ ὅτε τὸ ἱμάτιον τῆς ⟨τυφλότητος καὶ τῆς⟩ ἐπαιτήσεως περιέκειτο οὐδ᾽ ὅτε ἐκαθέζετο παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπαιτῶν. διὰ δὲ τὸ »Ῥαββουνί, ἵνα ἀναβλέψω« εἶπεν αὐτῷ· »ὕπαγε,	unde et dominus propter illud quidem, quod dixit: »fili David, miserere mei«, non praestitit sanitatem nec quando sedebat veste caecitatis et mendicitatis velatus nec quando sedebat secus viam mendicans; propter hoc autem,

5 Vgl. Marc. 10, 46 — **10** Marc. 10, 49 — **13** Marc. 10, 50 — **18** Marc. 10, 51 — **19** Marc. 10, 48 — **21ff** Vgl. Marc. 10, 48; 51 — **26** Marc. 10, 48 — **31ff** Marc. 10, 51—52

1 *ἐπιτυγχάνειν* ⟨*τοῦ νοῦ τὸν*⟩ Koe **6** *** Kl Koe, vgl. lat. **7** *καὶ περιβόλαια* < H │ *οἷς περιβέβλητο*] *βέβλητο* M **19** *εἴπῃ* Elt *εἶπε* M H **24** *ἐλέους* v *ἐλέου* M H **28** ⟨*τυφλότητος — τῆς*⟩ Koe, vgl. lat. und Z. 7

19f lat. las *εἶπε* ⟨*Ῥαββουνὶ*⟩ *μείζονι φωνῇ* ⟨*ὁμολογῶν*⟩ *τῆς* Koe **19** digniori B **20** dignius B

ἡ πίστις σου σέσωκέ σε«.

quod dixit: »Rabboni, ut videam«, dixit ei: »vade, fides tua te salvum fecit«.

καὶ ὁ μὲν σωτὴρ εἶπεν | αὐτῷ· »ὕπαγε«, ὁ δὲ τοῦ προστάγματος τούτου κρεῖττον πεποίηκεν· οὐ γὰρ ἀπελήλυθεν. ἀλλὰ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ »ἐν τῇ ὁδῷ«, ἐπεὶ »εὐθέως ἀνέβλεψεν«. 735

13. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ τοῦ Λουκᾶ οὕτως ἔχον· »ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ καὶ τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπαιτῶν« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν ἔδωκεν αἶνον τῷ θεῷ«. καὶ τούτου δὲ τὰ μὲν κοινὰ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἤδη τῆς κατὰ τὸ φανὲν ἡμῖν διηγήσεως τετευχότα οὐκ ἐπαναληψόμεθα, τὰ δὲ καίρια καὶ ἴδια κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν παραστήσομεν. καὶ πρῶτόν γε παρατήρει ὅτι Ματθαῖος μὲν καὶ Μᾶρκος ἐκπορευομένου μετὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Ἱεριχὼ ἀνέγραψαν γεγονέναι τὰ περὶ τοὺς τυφλοὺς ἢ τὸν τυφλόν· ὁ δὲ Λουκᾶς φησιν· »ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχώ«. οὐκοῦν κατὰ τὸν Λουκᾶν εἰσερχόμενος εἰς τὴν Ἱεριχὼ καὶ ἐγγὺς αὐτῆς γενόμενος ἐπιτελεῖ τὴν κατὰ τὸν τυφλὸν οἰκονομίαν. καὶ εἴποι τις ἂν κατὰ τὸν μυστικὸν λόγον ὅτι πρῶτόν ἐστι τὸ τοῦ Λουκᾶ, δεύτερον δὲ τὸ τοῦ Μάρ-

13. Nunc videamus secundum Lúcam, quae communiter dixit praetereuntes, propria autem eius tangentes. et primum vide, quod Marcus et Matthaeus egrediente Iesu *de Hiericho* ponunt, Lucas autem ita: »et factum est cum adpropinquaret Hiericho«. ⟨ergo secundum Lucam intrans in Hiericho⟩ et factus in proximo caecum inluminavit. et dicet aliquis secundum mysterium spiritale, quoniam prius est quod ait Lucas, secundum autem quod Marcus,

5 Vgl. Marc. 10, 51 — **7f** Vgl. Marc. 10, 52 — **12** Luc. 18, 35 — **15** Luc. 18, 43 — **23f** Vgl. Matth. 20, 29; Marc. 10, 46 — **29** Luc. 18, 35

13 *καὶ*] nur hier, wenn auch nicht unlukanisch

31 ⟨ergo—Hiericho⟩ Kl, vgl. gr.

κου, καὶ τρίτον τὸ τοῦ Ματθαίου. πρῶτον γὰρ δεῖ ἐγγίσαι τῇ Ἱεριχώ, εἶτα εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ ⟨μετὰ ταῦτα δὲ⟩ ἐκπορευθῆναι ἀπ' αὐτῆς. ἀνέγραψε τοίνυν ὁ μὲν Λουκᾶς τὸ »ἐγένετο ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχώ«, ὁ δὲ Μᾶρκος· »καὶ ἔρχεται εἰς Ἱεριχώ, καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκεῖθεν«, ὁ δὲ Ματθαῖος οὔτε τὸ ἐγγίζειν τῇ Ἱεριχὼ ἀνέγραψεν οὔτε ὅτι ἔρχεται εἰς Ἱεριχώ, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχώ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

tertium vero quod dixit Matthaeus. primum enim oportet adpropinquare Hiericho, ita intrare in eam, postea autem exire de ea. Lucas ergo scribit: »et factum est cum adpropiaret Hiericho«, Marcus autem ita: »et venit in Hiericho et exeunte eo inde«, Matthaeus vero neque adpropiasse Hiericho scribit nec quia venit in Hiericho, sed tantum *exeuntibus eis ab Hiericho.*

δύναται οὖν τὸ μὲν κατὰ τὸν Λουκᾶν ἐγγίσας τῇ Ἱεριχὼ πεποιηκέναι, τὸ δὲ κατὰ τὸν Μᾶρκον ἐλθὼν εἰς Ἱεριχώ, τὸ δὲ κατὰ τὸν Ματθαῖον ἐκπορευθεὶς ἀπ' αὐτῆς.

potest ergo secundum Lucam quidem adpropians Hiericho fecisse hoc, secundum Marcum autem veniens in Hiericho, secundum Matthaeum autem exiens ab Hiericho.

ὁρᾷς δὲ ὅτι καὶ ὁ κατὰ τὸν Λουκᾶν τυφλὸς »ἀκούσας ὄχλου διαπορευομένου (καὶ οὐ δήπου τοῦ Ἰησοῦ) ἐπυνθάνετο τί ἂν εἴη«, ὁ δὲ κατὰ τὸν Μᾶρκον »ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνός ἐστιν ἤρξατο κράζειν«, οἱ δὲ κατὰ τὸν Ματθαῖον δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδόν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν. καὶ οὐκ ἔστιν ὁ κατὰ τὸν Ματθαῖον παρὰ τοῖς τυφλοῖς Ἰησοῦς Ναζαρηνός, ἀλλ' ὁ παρὰ τοῖς λοιποῖς, ὧν ὁ μὲν κατὰ τὸν Μᾶρκον ⟨τυφλὸς⟩ ἀκούει ὅτι »Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνός ἐστιν«, ὁ δὲ κατὰ τὸν Λουκᾶν, ὅτε

6 Luc. 18, 35 — 7 Marc. 10, 46 — **10. 15** Vgl. Luc. 18, 35 — **11. 17** Vgl. Marc. 10, 46 — **21** Luc. 18, 36 — **25. 34** Marc. 10, 47

3/4 ⟨*μετὰ ταῦτα δὲ*⟩ Kl, vgl. lat. **5** scribit + ita B **10** in < B L
15. 17. 18 *τὸν* < H **23** *δήπω* M
25/26. 32. 34 *ναζαρινός* H **33** ⟨*τυφλὸς*⟩ Koe **35** *ὅτι* M

ἐπυνθάνετο παρὰ τοῦ ὄχλου »τί ἂν εἴη τοῦτο«, ἔμαθεν ἀπαγγειλάντων | αὐ- 736
τῷ ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνὸς παρέρχεται.

Ἑξῆς δὲ τούτοις παρατήρει ὅτι τῷ βοήσαντι τυφλῷ ⟨καὶ⟩ λέγοντι· »υἱὲ Δαυΐδ, ἐλέησόν με« »οἱ προάγοντες ἐπετίμων, ἵνα σιωπήσῃ«, ὡσεὶ ἔλεγεν· οἱ πρῶτοι πιστεύσαντες ἐπετίμων τῷ λέγοντι· »υἱὲ Δαυΐδ«, ἵνα σιγήσῃ καὶ μὴ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν τῷ ἐλάττονι ὀνόματι, ἀλλ' οἱονεὶ λέγῃ· υἱὲ θεοῦ, ἐλέησόν με. ἀλλ' ἐκεῖνος »πολλῷ μᾶλλον ἔκραξεν· υἱὲ Δαυΐδ, ἐλέησόν με«. εἶτα (φησὶ) »σταθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν«. καὶ ὅρα εἰ μὴ (ὡς παρατετηρήκαμεν) ὑποδεέστερός ἐστιν οὗτος ὁ τυφλός· οὔτε γὰρ ὁ Ἰησοῦς αὐτὸν ἐφώνησεν οὔτε εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι, ἀλλ' ὡς μὴ χωροῦντα ταῦτα »ἐκέλευσεν αὐτὸν« ⟨ὡς⟩ μὴ δυνάμενον καθ' αὑτὸν ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν »ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν«. εἶτα (φησὶν) »ἐγγίσαντος αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰπών· τί σοι θέλεις ποιήσω;« καὶ οὐ πρότερον ἐπηρώτησεν αὐτὸν ἢ ὁ ἐρωτώμενος ἤγγισεν αὐτῷ, ἀλλ' ἐπεὶ ἤγγισε, διὰ τοῦτο ἐρωτηθεὶς εἶπε τὸ »ἵνα ἀναβλέψω, κύριε«. εἶτα (φησὶν) ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ

Post haec considera, quoniam clamanti caeco atque dicenti: »miserere mei, fili David«, »qui praecedebant, increpabant eum ut taceret«. tanquam si dicat: qui primi crediderant, increpabant ei clamanti: »fili David«, ut taceret et non appellaret eum contemptibili nomine, sed potius diceret: »fili dei, miserere mei«. ille autem ⟨»multo⟩ magis clamabat: fili David, miserere mei«. et »stans Iesus iussit eum adduci ad se«. et vide nisi (sicut diximus) inferior est caecus iste. nam nec *Iesus* eum *vocavit* nec dixit eum vocari, sed quasi non capientem haec »iussit eum« quasi non potentem a semetipso venire »adduci ad se. et cum adpropiasset ei, interrogavit eum: quid vis ut faciam tibi?« et non prius interrogavit eum aut interrogatus adpropiavit ei, sed quoniam adpropiavit, ideo interrogatus dixit: »ut videam, domine«.

1ff Luc. 18, 36f — **6** Luc. 18, 38 — **7** Luc. 18, 39 — **10** Vgl. Luc. 18, 38 — **14** Luc. 18, 39 — **15** Luc. 18, 40 — **22** Vgl. Luc. 18, 40 — **22ff** Luc. 18, 40 — **25** Luc. 18, 40f — **30** Luc. 18, 41 — **31** Luc, 18, 42

3 *ναζαρινός* H **6** *τυφλῷ* ⟨*καὶ*⟩ Kl, vgl. lat. **10** *λέγοντι υἱέ*] *υἱῶ* M **22** ⟨*ὡς*⟩ Koe, vgl. lat. **26** *θέλεις* + *ἵνα* M **27** *ἐπερώτησεν* H **29** *ἀλλ'* Kl, vgl. lat. *καὶ* M H

8 eum < y **15** ⟨multo⟩ Diehl, vgl. gr. **26** aut] lat. hat *ἢ* falsch verstanden Koe

Ἰησοῦς· ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. πλεῖον δέ τι ἔχουσιν οἱ κατὰ τὸν Ματθαῖον τυφλοί, ἐφ' ὧν γέγραπται ὅτι σπλαγχνισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀμμάτων αὐτῶν· οὐχ ἥψατο δὲ οὔτε τοῦ κατὰ τὸν Μᾶρκον οὔτε τοῦ κατὰ τὸν Λουκᾶν.

ἔχει δὲ πάλιν πλεονέκτημά τι ὁ κατὰ τὸν Λουκᾶν. ἐπείπερ ἡνίκα »παραχρῆμα ἀνέβλεψεν«, οὐ μόνον »ἠκολούθει αὐτῷ«, ἀλλὰ πλεῖόν τι εἶχε παρὰ τοὺς λοιπούς· »ἠκολούθει« γὰρ (φησὶν) »αὐτῷ δοξάζων τὸν θεόν«. καὶ ἦν τὸ τέλος τούτου, ἐν τῷ ἀκολουθεῖν καὶ δοξάζοντος τὸν θεόν, ⟨τὸ⟩ πάντα τὸν ὄχλον ἰδόντα δοῦναι »αἶνον τῷ θεῷ«.

ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡμεῖς εἰς τοὺς τόπους, ⟨εἴτε γνόντες⟩ εἴτε λαβόντες, εἴδομεν· θεὸς δὲ δοίη ᾧ βούλεται λόγον σοφίας πλουσιώτερον καὶ λόγον ἐν φωτὶ γνώσεως τρανότερον, ἵνα ταῦτα τοῖς ἀπὸ τοιούτων χαρισμάτων συγκρινόμενα εὑρεθῇ ὡς λύχνος παρ' ἥλιον.

14. *Καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἦλθον εἰς*

item hoc amplius habet Lucas, quod in illis quidem secutus est tantummodo caecus, hic autem »secutus est dans gloriam deo«, ut videntes eum omnes deo laudem offerrent.

14. *Et cum adpropinquassent in Hierosolymis, venit in Beth-*

11ff Luc. 18, 43 — **17f** Vgl. Luc. 18, 43 — **27ff** Vgl. Orig. tom. X, 30 in Joh. (IV, 204, 1ff): *καὶ ταῦτα μὲν κατὰ δύναμιν εἰς τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ λεκτέον, τοῦ ὁλοκλήρου καὶ παρὰ ταῦτα ἀκριβεστέρου λόγου εὐκαιρότερον, ὅταν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἡμῖν λέγειν δοθῇ, λεχθησομένου.* Vgl. noch Hautsch TU. 34, 2[a], 71

2 ⟨τι⟩ Lo **6** τοῦ < H[a] **16** ἀκολουθεῖν καὶ δοξάζοντος Kl nach Koe ἀκολουθοῦντι καὶ δοξάζοντι MH **17** ⟨τὸ⟩ Koe **20** ⟨εἴτε γνόντες⟩ Ru, nach cod. Regius **21** δοίη Kl Koe δώη MH **25** χαρισμάτων ⟨πλουτισθεῖσι⟩ Koe **27** vorher: *Περὶ τῆς ὄνου καὶ τοῦ πώλου* H

27 Et] XV secundum mathm. In illo tempore L | appropinquassent R B L adpropiassent G **28** venit in y* et venissent L

Βηθφαγὴ πρὸς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν καὶ τὰ ἑξῆς ἕως | τοῦ ἐπιβεβηκὼς 737 *ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου* (Matth. 21, 1—5). καὶ ὁ Μᾶρκος δὲ κατὰ τὸν τόπον οὕτως ἀνέγραψε· »καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ εἰς Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν« καὶ ⟨τὰ⟩ ἑξῆς ἕως τοῦ »καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ«· ὁ δὲ Λουκᾶς τοῦτον τὸν τρόπον· »καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα« καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ »οὕτως ἐρεῖτε· ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει«.

Ἄξιόν ἐστι μάλιστα ἐπὶ τῶν τοιούτων τοῦ εὐαγγελίου ῥητῶν ἐπιστῆσαι τῷ βουλήματι τῶν ἀναγραφόντων καὶ τῇ προαιρέσει αὐτῶν, τί σκοποῦντες ἀνέγραψαν πρὸς τοῖς τεραστίοις καὶ παραδόξοις τῶν ὑπὸ τοῦ σωτῆρος γεγενημένων καὶ τὰ μηδὲν ἐμφαίνοντα τοιοῦτον.

ἔστω γὰρ περὶ τυφλῶν ἀναβλέψεως καὶ παρέτων ἰάσεως καὶ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ λεπρῶν καθαρίσεως πεπραγματεῦσθαι τοὺς εὐαγγελιστὰς εἰς οἰκοδομὴν τὴν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς ἐντευξομένοις αὐτῶν τῇ γραφῇ, τί βούλεται αὐτοῖς τὸ προκείμενον

phage in montem Oliveti.

Dignum est ostendere hic voluntatem evangelistarum conscribentium et propositum eorum, quid considerantes post mirabilia eius et opera gloriosa etiam de exhibitione asinae et sessione domini super eam facerent mentionem.

pone quia de visione caecorum, de paralyticorum constrictione, de resurrectione mortuorum, de mundatione leprosorum scripserunt evangelistae, ut aedificent homines in fide Christi legentes in scripturis opera eius: quid autem

6 Marc. 11, 1 — 9 Marc. 11, 3 — 11 Luc. 19, 28 — 13 Luc. 19, 31 — 27 ff Vgl. Matth. 11, 5 Par.

3 ἐπιβεβηκὼς < H 9 ⟨τὰ⟩ ϱ 14 ὁ < H[a] 31 Ἰησοῦ ⟨γενομένην⟩ Koe

1 in] ad L | oliveti + tunc misit et reliqua. Omelia Origenis de eadem lectione L 25 eam] ea B

ῥητόν. καθὸ ἡνίκα τοῖς Ἱεροσολύμοις ἤγγισεν ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ ἐλήλυθεν εἰς Βηθφαγὴν πλησίον τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο μαθητὰς ἐντελλόμενος αὐτοῖς περὶ ὄνου καὶ πώλου, ἵνα λύσαντες ἀγάγωσιν αὐτῷ, τῷ ἔσθ' ὅτε μὴ ὀκνήσαντι πλείονα ὁδὸν πεζεῦσαι.

καὶ τοῖς ἑαυτοῦ ποσὶ τὴν ὁδοιπορίαν ἐκτελέσαι,

ὡς ὅτε ἀπὸ Ἱεροσολύμων διήρχετο διὰ τῆς Σαμαρείας ⟨εἰς τὴν Γαλιλαίαν καὶ⟩ φθάσας ἐπὶ τὸ φρέαρ, κοπιάσας »ἐκ τῆς ὁδοιπορίας« ἐκαθέσθη παρ' αὐτῷ; τί δὲ καὶ αὐτῷ τῷ Ἰησοῦ πρόκειται ὄνον δεδεμένην μετὰ πώλου λύεσθαι κελεύοντι ⟨καὶ⟩ προστάσσοντι λέγειν τῷ ὅτιποτοῦν ἐπὶ τούτῳ φάσκοντι ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς; ὁ γὰρ τηλικοῦτος κύριος, χρείαν ἔχων ὄνου καὶ πώλου τῶν πάλαι δεδεμένων, ἐμφαινέτω *** τι ἄξιον αὐτοῦ τῆς μεγαλοπρεπείας.

voluerunt conscribere quod adpropians Iesus Hierosolymis cum discipulis suis et veniens *in Bethphage* iuxta montem *Oliveti misit duos discipulos*, mandans eis de asina et pullo eius, ut *solventes* adducant eam ad se, qui frequenter non pigritavit maiorem viam pedibus ambulare,

sicut fecit quando ab Hierosolymis transiens per Samariam ibat in Galilaeam, cum venisset ad puteum »ex itinere« lassus, et super eum sedisset? quid autem est quod et ipse Iesus *asinam* cum pullo eius *ligatam* solvere iubet et mandat, ut dicenti sibi: »quare solvitis?« respondeant: *quia dominus operam eius desiderat, confestim autem remittet eam.* nec enim huiusmodi dominus, necessariam habens asinam et pullum eius aliquando ligatos, ostendit in prima facie aliquid dignum magnificentia sua.

Ἐπιτείνει δὲ τὴν κατὰ τὸν τόπον ζήτησιν προφήτης Ζαχαρίας ὁ τοῦ Βαραχίου, προφητεύσας περὶ τούτων προφητείαν ἀξίαν ἐπιστάσεως, ἐν ᾗ αὐταῖς λέξεσι γέγραπται ταῦτα·

Quid autem est, ut de hoc etiam Zacharias propheta praediceret verbis huiusmodi: »gaude valde, filia Sion; praedica, filia

12ff Vgl. Joh. 4, 6 — 19 (lat.) Luc. 19, 31

7 πόλον M^a H | πώλον + *eius* lat. 12 ὡς ⟨ἐποίησεν⟩ ὅτε Koe, vgl. lat. 13 σαμαρίας H | ⟨εἰς — καὶ⟩ Kl, vgl. lat. 15 ⟨καὶ⟩ κοπιάσας Hu 16 παρ'] *super* lat. (= ἐπ'?) 18. 24 πώλον + *eius* lat. 19 ⟨καὶ⟩ Kl, vgl. lat. 25 *** Diehl Kl Koe, vgl. lat.

3 in < L 13 per Samariam] ab hierosolymis G 15 ex x* eo ϱ 22 eam] eum G | nec enim] lat. las οὐ γὰρ st. ὁ γὰρ 29 quid autem est] lat. las ἐπὶ τίνι st. ἐπιτείνει?

»χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών· | κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σῴζων, αὐτὸς πραῢς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον«. εἰ δὲ βούλει ἀπὸ τοῦ προφήτου μαθεῖν πῶς ἐστι [χαῖρε σφόδρα] χαρᾶς ἄξια τῇ θυγατρὶ Σιὼν τὰ προφητευόμενα, ἄκουε τοῦ »καὶ ἐξολοθρεύσει ἅρματα ἐξ Ἐφραΐμ καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος καὶ εἰρήνη ἐξ ἐθνῶν· καὶ κατάρξει ὑδάτων ἕως θαλάσσης καὶ ποταμῶν διεκβολὰς γῆς. καὶ σὺ ἐν αἵματι διαθήκης ἐξαπέστειλας δεσμίους σου ἐκ λάκκου οὐκ ἔχοντος ὕδωρ.

καθήσεσθε ἐν ὀχυρώματι δέσμιοι τῆς συναγωγῆς, καὶ ἀντὶ μιᾶς ἡμέρας παροικίας σου διπλᾶ ἀνταποδώσω σοι«. καὶ ἵνα μὴ μηκύνωμεν τὸν λόγον ἐπὶ πλεῖον, καταλίπωμεν τῷ βουλομένῳ συγκρῖναι τὴν προφητείαν τῇ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἱστορίᾳ ὅλα τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἐξετάσαι παρακειμένης τῆς λέξεως. ἐσημειωσάμεθα δὲ ὥσπερ ἐπ᾽ ἄλλων

Hierusalem: ecce rex tuus venit 738
tibi iustus et salvans, ipse mansuetus et sedens super subiugalem et pullum eius novellum«? si autem vis discere ex propheta, quomodo hoc magnum gaudium habuit filia Sion, audi quod dicit: »et exterminabit currus ex Ephrem et equum ex Hierusalem, et exterminabitur arcus bellicus, et multitudo et pax ex gentibus; et principabitur aquarum usque ad mare, et fluminum exitus terrae. et tu in sanguine testamenti dimisisti vincula tua de laccu non habenti aquam«.

notavimus autem sicut in aliis

1 Sach. 9, 9 — 9 Sach. 9, 10—12 — 28ff Vgl. Orig. tom. X, 26 in Joh. (IV, 199, 29ff): ἰστέον μέντοιγε ὅτι οὐχ ὡς κεῖται παρὰ τῷ προφήτῃ ἡ λέξις ἐξέθετο αὐτὴν ὁ Ματθαῖος . . . καὶ . . . ἀντὶ τοῦ »ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον« ἀνέγραψεν· »ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου«.

7f [χαῖρε σφόδρα] Kl, vgl. lat. 19 καθήσεσθαὶ H 23 καταλίπωμεν v καταλίπομεν M H

3 super < G | iugalem B | exterminabit Kl, vgl. gr. exterminavit x 5/6 quomodo + de R 7 filia y* < L 9 efrem G (B) effratre L 11 ex] de L 15 vincula] lat. las δεσμούς 16 lacu B L | habente B

ὅτι μὴ αὐταῖς λέξεσιν ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Ἰωάννης ἐξέθεντο τὸ προφητικόν· οὐ γὰρ ταὐτὸν τὸ »χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών. ⟨κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλὴμ⟩« τῷ· εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιὼν ⟨ἢ τῷ »μὴ φοβοῦ, θυγάτηρ Σιών«⟩, ἀλλὰ ⟨καὶ τὰ⟩ μετὰ τὸ »ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι« προτεταγμένα τοῦ »πραΰς« οὐκ ἐξέθετο ὁ Ματθαῖος, οὕτως ἔχοντα· »δίκαιος καὶ σῴζων αὐτός«. ἔτι δὲ ἀντὶ τοῦ καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου ⟨κεῖται· »καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον⟩ καὶ πῶλον νέον« ἢ ὡς ἔν τισι »πῶλον ὑποζυγίου«. ὁ δὲ Ἰωάννης ἀντὶ τοῦ »ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον ⟨καὶ πῶλον νέον⟩ πεποίηκε· »καθήμενος ἔρχεται ἐπὶ πῶλον ὄνου«· ὅστις ἐμφαίνων ὅτι γνώσεως δεῖται τὸ κατὰ τὸν τόπον, ἐπιφέρει τὸ »ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρότερον«.

quod non eisdem sermonibus Matthaeus et Iohannes protulerunt prophetiam eandem. nec enim est idem: »gaude valde, filia Sion, praedica, filia Hierusalem« ⟨ei⟩ quod ait: *dicite filiae Sion* aut »noli timere, filia ⟨Sion⟩« et cetera, quae non similiter posuerunt.

15. Ζητῆσαι δ' ἄν τις πῶς εὐλόγως προστάσσεται | κατὰ τὸν προφήτην χαίρειν σφόδρα θυγάτηρ Σιὼν καὶ κηρύσσειν θυγάτηρ Ἱε-

15. Quaerere autem oportet quomodo rationabiliter mandet 739
propheta valde gaudere filiam Sion et praedicare filiam Hieru-

3. 8 Sach. 9, 9 — **6** Joh. 12, 15 — **11. 15. 18** Sach. 9, 9 — **13** Matth. 21, 5 — **19** Joh. 12, 15 — **21ff** Vgl. Hier. in Matth. 160 C: *ergo cum historia vel impossibilitatem habeat, vel turpitudinem, ad altiora transmittimur* — **23** Joh. 12, 16 — **26f** Vgl. Sach. 9, 9

2 τὸ] *eandem* lat. τὸ ⟨αὐτὸ⟩ Koe **3** τὸ] τῷ M **4** ⟨κήρυσσε—Ἱερουσαλὴμ⟩ Kl Koe, vgl. lat. **6** ⟨ἢ—Σιὼν⟩ Kl, vgl. lat. **8** ⟨καὶ τὰ⟩ Kl nach Hu **14** ⟨κεῖται—ὄνον⟩ Kl Koe, anders Hautsch TU. 34, 2ᵃ, 72f. **18** ⟨καὶ—νέον⟩ Lo

1 hisdem G L **5** ⟨ei⟩ Kl **7** ⟨Sion⟩ Kl

ρουσαλὴμ διὰ τὸν ἐπιβεβηκότα ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον«, ὅτε μετὰ βραχὺ ἰδὼν τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔκλαυσεν ⟨ἐπ' αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς λέγων· Ἰερουσαλὴμ Ἰερουσαλήμ,⟩ ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας« καὶ τὰ ἑξῆς. πρόσχες οὖν εἰ δύνασαι Σιὼν νῦν δὴ λεγομένην θυγατέρα τοῦ προστάσσοντος αὐτῇ χαίρειν καὶ Ἱερουσαλὴμ πάλιν θυγατέρα τοῦ κηρύσσειν αὐτῇ κελεύοντος, εἰπεῖν εἶναι ⟨μὴ τὴν τὸν κύριον σταυρώσασαν, ἀλλὰ τὴν δεξαμένην τὸν ἐσταυρωμένον, Σιὼν⟩ τὴν ἐπουρανίαν, περὶ ἧς ἐν μὲν τῇ πρὸς Ἑβραίους γέγραπται τὸ »ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, Ἰερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει«, ἐν δὲ τῇ πρὸς Γαλάτας· »ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν«. μήποτε γὰρ σύμβολά ἐστι ταῦτα τοῦ σωτῆρος λύσαντος τῶν δεσμῶν διὰ τῶν μαθητῶν τὰ ἴδια ὀχήματα, τούς τε ἀπὸ τοῦ λαοῦ πιστεύσαντας ἐκείνου τότε καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. δεδεμένη γὰρ ταῖς ἁμαρτίαις ἦν ἡ

salem propter eum, qui sedit »super asinam et pullum novellum«, cum post modicum videns Hierusalem Iesus »flevit super eam«, dicens: »Hierusalem Hierusalem, quae occidis prophetas« et cetera. vide ergo, ne forte gavisuram Sion et praedicaturam Hierusalem,

non illam dicit, quae dominum crucifixit, sed istam quae crucifixum suscepit,

caelestem Sion, de qua dicit apostolus ad Hebraeos: »sed accessistis ad Sion montem et civitatem dei vivi, Hierusalem caelestem«

et cetera,

item ad Galatas: »Hierusalem autem quae sursum est libera est, quae est mater nostra«. ne forte ergo haec omnia mysteria sunt salvatoris, qui solvit vincula per discipulos suos populi ex Iudaeis et populi qui venit ex gentibus. ligata enim erat peccatis, quae tunc fuit synagoga, ligatus fuit

1 Vgl. Sach. 9, 9 — 4ff Vgl. Luc. 19, 41 — 5 Luc. 13, 34 — 17 Hebr. 12, 22 — 21 Gal. 4, 26 — 23ff Vgl. Hier. in Matth. 160 C: *at asina ista, quae subiugalis fuit et edomita et iugum legis traxerit, synagoga intellegatur, pullus asinae lascivus et liber gentium populus, quibus sederit Iesus*

4 ⟨ἐπ' — Ἱερουσαλήμ⟩ Kl nach Hu, vgl. lat. 8 θυγατέρα < M 12 ⟨μὴ — Σιών⟩ Kl, vgl. lat. 15 τὴν ἐπουρανίαν, περὶ ἧς Kl, vgl. lat. τὰ ἐπουράνια, περὶ ὧν M H 24 ταῦτα + *omnia* lat.

24 mysteria sunt haec omnia L

τότε συναγωγή, δεδεμένος δὲ καὶ ὁ πῶλος μετ᾽ ἐκείνης ὁ ὕστερον γενόμενος νέος ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ⟨πιστεύων⟩ λαός· καὶ τούτους ἀμφοτέρους ἐγγίζων τῇ εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἀνόδῳ

et pullus cum ea, qui postmodum factus est novellus ex gentibus populus credens. et hos ambos adpropians ad *Hierusalem* caelestem, id est ascendens in caelum,

ὁ σωτὴρ ἐκέλευσεν ὑπὸ τῶν μαθητῶν διδασκόντων λυθῆναι, δοὺς αὐτοῖς τὸ ἅγιον πνεῦμα καὶ εἰπών· »λάβετε πνεῦμα ἅγιον. ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται«. καὶ ἀεί γε οἱ μαθηταὶ ⟨Χριστοῦ⟩.

iussit discipulos suos ut solverent eos, dans eis spiritum sanctum et dicens: »accipite spiritum sanctum. si cuius dimiseritis peccata dimittentur eis; et si cuius tenueritis, tenebuntur«. et semper discipuli Christi

οὓς »ἱκάνωσε διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος«.

λύοντες τὴν δεδεμένην ὄνον καὶ τὸν πῶλον ἄγουσι πρὸς τὸν Ἰησοῦν βουλόμενον ὀχήμασι χρήσασθαι τοῖς ὑπὸ τῶν γνησίων αὐτοῦ μαθητῶν λελυμένοις ἀπὸ τῶν πάλαι ⟨ἁμαρτιῶν⟩ δεσμοῦ. καὶ πρέπει γε τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ οὕτω χρείαν ἔχειν (φιλάνθρωπος γάρ ἐστι) τῆς δεδεμένης ὄνου καὶ τοῦ μετ᾽ αὐτῆς δεδεμένου πώλου· χρείαν δ᾽ αὐτῶν ἔχει, ἵνα αὐτοῖς ἐπικαθίσας ἀναπαύσῃ μᾶλλον ἤπερ ἀναπαύσηται τοὺς οἷς ἐπικαθέζεται. |

solventes *ligatam asinam* et *pullum* adducunt ad Iesum volentem eis vehiculis uti per discipulos suos solutis a vinculo peccatorum priorum. et dignum est filio dei, ut sic necessarios habeat eos (misericors enim est) [super], asinam alligatam et pullum ⟨alligatum⟩ *cum ea*. necessarios autem habet eos, ut sedens super eis repauset magis eos super quibus sedet, quam repausetur ab eis. 740

11 Joh. 20, 22f — 16 II. Kor. 3, 6

1 *τότε* Kl Koe, vgl. lat. *ποτε* M H 4 ⟨*πιστεύων*⟩ Kl, vgl. lat. 14 ⟨*χ̅υ̅*⟩ Kl Koe, vgl. lat. 21 *ὀχήμασι* Koe, vgl. lat. *ὀχήματι* M H 23 ⟨*ἁμαρτιῶν*⟩ *δεσμοῦ* Koe, vgl. lat. 26 *ἐστιν* H 30 *εἴπερ* M[a]

7 caelum] altum B 9 et y* < L 21 suos + *γνησίους* gr. 25 [super] Kl, vgl. gr. 25/26 ligatam y 26 ⟨alligatum⟩ Diehl, vgl. gr. 30 eis] eos B L

16. Ἀλλὰ ζητήσει τις, πῶς ὁ λόγος τῶν ἑξῆς ἀκόλουθος ἔσται τοῖς ἀποδεδομένοις, οὕτως ἐχόντων· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς«

ἤ· »καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ πάλιν ὧδε«.

λύσεις δὲ τὸ ἐπηπορημένον ζητήσας

τὴν ἀποστολὴν ἢ τῶν κατὰ τὸν Ματθαῖον δύο ἢ τοῦ κατὰ τὸν Μᾶρκον πώλου.

ὅτι δὴ κύριος οὐδεὶς ἄλλος ἦν τῶν δεδεμένων ⟨ἢ ἐκεῖνος περὶ οὗ φησιν ὁ ἀπόστολος⟩· »ἀλλ' ἡμῖν εἷς κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα«, ᾧ ὅτι μηδαμῶς ἀντιλέγειν ἔμελλε τῶν λεγόντων τις· »εἰς τί λύετε τὸν πῶλον;« ἢ ὁτιποτοῦν φασκόντων, δῆλον· ὡς γὰρ μὴ ἀντερούντων αὐτῷ εἶπεν ὁ σωτὴρ τὸ καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει

ἤ· »ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ· τί λύετε τὸν πῶλον; εἴπατε ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει«· καὶ κατὰ τὸν Λουκᾶν δέ· »ἐάν τις (φησὶν) ὑμᾶς ἐρωτᾷ· διὰ τί λύετε; οὕτως ἐρεῖτε· ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει«.

16. Sed quaeret aliquis, quomodo eis quae diximus conveniens sit sermo qui sequitur, dicens: *confestim remittet eos.*

solutio autem quaestionis istius (sicut arbitror) haec est.

quoniam dominus quidem eorum qui fuerant ligati, nemo alius erat, nisi ille de quo ait apostolus: »nobis autem unus dominus Iesus Christus, per quem omnia«, cui quoniam nequaquam contradicturus fuerat aliquis dicentium: »quare solvitis pullum?« *** manifestum est. nam quasi nullo contradicere potenti sic dicit Christus: *et si aliquis vobis dixerit, dicetis quoniam dominus operam eorum desiderat.*

6 Marc. 11, 3 — **15** I. Kor. 8, 6 — **19** Luc. 19, 33 — **26** Marc. 11, 3 — **29** Luc. 19, 31

8 δὲ + *sicut arbitror* lat. **11** τὸν < H[a] **13** δὴ Koe δὲ M H **14** ⟨ἢ — ἀπόστολος⟩ Kl Koe, vgl. lat. **15** ἀλλ' ἡμῖν Kl nach Koe, vgl. lat. ἀλλ' ἢ ὁ ἡμῶν M H **17** ⟨ὅτι⟩ Kl. vgl. lat. **21** τὸ < M **23—27** ὅτι — εἴπατε < M **26** ἢ ⟨κατὰ τὸν Μᾶρκον⟩ Koe, vgl. Z. 28

20 *** Diehl Kl, vgl. gr. **22** potente B **23** l. dixerit ⟨aliquid⟩ ? Kl, vgl. gr.

καὶ ζητήσεις εἰ μετὰ ⟨τὸ ἀναβεβηκέναι εἰς⟩ τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ ἐπιβεβηκέναι τούτοις ἢ τούτῳ τὸν σωτῆρα, ἀποστολή τις ἐπί τι ἔργον ἀναγκαῖον πρὸς τὸν τόπον γίνεσθαι ἔμελλεν, ἵνα τι ποιήσωσιν ἡ ὄνος καὶ ὁ πῶλος ἔργον κατὰ τὸ σιωπώμενον, ἐμφαινόμενον μὲν οὐ τρανῶς δὲ δεδηλωμένον. ἔννοιαν δὲ τοῦ τοιούτου λαμβάνω ἐπιστήσας τῇ τάξει τῶν ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον μακαρισμῶν, ἐν οἷς μετὰ τὸ »μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν« ἑξῆς γέγραπται τὸ »μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν«. τήρει γὰρ ἐν τούτοις ὅτι πρῶτον μὲν τῶν μακαριζομένων »ἡ βασιλεία ἐστὶ τῶν οὐρανῶν«· δεύτερον δὲ »κληρονομήσουσι τὴν γῆν«, οὐχ ὥστε τὸν πάντα αἰῶνα εἶναι ἐπ' αὐτῆς· παρακληθέντες γὰρ καὶ διὰ τὸ πεπεινηκέναι καὶ δεδιψηκέναι δικαιοσύνης κορεσθέντες αὐτῆς καὶ ἐλεηθέντες

et vide quia, postquam ascenderit Iesus in Hierosolymam sedens super pullum hunc vel illum, missio quaedam ad opus aliquod necessarium ad ipsum locum erat futura, ut aliquid operis faciant asina et pullus eius, et hoc quidem significat⟨um tacite⟩, non tamen clare. sensum autem huiusmodi intellectus accipio credens ordini beatitudinum, quem facit Matthaeus. nam postquam dixit: »beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum« post hoc scriptum est: »beati mansueti, quoniam ipsi possidebunt terram«. dicimus enim in his, quoniam primum quidem beatorum est »regnum caelorum«, in secundo autem loco »possidebunt terram«, non ut per omne saeculum sint super eam, sed consolati ⟨et⟩ pro eo quod esurierunt et sitierunt iustitiam, satiati in ea et misericordiam consecuti

καὶ τὸν θεὸν ἰδόντες καὶ υἱοὶ αὐτοῦ κληθέντες

πάλιν ἐπὶ τὴν βασιλείαν ἀποκαθίστανται τῶν οὐρανῶν.

iterum restituantur in regnum caelorum.

aut certe quoniam multi ex populo Iudaeorum vel gentium, quos asinam et pullum supra sumus interpretati, qui crediderunt in Christo et susceperunt super se, postea missi a Christo reversi sunt

12. 18 Matth. 5, 3 — 15. 20 Matth. 5, 5 — 22—29 Vgl. Matth. 5, 4—10

1 ⟨τὸ—εἰς⟩ Kl, vgl. lat. 9ff i. m. βlαια ταῦτα H 22 γὰρ] δὲ Koe, vgl. lat.

8 significat⟨um tacite⟩ Kl nach Diehl, vgl. gr. 10 credens] lat. las πιστεύσας? 22 ⟨et⟩ Kl, vgl. gr. 31 quos x* vel quos ϱ

Ἐὰν δὲ ὄνος καὶ πῶλος, οἷς ὁ σωτὴρ ἐπιβαίνει, οἱ ἀποδεδομένοι τυγχάνωσι, μὴ προσκόψῃς τῷ λόγῳ παραβάλλοντι ἀλόγοις ζῴοις

ἀχθοφόροις τοὺς φέροντας τὸν Ἰησοῦν αὐτοῖς ὀχούμενον.

τάχα γάρ τι τοιοῦτον νοήσας καὶ ὁ προφήτης εἶπε τὸ γενονέναι ⟨ὡς⟩ κτηνώδης, | οὐχ ἁπαξαπλῶς ἀλλὰ παρὰ τῷ θεῷ ἢ παρὰ τῷ Χριστῷ, κατὰ τὸ »κἀγὼ κτηνώδης ἐγενήθην παρὰ σοί«. ὡς γὰρ πρὸς τὸν αὐτόλογον καὶ πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ μεγαλειότητα κτηνώδεις ἐσμὲν οὐχ ἡμεῖς μόνοι, ἀλλὰ καὶ ἡμῶν πολλῷ λογικώτεροι καὶ σοφώτεροι· οὕτω δὲ καὶ ὡς πρὸς τὸ λογικὸν τοῦ ποιμένος πρόβατά ἐσμεν αὐτοῦ, τῷ τὸν ἐν ἀνθρώποις καὶ τοῖς τελειοτάτοις λόγον παραβαλλόμενον τῷ αὐτολόγῳ πλεῖον ἔχειν ἀπόστημα ἀπ' ἐκείνου, ἢ ὅσον ἔχει ἀπόστημα ὄνου καὶ πώλου ψυχὴ ἢ προβάτου πρὸς ἄνθρωπον.

ad populum Iudaicum vel ad ceteras gentes nondum credentes, ut praedicarent eis dominum Iesum filium dei. et hoc est quod significat dicens: *confestim autem remittet eos.*

Si ergo asina et pullus eius illi sunt, quos diximus supra, super quos verbum ascendit, non tibi videatur sermo insulsus, quod fideles homines animalibus conparentur;

forsitan enim tale aliquid intellegens et propheta dixit se factum esse quasi iumentum, non simplici- 741
ter iumentum, sed sicut iumentum apud deum vel apud Christum eius, secundum quod ait: »ut iumentum factus sum apud te«. nam quantum ad deum, iumenta sumus non solum nos, sed etiam multo nobis *** prudentiores, sic autem, quantum ad pastorem Christum, etiam oves eius sumus, quoniam

tanta distantia est inter eum et nos, quanta inter hominem et qualecumque iumentum.

19 Ps. 72, 22

7 πῶλος + *eius* lat. 8 οἱ + *supra* lat. 16 ⟨ὡς⟩ Kl Koe, vgl. lat. 19 Χριστῷ + *eius* lat. 27 ποιμένως H[a]

7 ergo] lat. las δὴ st. δὲ 9 quos + dei B + deus L 25 *** Diehl, vgl. gr.

καὶ τάχα ἀναβαίνοντα μὲν εἰς Ἱεροσόλυμα (ἐποχουμένου τοῦ Ἰησοῦ) τὸ ὑποζύγιον ἢ καὶ ὁ πῶλος τοιαῦτά ἐστιν, γενόμενα δὲ ἐκεῖ οὐ μένει ὑποζύγιον οὐδὲ πῶλος, ἀλλὰ ἀποστέλλεται μεταβαλόντα καὶ ὠφεληθέντα καὶ μετασχόντα τῆς τοῦ λόγου θειότητος καὶ ὑπεροχῆς τῆς γνώσεως, ὥστε εἰς δόξαν ⟨ἀξιοῦσθαι⟩ θεοῦ ἀποστέλλεσθαι αὐτὰ εἰς τὸν τόπον ὅθεν ἐλύθη πρότερον, τοῦ κυρίου μεταποιήσαντος αὐτὰ καὶ μισθὸν αὐτοῖς δεδωκότος τοῦ ἐνηνοχέναι αὐτὸν

τὴν τοιαύτην μεταβολήν, ὡς καὶ

ἀποσταλῆναι αὐτὰ ἐπὶ τὸν πρότερον τόπον,

οὐκέτι ⟨δ'⟩ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τοῖς πρότερον. οὐ γὰρ ἔμελλεν ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν ⟨ὢν⟩ κύριος, ἅπαξ αὐτὰ παραδεξάμενος τιμῆσαι τῇ τε ἀπὸ τῶν δεσμῶν λύσει καὶ τῇ ἑαυτοῦ ὀχήσει, πάλιν αὐτὰ πέμπειν ἐπὶ τοὺς δεσμοὺς ἢ ἔργα ἐλάττονα οὗ πεποίηκεν ἔργου,

δεξάμενα τοῖς νώτοις τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ. πρέπον δὲ ἦν ἐπὶ τῷ τοιούτῳ μυστηρίῳ

et forsitan cum ascenderint in Hierosolyma (sedente Iesu super se) asina et pullus sunt, sed facti illic, non manebunt ibi, sed remittentur mutati iam et prodificati et enutriti verbi divinitate et eminentia scientiae honestati, ut ad gloriam dei digni habeantur remitti in locum unde adsumpti fuerant prius, domino eos meliorante et quasi mercedem hanc eis praestante pro eo quod portaverunt eum

et requieverunt in se:

ut (sicut diximus) digni habeantur remitti in locum terrae huius

ex qua erant adsumpti, sed non iam ad opera priora. nec enim fas est ut misericors dominus noster constitutus, postquam semel eos suscepit et honoravit et a vinculo solvit et fecit eos propriam sessionem, ut mittat eos rursus ad vincula et opera mala,

postquam semel susceperunt super corda sua filium dei. in his omnibus conveniebat

6 *μεταβαλλόντα* M + *iam* lat. 8 *ὑπεροχῇ τ. γν. ⟨τιμηθέντες⟩* Koe, vgl. lat. 9/10 *⟨ἀξιοῦσθαι⟩* Koe, vgl. lat. 12 *καὶ* + *quasi hanc* lat. 19 *πρωτρ*\ H 22 ⟨δ'⟩ Kl, vgl. lat. 25 *τιμῆσαι*] *et honoravit* lat. 24 ⟨ὢν⟩ Diehl, vgl. gr.

2 iherosolima B 3 se asina] asinam B | pullum G B | sunt < B L 4 sed Kl, vgl. gr. et x 7 eminentia scientiae honestati y* eminentia, scientia, honestate L ? 9 adsumpti] lat. las *ἐλήφθη* 21 assumpti fuerant L 22 sed y* < L 23/24 dominus noster y (*) deus dominus L 31 corda] l. terga ? Kl, vgl. gr.

καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ λεγομένοις σφόδρα χαίρειν καὶ ἐπιτείνειν χαρὰν (τὸν καρπὸν »τοῦ πνεύματος«) τὴν θυγατέρα τοῦ θεοῦ Σιὼν καὶ θυγατέρα αὐτοῦ τὴν Ἱερουσαλὴμ κηρύσσειν· ἤρχετο γὰρ αὐτῇ »ὁ βασιλεὺς δίκαιος καὶ σῴζων«, ⟨καὶ οὐχ ἁπλῶς »σῴζων«⟩ ἀλλὰ ⟨»δίκαιος καὶ σῴζων«, τουτέστι⟩ μετὰ τοῦ τηρεῖν τὸ δίκαιος εἶναι καὶ σῴζων μετὰ δικαιοσύνης, καὶ εὐτρεπίζων εἰς σωτηρίαν τοὺς σῳζομένους. αὐτὸς δὲ ἤρχετο εἰς Σιὼν καὶ Ἱερουσαλὴμ »πραῢς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον« (ὡς ἀποδεδώκαμεν) ἐπισκοπῶν τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῷ ἐξολοθρεύειν »ἅρματα ἐξ | Ἐφραΐμ«, παραπλήσια τυγχάνοντα ἅρμασι Φαραώ, ὅτε »ἅρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔρριψεν εἰς θάλασσαν«. ἤρχετο δὲ καὶ »ἵππον« ἐξολοθρεύων τὸ πολεμικὸν ζῷον ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἵνα εἰρήνην ποιήσῃ τῷ Ἰσραὴλ ἐπιστρέφων τὰ ἀπολωλότα αὐτοῦ πρόβατα, εἰρήνην δὲ καὶ τῇ Ἱερουσαλὴμ ἐπανάγων αὐτῆς ἐκπεσόντα τὰ τέκνα. πῶς δὲ οὐκ ἔμελλε μεγάλης χαρᾶς εἶναι ἄξιον τὸ οὕτως ἔρχεσθαι τὸν

valde gaudere et extendere gaudium (fructum »spiritus sancti«) filiam dei Sion et filiam eius Hierusalem praedicare. veniebat enim ei »rex iustus et salvans«, et non simpliciter »salvans« sed »iustus et salvans«, id est cum iudicio et iustitia salvans.

veniebat »sedens super asinam et pullum novellum«, quos diximus, visitans Israel et exterminans »currus ex Ephraem«, similes consti- 742
tutos curribus Pharaonis

quos »proiecit in mare«. veniebat autem, ut exterminet etiam »equum« animal bellicum de Hierusalem, ut pacem faciat Israel convertens perditas oves ipsius.

quomodo non erat res digna gaudio magno sic venire regem iustum

2 Vgl. Gal. 5, 22 — 2ff Vgl. Sach. 9, 9 — 13 Sach. 9, 9 — 17 Vgl. Sach. 9, 10 — 20 Exod. 15, 4 — 23 Vgl. Sach. 9, 10 — 23f Vgl. Siegfried, Philo 183 — 25f Vgl. Matth. 10, 6 — 28 Vgl. Jes. 54, 13?

1 αὐτοῦ] αὐ M 6 αὐτῆς M 7 ⟨καὶ — σῴζων⟩ Kl vgl. lat. 8—11 ἀλλὰ — εὐτρεπίζων < H 8f ⟨δίκαιος — τουτέστι⟩ Diehl, vgl. lat.

17 effratre L[a] effrem L[c]

δίκαιον βασιλέα καὶ σῴζοντα καὶ πρᾶον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅτε ἔμελλεν ἐξολοθρεύεσθαι πᾶν »τόξον πολεμικόν«, ἵνα μηκέτι »οἱ ἁμαρτωλοὶ« ἐκτείνωσι τόξα μηδὲ ἑτοιμάζωσι »βέλη εἰς φαρέτραν τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ«; ἔμελλε δὲ τότε »καὶ πλῆθος καὶ εἰρήνη« εἶναι ἀπὸ τῶν πιστευόντων καὶ σῳζομένων »ἐθνῶν«, κατάρχοντος »ὑδάτων ἕως θαλάσσης« τοῦ σωτῆρος, κατάρχοντος δὲ καὶ »ποταμῶν διεκβολὰς γῆς« καὶ διεξόδους ποιουμένων καὶ ποτιζόντων τὰ πολλὰ αὐτῆς.

Ὁ δὲ θέλων ἁπλούστερον ἐπὶ τοῦ ⟨τῶν Ἰουδαίων⟩ λαοῦ οἷς ἐπιδεδήμηκεν ὁ σωτὴρ ἀκούειν τὸ »θύγατερ Σιὼν« καὶ »θύγατερ Ἱερουσαλήμ« φήσει ὅτι ὁ λόγος μὲν προστάσσει χαίρειν τῇ θυγατρὶ Σιὼν καὶ κηρύσσειν τῇ θυγατρὶ Ἱερουσαλήμ· εἰ δέ τινες ἠπείθησαν οὐ τὰ τοῦ χαίρειν ποιήσαντες ἄξια οὐδὲ παραδεξάμενοι τὸ περὶ τοῦ κηρύσσειν πρόσταγμα, αὐτοὶ γεγόνασιν ἑαυτῶν αἴτιοι τοῦ παθεῖν ἃ πεπόνθασιν, ὥστε λεχθῆναι αὐτοῖς· »ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον καταγγεῖλαι τὸν λόγον

atque salvantem ⟨et mitem⟩ in Hierusalem, ex qua erat exterminandus omnis »arcus bellicus«, ut iam numquam »peccatores« in ea intendant »arcum« neque praeparent »sagittas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde«. erat ⟨autem⟩ tunc *** pax futura ex fide gentium salvatarum, domino principante »aquarum usque ad mare«, id est populorum, principante autem et »fluminum emissiones terrae« et exitus facientium et inrigantium multa ipsius.

Qui autem simpliciter vult intellegere Sion populum Iudaeorum, ad quos venit salvator, sic dicere potest, quoniam verbum quidem dei praecipit gaudere filiam Sion et praedicare filiam Hierusalem; si autem aliqui eorum discrediderunt, non digna gaudio opera facientes neque suscipientes praedicandi praeceptum, ipsi sibi causa sunt facti, ut patiantur ea quae passi sunt, ut recte dicatur ad eos: »vobis

3 Vgl. Sach. 9, 10 — 4 Ps. 10, 2 — 8ff. 11ff Vgl. Sach. 9, 10 — 19f Vgl. Sach. 9, 9 — 24 Vgl. Röm. 3, 3? — 29 Act. 13, 46

2 ὅτε] lat. las ὅθεν Koe 4 ἁμαρτωλοὶ + *in ea* lat. 11 θαλάσσης + *id est populorum* lat. 17 ⟨τῶν Ἰουδαίων⟩ Koe, vgl. lat. 29 ὑμῖν + *quidem primum* lat.

1 ⟨et mitem⟩ Kl, vgl. gr. 8 ⟨autem⟩ Diehl, vgl. gr. | *** Kl, vgl. gr. 11 principante x* principata ϱ 12 fluminum x* fluminis ϱ | emissiones L[a] emissionis y L[c] 17 populum x* populos μ 24 filiam μ filiae x 25 discrediderint L

τοῦ θεοῦ· ἐπεὶ δὲ ἀναξίους κρίνετε ἑαυτούς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη«.

χρὴ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι ὅτι πέντε περιτυχόντες ἐκδόσεσι τοῦ Ζαχαρίου παρὰ μὲν τοῖς Ἑβδομήκοντα καὶ τῷ Ἀκύλᾳ εὕρομεν τὸ »αὐτὸς πραΰς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον« ἢ »ἐπὶ ὄνου καὶ πώλου υἱοῦ ὀνάδων«, παρὰ δὲ Θεοδοτίωνι· »αὐτὸς ἐπακούων καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὄνου«, παρὰ δὲ Συμμάχῳ· »αὐτὸς πτωχὸς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον υἱὸν ὀνάδος», ἐν δὲ τῇ πέμπτῃ ἐκδόσει· »αὐτὸς πτωχὸς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον υἱὸν ὄνων«. καὶ δύναταί γέ τις ταῦτα ἐφαρμόζειν τῇ κατὰ τὸν ἐξεταζόμενον τοῦ εὐαγγελίου τόπον ἱστορίᾳ, ὅτε πρᾶος καὶ ἐπακούων καὶ πτωχὸς ἐλήλυθεν εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ὁ σωτήρ· »ἐπτώχευσε« γὰρ »πλούσιος ὤν, ἵνα« οἱ | ἀκούοντες αὐτοῦ τοῦ ἐπακούοντος ἡμῶν τῇ πτωχείᾳ αὐτοῦ πλουτήσωσιν. 743

17. *Ἴδωμεν δὲ περὶ τῆς Βηθφαγὴ μὲν κατὰ Ματθαῖον, Βηθανίας δὲ κατὰ τὸν Μᾶρκον, Βηθφαγὴ δὲ καὶ Βηθανίας κατὰ τὸν Λουκᾶν. ταῦτα δὲ ἦν »πρὸς τὸ ὄρος*

quidem primum missum fuerat verbum dei, sed quia indignos vos iudicatis aeternae vitae, ecce convertimur ad gentes«.

17. Videamus autem et de nomine *Bethphage* secundum Matthaeum, Bethaniae autem secundum Marcum, Bethphage autem et Bethaniae secundum Lucam.

8—19 Vgl. Field, Orig. Hexapl. II, 3, 1024 — 24f Vgl. II. Kor. 8, 9 — 29ff Vgl. Marc. 11, 1 var. lect. — Vgl. Luc. 19, 29 — 32 Luc. 19, 29

2 *ἑαυτούς* + *aeternae vitae* lat. 11 *ὀνάδ*> M 16 *τῇ* < H 17 *καὶ* < H 27 *πτωχία* H | *πλουτίσωσιν* M 28 *δὲ* + *et* lat.

1 primum y* < L 2 dei verbum L

τὸ καλούμενον Ἐλαιῶν«. ἑρμηνεύεσθαι δέ φαμεν τὴν Βηθφαγὴ μὲν ΟΙΚΟΝ ΣΙΑΓΟΝΩΝ (ἥτις τῶν ἱερέων ἦν χωρίον),	et hic erat locus »in monte, qui vocabatur Oliveti«. interpretatur autem Bethphage quidem DOMUS MAXILLARUM (erat autem villa sacerdotum, quoniam maxilla propria erat pars sacerdotum ex lege),
Βηθανία δὲ ΟΙΚΟΣ ΥΠΑΚΟΗΣ. ἐπὶ τὸν οἶκον οὖν τῆς ὑπακοῆς ἄγεται τὰ λυόμενα ἢ τὸ λυόμενον,	Bethania autem DOMUS OBOEDIENTIAE. in domum ergo oboedientiae adducuntur omnes, qui solvuntur a vinculo peccatorum suorum,
ἵν᾽ ἐκεῖθεν ἐπιβῇ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, ἢ ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς σιαγόνος, περὶ ἧς ἔστιν εἰπεῖν λαβόντα ἀφορμὰς καὶ ἀπὸ τῶν Κριτῶν, ἐν οἷς πηγή ἐστιν ἐπίκλητος σιαγόνος, ἀφ᾽ ἧς ἔπιεν ὁ Σαμψὼν διψήσας, ἢ τάχα ἐπεὶ »τῷ τύπτοντι εἰς τὴν σιαγόνα« δεῖ παρέχειν καὶ τὴν ἑτέραν, σύμβολον τῆς τῶν σῳζομένων ἀνεξικακίας ἡ Βηθφαγὴ ἦν,	vel ad domum sacerdotalem maxillarum vel patientiae, ut inde ascendat dominus, in quo possumus dicere maxime occasionem accipientes de libro Iudicum, quoniam in his erat fons qui vocabatur fons maxillae, de quo biberat Samson cum sitisset; aut forsitan fons ille mysterium erat patientiae fidelium, ad quos dominus dicit: »qui te percusserit in maxillam unam, praebe illi et alteram«.
ὅθεν ἐκαθέζετο ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν κατὰ τὴν πρόσταξιν τοῦ Ἰησοῦ λυθέντων.	super eos, quos secundum praeceptum eius solverunt discipuli eius et perduxerunt ad eum.
καὶ τὸ ὄρος δὲ τῶν Ἐλαιῶν	*mons* autem *Olivarum* est ecclesia,

1ff Vgl. C[l] Nr. 225 Or. C[p] Nr. 66 Or. Ferner Orig. tom. X, 30 in Joh. (IV, 203, 34ff) u. besonders hom. XXXVII in Luc. (IX, 217ff). Hier. in Matth. 159 C: *cumque adpropinquaret Hierosolymis et venisset Bethphage, ad domum maxillarum, qui sacerdotum viculus erat* etc. Vgl. Wutz Onom. sacra 39 — **3f** Vgl. Harnack TU. 42, 4, 84 A. 2 — **8** Vgl. Wutz Onom. sacra 39 — **8ff** Vgl. C[luc] Nr. 46 Or.? — **16ff** Vgl. Iudic. 15, 19 — **18** Vgl. Luc. 6, 29

2 l. φασιν? Kl **14** ἢ Kl nach Koe, vgl. lat. καὶ MH **29** ἐλεῶν H

7 pars erat L **8—15** Bethania—dominus] hier Kl nach Diehl (Koe z. T.), vgl. gr.; hinter *et alteram* Z. 24 x **15** dominus] Iesus Pasch **27** eius[1] < L

⟨ἡ ἐκκλησία⟩ ἐστίν, αἵτινες λέγουσι καρποφοροῦσαι καλλιέλαιος οὖσαι· »ἐγὼ δὲ ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ«· καὶ οἱ ἀρχόμενοι δὲ καὶ εἰσαγόμενοι ἐν αὐτοῖς εἰσιν »ὡσεὶ νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς« Χριστοῦ »τραπέζης«, τεκνία καὶ »υἱοὶ« ὄντες αὐτοῦ. εἰ δὲ δεῖ ἐπιστῆσαι καὶ τοῖς δύο μαθηταῖς, οὓς ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τὴν δεδεμένην ὄνον καὶ τὸν μετ' αὐτῆς πῶλον, ἵνα λύσαντες ἀγάγωσιν αὐτῷ, λεκτέον ⟨τάχα οὐκ ἀλόγως⟩ μήποτε δύο μαθηταὶ Πέτρος εἰσὶ καὶ Παῦλος. δεξιὰς διδόντες ἀλλήλοις »κοινωνίας«, ἵνα Πέτρος μὲν εἰς τὴν περιτομὴν πρὸς τὸ ὑποζύγιον γένηται, τὸν ὑπὸ | τὸν ζυγὸν τοῦ νόμου γεγενημένον ⟨λαόν⟩, Παῦλος δὲ εἰς τὰ ἔθνη, τὸν νέον καὶ ἀδάμαστον πῶλον. καὶ ἦσαν ἀμφότεροι (λέγω δέ· τὸ ὑποζύγιον καὶ ὁ πῶλος) πρὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐν κώμῃ καὶ οὐ πόλει, ἔνθα ἦσαν δεδεμένοι. ἀλλ' οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ λύουσι καὶ ἄγουσι πρὸς τὸν Ἰησοῦν ἀμφότερα.

Ἔτι δ' ἐπανάγων τῷ λόγῳ

in quo fructificantes fideles
dicere possunt: »ego autem sicut
oliva fructifera in domo dei«. qui
autem in primis adducuntur ad
eum habentes initia fidei,
sunt »sicut novella olivarum in
circuitu mensae« Christi, quia
sunt filii eius. si autem oportet et
duorum discipulorum quos dominus *misit* enarrare mysterium,
forsitan non inrationabiliter dicere possumus fuisse eos in mysterio Petri et Pauli, qui dextras
sibi dederunt »societatis«, ut Petrus quidem in circumcisionem ad
subiugalem iret,
praedicaturus populo Iudaeorum
sub iugo legis degenti, Paulus 744
autem ad gentes, ad novellum et
indomitum pullum. erant autem
ambo (id est populus Iudaeorum
et populus ex gentibus) in villa
et non in civitate
Sion vel Hierusalem.
sed *discipuli* Christi solvunt utrumque, et ad Christum perducunt

2 Vgl. Röm. 11, 24 — 3 Ps. 51, 10 — 5 Vgl. Hebr. 5, 12? — 7ff Ps. 127, 3 — 18—24 Vgl. Gal. 2, 9

1 ⟨ἡ ἐκκλησία⟩ Kl, vgl. lat. 15 ⟨τάχα—ἀλόγως⟩ Koe, vgl. lat. und Orig. IV, 202, 13 16 Πέτρος κτλ.] *in mysterio Petri* etc. lat. 22 ⟨λαόν⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 7 novellae ϱ 25 Iudaeorum] ex iudeis G L

τοὺς δύο μαθητὰς φήσεις ὅτι ἐστὶ μὲν ἓν τάγμα τῶν διακονουμένων τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἄλλο δὲ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. πλὴν κοινωνία ἐστὶ τῶν ἔργων αὐτῶν, λυόντων τὰ προστεταγμένα ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ λύεσθαι· ὧν λυόντων, ἐάν τις λέγῃ αὐτοῖς· »τί λύετε τὸν πῶλον;« ἢ ὁτιποτοῦν, λέγει περὶ ἀμφοτέρων· κηρύσσομεν ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν τῶν πρότερον δεδεμένων χρείαν ἔχει. χρείαν δὲ αὐτῶν ἔχει ἐπιβαίνων αὐτοῖς. λελυμένοις ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων καὶ ἄφεσιν αὐτῶν εἰληφόσι· δεδεμένοις γὰρ ἔτι καὶ »σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν« σφιγγομένοις ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπικαθέζεται. κατὰ μέντοι τὸν Μᾶρκον καὶ τὸν Λουκᾶν ⟨καὶ⟩ πῶλός ἐστι δεδεμένος, »ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων ἐκάθισεν«· οὐδὲν γὰρ λογικὸν καὶ κατὰ τρόπον ⟨ἀνθρώπινον⟩ γινόμενον ἐπέπρακτό ⟨ποτε⟩ καὶ ἵδρυτο τῷ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πώλῳ. καὶ οὗτος ἐφ' ᾧ οὐδὲν λογικὸν πρότερον ἐφίδρυτο εὐτύχησε θεὸν αὐτῷ ἐπικαθεσθῆναι λόγον,

τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ.

ἵνα ὑπ' αὐτοῦ ἀγόμενος ἡνιοχοῦντος

ut ascendat super eos, cum soluti fuerint a peccatis accipientes remissionem eorum. super alligatis autem adhuc et »vinculis peccatorum suorum« constrictis non sedet Iesus. secundum Marcum autem et Lucam etiam pullus introducitur alligatus, »super quem nemo hominum sedit«; nihil enim rationabile neque quod secundum mores humanos fieri solet, in gentibus factum fuerat aliquando neque fundatum in eis aliquid disciplinae, sed contra meritum suum a deo sunt consecuti, ut verbum dei super eos sederet,

ut eo ducente ascendant in Hieru-

8 Luc. 19, 33 — **13ff** Vgl. Hier. in Matth. 159 D: *alligata erat asina multis vinculis peccatorum* — **16** Vgl. Prov. 5, 22 — **16f** Vgl. *II* 231, 9 — **18ff** Marc. 11, 2; Luc. 19, 30

7 *λέγει* H **11** *δεδεμένον* H **13** l. *ἐπιβαίνειν* ? Kl, vgl. lat. **19** ⟨*καὶ*⟩ Kl, vgl. lat. **22** ⟨*ἀνθρώπινον*⟩ Kl, vgl. lat. **23** l. *πέπρακτο* ? | ⟨*ποτε*⟩ Diehl Koe, vgl. lat. | *ἢ ἵδρυτο* ⟨*εὐταξίας τι ἐν*⟩ Koe, vgl. lat. **23/24** *ὕδρυτο τῶν* H

13 ascendens G L^{a} **16** autem] l. enim ? Kl, vgl. gr. **20** alligatus y* alligandus L **31f** lat. frei ? **31** ducente ⟨et agitante⟩ Diehl, vgl. gr.

καταντήσῃ ἐπὶ τὴν Ἰερουσαλὴμ τοῦ θεοῦ.
τοσαῦτα μὲν ἡμεῖς εἰς τὸν τόπον ἐπὶ τοῦ παρόντος εἴδομεν· ὁ δὲ δυνάμενος καὶ χωρῶν μείζονα εἰς τὸν τόπον χάριν λεγέτω μείζονα καὶ βελτίονα, κἀκεῖνος μᾶλλον ἀκουέσθω ὑπὸ τῶν διψώντων εὐαγγελικῆς σαφηνείας.

salem dei.

18. *Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον*
καὶ τὰ ἑξῆς

18. *Euntes autem discipuli fecerunt sicut praecepit eis Iesus. et adduxerunt asinam et pullum,*

et inposuerunt super eum vestimenta sua, et sedit super eum.

ἕως τοῦ ὁ ἀπὸ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας (Matth. 21, 6—11). ὁ δὲ Μᾶρκος οὕτω κατὰ τὸν τόπον ἐξέθετο· »καὶ ἀπελθόντες εὗρον πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου, καὶ λύουσιν αὐτὸν« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαυῒδ· εἰρήνη ἐν τοῖς ὑψίστοις«. καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ τοιαῦτά φησιν· »ἀπελ- 745
θόντες δὲ οἱ | ἀπεσταλμένοι εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν πῶλον« καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ »ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται«. Ἀκολούθως τοῖς ἀποδεδομένοις περὶ τῶν ἀποσταλέντων δύο μαθητῶν ἐπὶ τὸ λῦσαι τὴν δεδεμένην ὄνον καὶ τὸν πῶλον τὸν μετ' αὐτῆς καὶ πᾶσι τοῖς εἰς τὸν τόπον εἰρημένοις, διηγησόμεθα καὶ τὰ ἐκκεί-

20 Marc. 11, 4 — 23 Marc. 11, 10 — 26 Luc. 19, 32 — 29 Luc. 19, 40

17 ὁ < M

μενα, ἐν οἷς λέλεκται ὅτι πορευθέντες οἱ δύο μαθηταὶ καὶ ποιήσαντες τὰ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος αὐτοῖς προστεταγμένα ἤγαγον πρὸς αὐτὸν τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον· οὓς οὐκ ἀφήκασι γυμνοὺς ἀλλὰ κόσμον αὐτοῖς περιέθηκαν ἐν ἱματίοις εὐσχημοσύνην περιποιοῦσι, κοσμήσασι τὴν ὑπ' αὐτῶν λελυμένην ὄνον καὶ τὸν μετ' αὐτῆς πῶλον οἷς καὶ αὐτοὶ ἦσαν κεκοσμημένοι καὶ ἐσκεπασμένοι. [καὶ] ἵνα κεκοσμημένοις τῇ ὄνῳ καὶ τῷ πώλῳ τοῖς ἐνδύμασι τῶν διδαξάντων μαθητῶν ἐπανα⟨βῇ καὶ ἀνα⟩παύσηται καὶ ἐφιδρυθῇ ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, γινόμενος ἐπάνω μόνος καὶ ἡνίοχος τῶν λελυμένων καὶ βασταζόντων αὐτόν. ἀλλὰ τοῖς μὲν ἐκ τῶν διδαξάντων ἱματίοις ἐπιτεθεῖσι τῇ ὄνῳ καὶ τῷ πώλῳ ὁ Ἰησοῦς ἐπικαθέζεται.

ἐπειδὴ ἕκαστον ἐχρῆν συμβαλέσθαι τι Χριστῷ πραεῖ βασιλεῖ ἐπιβεβηκότι ὑποζυγίῳ καὶ πώλῳ νέῳ ***

Adducentes ergo ad Christum *asinam et pullum* nudos eos non dimiserunt, sed ornamenta eis inposuerunt quibus ipsi fuerant adornati et vestibus quibus ipsi fuerant cooperti honestatem eis adicientes, quos suo studio solverant ipsi:

ut super ornatos vestibus discipulorum Christi Christus ascendat et requiescat in eis et apud eos dei verbum fundetur,

quoniam unumquemque discipulorum decebat aliquid Christo conferre regi mansueto ***,

ut possint dicere, quoniam Christi sumus operis participes.

5ff Vgl. Hier. in Matth. 160 D: *pullus iste et asina, quibus apostoli insternunt vestimenta sua, ut Iesus mollius sedeat, ante adventum salvatoris nudi erant . . . postquam vero apostolicas suscepere vestes, pulchriores facti dominum habuere sessorem* — **6—537, 22** Vgl. *II* 233, 8ff — **24f** Vgl. Sach. 9, 9 — **26f** Vgl. Hebr. 3, 14

13 [καὶ] Koe, vgl. lat. **15f** ἐπανα⟨βῇ καὶ ἀνα⟩παύσηται Kl, vgl. lat. **23** ἐπειδὴ Kl, vgl. lat. ἐπεὶ δὲ M H | ἕκαστον + *discipulorum* lat. **24** Χριστῷ Koe, vgl. lat. τῷ M H **25** *** Kl, Koe ergänzt nach Hebr. 3, 14 ⟨ἵνα δύνωνται εἰπεῖν ὅτι Χριστοῦ ἐσμεν ἔργου μέτοχοι⟩, vgl. lat.

8ff lat. stellt z. T. um und kürzt **8** ipsi x* $< \mu$ **25** *** Diehl, vgl. gr.

⟨Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ, ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.⟩ ἦν δὴ πλεῖστος ὄχλος ὁ συνεισερχόμενος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῷ Ἰησοῦ, καὶ οὗτοι ἔδειξαν καρπὸν τῆς τοῦ σωτῆρος ἀποδοχῆς ἐν τῷ τὰ ἑαυτῶν ἱμάτια ὑποστρῶσαι, καὶ ὃν εἶχον κόσμον

Plurima autem turba straverunt vestimenta sua in via, alii autem caedebant ramos de arboribus, et sternebant in via. multus ergo *populus* cum Christo ascendebat in Hierusalem, qui et ipsi fructum susceptionis Christi demonstraverunt, *vestimenta sua* et quaecumque habuerant ornamenta sternentes

καὶ σκέπην, τῷ ἐπικαθεζομένῳ τῇ ὄνῳ καὶ τῷ πώλῳ.

ἐν τῇ ὁδῷ τοίνυν καθ' ἣν ἦγε τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον

in via, per quam *asina et pullus* transibat,

ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἔστρωσαν τὰ ἑαυτῶν ἱμάτια ὁ πλεῖστος ὄχλος,

ἵνα καθαροῖς γῆς καὶ γηΐνων πραγμάτων ⟨ποσὶ⟩ καὶ μηδαμῶς ἔχουσι κονιορτὸν ἡ ὄνος καὶ ὁ πῶλος ἐπιβῇ τῇ Ἱερουσαλήμ. καὶ τρίτον δέ τι τάγμα τὸ παρὰ τοὺς δύο μαθητὰς καὶ τὸν ὑποστρώσαντα | πλεῖστον ὄχλον τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ νῦν κατείλεκται· ἄλλοι γὰρ ὡραιότητά⟨τινα⟩ περιεποίουν τῇ ὁδῷ δι' ἧς ὥδευεν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς

videlicet ut munde incedentes terram et rerum terrenarum pulverem nequaquam contingant vel patiantur in via illa, qua in Hierusalem ascendebant. et tertium agmen post ⟨*duos*⟩ *discipulos* 746 et plurimam turbam sternentem *vestimenta sua in via* introducitur, qui pulchritudinem aliquam itineri faciebant, per quod proficiscebatur in Hierusalem Iesus.

ὀχούμενος τοῖς προειρημένοις· ἡ δὲ ὡραιότης ἦν κοπτομένων κλάδων ἀπὸ δένδρων καὶ στρωννυμένων

1—5 ⟨Ὁ—ὁδῷ⟩ Kl, vgl. lat. 5f ἦν δὴ Kl, vgl. lat. ἦν δὲ M H 8 οὗτοι] *ipsi* lat. 18 ὄχλος + *videlicet* lat. 20 ⟨ποσὶ⟩ Kl nach Koe 27 ⟨τινα⟩ Diehl, vgl. lat.

9 habuerunt ϱ 14 et pullus Pasch < x 19f lat. verstand falsch (καθαρῶς ?) 21 vel patiantur] Erklärung des Übersetzers ? Koe 24 lat. las μετὰ st. παρὰ Koe | ⟨duos⟩ Diehl, vgl, gr. 26 in via y* < L

παρ' ἑκάτερα τῶν ἐστρωμένων ἱματίων· εἰ μὴ ἄρα τοῦτο τέταρτον τάγμα ἦν. ἄλλοι γὰρ οἱ λύοντες μαθηταί, ⟨καὶ⟩ ἄλλη ἡ λυομένη ὄνος καὶ ὁ μετ' αὐτῆς πῶλος, καὶ τρίτοι ὁ πλεῖστος ὄχλος, καὶ τέταρτοι οἱ κόπτοντες τοὺς κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ στρωννύντες ἐν τῇ ὁδῷ. νόει δέ μοι ἀπὸ τούτων καὶ πέμπτον καὶ ἕκτον τάγμα κατειλεγμένον τῶν τὸν Ἰησοῦν προαγόντων καὶ τῶν ἀκολουθούντων αὐτῷ.

turba autem quae praecedebat et quae sequebatur, clamabant dicentes: Osanna filio David; benedictus qui venit in nomine domini; Osanna in excelsis.

καὶ προάγοντας μὲν φήσεις ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς παρουσίας εἶναι ἐκ τοῦ λαοῦ, δικαίων τάχα καὶ προφητῶν· ἀκολουθοῦντας δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν παρουσίαν ἑπομένων τῷ λόγῳ καὶ ἀκολουθούντων αὐτῷ εἴτε δικαίων εἴτε καὶ ἀποστόλων Χριστοῦ. πλὴν οὐκ ἄλλα μὲν ἔλεγον οἱ προάγοντες, ἄλλα δὲ οἱ ἀκολουθοῦντες· ἔκραζον γὰρ πάντες ἅμα ὡς χορὸς συνᾴδων καὶ σύμφωνος καὶ ἔλεγον, καὶ τὸ ἀνθρώπινον ὑμνοῦντες τοῦ σωτῆρος ἐν τῷ ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυῒδ καὶ τὴν δευτέ-

et praecedentes quidem ante Iesum dices, qui ante adventum fuerunt sancti prophetae et ceteri iusti; sequentes autem, qui fuerunt post adventum ipsius apostoli ceterique fideles qui secuti sunt verbum dei. tamen non aliud dicebant qui praecedebant, aliud autem qui sequebantur, sed omnes clamabant simul ⟨ut⟩ consona voce humanam quidem Christi dispensationem laudantes in eo, quod dicebant: *osanna filio David*

19—26 Vgl. C^1 Nr. 226 Or. *Π* 233, 14ff — 26ff Vgl. Hier. in Matth. 161 D: *et praecedentes ac sequentes non brevi et silenti confessione, sed clamore plenissimo resonant:* »*Osanna*« etc.

4 ⟨*καὶ*⟩ *ἄλλη* Hu   19 *φήσεις* ⟨*τοὺς*⟩? Kl   25/26 *χριστοῦ*] *αὐτοῦ* M

14 praecedebant . . . sequebantur B   20 adventum + christi G^c B L   28 insimul L | ⟨ut⟩ Diehl, vgl. gr.

ραν αὐτοῦ ἐπιδημίαν ⟨ἐν τῷ⟩ εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου καὶ τὴν εἰς τὰ ἅγια ἀποκατάστασιν ἐν τῷ ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

19.

Τούτων δὴ τῶν τριῶν ἐκφωνήσεων λεγομένων ὑπὸ τῆς συμφωνίας τῶν προαγόντων καὶ ἀκολουθούντων τῷ Ἰησοῦ, ὁ μὲν εἰσήει εἰς τὰ ἀληθινὰ Ἱεροσόλυμα· ξενισθεῖσαι δὲ αἱ οὐράνιαι δυνάμεις, αἵτινες λέγονται πᾶσα εἶναι ἡ πόλις, ἔφασκον τίς ἐστιν οὗτος; ἀνάλογον τοῖς προφητευθεῖσιν ἐν εἰκοστῷ τρίτῳ Ψαλμῷ περὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ σωτῆρος καὶ τοῦ ξενισμοῦ τῶν οὐρανίων δυνάμεων ξενιζομένων ἐπὶ τῷ καινῷ τοῦ σωματικοῦ αὐτοῦ ὀχήματος θεάματι. ἔχει δὲ οὕτως ἐν τῷ Ψαλμῷ· »ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης«

benedictus qui venit in nomine domini, restitutionem autem eius in sancta in eo, quod dicebant: *osanna in excelsis.*

19. *Et cum intrasset Iesus in Hierosolymam, commota est universa civitas dicens: quis est hic? turba autem dicebat: hic est Iesus propheta a Nazareth Galilaeae.* in istis nunc duobus clamoribus dictis ex consensu praecedentium et sequentium Iesum ipse quidem intravit *in Hierosolymam* veram, admirantes autem virtutes caelestes, quae appellantur ⟨*universa*⟩ *civitas*, dicebant: *quis est iste?* secundum quod fuerat prophetatum in Psalmo de ascensione ipsius et de admiratione virtutum caelestium ⟨admirantium⟩ propter novum vehiculum corporis eius. habet autem ita: »tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternales, et introibit rex gloriae.

26 Ps. 23, 7

1 ⟨ἐν τῷ⟩ λ   11 τριῶν] *duobus* lat.   27 ἡμῶν M

6f „beim Lateiner wird durch das Lemma der Zusammenhang gestört" Koe   6 et] secundum matħm. In illo tempore L | Iesus < G^a B | in < L   9 turba—galilaeae] Omelia Origenis de eadem lectione L   17 ⟨universa⟩ Kl, vgl. gr.   18 iste] hic L   21 ⟨admirantium⟩ Diehl, vgl. gr.   22 vehiculum] lat. las ὀχήματι st. ὀχήμα(τος θεάμα)τι Koe

καὶ τὰ ἑξῆς.

quis est iste rex gloriae? dominus fortis et potens, dominus potens in proelio«.

καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ δὲ παραπλήσια προφητεύεται περὶ τῆς μετὰ τὴν οἰκονομίαν ἀνόδου τοῦ σωτῆρος· γέγραπται γάρ· »τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδώμ, ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ | ἐκ Βοσόρ· οὗτος ὡραῖος ἐν στολῇ;«

et in Esaia similia quaedam prophetantur de reditu eius in caelum post dispensationem passionis ipsius hoc modo: »quis est iste qui venit ex Edom, rubra vestimenta habens ex Bosor, iste for- 747
mosus in stola?«

τὰ δὲ κατὰ τὸν τόπον ὅλα καὶ σὺ δυνήσῃ ἀναλεξάμενος κατανοῆσαι, τί τε λέγουσιν αἱ ξενιζόμεναι δυνάμεις ἐπὶ τῆς τοῦ σωτηρίου σώματος ἀνόδου καὶ τί αὐταῖς ἀποκρίνεται.

ταῦτα δέ μοι παρείληπται βουλομένῳ σῶσαι τὴν ἀκολουθίαν τῆς κατὰ τὴν γραφὴν τροπολογίας ὅτι εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λέγουσα· τίς ἐστιν οὗτος;

hoc autem diximus, ut ostendamus mysterium eius quod dicitur, quoniam *ascendente eo in Hierusalem commota est omnis civitas dicens: quis est iste?*

μετὰ δὲ τοῦτο ἑξῆς γέγραπται ὅτι πολλοὶ ἔλεγον· οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας, ὁμολογοῦντες τὸν προφητευθέντα ὅτι »Ναζωραῖος κληθήσεται« ὁ κυρίως τῷ θεῷ ἀεὶ ἀνακείμενος. ἀλλὰ κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην περιγεγράφθω τὰ κατὰ τὸν τόπον καὶ ἀρχή τις ἔστω ἑτέρας περικοπῆς τὰ ἐπιφερόμενα, ἵνα μὴ ἀναγκάζηταί τις (συνάπτων καὶ τὴν περὶ ἐκείνων διήγησιν τοῖς προτέροις) ζητεῖν

1 Ps. 23, 8 — 7 Jes. 63, 1 — 27 Matth. 2, 23

4 παραπλήσια + *quaedam* lat. 8 ἐρύθημα v ἐρύθιμα M H

20 omnis] universa L

ἐκβαλλομένους ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ θεοῦ τινας τοὺς ἐπιπληττομένους ὡς πεποιηκότας τὸν »τῆς προσευχῆς« οἶκον »λῃστῶν σπήλαιον«. οὐκ οἶδα δὲ εἰ, κἂν βιάσηταί τις, δύναται ἀκολούθως τῷ »χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών« σῶσαι τὴν πᾶσαν καὶ τῶν ἑξῆς τοῖς ἐκκειμένοις ἀκολουθίαν.

Μετὰ ταῦτα ἐξετάσωμεν καὶ τὸ ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυΐδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις ποῖον ἔχει νοῦν. σαφῶς μὲν οὖν τὸ εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου αὐταῖς λέξεσι κεῖται ἐν τῷ πρὸ τοῦ μεγίστου Ψαλμοῦ Ψαλμῷ, λεγομένῳ ἔν τισιν ἀντιγράφοις ἑκατοστῷ ἑπτακαιδεκάτῳ. δοκεῖ δέ μοι τὰ ἀντὶ τοῦ »ὦ κύριε, σῶσον δὴ« προτεταγμένα τοῦ »εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου« ἑβραϊκῶς ἐκκεῖσθαι ἐν τῷ »ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυΐδ«· οὕτω δὲ καὶ εἶχεν ἡ ἑβραϊκὴ λέξις· *ΑΝΝΑ ΑΔΩΝΑΙ ΩΣΙΑΝΝΑ, ΑΝΝΑ | ΑΔΩΝΑΙ ΑΣΑΙΑΝΝΑ,* 748
ΒΑΡΟΥΧ ΑΒΒΑ ΒΣΑΙΜ ΑΔΩ-

1ff Vgl. Matth. 21, 13 — **6** Sach. 9, 9 — **10ff** Vgl. C[l] Nr. 227 Or. = C[p] Nr. 66 Chrys. — **14ff** Vgl. Hier. in Matth. 162 A: *in centesimo decimo septimo psalmo . . . pro eo quod in Septuaginta habetur interpretibus . . . in Hebraeo legimus*: *anna adonai osianna* etc. Vgl. auch Hier. ep. XX (ad Damasum) — **21ff** Ps. 117, 25f

8 ἐγκειμένοις M **18/19** λεγωμένω H[a] **23** ἐγκεῖσθαι M **26** *ΩΣΙΑΝΝΑ* Kl (wie schon bei Field) ὡσειεννάν M H **27** *ΑΣΑΙΑΝΝΑ* Kl (s. zu Z. 26) ἀσαΐ ἀννὰ M H **28** *ΑΒΒΑ ΒΣΑΙΜ* Kl (s. zu Z. 26) ἀββὰβ σαΐμ H ἀββᾶ σαΐμ M

ΝΑΙ. εἶτα δοκεῖ μοι ὑπὸ Ἑλλήνων συνεχῶς γραφόμενα τὰ εὐαγγέλια μὴ εἰδότων τὴν διάλεκτον, συγκεχύσθαι ἐν τοῖς κατὰ τὸν τόπον ἔχουσι ταῦτα ἀπὸ τοῦ προειρημένου Ψαλμοῦ. εἰ δὲ τὸ ἀκριβὲς βούλει μαθεῖν τῆς λέξεως, ἄκουε Ἀκύλου ἑρμηνεύσαντος ὡδί· »ὦ δὴ κύριε, σῶσον δή· ὦ δὴ κύριε, εὐόδωσον δή· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου«. ἀλλὰ γὰρ ἐπανακεφαλαιωσώμεθα τὰ κατὰ τὸν τόπον καὶ λέγωμεν ὅτι ἤτοι Παῦλος καὶ Πέτρος ἢ ἄλλα δύο εἴδη τῶν διδασκόντων, λύσαντες ἀπὸ τῶν δεσμῶν κατὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ πρόσταξιν τοὺς ἀπὸ περιτομῆς καὶ τοὺς ἀπὸ ἀκροβυστίας, ἐκόσμησαν αὐτοὺς καὶ πεποιήκασιν εὐπρεπεῖς πρὸς τὸ ὀχήσασθαι αὐτοῖς τὸν λόγον ἀνιόντα εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. καὶ ⟨οὕτως καὶ⟩ τὰ λοιπὰ κατὰ μὲν μίαν ἔσται διήγησιν. κατὰ δὲ ἑτέραν ἀεὶ ἐνέστηκε *** τῶν ἀποδεχομένων τὸν Ἰησοῦν στρωννύντων αὐτῷ διὰ τῶν ἰδίων ἐνδυμάτων τὴν ὁδὸν καὶ κοσμούντων αὐτὴν τοῖς κλάδοις καὶ προαγόντων καὶ ἐπακολουθούντων. καὶ ἄλλως δὲ ἕκαστος διὰ μὲν τῶν ἤδη πεπραγμένων προάγει τὸν Ἰησοῦν, διὰ δὲ τῶν πραχθησομένων ἐπακολουθεῖ αὐτῷ καὶ λέγει τὰ ἀναγε-

1f Vgl. Harnack TU. 42, 4, A. 4; Harnacks Zweifel dürfte dadurch behoben sein, daß die Ἕλληνες, die die Evangelien »schreiben«, nicht die Verfasser, sondern die Abschreiber sind — 8ff Vgl. Field, Orig. Hexapl. II, 1, 270 — 13—21 Vgl. C[luc] Nr. 47 Or.

14 ἄλλα Koe τὰ M H 21 ⟨οὕτως καὶ⟩ Kl nach Koe 22 μὲν < M 24 *** Koe, ergänze etwa ⟨πλεῖστος ὄχλος⟩ nach S. 537, 5—22 Elt

γραμμένα. καὶ εἰς ταῦτα δὲ ἡμεῖς μὲν τοσαῦτα εἴδομεν· ὁ δὲ ἡμῶν διαφέρων πλείονα καὶ βλεπέτω καὶ διδασκέτω. πλὴν ἔν τινι τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐπὶ ποσὸν καὶ ταῦτα ἐξητάσαμεν, ὅτε προέκειτο διηγήσασθαι τὸ »τῇ ἐπαύριον οὖν ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτὴν« καὶ τὰ ἑξῆς.

20. Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ καὶ τὰ ἑξῆς (Matth. 21, 12—13).

20. Et intravit Iesus in templum dei et eiciebat omnes vendentes et ementes in templo,

et mensas nummulariorum evertit et cathedras vendentium columbas, et dixit eis: scriptum est: domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam speluncam latronum.

Τὰ δὲ κατὰ τὸν τόπον καὶ οἱ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελισταὶ ἐξέθεντο, ὧν τὴν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν οὐ τοῦ προκειμένου καιροῦ ἐστι διηγήσασθαι· ἀρκέσει γὰρ τὸ ἐν τῷ ἐξεταζομένῳ εὐαγγελίῳ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν σαφηνίσαι. τῶν τεσσάρων ⟨δὲ⟩ εὐαγγελιστῶν ἀναγραψάντων τὰ κατὰ τὸν τόπον, πλείονα [τὰ] κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἐξήτασται ὑπαγορεύουσιν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην καὶ ὡς οἷόν τε ἦν σαφηνίζουσι τὸ »καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστε-

4ff Nicht erhalten — 7 Joh. 12, 12 — 28ff Vgl. Orig. tom. II, 20—30 in Joh. (IV, 191ff. 201—204) — 32 Joh. 2, 14

4 *τινι ⟨κεφαλαίῳ⟩* Koe 10 vorher: *περὶ τῶν ἐκβληθέντων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ* H 27 ⟨*δὲ*⟩ Kl 29 [*τὰ*] Kl

16 est + enim B

ρὰς« καὶ τὰ ἑξῆς. ἔνθα κατεσκευάζομεν οὐκ ἐλάττονα | τῶν παραδόξων δυνάμεων εἶναι τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν προκειμένην ὅτι τέκτονος μὲν νομιζόμενος εἶναι υἱὸς τοσαύτῃ παρρησίᾳ καὶ ἐξουσίᾳ ἐχρήσατο, ἐκβάλλων ἐν πανηγύρει ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τοὺς ἀναγεγραμμένους, ὁποίᾳ οὐδ' ὁ τοῦ ἔθνους ἡγούμενος χρώμενος εὐχερῶς ἂν ἤνυσε τοῦθ' ὅπερ Ἰησοῦς πεποίηκε.

καὶ ἐτροπολογήσαμέν γε δουλεύσαντες τῇ λέξει, ὡς ἐχωροῦμεν, τὸ Ἰωάννου βούλημα. ἀλλ' ἐπεὶ καὶ νῦν ὁ εἱρμὸς ἡμᾶς ἀπαιτεῖ εἰπεῖν κατὰ τὴν Ματθαίου λέξιν περὶ τῶν ἐκκειμένων, τὸν πατέρα τῆς σοφίας ἐπικαλεσάμενοι φέρ' ἴδωμεν εἰ ἄξιόν τι δυνάμεθα τῆς Ἰησοῦ μετὰ θάρσους πράξεως εἰπεῖν εἰς τὸν τόπον.

καὶ πρῶτον ⟨μὲν⟩ λεκτέον τί τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, ὅπερ ὁμολογῶν ὁ θεὸς εἶπεν ἐν τῷ προφήτῃ· ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται. ἀνάλογον μὲν οὖν τῇ κατὰ σάρκα περιτομῇ καὶ ταῖς σωματικαῖς τοῦ νόμου ἑορταῖς καὶ θυσίαις ἱερὸν ἐνομίζετο τοῦ θεοῦ εἶναι τὸ ἐκ λίθων ἀναισθήτων κατασκεύασμα οἰκοδομηθὲν ὑπὸ Σολομῶντος πρῶτον καὶ ἀνοικοδομηθὲν ἔτι ὑπὸ Ἔσδρα, πλὴν μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος οἰκονομίαν ὑπὸ Ῥωμαίων καθαιρε-

Supra mensuram dignitatis 749
Christi fuerat, secundum quod videbatur filius esse fabri, ut tanta fiducia uteretur et potestate, eiciens nundinam de templo, qua nec princeps alicuius gentis utens facile poterat explicare quod fecit Iesus.

et haec diximus secundum simplicem intellectum.

secundum moralem autem talia dicemus.

et primum quidem de templo ⟨dei⟩, de quo per prophetam dixit deus: *domus mea domus orationis vocabitur.* ergo secundum corporalem circumcisionem carnis et secundum corporales legis festivitates et sacrificia, consequenter et *templum dei* aestimabatur, quod ex lapidibus insensatis erat constructum, primum quidem a Salomone, deinde reparatum ab Esdra, postea vero post Christi adventum a Romanis destruc-

5 Vgl. Matth. 13, 55 — 25 Orig. führt das Matthäuszitat auf den Ursprungsort Jes. 56, 7 zurück

6 παρουσία καὶ M 12 γε Lo δὲ M H 22 ⟨μὲν⟩ Kl, vgl. lat.

8 alicuius] lat. las ὅτου (= ὅτινὸς) ἔθνους? 22 ⟨dei⟩ Diehl, vgl. gr. 33 esdra *μ* ezdra G ezra B L

θέν. καὶ οἶκος ἐκεῖνος ὑπελαμβάνετο εἶναι εὐχῆς, οὗ καθαιρεθέντος ἀναγκαῖον Ἰουδαίους, ὡς μηκέτι ἔχοντας οἶκον προσευχῆς, λέγειν μηκέτι ἔχειν τὸ ἐξαίρετον τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ θεοῦ.

ὃ ἔχειν ᾤοντο παρὰ τὸ ἐν τῷ οἴκῳ τῆς προσευχῆς εὔχεσθαι,

μηδὲ τὸ τὰ τῆς νομικῆς λατρείας ἐπιτελεῖν. καὶ ἐκβεβληκέτω σωματικῶς ἀπ' ἐκείνου ὁ καὶ σύμβολα ποιήσας τῶν ἰδίων πνευματικῶν πράξεων σωτὴρ ἡμῶν

τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν καταβεβληκέτω καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς καὶ εἰρηκέτω τὰ ἐκκείμενα εἰς ἐπιστροφὴν τοῦ τότε λαοῦ, ἀντὶ σεμνῆς πανηγύρεως ἐπιτελουμένης ἐν ὀνόματι θεοῦ σχολαζόντων τῷ πωλεῖν καὶ ἀγοράζειν, οὐκ ἐν τῇ καθηκούσῃ χώρᾳ ἐν ᾗ ἔδει πωλεῖν καὶ ἀγοράζειν, ἀλλ' ἐν τῷ ἱερῷ, ἔνθα ἐχρῆν μὲν συνερχομένους εὔχεσθαι ὡς ἐν οἴκῳ προσευχῆς.

ἐποίουν δὲ τὰ ἐναντία τῇ εὐχῇ ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν οἴκῳ ἐμπορικῷ πωλοῦντες καὶ ἀγοράζοντες καὶ ἀργύρια κολλυβίζοντες καὶ ἐπὶ καθεδρῶν καθεζόμενοι, ἵνα πωλῶσι περιστεράς.

tum. et illa aestimabatur *domus* esse *orationis*, qua destructa necesse est ut Iudaei quasi iam non habentes domum *orationis* iam non habeant privilegium speculationis dei

nec possint secundum legem deo servire. hoc ergo facto omnia Christus eiecit in mysterio spiritalium actuum suorum

et tunc fecit visibiliter, quod semper invisibiliter agit, *eiciens vendentes et ementes* de templo et *mensas nummulariorum* evertens et *cathedras vendentium columbas* *** ad correptionem populi, ut non pro mundis festivitatibus ⟨celebratis⟩ in nomine dei emptionibus et venditionibus vacent in loco non competenti, in quo non debent vendere et emere, sed

orationibus tantum vacare, qui congregantur quasi in domo *orationis*.

9 μηδὲ Koe, vgl. lat. μετὰ MH

3/4 non iam L 19 *** Kl, vgl. gr. | correctionem B 20 mundis y multis R mundi L 21 ⟨celebratis⟩ Diehl, vgl. gr. 28 tantum y* < L

καὶ τὸ ἄσεμνον τῶν γινομένων παρὰ Ἰουδαίοις τότε ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν καθῃρη|κέτω, ἐλέγξας τοὺς ἀντὶ 750 *τοῦ κατὰ τὸν νόμον ἑορτάζειν ἐμπορευομένους καὶ σωματικῶς τρυφῶντας.*

21. *Καὶ νῦν δὲ νομίζω* ἱερὸν *ἐκ λίθων ζώντων οἰκοδομηθὲν εἶναι τὴν ἐκκλησίαν, καὶ εἶναι ἐν αὐτῇ τινας οὐχ ὡς ἐν ἐκκλησίᾳ ζῶντας ἀλλ' ὡς »κατὰ σάρκα« στρατευομένους, οἵτινες καὶ ποιοῦσι τὸν τῆς* προσευχῆς *ἐκ ζώντων λίθων ⟨οἰκοδομηθέντα⟩* οἶκον λῃστῶν *διὰ τὴν αὐτῶν κακίαν* σπήλαιον.

τίς γὰρ κατανοήσας τὰ ἔν τισιν ἐκκλησίαις ἁμαρτανόμενα ὑπὸ τῶν ⟨τοιούτων Χριστιανῶν τῶν⟩ νομιζομένων »πορισμὸν εἶναι τὴν« ἑτέρων »εὐσέβειαν«, καὶ δέον »ἐκ τοῦ εὐαγγελίου« μόνον διαζῆν,

τοῦτο μὲν μὴ ποιούντων, πλοῦτον δὲ καὶ πολλὴν κτῆσιν συναγόντων, οὐκ ἐρεῖ σπήλαιον λῃστῶν *γεγονέναι τὸ τηλικοῦτον τῆς ἐκκλησίας μυστήριον; ὥστ' ἂν εἰπεῖν τὸν Ἰησοῦν*

21. Nunc autem arbitror esse *templum dei* ex lapidibus vivis constructum ecclesiam Christi. sunt autem multi in ea non sicut decet viventes spiritaliter sed »secundum carnem« militant⟨es⟩, qui et *domum orationis* de lapidibus vivis constructam faciunt *speluncam* esse *latronum* actibus suis non ecclesia dei dignis, sed spelunca *latronum.*

qui enim considerat in multis ecclesiis talium Christianorum peccata, qui arbitrantur »quaestum esse pietatem«, et cum deberent »de evangelio vivere«

secundum quod vivere decet servos dei,

hoc non faciunt, sed divitias et multas possessiones adquirunt, nonne dicet *speluncam latronum* factam esse sub illis ecclesiam, ut recte dicat Christus ad eos

S. 13 Vgl. I. Petr. 2, 5 — 11 Vgl. II. Kor. 10, 3 — 21 Vgl. I. Tim. 6,5 — 22 Vgl. I. Kor. 9, 14

7 *ἱερὸν* + *dei* lat. 10. 18 *τινας . . . τισιν*] *multi . . . multis* lat. 10 *ὡς ἐν ἐκκλησίᾳ*] *sicut decet spiritaliter* lat. 13 *λίθον* H | *⟨οἰκοδομηθέντα⟩* Koe, vgl. lat. 20 *⟨τοιούτων — τῶν⟩* Kl, vgl. lat. 27 *κτίσιν* H 30 *ἂν* + *recte* lat.

12 militant⟨es⟩ Kl, vgl. gr. 16 ecclesia ϱ ecclesiae x 28 dicet ϱ dices x

ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις ἐν ᾧ ᾠκοδόμησεν ἱερῷ ζῶντι τό τε ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν οὕτως ἔχον· »τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματί μου, ἐν τῷ καταβῆναί με εἰς διαφθοράν;« καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ (ὡς οἶμαι) Ὠσηέ, ἔνθα ἡ τοῦ Ἰησοῦ ψυχὴ λέγει δυσαρεστουμένη τῷ βίῳ τῶν ἁμαρτανόντων καὶ ἐν τῷ ἱερῷ εἶναι δοκούντων τὸ

»οἴμοι ὅτι ἐγενήθην ὡς συνάγων καλάμην ἐν ἀμητῷ καὶ ὡς ἐπιφυλλίδα ἐν τρυγητῷ, οὐκ ὄντος στάχυος τοῦ φαγεῖν τὰ πρωτόγονα. οἴμοι ψυχή, ὅτι ἀπόλωλεν εὐλαβὴς ἀπὸ τῆς γῆς. καὶ ὁ κατορθῶν ἐν ἀνθρώποις οὐχ ὑπάρχει«. καὶ ἐὰν προσκόπτῃς γε τῷ ταῦτα λέγειν τὸν Ἰησοῦν καὶ πενθοῦντα ἡμῶν τὰ πταίσματα φάσκειν τὸ »οἴμοι ψυχή«, συνεξέτασον τούτοις τὸ ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου, ἔνθα γέγραπται ὅτι ἰδὼν τὴν Ἱερουσαλὴμ »ἔκλαυσεν ἐπ᾽ αὐτῇ, καὶ εἶπε«. καὶ μᾶλλόν γε, εἴπερ εὐλόγως ἔκλαυσεν ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, εὐλογώτερον κλαύσεται ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν, οἰκοδομηθεῖσαν μὲν ἵνα οἶκος προσευχῆς ᾖ, γενομένην δὲ διὰ τὴν αἰσχροκέρδειαν καὶ τρυφήν τινων (ἀλλ᾽ εἴθε μὴ καὶ τῶν ἡγουμένων τοῦ λαοῦ) σπήλαιον λῃστῶν.

propter dissipationem ecclesiae suae:

»quae utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?« item ipse per Osee tali modo:

»vae mihi quoniam factus sum sicut qui colligit stipulam in messe et sicut racemum in vindemia, cum non sit botrio ad manducandum primogenita. vae animae meae, quia periit timoratus a terra, et qui corrigat in hominibus non est«. et cum intellexeris Iesum dicentem talia et lugentem peccata nostra ***, aspice simul et illud, quod in evangelio scribitur: »cum vidisset Hierusalem, flevit super eam et dixit«. et si rationabiliter flevit super Hierusalem, rationabilius flebit super ecclesiam aedificatam quidem ut esset *domus orationis*, factam autem propter turpia lucra et luxum quorundam (quod utinam non esset principum populi) *speluncam latronum*.

4 Ps. 29, 10 — **6ff** Vgl. Micha 7,1f - **11. 20** Micha 7, 1 — **23** Vgl. Luc. 19, 41

3 *ἔχων* Hª **5** *καταβαίνειν μαι* H **6** *Ὡσηὲ*] so schon im Archetypus, vgl. lat. **7** *ἡ ψυχὴ αὐτοῦ* M **13** *στάχυος*] lat. las *βότρυος* (vgl. LXX) **21** *τὸ*] *et illud* lat.

6 osee y* micheam L **12** sicut x* + qui *μ* **14** botris R G^c.r.^ botrio Gª B L **18/19** intellexeris] lat. las *προσέχῃς*? Koe **20** *** Diehl Kl, vgl. gr. **29** luxum (G) B luxus L

Ἀλλὰ τότε μὲν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ καὶ ἐκάθαρεν αὐτὸ ἐκβα|λὼν πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν καταστρέψας μετὰ τῶν καθεδρῶν ἐν αἷς ἐκαθέζοντο οἱ πωλοῦντες τὰς περιστεράς. νῦν δέ, ὅσον μὲν οὐκ ἐπισκοποῦνται, οἱ ⟨ἐν⟩ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ γινόμενοι »ἐπὶ τὸ αὐτὸ« ἐν συναγωγαῖς εἰσιν οἱ πωλοῦντες καὶ ἀγοράζοντες ἐν τῷ ἱερῷ καὶ τὰ λοιπὰ ⟨πάντα⟩ ποιοῦντες, καὶ οὐδαμοῦ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐπιφαίνεται, ἵνα ἐκβαλὼν ⟨αὐτοὺς⟩ σώσῃ τοὺς λοιποὺς

Sed tunc quidem *intravit Iesus*
in templum dei et mundavit eum,
eiciens ⟨*omnes*⟩ *vendentes et emen-* 751
tes in templo et mensas nummulario-
rum evertens *et cathedras vendentium columbas*. nunc autem, quamdiu non visitantur, qui in nomine Iesu Christi conveniunt »in id ipsum« sunt in conventibus vendentes et ementes *in templo* et reliqua omnia facientes, et nusquam eis Christus apparet, ut eiciens eos reliquos salvet.

ἢ κἀκείνους ἐκβληθέντας ποιήσῃ συναισθηθῆναι τῆς ἁμαρτίας καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὸ ἱερόν, οὐκέτι μετὰ τοῦ πωλεῖν καὶ ἀγοράζειν ἢ τὰ λοιπὰ ποιεῖν· ἐπὰν δὲ ἐπισκέψηται ἐπὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ ὡς ἀγαπῶν ἡμᾶς ἐπιδημήσῃ, ἵνα παιδεύσῃ καὶ μαστιγώσῃ ὡς υἱοὺς ὅπως ἡμᾶς παραδέξηται, τότε εἰσελεύσεται ἡ δύναμις Ἰησοῦ συναγομένων ἡμῶν καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, καὶ εἰσελθοῦσα ἐκβαλεῖ πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· πωλοῦντας μὲν καὶ ὡσπερεὶ ἀπεμπολοῦντας εἴ καί τι χρηστὸν εἶχον, ἀγοράζοντας δὲ ἀντ᾽ ἐκείνων τὰ φαῦλα,

si autem visitaverit super peccata nostra et quasi diligens nos veniat ut corripiat et castiget quasi filios, ut recipiat nos, tunc ingredietur Christi potestas congregatis nobis et spiritu sancto et ingrediens eiciet *omnes vendentes et ementes in templo*; *vendentes* quidem et alienantes a se quidquid habebant boni, *ementes* autem pro eis mala,

11 Vgl. I. Kor. 11, 20 — **24f** Vgl. Prov. 3, 12 — **26f** Vgl. I. Kor. 5, 4

10 ⟨ἐν⟩ Koe, vgl. lat. und S. 551, 15 **14** ⟨πάντα⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **16** ⟨αὐτοὺς⟩ Koe, vgl. lat. **22** ἐπὶ] *super* lat. **31/32** ἀμπεπωλοῦντας M **32** καὶ < M

2 eum G L^{a} illud B L^{c} **3** ⟨omnes⟩ Diehl, vgl. gr. **8** id y* < L **9** sunt] sint G < B | conventibus μ convenientibus x **23** diligens] lugens L **24** ut Kl, vgl. gr. et x

καὶ ταῦτα ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ, τῇ ἐκκλησίᾳ, πράττοντας. ἀλλ᾽ εἴθε εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ πατρός, τὴν ἐκκλησίαν, τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς,
καταβάλοι ὁ Ἰησοῦς τὰς τῶν κολλυβιστῶν καὶ ⟨αἰσχροκερδῶν καὶ⟩ φιλαργύρων τραπέζας καὶ εἰς πολλὰ εὐτελῆ καὶ οὐδενὸς λόγου ἄξια κατακερματιζόντων τὰ δόκιμα ἀργύρια, ἵνα βλάψωσι μὲν ἐκείνους οἷς κολλυβίζουσιν, αὐτοὶ δὲ μὴ εἰς δέον χρήσωνται τῷ ἀργυρίῳ. εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι ἐν τῷ ἱερῷ πωλοῦντες καὶ ἀγοράζοντες τὰς Χριστοῦ περιστερὰς καὶ παραδιδόντες τοὺς ἀκεραίους ὡς περιστεράς, | τοὺς εὐξαμένους καὶ εἰπόντας· »τίς δώσει μοι πτέρυγας ὡσεὶ περιστερᾶς, καὶ πετασθήσομαι καὶ καταπαύσω;« καὶ ἐπακουσθέντας ἄρχουσιν οἷς οὐ δεῖ.

22. Καὶ νομίζω ἁρμόζειν τὸν περὶ τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς λόγον τοῖς παραδιδοῦσι τὰς ἐκκλησίας αἰσχροκερδέσι καὶ τυραννικοῖς καὶ ἀνεπιστήμοσι καὶ ἀνευλαβέσιν ἐπισκόποις ἢ πρεσβυτέροις ἢ

et destruet *mensas nummulariorum*, id est avarorum et pecuniae cupidorum,

qui aliorum quidem pecunias cum iniquitate vertunt ad se, ipsi autem non ad ⟨id⟩ quod expedit eas expendunt. sunt et alii *in templo* vendentes ⟨et ementes⟩ Christi *columbas* et tradentes simplices sicut columbas, orantes et dicen- 752
tes: »quis dabit mihi pinnas sicut columbae, et volabo et requiescam?« tradentes eas principibus, quibus non oportebat.

22. Et arbitror convenire verbum de venditoribus columbarum eis, qui tradunt ecclesias avaris et tyrannicis et indisciplinatis et inreligiosis episcopis aut presbyteris ⟨aut diaconis⟩. pro-

8 Vgl. Orig. tom. X, 30 in Joh. (IV, 203, 10f): ἀργύριον ἔχοντες ἀδόκιμον καὶ διδόντες . . . κόλλυβα τοῖς προσιοῦσιν, εὐτελῆ καὶ εὐκαταφρόνητα νομίσματα — **15f** Vgl. Matth. 10, 16 — **18** Ps. 54, 7 — **22ff** Zu dieser »erschütternden, gewaltigen« Darlegung der Mißstände in der Kirche vgl. Harnack TU. 42, 4, 136 — **22ff** Vgl. Hier. in Matth. 164 D: *ceterum secundum mysticos intellectus cotidie Iesus ingreditur templum patris et eicit omnes tam episcopos et presbyteros et diaconos quam laicos . . . et unius criminis habet vendentes pariter et ementes*

6 καταβάλλοι H **7** ⟨αἰσχροκερδῶν καὶ⟩ Kl, vgl. lat. u. Z. 25 **12/13** χρήσονται M **20/21** ἐπακουσθέντας] lat. las παραδοθέντας? (παραδιδόντες?) **22** τὸν? M τῶν H

8ff über diese Lücke vgl. Nachträge **13** ⟨id⟩ Diehl **15** ⟨et ementes⟩ Kl, vgl. gr. **17f** et orantes et B et orantes G L **18** pennas B L **27** ⟨aut diaconis⟩ Kl, vgl. gr.

διακόνοις. διόπερ μόνων τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς καθέδρας ὠνόμασεν ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Μᾶρκος, ἅς φασι κατεστράφθαι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ. ὡς εἴθε τούτων ἤκουον μετὰ τοῦ πρέποντος νοῦ τῇ θείᾳ γραφῇ οἱ »ἐπὶ τῆς καθέδρας Μωσέως« αὐχοῦντες καθέζεσθαι καὶ πωλοῦντες ὅλας ἐκκλησίας περιστερῶν καὶ παραδιδόντες αὐτὰς τοιούτοις προεστηκόσι, περὶ ὧν λέγοιτ᾽ ἂν τὸ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ ὑπὸ τοῦ κυρίου λεγόμενον· »οἱ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ μου ἐμὲ οὐκ ᾔδεισαν· υἱοὶ ἄφρονές εἰσι καὶ οὐ συνετοί, σοφοί εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλῶς ποιῆσαι οὐκ ἔγνωσαν« καὶ τὸ ἐν τῷ Μιχαίᾳ (οἶμαι) οὕτω λελεγμένον· »οἱ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ μου ἐκβληθήσονται ἐξ οἴκου τρυφῆς αὐτῶν«. εἰ γὰρ ἤκουον, οὐκ ἂν ἐπώλησαν τὰς Χριστοῦ περιστεράς. ἀλλὰ κατέστησαν ἄρχοντας αὐτῶν φειδομένους τῶν περιστερῶν καὶ προνοουμένους τῆς σωτηρίας αὐτῶν καὶ οὐ περιβλεπομένους τίνα ὡς παχεῖαν περιστερὰν θύσαντες καταθοινήσονται.

λέγει δὲ Ἰησοῦς τοῖς ἐκβαλλομένοις ὡς πωλοῦσι καὶ ἀγοράζουσι καὶ τοῖς κολλυβισταῖς καὶ τοῖς πωλοῦσι τὰς περιστεράς. δυσωπῶν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ πατρὸς λεγομένων προφητειῶν, ὅτι τὸ μὲν γεγραμμένον ἐστίν· ὁ οἶκός μου

pter quod et *cathedras* tantummodo *** appellavit evangelista eversas esse a Iesu. et utinam audirent haec cum decenti admonitione scripturae, qui gloriantur de cathedris Moysi in quibus sedent et vendunt omnes ecclesias columbarum et tradunt eas talibus praepositis, ad quos recte dicatur a domino per Hieremiam prophetam: »principes populi mei me non cognoverunt; filii sunt insipientes et non intellegentes, sapientes sunt ad male faciendum, bene autem facere nesciunt«, et apud Michaeam similiter: »principes populi mei expellentur de domo epulationis suae«. si autem audirent, numquam venderent Christi *columbas*, sed constituerent principes eorum parcentes columbis et providentes saluti earum, et non despicientes

nec occidentes pingues columbas.

7 Vgl. Matth. 23, 2 — 13 Jer. 4, 22 — 18 Micha 2, 9

7 *μωυσέος* M H 11 *ὧν* + *recte* lat. 26/27 *καταθοινίσονται* M 28 *λέγοι* H

2 *** Kl, vgl. gr. 3 a] ab B 13 filii + enim G L 19 autem] l. enim? Kl, vgl. gr.

οἶκος προσευχῆς κληθήσεται. οὐδὲν γὰρ ἄλλο δεῖ εἶναι ἐν ἐκκλησίᾳ θεοῦ ἢ εὐχὴν πάσης ἁγίας πράξεως καὶ προκαλουμένης τὴν τοῦ θεοῦ ἐπισκοπήν. εἰς εὐχὴν παρὰ θεῷ λογιζομένης, καθὸ καὶ τὸ »ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε« δυνατόν ἐστιν. ὑμεῖς δέ, ὦ οὗτοι, ταῖς ὑμετέραις κακίαις τὸν τῆς προσευχῆς οἶκον σπήλαιον λῃστῶν πεποιήκατε. καὶ εὑρεῖν ἔστι πολλαχοῦ κατὰ βραχὺ οὕτως | εἰς διαστροφὴν ὁδεύσαντα τὰ τῆς νομιζομένης ἐκκλησίας πράγματα, ὡς μηδὲν σπηλαίου λῃστῶν διαφέρειν τὸ ἄθροισμα συναγόμενον ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, ὥστ᾽ ἂν λέγεσθαι αὐτοῖς· »δι᾽ ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν«. 753

Εἰ δὲ δεῖ τὰ εἴδη τρία τυγχάνοντα τῶν ἐνταῦθα κατειλεγμένων προσφιλονεικήσαντα τῇ σαφηνείᾳ τῆς γραφῆς ἐπιμελέστερον διηγήσασθαι. μήποτε οἱ μὲν ἐν τῷ λαῷ μηδενὶ ἐν τῷ κόσμῳ σχολάζοντες ἢ περὶ τὸ πωλεῖν καὶ ἀγοράζειν μόνον τὰς διατριβὰς ἔχοντες καὶ σπανίως ταῖς προσευχαῖς προσκαρτεροῦντες καὶ οἷς ἀπαιτεῖ ἔργοις ὁ θεῖος λόγος, εἰσὶν οἱ πωλοῦντες καὶ ἀγοράζοντες ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ.

Si autem oportet tres istas species reiectas a templo cautius exponere, possumus dicere: quicumque in populo Christiano ad nihil aliud vacant in saeculo isto nisi circa venditiones et emptiones, rarius autem orationibus permanent vel aliis actibus rectis, quos quaerit sermo divinus, ipsi sunt vendentes et ementes *in templo dei*,

2ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 123 — 6 I. Thess. 5, 17 — 17 Jes. 52, 5

2 οὐδὲ H 23 μήποτε] *possumus dicere* lat. 24 λαῷ + *Christiano* lat. | ἐν² Kl, vgl. lat. ἢ MH ⟨ἄλλῳ⟩ ἐν Koe 24 κόσμῳ + *isto* lat. 25 ἢ Kl, vgl. lat. καὶ MH 30 ἔργοις + *aliis* und *rectis* lat.

19 istas x* ipsas ϱ 29 autem + ad Gᶜ? 30 vel + in Gᶜ

facientes domum *orationis speluncam latronum.*

οἱ δὲ μὴ καλῶς διάκονοι διοικοῦντες τὰ τῆς ἐκκλησίας χρήματα, ἀλλ' ἀεὶ μὲν ταῦτα ψηλαφῶντες, οὐ καλῶς δὲ αὐτὰ οἰκονομοῦντες

diaconi autem qui non bene tractant ecclesiasticarum pecuniarum mensas, sed semper de eis fraudant et ipsas quas dispensant non secundum iustitiam dispensant,

ἀλλὰ σωρεύοντες τὸν νομιζόμενον πλοῦτον καὶ χρήματα, ἵνα πλουτῶσιν ἀπὸ τῶν εἰς λόγον πτωχῶν διδομένων, οὗτοί εἰσιν οἱ κολλυβισταὶ τραπέζας χρημάτων ἔχοντες, ἃς κατέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς.

ut divites fiant de rebus pauperum, ipsi sunt nummularii pecuniarum *mensas* habentes quas Christus *evertit.*

quoniam autem mensis ecclesiasticarum pecuniarum diaconi praesunt, docent nos in Actibus suis apostoli, cum factum fuisset (inquit) »murmur Graecorum ad Hebraeos, eo quod despicerentur viduae eorum in ministerio cotidiano«, dicentes: »non est bonum relinquentes verbum dei ministrare mensis. eligite ergo ex vobis septem quos constituamus in hunc usum; nos autem verbo dei instantes erimus«.

οἱ δὲ τὰς πρωτοκαθεδρίας πεπιστευμένοι τοῦ λαοῦ ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ ὡσπερεὶ ἀποδιδόμενοι ὅλας ἐκκλησίας οἷς οὐ χρὴ καὶ καθιστάντες οὓς οὐ δεῖ ἄρχοντας, οὗτοί εἰσιν οἱ πωλοῦντες τὰς περιστεράς,

episcopi autem et presbyteri, quibus ⟨primae⟩ creditae sunt cathedrae, qui tradunt ecclesias quibus non oportet et constituunt principes quos constituere non expedit, ipsi sunt qui vendunt *columbas,*

20 Act. 6, 1 — 23 Act. 6, 2—4

3 διοικοῦντες διάκονοι Koe 29 προτοκαθεδρίας H

11 ut d. fiant Kl et d. fiunt x 21 dispicerentur G 24 freies Zitat 28 instantes y* intenti L 20 ⟨primae⟩ Diehl, vgl. gr. 31 ⟨quasi⟩ tradunt ⟨totas⟩ ? Kl, vgl. gr.

ὧν τὰς καθέδρας κατέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς. ἕκαστος οὖν τῶν ἐπὶ καθέδρας καθεζομένων ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἀγαπώντων »τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς« προσεχέτω, μήποτε οὕτω καθέζεται ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ καθέδρας, ὥστε ἐλθόντα τὸν Ἰησοῦν καταστρέψαι αὐτὴν ὡς ἀξίαν καταστροφῆς. ἀλλὰ καὶ ἕκαστος τῶν ἀπὸ διακονίας συναγόντων ⟨ἑαυτοῖς πλοῦτον καὶ ἀποστερούντων πτωχῶν⟩ χρήματα, | νοήσας τὴν προκειμένην γραφὴν μηκέτι σωρευέτω εἰς τὰς τραπέζας ἀργύριον, ἵνα μὴ καταστρέψῃ αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς. ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὸ μεριμνῶν τε καὶ φροντίδων βιωτικῶν ⟨ἀεὶ⟩ ἀγόμενοι εἰς ἀγορασμοὺς καὶ πράσεις φροντιζέτωσαν, μήποτε ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐκβάλῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ ἱεροῦ ⟨τοῦ θεοῦ⟩, ὅτε ὁ ἐκβεβλημένος οὐδὲ ἐλπίδα τοῦ εἰσελθεῖν ἔχει ὅθεν ἐξεβλήθη. καὶ ὑποφαίνεταί μοι ἐρευνῶντι τὴν ἐκκειμένην γραφήν, μήποτε ταῦτα ὁ Ἰησοῦς ποιήσῃ [καὶ] κατὰ τὴν δευτέραν ἐπιδημίαν ἢ κατὰ τὴν προσδοκωμένην θείαν κρίσιν. εἰσελθὼν

quorum *cathedras* Christus *evertit*. unusquisque ergo sedentium super cathedram ecclesiasticam et amantium »primas cathedras in synagogis«, videant ne forte sic sedeant in eis ut veniens dominus eas evertat quasi dignas eversione. ⟨sed⟩ et unusquisque diaconorum, qui congregant sibi divitias fraudantes pauperum pecunias, intellegant praesentem scripturam, ut iam non congregent, ne 754 forte veniens dominus evertat mensas dispensationis eorum. sed et qui sollicitudinibus mundialibus feruntur semper ad venditiones et emptiones, curent ne forte veniens dominus eiciat eos de templo *dei*, quando eiectus nec spem habet regrediendi unde eiectus est. scrutanti autem mihi scripturas apparet, ne forte haec faciat *Iesus* in secundo adventu et in futuro iudicio ⟨divino⟩. tunc enim ingressus in omnes ecclesias eiciet

4 Vgl. Luc. 11, 43 — 17 Vgl. Luc. 21, 34 — 21f Vgl. Orig. fragm. 48 in Jer. (III, 222, 14ff): *ἴστω δὲ ὁ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐκβληθεὶς ὡς, ἐὰν μὴ ποιήσῃ χρόνον αὐτάρκη πράττων ἔξω τῆς ἐκκλησίας ἃ δεῖ, οὐκ ἐπάνεισιν κτλ.*; vgl. Harnack TU. 42, 4, 129 A. 1

1 *κατέστρεψεν* Hu *κατέστρεφεν* M H 9 *ἕκαστως* H 10 ⟨*ἑαυτοῖς* —*πτωχῶν*⟩ Kl, vgl. lat. 14 *μὴ* + *veniens* lat. 17 ⟨*ἀεὶ*⟩ Kl, vgl. lat. 20 ⟨*τοῦ θεοῦ*⟩ Kl, vgl. lat. 21 *ὅτι* Hu 25 [*καὶ*] Koe, vgl. lat. 26 *ἢ*] *et* lat. 26/27 *προσδοκομένην* H

8 ⟨sed⟩ Kl, vgl. gr. 12ff lat. frei 17 curent Kl, vgl. gr. currentes x 21 autem y* < L 23 faciet y 24 ⟨divino⟩ Diehl, vgl. gr.

γὰρ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ ὅλον, τὴν πᾶσαν ἐκκλησίαν, τὴν (ἐξ οὗ συνέστη ἐκκλησία) ἐν ὀνόματι Χριστοῦ συνεστηκυῖαν μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, οὓς ἂν εὕρῃ τῷ πωλεῖν καὶ ἀγοράζειν σχολάσαντας τῶν νομιζομένων εἶναι ἐν τῷ ἱερῷ ⟨ὡς ἀναξίους τοῦ ἱεροῦ⟩ τοῦ θεοῦ ἐκβαλεῖ· καὶ οὓς ἂν εὕρῃ τραπέζας πήξαντας καὶ γινομένους κολλυβιστὰς ἐλέγξει καταστρέψας αὐτῶν τὰς τραπέζας καὶ τῷ λόγῳ δείξας οἷα περὶ τὸ ἀργύριον ἡμαρτήκασι· τότε δὲ καὶ τὰς (ὡς διηγησάμεθα) καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς καταστρέψει. εἰ δέ τις οὐδὲν τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν ἔχει καὶ ἐν τῷ ναῷ εὑρίσκεται τοῦ θεοῦ, θαρρείτω· οὔτε γὰρ ἐκβληθήσεται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ οὔτε τι τῶν αὐτοῦ καταστραφήσεται οὔθ᾽ ὡς ποιήσας τὸν οἶκον προσευχῆς σπήλαιον λῃστῶν ὀνειδισθήσεται ὡς λῃστής, ὅτε κολασθήσονται οἱ ποιήσαντες τῇ ἑαυτῶν λῃστείᾳ καὶ ἀδικίᾳ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς σπήλαιον λῃστῶν.

vel evertet quos invenerit (secundum ea quae diximus) templo dei indignos.

si quis autem inventus fuerit non habens aliquid de his criminibus tribus, et inventus fuerit esse in templo ⟨dei⟩, confidat; nec enim eicietur a Christo nec aliquid eius evertetur nec exprobrabitur, quasi qui fecerit domum *orationis speluncam latronum.*

puto autem: et in hoc tempore invisibiliter venit Iesus ad singulas ecclesias dei et eicit quos supra diximus dignos eiectione. quotienscumque enim excitat temptationem super ecclesiam, venit ad eam et visitat eam, ut

3f Vgl. Matth. 28, 20

1 *γὰρ*] *tunc enim* lat. 8 ⟨*ὡς —ἱεροῦ*⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. 9 *ἐκβαλεῖ* Hu *ἐκβάλῃ* M H 18 *ἔχει*] *habens* lat. 22 l. *οἶκον* ⟨*τῆς*⟩? Kl

6 entspricht gr. Z. 14f 17ff lat. las *εἰ δέ τις* ⟨*εὑρίσκεται*⟩ . . . *ἔχων καὶ ἐν τῷ ναῷ* ⟨*ὢν*⟩ Koe 20 ⟨dei⟩ Koe, vgl. gr. 23 qui x* < *μ*

23. Εἰρημένης τοίνυν εἰς τὸ ῥητὸν τῆς ὑποπεσούσης ἡμῖν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν διχῶς ἀποδεδομένης διηγήσεως, φέρε μετὰ ταῦτα ἴδωμεν εἰ δύναται καὶ οὕτω τὰ κατὰ τὸν τόπον νοηθῆναι. οὐκ ἔλαττον τῆς ἐκκλησίας φύσει ἱερόν ἐστι θεοῦ πᾶσα λογικὴ φύσις, κατεσκευασμένη ἵνα χωρήσῃ δόξαν θεοῦ, περὶ ἧς γέγραπται (ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων καὶ τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν) ὀφθείσης μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ νεὼ ἐν αὐτῷ. τοῦτο δὴ τὸ φύσει ἱερὸν τοῦ θεοῦ, τὴν ψυχήν, πεπληρώκαμεν οἱ ἁμαρτάνοντες πωλούντων καὶ ἀγοραζόντων λογισμῶν

| καὶ ἄλλων περὶ ἀργυρίου πάντα 755
σκοπούντων διαλογισμῶν· πεπληρώκαμεν δὲ ἁμαρτάνοντες καὶ ἄλλων πωλούντων καὶ ἀπεμπολούντων εἴ τι ἅγιον κατάλειμμα ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν γεγένηται, ὅπερ ἦν περιστερά. λέγει οὖν τοῖς ἁμαρτάνουσιν ὁ Ἰησοῦς καὶ πεπληρωμένοις λῃστῶν λο-

faciat quod facere scribitur in hoc loco.

23. Post haec videamus, ne forte et sic locus iste intellegi possit. omnis enim natura rationabilis templum est *dei*, quae ad hoc est creata, ut capiat gloriam dei. hoc ergo quod est naturaliter templum dei, id est anima, inplemus peccantes quibusdam quidem vendentibus, quibusdam autem ementibus cogitationibus malis et si quid sanctum reliquum est in anima nostra, quod est columba. dicit ergo ⟨Iesus⟩ ad eos qui peccant et pleni sunt furibus cogitationi-

9 ff Vgl. Hier. in Matth. 165 B: *quod de ecclesiis diximus, unusquisque et de se intellegat* — 13 II. Paral. 5, 14; III. Regn. 8, 11

3 *εἰρημένης* Hu *εἰρημένου* M H 9 *φήσει* H 15 *ὀφθείσης* H[c] *ὀφθήσης* H[a] *ὀφθήσῃ* M 20 f *πωλούντων — λογισμῶν*] gr. kürzt? vgl. lat. 27 *ἅγιον*] *ἄλλο* M 28 *ἦν*] *est* lat. 30 *λῃστ⟨ικ⟩ῶν* Koe

27 aliquid L 29 ⟨Iesus⟩ Koe, vgl. gr.

γισμῶν τὸ γέγραπται· ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται. ὑμεῖς δὲ αὐτὸν πεποιήκατε σπήλαιον λῃστῶν. ὁ μὲν οὖν Ἰησοῦς τοὺς ποιήσαντας σπήλαιον λῃστῶν τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς λῃστὰς ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ. οἱ δὲ τὰ αὐτὰ τοῖς λῃσταῖς φρονοῦντες περὶ μὲν Ἰησοῦ εἰρήκασι· »σταύρου σταύρου αὐτόν«. περὶ δὲ τοῦ λῃστοῦ Βαραββᾶ· »ἀπόλυσον ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν«. διόπερ μέχρι σήμερον Ἰουδαῖοι Ἰησοῦν μὲν οὐκ ἔχουσιν (οὐ γὰρ πεπιστεύκασιν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ), ἔχουσι δὲ μεθ' ἑαυτῶν τὸν ἀπὸ τῶν πνευματικῶν »τῆς πονηρίας« Βαραββᾶν τὸν λῃστὴν ἤδη κεκρατημένον καὶ »εἰς φυλακὴν« κατακεκλεισμένον, ὃν καθ' ἑαυτῶν ἠξίωσαν ἀπολυθῆναι. διὰ τοῦτο ἄρχει τῶν ἀπίστων Ἰουδαίων Βαραββᾶς ὁ λῃστής.

24. *Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς* καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ *ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον.* (Matth. 21, 14—16).

Τὰ μὲν τῆς λέξεως δῆλα.

bus: *scriptum est: domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam speluncam latronum.* et Iesus quidem eos, qui *speluncam* fecerant *latronum* domum *orationis* fures *eiecit* de templo. illi autem qui consentientes erant furibus, de Iesu quidem dixerunt: »crucifige crucifige eum«, de Barabba autem latrone: »dimitte nobis Barabbam«. propter quod usque hodie Iudaei Iesum quidem non habent (nec enim crediderunt in eum), habent autem secum de spiritalibus nequitiis latronem Barabbam, quem iam tentum et in carcere clusum adversus se petierunt dimitti. ideo princeps infidelium Iudaeorum est Barabbas latro.

24. *Et accesserunt ad eum caeci et claudi in templo, et sanavit eos.*

Quae sunt quidem secundum simplicem intellectum, ha-

10 Luc. 23, 21 — 11 Luc. 23, 18 — 17 Vgl. Eph. 6, 12 — Vgl. Joh. 18, 40 — 18 Vgl. Luc. 23, 25

5f *τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς σπήλαιον λῃστῶν* M 21 *βαραβᾶς* H 23ff vorher: *ἐρὶ* (!) *τῶν ἐν τῷ ἱερῷ θεραπευθέντων τυφλῶν καὶ χωλῶν* H 23 *καὶ*] *αἱ* (!) H 26 *ὅτι* < H[a] (i. m. H[c]?)

1 scriptum est y* < L 3 eam] illam B 5 fecerunt B 6 eiecit x* eiicit *μ* 12 odie usque G (B[a]) 14 secum y* < L

ἀκολούθως δὲ ταῖς προαποδεδομέναις ἀναγωγαῖς λεκτέον ὅτι ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ,

τῷ οἴκῳ τῆς προσευχῆς,

τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐ πάντες εἰσὶ βλέποντες οὐδὲ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) ὀρθοποδοῦντες· εἰσὶ γάρ τινες καὶ τυφλοὶ καὶ ἄλλοι χωλοὶ τῶν ἀθροιζομένων, οἵτινες ἐκ τοῦ συναισθέσθαι τῆς ἑαυτῶν τυφλότητος καὶ χωλότητος καὶ τοῦ γινώσκειν ὅτι οὐδενὸς ἢ τοῦ θεοῦ ἔργον ἐστὶ καὶ τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ τὸ θεραπεῦσαι αὐτοὺς

προσελθόντες αὐτῷ θεραπεύονται. 25. μετὰ τοῦτο γέγραπται ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, καίτοιγε ἰδόντες τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ τῶν παίδων ἀκούοντες δοξα|ζόντων τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἱερῷ, τῇ ἐκκλησίᾳ, ἠγανάκτησαν καταφρονοῦντες τῶν ὑμνούντων τὸν Ἰησοῦν παιδίων, καὶ ἀγανακτήσαντές φασι τῷ σωτῆρι· ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; ὁ δὲ δυσωπῶν αὐτοὺς ἀπεκρίνατο ὅτι τοσούτῳ χρόνῳ ἐν ταῖς θείαις ἀναστρεφόμενοι γραφαῖς μέχρι τοῦ δεῦρο οὐκ ἀνέγνωτε, ἵνα μὴ καταφρονήσητε τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μικρῶν καὶ παιδίων ὑμνούντων ἐμὲ καὶ τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς πατέρα μου, ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

bentur manifesta. secundum consequentiam autem praedictorum moraliter expositorum dicendum est, quoniam *in templo* dei,

id est in ecclesia, non sunt omnes videntes neque recte ambulantes; sed alii quidem sunt *caeci*, alii autem *claudi* ***, qui ex eo, quod intellegunt propriam caecitatem ⟨et clauditatem⟩ et scientes quia nullius alterius opus est nisi Christi Iesu et verbi dei, ut sanentur,

ut percipiant sanitatem,

accedentes ad verbum dei sanantur. 25. *videntes autem principes sacerdotum et scribae mirabilia quae fecit et pueros clamantes in templo et dicentes: osanna filio David, indignati sunt et dixerunt* 756
ei: audis quid isti dicunt? Iesus autem dixit eis: utique; numquam legistis: ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem?

8 Vgl. Gal. 2, 14?

2 ἀναγογαῖς H 10 συνέσθεσθαι H 12 θεοῦ] l. Ἰησοῦ? Kl, vgl. lat. 26 οὐκ ἀκούεις M 33 τοῖς < H[a]

9 *** Diehl, vgl. gr. 11 ⟨et clauditatem⟩ Kl, vgl. gr. 24/25 lactantium G

Μήποτε οὖν, ὡς κατὰ τὴν ἱστορίαν ψεκτοί εἰσιν οὗτοι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς, οὕτως καὶ κατὰ τὴν ἀναγωγήν εἰσί τινες ψεκτοὶ ἀρχιερεῖς, τὸ ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς οὐ κοσμοῦντες τῷ ἑαυτῶν βίῳ οὐδὲ ἐνδεδυμένοι τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν, οὗτοι οὖν, καίτοιγε βλέποντες τὰ τοῦ θεοῦ θαυμάσια, οὐδὲν ἧττον καταφρονοῦσι τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μικρῶν μὲν καὶ νηπίων ὑμνούντων δὲ τὸν θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, καὶ ἀγανακτοῦσιν ἐπὶ τῇ τούτων προκοπῇ καὶ κατηγοροῦσιν αὐτῶν παρ᾽ α⟨ὐτῷ⟩ τῷ Ἰησοῦ ὡς ἁμαρτανόντων τῶν μὴ ἁμαρτανόντων, καὶ ὡς ⟨μὴ⟩ ἀκουόντι ⟨μηδὲ⟩ πᾶσαν τάξιν τηροῦντι λέγουσιν αὐτῷ· ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσι; καὶ τοῦτο δὲ ἔτι μᾶλλον συνήσομεν ἐπιστήσαντες, τίνα τρόπον πολλάκις τοῖς ζέουσι τῷ πνεύματι καὶ μέχρι φυλακῶν πρὸς τοὺς ἀπίστους παραβαλλομένοις καὶ ⟨παντὸς⟩ κινδύνου καταφρονοῦσι καὶ μετὰ πάσης εὐτονίας ἀσκοῦσιν ἁγνείαν καὶ παρθενίαν ἰδιώταις τῇ λέξει, ἐπιπλήσσουσιν ὡς ἀτάκτοις οἱ ψεκτοὶ ἀρχιερεῖς καὶ ἐγκαλοῦσιν

Quemadmodum secundum historiam vituperabiles sunt isti *principes et scribae*, ita et secundum ecclesiam Christi vituperabiles sunt quidam episcopi et presbyteri, qui vitam suam minime adornantes nec induti scientiam veritatis et quidem videntes *mirabilia* Christi, nihilominus contemnunt pusillos ecclesiae et parvulos deum laudantes et Christum ipsius, et indignantur in eorum profectu et accusant eos apud ipsum Iesum quasi peccantes, cum non sint peccantes, et quasi ad non audientem neque servantem ordinem omnem dicunt: *audis quid isti dicunt?* et hoc magis intellegere poterimus, si cognoverimus quomodo frequenter eos, qui fervent spiritu et usque ad carcerem contra infideles luctantur et pericula universa contemnunt et cum omni virtute continentiam et virginitatem student, sunt autem inperiti sermone, coarguunt quasi incontinentes sacerdotes vitu-

7f Vgl. Röm. 2, 20 — **19ff** Über diese Klasse von Heiligen vgl. Harnack TU. 42, 4, 135 — **21** Vgl. Röm. 12, 11? — **27** Vgl. II. Kor. 11, 6?

5 *ἀρχιερεῖς + et presbyteri* lat. **7** *γνῶσιν* Kl, vgl. lat. *δήλωσιν* M H **9** *τοῦ θεοῦ*] *ἑαυτῶν* M **15** *παρ᾽ α⟨ὐτῷ⟩ τῷ Ἰησοῦ* Kl, vgl. lat. **17** *⟨μὴ⟩* Hu, vgl. lat. | *ἀκούοντι* Lo, vgl. lat. *ἀκουόντων* M H | *⟨μηδὲ⟩* Lo, vgl. lat. **18** *τηροῦντι* Lo, vgl. lat. *τηρούντων* M H **24** *⟨παντὸς⟩* Kl, vgl. lat. **26** *ἰδιώταις ⟨δὲ οὖσι⟩* Koe, vgl. lat.

4 ecclesiam (Christi)] lat. las *συναγωγὴν* st. *ἀναγωγὴν* Koe **7** scientia B L **8/9** mirabilia] miracula G L **26** ⟨servare⟩ student *μ* **27** coarguunt Kl nach *ϱ*, vgl. gr. quos arguunt y* quos L

αὐτοῖς παρὰ τῷ Ἰησοῦ, ὡς αὐτοὶ δικαιότερον πράττοντες τῶν οὕτως ⟨ἁπλῶν καὶ⟩ σπουδαίων καὶ χρηστῶν παιδίων. ἀλλ᾿ ὁ Ἰησοῦς τοῖς παιδίοις μὲν μαρτυρεῖ, τοῖς δὲ ἀρχιερεῦσιν ἀμαθίαν ⟨γραφῶν⟩ ἐγκαλεῖ διὰ τοῦ λέγειν· οὐδέποτε ἀνέγνωτε ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

καὶ ἐπὰν ἴδῃς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοὺς κατὰ τὸν Πέτρον »ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα« ἐπιποθοῦντας καὶ θηλάζοντας αὐτό, γάλα ποτιζομένους, ἔτι καὶ ὑμνοῦντας τὸν θεὸν τῇ πίστει καὶ τῷ βίῳ, θεώρει ὅτι πληροῦται ἐπ᾿ αὐτῶν τὸ ἐκ στόματος νηπίων | καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον. ἑαυτῷ γὰρ ὁ θεὸς αἶνον ἐν τοῖς τοιούτοις καταρτίζεται, ἐφ᾿ οἷς εὐχαριστῶν τῷ πατρὶ ὁ υἱὸς λέγει· »ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναί, ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο« καὶ τὰ ἑξῆς.

26. *Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως* [ἕως]

perabiles et culpant eos apud Iesum quasi ipsi sint iustiores talibus pueris simplicibus et benignis et studiosis. Iesus autem pueris quidem testimonium praestat, sacerdotibus autem ignorantiam inputat scripturarum dicens: *nunquam legistis quod scriptum est: ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem?*

qui adhaerent ecclesiae, »quasi nuper nati infantes rationabile et sincerum lac desiderantes« et sugentes eum, *** laudant deum fide et conversatione, et conpletur in eis quod dictum est: *ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* ipse enim sibi deus in 757
talibus perficit *laudem*, pro quibus gratias agens filius patri dicebat: »confiteor tibi, pater, domine caeli et terrae, quoniam abscondisti haec a sapientibus ⟨et prudentibus⟩, et manifestasti ea parvulis. etiam, pater, quoniam sic fuit bona voluntas ante te«.

26. *Et relictis illis abiit foras extra civitatem in Bethaniam,*

12 I. Petr. 2, 2 — 15 Vgl. I. Kor. 3, 1 — 22 Matth. 11, 25f

2 *τῶν οὕτως*] *τοιούτων* Koe, vgl. lat. 3 ⟨*ἁπλῶν καὶ*⟩ Koe, vgl. lat. 6 ⟨*γραφῶν*⟩ Kl Koe, vgl. lat. 12 *Πέτρον* Kl *πρότερον* M H 15 *γάλακτι* M 19 *κατηρτήσω* H 22 *υἱὸς* Kl, vgl. lat. *ις* M H 29 vorher: *Περὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς* H 30 [*ἕως*] Koe

7 scripturarum imputat L 10. 17 lactantium G 14 eum] ipsum *μ* | *** Kl, vgl. gr. | deum + et L 19 perficit] perfecit R G perficiet L 23 ⟨et prudentibus⟩ Kl, vgl. gr. 25 quoniam] quia B < G 29 et relictis illis] secundum mathm XVII. In illo tempore L | abiit + Iesus L

εἰς Βηθανίαν καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες λήψεσθε. (Matth. 21, 17—22.)

et mansit ibi. mane autem revertens in civitatem esuriit. et videns fici arborem unam secus viam venit ad eam, et nihil invenit in ea nisi folia tantum, et ait illi: numquam ex te fructus nascatur in sempiternum. et arefacta est continuo.

Τίνας καταλιπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε τῆς τῶν Ἱεροσολύμων πόλεως, ἀφ' ἧς ἐξελθὼν ἐν Βηθανίᾳ ἦν ἢ τοὺς ἰδόντας μὲν ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ »τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ καὶ λέγοντας· ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυΐδ«.

Quos *relinquens exiit* ab Hierosolymis Iesus et *mansit* in Bethania, nisi principes et scribas, qui sciebant quidem »mirabilia quae fecit Iesus et pueros clamantes in templo«,

οὐδὲν δ' ἧττον ἀγανακτήσαντας ἐπὶ τοῖς αἰνοῦσι τὸν Χριστόν, καὶ διὰ τοῦτο ἐλεγχθέντας ὡς μὴ νενοηκότας τὸ ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; καὶ ἐπεὶ κατέλιπεν ἐκεῖνα τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἔξω γέγονε τῆς πόλεως, διὰ τοῦτο πέπτωκε καὶ »λίθος ἐπὶ λίθον« ἤρξατο μὴ μένειν ἀλλὰ καὶ καθαιρεῖσθαι ἕως πάντα καταλυθῇ.

nihilominus indignantes adversus eos qui deum laudabant ***, quasi qui non intellexerant quod fuerat scriptum: *ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem*? et quoniam reliquit illam Hierusalem et factus est *extra* eam, ideo cecidit et »lapis super lapidem« ibi stare non potuit.

ἦλθε δ' εἰς Βηθανίαν, τὸν τῆς

venit autem *in Bethaniam* ad

16 Matth. 21, 15 — **28** Vgl. Matth. 24, 2 — **32ff** Vgl. Hier. in Matth. 166 D: *ivit Bethaniam, quod interpretatur domus oboedientiae, iam tunc vocationem gentium praefigurans*; Wutz Onom. sacra 39

1 ἕως τῆς βηθανίας M **13** τῶν < M **17** ἐποίησε⟨ν Ἰησοῦς⟩ Koe, vgl. lat. **17/18** κραυγάζοντας M **21** δὲ M **32** ἦλθε δ' Kl, vgl. lat. ἦλθεν (M) H

2—8 et—continuo] Omelia Origenis de eadem lectione L **15** sciebant] lat. las εἰδότας **22** *** Diehl Kl, vgl. gr. **25** lactantium G

ΥΠΑΚΟΗΣ ΟΙΚΟΝ, τὴν ἐκκλησίαν, ἔνθα καὶ ηὐλίσθη καὶ ἀνεπαύσατο, ἐπεὶ μὴ εἶχεν ἐν Ἱεροσολύμοις »ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ«, ἅτε τοιούτων ἀρχιερέων καὶ γραμματέων ὄντων ἐν αὐτοῖς. ὅτε δὲ ἀνεπαύσατο ἐν τῇ Βηθανίᾳ, τῷ τῆς ΥΠΑΚΟΗΣ ΟΙΚΩΙ, μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ συστῆναι τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀναπαύσασθαι τὸν Χριστὸν ἐν αὐτῇ, τότε ἐπανάγει εἰς τὴν πόλιν ἣν καταλέλοιπε

καὶ ἧς ἔξω γέγονε,

καὶ ἐπανάγων εἰς αὐτὴν πεινᾷ, καὶ μίαν ἰδὼν συκῆν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, τὸ δένδρον τοῦ λαοῦ, ἦλθεν ἐπ᾽ αὐτήν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ βρώσιμον ἀλλὰ μόνον ζωῆς ἔμφασιν· φύλλα γὰρ χωρὶς καρπῶν ἦν ἐν τῇ συκῇ. εἶτ᾽ ἐπεὶ ἔμψυχος ἦν αὕτη ἡ συκῆ, διὰ τοῦτο λέγει ὡς ἀκουούσῃ τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀράν.

τὸ δὲ λεγόμενον

τοιοῦτον ἦν· ὅσον συνέστηκεν ὁ ἐνεστὼς αἰών, μηκέτι γένοιτο ἔν σοι καρπός. | διὰ τοῦτο ἄκαρπός ἐστιν ἡ Ἰουδαίων συναγωγή, καὶ τοῦτο γίνεται αὐτῇ »ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος«, ἕως

DOMUM OBOEDIENTIAE, id est ecclesiam, in qua *est* etiam *commoratus* et requievit, eo quod non habebat in Hierosolymis »ubi caput reclinet«, quae talibus sacerdotibus et populo impio erat repleta; cum autem requievisset in Bethania, in DOMO OBOEDIENTIAE, post principium constituendi ecclesiam, postquam repausavit aliquantulum Christus in ea, tunc revertitur *in civitatem* quam paulo ante reliquerat.

et *revertens esuriit, et vidit unam ficulneam secus viam* arborem, populum circumcisum. et veniens *ad eam nullum fructum* manducabilem *invenit in ea*, sed tantum speciem vitae; *folia* enim sine fructibus erant in ficu. et quoniam arbor illa erat animam habens, quasi audienti dignam maledictionem suam *dicit*:

numquam ex te fructus nascatur in sempiternum. id est, quamdiu stat hoc saeculum praesens, *numquam* ex te *fructus* na- 758
scatur. ideo infructuosa est synagoga Iudaeorum, et hoc erit ei »usque ad consummationem

1ff Vgl. Hier. in Matth. 166 E: *ut in urbe maxima nullum hospitem, nullam invenerit mansionem*; Wutz Onom. sacra 39 — 4 Matth. 8, 20 — 31 Vgl. Matth. 28, 20

4 *κλίνῃ* Kl, vgl. lat. *κλίναι* MH 11 *Χριστὸν* + *aliquantulum* lat. 12 *ἣν* + *paulo ante* lat. 16ff *περὶ τῆς συκῆς* M a. R.

10 constituendi] lat. las *συστῆσαι* Koe 11/12 aliquantulum Christus y Christus aliquantulum R ? aliquantulum L 26 nascatur fructus L

»τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ«. ἐξηράνθη δὲ ἡ συκῆ, ἔτι ἐπιδημοῦντος τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐν ἀνθρώπ⟨οις ὡς ἀνθρώπου περιπατ⟩οῦντος Ἰησοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν λέγοντες· πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ; τοῖς γὰρ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς εἶδον τὸ τῆς ξηρανθείσης συκῆς μυστήριον καὶ ἐθαύμασαν οὐχ οὕτως ἐπὶ τῷ ἐξηράνθαι αὐτήν, ὡς ἐπὶ τῷ παραχρῆμα ἐξηράνθαι, ἔβλεπον γὰρ ξηρὰν τὴν συκῆν, τὸν λαὸν τὸν Ἰσραὴλ ἐκεῖνον. καὶ θαυμάζουσι τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ἑωρακέναι παραχρῆμα τὴν συκῆν ἐξηραμμένην, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν (ἐμπεδῶν τὸ λεγόμενον τῷ ἀμὴν) ὅτι ἐὰν ἔχητε πίστιν καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε· ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται. οὐκοῦν οἱ πιστεύοντες μαθηταὶ καὶ μὴ διακρινόμενοι ποιοῦσι καὶ τὸ τῆς συκῆς λέγοντες αὐτῇ· »ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτούς,

saeculi«, donec »intraverit gentium plenitudo«. *et aruit ficulnea* adhuc peregrinante in hac vita hominum Christo et inter homines quasi homine conversante. et *videntes discipuli mirati sunt*;

oculis enim spiritalibus viderunt mysterium fici siccatae, ⟨et *mirati sunt*⟩ non tantum quia siccata est, sed quia *confestim* siccata est,

id est populus Iudaeorum.

respondens autem Iesus ait illis: *amen dico vobis, si habueritis fidem et non haesitaveritis, non solum de ficulnea facietis, sed et si monti huic dixeritis*: *tolle te et iacta te in mare, fiet.* ergo discipuli Christi fideles et non haesitantes arescere faciunt ficulneam illam dicentes ad eam: »vobis primum missum fuerat verbum dei; sed quia indignos vos iudicatis

1 Vgl. Röm. 11, 25 — 2f Vgl. Bar. 3, 38 — 29 Act. 13, 46 (Zum Text des Zitats vgl. S. 530, 29ff; 630, 18ff)

4 ἐν ἀνθρώπ⟨οις ὡς ἀνθρώπου περιπατ⟩οῦντος Kl, vgl. lat. und Bar. 3, 38 ἐνανθρωποῦντος M H 10 ξηρανθήσης M[a] H[a] 12 τῷ[1]] τὸ M 20 ἐμποδῶν M 29f Zur Differenz im Zitat zwischen gr. und lat. s. oben

10f ⟨et—sunt⟩ Diehl Kl Koe, vgl. gr. 21 et] etiam L

ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη«, καὶ καταλιπόντες αὐτὴν ξηραίνουσιν αὐτήν, ἵν᾽ ἡ ζωτικὴ δύναμις αὐτῆς μεταβῇ ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, καὶ τὸ πρότερον συνέχον πνεῦμα τὸν λαὸν ἐκεῖνον. μεταστῇ ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.

aeterna vita, ecce convertimur ad gentes«, et relinquentes eam siccam faciunt eam, cum vitalis virtus eius transierit ad gentes.

Πρὸς τῷ δὲ ποιεῖν τὸ τῆς συκῆς τοὺς μαθητὰς ἔτι ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, ἐὰν ἔχωσι *πίστιν καὶ μὴ διακριθῶσιν*, ὅτι ⟨καὶ⟩ τῷ ⟨βλεπομένῳ τε καὶ⟩ δεικνυμένῳ ὑπ᾽ αὐτοῦ *ὄρει*, τῇ ἀντικειμένῃ ἐνεργείᾳ ἐπαιρομένῃ κατὰ τῶν ἀνθρώπων, λέγουσιν· *ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ γίνεται*. αἴρεται γὰρ ἀφ᾽ ἑκάστου τῶν ὠφελουμένων ὑπὸ μαθητῶν Ἰησοῦ τὸ βαρὺ τῆς κακίας ὄρος, ὁ σατανᾶς,

Super illud autem quod poterunt siccare ficulneam adhuc discipulis suis promittit *** quoniam, *si* habuerint *fidem et non* haesitaverint, etiam *monti* qui a Christo videtur et manifestatur, id est contrariae potestati extollenti se contra homines dicent: *tolle te et mitte te in mare, et fiet.* tollitur enim a singulis qui adducuntur ad fidem verbo discipulorum Christi, altitudo illa malitiae, mons ille satanas,

αἴροντος αὐτὸν τοῦ νικήσαντος αὐτόν, καὶ βάλλεται *εἰς τὴν θάλασσαν*, τὴν ἄβυσσον, βάλλοντος αὐτὸν εἰς τὸν ἄξιον αὐτοῦ τόπον τῆς κολάσεως. καὶ περὶ ταύτης τῆς θαλάσσης ἐν Ψαλμοῖς λέγεται τὸ »αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος· ἐκεῖ πλοῖα | διαπορεύεται. ζῷα μικρὰ μετὰ μεγάλων, δράκων οὗτος ὃν ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῷ«. καὶ ἐν ἄλλῳ Ψαλμῷ· ἐκεῖ »συνέθλα-

et mittitur *in mare*, id est in abyssum dignum se locum. de quo mari dicit in Psalmo: »hoc mare magnum et spatiosum; illic naves pertransibunt, animalia pu- 759
silla cum magnis, draco iste quem formasti ad illudendum ei«,

28 Ps. 103, 25f — **33** Ps. 73, 13—14 (var. lect.)

2 *συστρεφόμεθα* H **10** ⟨*ἔτι*⟩ Diehl, vgl. lat. **13** ⟨*καὶ*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. | ⟨*βλεπομένῳ τε καὶ*⟩ Kl Koe, vgl. lat. u. S. 564, 9 **20** *βαρὺ* + *illa* lat. | *ὄρος* + *ille* lat. **25** *αὑτοῦ* M

4/5 transierit + ab eis y **11** *** Diehl Kl, vgl. gr. **20** altitudo] lat. las *βαθὺ* st. *βαρὺ*

σας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόν⟨των ἐπὶ τοῦ ὕδα⟩τος«, δῆλον δὲ ὅτι ἐν τῇ θαλάσσῃ. καί· ἐκεῖ »συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος, ἔδωκας αὐτὸν βρῶμα λαοῖς τοῖς Αἰθίοψιν«. αἴρεται οὖν καθ' ἕκαστον τῶν ὑπὸ τοῦ λόγου καταρτιζομένων εἰς σωτηρίαν ὄρος τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ βλεπόμενον καὶ δεικνύμενον, καὶ βάλλεται εἰς τὴν θάλασσαν κατὰ τὸν τοῦ ἐπιτυγχάνοντος μαθητοῦ Ἰησοῦ ἐν διδασκαλίᾳ λόγον, λέγοντος τῷ ἐν τῷ καθ' ἕκαστον τῶν ἀκουόντων ὄρει· ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, λέγοντος δὲ μετὰ τοῦ ἔχειν πίστιν καὶ μὴ διακρίνεσθαι, ἵνα καὶ τὸ λεγόμενον γένηται. καὶ τὰ πάντα δὲ ὅσα ἐὰν ὁ ἔχων πίστιν καὶ μὴ διακρινόμενος αἰτήσῃ ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύων λήψεται.

item: »tu confregisti capita draconum super aquas«.

et:

»dedisti eum escam populis Aethiopum«.

27. *Αὕτη δέ ἐστι Βηθανία, ἔνθα ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς Ἰησοῦ φίλος κατῴκει. καὶ πᾶς δὲ ὁ ὑπακούων τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπακοῆς ἐνιδρυμένον ⟨καὶ ἐναυλιζόμενον⟩ ἔχων ἑαυτῷ, ΟΙΚΟΣ ἐστιν ΥΠΑΚΟΗΣ καὶ Βηθανία, ἐν ᾗ αὐλίζεται ὁ Ἰησοῦς καὶ ἀναπαύεται. ἐπεὶ δὲ πράγματα δεῖ λαμβάνειν ἀπὸ τῶν λεγομένων ἄξια σοφίας θεοῦ ἀφ' ἧς τὰ εὐαγγέλια γέγραπται. πρόσχες εἰ μὴ κατὰ μὲν τοὺς ἁπλούστερον νοοῦντας παρέλκει τὸ καταλιπὼν*

27. Ipsa autem est Bethania, ubi ex mortuis suscitatus amicus Christi Lazarus morabatur. et omnis qui oboedit verbo dei *** confirmato et commoranti in se, Bethania est et DOMUS OBOEDIENTIAE, et commoratur Christus in eo et requiescit.

et forsitan simpliciores dicunt de eo quod scriptum est: *relictis*

1f *τῶν* Koe, vgl. lat. *τοῦ* MH | *δρακόν⟨των ἐπὶ τοῦ ὕδα⟩τος* Kl, vgl. lat. **2ff** *δῆλον—δράκοντος* < M **24** *φίλος* + *Lazarus* lat. **25** *δὲ* < H **27** *⟨καὶ ἐναυλιζόμενον⟩* Diehl, vgl. lat. **31** *λαμβάνειν δεῖ* H[a]

1/2 draconis B **5** eum + in x **26** *** Diehl Kl, vgl. gr. **30** in eo] lat las *ἐν ᾧ*?

αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως· πῶς γὰρ ἐδύνατο ἔξω τῆς πόλεως γενέσθαι μὴ καταλιπὼν τοὺς προτέρους παρ' οἷς ἦν; κατὰ δὲ τοὺς συνετώτερον ἀκούοντας τῶν λεγομένων ⟨οὐ⟩ πάντως καταλείπει τοὺς προτέρους ὅτε παρ' ἑτέροις γίνεται. ἀλλὰ φαύλους μὲν καὶ ἁμαρτωλοὺς καταλείπει, δικαίοις δὲ συνὼν καὶ παρ' ἑτέροις γίνεται μετ' ἐκείνους καὶ σὺν ἐκείνοις. ἀλλὰ καὶ εἰς Βηθανίαν αὐλισθεὶς οὐ καταλιπὼν τὴν Βηθανίαν εἰς τὴν πόλιν ἐπανάγει· ἦν γὰρ καὶ ἐν Βηθανίᾳ καὶ ἐπανῆγεν εἰς τὴν πόλιν. ἐπείνα δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀεὶ τῶν ἐν τῷ δικαίῳ βουλόμενος μεταλαβεῖν καρπῶν τοῦ ⟨ἐν αὐτοῖς ἁγίου⟩ πνεύματος, καὶ ἔστιν αὐτοῦ ⟨βρώματα⟩ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) τὰ σῦκα ὧν πεινῶν ἐσθίει ἡ ἀγάπη τοῦ καρποφοροῦντος αὐτήν, πρῶτος οὖσα »καρπὸς τοῦ πνεύματος«, καὶ ἡ χαρὰ καὶ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ μακροθυμία καὶ τὰ λοιπά. ἅτινα ὅσον μὲν καρποφοροῦμεν οὐ | ξηρανθησόμεθα, ἐπὰν δὲ ἐπιστάντι αὐτῷ καὶ ζητοῦντι ⟨τοιοῦτον⟩ καρπὸν ἵνα φάγῃ μὴ παρέχωμεν, λελέξεται πρὸς ἡμᾶς· μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένοιτο εἰς τὸν αἰῶνα·

illis abiit in Bethaniam: quomodo enim poterat fieri *extra civitatem* nisi *reliquisset* priores, apud quos fuerat prius? sapientiores autem auditores dicunt: ⟨non⟩ omnino reliquit priores, quando fit apud alios, sed malos quidem et peccatores reliquit, quando autem fuerit apud iustos, fit et apud alios post illos et cum illis. nam et *in Bethania* commorans Iesus non *relinquens* Bethaniam venit *in civitatem*; erat enim et in Bethania et venit *in civitatem*. esurit autem Iesus semper in iustis, volens manducare fructum spiritus sancti in eis, et sunt eius escae (ut ita dicam) ficus quas esuriens edit, id est caritas eius qui eam fructificavit, qui primus »fructus est spiritus sancti«, et gaudium et pax et patientia et reliqua. quae quidem quamdiu fructificamus non arescimus, si autem venienti domino et quae- 760
renti huiusmodi fructum ut manducet in nobis non exhibuerimus, dicet⟨ur⟩ ad nos: *numquam ex vobis fructus nascatur in sempiternum*.

21 ff Vgl. Gal. 5, 22

4 ἦν + *prius* lat. **6** ⟨οὐ⟩ Hu, fehlt auch in lat. | *καταλίπει* H **8–10** *ἀλλὰ—γίνεται* < H **18** ⟨*ἐν αὐτοῖς ἁγίου*⟩ Kl, vgl. lat. **19** ⟨*βρώματα*⟩ Kl, vgl. lat. **26** *ἐπιστάντι* Koe, vgl. lat. *ἐπιβάντι* M H **27** *αὐτῷ*] *domino* lat. | ⟨*τοιοῦτον*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat.

1 abiit ⟨extra civitatem⟩? Diehl, vgl. gr. **5** dicunt] lat. übersetzt frei | ⟨non⟩ *μ* **8** autem y* < L **13** et < L **17** $\overline{\text{sci}}$ $\overline{\text{sps}}$ B[a] L **28** dicet⟨ur⟩ Diehl, vgl. gr.

χωρὶς γὰρ τῆς προαποδεδομένης περὶ συκῆς ὡς τοῦ λαοῦ διηγήσεως ἔστι καὶ ἐπὶ ἕκαστον ἀνάγειν τὸν λόγον, συκῆν ὄντα ἤτοι ξηραινομένην ἢ φέρουσαν καρπὸν καὶ ζῶσαν καὶ γεωργουμένην, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

Τάχα δὲ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ σπόρου »ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν« καὶ »ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατέφαγεν αὐτά«, ἄλλα δὲ εἰς τὰς πέτρας καὶ ἄλλα εἰς »τὰς ἀκάνθας« καὶ ἄλλα εἰς »τὴν καλὴν« καὶ ἀγαθὴν γῆν, οὕτως καὶ συκαῖ εἰσι διάφοροι. καὶ ἐὰν μὲν ᾖ συκῆ ἐπὶ τῆς καλῆς καὶ ἀγαθῆς γῆς, καὶ φέρει »καρπὸν« καὶ πεινῶντι τῷ Ἰησοῦ παρέχει αὐτόν. ἐπὰν δὲ ᾖ »παρὰ τὴν ὁδόν«, ὡς αὕτη περὶ ἧς γέγραπται τὸ καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἐλθόντι τῷ Ἰησοῦ οὐ δίδωσι καρπόν· οὐδὲν γὰρ εὑρίσκει ἐν τῇ »παρὰ τὴν ὁδὸν« συκῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον.

διὸ λέγει αὐτῇ. ἐπεὶ »παρὰ τὴν ὁδὸν« ἦν καὶ φύλλα μόνον εἶχεν ἔμφασιν τοῦ ζῆν ἀλλ' οὐ μετὰ καρποῦ,

et vide, quoniam »secus viam« erat haec ficus quae folia tantum habuit sine fructu.
sic enim et terra, quae secus viam est (licet fuerit seminata) nullum fructum producit, diripientibus volucribus semina seminata.

τὸ μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένοιτο εἰς τὸν αἰῶνα.

ὅσον μὲν οὖν οὐκ ἔρχεται ἐπί τινα

quamdiu ergo non venit Iesus ad

9 ff Matth. 13, 3—8 — 22 f Vgl. Matth. 13, 8 — 24. 26 f Vgl. Matth. 13, 4

3 λόγον ⟨ὡς⟩ Koe 18 φέρῃ M[a]
36 τινα Koe, vgl. lat. τὴν M H

συκῆν οὐδὲ ἤδη ζητεῖ τὸν καρπὸν αὐτῆς, ἀλλὰ μακροθυμεῖ περιμένων εἴ πως οἴσει καρπὸν ἡ συκῆ, οὐ ξηραίνεται. ἐπὰν δὲ ἐπιστάντος τοῦ πεινῶντος ⟨καὶ ἐπιζητοῦντος⟩ ἡμῶν τοὺς καρποὺς εὑρεθῶμεν οὐδὲν ἔχοντες εἰ μὴ τὴν ἐπαγγελίαν τῆς πίστεως μόνην *** οὐ συνόντων αὐτῇ καρπῶν, παραχρῆμα ξηρανθησόμεθα καὶ τὸ δοκεῖν εἶναι πιστοὶ ἀπολωλεκότες. καὶ ἔστιν εὑρεῖν τοιούτους τινὰς ἐπὶ πολὺν φορέσαντας χρόνον τὸ τῆς πίστεως ὄνομα καὶ ἐμφήναντας ὅτι ζῶσι, καὶ παντελῶς ⟨δ'⟩ εἰσὶ ξηροί· οὓς διὰ τὸ μὴ καρποφορεῖν ἔστιν ἰδεῖν καὶ ἀφισταμένους παντελῶς τοῦ λόγου καὶ ξηρανθέντας.

aliquam ficum nec quaerit fructum eius, sed patienter agit et sustinet si forte proferat fructum ⟨ficus⟩, non exsiccatur; si autem venerit esuriens et fructum requirens, et inventus fuerit aliquis nihil iustitiae habens nisi professionem tantummodo fidei, quod est *folia* sine fructu, *mox* exsiccatur etiam hoc ipsum quod videtur fidelis amittens. et est multos in ecclesia tales videre, qui multo tempore portaverunt fidei nomen, ostendentes tantummodo quia vivunt, omnino autem sunt sicci; quos quia non fructificabant, videmus recedentes a verbo dei ad plenum et sicc⟨at⟩os.

ἐνθάδε μὲν οὖν ξηραίνεται ἡ μὴ δεδωκυῖα πεινῶντι τῷ Ἰησοῦ καρπόν· ἄλλη δὲ συκῆ ἐκκόπτεσθαι κελεύεται, ἵνα μὴ »τὴν γῆν« καταργῇ. εἶθ' οἱ μαθηταί, ἐπὰν ἴδωσί τινα μετὰ ζωτικὴν ἔμφασιν ξηρανθέντα, θαυμάζουσι λέγοντες· πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

quem talem cum viderint discipuli *** sicc⟨at⟩um, mirantur *dicentes*: *quomodo confestim siccatus est?*

Ἔτι δὲ μᾶλλον νοήσομεν τοῖς καθ' | ἕνα ἐφαρμόζοντες τὰ κατὰ τὸν τόπον, ἐπιστήσαντες τίνα τρόπον ἐν τοῖς πειρασμοῖς ὁ μὲν Ἰησοῦς αἰτεῖ τοὺς καρπούς,

Adhuc manifestius de hoc ipso 761
dicamus, quomodo in temptationibus petit fructum Iesus

1f Vgl. Luc. 13, 6ff? — 13f Vgl. Apoc. 3, 1 — 20f Vgl. Luc. 13, 7

3/4 ξηρανθήσεται M 5 ⟨καὶ ἐπιζητοῦντος⟩ Kl Koe, vgl. lat. 6 οὐδὲν + *iustitiae* lat. 8 *** Koe, vgl. lat. 11 τινὰς + *in ecclesia* lat. 13 ἐμφήναντας + *tantummodo* lat. 14 ⟨δ'⟩ Koe, vgl. gr. | ξηροί Hu, vgl. lat. ξηραί M H 21 τὸν ιν̅ M

4 ⟨ficus⟩ Diehl, vgl. gr. 12 videre tales L 19. 25 sicc⟨at⟩os u. sicc⟨at⟩um Kl Koe, vgl. gr. 25 *** Diehl Kl, vgl. gr. 26 siccata L

φέρ᾽ εἰπεῖν ἐν διωγμῷ τὴν ὁμολογίαν καὶ τὸ μαρτύριον, καὶ ἐν τῷ γυναῖκα ἐπιμαίνεσθαί τινι

τὴν τοῦ Ἰωσὴφ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην.

καὶ οὕτως καθ᾽ ἕκαστον πειρασμὸν

τὸν ἀκόλουθον αὐτῷ καρπόν. ὁ δὲ μὴ παρασκευασάμενος διδόναι πεινῶντι τῷ Ἰησοῦ καὶ ἐφισταμένῳ τὴν ὁμολογίαν ἢ τὴν ἐγκράτειαν, παραχρῆμα ξηραίνεται· ὁ γὰρ ἀρνησάμενος ξηραίνεται, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ πορνεύσας, καίτοι παρὰ τὸν πρὸ τῶν πειρασμῶν καιρὸν ζωτικὴν ἐμφαίνων δύναμιν καὶ οἱονεὶ τὰ φύλλα τῆς συκῆς περικείμενος. καὶ θαυμάζουσιν ἐπὶ τῶν τοιούτων οἱ μαθηταί, πῶς ὁ μὲν Ἰησοῦς ἐπέστη πεινῶν καὶ ζητῶν τὸν καρπόν, τῷ δὲ μὴ εὑρηκέναι εὐθέως »εἶπε« »καὶ ἐγένετο«, καὶ παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ μὴ παρεσκευασμένη εἰς τὸ φέρειν καρπὸν συκῆ.

a ficulneis quas plantavit, id est in persecutionibus confessionem et testimonium quaerit fidelium, et cum mulier meretrix insaniens excitata fuerit super aliquem, quaerit in eo Christus fructum continentiae ⟨et pudicitiae⟩ quem protulit et Ioseph, cum fureret eius domina super eum. et sic in singulis quibusque temptationibus intellege Christum venire ad Christianos in temptationibus esurientem et fructum virtutis quaerentem. qui autem non fuerit praeparatus ut exhibeat fructum esurienti ⟨Christo⟩ aut confessionis aut castitatis, *confestim* siccatur: qui enim denegat in persecutione, siccatur. similiter et qui fornicatur siccatur, quamvis ostensionem fidei antea baiulabat quasi foliis coopertus. et super eos tales mirantur *discipuli*, quomodo

mox siccantur.

8 Vgl. Gen. 39, 7ff — **30** Vgl. Gen. 1, 3

3 *μαρτύριον* + *quaerit fidelium* lat. **4** *γυναῖκα* + *meretrix* lat. **18** *διδόναι* + *fructum* lat. **21/22** *ὁ* — *ξηραίνεται* < M | *ἀρνησάμενος* + *in persecutione* lat. **22/23** *πορνεύσας* + *siccatur* lat. **23** *παρὰ τῶν* Hᵃ

8 ⟨et pudicitiae⟩ Diehl, vgl. gr. **18** lat. las *παρεσκευασμένος* Koe **19** ⟨Christo⟩ Diehl Kl Koe, vgl. gr. **24** ostensionem fidei y* ostensione fidei quam L **25** foliis + *τῆς συκῆς* gr. **26** eos y* < L

καὶ πολλάκις τις γενόμενος συκῆ ἔτεσι πλείοσιν οὐ ξηραίνεται, ἐπιστάντος δὲ Ἰησοῦ ἐν

καιρῷ πειρασμοῦ καὶ ἀπαιτοῦντος τὸν καρπόν, οὐ δεδωκὼς αὐτῷ παραχρῆμα ἐξηράνθη καὶ τὴν τῶν τοσούτων ἀπολώλεκεν ἐτῶν ζωήν. καὶ τοῦτο γίνεται ἐπείπερ, κατὰ τὸν τοῦ σωτῆρος λόγον, »παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ«, ἵνα μὴ ἀργὸν ᾖ »ὃ δοκεῖ ἔχειν«. ἕκαστος δὲ τῶν μαθητῶν, ἐὰν ἔχῃ πίστιν καὶ μὴ διακριθῇ, καὶ τὸ τῆς συκῆς ποιεῖ καὶ τὸ ἑξῆς αὐτῷ ἐπιφερόμενον.

28. *Καὶ ἔργον ἐστὶ δεῖξαι*, πῶς ὁ Ἰησοῦ μαθητὴς ζητήσας καρπὸν ἐν συκῇ καὶ μὴ εὑρὼν λέγει αὐτῇ· *μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένοιτο εἰς τὸν αἰῶνα*, ἵνα *παραχρῆμα* καὶ ἐπ' αὐτῷ ξηρανθῇ ἡ συκῆ. καὶ εἰς ταῦτα δὲ νόησόν τινα τὰ τῆς πίστεως ἐπαγγελλόμενον | καὶ οἰόμενον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ ἐσθίειν καὶ πίνειν καὶ τὸν Ἰησοῦν »ἐν ταῖς πλατείαις« τῆς ψυχῆς αὐτοῦ δεδιδαχέναι. εἶτα ἡκέτω μαθητὴς ζητῶν καρπὸν σοφίας καὶ λόγου ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν περὶ τοῦ διδάσκειν τὰ θεῖα

et frequenter per multos annos quis constitit *ficus* et non est siccatus, veniente autem in ultimo vitae eius ad eum Christo, videlicet in temptationibus, et quaerente fructum in eo et non inveniente, siccatur, et tantorum annorum perdidit subito vitam. et hoc fit, ut inpleatur sermo dominicus dicens: »qui habet dabitur ei et abundabit; qui autem non habet, et ipsum quod habet auferetur ab eo«, ut non sit otiosum quod habet. et unusquisque discipulorum, *si* habuerit *fidem et non* haesitaverit, et ficum arescere facit et quod sequitur eum.

28. Et operis est demonstrare, quomodo Christi discipulus quaerens fructum in ficu et non inveniens, dicat ad eam: *numquam ex te fructus nascatur in aeternum*, ut *confestim* siccetur. utputa, pone mihi aliquem quae sunt quidem fidei profitentem et pro- 762
nuntiantem se in nomine Iesu manducare et bibere coram ipso et Iesum »in plateis« cordis eius docuisse. ita veniat discipulus Christi quaerens fructum sapientiae et verbi in eo secundum

11 Matth. 25, 29; Luc. 8, 18 — 27f Vgl. Luc. 13, 26

8/9 τοσοῦτον H 19 ἔργον < H 21 λέγῃ H 24 αὐτῷ v αὐτοῦ M H 26/27 οἰόμενον] *pronuntiantem* lat. ⟨προσπ⟩οιούμενον Koe, vgl. S. 570, 29 28 πίνειν + *coram ipso* lat. vgl. Luc. 30 ⟨ὁ Ἰησοῦ⟩ μαθητὴς Koe, vgl. lat.

19 est operis L 24 utputa = καὶ εἰς ταῦτα δὲ?

ἐπαγγελίαν, καὶ ζητῶν καὶ ἐρευνῶν τῷ λόγῳ αὐτὸν μηδένα καρπὸν εὑρισκέτω· καὶ διὰ τοῦτο αὐτὸν παριστὰς τοῖς θεωροῦσι κενὸν τοῦ Χριστοῦ, παριστάτω τῷ λόγῳ ὅτι οὐχ οἷόν τε τινὰ καρπὸν ἔτι γενέσθαι αὐτῷ εἰς τὸν αἰῶνα ὑπὸ τῆς οἰήσεως βεβλαμμένῳ.

ὅρα οὖν εἰ μὴ ἐν τοιούτῳ ὁ ἔχων πίστιν καὶ μὴ διακριθεὶς τὸ τῆς συκῆς παραπλησίως πως τῷ Ἰησοῦ ποιεῖ.

καὶ κρεῖττόν γέ ἐστι, τὴν ἀπατηλὴν συκῆν καὶ νομιζομένην μὲν ζῆν μὴ καρποφοροῦσαν δέ, ἐλεγχθεῖσαν ὅτι ἄκαρπός ἐστι, ξηρὰν τοῖς λόγοις τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ φανῆναι, ἢ ἀπατᾶν ἔτι τῇ νομιζομένῃ ζωῇ καὶ τῇ προσποιήσει ⟨τῆς ἐπαγγελίας⟩ »τὰς τῶν ἀκάκων« καὶ εὐεξαπατήτων »καρδίας«.

professionem docendi quae dei sunt, ⟨et⟩ quaerens et scrutans eum per verbum nullum inveniat fructum in eo; et ideo manifestum faciens eum videntibus vacuum a Christo exhibeat per verbum, quoniam non est possibile aliquem fructum fieri in eo *in sempiternum* qui ex arbitrio laesus est.

sicut et »Petrus dixit ad« Simonem, arefaciens eum qui videbatur Christi professor: »pecunia tua tecum sit in interitum, quoniam donum dei aestimasti te per pecuniam possidere«. »cor enim tuum non est rectum coram deo«. »in felle enim amaritudinis et obligatione iniquitatis video te esse«. et melius est [ut] fallacem *ficum*, quae vivere aestimatur non autem fructificat quasi viva, arguitam quia est infructuosa siccari verbis discipulorum Christi et fieri manifestam, quam ut furetur, dum vivere aestimatur, per figmentum professionis »in-

15ff Act. 8, 20. 21. 23 — **30f** Vgl. Röm. 16, 18

4 *κενὸν* M[c] H (M[a] ?) **8** *βεβλαμενω* H **26** *δὲ* + *quasi viva* lat. **27** *ξηρὰν*] *ξηραν⟨θεῖσαν⟩* Koe, vgl. lat. **27/28** *τῶν μαθητῶν* Koe, vgl. lat. u. 571, Z. 9 *τοῦ μαθητοῦ* M H **28** *ἀπατᾶν ἔτι* Hu *ἀπατῶντι* M H **30** ⟨*τῆς ἐπαγγελίας*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **30/31** *εὐεξαπατήτων* + *a talibus* lat.

2 ⟨et⟩ Kl, vgl. gr. **8** fructum ⟨adhuc⟩ Diehl, vgl. gr. **24** [ut] *ϱ*

καλὸν οὖν ἐφάνη καὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἔργον τὸ κατὰ τὴν ξηραινομένην συκῆν.

nocentium corda« et eorum qui facile seducuntur a talibus.

ἐν ἑκάστῳ δ᾽ (οἶμαι) ἀπίστῳ καὶ ἀνόμῳ ὄρος ἐπίκειται κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀνομίας, τῷ λόγῳ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ αἰρόμενον καὶ βαλλόμενον εἰς τὴν θάλασσαν τῆς κολάσεως αὐτοῦ. καὶ πάντα δὲ ὅσα ἐὰν αἰτῶσιν ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες οἱ Ἰησοῦ μαθηταὶ λήψονται, ὡς μαθηταὶ οὐδὲν τῶν μὴ δεόντων αἰτήσοντες, καὶ ὡς πειθόμενοι τῷ διδασκάλῳ, μηδὲν ἄλλο αἰτοῦντες ἢ τὰ μεγάλα καὶ τὰ ἐπουράνια· εἶπε γὰρ ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· »αἰτεῖτε τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ προστεθήσεται ὑμῖν· καὶ αἰτεῖτε τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια προστεθήσεται ὑμῖν«.

arbitror autem et in unoquoque infideli et iniquo montem esse secundum mensuram infidelitatis et iniquitatis ipsius, qui verbis discipulorum Christi tollitur et mittitur *in mare* tormentorum eius. et *omnia quaecumque* petierint *in oratione credentes* discipuli Iesu percipient, quasi discipuli Christi nihil quod non oportet petentes, et quasi credentes magistro nihil aliud petunt nisi magna et caelestia, sicut dixit ipse ad discipulos suos: »petite magna, et minima vobis adicientur; petite caelestia, et adicientur vobis terrena«.

29. Ὁ δὲ Μᾶρκος ἀναγράψας τὰ κατὰ τὸν τόπον ἀπεμφαῖνόν τι (ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν) προσέθηκε ποιήσας ὅτι »ἰδὼν« ὁ Ἰησοῦς »ἀπὸ μακρόθεν συκῆν ἔχουσαν φύλλα ἦλθεν« ὡς εὑρήσων τι »ἐν αὐτῇ«· »ἐλθὼν« δὲ »ἐπ᾽ αὐτὴν« καὶ μηδὲν εὑρὼν »εἰ μὴ φύλλα« μόνον (»οὐ γὰρ | ἦν ὁ καιρὸς σύκων«) »ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῇ· μηκέτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐκ σοῦ μηδεὶς

29. Marcus autem in hoc eodem loco scribens aliud aliquid (quantum ad textum) adiecisse videtur dicens, quoniam »videns« Iesus »ficum de longe habentem folia venit« quasi inventurus aliquid »in ea«, »cum venisset« autem et nihil invenisset »nisi folia« tan- 763
tum (»nec enim erat tempus ficuum«), »respondens dixit ad eam:

19 Das Agraphon auch Orig. II, 196, 5; 299, 19; 330, 7. Sel. in Ps. Lomm. 11, 432, vgl. zuletzt Harnack TU. 42, 4, 40 — **26ff** Marc. 11, 13f

6 δὲ M **7/8** ἀναλογίαν Kl, vgl. lat. ὁμολογίαν M H **14** μαθηταὶ + *Christi* lat. **16f** καὶ — αἰτοῦντες < M **17** ἄλλο *v* ἄλλῳ H **19** αὐτοῦ < H **21** αἰτεῖται H **16** quasi] quia L **18** dixit] dicit GL (ipse dicit) **29** autem ⟨ad eam⟩ ? Diehl, vgl. gr.

καρπὸν φάγῃ«. εἴποι γὰρ ἄν τις· εἰ μὴ »ὁ καιρὸς σύκων ἦν«, πῶς ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς ὡς εὑρήσων τι »ἐν αὐτῇ« καὶ πῶς δικαίως εἶπεν αὐτῇ· »μηκέτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐκ σοῦ μηδεὶς καρπὸν φάγῃ«; πρὸς τοῦτο δὲ λελέξεται ὅτι οἱ κατειλεγμένοι παρὰ τῷ ἀποστόλῳ καρποὶ τοῦ πνεύματος, ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πρᾳότης, ἐγκράτεια. ἔστι μὲν ὅτε ἐν οἰκείῳ ἀποδίδονται καιρῷ. βέλτιον δὲ εἰ, τῶν περιεστηκότων ἐπὶ τὸ ἐναντίον τῷ καρποφορεῖν προκαλουμένων, δυνηθείη τις καὶ διὰ τὸ πάνυ ὠφελεῖσθαι ἐκ τοῦ λόγου οὐδὲν ἧττον καὶ τότε διδόναι τοὺς καρποὺς τοῦ πνεύματος. ὃ δὲ λέγω τοιοῦτόν ἐστιν· εἷς τῶν καρπῶν τοῦ πνεύματός ἐστιν ἀγάπη. ταύτης δὲ καιρὸς μὲν ὅτε οὐ χαλεπὸν ἀποδοῦναι τὸν καρπὸν τοῦ ἀγαπᾶσθαι· καὶ ἔστιν ἀγαπᾶν τὸν ἀγαπῶντα καρπὸς μὲν τοῦ πνεύματος, οὐ μὴν ἐν οὐ καιρῷ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) σύκων. ἐπὰν δὲ ἐπὶ τὸ μισεῖν προκαλῆταί τις τὸν πιστεύοντα τοιοῦτον ἀπατῶν καὶ ἐπιβουλεύων καὶ *** —

numquam ex te in aeternum quisquam fructum manducet». dicet ⟨enim⟩ aliquis: si non erat »tempus« ficuum, quomodo venit Iesus quasi aliquid inventurus »in ea«? et quomodo iuste dixit ad eam: »numquam ex te quisquam fructum manducet«? contra haec respondemus, quoniam numerati ab apostolo fructus spiritus sancti hi sunt: caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. hi omnes aliquando in tempore suo redduntur. melius autem est, quando circumstantibus adversariis et provocantibus ad non fructificandum, potuerit aliquis propter quod satis est prodificatus in verbo, nihilominus proferre fructus spiritus sancti. quod autem dico tale est: unus de fructibus spiritus sancti caritas est. huius tempus est, quando non est difficile fructum reddere caritatis et diligere diligentem; et est quidem fructus iste spiritus sancti, tamen in tempore suo. si autem aliquis excitetur ad odium fidelis constitutus et circumveniatur et insidias patiatur et

diligat insidiantem sibi, aut certe si fuerit aliquis

4 Marc. 11, 14 (var. lect.) — 6ff Vgl. Gal. 5, 22f

8. 17. 19. 23 *τοῦ* + *sancti* lat. **11** *ἀποδίδοται* M **20** *μὲν*] *est* lat. *ἐστιν* Koe **24** *ἐν καιρῷ* M **26f** *τοιοῦτον ἀπατῶν* Kl nach Diehl, vgl. lat. *τοιαῦτα πράττων* MH **28** *** Kl, vgl. lat.

3 ⟨enim⟩ Koe, vgl. gr. **7** te ⟨in aeternum⟩ Koe, vgl. gr. **16/17. 28ff** lat. übersetzt frei

τοῖς ἤθεσι βεβλαμμένος ὤν, ὥστε δοκεῖν ἄξιος εἶναι τοῦ μισεῖσθαι, ὁ δὲ δίκαιος μηδὲ τὸν τοιοῦτον μισῇ ἀλλ᾽ (ὡς υἱὸς »τοῦ τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντος ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς«) καὶ τότε αὐτὸν ἀγαπᾷ, οἱονεὶ ἐν οὐ καιρῷ σύκων τῆς ἀγάπης διδοὺς τὸν καρπόν, μακάριός ἐστι. τὸ δ᾽ ὅμοιον νοήσεις καὶ ἐπὶ τῆς χαρᾶς. φέρειν μὲν γὰρ τὸν καρπὸν τοῦ πνεύματος τὴν χαρὰν μηδενὸς ἐπὶ τὸ λυπεῖσθαι προκαλουμένου καὶ δυσαρεστεῖσθαι, οὐ χαλεπόν· ὅταν δὲ τὰ μὲν περιεστηκότα ἐπὶ λύπην καὶ ἀθυμίαν καὶ δυσαρέστησιν προκαλῆται, ἀπὸ δὲ τῆς κατὰ τὸν λόγον ὠφελείας τις ἐπὶ τοσοῦτον προκόπτῃ, ὡς ⟨καὶ⟩ ἐν καιροῖς τῆς δοκούσης δυσαρεστήσεως εὐαρεστεῖσθαι καὶ ἐν καιροῖς τοῦ ἀτιμάζεσθαι καὶ τοῦ μαστιγοῦσθαι χαίρειν καὶ ἁπλῶς ἐν παντὶ περιστατικῷ καιρῷ μεμνῆσθαι τοῦ »πάντοτε χαίρετε«, μακάριος ἂν ὁ τοιοῦτος εἴη καρπὸν φέρων τὴν χαρὰν | καὶ ἐν οὐ καιρῷ (ἵν᾽ οὕτως ὀνομάσω) σύκων. 764

male moratus et odio dignus, ille autem iustus nec hunc talem odiat, sed (quasi filius eius qui »solem suum oriri facit super bonos et malos«) etiam tunc eum diligat, utputa non in tempore ficuum fructum dans caritatis, beatus est. similis et de gaudio potest esse tractatus. qui profert fructum gaudii nullo eum ad tristitiam provocante ***. quando autem praesentia provocant eum ad tristandum vel ad pusillanimitatem ⟨et morositatem⟩, prodificatus autem ille per verbum in tantum proficit, ut etiam in tempore tristitiarum gaudeat et in tempore opprobrii vel castigationum glorietur et in omni tempore periculi memor sit eius quod est dictum »semper gaudete«, beatus est huiusmodi Christianus, fructum gaudii ferens, etiam non in tempore ficuum.

Τὸ παραπλήσιον δὲ οὐ χαλεπὸν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων καρπῶν ποιῆσαι τοῦ πνεύματος. βούλεται γὰρ εἶναι κρείττονα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὸν προσιόντα τῷ λόγῳ αὐτοῦ ὁ θεὸς

Similiter in omnibus fructibus sancti spiritus est tractandum. vult enim Christus fideles suos meliores esse humana omni natura, et exigit eos supra naturam

4 Matth. 5, 45 — 23 I. Thess. 5, 16 — 29ff Vgl. Orig. hom. XV, 6 in Jer. (III, 130, 18f): *ἐγὼ δι᾽ αὐτὸν οὐκέτι εἰμὶ ἄνθρωπος, ἐὰν ἀκολουθῶ αὐτοῦ τοῖς λόγοις κτλ.*

3 *δίκαιος* + *ille* lat. 7 *σύκον* H 7/8 *τοὺς καρποὺς* M 15 *προκαλεῖται* M^a^ 17 ⟨*καὶ*⟩ Koe, vgl. lat. 24 *εἴη* + *Christianus* lat. 30 *τῆς*] *omni* lat. 31 *θεὸς*] *Christus* lat.

1 morigeratus B 2 autem y* < L 10 gaudii ⟨sps sci⟩ ? Diehl, vgl. gr. 11 *** Kl, vgl. gr. 14 ⟨et morositatem⟩ Diehl, vgl. gr. 15 provocatus L 19 et + *ἁπλῶς* gr. 20 dictum est L

καὶ ἀπαιτεῖ αὐτὸν παράδοξα καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) θεοῦ μᾶλλον ἢ ἀνθρώπου ἔργα. διὸ καὶ πᾶσι λέγει οὓς καλεῖ ἐπὶ τὴν μακαριότητα· »ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες«, μεμφόμενος δὲ τοῖς μὴ βουλομένοις ἀποθεωθῆναι καὶ υἱοῖς ὑψίστου γενέσθαι λέγει· »ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε«· κατὰ γὰρ ἑκάστην ἁμαρτίαν, ὅτε ἐσμὲν »σάρκινοι καὶ κατὰ ἄνθρωπον« περιπατοῦντες, οὐδὲν ἄλλο ἐνεργοῦμεν ἢ τὸ ἀποθνήσκειν, καὶ φανερὸν ὅτι »εἰ κατὰ σάρκα« ζῶμεν, μέλλομεν »ἀποθνήσκειν«, ὡς ἐδίδαξεν ὁ ἀπόστολος.

ταῦτα καὶ διὰ τὸ »οὐ γὰρ ἦν ὁ καιρὸς τῶν σύκων«. ὁ δὲ κατὰ τὸν Μᾶρκον Πέτρος ἰδὼν »τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν« εἶπε τῷ σωτῆρι· »ἰδοὺ ἡ συκῆ ἣν κατηράσω ἐξηράνθη«· κατάρας γὰρ τῆς ἀπὸ τοῦ λόγου ἀξία ἡ μὴ φέρουσα τῷ λόγῳ καρπὸν ζητοῦντι. ἐπὶ τέλει δέ τι ἔχει ὁ λόγος προτρεπτικὸν τοῦ πιστεύοντας λήψεσθαι· οὐχὶ ἄλλως γὰρ ληψόμεθα, εἰ μὴ αἰτήσομεν. ἔστω οὖν καὶ ἡ διάθεσις ἀξία τοῦ τυχεῖν ὧν αἰτοῦμεν καὶ ἡ εὐχὴ μετ' ἐπιστήμης ἀναπεμπομένη ἀξία τοῦ ἐπιτευχθῆναι, καὶ τὰ αἰτήματα ἔστω ἐπουράνια καὶ μεγάλα καὶ ἄξια τοῦ δίδοσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ.

et (ut ita dicam) opera dei magis quam hominum. propter quod ⟨et⟩ omnibus dicit, quoscumque ad beatitudinem vocat: »ego dixi: dii estis et filii excelsi omnes«; arguens autem eos, qui nolunt esse dii nec filii esse excelsi, ⟨dicit⟩: »vos autem sicut homines moriemini«; in singulis enim quibusque peccatis, quando sumus »carnales et secundum hominem« ambulamus, nihil aliud operamur, nisi ut moriamur, et verum est quia »si secundum carnem« vivimus, »moriemur«, sicut docet apostolus.

4 Ps. 81, 6 — **8** Ps. 81, 7 — **10** I. Kor. 3, 3 — **13** Röm. 8, 13 — **17** Marc. 11, 13 — **18ff** Vgl. Marc. 11, 20f — **27f** Vgl. Orig. *περὶ εὐχῆς* 6, 4 (II, 313, 18ff) — **31** Vgl. zu dem Agraphon S. 571, 19

3 *οὓς*] *quoscumque* lat. **13** *καὶ φανερὸν* M^c a. R. H < M^a

3 ⟨et⟩ omnibus Kl, vgl. gr. hominibus x **7** ⟨dicit⟩ Diehl Koe, vgl. gr. **12** aliud y* < L

Τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Ὠριγένους ἐξηγητικῶν τόμος ιζʹ.

1. *Καὶ ἐλθόντος αὐτοῦ εἰς τὸ ἱερὸν προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ λέγοντες· ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς;* καὶ τὰ ἑξῆς

1. *Et cum venisset in templum, accesserunt ad eum docentem principes sacerdotum et seniores populi dicentes: in qua potestate haec facis? et quis tibi dedit hanc potestatem? respondens autem Iesus dixit eis: interrogabo vos et ego verbum unum, quod si dixeritis mihi, et ego vobis dico, in qua potestate haec facio: baptismum Iohannis unde erat? de caelo an ex hominibus? at illi cogitabant intra se dicentes: si dixerimus: de caelo, dicet nobis: quare ergo non credidistis ei? si autem dixerimus: ex hominibus, timemus turbam; omnes enim habent Iohannem sicut prophetam. et respondentes dixerunt Iesu: nescimus. ipse autem ait eis:*

ἕως τοῦ *οὐδὲ ἐγὼ ὑμῖν λέγω ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ* (Matth. 21, 23—27).

nec ego dico vobis, in qua potestate haec facio.

Τριῶν εὐαγγελιστῶν ὡς | *ἀναγκαῖον ἀναγραψάντων τὸν προκείμενον λόγον, ἄξιον ἰδεῖν ὅ τί ποτε νοοῦντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ἐπυνθάνοντο*

Tribus evangelistis idipsum 765
quasi necessarium conscribentibus dignum est videre, quid intellegentes *principes sacerdotum et seniores populi* interrogaverunt

2 Ὠριγένους] *εὐαγγέλιον* H 4 vorher: *Περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων εἰπόντων· ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς;* H *περὶ τῶν ἐπερωτησάντων Ἰουδαίων τῷ Ἰησοῦ· ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς* M a. R. von später Hand

4 et] XVIII. secundum mathm. In illo tempore L | venisset] venissent B + Iesus L **9—26** respondens—facio] Omelia Origenis de eadem lectione L **13** baptismus B **17** ei non credidistis G **25** vobis dico G

τοῦ σωτῆρος, οὐχ ἓν πύσμα, ἀλλὰ δύο προσάγοντες αὐτῷ, ἓν μὲν τὸ *ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς;* ἕτερον δὲ τὸ καὶ *τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;* καὶ τί βουλόμενος ὁ σωτὴρ ἐπὶ τούτου μόνου ἀντηρώτησεν ὑπὲρ τοῦ μὴ πρὸς τὸ πύσμα ἀποκρίνασθαι·

Iesum, non unam interrogationem sed duas proponentes ei, unam quidem: *in qua potestate facis haec?* alteram autem: *quis tibi dedit hanc potestatem?* et quid volens dominus propter hoc solum contra interrogavit, ut ne responderet ad interrogationem eorum.

ἑώρα γὰρ οὐκ ἀξίους ἐκείνους τῆς πρὸς τὸ πύσμα ἀποκρίσεως καὶ τῆς τοῦ προβλήματος διηγήσεως.

ὅτι δὲ οὐχ, ὡς οἴονταί τινες, ἁπλᾶ ἐστι τὰ κατὰ τὸν τόπον καὶ εὐπερινόητα, ἀλλὰ μυστικὰ καὶ βαθείας δεόμενα καρδίας, δῆλον ἔσται ἐκ τῆς ἐπιστάσεως.

quoniam autem non sicut arbitrantur quidam, simplex est intellectus loci istius et facilis, sed mysterialis et altus, manifestum erit ex eo quod ostendemus.

φέρ᾿ οὖν συναγορεύωμεν τῇ πιθανότητι τῶν ἁπλούστερον ἐκδεχομένων τὰ κατὰ τὸν τόπον·

φήσουσι γὰρ ὅτι δύο γενικὰς ⟨ἐξουσίας⟩ ἐπιστάμενοι, ἀμείνω μὲν τὴν τοῦ θεοῦ χειρίστην δὲ τὴν τοῦ διαβόλου, *οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ* ἐπυνθάνοντο τοῦ σωτῆρος, *ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ* τούτων τῶν δύο ποιεῖ τὰ τεράστια καὶ ἀπὸ τίνος αὐτὴν λαβών. εἶθ᾿ ὁ Ἰησοῦς ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀντιλογῆσαι ἀντηρώτησεν, ἅμα καὶ ἐλέγξαι βουλόμενος τοὺς πυθομένους αὐτοῦ, ὡς παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ποιήσαντας ἐν τῷ ἠπιστηκέναι Ἰωάννῃ

dicunt enim simpliciores quoniam scientes duas esse potestates ⟨generales⟩, unam quidem dei alteram autem diaboli, *principes sacerdotum et populi seniores* interrogabant, *in qua* ex duabus his potestatibus illa prodigia faciebat et a quo eam accepit. ita dominus, ut ne ad interrogata eorum daret responsum, interrogavit econtra, simul ut et interrogatores argueret, quasi qui non recte fecerunt credere nolentes Iohanni,

8 πύσμα + *eorum* lat. 21/22 ⟨ἐξουσίας⟩ Kl, vgl. lat. und S. 579, 9 21 γὰρ ⟨οἱ ἁπλούστεροι⟩ Koe, vgl. lat.; doch s. gr. Z. 18ff 29 ἀντιλογῆσαι Kl, vgl. lat. αὐτολογῆσαι M H

2 ei < L 21 l. dicent? Kl, vgl. gr. 22 ⟨generales⟩ Diehl, vgl. gr. 27 illa Kl, vgl. gr. τὰ una x 31 interrogantes L

τῷ βαπτιστῇ. καὶ ἦν αὐτοῦ τὸ ἀντερώτημα δύο οἰκονομούμενον, τόν τε ἐπὶ τῇ εἰς τὸν Ἰωάννην ἀπιστίᾳ ἔλεγχον καὶ τὸ περισπάσαι τοὺς πυθομένους, ἵνα δόξῃ αὐτοῖς εὐλόγως μὴ ἀποκρίνεσθαι.

ἀλλ᾽ εἴποι τις ἂν πρὸς ταῦτα ὅτι γελοῖον ἦν τὸ πυνθάνεσθαι ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ἐποίει ὁ Ἰησοῦς· οὐκ ἂν γὰρ ἀπεκρίνατο ὅτι ἐν τῇ τοῦ διαβόλου ἐξουσίᾳ, καὶ οὔ φημι ὅτι ὁ σωτὴρ τοῦτο οὐκ ἂν ἀπεκρίνατο, ἀλλ᾽ οὐδὲ »ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ἐπαιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν ἢ σέβασμα« εἴποι ἂν τοῖς πυνθανομένοις τὸ ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ τοῦ διαβόλου ἐξουσίᾳ ποιεῖ πᾶσαν δύναμιν καὶ »σημεῖα καὶ τέρατα«, ἐν οἷς καταπλήξεται καὶ ἀποπλανήσει »εἰ δυνατὸν καὶ τοὺς ἐκλεκτούς«. εἰ δὲ οὐδὲ ἐκεῖνος εἴποι ἂν ἐν τῇ τοῦ διαβόλου ἐξουσίᾳ | ποιεῖν τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα τοῦ »ψεύδους«, τὰ »ἐν πάσῃ ἀπάτῃ ἀδικίας τοῖς ἀπολλυμένοις« ἐπιτελούμενα, πόσῳ πλέον ὁ σωτὴρ οὐκ ἂν (εἰ καὶ μὴ ἀντηρώτησεν) ἄλλο τι ἀπεκρίνατο ἢ ὅτι ἐν τῇ τοῦ θεοῦ; πρὸς δὲ τὴν οὕτως προφανῆ ἀπόκρισιν καὶ ἐκείνους πυν-

et ut abiceret interrogatores indignos a suo responso, ut videretur eis rationabiliter non respondere.

sed dicet aliquis contra haec, quia ridiculum erat interrogare *in qua potestate haec* faceret Iesus; nec enim poterat fieri, ut responderet quia *in potestate* diaboli, et non dicam: Iesus hoc non responderet, sed nec ipse »homo peccati, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur deus aut quod colitur«, responderet quod erat verum, quoniam *in potestate* diaboli facit omnes virtutes et »signa et prodigia«, quibus ⟨terreat et⟩ seducat »si possibile est et electos« dei. si ergo nec ille diceret se *in potestate* diaboli facere signa et prodigia mendacia »in omni seductione 766
iniquitatis his qui pereunt«, quanto magis dominus et salvator nequaquam (etsi non interrogasset econtra) aliud aliquid responderet, nisi *in potestate* dei? ad talem ergo manifestissimam rationem horum et illos interrogare et Christum

15 II. Thess. 2, 3f — 21ff Vgl. Marc. 13, 22 — 25ff Vgl. II. Thess. 2, 9f

22 *καταπλήξεται* Diehl *καταπλήσσεται* MH 23. 31 *δὲ*] *ergo* lat. 28 *ἐπιτελούμενα* < lat. | *ὁ* + *dominus et* lat. 29 *οὐκ ἂν*] *nequaquam* lat. 30 *ἀλλ᾽ ὅτι* M | *τῇ* + *potestate* lat.

5 abigeret B 18 responderet ⟨interrogatoribus⟩? Kl, vgl. gr. 21 ⟨terreat et⟩ Diehl, vgl. gr.

θάνεσθαι καὶ τὸν σωτῆρα μὴ ἀποκρίνεσθαι, εὔηθες εἶναί μοι φαίνεται.

2. *Μήποτ' οὖν τὰ κατὰ τὸν τόπον τοιαῦτ' ἐστιν. ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ, περιεχούσῃ ἐπιστήμην θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν τούτων αἰτιῶν, εἰσὶ »θησαυροὶ« ὁποίους δεῖ εἶναι τοὺς »τῆς σοφίας« θησαυροὺς καὶ »τῆς γνώσεως« καί εἰσιν οὗτοι »ἀπόκρυφοι«· καὶ εἴ τίς ἐστιν ἀξιωθεὶς εἰδέναι τὰ »ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι«, εἰδείη ἂν τὴν »ἐν μυστηρίῳ σοφίαν«, »τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν« τῶν δικαίων. εἰσὶν οὖν ἐν τοῖς »τῆς σοφίας*

non respondere, satis vile mihi videtur.

si quis autem dicat, quoniam non interrogabant *principes* ut audientes discerent, sed ut illum terrerent? utputa si facit aliquis quod nobis non placet in nostris, dicimus ei: quis te iussit hoc facere? non volentes audire, sed eum terrentes, ut ille sciens quia nemo illum iussit, recedat ab actu: sic et *principes* interrogabant dominum terrentes potius quam interrogantes, ut ille quasi sciens se non *in potestate* dei hoc agere, cessaret ab opere. sed quid quod et Christus ita respondit: dicite mihi vos hoc, *et ego vobis dico in qua potestate haec facio*? quod numquam diceret Iesus, ⟨ni⟩si eos non discendi causa, sed terrendi interrogare sensisset.

2. Vide ergo, ne forte sic intellegatur hic locus.

28ff. 37 Vgl. Kol. 2, 3 — **32** II. Kor. 12, 4 — **34** I. Kor. 2, 7

2 ⟨*πάνυ*⟩ *εὔηθες* Koe, vgl. lat. **25** *περιεχοῦσι* H

1 vile x* utile ϱ **16** quid + est B **20** ⟨ni⟩si Koe

καὶ τῆς γνώσεως« ἀποκρύφοις θησαυροῖς λόγοι βαθεῖς καὶ ἀπόρρητοι περὶ διαφόρων ἐξουσιῶν, γενικῶς μὲν δύο,

εἰδικῶς δὲ καθ' ἑκατέραν τῶν δύο πλείονες καὶ δυσθεώρητοι.

αἱ δὲ γενικαὶ δύο ἐξουσίαι τοιαῦταί εἰσιν· αἱ μέν εἰσι τοῦ κρείττονος τάγματος, καὶ ὥσπερ εἰσὶν ἄνθρωποι θεοῦ οὐχ οἱ τυχόντες καὶ ἄγγελοι θεοῦ μακάριοι καὶ προφῆται τοῦ θεοῦ θεοφορούμενοι, οὕτως εἰσί τινες ἐξουσίαι τοῦ θεοῦ,

περὶ ὧν ὁ ἀπόστολος Χριστὸν δοξολογῶν λέγει ἐν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς ὅτι·

ἐστὶν ὁ σωτὴρ »εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως«, ἐν ᾧ

»ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι·

τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων«. ἓν οὖν εἶδος τῶν ὑπὸ τὸν θεὸν αἱ ἐν Χριστῷ κτισθεῖσαι ἐξουσίαι, ἕτεραι παρὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς θρόνους καὶ

sunt potestates diversae, quae generaliter quidem sunt duae: una ex parte dei, altera ex parte diaboli,

specialiter autem plures et inconsiderabiles.

de quibus apostolus Christum glorificans scribit ad Colossenses, dicens

omnia in eo esse creata »quae in caelis sunt et in terris, sive visibilia sive invisibilia, sive sedes sive dominationes sive principatus sive potestates«;

non dixit unum principatum aut unam dominationem aut unam sedem aut unam potestatem, sed multas.

19 Kol. 1, 15–17

7 ἰδικῶς H

7/8 inconsiderabiles y* incomparabiles L 22 creata y* Pasch secreta L

τὰς κυριότητας· καὶ ἑκάστη ἐξουσιάζει τινῶν, τεταγμένη ὑπὸ τοῦ θεοῦ κατά τινα ἀπόρρητον ἀξίαν ἐπὶ τῶν ἀξίων ἐξουσιάζεσθαι κατὰ τὴν δια|φορὰν αὐτῶν ὑπὸ ἑκάστην τῶν ἐξουσιῶν. καὶ »πολὺς« ἂν »ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος« εἴη περὶ τῶν κατὰ τὰς ἐξουσίας ταύτας καὶ τῶν ἐξουσιαζομένων ὑπ᾽ αὐτῶν πραγμάτων. 767

ὡς δέ εἰσί τινες ἐξουσίαι τοῦ θεοῦ, οὕτως εἰσὶ καὶ ἐναντίαι

ἀνάλογον τοῖς τῆς ἁμαρτίας ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἀγγέλοις τοῦ διαβόλου. καὶ ἔστι γε τοῖς μηκέτι »πρὸς αἷμα καὶ σάρκα« παλαίουσιν ἀλλὰ διὰ τὸ ἐπαναβεβηκέναι τῇ δυνάμει πρὸς τὰ ὑπὲρ ταῦτα ἀγωνιζομένοις

»ἡ πάλη« »πρὸς τὰς« ἀνταγωνιζομένας τοῖς ἀθληταῖς τῆς θεοσεβείας »ἐξουσίας«. ὡς δὲ πλείονα τάγματα ἦν ὑπὸ τὸν θεόν, οὕτως καὶ ἐν τῇ ἐναντίᾳ χώρᾳ οὐ μόνον ἐξουσίαι εἰσὶν ἀλλὰ καὶ κοσμοκράτορες »τοῦ σκότους τούτου« καὶ »πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις«, τάχα δὲ καὶ ἀρχαί,

ἐγὼ δ᾽ οἶμαι ὅτι καὶ πάντα ὁμώνυμα τοῖς τοῦ θεοῦ ἐστι κατὰ τὴν ἐναντιότητα.

et sicut sunt in parte dei, ita sunt et in parte diaboli multi principatus, multae potestates,

sicut testatur apostolus dicens:

»non est nobis conluctatio cum carne et sanguine, sed adversus principatus et potestates, adversus rectores huius mundi tenebrarum harum, adversus spiritalia nequitiae in caelestibus«.

ego autem arbitror, quoniam et omnia eorundem nominum sunt apud diabolum quaecumque sunt apud deum;

et est forte potestas ex potestatibus universis quae ipsi Christo ministra⟨ba⟩t, alia autem quae prophe-

6f Vgl. Hebr. 5, 11 — 14 Vgl. II. Thess. 2, 3 var. lect. — 15 Vgl. Matth. 25, 41 — 16ff Vgl. Eph. 6, 12 — 24ff Vgl. Eph. 6, 12

2 τοῦ < M 15/16 im gr. ist vermutlich das ganze Zitat lat. Z. 14—21 ausgefallen Koe 30 ἐστι + καὶ H

12 et x Pasch < ϱ 34/35 ministra⟨ba⟩t Kl

tis cooperabatur facientibus signa, et non omnibus una potestas, sed alia forte istis, alia autem illis, secundum dignitatem fidei eorum, quam solus sciebat deus. et nec in omnibus virtutibus faciendis una eademque potestas cooperabatur, sed in quibusdam quidem haec, in quibusdam autem alia: et ad res forsitan inferiores inferior, ad res autem eminentiores eminentior.

διειληφότες οὖν οἱ τὰ διαφέροντα ὀνόματα κεκληρωμένοι ἐν τῷ Ἰσραήλ, τουτέστιν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, περὶ ἐξουσιῶν πλείονα ⟨καὶ ταγμάτων τῶν ἐν οὐρανῷ μυστηρίων⟩ εἴτε ἐκ παραδόσεων [εἴτε καὶ] ἐπιβάλλοντες εἴτε καὶ ἐξ ἀποκρύφων (οὐκ οἶδα εὐλόγως ἢ καὶ ἀλόγως) κινούμενοι, ἑώρων τὸν Ἰησοῦν τὰ τεράστια ἐπιτελοῦντα οὐ χωρίς τινος συνούσης αὐτῷ ἐξουσίας. ταύτης οὖν τὸ εἶδος ⟨καὶ τὴν ἰδιότητα⟩ ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἰησοῦ μαθεῖν ἐβούλοντο

principes ergo *sacerdotum et seniores populi* cognoscentes plura de potestatibus et gradibus sacramentorum caelestium, sive ex traditione maiorum, sive de secretis quibusdam (utrum autem rationabiliter aut inrationabiliter ⟨nescio⟩) excitati videbant Iesum multa prodigia facientem non sine potestate aliqua ei subiecta, et ideo potestatis illius speciem et proprietatem volebant audire a Christo.

ἢ τῆς δοκούσης αὐτοῖς εἶναι ἐπιστήμης ἐν αὐτῷ.

Καὶ εἰ μὲν ἦσαν ἀρχιερεῖς τινες ἅγιοι καὶ μακάριοι (ὁποῖος ὁ Ἀαρὼν ἢ ὁ Ἐλεάζαρ ἢ ὁ Φινεὲς

Et si quidem fuissent *principes sacerdotum* aliqui sancti (qualis fuit Aaron vel Eleazar vel Phinees vel

17 ⟨*καὶ—μυστηρίων*⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. **19** *παραδόσεων*] *traditione maiorum* lat. *παραδόσεω⟨ς προγόνω⟩ν* Koe | [*εἴτε καὶ*] Kl **21** *καὶ ἀλόγως* Kl nach Hu, vgl. lat. *ἀναλόγως* MH **22** *Ἰησοῦν* Kl, vgl. lat. *θν̄* M H | *τὰ*] *multa* lat. **25** ⟨*καὶ τὴν ἰδιότητα*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **26** *τοῦ* < H **28** *αὐτῆς* M

22 ⟨nescio⟩ Kl, vgl. gr. **31** sancti ⟨et beati⟩? Diehl, vgl. gr.

ἢ ὅσοι ἐπαινετῶς τὰ τῆς λειτουργίας διετέλεσαν) οἱ πυθόμενοι τοῦ σωτῆρος τότε καὶ πρεσβύτεροι παραπλήσιοι οἷς κατ' ἐντολὴν θεοῦ Μωσῆς ἐξελέξατο, εἰκὸς ὅτι ὡς οὐ πειράζουσιν ἀλλὰ φιλομαθοῦσι καὶ ἀξίοις τῶν τηλικούτων μαθημάτων παρέστησεν ἂν ἀρξάμενος ὁ σωτὴρ λόγον, ὃν οὐδὲ ὁ κόσμος ὅλος χωρεῖν ἠδύνατο. καὶ ἀρξάμενος ἂν παρεδίδου τὴν ἐπιστήμην περὶ τῶν μακαρίων ἐξουσιῶν καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς αἰτίας τοῦ ἐληλυθέναι αὐτὰς ἐπὶ τὸ εἶναι ἐξουσίας καὶ τῶν ὑπ' αὐταῖς, εἴτε ψυχῶν εἴτε καὶ ὁποιωνποτοῦν λογικῶν, διεξώδευσε δ' ἂν καὶ τὸν περὶ τῶν ἐναντίων ἐξουσιῶν λόγον, καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν παρέστησεν ἄν. εἰκὸς δ' ὅτι ἐδίδαξεν ἂν ἀνάλογον τῷ »ὁ νόμος« »διαταγεὶς δι' ἀγγέλων« καὶ τῷ »εἰ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος« (ἀνάλογόν φημι τῷ λόγῳ τῷ περὶ τῶν διακονησαμένων τῷ νόμῳ ἀγγέλων καὶ | τῆς κατὰ 768
τὰς γραφὰς ἐξουσίας), οἷον ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ διακονουμένῃ τῷ θεῷ ἢ ποίαις ⟨ἐναντίαις ἐξουσίαις⟩ ἕκαστον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ τεραστίων γεγένηται, καὶ τίς μὲν ἡ ἐξουσία διακονουμένη τῇ μεταβαλούσῃ εἰς ὄφιν ῥάβδῳ Μωσέως, τίς δὲ ταύτῃ ἐναντία διακονου-

quicumque eorum, qui bene functionem suam consummaverunt)

quasi non temptantibus sed discere cupientibus et dignis huiusmodi scientia sine dubio declarasset

mysteria potestatum et differentias earum,

et de contrariis quoque potestatibus rationem et differentias earum manifestasset.

4f Vgl. Num. 11, 16 — 10f Vgl. Joh. 21, 25 — 22 Gal. 3, 19 — 23 Hebr. 2, 2 — 30ff Vgl. Ex. 7, 10f

16 εἴτε[1] + καὶ H 17/18 διεξώδευσεν H 23 τῷ Kl τὸ M H 24 ὁ < M 27 νόμῳ] λόγω M 30 ⟨ἐναντίαις ἐξουσίαις⟩ Kl

13 mysteria] lat. las μυστηρίων st. μακαρίων Koe

μένη τῇ μεταμορφώσει τῶν Αἰγυπτιακῶν ῥάβδων εἰς δράκοντας· καὶ εἶπεν ἂν τὴν δύναμιν τῆς ἐξουσίας ἀφ᾿ ἧς κατέπιεν ἡ τοῦ Ἀαρὼν ῥάβδος τὰς τῶν Αἰγυπτίων. εἶπε δ᾿ ἂν καὶ τίς ἡ ἐξουσία τῆς εἰς χιόνα μεταβολῆς χειρὸς Μωσέως, καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων ποία ἦν ἐξουσία συμπνέουσα καθ᾿ ἕκαστον τοῖς ἐπαοιδοῖς τῶν Αἰγυπτίων, ὅτε ἐδόκουν μιμεῖσθαι τὰ σημεῖα τοῦ θεοῦ. καὶ οὕτως ἂν διεξώδευσε τὰς δέκα τῶν Αἰγυπτίων πληγὰς καὶ τὴν κατ᾿ αὐτῶν ἀποστολὴν δι᾿ ἀγγέλων πονηρῶν. εἶπε δ᾿ ἂν καὶ τίς ἐξουσία ὑπηρετήσατο τῇ διὰ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης διόδῳ τοῦ λαοῦ καὶ καταποντώσει τῶν Αἰγυπτίων, τίς τε ἐξουσία ὑπηρετήσατο τῇ διὰ ξύλου μεταβολῇ ὕδατος πικροῦ εἰς γλυκύτητα. εἶπε δ᾿ ἂν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἣ διηκονήσατο τῷ ἀπὸ πέτρας ὕδατι. καὶ ἤτοι τὴν αὐτὴν ἢ ἄλλην παρέστησεν ἂν ἐξουσίαν διακονησαμένην τῷ ὑετῷ τοῦ μάννα καὶ τῇ τῶν ὀρτυγομητρῶν ἐφόδῳ. εἶπε δ᾿ ἂν καὶ τίς ἡ ἐξουσία ἡ τὸ αὐτὸ μάννα τῶν μὲν ἓξ ἡμερῶν τρέπουσα εἰς σκώληκας καὶ δυσωδίαν, τῇ δὲ τοῦ σαββάτου ἡμέρᾳ φυλάττουσα.

Καὶ τί με δεῖ ἀναλεγόμενον τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ τεράστια μέχρι τῆς Μωσέως τελευτῆς παριστάνειν, ὅτι εἶπεν ἂν ὁ σωτὴρ τὰ περὶ τῆς ἐξουσίας, εἰ

2ff Vgl. Ex. 7, 12 — **5** Vgl. Ex. 4, 6 — **7ff** Vgl. Ex. 7, 11f. 22 usw. — **16f** Vgl. Ex. 14 — **19f** Vgl. Ex. 15, 23ff — **22** Vgl. Ex. 16, 35 — **23f** Vgl. Ex. 16, 13 usw. — **26ff** Vgl. Ex. 16, 20

7 *μωυσέος* M H **17** *καὶ* ⟨*τῇ*⟩ Koe **23** ⟨*ἂν*⟩ Diehl **31f** *μωυσέος* M **32** *παρεστάνειν* M

ἦσαν ἄξιοι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ τῆς πρὸς τὸ πύσμα αὐτῶν ἀποκρίσεως; καὶ σοὶ πάρεστι τὸ ἀνάλογον ἐπερχομένῳ τὴν ὅλην γραφὴν ὁρᾶν, τίς τε ἡ ἐξουσία τοῦ στῆναι τὸν ἥλιον κατὰ Γαβαὼν καὶ σελήνην κατὰ φάραγγα Ἐλώμ, καὶ πολὺ πρότερον τοῦ διοδευθῆναι τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν καὶ τοῦ παύσασθαι τὸ μάννα. καὶ ἐπὶ τῆς βίβλου δὲ τῶν Κριτῶν πολλὰ ἂν τοιαῦτα ζητηθείη καὶ εὑρεθείη, οἷον περὶ τὸν Γεδεὼν καὶ τὸν Σαμψών, παράδοξα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Βασιλειῶν τὰ περὶ τὸν Σαμουὴλ καὶ τὸν Ἠλίαν καὶ τὸν Ἐλισσαῖον καὶ τὸν Ἐζεκίαν. καὶ οὕτως ἐπελθὼν ἂν ὁ σωτὴρ καὶ τὸ κατὰ τὰς διαφόρους ἐξουσίας διελθὼν μυστήριον ἐδίδαξεν ἂν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ καὶ πῶς ὑπερεχούσῃ ἐποίει ἃ ἔβλεπεν ὁ λαὸς τεράστια, δοθείσῃ αὐτῷ οὐκ ἀπό τινος ἀγγέλου καὶ λειτουργοῦ θεοῦ οὐδὲ διά τινος τῶν ·ὑποδεεστέρων τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πατρός. |

3. Ἐπεὶ δὲ οἱ ἐνταῦθα ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ οὐδαμῶς ἄξιοι ἦσαν τοιούτων θεωρημάτων, διὰ τοῦτο αὐτοῖς οὐκ ἀποκρίνεται ἀλλ' ἀντερωτᾷ, ἵνα διὰ τοῦ μὴ ἀποκρίνεσθαι ἐκείνους εἰς τὰ περὶ τοῦ Ἰωάννου καὶ αὐτὸς πείσῃ εὐλόγως τοὺς πυθομένους, ὅτι μὴ μάτην αὐτοῖς ἀπεκρίνατο λέγων· οὐδὲ ἐγὼ ὑμῖν λέγω ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

769

3. Quoniam autem illic *principes sacerdotum et populi seniores* non fuerant digni talia audire mysteria, propterea non eis dat responsum sed contra interrogat, ut propter hoc, quod non respondent ad interrogationem sibi propositam de Iohanne, rationabiliter nec ipse respondeat eis.

6f Vgl. Jos. 10, 12 — **7f** Vgl. Jos. 3, 14ff — **9f** Vgl. Jos. 5, 11 — **11ff** Vgl. Jud. 6 usw.; 13 usw. — **14ff** Vgl. I. Regn. 3 usw.; III. Regn. 18 usw.; IV. Regn. 2 usw.; 20

28 *τοιούτων* + *audire* lat. **31** *τὰ*] *interrogationem sibi propositam* lat.

26 illic Kl, vgl. gr. illi x **30** interrogat R G interrogavit B L

ζητῶ δὲ κατὰ τὸν τόπον, εἰ ἕκαστος τῶν πεποιηκότων ἔν τινι ἐξουσίᾳ παράδοξα ἐν μιᾷ ⟨ἀεὶ⟩ πεποίηκεν, ἢ τινὲς μὲν κατ᾽ ἀρχὰς ἐν τῇδε προκόψαντες δὲ ἔν τινι μείζονι. πλὴν ὁ σωτὴρ ἔοικεν ἐν μιᾷ ἐξουσίᾳ ταῦτα πεποιηκέναι, ἣ ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ πατρός· τὸ γὰρ οὐδὲ ἐγὼ ὑμῖν λέγω ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ διδάσκοντος ἦν, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ⟨μιᾷ⟩ μὲν πεποίηκεν· ἐν ποίᾳ δὲ οὐ παρέστησεν ἐκείνοις. οὐδὲ τὴν ἰδιότητα αὐτῆς ἀνέπτυξε καὶ

ὅσα ἂν ὡρίσατο περὶ αὐτῆς παριστὰς

αὐτῆς

τὸ ἐξαίρετον παρὰ τὰς λοιπὰς ἐξουσίας, ἐν αἷς οἱ πρὸ αὐτοῦ προφῆται πεποιήκεισαν. καὶ νῦν δ᾽ ἐν τῷ ἱερῷ, τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐστὶν ὁ Χριστὸς καὶ διδάσκει ἐν αὐτῷ καί τινες παραπλήσιοι ἐκείνοις τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις τοῦ λαοῦ πυνθάνονται μὲν αὐτοῦ, οὐ τυγχάνουσι δὲ τῆς ἀποκρίσεως, ἀνάξιοι τοῦ εἰδέναι περὶ ὧν βούλονται μαθεῖν. ζητήσει δέ τις, πότερον βουλόμενος αὐτοὺς ἀποσείσασθαι ἀποκληρωτικῶς ἐπύθετο περὶ τοῦ Ἰωάννου ὡς εἰ καὶ περὶ ἄλλου τινὸς τοιούτου πυθόμενος ἦν, ἢ ἀναγκαίως

quaero autem si unusquisque eorum, qui signa fecerunt in aliqua *potestate*, utrum in una fecerunt semper, aut in primis ⟨quidam⟩ quidem in ista, proficientes autem in alia potestate maiore. tamen salvator videtur in una *potestate* universa fecisse, quam accepit a patre; nam hoc quod *respondit dicens*: *nec ego vobis dico in qua potestate facio haec*, docet quoniam in *potestate* quidem una fecit. *in quali* autem potestate non declaravit, nec proprietatem eius manifestavit

nec eminentiam, quam habebat illa potestas super alias potestates, in quibus ante eum prophetae fecerant virtutes. et nunc in templo ecclesiae Christus habetur et docet in eo, et sunt quidam *principes sacerdotum* similes principibus illis et seniores similes senioribus illis, et interrogant Iesum et non accipiunt responsum ab eo, quia non sunt digni scire quae cupiunt. item quaero, utrum volens eos Iesus a se removere, fortuito hanc eis interrogationem proposuit de *Iohanne*, tamquam si aliam quamcumque interrogationem propo-

3 ⟨ἀεὶ⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 5 ἔν τινι] *in alia potestate* lat. 6 ἔοικε μιᾶ H | ταῦτα] *universa* lat. 10 ⟨μιᾷ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 11 δὲ + *potestate* lat. 13 καὶ] οὐδ᾽ Koe, vgl. lat. 20 πεποιήκεισαν + *virtutes* lat. 24/25 πυνθάνετα M 29 ἀποτίσασθαι M[a] w. e. sch.

4 ⟨quidam⟩ Diehl, vgl. gr. 6 maiori x 9 respondit y* respondet L 19 supra G 20/21 fecerant Kl, vgl. gr. fecerunt x 23 eo Koe, vgl. gr. ea x

περὶ τοῦ Ἰωάννου ἐπύθετο, ἵνα πρὸς τὴν περὶ αὐτοῦ ἀπόκρισιν τὰ ἀκόλουθα περὶ τῆς ἐξουσίας ἀποκρίνηται.

ἐμοὶ δὴ φαίνεται μὴ ἀποκληρωτικῶς εἶναι τὸ κατὰ τὸν τόπον, ἀλλ᾽ ἐπεὶ Ἰωάννης »φωνὴ βοῶντος« ἦν »ἐν τῇ ἐρήμῳ· ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου«,

καὶ οὗτος ἦν περὶ οὗ ὁ προφήτης ἔλεγεν· »ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστελῶ τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου«, διὰ τοῦτο (οἶμαι) | πυνθάνεται περὶ αὐτοῦ, οὐκ ἀγνοῶν μὲν ὅτι ἐπισκοπήσαντες ἐροῦσιν· οὐκ οἴδαμεν, διὰ τὰ ἀναγεγραμμένα,

καθ᾽ ὑπόθεσιν δὲ εἰπὼν ἂν πρὸς τὸ ἐξ οὐρανοῦ τὴν ἀκόλουθον τῇ ἐξ οὐρανοῦ εἶναι τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἀποκρίσει ἐξουσίαν.

4. Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; ἄν-

suisset, aut necessarie propter utilitatem eorum de *Iohanne* specialiter eos interrogavit.

et mihi videtur, quoniam non fortuito hoc eos interrogavit, sed quia Iohannes fuerat »vox clamantis in deserto: parate viam domini, rectas facite semitas eius«,

et hic erat, de quo deus per prophetam dicebat: »ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam ante te«. propter hoc (aestimo) inter- 770
rogavit de illo, non quidem ignorans quoniam cogitantes dicturi fuerant: *nescimus*, secundum quod scriptum est, sed quantum ad se significantes quasi ex hominibus esset.

ita quasi respondentibus illis quoniam *ex hominibus* erat, consequentem parabolam introducit.

4. *Quid autem vobis videtur:*

8 Matth. 3, 3 Parr. — 13 Marc. 1, 2

13 ἀποστέλλω H 19 διὰ] *secundum* lat. 30 vorher: *Περὶ τῶν δύο υἱῶν παραβολὴ τῶν εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἀποστελλομένων παρὰ τοῦ πατρός* H *περὶ τῶν δύο τέκνων τῶν πε⟨μ⟩φθέντων εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἐργάζεσθαι* M a. R. von später Hand | *ἄνθρωπος* + *quidam* lat.

9 viam Koe, vgl. gr. vias x 30 quid—videtur y* XVIIII secundum mathm. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis parabolam hanc L

θρωπος εἶχε τέκνα δύο· προσελθὼν τῷ πρώτῳ εἶπε· τέκνον, ὕπαγε σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί ⟨μου⟩ καὶ τὰ ἑξῆς

ἕως τοῦ

ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον τοῦ πιστεῦσαι ἐν αὐτῷ. (Matth. 21, 28—32).

homo quidam habuit duos filios; et accedens ad primum dixit: fili, vade hodie operare in vineam meam,

ille autem respondens ait: nolo, postea paenitentia motus abiit. et accedens ad alterum dixit similiter. et ille respondens ait: eo, domine, et non abiit. quis ex duobus fecit voluntatem patris? dicunt ei: primus. dixit eis Iesus: amen dico vobis, quod publicani et meretrices praecedent vos in regno dei. venit autem ad vos Iohannes in via iustitiae, et non credidistis ei; publicani autem et meretrices crediderunt ei.

vos autem videntes nec paenitentiam egistis postea credere ei.

Μόνος ὁ Ματθαῖος ἀνέγραψε τὴν παραβολὴν ταύτην, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ περιέχουσαν τὸν περὶ τοῦ ἀπειθήσαντος Ἰσραὴλ τῷ θεῷ λόγον καὶ τὸν περὶ τοῦ πιστεύσοντος λαοῦ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν· οὗτοι γὰρ τὰ δύο τέκνα, ἃ εἶχεν ὁ »ὡς ἄνθρωπος τροποφορῶν τὸν υἱὸν αὐτοῦ« θεός. καὶ οὗτος *προσελθὼν τῷ πρώτῳ*, ὃν »ἐκτήσατο« »ἀπ' ἀρχῆς«, ὃν »προέγνω καὶ

Solus Matthaeus hanc parabolam scribit, sicut mihi videtur continentem Israel non credentem verbis dei et de populo credituro ex gentibus; isti sunt enim filii duo quos habuit deus, quasi homo morem hominum gerens. hic ergo *accedens ad primum*, quem »adquisivit« »in primis«, quem »praecognovit et praefinivit«, *dixit*

22—589, 4 Vgl. C^c Nr. 54 Or. *Π* 241, 3—8 — **27f** Vgl. Deut. 1, 31 — **29/30** Vgl. Deut. 32, 6; Ps. 73, 2 — **30f** Vgl. Röm. 8, 29

4 ⟨μου⟩ *v*, vgl. lat. u. S. 588, 3 **18/19** μετεμελλήθητε M **25** πιστεύσοντος Koe, vgl. lat. πιστεύσαντος MH **29/30** ἐκτήσατο] προεκτίσθαι C^c Nr. 54 *Π*

3 operare Koe operari x **5** ille —ei y(*) et reliqua. Omelia Origenis de eadem lectione L **14** autem] l. enim? Kl, **23** l. continentem ⟨verbum de⟩ Israel non credente? Kl, vgl. gr.

προώρισεν. εἶπεν αὐτῷ· τέκνον, ὕπαγε σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου. καὶ ὑπερέθετο φεύγων τὸ χωρίον τοῦτο διὰ τὸν ἐν αὐτῷ »καύσωνα« καὶ τοὺς καμάτους καὶ εἶπεν· οὐ θέλω· ἀλλ' ὕστερόν ποτε ἐπὶ συντελείᾳ μεταμεληθεὶς ἐπὶ τῷ εἰρηκέναι τῷ πατρί· οὐ θέλω ἦλθεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα καὶ εἰργάσατο τὸ θέλημα τοῦ πατρός. ἡνίκα μέντοι ὁ πρῶτος εἶπεν· οὐ θέλω, προσῆλθεν ὁ πατὴρ τῷ ἑτέρῳ καὶ εἶπεν ὡσαύτως. εἶτα ἀποκριθεὶς ὁ δεύτερος εἶπε μέν· ἐγὼ κύριε, οὐκ ἐλήλυθε δὲ ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα τοῦ λόγου καὶ ἐπὶ τὸν ἀγρὸν τοῦ πατρός. καὶ φανερὸν ὅτι ὁ εἰπὼν οὐ θέλω καὶ ὕστερον μεταμεληθεὶς καὶ ἀπελθὼν καὶ ἐργασάμενος εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς ⟨οὐ τῷ λόγῳ, ἀλλὰ⟩ τῷ ἔργῳ· ὁ γὰρ τῷ λόγῳ ἐπαγγειλάμενος καὶ μὴ ποιήσας τοῖς ἔργοις ἠρνήσατο ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ πατρός. πρόσχες δὲ εἰ δύνασαι χρῆσθαι τῇ παραβολῇ καὶ πρὸς τοὺς ἐλάττονα μὲν ἢ μηδὲν ἐπαγγελλομένους, μήτε παρθενίαν μήτε ἄλλην κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ⟨πνευματικὴν⟩ πρᾶξιν, τοῖς δὲ ἔργοις παριστάντας
τὰ ἐναντία, ἃ | μηδὲ τὴν ἀρχὴν 771
ἐπηγγείλα⟨ν⟩το κατὰ φωνὰς λόγων

ad eum: *fili, vade hodie et operare in vineam meam.* et distulit fugiens hanc vineam propter aestum qui habetur in ea et labores, et *dixit*: *nolo, postea* circa consummationem *paenitens* quod dixerat patri suo: *nolo*, venit in vineam et operatus est *voluntatem patris.* quando autem primus respondit: *nolo*, accessit pater *ad alterum* et *similiter dixit.* ⟨ita⟩ secundus quidem *respondit*: *etiam, domine, non* autem venit ad vineam verbi et in agrum patris. et manifestum, quoniam qui dixit: *nolo*, *postea* autem *conpunctus* abiit et operatus est in vineam, *voluntatem patris inplevit* non verbis sed factis; qui autem verbis promisit non autem fecit operibus, negavit *voluntatem* facere *patris*. vide autem si potes uti parabola ista ad eos, qui modicum quidem aut nihil promittunt, neque virginitatem neque alium secundum evangelium spiritalem actum, operibus autem ostendunt quod nec ab initio usque ad verba promiserunt,

5 Vgl. Matth. 20, 12

17 τὸν] τῶν H^a **22** ⟨οὐ τῷ λόγῳ, ἀλλὰ⟩ Koe, vgl. lat. **23** γὰρ] *autem* lat. **28** ἐπαγγελομένους M **30** ⟨πνικὴν⟩ Kl, vgl. lat. **32** ἃ Koe ᾧ M H **33** ἐπηγγείλα⟨ν⟩το Hu, vgl. lat. | λόγων ⟨περὶ⟩ Koe

11 ⟨ita⟩ Kl, vgl. gr. **14** manifestum + est B L **17** vinea G L **28** adque ad verbis G ad verbum L

ἀγαθῶν πράξεων. ἔτι δὲ πρὸς τοὺς μεγάλα μὲν ἐπαγγελλομένους μηδὲν δὲ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν πράττοντας.

ὁ μὲν γάρ τις οἱονεὶ λέγει· μεῖζον ἢ κατ' ἐμέ, παρθενίαν ταύτην οὐ θέλω, καί· τῆς ἐμῆς ἀξίας βέλτιον τὸ ἀποταξάμενον τῷ βίῳ σχολάζειν τῷ λόγῳ·

ὁ δέ φησιν ἕκαστον ἀκούων τῶν ἐν τῇ γραφῇ μεγάλων ἔργων· ἐγὼ κύριε. καὶ ἔστιν ἰδεῖν οἱονεὶ ἐκ μεταμελείας τινὰς

ἐπιδιδόντας εἰς τὸ βέλτιον καὶ ἐπιμελουμένους ἑαυτῶν ἐπὶ τὸ κρεῖττον παρὰ τὴν ἀρχῆθεν προσδοκίαν, ἄλλους δὲ προπετέστερον μὲν πολλὰ ἐπαγγειλαμένους τοῖς δὲ ἔργοις ἀντιπράξαντας ταῖς ἐπαγγελίαις.

5. *Μετὰ δὲ τὴν παραβολὴν ἐπιφέρεται πρὸς μὲν τὸν εἰπόντα οὐ θέλω καὶ ὕστερον μεταμεληθέντα καὶ ἀπελθόντα τὸ ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, πρὸς δὲ τὸν εἰπόντα ἐγὼ κύριε καὶ μὴ ἀπελθόντα τὸ ἦλθε γὰρ Ἰωάννης πρὸς ὑμᾶς ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ. καὶ πάλιν πρὸς μὲν τὸν πρότερον· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ, πρὸς δὲ τὸν εἰπόντα· ἐγὼ κύριε καὶ μὴ ἀπελθόντα καὶ τὸ ὑμεῖς δὲ*

econtra ⟨ad⟩ eos qui magna promittunt, nihil autem secundum promissionem suam huiusmodi agunt. dicit enim aliquis: virginitas super me est, propter quod nolo eam, et: maius est quam virtus mea abrenuntiare hanc vitam et vacare spiritalibus verbis;

et *postea* recogitans ad meliora se tradit

quam profiteri videbatur in primis. alii autem audacter multa promittunt, operibus autem contraria suis promissionibus agunt.

5. Post parabolam autem dicit de eo, qui dixit: *nolo, postea* autem recogitavit et sic abiit: *amen dico vobis quoniam publicani et meretrices praecedent vos in regno dei.* ad eum autem, qui dixit: *vado domine* et non abiit, hoc refert: *venit Iohannes ad vos in via iustitiae, et non credidistis ei.* iterum de primo quidem: *publicani autem et meretrices crediderunt ei*, ad eum autem qui dixit: *eo domine* et non abiit: *vos autem videntes nec paenitentiam egistis ⟨postea⟩ ut crederetis ei.*

3 *δὲ* + *huiusmodi* lat. 12 *τινὰς* ⟨*ὕστερον*⟩ Koe, vgl. lat. 28 *ἡμᾶς* M | *ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης* < H 30—34 *καὶ πάλιν — ἀπελθόντα* < H 34 *ἀπελθόντα* + *ἦλθε γὰρ Ἰωάννης πρὸς ἡμᾶς καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ* (vgl. Z. 27) M

1 ⟨ad⟩ Kl, vgl. gr. 4 dicet L 16 audaciter y 23 praecedunt L 31 eo] vado L | domine < y 33 ⟨postea⟩ Kl, vgl. gr. u. S. 587, 19 lat.

ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον τοῦ πιστεῦσαι ἐν αὐτῷ. ἐπιστήσας δέ τις τοῖς ἀπὸ μοχθηροτάτου βίου προσερχομένοις τῷ λόγῳ καὶ πιστεύουσι τῷ Χριστῷ καὶ τοῖς αὐχοῦσι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας καὶ ἀπιστοῦσι τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ καὶ ἀκολάστως βιοῦσι καὶ ὠμοτέροις πρὸς τοὺς ὁμοφύλους τυγχάνουσιν, ὄψεται τὸν Ἰησοῦ λόγον ἀληθῆ, ὅτι οἱ μὲν τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσι τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. ὁ δὲ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν ἐκεῖνος Ἰσραὴλ οὐδὲ μέχρι δεῦρο μεταμελεῖται, ἵνα κἂν ὕστερον πιστεύσῃ τῇ ἀληθείᾳ.

πρόσχες δὲ καὶ τῷ προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. οὐκ ἀποκλείοντι τὸν Ἰσραὴλ εἰσέρχεσθαί ⟨ποτε⟩ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ· οὐδεὶς γὰρ προάγει τὸν οὐδαμῶς ἐσόμενον ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ προῆξεν. ὅρα οὖν μήποτε ἐμφαίνεται ὅτι, ὅταν »τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ«, τότε »πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται«. νοείσθω δὲ ὁ Ἰσραὴλ οὐχ ὁ »κατὰ σάρκα«, | ἀλλ᾽ ὁ ἐν τῇ εὐγενείᾳ τῆς ψυχῆς χαρακτηριζόμενος καὶ ἔχων μὲν τὸ εὐφυὲς πρὸς σύνεσιν καὶ τὸ διορατικόν, οὐ μὴν ἀξίως τῆς εὐφυΐας ἀνατραφεὶς ἐν πίστει καὶ βίῳ ἀγαθῷ.

considera et illud quod ait: *praecedent vos in regno dei*, quoniam non exclusit Iudaeos, ut non ingrediantur aliquando *in regnum dei*; nemo enim dicitur praecedere eum in aliquo loco, qui non sequitur eum per ipsum locum ***. vide ergo, ne forte hoc indicet sermo, ut »cum plenitudo gentium intraverit«, tunc »omnis Israel salvus efficiatur«. intellege autem 772
mihi Israelitas, qui non »secundum carnem« sunt, sed qui ingenuitate animae Israel intelleguntur

in fide et operibus bonis.

18—27 Vgl. *II* 241, 12—15 — 25f Röm. 11, 25f — 28f Vgl. Röm. 2, 28

20—22 οὐκ — θεοῦ H[c] i. m. 21 ⟨ποτε⟩ Kl Koe, vgl. lat. 23 προάγει⟨ν λέγεται⟩ Koe, vgl. lat. 25 ἐμφαίνεται] *hoc indicet sermo* lat.

19 praecedunt L 23 sequitur] lat. las ἑπόμενον Diehl 24 *** Kl nach Diehl ⟨quo praecessit⟩, vgl. gr.

6. *Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε. ἄνθρωπος ἦν οἰκοδεσπότης ὃς ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.* (Matth. 21, 33—43).

Τῷ μὴ ἐπὶ πλεῖον βασανίζοντι τὰ τῆς παραβολῆς μηδὲ ἑκάστην λέξιν ἐξετάζοντι πάνυ σαφὴς εἶναι δόξει οὕτως ἂν διηγήσεως τυχοῦσα. ὁ πρὸ ἡμῶν λαὸς καὶ »μερὶς« ὢν τοῦ θεοῦ ὁ φυτευθεὶς ἦν ἀμπελὼν ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν παραβολὴν οἰκοδεσπότου, καὶ ἡ τοῦ θεοῦ φρουρὰ περὶ αὐτὸν ὁ φραγμὸς ἦν καὶ πύργος μὲν ὁ ναὸς ληνὸς δὲ ὁ τόπος τῶν σπονδῶν, καὶ γεωργοὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ σοφοὶ τοῦ λαοῦ, ἀποδημία δὲ τοῦ δεσπότου ὅτε κύριος ὁ συνὼν αὐτοῖς ἐν νεφέλῃ »ἡμέρας« καὶ »στύλῳ ⟨πυρὸς«⟩ νυκτός, ἕως αὐτοὺς καταφυτεύσῃ εἰσαγαγὼν »εἰς ὄρος ἅγιον αὐτοῦ »καὶ εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ«, οὐκέτι οὕτως αὐτοῖς ἐπεφαίνετο. ὁ δὲ ἐγγίσας καιρὸς τῶν καρπῶν ὁ χρόνος ἦν τῶν προφητῶν ἀπαι-

6. *Aliam parabolam audite. homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam* et cetera.

Qui non abundantius discutiunt parabolam hanc neque singula verba scrutantur, satis manifesta vide⟨bi⟩tur, si hoc modo intellegatur. populus qui fuit ante nos, cum esset pars dei, qui plantatus est a deo, vinea fuit dei, custodia autem dei quae extitit circa eam fuit saepes ipsius, turris autem templum, torcular autem locus libationum, coloni autem sacerdotes et sapientes populi. peregrinatio vero domini, quando dominus, qui fuerat cum illis in nube diei et in columna ignis per noctem, donec plantaret eos introducens »in montem sanctum« suum et »in tabernacula sua«, nequaquam postea similiter apparuit eis. *tempus* autem adpropians *fructuum*

14 Vgl. Deut. 32, 9 — 14—609, 17 Vgl. C[1] Nr. 234 Or. *Π* 242, 3—245, 3 — 23f Vgl. Ex. 13, 21 — 25f Vgl. Ps. 42, 3

1 vorher: *Περὶ τοῦ φυτευθέντος ἀμπελῶνος καὶ ἐκδοθέντος γεωργοῖς* H *περὶ τῆς παραβολῆς τοῦ ἀμπελῶνος* M a. R. von später Hand 10 *ἐπὶ πλέον* M 24 ⟨*πυρὸς*⟩ Kl mit C[1] Nr. 234 *Π* 24/25 *καταφυτεύσῃ* Kl *καταφυτεύσει* M H 27 *οὐκέτι* ⟨*ὕστερον*⟩ Koe, vgl. lat.

1 aliam—audite y* XX secundum matħm. In illo tempore dixit iesus discipulis suis parabolam hanc L 7 et cetera B (G eras.) et reliqua. Omelia Origenis de eadem lectione L 13 vide⟨bi⟩tur Kl, vgl. gr. videtur x* 16 a deo < G 27 nequaquam x* nequando *ϱ* 29 fructus y* < L

τούντων τὸν καρπὸν ἀπὸ τῶν γεωργῶν καὶ τοῦ ἀμπελῶνος, ἵνα ἤδη δείξωσι παρειληφότες τὸν νόμον τὸ βεβιωκέναι κατ᾽ αὐτόν. δοῦλοι δὲ οἱ πρὸς τοὺς γεωργοὺς πεμφθέντες λαβεῖν τοὺς καρποὺς οἱ πρῶτοι προφῆται, οὓς οἱ ἄρχοντες καὶ σοφοὶ τοῦ λαοῦ ὕβρισαν τύπτοντες, τινὰς δὲ καὶ ἀνεῖλον καὶ ἄλλους λιθολεύστους πεποιήκασιν. ἄλλοι δὲ μετὰ τούτους δοῦλοι πλείονες τῶν πρώτων ὁ καιρὸς τῶν πολλῶν προφητῶν, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων γέγραπται καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ καὶ τοῖς Δώδεκα καὶ τῷ Δανιήλ· εἴποι γὰρ ἄν τις καὶ τὸν Ἀνανίαν, Ἀζαρίαν, Μισαὴλ προφήτας γεγονέναι.

καὶ τούτοις οὖν τοῖς | πλείοσι παρὰ τοὺς προτέρους προφήτας ὡσαύτως ἐχρήσαντο, τύπτοντες καὶ ἀναιροῦντες καὶ λιθοβολοῦντες. τελευταῖον δὲ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀποστέλλει ὁ οἰκοδεσπότης,

τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἐντρέψαι δυνάμενον τὸν ἀμπελῶνα καὶ τοὺς γεωργούς. ἀλλ᾽ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ σοφοὶ τοῦ λαοῦ τὸν υἱὸν ἰδόντες, οὐ πάντη ἀναίσθητοι τῆς ἑαυτῶν γενόμενοι ὑπεροχῆς, κληρο-

petendorum tempus extitit prophetarum exigentium fructus a colonis et a vinea ipsa, ut ostendant qui acceperunt legem si secundum eam vixerunt. servi autem missi ad colonos *ad fructus accipiendos* prophetae qui prius fuerunt, quos principes et sapientes populi iniuriaverunt caedentes, quosdam autem et occidentes et lapidantes. alii autem servi plures post eos tempus prophetarum multorum, quorum nomina in secundo Paralipomenon sunt conscripta, et in Hieremia et in Duodecim et in Daniel; dicet autem aliquis et Ananiam et Azariam et Misael prophetas fuisse

temporis eius.

et his ergo plurimis *similiter* sunt 773
abusi caedentes et occidentes et lapidantes. novissime autem mittit paterfamilias *filium suum*

Iesum Christum, qui poterat reverentiam eis incutere. sed principes sacerdotum et seniores populi et prudentes *videntes filium*, non omnino insensati exsistentes eminentiae suae, here-

18 Vgl. Dan. 1, 6 usw.

2 l. ⟨αὐτοῦ⟩ τοῦ ἀμπελῶνος? Kl, vgl. lat. 3 δείξωσι⟨ν οἱ⟩ Koe 4 τὸ Hu, vgl. lat. τῷ MH 25 ἑαυτοῦ H

10 autem x* < μ 12 tempus x* tempore μ 16 autem] l. enim? Kl, vgl. gr.

νόμον εἶναι αὐτὸν ὑπειλήφασι. τολμῶσι δὲ καὶ ἀποκτεῖναι αὐτόν, ἵνα αὐτοὶ κύριοι τοῦ ἀμπελῶνος γένωνται, καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν καὶ ἔξω κρίναντες τῶν τοῦ Ἰσραὴλ πραγμάτων ἀπέκτειναν. καὶ εὐθέως ὁ τοῦ ἀμπελῶνος κύριος ὃν ἀπέκτειναν ἐπιδημεῖ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, καὶ κακοὺς κακῶς τοὺς μὲν γεωργοὺς ἀπόλλυσιν, ἄλλοις δὲ γεωργοῖς τοῖς ἀποστόλοις ἑαυτοῦ παραδίδωσι τοὺς ἀπὸ τοῦ λαοῦ πιστεύσαντας, τουτέστι τὸν ἀμπελῶνα, οἳ ἀποδιδόασιν ἐν τοῖς ἰδίοις καιροῖς τοὺς καρποὺς τῷ οἰκοδεσπότῃ. εἶτα

εἰπόντων μετὰ τὴν παραβολὴν τῶν ἐν τοῖς ἀνωτέρω πυθομένων τὸ »ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς;« τὰ ἀπὸ τοῦ κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς ὁ σωτὴρ ἀποκρίνεται, διδάσκων αὐτοὺς ἀπὸ τῆς προφητείας ὅτι ὑπ᾽ ἐκείνων μὲν ⟨τῶν οἰκοδόμων⟩ ἀπεδοκιμάσθη, παρὰ δὲ τῷ θεῷ ἐστιν ἔντιμος καὶ κεφαλὴ τῆς ὅλης οἰκοδομῆς

καὶ τῆς κατ᾽ αὐτὴν συνοχῆς,

καὶ κεφαλή γε θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν εἰδότων βλέπειν αὐτήν. εἶτα, προφητεύων περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κλήσεως, φησὶ τοῖς μὴ πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν διδασκάλοις Ἰουδαίων· ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ

dem eum esse intellexerunt. ausi sunt autem interficere eum, ut ipsi efficerentur domini super vineam illam, et eicientes eum, ⟨et⟩ *extra* res Israelitarum foris eum iudicantes esse, *interfecerunt. dominus* autem ⟨*vineae*⟩ qui statim rediit quem *occiderunt,* venit resurgens a mortuis et *malos* quidem colonos *male* perdidit, *aliis* autem *colonis,* id est apostolis ⟨suis⟩, *vineam* suam consignavit, id est eos qui ex Iudaico populo reliqui crediderunt, qui darent *in tempore* suo *fructus* domino suo.

item

docet eos ex prophetia, quoniam ab istis quidem aedificatoribus reprobatus est, a deo autem est electus et *caput* totius aedificationis

et *caput mirabile* factus *in oculis* eorum, qui possunt eum videre. ita prophetans gentium fidem dicit non credentibus sibi doctoribus Iudaeorum: *tolletur a vobis regnum dei et dabitur genti facienti fructus eius.*

19 Matth. 21, 23 — **22ff** Vgl. Ps. 117, 22. 23

9 *κακῶς κακούς* M^{a} **12** *λαοῦ* + ⟨*λοιπούς*⟩ Kl Koe, vgl. lat. **20** *τοῦ* < M **23/24** ⟨*τῶν οἰκοδόμων*⟩ Kl Koe, vgl. lat. **30** *περὶ* < M

4 ⟨et⟩ Kl, vgl. gr. **7** ⟨vineae Diehl Koe, vgl. gr. **11** ⟨suis⟩ Diehl, vgl. gr. **16** l. ita ? Kl, vgl. gr. **24** est^{2} < L **34** eius R B suos G L

καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

Ἀλλ', ὡς προείπαμεν, ὁλοσχερεστέρα τις καὶ οὐ κατὰ λέξιν ἐστὶν ἡ τοιαύτη διήγησις· πρὸς ἣν πολλά τις ἂν »πνευματικὸς« ὢν καὶ ἀνακρίνειν δυνάμενος »πάντα« ἐπαπορῆσαι, κρούων τὴν ἀσάφεια⟨ν αὐτῆς, τουτέστι τὴν⟩ κεκλεισμένην θύραν τῶν ἐνταῦθα κεκρυμμένων νοημάτων, καὶ ὀρθῶς ζητήσας εὕροι καὶ αἰτήσας ἀπὸ τοῦ θεοῦ λάβοι. καὶ ἡμεῖς δὲ κατὰ τὸ μέτριον ἡμῶν τοιαῦτα εἰς τὸν τόπον φανταζόμεθα ὅτι ὁ μὲν οἰκοδεσπότης ἄνθρωπος ὁ θεός ἐστι, περὶ οὗ γέγραπται· »ἐτροποφόρησέ σε κύριος ὁ θεός σου ὡς εἴ τις τροποφορήσαι ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ«. οὕτως γάρ, διὰ τὸ τροποφορεῖν καὶ φέρειν ἐν τῷ ἀνθρώπους ὠφελεῖν τρόπον ἀνθρώπινον τὸν ὠφελοῦντα ἀνθρώπους, ἔν τισι παραβολαῖς λέγεται εἶναι ἄνθρωπος.

καὶ ἐνταῦθα μὲν ἄνθρωπος οἰκοδεσπότης καλεῖται διὰ τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸν περικείμενον τῷ

***

ad quam multa quis »spiritalis« constitutus et ad discutienda »omnia« paratus poterit dicere, pulsans obscuritatem eius, id est ostium clusum, et quaerens inveniet. et nos secundum mediocritatem nostram talia suspicamur in loco, quoniam *paterfamilias homo* deus est, de quo scriptum est: »morigeratus est te dominus deus tuus, 774
quemadmodum si homo morigeraretur filium suum«. sic enim eo, quod morigeratur homines, ut hominum prodificet mores, in quibusdam parabolis dicitur *homo*, quemadmodum si pater cum parvulo filio suo conloquatur infantilia, ut descendat ad verba filii sui et morigeretur eum. propterea (puto) omnes iustitiae, quas tradidit deus hominibus, quasi pueriles sunt quantum ad proprias iustitias dei.

6f Vgl. I. Kor. 2, 15 — 8ff Vgl. Matth. 7, 7 — 19 Deut. 1, 31

7 ὢν < H 8 ἀσάφεια⟨ν αὐτῆς —τὴν⟩ Kl Koe, vgl. lat. 21 οὕτως Kl, vgl. lat. οὗτος M H

5 *** Kl Koe, vgl. gr. 22f lat. kürzt 26/27 infantilia Koe infantia G L infantiam B

ἀμπελῶνι φραγμὸν καὶ τὴν ληνὸν ἣν ὤρυξε καὶ τὸν πύργον ὃν ᾠκοδόμησε καὶ οὓς κέκτηται δούλους καὶ οὓς πέμπει πρὸς τοὺς γεωργοὺς καὶ δεύτερον ἀποστέλλει πλείονας. ὡς οἰκοδεσπότης δὲ ἐξέδοτο γεωργοῖς τὸν ἀμπελῶνα, ἀφ' ὧν ἀφελὼν αὐτὸν δίδωσιν ἑτέροις. ἔτι δὲ πάλιν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἄνθρωπος οἰκοδεσπότης εἴρηται διὰ τούτων· »ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ«· καὶ ὡς οἰκοδεσπότης γε ἀμπελῶνα ἔχει καὶ μισθοῦται γεωργούς, ἔστι δὲ αὐτῷ καὶ ἐπίτροπος ᾧ λέγει· »κάλεσον τοὺς ἐργάτας καὶ ἀπόδος τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων«. ἐν δὲ τῇ περὶ τοῦ δείπνου παραβολῇ καὶ τῶν γάμων τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς κλήσεως οὐκ οἰκοδεσπότης ἀλλὰ βασιλεὺς εἴρηται· μείζων γὰρ ἢ οἰκοδεσπότης ἐστὶ πέμπων στράτευμα ὡς βασιλεὺς καὶ ἀναιρῶν τοὺς κρατήσαντας τοὺς δούλους αὐτοῦ καὶ ὑβρίσαντας καὶ ἀποκτείναντας αὐτούς, καὶ ἐν βασιλικῇ ἐξουσίᾳ, οὐχ ὡς οἰκοδεσπότης μόνον, »εἶπε τοῖς διακόνοις« δῆσαι »πόδας καὶ χεῖρας« τοῦ εἰσελθόντος εἰς τοὺς

11 Matth. 20, 1 — **19** Matth. 20, 8 — **21 ff** Vgl. Matth. 22, 2 — **26 ff** Vgl. Matth. 22, 7. 6 — **30 ff** Vgl. Matth. 22, 11—13

5 καὶ ⟨οὓς⟩ Koe 22 l. τοῦ ⟨μεγάλου⟩? Kl, vgl. Luc. 14, 16 **24 ff** ἀλλὰ—οἰκοδεσπότης < H

γάμους μὴ ἔχοντος »ἔνδυμα γάμου« καὶ ἐκβαλεῖν »αὐτὸν εἰς τὸ ἐξώτερον σκότος«. ὅτε δὲ ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέγεται· »ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο«, οὔτε οἰκοδεσπότης οὔτε βασιλεὺς ὠνόμασται ἀλλ' ἁπλῶς ἄνθρωπος.

Εἰσὶν οὖν, ὥσπερ πολλαὶ ἐπίνοιαι τοῦ θεοῦ κατὰ τὰς θείας γραφάς, οὕτω καὶ διαφοραὶ τοῦ ἄνθρωπον αὐτὸν ὀνομάζεσθαι, ἤτοι ἁπλῶς ἢ οἰκοδεσπότην ἢ βασιλέα. καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸν Ματθαῖον· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν ἡ ὁμοία τῇ ἐκκειμένῃ παραβολῇ ἄνθρωπον αὐτὸν ὠνόμασεν ἐν τῷ· »ἄνθρωπος ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς«. ἀλλὰ καὶ Μᾶρκός φησιν· »ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ περιέθηκεν αὐτῷ φραγμόν«. πάλιν τε αὖ ὁ Λουκᾶς τὴν τῆς κλήσεως ἐκτιθέμενος παραβολὴν ἄνθρωπός τις«, φησίν, »ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς«. καὶ σὺ δὲ συναγαγὼν εἴ που ὠνό|μασται 775 *ἄνθρωπος ὁ θεὸς καὶ »πνευματικὰ πνευματικοῖς« ἐν τῷ περὶ τούτου συγκρίνων λόγῳ καὶ ζητήσας ὀρθῶς τὰ κατὰ τοὺς τόπους, εὕροις ἂν ἀνάλογον τῇ ζητήσει σου πλείονα εἰς τὸ ἄνθρωπον λέγεσθαι τὸν θεόν. οὗτος δὴ* ἐφύτευσεν ὁ οἰκοδεσπότης ἄνθρωπος ἀμπελῶνα, *ὅντινα ἐπιμελέστερον ζητητέον, μὴ ἀβασανίστως παρερχόμενον τὴν τοσαύτην παραβολήν.*

4 Matth. 21, 28 — **15** Luc. 20, 9 — **18** Marc. 12, 1 — **21/22** Luc. 14, 16 — **25f** Vgl. I. Kor. 2, 13

20 *τὴν* < H[a] **31** *ὁ*] l. *ὡς* ? Koe

7. *Τίς οὖν ὁ ἀμπελὼν ἕτερος ὢν παρὰ τοὺς γεωργοὺς τοὺς πρώτους καὶ τοὺς δευτέρους, ὃν ἐφύτευσεν ὁ οἰκοδεσπότης ἄνθρωπος; ὁ δὲ ἀμπελὼν οὗτος πρότερον μὲν ἐκδιδόμενός ἐστι γεωργοῖς ὑβρισταῖς, δεύτερον δὲ*

7. Quae est ergo vinea alia praeter colonos priores et secundos, quam *plantavit paterfamilias*? quae ista vinea primum quidem tradita est iniuriosis colonis, postea autem

κατὰ τοὺς ἀποκριναμένους περὶ τοῦ ἀμπελῶνος ἐκδιδόμενος ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες δώσουσι τοὺς καρποὺς αὐτοῦ ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, κατὰ δὴ τὸν σωτῆρα λέγοντα· ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. ἆρα γὰρ δεήσει ταὐτὸν εἰπεῖν εἶναι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ τῷ ἀμπελῶνι, αἰρομένην ἀπὸ τῶν προτέρων ⟨γεωργῶν⟩ διδομένην δὲ ἔθνει

aliis colonis facientibus *fructum eius in tempore suo*, secundum quod dominus ait: *auferetur a vobis regnum dei et dabitur genti facienti fructum eius*. putas ergo: id ipsum debemus dicere regnum dei et vineam, quae tollitur a colonis prioribus et datur alteri *genti*,

ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς, ἢ ἄλλο μὲν εἶναι τὸν ἀμπελῶνα ἄλλο δὲ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ; ἴδωμεν δὲ πρῶτον, παραστήσαντες ἀπὸ τῆς γραφῆς ὅτι ἀμπελὼν καλεῖται ὁ λαός, εἰ δύναται ἐφαρμόσαι πάντα τὰ κατὰ τὸν τόπον τῇ τοιαύτῃ διηγήσει. φησὶν οὖν Ἠσαΐας· »ᾄσω δὴ τῷ ἠγαπημένῳ ᾆσμα τοῦ ἀγαπητοῦ τῷ ἀμπελῶνί μου. ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι ἐν τόπῳ πίονι. καὶ φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα, καὶ ἐφύτευσα ἄμπελον σωρὴκ

aut aliud quidem debemus aestimare *vineam*, aliud autem regnum dei? videamus ergo primum probantes de scripturis, quoniam vinea appellatur populus, si omnia ⟨loci⟩ eius secundum huiusmodi expositionem valeant convenire. dicit enim Esaias: »cantabo nunc dilecto canticum dilecti vineae meae. vinea facta est dilecto in cornu in loco uberi. et saepe circumdedi et charicavi eam, et plantavi vineam sorec,

28 Jes. 5, 1f

11 *αὐτοῦ*] *αὐτῶν* M **12** *δὴ* Koe, vgl. lat. *δὲ* M H **14** *ἡμῶν* M^a w. e. sch. H **18** *τῷ* $<\mathrm{H}^a$ **19/20** ⟨*γεωργῶν*⟩ Koe, vgl. lat. u. S. 600, 25 **28** *φησὶ* H

16 tollitur Diehl, vgl. gr. colitur x **24** ergo] lat. las *δὴ* st. *δὲ* **27** ⟨loci⟩ Diehl, vgl. gr. **30** dilecti Kl, vgl. gr. dilectae x **33** charicavi *μ* cariciavi x

καὶ τὰ ἑξῆς

ἕως τοῦ »ἐποίησε δὲ ἀνομίαν καὶ οὐ δικαιοσύνην ἀλλὰ κραυγήν«.

Ἐξεθέμην δὴ τὸ ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου ᾆσμα βουλόμενος αὐτὸ συνεξετάσαι ⟨ταύτῃ⟩ τῇ παραβολῇ, εἰ κατὰ τοῦ αὐτοῦ κεῖται ὁ ἀμπελὼν σημαινομένου ἐν ἑκατέρᾳ τῇ γραφῇ. καὶ ὅρα, τίνα μὲν ὅμοια ἔχουσιν αἱ ἐκτεθεῖσαι λέξεις τίνα δὲ οὐχ ὅμοια. ἵνα βλέπων τὰς διαφορὰς τῶν ὁμοίων πρὸς τὰ ἀνόμοια οὕτως ἐπιστήσῃς τῷ νῷ τῆς γραφῆς. ὅμοιον οὖν | τὸ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν καὶ ᾠκοδόμησε πύργον τῷ »ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι ἐν τόπῳ πίονι. καὶ φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα, καὶ ἐφύτευσα ἄμπελον σωρήκ, καὶ ᾠκοδόμησα πύργον ἐν μέσῳ αὐτοῦ, καὶ προλήνιον ὤρυξα ἐν αὐτῷ«. παράθες γὰρ τῷ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα τὸ »ἐφύτευσα ἄμπελον σωρήκ«, καὶ τῷ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε τὸ »φραγμὸν περιέθηκα«, καὶ τῷ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν τὸ »καὶ προλήνιον ὤρυξα ἐν αὐτῷ«, καὶ τῷ ᾠκοδόμησε πύργον τὸ

et aedificavi turrim in medio eius, et torcular fodi in ea; et expectavi ut faceret uvam, fecit autem spinas«. et post aliqua sic: »vinea enim domini Sabaoth domus Israel est, et homo Iuda novellum dilectum«.

Protuli itaque canticum Esaiae, volens eum considerare secundum parabolam hanc, si secundum illam vineam et haec vinea intellegi possit. et vide, quoniam quaedam quidem similia habent ***, alia autem dissimilia, ut videns differentias similium ad dissimilia, discas sensum scripturae. simile est ergo quod ait: 776
plantavit vineam, et saepe circumdedit eam et fodit in ea torcular et aedificavit turrem.

4. 8 Jes. 5, 7 — 24 Jes. 5, 1—2 — 31 ff Jes. 5, 2

12 ⟨ταύτῃ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 14 ἐν < M 15 f lat. las ὅρα ⟨ὅτι⟩ τινὰ μὲν . . . τινὰ δὲ

2 eam G^a B 11 eum < μ 16 dissimilia R G similia B L | *** Diehl, vgl. gr. 18 ⟨sic⟩ discas Diehl, vgl. gr.

»καὶ ᾠκοδόμησα πύργον ἐν μέσῳ αὐτοῦ«.

Κατ᾽ ἀμφοτέρους δὲ τοὺς τόπους ⟨ἀνόμοιον⟩ περὶ τῶν καρπῶν λέγεται τοῦ ἀμπελῶνος. παρὰ μὲν τῷ Ἡσαΐᾳ ὅτι »ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλήν, καὶ ἐποίησεν ἀκάνθας«, ἐν δὲ τῇ τοῦ εὐαγγελίου παραβολῇ σαφῶς οὐχ ὁ ἀμπελὼν κατηγορεῖται ὡς μὴ δεδωκὼς τοὺς καρποὺς ἐγγίσαντος τοῦ καιροῦ αὐτῶν, ἀλλ᾽ οἱ γεωργοί, οἳ καὶ λαβόντες τοὺς τοῦ οἰκοδεσπότου δούλους ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν. καὶ ἡνίκα ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, πάλιν οἱ γεωργοὶ κατηγοροῦνται ποιήσαντες αὐτοῖς ὡσαύτως. καὶ τρίτον δὲ οἱ γεωργοὶ κατηγοροῦνται εἰπόντες· οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν καὶ σχῶμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος καὶ ἀποκτείναντες αὐτόν. καὶ ἐν μὲν τῷ Ἡσαΐᾳ αὐτῷ τῷ ἀμπελῶνι ἀπειλεῖ ὁ λόγος λέγων· »ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ καὶ

dissimile autem:

quoniam in Esaia quidem ipsam vineam accusat plantator dicens: »expectavi, ut faceret uvam, fecit autem spinas«, in evangelio autem manifeste non vinea accusatur, quasi quae non dederit *fructus in tempore suo*, sed *coloni*, qui *susceperunt* et patrisfamilias *servos*

contumeliis adfecerunt diversis,

novissime et ipsum filium patrisfamilias

occiderunt.

iterum in Esaia ipsi vineae minatur ⟨verbum⟩ dicens: »auferam saepem eius et erit in rapinam, et

10 Jes. 5, 2 — **34** Jes. 5, 5f

3 *δὲ v δὴ* M H **4** *⟨ἀνόμοιον⟩* Kl, vgl. lat. **16** *οἳ καὶ* Kl, vgl. lat. *οὗτοι* M H **26** *⟨ὡς⟩ εἰπόντες* Koe

32 ipsa G^a ipse (G^c) L **33** ⟨verbum⟩ Koe, vgl. gr.

ἔσται εἰς διαρπαγήν, ⟨καὶ⟩ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα.	destruam maceriam eius et erit in conculcationem«
καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῇ οὐδὲ μὴ σκαφῇ, καὶ ἀναβήσεται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἄκανθα«.	et cetera,
ἀλλὰ καὶ ὅτε »ταῖς νεφέλαις« ἐντελεῖ⟨σθαι ἐπαγγέλλε⟩ται »τοῦ μὴ βρέξαι εἰς τὸν ἀμπελῶνα ὑετόν«, τῷ ἀμπελῶνι ἀπειλεῖ.	sed et ⟨cum⟩ »nubibus« promittit se mandaturum, »ut ne super vineam pluant« illam,
ὅντινα ὁ προφήτης εἶπεν εἶναι τὸν »τοῦ Ἰσραὴλ« οἶκον καὶ τὸν »ἄνθρωπον τοῦ Ἰούδα«, μὴ ποιήσαντα τὸν καρπόν, τὴν »κρίσιν« καὶ τὴν δικαιοσύνην, ποιήσαντα | δὲ ἀκάνθας, τὴν »ἀνομίαν« καὶ τὴν »κραυγήν«. 777	quae fuit secundum prophetam »domus Israel et homo Iuda«, qui nullum fructum fecerunt.
ἐν δὲ τῷ εὐαγγελίῳ τὸν μὲν ἀμπελῶνα οὐδὲν εὑρίσκομεν πάσχοντα, ἀλλ' (εἰ δεῖ οὕτως εἰπεῖν) μᾶλλον προνοούμενον τοῦ φέρειν τοὺς οἰκείους καρποὺς τῷ οἰκοδεσπότῃ· προνοῶν γὰρ οὗτος τοῦ ἀμπελῶνος αἴρει αὐτὸν ἀπὸ τῶν προτέρων γεωργῶν,	in evangelio autem vineam non invenimus aliquid patientem, sed adhuc et provisionem dei consecutam, ut possit fructus suos patrifamilias dare; ablata est enim a colonis malis
	et data est genti meliori. coloni autem omnem suscipiunt iram,
οἵτινες ἀποκρίνονται τῷ σωτῆρι πυθομένῳ καὶ εἰπόντι ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις; καὶ λέγουσιν, εἴτε ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀκολου-	dicentes: *cum enim venerit paterfamilias, malos male perdet,* sive ratione verbi coacti et con-

8ff Jes. 5, 6 — 12ff Vgl. Jes. 5, 7

1 ⟨καὶ⟩ Koe, vgl. lat. u. LXX **8** ἐντελεῖ⟨σθαι ἐπαγγέλλε⟩ται Kl, vgl. lat. **21/22** οἰκείους] ἰδίους M **33** ἀκολουθίας + *parabolae* lat. **8** ⟨cum⟩ Diehl, vgl. gr. **26** est < L **30** enim cum L **29 ff** lat. exzerpiert hier

θίας ἀναγκαζόμενοι εἴτε καὶ ἄκοντες (ἵν' οὕτως εἴπω) τὰ περὶ αὐτῶν προφητεύοντες, ὡς ἄρα κακοὺς κακῶς ἀπολέσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος ἐλθὼν τοὺς γεωργούς. καὶ προνοούμενος τοῦ ἀμπελῶνος ἐκδώσεται αὐτὸν ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ ἀκολούθως τῷ »ὁ γὰρ ἀμπελὼν κυρίου σαβαὼθ οἶκος τοῦ Ἰσραήλ ἐστι, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα νεόφυτον ἠγαπημένον« εἴρηται πρὸς τὸν ἁμαρτάνοντα λαόν· »ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον πᾶσαν ἀληθινήν«, καὶ ἀνάλογον τῷ »ἔμεινα ἵνα ποιήσῃ σταφυλήν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας« καὶ τῷ »ἔμεινα ⟨τοῦ⟩ ποιῆσαι κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν καὶ οὐ δικαιοσύνην ἀλλὰ κραυγὴν« τὸ »πῶς ἐστράφη⟨ς⟩ εἰς πικρίαν, ἡ ἄμπελος ἡ ἀλλοτρία;«

Οὐκοῦν ὁρᾷς ἐν μὲν ταῖς προφητικαῖς λέξεσι τὸν λαὸν λεγόμενον εἶναι ἀμπελῶνα καὶ τὸν φυτεύσαντα αὐτὸν ἀπειλοῦντα καὶ λέγοντα αὐτῷ·

sequentia parabolae sive nolentes prophetaverunt de se, quoniam *cum venerit malos male perdet*, ´ et vineae faciens provisionem *aliis* eam *dabit colonis*. item consequenter et Hieremias dicit ad ⟨peccantem⟩ populum: »ego plantavi te vineam fructiferam omnem veram: quomodo conversa es in amaritudinem, vinea aliena?« vides ergo, quoniam in prophetis populus Iudaicus vinea adpellatur et comminatio patrisfamilias contra vineam fit,

14 Jes. 5, 7 — 19 Jer. 2, 21 — 21 Jes. 5, 4 — 23 Jes. 5, 7 — 26 Jer. 2, 21

3 *αὐτῶν* v *αὐτῶν* M H   7 *τοῦ ἀμπελῶνος* < H   8 *ἐκδόσεται* M   22 *σταφηλὴν* H   23 ⟨*τοῦ*⟩ Kl, vgl. LXX   26 *ἐστράφη*⟨*ς*⟩ Lo   31 f *αὐτὸν ἀπειλοῦντα αὐτὸν καὶ λέγοντα·* M

7 provisionem faciens L   18 ⟨peccantem⟩ Diehl, vgl. gr.   27 vineae alienae G L

»ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγὴν« καὶ τὰ λοιπά, ἐν δὲ ταῖς εὐαγγελικαῖς οὐδεμίαν μὲν μέμψιν προσαγομένην τῷ ἀμπελῶνι πᾶσαν δὲ τοῖς γεωργοῖς, καὶ πρὸς τῷ μηδεμίαν εἶναι ἀπειλὴν τῷ ἀμπελῶνι καὶ πρόνοιαν αὐτοῦ γινομένην, ἵνα διδῷ τῷ οἰκοδεσπότῃ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.	in evangelio autem omnino vinea non culpatur sed eius coloni.
καὶ οὐκ ἂν δύναιο, τὴν ἀκρίβειαν βουλόμενος σῶσαι τῆς εὐαγγελικῆς γραφῆς, τρανῶς παραστῆσαι ὅτι ἀμπελὼν ὁ λαὸς ἦν. ἀλλὰ μήποτε ὁ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀμπελὼν ἡ βασιλεία ἐστὶ τοῦ θεοῦ, ἡ αὐτὴ (οἶμαι) τυγχάνουσα τῇ τῶν γραφῶν μετ᾽ ἐπισκοπῆς θεοῦ διδασκαλίᾳ. τὸ γὰρ ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς | καρποὺς αὐτῆς	et qui vult evangelica verba caute considerare, nequaquam poterit clariter adprobare, quoniam vinea populus est. sed ne forte secundum evangelium vinea regnum est dei, id est doctrina, quae providentiam habens dei scripturis inserta est sanctis. quod enim dicit: *tolletur a vobis regnum dei et dabitur genti facienti fructum eius*, 778
ἐπιφερόμενον τῇ περὶ τοῦ ἀμπελῶνος παραβολῇ	
σαφῶς (οἶμαι) δηλοῖ τὰ μυστήρια τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας λέγεσθαι εἶναι τὸν ἀμπελῶνα,	manifeste (sicut arbitror) demonstrat mysteria regni dei *vineam* esse,
ὃν ἐφύτευσεν ὁ οἰκοδεσπότης ἄνθρωπος. τοῦτον δὴ τὸν ἀμπελῶνα,	
ὄντα (ὡς οἶμαι) νόμον καὶ προφήτας καὶ πᾶσαν τὴν θείαν γραφήν, ἐξέδοτο ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος γεωργοῖς· προτέροις μὲν τῷ λαῷ ἐκείνῳ (καὶ γὰρ πρῶτοι	id est legem et prophetas et omnes divinas scripturas, quam *tradidit dominus vineae* primum quidem *colonis* populo illi priori, quoniam et primis »credita sunt

1 Jes. 5, 5

11 *δύναιτο* ⟨ὁ⟩ Koe, vgl. lat.

11 et Kl, vgl. gr. sed x **32** quam (d. h. vineam) Kl, vgl. gr. quas x

»ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ«), δευτέροις δὲ ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς, τῇ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐκκλησίᾳ. ἀλλ᾽ ἔργον ἐξομαλίσαι οὕτω νοουμένου τοῦ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀμπελῶνος τὸν περιτεθέντα αὐτῷ φραγμόν, οὐδὲν πάσχοντα ὁποῖον ⟨ὁ⟩ ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ φραγμός, περὶ οὗ γέγραπται· »ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ καὶ ἔσται εἰς διαρπαγήν«, καὶ τὴν ὀρυχθεῖσαν ἐν αὐτῷ ληνὸν καὶ τὸν οἰκοδομηθέντα πύργον.

Καὶ ὅρα εἰ δυνάμεθα τὴν μὲν κατὰ τὴν θείαν γραφὴν φυσιολογίαν τὸν ἀμπελῶνα εἰπεῖν, τὸν δὲ ἀκόλουθον τῇ ἀληθεῖ φυσιολογίᾳ βίον ἐν ἀρετῇ καὶ καλλίστοις ἤθεσι καρποφοροῦντα λέγειν εἶναι τὸν τοῦ ἀμπελῶνος καρπόν, τὸν δὲ λογικὸν τόπον καὶ πᾶν τὸ γράμμα τῆς γραφῆς τὸν φραγμὸν εἶναι τοῦ ἀμπελῶνος περικείμενον ἔξωθεν ὡς μὴ κατοπτεύεσθαι τοῖς ἔξωθεν τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ μάλιστα καρπὸν αὐτοῦ, τὸ δὲ βάθος *** τῆς δεχομένης τοὺς καρποὺς τούτους ψυχῆς πᾶν ἐπιπόλαιον ἀποβαλούσης τὴν ὀρυχθεῖσαν εἶναι ἐν τῷ ἀμπελῶνι ληνόν.

eloquia dei«, secundis autem gentibus facientibus *fructum*,

cuius vineae saepes nihil tale patitur, quale scriptum est in propheta dicente: »auferam saepem eius et erit in rapinam«.

Vide ergo, ne forte naturali ratione vineam possumus dicere omnia eloquia dei, consequenter autem secundum eandem naturae rationem vitam inreprehensibilem hominum et mores speciosissimos *fructus* ipsius vineae, ipsas autem scientias et ⟨omnes⟩ litteras scripturarum esse vineae *saepem* extrinsecus circumpositam, ut non videatur vinea ab eis qui foris sunt, maxime *fructus eius* qui sunt in absconso, profunditatem autem eloquiorum dei

torcular esse vineae eius,

1 Röm. 3, 2 — 10 Jes. 5, 5 — 14–611, 28 Vgl. *Π* 244, 9–245, 7

3 αὐτῆς Kl αὐτοῦ M H 9 ⟨ὁ⟩ . . . φραγμός Kl . . . φραγμὸν M H 14 εἰ] *ne forte* lat. 17 ἀληθεῖ] *eandem* lat. 27 *** Koe, vgl. lat. 28/29 ἀποβαλλούσης *Π* 244, 13, doch s. Hss

7 sepes *μ* sepis x 14 ff naturali — eloquia dei] lat. las τὴν μὲν κατὰ τὴν φυσιολογίαν θείαν γραφὴν? 15 possimus L 16 omnia y* < L 18/19 inreprehensibilem x* reprehensibilem *ϱ* 21/22 scientias et ⟨omnes⟩ Diehl, vgl. gr. scripturas et x 26/27 profunditatem Kl profunditas x

ὁ δὲ οἰκοδομηθεὶς ἐν τῷ ἀμπελῶνι πύργος, ἀνάστημα ἔχων καὶ δίαρμα καὶ ὕψος ὑπὲρ τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸν φραγμὸν καὶ τὴν ληνόν, ὁ περὶ θεοῦ (οἶμαι) λόγος ἐστί, ναὸς ὢν τοῦ ἐν αὐτῷ θείου νοῦ. καὶ περὶ τοιούτου νομίζω λελέχθαι πύργου ὑπὸ τοῦ σωτῆρος τὸ »τίς ἐξ ὑμῶν βουλόμενος πύργον οἰκοδομῆσαι οὐχὶ πρῶτον ψηφίζει; εἰ δύναται θεῖναι τὸν θεμέλιον καὶ ἐκτελέσαι, »ἵνα μὴ« »ἄρξωνται οἱ θεωροῦντες ἐμπαίζειν« τῷ μὴ τελειώσαντι; διὰ γὰρ παραβολῆς κἀκεῖ δοκεῖ μοι λέγεσθαι ὅτι μέλλων θεολογεῖν σκόπησον, εἰ δύνασαι ἀρξάμενος πάντα | ἃ ἀπαιτεῖ σε ὁ λόγος εἰς θεολογίαν τελειῶσαι, ἵνα μὴ ἀρξάμενος τῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων ἀτελῆ καταλίπῃς τὸν περὶ θεοῦ πύργον καὶ στεφάνην αὐτῷ μὴ ἐποικοδομήσῃς· εἰ γὰρ στεφάνην οὐκ ἐποικοδομήσεις, πεσεῖταί τις ἀπὸ τῆς περὶ θεοῦ ἐννοίας καὶ ἀπο-

in quem qui profecerunt de eloquiis dei et facti sunt perfecti *fructus eorum*, infundunt studia sua quasi *fructus* quos de ipsis eloquiis colligunt.

turrem autem aedificatam in ⟨vin-⟩ea, ascensum habentem et eminentiam et altitudinem super *vineam* ipsam et *saepem* et *torcular*, aestimo verbum esse de ipso deo et de dispensationibus Christi et templum divini sensus qui habetur in eo. et de tali turre puto dicere salvatorem in aliquo loco evangelii: »quis vestrum volens turrem aedificare non prius conputat«, si potest prius ponere fundamentum et consummare, »ne forte« »incipiant videntes deridere« eum qui non consummavit, *** quoniam qui vult dicere de deo, debet considerare, si potest incipiens omnia
quae quaeruntur circa dei ex- 779
positionem consummare, ne forte incipiens dogmata pietatis inperfectam relinquat *turrem* de deo et coronam non superaedificet ei; si enim non superaedificaverit ei coronam, cadet aliquis ab intellectu dei scandali-

1f Vgl. Röm. 3, 2; Hebr. 5, 12

17 Luc. 14, 28f

8 τὸν] *ipsam* lat. 10 θεοῦ + *et de dispensationibus Christi* lat. 19 δύναται + *prius* lat. 32 ἐννοίας + *scandalizatus* lat.

1 quem (als neutr.) Diehl quod Koe quam x 6 ⟨vin⟩ea Diehl, vgl. gr. 16 aliquo x* eo ϱ 22 *** Koe, vgl. gr. 28 turrem + verbi B + verbo L 29/30 superaedificaverit y* aedificaverit L

θανεῖται. τοῦτον δὴ τὸν (ὡς ἀποδεδώκαμεν) ἀμπελῶνα ἐξέδοτο γεωργοῖς, τῷ πρὸ ἡμῶν λαῷ, ὁ θεός.

καὶ ἀπεδήμησεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ περιωπήν, δοὺς ἀφορμὰς τοῖς γεωργοῖς, ἐξ ὧν αὐτὸς ἐφύτευσε καὶ περιέθηκε καὶ ὤρυξε καὶ ᾠκοδόμησε, τοῦ φέρειν τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. ἤγγισαν μὲν οὖν καθ' ἕκαστον οἱ καιροὶ τῶν καρπῶν, οἶμαι δ' ὅτι καὶ ⟨γενικῶς⟩ ὅλῳ τῷ λαῷ. τὸ δὲ ἐγγίσαι τοὺς καιροὺς τῶν καρπῶν ἀκριβῶς μὲν διηγήσασθαι ἕξεως μείζονός ἐστιν ἢ καθ' ἡμᾶς καὶ καρδίας πολλῷ καθαρωτέρας καὶ διορατικ⟨ωτέρ⟩ας παρ' ἡμᾶς. ὅμως δὲ κατὰ δύναμιν ἐπιβαλοῦμεν οὕτως τῷ τόπῳ, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν καθένα.

8. *Καὶ νοείσθω ἐν ἑκάστῃ ψυχῇ ὁ λόγος ἄμπελος πεφυτευμένη ὑπὸ τοῦ οἰκοδεσπότου, καὶ ἀμπελὼν αἱ ἀφορμαὶ πάντων ⟨τῶν⟩ ἀναγκαίων εἰς σωτηρίαν προβλημάτων. ὥσπερ οὖν ἐπὶ τῶν ἀμπέλων ἐστί τις καιρὸς ὅτε ἐκφύει φύλλα, καὶ ἄλλος ὅτε τὰς ἀρχὰς τῶν καρπῶν δείκνυσιν ἔτι βραχείας, καὶ ἄλλος ὅτε κυπρίζει τὰ δειχθέντα, ⟨καὶ ἄλλος ὅτε ὀμ-*

zatus et morietur. hanc *vineam tradidit colonis*, id est populo ante nos,
tam sacerdotibus quam laicis,
et profectus est ad suam prospectionem, dans occasiones *colonis* ex eo, quod ipse *plantavit* et *circumposuit saepem* et *fodit torcular* et *aedificavit turrem*, proferendi *fructus*, cum adpropinquasset tempus fructuum. adpropinquant enim et secundum unumquemque quidem tempora *fructuum*, puto autem et generaliter populo universo. adpropinquationem autem temporis *fructuum* exponere vere sicut est, supra nostrum ingenium est et cordis est ⟨multo⟩ mundioris *** tamen secundum virtutem nostram incipimus hoc modo incipientes secundum unumquemque hominum.

8. Ergo intellege mihi in unaquaque anima quasi *vineam* verbum dei plantatum; vinea enim occasiones sunt omnium propositionum, quae necessariae sunt ad salutem. sicut ergo in vineis est aliquod tempus quando pullulant frondes, et aliud tempus quando principium ⟨adhuc parvum⟩ fructus demonstrat, et aliud quando

8 f gr. kürzt ? **13** ⟨*γενικῶς*⟩ Kl, vgl. lat. **18** *διορατικ⟨ωτέρ⟩ας* Kl Koe, *διορατικῆς* M H **19** *κατὰ* + *τὴν* M **24** *ἐν* < M **25** *λόγος* + *quasi* lat. **26** *καὶ* Koe *ἢ* M H **27** ⟨*τῶν*⟩ Diehl **33/34** ⟨*καὶ—ὀμφακίζει*⟩ Kl, vgl. lat.

5/6 prospectionem x* perfectionem L profectionem *μ* **19** ⟨multo⟩ Diehl, vgl. gr. *** Kl, vgl. gr. **30/31** pullula(n)t—quando (R) G (B) < L **32** ⟨adhuc parvum⟩ Diehl Kl, vgl. gr. **33** demonstrant L

φακίζει⟩ καὶ ἄλλος ὅτε περκάζει, καὶ ἄλλος ὅτε καιρός ἐστι τοῦ τρυγᾶν | τετελειωμένους τοὺς καρπούς *καὶ ἑτοίμους πρὸς τὸ φέρειν οἴνου ποιότητα — οὕτως ὁ μὲν πρῶτος τῶν ἀνθρώπων τῆς ζωῆς καιρὸς κατὰ τὴν νηπιότητα ἐχέτω τὴν ἄμπελον οὐδὲν περικειμένην ἀλλὰ μόνον ἔχουσαν τὸ ζωτικόν· εἶτ' ἐπὰν ὁ λόγος συμπληροῦσθαι ἄρχηται, ὁ καιρὸς ἔστω τῆς πρώτης ἀνθήσεως. ὅσον δὲ προκόπτει γεωργουμένη ἡ ψυχὴ τοσοῦτον καὶ ὁ γεωργούμενος ἀμπελὼν*

δείγματα φέρει μελλόντων βοτρύων, κυπριζόντων μὲν καὶ ὀσμὴν εὐωδίας (μελλούσης ἀρετῆς) φερόντων κατ' ἀρχάς, ὕστερον δὲ ἤδη καὶ ὀμφακιζόντων, ὅτε κακία μὲν ⟨νεότητι ἔν⟩εστιν οὐχ ἡ παραμένουσα δὲ ἀλλ' ἡ ἀναγκαίως ὑφισταμένη

καὶ οὐδέποτε νενομένη ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλ' ἀεὶ (εἰ δεῖ οὕτως ὀνομάσαι) ἐπ' ἀρετὴν ὁδεύουσα.

ἐὰν δὲ παραμένῃ ἡ κακία, καὶ μὴ χρησώμεθα ἄλλῃ ὡς ἐπ' ἀρετὴν διόδῳ ἀεὶ αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἐπ' ἀρετῇ προκοπὴν ἄγοντες, γίνεται ὄμφαξ,

florent quae sunt demonstrata, et aliud quando acerbescunt fructus, et aliud quando variant, et 780
aliud quando vindemiandi est tempus *fructus* perfectos et paratos ad praebendum vinum — in hominibus itaque primum vitae tempus est secundum infantiam, et est tunc vinea nihil ostendens nisi tantum habens in se ⟨vi⟩talem virtutem. cum autem coeperit posse loqui, tempus est germinationis, quantum autem proficit anima pueri operata, tantum et vinea quae operatur in eo, id est verbum dei, naturaliter inplantatum proficit et producit indicia botrionum futurarum, florentium quidem adhuc et odorem suavitatis (futurae virtutis) in primis dantium. postea autem et acerbescunt, quando malitia quidem est in iuventute non autem permanet, sed necessarie superveniens est propter aetatem,

sed (ut ita dicam) semper ad virtutem pergens.

6 *τῶ ἄνω* H 11 *ἀνθίσεως* M 12 *ψυχὴ* + *pueri* lat. 18 *μελλόντων* Kl, vgl. lat. *μᾶλλον τῶν* M H 19 *μὲν* + *adhuc* lat. 22 *ὅτι* H | *⟨νεότητι ἔν⟩εστιν* Kl, vgl. lat. 24 *ὑφισταμένη* + *propter aetatem* lat. 30 *παρακειμένη* M 31 *ἀλλ' ἄλλῃ* las lat. Diehl

5 fructus < L 10 ⟨vi⟩talem μ, vgl. gr. 12 germinationis x* generationis μ 18 futurarum Diehl, vgl. S. 607, 12ff. 17ff futurorum x 30–33 lat. hat mißverstanden u. umgestellt, vgl. S. 607, 4–6 Diehl

ὃν φαγών τις κατὰ τὸν προφήτην αἱμωδιᾷ.

ἐπὶ πλεῖον δέ τις προκόπτων οἱονεὶ περκάζουσαν μὲν οὐδέπω δὲ τετελειωμένην ἔχει τὴν σταφυλήν. ἔστι δέ τις ⟨καὶ⟩ μετὰ τὴν προκοπὴν κατάστασις σπουδαία, ὅτε ἡ γεωργηθεῖσα ἄμπελος φέρει τὸν καρπόν, βότρυας ἀγάπης τελείους καὶ χαρᾶς καὶ εἰρήνης καὶ μακροθυμίας καὶ τῶν λοιπῶν, ἃ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ κατείλεκται καὶ ἐν μυρίαις ἄλλαις γραφαῖς. ἔστι γάρ τις βότρυς κατὰ τὸ »μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι« καὶ ἄλλος κατὰ τὸ »μακάριοι οἱ πενθοῦντες« καὶ ἄλλος κατὰ τὸ »μακάριοι οἱ πραεῖς« καὶ ἄλλος κατὰ τὸ »μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ» καὶ ἄλλος κατὰ τὸ »μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ«. καὶ τί με δεῖ καταλέγειν τοὺς αἰτίους τῶν μακαρισμῶν βότρυας; ταῦτα δὲ ἐπὶ πλεῖον ἐξήτασα ἅτε τὸ ὅτε ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, νοῆσαι καὶ σαφηνίσαι θέλων.

9. *Τοῦ οἰκοδεσπότου δέ ἐστι* ⟨μόνου⟩ καὶ τῆς θείας ἐπιστήμης αὐτοῦ

quam si quis manducaverit secundum prophetam, obstupescere facit dentes.

si autem non ea fuerit usus, sed semper quasi per aliam viam adducat eam ad virtutem, ex parte incipit variare, non autem et uvam habet perfectam. est autem et post profectum status aliquis studiosus, quando vinea operata fructum profert maturum et studiosas botriones, diversas atque perfectas caritatis et gaudii et pacis et longanimitatis ceterarumque virtutum, quas apostolus refert et multae ⟨aliae⟩ scripturae. est enim aliqua botrio secundum quod scriptum est: »beati pauperes spiritu« et altera: »beati qui lugent« et alia: »beati mansueti« et alia: »beati pacifici« et alia: »beati mundo corde«. et quid necessarium est dinumerare singulas beatitudinum causas, quasi diversas botriones? haec autem diximus volentes ⟨intellegere et⟩ ostendere, quid sit quod ait: *cum autem adpropiasset tempus fructuum.*

9. Patrisfamilias autem solius est

1 Vgl. Jer. 38, 29 — **12ff** Vgl. Gal. 5, 22 — **17** Matth. 5, 3 — **18** Matth. 5, 4 — **20** Matth. 5, 5 — **21** Matth. 5, 9 — **22** Matth. 5, 8

7 *δὲ* + *et* lat. **9** ⟨*καὶ*⟩ Diehl Koe, vgl. lat. **11** *καρπὸν* + *maturum* lat. **12** *βότρυας*] *et studiosas botriones, diversas* lat. **24** *μακαρισμῶν* + *quasi diversas* lat. **26** *ἅτε* Kl Koe, vgl. lat. *διὰ* MH **31** ⟨*μόνου*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat.

5 aliam R G aliquam B L **9** profectum y* perfectum L **12** studiosas R studiosos x **12/13** diversas y* diversos L **13** perfectas y* perfectos L **16** ⟨aliae⟩ Diehl, vgl. gr. **27** ⟨intellegere et⟩ Diehl, vgl. gr.

εἰδέναι τὸν ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων καιρόν, πότε | ἤγγισε καὶ πότε ἔτι πόρρω ἐστὶν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν. καὶ ἡμεῖς δέ, ἐὰν ἐπὶ πλεῖον ἐπιστήσωμεν συγκρίνοντες τὸν χρόνον ἀφ' οὗ ἐκλήθημεν τῷ παντὶ χρόνῳ τῆς πίστεως ἡμῶν, δυνησόμεθα ὁρᾶν πῶς τινες ὥσπερ »ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν« ἔχουσι διδάσκεσθαι »τίνα τὰ στοιχεῖα ⟨τῆς ἀρχῆς⟩ τῶν λογίων τοῦ θεοῦ«. οὕτως ὀφείλοντές τινες, ὅσον ἐπὶ τῷ χρόνῳ τῆς τοῦ θεοῦ οἰκονομίας καὶ τῷ κατὰ τὴν κλῆσιν ἁπάντων, ἤδη φέρειν τοὺς καρπούς, ἢ πάντως οὐκ ⟨ἔχουσιν ἢ ὀφείλοντες ἔχειν τελείους⟩ ἔχουσι μὲν ἀκαίρως δὲ κυπρίζοντας καὶ οὐκ ἐν καιρῷ ὀμφακίζοντας. εἰ νενόηταί σοι δὴ καθ' ἕκαστον, πῶς δεῖ ἐκλαμβάνειν τὸ ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, μετάβα (εἰ δύνασαι) τῷ λόγῳ ἐπὶ τοὺς παραλαβόντας διὰ Μωσέως τὸν νόμον, ὅτι κἀκείνων ἤγγισέ ποτε ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν καὶ ἀπέστειλε τοὺς ἑαυτοῦ δούλους πρὸς τοὺς γεωργοὺς τοὺς πρώτους πιστευθέντας »τὰ λόγια τοῦ θεοῦ« ὑπὲρ τοῦ λαβεῖν

cognoscere vere quando uniuscuiusque hominis *tempus fruc-* 781
tuum adpropiat, vel quando adhuc longe est *fructuum tempus.* et nos si abundanter consideremus conparationem facientes temporum, ex quo sumus vocati ad omne tempus fidei nostrae, poterimus videre quomodo quidam cum deberent »esse magistri secundum tempus, iterum opus« habent doceri »qualia sunt elementa principii eloquiorum dei«. sic cum deberent quidam, quantum ad tempus dispensationis dei et secundum vocationem omnium, iam fructus adferre, aut omnino non habent aut, cum deberent habere perfectos, habent extra tempus florentes et non in tempore suo acerbos. si autem intellexisti in singulis quibusque hominibus, quomodo oporteat intellegere quod dicitur: *cum autem adpropiasset tempus fructuum,* transi ad populum illum, qui tunc acceperunt legem per Moysen, quoniam et illis *tempus fructuum adpropiaverat* aliquando et *misit servos suos ad* priores *colonos,*

9 Hebr. 5, 12 — 29 Röm. 3, 2

1 *εἰδέναι* + *vere* lat. 2 *πότε ἤγγισε καὶ* < H | *καὶ πότε*] *vel quando* lat. *ἢ ⟨εἴ⟩ ποτε* Koe 6 *ἀφ'*] *ἐξ* H 8 *ὁρᾶν* < M 11/12 *⟨τῆς ἀρχῆς⟩* Kl Koe, vgl. lat. 15 *τῷ* Koe *τῶν* M H 17 *⟨ἔχουσιν—τελείους⟩* Kl Koe, vgl. lat. 20 *δὴ*] *autem* lat. 21 *ἕκαστον ⟨ἄνον⟩* ? Kl, vgl. lat. 25 *μωυσέος* M H

2/3 fructuum < L

τοὺς καρποὺς τοῦ ἐν ἑκάστῳ ἀμπελῶνος. εὐχερὲς μὲν οὖν εἰπεῖν ὅτι *δούλους* λέγει τοὺς προφήτας. ἀλλὰ ζητητέον πῶς ἀποστέλλονται *πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς* τοῦ *ἀμπελῶνος καρπούς.* εἴποι γὰρ ἄν τις ὅτι οὐκ ἐπὶ τῷ *λαβεῖν* ἀποστέλλονται *τοὺς καρποὺς* οἱ προφῆται, ἀλλ' ἐπὶ τῷ γεωργῆσαι μᾶλλον καὶ συνεργῆσαι τοῖς καρποῖς.

quibus credita fuerant »eloquia dei«, ut *acciperent fructus* uniuscuiusque vitis. facile quidem est dicere, quoniam *servos* dicit prophetas. sed quaerere convenit quomodo mittuntur *ad colonos accipere fructus* vineae. dicet enim aliquis, quoniam non ad *accipiendos fructus* mittuntur prophetae, sed operari magis.

Ὅρα οὖν εἰ δυνάμεθα λέγειν τὰ πνευματικὰ καρπώματα καὶ τὰς θείας προσφορὰς δίδοσθαι ἀπὸ τῶν γεωργησάντων *τὸν ἀμπελῶνα* τοῖς ἀποστελλομένοις *δούλοις*, ἵνα προσαγάγωσιν ὡς ἱερεῖς τῷ θεῷ *τοὺς καρποὺς* τοῦ προσφέροντος ⟨λαοῦ⟩. ἀλλὰ *λαβόντες οἱ γεωργοὶ* ἐν τῷ λαῷ *τοὺς* ἀποσταλέντας *δούλους* λαβεῖν τοὺς καρποὺς τοῦ ἀμπελῶνος, *ὃν μὲν ἔδειραν*, ὡς »τὸν Μιχαίαν ἐπάταξεν εἰς τὴν σιαγόνα« »Σεδεκίας υἱὸς Χαναάν«, ὅτε καὶ εἶπεν αὐτῷ προφητεύσαντι ὁ ψευδοπροφήτης· »ὁποῖον πνεῦμα κυρίου τὸ λαλῆσαν ἐν σοί;« *ὃν δὲ ἀπέκτειναν*, ὡς Ζαχαρίαν »μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου«, *ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν*, ὡς τὸν Ἀζαρίαν |

Vide ergo si possumus dicere, quia spiritales fructus et divinae oblationes dantur ab his, qui coluerant *vineam*, prophetis transmissis ut offerant quasi sacerdotes deo populi *fructus*. sed *accipientes coloni* ex populo illo *alium quidem ceciderunt,* sicut »Michaeam percutiens in maxillam Sedecias filius Chanaan«, quando et dixit ei prophetanti pseudopropheta: »qualis spiritus dei qui locutus est in te?« *alium autem occiderunt,* sicut Zachariam »inter templum et altare«, *alium lapidaverunt,* sicut Azariam filium 782

16f Vgl. Gal. 5, 22 — 24—610, 3 Vgl. Cᶜ Nr. 55 Or. *II* 243, 9—11 An. — 24 III. Regn. 22, 24 — 30f Vgl. Matth. 23, 35; Par.

18 ⟨λαοῦ⟩ Kl, vgl. lat. 19 ἐν + *illo* lat.

3 vitis] lat. las ἀμπέλου? 7 dicet Kl, vgl. gr. dicit x 25 percutiens + aliquis y 26 canaan G L 32 azariam] zac(h)ariam B (L)

υἱὸν τοῦ Ἰωδαὲ τὸν ἱερέα, καθάπερ γέγραπται ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων· ἡνίκα γὰρ »πνεῦμα θεοῦ ἐνέδυσε τὸν Ἀζαρίαν τὸν τοῦ Ἰωδαὲ τὸν ἱερέα, καὶ ἀνέστη ἐπάνω τοῦ λαοῦ καὶ εἶπε· τάδε λέγει κύριος· τί παραπορεύεσθε τὰς ἐντολὰς κυρίου; καὶ οὐκ εὐοδωθήσεσθε· ὅτι ἐγκατελίπετε τὸν κύριον, καὶ ἐγκαταλείψει ὑμᾶς«, ἐπέθεντο αὐτῷ, καὶ ἐλιθοβόλησαν αὐτὸν δι᾽ ἐντολῆς Ἰωὰς τοῦ βασιλέως ἐν αὐλῇ οἴκου κυρίου. καὶ οὐκ ἐμνήσθη Ἰωὰς τοῦ ἐλέους οὗ ἐποίησε μετ᾽ αὐτοῦ Ἰωδαὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐθανάτωσε τὸν υἱὸν αὐτοῦ. καὶ ὡς ἀπέθνῃσκεν, εἶπεν· ἴδοι κύριος καὶ κρινάτω«.

10. Ἑξῆς ἐστιν ἐν τῇ παραβολῇ ὅτι

πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως. πλήρης δὲ ἡ γραφή ἐστι τῶν συμβεβηκότων τοῖς προφήταις, οὓς ἀπέστειλεν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἵνα τὸν καρπὸν αὐτῶν ἀναφέρωσιν ὡς ἅγιοι ἱερεῖς τῷ θεῷ διὰ τῶν εὐχῶν. ὕστερον δὲ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ μετὰ τοὺς προφήτας τὸν Χριστόν.

ζητήσεις δέ, πῶς ὁ ἀποστέλλων τὸν υἱὸν λέγει μέν· ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου, ὡς οὐ προκατα-

Ioiadae sacerdotem, sicut in secundo libro Paralipomenon positum est; cum »spiritus dei induisset Azariam filium Ioiadae sacerdotem, et surrexit super populum et dixit: haec dicit dominus: quare praeteritis mandata domini? et non prosperabimini; dereliquistis dominum, et derelinquet vos. et superpositi sunt ei et lapidaverunt eum per mandatum Ioas regis in atrio domus domini, et non est recordatus Ioas misericordiam, quam fecerat cum eo Ioiada pater ipsius, et mortificavit filium eius. et cum moreretur dixit: videat dominus et iudicet«.

10.

Iterum misit ⟨alios servos⟩ plures prioribus, et fecerunt eis similiter. plena est omnis scriptura eorum, quae acciderunt prophetis, quos *misit* ad populum ut fructus eorum offerant per orationes suas deo quasi sanctissimi sacerdotes. *novissime autem misit filium suum*

dicens: *reverebuntur filium meum.* quaeres autem quomodo deus quidem mittens filium suum dicit: *reverebuntur filium meum,* quasi

3ff II. Paral. 24, 20—22

7 παραπορεύεσθαι H[a] 8 εὐοδωθήσεσθαι H 9 ἐγκατελείπετε M ἐγκατέλιπε M 24 ἡ] *omnis* lat. 32 ὁ] *deus* lat.

4 azariam] zachariam B 5 et < L 21 ⟨alios servos⟩ Diehl Kl, vgl. gr. 25 ad] lat. versteht ὑπὲρ falsch ?

λαβὼν δὲ τὸ μέλλον αὐτῷ συμβαίνειν τοῦτο εἶπεν· οὐ γὰρ φαίνονται κατὰ τὸ ῥητὸν ἐντραπέντες αὐτόν. καὶ φάσκειν γε ἐν τούτοις μὴ προεγνωκέναι τὸ μέλλον τὸν πατέρα τοῦ ἀποσταλέντος υἱοῦ. ἀλλά γε πάλαι ἄλλα εἰπόντα ἄλλων γενομένων, ἀσεβές. πάλιν τε αὖ εἰπεῖν ὅτι ἐνετράπησαν αὐτὸν οἱ γεωργοί, παρὰ τὴν ἐνάργειάν ἐστιν· οἱ γὰρ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἶπον ἐν ἑαυτοῖς· οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος καὶ τὰ ἑξῆς.

ὁ μὲν οὖν τις εἰς ταῦτα φήσει ὅτι ἀναγκαῖον συμβῆναι τὸ ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου, εἰ καὶ μὴ τότε συμβέβηκεν. ὁ δέ τις ἐρεῖ ὅτι οὐκ εἶπεν ὁ πατὴρ πέμπων τὸν υἱόν· λήψεται ὁ υἱός μου τὸν καρ|πὸν ἀπὸ τῶν γεωργῶν, ἀλλ᾽ ὅτι ἐντραπήσονται· ἐνετράπησαν μὲν γὰρ τῷ ἐγνωκέναι ὅτι οὗτος ὁ υἱὸς ἦν καὶ εἰρηκέναι αὐτοὺς ἐν ἑαυτοῖς ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, οὐ πάντως δέ, εἰ ἐνετράπησαν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐπλήχθησαν, ἤδη καὶ τὰ τῶν ἐντρεπομένων πεποιήκασιν.

qui non praesciebat quod ei fuerat eventurum. nec enim videntur secundum textum praesentem Iudaei reveriti eum, et invenitur in hoc deus nescisse futurum. sed dicere aliud esse factum impium est, iterum dicere quoniam reveriti sunt eum *coloni* falsum est; *coloni* enim *videntes filium dixerunt apud se: hic est heres; venite occidamus eum et nostra erit hereditas.*

nisi forte hoc modo solvamus: sicut enim quasi de omnibus Iudaeis occisuris Christum sic dicit generaliter: *coloni autem dixerunt: hic est heres; venite occidamus eum,* et tamen non omnes Iudaei occiderunt Chri- 783 stum sed qui secundum carnem fuerunt Iudaei, secundum spiritum autem Iudaei non occiderunt Christum sed crediderunt in eum — sic generaliter quasi de omnibus colonis dicit: *reverebuntur filium meum*; et tamen non omnes illum reveriti sunt, sed illi tantummodo qui secundum spiritum fuerunt Iudaei, qui crediderunt in eum, ut illud quidem quod ait: *reverebuntur filium meum* videatur inpletum in illis Iudaeis, qui intellegentes Chri-

3 ῥητὸν + *praesentem Iudaei* lat. 4f lat. weicht ab | γε] δὲ Koe 24 ἐν αὐτοῖς M 25 ὅτι < H 28 καὶ κατῶν H

15ff mit Koe ist anzunehmen, daß lat. hier das Stück gr. Z. 15—29 ausließ, während in gr. das Entsprechende zu lat. Z. 15—612, 6 ausfiel

stum crediderunt in eum, hoc autem quod dictum est: *hic est heres*; *venite occidamus eum*, in illis inpletum sit, qui videntes Christum et cognoscentes filium dei nihilominus occiderunt eum.

11. Ἅμα δὲ καὶ ζητήσει τις, τίνες οὗτοι οἱ γεωργοὶ οἱ εἰπόντες· οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτόν. οὐ γὰρ φαίνονται Ἰουδαῖοι ἀποκτείναντες αὐτὸν ὡς υἱὸν τοῦ οἰκοδεσπότου. καὶ πρὸς τοῦτο δὲ φήσει τις ὅτι. ἡνίκα διελάλουν πρὸς ἀλλήλους ὅστις εἴη, τινὲς εἶπον ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, πρὸς οὓς ἀπεκρίναντο ἄλλοι· »ὁ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστί· τοῦτον δὲ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν«. εἶτ' ἐπεὶ ἀπὸ τῶν σημείων καὶ τῶν τεραστίων καὶ θείων δυνάμεων πληττόμενοι ἐφρόνουν μὲν αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ, οὐχ ὡμολόγουν δέ, καὶ ἀληθὲς μὲν τὸ ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου, ἀληθὲς δὲ καὶ τὸ (ἀπεγνωκότων αὐτῶν ὅτι εἴη ὁ υἱὸς) λελέχθαι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτόν. διὰ τοῦτό φησιν ὁ σωτήρ· »κἀμὲ οἴδατε καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί«.

11. Simul autem quaeret aliquis, qui sint isti *coloni* qui dixerunt: *hic est heres*; *venite occidamus eum*. nec enim videntur Iudaei occidisse eum quasi filium patrisfamilias dei. et contra hoc aliquis dicet: quoniam quando loquebantur ad alterutrum quis esset, quidam dixerunt: hic est Christus. ad quos alii responderunt: »Christus cum venerit, nemo scit unde est; hunc autem scimus unde est«. ita quoniam per signa et prodigia *** conpuncti intellexerunt quidem eum esse Christum, non autem et confessi sunt.

ἐπιστήσας δέ τις τοῖς ἀναγεγραμμένοις περὶ τοῦ Ἡρῴδου, ἡνίκα

recognoscens autem aliquis et quae scripta sunt de Herode, cum

17 Joh. 7, 27 — 31 Joh. 7, 28 — 34f Vgl. Matth. 2, 2

25 μὲν Kl nach Diehl ἦν MH 33 τις + *et* lat. 27 ἀνεγνωκότων Koe

8 sunt B 12 et y* e L 13 dicet Koe, vgl. gr. dicit x | quoniam y* < L 18 est R G L sit B 20 *** Diehl, vgl. gr.

ἔμαθεν ἀπὸ τῶν μάγων τετέχθαι τὸν βασιλέα »τῶν Ἰουδαίων«, ὄψεται ὅτι δύνανται οἱ ἀποκτείναντες τὸν σωτῆρα, ἐγνωκότες ὅτι υἱὸς εἴη, οὐδὲν ἧττον ἐπιβεβουλευκέναι αὐτῷ. καὶ γὰρ ὁ Ἡρώδης, μαθὼν ἀπὸ τῶν γραμματέων ὅτι »ἐν Βηθλεὲμ« »γεννᾶται ὁ Χριστὸς« καὶ συγκαταθέμενος ὅτι Χριστὸς εἴη ὁ γεννώμενος, ἀποστέλλει μὲν αὐτοὺς λέγων· »πορευθέντες ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου, ἵνα κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ«. οὐδὲν δ' ἧττον ἐπανελθόντων αὐτῶν ἐπεβούλευσε τῷ παιδίῳ, οὐκ ἀπιστῶν ὅτι ὁ Χριστὸς ἦν. οὐκ ἂν γὰρ πάντη ἀπιστῶν πάντα τὰ παιδία ἀνεῖλε »τὰ ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐν τοῖς ὁρίοις αὐτῆς ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων«· ἀλλὰ καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸν εἶναι τὸν | Χριστὸν τὸν προφητευόμενον καὶ ἐβούλετο αὐτὸν ἀποκτεῖναι καὶ τὸ ὅσον γε ἐφ' ἑαυτῷ ἀπέκτεινεν αὐτόν.

784

Οὕτως οὖν δύνανται καὶ οἱ ἐπιβουλεύσαντες τῷ σωτῆρι ἐγνωκέναι μὲν (οὐχ ὥστε καὶ εἰς ἄλλους φθάσαι τὸν λόγον αὐτῶν,

didicisset a magis natum esse regem »Iudaeorum«, videbit quoniam qui occiderunt Christum cognoscentes quia filius dei erat, nihilominus ausi sunt contra eum. nam et Herodes condiscens a scribis quoniam »in Bethleem« »nascitur Christus«, et consentiens quoniam Christus erat qui nascebatur, praemittit quidem dicens: »ite et requirite caute de puero, ut et ego veniam et adorem eum«, nihilominus autem ausus est contra puerum, credens quia Christus erat. nec enim si non credidisset, omnes occidisset infantes »in Bethleem a biennio et infra secundum tempus quod didicisset a magis«.

Sic et ceteri Iudaei cognoverunt quidem eum, secundum quae diximus, cognoscentes autem non divulgaverunt, ut sermo eorum etiam ad alios perveniret,

7 Vgl. Matth. 2, 5. 4 — 10 Matth. 2, 8 — 18 Matth. 2, 16

1 *τετάχθαι* H w. e. sch. 4 *υἱὸς* + *dei* lat. 7/8 *γενᾶται* M 15 *τῷ παιδίῳ*] *περὶ τοῦ παιδίω* (*ω* ex corr.) M 27/28 *ἐγνωκέναι* Kl, vgl. lat. *εἰρηκέναι* MH 31 *καὶ* Koe, vgl. lat. *δὲ* H < M 32 *αὐτῶν* Koe, vgl. lat. *αὐτοῦ* MH

10 praemittit Kl, vgl. gr. promittit x 28 secundum + ea B

ἐν ἑαυτοῖς γὰρ εἶπον· οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος), οὐδὲν ⟨δ'⟩ ἧττον αὐτὸν ἀνῃρηκέναι. ᾠήθησαν γὰρ ἀποκτείναντες τὸν Χριστὸν καὶ μὴ νοοῦντες αὐτοῦ τὴν ἀνάστασιν (»εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν«) αὐτοὶ κύριοι ἔσεσθαι τῶν πραγμάτων. ἐπεὶ ἀπετύφλωσεν αὐτοὺς ἡ κακία αὐτῶν καὶ οὐκ ἔγνωσαν μυστήρια θεοῦ, καὶ ὡς μὴ ἐγνωκότες αὐτὰ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τὸν υἱὸν καὶ ἀπέκτειναν αὐτόν. τὸ δὲ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος τοιοῦτον εἶναί μοι φαίνεται· τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλότριον αὐτὸν εἶναι ἔκριναν καὶ τοῦ ἀμπελῶνος καὶ τῶν γεωργῶν, ἡνίκα κατεψηφίζοντο αὐτοῦ τὴν πρὸς θάνατον ψῆφον.

καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ σωτὴρ πυνθάνεται τῶν καὶ αὐτῶν γεωργῶν πονηρῶν λέγων αὐτοῖς ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις; οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν κριθησόμενοι καὶ καταδικασθησόμενοι ὡς κακοὶ κακῶς ἀπολούμενοι καὶ μηκέτι μέλλοντες ἔχειν »τὰ λόγια τοῦ θεοῦ«, τὸ κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς, καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρπούς· ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

sed quasi qui non cognoscerent, *eiecerunt extra vineam* filium *et occiderunt eum*. quod autem dicit: *eiecerunt eum extra vineam* tale mihi videtur: quantum ad se, alienum eum esse iudicaverunt a vinea et colonis, quando sententiam mortis contra eum tulerunt.

et dixit eis Iesus: *cum venerit paterfamilias, quid faciet colonis illis*? responderunt ore proprio iudicati,

quia *malos male perdet, et vineam dabit aliis colonis.*

6 I. Kor. 2, 8 — 25 Vgl. Luc. 19, 22 — 29 Vgl. Röm. 3, 2

2 ⟨δ'⟩ Kl 9 αὐτοῦ M 13 υἱὸν + αὐτοῦ H | ὁ δὲ (!) H am Anfang d. Zeile 14 ἐξέβαλον + *eum* lat. 31 colonis] agricolis L

καὶ οἱονεὶ προφητεύουσιν ὁμοίως τῷ Καϊάφᾳ τῷ ἀρχιερεῖ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου«, καὶ »ἀφ' ἑαυτοῦ« μὴ εἰρηκότι τὸ ἀληθές, ἀλλ' ἐπεὶ »ἀρχιερεὺς« ἦν ⟨προφητεύσαντι⟩· προφητεύουσι

δὲ περὶ τῶν ἐθνῶν ὅτι δώσουσι τῷ οἰκοδεσπότῃ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

12. Εἶτα ὁ σωτὴρ ἐπὶ τούτοις ἀπὸ τῆς γραφῆς αὐτοὺς δυσωπεῖ,

νομίζοντας εἶναι καὶ οἰκοδόμους τοῦ λαοῦ,

ὅτι λίθον αὐτὸν ὄντα καὶ ἀποδοκιμασθέντα ἀπ' αὐτῶν ὁ πατὴρ θήσει τῆς ὅλης οἰκοδομῆς κεφαλήν, συνέχοντα δύο γωνίας παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης καὶ δύο λαῶν οἰκοδομάς. τοιοῦτον γάρ ἐστι τὸ οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς· λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

aut enim prophetant quemadmodum Caiphas sacerdos (qui non »ex se dixit« verum, »sed quia sacerdos fuit anni illius, prophetavit«); sic et isti non ex se prophetaverunt contra se, quoniam tollenda ab eis erant »eloquia dei« et gentibus danda, fructum *in tempore suo* daturis.

12. *Dicit illis Iesus: nunquam legistis in scripturis: lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli; a domino factus est hic, et est mirabile in oculis nostris?* quoniam ergo putabant se esse aedificatores populi sacerdotes illi, cum non essent aedificatores probabiles (nec enim si fuissent probabiles, lapidem huiusmodi reprobassent), tamen dicit illis de scripturis, quoniam *lapidem* se constitutum et reprobatum ab eis pater conlocabit in totius aedificii *caput*, ut conprehendat duos angulos veteris testamenti et novi et duorum populorum aedificationem; hoc est enim quod ait: *lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli.*

2ff Vgl. Joh. 11, 51 — **7** Vgl. Röm. 3, 2 — **11ff** Vgl. Hier. in Matth. 173 A: *quos enim supra operarios et vinitores et agricolas appellarat, nunc aedificatores id est caementarios vocat*

5 ⟨*προφητεύσαντι*⟩ Koe, vgl. lat. **26** ⟨*εἰς*⟩ *κεφαλήν* Koe, vgl. lat. u. Z. 33 **28/29** *οἰκοδομήν* Koe, vgl. lat.

1 aut enim] l. etenim? Kl **7** ab eis y Pasch < L **15** factus est hic] factum est hoc L **25/26** conlocabit Kl, vgl. gr. conlocavit x

παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν; κεῖται δὲ ἡ λέξις ἐν τῷ ἑκατοστῷ ἑπτακαιδεκάτῳ Ψαλ- 785
μῷ, ὅς ἐστι πρὸ τοῦ πολυστιχωτάτου Ψαλμοῦ τεταγμένος, καὶ ἔχει οὕτως τὸ ῥητόν· »λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ«. καὶ εἴ τι ἄλλο τῶν περὶ Χριστοῦ προφητευομένων δύναται δυσωπῆσαι τὸν ἀγνωμόνως ἐξετάζοντα τὰ γεγραμμένα, καὶ τοῦτο ἐν αὐτοῖς ἂν ταχθείη. εἰ γὰρ μὴ περὶ λίθου ὁ προφήτης ἀναισθήτου ταῦτα λέγει, ὡς εἴποι τις ἂν ἠλίθιος ἀνήρ, δῆλον ἂν εἴη ὅτι ὁ ἀποδεδοκιμασμένος ὑπὸ τῶν ἐν τῷ λαῷ ἐκείνῳ σοφῶν καὶ ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων Ἰησοῦς, οὗτος ἀληθῶς ἐγένετο ὡς κεφαλὴ ἐκκλησίας εἰς κεφαλὴν γωνίας, ἑνῶν καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνάγων τὰς δύο διαθήκας.

καὶ ἔστιν αὕτη ἡ κεφαλὴ δῶρον παρὰ κυρίου τῇ ὅλῃ οἰκοδομῇ δεδομένη καὶ θαυμαστὴ κεφαλὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, δυναμένων αὐτὴν βλέπειν.

et iste lapis donum est donatum a deo aedificio universo et *admirabile* caput *in oculis nostris*, qui possumus eum videre

oculis mentis.

καὶ διὰ τοῦτο, ἐπεὶ ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες τοῦτον τὸν λίθον, ἤρθη μὲν ἀπὸ τῶν γεωργῶν ἐκείνων καὶ τῶν οἰκοδόμων ἐκείνων

7 Ps. 117, 22—24

2. 10 ἔστη H   16 ἀγνωμόνως Elt Kl εὐγνωμόνως MH

»τὰ λόγια τοῦ θεοῦ«, ἐν οἷς ἦν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἐδόθη δὲ ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.	
εἰ δὲ ἀληθὲς τὸ ⟨ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ⟩ δοθήσεται	si ergo verum est quod ait: *auferetur a vobis regnum dei et dabitur*
	aliis colonis qui reddent ei fructum
ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς,	*in temporibus suis*,
δηλονότι οὐδενὶ τῶν μὴ ποιούντων τοὺς καρποὺς τῆς τοῦ θεοῦ βασιλείας δίδοται ἡ τοῦ θεοῦ βασιλεία·	sine dubio nemini datur *regnum dei*, id est verbum domini, nisi facientibus fructum de eo,
οὐδενὶ γὰρ βασιλευομένῳ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας δίδοται ἡ τοῦ θεοῦ βασιλεία.	et nemini qui a peccato regnatur datur regnum dei.
Ἀλλ' ἐρεῖ τις πῶς, εἰ μηδενὶ δίδοται ἡ τοῦ θεοῦ βασιλεία τῷ μὴ ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς, ἐδόθη ἐκείνοις ἡ τοῦ θεοῦ βασιλεία ἀφ' ὧν ἤρθη,	Sed dicet aliquis: si nemini datur *regnum dei fructus eius* non *facienti*, quomodo illi populo datum est a quo et ablatum est?
κατὰ τὸ εἰρημένον· ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ;	
καὶ πρόσχες εἰ δυνάμεθα, ὡς ἐν τηλικαύτῃ δυσχερείᾳ ὄντες οὐ πάνυ τι εὐαποδότου προβλήματος,	considera si possumus dare idoneam rationem in tanta difficultate quaestionis huiusmodi.
ἐπιστήσαντες τῇ διαφορᾷ τῶν εἰρημένων περὶ τοῦ ἀμπελῶνος πρότερον καὶ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ δεύτερον,	
ἐπιλύσασθαι τὸ ζητούμενον.	
	considera quia cum vinea illi populo traderetur,

1 Vgl. Röm. 3, 2

4 ⟨ἀρθήσεται—καὶ⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. 19 μὴ < M 20/21 ἡ τοῦ θεοῦ βασιλεία ἐκείνοις H 25 δυσχερία H | ὄντες Koe οὕτως M H

7 aliis etc.] lat. setzt fälschlich an die Stelle des Schlusses von Matth. 21, 43 den Schluß von Matth. 21, 41 Koe 20 et < Pasch

οὐκ | εἴρηται δὴ περὶ τοῦ ἀμπελῶνος ὅπερ εἴρηται περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. περὶ μὲν γὰρ τοῦ ἀμπελῶνος κατὰ τὸ πρότερον γέγραπται ὅτι ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, περὶ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ ὅτι

δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. ἦν δ' ἂν ἄλυτον τὸ κατὰ τὸν τόπον εἰ, ὥσπερ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς γεγραμμένον ⟨ἦν⟩ ἐπὶ τοῦ προτέρου, οὕτως εἴρητο καὶ περὶ τοῦ δευτέρου· ἐκδοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς, καὶ εἰ, ὥσπερ εἴρηται περὶ τῶν δευτέρων· καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς, εἴρητο καὶ περὶ τῶν προτέρων ὅτι ἔδωκεν αὐτὸν γεωργοῖς.

καὶ ταῦτα μὲν ἡμεῖς εἰς τὸν τόπον ἐπηπορήσαμεν καὶ τὸ φανὲν ἡμῖν εἰρήκαμεν· ὁ δὲ βέλτιον δυνάμενος καὶ

non est dictum: *et* dedit *eam co-* 786
lonis, sed ita:

locavit [aut, sicut in Graeco habetur: tradidit] *eam colonis.* hic autem habetur:
auferetur a vobis regnum, et dabitur aliis colonis. indissolubilis enim erat quaestio si, quemadmodum dixit illic *locavit* [aut tradidit], similiter et hic dixisset locabit [aut tradidit] *eam aliis colonis*, aut quemadmodum dixit hic: *dabit eam aliis colonis*, et illic ita dixisset: dedit *eam colonis*;

quoniam quod datur intellegitur ⟨quod⟩ gratis datur, quod locatur autem [et traditur] non omnino gratis datur. quibus ergo [tradidit aut] locavit, non omnino quasi electis et fidelibus [tradidit aut] locavit; quibus autem donavit, cum iudicio electionis merito eorum donavit.

4 πρότερον ⟨οὐ γέγραπται ὅτι καὶ ἔδωκεν αὐτὸν γεωργοῖς, ἀλλὰ⟩ Koe 12 ⟨ἦν⟩ Koe 15—18 καὶ—αὐτῆς < H

4f. 10ff [aut—tradidit] Kl, Erklärung des Übersetzers **S. 12ff** aliis colonis] vgl. zu S. 617, 7 **9** enim] l. autem Koe, vgl. gr. **12** locabit Kl, vgl. gr. locavit x (aut tradidit hier an die bereits verfälschte Lesart locavit angefügt) **12f** colonis aliis y **21** ⟨quod⟩ μ < x Pasch **22ff** [et traditur] u. [tradidit aut] Kl **25** et] aut B vel Pasch

νοεῖν καὶ λέγειν. ἐκεῖνος ἡμῶν μᾶλλον ἀκουέσθω.

13. *Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει· καὶ ζητοῦντες κρατῆσαι αὐτὸν ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπεὶ εἰς προφήτην αὐτὸν εἶχον.* (Matth. 21, 45—46.)

Ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ὧν τῆς μὲν ἑτέρας ἀρχὴ ἦν· »ἄνθρωπός τις εἶχε τέκνα δύο«, τῆς δὲ λοιπῆς· »ἄνθρωπος ἦν οἰκοδεσπότης ὃς ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα«, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει· κατὰ μὲν τὴν ἑτέραν παραβολὴν ὅτι εἶπεν ὁ δεύτερος υἱός· »ἐγὼ κύριε, καὶ οὐκ ἀπῆλθε«, κατὰ δὲ τὴν λοιπὴν ὅτι, ἐπεὶ εἴρηται αὕτη κατὰ τὰ λελεγμένα κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων προτέρων γεωργῶν, ⟨ὁ Ἰησοῦς εἶπε⟩ τὸ »ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς«. καὶ γνόντες ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει. ἐζήτησαν μὲν αὐτὸν κρατῆσαι καὶ ποιῆσαι αὐτῷ ὅτι ποτ᾽ ἂν δυνηθῶσιν· οὐκ ἠδυνήθησαν δέ, ἐπεὶ μὴ οἷοί τε ἦσαν ὑπομεῖναι ὄχλων ὁρμὴν τῶν

13. *Et cum audissent principes sacerdotum et Pharisaei parabolas eius, cognoverunt quod de ipsis dicit; et quaerentes eum tenere timuerunt turbas, quoniam sicut prophetam eum habebant.*

14 Matth. 21, 28 — **15** Matth. 21, 33 — **19** Matth. 21, 30 — **23** Matth. 21, 43

4 *τὰς*] bis scr. H **7** *κρατῆσαι αὐτὸν*] *eum tenere* lat. vgl. Z. 28 u. S. 622, 17 **23** ⟨*ὁ Ἰησοῦς εἶπε*⟩ Kl nach Hu Lo **24** *ἡμῶν* H

6 diceret B **8** sicut] lat. las *ὡς* Koe, vgl. S. 622, 21 (lat.)

ἐχόντων τὸν Ἰησοῦν εἰς προφήτην.

καὶ ὅσοι γε ἐπιβουλευτικῶς βούλονται κρατῆσαι τὸν λόγον, ἵν' ὡς κεκρατημένον παρ' αὐτοῖς καθέλωσιν αὐτόν, οὗτοι οὐκ ἄν ποτε κρατήσαιεν ⟨οὔτε θανατώσαιεν⟩ αὐτόν, τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ ὄχλων προφήτην τινὰ τοῦ θεοῦ αὐτὸν ὑπολαμβανόντων,

περισπώντων τοὺς | βουλομένους αὐτὸν κρατεῖν καὶ ἐπιβουλεῦσαι αὐτῷ.

Μετὰ ταῦτα ἰστέον ὅτι τῶν ζητούντων κρατεῖν τὸν Ἰησοῦν διαφοραί εἰσιν. ἄλλως γὰρ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐζήτουν κρατῆσαι αὐτόν, ἄλλως ἡ ἐν τῷ Ἄισματι τῶν ᾀσμάτων νύμφη, ⟨ἣ⟩ ζητήσασα αὐτὸν καὶ ἀναστᾶσα καὶ κυκλοῦσα ἐν πόλει, »ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ ἐν ταῖς πλατείαις μόγις ποτὲ εὗρεν αὐτόν, ὅτε μικρὸν παρῆλθε τοὺς τηροῦντας καὶ κυκλοῦντας »ἐν τῇ πόλει« καὶ εὑροῦσα ἐκράτησεν αὐτόν, ὅτε καὶ λέγει· »ἐκράτησα αὐτὸν καὶ οὐκ ἀφήσω αὐτόν, ἕως οὗ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς οἶκον μητρός μου καὶ εἰς ταμιεῖον τῆς συλλαβούσης με«. ἀλλὰ

et quicumque insidiatorie volunt *tenere* verbum veritatis, ut quantum ad se mortificent eum, hi nunquam poterunt eum tenere neque mortificare, quoniam multus est populus qui aestimant eum dei esse *prophetam*

et praeconem veritatis et largitorem salutis et ideo tenent eum in cordibus suis,

qui et avellunt eum ab eis qui 787
volunt eum tenere et opprimere eum.

Deinde sciendum est, quoniam volentium Iesum tenere differentia est. aliter enim *principes et Pharisaei* quaerebant *eum tenere*, aliter autem illa sponsa quae in Canticis canticorum quaerebat eum et surgens ⟨circum⟩ ibat in civitatem, »in plateis et ⟨in⟩ nundinis« et vix invenit eum, postquam modicum pertransiit custod⟨ient⟩es et circumeuntes »in civitate«, et inveniens tenuit eum, quando et dixit: »tenui eum et non dimittam eum, donec introducam eum in domum matris meae, et in cubiculum eius quae concepit me«. haec enim

20ff Vgl. Cant. Cant. 3, 2—4 — 28 Cant. Cant. 3, 4

1 εἰς] ὡς M 4 λόγον + *veritatis* lat. 7 ⟨οὔτε θανατώσαιεν⟩ αὐτόν Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. αὐτοῦ M H 7 τῶν] ⟨πολ⟩λῶν Koe, vgl. lat. 20 ἄλλως + *autem* lat. 21 ⟨ἣ⟩ Kl, vgl. lat. 26/27 αὐτὸν ἐν τῇ πόλει καὶ εὑροῦσα ἐκράτησεν M H ∼ Hu, vgl. lat.

10 praeconium y 13 avellunt eum R G avellent eum B avellent L 21f surgens B Pasch subiens L ardens R G 22f ⟨circum⟩ u. ⟨in⟩ Diehl vgl. gr. 24 postquam + autem L 25 custod⟨ient⟩es Diehl, vgl. gr. 31 enim] l. autem? Kl, vgl. gr.

*καὶ αὐτὴ ⟨αὕτη⟩ ἡ νύμφη κατ' ἀρχὰς μὲν τοῦ Ἄσματος τῶν ᾀσμάτων »ἐκράτησά« φησιν »αὐτὸν εἰς οἶκον μητρός μου καὶ εἰς ταμιεῖον τῆς συλλαβούσης με«, πρὸς δὲ τῷ τέλει τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ὡς προκόψασα καὶ ἑτέρως αὐτὸν μέλλουσα κρατεῖν καὶ βέλτιον παρὰ τὸ πρότερον. φησίν· εἶπα· ἀναβήσομαι ἐν τῷ φοίνικι, κρατήσω τῶν ὕψεων αὐτοῦ«. ἵνα δὲ νοήσῃς τοὺς ζητοῦντας αὐτὸν κρατῆσαι ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους καὶ μὴ κρατοῦντας αὐτόν, κατανόησον ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων παρὰ τὸν Χριστοῦ λόγον λόγων οἷόν τέ ἐστι κρατῆσαι καὶ περιδράξασθαι ⟨καὶ χωρίσαι⟩ τοῦ νοῦ (τῶν ὁτιποτοῦν δογματισάντων) καὶ τεθεωρημένως ἀνατρέψαι αὐτὸν καὶ (ὡς ἡ γραφὴ ὠνόμασε) συμβιβάσαι. ****

οὕτω γὰρ ὁ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον σοφός, ὡς »πνευματικὸς« ἀνακρίνων »πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς« ἀνακρινόμενος, ἀνακρίνει μὲν καὶ βασανίζει καὶ διελέγχει τοὺς ἄλ-

eadem sponsa in principio quidem Cantici canticorum sic dicit: »tenui eum in domo matris meae et in cubiculum eius quae concepit me«, circa finem autem ipsius libri quasi iam provecta et aliter eum tentura, melius quam in primis, sic dicit: »dixi: ascendam super palmam et teneam altitudines eius«. ut autem intellegas, qui sunt volentes *eum tenere principes et Pharisaei* non autem tenuerunt, considera quoniam alia quidem verba extra verbum Christi possibile est conprehendere et *tenere* et separare de sensu (eorum videlicet qui aliud qualecumque extra veritatem habuerint dogma) et manifeste in inritum eum facere possibile est. verbum autem veritatis nemo potest conprehendere (id est intellegere) neque *tenere* (id est, convincere) neque separare (a sensu credentium) neque mortificare (id est destruere).

dicit enim apostolicus sermo: »spiritalis diiudicat omnia, ipse autem a nemine diiudicatur«, diiudicat enim et discutit et convincit alia verba, sive sapien-

2 Cant. Cant. 3, 4 — 8 Cant. Cant. 7, 8 — 22 Vgl. I. Kor. 2, 16 — 29 Vgl. I. Kor. 2, 15

1 ⟨*αὕτη*⟩ Kl Koe, vgl. lat. **16** ⟨*καὶ χωρίσαι*⟩ Diehl, vgl. lat. **23** *** Kl, vgl. lat.; das dem *μὲν* Z. 14 entsprechende *δὲ* fehlt im gr. Koe

3 domum B **20** habuerunt B | in < (G) B **30** diiudicatur] iudicatur L **32/33** sapientium Kl, vgl. gr. sapientiam x

λους λόγους εἴτε τῶν τοῦ κόσμου σοφῶν | εἴτε τῶν ἐν ταῖς αἱρέσεσι διαπρέπειν δοκούντων, οὐ κατακρίνεται δὲ οὐδὲ καταλαμβάνεται ὁ ἐν αὐτῷ νοῦς τοῦ Χριστοῦ οὐδὲ κρατεῖται ὑπὸ τῶν προθεμένων αὐτὸν ἀνατρέπειν· »τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν;« καὶ σαφὲς ὅτι, εἴπερ μέλλει τις συμβιβάσαι τινὸς νοῦν, πρότερον αὐτὸν γνώσεται καὶ μετὰ τοῦτο συμβιβάσει· »νοῦν« δὲ »κυρίου τίς« γνώσεται »ὃς συμβιβάσει αὐτόν«;

tium huius mundi sive haereticorum, non autem diiudicatur 788
neque conprehenditur sensus, qui est in Christo, neque coinquinatur ab eis qui proponunt eum inritum facere; »quis enim cognovit sensum domini, qui instruet eum?« et manifestum est, quoniam qui instructurus est sensum alicuius, primum cognoscit eum et post haec instruet. »sensum« autem »domini« nemo cognoscit, propterea nemo est »qui instruat eum«.

ἁλώσεται γὰρ ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ εἴξει αὐτῷ. καὶ ταῦτα δέ μοι λελέχθω διὰ τὸ καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπεὶ εἰς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

14. Πλὴν κἂν εὐφημῶσιν οἱ ὄχλοι τὸν Ἰησοῦν, φρονοῦσι μέν τι περὶ αὐτοῦ ἀληθές, οὐ μὴν ⟨καὶ⟩ τὸ μέγεθος συνιᾶσιν αὐτοῦ. ἦν μὲν γὰρ Ἰησοῦς καὶ προφήτης, ὡς δῆλον τῷ νοήσαντι τὸ »προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ἀναστήσει ὑμῖν κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ« ὁ προφήτης ἐκεῖνος. ὃς δ᾽ ἂν »μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου ἐξολοθρευθήσεται«.

14. Qui *habebant tanquam prophetam eum*, sapiunt quidem aliquid de eo quod verum est, non autem et magnitudinem eius intellegunt. erat enim Iesus et propheta quidem, sicut ostenditur intellegentibus ex eo quod scriptum est: »prophetam vobis suscitabit dominus deus vester de fratribus vestris tanquam me; ipsum audite secundum omnia quaecumque locutus fuerit«. quicumque autem »non audierit prophetam illum, interibit

7ff I. Kor. 2, 16 — 26ff Act. 3, 22f, vgl. Deut. 18, 15. 19

5 *τοῦ χ̄ῡ νοῦς* H | *κρατεῖται*] lat. las *μιαίνεται*? Diehl 12 *γνώσεται*; + ⟨*τίς οὖν ἔσται*⟩? Kl, vgl. lat. 19 *ἐπεὶ* + *καὶ* H 23 ⟨*καὶ*⟩ Kl, vgl. lat. 31 *τοῦ—ἐκείνου* < M

7 instruet Koe instruat x 10. 12 l. cognoscet? Kl, vgl. gr. 28 Wortstellung wie im NT, gegen gr. Koe 31 audietis Diehl, vgl. gr.

πλὴν οὐχ ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ ἐν τῷ προφήτην αὐτὸν εἶναι ἦν ἀλλ' ἐν τῷ υἱὸν θεοῦ πρωτότοκον πάσης κτίσεως· καὶ εἰκόνα »τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου«, ἐν ᾧ »ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα« καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ μᾶλλον ἦν αὐτοῦ ἡ ὑπεροχὴ ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν σοφίαν τὴν λέγουσαν· »ὁ θεὸς ἐκτήσατό με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ«, πρὸ τοῦ τι ποιῆσαι, καὶ »πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι« καὶ τὰ ἑξῆς. καὶ τούτους γε τοὺς ὄχλους οὕτως φρονοῦντας περὶ αὐτοῦ καὶ ἑτοίμως ἔχοντας ὑπερπολεμεῖν αὐτοῦ πρὸς τοὺς πολεμοῦντας, φοβοῦνται οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, καὶ οὐ δύνανται, ἵν' ἐπιβουλεύσωσι θέλοντες κρατῆσαι τοῦ Ἰησοῦ, κρα|τῆσαι αὐτοῦ. ἐνταῦθα μὲν οὖν
789
γέγραπται· ἐπεὶ εἰς προφήτην αὐτὸν εἶχον· παρὰ τοῦτο δ' ἂν ποιήσαις ὅτι οἱ ὄχλοι, κἂν μὲν τῇ λέξει ὡς προφήτην αὐτὸν ἔχωσιν, εἰς ὅ τι ποτ' ἂν ἔχωσιν αὐτόν. πολλῷ ἔλαττον ἔχουσιν αὐτὸν οὗ ἐστιν.

de populo«. tamen eminentia eius non erat in eo quod erat propheta, sed in eo quod erat filius dei, »primogenitus universae creaturae, in quo creata sunt omnia in caelis et in terris« et cetera. et eminentia eius erat in eo, quod erat sapientia dicens: »deus creavit me in principio viarum suarum, in opera sua«, priusquam aliquid faceret et cetera. istas autem *turbas* sic sapientes de eo et paratas pugnare pro eo contra inpugnantes timent *principes et Pharisaei*, et non possunt insidiari Iesu volentes eum *tenere*. et quamvis *quasi prophetam eum habentes* *** turbae nihil magnum sapiebant de divinitate ipsius,

4ff Vgl. Kol. 1, 15f — 12. 15 Prov. 8, 22f (mit ἐκτήσατο: Philo de ebr. § 31 = I, 362 M und Α' Σ' Φ' nach Euseb de eccl. theol. III, 2, 15 = IV, 142ff)

12 ἐκτήσατο] so Orig. w. e. sch. nur hier (doch vgl. App. I u. S. 587, 29), dagegen *creavit* lat., = LXX ἔκτισε 29 μὲν Koe μὴ M H | ὡς] auch lat. εἰς H

10 eius + ⟨magis⟩ ? Kl, vgl. gr. 11 dicens ϱ dicente L dicente inquit y 12 deus] dominus L 18 paratas μ paratos x 30 *** Diehl, vgl. gr.

οὐ φθάνοντες οὐδὲ ἐπὶ τὴν »ἐκ μέρους« γνῶσιν
τῶν ἐκ μέρους αὐτὸν γινωσκόντων
καὶ οὐδὲν ⟨ἄξιον⟩ τρανοῦντες περὶ αὐτοῦ.

Τοῦτο δὲ λέγω περὶ τῶν ἀληθῶς περὶ αὐτοῦ φρονούντων. οὐ νομιστέον γὰρ εἶναι »ὑπὲρ« αὐτοῦ τοὺς τὰ ψευδῆ φρονοῦντας περὶ αὐτοῦ φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν αὐτόν, ὁποῖοί εἰσιν οἱ συγχέοντες πατρὸς καὶ υἱοῦ ἔννοιαν καὶ τῇ ὑποστάσει ἕνα διδόντες εἶναι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, τῇ ἐπινοίᾳ μόνῃ καὶ τοῖς ὀνόμασι ⟨μόνοις⟩ διαιροῦντες τὸ ἓν ὑποκείμενον. καὶ οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων
φαντασίᾳ τοῦ μεγάλα περὶ αὐτοῦ φρονεῖν »ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος« λαλοῦντες καὶ κακῶς λέγοντες τὸν δημιουργὸν οὐκ εἰσὶν »ὑπὲρ« αὐτοῦ· οὐ γάρ εἰσι »μετ'« αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτό εἰσι »κατ'« αὐτοῦ, »ὁ γὰρ μὴ ὢν (φησὶ) μετ' ἐμοῦ κατ' ἐμοῦ ἐστιν«. οὕτω δὲ κἂν συνάγωσιν οἱ μὴ τὰ ἀληθῆ περὶ τοῦ υἱοῦ φρονοῦντες ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ, σκορπίζουσι μᾶλλον ἢ συνάγουσι. φησὶ γὰρ ὁ σωτήρ· »καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ σκορπίζει«· καὶ πρόσχες

tamen principes et Pharisaei neque eorum scientiam conprehendere possunt,
qui »ex parte« eum cognoscunt,
nihil dignum declarantes de eo.

Hoc autem dico de his, qui vere »pro« eo sunt. qui autem mendaciter sapiunt ⟨de eo⟩, non sunt »pro« eo, qui glorificare se putant eum; quales sunt haeretici qui confundunt patris et filii ⟨significantiam et⟩ substantiam, unum dicentes esse patrem et filium, suspicione sola et nominibus solis dividentes eos, quos aestimant unum:
quasi magna de eo sapere proponentes »iniquitatem in excelsum« loquuntur et male loquentes de deo non sunt »pro« eo; nec enim sunt »cum« eo, propterea sunt »contra« eum, sicut dicit: »qui non est mecum adversum me est«. sic et si congregant qui non sapiunt de Christo quod verum est in nomine Iesu, dispergunt magis quam congregant, sicut ipse dicit: »qui non congregat mecum spargit«. et vide quia non sim-

3 Vgl. I. Kor. 13, 9 — 9. 21 Vgl. Marc. 12, 40 — 12f Vgl. Orig. fragm. in Eph. (Cramer Cat. VI, 169): οἱ συγχέοντες πατέρα καὶ υἱόν, vgl. dazu Harnack TU. 42, 4, 79f — 19 Vgl. Ps. 72, 8 — 21ff. 29 Matth. 12, 30

4 αὐτῶν H[a] 5 ⟨ἄξιον⟩ Kl Koe, vgl. lat. 9 γὰρ] δὲ Koe, vgl. lat. 10 τὰ ψευδῆ] *mendaciter* lat., vgl. ἀληθῶς Z. 7 Koe 13/14 διδόντες] λέγοντες Koe, vgl. lat. 15 ⟨μόνοις⟩ Kl Koe, vgl. lat. 25 δὲ] δὴ Koe 26 μὴ < H[a]

1 pharisaei] scribae GL 9 ⟨de eo⟩ Diehl Koe, vgl. gr. 13 ⟨significantiam et⟩ Diehl, vgl. gr. | substantiam] lat. las ὑπόστασιν Koe 17 aestimant] lat. las τὸ ἓν ⟨νομιζόμενον⟩ Koe 19 excelso y

ὅτι μὴ εἴρηται ἁπλῶς· ὁ μὴ συνάγων σκορπίζει«, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβοῦς προσθήκης τῆς »μετ' ἐμοῦ«, δεῖ γὰρ τὸν συνάγοντα μετ' αὐτοῦ συνάγειν. νοήσεις δὲ τὸν μετ' αὐτοῦ συνάγοντα ἐπιστήσας τῷ »συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου Ἰησοῦ παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός«· τὸ γὰρ »συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου Ἰησοῦ« δηλοῖ τὸν συνάγοντα μετ' αὐτοῦ. καὶ οὐκ ἂν λέγοις τὸ | »συναχθέντων ὑμῶν ἐν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου Ἰησοῦ« ἁρμόζειν

τοῖς ἤτοι μετὰ τοῦ κακῶς βιοῦν συνάγουσιν ἤτοι συναγομένοις ἢ μετὰ τοῦ κακῶς καὶ ἀσεβῶς φρονεῖν περὶ τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

Ταῦτα καὶ διὰ τὸ τοὺς ὄχλους φρονοῦντας περὶ τοῦ Ἰησοῦ, τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ πολλῷ ἔλαττον φρονοῦντας τῆς ἀξίας αὐτοῦ, λέγεσθαι εἰς προφήτην αὐτὸν ἐσχηκέναι.

συνεξετάσας δὲ τούτοις τὴν τοῦ Λουκᾶ περὶ τῶν ὁμοίων λέξιν τρανότερον (οἶμαι) κατασκευάσεις τὰ προειρημένα· ὅστις φησί· »καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμ-

pliciter dixit: »qui non congregat spargit« sed cum cauta adiectione: »qui non congregat mecum«; qui enim congregat, cum Christo congregare debet. quid sit autem congregare cum Christo intelleges, si consideraveris quod dicit apostolus: »congregatis vobis et meo spiritu cum virtute domini nostri Iesu Christi tradere eum qui talis est satanae in interitum carnis«; quod enim dicit: »congregatis vobis et meo spiritu cum virtute Iesu Christi«, manifestat quid sit congregare cum eo. et hoc 790
non convenit ad eos dicere: »congregatis vobis cum virtute domini Iesu Christi«.

qui enim congregant cum male sapientibus de Christo, non congregant cum Christo.

Et manifestius hunc sensum habes apud Lucam ita dicentem: »et erat docens cottidie in templo; principes autem sacerdotum et scribae et seniores populi volebant eum perdere, et non inveniebant

6. 11. 15 I. Kor. 5, 4f — 33 Luc. 19, 47f

22 τοῦ[1] < H 24/25 ὄχλους ⟨ἀληθῶς⟩ Koe 26 [καὶ] Diehl καί⟨τοι⟩ Koe

19—23 Koe sieht in gr. und lat. hier nicht Reste des gleichen Satzstückes, vgl. Nachträge

ματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οὐχ εὕρισκον τί ποιήσουσιν· ὁ γὰρ λαὸς ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων«. καὶ ἐν τούτοις γὰρ δηλοῦται ὅτι οἱ τῶν Ἰουδαϊκῶν προϊστάμενοι παρανόμως ὄχλων (ὀνομαζόμενοι ἀρχιερεῖς) καὶ γραμματεῖς (ἐχθροὶ τῷ Ἰησοῦ) καὶ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ζητοῦσι μὲν τὸν Ἰησοῦν ἀπολέσαι καὶ ἀφανίσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ πίστιν· οὐχ εὑρίσκουσι δὲ τί ποιήσουσιν εἰς ὅπερ βούλονται ἀνύσαι, ἅτε προληφθέντος παντὸς τοῦ εἰς αὐτὸν πιστεύσαντος λαοῦ καὶ ἐξηρτημένου τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν ἀγάπης καὶ ἐκκρεμαμένου ἐν τῷ ἀκούειν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ. καὶ ἔστι γε τοῦτο ἰδεῖν μέχρι τοῦ δεῦρο, τίνα τρόπον ζητοῦσι καθελεῖν οἱ προβαλλόμενοι τὴν θεραπείαν τοῦ θεοῦ ὡς ἀρχιερεῖς αὐτοῦ καὶ τὴν θείαν γραφὴν ὡς γραμματεῖς καὶ τὸ ἀρχαῖον ὡς [οἱ] πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, ⟨καὶ⟩ ζητοῦσιν ἀπολέσαι τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐξαφανίσαι τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν. πάντα εἰς τοῦτο ἀκολούθως τῷ βουλήματι τῶν πατέρων αὐτῶν πράττοντες, οὐ μὴν εὑρίσκοντες τί ποιήσουσιν, ἵνα τὸν ἐξηρτημένον τοῦ Ἰησοῦ λαὸν ἀποστήσωσιν αὐτοῦ καὶ ἀπαλείψωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς διανοίας αὐτῶν.

quid facerent; populus enim omnis suspensus erat in eum audiens eum«. et in his ostenditur, quoniam qui praesunt inique Iudaicis turbis et nominantur principes sacerdotum et scribae et seniores populi, inimici Christi, volunt quidem perdere Christum et disperdere nomen eius ex hominibus et fidem de eo, sed non inveniunt quid faciant secundum quod volunt, quoniam praeveniens omnis populus, qui credidit ei, pendet in dilectione ipsius et pendet, ut audiat doctrinam eius ⟨et verbum eius⟩. et est hoc usque nunc videre, quomodo quaerunt exterminare, qui profitentur esse se sacerdotes dei et scripturas eius cognoscere quasi scribae et antiquitatem se tenere putantes quasi seniores, et quaerunt perdere Iesum et exterminare fidem veritatis ipsius, omnia consequenter secundum voluntatem patrum suorum agentes. non tamen inveniunt quid faciant, quia non possunt populum Christi pendentem in eum ab eo divellere neque delere eum de sensu eorum.

3. 13. 31 ποιήσωσιν ? Kl **7** ὄχλων Hu, vgl. lat. λόγων M H **26** [οἱ] Kl, vgl. Z. 23. 25 | ⟨καὶ⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. **33** ἀποστήσωσιν] lat. las ἀποσπάσωσιν Diehl

5 turbis B L verbis R G, s. zu Z. 7 gr. S. 627, 17 gr. **14** dilectionem G L **16** ⟨et verbum eius⟩ Diehl, vgl. gr. **21** et y* essent L

Τάχα δὲ καὶ πάντες οἱ ἡντινοῦν δόξαν ἔχοντες περὶ τοῦ θείου καὶ προσφέροντες περὶ αὐτῆς ἀλλοτρίως τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας ἀπολέσαι μὲν θέλουσι τὸν Ἰησοῦν, οὐ δύνανται δέ, ἐπεὶ πᾶς ὁ ὄχλος αὐτοῦ ἐκκρέμαται ἀκούων. ἀλλὰ καὶ οἱ οἱστισινοῦν συγγράμμασιν ἧς δήποτε σοφίας προσέχοντες | καὶ διὰ τοῦτο τροπικῶς λεγόμενοι γραμματεῖς

ἀπολέσαι θέλουσιν ἐξ ἀνθρώπων τὸν Ἰησοῦν, οὐ μὴν εὑρίσκουσιν εἰς τοῦτο ἀνύσιμον ὃ ποιήσουσι.

καὶ πάντες δὲ οἱ πρεσβύτεροι, ⟨οἱ ἀλλότριοι τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας λόγιοι Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ἀπολέσαι θέλουσι τὸν Ἰησοῦν, ἀλλ' οὐ δύνανται νικώμενοι ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ Ἰησοῦ, ἐκκρεμαμένου τοῦ διδασκάλου ἐν τῷ ἀκούειν

καὶ συναισθάνεσθαι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. καὶ ὁ Μᾶρκος δὲ τὰ παραπλήσια ὑποβάλλει λέγων· »καὶ ἤκουσαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσωσιν· ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν, ὅτι πᾶς ὁ λαὸς ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ«. πᾶς γὰρ ὁ λαὸς Χριστοῦ ἐκπλήσσεται »ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ«, καὶ οὐδὲν δύναται γενέσθαι ὑπὸ τῶν προειρημένων ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, ζητούντων ἀπολέσαι τὸν Ἰησοῦν ἐξ ἀνθρώπων καὶ ἐκλῦσαι

Forsitan autem et omnes, qui non recte sapiunt de divinitate sed aliud loquuntur de ea quam Christi est doctrina, perdere volunt Christum, non autem possunt, quia totus populus fidelis pendet in eum audiens eum. sed et quicumque ad sensum scripturarum
extranearum aspiciunt, et ideo 791
moraliter dicuntur scribae,

et omnes presbyteri alieni a Christi doctrina, id est philosophi gentium ceterorumque barbarorum prudentes, perdere volunt Christum, non autem possunt, victi a populo Christi, pendente

et audiente doctrinam ipsius.

25. 31 Marc. 11, 18

6 ὄχλος + *fidelis* lat. 8 γράμμασιν M 15/16 ⟨οἱ ἀλλότριοι⟩ Kl, vgl. lat. 17 λόγιοι Koe, vgl. lat. λόγοι M H

4 Christi est] est ex christi GL 9 et y* < L 15 alieni presbyteri L

τὴν ἔκπληξιν παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

15. *Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πάλιν ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λέγων· ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ποιῶν γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ· πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί* (Matth. 22, 1—14).

Καὶ αὕτη ἡ παραβολὴ ὁλοσχερέστερον νοουμένη δόξει σαφὴς εἶναι, ἐν ᾗ ἄνθρωπος μὲν βασιλεὺς τροπικῶς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ Χριστοῦ Ἰησοῦ εἶναι λέγεται, οἱ δὲ γάμοι τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως ἡ ἀποκατάστασις τῆς νύμφης ἐκκλησίας Χριστοῦ πρὸς Χριστὸν τὸν νυμφίον αὐτῆς. οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι δοῦλοι καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους οἱ κατὰ καιρόν εἰσι προφῆται ἐπιστρέφοντες τοὺς ἀπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τῶν προφητειῶν ἐπὶ τὴν εὐφροσύνην ἀγομένην ἐπὶ τῇ ἀποκαταστάσει τῆς ἐκκλησίας πρὸς Χριστόν. οἱ δὲ μὴ θέλοντες ἐλθεῖν προηγουμένως ὄντες κλητοὶ οἱ μὴ ἀκούον-

15. *Et respondens Iesus iterum dixit eis in parabolis dicens: simile est regnum caelorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo* et cetera.

Haec quoque parabola simpliciter intellecta videtur ostendere, quod homo rex moraliter deus et pater domini nostri Iesu Christi dicatur, nuptiae autem filii regis restitutio sponsae ecclesiae ⟨Christi⟩ ad Christum sponsum ipsius. qui autem mittuntur servi *vocare invitatos ad nuptias* secundum tempus habentur prophetae, convertentes ex populo per suas prophetias ad laetitiam restitutionis ecclesiae ad Christum. qui autem noluerunt *venire* in primis invitati, qui noluerunt ⟨erant⟩

15ff Vgl. Hier. in Matth. 174 C: *rex iste, qui fecit nuptias filio suo, deus omnipotens est; facit autem nuptias domino nostro Iesu Christo et ecclesiae* — **20f** Vgl. Act. 3, 21 — **22ff** Vgl. C[c] Nr. 59 (Anf.) Or. C[l] Nr. 242 Or.

3 vorher: *Περὶ τῶν καλουμένων εἰς τοὺς γάμους* H **14** *δόξῃ* H[a] **30** *ἐλθεῖν* < H **31** *ἀκούειν ⟨θέλον⟩τες* Koe, vgl. lat.

3f et — dicens y* secundum mathm. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis L **10** et cetera + Omelia Origenis de eadem lectione L **17** domini nostri < y **20** ⟨Christi⟩ Diehl, vgl. gr. **28** ⟨erant⟩ Diehl, vgl. gr.

τες τῶν λόγων τῶν προφητῶν ἦσαν, οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι ἄλλοι δοῦλοι | ἄλλο ἄθροισμα προφητῶν, τὸ δὲ ἡτοιμασμένον ἄριστον, ἐν ᾧ οἱ ταῦροι τοῦ βασιλέως καὶ τὰ σιτευτὰ αὐτοῦ τεθυμένα ἦν, αἱ στερεαὶ ἦσαν καὶ λογικαὶ τῶν μυστηρίων τοῦ θεοῦ τροφαί· οὕτω δὲ καὶ πάντα ἕτοιμα. οἱ περὶ πάντων τῶν ὄντων λόγοι ⟨ἕτοιμοι⟩, οὓς (»ὅταν ἔλθῃ τὸ τέλειον«) οἱ τῇ κλήσει ἀκολουθήσαντες φάγονται καὶ πίονται. ἐπεὶ δὲ τῶν κεκλημένων διὰ τῶν προφητῶν οἱ μὲν μόνον ἠμέλουν τῶν λεγομένων καὶ τοῖς βιωτικοῖς ἐσχόλαζον πράγμασιν, οὐ μὴν καὶ ἐπονηρεύοντο ⟨κατὰ τῶν προφητῶν, ἄλλοι δὲ καὶ ἐπονηρεύοντο⟩ κατ᾽ αὐτῶν, διὰ τοῦτο τὴν διαφορὰν αὐτῶν παραστῆσαι βουλόμενος εἶπεν· οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὃς μὲν ἐπὶ τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὃς δὲ ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ· οἱ δὲ λοιποὶ κρατήσαντες αὐτοῦ τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

Εἶτα ἀκολούθως ταύτῃ τῇ ὁλοσχερεστέρᾳ διηγήσει ἡ ὀργὴ τοῦ βασιλέως νοεῖται, ἣν καὶ ὁ ἀπόστολος περὶ Ἰουδαίων ὀνομάζων

audire verba prophetarum, item alii ⟨servi⟩ transmissi alia congregatio prophetarum. praeparatum 792
autem *prandium*, in quo *tauri* et ' *saginata* regis *occisa* erant, ⟨erant⟩ solidae et rationabiles mysteriorum dei escae. sic autem et *omnia parata*, id est de omnibus quae necessaria sunt praeparati sermones, quos (»cum venerit quod perfectum est«) qui invitationem secuti sunt dei manducabunt et bibent. quoniam autem vocatorum per prophetas quidam quidem neglexerunt tantummodo quae dicebantur saecularibus occupati negotiis, non autem et malignati sunt adversus prophetas, alii autem et malignati sunt contra eos, ideo differentiam eorum ostendere volens dixit: *quidam quidem neglegentes abierunt, alius quidem in agrum suum, alius autem in negotiationem suam*; *reliqui autem tenentes servos eius iniuriis adfecerunt et occiderunt.*

Adhuc autem secundum simplicem hanc traditionem ira intellegitur regis, de qua et apostolus dicit propter Iudaeos: »praeve-

4f Anders Orig. fragm. 68 in Luc. (IX, 267, 25ff.): *ἄριστον μὲν γὰρ οἱ εἰσαγωγικοὶ λόγοι ἢ ἠθικοὶ ἢ τὰ παλαιὰ λόγια, δεῖπνον δὲ οἱ ἐν προκοπῇ λόγοι μυστικοὶ ἢ οἱ τῆς νέας διαθήκης.* — **6f** Vgl. Hebr. 5, 14 — **10** I. Kor. 13, 10 —

10 *ὄντων* (auch *Π* 247, 10) ⟨*δε*⟩*όντων* Diehl ⟨*προσηκ*⟩*όντων* Koe, vgl. lat. | ⟨*ἕτοιμοι*⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. **12** *φάγωνται καὶ πίωνται* H **17f** ⟨*κατὰ —ἐπονηρεύοντο*⟩ Kl, vgl. lat. **27** ⟨*ταύτῃ*⟩ Diehl, vgl. lat.

2 ⟨servi⟩ Diehl, vgl. gr. **5** ⟨erant⟩ Diehl, vgl. gr. **8** apparata L **21** quidem] l. autem? Kl, vgl. gr.

λέγει· »ἔφθασε δὲ ἡ ὀργὴ ἐπ' αὐτοὺς εἰς τέλος«. εἶτα προφητεύεται ὁ κατὰ Ἰουδαίων πόλεμος καὶ ἡ ἅλωσις Ἱερουσαλὴμ καὶ ἡ ἀναίρεσις τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν ἐν τῷ καὶ πέμψας τὸ στράτευμα αὐτοῦ ἀνεῖλε τοὺς φονεῖς ἐκείνους καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε. 16. τὸ δὲ τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ· ὁ μὲν γάμος ἕτοιμος, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι· πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε καλέσατε εἰς τοὺς γάμους ἀναφέροιτο ἂν ἐπὶ τοὺς Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποστόλους λέγοντας Ἰουδαίοις· »ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον ἀναγγεῖλαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ· ἐπεὶ δὲ ἀναξίους κρίνετε ἑαυτούς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη«. αἱ διέξοδοι οὖν τῶν ὁδῶν τὰ ⟨ἐκτὸς τῶν ἐθνῶν⟩ ἔξω τοῦ Ἰσραὴλ ἐστι πράγματα. παρ' αἷς οἱ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων εὑρισκόμενοι καλοῦνται εἰς τοὺς γάμους,

συναγόντων τῶν ἀποστόλων πάντας οὓς ἐὰν εὕρωσιν.

nit autem illos ira usque in finem«, et prophetatur adversus Iudaeos bellum et interitus Hierusalem et interfectio populi post ascensionem domini facta, in eo quod ait: *mittens autem exercitum suum interfecit homicidas illos et civitatem eorum succendit igni.* 16. quod autem dicit: *tunc dixit servis suis*: *nuptiae quidem paratae, invitati autem non fuerunt digni*; *ite ergo ad exitus viarum, et quoscunque inveneritis vocate ad nuptias* refertur ad apostolos Christi dicentes Iudaeis: »vobis primum missum fuerat verbum dei; sed quoniam indignos vos iudicatis aeterna vita, ecce convertimur ad gentes«. exitus ergo gentium sunt res gentium foris extra Israel, ex quibus quoscumque inveniebant apostoli vocabant *ad nuptias*.

1 I. Thess. 2, 16 — **2ff** Vgl. Hier. in Matth. 175 C — **13—631, 29** Vgl. C^{c} Nr. 60 (Mitte) Or. — **18** Act. 13, 46 — **21ff** Vgl. Hier. in Matth. 175 D: *quaeritur autem, quomodo in his qui foris erant, inter malos et boni aliqui sint reperti. hunc locum plenius tractat apostolus ad Romanos* [*dicens*], *quod gentes naturaliter facientes ea, quae legis sunt, condemnent Iudaeos* etc. — **21ff** Vgl. C^{l} Nr. 243 Or.

6 ἐπιδημίαν] *ascensionem* lat. **20** ἑαυτούς + *aeterna vita* lat., vgl. S. 531, 3; 563, 1 **22f** ⟨ἐκτὸς—ἐθνῶν⟩ Kl Koe, vgl. lat. **23** πράγματα] δόγματα C^{c} Nr. 60 C^{l} Nr. 243

4 ascensionem] so? S. 648, 24 adventum **11** paratae + sunt L **16** primum] so lat. S. 531, 1; 562, 27 — überall gegen gr. **20** gentium] lat. las ἐθνῶν st. ὁδῶν

εὕρισκον δὲ τοὺς ἀκούοντας καὶ οὐκ ἐφρόντιζον καλοῦντες πότερόν ποτε πρὸ τῆς κλήσεως πονηροὶ ἢ ἀγαθοὶ ἦσαν οἱ καλούμενοι· πάντας γὰρ τοὺς εὑρισκομένους ἐκάλουν. ἀγαθοὺς δὲ νομιστέον ἐνταῦθα | ἁπλούστερον λέγεσθαι τοὺς μετριωτέρους τῶν ἐρχομένων ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν, οἷς ἐφαρμόζοις ἂν τὸ τοιοῦτο ἀποστολικόν· »ὅταν δὲ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν, οἱ τοιοῦτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος· οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως«. καὶ ἐπλήσθη γε ὁ Χριστοῦ ⟨καὶ⟩ τῆς ἐκκλησίας γάμος καὶ ἀποκαταστάντων ⟨τῷ θεῷ⟩, τῶν εὑρεθέντων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ἀνακειμένων ἐπὶ τῷ εὐφρανθῆναι ἐπὶ τοῖς γάμοις.

Εἶτ' ἐπεὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καλεῖσθαι ⟨μὲν ἔ⟩δει, οὐ μὴν ὥστε τοὺς πονηροὺς μένειν πονηρούς, ἀλλὰ μεταμφιασαμένους καὶ ἀποθεμένους τὰ ἀλλότρια τοῦ γάμου ἐνδύματα ἐνδύσασθαι τὰ τοῦ γά-

vocabant autem oboedientes tantum, non autem et curabant utrum aliquando ante vocationem mali fuerint aut boni qui vocabantur; *omnes* enim quos invenire poterant, vocabant. *bonos* autem intellegere hic sim- 793
pliciter convenit humiliores et rectiores ex eis qui veniebant ad cultum dei, quibus conveniebat apostolicum dictum quod ait: »cum enim gentes, quae legem non habent, naturaliter quae legis sunt faciunt, huiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium eis perhibente conscientia eorum«. et *inpletae* sunt Christi et ecclesiae *nuptiae*, et restituti deo, qui ab apostolis sunt inventi, recubuerunt ad epulandum in nuptiis.

Sed quoniam *bonos et malos* oportuit quidem vocari, non autem ut *mali* permanerent mali, sed ut exuerent et deponerent vestimenta contraria nuptiis et induerent se *nuptialia indumenta*,

10 Röm. 2, 14f — 19 Vgl. Act. 3, 21 — 24ff Vgl. C^c Nr. 61 (Anfang) Or. *II* 249, 6f

1 εὕρισκον] *vocabant* lat. | ἀκούοντας καὶ οὐκ] *oboedientes tantum, non autem et* lat. 8 μετριωτέρους + *et rectiores* lat. 18 ⟨καὶ⟩ Kl, vgl. lat. 19 ἀποκαταστάντων ⟨τῷ θεῷ⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. ἀποκατάστασις M H 25 ⟨μὲν ἔ⟩δει Kl Koe, vgl. lat. 29–632, 4 ἐνδύσασθαι — ἐνδύματα < M^a, ergänzt a. R. M^c

6 vocabant] et vocabant G L 29 indumenta] vestimenta L

μου, »σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν (ταῦτα γάρ ἐστι τὰ τοῦ γάμου ἐνδύματα). διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς εἰσέρχεται θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, πρὶν αὐτοῖς παραθῇ τὸ ἡτοιμασμένον ἄριστον, τοὺς ταύρους καὶ τὰ τεθυμένα σιτιστὰ καὶ πάντα τὰ ἕτοιμα, ἵνα θεασάμενος τηρήσῃ μὲν τοὺς ἔχοντας ἔνδυμα γάμου καὶ εὐφράνῃ καταδικάσῃ δὲ τοὺς ἐναντίους. εἰσελθὼν οὖν εὑρίσκει τινὰ

id est »viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, longanimitatem« (haec enim sunt *nuptialia indumenta*), ideo *rex* ingreditur *ut videat discumbentes*, priusquam adponatur eis *prandium* praeparatum, *tauri* et *saginata* et *omnia praeparata*, ut videns retineat quidem habentes *nuptialia vestimenta* atque delectet, condemnet autem contrarios. *ingrediens* ergo invenit quendam,

τῶν κεκλημένων καὶ ἐληλυθότων ἐπὶ τὴν κλῆσιν

μὴ ἀλλάξαντα ἑαυτοῦ τὸ ἦθος μηδὲ ἐνδυσάμενον ἔνδυμα γάμου καὶ λέγει αὐτῷ· πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; εἶτ' ἐπεὶ ὁ ἁμαρτὼν καὶ μὴ ἀνακαινωθεὶς μηδὲ ἐνδυσάμενος τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς μὴ ἔχων »τόπον ἀπολογίας« φιμοῦται, διὰ τοῦτο γέγραπται τὸ ὁ δὲ ἐφιμώθη. καὶ οὐκ ἀρκεῖ γε τὸ ἐκβληθῆναι τοῦ γάμου τὸν ἀτιμάσαντα τὴν κλῆσιν· δεῖ γὰρ αὐτὸν ὑπὸ τῶν διακόνων τοῦ βασιλέως τῶν πρὸς τοῖς δεσμοῖς τεταγμένων, δεθέντα τὴν πορείαν ᾗ

qui non mutaverat proprios mores nec induerat se *nuptialia indumenta et dixit ei: quomodo intrasti huc non habens nuptialia indumenta?* et quoniam, qui pecca⟨vi⟩t et renovatus non est nec induit dominum Iesum quasi non habens excusationem aliquam ⟨obmutescit⟩, ideo dixit: *obmutuit.* et non solum reiectus est a nuptiis qui iniuriam nuptiis fecit, sed adhuc a ministris regis super vincula constitutis ligatus incessionem, qua non est usus ad bonum, et ad-

1 Kol. 3, 12 — 21 f Vgl. Kol. 3, 10 — 23 f Vgl. Act. 25, 16 — 23 *Π* 249, 10 f — 28 ff Vgl. C[c] Nr. 62 Or. *Π* 250, 5 f

4 ἐστι < H 17 αὐτοῦ M 25 τὸ < M 30 πορείαν Kl, vgl. lat. u. *Π* πονηρίαν M H

7 prandium praeparatum eis L | praeparatum] paratum G 11 atque delectet y* ad quae delectetur L 21/22 pecca⟨vi⟩t Koe, vgl. gr. 25 ⟨obmutescit⟩ Diehl, vgl. gr. 29 incessionem Kl incessione y pedibus id est incessione L

οὐκ εἰς δέον ἐχρήσατο καὶ τὴν δραστήριον δύναμιν ἐν ᾗ πρᾶξιν ἀγαθὴν οὐκ ἐτέλεσεν, ου̣ὐ μόνον ἀπὸ τοῦ γάμου ἐκβληθῆναι, ἀλλ᾿ ὥστε καὶ εἰς τὸν ἀλλότριον φωτὸς ⟨παντὸς⟩ καταδικασθῆναι τόπον, ἔνθα σκότος ἦν τὸ ὡς ἐν σκότεσι βαθύτερον καὶ καλούμενον σκότος ἐξώτερον. καὶ εἴ τίς γε ἡμῶν ἐπὶ τὴν κλῆσιν ἐλθὼν τοῦ βασιλέως | εἰς τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, δοκεῖ μὲν ὑπακούειν καὶ ἔρχεσθαι μετὰ τῶν κεκλημένων, οὐ μὴν ἐνδέδυται τὸ προειρημένον ἔνδυμα γάμου, ταῦτα πείσεται καὶ δεθεὶς ποδῶν καὶ χειρῶν ἐκβληθήσεται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ἔνθα κατὰ τὸ »οὐαί, οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι κλαύσετε«, ὁ κλαυθμὸς

τοῖς τὰ τοῦ κλαυθμοῦ καὶ θρήνου ἄξια ἁμαρτήσασι· κλαύσονται δὲ θρηνοῦντες τὰς ἰδίας ταλαιπωρίας. εἶθ᾿ ἵνα παραστήσῃ ὁ λόγος τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον καὶ τὰ σκυθρωπὰ πράγματα καὶ τοὺς πόνους ἐν οἷς ἔσονται οἱ μὴ ἐνδεδυμένοι ἔνδυμα γάμου, εἶπε τὸ ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ οὐ μόνον ὁ κλαυθμός, ἀλλὰ καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

prehensoriam virtutem, qua nullum opus bonum inplevit,

condemnatus est in loco ab omni lumine alieno et quantum ad omnes tenebras pressioribus tenebris, quae vocantur *tenebrae exteriores*. sed et si quis nostrum ad invitationem quidem regis 794
veniens *ad nuptias* filii eius,

non autem et indutus fuerit qualia praediximus *nuptialia vestimenta*, similia patietur ⟨et⟩ ligatus *manus et pedes* expelletur *in tenebras exteriores*, ubi erit *fletus* secundum quod scriptum est: »vae, qui nunc ridetis, quoniam flebitis«.

et ut ostendat sermo

tristitias et dolores eorum, in quibus erunt qui vestiti non fuerint *nuptialibus vestimentis*, ideo dixit: *illic erit ⟨fletus*, et⟩ non solum *fletus*, sed etiam *dentium stridor*.

19 Luc. 6, 25

5 *ἀλλ᾿ ὥστε*] l. *ἀλλὰ πρός γε*? Kl 6 ⟨*παντὸς*⟩ Diehl, vgl. gr. 8 *σκότεσι* Kl, vgl. lat. und z. B. S. 644, 29 *σκότω* M H 16 *ταῦτα*] *similia* lat. 19 *ἔνθα* + *erit* lat. 24 *ἁμαρτίσασι* H

2 bonum opus L 8 f tenebris < y 10 et x* < ϱ 12 ventus R G venerit B 17 ⟨et⟩ Koe, vgl. gr. 31 ⟨fletus et⟩ Diehl, vgl. gr.

καὶ ἐπιφέρεται τῇ ὅλῃ παραβολῇ, διὰ τὸ πολλοὺς δεδηλῶσθαι τοὺς κληθέντας οὐ πάντας δὲ ἐληλυθέναι ἀλλ' ὀλίγους ἐξ αὐτῶν, τὸ πολλοί εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

17. *Ταῦτα μὲν οὖν ὁλοσχερέστερον εἰς τὴν παραβολὴν λελέχθω, πειρασόμεθα δὲ ἐπανελθόντες ἐρευνῆσαι κατὰ τὴν παροῦσαν δύναμιν αὐτήν, ἐὰν ἄρα βοηθηθέντες ὑπὸ τοῦ τῆς σοφίας πνεύματος δυνηθῶμέν τινα καὶ βαθύτερα εἰς τὴν παραβολὴν εὑρόντες οἰκοδομῆσαι καὶ κατὰ τὸ εὔλογον σιωπῆσαι ἢ αἰνίξασθαι ἢ ἐκθέσθαι.*

ἡ βασιλεία τοίνυν τῶν οὐρανῶν ὡμοιώθη κατὰ μὲν τὸν βασιλεύοντα ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, κατὰ δὲ τὸν συμβασιλεύοντα τῷ βασιλεῖ τῷ υἱῷ αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὰ βασιλευόμενα τοῖς δούλοις καὶ τοῖς κεκλημένοις εἰς τοὺς γάμους. ὧν οἱ μὲν οὐκ ἤθελον [τοῦ] εἰσελθεῖν, οἱ δὲ ἀμελήσαντες τοῦ εἰσελθεῖν ἀπῆλθον, ὃς μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὃς δὲ ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.

καὶ ἄλλοι ⟨δὲ⟩ κρατήσαντες τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν. ἔτι τῶν βασιλευομένων ἐστὶ καὶ τὸ στράτευμα τοῦ βασιλέως, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ⟨διεξόδων τῶν⟩ ὁδῶν συναγόμενοι πονηροὶ καὶ ἀγαθοί, ἕως ἐπλήσθη ὁ γάμος

17. Haec ergo secundum simplicem traditionem sint dicta. temptemus autem repetentes scrutari subtilius.

regnum ergo *caelorum simile est* secundum eum quidem qui regnat *homini regi*, secundum eum autem qui conregnat regi *filio regis*, secundum ea vero quae sunt in regno regis adsimilatum est servis et invitatis *ad nuptias*, quorum quidam quidem *nolentes* venire *neglexerunt* propter occupationes saeculi huius,

alii autem *iniuriis adfecerunt servos et occiderunt.* adhuc autem ex eis qui regnabantur fuit etiam ille exercitus regis et, qui ab *exitibus viarum* congregantur boni et mali, donec *inplerentur* ex *recumbentibus nuptiae*, et qui inter dis-

10 τοῦ < Hᵃ 23 [τοῦ] *v* 27 ἐπὶ] εἰς M 29 ⟨δὲ⟩ Koe, vgl. lat. 33 ⟨διεξόδων τῶν⟩ Koe, vgl. lat.

19 regi y* < Gᶜ L

ἀνακειμένων, καὶ ὁ ἐν τοῖς ἀνακειμένοις οὐκ ἔχων ἔνδυμα γάμου, καὶ οἱ κελευσθέντες διάκονοι δῆσαι

τὸν μὴ ἔχοντα ἔνδυμα γάμου ποδῶν καὶ χειρῶν καὶ ἐκβαλεῖν αὐτὸν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον.

Ἐδύνατο μέντοι γεγράφθαι· ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν | οὐρανῶν βασιλεῖ χωρὶς τῆς ἄνθρωπος προσθήκης. ἀλλ' ἐπεὶ πρόσκειται καὶ τὸ ἀνθρώπῳ, ἀναγκαῖον καὶ τοῦτο διηγήσασθαι,

οὕτως ἂν (ὡς ἐμοὶ δοκεῖ) σαφηνισθέν. τῶν μὲν πρὸ ἡμῶν ποιήσας τις βιβλία νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας, τὰς ὡσπερεὶ ἀνθρωποπαθῆ παριστάσας λέξεις τὸν θεὸν διηγούμενος

καὶ τὰς τὸ θεῖον αὐτοῦ ἐμφαινούσας, ἑνὶ μὲν ῥητῷ ἐχρήσατο περὶ τοῦ ὡς ἄνθρωπον λέγεσθαι εἶναι τὸν θεὸν ἀνθρώπους οἰκονομοῦντα, τῷ »ἐτροποφόρησέ σε κύριος ὁ θεός σου ὡς εἴ τις τροποφορήσαι ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ«, ἑνὶ δὲ περὶ τοῦ μὴ ὡς ἄνθρωπον εἶναι τὸν θεόν, τῷ »οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεὸς διαρτηθῆναι«. 18. ἡμεῖς δὲ πολλὴν ἀφθονίαν ἔχομεν ἀπὸ τῶν

cumbentes non habuit *vestimentum nuptiale*, et ministri qui iussi sunt

pedibus et manibus alligatum mittere *in tenebras exteriores*.

Poterat quidem dicere: *simile est regnum caelorum regi* sine 795
additamento hominis. sed quoniam additum est etiam *homini*, necessarium est exponere etiam hoc.

et ante me alius quidam interpretatus est, sicut et mihi videtur. fecit enim libros ⟨allegoricos⟩ de legibus sanctis, et protulit sermones ubi deus secundum passibilem naturam hominum vertitur.

et primum quidem dixit, ubi secundum passibilem hominum naturam vertitur ⟨deus⟩ dispensans homines, secundum quod dictum est: »morigeravit te dominus deus tuus quemadmodum si pater morigeret filium suum«. deinde protulit, ubi non est deus quemadmodum homo, secundum quod dictum est: »non sicut homo deus noster«. 18. nos autem multam ab-

16ff Vgl. Philo quod deus sit immutabilis § 53 (I, 280 Ma): *δύο τὰ ἀνώτατα πρόκειται κεφάλαια περὶ τοῦ αἰτίου, ἓν μὲν ὅτι »οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεός«* (Num. 23, 19), *ἕτερον δὲ ὅτι ὡς ἄνθρωπος κτλ.* (Deut. 1, 31); vgl. auch Orig. hom. XVIII, 6 in Jer. (III, 158, 7ff) — **25** Deut. 1, 31 — **29** Num. 23, 19

11 ἄνθρωπος] *hominis* lat. **12** πρόκειται Hu **19** τοῦ θεοῦ M

17 libros ⟨allegoricos⟩ Diehl Kl, vgl. gr. **18** sermonem L **24** ⟨deus⟩ Diehl, vgl. gr. **32** noster] ut mentiatur AT

εὐαγγελικῶν περὶ τοῦ θεοῦ παραδειγμάτων, ἐν οἷς ὡμοιώθη κατά τινας παραβολὰς ἀνθρώπῳ. χρησόμεθα οὖν ταῖς ἄνθρωπον ὀνομαζούσαις παραβολαῖς τὸν θεὸν εἰς ἀπολογίαν τῶν ὅσον ἐπὶ ταῖς λέξεσιν ἀνθρωποπαθῆ φασκουσῶν εἶναι τὸν Χριστοῦ πατέρα,

καὶ φήσομέν γε πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, διὰ τὸ μὴ νενοηκέναι τὰ οὕτως λεγόμενα ἐν τοῖς παλαιοῖς γράμμασι προσκόπτοντας τῷ θεῷ νόμου καὶ προφητῶν καὶ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως ὅτι, εἴπερ ἀνθρώπῳ ὡμοίωται (κατὰ τὰς τοῦ εὐαγγελίου παραβολὰς) ὁ θεός, διὰ τί ἀκολούθως ταύταις ταῖς παραβολαῖς οὐ παραδέχεσθε παραβολὴν εἶναι τὴν ὀργὴν ⟨καὶ⟩ τὸν θυμὸν καὶ τὴν μεταμέλειαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν τοῦ προσώπου καὶ τὴν κάθισιν καὶ τὴν στάσιν καὶ τὸν περίπατον τοῦ θεοῦ; τὸν γὰρ ἀναγεγραμμένον ἐν ταῖς προφητείαις ὕπνον

αὐτοῦ ἤτοι οὐ παρετήρησαν ἢ ὁμολογήσουσιν εἶναι παραβολήν. καὶ ἔτι πρὸς ἐκείνους ἐροῦμεν ὅτι, εἰ μὴ βούλεσθε, ἀκολούθως τῷ ἐν παραβολῇ ἄνθρωπον λέγεσθαι τὸν θεόν, ἐν παρα|βολῇ ἀκούειν τῶν 796 *ἀνθρωποπαθῶς περὶ αὐτοῦ ἀπαγγελλουσῶν γραφῶν, παραστήσατε πῶς ἄνθρωπος ὁ τῶν ὅλων κατὰ τὸ*

undantiam exemplorum habentes de evangelicis locis, in quibus deus pater *adsimilatur homini*, exponemus parabolas nominantes quasi hominem deum

et dicemus ad quosdam haereticos, qui non intellegentes, quae hoc modo dicuntur in scripturis veteribus, peccant in deum legis et prophetarum et totius creationis: quoniam si *homini* adsimilatur deus (secundum parabolas evangelii), secundum consequentiam parabolarum istarum suscipere convenit et iram dei et furorem et paenitentiam et aversionem vultus et sessionem et stationem et incessionem dei et somnum, quae omnia de deo scripta sunt in prophetis.

1 *εὐαγγελι⟨κ⟩ῶν* Diehl, vgl. lat. 4 *ταῖς* + *quasi* lat. 6 *ἀπολογίαν* *⟨γραφῶν⟩* Koe 9 *τοὺς*] *τινας* Koe, vgl. lat. 19 *⟨καὶ⟩* Kl, vgl. lat.

2 locis y* < L 3/4 exponemus Kl, vgl. gr. exponimus x 9 dicemus Kl, vgl. gr. dicamus G dicimus B L 12 peccant] et peccant y 13 et x* < *μ* | creationis x* creatoris *ϱ* 18 dei y* < L

εὐαγγέλιον λέγεται θεός, οὐδὲν ἀνθρώπινον (ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε) λεγόμενος ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.

Ἐκ περιουσίας δὲ ἐλέγξομεν αὐτοὺς μηδὲ τὰ τῆς καινῆς διαθήκης γράμματα ἐξητακότας, ἐν οἷς κατὰ τὴν ἐνταῦθα παραβολὴν ὁ ποιῶν γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ βασιλεὺς ἄνθρωπος ὠργίσθη ἐπὶ τοῖς μὴ θελήσασι κατὰ τὴν κλῆσιν αὐτοῦ ἐλθεῖν εἰς τοὺς γάμους καὶ τοῖς ἀμελήσασι μὲν τοῦ δειπνῆσαι εἰς τοὺς γάμους, ἀπεληλυθόσι δὲ εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν ἢ ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν, ὠργίσθη δὲ καὶ ἐπὶ τοῖς κρατήσασι τοὺς δούλους αὐτοῦ καὶ ὑβρίσασι καὶ ἀποκτείνασι.

λεγέτωσαν γὰρ ἡμῖν πότερον ὁ ὀργισθεὶς οὗτος, ἅτε ποιῶν γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ, ὁ πατήρ ἐστι τοῦ Χριστοῦ ἢ ἄλλος τις παρὰ τὸν (ὅσον ἐπὶ τῇ παραβολῇ) ὀργισθέντα πατήρ ἐστιν αὐτοῦ. ἑκατέρως δὲ στενοχωρηθήσονται, εἴτ' ἐκ τοῦ μὴ θέλειν τὸν ὀργισθέντα ποιοῦντα γάμους τῷ υἱῷ πατέρα εἶναι τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν ὀργήν, εἴτ' ἐκ τοῦ ἀναγκάζεσθαι διὰ τοὺς γάμους καὶ τὸν υἱὸν παραδέχεσθαι ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ πατὴρ Χριστοῦ καὶ ὅτι ὀργίζεται.

Et ab exitu ostenduntur, quia nec veteris testamenti scripturas intellegunt.

nam si nihil deus habet in se quod videtur humanum,

dicant utrum iste deus, qui secundum parabolas evangelii et homo dicitur et iratus proponitur secundum humanam naturam, ipse est pater Christi aut alius praeter eum? et necesse habent aut alium aliquem dicere patrem Christi extra hunc, quem parabolae et patrem Christi appellant et similem eum humanae naturae proponunt; aut si dixerint hunc ipsum esse patrem domini nostri Iesu Christi, cogendi sunt confiteri quoniam multa in eo secundum passibilem naturam hominum esse dicuntur, non quia ipse passibilis est, sed quia morigerat passibilem naturam hominum.

2 *ὑπολαμβάνεται* H[a] 13 *δειπνῆσαι* ⟨*ἐλθοῦσιν*⟩ Koe 19 ff gr. kürzt

4 et ab exitu] l. ex superfluo Diehl, vgl. gr. 5 veteris] lat. las *παλαιᾶς* st. *καινῆς*? 7 f lat. frei

ἐὰν δὲ διήγησιν τῷ ὀργίζεσθαι πειραθῶσι φέρειν, φήσομεν πρὸς αὐτοὺς ὅτι· ὦ οὗτοι, τίς ἡ ἀποκλήρωσις, μὴ φεύγειν μὲν τὸν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ποιοῦντα γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ διὰ τὴν ὀργὴν καὶ ἄλλον ζητεῖν, ἐν δὲ τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις διὰ τὸ αὐτὸ τῆς ὀργῆς ὄνομα καὶ τὰ παραπλήσια αὐτῇ ζητεῖν ἀναπλάττειν ἕτερον παρὰ τὸν [τοῦ] νόμου καὶ προφητῶν θεόν;

19. Ὅσον οὖν ἄνθρωποί ἐσμεν, καὶ οὐ συμφέρει ἡμῖν τὸν πλοῦτον »τῆς χρηστότητος« τοῦ θεοῦ καὶ τὸ »πολὺ πλῆθος τῆς χρηστότητος« αὐτοῦ κεκρυμμένης ὑπ' | αὐτοῦ (ἵνα μὴ βλαβῶμεν) θεωρεῖν, ἀναγκαίως ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ἵνα ἀνθρώποις λαλήσῃ ὡς ἄνθρωπος καὶ ἀνθρώπους οἰκονομήσῃ μὴ χωροῦντας οἰκονομηθῆναι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, πάντῃ μένοντος θεοῦ καὶ ἐν τῷ λέγειν διὰ προφητῶν καὶ ἐν τῷ οἰκονομεῖν ἀνθρώπους. καὶ τότε παύσεται ὁμοιουμένη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ, ὅταν παυσαμένου ζήλου καὶ ἔριδος καὶ τῶν λοιπῶν παθῶν καὶ ἁμαρτημάτων καὶ τοῦ »κατὰ ἄνθρωπον« περιπατεῖν, ἄξιοι γενώμεθα ἀκοῦσαι ἀπὸ τοῦ θεοῦ· »ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες«.

19. Quamdiu ergo homines
sumus et non expediunt nobis di-
vitiae »bonitatis« dei et multitudo
miserationum eius abscondita
apud eum (ut ne noceamur vi- 797
dentes eam), necesse est, ut *si-*
mile sit *regnum dei homini regi*, ut
hominibus quasi homo apud ho-
mines loquatur et dispenset ho-
mines non capientes dispensari a
deo, qui omnino quidem deus est,
et in eo quod loquitur per pro-
phetas et in eo quod dispensat
homines. et tunc cessabit *regnum*
caelorum simile esse *homini*, cum
cessante zelo et contentione et
residuis passionibus et peccatis,
cessaverimus »secundum homi-
nem« ambulare et digni facti fueri-
mus audire a deo: »ego dixi: dii
estis et filii excelsi omnes«,

14 Vgl. Röm. 2, 4 — **15 f** Vgl. Ps. 30, 20 — **26—639, 7** Vgl. *Π* 246, 4—7 — **28 f** Vgl. I. Kor. 3, 3 u. ö. — **31** Vgl. I. Kor. 3, 3 — **33** Ps. 81, 6 — **33—642, 3** Vgl. C^{luc} Nr. 48 Or.

6 καὶ ⟨μὴ⟩? Hu **11** [τοῦ] Kl **21** ἄνθρωπος + *apud homines* lat. **23** μένοντος] lat. las μὲν ὄντος Diehl Koe

13/14 divinae bonitates L **20** dispensat G^{c}

ἢ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, μηκέτι πράττοντες τοιαῦτα ἐφ᾽ οἷς λέγοιτ᾽ ἂν ⟨ἡμῖν⟩· »ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε«. ἐγὼ δ᾽ οἶμαι ὅτι οὐ μόνον τὸ ἀνθρώπῳ βασιλεῖ ὁμοιοῦσθαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν παύσεται, ἀλλὰ καὶ ἄλλα μυρία ὧν χρῄζει ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος, οἷον γέγραπται ἐν τῷ Ὠσηέ· »ἐγὼ δέ εἰμι ὡς πάνθηρ τῷ Ἐφραΐμ, καὶ ὡς λέων τῷ οἴκῳ Ἰούδα«, καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ· »ἀπαντήσομαι« φησιν »αὐτοῖς ὡς ἄρκτος ἀπορουμένη«. παύσεται οὖν ποτε ὢν ὡς πάνθηρ καὶ ὡς λέων καὶ ὡς ἄρκτος ἀπορουμένη, ὅτε διὰ τὸ τοὺς τάδε πεποιηκότας μηκέτι χρῄζειν τοῦ ὡς πάνθηρος καὶ τοῦ ὡς λέοντος καὶ τοῦ ὡς ἄρκτου ⟨ἀπορουμένης θεοῦ⟩, αὐτὸς οὐκέτι ἔχων τοὺς τοιούτους τοιοῦτον ἑαυτοῦ χρῄζοντας, ἐμφανίσει ἑαυτὸν »καθώς ἐστιν«. ἐγὼ δὲ οὕτως ἀκούω καὶ τοῦ »ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον«, ἐπείπερ ὅσον μὲν ⟨ἐν ἡμῖν⟩ ἐστι τὰ τοῦ καταναλίσκεσθαι ἄξια, ἐπὶ τοσοῦτον »ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ ἐστι καταναλίσκον« ἐκεῖνα· ἐπὰν δὲ ἀναλωθῇ ὑπὸ τοῦ καταναλίσκοντος

iam non agentes talia propter quae dicatur ad nos: »vos autem sicut homines moriemini«. ego autem arbitror, quoniam non solum *homini regi* simile fieri *regnum caelorum* cessabit, sed et alia multa quibus opus habet homo peccator; utputa dicit in Osee: »ego autem sum sicut panthera huic Ephrem, et sicut leo domui Iudae«, et in alio loco: »et obviabo eis sicut ursus turbatus«. cessabit ergo aliquando esse sicut panthera et sicut leo et ursus turbatus, cum desinentes talia facere, iam non opus habuerint homines deo sicut panthera et sicut leone et urso turbato, nec ipse habeat eos tales qui talem ⟨eum⟩ necessarium habent, tunc manifestabit se »sicut est«. ego autem sic intellego et quod ait: »deus noster ignis consumens est«, quoniam quamdiu sunt in nobis, quae digna sunt consumi ab igne, tamdiu deus »ignis est consumens« ea.

cum autem consumpta fuerint ab

3 Ps. 81, 7 — 10 Hos. 5, 14 — 12 Hos. 13, 8 — 22 Vgl. I. Joh. 3, 2 — 23 Deut. 4, 24: oft von Orig. zitiert, z. B. I, 283, 4ff. II, 142, 4ff. III 138, 20 — 27 Vgl. Deut. 4, 24

3 ⟨ἡμῖν⟩ Diehl Kl Koe vgl. lat. 5 τὸ] τῷ H^a 14—16 παύσεται—ἀπορουμένη < M 15 ὢν Koe, vgl. lat. τῶν H 19 ⟨ἀπορουμένης θεοῦ⟩ Kl Koe, vgl. lat. 21 ⟨τοιούτους⟩ Kl, vgl. lat. 24—27 πῦρ—ἡμῶν < H 25 ⟨ἐν ἡμῖν⟩ Kl, vgl. lat.

11 huic Ephrem y* < L 16ff lat. frei 21 ⟨eum⟩ Diehl 23 et < G L 25—27 quoniam—est y* < L

λίσκοντος πυρὸς τὰ πεφυκότα ὑπ' ἐκείνου ἀναλίσκεσθαι, τότε οὐκέτι μὲν ἔσται ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον«, μόνον δὲ ὡς εἶπεν Ἰωάννης φῶς, λέγων· »ὁ θεὸς φῶς ἐστι«.

τούτων δὲ κινηθέντων πρόσχες εἰ δύνασαι τὸ ἀπὸ τῆς Ἰωάννου καθολικῆς ἐπιστολῆς οὕτως ἔχον· »ἀγαπητοί, νῦν τέκνα θεοῦ ἐσμεν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα. οἴδαμεν ὅτι ἐὰν φανερωθῇ ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, | ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι«, τὸν τρόπον τοῦτον ἐκλαβεῖν. νῦν μὲν γάρ, κἂν ἀξιωθῶμεν βλέπειν τὸν θεὸν τῷ νῷ καὶ τῇ καρδίᾳ, οὐ βλέπομεν »αὐτὸν καθώς ἐστιν« ἀλλὰ καθὼς διὰ τὴν ἡμετέραν οἰκονομίαν ἡμῖν γίνεται· ἐπὶ δὲ τέλει τῶν πραγμάτων καὶ τῆς »ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων ἐξ αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ«, ὀψόμεθα αὐτόν, οὐχ ὡς νῦν, ὃ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ὡς πρέπει τότε, ὅ ἐστιν.

20. *Ἅπαξ δὲ ταῦτα εἰπόντες εἰς τὸ ὡμοιώθη ἡ βασιλεία*

igne consumente ea, quae consueta sunt consumi ab eo, tunc iam non erit »deus noster ignis consumens«, sed ⟨solum⟩ lumen, sicut dicit Iohannes: »deus lumen est«,
et »deus dilectio est«.

quoniam autem movimus haec, vide si potes secundum hunc intellegere modum ex Iohannis epistola catholica sic habente: »carissimi, nunc filii dei sumus, sed nondum apparuit quid erimus. scimus autem quoniam si 798
apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est«. nunc quidem etsi digni fuerimus deum videre mente et corde, videmus »eum« non »quemadmodum est«, sed quemadmodum propter nostram dispensationem factus fuerit nobis; in fine autem rerum et »restitutionis omnium, quaecumque locutus est per os sanctorum ⟨suorum⟩ prophetarum a saeculo«, videbimus eum non sicut modo quod non est, sed quemadmodum tunc decuerit secundum quod est.

20. Quoniam autem semel diximus haec in eo, quod ait:

3 Vgl. Deut. 4, 24 — 5 I. Joh. 1, 5 — 7 I. Joh. 4, 8. 16 — 9/10 Zur Zitationsformel vgl. Harnack TU. 42, 4, 6 A. 3 — 10 I. Joh. 3, 2 — 22 Act. 3, 21

1 *τὰ πεφυκότα*] i. m. *τὰ ἔργα δηλο*≡ *τῆς ἀμ*≡ H 12/13 *οἴδαμεν* + *autem* lat. 26 *ὅ*] lat. las *καθ' ὅ* Koe

1 igni G[a] | consueta] lat. las *εἰωθότα* st. *πεφυκότα* Koe 4 ⟨solum⟩ Diehl, vgl. gr. 7 et—est y* < L 8 movimus Kl, vgl. gr. novimus x 9 potes] potest esse L 21 dispositionem nostram L 24 sanctorum y* < L 25 ⟨suorum⟩ Diehl, vgl. gr. 28 decuerit μ docuerit x

τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ δυνάμεθα καὶ τὴν αἰτίαν εὑρεῖν τοῦ συνεχῶς τὸν σωτῆρα υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἢ υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν ὠνομακέναι, δηλοῦντα ὅτι, ὥσπερ ὁ θεὸς ἀνθρώπους οἰκονομῶν ὡς ἐν παραβολαῖς ἄνθρωπος λέγεται, τάχα δέ πως καὶ γίνεται,

simile est regnum caelorum homini regi, possumus invenire et causas propter quas saepe salvator se filium hominis nominat, ostendens quoniam sicut deus homines dispensans quasi in parabolis dicitur homo, forsitan

οὕτως καὶ ὁ σωτὴρ προηγουμένως ⟨μὲν⟩ υἱὸς ὢν τοῦ θεοῦ καὶ »θεός« ἐστι καὶ υἱὸς »τῆς ἀγάπης αὐτοῦ« καὶ »εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου«· οὐ μένει δὲ ἐν ᾧ ἐστι προηγουμένως, ἀλλὰ γίνεται κατ᾽ οἰκονομίαν (τοῦ ἐν παραβολαῖς λεγομένου ἀνθρώπου ὄντος δὲ θεοῦ) υἱὸς ἀνθρώπου.

sic et salvator principaliter quidem filius dei existens et ,,deus" ⟨est⟩ et filius ,,caritatis eius" et »imago dei invisibilis«; non autem manens in eo, quod est principaliter, efficitur secundum dispensationem filius hominis (⟨hominis⟩ eius, qui in parabolis dicitur homo, ⟨est autem deus⟩),

κατὰ τὸ μιμεῖσθαι, ὅταν ἀνθρώπους οἰκονομῇ, τὸν θεόν, λεγόμενον ἐν παραβολαῖς καὶ γινόμενόν πως ἄνθρωπον. καὶ οὐ χρή τινα ἄνθρωπον ζητεῖν κἀκείνου λέγειν υἱὸν εἶναι τὸν σωτῆρα, ἀλλὰ στάντα ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ καὶ τῶν λεγουσῶν παραβολῶν αὐτὸν εἶναι ἄνθρωπον συνετῶς ἀκούειν αὐτοῦ λέγοντος ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. παρ᾽ ἡμῖν μὲν οὖν τοῖς ἀνθρώποις ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ⟨ἀνθρώπῳ⟩ βασιλεῖ,

secundum similitudinem [hominis], cum coeperit homines dispensare, [sed] dei qui in parabolis dicitur et fit quasi homo. non debemus quaerere quis homo, ut illius dicamus esse filium salvatorem, sed stantes in sensu dei et parabolarum dicentium ipsum esse hominem, sapienter audiamus eum dicentem se filium hominis. apud nos ergo homines *simile est regnum caelorum homini regi*, apud eos autem, qui secundum scrip-

11 Vgl. Joh. 1, 1 — 12 Kol. 1, 13; 15 — 19 lat. Vgl. Phil. 2, 7? — 29—642,3 Vgl. *II* 246, 2f

1 τῶν οὐρανῶν] τοῦ θῦ M 11 ⟨μὲν⟩ Kl nach Koe, vgl. lat. 17 ὄντος H[a] 21 πως] lat. las ὡς Koe 27 ἑαυτοῦ M 31 ⟨ἀνθρώπῳ⟩ Lo, vgl. C[luc] Nr. 48

3 saepe salvator] et saepe salvator B saepe salvator et L 3/4 filium se L 11 ⟨est⟩ Kl, vgl. gr. 16. 19 ⟨hominis⟩ u. [hominis] Diehl Kl, vgl. gr. 17/18 ⟨est—deus⟩ Diehl Kl, vgl. gr. 21 [sed] dei Kl, vgl. gr. sed deum x 22 fit] sit L

παρὰ δὲ τοῖς κατὰ τὰς γραφὰς λεγομένοις θεοῖς, ὧν »ἐν συναγωγῇ ἔστη ὁ θεός, ἐν μέσῳ θεοὺς« διακρίνων, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐστιν ὁμοία θεῷ βασιλεῖ. 21. ζητήσεις δὲ εἰ, ὥσπερ ἐν ἀνθρώποις τοῖς ὑποδεεστέροις (ὅσον ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν φύσει) ἀγγέλων καὶ θρόνων καὶ κυριοτήτων καὶ ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ | βασιλεῖ, ⟨οὕτως⟩ ἐν θρόνοις ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θρόνῳ βασιλεῖ, κυριότησι δὲ κυριότητι βασιλεῖ, ἀρχαῖς δὲ ἀρχῇ βασιλεῖ, καὶ ἐξουσίαις ἐξουσίᾳ βασιλεῖ. φήσει γάρ τις· τίς ἡ ἀποκλήρωσις τοῖς μὲν ἐλάττοσιν ὡμοιῶσθαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, τοῖς δὲ κρείττοσιν ἀνθρώπων μὴ τὸ ἀνάλογον τούτῳ γίνεσθαι;

Οὗτος δὴ ὁ ὁμοιωθεὶς ἀνθρώπῳ βασιλεῖ ποιῶν γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους. καὶ ἐπιστήσεις εἰ, ὥσπερ ⟨ἐπὶ τῶν σωματικῶν⟩

ἄλλη ἡ γαμουμένη νύμφη παρὰ τοὺς καλοῦντας δούλους καὶ τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους, οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν μυστικῶν πραγμάτων οἱ μέν τινές εἰσιν ἀναλαμβανό-

turas dii vocantur, quorum »in synagoga stetit deus, in medio deos« discernens, *regnum caelorum* simile est deo regi. 21. quaeres autem, si quemadmodum in hominibus, qui sunt inferiores (quantum ad suam naturam) et angelis et sedibus et dominationibus et principatibus et potestatibus, *simile fit regnum caelorum homini regi*, sic in sedibus 799 *simile est regnum caelorum* sedi *regi*, dominationibus autem dominationi *regi*, principatibus autem principatui *regi*, potestatibus potestati *regi*. dicet enim aliquis: quae discretionis est ratio, ut humilioribus quidem adsimiletur *regnum caelorum homini regi*, superioribus autem non similiter fiat?

Iste igitur, qui adsimilatus est *homini regi* faciens *nuptias filio suo, misit servos suos vocare invitatos ad nuptias*. et considera si, quemadmodum in corporalibus

alia est quae nubit sponsa, alii autem ⟨servi⟩ invitatores, alii autem qui invitantur *ad nuptias*, sic et in rebus mysterialibus quidam quidem sunt, qui accipiuntur in con-

2 Ps. 81, 1 — 8ff Vgl. Kol. 1, 16

8 φύσει + *et* lat. **12** ⟨οὕτως⟩ Koe, vgl. lat. **13** θρώνω H **18** ἐλάττοσι M ἐλάττωσιν H | ὡμοιοῦσθαι M **28** ⟨ἐπὶ—σωματικῶν⟩ Kl Koe, vgl. lat.

4 regi deo L **10** fit y* fecit L **13. 15** regi y* regis L **15** autem] vero G < B | principatui ϱ principi x **18** humilioribus Kl, vgl. gr. hominibus x **31** ⟨servi⟩ Diehl, vgl. gr. **34** constitutionem ϱ constitutione x*

μενοι εἰς τὸ σύστημα τῆς νύμφης, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀποστελλομένων δούλων καλέσαι τοὺς κεκλημένους

εἰς τοὺς γάμους,

καὶ τρίτοι παρὰ τούτους οἱ κεκλημένοι εἰς τοὺς γάμους. θεὸς δ' ἂν εἰδείη τὰ διάφορα τάγματα τῶν ψυχῶν ἢ σὺν αὐταῖς καὶ δυνάμεων, καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ τούσδε μὲν ἐπὶ τὸ σύστημα τῆς νύμφης ἀναλαμβάνεσθαι, ἑτέρους δὲ ἐπὶ τοὺς δούλους τοὺς διακονουμένους ⟨ταύτῃ⟩ τῇ κλήσει, καὶ ἄλλους ἐπὶ τοὺς καλουμένους.

ἐν πνευματικοῖς δὲ γάμοις κοινωνίαν

νόει λόγου νυμφίου ⟨ὑποδοχήν,⟩ τόκον δὲ καλῶς ποιούμενα νύμφης ψυχῆς, γαμουμένης λόγῳ καὶ μὴ φθειρομένης ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν ἀφθαρσίας μεταλαμβανούσης καὶ γεννώσης, ὁποῖα γένοιτο ἐκ τοιούτων γάμων λογικὰ γεννήματα. 22. καὶ ἐν τοιούτοις γάμοις νόει τὸ ἑτοιμαζόμενον ἄριστον ἐκ στερεᾶς ἐν πνευματικοῖς λογίοις τροφῆς.

καὶ τὸ στερεὸν τῆς τροφῆς τροπο-

stitutionem sponsae, alii autem in ordinem transmissorum servorum *invitatos vocare*,

tertii autem praeter istos, qui vocantur *ad nuptias*. deus autem scit diversos ordines istos animarum earumque virtutes et causas, ob quas hi quidem in constitutionem sponsae accipiuntur, alii autem in ordinem servorum ministrantium vocationi huiusmodi et alii in numerum invitatorum

ad nuptias.

in spiritalibus autem nuptiis communicationem

sponsi ad sponsam, id est Christi ad animam,

verbi susceptionem intellege, partus autem opera bona animae nuptae, quae non corrumpitur a verbo sponsi, sed cottidie per communicationem eius incorruptibilitatem consequitur et generat, qualia decet ex talibus nuptiis rationabilia generamina: 22. et in talibus nuptiis intellege *prandium* quod paratur esse eloquium dei.

et fortia quaeque eloquiorum dei

29–645, 26 (?) Vgl. C^c Nr. 59 Or. — 31ff Vgl. Hebr. 5, 12

13/14 ⟨ταύτῃ⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 21 ⟨ὑποδοχήν⟩ Diehl, vgl. lat. 22 δὲ καλῶς ποιούμενα Kl, vgl. lat. ἐν καλῷ ποιουμένου καὶ M H 27 l. ὁποῖα ⟨ἂν⟩? Kl 29 γενήματα H[a] 31 λογίοις Koe λογικῆς M Π λογικοῖς H

2. 12 ordinem Kl, vgl. gr. ordine x 9 earumque—virtutes] lat. versteht falsch 14 numerum Kl numero x 24 cottidie per] lat. las καθ' ἑκάστην ⟨τὴν ἡμέραν διὰ⟩ τὴν Koe 33 et Kl, vgl. gr. ut x

λογούμενόν μοι νόει ἐν τοῖς ταύροις, ἀλλὰ καὶ τὸ πνευματικὸν τῆς αὐτῆς θεωρίας ἐν τοῖς θυομένοις σιτιστοῖς, καὶ τὴν ἄλλην δὲ ποικιλίαν, τὴν ἀνάλογον τοῖς σωματικοῖς πνευματικὴν θεωρίαν, ⟨ἐν⟩ τῷ καὶ τὰ πάντα ἕτοιμα. ὁ γὰρ βασιλεὺς ἐν δαψιλείᾳ βασιλικῇ ἀξίως τῆς βασιλείας καὶ τοῦ πλούτου ἑαυτοῦ τὸ τοιοῦτον ποιεῖ ἄριστον.

Δοκεῖ δή | μοι εὐγενῶν τινων ψυχῶν Ἰσραηλιτικῶν γεγονέναι ἡ προηγουμένη κλῆσις εἰς τοὺς γάμους. προηγουμένως γὰρ

διὰ τῶν καλούντων τῷ τῆς διδασκαλίας λόγῳ

βούλεται ὁ θεὸς ἥκειν εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἑστίαν τοὺς πρὸς σύνεσιν εὐφυεστέρους. καὶ ἔστιν ἰδεῖν ὅτι οὐ θέλουσιν οἱ τοιοῦτοι ἐλθεῖν εἰς τὴν κλῆσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀποστέλλονται ἄλλοι δοῦλοι προκαλούμενοι τοὺς μὴ θέλοντας ἐλθεῖν καὶ ἐπαγγελλόμενοι, εἰ ἔλθοιεν οἱ κεκλημένοι, μεταλήψεσθαι αὐτοὺς ἑτοιμασθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀρίστου, καὶ ταύρων τῶν ὡς ἐν καθαροῖς πάντων τῶν καθαρῶν μειζόνων, καὶ σεσιτευμένων τῇ ποικίλῃ καὶ πολλῇ ἀποδείξει τῶν

tauri intellegantur, suavia autem et delectabilia eorum sint *saginata*. varietatem autem diversam, omnium eloquiorum dei diversitatem, intellege quod ait: *et omnia praeparata*. rex enim in abundantia regali dignus regno et divitiis suis existens prandia facit.

Puto autem ingenuarum ali- 800
quarum animarum et Israelitiarum primam hanc fuisse vocationem *ad nuptias*. principaliter enim

vult deus venire ad epulationem istam beatam eos, qui ad intellegendum sint ingeniosiores. et est videre plerumque, quoniam qui huiusmodi sunt, nolunt ad istam vocationem *venire*, et ideo transmittuntur alii servi provocantes eos, qui *venire* nolebant, et promittentes quia, si venerint invitati, percipient a rege prandium praeparatum, carnes taurorum, quae inter munda omnibus mundis mundiora habentur: manducabunt etiam saginata, id est

28 ff Vgl. *Π* 247, 7 f: ἤτοι ταῦροι μὲν ἡ λογικὴ καὶ ὡς ἐν καθαροῖς μείζων τροφή, σιτιστὰ τὸ πνευματικῶς ἡδὺ (vgl. Z. 2 gr., 1 lat.) τῆς θεωρίας κτλ. — **31—645, 5** Vgl. *Π* 247, 8 f

2 καὶ] ⟨τὸ ἡδὺ καὶ τὸ τερπνὸν⟩ κατὰ Koe, vgl. lat. u. *Π* 5 ποικιλίαν] danach Lücke? Koe, vgl. lat. 6 ⟨ἐν⟩ Diehl 7 τῷ] τοῦ M | τὰ < M 12 ψυχῶν + *et* lat. 21 ἰδεῖν + *plerumque* lat. 22 εἰς + *istam* lat.

5 et < L 7 dignus (lat. las ἄξιος)] digno G digna L 11 autem] enim B 26 quia < GL 26/27 invitati + quod G[a] 30 mundiora] lat. las μειζόνως ⟨καθαρῶν⟩? Koe

εἰς ἕκαστον πρόβλημα νοημάτων. οἱονεὶ γὰρ σιτιστὸν παρατίθησι λόγον ἢ διῃρημένον καὶ ἐν τροπολογίᾳ λεγόμενον τεθυμένον ὁ τὴν περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος ἀπόδειξιν πολλὴν φέρων καὶ πλήρη. ὡς εἰ (καθ᾽ ὑπόθεσιν) ὀλίγα τινὰ καὶ ἀσθενῆ · φέροιτο εἰς τὴν τῶν προβλημάτων ἀπόδειξιν κατὰ τὰ δοκοῦντα κατασκευάζειν αὐτά, εἶεν ἂν τὰ τεθυμένα λεπτά τινα καὶ ἰσχνὰ καὶ (ἵν᾽ ὁμοίως ὀνομάσω) ξηρὰ καὶ ἄσαρκα. ἀλλ᾽ οὐ τοιαῦτα τὰ ἑτοιμασθέντα ἐν τῷ τοῦ βασιλέως ἀρίστῳ, ἐν ᾧ φησιν· *οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα.*

ad unamquamque propositionem exempla ⟨varia et⟩ multa rationis probatione repleta et bene divisa, quae moraliter intelleguntur occisa, quae in unaquaque propositione adferunt multam ⟨et plenam⟩ ostensionem. utputa (argumenti gratia dico) si quis adversus aliquam propositionem proferat quaedam dicta modica et infirma et non magnam virtutem rationis habentia, nonne videntur tibi tenuia et exilia et macra quae proferuntur et (ut ita dicam) sicca et sine carnibus verba? sed non sunt talia, quae praeparata sunt in convivio regis in quo dicit: *tauri mei et saginata occisa,*

οὕτω δὲ *καὶ τὰ πάντα ἕτοιμα*, ἵν᾽ ἐν τῇ στάσει τῶν παίδων καὶ τῇ λειτουργίᾳ τῶν πνευματικῶν οἰνοχόων ἕκαστος τῶν διακόνων φέρῃ εἰς τὸ ἄριστον τεταγμένος ἐκεῖνα μάλιστα, ἐν οἷς ἔμαθε διακονεῖσθαι. καὶ προτρεπόμενός γε τοὺς (ὡς εἶπον) κατὰ τὴν παραβολὴν δευτέρους, εἶπε τὸ *ἰδοὺ τὸ ἄριστον ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.*

et omnia praeparata.

utputa (manifestandi intellectus gratia dicam) loquitur aliquis apostolorum de castitate sermo-

3 ἢ] καὶ Koe 8 l. ⟨προ⟩φέροιτο? Kl, vgl. lat. 12 ἰσχνὰ + *et macra* lat. 13 ἄσαρκα + *verba* lat. 16 τὰ < M 24 τεταγμένως H

2 ⟨varia et⟩ Diehl, vgl. gr. 6 ⟨et plenam⟩ Diehl, vgl. gr. 12 tenuia + esse B L

nem, sermo ille recte intellegitur turtur. sed eum ipsum castitatis sermonem cum multa rationis probatione de scripturis repletum protulerit, ita ut delectet animum audientis pariter et confirmet, protulit eum saginatum. si de caritate locutus fuerit, protulit columbam. et sic in omnibus eloquiis dei intellege quid est exile, et quid saginatum.

23. Ἀλλ' οἱ προηγουμένως καλούμενοι ὡς πτωχοὶ καὶ ἄποροι τὸν νοῦν ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, περιέποντες τὰ ἴδια καὶ εὐφραινόμενοι μᾶλλον ἐπ' αὐτοῖς ἢ οἷς ἐπηγγέλλετο διὰ τῶν ἀποσταλέντων δούλων ὁ βασιλεύς. καὶ ὅρα ὅτι ὁ μέν τις αὐτῶν ἔχων ἴδιον ἀγρὸν οὐκ ἦλθεν εἰς τοὺς γάμους, ὁ δὲ ἐμπορίαν | κεκτημένος μιμεῖσθαί πως θέλων τὰ λεγόμενα ἐν τῇ περὶ τοῦ ἐμπόρου τῶν μαργαριτῶν παραβολῇ, ζητοῦντος τοὺς »καλοὺς μαργαρίτας« καὶ εὑρόντος »ἕνα πολύτιμον« καὶ ἀποδομένου τοὺς πολλούς, ἵνα ἀγοράσῃ τὸν ἕνα. πλὴν οὐκ αἴσιος ἡ ἐμπορία αὕτη, ἐφ' ἣν ἀπελθὼν ὁ κεκλημένος οὐ μετέλαβε

23. Sed qui principaliter quidem fuerant invitati, primos invitatores quasi pauperes sensu *neglexerunt* et egenos sermone *et abierunt* sua sequentes et magis sunt delectati in illis, quam in his quae per servos suos ⟨transmissos⟩ rex promittebat. et unus quidem eorum habens *proprium agrum* non venit *ad nuptias*, alius autem *negotiationem* exsequens, imitari quodammodo volens illum negotia- 801
torem margaritarum et quaerentem »margaritas bonas«, qui cum invenisset pretiosissimam margaritam, vendidit omnes ut emeret unam. sed non bona negotiatio ista, ad quam vadens qui fuerat invitatus non percepit prandium, quod a rege fuerat praeparatum.

27f Vgl. Matth. 13, 45f — **30f** Vgl. *II* 248, 5f

15 πτωχοὶ + *sensu* lat. | τὸν νοῦν] *sermone* lat. **24** κεκτημένος Koe, vgl. lat. κέκτηται M H

16 egenos] das adj. gehört im lat. auch S. 647, 24 zu invitatores **19** ⟨transmissos⟩ Kl nach Diehl, vgl. gr. **21** proprium + quendam G L

τοῦ ἑτοιμασθέντος τῷ βασιλεῖ ἀρίστου
καὶ τῶν τεθυμένων ταύρων καὶ σιτιστῶν καὶ πάντων τῶν ἑτοίμων.
ὅσοι μὲν οὖν τῶν διορατικῶν κληθέντες οὐκ ἔρχονται εἰς τὴν κλῆσιν, οὐ μὴν καὶ τοὺς ἀποσταλέντας δούλους ἐπὶ τὸ καλεῖν ὑβρίζουσι καὶ ἀναιροῦσι, μετριώτεροί εἰσι τῶν ταῦτα τετολμηκότων καὶ ἀναπαύονται ὃς μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὃς δὲ ἐπὶ τῇ ἐμπορίᾳ αὐτοῦ. οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τούτους ἴδωμεν τίνες εἰσί. δοκεῖ δή μοι ὅτι ἐκπεπτώκασιν οὗτοι ἐπὶ παρασκευὴν ἐριστικῶν καὶ σοφιστικῶν λόγων, ἐν οἷς κρατοῦντες τῶν ἀποστελλομένων δούλων οὐ παρεσκευασμένων πρὸς τὸ λύειν σοφίσματα ἢ κρατεῖν δοκοῦντες, ὑβρίζουσι τοὺς διακονουμένους τῇ κλήσει. καὶ ἔστι γε ἰδεῖν

τοὺς προσπεπονθότας τῇ ἀσκήσει τῶν θείων λόγων καὶ μετὰ τῆς θείας σοφίας βουλομένους αὐτοὺς πρεσβεύειν, ὑβριζομένους ὑπὸ τῶν διορατικῶν μὲν οὐ βουλομένων δὲ πιστεύειν τῇ ἀληθείᾳ· τινὰς δὲ αὐτῶν καὶ ἀναιρουμένους ὑπ' ἐκείνων, οἷς ὁ βασιλεὺς ὀργισθῆναι λέγεται. ἐπειδὴ ἔφθασε ἡ« καλουμένη »ὀργὴ ἐπ' αὐτούς«.

Τὸ δὲ ἔργον τῆς ὀργῆς ἐστι

qui ergo ex intellegentibus invitatis non veniunt quidem ⟨ad vocationem⟩, non autem et *servos* ad vocandum transmissos iniuriant et interficiunt, leniores sunt illis qui ausi sunt talia et requiescunt quidam quidem *in agro proprio*, alii autem *in* sua *negotiatione*. reliqui autem extra eos videamus qui sunt. puto quod hi sunt qui ceciderunt in praeparatione contentiosorum et astutorum verborum in quibus tenuerunt aut visi sunt tenuisse servos transmissos, qui non fuerunt praeparati ad solvendas eorum quaestiones versutas, et contumeliis adfecerunt ministros vocationis. et est videre cottidie, quomodo invitatores dei simplices et non valde »astuti secundum carnem«
cum divina sapientia sua volunt illos tales docere, sed iniurias patiuntur ab eis qui intellegunt quidem, non autem volunt credere veritati. alii autem et interficiuntur ab eis, quibus rex iratus dicitur, quoniam »praevenit super eos ira usque in finem«.

Et iratus rex

24 Vgl. I. Kor. 1, 26 — **32** I. Thess. 2, 16 — **34**—**648, 4** Vgl. *Π* 248, 4f

10 *ταῦτα*] *talia* lat. **21** *ἔστιν ἰδεῖν* M **27** *αὐτοὺς* Hu, vgl. lat. *αὐτὸν* M H **30** *αὐτῶν* Koe *αὐτοὺς* M H **32/33** *ἔφθασε — ὀργὴ* Kl *φθάσαι τὴν καλουμένην ὀργὴν* M H **33** *αὐτοὺς* + *usque in finem* lat.

5/6 l. invitati? Kl, vgl. gr. **6** ⟨ad vocationem⟩ Diehl, vgl. gr. **8** et] nec L **10** quidam B L < R G **13** sunt] l. sint? Diehl Kl

πεμφθῆναι τὸ *στράτευμα* τοῦ *βασιλέως*, ἤτοι τὸ »πλῆθος τῆς οὐρανίου στρατιᾶς« ἢ τοὺς τεταγμένους ἐπὶ τῶν κολάσεων ἀγγέλους· καὶ ἀναιροῦσί γε τοὺς *φονεῖς* τῶν διακόνων τοῦ λόγου καὶ πᾶσαν τὴν *πόλιν αὐτῶν ἐμπίπρησιν ὁ βασιλεύς*. οἱονεὶ γὰρ πόλις ⟨ἀσεβῶν⟩ καὶ σύστημα καθ' ἕκαστόν ἐστι τῶν συγκεκροτημένων ἐν τῇ σοφίᾳ »τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου« δογμάτων, ἣν ἐμπίπρησιν ὁ *βασιλεὺς* καὶ ἐξαφανίζει, ὡς ἐκ μοχθηρῶν οἰκοδομημάτων συνεστηκυῖαν. καὶ ἐπάν ποτε κατανοήσῃς καθαίρεσιν εἴτε »ψευδωνύμου | γνώσεως« εἴτε ὁποιωνποτοῦν λόγων ἐπαγγελλομένων ἀλήθειαν, καὶ ἀνατροπὴν αὐτῶν γενναίαν, μὴ ὄκνει λέγειν τὸ τοιοῦτον γεγονέναι ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ θεοῦ ἐμπιπράντων τὰς τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας ⟨τοῦ θεοῦ⟩ πόλεις. ἐνεπρήσθη μέντοι καὶ ἡ πόλις τῆς Ἰουδαϊκῆς διδασκαλίας μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίαν, ἧς ἐμπρησθείσης *εἶπε τοῖς δούλοις αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς* ἀπο-

misit *exercitum* suum, sive »multitudinem caelestis militiae« sive eos angelos qui positi sunt super poenas; et interficiunt *interfectores* ministrorum verbi, et *omnem civitatem eorum* succendunt. puto civitas est impiorum, secundum unumquodque dogma, congregatio eorum qui conveniunt in sapientia »principum huius saeculi«. hanc succendit *rex* et exterminat, quasi ex malis aedificationibus consistentem. et si quando videris exterminationem, sive alicuius »falsi nominis scientiae« sive quorumlibet verborum profiten- 802 tium veritatem ⟨eorumque⟩ destructionem validam, non pigeat te dicere hoc factum esse a militibus dei, qui succendere solent civitates inimicorum veritatis dei. succensa est ergo et civitas doctrinae Iudaicae post Christi adventum; qua succensa dixit *rex servis suis*, id est apostolis aut angelis dei, qui praepositi erant super vocationem

2 Vgl. Luc. 2, 13 — **8ff** Vgl. Orig. Sel. in Ez. 6, 8 (Lomm. 14, 90): »πόλεις πόλεών« εἰσιν αἱ αἱρέσεις· ἑκάστη γὰρ αἵρεσις ἴδιον νόμον ἔχει καὶ ἰδίαν πολιτείαν; Harnack TU. 42, 4, 61f — **10** Vgl. I. Kor. 2, 6 — **14ff** Vgl. den Titel von Irenaeus' Hauptwerk: ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως — **15** Vgl. I. Tim. 6, 20 — **22** Vgl. Röm. 1, 25

3/4 τεταγμένους] καλουμένους M **8—12** οἱονεὶ—βασιλεύς < M **8** οἱονεὶ] *puto* lat. | ⟨ἀσεβῶν⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **15** κατανοήσῃς Kl nach Koe κατανοήσαις M H **17** ἐπαγγελλομένων v ἐπαγγελομένων M H **20** στρατιῶν H **22** ⟨τοῦ θεοῦ⟩ Koe, vgl. lat. **24** τοῦ < H **26** βασιλεὺς + *id est* lat.

6 succendunt] anders Z. 11 u. gr. **7** impiorum est L **17** ⟨eorumque⟩ Kl Koe, vgl. gr.

στόλοις Χριστοῦ ἢ ἀγγέλοις θεοῦ τεταγμένοις ἐπὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν· ὁ μὲν γάμος ἕτοιμος, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι· πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἐὰν εὕρητε καλέσατε εἰς τοὺς γάμους. καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἀπὸ πάσης ὁδοῦ ἰδιωτικῶν καὶ οὐκ ἰδιωτικῶν δογμάτων τῶν κατὰ τὰ ἔθη τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων καὶ κωμῶν καὶ τόπων τοὺς καλουμένους εἰς τοὺς γάμους

gentium, dicens: *nuptiae quidem paratae, invitati autem non fuerunt digni; ite ergo ad exitus viarum, et quantoscumque inveneritis vocate ad nuptias.* et est videre ex omni via imperitorum et peritorum dogmatum, quae fuerunt secundum gentium mores, et civitatum et villarum ⟨et locorum⟩ vocatos *ad nuptias*.

ἀπὸ τῶν προσταχθέντων τοῦτο ποιεῖν. ἐξελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι, εἴτε ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλὴμ οἱ Χριστοῦ ἀπόστολοι, εἴτε ἀπὸ τῶν ἔνδον ὁρίων ἐν οἷς ἦσαν οἱ μακάριοι ἄγγελοι, καὶ ἐλθόντες εἰς τὰς ὁδοὺς

et egredientes servi, sive de Iudaea et Hierusalem apostoli Christi sive ab interioribus finibus in quibus fuerant angeli sancti, et venientes *ad vias*

καὶ συνήγαγον καὶ συνάξουσι πάντας οὓς ἐὰν εὕρωσι, πονηρούς ***, ἵνα ἀποθέμενοι τὴν πονηρίαν (τὸ ἀλλότριον τοῦ γάμου ἔνδυμα) καὶ ἐνδυσάμενοι μετὰ τῶν λεγομένων ⟨ἔργων⟩ ἀγαθῶν τὸ ἔνδυμα τοῦ γάμου πληρώσωσι τὴν τοῦ γάμου ἑστίαν ἑαυτῶν ἀνακειμένων.

diversas diversorum morum, *congregaverunt* et congregabunt *quoscumque* invenerint, *malos* *** quidem, ut deponentes malitiam (quod est extraneum a nuptiis *vestimentum*) et induentes se opera bona (quae sunt *nuptialia vestimenta*) inpleant convivium nuptiale *recumbentes*

et requiescentes in fide.

1f Vgl. Hebr. 1, 14? — **23f** Vgl. Röm. 13, 12?

3 ἐθνῶν + *dicens* lat. **9** ἰδιωτικῶν[1] Koe, vgl. lat. ἰδιωτικῆς M H | [οὐκ] Hu, doch vgl. lat. **11** κομῶν H **18** οἷς Hu, vgl. lat. ᾧ M H **24** *** Kl, es scheint zu fehlen ⟨τε καὶ ἀγαθούς· καὶ τοὺς μὲν πονηρούς⟩ **27** ⟨ἔργων⟩ Kl Koe, vgl. lat.

2 paratae + sunt B L **6** et peritorum y* < L **9** ⟨et locorum⟩ Diehl Kl, vgl. gr. **23** *** Kl, vgl. zu gr. Z. 24 **27** l. ⟨dicta⟩ sunt? Diehl, vgl. gr.

24. *Ἐπὰν οὖν πλησθῇ ὁ γάμος ἀνακειμένων καὶ προσαναπαυσαμένων τῇ πίστει καὶ τῇ θεοσεβείᾳ, τότε εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς ἐπιθεωρῆσαι καὶ κρῖναι περὶ τῶν ἀνακειμένων, ἵνα τὸν μὲν οὐκ ἔχοντα ἔνδυμα γάμου ἐλέγξας κολάσῃ, τοῖς δὲ λοιποῖς τὸ ἡτοιμασμένον ἄριστον παραθῇ*

24. Cum autem inpletae fuerint *nuptiae ex recumbentibus* et requiescentibus in fide et cultura hac dei, tunc ingredietur *rex* ad videndum et iudicandum de discumbentium qualitate, ut eum quidem qui *vestem* non habuerit *nuptialem* arguens damnet, reliquis autem *prandium* praeparatum adponat.

καὶ τὰ τεθυμένα σιτιστὰ μετὰ τῶν ταύρων καὶ τὰ λοιπὰ πάντα ὅσα ἡτοίμασεν.

ἕνα δὲ εἶδε τὸν οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου, εἰς ἓν γένος ἢ εἶδος ἀναφέρων τοὺς τὴν πρὸ τῆς πίστεως κακίαν τηρήσαντας καὶ μὴ ἀποδυσαμένους αὐτήν. καὶ μέμφεταί γε τῷ τοιούτῳ, ὡς κακῶς ποιήσαντι κατὰ τὸ τετολμηκέναι εἰσελθεῖν εἰς τοὺς τοιούτους γάμους μὴ ἀναλαβόντι τὸ τοῦ γάμου ἔνδυμα, τὸ ὕφα|σμα τῆς ἀρετῆς, τὸ λαμπρὸν ἱμάτιον, περὶ οὗ Σολομῶν ἐν Ἐκκλησιαστῇ ἐνετείλατο λέγων· »ἐν παντὶ καιρῷ ἔστωσαν τὰ ἱμάτιά σου λευκά«. φιμοῦται δὲ ὁ τολμήσας εἰσελθεῖν χωρὶς ἐνδύματος γάμου εἰς τὸν λαμπρὸν τοῦτον γάμον

vidit autem unum non habentem *nuptialem vestem,* id est quia unius sunt generis omnes, qui servant malitiam post fidem, quam habuerant ante fidem, et non deponunt eam. et arguit eos quasi qui male fecerint eo, quod ausi sunt in huiusmodi nuptias introire non recipientes digna *nuptiis indumenta,* id est texturam 803
virtutum, claram vestem, de qua etiam Salomon in Ecclesiaste praecipit dicens: »in omni tempore sint vestimenta tua candida«. *obmutuit* autem, qui ausus fuerat in huiusmodi nuptias introire sine vestimento decenti,

14ff Vgl. Hier. in Matth. 176 B: *unus iste omnes, qui sociati sunt malitia, intelleguntur* — **18ff** Vgl. Hier. in Matth. 176 C: *arguit inpudentiae, quod veste sordida munditias polluerit nuptiales* — **22f** Vgl. C^c Nr. 61 (Mitte) Or. *II* 249, 7 — **25** Prediger 9, 8

5/6 *ἀνακειμένων* + *qualitate* lat. **14** *εἶδε* Kl, vgl. lat. *οἶδε* M (?) H **17** *κακίαν* + *post fidem* lat. **24** *οὗ ⟨καὶ⟩* Koe, vgl. lat. **26** *σου* Hu *μου* H < M

2 recumbentibus et y* < L **4** hac R G^c B < G^a L | dei x* + et ϱ **19** et < L **22** digna] lat. las *τὸ ⟨ἄξιον⟩ τοῦ* Koe

καὶ οὐ δύναται λέγειν· ὅστις ὡς ἄξιος κολάσεως καὶ κρίσεως καταδικάζεται ὑπὸ τοῦ εἰπόντος τοῖς διακόνοις (ἄλλοις παρὰ τὰ ἄνω στρατεύματα)· ἵνα δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας οἷς οὐκ εἰς δέον ἐχρήσατο (οὔτε γὰρ ἣν ἔδει πορείαν περιεπάτησεν οὔτε ἃς ἐχρῆν πράξεις ἐπετέλεσεν)· ἐκβάλωσιν αὐτὸν οὐ μόνον ἔξω τῆς ἑστίας τοῦ γάμου ἀλλὰ καὶ εἰ⟨σβάλωσιν εἰ⟩ς τὸ ἐξώτερον σκότος καὶ πάντῃ φωτὸς ἀμιγές, ἵνα διψήσας φωτὸς μετὰ τὸ γεγονέναι ἐν σκότῳ τῷ ἐξωτέρῳ κλαύσῃ πρὸς τὸν δυνάμενον αὐτὸν εὐεργετῆσαι κἀκεῖθεν ῥύσασθαι θεόν, καὶ τοὺς ὀδόντας βρύξῃ τοὺς διὰ τὴν κακίαν φαγόντας τὸν ὄμφακα καὶ διὰ τοῦτο αἱμωδιάσαντας.

et sic condemnatur ab eo, qui dixit *ministris* suis (videlicet praeter exercitum illum qui erat desursum), ut *alligantes eum manus et pedes* quibus non sicut debuerat usus est (nec enim ad bonum cucurrerat aliquando nec aliquos bonos inpleverat actus), eiciant *eum* non solum de convivio nuptiali sed etiam *in tenebras exteriores* et ab omni lumine alienas iciant, ut sitiens lumen cum fuerit in tenebris exterioribus, ploret ad ⟨d⟩eum qui potens est eius misereri et eripere inde, et dentibus strideat, qui quoniam acerbam manducaverant malitiam stupidi erant effecti.

τοῦ γὰρ φαγόντος τὸν »ὄμφακα οἱ ὀδόντες« αἱμωδιάσουσιν·

ὄμφακα δὲ κἀκεῖ νομιστέον λέγεσθαι τὴν κακίαν τοῦ μὴ ⟨ἐπιλανθανομένου τῶν »ὀπίσω« μηδ’⟩ ἐπεκτεινομένου »τοῖς ἔμπροσθεν« ἀλλὰ παραμείναντος αὐτῇ, δέον ὁδεῦσαι ἐπὶ τὸ πέπειρον καὶ γλυκεῖαν ποιῆσαι τὴν τῆς ἀρετῆς σταφυλήν.

uva enim acerba intellegitur malitia eius, qui non obliviscitur »posteriora« nec adpetit »priora«, sed permanet in id ipsum, cum deberet ad maturitatem proficere dulcem et offerre virtutis alicuius manducabilem botrionem.

5ff Vgl. Hier. in Matth. 176 D: *vel certe ideo ligantur manus et pedes, ut male operari et currere desistant ad effundendum sanguinem* — 13 Vgl. *II* 250, 8 — 18. 21 Vgl. Jer. 38, 29 — 24ff Vgl. Phil. 3, 13

8 *πορείαν* + *ad bonum aliquando* lat. 9 *πράξεις* + *bonos* lat. 11 *εἰ⟨σβάλωσιν εἰ⟩ς* Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. 17 *βρύξῃ* H 18 *τὴν* < H[a] 24 *⟨ἐπιλανθανομένου — μηδ’⟩* Kl, vgl. lat. 25 *ἐπεκτεινομένους* M 28 *καὶ γλυκεῖαν* ~ lat. | *τῆς*] *alicuius* lat. 29 *ἀρετῆς* + *manducabilem* lat.

8/9 concurrerat G 10 eiciant] et eiciunt G L 13 ab < L 14 iniciant R B iniciunt G L 16 ⟨d⟩eum Diehl Koe, vgl. gr. | eius] eum G[a]? L 18f acerba manducaverant malitia L 28 offerre] lat. las *παραστῆσαι* st. *ποιῆσαι* Diehl

Ἐπιφέρει δὲ ὅλῃ τῇ παραβολῇ διὰ μὲν τοὺς πολλοὺς τῶν κεκλημένων καὶ μὴ γενομένων ἀξίων τὸ *πολλοὶ γάρ εἰσιν κλητοί*, διὰ δὲ τοὺς εἰσελθόντας εἰς τὸν γάμον καὶ ἀνακλιθέντας ἐκεῖ ὡς ὀλίγους τὸ *ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί*. καὶ εἴ τίς γε κατανοήσαι τὰ πολυάνθρωπα ἀθροίσματα τῶν (ἵνα ἁπλούστερον ὀνομάσω) ἐκκλησιῶν καὶ ἐξετάσαι, πόσοι μὲν οἱ βιοῦντες ἐπιεικέστερον καὶ μεταμορφούμενοι τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός«, πόσοι δὲ οἱ ῥαθυμότερον πολιτευόμενοι καὶ συσχηματιζόμενοι »τῷ αἰῶνι τούτῳ«, ἴδοι ἂν ὅτι χρήσιμός ἐστιν ἡ λέγουσα τοῦ σωτῆρος φωνή· *πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί*.

Καὶ ἀλλαχοῦ λέλεκται· »πολλοὶ ζητήσουσιν εἰσελθεῖν | καὶ οὐκ ἰσχύσουσι« καὶ »ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι ὀλίγοι εὑρίσκουσιν αὐτήν«. 804

25. *Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ* καὶ τὰ ἑξῆς

Et addit: *multi vocati*, *pauci autem electi*. et si quis considerat multitudinem hominum quae in ecclesiis congregatur et discusserit quanti sunt, qui conversantur disciplinate et reformantur »novitate sensus« sui, quanti autem neglegentissime conversantes configurantur »saeculo huic«, videbit quia verus est sermo domini dicens: *multi vocati, pauci autem electi*.

25. *Tunc abierunt Pharisaei et consilium acceperunt ut eum caperent in sermone.*

et mittunt discipulos suos cum Hero-

1ff Vgl. *Π* 250, 11ff — 8ff Vgl. Orig. hom. 4, 3 in Jer. (III, 25, 16ff): καὶ ἀληθῶς ἐὰν κρίνωμεν τὰ πράγματα ἀληθείᾳ καὶ μὴ ὄχλοις, καὶ κρίνωμεν τὰ πράγματα προαιρέσει καὶ μὴ τῷ βλέπειν πολλοὺς συναγομένους, ὀψόμεθα νῦν ὡς οὐκ ἐσμὲν πιστοί κτλ. u. ö.: vgl. Harnack TU. 42, 4, 109 A. 1. 114 — **14. 16** Vgl. Röm. 12, 2 — **21** Luc. 13, 24 — **23** Luc. 13, 24, vgl. Matth. 7, 14b

5 εἰσιν + οἱ H 7 ἀνακλιθέντας Hu ἀνακληθέντας M H | ὡς < M 11 ἁπλουστέρων H[a] 22/23 ἰσχύσουσιν H

8 autem] vero L 26 tunc] secundum mathm. XXII. In illo tempore L

ἕως τοῦ καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον (Matth. 22, 15—22).

dianis dicentes: magister, scimus quia verax es et viam dei in veritate doces, et non est tibi cura de aliquo, nec enim respicis personas hominum; dic ergo nobis, quid tibi videtur: licet censum dari Caesari aut non?

Τὸ βούλημα τῆς ἐκκειμένης λέξεως κατὰ τὸ ῥητὸν τοιοῦτον εἶναί μοι φαίνεται. Ἰουδαῖοι, ἅτε ἰδίαν ἔχοντες τὴν κατὰ τὸν Μωσέως νόμον διδασκαλίαν καὶ πολιτείαν ἀπεξενωμένην τῆς τῶν ἐθνῶν ἀγωγῆς καὶ δόγμα ἔχοντες τὸ λέγον· »ἕως θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, καὶ κύριος πολεμήσει περὶ σοῦ«, ἀνθίσταντο τοῖς κρατοῦσιν αὐτῶν ἔθνεσιν ὑπὲρ τοῦ μὴ παραβῆναι τὸν νόμον τοῦ θεοῦ. καὶ πολλάκις γε ἄρδην ἀπολέσθαι κεκινδυνεύκασιν ἐπὶ Ῥωμαίων βουλομένων ἀνδριάντα Καίσαρος εἰσαγαγεῖν εἰς τὸν νεὼν τοῦ θεοῦ, ἀνθιστάμενοι καὶ κωλύοντες τοὺς ἰσχυροτέρους αὐτῶν γενομένους ἐκ τοῦ ἡμαρτηκέναι Ἰουδαίους. εὕρομεν δὲ ἐκ τῶν κατὰ τὸν χρόνον Τιβερίου Καίσαρος ἱστοριῶν γραφάς, ὡς ἄρα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ἐκινδύνευσεν ὁ λαός, τοῦ μὲν Πιλάτου βιαζομένου ἀνδριάντα Καίσαρος ἀνα-

Voluntas loci praesentis secundum textum talis mihi videtur. Iudaei propriam habentes conversationem ex lege extraneam ab omni conversatione gentium, et habentes praeceptum quod ait: »usque ad mortem certa pro veritate, et dominus pugnabit pro te«, ideo contradicebant gentibus dominantibus sibi, ut non transgrederentur legem dei. et frequenter radicitus interire periclitati sunt sub Romanis volentibus statuam Caesaris introducere in templum dei, resistentes et prohibentes fortiores super se factos propter peccata. invenimus autem in historia Iudaica, quod in tempore Tiberii Caesaris sub Pontio Pilato periclitatus est populus, Pilato quidem cogente, ut susciperent statuam Caesaris in templum, Iudaeis autem et supra

16 Sir. 4, 28 — **27ff** Vgl. Josephus Ant. XVIII, 1f. 4. 11; Bell. II, 8f; Harnack TU. 42, 4, 51

8 *ἀπῆλθον* + *ερὶ* (!) *τῶν ἐπερωτησάντων διὰ τὸν κῆνσον* H **10** *τὸ*] *ὁ* (!) H am Anfang d. Zeile **15** *τῆς*] *omni* lat.

5/7 dic—non] Omelia Origenis de eadem lectione L **7** aut non] an non B **13** conversationem umfaßt wohl *διδασκαλίαν καὶ πολιτείαν* Elt **31/32** templo L

θεῖναι ἐν τῷ ναῷ τῶν δὲ καὶ παρὰ δύναμιν κωλυόντων· τὸ δ' ὅμοιον ἀναγέγραπται γεγονέναι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους Γαΐου Καίσαρος. καὶ στοχαζόμεθα ὅτι, ὅσον μὲν ἐπεσκοπεῖτο ὁ λαὸς καὶ τὸν λεγόμενον κατὰ τοὺς προφήτας φραγμὸν περιτετείχιστο »ὁ ἀμπελὼν τοῦ κυρίου οἶκος Ἰσραήλ, καὶ τὸ ἠγαπημένον νεόφυτον αὐτοῦ ἄνθρωπος Ἰούδα«, οὐδὲν τηλικοῦτον ἐγένετο. τὸ παραδοξότατον δέ· αὐτὸς πρῶτος ἐτόλμησε μιᾶναι τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ ὁ Πιλᾶτος, ᾧ παρέδωκαν τὸν Ἰησοῦν.

Καὶ κατὰ τὸν χρόνον οὖν τοῦ σωτῆρος, ἡνίκα φόρον ἐπετάχθησαν δοῦναι Ἰουδαῖοι Ῥωμαίοις, σκέψις καὶ βουλὴ ἦν ἐν Ἰουδαίοις περὶ τοῦ πότερον καθήκει τοὺς ἀνα|κειμένους τῷ θεῷ καὶ μερίδα ὄντας αὐτοῦ διδόναι φόρον τοῖς ἄρχουσιν ἢ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολεμεῖν, εἰ μὴ συγχωροῖντο ζῆν ὡς βούλονται,

vires suas resistentibus; similiter autem scriptum est factum et in tempore Cai Caesaris. aestimamus ergo, quoniam quamdiu quidem speculabatur populum illum deus ⟨et⟩ circumdatus fuerat saepe dominicae tuitionis quasi »vinea domini Sabaoth«,

nihil huiusmodi contingebat eis. in primis autem ipse Pilatus, cui tradiderant Christum, ausus est populum inquinare;
quod gravius erat captivitatibus universis, quoniam omnis captivitas (quam frequenter sunt passi) corporis erat vexatio, introductio autem statuae in templum animarum erat interitus.

Et in tempore ergo Christi, quando tributum ⟨Iudaei⟩ iussi sunt dare Romanis, cogitatio et consilium erat apud Iudaeos,
utrum deberent qui dei populus 805
erant et portio eius, tributum dare principibus aut potius pro libertate bella suscipere, nisi permitterentur vivere sicut ipsis placebat.

2. 12 Vgl. Josephus Ant. XVIII, 1f. 4. 11; Bell. II, 8f; Harnack TU. 42, 4, 51 — 7 Vgl. Jes. 5, 2 — 8 Jes. 5, 7 — 21ff Vgl. Hier. in Matth. 177 A: *nuper . . . Iudaea subiecta Romanis . . . stipendiaria facta fuerat, et erat in populo magna seditio, dicentibus aliis . . . debere tributa persolvi . . ., Pharisaeis vero . . . e contrario nitentibus, non debere populum dei . . . humanis legibus subiacere* — 26 Vgl. Deut. 32, 9

1 *λαῷ* M 5 *στοχαζόμεθα* ⟨*οὖν*⟩ Koe, vgl. lat. 6 *λαὸς* + *deus* lat. 7 *φραγμὸν* + *dominicae tuitionis* lat. 8 *ὁ ἀμπ.*] *quasi vinea* lat. 11 *ἐγένετο* + *eis* lat. 28 *συγχωρεῖν τὸ* H

3 cai B^r gai B^a G L 6 ⟨et⟩ Kl, vgl. gr. 7 tuitionis] visitationis B 14 populum] lat. las *λαὸν* st. *ναὸν* 22 ⟨Iudaei⟩ Diehl, vgl. gr.

καὶ μὴ διδόναι φόρον.

καὶ ἱστόρηται ὅτι Ἰούδας μὲν ὁ Γαλιλαῖος, οὗ μέμνηται καὶ Λουκᾶς ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσιν, ἀποστήσας πολὺ πλῆθος Ἰουδαίων, ἐδίδασκε μὴ δεῖν διδόναι Καίσαρι φόρον μηδὲ κύριον ἀναγορεύειν τὸν Καίσαρα· ὁ δὲ κατὰ τὸν καιρὸν αὐτοῦ τετράρχης πείθειν ἐβούλετο τὸν λαὸν εἴκειν τῇ παρούσῃ καταστάσει καὶ μὴ αὐθαίρετον αἱρεῖσθαι πρὸς ἰσχυροτέρους πόλεμον, διδόναι δὲ τοὺς φόρους. καὶ ἡ προκειμένη δὲ τοῦ εὐαγγελίου λέξις οὐ σαφῶς μὲν ⟨ἀλλὰ⟩ ἐμφαίνει τὰ τοιαῦτα, τῷ δὲ δυναμένῳ βεβασανισμένως ὁρᾶν τὸ ἐκκείμενον ῥητὸν παρίστησι ταῦτα οὕτως ἔχειν. χώραν γὰρ οὐκ εἶχον ⟨ἂν⟩ Φαρισαῖοι βουλόμενοι παγιδεῦσαι ἐν λόγῳ τὸν Ἰησοῦν, ἀποστείλαντες ἑαυτῶν τοὺς μαθητὰς μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν πυθέσθαι τοῦ Ἰησοῦ, πότερον ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι ἢ οὔ, εἰ ὁμολογούμενον ἦν ὅτι οὐ δεῖ δοῦναι,

καὶ εἰ συμπεφωνημένον ἦν τὸ ⟨μὴ⟩ διδόναι.

26. Καὶ ὅρα εἰ μὴ δηλοῦται τὰ τῆς ἐκκειμένης ἱστορίας ἐκ τοῦ τοὺς

et refert historia, quod Iudas quidem Galilaeus, cuius memor est et Lucas in Actibus apostolorum, avellens multam multitudinem Iudaeorum docebat non oportere Caesari dare tributum neque dominum Caesarem appellare; qui autem erat in tempore illo tetrarcha suadere populo festinabat, ut statui praesenti consulerent et non voluntarie contra fortiores susciperent bellum, sed adquiescerent dare tributum. et sermo quidem evangelii praesentis non quidem manifeste, tamen haec ipsa ostendit. qui autem diligenter considerat verborum praesentium sensum, inveniet hoc et in loco praesenti. nec enim haberent occasionem *Pharisaei* volentes Christum capere *in sermone*, mittentes *discipulos* suos *cum Herodianis* ut eum interrogarent, utrum *liceret Caesari dare tributum aut non*, si manifestum apud eos fuisset, quoniam non oportet dare, et si consonantia voluntatum apud eos fuisset, ut non darent tributum.

26. Et vide nisi manifestatur historia illa ex eo, quod volentes

2ff Vgl. Act. 5, 37; Josephus Ant. XVIII, 1f — 8ff Vgl. Hieron. in Matth. 177 B: *Caesar Augustus Herodem . . . regem Iudaeis constituerat, qui tributis praeesset et Romano pareret imperio*

15 ⟨ἀλλὰ⟩ Kl Koe, vgl. lat. 19 ⟨ἂν⟩ Diehl, vgl. lat. 25. 28 ἦν + *apud eos* lat. 25 δεῖ δοῦναι Kl nach Hu, vgl. lat. διδόναι M H 28 τὸ ⟨μὴ⟩ Koe, vgl. lat. ὅτι M H

2/3 quidem ϱ quidam x* Pasch 4 et x Pasch < ϱ 5 avellens x* evellens ϱ 7/8 dominum + neque y 24 eum] l. Iesum? Diehl, vgl. gr. 26 aut] an B

βουλομένους παγιδεῦσαι ἐν λόγῳ τὸν Ἰησοῦν Φαρισαίους μὴ μόνους ἀπεσταλκέναι τοὺς μαθητὰς ἑαυτῶν πευσομένους περὶ τοῦ κήνσου, ἀλλὰ μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν. εἰκὸς γὰρ ὅτι ἐν τῷ λαῷ τότε | οἱ μὲν διδάσκοντες τελεῖν τὸν φόρον Καίσαρι ἐκαλοῦντο Ἡρωδιανοὶ ὑπὸ τῶν μὴ θελόντων τοῦτο γίνεσθαι· οἱ δὲ φαντασίᾳ ἐλευθερίας κωλύοντες διδόναι τὸν φόρον τῷ Καίσαρι, ἐδόκουν εἶναι οἱ ἀκριβοῦντες τὰ Ἰουδαίων μαθήματα Φαρισαῖοι.

εἰ δὲ μὴ βούλεταί τις ταῦθ' οὕτως ἔχειν, δηλωσάτω πῶς βουλόμενοι αὐτὸν παγιδεῦσαι ἐν λόγῳ ἀποστέλλουσι τοὺς ἑαυτῶν μαθητὰς οἱ Φαρισαῖοι, ἀποστέλλουσι δὲ καὶ τοὺς Ἡρωδιανοὺς πευσομένους περὶ τοῦ φόρου. ποία γὰρ παγὶς ἦν ἐν τῷ ἀποκρίνεσθαι τὸν Ἰησοῦν, εἴτε βούλεται κῆνσον δίδοσθαι Καίσαρι εἴτε μή,

εἰ μὴ (ὡς ἀποδεδώκαμεν) κωλύοντος μὲν αὐτοῦ διδόναι κῆνσον Καίσαρι, ἔμελλον Ἡρωδιανοὶ παραδιδόναι αὐτὸν Ῥωμαίοις, ὡς ἀποστασίαν διδάσκοντα, ἐπιτρέποντος δὲ οἱ Φαρισαῖοι ἔμελλον κατηγορεῖν τοῦ Ἰησοῦ ὡς βλέποντος εἰς πρόσωπον ἀνθρώπου μᾶλλον ἤπερ διδάσκοντος ἐν ἀληθείᾳ τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ; βασάνισον δὲ παρὰ σαυτῷ ὅτι οἱ τῶν Φαρισαίων

〈Pharisaei〉 Christum capere *in sermone* non solum miserunt *discipulos* suos interrogantes de censu, sed *cum Herodianis*. forsitan enim in populo tunc qui quidem docebant oportere dare tributum *Cae-* 806
sari, vocabantur Herodiani ab his, qui hoc facere recusabant; qui autem prospectu libertatis dare tributum vetabant, videbantur esse Pharisaei subtilitatem Iudaicarum disciplinarum cautius observantes,

ut si quidem Christus responderet non oportere Caesari dare tributum, traderent eum Romanis 〈Herodiani〉 quasi recessionis auctorem, si autem iuberet dari, *Pharisaei* accusarent eum *quasi personas hominum* aspicientem magis quam docentem *viam dei in veritate*. considera autem et vide, quoniam Pharisaeorum discipuli dicentes: *magister, scimus quia verax es et*

5ff Vgl. Hieron. in Matth. 177 C: *seu quos inludentes Pharisaei, quia Romanis tributa solvebant, Herodianos vocabant* — **6f** Vgl. *II* 252, 3f

7 *τελεῖν*] *oportere dare* lat. **15** *δηλωσάτω* Koe *σωσάτω* MH **21** *ἀποκρίνασθαι* H **22** *διδόναι* M **34** *σαυτῷ* + *et vide* lat.

1 〈Pharisaei〉 Diehl, vgl. gr. **5/6** docebant Kl, vgl. gr. dicebant x **27** 〈Herodiani〉 Diehl Kl, vgl. gr. | l. secessionis? Koe **28** dare B **32** autem 〈et vide tecum〉 Diehl, vgl. gr.

μαθηταὶ λέγοντες· διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός, οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπου οἷον προκαλοῦνται αὐτὸν διὰ ⟨τούτου⟩ τοῦ ἐπαίνου ἐπὶ τὸ μὴ λαβεῖν πρόσωπον τῶν Ἡρωδιανῶν καὶ τῶν οἳ ἐφρόνουν τὰ Καίσαρος, ἵνα ἀποφηνάμενος κατὰ τὸ βούλημα τῶν Φαρισαίων περὶ | τοῦ μὴ δεῖν Καίσαρι διδόναι φόρον, ὑπ' αὐτῶν παραδοθῇ τοῖς Ἡρωδιανοῖς. ὅρα δὲ καὶ τὸ *γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πανουργίαν αὐτῶν εἶπε· τί με πειράζετε, ὑποκριταί;*

viam dei in veritate doces, et non tibi cura est de aliquo, nec enim aspicis personas hominum, provocabant eum per huiusmodi laudem, ut non acciperet Herodianorum personas, qui partes Caesaris defendebant, ut respondens secundum voluntatem Pharisaeorum, quia non licet *Caesari* dare tributum, traderetur Herodianis ⟨ab iis⟩. unde et dominus *videns* 807
nequitiam eorum ita *dixit*: *quid me temptatis, hypocritae?*

ostendite mihi nomisma census. at illi obtulerunt ei denarium. et ait eis Iesus: cuius est imago haec et suprascriptio? dicunt ei: Caesaris. tunc ait eis: reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei sunt deo.

οὐκοῦν ᾔδει πειραζόμενος ὑπὸ τῶν Φαρισαίων μετὰ πανουργίας αὐτῷ προσερχομένων, ἵν' ὅ τί ποτ' ἂν ἀποκρίνηται ἐκ τῆς ἀποκρίσεως ἐπιβουλεύσωσιν αὐτῷ.

Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τοῦ προκειμένου εὐαγγελίου λελέχθω εἰς τὸν τόπον ὡς πρὸς τὴν λέξιν, οἷς συνᾴδει καὶ τὰ τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Λουκᾶ ῥητὰ

6ff Vgl. Hieron. in Matth. 178 A: *blanda et fraudulenta interrogatio illuc provocat respondentem, ut magis deum quam Caesarem timeat et dicat non debere tributa solvi, ut statim audientes Herodiani seditionis contra Romanos principem teneant* — 15 Zu *πανουργίαν* vgl. Hautsch TU. 34, 2[a], 75

6 *ἀνθρώπου* (so G *Θ* usw. im *N T*)] *hominum* lat. 7 ⟨*τούτου*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 9 *καὶ τῶν* < lat. 10 lat. las *ἀποκρινάμενος* ? Diehl 24 *ᾔδη* M

1 in veritate doces G 2 curae B 7 ut y* (Pasch) aut L 11 ⟨ab iis⟩ Diehl, vgl. gr. 19. 21 eis] illis L

περὶ τῶν ὁμοίων, ὡς δυνατόν σοι παραθεμένῳ τὰ εὐαγγέλια καὶ συνεξετάζοντι αὐτὰ ἀλλήλοις ἰδεῖν· οὐκ ἄλλος γὰρ νοῦς ἐστι παρὰ τοῦτον εἰρημένος τῷ Ματθαίῳ περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον, καὶ παραπλησίως Ματθαίῳ παρὰ τῷ Μάρκῳ.

ἅμα δὲ καὶ διδασκόμεθα ἀπὸ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν μὴ τοῖς ὑπὸ τῶν πολλῶν λεγομένοις καὶ διὰ τοῦτο ἐνδόξοις φαινομένοις προφάσει τῆς εἰς θεὸν εὐσεβείας προσέχειν, ἀλλὰ ⟨τοῖς⟩ ὑπὸ τῆς ἐξετάσεως καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου παρισταμένοις. πρόσχες γὰρ ὅτι, ζητουμένου τοῦ εἰ δεῖ διδόναι Καίσαρι κῆνσον ἢ μή, οὐχ ἁπλῶς ἀπεφήνατο τὸ δοκοῦν ἑαυτῷ ἀλλὰ εἰπὼν ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου ἐπύθετο, τίνος ἡ εἰκὼν καὶ ἡ ἐπιγραφή, καὶ εἰποῦσιν ὅτι Καίσαρος, ἀπεκρίνατο ὅτι δεῖ ἀποδιδόναι τῷ Καίσαρι τὰ αὐτοῦ αἰτοῦντι καὶ μὴ ἀποστερεῖν αὐτὸν τῶν ἰδίων φαντασίᾳ θεοσεβείας· οὐ δήπου δὲ τὰ μὲν Καίσαρος ἀποδιδόναι δεῖ τῷ Καίσαρι οὐχὶ δὲ καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ,

Ex hoc loco discimus salvatoris exemplo, ut non his, quae a multis dicuntur et propterea gloriosa videntur, occasione pietatis adtendamus, sed quae convenienter secundum *** ordinem rationis dicuntur. nam cum quaereretur ab eo, utrum licet *Caesari* dare *tributum aut non*, non simpliciter dedit responsum secundum quod videbatur ei, sed dixit: *ostendite mihi nomisma census* et interrogavit: *cuius est ⟨imago et⟩ inscriptio*? et dicentibus eis quia *Caesaris*, respondit quia oportet reddere *Caesari quae Caesaris sunt*, et non eum oportere fraudare a propriis eius pietatis occasione.

καὶ οὐ κωλύεταί τις ἀποδιδοὺς Καίσαρι τὰ Καίσαρος ἀποδιδόναι τῷ θεῷ τὰ τοῦ θεοῦ.

nec enim ex eo, quod reddit quis *Caesari quae Caesaris sunt*, impeditur reddere *deo quae dei sunt*.

27. Δύναται δέ τις τὰ κατὰ τὸν τόπον οὕτως τροπολογῆσαι. συνεστήκαμεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος (ὑπερκείσθω δὲ νῦν λέγειν ὅτι καὶ ἐκ πνεύματος) καὶ ὀφείλομέν τινα διδό-

27. Potest aliquis moraliter intellegere locum istum hoc modo. omnes consistimus ex anima et corpore (differamus nunc dicere, quoniam et ex spiritu) et debe-

6 *τὸν* < Hᵃ **13** ⟨*τοῖς*⟩ Koe **22** *δεῖ* < M **24** *αὐτὸν*] *αὐτῶ* Mᵃ **27** *τῷ* < Mᵃ **29** *καὶ* + *enim* lat. **35** *λέγειν* < H

13 *** Diehl, vgl. gr. **16** aut] an B **18** ei x* eis *μ* **20** ⟨imago et⟩ Kl, vgl. gr. **23** l. Caesari ⟨petenti⟩? Kl nach Diehl, vgl. gr.

ναι ὡσπερεὶ φόρον σωμάτων ἄρχοντι λεγομένῳ Καίσαρι, τὰ ἀναγκαῖα τῷ σώματι, ἔχοντα τὴν εἰκόνα τοῦ τῶν σωμάτων ἄρχοντος σωματικήν· ταῦτα δέ ἐστι τροφὴ καὶ σκέπη καὶ ἀναγκαία διανάπαυσις καὶ ὕπνοι.

καὶ ἄλλα ὀφείλομεν, ἐπεὶ ἡ ψυχὴ φύσει κατ' εἰκόνα ἐστὶ θεοῦ, τῷ βασιλεῖ αὐτῆς θεῷ, ἅπερ ἐστὶ συμφέροντα καὶ κατάλληλα τῇ τῆς ψυχῆς φύσει καὶ οὐσίᾳ· ταῦτα δέ | εἰσιν ⟨πᾶσαι⟩ αἱ ἐπ' ἀρετὴν ἄγουσαι ὁδοὶ καὶ αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις.

οἱ οὖν διδασκόμενοι τὸν νόμον τοῦ θεοῦ περὶ τῶν τοῦ σώματος πραγμάτων καὶ ὀφειλομένων αὐτῷ οὐ τὰ αὐτὰ δοξάζουσιν.

οἱ μὲν γὰρ τὸ ἀνάλογον ποιοῦσι τοῖς συμβουλεύουσι μὴ διδόναι κῆνσον Καίσαρι, ὅση δύναμις νηστείαις καὶ ἀγρυπνίαις κακοῦντες τὸ σῶμα καὶ ἀποχῇ πάσῃ τῇ διὰ τὸ σῶμα καὶ τὰς ἀναγκαίας αὐτοῦ πράξεις.

mus quaedam dare quasi tributum corporum principi qui dicitur *Caesar*, id est necessaria corpori et habentia imaginem principis corporum corporalem, hoc est escas et vestimenta et somnum et quaecumque necessaria sunt ad repausationem simplicem naturae carnalis, sine quibus consistere non potest carnis natura.

item quoniam anima, quantum ad naturam suam, secundum imaginem est dei regis sui, quaecumque sunt convenientia animarum naturae, id est viae omnes 808
quae ducunt ad virtutem ⟨et omnes actiones quae sunt secundum virtutem⟩, debemus ea deo offerre.

qui ergo supra modum docent legem dei et de rebus corporalibus et debitis corpori nihil curare praecipiunt, ipsi sunt Pharisaei qui reddere *Caesari tributum* vetabant, id est qui tota virtute suadent omnino ieiuniis et vigiliis debere adfligere corpus et abstinere ab omnibus, quae sunt corporalia et necessaria corpori,

13 Vgl. Gen. 1, 27 — 22 Vgl. Röm. 13, 14?

6 l. mit lat. ὕπνοι (Koe) καὶ ⟨ἅτινα⟩ ἀναγκαῖα δι' ἀνάπαυσιν Kl, woran sich lat. 9—11 anschlöße? **16** ⟨πᾶσαι⟩ Kl Koe, vgl. lat. **20** οὖν + *supra modum* lat. vgl. S. 660, 14f **21** θεοῦ + *et* lat. **25** l. etwa ⟨Φαρισαίοις⟩ τοῖς? Diehl Kl Koe; doch hat gr. auch S. 660, 19ff die Herodianer nicht **26** Καίσαρι + *id est* lat. **14** regis sui] lat. las τοῦ βασιλέως **16** vias B **17ff** ⟨et—virtutem⟩ Diehl, vgl. gr. **19** ea < B **24** tributum Caesari L **25—27** lat. las κακοῦν ⟨δεῖν παραινοῦν⟩τες Koe

	ut nihil ex nobis corporis principi tribuatur; quales sunt de quibus ait apostolus: »in novissimis temporibus recedent quidam a fide, adtendentes spiritibus erroris et doctrinae daemoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium, cauteriatam habentium conscientiam suam, prohibentium nubere, et iubentium abstinere a cibis, quos deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus«.
ἕτεροι δὲ παρὰ τούτους εἰσίν, οἳ ἀτρανώτως μὲν διαλαμβάνουσι περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον,	alii autem sunt, qui supra modum
φαντάζονται δὲ ὅτι καὶ τῷ σώματι χρὴ	aestimant oportere corporibus indulgere
διδόναι τὰς ὀφειλάς.	et per omnia satisfacere principi corporum;
	et ipsi sunt secundum similitudinem *Herodianorum* dicentium oportere *Caesari* dare tributum.
ἀλλ' ὁ σωτὴρ ἡμῶν »ὁ λόγος τοῦ θεοῦ«, τρανῶς χωρίζων τὰς εὐλόγους τῷ σώματι ὀφειλὰς ἀπὸ τῶν ⟨πνευματικῶν⟩ ὀφειλῶν τῆς ψυχῆς φησιν· ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ· εἰκόνα γὰρ ἔχει Καίσαρος καὶ σωματικῶν πραγμάτων ὁ φόρος,	salvator autem noster »verbum dei«, dilucide separans rationabilia corporis debita a debitis spiritalibus animae, dicit: *reddite Caesari quae Caesaris sunt et quae dei sunt deo*; imaginem enim Caesaris habet omnis res corporalis
	et imaginem dei habet omnis virtus. si ergo sic reddimus principi carnis quae carnalia sunt, ut non fraudemus deum a spiritalibus

3 I. Tim. 4, 1—3 — 24 Hebr. 4, 12

27 ⟨*πνευματικῶν*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 31 *πραγματικῶν* H

3 in < L 10 et iubentium < y 27 dixit G L 36 a < B (G vacat)

ὃν μόνον καὶ οὐδὲν πλέον αὐτοῦ ὀφείλομεν τῷ σώματι.

28. Οἶδα δὲ καὶ ἄλλην εἰς τὸν τόπον τοιαύτην φερομένην διήγησιν. ὁ μὲν ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου ἐν τροπολογίᾳ καλεῖται Καῖσαρ·

ὁ δὲ ⟨πάντων⟩ τῶν αἰώνων βασιλεὺς ἐν οὐδενὶ συμβόλῳ τυγχάνων θεὸς πανταχοῦ ὀνομάζεται. ἐπεὶ τοίνυν ἔχομέν τινα τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, τουτέστι τὰ κατὰ κακίαν, καὶ οὐ πρότερον δυνάμεθα ἀποδιδόναι τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ, ἐὰν μὴ ἀποδῶμεν, ἀποθέμενοι πάντα τὰ τῆς κακίας, τῷ Καίσαρι τὰ τοῦ Καίσαρος, διὰ τοῦτο ὁ σωτὴρ ἐπιδειχθέντος τοῦ νομίσματος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ εἰκόνος φησίν· ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. καὶ τοῦτο δὲ κατὰ τὸν

eius virtutibus, tunc reddimus principi corporum, quae corporis sunt,

id est ea sola quae necessaria habet carnis natura et nihil amplius quod pertineat ad minorationem virtutum. et si sic virtutibus serviamus, ut non gravetur carnis natura a necessariis suis, tunc reddimus *deo quae dei sunt*, ut nec virtus minoretur, dum supra modum carni servimus, nec carnis natura gravetur, dum abundantius virtutibus adhaeremus.

28. Scio et huius loci aliam tradit⟨am exposit⟩ionem, quoniam princeps mundi moraliter dicitur Caesar,

sicut et omnium gentium principes in persona principum mundi ponuntur.

rex autem omnium saeculorum deus non in uno mysterio, sed ubique est deus. quoniam ergo habemus quaedam in nobis, quae sunt principis huius mundi, id est diversas malitias, et non possumus prius reddere *deo quae dei sunt*, nisi reddiderimus principi quae principis sunt, id est nisi deposuerimus malitiam universam, ideo dominus ostenso sibi nomismate et imagine eius respondit: *reddite Caesari quae Caesaris sunt et deo quae dei sunt*. et hoc disca-

15ff Vgl. Harnack TU. 42, 4, 24 — 17 Vgl. Joh. 12, 31

22 ⟨πάντων⟩ Diehl Koe, vgl. lat. **23** ἐν οὐδενὶ] lat. las οὐκ ἐν ἑνὶ Koe **25** τινα + *in nobis* lat.

6 ad minorationem y* a domino rationem L ad rationem *μ* **7** sic x* < ϱ **16** tradit⟨am exposit⟩ionem Diehl, vgl. gr. **18** Caesar x* < *μ*

τόπον σκοπήσωμεν ὅτι, ἐάν ποτε πειραζόμενοι ὑπὸ τῶν ζητούντων ἀφορμάς, προτεινόντων προβλήματά ⟨τινα⟩ οὐχ ἵνα μάθωσιν ἀλλ' ἵνα ὅση δύναμις ἡμῶν κατηγορήσωσιν,

mus ex loco praesenti, quoniam 809
si quando temptati fuerimus ab eis, »qui volunt occasionem« et proponunt nobis quasdam propositiones, non ut discant, sed ut causam accusationis inveniant contra nos,

ἀκούωμεν λόγους πειραστικοὺς ἡμῶν, οὔτε πάντῃ σιωπᾶν ὀφείλομεν οὔτε ὡς ἔτυχεν ἀποκρίνασθαι, ἀλλὰ περιεσκεμμένως καὶ μετὰ περισκέψεως, εἰς τὸ (ὅση δύναμις) ἐκκόψαι τὰς ἀφορμὰς »τῶν θελόντων« ἀφορμάς, καὶ διδάσκειν ἀνεπιλήπτως τὰ σῴζοντα τοὺς βουλομένους ἐν τῷ ἀκούειν σῴζεσθαι.

nec omnino tacere debemus nec simpliciter respondere, sed cum cogitatu et circumspectu, ut (quantum possibile nobis fuerit) praecidamus »occasionem quaerentium« in nobis »occasionem« et doceamus inreprehensibiliter ea, quae possunt salvare volentes ⟨audientes⟩ salvari.

δύνανται δὲ οἱ μὲν Φαρισαῖοι λαμβάνεσθαι εἰς τοὺς διδασκάλους τῶν διαφόρων Ἰουδαϊκῶν παραδόσεων. οἱ δὲ Ἡρωδιανοὶ εἰς τὸν νομιζόμενον παρὰ τοῖς πολλοῖς βασιλικὸν Ἰουδαίων τῶν οὕτως ἁπλούστερον λεγομένων λόγον. ἀφ' ἑκατέρων οὖν πυνθάνονται τοῦ σωτῆρος τὰ περὶ τοῦ κήνσου. ὁ δὲ αὐτοῖς ἀποκρίνεται, ὡς ἀποδεδώκαμεν· πλὴν ἐπεὶ οὐ μαθεῖν βούλονται ἐκ τοῦ ἐρωτᾶν αὐτόν, ἀλλὰ παγιδεῦσαι ἐν λόγῳ καὶ πειράζειν αὐτόν, διὰ τοῦτο ἀκούσαντες τὰ δοκοῦντα αὐτῷ πρὸς τὸ πύσμα αὐτῶν καὶ θαυμάσαντες,

3. 12ff Vgl. II. Kor. 11, 12 — 30ff Vgl. Hieron. in Matth. 179 C: *qui credere debuerant ad tantam sapientiam, mirati sunt quod calliditas eorum insidiandi non invenisset locum, »et relicto eo abierunt«, infidelitatem pariter cum miraculo reportantes*

4 ⟨*τινα*⟩ Diehl Koe, vgl. lat. 13 *θελόντων* + *in nobis* lat. 24 *λόγον* Hu (besser: *νόμον*?) *λόγων* M H 17 ⟨audientes⟩ Diehl, vgl. gr.

ὅτι μὴ ἔδωκεν αὐτοῖς ἀφορμὰς τοῦ αὐτῷ ἐπιβουλεύειν οὐκ ἔμειναν μὲν παρ᾽ αὐτῷ, ὡς οἱ μαθηταί, οὐδὲ ἁπλῶς ἀπῆλθον, ὡς περὶ ἄλλων γέγραπται, ἀφέντες δὲ αὐτὸν ἀπῆλθον. καὶ τοιοῦτοί γέ εἰσιν οἱ ἀφιέντες τὸν λόγον καὶ ἀπιστοῦντες αὐτῷ καὶ ἀπιόντες ἀπ᾽ αὐτοῦ μετὰ τὸ ἀκοῦσαι αὐτοῦ. καὶ οὐχ ἁμαρτήσει λέγων περὶ τῶν μετὰ τὸ ἀκοῦσαι ἀποστάντων καὶ τοῦ ἀκούειν, ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἀφέντες τὸν Ἰησοῦν ἀπῆλθον· ἡμεῖς δὲ ἐροῦμεν τὸ τῆς νύμφης· »ἐκράτησα αὐτόν, καὶ οὐκ ἀφῆκα αὐτόν«.

29. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως τοῦ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. (Matth. 22, 23—33). τὰ δὲ ἰσοδυναμοῦντα τούτοις ἢ τὰ αὐτὰ αὐτοῖς εἴρηται καὶ | παρὰ τῷ Μάρκῳ καὶ τῷ Λουκᾷ ἐν ἄλλαις κατ᾽ ὀλίγα λέξεσιν. 810

29. In illa die accesserunt ad eum Sadducaei, qui dicunt non esse resurrectionem,
et interrogaverunt eum dicentes: magister, Moyses dixit: si quis mortuus fuerit non habens filium et cetera.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· ποίᾳ ἢ ὅτε »πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι

In qua *die? in illa die* sine dubio, quando »euntes Pharisaei consi-

3—15 Vgl. C¹ Nr. 244 Or. — **14** Cant. Cant. 3, 4 — **27** Vgl. Marc. 12, 18ff; Luc. 20, 27ff — **30** Matth. 22, 15 — **30ff** Anders Orig. hom. 39 in Luc. (IX, 226, 19ff)

7 ἀφιέντες Hᶜ ἀφέντες (M) Hᵃ **15** l. ἀφήσω? Kl mit C¹ Nr. 244, doch ἀφῆκα Cant. Cant. 3, 4 B **16** vorher: *Περὶ τῶν Σαδδουκαίων, οἳ ἐπηρώτησαν τὸν Ἰησοῦν περὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἑπτὰ λαβούσης ἄνδρας* H **29** ⟨ἐν⟩ *ποίᾳ* Koe, vgl. lat.

16 in illa die] XXIII secundum mathm. In illo tempore L **17** eum] ihm G L **21** non habens filium < L **22** et cetera + Omelia Origenis de eadem lectione L **30** ineuntes B L

συμβούλιον ἔλαβον κατ᾿ αὐτοῦ ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ«, καὶ πυνθάνονται τὰ περὶ τοῦ κήνσου· εἰκὸς γὰρ ὅτι, ἀποκριναμένου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν περὶ τοῦ κήνσου, καὶ εἰπόντος· »ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ«, καὶ θαυμασάντων ⟨πάντων⟩ τὴν ἀπόκρισιν αὐτοῦ, ᾠήθησαν οἱ Σαδδουκαῖοι, εἰδότες αὐτοῦ τὰς συνετὰς ἀποκρίσεις, ἤτοι αὐτοὶ διὰ τῆς ἐπαπορήσεως παραστήσειν ἑαυτοὺς κρείττονα λόγον ἔχοντας, μὴ εἶναι λέγοντας ἀνάστασιν τῶν ἐλπιζόντων αὐτήν, ἢ τάχα καὶ μαθήσεσθαι, πῶς δύναται εἶναι ἀνάστασις κατὰ τὴν Μωσέως γραφὴν καὶ ποῖος ὁ βίος ἔσται τῶν ἀναστησομένων. παρατηρεῖ δὲ ὅτι σχεδὸν πᾶσα ἡ τοῦ καιροῦ τούτου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλία πρὸς πεύσεις ἐγίνετο. καὶ πρῶτόν γε »ἐλθόντος αὐτοῦ εἰς τὸ ἱερὸν προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ λέγοντες· ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς ἔδωκέ σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην;« πρὸς οὓς ἀντερωτήσας τὰ περὶ Ἰωάννου ἔδοξεν εὐλόγως παρῃτῆσθαι τὴν πρὸς τὸ βούλημα αὐτῶν ἀπόκρισιν. εἶτα μετὰ τοῦτο λέγει παραβολὴν τὴν περὶ τῶν δύο τέκνων, τοῦ τε ⟨μὴ⟩ ὑπο-

lium acceperunt adversus eum ut caperent eum in sermone«, et interrogaverunt eum de censu. forsitan enim respondente domino: »reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae dei sunt deo«, et admirantibus cunctis de responso ipsius, aestimaverunt *Sadducaei*, videntes sensata eius responsa, per interrogationem huiusmodi [voluerunt] se ostendere prudentiores habere sermones, dicentes *resurrectionem non esse.*

6 Matth. 22, 21 — 22 Matth. 21, 23 — 27f Vgl. Matth. 21, 25f — 32ff Vgl. Matth, 21, 28ff

4 ἀποκρινωμένου H 8 ⟨πάντων⟩ Kl, vgl. lat. 10 εἰδότες] l. ἰδόντες mit lat.? Kl Koe 32f ⟨μὴ⟩ . . . [μὴ] Kl nach der von Orig. selbst (oben) vorausgesetzten Textgestalt, vgl. S. 587, 1ff

6 ergo R G < B L 7 sunt dei B L 9/10 Sadducaei Kl, vgl. gr. Pharisaei x 11f für τῆς ἐπαπορήσεως las lat. ⟨ταύτης⟩ τῆς ἐπερωτήσεως Diehl Koe, vgl. S. 665, 14 12 [voluerunt] Kl, vgl. gr.

σχομένου ἐργάσασθαι »ἐν τῷ ἀμπελῶνι« καὶ [μὴ] ἐργασαμένου, καὶ τοῦ ἐπαγγειλαμένου μὲν μὴ ἐργασαμένου δέ. εἶτα μετὰ ταῦτα λέγει τὴν περὶ τοῦ ἀμπελῶνος παραβολὴν καὶ τῶν ἀποκτεινάντων γεωργῶν τοὺς δούλους καὶ τὸν υἱόν, καὶ τὰ ἑξῆς τούτων περὶ τῶν εἰς τοὺς γάμους κλητῶν ἄλλην παραβολήν. καὶ μετὰ τοῦτο δευτέραν πεῦσιν τὴν περὶ τοῦ κήνσου ἀνέγραψεν ὁ Ματθαῖος, καὶ τρίτην τὴν τῶν Σαδδουκαίων περὶ ἀναστάσεως ἐπαπόρησιν. ἀλλὰ καὶ τετάρτη μετὰ ταύτην ἐπερώτησις γεγένηται ἀπό τινος Φαρισαίου πειράζοντος αὐτὸν περὶ τοῦ· »ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;« τοσούτων δὲ ἐρωτήσεων προσαγομένων αὐτῷ καὶ αὐτὸς »συνηγμένων τῶν Φαρισαίων ἐπηρώτησεν αὐτοὺς« τὰ »περὶ τοῦ Χριστοῦ«.

Οἱ Σαδδουκαῖοι | μέντοι λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν, οὐ ⟨μόνον⟩ τὴν ἐν τῇ συνηθείᾳ τῶν ἁπλουστέρων ὀνομαζομένην ἀνάστασιν σαρκὸς ἠθέτουν, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἀνῄρουν τὴν τῆς ψυχῆς οὐ μόνον ἀθανασίαν ἀλλὰ καὶ ἐπιδιαμονήν, οἰόμενοι μηδαμοῦ ἐν τοῖς Μωσέως γράμμασι σημαίνεσθαι τὴν τῆς ψυχῆς μετὰ ταῦτα ζωήν. τὸ δὲ αὐτὸ τοῖς Σαδδου-

Sadducaei enim, *qui dicunt re-* 811
surrectionem non esse, non solum hanc quae in consuetudine a simplicioribus carnis resurrectio nominatur negabant, sed etiam ⟨omnino⟩ animae inmortalitatem tollebant.

4ff Vgl. Matth. 21, 33ff — **8ff** Vgl. Matth. 22, 1ff — **9f** Vgl. Matth. 22, 15ff — **11f** Vgl. Matth. 22, 23ff — **15** Matth. 22, 36 — **19** Vgl. Matth. 22, 41f — **22ff** Vgl. Orig. hom. 39 in Luc. (IX, 226, 5): *est haeresis Iudaeis, quae dicitur Sadducaeorum: haec resurrectionem mortuorum negat et putat animam interire cum corpore nec post mortem sensus ultra residere.* Vgl. *Π* 253, 3f

15 τεινος H **24** ⟨μόνον⟩ Kl Koe, vgl. lat. **26/27** ⟨omnino⟩ Diehl Koe, vgl. gr.

καίοις δόγμα περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς φρονοῦσι μέχρι τοῦ δεῦρο Σαμαρεῖς

secundum quos etiam nunc sapiunt Samaraei;

καὶ οἱ δοκοῦντες ἐξ αὐτῶν εἶναι νομομαθεῖς καὶ ἕως θανάτου ἀγωνιζόμενοι περὶ τοῦ Μωσέως νόμου καὶ τῆς περιτομῆς. τοῦτο δὲ τὸ περὶ ἀναστάσεως σημαινόμενον (λέγω δὲ τὸ παρὰ Σαδδουκαίοις καὶ Σαμαρεῦσιν, ⟨τοῖς⟩ ἀθετοῦσι τὴν τῆς ψυχῆς μετὰ ταῦτα ζωήν)

νοοῦντές τινες ⟨καὶ⟩ τῶν κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου χρόνον Κορινθίων ἐδογμάτιζον μὴ εἶναι ἀνάστασιν, περὶ ὧν ταῦτα γράφει· »εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ἐκ νεκρῶν ὅτι ἐγήγερται, πῶς λέγουσιν ἐν ὑμῖν τινες ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;«

nec non etiam apostolorum tempore quidam ex Corinthiis similia sapiebant, animae vitam post mortem negantes, de quibus talia scribit apostolus: »si Christus praedicatur quod a mortuis resurrexit, quomodo quidam dicunt in vobis, quia resurrectio mortuorum non est?« et cetera quae de ipsa causa sequuntur.

ὅτι δὲ οἱ ἐν Κορίνθῳ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν νεκρῶν κατὰ τὸ Σαδδουκαίων σημαινόμενον ἠθέτουν [τὴν ἀνάστασιν] τὴν ἐπιδιαμονὴν τῆς ψυχῆς, δῆλον ποιεῖ ἐκ τοῦ »εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν .

quoniam autem Corinthii permansionem animae denegabant secundum sententiam Sadducaeorum, illud ostendit quod ait apostolus: »si in hac vita tantum sperantes sumus in Christo, miserabiliores sumus omnibus hominibus«.

ὅπερ ἐπιμελῶς ἐξετάσας ὄψει ὅτι ὁ μὲν ἀθετῶν τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ

quamvis enim quis carnis resur-

3ff Vgl. Harnacks Bemerkung über die Samaritaner als »die eifrigsten Gesetzeslehrer« TU. 42, 4, 86; allerdings hatte H. den falschen Text *Σαμαρεῖς καὶ οἰκοδομοῦντες ἐξ αὐτῶν εἶναι νομομαθεῖς κτλ.* — **16** I. Kor. 15, 12 — **29** I. Kor. 15, 19

11 ⟨*τοῖς*⟩ Diehl **13** ⟨*καὶ*⟩ Koe, vgl. lat. **27** [*τὴν ἀνάστασιν*] Kl, vgl. lat. **28** *ποιεῖ* + *apostolus* lat.

13 apostolorum] lat. las *τῶν ἀποστόλων*

πεπιστευμένην ἀνάστασιν νεκρῶν, κἂν ψευδόμενος ἀθετῇ, οὐ πάντως ἐν »τῇ ζωῇ ταύτῃ ἐν Χριστῷ« ἠλπικώς ἐστι »μόνον«.

ἵνα γὰρ καθ' ὑπόθεσιν μὴ ᾖ ἀληθὴς ἡ πεπιστευμένη παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀνάστασις, οὐκ »ἐν ταύτῃ τῇ ζωῇ« ἤλπικε »μόνον« »ἐν Χριστῷ« ὁ ἐκεί|νην 812 ἀθετῶν ζώσης τῆς ψυχῆς, οὐκ ἐκεῖνο μὲν ἀπολαμβανούσης τὸ σῶμα ἐνδυομένης δὲ αἰθέριόν τι καὶ κρεῖττον. ἀλλ' οὐδὲ »ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν«, εἰ τὴν μὲν ψυχὴν λέγοιμεν ζῆν καὶ ὑπάρχειν, τὸ δὲ σῶμα τοῦτο μὴ περιτιθεῖμεν αὐτῇ μηδὲ λέγοιμεν ἀπολαμβάνειν αὐτό.

Ἔτι δὲ εἰς κατασκευὴν τοῦ πρὸς τὸ σημαινόμενον τοῦτο μάλιστα ἵστασθαι τὸν ἀπόστολον ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους προτέρᾳ συγχρησόμεθα καὶ τῷ »εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ αὐτῶν; τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;« καὶ τῷ »εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν«. ἔστω γὰρ τὸ νομισθὲν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀληθὲς εἶναι μὴ εἶναι ἀληθὲς τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, πῶς τούτῳ ἀκολουθεῖ τὸ μάτην ἡμᾶς κινδυνεύειν

rectionem non credat, tamen qui animam aestimat inmortalem, non tantum »in hac vita« sperat »in Christo«;

sed ille »in hac vita tantum sperat in Christo«, qui animam victuram non credit post mortem.

5. 10 Vgl. I. Kor. 15, 19 — **15** I. Kor. 15, 19 — **20ff** Hier. in Matth. 181 D: *hunc locum plenius in extrema parte primae epistulae ad Corinthios Paulus apostolus exsequitur* — **24** I. Kor. 15, 29f — **27** I. Kor. 15, 32

18 *περιτιθεῖμεν* (od. *περιτιθείημεν*) Kl *περιτεθείη μὲν* M H

1f tamen—inmortalem] entspricht *κἂν—ἀθετῇ*? sonst beiderseits Lücke Kl Koe

*ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν ἀγωνιζομένους; πῶς δὲ οὐδὲν ὄφελος τῷ διὰ Χριστὸν θηριομαχήσαντι *** οἰκονομουμένῃ κατ' ἀξίαν, τὸ δὲ πρότερον σῶμα μὴ ἀπολαμβάνοι; πῶς δὲ ἀκολουθεῖ τῷ μὴ εἶναι σαρκὸς ἀνάστασιν τὸ »φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν«; οὐ ταῦτα δέ φαμεν ἀπιστοῦντες τῷ ἐν Ἠσαΐᾳ γεγραμμένῳ τοῦτον τὸν τρόπον· »ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ« ἢ τῷ ὑπὸ τοῦ Ἰὼβ λεγομένῳ· »ὅτι ἀέναός ἐστιν ὁ ἐκλύειν με μέλλων ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἀναστῆσαι τὸ δέρμα μου τὸ ἀνατλοῦν ταῦτα«. οὐκ ἀπιστοῦμεν δὲ οὐδὲ τῇ ἀποστολικῇ φωνῇ λεγούσῃ· »ζωοποιήσει τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν«. ἀλλ' ὅση δύναμις καθαίρωμεν τὸ ἐν τῇ ἐκκειμένῃ λέξει τοῦ εὐαγγελίου σημαινόμενον ἀπὸ τῆς ἀνάστασις φωνῆς, διὸ παρεθέμεθα καὶ τὰ ἀπὸ τῆς προτέρας πρὸς Κορινθίους ῥητά.*

Προσῆλθον οὖν τῷ Ἰησοῦ Σαδδουκαῖοι, οἵτινες ἔλεγον μὴ εἶναι ἀνάστασιν. ἀνάστασιν δὲ τὴν (ὡς ἀποδεδώκαμεν) κατ' αὐτούς, καὶ ἐπηρώτησαν ἡμῶν τὸν κύριον

7 I. Kor. 15, 32 — 11 Jes. 40, 5 — 13 Hiob 19, 25f (var. lect.: *ἀνατλοῦν*) — 17 Röm. 8, 11 — 20f Vgl. Orig. tom. II, XXXII in Joh. (IV, 90, 7): *τῇ φύσει τοῦ λόγου καθαίροντος πᾶσαν τὴν σημαίνουσαν φωνήν.*

3 *** Hu; Diehl Koe ergänzen ⟨, *εἰ χρήσαιτο τῇ μὲν ψυχῇ*⟩ 5 *μὴ* < M[a] 18 *ἡμῶν* M 19 *ἡμῖν* M 20 *καθαίρομεν* H 22 *ἀπὸ*] *ἐπὶ* Koe 23 *διὸ καὶ παρεθέμεθα τὰ* H

λέγοντες· Μωσῆς εἶπεν· ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. 30. ἄξιον οὖν εἰς τοῦτό μοι δοκεῖ παραθέσθαι τὴν Μωσέως λέξιν, εἰς ἣν ἀνέφερον Σαδδουκαῖοι τὰ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ γεγραμμένα ὑπ᾿ αὐτῶν εἰρῆσθαι. | ἔχει οὖν οὕτως ἐν τῷ Δευτερονομίῳ τὸ ῥητόν· »ἐὰν δὲ κατοικήσωσιν ἀδελφοὶ ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ ἀποθάνῃ εἷς ἐξ αὐτῶν« καὶ τὰ ἑξῆς

30. Quoniam ergo ad defensionem sui erroris proferunt *Sadducaei* exemplum de lege Mosaica, dignum mihi visum est ponere ipsum textum legis quem profe- 813
runt *Sadducaei* habentem hoc modo in Deuteronomio: »si habitaverint fratres in idipsum, et mortuus fuerit unus ex eis, semen autem non fuerit ei, non erit uxor mortui foris viro non adpropinquanti; frater viri eius ingredietur ad eam et accipiet eam sibi in uxorem, et habitabit cum ea. et erit infans quicunque fuerit natus, constituetur ex nomine fratris eius mortui, et non delebitur nomen eius ex Israel. si autem noluerit homo accipere uxorem fratris sui, ascendet uxor fratris eius ad portam ad seniores, et dicet: non vult frater viri mei suscitare fratris sui nomen in Israel. et vocabunt eum seniores civitatis illius et dicent ei, et si stans dixerit: nolo eam accipere, accedens uxor fratris eius ad eum ante conspectum seniorum excalciabit

12ff Deut. 25, 5—10 — **28** v. 7 Schluß fehlt auch in Hss der LXX

3 ἐπιγαμβρεύσῃ H^a **5** ἀναστῇ H **7** τὴν] *ipsam* lat. ⟨αὐτὴν⟩ τὴν Koe

15 ei G^c L < G^a B **16** foris] fr̄is L **19** et Koe, vgl. LXX ut x | habitet G L **30** si] B in ras. < G^a ille $G^{c.r.}$ **31/32** accedens] et accedens B

calciamentum eius de pede ipsius, et expuet in faciem eius, et respondens dicet: sic facient homini qui non aedificat domum fratris sui; et vocabunt nomen eius in Israel

ἕως τοῦ »*οἶκος τοῦ ὑπολυθέντος τὸ ὑπόδημα*«. *τούτου δὴ τοῦ ῥητοῦ οἱ Σαδδουκαῖοι,*

domus excalciati calciamentum«. haec verba legentes *Sadducaei*

ὡς τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως μὴ ἔχοντες, φαύλως ἀκούσαντες

καὶ μηδὲν θεοῦ ἄξιον ἐνθυμηθέντες εἰς τὸν ἐκκείμενον νόμον, ᾠήθησαν ἀκολουθεῖν τῷ εἶναι ἀνάστασιν τὸ καὶ τὸν ἄνδρα ἄνδρα πάλιν ἔσεσθαι ἀναστάντα ἄρρενα μόρια ἔχοντα, καὶ τὴν γυναῖκα γυναῖκα ἀναστήσεσθαι σῶμα γυναικεῖον περικειμένην.

et nihil dignum deo intellegentes in eis, arbitrati sunt non posse fieri propter haec verba, ut mortui resurgant, ut vir iterum sit ⟨vir⟩ virilia habens membra, et mulier ut mulier sit muliebria habens membra.

καὶ ταπεινῶς ὑπολαμβάνοντες λέγεσθαι τὰ περὶ ἀναστάσεως ἐκ τοῦ ταῦτα αὐτοῖς νομίζειν ἀκολουθεῖν, πλάσαντές τινα μῦθον τὸν περὶ ἑπτὰ ἀδελφῶν γαμησάντων μίαν γυναῖκα, ἐπηπόρουν τίνος ἂν γένοιτο γυνὴ τοιαύτη ἀναστᾶσα, φθάσασα ἅπαξ ἑπτὰ χρηματίσαι ἀνδρῶν γυνή. ἐδύναντο δὲ καὶ χωρὶς τοῦ τοιούτου πλάσματος ἐπαπορῆσαι ἐκ τῶν πολυγάμων γυναικῶν, τάχα δὲ καὶ πολυγάμων ἀνδρῶν.

καὶ ὁ σωτὴρ ἡμῶν ἀποκρινόμενος αὐτοῖς τὸ μὲν βούλημα τοῦ κατὰ Μωσέα νόμου οὐ διηγήσατο, ὡς οὐκ ἀξίοις γνώσεως τηλικούτου μυστη-

et dominus quidem respondens eis voluntatem verborum legis non exposuit quasi indignis huiusmodi agnitione mysterii, sed tantum

22ff Orig. hom. 39 in Luc. (IX, 226, 8f): *composuerunt fabulam mulieris septem virorum.* Vgl. Hieron. in Matth. 180 A: *istiusmodi fingunt fabulam*; *Π* 253, 4ff.

13ff frei behandelt im lat.; Koe vermutet Lücke hinter *ᾠήθησαν* **15** ⟨vir⟩ Kl **16** et mulier < G in ras. 9 litt. **17** ut] et G

ρίον· μόνον δὲ ἀπ⟨λῶς ἀπ⟩εφήνατο λέγων καὶ τὰς θείας γραφὰς ἀπαγγέλλειν περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ὅτι ἐκεῖ μή εἰσι γάμοι. ἀλλὰ γίνονται οἱ ἐκ νεκρῶν ἀνιστάμενοι ὡς οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι, καὶ ὥσπερ οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμοῦνται, οὕτω (φησὶ) καὶ οἱ ἀνιστάμενοι ἀπὸ τῶν νεκρῶν. ἐγὼ δ' οἶμαι διὰ τούτων δηλοῦσθαι ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸ μὴ γαμεῖν καὶ τὸ μὴ γαμεῖσθαι ὡς οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι γίνονται οἱ καταξιούμενοι τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ˏἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μετασχηματιζόμενα αὐτῶν τὰ σώματα »τῆς ταπεινώσεως« γίνεσθαι τοιαῦτα, ὁποῖά ἐστι τὰ τῶν ἀγγέλων σώματα, αἰθέρια καὶ αὐγοειδὲς φῶς.

Ξενίζον δέ τι τοὺς πολλοὺς τῶν πιστευόντων δόγμα ζητήσαι τις ἄν, τάχα μὲν καὶ πολλαχόθεν σαφῶς δ' ὅτι καὶ ἐντεῦθεν ἐπαπορῶν, εἰ ὥσπερ εἰσὶν οἱ ἀνιστάμενοι ἐκ νεκρῶν ὡς οἱ ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τάγμα τι ἀγγέλων, μεταβάλλοντες ἐξ ἀνθρώπων, οὕτως καὶ ἄλλοι ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι, ἄνθρωποί ποτε ὄντες καὶ καλῶς ἀγωνισάμενοι ἐν ἀνθρώπου σώματι, γεγόνασιν ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι ὥς τινες ἕτεροι πρὸ αὐτῶν. ὁ δὲ τὸ ξενίζον τοῦτο δόγμα ζητῶν ἐκ τῆς προκειμένης λέ-

simpliciter eis dixit resurrectionem futuram, contestantibus hoc etiam scripturis divinis, quoniam illic nuptiae non sunt, sed erunt ˏ qui resurrexerint *sicut angeli in caelo*,

et quia transformabuntur corpora »humilitatis« eorum secundum corpora angelorum caelestia atque luminea. 814

17 f Vgl. Phil. 3, 21

1 *ἀπ⟨λῶς ἀπ⟩ εφήνατο* Kl, vgl. lat. 2/3 *ἀπαγγέλλειν* ν *ἀπαγγέλειν* MH 27 *οἱ* < H 28 *τάγμα τι* Diehl *τάγματι* MH 34 *δὴ* H[a]

5 resurrexerunt L 17 transformabuntur x* transformabunt ϱ

ξεως, τάχα δὲ καὶ ἀλλαχόθεν, ὁράτω περιαθρήσας ὅλην τήν τε γραφὴν καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῶν πραγμάτων, καὶ τί ἕπεται τῷ ταῦτα τιθέντι, ⟨καὶ⟩ σκοπείτω εἰ χρὴ παραδέξασθαι τοιοῦτον λόγον ᾧ ἕπεται τοιαῦτα ἅτινα δηλοῦται ἐκ τοῦ »ἀγγέλους κρινοῦμεν« καὶ τοῦ »εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι«. εἰ δὲ καὶ τὴν Ἰούδα προσοῖτό τις ἐπιστολήν, ὁράτω τί ἕπεται τῷ λόγῳ διὰ τὸ »ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν«. ὁράτω δὲ ὁ τὰ τοιαῦτα τολμῶν ζητεῖν, πῶς αὐτῶν δεῖ ἀκούειν τῶν ἐν Γενέσει γεγραμμένων ὅτι »ἰδόντες οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων ὅτι καλαί εἰσιν, ἔλαβον ἑαυτοῖς εἰς γυναῖκας ἀπὸ πασῶν ὧν ἐξελέξαντο«. σαφῶς δὲ τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐπαπορῆσαι καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν ἐπισκοπῆσαι καὶ χάρτῃ πιστεῦσαι τὴν τῶν τηλικούτων σαφήνειαν, μήποτε οὐκ | ἀσφαλὲς ᾖ· 815
ἀρκεῖ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ἡμᾶς ἐπὶ τοσοῦτον παρακεκινδυνευκέναι.

31. Οὐκ ἄκαιρον δὲ νομίζω ἅπαξ ἐκθεμένους τὴν λέξιν τοῦ νόμου ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου, ἰδεῖν

31. Non autem aestimavi superfluum, ex quo semel ipsa verba protulimus legis, ut sensum

7 I. Kor. 6, 3 — 8 I. Petr. 1, 12 — 9f Vgl. Harnack TU. 42, 4, 5 »der Judasbrief wird nur einmal beanstandet« — 11 Jud. 6 — 19 Gen. 6, 2

2 περιαθροίσας M 4 ⟨καὶ⟩ Koe 19 οἱ < M 32 τὴν] ⟨αὐτὴν⟩ τὴν Koe, vgl. lat.

ὁποῖόν γέ ἐστιν αὐτοῦ τὸ βούλημα. ζητητέον οὖν ἐν αὐτῷ τίς ἡ μία γυνὴ καὶ τίνες οἱ δύο ἄνδρες οἱ ἀλλήλων ἀδελφοί, ⟨ὧν⟩ πρότερον μὲν γαμῶν ὁ ἕτερός ⟨ἐστι⟩ τὴν γυναῖκα οὐ καρποφορῶν δὲ ἐξ αὐτῆς, δεύτερον δὲ γαμῶν ὁ τοῦ τεθνηκότος ἀδελφὸς καὶ γεννῶν παιδίον ἐξ ὀνόματος τοῦ τετελευτηκότος. καὶ μετὰ ταῦτα ζητήσεις τίς ἐστιν ὁ μὴ βουλόμενος »λαβεῖν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ ἑαυτοῦ« καὶ διὰ τοῦτο »ἐναντίον τῆς γερουσίας« ὑπολυόμενος »τὸ ἓν ὑπόδημα« καὶ ἐμπτυόμενος »εἰς τὸ πρόσωπον« ὑπὸ τῆς γυναικὸς καὶ ἀναβάσης »ἐπὶ τὴν πύλην« καὶ λεγούσης· »οὐ θέλει ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀνδρός μου ἀναστῆσαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐν Ἰσραήλ«. ζητηθείη δ' ἂν ἐν τῷ τόπῳ καὶ τίς ἡ γερουσία καὶ ἡ πύλη ἐφ' ἣν ἀναβαίνει »ἡ γυνὴ« λέγουσα τὰ γεγραμμένα. ὅτι μὲν οὖν σεμνόν τι εἶναι καὶ αἰδοῦς ἄξιον χρὴ πεπεῖσθαι πάντα νόμον ἐπαγγελλόμενον εἶναι θεοῦ ἢ μὴ ὄντα σεμνὸν μὴ εἶναι νόμον θεοῦ, πᾶς ὁ μὴ πάντη ἀσύνετος ὁμολογήσαι ἄν· εἰ δὲ εὑρίσκομεν ἡμεῖς τὸ τοῦ νόμου τούτου σεμνὸν καὶ αἰδέσιμον ἢ μή, πρῶτον μὲν ὁ θεὸς ἂν εἰδείη καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ κατὰ τὴν

eorum aliquatenus explanemus. quaero ergo, quae sit haec mulier una et ⟨qui⟩ duo fratres, quorum primus quidem habuit uxorem et fructum non reliquit ex ea, alter autem mortui frater, qui accepit eam et generavit ex nomine mortui; et quis est ille, qui non vult »accipere uxorem fratris sui« et propterea »coram senioribus« excalciat eum mulier calciamentum unum et expuit in faciem eius, ascendens »ad portam« et dicens: »non vult frater viri mei suscitare nomen fratris sui in Israel«; et qui sunt seniores et quae porta, ad quam ascendit »mulier« illa.

10. 21 Vgl. Deut. 25, 7 — **12 ff** Vgl. Deut. 25, 9 — **16** Deut. 25, 7 — **32 ff** Zu dem Agraphon vgl. Harnack TU. 42, 4, 40

1 *ὁποῖόν γέ* Koe, vgl. lat. *ὡς οἷόν τε* MH **4/5** ⟨*ὧν*⟩ ... ⟨*ἐστι*⟩ Kl nach Diehl Koe, vgl. lat. **6** *δεύτερον* Kl, vgl. S. 674, 18 *δεύτερος* MH **15** *καὶ* < H **20** *καὶ*[2] + *quae* lat. **25** *ἐπαγγελόμενον* M **30** *ὁ* < H

3 ⟨qui⟩ Koe, vgl. gr. **7** accepit] lat. las *λαβὼν* Diehl **14** et < GL

γραφὴν ὀνομαζόμενος δόκιμος τραπεζίτης καὶ εἰδὼς »πάντα« δοκιμάζειν καὶ τὸ μὲν »καλὸν« κατέχειν, ἀπέχεσθαι δὲ »παντὸς εἴδους πονηροῦ«. φέρε οὖν τὸ προκείμενον πρόβλημα νομικὸν διηγήσασθαι θέλοντες, ἐπικαλεσάμενοι τὸν εἰπόντα· »φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς«, εἴπωμεν »καλὸν« μὲν εἰ ⟨κατέχομεν⟩ τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδόμενα, εἰ δὲ μή γε τὰ ὑποπίπτοντα ἡμῖν εἰς τὸν τόπον· κρινεῖ δὲ ὁ ἐντυγχάνων τοῖς λεχθησομένοις.

Δοκεῖ δή μοι κατὰ μίαν διήγησιν γυνὴ εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχή, γαμουμένη πρότερον μὲν τῷ τοῦ νόμου γράμματι καὶ μὴ τεκνοῦσα ἐξ αὐτοῦ, δεύτερον δὲ τῷ πνευματικῷ νόμῳ καὶ ἀπὸ τούτου καρποφοροῦσα καὶ | γεννῶσα καὶ μὴ 816
ἀφισταμένη ἐν τῷ γεγεννημένῳ τῆς πρὸς τὸν ἀποθανόντα αὐτῇ νόμον γράμματος τιμῆς. καὶ τάχα ἑκάστη ἡ ἐσομένη μακαρία ψυχὴ καὶ τροπικῶς ⟨λεγομένη⟩ γυνὴ πάντως γαμεῖται πρότερον κατὰ τὰς εἰσαγωγὰς τῷ τοῦ νόμου γράμματι, ὃς ἀποθνήσκει προκοπτούσης τῆς γυναικὸς ψυχῆς, ἵν' αὐτὴ τοῦ σεμνοτέρου καὶ τεκνοποιοῦ ἐπιτύχῃ γάμου, ὅτε »σωθήσεται διὰ τῆς τεκνογονίας«, ἐὰν τὰ τέκνα μείνῃ »ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης«, οὐ σωθησομένη πρὸ τῆς τεκνογονίας ἢ χωρὶς αὐτῆς. τέκνα

2ff. 9 Vgl. I. Thess. 5, 21f — 8 Ps. 77, 2 — 30 I. Tim. 2, 15

3 μὲν] + πρόβλη Hᵃ 9 ⟨κατέχομεν⟩ Kl 25 ⟨λεγομένη⟩ Diehl Koe 28 προκοπτούσης + *ad maiora* lat. S. 676, 22f

ist zu gr. Z. 23—28 parallel lat. S. 676, 18—26?

*δὲ τῆς γυναικὸς ταύτης ψυχῆς ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἀνδρός, τοῦ πνευματικοῦ νόμου, τὰ κατ᾽ αὐτόν ἐστιν ἔργα. ἀδελφοὶ δὴ ⟨δύο⟩ καὶ ἀπὸ μιᾶς μητρὸς διανοίας γεννώμενοι οἱ δύο νόμοι ***, οἵτινες ἀεὶ κατοικοῦσιν »ἐπὶ τὸ αὐτό«· οὐ γὰρ κεχώρισται ὁ οἶκος αὐτῶν ἀπ᾽ ἀλλήλων. ἀλλ᾽ »ἀδελφοί« εἰσι καὶ ἀμφότεραι αἱ ἐκδοχαὶ ὡς ἐν οἴκῳ ἑνὶ τῷ περιέχοντι αὐτοὺς γράμματι.*

duo igitur fratres sunt,

primus quidem sermo legis, secundus autem evangelii sermo. hos ambos una peperit sapientia mater et una eos semper habuit domus, id est eadem scriptura veteris testamenti, et »in idipsum« habitaverunt semper.

in adventu autem Christi mortuus est frater prior, id est sermo legis, ex eo quod evacuatus per novum testamentum inritus factus est. mulier autem sermonis illius est omnis anima vel synagoga, quae prius fuit sub lege: qualis fuit anima Pauli vel Petri ceterorumque ex populo illo. omnis autem anima recta, quae fuit amatrix sermonis illius et vult memoriam illius et nomen apud se semper servare, ut numquam desinat dici uxor illius, non efficitur »foris« uxor alterius peregrini et extranei verbi quod non adpropinquat (peregrinum autem et extraneum est omne verbum gentile, quod longe est a genere legis dei), sed accepit sibi virum evangelicum sermonem, fratrem viri sui defuncti atque propinquum secundum genus divinum,

6f. 26 Vgl. Deut. 25, 5

4 *δὴ ⟨δύο⟩* Kl Koe, vgl. lat. *δὲ* MH **5** *** Koe, vgl. lat. **6** *ἀεὶ* Kl, vgl. lat. Z. 11 *καὶ* MH **9** *ἀδελφοί* Diehl *ἀμφότεροι* MH **10** *ἑνὶ* Koe, vgl. lat. *τινὶ* MH

25f non efficitur foris uxor alterius y* efficitur uxor fratris alterius non L **31** accipit B

ut faciat natos ex eo, quia ex priore sermone nullum potuit facere natum, »quia ex operibus legis« nemo iustificatur. nati autem mulieris de viro secundo opera eius sunt sancta, et ipsa est mulier servans legis mandatum.

καὶ ὅρα εἰ μὴ τοῦτο δηλοῦσθαι δύναται ἐκ τοῦ »ἂν δὲ κατοικῶσιν ἀδελφοὶ ἐπὶ τὸ αὐτό«. εἶτα ἑξῆς ἐστι· »καὶ ἀποθάνῃ εἷς ἐξ αὐτῶν, σπέρμα δὲ μὴ ᾖ αὐτῷ«, ἃ κατὰ δύναμιν διηγησάμην. ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ »οὐκ ἔσται ἡ γυνὴ τοῦ τεθνηκότος ἔξω ἀνδρὶ μὴ ἐγγίζοντι«, καὶ τίς μὲν γυνὴ ψυχὴ παραβαίνει τοῦτον τὸν νόμον τίς δὲ τηρεῖ.

*ὡς ἐν τοιούτοις δὴ τόποις ὑπολαμβάνω μετὰ τὸν θάνατον τῆς κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχῆς τοῦ νόμου καὶ τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς τὴν μέν τινα ψυχὴν ποιοῦσαν παρὰ τὴν θείαν ἐντολήν, γυναῖκα πρότερον γενομένην τοῦ τεθνηκότος καὶ ἐκείνῳ πιστεύσασαν, »ἔξω« πάντῃ γίνεσθαι τοῦ νόμου »ἀνδρὶ μὴ ἐγγίζοντι«, ὅτε παραδέχεται λόγον αὐτὸν ⟨μὴ⟩ ἐγγίζοντα *** τῇ ἐκδοχῇ τοῦ γράμματος,*

et omnis puto anima in primordiis suis prius accepit verbum secundum simplicem historiam legis, qui sine dubio morietur, cum coeperit anima illa ad maiora proficere. et sic mortuo simplici verbo spiritaliori iungitur verbo, qui est secundum altiora mysteria in scripturis. anima autem, quae non servat legis mandatum, quae prius fuit sub lege, post mortem legis fit uxor »foris« »viro non adpropinquanti«, quando suscipit verbum quod non adpropinquat omnino legi priori, nec est secundum

3f Vgl. Gal. 2, 16; Röm. 3, 20 — **9. 30** Deut. 25, 5

9 ἂν] ἐὰν LXX **18** ὡς] ὧν vgl. etwa S. 500, 1 Elt **32** ⟨μὴ⟩ Hu, vgl. lat. **33** *** Kl Koe, vgl. lat.

1 quia y* < L | priori R G[c] **19** accipit B **23** et < L **24** spiritaliori] spiritali G **25** qui] quod B **26** mysteria altiora L **30** foris y* < L

ἀλλὰ πάντῃ ἀλλότριον (τοιαῦται δέ εἰσιν αἱ τῶν ἑτεροδόξων ψυχαί, αἷς καὶ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ κατὰ τὸν νόμον γράμματος ἐτελεύτα, καὶ οὐκ ἐβουλήθησαν τῷ ⟨ἀεὶ⟩ »ἐπὶ τὸ αὐτὸ« ἐκείνῳ οἰκοῦντι γαμηθῆναι πνευματικῷ νόμῳ,

ἀλλά τινι »ἔξω« ἀμφοτέρων τούτων λόγῳ

καὶ μηδαμῶς »ἐγγίζοντι« κοινωνῆσαι). ἑτέραν δὲ ψυχὴν ⟨γυναῖκα εἶναι τὴν⟩ κατὰ θεὸν βιοῦσαν ἀποθανόντος καὶ ἀνατραπέντος | τοῦ προτέρου ἀνδρός, οὐ βουλομένην »ἔξω« γενέσθαι καὶ »ἀνδρὶ μὴ ἐγγίζοντι«, ἀλλὰ γαμουμένην

τῷ ἀδελφῷ τοῦ τετελευτηκότος καὶ »ἐπὶ τὸ αὐτὸ« αὐτῷ οἰκήσαντι, ὅτε »ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς

εἰσέρχεται πρὸς αὐτὴν« καὶ γίνεται ἔνδον τῆς ψυχῆς αὐτῆς καὶ λαμβάνει »αὐτὴν ἑαυτῷ εἰς γυναῖκα« καὶ συνοικεῖ αὐτῇ τῇ ψυχῇ ἐπὶ μακα-

sensum eius. sed omnino habetur extraneum (et tales sunt omnes animae haereticorum, quibus sermo quidem legis antiquae mortuus est, noluerunt autem verbo nubere spiritali, quod semper habitaverat »in idipsum« cum lege antiqua sub una eademque domo eiusdem scripturae, sed nupserunt alicui extraneo verbo

et alieno tam a novo quam a vetere testamento

et numquam eis adpropinquanti). cum autem anima recta (mortua sibi sicut diximus lege) acceperit super se 817

evangelicum verbum fratrem defunctae legis, tunc frater mortui,

hoc est verbum novae legis, »intrat« ad animam illam et fit intus in ea et accipit »illam sibi uxorem« et cohabitat animae

5ff. 18ff. 28ff Vgl. Deut. 25, 5 — **6** Vgl. Röm. 7, 14

2f so M H, soweit in M die letzten Zeilen auf fol. 106r noch zu lesen sind **2** *αἱ*] *omnes* lat. **5** *⟨ἀεὶ⟩* Koe, vgl. lat. u. S. 675, 6 **15** *⟨γυναῖκα εἶναι τὴν⟩* Diehl, vgl. S. 676, 28 **17** *ἀνδρός*] *lege* lat. **22** *τετελευτηκότος* + *legis* lat. **23** *ὅτε*] wie S. 676, 31 *ὅτι* M lat. las *τότε* **24** *τοῦ* + *mortui* lat. **29** *ἐπὶ* + *omni* lat.

5 noluerunt x* voluerunt ϱ | verbo] lat. las *λόγῳ* st. *νόμῳ* **13** veteri G[c] B

ρισμῷ αὐτῆς, ἅτε κατὰ τὸ βούλημα τοῦ θεοῦ γαμουμένης τῷ δευτέρῳ καὶ πνευματικῷ νόμῳ. »τὸ δὲ παιδίον ὃ ἐὰν τέκῃ« καὶ γεννήσῃ ἡ συνοικήσασα τῷ δευτέρῳ καὶ πνευματικῷ ἀδελφῷ ψυχὴ γυνή,

καθίσταται »ἐκ τοῦ ὀνόματος« τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ »τοῦ τετελευτηκότος«, καὶ γίνεται οὐκ ἐκ τοῦ προτέρου μὲν ὁμώνυμος δὲ τῷ προτέρῳ· ὄνομα γὰρ τῷ γεννήματι ἐκ τοῦ πνευματικοῦ νόμου ἐστὶ τὸ ὄνομα τοῦ τετελευτηκότος, ἐπεὶ κἀκεῖνος ἐκαλεῖτο νόμος ⟨νόμος⟩ θεοῦ, καὶ οὐ χρή γε ἐξαλείφεσθαι ἀπὸ τοῦ διορατικοῦ καὶ ἀληθῶς Ἰσραὴλ »τὸ ὄνομα« τοῦ ἀποθανόντος ἀνδρός, κἂν αὐτὸς ἐξαλειφθῇ.

32. *Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ μέρους εἰρήσθω περὶ τοῦ νόμου. θεοῦ δὲ ἡμῖν πάλιν ἢ καὶ μᾶλλον χρεία, ἐν Χριστῷ φωτίζοντος τὸν νοῦν ἡμῶν πρὸς θέαν*

τῶν ἑξῆς. »ἐὰν« γὰρ »μὴ βούληται (φησὶν) ὁ ἄνθρωπος λαβεῖν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀναβήσεται ἡ γυνὴ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πύλην ἐπὶ τὴν γερουσίαν καὶ ἐρεῖ« τὰ ἐπιφερόμενα. καὶ πρῶτόν γε παρατήρει ὅτι, ἐς

illi in omni beatitudine eius et ex ea fructificat. »et infans quicumque natus fuerit« ei,

id est opus quodcumque factum fuerit ei bonum,

efficitur »ex nomine« fratris »mortui«; et quamvis non sit ex lege natum, tamen nomen baiulat legis prioris et dicitur opus illud generatum ex lege dei, et nomen legis dei nominatur in opere illo bono, quoniam et illa lex dei lex vocabatur, et non del⟨eri deb⟩etur »nomen« legis illius ab omnibus operibus animae sanctae, licet sit ipsa evacuata.

32.

Sequitur autem quod ait: »si autem noluerit homo accipere uxorem fratris sui, ascendet uxor fratris eius ad portam ad seniores et dicet« quae scripta sunt dici. et primum vide, quamdiu quidem et mulier faciebat, quod praecep-

3 Vgl. Röm. 7, 14 — 3ff. 19 Vgl. Deut. 25, 6 — 18 Vgl. Register — 26 Deut. 25, 7

4 *γενήσῃ* M^a | *ἡ* Hu *καὶ* M H 16 *⟨νόμος⟩* Koe, vgl. lat. 17 *ἀπὸ*] *ὑπὸ* H 26 *γὰρ*] *autem* lat.

1 illi x* illius *ρ* 9/10 mortui fratris G 13 dei x* < *μ* 17 del⟨eri deb⟩etur Diehl, vgl. gr. 18 omnibus operibus y* omni opere L 30 dici G^a B L de eo R G^c

ὅσον ⟨μὲν⟩ καὶ ἡ γυνὴ ἐποίει τὸ ὑπὸ τοῦ νόμου προστεταγμένον, καὶ ὁ ἀνὴρ εἰσιὼν πρὸς αὐτὴν συνῴκει αὐτῇ καὶ ἐτέκνου ἐξ αὐτῆς, ἄνθρωπος οὐκ εἴρητο ἀλλὰ ἀδελφὸς ἀνδρὸς τῆς γυναικός· ὅτε δὲ οὐ βούλεται »λαβεῖν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ« καὶ »οὐ θέλει ἀναστῆσαι τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἐν Ἰσραήλ«, καὶ καλούμενος ὑπὸ τῆς γερουσίας »τῆς πόλεως« λέγει· »οὐ βούλομαι λαβεῖν αὐτήν

tum ei fuerat ex lege, et vir intrans ad eam habitabat cum ea et generabat ex ea, non dicebatur homo, sed »frater« defuncti; quando autem non vult »accipere uxorem fratris sui« nec »vult suscitare fratris sui nomen in Israel«, et vocatus a senioribus »civitatis« »dixerit: nolo eam accipere«,

καὶ ἀτιμοῦται ὑπολυόμενος »τὸ ὑπόδημα« καὶ ἐμπτύεται »εἰς τὸ πρόσωπον« ἀπὸ τῆς γυναικὸς καὶ μετονομάζεται, ἵνα »τὸ ὄνομα αὐτοῦ« ᾖ »[ὁ] οἶκος τοῦ ὑπολυθέντος τὸ ὑπόδημα«,

τότε ⟨οὐκέτι ἀδελφὸς ἀλλ'⟩ »ἄνθρωπος« λέγεται· οἱονεὶ γὰρ διὰ μὲν τῆς τηρήσεως | τοῦ νόμου ἐλέγετο αὐτῷ τὸ »ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε ⟨καὶ υἱοὶ⟩ ὑψίστου ⟨πάντες⟩«· διὰ δὲ τοῦ τὰ ἐναντία τῷ νόμῳ ποιεῖν οἱονεὶ ἐλέγχεται ὑπὸ τοῦ λόγου φάσκοντος πρὸς αὐτόν· »ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε«.

tunc iam non dicitur frater, sed homo. utputa quamdiu quidem quis facit legis mandatum, dicit 818 ad eum scriptura: »ego dixi: dii estis et filii excelsi omnes«. si autem ⟨legem⟩ praeterierit, dicitur ei: »vos autem sicut homines moriemini«.

propinquus autem qui non vult accipere fratris sui uxorem, habetur omnis haeresiacus sermo, quoniam

καὶ πρόσχες εἰ δύνασαι νοῆσαι

5 Vgl. Deut. 25, 5 — 7f Deut. 25, 7 — 11ff Vgl. Deut. 25, 8—10 — 19 Vgl. Deut. 25, 7 — 22 Ps. 81, 6 — 26 Ps. 81, 7

1 ⟨μὲν⟩ Koe, vgl. lat. 15 ὑπὸ v 17 [ὁ] Kl, vgl. LXX u. S. 683, 17 19 ⟨οὐκέτι—ἀλλ'⟩ Kl Koe, vgl. lat. 19f λέγεται ἀνος H 22f ⟨καὶ υἱοὶ⟩ v. ⟨πάντες⟩ Koe, vgl. lat. 23 ὑψίστου ἐστε M | ὑψίστου] < H 25 λόγου] νόμου M

21 quis y* < L 24 ⟨legem⟩ Diehl, vgl. gr. 30 heresiarcus S. 682, 12 B L

μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἐκδοχῆς τοῦ γράμματος εἶναι ἄλλην ⟨τινὰ⟩ ἐκδοχὴν τοῦ νόμου διημαρτημένην καὶ οὐ πνευματικὴν οὐδὲ ἀνεπίληπτον, πλὴν τὴν γένεσιν ἔχουσαν ⟨ἐκ τοῦ νόμου⟩ ἡμαρτημένην μὲν ἀπὸ δὲ τῆς ἀφορμῆς τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων ἀρχομένην, καὶ

οὐ βουλομένην »ἀναστῆσαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ« καὶ τιμῆσαι τὸ ὄνομα τοῦ νόμου. οὐ βούλεται δὲ ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ

παραλαβεῖν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ψυχήν· οὐδὲ γὰρ θέλει καρποφορῆσαι ἐπὶ τῷ δοξάσαι τὸ ὄνομα τοῦ τεθνηκότος ἀδελφοῦ. διὸ ἡ γυνὴ οὐ κάτω ἕστηκεν ἡ ἑτοίμη τιμῆσαι τὸν πρότερον ἄνδρα αὐτῆς, ἀλλὰ ἀναβαίνει »ἐπὶ τὴν πύλην« καὶ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως ἑαυτῆς ἔχουσαν

καὶ »γερουσίαν«. καὶ νοείσθω ταῦτα γινόμενα κατὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν εἰς αὐτὴν εἰσαγωγὴν καὶ εἴσοδον.

Ἐλέγχει οὖν ἡ γυνὴ τὸν μὴ βουλόμενον ἄνδρα καρποφορῆσαι τὸν τοιόνδε λόγον καὶ λέγει· »οὐ θέλει ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἀνδρός μου ἀναστῆ-

post mortem legis facta est altera quaedam traditio legis erratica et non spiritalis neque vera, quae quamvis sit perversa, tamen generationem habet ex lege, quoniam ex occasionibus eorum quae dicuntur in lege sumit originem, et

ideo dicitur »homo« propinquus nolens »suscitare nomen fratris sui« et honorare nomen legis. hoc autem verbum

cum sit pravum, non vult accipere uxorem fratris sui, animam rectam, ad fructificandum et reparandum nomen legis. propter quod mulier illa non deorsum stat, quae parata fuit honorare virum suum priorem, sed ascendit »ad portam«,

de qua scriptum est: »haec porta domini, iusti intrabunt in eam«, et ad seniores civitatis illius, id est ad presbyteros ecclesiae dei.

Et convincet mulier verbum illud pravum, quod non vult fructificare secundum legem dei, et dicet: »non vult frater viri

10. 20ff Vgl. Deut. 25, 7 — **22** Ps. 117, 20 — **30** Deut. 25, 7

2 ⟨*τινὰ*⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. **4** *οὐ*] *οὐδὲ* H **5** *ἔχουσα* M | ⟨*ἐκ τοῦ νόμου*⟩ Kl Koe, vgl. lat. **8** *ἀρχομένην* Kl, vgl. lat. *ἐρχομένην* M H **10** *βουλόμενος* Koe, vgl. lat. **15** *ψυχήν* + *rectam* lat. **19** *αὐτῆς* < M **21** *ἔχουσαν* Koe *ἐχούσης* M H **29—31** *ἄνδρα—μου* < H **29** ⟨*κατὰ*⟩ *τὸν* Koe, vgl. lat.

3 et non] neque G **16** reparandum] l. honorandum? Diehl, vgl. gr. **22/23** vgl. gr. S. 685, 17f **29—31** quod—dicet y* dicens L

σαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐν Ἰσραήλ«.

εἶτα »ἡ γερουσία τῆς πόλεως« ἐκείνης ἐξετάζουσα τὸν τοιοῦτον ἄνδρα πυνθάνεται εἰ ἀληθῶς οὐ βούλεται.

ἀποκριναμένου δὲ ἐκείνου τὸ μὴ βούλεσθαι, προσέρχεται αὕτη πρὸς τὸν μὴ βουληθέντα ἐξαναστῆσαι σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς γερουσίας ἐλέγχει αὐτὸν καὶ ἀτιμάζει ὑπολύουσα τὸ ὑπόδημα αὐτοῦ τὸ ἕν«. καὶ σκόπει ἐν τούτοις διὰ τὸ »λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου« εἰρημένον πρὸς Μωσέα καὶ Ἰησοῦν καὶ τὸ »⟨οὗ⟩ οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ἄξιος ἵνα λύσω τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος αὐτοῦ«, γεγραμμένον ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν καὶ ⟨ἐν τῷ⟩ κατὰ Μᾶρκον καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην, μήποτε οὐ ταὐτόν ἐστι τὸ λῦσαι τὸ ὑπόδημα τῷ ὑπολῦσαι· οὐ γὰρ ὑπολύσασθαι κελεύεται Μωσῆς ἢ Ἰησοῦς, οὐδὲ Ἰωάννης περὶ τοῦ σωτῆρος ὠνόμασε τὸ ὑπο|⟨λῦσαι

mei suscitare nomen fratris sui in Israel«.

qui enim contraria docet legi, non vult suscitare semen legis.

ita »seniores civitatis« illius interrogant virum illum talem si vere non vult —

quando enim sacerdotes discutiunt verba dogmatis alicuius, quasi interrogant illud — et cum invenerint eum qui legi contraria profitetur, videtur dogma illud senioribus dare responsum et dicere quia nolo accipere eam quae fuit legis.

cum ergo ille responderit nolle se, accedit ad eum anima sancta et sub praesentia seniorum ⟨convincit et⟩ excalciat eum »calciamentum eius unum« et ignominiat eum. et vide in his ex eo quod alibi scriptum est: »solve calciamenta pedum tuorum« ad Moysen,

et iterum in evangelio dicit: »cuius non sum dignus ego solvere calciamenta pedum eius«,

ne forte non sit hoc ipsum solvere calciamentum et excalciare. nec enim excalciare iubetur Moyses nec Iohannes de salvatore loquens excalciare dixit, 819

5 Vgl. Deut. 25, 8 — 22 Vgl. Deut. 25, 9 — 24 Ex. 3, 5; Jos. 5, 15 — 26 Luc. 3, 16; Marc. 1, 7; Joh. 1, 27

26 ⟨οὗ⟩ Kl, vgl. lat. 30 ⟨ἐν τῷ⟩ Koe 36 ὠνόμασαι H[a] | ὑπο⟨λῦσαι ἀλλὰ τὸ⟩ Kl, vgl. lat.

6 si vere G[a] B L se habere R si abere G[c] 16 fuit] sunt B 19/20 ⟨convincit et⟩ Diehl Koe, vgl. gr.

ἀλλὰ τὸ⟩ λῦσαι. οὗτος οὖν ὁ παρανομῶν

οὔτε ἐξ ὅλων ὑπολέλυται οὔτε πάντη τῇ ὑποδέσει κεκόσμηται, ἀλλ᾽ ἐξ ἡμισείας ἑκάτερον ἔχει. διὸ ἐμπτύει »εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ« ἡ ἐπὶ τῆς γερουσίας ἐλέγξασα αὐτὸν γυνή· ἐμπτύει γὰρ

πᾶσα ψυχὴ τῷ οὐ τεκνοποιοῦντι οὐδὲ καρποφοροῦντι λόγῳ, καὶ διὰ τῆς ἀνατροπῆς ὑπολύει αὐτὸν ἐν οἷς πταίει

καὶ »ἀποκριθεῖσα« λέγει ὅτι »οὕτως ποιήσουσι τῷ ἀνθρώπῳ ὃς οὐκ οἰκοδομεῖ τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ«.

καὶ πρόσχες πάλιν ἐνταῦθα ὅτι

sed solvere. iste autem, qui contra legem agit, excalciatur. omne enim dogma, quoniam ex occasione veritatis scripturarum nascitur, plerumque in aliqua quidem parte verum dicit, in alia autem falsum. in qua ergo parte falsum dicit, in ea parte arguitur, et convictum ab anima sancta excalciatur a colore verisimili erroris sui, quo fuerat calciatus. et ideo omnis haeresiacus sermo nec ad plenum excalciatus est nec ad plenum calciamentis ornatus ***. propter quod expuit »in faciem eius« coram senioribus mulier illa abrenuntians eum; expuere enim videtur »in faciem« dogmatis erratici omnis anima in eo, quod abrenuntiat eum et abdicat. et vere nisi abrenuntiaverit anima omne dogma perversum, non potest firmiter verbo nubere veritatis. et »respondens dicit: sic facient homini, qui non aedificat domum fratris sui«.

26f Vgl. Jac. 1, 18? — 28 Deut. 25, 9

17 *ἡ* Kl, vgl. lat. *καὶ* M H 19 *ἐμπτύειν γὰρ ⟨δοκεῖ⟩* Koe, vgl. lat.

9f arguitum y | convicium G 11 verisimili x* verisimilis *μ* | quo fuerat calciatus x* quod fuerat calciatum *μ* 12 heresiarcus B L 16 *** Kl, vgl. gr. | expuet G 18 eum] ipsum L 28 dicit R G dicet B L

δεύτερον τὸ ἄνθρωπος ὠνόμασται ἐπὶ τοῦ ἁμαρτάνοντος, νῦν δ' ἤδη καὶ μὴ οἰκοδομοῦντος »τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ«.

πᾶς οὖν ὁ βλέπων τοῦτον τὸν ἄνθρωπον ὑπολυόμενον ἀπὸ γυναικὸς καὶ ἐμπτυόμενον καὶ ἀκούων αὐτῆς λεγούσης· »οὕτω ποιήσουσι τῷ ἀνθρώπῳ, ὃς οὐκ οἰκοδομεῖ τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ«, »πάντα πρὸς οἰκοδομὴν« τοῦ ἀδελφοῦ ποιείτω· εἰ γὰρ μὴ οἰκοδομήσαι »τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ« ⟨νόμου⟩, ὑπολυθήσεται »τὸ ἓν ὑπόδημα« καὶ ἐμπτυσθήσεται καὶ »τὸ ὄνομα« παντὸς τοῦ τοιούτου »ἐν Ἰσραὴλ« παρὰ ⟨πᾶσι⟩ τοῖς ὁρῶσι »κληθήσεται οἶκος τοῦ ὑπολυθέντος τὸ ὑπόδημα«.

Ἴδωμεν δὲ καὶ δευτέραν εἰς τὸν ἐκκείμενον τόπον διήγησιν, καὶ ἔστωσαν δύο νόμοι ἀδελφοί, καθ' οὓς ὁ μὲν τηρήσας τὸν πρότερον οὐκ ἦν »ἄνομος θεοῦ«, ὁ δὲ τὸν δεύτερον φυλάσσων ἐστὶν »ἔννομος Χριστοῦ«. καὶ νόει μοι κατὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν τεθνηκέναι τὸν πρότερον νόμον. ἄνθρωπον τῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς, ἐπεὶ μὴ »δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει« πρότερον »ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης« τῆς κατὰ

omnis ergo qui videt hunc hominem excalciari a muliere et expui et audire dicentem: »sic facient omni homini, qui non aedificat domum fratris sui«, »omnia ad aedificationem« fratris facere debet. si autem non aedificaverit »domum fratris sui« legis, excalciabitur similiter »unum calciamentum« et expuetur et »nomen eius vocabitur in Israel« ab omnibus videntibus eum »domus excalciati calciamentum«.

1. 3. 8. 12 Deut. 25, 9 — **10** Vgl. I. Kor. 14, 26 — **15ff** Deut. 25, 10 — **23** Vgl. I. Kor. 9, 21 — **28** II. Kor. 3, 10

1 *τὸ* Kl *ὁ ὡς* M H **13** *⟨νόμου⟩* Kl Koe, vgl. lat. **13/14** *ὑπολυθήσεται* + *similiter* lat. **17** *⟨πᾶσι⟩* Diehl, vgl. lat. | *ὁρῶσι* + *eum* lat. **20** *τόπον*] *νόμον* H **27** *ἄνθρωπον*] l. *ἄνδρα*? Kl, vgl. Röm. 7, 2; *κύριον*? Koe, vgl. Röm. 7, 1

7 audire G^{a} B L audit sibi R G^{c} **11** autem] enim Koe, vgl. gr. **15** eius] unius cuiusque Diehl, vgl. gr.

τὸ δεύτερον· δεύτερον δὲ νόμον τοῦ Χριστοῦ, ἀδελφὸν ὄντα τοῦ προτέρου καὶ διὰ Μωσέως καὶ υἱὸν τοῦ αὐτοῦ λόγον, ὃς καὶ τὸν πρότερον ἐγέννησε. κατοικούντων οὖν τούτων τῶν δύο ἀδελφῶν »ἐπὶ τὸ αὐτὸ« μάλιστα κατὰ τὴν παρουσίαν ἀπέθανεν ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν καὶ οὐκ ἦν αὐτῷ σπέρμα. ἀλλὰ ἡ γυνὴ τοῦ τεθνηκότος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προτέρου ἀνδρός, ἡ ὑπὸ νόμον ψυχή, οὐ γίνεται »ἔξω ἀνδρὶ μὴ ἐγγίζοντι«· ἐγγίζει γὰρ ἀνήρ, ὁ τοῦ εὐαγγελίου νόμος, ὡς ἀδελφὸς τοῦ ἀνδρὸς τεθνηκότος τῷ προτέρῳ νόμῳ, καὶ εἰσέρχεται πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ. οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἰδέ μοι τὴν Παύλου ψυχὴν »ὑπὸ νόμον«, εἶτα διὰ Χριστὸν ἐξαγοράσαντα αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νόμου γενομένην ὑπὸ τὸ εὐαγγέλιον. καὶ ὅρα εἰ μὴ ἀπέθανεν ὁ ἀνὴρ τῆς Παύλου ψυχῆς, καὶ οὐδὲν | 820 ἧττον ἀποθανόντος ἐκείνου ἡ γυνὴ τοῦ τεθνηκότος οὐ γέγονεν »ἔξω«, ὡς οἴονται οἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, οὐδὲ »ἀνδρὶ μὴ ἐγγίζοντι«. ὁ γὰρ »ἀδελφὸς τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς« εἰσῆλθε πρὸς αὐτὴν καὶ ἔλαβεν »αὐτὴν ἑαυτῷ εἰς γυναῖκα« καὶ συνῴκησεν αὐτῇ, καὶ γέγονεν ὁ καρπὸς καὶ τὸ γέννημα καὶ »τὸ παιδίον« καὶ τὸ τεχθὲν »ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τετε-

6ff. 16. 25ff Vgl. Deut. 25, 5 — **19** Vgl. I. Kor. 9, 20 — **20** Vgl. Gal. 3, 13 — **32f** Vgl. Deut. 25, 6

1 τὸ] τὸν H **2/3** προτέρου ⟨τοῦ θεοῦ⟩ καὶ διὰ Μωσέως ⟨νόμου⟩? Koe **7** ⟨Χριστοῦ⟩ παρουσίαν Koe **13** ἀνήρ < M **21** γενομένην Kl γενόμενον M H **33** τελευτηκότος M[a]

λευτηκότος«. κατὰ γὰρ τὸν πνευματικὸν νόμον τὸ εὐαγγέλιον ὀνομάζει πάντα, καὶ οὐκ ἐξήλειπται τὸ ὄνομα τοῦ τετελευτηκότος, ὅτε ἐλήλυθεν ὁ νόμος τοῦ εὐαγγελίου· παρὰ γὰρ τῷ ἀληθινῷ Ἰσραὴλ τηρεῖται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ προτέρου. τίς δὲ μετὰ ταῦτα ὁ μὴ βουλόμενος ἄνθρωπος »λαβεῖν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ ἑαυτοῦ« ἢ ὁ ἐν ταῖς αἱρέσεσι λόγος, μὴ βουλόμενος τὴν τιμήσασαν ψυχὴν τὸν πρότερον ἄνδρα καὶ τὴν μνήμην τοῦ προτέρου ἀνδρὸς παραδέξασθαι; καθ᾽ οὗ ἀναβαίνει ἡ γυνὴ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ »ἐπὶ τὴν πύλην«, περὶ ἧς λέλεκται τὸ »αὕτη ἡ πύλη τοῦ κυρίου, δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ« καὶ ἀναβαίνει »ἐπὶ τὴν γερουσίαν« καὶ διαμαρτύρεται περὶ τοῦ μὴ βουλομένου »ἀναστῆσαι σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐν Ἰσραὴλ« μηδὲ τιμῆσαι τὸν τοῦ θεοῦ διὰ Μωσέως νόμον. ἐπὰν οὖν »ἡ γερουσία« πύθηται τοῦ τοιούτου ἀνθρώπου εἰ ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ λέγει ἡ γυνὴ καὶ οὐ βούλεται ἐξαναστῆσαι σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, τότε προσέρχεται »ἡ γυνὴ« τοῦ τεθνηκότος »ἐναντίον τῆς γερουσίας« καὶ ὑπολύει »τὸ ὑπόδημα τὸ ἓν ἀπὸ τοῦ ποδὸς αὐτοῦ«, ἵνα κἂν ᾖ ὑποδεδεμένος τὸ Χριστοῦ ὄνομα, ὑπολελυμένος τε ᾖ τὸ τοῦ θεοῦ ὄνομα καὶ διὰ τοῦτό γε οὐκ ἐνδόξως οὐδὲ ἀληθῶς τὸ Χριστοῦ φορῶν ὄνομα. ἐμπτύει δὲ καὶ »εἰς τὸ πρόσωπον« τοῦ τοιούτου

9f. 16. 19f Vgl. Deut. 25, 7 — **17** Ps. 117, 20 — **24** Vgl. Deut. 25, 8 — **29ff** Vgl. Deut. 25, 9

ἡ γυνὴ καὶ ὀνειδίζει ὡς ἀνθρώπῳ αὐτῷ, καὶ οὐ βουληθέντι θεοποιηθῆναι ἐκ τοῦ καρποφορῆσαι· καί φησιν οὕτω παντὶ ἔσεσθαι τῷ μὴ οἰκοδομήσαντι »τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ«, τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, ὃς νομικός ἐστι καὶ προφητικός. καὶ ἄλλο ὄνομα οὐχ ἕξει ὁ μὴ οἰκοδομῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις ἢ τοῦτο ὅτι »οἶκός« ἐστιν οὗτος »τοῦ ὑπολυθέντος τὸ ὑπόδημα«. πᾶς οὖν ὁ ἐν αἱρέσεσι, μάλιστα ταῖς διακοπτούσαις τὴν θεότητα καὶ τὸν νόμον ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου χωριζούσαις, καλινδούμενος »οἶκός« ἐστι »τοῦ ὑπολυθέντος ὑπόδημα«, ἐμπτυόμενος »εἰς πρόσωπον« καὶ ὑπολυόμενος »τὸ ἓν ὑπόδημα«.

Καὶ τρίτην δὲ τοιαύτην ὑπόνοιαν εἰς τὸν τόπον ἐξεδεξάμεθα, ἣν διὰ βραχέων ἐροῦμεν. γυνὴ μὲν ἡ σοφία εἴρηται διὰ τὸ »ταύτην ἐζήτησα νύμφην ἀγαγέσθαι ἐμαυτῷ«. ⟨ἣν⟩ καὶ ἐρᾶν δεῖ κατὰ τὸν | 821
εἰπόντα Σολομῶντα· ἐράσθητι αὐτῆς, καὶ τηρήσει σε«, ἀνὴρ δὲ αὐτῆς ὁ σοφός. ἐὰν οὖν ὁ σοφὸς μὴ γεννήσας τινὰς ἐκ τῆς σοφίας ἀπαλλαγῇ τοῦ βίου, ὁ κατοικήσας μετ᾽ αὐτοῦ ἀδελφὸς καὶ ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀναπαυσάμενος λόγοις πρεσβευέτω τῶν αὐτῶν, ἵνα γεννηθῇ ἐκ τῆς σοφίας ὁ κλέος περιποιήσων τῷ ἀπαλλαγέντι τῆς συμβιώσεως ⟨τῷ⟩ τὸν καρπὸν

5. 16 Vgl. Deut. 25, 9 — 8 Vgl. Deut. 25, 10 — 10 Deut. 25, 10 — 23 Sap. Sal. 8, 2 — 26 Prov. 4, 6

7 ὃς Koe ὁ M H προφητικός] πρὸ H 25 ἣν Kl 35 ⟨τῷ⟩ Koe

παραστῆσαι. εἰ δὲ μὴ βούλοιτο πρεσβεῦσαι ὁ καταλειπόμενος ἀδελφὸς τῶν λόγων, ἀτιμασθήσεται ὑπὸ τῆς σοφίας ἐξ ἡμισείας αὐτὸν ὑπολυούσης· οὔτε γὰρ οὐχ ὑπολυθήσεται ὁ τοιοῦτος οὔτε τελείως ὑπολυθήσεται.

εἰς δὲ κατασκευὴν τοῦ τὸν νόμον ἄνδρα λέγεσθαι κατὰ τὴν γραφὴν γυναικὸς τῆς ψυχῆς, παραθησόμεθα τὰ ἀπὸ τῆς πρὸς Ῥωμαίους οὕτως ἔχοντα· »ἢ ἀγνοεῖτε, ἀδελφοί, γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ, ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ᾿ ὅσον χρόνον ζῇ;«

καὶ τὰ ἑξῆς

ἕως τοῦ »γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ«. εἴρηται δὲ πλείονα ἡμῖν εἰς τὸν τόπον διηγουμένοις τὸ χωρίον του⟨τὶ⟩ τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς ἐν τοῖς εἰς αὐτὴν ἐξηγητικοῖς. 33. ταῦτα μέν, εἰ καὶ μετὰ παρεκβάσεως λελέχθαι δοκεῖ, εἰρήσθω εἰς σαφήνειαν τοῦ παρὰ Μωσεῖ νόμου, οὗ μνησθέντες οἱ Σαδδουκαῖοι ἐπύθοντο τοῦ σωτῆρος λέγοντες τὸ Μωσῆς εἶπεν·

ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα

quoniam autem animae vir prior fuit sermo Mosaicae legis, secundus autem evangelicus sermo, cui nubit omnis anima recta mortua lege, illud est documentum quod apostolus dicit hoc modo: »an ignoratis, fratres, scientibus enim legem loquor, quoniam lex dominatur homini in quantum temporis vivit?

si autem mortuus fuerit vir, soluta est a lege viri, igitur vivente viro adultera est, si facta fuerit alteri viro; si autem mortuus fuerit vir, libera est a lege viri, ita ut non sit adultera si fuerit cum altero viro«.

33. haec in excessu diximus ad manifestandum legem Moysi, cuius memoriam facientes *Sadducaei* Christum interrogabant *dicentes: Moyses dixit*

12 Röm. 7, 1—3 — 25ff Vgl. Comm. in ep. ad. Rom. VI, 7 (Lomm. 7, 27ff)

1 μὴ < M 4/5 ἀπολυούσης M[a] w. e. sch. 8—11 lückenhaft Kl Koe, vgl. lat. 26 του⟨τὶ⟩ Diehl

11 nubet G 18 vir < y 22 libera R liberata x 24 altero] alio B 29/30 manifestandam L

καὶ τὰ ἑξῆς.

et cetera.

Φέρε δὲ μετὰ ταῦτα τὰ ἄλλα τοῦ εὐαγγελίου ἐξετάσωμεν τὰ ἀπὸ τοῦ ἦσαν δὲ παρ᾿ ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί· καὶ ὁ πρῶτος γήμας ἐτελεύτησε καὶ τὰ ἑξῆς. ὁ μὲν Ἡσαΐας ἐν τῇ προφητείᾳ φησίν· »ἐπιλήψονται ἑπτὰ γυναῖκες ἀνθρώπου ἑνὸς λέγουσαι· τὸν ἄρτον ἡμῶν φαγόμεθα καὶ τὰ ἱμάτια ἡμῶν περιβαλούμεθα· πλὴν τὸ ὄνομα τὸ σὸν κεκλήσθω ἐφ᾿ ἡμᾶς, ἄφελε τὸν ὀνειδισμὸν ἡμῶν«. οἱ δὲ προσελθόντες Σαδδουκαῖοι τῷ σωτῆρι τὸ ἀνάπαλιν τῇ προφητείᾳ φασὶ περὶ ἀνδρῶν ἑπτὰ γαμησάντων μίαν γυναῖκα. πλάσμα δὲ δοκεῖ μοι εἶναι τὸ πρόβλημα αὐτῶν, προθεμένων διὰ τοῦ πλάσματος τὸν περὶ ἀναστάσεως ἀθετῆσαι λόγον
καὶ

οἰηθέντων ἀκολουθεῖν τῇ ἀνα|στάσει τὸ ἕκαστον τῶν ἀνισταμένων τὴν αὐτὴν ἔχειν σχέσιν πρὸς οὓς εἶχεν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἵν᾿ ὁ μὲν ἀνὴρ ἀπολάβῃ καὶ τὴν γυναῖκα μετὰ τὸ τυχεῖν ἀναστάσεως, ὁ δὲ πατὴρ μείνῃ ἐν τῇ σχέσει τῇ πρὸς τὸν υἱὸν καὶ ὁ ἀδελφὸς πρὸς τὸν ἀδελφόν.

putantes omnia sic futura esse 822
illic, quomodo sunt in saeculo isto viri et uxores, patres et filii, fratres et sorores.

ἠγνόουν δὲ ἄρα ὅτι ὁ δημιουργὸς πάντα ποιῶν πρὸς τὸ χρήσιμον. ὅπου μὲν γένεσίς ἐστι καὶ φθορά,

8 Jes. 4, 1 — 17ff Vgl. Hieron. in Matth. 180 B: *turpitudinem fabulae opponunt, ut resurrectionis denegent veritatem*; *II* 253, 7

10/11 φαγόμεθα . . . περιβαλούμεθα Kl, vgl. LXX φαγώμεθα . . . περιβαλόμεθα M H 26 τὸ Kl τοῦ M H

22 putantes x* putaverunt ϱ

πεποίηκεν ἀναγκαίως τὰς τοιαύτας σχέσεις, ἵν' ὁ μέν τις ᾖ ἀνὴρ διὰ γυναικὸς διακονούμενος παίδων γενέσει, οἱ δὲ γεννώμενοι σχῶσί τι ἐκ τῆς διὰ τῶν αὐτῶν γενέσεως συγγενές, ὄντες ἀδελφοί· γενέσεως δὲ ἔργον ἦν καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς καὶ μήτηρ καὶ θυγάτηρ. εἰ οὖν ἐν τῇ μακαριότητι οἱ γέρως ἀξιούμενοι διὰ τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα ἐν ᾧ καλῶς ἐβίωσαν ἐν ἐκείνῃ ἔσονται τῇ ζωῇ, καὶ οὐδεὶς τῶν μὴ ἀγωνισαμένων ἐνταῦθα καταξιοῦται τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, δηλονότι ὧν ἐνταῦθα διὰ γένεσιν χρεία ἦν, ταῦτα οὐκ ἔσται ἐκεῖ. οὐδὲν γὰρ παρέλκον ὁ θεὸς ποιεῖ οὐδὲ μάτην τι παρ' αὐτῷ γίνεται.

ἐχρῆν δὲ ὁρᾶν ⟨τότε⟩ τοὺς Σαδδουκαίους τὸ ἀκόλουθον αὐτῶν τῇ ὑπονοίᾳ περὶ τοῦ ἕκαστον ἀπολήψεσθαι τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ὅτι πάλιν ἐκεῖ τεκνογονίαι καὶ παίδων γενέσεις καὶ θάνατοι· εἰ δὲ ταῦτα καὶ νόσοι, εἰ δὲ γενέσεις καὶ νηπιότητες καὶ προβάσεις ἀπὸ νηπιότητος ἐπὶ τὸ συμπληροῦσθαι ⟨τὴν⟩ διάλεκτον καὶ ὕστερον τὸν λόγον καὶ ἐν τῇ συμπληρώσει τοῦ λόγου κακίαν, καὶ μόλις ποτὲ πάλιν ἀρετὴν ἐν ὀλίγοις τοῖς ζητοῦσιν αὐτὴν εὑρίσκεσθαι.

debuerunt enim considerare tunc Sadducaei ea, quae sequebantur opinionem eorum: quoniam si sunt ibi nuptiae, et partus; si partus, et mortes et infirmitates; si nativitas, et pueritia et ascensiones a pueritia ad maturitatem virilem et minorationes senectutis. si autem haec omnia, erit et malitia, et vix alicubi virtus invenietur in raris hominibus quaerentibus eam.

30f Vgl. Matth. 7, 14

5 γεννέσεως Hᵃ γεννήσεως Hu 14 ὧν Hᶜ (Hᵃ?) ὧ M 19 ⟨τότε⟩ Kl Koe, vgl. lat. 23 ἐκεῖ + *nuptiae* lat. 28 ⟨τὴν⟩ Diehl

19 l. debuerant? Kl. vgl. gr. 21 ff lat. frei 22 ibi < B

Τούτων δὲ τί ἂν εἴη ματαιότερον; καὶ βέλτιόν γέ ἐστι μὴ εἶναι ἀνάστασιν τοῦ τοιαύτην | εἶναι ὁποίαν ὑπενόουν οἱ Σαδδουκαῖοι, ὑπολαμβάνοντες ἀκολουθεῖν τῇ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει τὸ ἀπολαμβάνειν ἕκαστον τὴν γυναῖκα· ᾧ ἀκόλουθον ἦν καὶ ἕκαστον τῶν εἰρημένων ἔσεσθαι. εἴπερ οὖν καινὸς αἰών ἐστιν ἐλπιζόμενος καὶ (ὡς ὠνόμασεν Ἠσαΐας) »οὐρανὸς καινὸς καὶ γῆ καινὴ« καὶ ὡς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ γέγραπται »ποτήριον« καινῆς διαθήκης, ἀπὸ ἀμπέλου οἶμαι καινῆς, ἑτεροῖα δεῖ εἶναι πάντα τὰ τῆς ἐκεῖσε ζωῆς καὶ ἀληθῶς μακάρια. ὥσπερ δέ, ὡς ὁ λόγος ἀπέδειξεν, ἠκολούθησε τῷ εἶναι γυναῖκα καὶ ἄνδρα τὸ ἔσεσθαι καὶ τέκνα πατέρων καὶ ἀδελφοὺς ἀδελφῶν καὶ μητέρας τῶν γεννωμένων, οὕτω μήποτε ἀκολουθεῖ τῷ μὴ εἶναι γυναῖκα ἢ ἄνδρα τὸ μηκέτι ἔσεσθαι πατέρα καὶ μητέρα καὶ ἀλλήλων τινὰς ἀδελφούς, τάχα οὐ περὶ μελλόντων μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν παρεληλυθότων. ἐκεῖ γὰρ οὐκέτι τοῦ κατὰ σάρκα γένους ἔσται μνήμη παρὰ τοῖς εὐλόγως ἀκούουσι τοῦ »μὴ μνημονεύετε τὰ πρῶτα, καὶ τὰ ἀρχαῖα μὴ συλλογίζεσθε· ἰδοὺ ποιῶ καινὰ πάντα«. καὶ κατὰ τοῦτο ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι οὐ χρηματίσει πατὴρ τοῦ Ἀβραὰμ ὁ Θάρρα οὐδὲ τοῦ Ἰσμαὴλ καὶ τῶν ἀπὸ Χεττού-

Et his quid potest esse amplius vanum? et melius est *ut nec sit resurrectio*, quam ut sit talis 823
qualem aestimant *Sadducaei.*

11 Vgl. Jes. 66, 22 — 13 Vgl. Luc. 22, 20; I. Kor. 11, 25 — 29 Jes. 43, 18f

10 *ἐλπιζόμενος* + *καὶ γῆ καινὴ* ρ **23** *ἔσεσθαι* ⟨*τέκνα καὶ*⟩ Diehl **34** *τοῦ* Kl *τῷ* MH **35** *καὶ*] *ἢ* Koe

1 et + in R G **2** est ut nec] ne B

ρας ὁ Ἀβραάμ, τάχα δὲ οὐδὲ τοῦ Ἰσαάκ· »τὰ γὰρ ἀρχαῖα παρῆλθε« καὶ τότε λεχθήσεται τὸ »ἰδοὺ γέγονε καινὰ πάντα«.

εἰ δέ ἐστιν ἄλλως τις παρὰ »τὸ κατὰ σάρκα« ἀδελφὸς καὶ ἑτέρως παρὰ τὰ ἐν γενέσει πράγματα πατὴρ καὶ υἱός, οὐκέτι διὰ γυναικὸς οὐδὲ δι᾽ ἀσχημόνων μερῶν τοῦ σώματος, ἀλλὰ ἀνάλογον τῷ καὶ τὸν σωτῆρα υἱὸν εἶναι τοῦ θεοῦ, ἐπιστήσει ὁ δυνάμενος τὰ τηλικαῦτα ὀρθῶς ζητεῖν χωρήσας »τὸ πάντα« ἐρευνῶν »πνεῦμα, καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ«.

Ἐγὼ δὲ οὐ μόνον ἐπὶ τούτων τὸ ἑτεροῖον καὶ ὥσπερ ὁμώνυμον παραλαμβάνω, λέγω τὰ ἀδελφοῦ καὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ γυναικὸς καὶ ἀνδρός. ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν ἀληθὲς καὶ τὸ οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται, ἀλλ᾽ εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀληθὲς δὲ καὶ τὸ ὡς ἐν παραβολῇ εἰρημένον περὶ ἑτεροίου παρὰ τοὺς ἐπὶ | γῆς γάμους 824
ἐν τῷ »ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ποιῶν γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ« καὶ τὰ ἑξῆς.

si autem est ibi aut pater aut frater aut aliquid eiusmodi, non tamen est secundum nativitatem carnalem neque per mulierem neque per turpes corporis partes.

Ego autem aestimo non tantum ibi ⟨fratres et⟩ patres et filios esse secundum inpassibilem spiritum, sed etiam uxorem et virum in spiritus unitate, secundum parabolam illam quae dicit: »simile est regnum caelorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo« et cetera.

2f II. Kor. 5, 17 — 5f Vgl. Röm. 9, 5 — 16 I. Kor. 2, 10 — 31 Matth. 22, 2

5 *ἐστιν* + *ibi* lat. | *ἄλλος* ϱ **16** *τὸ*] *τὰ* M **21** *υἱοῦ* + *secundum inpassibilem spiritum* lat. **23** *ἀνδρὸς* + *in spiritus unitate* lat. **31/32** *τῶν οὐρανῶν*] *τοῦ θεοῦ* M

5 est ibi aut B L aestimabitur R G **7** est] esse R G **19** ⟨fratres et⟩ Diehl, vgl. gr. **23** spiritus unitate B L spiritu unitatis R Gc spiritum unitates Ga

καὶ ἐν τῷ »τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν« καὶ τὰ ἑξῆς. οὐκοῦν ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν γαμεῖ γάμον παρὰ πάντα γάμον, ὃν ὀφθαλμὸς εἶδε καὶ οὖς ἤκουσε »καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου« ἀνέβη· καὶ ἔσται ὁ σεμνὸς καὶ θεῖος ἐκεῖνος καὶ πνευματικὸς γάμος ἐν ἀρρήτοις ῥήμασιν, ἃ μὴ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ λαλεῖν. ζητήσει δέ τις εἰ ἀνάλογον τῷ ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν τοῦ νυμφίου γάμῳ εἰσὶ καὶ ἄλλοι γάμοι ἢ ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν μόνος ὁ νυμφίος, καταργήσας πάντα γάμον, γαμεῖ γάμον, οὐχ ὅπου »ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν«, ἀλλ᾽ ὅπου κυριώτερόν ἐστιν εἰπεῖν ὅτι ἓν πνεῦμά εἰσιν ὁ νυμφίος καὶ ἡ νύμφη. ἀλλ᾽ ὅρα μήποτε ὀλίσθῃς ἀκούων τοιούτων λόγων πρὸς τὸ τὴν περὶ τῶν αἰώνων μυθοποιίαν, ἀρρένων καὶ θηλειῶν, παραδέξασθαι κατὰ τοὺς ἀναπλάσαντας τὰς συζυγίας αὐτῶν οὐδαμῶς ⟨οὔσας οὐδ᾽⟩ ὑπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων δηλουμένας.

34. Ἐπεὶ οὐδεμιᾶς τροπολογίας δεῖται τὸ πύσμα τῶν Σαδ-

ergo filius regis *in resurrectione* mortuorum faciet nuptias extra omnes nuptias quas oculus vidit et auris audivit et »super cor hominis« ascendit; et erunt illae nuptiae castae et divinae et spiritales in verbis mysterialibus constitutae, quae non licet hominibus loqui. et quaeres si *in resurrectione* possunt esse et aliorum nuptiae secundum nuptias Christi, aut potius solus Christus sponsus destruens nuptias omnes faciet nuptias, ut sint duo in carne una, magis autem non solum duo in carne una, sed duo spiritus unus, id est sponsus et sponsa. sed vide, ne tu audiens haec aberres, accipiens fabulas aliquorum dicentium esse saecula masculina et feminina, qui finxerunt et coniunctiones saeculorum illorum, quae non sunt neque fit eorum memoria in ⟨sanctis⟩ scripturis.

34.

1 Matth. 25, 1 — 7f Vgl. I. Kor. 2, 9 — 11f Vgl. II. Kor. 12, 4 — 19f Vgl. Matth. 19, 5 Parr. — 24ff Vgl. dazu in Joh. tom. II, 24 (IV, 81, 1ff)

9 ἔσται Koe, vgl. lat. ἔστιν M H 11/12 ῥήμασιν + *constitutae* lat. 17 ὁ] l. χ̅ς̅? Kl, vgl. lat., doch läßt gr. auch Z. 15 *Christi* aus 21 ὅτι < M 25 θήλεων (!) Hu 28 ⟨οὔσας οὐδ᾽⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat.

7 videt . . . audit y 18ff lat. ungenau Koe 20 duo μ duos x 23 accipiens Diehl, vgl. gr. audiens x 29 ⟨sanctis⟩ Diehl, vgl. gr.

δουκαίων περὶ τῶν ἑπτὰ ἀδελφῶν ἐσχηκότων μίαν γυναῖκα,

φέρε κατανοήσωμεν τοὺς τοῦ σωτῆρος περὶ ταῦτα λόγους, ἐν οἷς φησι· πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ. ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ. πρὸς τοῦτο δὲ ζητήσει τις τοιαῦτα· ὁ λέγων σωτὴρ τοῖς Σαδδουκαίοις· πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ ἐμφαίνει κατὰ τὰς γραφὰς παρίστασθαι τὸ ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν μὴ εἶναι γάμους, ἅτε τῶν ἀνθρώπων ⟨ὁμοιωθ⟩ησομένων τοῖς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλοις

Nunc videamus Christi responsa, ⟨in⟩ quibus ait: *erratis nescientes scripturas neque virtutem dei. in resurrectione neque nubunt neque uxores accipiunt, sed sunt sicut angeli in caelo.* quaeritur hic: salvator, qui dicit ad Sadducaeos: *erratis nescientes scripturas neque virtutem dei*, indicat quoniam in quibusdam scripturis positum est, ut *in resurrectione* nuptiae non sint, hominibus videlicet factis in similitudine angelorum.

παρ' οἷς οὐκ ἔστι γάμος.

ποία οὖν γραφὴ δηλοῖ ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται; καὶ ποῦ τοῦ νόμου ἢ τῶν προφητῶν μανθάνομεν περὶ τῶν ἀναστησομένων ὅτι ἔσονται ὡς οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελοι; σαφῶς γὰρ τοιαῦτα ἐν τῇ | παλαιᾷ γραφῇ οὐχ εὑρίσκομεν.

quae ergo scriptura est docens quoniam *in resurrectione neque nubunt neque uxores accipiunt*? et in qua scriptura vel legis vel prophetarum discimus, quoniam erunt qui resurrexerint *sicut an-
geli in caelo*? manifeste enim in 825
veteri testamento hoc non legitur scriptum.

κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν τοῦτο οὐ ζητηθήσεται, ἀναγράψαντα τὸν σωτῆρα εἰρηκέναι· »οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γεννῶσι καὶ γεννῶνται, γα-

32 Luc. 20, 34 (var. lect.)

15 τὰς] *quibusdam* lat. 17 f *ἀνθρώπων ⟨ὁμοιωθ⟩ησομένων* Kl, vgl. lat. und Hu *ἀναστησομένων* M H 21 *γραφὴ ἐν τῇ ἀναστάσει δηλοῖ ὅτι* H[a]

4 ⟨in⟩ Koe, vgl. gr. 6 l. resurrectione ⟨enim⟩? Kl, vgl. gr. 11/12 indicat + enim G L 12 quibusdam] lat. las *τινὰς* st. *τὰς*? 15 similitudinem *μ*

μοῦσι καὶ γαμίσκονται« καὶ ⟨τὰ⟩ ἑξῆς καὶ μὴ εἰπόντα ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ τι πρὸς τοὺς Σαδδουκαίους καὶ περὶ τοῦ ἐν ταῖς γραφαῖς ταῦτα δηλοῦσθαι. κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον ζητηθείη ἄν, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸν Μᾶρκον· κατ᾽ αὐτὸν γὰρ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς Σαδδουκαίοις· »οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε μὴ γινώσκοντες τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ; ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ᾽ εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς«.

Ἕκαστος μὲν οὖν τῶν ἐπιστησάντων τῇ ἐπαπορήσει ἡμῶν ζητείτω

Et quaerat qui vult, si poterit invenire.

ἀπὸ τῶν γραφῶν παριστάμενα τὰ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰρημένα περὶ τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν.

ἡμεῖς δὲ τοιαῦτα φήσομεν ὅτι περιέχουσι ταῦτα αἱ γραφαὶ οὐκ αὐτολεξεὶ οὐδ᾽ ὥστε τοῖς τυχοῦσι νοηθῆναι, ἀλλ᾽ ἐν τροπολογίᾳ.

nos autem dicimus quia scriptum est, non tamen in ipsis sermonibus manifeste ista dicentibus, sed in mysterio indicantibus secundum intellectum moralem.

»σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν« καὶ νομοθετήσας τινὰ περὶ γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν καὶ διηγησάμενος γάμους δικαίους, οὐ περὶ τούτων προηγουμένως λέγει ἃ ἐκ τῆς προχείρου λέξεως ἐκλάβοι τις ἄν, ἀλλὰ περὶ ὧν καὶ ἡμεῖς προαπεφήναμεν παραθέμενοι τὰ περὶ

nam cum sit »lex« umbra »futurorum bonorum« et dicens quaedam de viris et uxoribus et exponens nuptias ⟨iustas⟩, non principaliter de ipsis nuptiis intellegitur, quas nos simpliciter secundum carnem nuptias aestimamus, sed de talibus nuptiis quales nos

9 Marc. 12, 24f — 26 Hebr. 10, 1 — 32ff Vgl. S. 628, 18ff

1 ⟨τὰ⟩ Lo

15 poterit μ potuerit x 21 l. dicemus? Kl, vgl. gr. 22 tamen] autem y 27 dicens] l. docens? Kl 29 ⟨iustas⟩ Diehl, vgl. gr. 32 nuptias < B

τοῦ γάμου τοῦ σωτῆρος ⟨καὶ τῆς ἐκκλησίας⟩ ἐσομένου ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. οἷον ⟨εἰ⟩ »Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας, καὶ ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης κατὰ σάρκα γεγέννηται, ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας διὰ τῆς ἐπαγγελίας«, οὐ πάντως στῆναί με δεῖ ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ γάμου τῆς ἐλευθέρας καὶ τῆς πρὸς τὴν παιδίσκην κοινωνίας· ταῦτα γάρ »ἐστιν ἀλληγορούμενα«. ἀλλ᾽ εἰ καὶ »ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν«, οὐχ οὕτως ἀκουστέον τοῦ λεγομένου ὡς οὐδὲν μυστήριον δηλοῦντος· »τὸ« γὰρ »μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ« καὶ (ὡς Παῦλός φησιν) »εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν« ἀναφερόμενον.

supra de Christo et ecclesia exposuimus fore in saeculo illo. utputa: »Abraham duos filios habuit, unum ex ancilla alterum ex libera, et qui ex ancilla secundum carnem natus est, qui autem de libera secundum promissionem«; non omnino oportet me stare in intellectu carnalium nuptiarum liberae et ancillae, sed haec alia significant ex aliis. et iterum: »propter hoc relinquet homo patrem et matrem et iungetur uxori, et erunt duo in carne una«; non ita debemus aestimare quod dicitur, quasi nullum mysterium demonstretur in eis, quoniam »mysterium illud magnum est« de Christo et ecclesia.

καὶ πρὸ βραχέος δὲ ἐκθέμενοι τὸ περὶ τῆς γαμουμένης τῷ ἀδελφῷ τοῦ τετελευτηκότος ἀνδρὸς αὐτῆς ὡς ἐδυνήθημεν ἐξητάσαμεν τὸ βούλημα τοῦ νόμου.

εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι μυρίοι περὶ γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς νόμοι

et sunt alia mille loca de nuptiis scripta,

(ὡς περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ ἀποστασίου καὶ | περὶ τῶν δύο γυναικῶν 826
ἑνὶ ἀνδρὶ γινομένων, μιᾶς μὲν ἀγα-

3 Gal. 4, 22f — 11 Vgl. Gal. 4, 24 — 12 Gen. 2, 24 Parr. — 19f Eph. 5, 32 — 23ff Vgl. S. 672, 31ff — 30 Vgl. Deut. 24, 3 — 31 Vgl. Deut. 21, 15

1 ⟨καὶ τῆς ἐκκλησίας⟩ Koe, vgl. lat. 3 ⟨εἰ⟩ Kl, vgl. Z. 12 6 γεγένηται M^a H 13 καταλήψει H 23 βραχέως v | τὸ Kl τὸν M H 29 νόμοι] lat. las τόποι

2 illo < B

πωμένης ἑτέρας δὲ μισουμένης, καὶ περὶ τῆς γαμουμένης αἰχμαλώτου τῷ αὐτῆς ἐρασθέντι, γαμουμένης δὲ μετὰ τὸ ξύρασθαι καὶ ἐν πενθικοῖς κλαῦσαι τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτῆς), ὧν ἕκαστος τὸ σεμνὸν καὶ θεῖον ἔχει ἐν τῇ εὑρισκομένῃ ἀληθινῇ τροπολογίᾳ. εἴ τις οὖν ἀναγινώσκων τὸν νόμον καὶ τὰ περὶ γάμων γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν διεξερχόμενος οἴεται μηδὲν πλέον τῶν ὑπὸ τοῦ γράμματος σημαινομένων *** δηλοῦσθαι, πλανᾶται μὴ εἰδὼς τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ.

35. Ζητήσαι δ᾽ ἄν τις εἰ ⟨τὸ⟩ πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς λεγόμενον τοῖς Σαδδουκαίοις, μὴ προσιεμένοις ἄλλην γραφὴν ἢ τὴν νομικήν, ἀναφορὰν ἔχει καὶ ἐπὶ ἑτέρας παρὰ τὸν Μωσέως νόμον γραφάς. ὁ μὲν οὖν τις φήσει κατ᾽ αὐτὸ τοῦτο ἐγκαλεῖσθαι τοὺς Σαδδουκαίους ὅτι μὴ προσιέμενοι τὰς ἑξῆς τῷ νόμῳ γραφὰς

πλανῶνται μὴ εἰδότες αὐτάς. ἕτερος δὲ ἐρεῖ· ἀρκεῖ πρὸς τὸ τὴν

et unusquisque locus castum et divinum de nuptiis continet intellectum secundum expositionem moralem. quicumque ergo scripturas legit et nuptias virorum atque uxorum, et nihil amplius aestimat demonstrari in eis nisi simplices nuptias, errat [in eis] nesciens *scripturas neque virtutem dei*:
sicut errabant Sadducaei nuptias legentes in scripturis et carnaliter eas intellegentes.

35. Quaeret aliquis hoc quod dicit Sadducaeis: *erratis nescientes scripturas*, utrum in hoc eos errare significet, quoniam scripturas alias extra libros Mosaicos non legebant, aut quia nec ipsos libros Mosaicos legentes intellegebant. et dicet aliquis: in hoc illos increpabat errare, quia non legebant ceteras *scripturas* quae sunt extra legem,
id est libros secretos, et ideo errabant nescientes scripturas. alius autem dicet: sufficit ad

2 Vgl. Deut. 21, 11—13

4 πενθικοῖς ⟨λόγοις⟩ Koe 7 ἕκαστος + *locus* lat., vgl. S. 695, 29 8 ἔχει ⟨περὶ γάμων⟩ Koe, vgl. lat. 13 *** Diehl Kl, vgl. lat. 20 ⟨τὸ⟩ Kl, vgl. lat. 21 μὴ] καὶ M 26 κατ᾽ Kl, vgl. lat. καὶ M H 28 τὰς] *ceteras* lat. 32 αὐτάς] *scripturas* lat.

12 uxorum ⟨prosequitur⟩ ? Diehl, vgl. gr. 14 [in eis] Kl, vgl. gr. 27 in < y 29 f lat. las τὰς ἑξῆς ⟨ἔξω⟩ τοῦ νόμου γραφὰς ? Diehl Kl 33 dicet Koe, vgl. gr. dicit x

πλάνην ἐλέγχεσθαι τῶν Σαδδουκαίων τὸ μὴ εἰδέναι αὐτοὺς τὰς κατὰ Μωσέα γραφὰς τῷ μὴ ἐκλαμβάνειν τὸν ἐν ταύταις θεῖον νοῦν. δύο μέντοιγε πράγματά φησι μὴ εἰδέναι τοὺς Σαδδουκαίους, ἓν μὲν τὰς γραφάς, ἕτερον δὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ, ἀφ᾽ ἧς δυνάμεως τὰ τῆς ἀναστάσεως γίνεται καὶ ἡ καινὴ ἐν αὐτῇ ζωή. δύναται δέ τις ⟨λέγειν⟩ τὸ μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ εἰδέναι λέγεσθαι τοὺς Σαδδουκαίους ἀναφέρειν ἐφ᾽ ἑαυτὸν τὸν σωτῆρα· ἐπείπερ Χριστὸς θεοῦ δύναμίς ἐστι καὶ θεοῦ σοφία, καὶ ἠγνόουν αὐτὸν οἱ Σαδδουκαῖοι, ὡς μὴ εἰδότες τὰς περὶ αὐτοῦ γραφὰς μηδὲ οἷα διακονήσεται τῇ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει τῶν σωθησομένων. ὁ δὲ μὴ ἀρεσκόμενος τῷ διὰ τῆς τροπολογίας λύεσθαι τὸ περὶ τοῦ πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ ἐπηπορημένον,

δυεῖν θάτερον ποι⟨εῖν δε⟩ήσει, ἢ ἀπιστήσει τοῖς ἐκκειμένοις ῥητοῖς ὡς οὐ καλῶς ἀναγεγραμμένοις, τῷ μὴ ἂν τὸν σωτῆρα τὰ μὴ γεγραμμένα εἰρηκέναι ὡς γεγραμμένα, ἢ τολμήσει ἀπιστῆσαι ὡς οὐκ ἀληθεύσαντι τῷ Ἰησοῦ.

arguendum errorem Sadducaeorum, quod nesciebant Mosaicae legis *scripturas* ex eo quod divinum sensum earum non scrutabantur. duas tamen res dicit Sadducaeos nescire, unam quidem *scripturas*, alteram autem *virtutem dei*, per quam resurrectio fit et nova vita in ea. potest autem aliquis dicere, quoniam dominus arguens Sadducaeos nescire *virtutem dei*, se eos non cognoscere arguebat; ipse enim erat virtus dei et sapientia, et non cognoscebant eum Sadducaei quasi *nescientes scripturas* quae loquuntur de eo. propterea nec resurrectionem credebant, quam facturus fuerat ipse sanctorum suorum. qui autem non vult intellegere dictum hoc, ut Sadducaei ideo videantur culpari, quia *scripturas* de nuptiis quibusque positas moraliter non intellegebant secundum spiritalem expositionem,

sed simpliciter secundum corporalem historiam,

necesse habebit unum facere ex duobus: aut non credere praesentibus verbis Christi quasi male Christo dicente, qui dixit esse positum in scripturis, quod positum non erat; aut

14 Vgl. I. Kor. 1, 24; dazu Π 254, 2

10 ⟨λέγειν⟩ Koe, vgl. lat. 13 ἐπ᾽ αὐτὸν? Hu, doch s. Z. 10! 29 ποι⟨εῖν δε⟩ήσει Koe, vgl. lat. 30 ῥητοῖς + *Christi* lat.

9ff lat. frei 9/10 autem y* < L 31ff lat. verstand falsch oder hatte lückenhafte Vorlage Koe

καὶ τρίτος δ' ἄν τις, ἐπὶ τοὺς ἀποκρύφους καταφεύγων λόγους, | ἔνθα δοκεῖ σαφέστερον τὰ περὶ τῆς μακαρίας γεγράφθαι ζωῆς, φήσει ἐπ' ἐκείνους τὴν ἀναφορὰν εἶναι τῶν ἐνταῦθα γεγραμμένων ἐν τῷ πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφάς.

refugere ad libros secretos, in quibus de vita illa beata manifestius 827
videtur esse conscriptum. et dicet ad illas scripturas referendum esse, quod hic dominus dicit ad Sadducaeos: *erratis nescientes scripturas.*

καὶ ὅρα εἰ μὴ πάντοθεν ἀτόποις περιπεσεῖται διὰ τὸ φεύγειν τὴν τροπολογίαν.

et vide nisi ex omni parte ⟨in inpossibilia⟩ cadat quicumque moralem scripturarum respuit intellectum.

εἴτε γὰρ τῇ γραφῇ ἀπιστεῖ, παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ποιήσει λόγον· εἴτε τῷ Ἰησοῦ, ὡς κατὰ σάρκα Ἰουδαῖος τὸ τοιοῦτο ποιήσει· εἴτε ἐπὶ τοὺς ἀποκρύφους ⟨λόγους⟩ καταφεύξεται, οὐκ ἐπὶ ὁμολογούμενον πρᾶγμα παρὰ τοῖς πεπιστευκόσιν ἐλεύσεται.

διόπερ ἐμοὶ οὐκ ἄλλως φαίνεται δύνασθαι λύεσθαι τὸ πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ·

propterea non aliter mihi videtur posse solvi quod dicitur: *erratis nescientes scripturas neque virtutem dei,*

ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται

ἢ διὰ τῆς ἀνάλογον κειμένης ἀλληγορίας

nisi scripturas quis moraliter audiens aliam ex aliis intellexerit,

παρὰ τῷ ἀποστόλῳ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ περὶ παιδίσκης καὶ ἐλευθέρας,

ἀποδοθησομένης καὶ εἰς τὰς λοιπὰς γραφὰς ἔνθα περὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς λέλεκταί τι. καὶ ὥσπερ πλανῶνται οἱ διὰ τὸ μὴ τροπολογεῖν τὰ προφητικὰ οἰόμενοι μέλλειν ἡμᾶς

demonstrantes in quibus aliquid de viris et uxoribus loquuntur scripturae. et quemadmodum errant, qui propheticas scripturas non intellegentes moraliter putant

28. 29 Vgl. Gal. 4, 22

16 τὸ τοιοῦτο] τοῦτο H 17 ⟨λόγους⟩ Diehl Kl Koe 21 λύεσθαι M[c] λυθήσεσθαι (?) M[a] < H

3 videbitur R 9/10 ⟨in inpossibilia⟩ Diehl, vgl. gr. 26 quis x* qui μ

μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐσθίειν καὶ πίνειν σωματικὰ βρώματα ⟨καὶ πόματα⟩, ἐπεὶ ⟨καὶ⟩ αἱ λέξεις τῶν ⟨προφητικῶν⟩ γραφῶν τοιαῦτα περιέχουσιν, οὕτως καὶ τὰ περὶ γάμων γεγραμμένα καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τηροῦντες ἐπὶ τοῦ ῥητοῦ καὶ οἰόμενοι συνουσίαις ἡμᾶς καὶ τότε χρήσεσθαι, δι' ἃς οὐδὲ σχολάζειν ἐστὶ »τῇ προσευχῇ« δυνατὸν ἐν μολυσμῷ πως ὄντων καὶ ἀκαθαρσίᾳ τινὶ τῶν χρωμένων ἀφροδισίοις.

36. Μετὰ ταῦτα ζητῶ πότερον τὸ πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ ἐπὶ μόνον ἀναφέρεται τὸ ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται ἢ καὶ ἐπὶ τὸ ἀλλ' εἰσὶν ὡς οἱ ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ. οὐ γὰρ εὑρίσκω, ποῦ τῆς γραφῆς λέγονται οἱ σωθησόμενοι εἶναι ὡς ἄγγελοι | ἐν τῷ οὐρανῷ· εἰ μὴ ἄρα τις καὶ τοῦτο φήσει δηλοῦσθαι ἐν τῷ »σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου μετ' εἰρήνης, τραφεὶς ἐν γήρᾳ καλῷ« καὶ ⟨τῷ »προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ« ἢ⟩

post resurrectionem homines manducaturos et bibituros escas carnales et potus, quoniam et scripturae propheticae talia continent quaedam, sic et de nuptiis virorum et mulierum scripta secundum textum intellegentes putant nos etiam post exitum futuros esse in usu carnalium nuptiarum, propter quas nec vacare quis orationibus potest absque macula nec in hoc mundo.

36. Item quaero quod dicit: *erratis nescientes scripturas neque virtutem dei*, utrum ad illud solum pertinet quod dicit: *in resurrectione neque nubunt neque uxores accipiunt*, aut etiam ex eo, quod ait: *sed erunt sicut angeli in caelo.* nec invenio alicubi scripturam dicentem sanctos post exitum fore *sicut angelos dei*; nisi forte 828
quis et hoc moraliter intellegat secundum illud, quod dicitur: »tu autem ibis ad patres tuos cum pace, nutritus in senecta bona«, item: »appositus est ad populum suum« aut:

9f Vgl. I. Kor. 7, 5 — 24 Gen. 15, 15 — 27 Gen. 25, 8 u. ö.

2/3 ⟨καὶ πόματα⟩ Kl, vgl. lat. 3 ⟨καὶ⟩ Diehl Kl Koe, vgl. lat. 4 ⟨προφητικῶν⟩ Koe, vgl. lat. | τοιαῦτα + *quaedam* lat. 8 συνουσίαις] *carnalium nuptiarum* lat. | χρήσεσθαι v χρήσασθαι H χρῆσθαι M 20—23 οὐ —οὐρανῷ < H 27 ⟨τῷ προσετέθη —ἢ⟩ Kl Koe, vgl. lat.

3 potus R B L potos G post μ 5 quidam R G^{c} | sic x* sicut μ 18 ex eo? Koe 23 lat. las καὶ τοῦτο ⟨κατὰ τροπολογίαν νοήσας⟩ φήσει Koe

τῷ »προσετέθη πρὸς τὸ γένος αὐτοῦ«. ἢ τῷ ἐν Δευτερονομίῳ λεγομένῳ περὶ ἀνθρώπου ὡς τεταγμένου ὑπὸ θεοῦ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· ἑαυτῷ δὲ τὴν λέξιν τηρήσας εὑρήσεις.

ἑξῆς τούτῳ ἔστιν ἰδεῖν τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ λέγοντος· ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων. καὶ εἰς τοῦτο δὲ φήσομεν ὅτι μυρία δυνάμενος περὶ τοῦ ὑπάρχειν τὴν μέλλουσαν ζωὴν τοῖς ἀνθρώποις παραθέσθαι ἀπὸ προφητῶν ὁ σωτήρ, τοῦτο οὐ πεποίηκεν, διὰ τὸ τοὺς Σαδδουκαίους μόνην προσίεσθαι τὴν Μωσέως γραφήν, ἀφ᾽ ἧς ἐβουλήθη αὐτοὺς συλλογισμῷ δυσωπῆσαι τοιοῦτό τι δηλοῦντι· ὁ θεὸς εἶπε Μωσεῖ· »ἐγώ εἰμι θεὸς Ἀβραὰμ καὶ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ θεὸς Ἰακώβ«, ἡνίκα ἐπὶ τῆς βάτου ἐχρημάτισεν αὐτῷ. ἤτοι οὖν ὁ θεὸς θεὸς ὄντων ἐστὶν ἢ θεὸς οὐκ ὄντων. ἀλλ᾽ ἄτοπον λέγειν ὅτι ὁ θεὸς ὁ εἰπών· ⟨»ἐγώ εἰμι⟩ ὁ ὤν«, »τοῦτό μοί

»appositus est ad genus suum«.

restat ut dicamus de eo quod ait: *non legistis de resurrectione quod dictum est vobis a deo: ego sum deus Abraham et deus Isaac et deus Iacob? non est deus mortuorum deus sed viventium.* et hic dicimus quoniam, cum posset mille exempla proferre ostendentia resurrectionem futuram, hoc non fecit ex prophetis, sed tantum ex lege, quoniam Sadducaei tantum Mosaicam legem legebant, ex qua volens illos placare protulit inde exemplum.

deus enim, qui [est] dicit ipse: »ego sum qui sum«, et: »hoc mihi

1 Gen. 35, 29 — 2 Vgl. Deut. 4, 32 — 13ff Vgl. Hieron. in Matth. 180E: *ad comprobandam resurrectionis veritatem multo aliis manifestioribus exemplis uti potuit* — 20ff Vgl. Hieron. in Matth. 181 B: *hi quinque tantum libros Mosi recipiebant, prophetarum vaticinia respuentes; stultum ergo erat inde proferre testimonia* etc. — 24 Ex. 3, 6 — 30f Ex. 3, 14. 15

2 *τῷ ἐν* ∼ H 6 *τοῦτο* M 11 sed deus G L 29 [est] Kl, 31 ⟨*ἐγώ εἰμι*⟩ Kl, vgl. lat. u. LXX vgl. gr. | dixit L

ἐστιν ὄνομα«, τῶν οὐδαμῶς ὄντων θεός ἐστιν. εἰ δὲ τοῦτο ἄτοπον, ὄντων θ ε ό ς ἐστι καὶ ζ ώ ν τ ω ν καὶ ὑφεστηκότων καὶ αἰσθανομένων τῆς χάριτος,

nomen est sempiternum«, [si] inpossibile est, ut dicatur eorum deus esse, qui non sunt. et si hoc inpossibile est, ergo eorum est *deus* qui sunt et *qui vivunt* et ⟨extant et⟩ sentiunt beneficium eius.

ἧς αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐδωρήσατο, θεὸν ἑαυτὸν ἀναγορεύων αὐτῶν καὶ λέγων· »τοῦτό μού ἐστι μνημόσυνον αἰώνιον«. ζῶσιν ἄρα αἰσθανόμενοι τοῦ θεοῦ καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ ὁ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Ἰσαὰκ καὶ ὁ Ἰακὼβ ⟨καὶ⟩ καθ' ἕκαστον αὐτῶν ἰδίως χρηματίζει θεός·

οὐ γὰρ γέγραπται· »ἐγὼ θεὸς Ἀβραὰμ« καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ἀλλ' »ἐγώ εἰμι θεὸς Ἀβραὰμ καὶ θεὸς Ἰσαὰκ καὶ θεὸς Ἰακώβ«.

et vide, quia non dixit: »ego sum deus Abraham« et Isaac et Iacob, sed: »deus Abraham et deus Isaac et deus Iacob«,

in alio autem loco sic dixit: »vade et dic ad Pharaonem: deus Hebraeorum misit me«.

καὶ οὕτως γε ἀνέγραψαν Ματθαῖος καὶ Μᾶρκος καὶ Λουκᾶς, ἵν' (οἶμαι) παραστήσωσι τοῖς προσέχουσι τῇ ἀναγνώσει ὅτι καθ' ἕκαστον αὐτῶν ὁ θεὸς θεός ἐστι, τοῦτ' ἐξαίρετον αὐτοῖς χαριζόμενος. οὐ γὰρ ἦσαν ὅμοιοι τοῖς Ἑβραίοις, ἵνα συλληπτικῶς ὥσπερ ἐκείνων οὕτω καὶ τούτων ὁ θεὸς λέγηται.

qui enim perfectissimi sunt circa deum (quantum ad conparationem dico ceterorum hominum) plenius totum habent deum in se; propterea non communiter, sed singulariter eorum dicitur deus. utputa si dicatur: ager ille eorum est, ostendimus quod unusquisque eorum, qui possident agrum illum,

10 Ex. 3, 15 — 18f Ex. 3, 6 — 20 Ex. 7, 16 — 23f Vgl. Matth. 22, 32; Marc. 12, 26; Luc. 20, 37

1 *ὄνομα* + *sempiternum* lat. 8 *ἧς*] *οἷς* M 14 ⟨*καὶ*⟩ . . . *χρηματίζει* Kl Koe *χρηματίζων* M H

1 [si] Kl, vgl. gr. 6 ⟨extant et⟩ Koe, vgl. gr. 22 me + ad te G^c 26ff ist wohl nicht parallel, sondern gehört hinter gr. Z. 31 26 perfectissimi Diehl Kl Koe perfectissime x

partem modicam habent de eo et non habent eum in toto; si autem dicimus, quoniam ager ille illius est, demonstramus quia totum agrum illum possidet ille.

ἐπ᾽ ἐκείνων μὲν γὰρ γέγραπται· »ὁ θεὸς τῶν Ἑβραίων ἀπέστειλέ με«, ἐπὶ δὲ τούτων κατὰ ἕνα, ἵνα παραστήσῃ ὁ λόγος ὅτι εἷς Ἀβραὰμ ἰσότιμος ὅλῳ ἔθνει Ἑβραίων ἐστίν· οὐ γὰρ ἐπίσης ἐστὶν ὁ θεὸς | θεὸς Ἀβραὰμ καὶ θεὸς Ἑβραίων. τὸ δ᾽ ὅμοιον ἐρεῖς καὶ περὶ τοῦ θεὸν αὐτὸν εἶναι τοῦ Ἰσαὰκ καὶ θεὸν τοῦ Ἰακὼβ ὡς θεὸν τῶν Ἑβραίων. τοιαύτης δὲ τιμῆς ἠξιῶσθαι νομίζω καὶ τὸν Ἠλίαν, διὸ ἀναγέγραπται ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν· »ὁ θεὸς Ἠλιοῦ«.

sic et ubi dicitur »deus Hebraeorum«, inperfectio demonstratur eorum, quoniam unusquisque eorum aliquid modicum de deo habebant. Abraham autem 829 totum habebat deum et Isaac totum habebat deum et Iacob totum habebat deum. ideo non dicitur in communione: deus eorum, sed: »deus Abraham et deus Isaac et deus Iacob«, quasi singuli eorum totum habeant deum. sic et alibi dicitur: »deus Eliae«.

Τοῦ μὲν οὖν Ἀβραὰμ θεὸς μόνον ἦν ὁ θεός, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ. τοῦ δὲ κρείττονος αὐτῶν σωτῆρος ἡμῶν οὐ μόνον θεός ἐστιν ὁ θεός, ἀλλὰ καὶ πατήρ. διὸ καλῶς λέγεται παρὰ τῷ ἀποστόλῳ· »εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ«. οὗτος δὴ Ἰησοῦς Χριστός, οὗ »εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατήρ«, ἐχαρίσατο τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς τὸ τὸν αὐτὸν εἶναι αὐτῶν οὐ μόνον θεὸν ἀλλὰ καὶ πατέρα. φησὶ γὰρ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν πρὸς τὴν Μαριάμ·

»μή μου ἅπτου, οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου·

πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου καὶ εἰπὲ αὐτοῖς· ἀναβαίνω πρὸς τὸν

Christi autem et deus et pater est. quod beneficium singulare donavit etiam discipulis suis, ut non solum deus sit eorum, sed etiam pater, sicut dicit ad Mariam post resurrectionem suam:

»vade ad fratres meos et dic eis: ascendo ad patrem meum et

6 Ex. 7, 16 — 15 (lat.) Ex. 3, 6 — 18 IV. Regn. 2, 14 — 25. 28 II. Kor. 1, 3 — 34 Joh. 20, 17

12 δὲ H 19 μὲν < M

17 habebant B L Pasch 37 ascendo] vado G

πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν καὶ θεόν μου καὶ θεὸν ὑμῶν«.

ἐγὼ δ' οἶμαι ὅτι τότε καὶ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ ἐχαρίσατο, ἵνα μηκέτι μόνον θεὸς ᾖ αὐτῶν ὁ θεὸς ἀλλ' ἤδη καὶ πατήρ.

ὁ δὲ Λουκᾶς προσέθηκε τῷ »οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς θεὸς νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων«, κειμένῳ καὶ παρὰ Ματθαίῳ καὶ Μάρκῳ, τὸ »πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν«. ὅπερ ἦν οὐχ ὁ τυχὼν ἔπαινος τῶν πατριαρχῶν, ἅτε τοῦ τηλικούτου σωτῆρος ἡμῶν μαρτυροῦντος αὐτοῖς οὐ μόνον ὅτι ζῶσιν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὃ ζῶσι θεῷ ζῶσι καὶ οὐκ ἄλλῳ τινί.

τοῦτο δὲ τὸ »πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσι« καλὸν παντὶ τρόπῳ ἀσκεῖν ἡμᾶς καὶ ἀναλαβεῖν, ἵνα πάντες μηδενὶ ἄλλῳ ἢ τῷ θεῷ ζήσωμεν ἐν Χριστῷ.

τὴν δὲ ἐν βραχυλογίᾳ ἀπόδειξιν ἐκ τῶν Μωσέως γραμμάτων, τοῖς μόνα ἐκεῖνα παραδεχομένοις ὡς θεῖα περὶ τοῦ ζῆν τοὺς πατριάρχας, ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο, τὴν διδαχὴν ἀποδεχόμενοι τοῦ σωτῆρος σοφωτάτην καὶ δυναμένην τοὺς δυσπίστως ἔχοντας ἐπιστρέψαι πρὸς αὐτόν.

patrem vestrum, ad deum meum et ad deum vestrum«.

Lucas autem hoc addidit amplius dicens: »non est deus mortuorum, sed vivorum; omnes enim ei vivunt«, quod non ad modicam laudem respicit patriarcharum,

qui non solum vivebant, sed deo vivebant quod vivebant et nemini alteri,

ut nos festinemus nemini vivere, nisi deo ⟨in Christo⟩.

7 Luc. 20, 39 — 9 Vgl. Matth. 22, 32; Marc. 12, 27 — **10. 17** Luc. 20, 38 — **14 f** Vgl. Gal. 2, 19. 20 (u. Luc. 20, 38)

5 μηκέτι M^c H μὴ M^a **8** θεὸς² < M **14** ὃ ζῶσιν M **17** αὐτῶν M **18** ἡμᾶς καὶ Diehl ∼ M H **21** ζήσομεν M ζῆ⟨ν σπουδά⟩σωμεν Diehl, vgl. lat. **30** αὐτόν + τέλος τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου H

20 ut G^a B L et R G^c **21** ⟨in Christo⟩ Diehl Kl, vgl. gr.

Nachwort

Die zweite Hälfte des hiermit beendeten Bandes wurde nach den gleichen Grundsätzen angefertigt wie sie in dem Vorwort 1935 entwickelt sind. Nur zwei Bemerkungen möchte ich hier anfügen:

1. Für das Lesen der Korrekturen von Bogen 20—44 hatte ich meinen Mitarbeiter Benz leider nicht mehr zur Seite.

2. Die letzte Entscheidung über die Textherstellung ist unter beständigem Austausch mit den ebenso selbstlosen wie sachkundigen Helfern Diehl und Koetschau erfolgt. Dabei war es jedoch nicht möglich, alle Verbesserungsvorschläge im Apparat zu berücksichtigen; ein Teil mußte für die Nachträge im Schlußband zurückgestellt werden.

Halle, 1. März 1937. **Erich Klostermann.**